التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

15

Tercüme Heyeti

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR
YAYINEVİ

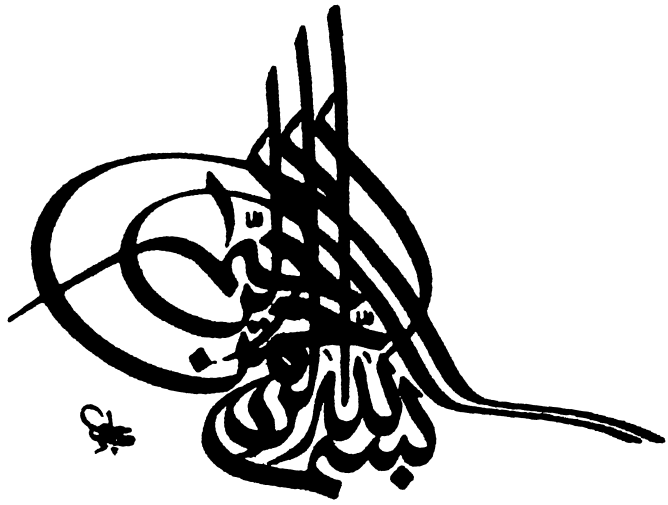

İTHAF

Bu eseri, merhum müfessir Fahruddîn er-Râzî,
Eserin Türkçemize kazandırılmasına vesile olan
Akçağ Yayınevi'nin Kurucusu merhum Ahmet
Hikmet Ünalmış ve Yayınevimizin kurucusu
merhum babam Alaaddin Sağlam'ın aziz
ruhlarına ithaf eder, Cenab-ı Hak'tan mağfiret ve
makamlarının yüce olmasını niyaz ederim.

Faruk Sağlam

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

(15. CİLT)

Orijinal Adı

Mefâtîhu'l-Gayb

ISBN: 978-605-4606-12-2 (Tk)
978-605-4606-33-7 (15.C)

Sertifika No: 50482

İstanbul, 2024

Tercüme

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

Baskıya Hazırlayan

Abdullah Karakuş

İç Düzen

Çelebi Şenel

Baskı

Lord Matbaası
Davutpaşa Cad. Emintaş Sit. No: 103/430
Topkapı / İstanbul

© Bu kitabın tüm basım, yayın ve ticari hakları
Huzur Yayınevi-Faruk Sağlam'a aittir.

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

15. CİLT

Tercüme

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR YAYIN DAĞITIM PAZARLAMA
TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
Cennet Mah. 2.Yavuz Selim Cad. Osman Bey Apt No: 25/A
Tel: 0212 513 50 57 - 513 01 71
Küçükçekmece - İSTANBUL
www.huzuryayinevi.com.tr

İbrahim (a.s)'ın Putları Kırması

قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ الَّذِى فَطَرَهُنَّ وَاَنَا عَلٰى ذٰلِكُمْ مِنَ الشّٰهِدِينَ ﴿٥٦﴾ وَتَاللّٰهِ لَاَكِيدَنَّ اَصْنَامَكُمْ بَعْدَ اَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ ﴿٥٧﴾ فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا اِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ اِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴿٥٨﴾ قَالُوا مَنْ فَعَلَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَآ اِنَّهُ لَمِنَ الظّٰلِمِينَ ﴿٥٩﴾ قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ اِبْرٰهِيمُ ﴿٦٠﴾

"O da dedi ki: "Hayır, sizin Rabbiniz, hem göklerin, hem yerin Rabbidir ki, bunları o yaratmıştır. Ve ben de buna, yakinen inananlardanım. Allah'a yemin ederim ki siz, arkanızı dönüp gittikten sonra, ben putlarınıza muhakkak ki bir tuzak kuracağım." Derken o, bunları paramparça etti. Yalnız onların büyüğünü bıraktı, belki ona müracaat ederler diye. Dediler ki: "Bunu, bizim tanrılarımıza kim yaptı? Herhalde o, zâlimlerden birisi" Dediler: "İşittik ki, kendisine İbrahim denilen bir genç, bunları diline doluyordu" (Enbiya, 56-60).

Bil ki o topluluk, **Hz. İbrahim** (a.s)'in putlar hakkında onlara söylediği sözlerle şaka yaptığı zannını ortaya atmaya çalışınca, **İbrahim** (a.s) hakikati, yani tevhidi izhar etmekte ciddi ve kararlı olduğunu gösterecek tarzda onlara hitap etti. Bu şey de, ilkönce söz, ikinci olarak da fiil ile ortaya konulmuştur.

Sözlü olanı, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ الَّذِى فَطَرَهُنَّ *"Hayır, sizin Rabbiniz, hem göklerin hem yerin Rabbidir ki, bunları O yaratmıştır"* demesidir. Bu delil, gökleri ve yeri, kulların faydalanmaları için yaratan o zâta ibadet edilmesinin daha güzel ve uygun olacağına delâlet eder. Çünkü, böylesi şeylere kadir olan, âhiret yurdunda, cezalandırmak ve mükâfatlandırmak suretiyle, zarar ya da fayda vermeye de muktedirdir.

Binâenaleyh bu sözün, neticesi **Hz. İbrahim**'in babasına demiş olduğu *"Babacığım, işitmeyen, görmeyen, sana hiçbir faydası dokunmayan şeylere niye tapıyorsun?"* (Meryem, 42) şeklindeki söze varıp dayanır. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "فَطَرَهُنَّ" ifadesindeki "hünne" zamiri, ya "gökler ve yer" yahut da "heykeller" kelimesine râcidir. Bunun, "heykeller" lafzına râci olması, o topluluğun aleyhine delil getirme hususunda daha etkili ve anlamlıdır."

Âyetteki, وَاَنَا عَلٰى ذٰلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ *"Ve ben de buna, yakinen inananlardanım"* ifadesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu sözün gayesi, bu hususu iyice te'kid edip ortaya koymaktır. Bu tıpkı, bir kimsenin, bir kimseyi iyice medh veya iyice zemmetme hususunda, "ben onun (mesela), kerim veya zemim (kınanmış) olduğuna şahâdet ederim" demesi gibidir.

b) **Hz. İbrahim** (a.s) bu sözüyle şunu kastetmiştir: "Ben, söylediğimi delille ispat edebilirim. Ben, sizin gibi değilim ki, delil ile ispat edemeyeceğim şeyleri söyleyeyim... Bu, mesela sizin, kendi mezhep ve inancınızı delille ispat edemediğiniz ve, "Biz atalarımızı böyle bulduk..." şeklindeki sözünüze başka bir şeyi ilâve edememeniz gibi (değil)dir."

Fiili olanı ise onun وَتَاللّٰهِ لَاَكِيدَنَّ اَصْنَامَكُمْ بَعْدَ اَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ *"Allah'a yemin ederim ki, siz arkanızı dönüp gittikten sonra, ben putlarınıza muhakkak ki bir tuzak kuracağım"* ifadesidir. Bil ki o topluluk, aksi delillerden istifade edemeyince, **Hz. İbrahim** (a.s), onlara, o putlara ibadet etmenin faydasız olduğunu gösterme cihetine gitmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle der: **"Muâz İbn Cebel** (r.a) "تَاللّٰهِ" yerine "وَبِاللّٰهِ" şeklinde okumuştur. Yine "تَوَلُّوا" ifadesi "تَتَوَلُّوا" manasında olmak üzere "تَوَلُّوا" şeklinde okunmuştur ki, bunu Cenâb-ı Hakk'ın "فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِينَ" (Sâffât, 90) ifadesi de kuvvetlendirir.

Buna göre şâyet sen, "Bâ ile tâ arasında ne fark vardır?" dersen, ben derim ki: Bâ, asıl, tâ ise, vâv'dan bedeldir, onu yerine getirilir. Ayrıca tâ da, ek bir mana vardır ki, bu da taaccüp manasıdır. Buna göre **Hz. İbrahim** (a.s) sanki, bu tuzağı, kendi eliyle kolayca gerçekleştirmesinden taaccüp etmiştir. Çünkü bu, çok zor bir iş olduğu için, adeta, ondan südûr etmesi umulmayan bir işti...

İKİNCİ MESELE

Şâyet, "**keyd**, başkasını, hissettirmeksizin bir zarara uğratma hususunda tuzak kurmak anlamında olduğuna, bu da, putlar için söz konusu olamayacağına göre, daha niçin **İbrahim** (a.s) *"ben putlarınıza muhakkak ki bir tuzak kuracağım"* demiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap verebiliriz. O bunu, o toplum nezdinde putların zarara uğraması mümkün olduğu için, mecazi olarak söylemiştir. Bununla, "Ben size, putlarınız hakkında tuzak kuracağım" manasının da kastedildiği ileri sürülmüştür. Çünkü o, bu hareketiyle onları gama ve kedere boğmuştur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Putları Kırma Fikrinin Başlangıcı**

Bu hadisenin nasıl başladığı hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) **Süddî** şöyle demiştir: Onlar, bayramlarından döndüklerinde putların yanına varır, onlara secde eder, sonra da evlerine dönerlerdi. Binâenaleyh, bu vakit gelip çatınca, **Âzer, Hz. İbrahim** (a.s)'e, "Keşke bizimle, sen de çıksan" dedi. Bunun üzerine o da, onlarla beraber çıktı. Yolda giderlerken, putları kırma fikri aklına geldi ve: "Ben hastayım, ayaklarımdan şikâyetim var" dedi. Onlar çekip gidince, geride de onların acizleri ve zayıf takımı kalınca, haykırarak, *"Allah'a yemin ederim ki... ben putlarınıza muhakkak ki bir tuzak kuracağım"* dedi. Bu görüşü savunanlar, görüşlerine delil olarak *"Dediler: "İşittik ki, kendisine İbrahim denilen bir genç bunları diline doluyordu"* mealindeki âyeti zikrederler.

2) **Kelbî** şöyle der: "**Hz. İbrahim** (a.s) yıldızlara bakan bir aileden idi. Onlar, bayram yerlerine çıkmak istediklerinde, hastalar hariç, geride kimseyi bırakmazlardı. Binâenaleyh, **Hz. İbrahim** (a.s), kafasına koyduğu putları kırma işini, iyice gönlüne yerleştirince, bayram gününden önce gökyüzüne baktı ve yanındakilere, "ben, kendimin yarın hastalanacağımı hissediyorum" dedi ki, işte bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Derken yıldızlara bir baktı da, "Ben muhakkak ki hastayım" dedi"* (Saffât, 88-89) âyetinin ifade ettiği hususdur. Derken, ertesi gün, **Hz. İbrahim** (a.s), başı sargılı olarak sabahladı. Derken o topluluk, bayram için çıktılar, geride de, ondan başka kimse kalmadı. Bunun üzerine o, "Allah'a yemin olsun ki, ben putlarınıza muhakkak ki bir tuzak kuracağım" dedi. Bu sözü, onlardan biri duydu ve bunu kafasına yerleştirdi. Sonra da o adam bunu, başkalarına da haber verdi,

böylece bu söz, topluluğun arasında yayıldı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, (çoğul sîgasını kullanarak), *"Dediler..."* buyurmuştur.

Bil ki, bu iki izah da, mümkündür. Kıssanın gerisi şudur: **Hz. İbrahim** (a.s) putların bulunduğu yere girince, orada dizili yetmiş put gördü. Orada kapının karşısında altından yapılma iki gözünde de geceleyin ışıldayan iki mücevher bulunan büyük bir başka putun olduğunu fark etti. Böylece, o putların tamamını, elindeki baltayla kırdı, geriye sadece o büyük putu bıraktı. Sonra da baltayı, o putun boynuna astı.

Cenâb-ı Hakk'ın فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا اِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ اِلَيْهِ يَرْجِعُونَ *"Derken o, bunları param parça etti, belki de ona müracaat ederler diye yalnız büyük putu kırmadı"* ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır.

***BİRİNCİ MESELE:* Putlar İçin Âkil Zamiri**

Şâyet, "Cenâb-ı Hak niçin, ancak insanlar hakkında söylenilmesi uygun düşen bir çoğul sîgasıyla "فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا" demiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu onların, o putlara, o putların saygı duyulup kendilerine ibadet edilip yaklaşılması hususunda adeta insanlar gibi olduklarına inanmaları sebebiyledir. Belki de onların içinde o putların zarar-fayda verdiklerine inananlar da bulunmaktaydı.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle der: "**Cüzaz**" kelimesi, paramparça demek olup kırmak ve parçalamak anlamına gelen "**cezz**" lafzından müştaktır. Bu kelime cim'in kesresiyle "جِذَاذًا" **(cizâz)** ve fethasıyla "**cezaz**" şeklinde de okunmuştur. Yine bu ifade "ecziz" kelimesinin çoğulu olarak "جُذُذًا" **(cüzuzen)**; "جُذَّةٌ"in çoğulu olarak "جُذَذٌ" şeklinde de okunmuştur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Büyük Putu Bırakması**

Şâyet, "اِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ" denilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu büyüklüğün hilkat açısından olması muhtemel olduğu gibi, saygı açısından, ya da her iki bakımdan olması da muhtemeldir.

Âyetteki لَعَلَّهُمْ اِلَيْهِ يَرْجِعُونَ *"Belki ona müracaat ederler diye"* ifadesine gelince, onların **Hz. İbrahim** (a.s)'e müracaat etmeleri muhtemel olduğu gibi, o büyük puta müracaat etmiş olmaları da muhtemeldir. Birincisinin olması halinde, bunu şu iki açıdan izah edebiliriz:

a) Mana, "Belki de onlar, **Hz. İbrahim** (a.s)'in sözüne başvurmuş ve batıllarından yüz çevirmişlerdir" şeklindedir.

b) **Hz. İbrahim** (a.s), onların dinlerini inkâr ettiğini ve ilâhlarına söv düğünü duydukları için, zann-ı galibiyle, onların sadece kendisine müracaat edeceklerine hükmetmiştir. Böylece de onları, verdiği, *"Hayır, bunu o putların büyüğü yaptı... o halde onlara sorun"* (Enbiya, 63) şeklindeki cevapla susturmuştur.

Ama biz, zamirin, o putların büyüğüne râci olduğunu söylersek, bu hususta da şu iki izahı yapabiliriz:

a) Mana, "Belki de onlar, tıpkı problemlerin halledilmesi için âlime müracaat edildiği gibi, o puta müracaat edecekler ve, "Bunlara ne oldu ki, kırılmışlar? Sen niye, boynunda balta asılı olduğu halde sapasağlam duruyorsun? diyecekler. Bu **Kelbî**'nin görüşüdür. Onlar, bu sözü aşırı cehaletlerine binâen söylemişlerdir. Belki de onlar, o büyük putun, konuşup cevap vereceğine inanıyorlardı.

b) **Hz. İbrahim** (a.s), onların o puta müracaat etmeyeceklerini bildiği halde, onlarla alay etmek için bunu söylemiştir. Çünkü kendisine secde edilen ve o ibâdete ehil ve layık görülen kimse normalde, problemlerin halli hususunda, kendisine müracaat edilen kimse olur.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Onların Putlara Sormaları Nasıl Düşünülebilir?**

Şâyet, "O topluluğun akıllı olduğu veya olmadığı söylenebilir. Binâenaleyh eğer onlar akıllı idiyseler, o putların duymadığını, görmediğini, fayda ve zararları olmadığını açık olarak bilmeleri gerekirdi. Binâenaleyh **Hz. İbrahim** (a.s) bunu ispatlamak için, putları kırmaya niçin ihtiyaç duymuştur?" Bu konuda söylenecek son söz şudur: Tıpkı bizden birisinin Kur'ân'ı, camiyi, mihrabı büyük (mukaddes) görüp yüce bilmesi gibi, o topluluk da putlarını böyle yüce sayıyor, onlara saygı gösteriyorlardı. Onları kırmak, işte bu açıdan yüce bilinmelerine fayda vermez.

Akılsız İseler Mükellef Olmamaları Gerekir

Yok eğer, "bu kavmin akılsız olduğunu söylersek, bunlarla münazara etmenin ve bunlara peygamber göndermenin yerinde bir şey olmaması gerekir" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Onlar akıllı idiler ve o putların cansız olduklarını açıkça biliyorlardı. Fakat o putların, yıldızların heykelleri olduklarına, kendilerine tapanlara faydalı olacaklarına, onları hafife

alan (saygısızlık gösteren) kimselere de büyük zarar verecek olduklarına inanıyorlardı. **İbrahim** (a.s), kendisine onlardan hiçbir zarar dokunmadan onları kırabilmiştir. Binâenaleyh onun bu hareketi, işte bu açıdan onların inançlarının yanlış olduğuna delâlet eder.

Hz. İbrahim'i Sorgulamaları

Hak Teâlâ'nın قَالُوا مَنْ فَعَلَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَا اِنَّهُ لَمِنَ الظّٰالِمِينَ *"Dediler ki: "Bunu bizim tanrılarımıza kim yaptı? Herhalde o, zâlimlerden birisi"* ifadesi, "Kim bu kırma ve parça parça etme işini yaptı ise, o alabildiğine zâlimdir, zâlimler gürûhundandır. Çünkü o, ta'zime, ululanmaya lâyık bu ilahlara karşı, böylesine cüretkâr olmuştur" dediler" demektir. Yahut da onlar putların kırılmasını bir aşırılık, yahut onları alabildiğine hafife alma olarak gördükleri için "zâlim" demişlerdir.

Hak Teâlâ'nın قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ اِبْرٰهِيمُ *"Dediler ki: "işittik ki, kendisine İbrahim denen bir genç, bunları diline doluyordu"* ifadesi hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Zeccâc şöyle der: "Bu ifadede **"İbrahim"** kelimesi şu iki sebepten ötürü merfû kılınmıştır:

a) هُوَ اِبْرٰهِيمُ "O, İbrahim'dir" takdirinde olarak,

b) يَا اِبْرٰهِيمُ "Ey **İbrahim** (denilen)" takdirinde münada olarak" **Keşşaf sahibi** ise, "Doğru olan, buradaki "**İbrahim**" lafzının, يُقَالُ (denilen) fiilinin nâib-i fâili olmasıdır. Çünkü bu ifadeden murat, müsemmâ (şahıs) değil, onun ismidir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyetin zahiri bu sözü söyleyenlerin bir kişiden fazla olduğunu göstermektedir. Buna göre onlar sanki, daha önce **Hz. İbrahim** (a.s)'i tanımış ve putları hakkında onun söylediği şeyleri duymuşlardı. Binâenaleyh **Hz. İbrahim** (a.s)'in *"Sizin tapmakta olduğunuz bu heykeller nedir?"* (Enbiya, 52) şeklindeki sözünden başka hiçbir sözü bulunmasaydı bile, zannı gâlip ile, putları kıranın o olduğuna hükmetmelerine yeterdi.

Hz. İbrahim (a.s)'in Kavmini İrşadı

قَالُوا فَأْتُوا بِهِ عَلَىٰٓ أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ ﴿٦١﴾ قَالُوٓا ءَأَنتَ فَعَلْتَ هَٰذَا بِـَٔالِهَتِنَا يَٰٓإِبْرَٰهِيمُ ﴿٦٢﴾ قَالَ بَلْ فَعَلَهُۥ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا فَسْـَٔلُوهُمْ إِن كَانُوا يَنطِقُونَ ﴿٦٣﴾ فَرَجَعُوٓا إِلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ فَقَالُوٓا إِنَّكُمْ أَنتُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٦٤﴾ ثُمَّ نُكِسُوا عَلَىٰ رُءُوسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَٰٓؤُلَآءِ يَنطِقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ أَفَتَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَنفَعُكُمْ شَيْـًٔا وَلَا يَضُرُّكُمْ ﴿٦٦﴾ أُفٍّ لَّكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ ۖ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

"Dediler ki: "O halde onu halkın önüne getirin; olur ki onlar da şâhitlik ederler." Dediler ki: "Ey İbrahim, sen mi tanrılarımıza bu işi yaptın?" O dedi ki: "Belki bu işi, onların şu büyüğü yapmıştır. Dolayısıyla, eğer konuşabiliyorlarsa, onlara sorun" Bunun üzerine, vicdanlarına dönüp (kendi kendilerine): "Doğrusu zâlim olanlar sizsiniz siz" dediler. Sonra yine (eski) kafalarına döndürüldüler ve, "Bunların konuşamayacağını sen de bilirsin" dediler, (İbrahim) dedi ki: "Öyleyse Allah'ı bırakıp da, hâlâ, size hiçbir faydası ve zararı dokunmayacak olan bu putlara mı tapacaksınız? Yuh size ve Allah'tan başka tapmakta olduklarınıza! Akletmiyor musunuz?"
(Enbiya, 61-67).

Bil ki o kâfirler, putların kırılmış olduğunu bizzat görüp, bunu aralarında, فَأْتُوا بِهِ عَلَىٰٓ أَعْيُنِ النَّاسِ *"O halde onu halkın önüne getirin."* dediler **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Buradaki "عَلَىٰٓ أَعْيُنِ النَّاسِ" ifâdesi insanların görebileceği bir yere getiriniz demektir. Buna göre eğer sen, "alâ" harf-i cerrindeki istilâ (üstte olma) manası nedir? dersen, ben derim ki: Bu, mesel (benzetme) yolu ile getirilmiş bir ifadedir. Yani, "Onun gözler önüne getirilmesi, tıpkı bir şeye binen kimsenin bineği üzerine çıkıp sâbit olması gibi sâbit olur" demektir."

Âyetteki لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ *"Olur ki onlar da şâhitlik ederler"* ifadesi ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Onlar, onu delilsiz-şahitsiz yakalayıp tutuklamayı uygun görmemişler ve böylece onların onu, "Olur ki söylediği şeylerle ilgili olarak aleyhine

şâhitlik edebilecek kimselerin olabilmesi ve böylece yaptığı şey hususunda **İbrahim** (a.s) aleyhine bir hüccet olacak kimselerin ortaya çıkma ihtimalinden dolayı, onu insanların huzuruna getirmeyi istemişlerdir. "Bu, **Hasan el-Basrî, Katâde, Süddî, Ata** ve **İbn Abbâs** (r.a.)'ın görüşüdür.

b) **Muhammed b. İshâk**'a göre "**yeşhedûn**" kelimesi, insanlar orada bulunur, **İbrahim** (a.s)'e verilen cezayı görür ve böylece de bu, onları benzeri bir şey yapmaya yönelmekten caydırıcı olur" demektir. Bu hususta bir üçüncü görüş de, **Mukâtil** ve **Kelbî**'den gelmektedir: Buna göre, bu ifâde ile, yukarıdaki iki mana birden kastedilmiştir. Yani "insanlar, hem **İbrahim** (a.s) aleyhine şâhitlik etsin, hem de ona yapılacak şeyi görsünler diye" böyle yapılmıştır.

Âyetteki قَالُوا ءَأَنتَ فَعَلْتَ هٰذَا *"Dediler ki: "Sen mi tanrılarımıza bu işi yaptın?"* ifadesinde, bir hazif vardır ve takdiri, "Onu getirdiler ve ona eziyet edebilmek için bu işi itiraf etmesini isteyerek, "Sen mi tanrılarımıza bu işi yaptın?" dediler" şeklindedir. Böylece, **İbrahim** (a.s)'den, suçun onlar üzerine döneceği ve kurtulmak isteyecekleri bir cevap sadır oldu. Çünkü **Hz. İbrahim,** (a.s) بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هٰذَا *"Belki bu işi onların şu büyüğü yapmıştır"* dedi. **Hz. İbrahim** (a.s), bu sözü söyleyebilmek ve onların putlara tapmadaki cehalet ve saçmalıklarını ortaya koyabilmek için, baltayı büyük putun boynuna asmıştı.

Hz. İbrahim Yalan Söyledi mi?

İmdi eğer, "**Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"Belki bu işi onların şu büyüğü yapmıştır"* deyişi bir yalan söylemedir?" denilirse, buna âlimler şu iki şekilde cevap vermişlerdir:

a) Bütün muhakkik âlimlerin görüşüne göre, bu bir yalan sayılmaz. Bu görüşte olanlar, bunun yalan olmadığını izah için şunları söylemişlerdir:

1) **Hz. İbrahim** (a.s)'in kastı, kendisinden sudur eden o fiili, putlara isnat etmek olmayıp, onları susturma maksadına ulaşmasını sağlayacak bir ta'riz üslübu ile bu işi kendisinin yaptığını iyice ortaya koyup belirtmektir. Bu tıpkı şuna benzer: Diyelim ki sen, pek zarif bir hatla bir yazıyı yazdın. Sen de hattatlıkta meşhur birisin. Arkadaşın ise yazısı güzel olan biri değil, ancak düzensiz bir şey çiziştirecek olan biridir. İşte o arkadaşın, yazmış olduğun o yazı hakkında sana soruyor: "Bunu sen mi yazdın?" Sen de cevap veriyorsun: "Yok canım, sen yazmışsındır!" Senin bu cevapla gayen, onunla alay etmek ve bunu kendinin yapmayıp, O ümmi ve bozuk yazılı

kimsenin yazdığını söylemek değil, kendinin yazmış olduğun te'kid etmektir. Çünkü bu iş, hem âciz hem kâdir arasında muhtemel bir işi, âciz olanın yaptığını söylemek, onunla alay etmektir ve onu kâdir olanın yaptığını söylemektir.

2) Dizilmiş ve süslenmiş gördüğünde, putlar **Hz. İbrahim** (a.s)'i hayli öfkelendirmişti ve o kâfirlerin, putların en büyüğüne çok saygı gösterdiklerini gördüğü için de, ona daha fazla öfkelenmişti. Bundan dolayı, kendisinin o putları hafife almasının ve onları kırıp geçirmesinin bir sebebi olduğu için, bu işi o büyük puta nisbet etmiştir. İş, bizzat onu yapana nisbet edildiği gibi, (bazen) o işi yapmaya sebep olana da nisbet edilir.

3) Bu, onların inançlarına göre olması gerekeni söylemektir. Buna göre **Hz. İbrahim** (a.s) onlara sanki şöyle demiştir: "Sizler, onların büyüğünün bunu yaptığını herhalde yadırgamazsınız. Çünkü ibadet olunan ve ilah olduğu iddia edilen bir varlığın buna, hatta daha fazlasına kâdir olması gerekir. "Bu üç izahı **Keşşâf sahibi** yapmıştır.

4) Bu, zikredilmeyen, açıkça söylenmeyen sözden bir kinâye olup, "Bu işi yapan yaptı" demektir "كَبِيرُهُمْ هٰذَا" (Onların şu büyüğü) ifadesi, söz (cümle) başıdır. **Kisâî**'den, "بَلْ فَعَلَهُ" ifadesinde vakıf yapılacağı, "كَبِيرُهُمْ هٰذَا" ile yeni bir cümle olarak başlanılacağı rivâyet edilmiştir.

5) Bu vakfın, âyetteki "كَبِيرُهُمْ" üzerinde yapılıp, söze "hâza" diye başlanması da câizdir. Buna göre, **Hz. İbrahim** (a.s) kendisini kastederek, "Hayır, onu onların büyüğü, yani onlardan daha büyük ve güçlü olan yaptı" demektir. Çünkü insan, her puttan daha büyüktür.

6) Bu ifadede bir takdim-tehir vardır. Buna göre sanki **Hz. İbrahim** (a.s): "Hayır, onu, o putlardan şu büyük olan yaptı. Eğer onlar konuşabilirlerse onlara sorun" demiştir. Böylece, bu fiilin, putların büyüklerine nisbet edilmesi onların konuşabilir olmaları şartına bağlanmıştır. Binâenaleyh onların konuşmaları imkânsız olunca, bu işin fâili olmaları da imkânsızdır.

7) **Muhammed İbn Sümeyfi'**, bunu "فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ" (Onu, onların büyüğü yaptı) şeklinde okumuştur ki bu, "Belki de bu işin fâili, onların büyüğüdür" demektir.

b) Nakilcilerden (rivayetçilerden) bir grubun görüşüne göre, bu bir yalan söylemedir. Bu görüşte olanlar, görüşlerinin doğruluğuna, Hz. Peygamber (a.s)'in söylemiş olduğu rivâyet edilen şu hadisi delil getirmişlerdir: *"İbrahim, hepsi Allah'ın zâtı ile ilgili olan üç yalan söylemiştir: Birincisi,*

"Ben hastayım" (Sâffât, 89) *deyişi; ikincisi "Hayır, bu işi onların şu büyüğü yaptı" deyişi ve üçüncüsü, Sâre için, "Bu kız kardeşimdir" deyişi".* Bir başka hadiste de şöyle gelmiştir: *"Kıyamettekiler Hz. İbrahim'in şefaat etmesini isteyince o, "Ben üç kere yalan söyledim" demiştir."* Bu görüşte olanlar, görüşlerini aklî bakımdan da izaha çalışarak şöyle demişlerdi: "Yalan söylemek zâtı gereği (aslında) bir kubuh (çirkin iş) değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s): *"Birisi zâlimden kaçıp, birisinin evinde gizlenip, o zâlim gelip onu sorduğunda, ev sahibinin bu hususta yalan söylemesi gerekir"* demiştir. Binâenaleyh durum böyle olunca Allahu Teâlâ'nın, sadece kendisinin bileceği bir faydadan ötürü, **Hz. İbrahim** (a.s)'in yalan söylemesine müsaade etmesinde tuhaf görülebilecek bir şey yok.

Bil ki bu makbul bir görüş değildir. Bu görüştekilerin rivâyet ettikleri birinci habere gelince, yalan söyleme işi peygamberlerden ziyade bu sözü çıkaranlara daha münasip bir iştir. Bu hususta kesin delil şudur: Eğer peygamberlerin, bir maslahattan ötürü yalan söylemeleri ve Allah'ın buna müsaade etmesi câiz görülecek olsa, bunu, peygamberlerin Allah'tan haber verdiği ve Allahu Teâlâ'nın da haber vermiş olduğu her hususta câiz (mümkün) görmemiz gerekir. Bu ise, şer'î hükümlere güveni kökünden siler ve bütün bunlara töhmet kapılarını açar. Sonra bu haber (rivâyet) doğru olmuş olsa bile, Hz. Peygamber (a.s)'in إِنَّ فِي الْمَعَارِيضِ لَمَنْدُوحَةً عَنِ الْكَذِبِ *"Ta'rizli ifâdelerde, (insanı) yalandan kurtaran bir genişlik (rahatlık) vardır"*[1] ifadesindeki, "**ta'riz**" manasına hamledilmiştir.

Onların delil gösterdikleri, **Hz. İbrahim** (a.s)'in *"Ben hastayım"* (Sâffât, 89) sözüne gelince, belki de **Hz. İbrahim** (a.s) gerçekten biraz hasta idi. Bu âyetle ilgili geniş izahımız, yerinde gelecektir. Onların, *"Hz. İbrahim, "Hayır, bu işi onların şu büyüğü yaptı" demiştir"* şeklindeki delillerine gelince, bunun cevabı açıktır. Onların, **Hz. İbrahim,** (a.s) hanımı **Sâre** hakkında (Mısır kralına karşı): *"Bu kız kardeşimdir"* demiştir" şeklindeki sözleri hususunda şöyle denir: Onun bu sözünden maksadı, **Sâre**'nin din kardeşi olduğunu belirtmektir. Binâenaleyh, sözü peygamberlere yalan nisbet etmeksizin, zâhiri manasına hamletmek mümkün olduğu zaman, peygamberlere yalanı ancak zındık olanlar nisbet edebilir.

1 **Nihaye**, 5/35; **Buhârî**, Edeb, 116.

Vicdanlarının Hakkı İtiraf Etmesi

Hak Teâlâ'nın فَرَجَعُوا إِلَىٰ أَنفُسِهِمْ فَقَالُوا إِنَّكُمْ أَنتُمُ الظَّالِمُونَ *"Bunun üzerine vicdanlarına dönüp (kendi kendilerine): "Doğrusu zâlim olanlar sizsiniz siz" dediler"* ifadesi ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) **İbrahim** (a.s), onlara yollarının, inanç ve dinlerinin çirkin olduğunu gösteren şeyleri getirince, uyandılar ve putlara ibadet edişlerinin yanlış olduğunu, bu hususta bir aldanış ve cehâlet içerisinde olduklarını anladılar.

b) **Mukâtil** şöyle der: "Onlar, kendi kendilerine dönüp, (vicdanen) kendilerini kınayarak, "Balta o büyük putta olduğu halde, **İbrahim** (a.s)'in onları kırdığını iddia ederek, **İbrahim** (a.s)'e haksızlık edenler, biziz biz" dediler."

c) Mana, "Siz, ona bunu sorduğunuz ve cevaben sizinle alay ettiği için, kendi kendinize zulmetmiş olduğunuz" şeklindedir. Doğruya en yakın olan, birinci izahtır.

Hak Teâlâ'nın ثُمَّ نُكِسُوا عَلَىٰ رُؤُوسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَٰؤُلَاءِ يَنطِقُونَ *"Sonra yine (eski) kafalarına döndürüldüler ve "Bunların konuşmayacağını sen* de *bilirsin" dediler"* ifadesine gelince **Keşşâf sahibi** şöyle der: "**nekesehu,** "O, falan şeyi ters çevirdi, altını üstüne getirdi" demektir." Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu deyimin manası hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bununla, "Onlar kendi kendilerine döndüklerinde (vicdanlarına danıştıklarında), doğru karar verdiler ve en uygun olanı buldular. Sonra da, eski fikirlerine dönerek, bundan vazgeçtiler ve yine o eski batıl delilleri ile mücadele etmeye başladılar. Bir de halleri, konuşabilen bir canlıdan daha aşağı olduğu halde, putların ma'bud olduklarını iddiaya devam ettiler.

2) Onlar, **Hz. İbrahim** (a.s)'in kendilerini (delille) susturup, bir şey söyleme mecâli bırakmamasından dolayı, çok pişman olup, hayal kırıklığına uğradıkları ve perişan oldukları için, gerçekten "başlarına" yani başkanlarına döndüler ve o başkanlarının **İbrahim** (a.s)'e verebileceği her cevabın kendileri aleyhine bir delil olacağını gördüler.

3) **İbn Cerir** şöyle der: "Sonra onlar **İbrahim** (a.s) kendileri ile mücâdele ettiğinde, ona karşı ileri sürdükleri her delilde tersyüz oldular, tepetaklak gittiler, yani hüccet hususunda, mağlup oldular ve **İbrahim** (a.s)'e, karşı neticede **İbrahim** (a.s)'in lehine, kendilerinin aleyhine olan deliller

getirdiler. *"Bunların konuşamayacağını sen de bilirsin"* dediler ve üzerlerindeki bu şaşkınlıktan ötürü, bunun böyle olduğunu itiraf ettiler. Buna göre mana, "Onların delilleri geri tepti" şeklindedir. Böylece âyette bizzat onlardan bahsetme, onların delillerinden bahsetme yerine geçmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "**nükisû**" fiili, şeddeli olarak "**nekkesû**" (çevirdiler) ve meçhul olarak, "**nükkisû**" (çevirildiler) şeklinde okunmuştur.

Bu, "Onlar, kendilerini başlarına çevirdiler (yani vicdanlarına döndüler)" demektir. Bu, **Rıdvan b. Abdul Ma'bûd**'un kıraatidir.

Hak Teâlâ'nın أَفَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ * أُفٍّ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ *"Öyleyse Allah'ı bırakıp da hala size hiçbir faydası ve zararı dokunmayacak olan bu putlara mı tapacaksınız. Yuh size ve Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınıza! Akletmiyor musunuz?"* hitabının manası açıktır. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "üff" kelimesi, söylendiğinde, söyleyenin canının sıkıldığını ortaya koyan bir sestir. **Hz. İbrahim** (a.s)'in, onların bütün mazeretleri kapanıp, hakkın apaçık ortaya çıkışından ve böylece batılın yıkılışından sonra hâlâ, putlara ibadet etmelerini gördüğü için, canı sıkıldı da, bunlardan dolayı, "**üff** (yuh)" dedi. Sonra **Hz. İbrahim** (a.s)'in onlara bu sözü, onlar onun görüşünün (sözlerinin) doğruluğunu anladıkları için demiş olması muhtemel olduğu gibi, akletmeseler bile, delilleri ortaya apaçık çıktığı için demiş olması da muhtemeldir. Onun, *"hâlâ bu putlara mı tapacaksınız?"* ve *"Akletmiyor musunuz?"* ifadelerinden ötürü, bu görüş doğruya daha yakındır.

İbrahim (a.s)'ı Yakmaya Teşebbüs Etmeleri

قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانْصُرُوٓا اٰلِهَتَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْنَا يَا نَارُ كُونِى بَرْدًا وَسَلَامًا عَلٰٓى اِبْرٰهِيمَ ﴿٦٩﴾ وَاَرَادُوا بِهٖ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْاَخْسَرِينَ ﴿٧٠﴾ وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطًا اِلَى الْاَرْضِ الَّتِى بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾

"Dediler ki: "Onu yakın ve tanrılarınıza yardım edin, eğer (bir iş) yapanlarsanız." Biz de dedik ki: "Ey ateş, İbrahim'e karşı serin ve selâmet ol." Ona böyle bir tuzak kurmak istediler. Fakat biz, onları

daha fazla hüsrâna düşenlerden kıldık. Onu da, Lût'u da, içinde bütün âlemler için bereket verdiğimiz arza ulaştırıp kurtardık" (Enbiya, 68-71).

Bil ki Allahu Teâlâ, **İbrahim** (a.s)'in tevhidin delillerinden ve halkının putlara tapmasının bâtıl oluşunu gösterme hususunda ortaya koyduğu şeylerden bahsedince, bunun peşinden onlara cehaletlerini gösteren şeyleri ve onların, *"Onu yakın ve tanrılarınıza yardım edin"* dediklerini zikretmiştir. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetde, bu sözü söyleyenin kim olduğu hususunda bir işaret yoktur. Meşhur görüşe göre bu sözü söyleyen, **Nemrud b. Ken'an b. Sencârib b. Nemrud b. Kûş b. Hâm b. Nûh**'tur. **Mücâhid** şöyle demiştir: "**İbn Ömer**'in şunu dediğini duydum: **İbrahim** (a.s)'in yakılmasını söyleyen, **Fars** bedevilerinden bir kürttür." Yine **İbn Cerir, Vehb b. Münebbih**'in **Şuayıb el-Cübbâî**'nin şöyle rivâyet ettiğini bildirir: "**Hz. İbrahim**'in yakılmasını söyleyen **Hibrin**'dir. Allahu Teâlâ bunu yere batırdı. O, kıyamete kadar yerin dibine battıkça batacaktır."

***İKİNCİ MESELE:* İbrahim (a.s)'in Tevekkülü**

Bu hadisenin nasıl olduğu hususunda **Mukâtil** şöyle der: **Nemrud** ve kavmi, **Hz. İbrahim** (a.s)'i yakmak için bir araya gelince, onu bir eve hapsettiler ve bir ağıl gibi (geniş) bir yer yaptılar. İşte bu, *"Dediler ki: "Onun için bir bina yapın ve alevli ateşe atın onu"* (Sâffât, 97) âyetiyle anlatılan hususdur. Sonra onun için, yığın yığın odun topladılar. Hatta bir kadın hastalandığında, "Eğer Allah bana şifâ verirse, **İbrahim**'in yakılması için ben de odun toplayacağım" diye nezrediyordu. Böylece **İbrahim** (a.s) için, hayvanla kırk gün odun taşıdılar. Bunlar tutuşturulup, ateş iyice şiddetlenip ve oranın sıcaklığı, en üst bir yerden geçecek olan bir kuşu bile yakacak bir dereceye ulaştığında, **İbrahim** (a.s)'i tutup, yaptıkları binanın (geniş avlunun) üstüne çıkardılar, elini ayağını bağladılar ve yaptıkları bir mancınığa eli kolu bağlı olarak koydular. Yerler, gökler, insan ve cinler hariç, bütün melekler, şu şekilde bağrışmaya başladılar: "Ey Rabbimiz, senin yeryüzünde, **İbrahim**'den başka sana ibadet edecek bir kimse yok. O, senin uğrunda yanıyor. Ona yardım etmemize müsaade et." dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Eğer o, birinizden yardım isterse, o ona yardım etsin.

Yok eğer benden başkasının, durumuna müdahale etmesini istemezse, ben onu bilirim, Ben onun dostuyum, o zaman benimle onun arasından çekilin" buyurdu. O kâfirler onu ateşe atmak istediklerinde, **Hz. İbrahim** (a.s)'e rüzgâr işiyle görevli melek gelerek: "İstersen ben o ateşi havaya uçururum, savururum" dedi. **İbrahim** (a.s): "Benim size ihtiyacım yok" deyip, başını göğe çevirerek: "Allah'ım, sen göklerde teksin, ben de yerde tekim. Yeryüzünde benden başka sana tapan hiç kimse yok. Sen, bize yetersin ve ne güzel vekilsin" dedi. Şu da rivâyet edilmiştir: **Hz. İbrahim** (a.s) ateşe atılınca لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ سُبْحَانَكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ لَكَ الْحَمْدُ وَلَكَ الْمُلْكُ لَا شَرِيكَ لَكَ *"(Allah'ım), senden başka ilah yok. Seni tenzih ederim. Sen, âlemlerin Rabbisin. Hamd sana aittir. Mülk senindir. Senin hiçbir eşin-benzerin, ortağın yoktur"* demiştir. Sonra onu mancınığa koymuş ve ateşe atmışlardır. Bunun üzerine **Cebrâil** (a.s), ona gelerek: "**Ey İbrahim,** ihtiyacın var mı?" dediğinde o: "Sana ise, hayır" dedi. **Cebrâil** (a.s) de: "O halde Rabbin'den iste" deyince, **Hz. İbrahim** (a.s): "O'nun benim hâlimi bilmesi, ondan istememe ihtiyaç bırakmıyor" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak: *"Ey ateş, İbrahim'e karşı serin ve selâmet ol"* dedi. **Süddî** "Bu sözü söyleyen, **Cebrâil** (a.s)'dir" demiştir. **Mücâhid**'in rivâyetine göre, **İbn Abbas** (r.a.) da: "Eğer, Allahu Teâlâ bu âyetle "**berden**" (serin) lâfzının peşinden "**selâm**" (selâmet) lâfzını getirmemiş olsaydı, o zaman **İbrahim** (a.s) o ateşin soğukluğundan ölür ve dünyadaki bütün ateşler sönerdi" demiştir. **Süddî** rivâyetine şöyle devam eder: "Melekler, **Hz. İbrahim** (a.s)'in koltuğundan tutup, yeryüzüne indirip oturttular. **Hz. İbrahim** (a.s), karşısında tatlı sular fışkıran çeşmeler, kırmızı güller ve nergisleri buldu. O ateş onun sadece iplerini yakmıştı."

Minhâl b. Amr da şöyle der: "Bana şu rivâyet ulaşmıştır: **İbrahim** (a.s) o ateşe atıldığında, orada kırk veya elli gün kalmış ve "Burada olduğum kadar, güzel bir hayat yaşamadım" demiştir."

İbn İshâk da şunu rivâyet etmiştir: "Allahu Teâlâ, gölgeler meleğini, **Hz. İbrahim** (a.s)'in şeklinde gönderdi. O, **İbrahim** (a.s)'in gönlünü yatıştırmak için, onun yanına oturdu. **Cebrâil** (a.s) de, ona cennet ipeklerinden bir gömlek getirip: "Ey **İbrahim,** Rabbin, "O, ateşin benim dostlarıma zarar vermeyeceğini bilmiyor mu?" diyor" dedi. Daha sonra **Nemrud,** köşkünden baktı ve **İbrahim** (a.s)'in bir bahçe içinde, yanında bir melekle oturuyor olduğunu, o ateşin etraftaki ateşleri cayır cayır yaktığını gördü. Bunun üzerine ona: "Ey **İbrahim,** o ateş çemberini yarıp çıkabilir misin?" deyince, O: "Evet" dedi. **Nemrud:** "O halde, kalk ve çık" deyince de, **Hz. İbrahim** (a.s),

kalktı ve yürüyerek ateşten çıktı. **Hz. İbrahim** (a.s) çıkınca da, **Nemrud** ona: "Senin kılığında, seninle birlikte gördüğüm o adam kimdi?" deyince, **Hz. İbrahim**: "O, gölgeler meleği idi. Rabbim onu, bana arkadaş olsun diye oraya göndermişti" dedi. Bunun üzerine **Nemrud:** "Rabbinin sana yaptığı şeylerdeki kudretini ve izzetini gördüğüm için, O'na kurbanlar sunacağım. Ben ona dört bin sığır keseceğim" dedi. **İbrahim** (a.s) de: "Sen bu dinini sürdürdüğün müddetçe, Allah senin kurbanını kabul etmez" deyince, **Nemrud:** "Mülkümü bırakamam, fakat ben onları O'nun için keseceğim" dedi. Sonra da bunları Allah için kurban edip, **İbrahim** (a.s)'i bıraktı.

Bu kıssa şu şekilde de rivâyet edilmiştir: "Onlar, **Hz. İbrahim** (a.s) için, bir yer yaptılar ve onu oraya attılar. Sonra oranın üzerinde yedi gün durmadan ateş yaktılar. Sonra bu ateşi, **İbrahim** (a.s) üzerine kapattılar. Ertesi gün ateşi açtıklarında, **Hz. İbrahim** (a.s)'in yanmamış olduğunu, sadece terlediğini gördüler. Bunun üzerine, **Lût**'un babası **Hâran:** "Ateş onu yakmaz, çünkü o ateşi büyülemiştir. Fakat onu bir şeyin üzerine koyup o şeyin altından bir ateş yakın. Çünkü ancak ateşin dumanı onu öldürebilir" dedi. Onlar da **Hz. İbrahim** (a.s)'i bir kuyunun üstüne yerleştirip, alttan ateş yaktılar. Bir kıvılcım sıçrayıp, **Lût**'un babasının sakalına geldi ve onu yaktı."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Onlar, en ağır ceza olduğu için, **İbrahim** (a.s)'e ateşle ceza vermeyi tercih etmişlerdir. İşte bundan ötürü âyetler, *"Eğer (bir iş) yapanlarsanız"* denilmiştir. Bu, "Eğer sizler, ilâhlarınıza iyice yardım etmek istiyorsanız, en şiddetli ceza şekli olan, yakmayı tercih edin" demektir.

Ateşe Emir Vermenin İzahı

Hak Teâlâ'nın, قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَى إِبْرَاهِيمَ *"Biz de dedik ki: "Ey ateş, İbrahim'e karşı serin ve selâmet ol"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebu Müslim el-İsfehanî bunun şu manaya olduğunu söylemiştir: Burada tıpkı, *"(Allah) ona "ol" der, o da oluverir "* (Nahl, 40) âyetinde olduğu gibi söylenen bir söz bulunmayıp, Allahu Teâlâ (böyle demeksizin) o ateşi serin ve selâmet kılmıştır" **Ebu Müslim** görüşüne: "Ateş cansızdır, binâenaleyh ona hitap edilmez" diye delil getirmiştir.

Ekseri ulemâ ise, bu sözün ateşe söylendiği görüşündedir. Bu görüşte olanların şu iki izahları vardır:

a) **Süddî**'ye göre bu sözü söyleyen **Cebrâil** (a.s)'dir.

b) Ekseri müfessirlere göre bunu söyleyen, Allahu Teâlâ'dır. Âyetin zâhirine en yakın ve en uygun olan da bu ikinci görüştür. **Ebu Müslim**'in: "Ateş cansızdır, ona hitap etmenin bir manası yoktur" şeklindeki sözüne karşı deriz ki: Bu emrin meleklere yönelik bir faydadan dolayı söylenmiş olması niçin câiz olmasın?

İKİNCİ MESELE: **Serinliğin Mahiyeti**

Âlimler, o ateşin nasıl "serin" olduğu hususunda şu üç değişik izahı yapmışlardır:

1) Allahu Teâlâ, o ateşteki sıcaklığı ve yakma özelliğini kaldırıp, sadece parlama ve aydınlatma özelliğini bıraktı. Çünkü Allah her şeye kâdirdir.

2) Allahu Teâlâ, tıpkı âhirette cehennem bekçileri (olan zebânîlerde) yarattığı ve tıpkı deve kuşunun bünyesinde, kızgın demiri yutmasının bile zarar vermeyeceği bir özellik yaratması ve tıpkı semendel kuşunun bedenine ateşte uzun müddet kalmanın zarar vermemesi gibi, **Hz. İbrahim**'in bedeninde de, ateşin zararının ulaşmasına mâni bir özellik yaratmıştır.

3) Allahu Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s) ile, o ateş arasında, ateşin tesirinin ona ulaşmasına mâni bir engel yaratmıştır. Muhakkik âlimler şöyle derler: "Birinci izah daha uygundur. Çünkü âyetteki *"Ey ateş, serin ve selâmet ol"* ifadesinin zâhiri, o ateşin olduğu gibi kalışını değil, bizzât kendisinin serin hale gelip, **İbrahim** (a.s)'in onun tesirinden kurtulduğunu göstermektedir

Eğer, "Ateş, hararet (sıcaklık) ve letâfetle (incelik-şeffaflıkla) tavsif edilen bir maddedir. Binâenaleyh hararet, ateşin bir parçası olunca, ateşin serin olması imkânsızdır. Bu durumda, âyette bahsedilen "ateş" ile, "aslında ateş denen şeyin cüzlerinden birisi kastedilmiştir" denilmesi gerekir. Bu ise mecâz olur. O halde niçin sizin mecâzınız, diğer iki (görüşe göre olan iki) mecazdan daha evlâ olsun?" denilirse, deriz ki: "Bizim mecâzımızda, serinliğin mevcudiyeti söz konusudur. Sizin o iki mecâzınızda ise bu söz konusu değildir. Binâenaleyh bizim mecâzımız daha evlâ olur."

Hak Teâlâ'nın, *"Ey ateş, İbrahim'e karşı serin ve selâmet ol"* ifade, "soğuk aşırı olduğunda, tıpkı sıcak gibi öldürücüdür. Binâenaleyh bunda da mutlaka bir dengenin olması gerekir. Bu dengenin, bu "serin"likte mevcut olduğu hususunda şu üç izah yapılmıştır:

a) Allahu Teâlâ, o ateşin serinliğini, zarar vermeyecek bir derece ile ayarlamıştır.

b) Ateşin bir kısmı soğuk oldu, bir kısmı hararetini sürdürdü. Böylece sıcaklıkla soğukluk dengelendi.

c) Allahu Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'in bedeninde, fazlaca bir sıcaklık yarattı. Böylece o, bu soğukluktan mutazarrır olmayıp, aksine ondan istifâde etti ve hatta hoşlandı.

Bu hususta şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Ateşlerin hepsi, ateş olma vasfını kaybedip, böyle serinlik mi oldu?

Cevab: Ateş, bir mahiyetin adıdır. Binâenaleyh bu serinliğin, o mahiyette meydana gelmiş olması gerekir. Bu sözden, onun o mahiyetin bütün fertlerini içine almış olması gerekir. Şu da ileri sürülmüştür: "Bu iş, sadece o ateşe has olarak meydana gelmiştir. Çünkü maksat, o ateşin serin olması ile ilgilidir. Zira ateşte bütün canlılar için faydalar vardır. Binâenaleyh bütün ateşleri işe yaramaz hale getirme câiz değildir. Halbuki maksat, diğer canlılara zarar vermek değil. Sadece **İbrahim** (a.s)'i kurtarmaktır.

İkinci soru: Hasan el-Basrî'den rivâyet edilen, "Bu, bu hususta Allahu Teâlâ'dan **Hz. İbrahim** (a.s)'e bir selamdır" şeklindeki görüş, doğru olabilir mi?

Cevab: Âyetin zâhiri, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. İbrahim**'in kurtulması gibi, o ateşi serin kıldığı gibi, aynı zamanda **Hz. İbrahim** (a.s)'i bir "selâmet" kıldığını da göstermektedir. **Hasan el-Basrî**'nin dediği şey, uzak bir manadır. Bunda, tertipli bir sözün sırasını bozma vardır.

Üçüncü soru: "Eğer Cenâb-ı Hak *"ve selâmet"* dememiş olsaydı, "serin"lik (soğuk) onu öldürürdü" şeklindeki rivâyet doğru mudur?

Cevab: Bu da uzak bir yorumdur. Çünkü ateşin serinlemesi, ateşten kaynaklanmayıp, Allah'tan olan bir şeydir. Allah ise, o ateşi hem hararetlendirmeye, hem de serin klimaya kâdirdir. Binâenaleyh "eğer âyette, "selâmet" denilmemiş olsaydı, soğuk ileri derecede olurdu" demek câiz değildir.

Dördüncü soru: "**Hz. İbrahim** (a.s)'in o ateşte geçirdiği hayat, diğer zamanlarındakinden daha güzeldi" denilmesi doğru mudur?

Cevab: Bu imkânsız bir şey değildir. Çünkü böyle olmasında, Onun için nimetlerin artması ve mükemmelleşmesi vardır. Şu da mümkündür. Bu, **Hz. İbrahim** (a.s)'in bu büyük belâdan kurtulmasından, düşmanlarına karşı sağladığı üstünlükten duyduğu ileri derecedeki sevinçten ve Allah'ın

dinini ilan etmiş olmasından ötürü elde ettiği aşırı memnuniyetinden dolayı olmuş olabilir.

Hak Telâlâ'nın وَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ *"Ona böyle bir tuzak kurmak istediler. Fakat biz, onları daha fazla hüsrana düşenlerden kıldık"* ifadesi, "Onlar, **Hz. İbrahim** (a.s)'a tuzak kurmak istediler, ama her seferinde mağlup oldular. Onlar, ona karşı mücadele ve münazara ederek üstün gelmeyi düşündüler. Ama Allahu Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'e, onları susturucu ve perişan edici delilleri ilham ve telkin etti. Sonra onlar işi kaba kuvvete ve zorbalığa döktüler. Ama Cenâb-ı Hak, bu sefer de **Hz. İbrahim**'i onlara karşı destekledi ve ona yardım etti.

Mübarek Diyar

Sonra Allahu Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'e nimetini, onu o beldeden, kardeşi oğlu **Lût** ile yani **Lût b. Hâran** ile birlikte oradan kurtarıp, *"bütün âlemler için bereket verdiği arza"* ulaştırdı. Şu da rivâyet edilmiştir: "Bu hâdise **Bâbil** sınırları içinde cereyan etmiştir. Cenâb-ı Hak **Hz. İbrahim** (a.s)'i oradan kurtarıp, **"arz-ı mübarek"**e ulaştırmıştır. Bu arzın, Mekke olduğu söylendiği gibi, *"Etrafını mübarek kıldığımız, Mescid-i Aksâ"*(İsrâ, 1) âyeti delil getirilerek, Şam diyârı (Kudüs ve etrafı) olduğu da söylenmiştir. Bu beldenin mübarek (bereketli) oluşu ya dinî bakımdandır. Çünkü ekseri peygamberler oradan çıkmış, onların şeriatleri ve dinlerinin eserleri orada yayılmıştır. Yahut da bu bereket, dünyevî açıdandır. Çünkü Allahu Teâlâ, o beldeyi, suları, ağaçları, meyveleri, bereketli ürünü çok, yaşayışı güzel bir belde kılarak, bereketli yapmıştır. Yeryüzündeki bütün tatlı suların kaynağının aslının, "Beyt-i Makdis"deki o kaya parçasının altından olduğu ileri sürülerek, bu bereketin tefsir edildiği de görülmüştür.

Hz. İshâk ve Hz. Yakub (a.s)

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ ﴿٧٢﴾ وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلٰوةِ وَإِيتَاءَ الزَّكٰوةِ ۚ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ ﴿٧٣﴾

"Ona İshâk'ı, üstelik bir de Yakûb'u ihsan ettik ve her birini sâlih kimseler yaptık. Onları, emrimizle doğru yolu gösterecek rehberler

kıldık. Kendilerine hayırlı işler yapmayı, dosdoğru namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar bize ibadet edicilerdir" (Enbiya, 72-73).

Bil ki Allahu Teâlâ, kendilerini kurtarıp mübarek bir yere ulaştırmak suretiyle **İbrahim** (a.s) ve **Lût** (a.s)'a olan nimetlerini zikrettikten sonra, bunun peşinden, diğer nimetlerini zikretmiştir. Cenâb-ı Hak, ikisinin arasını birleştirmiştir. Çünkü, peygamberlik konusunda aralarında bulunan ortaklık ve yakınlıkla birlikte, **Lût**'un **İbrahim** (a.s)'le beraber olmasında pek büyük bir in'am ve ihsan bulunmaktadır. Sonra Cenâb-ı Hak, **İbrahim** (a.s)'e âdeta akıtarak bolca vermiş olduğu nimetlerle, **Lût** (a.s)'a yağdırmış olduğu nimetleri zikretmiştir. **İbrahim** (a.s)'e yağdırmış olduğu nimetlere gelince, bu birkaç yöndendir.

Nâfile Kelimesinin İzahı

a) Cenâb-ı Hakk'ın وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً *"Ona İshak'ı, üstelik bir de Ya'kûb'u ihsan ettik"* âyeti. Bil ki "nâfile" kelimesi, hassaten, "bağış ve atiyye" anlamındadır. "**en-Neflu**" kelimesi de böyledir. Bağış ve ikramı çok olan bir kimseye de, "**Nevfel**" denilir. Müfessirlerin bu hususta iki görüşü bulunmaktadır:

1) "**Nafiletün**" kelimesi burada, "وَهَبْنَا لَهُ" ifadesinden bir mastardır. Ancak, onun lafzından olmayan bir mastar, Çünkü, وَوَهَبْنَا لَهُ هِبَةً "Onu ona, bir hibe olmak üzere ihsan ettik" sözüyle, ...وَهَبْنَا هُمَا لَهُ عَطِيَّةً **"İshâk** ve **Ya'kub**'u ona, bir atiyye ve hak edilmiş bir karşılık olmaksızın, bu lütuf (fadl) olarak hibe ettik, ihsan ettik" ifadeleri arasında bir fark yoktur. Bu, **Mücahid** ile **Atâ**'nın görüşüdür.

2) **Ubeyy İbn Kâ'b, İbn Abbas, Katâde, Ferrâ** ve **Zeccâc**'ın görüşü olup buna göre **İbrahim** (a.s) Cenâb-ı Hakk'tan bir çocuk isteyince: *"Rabbim bana, salihlerden (olan bir çocuk) bahşet"* (Sâftât, 100) dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onun duâsına, *"Onâ İshâk'ı ihsan ettik"* buyurarak cevap verdi. **Yakub**'u da, ona, duâ etmeden verdi ki, işte bu da, "**nâfile**" olmuştur. İnsanlar tarafından, fazladan yapılan şey gibi. Buna göre Cenâb-ı Hak'tan ki, "Ona, duâsına icâbet etmek üzere, **İshâk**'ı ihsan ettik. Farz namaza bir ilâve olarak talep etmiş olduğu nâfile namaza mukabil de ona, fazladan, **Yakub**'u lütfettik" demiştir. Bu açıklamaya göre "**nâfile**", özellikle, **Yakub**'dur. İkinci izah tarzı, doğruya daha yakındır. Çünkü Cenâb-ı

Hak, ikisini bir arada zikretmiş, sonra da "**nafileten**" sözünü getirmiştir. Bunun, her iki kelime için bir sıfat olması uygun olursa, bu daha evladır.

b) Cenâb-ı Hakk'ın وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ *"Ve her birini salih kimseler yaptık"* âyeti. Yani, "**İbrahim, İshâk, Yakûb**'dan her birini, resûl olan nebîler yaptık" demektir. Bu, **Dahhak**'ın görüşüdür. Diğer âlimler ise buna, "Allah (c.c.)'ın tâatiyle amel eden ve haramlarından kaçınan kimseler kıldı" manasını vermişlerdir. İkinci görüş, doğruya daha yakındır. Çünkü "**salâh**" kelimesi, hepsini içine alır. Zirâ Cenâb-ı Hak bundan hemen sonra, *"kendilerine hayırlı işler yapmayı vahyettik"* buyurmuştur. Şâyet biz, "**sâlihîn**" kelimesini nübüvvet manasına hamledersek, o zaman bir tekrar olmuş olur. Ehl-i sünnet âlimlerimiz, bu âyetle, kulların fiilinin Allah tarafından yaratıldığına istidlâl etmişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve her birini sâlih kimseler yaptık"* buyruğu, sâlih olma işinin (salâh), Allah tarafından meydana getirildiğini gösterir.

Cübbaî buna şu şekilde cevap vermiştir: "Eğer böyle olsaydı, Allahu Teâlâ onları sâlih olmakla, imamlar ve önderler olmakla ve âbidler olmakla nitelemez, onları böylece vasfetmez ve övgüde de bulunmazdı. Bu durum sabit olunca, burada muhakkak ki te'vil yapmak gerekir. Bu da şu iki yöndendir:

1) Bundan maksat şudur: "Allah onlara, sayesinde sâlih kimseler olacakları lütuflar ile, tevfik-i ilâhîsini vermiştir"

2) Bundan murat, Cenâb-ı Hakk'ın onları, bu vasıflarla isimlendirmiş olması da olabilir. Nitekim Arapçada, insanlar nezdinde doğrulayıcı ve mü'min olduğu halde, onu bu sıfatlarla niteledi̇ğinde, زَيْدٌ فَسَّقَ فُلَانًا وَضَلَّلَهُ وَكَفَّرَهُ "Zeyd falancayı fasıklıkla niteledi. Onu sapıklıkla vasfetti ve onun kâfir olduğunu söyledi" denilir. Yine hakim için de, bunlarla hükmetti anlamında olmak üzere زَكَّى فُلَانًا وَعَدَّلَهُ وَجَرَّحَهُ "Falancayı akladı ve âdil, doğru olduğunu söyledi; (falancayı) tenkit etti, eleştirdi" denilir.

Bil ki bu açıklamalar bozuktur. Mu'tezilenin "medh" ve "zemm" meselesine dayanmalarına gelince, buna şöyle cevap verilir. Bu hususta bilinen yöntem, onlara, "daî" ve "ilim" meselesiyle karşı koyup mukabele etmemizdir. Bunu lütuf fiiline hamletmesine gelince, bu da yanlıştır. Çünkü lütuf fiili, bütün mükellefleri içine alır. Binâenaleyh bu tahsiste, daha fazla bir fayda ve anlamın bulunması zorunludur.

Bir de onun, "Onu, bir sâlih kimse yaptık" sözü, "Onu, hareketli ve müteharrik kıldım" demesi gibidir. O halde bu ifâdeyi, "salâh"tan başka bir

şeyi elde etme anlamına hamletmek, zahir manayı terk etmek olur. İfadeyi, onları sâlih kimseler olarak isimlendirme anlamına hamletmeye gelince, yine bu da bir mecâzdır. Bu konuda söylenebilecek en son söz şudur: Buna ancak, zarûret halinde kimi yerlerde başvurulabilir. Burada ise böyle bir zaruret yoktur. Ama onlar yeniden "medh" ve "zemm" meselesine dönerlerse, o zaman biz de yine "daî" ve "ilim" meselesine döneriz...

c) Cenâb-ı Hakkın وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا *"Onları, emrimizle doğru yolu gösterecek rehberler kıldık"* âyetinin ifade ettiği husus. Bu konuda iki görüş bulunmaktadır:

1) Yani, "Biz onları bizim emrimiz ve iznimizle, insanları Allah'ın dinine ve hayırlara çağıran önderler, insanlar yaptık" demektir.

2) **Ebu Müslim**'in görüşü olup, buna göre, buradaki "imamet"ten murat, "nübüvvet"dir. Bir tekrarın söz konusu olmaması için, birinci izah daha uygundur. Âlimlerimiz bu âyetle şu iki şeye istidlâl etmişlerdir:

a) *"Onları rehberler kıldık"* sözüyle, fiillerin Allah tarafından yaratıldığına ki, bunun izahı, daha önce geçmişti.

b) Hakka davet ve batıldan men etmenin ancak Allah'ın emri ile caiz olabileceğine. Zira, emir muteber olmasaydı, Cenâb-ı Hakkın بِاَمْرِنَا *"emrimizle"* ifadesinde, bir fayda bulunmazdı.

c) Cenâb-ı Hakkın وَاَوْحَيْنَا اِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ *"kendilerine hayırlı işler yapmayı... vahyettik"* âyetinin beyan ettiği husus. Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın onlara, nübüvvet şerefini tahsis etmiş olduğuna delâlet eder. Bu ise, babaya verilmiş olan nimetlerin en büyüklerindendir. **Zeccâc** şöyle demiştir: "اِقَامَةِ الصَّلٰوةِ" denilmemiş de, hâ hazfedilerek "اِقَامَ الصَّلٰوةِ" denilmiştir. Çünkü izâfet, bu hâ'dan bedeldir." Başkaları da, "اَلْاِقَامُ" ile "اَلْاِقَامَةُ" mastardırlar derler. **Ebû Müslim el-Ensarî** de: "Namaz, bedenî ibâdetlerin en şereflisi olup, Allah'ı zikretmek için farz kılınmıştır. Zekât da, mâlî ibâdetlerin en şereflisidir. Bu ikisinin toplamı ise, Allah'ın emrini ta'zim edip, O'nun kullarına şefkat ve merhameti ifade ederler" demiştir. Bil ki, Cenâb-ı Hak onları önce "sâlih olmakla (salâh) vasfetmiştir. Bil ki bu, Allah'a doğru gidenlerin ilk mertebesidir. Sonra Cenâb-ı Hak terakki buyurmuş ve onları, imam olmakla nitelemiştir. Daha sonra yine terakki buyurmuş ve onları, nübüvvet ve vahye mazhar olmakla nitelemiştir. Masûmiyeti ifade eden "salâh-sâlih olma", nübüvvet mertebelerinin ilki olunca, bu nebilerin masûm olduklarına delâlet etmiş olur. Çünkü, mertebelerin ilkinden mahrûm olan,

nihâyetinden de mahrumdur, demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, nasıl onlara olan nimetlerinin çeşitlerini açıklamışsa, bundan sonra da, onların, kendisine ibâdetle meşgul olduklarını beyân etmiş ve şöyle buyurmuştur:

وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ *"Onlar bize, ibadet edicilerdir."* Buna göre sanki, Cenâb-ı Hak, ihsanlarda ve in'amlarda bulunmak suretiyle nasıl rubûbiyyet ahdine riâyet etmiş ise, aynı şekilde onlar da, kulluk ahdine riâyet etmişlerdir ki, bu da onların, tâat ve ibadetle meşgul olmalarıdır.

Üçüncü Kıssa, Lût (a.s)'un Kıssasıdır

وَلُوطًا اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِى كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَآئِثَ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ ﴿٧٤﴾ وَاَدْخَلْنَاهُ فِى رَحْمَتِنَا اِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٧٥﴾

"Lût'a, ona da bir hüküm, bir ilim verdik. Onu kötülükler yapmakta devam eden o memleketten kurtardık. Doğrusu onlar, fena bir kavim idiler, fasıktılar. Onu rahmetimizin ta içine koyduk. Çünkü o, sâlihlerdendi." (Enbiya, 74-75)

Bil ki Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim** (a.s)'e verdiği nimetleri ifade buyurduktan sonra, daha önce ikisini bir arada zikrettiği için, bunun peşinden **Lût** (a.s)'a verdiği nimetleri zikretmiştir. Burada iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyette yer olan "وَلُوطًا" ifadesindeki vâv hakkında, şu iki izah yapılmıştır:

a) **Zeccac**'a göre bu ifâde, "وَاَوْحَيْنَا اِلَيْهِمْ" cümlesine atfedilmiştir.

b) **Ebu Müslim el-İsfehani**'ye göre bu kelime "وَلَقَدْ اٰتَيْنَا اِبْرٰهِيمَ رُشْدَهُ" (Enbiya, 51) âyetine atfedilmiştir. Buna göre, bu kelamda mutlaka bir takdir yapılması gerekir. Cenâb-ı Hak sanki وَاٰتَيْنَا لُوطًا "Ve Lût'a da... verdik" demek istemiştir, ama burada اٰتَيْنَا "verdik" fiili zikredilmemiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu, nimetlerin çeşitleri hakkında olup, bunlar dört çeşittir.

a) Hüküm, yani hikmet nimeti. Hikmet, yapılması gerekli olan şey, demektir. Yahut da, davalıların meselelerini çözmek. Âyetteki "hükm"e, "nübüvvet" manası verilmiştir.

b) İlim nimeti. Bil ki, bu iki kelimenin sonuna tenvin getirilmesi, o ilmin ve o hükm (hikmet)in değerinin çok yüce olduğuna delâlet eder.

c) Cenâb-ı Hakk'ın وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَآئِثَ *"Onu kötülükler yapmakta devam eden o memleketten kurtardık"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Buradaki **"el-karye"** kelimesiyle, orada yaşayanlar kastedilmiştir. Çünkü, o kötü işleri yapanlar, o beldenin bizzat kendisi değil, içindekilerdir. Bir de, helâk ve ölüm, orada oturanların başına gelmiştir. Ama Cenâb-ı Hak, **Lût** (a.s)'ı bundan kurtarmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, âyette geçen "kötülüklerden neyi kastettiğini de إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ *"Doğrusu onlar, fenâ bir kavim idiler, fasıktılar" ifadesiyle* açıklamıştır. Onların, daha önce yaptıkları şey hususundaki halleri açıktır.

d) Cenâb-ı Hakk'ın وَأَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ *"Onu rahmetimizin ta içine koyduk. Çünkü o salihlerdendi"* âyetinin ifade ettiği husus. Bu ifadede geçen "rahmet" sözünün ne demek olduğu hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:

1) Bu, nübüvvet, demektir. Yani "O, nübüvvete ehil ve kabiliyetli olunca, o nübüvvetin hakkını, hakkıyla eda edeceği için, Allah onu rahmetine yani nübüvvetine girdirmiştir" demektir. Bu, **Mukâtil**'in görüşüdür.

2) **İbn Abbas** ve **Dahhak**'a göre bununla, mükâfat manası kastedilmiştir. Şöyle de denebilir: Cenâb-ı Hak, **Lût** (a.s)'a hüküm ve ilim verip onu, kötülerle oturmaktan berî kılıp uzak tutunca, ona, mükâşefe kapıları açılmış ve ilahî nurlar tecelli etmiştir ki, işte bu, sahili olmayan bir ummandır. İşte, gerçekte rahmet de budur.

Dördüncü Kıssa: Hz. Nûh (a.s)'un Kıssasıdır

وَنُوحًا إِذْ نَادَىٰ مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾
وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٧٧﴾

"Nuh'u da (hatırla)! Çünkü o, daha önce dua etmişti de, biz onu kabul eylemiştik. Nihâyet kendisini de, ehlini de o büyük sıkıntıdan kurtardık. Onun, âyetlerimizi yalanlayan toplumdan öcünü aldık.

Muhakkak ki onlar kötü bir kavim idiler. Biz de işte topunu birden suda boğduk" (Enbiya, 76-77)

Âyetteki, إِذْ نَادَىٰ مِنْ قَبْلُ *"Çünkü o, daha önce duâ etmişti"* cümlesi ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "nidâ" ile, **Nûh** (a.s)'un, kavmine azap gelmesi hususunda dua etmesinin kastedildiğinde şüphe yoktur.

Bunu, Cenâb-ı Hakk'ın bazen *"Nihâyet, o da Rabbine, "Ben muhakkak ki mağlûbum. Artık intikamı(mı) sen al" diye duâ etti"* (Kamer, 10) âyetinde olduğu gibi, genel hatlarıyla; bazen de, *"Ya Rabbi, yeryüzünde kâfirlerden yer yurt tutan hiçbir kimse bırakma"* (Nuh, 26) ifâdesinde olduğu gibi, ayrıntılı bir biçimde nakletmesi de destekler. Yine Cenâb-ı Allah'ın *"Biz onu kabul eylemiştik"* ifadesiyle duâsına icabet etmiş olması da, buna delâlet eder. İşte bu icâbet etme, burada bahsedilen bu talep ve istekten esas gayenin burada bahsedilen bu "kurtarma" olduğuna delâlet eder. Böylece bu, **Hz. Nûh** (a.s)'un nidâ ve duasının tekzip ve kabul etmeme gibi, kavminin kendisine yapmış olduğu çeşitli eziyetlerden kendisini kurtarması; onlara karşı kendisine yardım etmesi ve onları helâk etmesi ile alâkalı olduğuna delâlet etmektedir. İşte bundan dolayıdır ki, Cenâb-ı Hak bundan sonra وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا *"Âyetlerimizi yalanlayan toplumdan onun öcünü aldık"* buyurmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* Hz. Nuh'un Duası**

Muhakkik ulemâ, bu nidanın Allah'ın emriyle olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü şâyet O'nun emriyle olmasaydı, o zaman faydanın (salahın) ona icabet olunmamasında bulunduğundan emin olunmazdı. Bu ise peygamberlerin makamında noksanlık olduğu anlamına gelirdi. Bir de, böylesi durumları istemek, şâyet ilahî emirle olmasaydı, baştanbaşa zarara sokma olurdu.

Diğer bir kısım âlimler ise: "**Nûh** (a.s)'a, bu konuda müsâde edilmemişti" demiştir.

Ebu Ümame, şöyle der: "Hiçbir canlı, **Hz. Âdem** (a.s) ve **Nûh** (a.s)'un hayıflanması gibi hayıflanmamıştır. **Hz. Âdem** (a.s)'in hayıflanması, **İblis**'in vesvesesini kabul etmesinden dolayı; **Hz. Nûh** (a.s)'un hayıflanması

da, kavmine beddua etmesinden dolayı olmuştur. Bunun üzerine Allahu Teâlâ, **Nûh** (a.s)'a, "Hayıflanma, çünkü senin duân, benim takdirime uygundu" diye vahyetmişti."

Ehl ve Kerb Kelimelerinin Anlamı

Cenâb-ı Hakk'ın, فَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ *"Nihâyet kendisini de, ehlini de, o büyük sıkıntıdan kurtardık"* buyruğuna gelince, buradaki "ehl" ile, onun dinine mensup olanlar kastedilmiştir. "**Kerb**"in ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

a) O kâfirlerin başına gelen, boğulma azâbıdır. Bu, ekseri müfessirin görüşüdür.

b) Kavminin onu yalanlaması ve kavmi tarafından kendisine yapılan eziyetlerdir.

c) İkisinin, hepsidir. Bu, **İbn Abbas** (r.a.)'nın görüşü olup, doğruya yakın olan da budur. Çünkü **Nûh** (a.s), uzun müddet onları Allah'a davet etmiş ve onlardan her türlü kötülüğe de maruz kalmıştı. İşte bundan dolayı, onun gam ve kederi gittikçe artmıştı. Allahu Teâlâ ona, onları suda boğacağını bildirip, kendisinin de bir gemi yapmasını emrettiğinde de, boğulmaktan kimin kurtulup kimin kurtulamayacağını bilemediği için de yine bir korku ve elem içindeydi. Böylece Cenâb-ı Hak hem onu, hem de kendisine iman edenleri bütün bu belalardan kurtarmak suretiyle sıkıntısını gidermiştir.

Cenâb-ı Hakkın وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ *"Onun... toplumdan öcünü biz aldık"* ifadesine gelince, **Ubeyy İbn Ka'b** (r.a) bu ifadeyi "... وَنَصَرْنَاهُ عَلَى الْقَوْمِ ..." **Nûh** (a.s)'a... kavmine karşı destekledik" şeklinde okumuştur. **Müberred,** âyetin manasının, "**Nûh** (a.s)'a, kavminin kötülüklerine karşı yardım ettik" şeklinde olduğunu, nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın hışmı bize gelip çatarsa, bize kim yardım edecek?"* (Mü'min, 29) buyurduğunu yani, "Bizi O'nun azabından kim korur?" demek olduğunu söylemiştir. **Ebu Ubeyde** de, bu ifadenin başındaki "min" harf-i cerrinin "alâ" manasına geldiğini söylerken, **Keşşâf sahibi,** bu âyetteki "yardım etmek" ifâdesinin, mutavaatı "intikâm alma" anlamında olan "nasr" kökünden olduğunu **Huzeyl** kabilesinden birisinin, bir hırsız hakkında beddua ederken اَللّٰهُمَّ انْصُرْهُمْ مِنْهُ "Onların intikamını, o hırsızdan al" dediğini, yani "Allah'ım, onları, o hırsızdan intikamlarını alan kimseler kıl" demek olduğunu söylemiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ *"Muhakkak ki onlar, kötü bir kavim idiler"* buyruğuna gelince bu, "Onlar, o **Nûh** (a.s)'u kabul etmeyip yalanladıkları için, kötü bir topluluk idiler. İşte bundan dolayı da, onların topunu suda boğduk" demektir. Böylece, Cenâb-ı Allah, **Hz. Nûh**'u, onlardan kurtarma sebebini beyan etmiştir.

Beşinci Kıssa: Dâvud ve Süleyman (a.s)'ın Kıssasıdır

وَدَاوُۥدَ وَسُلَيْمٰنَ اِذْ يَحْكُمَانِ فِى الْحَرْثِ اِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ ۚ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ ۙ ﴿٧٨﴾ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمٰنَ ۚ وَكُلًّا اٰتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا ۟ وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُۥدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ ۚ وَكُنَّا فَاعِلِينَ ﴿٧٩﴾ وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِّنْ بَأْسِكُمْ ۚ فَهَلْ اَنْتُمْ شَاكِرُونَ ﴿٨٠﴾ وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِى بِاَمْرِهِۦٓ اِلَى الْاَرْضِ الَّتِى بَارَكْنَا فِيهَا ۟ وَكُنَّا بِكُلِّ شَىْءٍ عَالِمِينَ ﴿٨١﴾ وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُۥ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذٰلِكَ ۖ وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ ۙ ﴿٨٢﴾

"Davûd ve Süleyman'ı da (hatırla). Hani onlar bir kısım kimsenin davarının içinde yayıldığı ekin hakkında hüküm veriyorlardı. Onların verdikleri hükmün şahitleri bizdik biz... Biz onu (n hükmünü), Süleyman'a hemen öğretmiştik. Biz, her birine hüküm ve ilim vermiştik. Dağları ve kuşları, Dâvud ile birlikte tesbih etmek üzere, ram etmiştik. Bütün bunları biz yaptık... Biz ona, sizin için, sizi savaşın şiddetinden korumak için, giyecek (zırh) yapma sanatını öğrettik. Şimdi siz şükredenler misiniz? Süleyman'ın emrine şiddetle esen rüzgârı (verdik ki,) o kendisini, içine feyz ü bereket verdiğimiz yere kendi emriyle akar götürürdü. Biz, her şeyi, bileniz... Şeytanlardan, onun için denize dalacak ve bundan başka işler görecek olan kimseleri de müsahhar kıldık. Biz onların, gözcüleriydik" (Enbiya, 78-82).

Onlara Verilen Nimetler

Bil ki, âyetlerde geçen **Dâvud, Süleyman Eyyüb, Zekeriyya** ve **Zennun** (a.s) isimlerinin hepsi, Cenâb-ı Hakk'ın daha önce geçen ya, "وَلَقَدْ اٰتَيْنَا اِبْرٰهِيمَ

رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ" (Enbiya, 51), yahut da "وَلُوطًا اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا" (Enbiya, 74) ifadelerine atıftır. Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadelerden maksadı, **Dâvud** ve **Süleyman** (a.s)'a olan nimetlerini izhar etmektir. İşte bundan dolayı ilkönce, ikisi arasında müşterek olan nimetlerden bahsetmiş, daha sonra da her birine, ayrı ayrı tahsis ettiği nimetleri beyan buyurmuştur. İkisi arasında müşterek olan nimet, bahsedilen kıssa, yani "hüküm verme hadisesi"dir. Hüküm vermenin bir nimet oluşunun vechi ve sebebi ise şudur: Çünkü Allahu Teâlâ, *"Biz, her birine hüküm ve ilim vermiştik"* cümlesinde onları ilim ve anlayışla bezediğini bildirmiştir. Sonra bu âyette, ilmin, kemâllerin en üstünü ve en büyüğü olduğuna bir dikkat çekme bulunmaktadır. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ burada, dağları, kuşları, rüzgârı ve cinleri, onların emrine verme gibi diğer yüce nimetlerden önce, ilmi zikretmiştir. İlim, bu gibi yüce nimetlerden üstün ve faziletli olunca, onun, başka nimetlerle mukayesesi neticesini sen anla. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Sikkît; "nefş, davarın geceleyin, çobansız olarak otlaması ve yayılması demektir" demiştir. Bu, müfessirlerin ekserisinin görüşüdür. **Hasan el-Basri**'den, bu tabirin, davarın hem gece hem de gündüz yayılması hakkında kullanılabileceği görüşü de varid olmuştur.

İKİNCİ MESELE

Müfessirlerin ekserisi, âyette geçen "**hars**" kelimesinin, ekin manasına geldiği kanaatindedir. Bazıları da bunun üzüm bağı manasına geldiğini söylemişlerdir ki, birincisi örfe daha uygundur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* İki Sayısı Cemi Sayılır mı?**

Çoğulun en azının iki olduğunu söyleyenler, ifadeyle **Dâvud** ve **Süleyman** (a.s) kastedildiği için, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ" ifâdesiyle istidlâl etmişlerdir. Buna şu şekilde cevap verilebilir: "Hüküm", lafzi, hâkime (hüküm veren) nisbet edildiği gibi, bazen de mahkûmun leh'e (hakkında hüküm verilene) nisbet edilir. Binâenaleyh hüküm, karşılıklı davalaşanlara nisbet edildiğine göre, onların toplamı, ikiden daha çok olur. Bu ifade aynı zamanda "وَكُنَّا لِحُكْمِهِمَا شَاهِدِينَ" şeklinde de okunmuştur.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Ekini Bozan Davar Hakkında Hüküm**

Bu hususun nasıl cereyan ettiği hususunda şu izah yapılmıştır:

a) Müfessirlerin ekserisi şöyle demişlerdir: **Hz. Dâvud**'a, birisi ekinin sahibi, diğeri de sürünün sahibi olarak iki adam gelir. Ekin sahibi "Falancanın

davarları, benim ekinime girdi ve ondan hiçbir şey bırakmadı" dedi. Bunun üzerine **Dâvud** (a.s), "Git, sürü senindir" hükmünü verdi: Derken, ikisi oradan ayrıldılar ve **Süleyman** (a.s)'a rast geldiler. Bunun üzerine **Süleyman** (a.s): "Aranızda nasıl hükmetti?" deyince onlar, **Dâvud**'un verdiği hükmü ona söylediler. **Süleyman** (a.s): "Kadî (hakim) ben olsaydım, başka türlü hüküm verirdim" dedi. Bu söz, **Dâvud** (a.s)'a ulaşınca, bunun üzerine **Dâvud** (a.s), **Süleyman** (a.s)'ı çağırdı ve "O ikisi arasında sen nasıl hükmederdin?" deyince, **Süleyman** (a.s) şöyle dedi: "Ben, davarları ekinin sahibine verirdim. Böylece, o davarların sütü, kuzusu ve yünü ekin sahibinin olur. Ertesi yıl ekin yenildiği günkü durumuna ulaştığında, koyunları geri sahibine verirdim. Böylece de, ekin sahibi ekinini almış olurdu."

b) **İbn Mesûd, Sureyh** ve **Mukâtil** (r.h.), şöyle demişlerdir: "Bir çoban geceleyin, bir üzüm bağının yanına yatak kurdu (sürüsünü orada yatırdı). Derken çoban farkında olmadan, koyunlar o bağa girdi; üzüm dallarını yiyerek, bağı işe yaramaz hale getirdi. Ertesi gün, bağın sahibi, **Dâvud** (a.s)'a başvurdu. **Dâvud** (a.s) da, o bağın değeriyle koyunun değeri arasında bir farklılık olmadığı için, koyunların bağ sahibinin olacağı şeklinde hükmetti... Onlar çekip gittiler. Derken, **Süleyman** (a.s)'a rastladılar. Bunun üzerine **Süleyman** (a.s) onlara, "Aranızda nasıl hükmetti?" deyince, onlar, **Dâvud** (a.s)'un verdiği hükmü anlattılar. **Süleyman** (a.s), "Bu hükümden başka bir hüküm her iki tarafın durumuna daha uygun olabilir" dedi. Bu söz, **Dâvud** (a.s)'a ulaştı. Derken, **Dâvud** (a.s), **Süleyman** (a.s)'ı çağırdı ve ona, "Babalık ve peygamberlik hakkı için, o iki tarafın durumuna daha uygun olan şeyi bana haber vereceksin..." dedi. Bunun üzerine **Hz. Süleyman** (a.s), "Sürüyü, kendisinden yararlanmak üzere, bağın sahibine verirsin, çoban da, eski halini alıncaya kadar o bağı ıslah etmeye çalışır. Daha sonra sürüyü, sahibine geri verirsin" dedi. **Dâvud** (a.s), bunun üzerine, "Hüküm, senin verdiğin hükümdür" dedi ve aynı kararı verdi. **İbn Abbas** (r.a) bu hükmü verirken, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın yaşının on bir olduğunu söylemiştir.

Akla Gelen Sorulara Cevaplar

Burada, mutlaka bahsedilmesi gereken birtakım hususlar vardır:

İkisinin Hükmü Farklı mıydı?

Birinci Soru: Âyette, **Hz. Dâvud** ve **Süleyman** (a.s)'ın, verdikleri hükmün farklı olduğuna dair, herhangi bir delâlet var mıdır? Çünkü, **Ebu Bekir el-Esamm** şöyle demektedir: "O ikisi, verdikleri hükümde kesinlikle

ihtilaf etmediler. Çünkü Allahu Teâlâ, her ikisine de, hükmün ne olacağını beyan etmişti. Ancak ne var ki O, bu hükmü, **Hz. Süleyman**(a.s)'ın ağzından beyan etmiştir."

Cevap: Doğrusu şudur: Onlar hükümlerinde ihtilâf etmişlerdi. Bunun delili sahabe ve tabiin (r.a)'in, anlattığımız şey hususundaki icmâlarıdır. Hem Cenâb-ı Hak, önce, *"Onların verdikleri hükmün şahitleri bizdik biz"* buyurmuş, sonra da, *"Biz onu(nla hükmünü) Süleyman'a hemen öğretmiştik"* buyurmuştur. Bu ikinci ifâdenin başındaki fâ, takibiyye içindir. Binâenaleyh, bu hükmün, bu öğretmeden önce olması gerekir. Önce geçen o hüküm hakkında, onların, o hususta ya ittifak ettikleri, ya da ihtilâf ettikleri söylenebilir. Binâenaleyh, eğer onlar o hususta ittifak etmişlerse, Cenâb-ı Hakk'ın bu hususta, *"Biz onu(n hükmünü) Süleyman'a hemen öğretmiştik"* sözünün bir manası kalmaz. Yok, eğer ihtilâf etmişlerse; elde edilmek istenen netice de budur.

Hükmün İctihadî Olup Olmadığı

İkinci Soru: Biz, o ikisinin, verdikleri hükümde ihtilaf *ettiklerini* kabul edelim. Ancak ne var ki, bu iki hüküm, nass'tan mı çıkarılmıştır, yoksa ictihattan mı elde edilmiştir?

Cevap: Bize göre, bu iki husus da, müsavidir. Ama **Cübbaî,** bu iki hükmün de nass'tan elde edildiğini iddia etmiştir. Sonra **Cübbaî,** bunu bazen, "Peygamberlerin ictihad etmeleri caiz değildir" esasına binâ ediyor, bazen de, "Genel manada peygamberlerin ictihad etmesi caiz olsa da, ancak ne var ki bu meselede caiz değildir" şeklindeki kaidesine bina ediyor.

Peygamber İctihad Eder mi?

Birinci mülahazamıza gelince, biz bu hususta, eserimiz, "**el-Mahsûl fi'l-Usûl**"de bir nebze konuşmuştuk. Şimdi burada, her iki tarafın sözlerinin usûllerini zikredelim. **Cübbaî,** peygamberlerin ictihad etmesinin caiz olmayacağına dair şu delilleri getirmiştir:

a) Cenâb-ı Hak, *"De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olmayacak şeydir. Ben, vahy oluna gelenden başkasına tâbi olmam"* (Yunus, 15) ve *"O, hevasından konuşmaz..."* (Necm, 3) buyurmuştur.

b) İctihâdın yolu zandır. Halbuki peygamber, o hükmü, yakînen elde etmeye muktedirdir. Binâenaleyh onun, zanna başvurması caiz değildir. Bu tıpkı, kıbleyi bilen kimsenin, o hususta ictihad etmesinin caiz olmasına benzer.

c) Peygambere muhalefet, küfrü gerektirir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Öyle değil, Rabbine andolsun ki onlar aralarında kimi oraya, kimi buraya çektikleri şeylerde seni hakim yapıp ... teslimiyet göstermedikçe iman etmiş olmazlar"* (Nisa, 65) buyurmuştur. Halbuki, zannî ve ictihadî meselelerde ictihad etmek küfrü gerektirmez.

d) Peygamberin, hükümler hakkında ictihad etmesi caiz olsaydı, onun o hükümlerden herhangi birisi hakkında karar vermek için beklemesi caiz olmazdı. Peygamber, "zıhâr" ve "liân" meselelerinde vahiy gelinceye kadar beklediğine göre, işte bu durum, onun ictihad yapmasının caiz olmadığını gösterir.

e) İctihada ancak, nas bulunmadığı zaman başvurulur. Ancak ne var ki, peygamber için nassın bulunmadığını düşünmek, adeta imkânsız gibidir. Binâenaleyh ictihad etmesinin caiz olmaması gerekir.

f) Peygamberin ictihad etmesi caiz olsaydı, **Cebrail**'in de ictihad etmesi caiz olurdu. Bu durumda da, Cebrâil'in getirdiği şer'î hükümlerin, Allah'ın naslarından mı, yoksa **Cebrail**'in ictihadından mı olduğuna dair, bir tereddüt hasıl olur, güven kalmazdı.

Cevab: Bu görüşlerin **birincisine** şu şekilde cevap verebiliriz: Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: Onu kendiliğimden değiştirmek benim için olmayacak şeydir. Ben, vahy oluna gelenden başkasına tabi olmam"* (Yunus, 15) âyeti, sizin görüşünüze delâlet etmez. Çünkü bu, bir âyetin başka bir âyetle değiştirilmesi (nesh) hakkındadır. Çünkü bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bize kavuşmayı ummayanlar, "ya bize bundan başka bir Kur'an getir, yahut onu değiştir" dediler"* (Yunus, 15) buyruğunun peşinden gelmiştir. Oysaki, bu hususta ictihada mahal ve imkân yoktur.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, kendi hevasından konuşmaz"* (Necm, 3) âyetinin bu hususta delil getirilmesi de tuhaftır. Çünkü, ictihad yapabilecek kimsenin, "Hakkında ictihad ettiğim şey, ayrıntılı bir biçimde olmasa dahi, genel anlamda vahiydendir" demesi mümkündür. Çünkü bu âyet, Allah'tan alınan vahyin tebliğ edilmesi hakkındadır, yoksa, akıl ile yapılabilecek ictihadlar hakkında değildir.

İkincisine de şu şekilde **cevap** verebiliriz: Allahu Teâlâ, peygamberine; "Asl"da hükmün falanca şeye bağlandığına yani hükmün sebebine dair zann-ı galibin mevcut olur, sonra da, aynı sebebin bir başka meselede de mevcut olduğuna dair bir zann-ı galibin bulunursa, işte o şekilde hükmet"

demiştir. Dolayısıyla kıyasla verilen bu hüküm de kesindir, zan hükümde değil de, hükme götüren yoldadır.

Üçüncüsüne de şu şekilde **cevap** verebiliriz: Biz, ictihadi, şeylere muhalefet etmenin caiz olmasını, mutlak manada kabul etmiyoruz. Tam aksine, onlara muhalefet etmenin caiz olması, o hükümlerin, masûm olmayanlardan sudûr etmesi şartına bağlanmıştır. Bunun delili şudur: Ümmetin, herhangi bir meselede, ictihadî olarak ittifak etmeleri mümkündür. Onların bu ictihatlarına muhalefet etmek, imkânsızdır. Peygamberin durumuysa, bundan daha kuvvetlidir.

Dördüncüsüne de şu şekilde **cevap** verebiliriz: Belki de, Hz. Peygamber, bazı meselelerde ictihâd etmekten men edilmişti. Yahut da ona, bu hususta mutlak anlamda izin verilmişti. Ancak ne var ki onun için bu meselelerde (zıhar, liân, ...) ictihad yönü ortaya çıkmamış, zuhur etmemiştir. İşte bundan dolayı, vahiy beklemek zorunda kalmıştır.

Beşincisine şu şekilde **cevap** verebiliriz: Bazı meselelerde, peygambere vahyin gelmemiş olması niçin caiz olmasın? İşte bu durumda, ictihad edebilme şartları tahakkuk etmiş olur.

Altıncısına da şu şekilde **cevap** verebiliriz: Bu ihtimal, ümmetin, o ihtimalin aksine ittifak etmiş olmasıyla bertaraf edilmiştir. İşte, peygamberlerin ictihad etmesini kabul etmeyenlere verilecek cevaplar bunlardan ibarettir.

Peygamberlerin İctihadının Delilleri

Peygamberlerin ictihad edebileceklerinin delilleri ise şunlardır:

1) Peygamber (s.a.s), "asl"daki hükmün; herhangi bir şeye, bir manaya, bir sebebe bağlı olduğuna zann-ı galibiyle hükmedip, sonra da o mana ve sebebin başka bir meselede de mevcut olduğunu bilir veya zannederse, mutlaka o meseledeki ilahî hükmün tıpkı asıl meseledeki gibi olduğuna dair zann-ı galibiyle hükmeder. Ayrıca, peygamberde, Allah'ın hükmüne muhalefet etmenin, ilahî cezayı hak etme sebebi olacağına dair kesin bir inanç vardır. Binâenaleyh, bu iki mukaddimeden, zannî olarak verilen o hükme, muhalefet edenin ikâba müstahak olacağı zannı doğar. Bu durumda o kimse, o işi, aynı anda hem yapmaya hem de yapmamaya yönelir ki, iki zıt aynı anda bir arada bulunmayacağından, imkânsızdır. Yahut, o ikisini de yapmaz. Bu da, iki zıttan uzak kalma imkânsız olacağı için, imkânsızdır. Ya da o, mercûhu (zayıfı), râcihe (kuvvetliye) tercih edecektir ki, bu

da, aklın bedahetiyle batıldır. Veyahut da, o kuvvetli olanı zayıf olana tercih edecektir ki, işte kıyasla amel etmek de budur. İşte, kıyasla amel etmede kendisine dayanılan nükte ve nokta da budur. Bu, aynı zamanda, peygamberler hakkında da böyledir. Bu, **Cebrâil**'in ictihad edebileceği sonucuna da varıp dayanır.

2) Cenâb-ı Hak, فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ *"İbret alınız (kıyas yapınız..)"* (Haşr ,2) buyurmuştur.

Bu hitap herkese kıyas yapmayı emreden bir ifadedir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber'in de bu ifadenin kapsamına girmiş olması gerekir. Çünkü o, âyetten ders alıp kitaba uyanların önderi ve onların en üstünüdür.

3) Hüküm istihraç etmek (bir şeyden hüküm çıkarmak) ulemaya ait derecelerin en yükseğidir. Dolayısıyla, bu hususta, peygamberlerin de bir yeri ve makamı olması gerekir.

Aksi halde, her bir müctehidin bu konuda, peygamberden daha üstün olması gerekir.

İmdi eğer denirse ki: "Bu, ancak, peygamberlerin kıyas yapmaktan daha üstün bir dereceleri bulunmadığı zaman gerekir, söz konusu olur. Halbuki durum, hiç de böyle değildir. Çünkü peygamberler, hükümleri yakînî olarak vahy ile alır. Binâenaleyh bu, en nihaî noktası zan olan ictihad derecesinden daha yüksek bir derece olmuş olur?" Cevaben biz deriz ki: Bazı meselelerde nassın bulunmaması imkânsız değildir. Binâenaleyh, bu durumda peygamber ictihad edemezse, o zaman o hükmü ictihadı ile elde edebilecek müctehidin derecesinden daha aşağı bir derecede olmuş olur. Hem biz, Allahu Teâlâ'nın, peygambere ictihad etmesini emretmiş olduğunda, bunun, o hükmün kesin olacağı neticesini vereceğini beyân etmiştik.

4) Hz. Peygamber (s.a.s.) اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ *"Âlimler, peygamberlerin varisleridir..."*[2] buyurmuştur. Binâenaleyh, ulemânın, peygamberlerden bunu alıp varis olabilmeleri için, peygamberlerin ictihad etme derecelerinin bulunması gerekir. İşte, bu meseledeki sözün tamamı budur.

5) Allahu Teâlâ, *"Hay Allah afiyet veresice neden izin verdin onlara..."* (Tevbe, 43) buyurmuştur. Binâenaleyh eğer bu müsaade, Allah'ın izniyle olmuşsa, Cenâb-ı Hakk'ın Peygamberi'ne "Onlara niçin izin verdin" demesi imkânsız olur. Yok eğer bu, onun nefsinin hevâsına göre olmuşsa, bu câiz

2 **Keşfu'l-Hafâ**, 2/64.

değildir. Peygamber bunu yapamaz. Yok eğer peygamber bu izni, ictihadı ile vermiş ise, işte ulaşmak istediğimiz netice budur.

Cübbaî'nin Öbür İtirazlarına Cevaplar

İkinci Mülahaza: Cübbaî şöyle der "Biz, peygamberlerin ictihad edebileceklerini söylesek bile, bu meselede, şu sebeplerden ötürü, onların ictihad etmelerinin yine de câiz olmaması gerekir.

1) Ekin sahibinin eline geçecek sürünün sütünün ve onlardan temin edeceği faydanın miktarı belli değildir. Binâenaleyh ictihad ile, bunlardan birinin diğerine bedel olduğuna karar vermek daha nasıl câiz olabilir.

2) **Dâvud** (a.s)'un ictihadı eğer doğru idiyse, bu ictihadın bozulmaması gerekir. Çünkü ictihad, ictihad ile bozulamaz. Yok eğer bu hatalı idiyse, bu Cenâb-ı Hakk'ın, diğer bazı peygamberleri için haber verdiği gibi, onun da tevbe etmiş olduğunu haber vermesi gerekirdi. Binâenaleyh Allahu Teâlâ o ikisini, *"Biz her birine hüküm ve ilim vermiştik"* diye methettiğine göre, bu **Dâvud** (a.s)'dan hiçbir hatanın südûr etmediğine delâlet eder.

3) Eğer **Dâvud** (a.s) ictihadı ile hükmetmiş olsaydı, o zaman meydana gelen netice, ilim değil, bir zan olurdu. Allahu Teâlâ ise, *"Biz, her birine hüküm ve ilim vermiştik"* buyurmuştur.

4) Âyetteki *"Biz onun hükmünü Süleyman'a hemen öğretmiştik"* ifadesi varken, bunun bir ictihad neticesi olması nasıl mümkün olabilir.

Cübbaî'nin bu görüşlerine şöyle cevap verilir:

Birincisine cevap: Miktarını bilmemek, tıpkı, ücretlerde ve sütü sağılan hayvanlarla ilgili hükümlerde olduğu gibi, o hususta ictihad yapmaya mâni değildir.

İkincisine cevap: Belki de bu hata, küçük günahlardandı.

Üçüncüsüne cevap: Biz, bildirmiştik ki, kıyas uygulamasında zan, hükmün ispat vasıtasında söz konusu olup, çıkarılan hükümde değildir. Hüküm kesindir.

Dördüncüsüne cevap: Bir kimse, düşünüp ictihad etmeye karar verdiğinde ve ictihadı onu, bahsettiğimiz şeye götürdüğünde, bunun yolunu kendisine beyân etmiş olması açısından, bunu ona Allah öğretmiş olur. İşte **Hz. Dâvud** (a.s) ve **Hz. Süleyman** (a.s)'ın, bu hükümdeki ihtilaflarının ictihaddan kaynaklanmasının mümkün olduğuna dair söylenebilecek şeyler bunlardan ibarettir.

İhtilâf Nastan Kaynaklanmadı

Ama onların bu hükümdeki ihtilaflarının nass (âyet) sebebiyle olmasının imkânsızlığını anlatmaya gelince, bu hususta şöyle denilebilir: "**Dâvud** (a.s) bu meselede verdiği o hükümle, Allah tarafından görevlendirilmişti. Daha sonra Cenâb-ı Hakk, sadece **Hz. Süleyman** (a.s)'a vahyetmek suretiyle bunu neshetmiş ve bu neshi **Hz. Dâvud**'a bildirmesini ona emretmişti. Böylece gelen bu yeni hüküm, her ikisinin birden hükmü olmuştur. Hak Teâlâ'nın, *"Biz, onun hükmünü Süleyman'a hemen öğrettik"* ifadesi, "Biz ona vayhettik" demektir. Bu durumda eğer denirse ki: "Bu, iki sebepten ötürü bâtıldır:

a) Cenâb-ı Hak, birinci hükmü **Dâvud** (a.s)'a indirince, onu nesheden hükmü de, **Süleyman** (a.s)'a değil, yine **Dâvud** (a.s)'a indirmesi gerekirdi.

b) Allahu Teâlâ, her ikisini de anlayışlarından ötürü övmüştür. Binâenaleyh bu hüküm, nass ile olmuş olsaydı, bunu anlamada ve bu hükmü vermede övgüyü gerektiren bir şey olmazdı. Fazla övgü ancak, istinbat ve ictihadda aklın, zekânın ve mahâretin ileri derecede oluşundan dolayı olur denilirse...

Üçüncü soru: Siz, bu ihtilafın, hem "nass"tan, hem de ictihaddan kaynaklanabileceğini söylediğinize göre, bunlardan hangisi daha uygundur?

Cevab: Bunun, ictihad'dan kaynaklanmış olması, şu sebepten dolayı daha uygundur: Pek çok haberde rivâyet edildiğine göre, **Dâvud** (a.s), **Süleyman** (a.s)'dan bundan daha uygun hükmü duyuncaya kadar, kesin hükmü vermemiştir. Bazı rivâyetlerde de şu yer almıştır: **Dâvud** (a.s)'a **Süleyman** (a.s)'ın fikrini söylemesi için, ona, "Allah aşkına söyle" demiştir ki bütün bunlar, bu hükmün nass ile verilmiş olmasına uygun düşmez. Çünkü eğer bu hüküm nass'a dayanmış olsaydı, o zaman **Süleyman** (a.s)'ın onu gizlemeden söylemesi gerekirdi.

Dördüncü soru: Onlar, ictihadın ne şekilde yapıldığını açıkladılar..?

Cevab: Bu hususdaki ictihadın şekli, **İbn Abbas** (r.a.)'ın anlattığı şu hususdur: **Dâvud** (a.s), zararın miktarının, üzüm bağı kadar olduğuna hükmetmiş ve böylece bu, sürünün kıymetine denk sayılmıştı. Binâenaleyh **Dâvud** (a.s)'a göre verilen bu zarar hususunda yapılması gereken, o zararın dengi bir menfaat (mal) ile telâfi edilmesiydi. İşte bundan ötürü o sürünün, zarara uğrayan tarafa teslim edilmesi gerekmiştir. Bu tıpkı, **Ebu Hanîfe** (r.h)'ın, cinâyet işleyen kölenin, mevlâsı (sahibi) tarafından o cinâyete

karşılık olarak verilebileceğine, yahut da kölenin fidye verebileceğine dâir olan hükmü gibidir. **Hz. Süleyman** (a.s)'a gelince, onun ictihadı kendisini asıl olana asıl olan ile; fer'î olana da fer'î olan ile karşılık verilmesi gerektiği neticesine götürmüştür. Ama asıl olana fer'î olan ile karşılık vermek, bununla onu ödemek câiz değildir. Çünkü bu sızlanmayı ve haksızlığı gerektirir. Belki de o sene, o sürünün faydaları (gelirleri), o bağın gelirlerine denkti. İşte bundan dolayı o, böyle hükmetmiştir. Bu da, tıpkı **İmam-ı Şâfiî** (r.a.)'nin, bir köle gasp eden, ama gasp ettiği köle elinden kaçan kimse hakkındaki şu hükmü gibidir: O kimse, kölesi gasp edilmiş olan kimsenin gasp edenin o köleden elde edeceği fayda nispetinde faydalanması için, bu zararı tazmin eder. Köle ele geçirildiğinde ise, köle sahibi kölesini, gasp eden ise tazmin ettiği parayı geri alır.

Beşinci soru: Bu ihtilafın, ictihada dayalı olduğu hususunda kesinlik olduğu varsayılması halinde, bu hadise, bu konuda veya hepsinin doğruya isâbet ettiğini gösterir mi?

Cevab: İsabet edenin, sadece birisi olduğunu söyleyenlerden bazıları, Hak Teâlâ'nın *"Biz onun hükmünü Süleyman'a hemen öğrettik"* âyetini delil getirerek şöyle demişlerdir: "Şâyet hepsi de, her ikisi de doğruya isabet etmiş olsalardı, bu "öğretme"nin (anlamanın) **Süleyman** (a.s)'a has olarak zikredilmesinin bir manası kalmazdı." Her ikisinin de isabetli olduğunu söyleyenler içinde, âyetteki, *"Biz, her birine hüküm ve ilim vermiştik"* ifadesini delil getirerek şöyle diyenler vardır: "Eğer, isabet eden sadece birisi ve ona muhalefet eden de hatalı olmuş olsaydı, o zaman Allahu Teâlâ'nın, *"Biz her birine hüküm ve ilim vermiştik"* demiş olması doğru olmazdı.

Bil ki bu iki istidlâl de zayıftır.

Birincisine gelince, Allahu Teâlâ, **Hz. Süleyman** (a.s)'a doğrusunu öğrettiğini söylememiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Süleyman** (a.s)'a o hükmü nesheden hükmü öğretip, bunu **Dâvud** (a.s)'a öğretmemiş olması muhtemeldir. Çünkü bu hüküm ona ulaşmamıştır. O halde, onlardan her biri verdiği hükümde isabetlidir. Fakat âyette görülen genel hava, **Hz. Dâvud** ve **Hz. Süleyman**'ın ikisinin de bunda isabetli olmadıklarına delâlet etmektedir. Bu ise, durumun bizim şeriatimizde de aynı olmasını gerektirmez.

İkincisine gelince, Hak Teâlâ "Biz, her birine hükmettikleri o hususta hüküm gücü ve ilim verdik" buyurmamıştır. Bunun, "Onlardan her birine

çeşitli ictihâd ve hüküm yollarının ilmini ve hikmetini verdik" manasında olması mümkündür. Binâenaleyh her müctehidin, kendi şeriâtinde isabetli oluşu, durumun bizim şeriatimizde de aynı olmasını gerektirmez.

Süleyman (a.s)'ın Bu Hükmü Mensuhtur

Altıncı Soru: Eğer bu hâdise, bizim şeriatimizde cereyan etmiş olsaydı, hükmü ne olurdu?

Cevap: Hasan el-Basrî (r.h) şöyle der: "Bu âyet muhkemdir. Kadılar ve hâkimler kıyamete kadar, bu âyete göre hükmederler." Bil ki âlimlerin çoğu, âyetteki bu hükmün icmâ ile neshedildiğini iddia etmişlerdir.

Bu meseledeki hükmün ne olduğu hususunda ihtilâf edilmiştir: **Şâfiî** (r.h) şöyle der: "Eğer bu hâdise (ekine sürü dalması), gündüzün meydana gelmiş ise, bir tazmin (ödeme) söz konusu değildir. Çünkü sürü sahibinin sürüsünü, gündüzün yayma hakkı, ekin sahibinin de gündüzün ekinini koruma vazifesi vardır. Eğer bu iş gece meydana gelirse, zararın tazmini gerekir. Çünkü hayvan sahibi, hayvanlarını geceleyin zaptetmekle görevlidir." **Ebu Hanîfe** (r.h) ise, "Kişi kasten hayvanını salıvermediği müddetçe, hadise ister gece, ister gündüz cereyan etsin, tazmin gerekmez. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) جَرْحُ الْعَجْمَاءِ جَبَارٌ *"Hayvanların yaralaması, karşılıksızdır (kısası ve telâfiyi gerektirmez)"*[3] buyurmuştur. **Şâfiî** (r.h) ise, **Berâ b. Âzib** (r.h.)'den rivâyet edilen şu hadisi delil getirmiştir: "Zararlı (azgın) bir deve, bir bahçeye girdi ve orasını tarumâr etti. Ashâb bunu, Hz. Peygamber (a.s)'e anlattılar. O da, gündüzün bahçeyi korumanın bahçe sahiplerine, geceleyin hayvanı korumanın ise hayvan sahiplerine düştüğünü ve hayvanların geceleyin verdiği zararın, hayvanların sahiplerine âit olduğunu söyledi." İşte bu âyetle ilgili söylenebilecek şeylerin tamamı bundan ibarettir.

Dağlar'ın Dâvud (a.s)'a Boyun Eğmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Dâvud** (a.s)'a has kıldığı şu iki nimeti zikretmiştir:

Birinci nimet وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ *"Dağları ve kuşları, Dâvud ile birlikte tesbih etmek üzere râm etmiştik"* buyruğu ile anlatılan nimettir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyette bahsedilen "tesbîh" hususunda şu iki izah yapılmıştır:

3 **Buhârî,** Zekât, 66; **Müslim**, Hudud, 45 (3/1334)

1) "Dağlar bizzat Allah'ı tesbih ediyorlardı. Bu görüşü belirtenler, dağların tesbihi hususunda da şu izahları yapmışlardır:

a) **Mukâtil** şöyle demiştir: "**Dâvud** (a.s), Rabbini zikrettiğinde dağlar ve kuşlar da onunla birlikte zikrediyorlardı."

b) **Kelbî** şöyle der: "**Dâvud** (a.s) tesbih ettiğinde, dağlar da onunla birlikte tesbih ederdi."

c) **Süleyman b. Hayyân** şöyle der: "**Dâvud** (a.s) kendisinde bir gevşeklik hissettiğinde, Allahu Teâlâ dağlara emreder, dağlar da tesbihe başlardı. İşte o zaman **Dâvud** (a.s)'un neşvesi ve iştiyakı artardı.

2) Bazı me'anî âlimlerinin tercihi olan görüşe göre, dağların ve kuşların tesbihi, tıpkı *"Allah'ı hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur"* (İsra, 44) âyetinde beyan edildiği gibidir. Bu işin, **Dâvud** (a.s)'a has olarak zikredilmesi, ancak onun bunu, kesin olarak bilmesinden dolayıdır. Böylece onun yakîni ve ta'zimi artıyordu. Birinci görüş doğruya daha yakındır. Çünkü âyetin lâfzını zahiri lafzından alıp (mecâzi) manaya hamletmek için, burada bir zaruret yoktur.

Mu'tezile ise şöyle demişlerdir: "Eğer tesbih bizzat dağlardan olmuş olsaydı bu, ya dağın fiili, ya da Allah'ın dağda yarattığı bir fiili olurdu. Birinci ihtimal, mümkün değildir. Çünkü dağın bünyesinde, hayat, ilim, kudret gibi şeylerin bulunması ihtimali yoktur. Hayat sahibi, âlim ve kudretli olmayan bir varlıktan, tesbih gibi bir fiilin sudûr etmesi imkânsızdır, ikinci ihtimal de imkânsızdır. Çünkü (Mu'tezileye göre), mütekellim (konuşan), konuşmaya mahal olan değil, bizzat konuşma işini yapandır. Binâenaleyh o sözün (tesbihin) fâili Allah olmuş olsaydı, o zaman tesbih eden (konuşan) o dağlar değil, Allah olmuş olurdu. Böylece bu âyeti, zâhirî manasına hamletmenin mümkün olmadığı sâbit olur." İşte bu noktada Mu'tezile, *"Dağları ve kuşları Dâvud ile birlikte tesbih etmek üzere ram etmiştik"* âyeti hakkında şöyle demişlerdir: Hak Teâlâ'nın, *"Ey dağlar, onunla birlikte tesbih edin" (*Sebe', 10) âyeti de bunun gibi olup, "Benim tasarrufum O'nunla (Hz. Allah'la), benim hareketim O'nun emriyledir" demektir.

Âyetteki *"tesbih edenler"* ifadesi, "Sibâha" (yüzmek) mastarından müştaktır. Bu kelime, çokça yüzmeyi göstermek için (teksîr için) bu vezinde getirilmiştir. Eğer bununla "teksîr" manası kastedilmiş olmasaydı "يَسْبَحْنَ" şeklinde olurdu. "Teksîr" manası kastedilince, "يُسَبِّحْنَ مَعَهُ" şeklinde gelmiştir ki bu: "Benim seyrim, gidişim onunladır" demektir. Bu tıpkı, إِنَّ لَكَ فِي

النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا *"Gündüzün senin için uzun bir meşguliyet var"* (Müzzemmil, 7) âyeti gibidir. Bu, "Tasarruf ve gidişat açısından, senin için gündüzün uzun bir meşguliyet var" demektir. Bunun böyle olduğu sâbit olunca diyoruz ki; o dağların seyri (hareketi), Allah'ın kudretine ve Cenâb-ı Hakk'ın münezzeh oluşuna delâlet ettiği için, sanki tesbihtir.

Bil ki Mu'tezilenin bu görüşünün dayanağı, dağlarda hayat olmadığı prensibine dayanır ki, bu söz kabul edilemez. Bir de onların görüşü, "Buradaki konuşma (tesbih), Allah'ın fiilidir" sözüne dayanır. Bu da kabul edilemez.

***İKİNCİ MESELE:* Kuşların Tesbihi**

Kuşların konuşabilmesinde bir imkânsızlık yok. Fakat ümmet, mükelleflerin cinler, insanlar ve de melekler olduğu hususunda ittifak etmiştir. Binâenaleyh kuşların, aklen mükellefler derecesine çıkmaları imkânsızdır. Fakat kuşlar, mükellef olmasalar bile, emir ve yasaklara muhatap olma hususunda, tıpkı çocuklarınkine benzer bir haldedirler. Binâneleyh bu, kuşları anlama hususunda, "mürahik" mertebesine koyma açısından bir mu'cize olur. Hem sonra bunda Allah'ın kudretine ve münezzeh oluşuna, daha fazla bir delâlet vardır. Böylece bu hususta söylenecek söz, tıpkı dağlar hakkında söylenen söz gibi olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle der: "Âyetteki "يُسَبِّحْنَ" fiili, ya "müsebbihâtin" manasında olarak haldir, yahut muste'nef bir cümledir. Müste'nef oluşuna göre, sanki birisi, "Allah, onları nasıl müsahhar kılmış?" demiş de, buna cevaben, *"Onlar tesbih ederler"* demiştir. *"Tayr"* (kuşlar) kelimesi, ya "cibâl" (dağlar) lafzına atıftır, yahut mef'ül-ü maah'tır. Eğer, "Cenâb-ı Hak niçin, dağları kuşlardan önce zikretmiştir?" dersen, ben derim ki: "Dağların müsahhar kılınıp, tesbihâtta bulunuşları, daha şayan-ı dikkattir: Cenâb-ı Hakk'ın kudretine daha delâlet edici ve daha büyük bir mu'cize olur. Çünkü onlar cansız, kuşlar ise konuşan canlılardır. "

Hak Teâlâ'nın وَكُنَّا فَاعِلِينَ *"Bütün bunları biz yaptık"* ifadesi, "Size pek enteresan ve zor gelse de, biz bunu yapabiliriz" demektir. Bunun, "Peygamberlere biz böyle yaparız" demek olduğu da söylenmiştir.

Dâvud (a.s)'a Zırh Sanatının Öğretilmesi

İkinci nimet وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ *"Biz ona, sizin için, sizi muharebenin şiddetinden korumak için giyecek (zırh)*

sanatını öğrettik" âyetiyle anlatılan nimet... Bu âyetle ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Lebûs", "libâs" demektir. Nitekim şâir, اِلْبَسْ لِكُلِّ حَالَةٍ لَبُوسَهَا *"Her durum için, ona uygun olan bir elbise giyin"* demiştir.

İKİNCİ MESELE "لِتُحْصِنَكُمْ" ifâdesi, nûn ile, yâ ile, tâ ile; şeddeli ve şeddesiz sad ile de okunmuştur. Binâenaleyh, bu ifâde, nûn ile okunması halinde fâil, Allah; tâ ile okunması halinde, fâil, "san'at" kelimesi ya da zırh manasına yorumlanan "lebûs" kelimesi; yâ ile okunması halinde de "fail" ya Allahu Teâlâ, ya **Dâvud** (a.s), veyahut da "lebûs" kelimesi olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Katâde şöyle der: "İlk zırh yapan kimse, **Dâvud** (a.s)'dur. Çünkü, zırhın yapıldığı o malzeme, daha evvel geniş levhalar halindeydi. Binâenaleyh onu delip de ören ve böylece bedene giyilecek hale getiren ilk kişi, odur" **Hasan el-Basri** de şunu nakletmiştir: **Lokman** (a.s), **Dâvud** (a.s) zırh yaparken onun yanında bulunmuş ve onun ne yaptığını sormak istemiş, fakat sormamış, susmuş... O onu bitirip üzerine giydiğinde de, "Susmak hikmettir; ama, bunu yapan da pek azdır..." demiştir. Âlimler şöyle demişler: Allahu Teâlâ, **Hz. Dâvud** için demiri öylesine yumuşatmıştır ki; tıpkı bir çamur gibi, o ondan, onu ateşe tutmaksızın yararlanmış ve istifâde etmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Her ne kadar bu kelimeyle, bütün sıkıntılar kastedilebilirse de, burada bununla hassaten harp manası kastedilmiştir. Buna göre mana, "O sizi himaye etsin ve sizi yaralanmaktan, öldürülmekten, kılıçtan, oktan, mızraktan korusun diye..." demektir.

BEŞİNCİ MESELE

Burada, zırhı ilk yapanın, **Dâvud** (a.s) olduğuna, daha sonra da insanların bunu ondan öğrendiğine, böylece de insanların, bunu ondan tevarüs yoluyla almış olduğuna bir delâlet vardır. Binâenaleyh bu nimet, yaratılışın başlangıcından en son zamana kadar, bütün savaşçıları içine almıştır. Bu sebeple, insanların, işte bu nimetten dolayı Allah'a şükretmeleri gerektiği için, فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ *"Şimdi siz, şükredenler misiniz?"* buyurmuştur. Yani, "Bu sanatı size müyesser kılmasından ötürü, Allah'a şükrediniz..." demektir.

Süleyman (a.s)'a Verilen Nimetler

Bil ki, Cenâb-ı Hak, **Hz. Dâvud**'a tahsis etmiş olduğu nimetleri zikredince, bundan sonra **Hz. Süleyman**'a tahsis etmiş olduğu nimetleri zikretmiştir. **Katâde** şöyle der: "Allahu Teâlâ, **Hz, Süleyman**'ı, **Hz. Dâvud**'un mülküne ve nübüvvetine varis kılmış ve ona, bundan fazla olarak da, şu iki şeyi, yani rüzgârı ve şeytanları ona müsahhar kılmış, emrine vermiştir."

Havanın Müsahhar Kılınması

Birinci nimet: Cenâb-ı Hakk'ın وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِى بِأَمْرِهِ *"Sülayman'a şiddetli esen rüzgârı, (müsahhar kıldık ki,) bu... onun emriyle akar götürürdü..."* âyetinin ifade ettiği hususdur. Yani, "O, o rüzgârın şiddetli esmesini istediğinde şiddetli esiyor, uysal olmasını istediğinde de uysallaşıyor..." manasında olmak üzere, "O rüzgârı, ona itaatkâr ve boyun eğer kıldık" demektir. Allahu Teâlâ rüzgârı ona, bu iki durumda da müsahhar kılmıştır.

Buna göre eğer, "**âsıfeten**" kelimesi "esmesi şiddetli olan" demektir; halbuki, Cenâb-ı Hak o rüzgârı, *"onun dilediği yere yumuşacık akar giderdi..."* (Sâd, 36) diye tavsif etmiştir. Şu halde bu iki zıt şey nasıl uyuşturulabilir?" denilirse, buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:

a) Rüzgâr, aslında, tıpkı nesim (tatlı ve hafif esen rüzgâr) gibi yumuşak ve hoştur. Binâenaleyh o, **Hz. Süleyman**'ın tahtına rastladığında, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Sabahı bir ay(lık yol), akşamı bir aylık yoldu.."* (Sebe', 12) buyurduğu gibi, kısa bir zamanda onu alıp götürür, oradan uzaklaştırırdı. Binâenaleyh, o rüzgâr, **Hz. Süleyman** (a.s)'a itaat edip onun isteğine, hükmüne göre esmesi suretiyle, âyete âyet, mu'cizeye de mu'cize katarak bu iki halin, yani aslında yumuşak, işinde ise şiddetli olma özelliğini bir arada bulundurmuştur.

b) O rüzgâr, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın iradesine göre estiği için, bazen yumuşak, bazen de şiddetli oluyordu.

ALTINCI MESELE

Hem ref, hem de nasb ile **"er-rihu"**, **"er-riyâhu"**, **"er-riha"** ve **"Er-riyâha"** şeklinde okunmuştur. Bu kelimelerin merfû oluşu, mübteda olmalarından; mansûb okunuşları da **"el-cibâle"** (âyet, 79) kelimesine atfedilmiş olmalarındandır.

İmdi, eğer "Cenâb-ı Hak **Dâvud** (a.s)'la ilgili ifadede, "وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ" buyurduğu halde, **Süleyman** (a.s)'la ilgili ifadede de "وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ"

buyurmuş, **Hz. Dâvud**'la ilgili ifadede مَعَ (-ile, beraber) lâfzını; **Hz. Süleyman**'la ilgili ifadede de lâm (...لِ - li) kelimesini kullanmış, ve bu tertibi, يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ *"Ey dağlar, onunla birlikte tesbih edin" dedik, kuşlara da (bunu emrettik)"* (Sebe', 10) beyanıyla, فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ *"Bunun üzerine biz de ona, rüzgârı müsahhar ettik ki bu, onun emriyle... akar giderdi"* (Sâd, 36) beyanlarında da gözetmiştir. Binâenaleyh, "**Hz. Dâvud** (a.s)'a "مَعَ" lâfzının, **Hz. Süleyman** (a.s) için de lâm (-li) lâfzının tahsis edilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Muhtemeldir ki, dağ tesbih ile meşgul olunca, **Dâvud** (a.s) için bir tür şeref meydana gelmiş olur. İşte bundan dolayı bu iş **Dâvud** (a.s)'a, mülkiyet (temlik) ifade eden lâm'la nisbet edilmemiştir. Rüzgâra gelince, ondan ancak, hizmet yerine geçen şeyler südûr etmiştir. Binâenaleyh, hiç şüphesiz, bu da **Hz. Süleyman** (a.s)'a, temlik ifâde eden lâm'la nisbet edilmiştir. Bu izah, iknâ etmeyi amaçlayan (iknaî) bir izahtır.

Cenâb-ı Hakk'ın إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا *"İçine feyz ü bereket verdiğimiz yere"* âyetine gelince, bu "Onun emriyle, Beyt-i Makdis'e gitmeye yönelir" demektir. **Kelbî** şöyle der: "O rüzgâr, üzerinde **Süleyman** (a.s) ve ashabı olduğu halde, Istahr'dan Şam'a giderdi."

Cenâb-ı Hakk'ın, وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ *"Biz her şeyi bileniz"* buyruğuna gelince, bu, "Biz eşyâyı bildiğimiz için, bizim böyle bir tedbiri hem peygamberlerimiz hem de mahlûkatımız için icrâ etmemiz ve bu kesin, mu'cizeyi yapmamız, bizden sahih olarak meydana gelmiştir" demektir.

Cinlerin Onun Emrine Verilmesi

İkinci nimet: Cenâb-ı Hakk'ın وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَٰلِكَ وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ *"Şeytanlardan, onun için denize dalacak ve bundan başka işler görecek olan kimseleri de müsahhar kıldık. Biz onlar üzerinde murakıb idik"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetle, "Şeytanlar, **Hz. Süleyman** (a.s) için denize dalıyor ve mücevherler çıkarıyor; bu işi onlar, çeşitli işlere, zanaatlara, şehirler ve köşkler kurmaya ve hayranlık uyandıran sanatlar meydana getirmeye kadar götürüyorlardı" manası kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O, kalelerden, heykellerden, büyük havuzlar gibi çanaklardan, sabit sabit kazanlardan ne dilerse kendisine yaparlardı"* (Sebe', 13) buyurmuştur. Sanatlara gelince,

bu, onların hamamları, kireç ocakları, değirmenleri, cam ve sabun yapmalarıdır...

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın "وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ" buyruğuna gelince, bu, "Biz **Süleyman**'a, dalgıçlık yapan şeytanları müsahhar kıldık" demektir. Buna göre "مَنْ يَغُصُونَ" ifadesi, "وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ" ifadesindeki "الرِّيحَ" kelimesine atfen, nasb mahallinde olmuş olur.

Zeccâc şöyle der: "Bunun şu iki sebepten dolayı ref mahallinde olması da mümkündür.

a) Mâna, "**Süleyman** (a.s)'ın, rüzgârı ve şeytanlardan dalgıçları vardır..." şeklinde olmak üzere, bu ifadenin, "**er-rihu**" kelimesine atfedilmesidir.

b) Bu ifadenin mübtedâ, "**lehû**" kelimesinin de, onun haberi olarak merfû olması...

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, "dalgıçlık yapan kimseler" (مَنْ يَغُصُونَ) ifadesinin diğer işler yapan kimselere işaret etmesi muhtemel olduğu gibi, bir başka grup olması da muhtemeldir. Her ne kadar, doğruya en yakın olanı birincisi ise de hepsi de "**men**" lafzının muhtevasına dahil olmuşlardır.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Kâfir Cinler Çalıştırması**

Âyet-i kerimenin zahirî ifadesinde, Cenâb-ı Hakk'ın, o şeytanları **Hz. Süleyman** (a.s)'a müsahhar kıldığı manası bulunmaktadır. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hakk'ın, mü'minlerini değil de kâfirlerini müsahhar kıldığı şundan dolayı doğruya daha yakındır:

a) Âyet-i kerimede, "şeytanlar" lafzının, mutlak olarak zikredilmiş olması,

b) Âyetteki *"Biz onların, üzerinde murakıb idik"* cümlesinden dolayı... Çünkü mü'min, bir şey için görevlendirildiğinde, ifsatta bulunur diye, gözetlenmesi gerekmez... Bu ancak, kâfir için gözetilmesi gereken bir durumdur.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, "وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ" ifadesi ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır:

a) Allahu Teâlâ, onlara meleklerden veyahut da cinlerin mü'minlerinden bir grubu görevlendirmiştir.

b) Onlara, **Hz. Süleyman** (a.s)'a itaat etmeyi sevdirip ona muhalefette bulunmaktan sakındırmak suretiyle, onları **Hz. Süleyman** (a.s)'a müsahhar kılmıştır...

c) **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: Cenâb-ı Hak, "**Hz. Süleyman**'ın onlar üzerindeki saltanatının devamlı olmasını ve onlar hakkında, istediğini yapmasını murat etmiştir." Buna göre eğer, "onlar, neden korunmuşlardı?" denilirse, biz deriz ki: "Bu hususta da şu üç izah yapılmıştır:

1) Allahu Teâlâ, gitmemeleri ve onu terk etmemeleri için, onları, **Hz. Süleyman** (a.s) için koruyup gözetiyordu.

2) **Kelbî** şöyle der: Cenâb-ı Hak onları, **Hz. Süleyman** (a.s) zamanında herhangi bir kimseyi hicvetmekten korumuş, muhafaza etmiştir.

3) Cenâb-ı Hak onları, yaptıkları şeyi ifsât edip bozmaktan koruyup muhafaza etmiştir. Buna göre bu demektir ki onların âdetleri gündüzün bir şeyler yapıp, sonra da geceleyin o şeyi bozmak şeklindeydi.

ALTINCI MESELE

Cübbaî kendi kendine şu soruyu sorarak şöyle demiştir: "Onların bedenleri, ağır işleri yapmayacak derecede saydam olduğu ve işleri de ancak vesvese vermek olduğu halde, onlar bu işleri nasıl yapabilirler?" Sonra o; bu soruya şu cevabı vermiştir: Cenâb-ı Hak (c.c), onların maddelerini özellikle katılaştırmış, **Süleyman** (a.s) için bir mu'cize olsun diye, onlara güç-kuvvet vermiş ve cüsselerini, bedenlerini büyütmüştür.

Süleyman (a.s) ölünce de, Cenâb-ı Hak onları, ilk hallerine tekrar döndürmüştür. Çünkü Cenâb-ı Hak onları, şâyet bu ikinci halleri üzere bırakıverseydi, bu durum, insanlara karşı bir şüphe olurdu... Binâenaleyh şâyet, bir kimse peygamber olmadığı halde peygamberlik iddiasında bulunsa ve bu durumu da kendisi için bir delil kılsaydı, bu tıpkı, peygamberlerin mu'cizeleri gibi olmuş olurdu. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak onları, yeniden ilk hallerine döndürmüştür.

Bil ki, **Cübbaî**'nin bu sözü, şu bakımlardan düşer ve sakıt olur.

a) Sen neden cinlerin cisim olduğunu söyledin? Herhangi bir yerde bulunmayan ve bir yer ile kaim olmayan muhdes bir varlığın bulunması ve cinlerin de bunlardan olması niçin mümkün olmasın? Buna göre şâyet sen, "Eğer durum böyle olsaydı, o zaman bu, Cenâb-ı Hakk'ın eşi ve benzeri olurdu" dersen, ben derim ki: Bu tutarsız bir sözdür. Çünkü levazim-i sübutiyyede (ayrılmaz olumlu vasıflardaki) müştereklik, melzumlarda

müşterekliğe delâlet etmediği halde levazim-i selbiyye (olumsuz ayrılmaz vasıflar) nasıl delâlet edecek?

Biz cinlerin, cisim olduklarını kabul edelim... Fakat, latif cisimlerde, bu tür zor işleri yapma hususunda bir kudretin meydana gelmiş, bulunmuş olması, niçin caiz olmasın? **Cübbaî**'nin görüşü, bu tür işleri yapabilmek için bünyenin bulunmasının şart olduğu hususuna dayanır. Onun, bu hususta elinde sadece, zayıf bir istikrâ bulunur. Kabul edelim ki, cinlerin maddelerinin saydamlıktan çıkarılıp katılaştırılması gerekmiş olsun... Ancak ne var ki, daha niçin sen, "Onların, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın ölümünden sonra ilk hallerine döndürülmesinin gerekli olduğunu ileri sürdün? Buna göre şâyet o, "Bu iş, bir karışıklığa sebebiyet vermesin diye" derse, biz deriz ki: Karışıklık söz konusu değildir. Çünkü, peygamber olmadığı halde peygamberliğini iddia eden kimse, bunu kendisinin mu'cizesi addettiğinde, o zaman iddiaya muhatap olan kimseler şöyle diyebilirler: "Onların bedenlerinin kuvvetli olmasının senden önce yaşamış olan bir peygamberin mu'cizesi olması niye caiz olmasın ki?" Böyle bir ihtimal varken peygamberlik iddiasında bulunan kimse bununla istidlâlde bulunma imkânını elde edemez.

Bil ki, bu âlemdeki maddeler, ya kesîf (katı, yoğun) ya da latif (saydam, şeffaf)tırlar. Kesîf olanlara gelince, maddelerin en yoğunu, taş ve demirdir. Cenâb-ı Hakk bu ikisini, **Hz. Dâvud** (a.s)'un mu'cizesi kılmıştır. Böylece taşı konuşturmuş ve demiri de yumuşatmıştır. Bunlardan her biri tevhit ve nübüvvete delâlet ettiği gibi, aynı şekilde haşrin sahih olduğuna da delâlet eder. Çünkü Allah, taşlara hayat vermeye kadir olduğuna göre, çürümüş kemiklere de hayat vermesi niçin akıldan uzak görülebilsin?!.. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, **Hz. Dâvud** (a.s)'un parmağının son derece hassas ve dayanıksız olmasına rağmen, onun parmağında ateşe karşı bir kuvvet yaratmaya kadir olduğuna göre, kuru toprağı hayat dolu bir duruma getirmesi, niçin akıldan uzak görülsün?!...

Bu âlemdeki şeylerin en şeffafı ise, hava ve ateştir Cenâb-ı Hak bu ikisini de, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın mu'cizesi kılmıştır. Havaya gelince bu, *"Süleyman'a, şiddetli esen rüzgârı müsahhar kıldık"* (Sâd, 36) âyetinde anlaşılan hususdur. Ateşe gelince, şeytanlar, ateşten yaratılmışlardır. Allahu Teâlâ onları da, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın emrine amâde kılmıştır. Böylece **Hz. Süleyman** (a.s) onlara, suya dalmalarını emrediyordu. Halbuki ateş, suyla söner.

Ama bu, onlara hiçbir zarar vermiyordu. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, zıttı zıttından çıkarıp ortaya koymaya kadir olduğunu gösterir...

Altıncı Kıssa, Eyyûb (a.s)'ın Kıssasıdır

وَاَيُّوبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهٗٓ اَنِّى مَسَّنِىَ الضُّرُّ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرّٰاحِمِينَۚ ﴿٨٣﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهٗ فَكَشَفْنَا مَا بِهٖ مِنْ ضُرٍّ وَاٰتَيْنَاهُ اَهْلَهٗ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذِكْرٰى لِلْعَابِدِينَ ﴿٨٤﴾

"Eyyûb'u da (hatırla). Hani o, Rabbine: "Doğrusu, bana dert gelip çattı. Sen merhametlilerin en merhametlisisin" diye niyaz etmişti. Biz de onun (duâsını) kabul etmiş, kendisindeki o derdi gidermiş, tarafımızdan bir rahmet ve ibâdet edenler için bir ders olmak üzere, hem ailesini, hem onlarla beraber daha bir mislini ona vermiştik" (Enbiyâ, 83-84).

Bu Kıssanın Önemi

Bil ki, **Eyyûb** (a.s)'ın meselesinde ve Allahu Teâlâ'nın âyette ve Kur'ân'ın başka yerlerinde zikrettiği şeylerde, başka hiçbir yerde olmayan ibret ve deliller vardır. Çünkü Allahu Teâlâ, mevkiinin çok büyük olmasına rağmen, onun başına, hem kendisi için hem başkaları için, hem de bu hadiseyi duyanlar için ibret vesilesi olacak şeyi getirmiş. İnsanlara, dünyanın, âhiretin tarlası olduğunu bildirmiş ve kişiye düşenin, başına gelen belâlara sabretmek, Allah'ın hukûkunu hakkıyla yerine getirmek için gayret sarf etmek, sıkıntı ve sevinç hallerinde sabretmek olduğunu bildirmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Hz. Eyyûb'un Çilesi**

Vehb İbn Münebbih şöyle der: "**Eyyûb** (a.s), Diyâr-ı Rûm'dan bir adam olup, bu **Eyyûb İbn Enûs**'tur. **İs İbn İshâk** (a.s)'ın zürriyetindendi. Annesi de, **Lût** (a.s)'un sülalesindendi. Allah onu seçmiş ve peygamber yapmıştı. Bununla birlikte Cenâb-ı Hak ona, dünyanın nimetlerinden, hayvanlarından, bağ ve bahçelerinden büyük bir nasip de vermişti. Yine ona, kadın erkek evlâd ü îyal de vermişti. O, yoksullara acır, yetimlere ve muhtaçlara

kefil olur, misafirlere de ikramda bulunurdu. Yanında, kendisine iman etmiş ve onun mevkiini tanımış olan üç kişi bulunuyordu."

Vehb sözüne devamla şöyle der: "**Cebrail** (a.s)'in, Cenâb-ı Hak katında, O'na yaklaşma ve fazilet açısından, hiçbir melekte bulunmayan bir rütbe ve makamı vardı. Bu makam da, Allah'ın kelâmını telakki edip almasıydı. Binânelayh, Cenâb-ı Hak herhangi bir kulunu hayırla yad ettiğinde, onu önce **Cebrail** (a.s), daha sonra da **Mikail** (a.s) ve Allah'a rütbece yakın (mukarreb) melekler telakki eder, alır. Bu yad etme işi şüyu bulup yayıldığında, bütün bu melekler, o kimse için mağfiret talebinde bulunurlar. Derken, bu işe, göklerdeki ve yerdeki melekler de katılır. Göklerin hiçbiri İblis'e kapalı değildi... O, göklerde, dilediği yerde kalabiliyordu. Oradan **Hz. Âdem** (a.s)'e ulaşmış, derken, onu cennetten çıkarmıştı. O, bu vasfını, **Hz. İsa** (a.s) göğe kaldırılıncaya kadar devam ettirmiştir. **Hz. İsa** göğe kaldırılınca, göklerden dördü ona kapatıldı. Binâenaleyh o, işte bundan sonra, **Hz. Muhammed** (a.s) zamanına kadar, üçüne çıkabiliyordu. Hz. Peygamber, peygamber olarak gönderildiğinde, onun kulak hırsızlığı yapması hariç, göklerin tamamı ona kapatıldı.

Bir gün İblis, meleklerin **Hz. Eyyûb** (a.s)'a istiğfarda bulunmalarını duydu. Kendisini haset bürüyerek, hızlıca gökyüzüne yükselmeye başladı. Derken gökyüzünde, daha önce durduğu bir yerde durdu ve "Ya Rabbi, sen, **Eyyûb** (a.s)'a nimet verdin, o da sana şükretti. Ona afiyet verdin, o da sana hamdetti. Ama sen onu, ne bir sıkıntı, ne de bir belâ ile denemedin... Ben sana karşı şunu iddia ediyorum: Şâyet sen ona bir belâ verirsen, o mutlaka, sana karşı nankörlükte bulunacaktır" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk da: "Git, ona seni, onun malına musallat kıldım" dedi. Derken, bunun üzerine o mel'ûn, akıp gitti ve hemen yeryüzüne indi. Şeytanların becerikli ve dahi olanlarını bir araya getirdi ve onlara: "Gücünüz kudretiniz nedir? Ne yapabilirsiniz? Çünkü ben, **Eyyûb** (a.s)'un malına musallat kılındım" dedi. Bunun üzerine, becerikli olan bir şeytan: "Bana, istediğim zaman ateşten bir kasırgaya dönüşeceğim ve uğradığım her şeyi yakacağım bir kuvvet verildi" dedi. Bunun üzerine İblis: "O halde sen, **Eyyûb** (a.s)'un develerine ve çobanlarına git, musallat ol" dedi. Bunun üzerine o da, insanlar farkına varmadan hemen gitti... Derken, yerin altından, kendisine yaklaşan her şeyi yakan, ateş kasırgaları fışkırmaya başladı. Ta ki, onları bitirdi. Bunun üzerine İblis, o çobanlardan birinin kılığına girerek, **Eyyûb** (a.s)'a gitti. Onu namaz kılarken buldu. Namazını bitirince, İblis "Ey

Eyyûb, senin seçip beğendiğin develerine ve çobanlarına, Rabbinin ne yaptığını biliyor musun?" deyince, **Eyyûb** (a.s): "O develer, bana iğreti olarak verilmiş olan mallardır. O, onlardan daha fazla hak sahibidir, istediği zaman o, onları çekip alabilir..." diye cevap verdi. İblis "Senin Rabbin, onların üzerine gökten bir ateş salıverdi de, o develer, çobanlarıyla beraber yandı ve bütün insanlar bu olaydan ötürü şaşırıp dehşete kapıldılar... Kimileri, "**Eyyûb** hiçbir şeye tapmıyor, o, bir aldanış içindedir" derken, kimileri, "Şâyet, **Eyyûb** (a.s)'un ilahı, herhangi bir şeye muktedir olsaydı, bu belâyı sevdiği kimselerden men ederdi" diyor. Kimileri de "Hayır, tam aksine o, başına gelenlere düşmanları sevinsin ve dostları da feryad-ü figan etsinler diye, yaptığı bu şeyi yapandır" demektedirler" deyince, **Eyyûb** (a.s) "bana o malı verdiğinde de, onu benden aldığında da hamd, ancak Allah'a mahsustur. Annemin karnından çırıl çıplak olarak çıktım; toprağa da öylece döneceğim. Allah'ın huzurunda da aynen böyle haşrolacağım. Ey kul, Allah şâyet sende bir hayır olduğunu bilseydi, senin rûhunu da o ruhlarla birlikte yok eder, sen de böylece şehit olurdun; senden ötürü de Cenâb-ı Hak beni ödüllendirirdi. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, senin şerli ve kötü olduğunu bildi de, bundan dolayı seni öldürmedi, geriye bıraktı" diye cevap verdi. Bunun üzerine İblis, üzülerek, arkadaşlarının yanına döndü.

Derken, başka bir becerikli şeytan: "Bende de, istediğimde, kendisini duyan her canlının canının çıkabileceği şiddette bir nara atma, bağırma kudreti vardır" dedi. Bunun üzerine reis olan İblis: "O halde sen de, onun koyunlarına ve çobanlarına git" dedi. O da, çekip gitti; derken, öyle bir nara attı ki, bunun üzerine koyunlar ile çobanları ölüverdi... Bu sefer de İblis, baş çoban kılığına girerek, **Eyyûb** (a.s)'un yanına geldi ve ona daha önce söylediği sözleri söyledi. **Eyyûb** (a.s) da, ona önceki söylediklerini tekrarladı. Neticede İblis yine, zelil olarak arkadaşlarının yanına döndü...

Bunun üzerine başka bir ifrit, şeytan: "Bende istediğim zaman, rastladığım her şeyi kökünden söküp atan şiddetli bir rüzgâra dönüşme kuvveti vardır" dedi. İblis: "O halde sen de, ekinlere ve öküzlere git" dedi. Bunun üzerine o da, onlara gitti ve onları yok etti: Daha sonra İblis, yine bir şekle bürünerek geri döndü ve namaz kılmakta olan **Eyyûb** (a.s)'un yanına geldi. Ona, daha önceki sözlerinin aynısını söyledi, **Eyyûb** (a.s) da ona, daha önce verdiği cevaplarla mukabelede bulundu. Böylece İblis, kademe kademe onun mallarını yok etmeye başladı ve bunların sonunu aldı, onları bitirdi.

İblis, Eyyûb (a.s)'un bütün bunlara sabrettiğini görünce, Allah'ın huzurunda durduğu yerde durdu ve "Allah'ım, beni onun çocuklarına musallat kılar mısın? Çünkü o çocuklar da, saptırıcı birer fitnedirler" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak: "Çek git, seni onun çocuklarına musallat kıldım" buyurdu. Derken İblis, **Eyyûb** (a.s)'un çocukları evlerinde bulunuyorken, onlara geldi ve o evi, temelinden itibaren onların başına yıkıp sarsmaya başladı. O köşkü onların başına geçirdi. Sonra da, başı yarılmış, kafasından kanlar akan yaralı bir haberci kılığına bürünerek **Eyyûb** (a.s)'un yanına geldi ve: "Çoluk çocuğunu tepe üstü dönmüş, beyinleri burunlarından akar olduğu halde ah bir görseydin, kalbin paramparça olurdu!" dedi. Ve o, bu sözünü sürekli tekrarladı; **Eyyûb** (a.s)'un kalbini, böylece yumuşatmaya çalıştı. Derken, **Hz. Eyyûb** (a.s) da, rikkate gelerek ağladı ve yerden bir avuç toprak alarak başına saçtı. İblis bu durumu değerlendirdi. **Eyyûb** (a.s) çok geçmeden istiğfarda bulundu, *"İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn"* dedi.

Bunun üzerine İblis, yine semâya yükselerek, önceki durduğu yerde durdu ve: Allah'ım, **Eyyûb** (a.s)'a, senin, ona yeniden malını ve çoluk çocuğunu vereceğini bildiği için, malı ve çoluk çocuğunun kıymeti onun gözünde büyümedi, aksine hafif ve değersiz geldi. Aksine sen beni, onun bedenine musallat kılar mısın? Ben, şâyet sen onu, bedeni hususunda bir belâya duçar edersen, sana küfran-ı nimette bulunacağını iddia ediyor, buna kefil oluyorum" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk: "Çek git, seni sadece onun bedenine musallat kıldım. Senin, aklı, kalbi ve dili hususunda, ona bir hükümranlığın yoktur" buyurdu. Bunun üzerine İblis, çok hızlı bir biçimde akıp gitti ve **Hz. Eyyûb** (a.s)'u, Allah'a secde ederken yakaladı ve ona, yer cihetinden gelerek, onun burun deliklerinden öylesine bir üfledi ki, o üflemeden dolayı onun bedeni tutuştu ve bu sebeple, onda, tepeden tırnağa siğil çıktı... Onda, tahammül edemeyeceği bir derecede bir kaşıntı meydana geldi. Derken o, tırnaklarıyla kaşınmaya başladı. Tırnakları düşünce de, o vücudunu sert keselerle kaşıdı. Sonra, pişmiş tuğlalar ve taşlarla kaşımaya, yontmaya başladı. O, vücudunu kaşımaktan bir türlü kendisini alamadı. Ta ki, eti paramparça oldu, rengi değişti ve kokuştu. Bunun üzerine **Hz. Eyyûb** (a.s)'u, o beldedekiler dışarı çıkardılar ve onu, bir çöplüğün üzerine koydular ve üzerine bir gölgelik yaptılar. Hanımı, **Efrayim İbn Yûsuf**'un kızı **Rahme** hariç, herkes onu terk etti. **Hz. Eyyûb** (a.s)'un işlerini hanımı düzene koymaya çalışıyordu..."

Vehb, hikayeyi şöyle deme noktasına kadar uzatmıştır: "**Eyyûb** (a.s), O'nun yardımını talep edip O'na yalvarıp yakararak Cenâb-ı Hakk'a yöneldi ve: "Ya Rabbî, beni hangi şey için yarattın? Keşke ben, annemin attığı bir hayız bezi olsaydım... Keşke ben, kendisinden ötürü yüce zâtını benden çevirdiğin o işlemiş olduğum işi ve yaptığım günahı bilebilseydim!... Ben, garipler için ev, fakirler için başvuracak bir yer, yetimler için bir dost, muhtaçlar için ihtiyaçlarını karşılayan bir kimse değil miydim? Allah'ım, ben, zelil bir kulum, eğer iyilikte bulunduysam, lütuf sana aittir. Eğer kötülük ettiysem, beni cezalandırmak senin elindedir. Sen beni, belâya ve fitneye hedef kıldın. Ve sen bana, şâyet aynısını bir dağa yapacak olsaydın, dağın bile taşıyamayacağı şeyleri musallat kıldın. Allah'ım, parmaklarım paramparça oldu, dilim ve küçük dilim düştü. Saçlarım döküldü, malım gitti.. Ve ben, bir lokma ekmek ister hale geldim. Böylece de beni, o lokmayı başıma kakan, fakirliğimden ve çoluk çocuğumun yok olmasından dolayı beni kınayan kimseler yedirmeye başladı..."

İmam Ebu'l-Kasım el-Ensarî şöyle der: "Bu sözlerin tamamında, "Keşke sen beni uygun görmeseydin ve halife, peygamber yapmasaydın!" ifadesi yatar. Eğer bu doğru olsaydı, İblis bunu da bir ganimet addederdi. Çünkü İblis'in maksadı, **Hz. Eyyûb** (a.s)'u şikâyete sevk etmek ve onu, sabredenlerin tavır ve davranışlarından çıkarmaktır. Halbuki Cenâb-ı Hak, **Eyyûb** (a.s)'un, *"Doğrusu, bana dert gelip çattı, sen merhamet edenlerin en merhametlisisin"* dediğini haber vermiş, daha sonra da, *"Biz onu hakikaten sabırlı bulduk. O, ne güzel kuldu! Gerçekten o, daima (Allah'a) dönen idi..."* (Sâd, 44) buyurmuştur"

Onun Çilesinin Müddeti

Âlimler **Hz. Eyyûb** (a.s)'un hangi sebepten dolayı, *"Doğrusu bana dert gelip çattı. Sen merhamet edenlerin en merhametlisisin"* dediği ve dûçar olduğu belânın süresi hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Birinci rivâyet: İbn Şihâb, Enes (r.a)'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: *"Hz. Eyyûb (s.a), on sekiz yıl belâya dûçar kaldı. Derken, dostlarından, kardeşlerinden iki kişi hariç, yakın uzak herkes onu terk etti. Bu iki kişi, sabah akşam onun yanına gidip geliyorlardı. Bunun üzerine onlardan birisi diğerine bir gün, "Allah'a yemin ederim ki, Muhakkak ki Eyyûb, bu âlemde hiç kimsenin işlemediği bir günah işlemiştir" dedi. Bunun üzerine arkadaşı ona, "Bu nedir?" deyince, o, "On sekiz yıldan beri*

Cenâb-ı Hak ona merhamet etmedi ve başındaki belâyı da kaldırmadı..." dedi. Onlar akşamleyin Eyyûb'un yanına vardıklarında, arkadaşı dayanamadı, bu hususu Eyyûb'a açtı. Bunun üzerine Eyyûb (a.s) da: "Ben sizin ne dediğinizi bilemem, şu kadar var ki Allahu Teâlâ biliyor ki ben birbiriyle çekişen, böylece de yeminle Allah'ı anan iki kimseye rastlamıştım. Derken, geriye döndüm ve haksız yere Allah'ın adının anılmasını hoş görmediğim için, onlar adına keffârette bulundum" cevabını verdi.."

Bir başka rivâyette ise şöyle denilir: *"O iki adam, Hz. Eyyûb (a.s)'un yanına girdiklerinde, bir koku hissederek, "Şâyet Eyyûb'un Allah katında bir değeri olsaydı, bu hale düşmezdi" dediler..."* Ravi sözüne devamla şöyle der: *"Eyyûb (a.s)'a kendisiyle imtihan olduğu şeylerden hiçbirisi, o ikisinden duyduğu söz kadar ağır ve zor gelmemişti. Bunun üzerine Eyyûb (a.s) "Allah'ım, eğer sen, bulunduğum yerde aç bir kimsenin olduğunu bildiğim halde, tok olarak gecelemediğimi biliyorsan (ki, biliyorsun) beni tasdik et" dedi. Cenâb-ı Hak da, Eyyûb (a.s)'ı, o ikisi işitecek şekilde tasdik etti. Bunu müteakiben Eyyûb (a.s) secdeye kapanarak, "Allah'ım, bendeki hastalığı kaldırıp izâle etmediğin sürece başımı kaldırmayacağım" dedi. Bunun üzerine Allah da, Eyyûb'daki hastalığı ve derdi ortadan kaldırdı."*

İkinci Rivâyet: Hasan el-Basrî (r.h), şöyle der: **Hz. Eyyûb** (a.s), çöplüğün üzerine atıldıktan sonra, hanımı **Rahme** hariç, malı, çocuğu ve hiçbir dostu kalmadığı halde, yedi küsur sene o halde bekledi. Hanımı **Rahme,** onun bu haline sabretti, ona yiyecek getirdi ve **Hz. Eyyûb** (a.s)'la birlikte Allah'a hamd ü senada bulundu. **Eyyûb** (a.s) da, Allah'a hamd ü senâya ve mübtelâ olunduğu şeye sabretmeye devam ediyordu. Bunun üzerine İblis, **Eyyûb** (a.s)'un sabrı karşısında sabırsızlanarak öylesine bir çığlık attı ki, yeryüzünün kenar ve köşelerindeki ordusu bir araya geldi ve ona "Ne var, ne oluyor?" dediler, İblis, "Cenâb-ı Hakk'tan, beni hem kendisine, hem malına, hem de çocuğuna musallat kılmasını istediğim ve kendisinde mal ve evlat namına bir şey bırakmadığım bu kul beni aciz düşürdü. Yaptığım bütün bu şeyler, onun sabrını ve Allah'a hamdini artırdı. Sonra, onun bedenine musallat kılındım ve onu, kendisine sadece hanımının yaklaşabileceği bir halde, bir çöplüğe atılmış olarak bıraktım. Ama o, buna rağmen, bir an olsun Allah'ı zikretmekten ve O'na hamdetmekten geri durmadı. İşte bu sebeple, bu hususta bana yardımcı olasınız diye, sizden yardım talep ediyorum" diye cevap verdi. Bunun üzerine onlar ona: "Senin tuzağın

nerede? Kendisi, sebebiyle, daha önce helâk olduğun amelin nerede? deyince o: "Bütün bunlar **Eyyûb**'a tesir etmedi. Binâenaleyh bana yol gösterin" dedi.

Onlar, "**Âdem** (a.s)'i cennetten çıkardığında **Âdem** (a.s)'a yaklaşmadın mı? Ona nereden yol buldun?" dediler. O "Hanımı tarafından..." diye cevap verdi. Bunun üzerine onlar: "İşte, Eyyûb (a.s) ile ilgili tuzağın da, hanımı tarafından olacaktır. Çünkü, hanımından başkası ona yaklaşmadığı için, o, hanımına karşı gelme cesaretini gösteremez" dediler. Bunun üzerine **İblis**: "İsabet ettiniz, doğruyu söylediniz" dedi ve çekip gitti. Derken, **Eyyûb** (a.s)'un hanımının yanına geldi ve bir adamın kılığına bürünerek: "Ey Allah'ın cariyesi, kocan nerede?" dedi. Kadın: "O, şu yaralarını kaşıyıp duran ve bedeninde kurtların dolaştığı şu kişidir" diye cevap verdi. İblis, **Hz. Eyyûb** (a.s)'un hanımından bu sözleri duyunca, bütün bunların bir sabırsızlık emaresi olduğunu umarak, ona vesvese vermeye başladı ve o kadına, daha evvel içinde bulundukları nimetleri, malı mülkü, **Eyyûb** (a.s)'un gençliğini ve güzelliğini sayıp dökmeye başladı...

Hasan el-Basrî, sözüne devamla şöyle der: "Bunun üzerine kadıncağız bir çığlık attı. Kadın çığlık atınca da, İblis, kadının sabırsızlandığını anladı ve ona bir kuzu getirerek: "**Eyyûb** bunu benim için kessin ve iyileşsin" dedi. Bunun üzerine kadın **Eyyûb** (a.s)'a "**Eyyûb,** Rabbin sana ne zamana kadar azap edecek? Sana acımayacak mı? Malın, sürülerin, çocukların, dostların nerede? O güzel tenin nerede? Şu anda çürümüş ve tıpkı kül gibi olmuş, içinde kurtlar dolaşan şu bedenin nerede? Şu kuzuyu kes ve kurtul" diye seslenerek geldi. Bunun üzerine **Eyyûb** (a.s): "Sana Allah'ın düşmanı geldi, sana bunları telkin edip üfledi ve sen de ona icâbet ettin, uydun yazıklar olsun! Söyle bakalım, senin kendisinden dolayı ağladığın şey, daha önce içinde bulunduğumuz mal mülk, çoluk çocuk ve sağlık halimi hatırlamadan dolayıdır; bunu bize kim vermişti? dedi. Hanımı: "Allah" diye cevap verince Eyyûb: "Peki o halde, biz onlardan ne kadar süreyle faydalanabildik?" dedi. Bunun üzerine hanımı: "Seksen yıl deyince, **Eyyûb** (a.s): "Cenâb-ı Hak bizi, bu belâya ne zamandan beri dûçar kıldı?" dedi. Bunun üzerine hanımı, "yedi küsur seneden beri..." deyince de, **Eyyûb** (a.s): "Yazıklar olsun! Allah'a yemin ederim ki, sen Rabbine insaflı davranmadın. Tıpkı seksen yıl bolluk içinde olduğumuz gibi seksen yıl belâya sabredemez misin? Allah'a yemin olsun ki, şâyet O, bana şifa verirse, sana yüz değnek vuracağım. Sen bana Allah'tan başkası için, hayvan kesmemi emrettin.

Bundan sonra, bana getirdiğin yiyecek ve içeceklerden herhangi bir şey tatmak bana haram olsun!" dedi, ve onu da kovdu. Hanımı da çekip gitti.

Eyyûb (a.s)'ın Şifaya Kavuşması

Bunun üzerine **Eyyûb** (a.s) yanında yiyecek içecek namına hiçbir şey kalmadığını, dostlarının kendisini terk ettiğini, hanımının çekip gittiğini düşününce, secdeye kapandı ve *"Doğrusu, bana dert gelip çattı. Sen merhamet edenlerin en merhametlisisin"* dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Başını kaldır, duânı kabul ettim." *"Ayağınla vur. İşte hem yıkanacak, hem içecek soğuk (bir su)"* (Sâd, 42) buyurdu. Bunun üzerine o da ayağıyla vurdu, derken yerden bir su fışkırmaya başladı ve onunla yıkandı. Müteakiben bedeninin dışında ne kadar kurt varsa hepsi düştü. Daha sonra ayağıyla yeniden vurdu, yine bir başka su fışkırdı; ondan da içti, içinde hastalık namına ne varsa hepsi çıktı ve sapasağlam ayağa kalktı, gençliği ve güzelliği kendisine yeniden geldi... Sonra, elbise giyindi, ayağa kalkınca, sağa sola dönüp bakmaya başladı; birden, daha önceki çoluk-çocuğunu, malını mülkünü Cenâb-ı Hakk'ın kat kat artırarak geri vermiş olduğunu ve olabilecek en güzel halin olduğunu gördü..." Hatta **Hasan el-Basrî,** şunu anlatmıştır: "**Eyyûb** (a.s)'un, yıkandığı o su, altın kelebekler şeklinde onun göğsünde uçuşmaya başladı. Bunun üzerine **Hz. Eyyûb** (a.s), kelebekleri eliyle yakalayıp bir araya getirmek istedi. Allah, **Eyyûb** (a.s)'a: "Ey **Eyyûb,** ben seni zengin kılmadım mı?" diye vahyetti. Bunun üzerine **Eyyûb** (a.s): "Evet, ya Rabbî, ama bunlar senin bereketin, senin bereketine doyum olur mu?" dedi. Ve çıkıp gitti. Derken, yüksek bir yerde oturdu?

Hanımının Onu Araması

Sonra da hanımı, (kendi kendine): "Farzet ki, o beni kovdu, acından ölsün ve kurt kuş yesin diye ben onu yalnız mı bırakacağım? Mutlaka ona dönmeliyim" dedi. Döndüğünde de, ne o çöplüğü, ne de o durumu göremedi. Birden, her şeyin değişmiş olduğunu fark etti. Çöplüğün olduğu yerde dönüp dolaşmaya ve ağlamaya başladı. Bütün bunlar, **Eyyûb** (a.s)'un gözü önünde cereyan ediyordu. Kadıncağız o güzel elbise giyinmiş adamın yanına varıp ona sormaktan çekindi. Bunun üzerine **Eyyûb** (a.s) ona haber göndererek yanına çağırttı. "Ey Allah'ın kulu ne istiyorsun?" dedi. Kadın ağlayarak: "Çöplüğün üzerine bırakılmış olan ve dertlere mübtelâ kılınmış olan o adamı aramıştım..." dedi. Bunun üzerine, **Eyyûb** (a.s) ona: "Ondan sana ne?!" deyince kadın, ağladı ve: "O, benim kocamdı" dedi. **Hz.**

Eyyûb (a.s): "Gördüğünde onu tanır mısın? deyince de, kadın: "Kim daha önce gördüğünü tanımaz ki?!" dedi. Bunun üzerine **Hz. Eyyûb** (a.s) tebessüm ederek: "Ben oyum" deyince de, kadıncağız onu, gülüşünden tanıdı. Ve, hemen boynuna sarıldı.. Daha sonra da, **Hz. Eyyûb** (a.s): "Sen bana İblis'e kuzu kesmemi söylemiştin. Halbuki ben, Allah'a itaat edip şeytana isyan ettim ve Allah'a yalvarıp yakardım; O da gördüğün bu halimi bana iâde etti."

Üçüncü rivayet: Dahhâk ve **Mukatil** şöyle der: "**Eyyûb** (a.s) o belâ içinde yedi yıl, yedi ay, yedi gün ve yedi saat kaldı." **Vehb** (r.h) ise şöyle der: "**Hz. Eyyûb** (a.s) o belâ içinde, üç yıl kaldı. İblis'i yenip ona galip gelince, İblis, **Hz. Eyyûb** (a.s)'un hanımına, büyüklük ve güzellik hususunda insanoğlunun kılığında olmayan bir şekilde ve insanların hiç binmediği ve kullanmadığı bir binit üzerinde gelerek ona: "Sen, **Eyyûb** (a.s)'un zevcesi misin?" deyince, kadın: "Evet" dedi. İblis: "Beni tanıyor musun?" deyince de, kadıncağız: "Hayır" Cevabını verdi. Bunun üzerine İblis: "Ben yeryüzünün ilâhıyım, Eyyûb'a yapacağımı yaptım. Çünkü o, gökyüzünün ilâhına kulluk etti, beni ise bıraktı. Bu sebeple de beni kızdırdı. Şâyet o bana tek bir defa secde etseydi, ben hem sana, hem de ona, çoluk çocuk ve mal namına neyiniz var idiyse, onların hepsini geri verirdim. Çünkü, bütün bunlar, bende mevcuttur" dedi.

Vehb sözüne devamla şöyle der: "Ben, İblis'in, "şâyet senin arkadaşın besmele çekmeden bir lokma yemiş olsaydı, içine düştüğü o belâdan, mutlaka kurtulacaktı..." dediğini, (rivâyetlerde) duymuştum." Bir başka rivâyette ise İblis, ona: "Eğer istersen, bana bir defa secde et, ben de sana malını ve çoluk-çocuğunu geri vereyim, kocana da sıhhat ve afiyet vereyim." demiş, bunun üzerine kadın da **Eyyûb** (a.s)'a müracaat etmiş kendisine söylenen bu sözü ona haber vermiş, **Eyyûb** (a.s) ona "Seni dininden döndürmek için sana Allah'ın düşmanı geldi." demiş, sonra da "Eğer Allah bana afiyet verirse, sana yüz değnek vuracağım" diye yemin etmiş ve işte o esnada, *"Doğrusu bana dert gelip çattı"* diye niyaz etmiştir. Yani, "İblis'in, benim ve hanımımın kendisine secde etmemizi ummandan ve hem beni hem de hanımımı küfre çağırmandan dolayı..." demektir.

Hanımının Fedakârlığı

Dördüncü rivâyet: Vehb şöyle der: "**Hz. Eyyûb** (a.s)'un hanımı, insanlara amelelik ediyor ve **Eyyûb** (a.s)'un azığını bu şekilde temin ediyordu.

Eyyûb (a.s)'un hastalığı uzayınca, insanlar onu (işçi olarak) çalıştırmaktan usandılar. Ve onu, artık çalıştırmadılar. Bir gün, yiyecek namına bir şeyler araştırdı, fakat hiçbir şey bulamadı. Derken, başından bir örüğünü kesti ve onu, bir ekmek mukabilinde sattı, o ekmeği de **Eyyûb** (a.s)'a getirdi. Bunun üzerine **Eyyûb** (a.s) hanımına: "Örüğün nerede?" dediğinde de, hanımı ona, olanları anlattı... İşte o esnâda Eyyûb (a.s), *"Ya Rabbî, doğrusu, bana dert gelip çattı"* diye niyaz etti.

Şifa Dileğinde Bulunması

Beşinci rivâyet: İsmail es-Süddî şöyle der: **"Eyyûb** (a.s) bu sözü, şu üç şeyden dolayı söylemiştir:

1) O iki adamın ona: "Şâyet, gördüğümüz bu amelin Allah için olsaydı, sana isabet eden bu belâlar isabet etmezdi..." şeklindeki sözleri.

2) **Eyyûb** (a.s)'un hanımının üç örüğü vardı. Derken onlardan birini tutup kesti ve onu sattı. İnsanlar ona, o örüğe mukabil ekmek ve et verdiler. Derken, hanımı **Eyyûb** (a.s)'a geldiğinde **Eyyûb** (a.s): "Bunu nereden aldın?" deyince, hanımı: "Ye, çünkü bu helâldir" dedi. Ertesi gün olunca, yiyecek namına hiçbir şey bulamadı, bunun üzerine ikinci örüğünü de sattı. Üçüncü gün de aynısını yaptı ve: "Ye, çünkü bu helâldir" dediğinde, **Eyyûb** (a.s): "Bana söylemediğin sürece yemeyeceğim" dedi. O da, bunun üzerine hadiseyi ona haber verdi. Ve bu iş, **Eyyûb** (a.s)'a, derecesini sadece Allah'ın bileceği bir biçimde, çok ağır geldi..."

Şu da ileri sürülmüştür: O, örüklerini şundan dolayı satmıştır: İblis, bu toplum içinde bir insanın kılığına girdi ve: "Şâyet siz, **Eyyûb** (a.s)'ın, beldesinde kalmasına müsaade ederseniz, ben ondaki hastalığın size de bulaşmasından endişelenirim.. Öyleyse onu, şehrin giriş kapısının dışına çıkartın..." dedi. Sonra da sözüne devamla: "Onun hanımı sizin evlerinize girip çıkıyor, çalışıyor. Kocasıyla da temas halindedir. Siz, kocasının hastalığının size de sirâyet etmesinden endişelenmiyor musunuz?" dedi. İşte bundan dolayı hanımını hiç kimse çalıştırmadı da, o da örüklerini satıverdi.

3) Hanımı, **Eyyûb** (a.s)'a dediğini dediğinde, **Hz. Eyyûb** (a.s) işte bu şekilde duâ etti.

Altıncı rivâyet: Şu da ileri sürülmüştür: Bir kurt, onun uyluğundan düştü. Bunun üzerine **Eyyûb** (a.s), o kurdu yerden alıp olduğu yere koyarak: "Muhakkak ki Cenâb-ı Hak beni, senin için besin yapmıştır..." dedi. Bunun üzerine o kurt da onu çok şiddetli bir biçimde ısırdı. İşte o esnada,

Hz. Eyyûb (a.s) *"Ya Rabbî, bana dert gelip çattı..."* dedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ ona: "Şâyet ben, sendeki her kılın dibine bir sabır koymasaydım, sen sabredemezdin" diye vahyetti.

***İKİNCİ MESELE:* Bu Kıssayı Mutezilenin Eleştirmesi**

Bil ki Mu'tezile, bu kıssayı, aşağıdaki şekilde birkaç yönden tenkit etmiştir:

Cübbaî şöyle der: "Bazı cahil kimseler, Cenâb-ı Hakk'ın, **Eyyûb** (a.s)'dan naklen *"Doğrusu şeytan beni yorgunluğa ve azaba uğrattı"* (Sâd, 41) şeklindeki ifâdesinden dolayı, **Hz. Eyyûb** (a.s)'ın dûçar olduğu o hastalığın, Cenâb-ı Hakk'ın İblis'i ona musallat kılmasından dolayı, şeytanın bir işi olduğu kanaatine varmışlardır ki, bu, bir cehâlettir. Bu böyledir, çünkü bunun birinci sebebine gelince: Şâyet İblis, hastalıkları, dertleri ve bunların zıddı olan sıhhati vb. icada muktedir olsaydı, maddeleri yaratmak onun için gâyet kolay olurdu. Durumu böyle olan ise, ilâh olur!

İkinci olarak diyebiliriz ki: Allahu Teâlâ, hem İblis'in hem de ordusunun, *"Zaten benim, sizin üzerinizde hiçbir hükmüm, nufuzum da yokdu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz."* (İbrahim, 22) diyeceklerini haber vermiştir. Vacip olan, (kişiye düşen ise), **Vehb İbn Münebbih** (r.a)'den rivâyet edilenlere müracaat etmek değil, Allah'ın haberini tasdik etmektir.

Tenkidin Tenkidi

Bil ki, bu itiraz tutarsızdır. Çünkü kıssada nakledilen, "Şeytânın, Hz. **Eyyûb**'un burun deliklerinden üflemesi ve böylece de, **Eyyûb** (a.s)'un kaşıntıya duçar olmasıdır. O halde daha siz, kendisinden bu kaşıntının meydana geldiği bu üflemeye kadir olan kimsenin, mutlaka maddeleri yaratmaya da kadir olması gerektiğini nereden çıkardınız? Bu, sadece bir tahakküm ve yüklenmedir...

1) **Cübbaî**'nın, âyet-i kerimeyi delil getirmesi de zayıftır. Çünkü o, bu fiile ancak, Allahu Teâlâ'nın, kendisini ondan men etmeyeceğini anladığında yönelir. Halbuki bu durum, kıssanın İblis'in Allah'tan izin isteyip, Allah'ın da ona bu hususta müsaade ettiğine delâlet ettiği gibi, sadece **Eyyûb** (a.s) hakkında tahakkuk etmiştir. Durum böyle olunca da, bu nass ile bu kıssa arasında bir çelişki bulunmaz.

2) Mu'tezile şöyle demiştir: "**Eyyûb** (a.s)'ın Cenâb-ı Hakk'tan sadece hususî işlerden dolayı talepte bulunduğuna dair rivâyet edilen şey uzak bir

şeydir. Çünkü, akıllarda yerleşmiş olan şey, kişinin tedavi olmasının makul bir davranış olması gibi o bu hususta Rabbinden talepte bulunması ve O'na yalvarıp yakarmasının da makul ve yerinde bir iş olduğudur." Binâenaleyh, kardeşlerinden, dostlarından ve ailesinden gördüğü tutumdan ötürü kederlendiğinde, Rabbinden talepte bulunması caiz olduğuna göre, kendisinden dolayı da Rabbinden talepte bulunması caizdir.

Şâyet denirse ki: Allahu Teâlâ'nın, **Eyyûb** (a.s)'a, "Benden hastalığını, ancak en son noktada gidermeni isteyeceksin..." diye talimat vermiş olması caiz değil midir?" denilirse biz deriz ki: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Eyyûb** (a.s)'a, belli bir müddet o böyle bir belânın kendisine indirilmesinin, hiç şüphesiz hem kendisinin, hem de başkasının menfaatine olmasını bildirmesi durumunda söz konusu olabilir... İşte bundan dolayı, **Eyyûb** (a.s), bu özel durum hususunda talepte bulunmanın bir manası olmayacağını, ama vakit gelip çattığında, bu işin hem devamının hem de sona ermesinin mümkün olduğu, böyle bir talepte bulunmasının mümkün olabileceğini anlamıştır.

3) Keza Mu'tezile demiştir ki: "O hastalığın, kendisinden nefreti mûcib bir noktaya varıp dayanmış olması caiz değildir. Çünkü, yaptıkları tebliğin kabullenilmesinden nefret ettiren ve (usandıran) hastalıklar, peygamberler hakkında düşünülemez." İşte bu kıssa hakkında söylenilenlerin tamamı budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle der: Cenâb-ı Hakk'ın "اَنِّی مَسَّنِیَ الضُّرُّ" ifâdesi, "نَادَاهُ بِاَنِّی مَسَّنِیَ الضُّرُّ" "Bana dert gelip çattı, diye seslendi" takdirindedir. Bunun başındaki elif-nûn maddesi, "**kavl**" manasını taşıdığı için, kesre ile "**innî**" şeklinde de okunmuştur. Dâd harfinin fethasıyla, "**darr**" kelimesi her hususdaki zarar; dâd'ın zammesiyle "**durr**" ise, kişinin nefsindeki hastalık ve zayıflama gibi şeylerden meydana gelen zarar anlamındadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hz. Eyyûb (a.s), talebi çok nazikâne yapmıştır. Çünkü kendisinden, rahmeti ve acımayı iktizâ edecek şeylerle bahsetmiş, Rabbini ise, son derece merhametli olarak nitelemiş, gayesini de sarih olarak dile getirmemiştir. Buna göre şâyet, "Şikâyette bulunması onun sabredici olmasına halel vermez mi?" denilirse, buna şu şekilde cevap verebiliriz: **Süfyân İbn Uyeyne** (r.h) şöyle der: Kim Allah'a bir şikâyette bulunursa, o, bu şikâyeti

hususunda Allah'ın kazasına, yargısına razı olduğu sürece, bu bir sabırsızlık sayılmaz. Çünkü, belâyı güzellikle karşılamak, sabrın şartı değildir. **Yakûb** (a.s)'un, *"Ben kederimi, mahzunluğumu yalnız Allah'a şikâyet ediyorum"* (Yusuf, 86) şeklindeki sözünü duymadın mı?"

Erhamü'r-Râhimîn'in İzahı

Eyyûb (a.s)'un وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ *"Sen merhametlilerin en merhametlisisin"* ifadesine gelince, Cenâb-ı Hakk'ın böyle olduğunun delili pek çok şeydir:

1) Başkasına acıyan herkes, ona ya dünyada medh u senâ edilmesi, yahut âhirette mükâfat elde etmesi arzusundan dolayı, yahut da tabiatındaki rikkat duygusunu tatmin etmek için acır. İşte bu durumda, o acıyanın maksadı, kendisinden dolayı olmuş olur. Ama, Cenâb-ı Hakk'a gelince O, kullarına, bu tür şeylerden herhangi birisi olmaksızın ve bu acımadan dolayı kendisine herhangi bir övgü ve kemâl sıfatlarına dair de bir fazlalık yönelmeksizin acır...

Binâenaleyh, işte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"erhamu'r-rahimin"* olur.

2) Başkasına acıyan herkesin bu merhameti, ancak Allah'ın rahmetinden kaynaklanmıştır. Çünkü başkasına bir yiyecek ya da bir elbise veren, yahut da ondan bir sıkıntıyı gideren kimseye gelince, şâyet Cenâb-ı Hak, o yiyecekleri, o giyecekleri, o ilâçları ve o gıdaları yaratmamış olsaydı, hiç kimse bu şeyleri bir başkasına vermeye kadir olamazdı. Sonra yine bu atiyye ve bağış, o başkasına ulaştıktan sonra, şâyet Cenâb-ı Hak, onu o kimsenin rahatlığına bir vesile bulmasaydı, bununla hiçbir fayda elde edilemezdi. Binâenaleyh, bu demektir ki, kulun rahmetinden önce, Allah'ın rahmeti mevcuttur ve, kulun rahmeti Allah'ın rahmetiyle iç içedir. Hatta insanların, birbirlerine karşı olan merhametleri, denizdeki bir damla gibidir. Binâenaleyh, Allahu Teâlâ'nın, *"Erhamu'r-rahimin"* olması gerekir.

3) Allahu Teâlâ şâyet, o kulunun kalbinde, bu tür sebep ve irâdeleri yaratmamış olsaydı, o zaman böyle bir fiilin o kuldan südur etmesi imkânsız olurdu. Binâenaleyh, gerçekte merhamet eden, o sebepleri yaratanın O olması itibariyle Hak Subhânehû olmuş olur. Böylece de O'nun, *"Erhâmu'r-rahimîn"* olduğu, yine sabit olmuş olur.

Rahmetle Şerler Nasıl Bağdaşır?

İmdi, eğer denirse ki: "Cenâb-ı Hak (c.c) dünyâyı çeşitli âfetler, dertler, hastalıklar, elemler ile doldurup; kesmek, kırıp geçirmek ve eziyet vermek suretiyle canlıları birbirlerine musallat kılıp, üstelik onlardan her birini,

başkasının eleminden ve eziyetinden müstağni ve uzak tutmaya da kadir olduğu halde, daha nasıl, *"erhamu'r-rahimin"* olabilir?" Buna şöyle cevap verilir:

Allah'ın zarar verici olması, O'nun fayda verici olmasına aykırı değildir. Tam aksine O, hem zarar verici, hem de fayda vericidir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın zarar vermesi, (kendisinden) bir zorluğu def etmek için, fayda sağlaması, bir menfaati celbetmek, elde etmek için değildir. Aksine O, yaptığından sorumlu tutulmayan bir zâttır.

Allah'ın Ona İcabeti

Cenâb-ı Hakk'ın, فَاسْتَجَبْنَا لَهُ *"Biz de onun (duâsını) kabul etmiştik"* buyruğuna gelince, bu, **Hz. Eyyûb** (a.s)'un, Rabbine duâ etmiş olduğunu gösterir. Ancak ne var ki bu duânın, ondan, tıpkı: "Uygun görürsen, istersen, arzu edersen şöyle yap!.." denilmesi gibi ta'rîz yoluyla sadır olması mümkün olduğu gibi, her ne kadar edebe ve âyetin delâletine en uygun olanı birincisi ise de, bu duânın, sarâhet yoluyla olmuş olması da mümkündür.

Sonra, Allahu Teâlâ, **Hz. Eyyûb**'un başına gelen o sıkıntıyı giderdiğini beyan etmiştir ki, bu da, onun, gerek bedeni gerekse halleri hususunda daha önceki durumuna döndürmüş olmasını gerektirir.

Aile ve Mülkünün Kendisine İadesi

Yine Cenâb-ı Hak, ona, ehlini de iâde ettiğini beyân buyurmuştur ki, bu ifâdeye, ona nisbet edilen zevcesi, çocuğu ve bunun dışındakiler girer. Sonra bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) **İbn Mesûd, İbn Abbas, Katâde, Mukâtil, Kelbî** ve **Kâ'b** (r.a)'a göre, Allahu Teâlâ, **Hz. Eyyûb** (a.s)'un ehlini, yani bizzât çoluk çocuğunu diriltmiştir.

2) **Leys** (r.a), şunu rivâyet etmiştir: **Mücahid, İkrime**'ye adam yollamış ve bu âyetin tefsirini ona sormuştu. Bunun üzerine **İkrime** de şöyle demiştir: "**Eyyûb** (a.s)'a şöyle bir teklif yapılmıştı: Âhirette, senin ehlin sanadır. Binâenaleyh, istersen onları sana bu dünyada hemen verebiliriz, istersen, onlar âhirette senin olurlar, biz sana onların mislini dünyada da veririz. Bunun üzerine **Eyyûb** (a.s) "Onlar âhirette benim olsunlar" dedi. İşte bundan dolayı da ona, dünyada misli (benzeri) verildi" Birinci görüş daha uygundur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hem ailesini, hem onlarla beraber daha bir mislini ona vermiştik..."* cümlesinin zahiri, Allahu Teâlâ'nın,

onları dünyada yeniden verdiği ve onlarla birlikte, onların benzerlerini de ona verdiğini göstermektedir.

Âyet-i kerime'deki, وَذِكْرٰى لِلْعَابِدِينَ *"İbâdet edenler için bir muhtıra (öğüt) olmak üzere"* ifadesinde, bu hususta tefekkür edilsin ve böylece de bu hadise, âbidleri sabretmeye ve bunun sevabını Allah'tan ummaya sevk edici olsun diye, Allahu Teâlâ'nın böyle yaptığına bir delâlet vardır. Bundan sadece âbitler yararlanacağı için, âyette hassaten âbitler zikredilmiştir.

Yedinci Kıssa: İsmail, İdris ve Zülkifl (a.s)

وَاِسْمٰعِيلَ وَاِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ ﴿٨٥﴾ وَاَدْخَلْنَاهُمْ فِى رَحْمَتِنَا اِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٨٦﴾

"İsmail'i, İdris'i ve Zülkifil'i de hatırla. Bunların her biri de sabredenlerdendi. Onları da rahmetimizin içerisine soktuk. Onlar hakikaten salihlerdendi" (Enbiya, 85-86).

Bil ki Allahu Teâlâ, **Eyyûb** (a.s)'un sabrından ve sadece kendisine başvurmasından bahsedince, bunun peşinden işte bunları zikretmiştir. Çünkü bunlar da, çeşitli sıkıntılara, mihnetlere ve ibadete karşı sabredenlerdendi...

İsmail (a.s)'e gelince o, kesilmeye boyun eğme; ziraat, ot, yeşillik ve hiçbir mesken bulunmayan bir beldede kalma ve Kâbe'yi yapma hususunda sabretmiştir. İşte bundan dolayı, Allahu Teâlâ ona ikramda bulunmuş ve peygamberlerin sonuncusu olan **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i onun sulbünden getirmiştir. **İdris** (a.s)'e gelince onun kıssası, Meryem Sûresi'nde geçmiştir. **İbn Ömer** (r.a) şöyle der: **Hz. İdris** kavmine, onları Allah'a davet edici olarak gönderilmişti. Ama onlar, diretip durunca Allah onları helâk etti. **İdris** (a.s)'i ise dördüncü semaya yükseltti.

Zülkifl'e gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu meselede şu iki bahis bulunmaktadır:

1) **Zeccâc** şöyle der: "**Kifl**" kelimesi Arapçada, devenin gerisine konulan kilim anlamına gelmektedir. Bu kelime yine pay, hisse anlamına gelir.

Âlimler, **Zülkifl**'e bu adın niçin verildiği hususunda ihtilaf etmiş ve şunları ileri sürmüşlerdir:

a) Muhakkik ulemanın görüşüne göre, onun zamanındaki peygamberlerin yaptığı işlerin ve onların mükâfatlarının bir kat fazlası ona verilmiş.

b) Bir rivâyette **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Allah, İsrailoğullarının peygamberlerinden bir peygambere, mülkü ve nübüvveti vermişti. Sonra da ona, "Ben, senin canını almak istiyorum, binâenaleyh, mülkünü İsrailoğullanna ver! Her kim sana, sabaha kadar namaz kılmayı, gündüzün de oruç tutup onu bozmamayı, insanlar arasında hükmedip de kızmamayı tekeffül ederse, mülkünü o kimseye ver" diye vahyetti. O peygamber de İsrailoğullarının arasına girip bu durumu onlara haber verdi. Bunun üzerine bir genç ayağa kalkarak: "Ben bunu sana tekeffül eder, üstlenirim" deyince, o: "Bu topluluk içinde, senden daha yaşlı olanlar var, sen otur!" dedi. Sonra da, ikinci ve üçüncü kez nidâ etti. Bunun üzerine bir adam kalktı ve: "Bu üç şeyi, ben sana tekeffül edebilirim" dedi. O da, ona mülkünü verdi, o adam da, taahhüt ettiği şeyleri, eksiksiz yerine getirdi. Derken, İblis ona haset etti. Tam kaylûle (öğle istirâhati) yapmak istediği bir zamanda onun yanına çıkıp geldi ve: "Benim hakkımı vermeyen, beni oyalayıp duran bir alacaklım var. Onu senin (hükmüne) çağırdım, ama o diretip gelmedi. Binâenaleyh, onu sana getirecek birisini benimle yolla" dedi. Bunun üzerine o da, onunla birlikte birisini saldı ve oturup beklemeye başladı. Derken, kaylûle zamanı geçti. Tekrar namaz kılmaya yönelerek sabaha kadar namaz kıldı. Ertesi gün İblis yine, kaylûle zamanı ona gelerek: "Senden kendisi için müsaade istediğim o adam, falanca yerdedir. Onu sana getirinceye kadar, buradan ayrılma dedi ve çekip gitti. O adam, yine beklemeye başladı. Derken, yine kaylûle zamanını geçirdi. Daha sonra İblis ona gelerek, ona "Kaçtı, yakalayamadım.." dedi... Yine bunun üzerine o adam, namaz kılmaya gitti ve sabaha kadar namaz kıldı. Derken İblis, ona geldi ve kendisini ona tanıtarak: "Allah'ın seni korumasından dolayı sana haset ettim. Böylece de, taahhüt ettiğin şeyleri hakkıyla yerine getirmeyesin diye seni, verdiğin o sözden dışarı çıkarmak istedim..." dedi. Bunun üzerine Allah o zâta medh ve senâ etti, onu peygamber yaptı ve ona "**Zülkifl**" adını taktı.. Bu izaha göre, âyetteki "**kifl**" kelimesiyle, "kefil olmak" mânası kastedilmiş olur.

2) **Mücahid** şöyle der: "**Elyesâ** (a.s) yaşlanınca keşke ben hayattayken, nasıl muamele ettiğini görebilmem için, birisini insanlara halife yapıp

bıraksam.." dedi, bunun üzerine insanları topladı ve: "Kim kabul ederse, onu üç şeyden kendine halef yapayım: Gece namaz kılar, gündüz oruç tutar ve kızmadan hüküm verir..." dedi. **"Hz. Ali** (k.v) de, tıpkı **İbn Abbas** (r.a)'ın, zikrettiği, İblis'in hareketlerini ve onun, o kimseye art arda üç gün kaylûle yaptırmadığını zikretmiş ve şunu eklemiştir: "**Zülkifl,** üçüncü gün, kapıcıya şöyle der: Uyku beni iyice sıkıştırdı; binâenaleyh, uyuyabilmem için, hiç kimsenin kapıya yaklaşmasına müsaade etme. Çünkü uyku hali beni iyice sıkıştırdı." Derken İblis, yine geldi. Ama, kapıcı ona müsaade etmedi. Bunun üzerine İblis, evin bacasından içeri girdi ve oradan tutunarak indi. Kapıcı birden ne görsün, o kapıyı iç taraftan çalıyor!.. Bunun üzerine adam uyandı ve kapıcıya kızdı. Kapıcı da: "Ama, onu ben içeri almadım" dedi. Adam kapıya yönelince, ne görsün; kapı kilitli! İblis, bir ihtiyar kılığında, kendisiyle beraber evin içinde. İblis ona: "Düşmanın kapıda dururken, sen uyuyacağını mı sandın?" deyince, o onu tanıdı ve: "Sen İblis'sin?!" dedi. Bunun üzerine o, "Evet, sen beni her hususta yorgun ve aciz bıraktın. Ben de seni kızdırmak için, bunları yaptım. Ama, Allah seni benden korudu ve sana, "**Zülkifl**" adını verdi" dedi. Çünkü o şahıs, tekeffül ettiği şeyi hakkıyla yerine getirmişti..."

***İKİNCİ MESELE:* Zülkifl (a.s)'ın Nebi Olup Olmadığı**

Ebu **Musa el-Eşarî** (r.a) ve **Mücahid: "Zülkifl,** peygamber değildi, salih ve iyi bir kuldu" derlerken, **Hasan el-Basri** ve ekseri ulema, "O, peygamberlerdendi" demişlerdir. Bu görüş, şu sebeplerden dolayı daha evlâdır:

a) **Zülkifl** lâfzının, lakap olması da, isim olması da muhtemeldir. Doğruya en yakın olanı bunun bir mana ifade eden bir kelime olmasıdır. Çünkü ismi, mana ifade eden bir şeye hamletmek mümkün olduğunda, bu, onun lakap olmasından daha evlâdır. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre şimdi biz diyoruz ki: "**Kifl**", nasip, pay ve hisse demektir. Görünen odur ki, Allahu Teâlâ ona bu ismi, onu yüceltmek için vermiştir. Binâenaleyh, âyette geçen, "**kifl**"in, "mükâfat hissesi ve sevâp payı" anlamında olması gerekir. Binâenaleyh, bu demektir ki, Allah ona bu ismi, hem ameli, hem de amelinin mükâfatı, başkasının amelinin ve mükâfatının bir katı daha fazla olduğu için vermiştir. Rivâyet olunduğuna göre onun zamanında başka peygamberler de bulunuyordu. Peygamber olmayan ise, peygamberlerden üstün ve efdal olamaz.

b) Allahu Teâlâ onu, **İsmail** ve **İdris** (a.s)'le birlikte zikretmiştir. Bundan maksadı ise, kendilerine uyulsun ve örnek olsunlar diye, kullarından üstün ve seçkin kimseleri tanıtmak ve hatırlatmaktır. Ki, işte bu da, onun peygamber olduğuna delâlet eder.

c) Bu sûre, "Enbiya (peygamberler)" sûresi adını almıştır. Binânelayh, Allahu Teâlâ'nın bu sûrede bahsettiği herkes, "nebi (peygamber)"dir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **İki İsimli Nebiler**

Bu âyette bahsedilen **Zülkifl**'in, **Zekerriyya** (a.s) olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun **Yûşa** ve **İlyâs** (a.s) oldukları da ileri sürülmüştür. Daha sonra ulema şöyle demiştir: "Peygamberlerden beşini, Allahu Teâlâ iki isimle adlandırmıştır: **İsrail-Yakûb, İlyâs-Zülkifl, İsâ-Mesih, Yunus-Zünnun ve Muhammed-Ahmed...**"

Cenâb-ı Hakk'ın كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ *"Bunların her biri de sabredenlerdi..."* buyruğuna gelince bu, "Allah'ın emrini yerine getirmeye ve O'nun dinine yardım etme hususunda çeşitli eziyetlere katlanmaya sabredenlerdi" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın "وَاَدْخَلْنَاهُمْ فِى رَحْمَتِنَا" beyanı hakkında, **Mukatil,** buradaki rahmetin nübüvvet manasına geldiğini söylerken, diğerleri, "Hayır, bu kelime bütün iyi ve güzel işleri içine alır" demişlerdir.

Sekizinci Kıssa, Yunus (a.s)'ın Kıssasıdır

وَذَا النُّونِ اِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ اَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادٰى فِى الظُّلُمَاتِ اَنْ لَآ اِلٰهَ اِلَّآ اَنْتَ سُبْحَانَكَ اِنِّى كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٨٧﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذٰلِكَ نُنْجِى الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾

"Zünnûn'u (balığın arkadaşını) da hatırla. Hani o, öfkelenmiş olarak gitmişti de, bizim kendisini hiçbir zaman sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken o, karanlıklar içinde: "Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni temin ederim. (Doğrusu ben haksızlık edenlerden oldum" diye niyaz etmişti. Bunun üzerine biz de onu kabul ettik, kendisini gamdan kurtardık. İşte biz, iman edenleri böyle kurtarırız" (Enbiya, 87-88).

BİRİNCİ MESELE

Âyette bahsedilen **Zennûn**'un, **Yunus** (a.s) olduğunda ihtilâf yoktur. Çünkü, "nûn" balık demektir. Biz, biraz önce: "Bir isim, sırf bir lakap olma ile ve bir mana ifade edici olma arasında dönüp dolaştığında, onu mana ifade eden hususa hamletmenin daha evlâ olacağını" söylemiştik. Özellikle, bu vasfın ona uygun olmasının faydasını bildiğin zaman...

***İKİNCİ MESELE:* Yunus (a.s)'ı Balığın Yutması**

Âlimler, **Hz. Yunus,** (a.s)'ın, balığın karnına düşüşünün, peygamberlikten önce mi sonra mı olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir:

Birinci görüşe gelince, **Hz. Abbas** (r.a) şöyle der: **Yunus** (a.s) ve kavmi Filistin'de yaşıyorlardı. Derken bir kral onlarla savaştı. Onlardan, dokuz buçuk kabileyi esir aldı, geriye ise, iki buçuk boy kaldı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, peygamber olan **Şuayb** (a.s)'a: "Kral Hezkıyal'a git ve ona, kuvvetli ve emin bir nebi göndermesini söyle. Çünkü ben, onların kalplerine, o peygamberle birlikte İsrailoğullarını salıvermeleri (fikrini) atacağım..." diye vahyetti. Bunun üzerine kral, **Şuayb** (a.s)'a, "Kimi? Hangisini? Çünkü, onun memleketinde beş peygamber bulunuyordu" dedi. **Şuayb** (a.s)'a: "**Yunus İbn Metta**'yı... Çünkü o, güçlü ve emin bir kimsedir" dedi. Kral da. **Yunus** (a.s)'ı çağırdı ve ona, memleketi terk edip gitmesini emretti. Bunun üzerine **Yunus** (a.s): "Benim çıkmamı sana Allah mı emretti?" deyince, kral: "Hayır" dedi. **Yunus** (a.s): "Peki, O mu beni sana bildirdi?" deyince, kral "Hayır" dedi. Bunun üzerine **Yunus** (a.s): "Burada benden başka peygamberler de var." dedi. Ama onları, **Yunus** (a.s)'un üzerine ısrar ettiler.

Bunun üzerine de o, hem o krala hem de kavmine kızarak çıkıp gitti. Derken Rûm denizine[4] geldi. Orada, bir gemi hazırlamış olan topluluk buldu. Onlarla birlikte o da bindi... Gemi, onları batıracak biçimde alabora olup, onlar da neredeyse boğulma noktasına gelince, gemiciler: "Burada, ya âsi bir adam, ya da kaçmış bir köle var. Çünkü gemi, rüzgâr olmadan böyle yapmaz, burada mutlaka âsi bir kimse vardır. Biz, bu tür bir belayla müptelâ olduğumuz zaman adetimiz, kur'a çekmektir, kendisine kur'a çıkan kimseyi de, denize atarız... Elbette ki, tek bir kişinin boğulması, geminin batmasından daha hayırlıdır" dediler ve üç kez kur'a çektiler. Üçünde de kur'a **Yunus** (a.s)'a isabet etti. Bunun üzerine Yunus (a.s): "Âsi adam ve kaçkın köle benim!" dedi ve kendisini denize attı. Derken bir

4 Akdeniz (Ç).

balık geldi ve onu yuttu. Bunun üzerine Allahu Teâlâ balığa "Onun kılına dahi zarar verme. Çünkü ben senin karnını onun için bir hapishane kıldım. Onu, sana yiyecek olsun diye vermedim" diye vahyetti. Daha sonra Cenâb-ı Hak onu, o balığın karnından kurtarınca, onu, geniş ve düz bir yere, tıpkı, üzerinde tüyü ve derisi bulunmayan yoluk bir civciv gibi atıverdi. Derken, Allahu Teâlâ onun üzerine, kendisiyle gölgeleneceği, meyvesinden yiyip böylece de güçleneceği sâksız (gövdesiz) bir bitki bitirdi. O bitki kuruyunca, **Yunus** (a.s) üzülmeye başladı. Bunun üzerine ona: "Yüz bine veya daha fazlasına üzülmediğin halde, bir bitkiye mi üzülüyorsun? Çünkü sen, onlara gitmedin ve onların rahatlarını sağlamadın" denildi.

Sonra Allahu Teâlâ ona vahyetti ve onlara gitmesini emretti: Derken, **Yunus** (a.s), onlara doğru yollandı. Onların arazilerine vardı. Çünkü onlar, ondan fazla uzakta değillerdi. **Yunus** (a.s) onlara geldi ve krallarına: "Allahu Teâlâ, beni sana benimle İsrailoğullarını salıveresin diye gönderdi" dedi. Bunun üzerine onlar "Senin ne söylediğini anlayamadık. Eğer biz senin doğru söylediğini bilsek yaparız. Andolsun ki, biz size, memleketinizde geldik ve sizi esir aldık. Şâyet, eğer durum senin dediğin gibi olsaydı, Allah bizi sizden mutlaka men eder, alıkordu..." dediler. Bunun üzerine **Yunus** (a.s), üç gün onları buna davet ederek, dönüp dolaştı, ama onlar bunu kabul etmediler. Bunun üzerine Allah **Yunus** (a.s)'a, "Onlara, eğer iman etmezseniz, size azap gelecek, de" diye vahyetti. **Yunus** (a.s) da onlara tebligatta bulundu, ama onlar yine direttiler. Derken **Yunus** (a.s), onların yanından ayrıldı. Onlar onu kaybedince de, yaptıklarına pişman oldular, onu aramaya koyuldular; ama, onu bulamadılar, Daha sonra da, hem kendi durumlarını hem de **Yunus**'un durumunu, kendi dinlerinin âlimlerine anlattılar.

Sonra âlimler: "Bakın, onu şehirde arayın. Eğer orada ise, bahsettiği azabın inmesine dair herhangi bir şey yok, herhangi bir tehlike yok, demektir. Ama çekip gitmişse, o zaman durum onun dediği gibidir." dediler. Derken onlar onu araştırmaya koyuldular. Onlara, onun, akşamleyin çekip gitmiş olduğu söylenildi. Onu bulma konusunda ümitsizliğe düşünce, şehrin kapısını kapadılar, oraya, ne sığırları, ne de davarları giremedi. Anayı çocuğundan, memedeki sabîleri de analarından ayırdılar. Sonra da, sabah vaktini beklediler. Tanyeri ağarınca da, gökten azap indiğini gördüler. Bunun üzerine, yakalarını paçalarını yırttılar, hamile kadınlar çocuklarını düşürdüler, çocuklar çığlık atmaya, davarlar ve sığırlar da böğürmeye başladılar. Derken, Allahu Teâlâ onlardan o azabı kaldırdı. Bundan sonra da

Yunus (a.s)'a gittiler ve ona iman ettiler. Ve, İsrailoğullarını da onun yanına verdiler.

İşte bu görüşe göre, **Yunus,** (a.s)'un peygamberliği, balığın onu dışarı atmasından sonra olmuştur. Bu görüşün delili, Cenâb-ı Hakk'ın Sâffât Sûresi'ndeki, *"İşte biz onu, kendisi de hasta olarak, açık bir yere bıraktık. Üzerinde sakı (gövdesi) olmayan bir bitki bitirdik. Onu yüz bine ve daha fazla insana peygamber gönderdik..."* (Sâffât, 145-147) âyetleridir.

Bu görüş doğrultusundaki başka bir rivâyet de şöyledir:

Cebrâil (a.s), **Yunus** (a.s)'a **Ninova** halkına git ve onları, ilahî azabın kendilerine gelip çatmasıyla uyar ve korkut" dedi. Bunun üzerine **Yunus** (a.s): "Bir hayvan bulayım..." deyince, **Cebrail** (a.s), "Durum, bundan daha acil ve önemlidir" dedi. **Yunus** (a.s) da öfkelendi ve o gemiye çekip gitti." (Bu rivâyete göre) kıssanın geri kalan kısmı, daha önce geçmiş olduğu gibidir... Derken, balık onu yuttu, onu Ninova'ya götürdü ve onu orada bıraktı.

Onun Balık Hadisesinden Sonra Nebi Olduğu

İkinci görüşe gelince, bu da şöyledir. Balık hadisesi, **Hz. Yunus** (a.s)'un, Ninova halkını davetinden ve onlara, Allah'ın risâletini tebliğ etmesinden sonradır. Bunu ileri sürenler şöyle demişlerdir: "Onlar iman etmeyince, **Hz. Yunus** (a.s) onları azapla tehdit etti. Onları tehdit ettikten sonra azap onlardan kalkınca, onların arasından öfkelenmiş olarak çıkıp gitti.

Bu görüşte olanlar, onun çıkıp gitmesi ve öfkelenmesinin sebebi hususunda da şunları söylemişlerdir:

1) **Hz. Yunus** (a.s) kendisinin yalan söylemiş olduğunu öne süren bir kavmin arasında bulunmaktan haya etmiştir.

2) Onların adeti, yalan söyleyeni öldürmekti.

3) **Yunus** (a.s) gurura kapıldı.

4) O azap onlara inmediği için... çekip gitti. Ulemanın ekserisi, balık kıssasının ve **Yunus** (a.s)'un kızarak gitmesinin, Cenâb-ı Hakk'ın onu onlara peygamber olarak göndermesinden ve azabı onlardan kaldırmasından sonra olduğu kanaatindedirler.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Peygamber Yalan Söylemez**

Peygamberlerin yalan söyleyebileceklerini ileri sürenler, bu âyetle birkaç yönden istidlâl etmişlerdir.

1) Müfessirlerin ekserisi, **Yunus** (a.s)'un Rabbine kızarak çekip gittiği kanaatindedirler. Bunun, **İbn Mesûd, İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Şa'bî, Saîd İbn Cübeyr** ve **Vehb**'in görüşü ile, **İbn Kuteybe** ve **Muhammed İbn Cerir**'in tercihi olduğu ileri sürülmüştür. Durum böyle olduğuna göre, onun Allah'a gücenmesinin günahların büyüğünden olması gerekir. Sonra, bu öfkelenmenin, Allah'a karşı olmadığı, tam aksine o kral ve o kavme karşı olduğu farzedilse bile, bu yine de mahzurludur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Sen Rabbinin hükmüne sabret. O balık sahibi gibi olma..."* (Kalem, 48) buyurmuştur. Bu da, **Yunus**'un bu tür hareketinin mahzurlu olmasını gerektirir.

2) Cenâb-ı Hak, *"Bizim kendisini hiçbir zaman sıkıştırmayacağımızı sanmıştı"* buyurmuştur ki bu da, **Yunus** (a.s)'un, Allah'ın kudreti hususunda şüphe etmiş olmasını gerektirir.

3) **Yunus** (a.s): *"Doğrusu ben, zulmedenlerden oldum..."* demiştir. Halbuki, zulüm, kötü isimlerdendir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"İyi bilin ki, Allah'ın laneti zâlimlerin üzerinedir..."* (Hud, 18) buyurmuştur.

4) Şâyet, **Hz. Yunus** (a.s)'tan öyle bir günah südûr etmeseydi, daha niçin Cenâb-ı Hak onu, balığın karnına atmak suretiyle cezalandırmış olsundu?...

5) Cenâb-ı Hak bir başka âyetinde, *"O kınanmış bir halde iken, kendisini hemen balık yutmuştu"* (Sâffât, 142) buyurmuştur. "مُلِيمٌ" (mulimun), "kınanmış, levm edilmiş kimse" demektir. Böyle olan ise, günahkar demektir.

6) Cenâb-ı Hak, *"Zünnûn (balığın arkadaşı) gibi olma..."* (Kalem, 48) buyurmuştur. Eğer "balığın arkadaşı" günahkar olmasaydı, ona benzemekten nehyetmek caiz olmazdı. Yok eğer günahkâr ise, bu durumda maksat hasıl olmuş demektir.

7) Cenâb-ı Hak, *"O balık sahibi gibi olma..."* (Kalem, 48) ve *"Sen de ulû'l-azm peygamberleri gibi sabret"* (Ahkâf, 35) buyurmuştur. Binâenaleyh, **Yunus** (a.s)'un ulû'l-azm peygamberlerden olmaması gerekir. Halbuki **Musa** (a.s), ulû'l-azm peygamberlerdendi. Ama (buna rağmen) Hz. Peygamber hep **Hz. Musa** (a.s) hakkında, *"Şâyet İmran oğlu (Musa) yaşasaydı, bana uymaktan başka bir şey yapmazdı"* derken, **Yunus** (a.s) hakkında da, *"Beni, Yunus İbn Mettâ'nın üzerine çıkarmayın"* buyurmuştur. Bu ise, âyetin tefsirinden hariç bir şeydir... (Bu rivâyetle istidlâl edilemez.)

Bu sorulardan **birincisine** şöyle **cevap** verebiliriz: Âyette, **Yunus** (a.s)'un kime kızdığına dair bir açıklama yoktur. Ancak ne var ki biz, Allah'ın peygamberinin, Rabbine öfkelenmesinin caiz olmayacağını kesinkes ona

söylüyoruz. Çünkü bu, Allah'ın, emir ve yasakların mâliki olduğunu bilmeyenlerin sıfatıdır. Allah'ı bilmeyen ise, nebi olması şöyle dursun, mü'min bile olamaz. Bu kızgınlığın istidada veya nafileye râci bir durumla ilgili olduğu izahına gelince bu, peygamberler (a.s)'ın makamının beri olduğu şeyler cinsindendir. Çünkü, Allahu Teâlâ onlara bir şeyi emrettiğinde, onların o şeye muhalefet etmeleri caiz değildir. Zira Cenâb-ı Hak, *"Allah ve peygamberi bir işe hükmettiği zaman gerek mü'min olan bir erkek, gerek mü'min olan bir kadın için artık işlerinde kendilerine muhayyerlik yoktur"* (Ahzâb, 36); *"Öyle değil, Rabbine andolsun ki onlar aralarında kimi oraya, kimi buraya çektikleri şeylerde seni hakem yapmadıkça ve verdiğin hükme tam bir teslimiyet göstermedikçe..."* (Nisa, 65) buyurmuştur. Binâenaleyh, onun istidadında bir muhalefet olmuş olsaydı, böyle bir kızgınlığın o peygamberlerden sudur etmesi caiz olmazdı... Bu kızgınlığın Allah'a karşı olmasının caiz olmadığı sabit olunca, o zaman, bundan kastedilen, **Hz. Yunus** (a.s)'un Allah'tan başkasına öfkelenerek çekip gitmiş olmasıdır. Galip olan ihtimal ise kendisinin emirlerine isyan eden kimselere kızmış olmasıdır. Binâenaleyh, muhtemeldir ki, o kavmine, ya krala, ya da her ikisine birden öfkelenmiştir... Onun kavmi ile olan kızgınlık hali şöyle de olabilir: **Yunus** (a.s), onları terk etmesiyle kavmini kızdırmış olabilir. Zira onlar **Hz. Yunus** (a.s)'ın kendilerini terk etmesi durumunda başlarına azap ineceğinden endişe ediyorlardı. Nitekim bu kelimeyi **Ebû Şeref,** (Şaz kıraatlerden olarak), "**muğadıben**" yerine, "**muğdıben**" şeklinde okumuştur ki "kızdırmış, ıgdab etmiş olarak" anlamına gelir.

Sual sahibinin "**Yunus** (a.s)'un kavmine öfkelenmesi de, **Cenâb-ı Hakk**'ın, *"O balık sahibi gibi olma"* (Kalem, 48) âyetinden dolayı mahzurludur" demesine gelince, biz deriz ki: Biz, bunun mahzurlu olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü Allahu Teâlâ, **Hz. Yunus** (a.s)'a, peygamberliğini onlara tebliğ etmesini emretmiş, fakat devamlı olarak onlarla beraber kalmasını emretmemiştir. Emrin zahiri ise, tekrârı gerektirmez. Binâenaleyh, onun onların arasından çekip gitmiş olması bir meziyet olmaz. Öfkelenmenin bir meziyet olduğunu da kabul etmiyoruz. Zira, bu ona daha önce yasaklanmadığına göre, o bunun caiz olduğunu zannetmiştir. Çünkü o bunu, ancak Allah için öfkelendiği, dinine bağlılık gösterdiği ve küfre ve onun müntesiplerine kızdığı için yapmıştır. Tam aksine, onun için evlâ olan, sabretmesi ve onlardan uzaklaşma hususunda Allah'ın müsaadesini gözetmesi idi... İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"O balığın arkadaşı gibi olma..."* (Kalem, 48)

buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, **Hz. Muhammed** (s.a.s) için makamların en faziletlisini ve en yücesini istemiş ve dilemiş gibidir.

İkinci şüphelerine, yani Cenâb-ı Hakk'ın, *"bizim kendisini hiçbir zaman sıkıştırmayacağımızı sanmıştı"* buyruğuna tutunmalarına karşı cevap olarak da şöyle deriz: Allah'ın aciz olduğunu zanneden, kâfirdir. Bunu, herhangi bir mü'mine nisbet etmenin caiz olmayacağında hiçbir ihtilaf yoktur. Öyleyse nasıl olur da bu, peygamberlere nisbet edilebilir? O halde burada, mutlaka bir yorum yapmak gerekir. Bu hususdaki yorumlar şunlardır:

1) Âyetteki "فَظَنَّ اَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ" ifadesi, "Bizim onu sıkıştırıp bastıramayacağımızı sandı" anlamındadır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ" (Ankebût, 62); "وَمَنْ قَدَّرَ عَلَيْهِ" (Talâk, 7) ve "فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ" (Fecr, 16) âyetlerindeki K.D.R (قدر) maddesinin daraltılmak manasına gelmesi gibidir. Buna göre "اَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ" ifadesinin manası, "Onu sıkıştırıp daraltamayacağımızı..." şeklindedir.

Bil ki, bu te'vîle göre âyet, bizim lehimize bir delil olmuş olur. Çünkü **Yunus** (a.s), kendisinin muhayyer olduğunu, isterse orada kalacağını, isterse çekip gideceğini, Allahu Teâlâ'nın, **Yunus** (a.s)'un bu tercihi hususunda kendisini sıkıştırmayacağını sanmıştır. Allah nezdinde malum olanı ise, uygun olanın, onun çekip gitmesini ertelemesi idi... İşte bu, Allah tarafından, onun bir masiyete yöneldiği için değil de, çekip gittiği için, ona mazeret yerine geçecek olan şeyin açıklanmasıdır. Ancak ne var ki o, bu çekip gitmesinin öne alınması veya sona bırakılması, ertelenmesi caiz olan, mümkün olan bir şey olduğunu sanmıştır. Halbuki, daha evla olan bunun aksiydi.

2) Bu ifadenin teşbih kabilinden olmasıdır. Buna göre bu, "Onun durumu, Allah'ın emrini beklemeksizin, kavminden uzaklaşıp giden kimseyi sıkıştıramayacağını zanneden kimsenin durumuna benzemiştir" demektir.

3) Âyetteki "kudret" maddesinin, "kadâ, hüküm", diye tefsir edilmesidir. Buna göre mana, "O, bizim ona, ağır hükümler koyamayacağımızı sanmıştı..." şeklinde olmuş olur. Bu, **Mücahid, Katâde, Dahhâk ve Kelbî**'nin görüşü olup, **Avfî**'nin **İbn Abbas**'tan yaptığı rivâyettir. Bu görüş, aynı zamanda **Ferra** ve **Zeccâc**'ın da görüşüdür. **Zeccâc** söyle der: **"nakdire"** kelimesi, **"nukaddire"** manasındadır. Nitekim Arapçada قَدَّرَ اللّٰهُ الشَّيْءَ قَدْرًا وَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا "Allah bir şeyi en güzel biçimde takdir etti" denebilir. Yani **"kadere"** ile **"kaddere"** aynı manaya kullanılır. Buna göre, âyetteki K.D.R. (قدر) maddesi, "takdir manasındadır. Nitekim **Ömer İbn Abdilaziz** ve **Zührî**, nûn'un

dammesi, dal'ın şeddesi ve tef'îl babından olarak "**len nukaddire**" şeklinde okurlarken, **Ubeyd İbn Ömer,** meçhul ve şeddeli olarak "**len yukaddere**"; **Yakûb** ise, şeddesiz ve meçhul olarak "**len yukdere**" şeklinde okumuştur.

Rivâyet olunduğuna göre, **İbn Abbas** (r.a), **Hz. Muâviye** (r.a)'nin yanına varmış, bunun üzerine **Muâviye:** "Dün gece, Kur'ân'ın dalgaları bana vurdu... Ben de o dalgalar arasında boğulup kaldım; nefsim için, kurtuluşu ancak sana başvurmakta gördüm" dedi. **İbn Abbas:** "Mesele nedir?" deyince, o: "Allah'ın nebisi, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine kâdir olamayacağını sanmıştır" deyince, **İbn Abbâs** (r.a): "Âyetteki bu ifâde, "kudret" kökünden değil "kader" kökündendir" diye cevap verdi.

4) Bu ifade, "O, bizim bir şeyi yapmayacağımızı sandı..." anlamındadır. Çünkü, kudretle fiil arasında bir münasebet vardır. Binâenaleyh, bunlardan birini diğerinin yerine kullanmak, mecâz yapmak, uzak ihtimal değildir.

5) Bu, azarlama manasında bir soru olup, manası, "Bizim kendisine güç yetiremeyeceğimizi mi sanar?" şeklindedir. Bu, **İbn Zeyd**'den rivâyet edilmiştir.

6) Bu hadisenin, **Yunus** (a.s)'un peygamber olmadan önce cereyan ettiğini söyleyenlere göre, böyle bir zan, peygamberlikten önce vuku bulmuş olur. Peygamber ve nebi olmayanlar hakkında, şeytânın vesvesesiyle onların vehmine böyle bir düşüncenin ârız olup, sonra da onların bunu hüccet ve burhanlarla reddetmiş olmaları uzak bir ihtimal değildir.

Onların, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Doğrusu, ben zulmedenlerden oldum..."* ifadesine tutunarak ileri sürdükleri **üçüncü** şüpheye de şu şekilde cevap veririz: Biz bunu, eğer peygamberlikten önceki devreye hamledersek, bu hususta söylenecek herhangi bir söz bulunmaz. Yok eğer, bunu peygamberlikten sonraki devreye atfedersek, o zaman bir izah getirilmesi gerekir. Çünkü biz bunu, zahirine göre ele alacak olursak, o zaman o peygamberin lanete müstahak olduğunu söylemek gerekir ki, bunu da hiçbir Müslüman söyleyemez. Yorumlamak gerektiğine göre, iyisini yapabilme imkânı varken, daha iyisini yapmayı terk etmiş olduğunda şüphe yoktur. İşte bu yönüyle bu, bir zulüm olmuş olur.

Dördüncü soruya da şu şekilde cevap veririz. Biz bunun bir cezalandırma olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü peygamberlerin cezalandırılmaları caiz değildir. Tam aksine bununla, sıkıntılara dûçar edilerek imtihana

çekilme kastedilmiştir. Ne var ki, pek çok müfessir, bir günahtan dolayı verilen her zararı, ceza olarak vasfetmişlerdir.

Beşincisine de şu şekilde cevap veririz:

Âyetteki kınama, daha iyisini yapmamadan dolayıdır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Âyetteki "فِى الظُّلُمَاتِ" ifâdesinin manası, (bunun çoğul olarak getirilmesi), balığın karnında, kesif olan çok yoğun karanlıklar İçinde..." şeklindedir. Bu, "ذَهَبَ اللهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِى ظُلُمَاتٍ" (Bakara, 17) âyeti ile "يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ" (Bakara, 257) âyetlerindeki "zulumat" (karanlıklar) kelimesinin çoğul getirilmesi gibidir. Bu ifâdeden, "değişik ve çeşitli zulumatlar" manasını çıkaranlar da vardır. Bu durumda sen bak, eğer **Hz. Yunus** (a.s) geceleyin nida etmişse, o zaman orada gecenin, denizin ve balığını karnının karanlıkları söz konusudur. Yok eğer, gündüzün nidâ etmişse, balığın bağırsaklarının karanlıkları da buna ilâve edilebilir. Yahut da, (diyebiliriz ki), **Yunus** (a.s)'u yutan balığı başta bir balık yutmuştur. Yahut da, balık, iyice denizin dibine dalınca, balığın üzerinde kalan deniz tabakaları, adeta zulmet üstüne zulmet olmuş olur. "**Yunus** (a.s)'ı yutan balık, yedi kat yerin dibine dalmıştır" diyenlerin görüşüne gelince, eğer bu husus (sahih) bir haberle sabit ise, bu konuda söylenecek bir söz yoktur. Yok, eğer bu, o nidanın karanlıklar içinde yapılmış olması sebebiyle dile getirilen bir görüş ise, bizim biraz önce söylediğimiz şey, buna gerek bırakmaz.

Onun Duasının Manası

Yunus (a.s)'un "اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ" şeklindeki sözüne gelince bu, ya, "بِاَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ" "Senden başka ilâh yoktur..." diye" anlamındadır, yahut da bunun başındaki "en" edatı tefsiriyye olan "اَىْ" (yani) anlamındadır. Hz. Peygamber (s.a.s), مَا مِنْ مَكْرُوبٍ يَدْعُوا بِهٰذَا الدُّعَاءِ اِلَّا اُسْتُجِيبَ لَهُ *"Belâya uğrayan herhangi bir kimse bu duayı yaparsa, ona mutlaka icâbet edilir"*[15] buyurmuştur. **Hasan el-Basrî**'nin de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Cenâb-ı Hak **Yunus** (a.s)'u, kendisini zalim olduğunu ikrar etmiş olması sebebiyle kurtarmıştır."

Âyetteki "**sübhaneke**" ifadesine gelince, bu, **Hz. Yunus** (a.s)'un, Cenâb-ı Hakkı, bütün noksanlıklardan tenzih ettiğini gösterir. Acizlik de, bir noksanlıktır. Binâenaleyh bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"bizim kendisini hiçbir zaman sıkıştıramayacağımızı sanmıştı..."* buyruğundan **Yunus** (a.s), O'nun aciz

5 Benzeri hadisi **Tirmizi**, Da'avât 81 (5/520

olduğunu zannetmemiş olduğuna delâlet eder. **Yunus** (a.s), "**Sübhâneke**" demiştir. Çünkü bu ifadenin takdiri, "Allah'ım seni, bunu bir zulüm olarak veya intikam alma arzusuyla yahut da, beni bu balığın karnından kurtarmaktan aciz olduğun için yapmış olmandan tenzih ederim. Tam aksine sen bunu, ulûhiyyetin hakkı ve hikmetinin muktezâsı olarak yaptın..." şeklindedir.

Onun "اِنِّی کُنْتُ مِنَ الظّالِمِینَ" cümlesine gelince, "senin iznin olmaksızın kavmimden kaçmam suretiyle, kendime zulmettim" demektir. Buna göre **Yunus** (a.s), sanki şöyle demek istemiştir: "Ben, zâlimlerden oldum, şimdiyse tevbe edip pişman olanlardanım... Binâenaleyh, bu sıkıntıyı benden kaldır!" Manasının böyle olduğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bunun üzerine biz de onu kabul ettik..."* ifadesi delâlet etmektedir.

Burada yapılabilecek bir başka izah da şudur: **Hz. Yusuf** (a.s), "مِنَ الظّالِمِینَ" ifadesiyle, Cenâb-ı Hakk'ı, rubûbiyyetini mükemmel olmasıyla nitelemiş, kendisini de "اِنِّی کُنْتُ" ifadesiyle beşeriyyetin en zayıfı ve rûbûbiyyetin hakkını edâda en kusurlusu olarak tavsif etmiştir. Bu kadar şey, **Mutenebbî**'nin de dediği gibi, bir şeyi istemek için kâfidir.

وَفِی النَّفْسِ حَاجَاتٌ وَفِیكَ فَطَانَةٌ سُكُوتِی كَلَامٌ عِنْدَهَا وَخِطَابٌ

"Benim pek çok ihtiyaçlarım vardır, sende de anlayış ve zekâ! Benim o ihtiyaçlarımı söylememem yok mu, asıl hitap ve konuşma odur işte!"
Ümmü Seleme'nin kölesi **Abdullah İbn Râfi**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

لَمَا اَرَادَ اللهُ حَبْسَ یُونُسَ عَلَیْهِ السَّلَامُ اَوْحَی اِلَی الْحُوتِ اَنْ خُذْهُ وَلَا تَحْدِشْ لَهُ لَحْمًا وَلَا تَكْسِرْ لَهُ عَظْمًا *"Allah, Yunus (a.s)'un hapsedilmesini murat edince, o balığa, "Onu tut yakala, ama tenine zarar verme ve hiçbir kemiğini de kırma..." diye vahyetti."* Balık da onu yakaladı ve onu, denizin ta dibine kadar indirdi. Bunun üzerine **Yunus** (a.s), bir şeyler duydu ve kendi kendine: "Bu nedir acaba?" deyince, Allahu Teâlâ ona: "Bu, deniz hayvanlarının tesbihatıdır" diye vahyetti... Ve **Yunus**'a da: "O halde sen de tesbih et!" dedi: Melekler **Yunus**'un tesbihatını duydular ve onlar da aynısını söylediler...

Âyetteki وَنَجَّیْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ *"kendisini gamdan kurtardık..."* cümlesine gelince, bu "Hem balığın karnında olmadan, hem de hatasından ötürü meydana gelen kederinden onu kurtardık..." anlamındadır. "Bize dua ettiği için **Yunus** (a.s)'u hapsolma sıkıntısından kurtardığımız gibi, bizim yardımımızı

talep ettiklerinde de كَذٰلِكَ نُنْجِى الْمُؤْمِنِينَ "İşte biz, iman edenleri de böyle kurtarırız..."

Sa'd İbn Ebî Vakkas, Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"Yunus (a.s)'ın balığın karnındaki duâsı, **"Lâ ilâhe illâ ente subhâneke innî küntü mine'z-zalimîn"** şeklindeydi. Sıkıntıya düşmüş ve başı belaya duçar olmuş her Müslüman kimse işte bu duayı yaparsa, Allahu Teâlâ mutlaka onun duâsını kabul eder*[6] *buyurduğunu söylemiştir."*

Keşşâf sahibi şöyle der: "Bu kelime "**nüneccî**", "**nüncî**" ve "**nüccî**" şeklinde okunmuştur. Halbuki nûn, cim'e idğam edilmez. Bunun doğrusunu ortaya koymak için çare arayıp, bunu "فُعِّلَ" (fu'ile) kalıbında kabul ederek, ifadeyi "نُجِّى النَّجَاءُ الْمُؤْمِنِينَ" (Nüccî'n-necâu'l-mü'minîne) şeklinde takdir edip, yâ harfini getirerek fiili mastarına isnat edip, "اَلْمُؤْمِنِينَ" kelimesini de fiilin mastarı olan "النَّجَاءُ" ile mansup kılanların bu okuyuşu, apaçık bir zorlama ve işi yokuşa sürmedir."

Dokuzuncu Kıssa, Zekeriyyâ (a.s)'nın Kıssasıdır

وَزَكَرِيَّآ اِذْ نَادٰى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِى فَرْدًا وَاَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ ﴿٨٩﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيٰى وَاَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ اِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِى الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ ﴿٩٠﴾

"Zekeriyya'yı da an. Hani o, Rabbine, "Rabbim beni yalnız başıma bırakma. Sen, varislerin en hayırlısısın" diye niyâz etmişti. Biz onun duâsını da kabul ettik ve kendisine Yahya'yı ihsan ettik. Eşini de salih kıldık. Muhakkak ki bunlar, hayır işlerinde yarışırlar, umarak ve korkarak bize dua ederlerdi. Onlar bizim için derin saygı gösterenlerdi" (Enbiya, 89-90)

Zekeriyya (a.s)'nın Duası

Bil ki Allahu Teâlâ **Zekeriyya** (a.s)'nın, kendisine yalnız kalma sıkıntısı dokunup, gerek dini gerekse dünyası hususunda kendisiyle ünsiyet bulacak, kendisini destekleyecek ve ölümünden sonra yerine gelecek birisinin

6 **Tirmizi,** da'avât, 82 (5/529)

olmasını arzuladığı için, her ne kadar hem kendisinin hem de hanımının durumu, yaşlılık vb. şeyler sebebiyle âdeta böylesi bir şeyden külliyen ümidi kesme noktasına dayanmış ise de, Allah'a, buna kadir olduğunu bilerek samimi bir şekilde dua ettiğini ve yalvarıp yakardığını beyan etmiştir, **İbn Abbas** (r.a), **Zekeriyya** (a.s)'nın yaşının yüz, hanımının yaşının ise doksan dokuz olduğunu söylemiştir.

Âyet-i kerimedeki وَاَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِيْنَ *"Sen, varislerin en hayırlısısın"* cümlesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

1) **Zekeriyya** (a.s) bunu, işlerin sonunun varıp Allah'a dayandığını bildiği için, bu işi çözsün diye, bütün duâlarında Rabbini övgü üslûbuyla zikretmiştir.

2) **Zekeriyya** (a.s) sanki, "Eğer, bana varis olacak birisini vermezsen, ben buna aldırmam, çünkü sen en hayırlı varissin" demek istemiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın فَاسْتَجَبْنَا لَهُ *"Biz onun duasını kabul ettik"* ifadesine gelince, bu, "Biz, istediği için onun istediğini yerine getirdik" demektir. Bu ifade de, **Zekeriyya** (a.s)'yı bir ta'zim ve yüceltme söz konusudur. İşte bundan dolayı ulemâ: "Kendisinde ululama ve ta'zim olduğu için "icabet etmek", mükafattır" demişlerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيٰى *"ve kendisine Yahya'yı ihsan etmiştik"* beyanına gelince, bu, "فَاسْتَجَبْنَا" ifadesinin adeta bir tefsiri gibidir.

Eşinin Islah Edilmesinin Anlamı

وَاَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ *"Eşini de salih kıldık"* cümlesinin tefsiri konusunda, şu üç açıklama yapılabilir:

1) "Cenâb-ı Hak hanımını, âdete göre mania teşkil eden her şeyi ondan izâle etmek suretiyle, doğum yapmaya müsait ve uygun hale getirdi." Bu mana, kıssaya daha uygundur.

2) Allahu Teâlâ onun huyunu güzelleştirdi, ıslah etti. Çünkü o daha önce kötü huyluydu, lisanı sertti ve **Zekeriyya** (a.s)'ya da sıkıntı veriyordu. Cenâb-ı Hak da bunu, **Zekeriyya** (a.s)'ya vermiş olduğu nimetler cümlesinden saymıştır.

3) Allah onu, dinde ıslah edici kıldı. Çünkü onun dini bakımdan salih kılınması, **Hz. Zekeriyya** (a.s)'nın Allah'a davet edici olması konusunda, onun en büyük destekçilerinden olmuştur. Buna göre **Zekeriyya** (a.s), Rabbinden sanki, gerek dinî gerekse dünyevî hususlarda bütün çoluk çocuğunun

yardımını talep etmiş gibidir. Bu da, sanki, zahire en yakın olan manalardan birisidir. Çünkü, "Allah, falancayı ıslah etsin" denildiğinde, bu sözden umumi olarak, dinle ilgili olan husus anlaşılır.

Yahya (a.s)'nın Hediyye Edilmesi

Bil ki, âyet-i kerimedeki "وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيٰى وَاَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ" ifadesi, vâv harfinin tertip ifade etmediğini göstermektedir. Çünkü, zevcin ıslahı, çocuğun verilmesinden öncedir. Ama ne var ki, Cenâb-ı Hak, bu hususu, âyetin lafzında sona bırakmıştır. Cenâb-ı Hak, söylediğimiz sözün şahidi ve misdakını da beyan buyurarak, اِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِى الْخَيْرَاتِ *"Muhakkak ki bunlar, hayır işlerinde yarışırlardı"* açıklamıştır. Cenâb-ı Hak bununla **Zekeriyya** (a.s)'yı, çocuğunu ve hanımını kastetmiştir. Böylece de, kendisinin onlara istediklerini verdiğini beyan etmiş ve onların örflerinde hayırlarda yarışma olduğu için, onları birbirleriyle desteklemiştir. Allah'a itaat uğrunda yarışmak, kişinin övülmesine sebep teşkil eden şeylerin en büyüklerindendir. Çünkü bu, tâate karşı, büyük bir hırs ve isteğin bulunduğuna delâlet eder.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا *"Umarak ve korkarak bize duâ ederlerdi"* buyruğuna gelince, bu ifadeler "**Rağben**" ve "**rehben**" şeklinde de okunmuştur. Bu âyet, O'nun tıpkı, *"âhiretden korkarak, Rabbinin rahmetini umarak"* (Zümer, 9) âyeti gibidir. Bu: "Onlar tâatlerine ve o tâattaki yarışlarına şu iki şeyi de eklemişlerdir:

1) Mükâfatını arzuladıkları ve cezâsından sakındıkları için, Allah'a sığınmak...

2) Huşû... Huşû, kalpte kökleşmiş olan korku, demektir. Binâenaleyh, huşû duyan da, günahtan korktuğu için, pek çok işe dalıp kaybolmayan sakınan kişi demektir.

Onuncu Kıssa, Meryem (a.s)'in Kıssasıdır

وَالَّتِىٓ اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَآ اٰيَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿٩١﴾

"Irzını koruyan o (kızı da) hatırla. Ki biz ona ruhumuzdan üflemiş, kendisini de oğlunu da âlemlere ibret kılmıştık" (Enbiya, 91).

Bil ki, ifadenin takdiri, "ırzını muhafaza eden kızı an" şeklindedir. Sonra bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) **Hz. Meryem** (a.s): *"Bana hiçbir beşer dokunmadı, ben hayasız bir kadın da değilim"* (Meryem, 20) dediği gibi, ırzını helâl haram her şeyden, tamamiyle korumuştur.

2) **Cebrail** (a.s)'in üflemesinden. Çünkü, o **Cebrail** (a.s)'i tanımadan önce onu, gömleğinin yakasından men etmişti. Birincisi daha evlâdır, çünkü lafızdan anlaşılan da budur.

Ruh Nefhetmenin Manası

Cenâb-ı Hakk'ın فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا *"Ki biz ona ruhumuzdan üflemiştik"* buyruğu ile ilgili olarak birisi şöyle diyebilir: Bedene rûh üflemek, onu diriltmek demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O halde ben onun yaratılışını bitirdiğim, ona ruhumdan üflediğim zaman"* (Hicr, 29) buyurmuştu. Yani, "Ona hayat verdiğimde, dirilttiğimde" demektir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın: *"Ki biz ona ruhumuzdan üflemiştik"* ifadesi, apaçık bir müşkillik arzetmiş olur. Çünkü bu ifade, **Meryem** (a.s)'in, ihyâ edilip hayatiyete kavuşturulduğunu gösterir. Buna birkaç bakımdan cevap verebiliriz:

1) Bu: "Biz, o ruhu, **Meryem** (a.s)'deki **İsa** (a.s)'ya üfledik. Yani: "**İsa** (a.s)'yı **Meryem** (a.s)'in karnında dirilttik, hayat verdik" demektir. Nitekim, kaval çalan bir kimse: "Onun evinde kavala üfledim, kaval çaldım" manasında olmak üzere, "Falancanın evinde üfledim" der.

2) Bu: "**Meryem**'e üfleme işini biz, ruhumuz vasıtasıyla yaptık" demektir. Rûh, **Cebrail** (a.s)'dir. Çünkü **Cebrail** (a.s), **Meryem** (a.s)'in yakasından üflemiş, o üfleme işi de onun karnına varmıştır.

Meryem (a.s)'in Kudrete Delil Olması

Sonra Cenâb-ı Hak, **Meryem** (a.s)'e tahsis ettiği mu'cizeleri en öz bir ifadeyle beyan ederek, وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَا اٰيَةً لِلْعَالَمِينَ *"Kendisini de oğlunu da âlemlere delil kılmıştık"* buyurmuştur. **Meryem** (a.s)'in bir delil olması, pek çok yöndendir.

a) Herhangi bir erkek bulunmadan onda, hamileliğin zuhur etmesi. Böylece bu, örfün dışında kalan harikulâde bir âyet ve mu'cize olmuş olur.

b) Onun rızkını, meleklerin cennetten getirmesi. Nitekim **Zekeriyya** (a.s)'nın *"Bu sana nerden (geliyor?)"* sorusuna o *"Allah katından"* (Âl-i İmran, 37) diye cevap vermiştir.

c-d) **Hasan el-Basrî** şöyle der: "**Meryem** (a.s), hiçbir zaman meme emmemiş ve tıpkı, **Hz. İsa** (a.s)'nın konuştuğu gibi, o da çocuk iken konuşmuştur."

Hz. İsa (a.s)'nın, mu'cize oluş yönlerine gelince, bunun açıklaması daha önce geçmişti. Böylece Cenâb-ı Hak, bu ikisini, onlara hassaten vermiş olduğu mu'cize ve ibretler hususunda, insanlar için, düşünüp de bu sayede, kendisinin kudret ve hikmetine istidlâlde bulunabilecekleri bir âyet kılmış olduğunu beyan etmiştir. Buna göre şâyet, "Tıpkı وَجَعَلْنَا الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ *"Geceyi ve gündüzü iki âyet kıldık"* (İsrâ, 12) buyurduğu gibi, bu ifade de, "اٰيَةً" (bir âyet) yerine "اٰيَتَيْنِ" (iki âyet) denilmeli değil miydi?" denilirse, biz deriz ki: Bu, onların ikisinin birden durumunun tek bir âyet ve mu'cize olmasından dolayıdır. Bu tek bir âyet de, **Hz. Meryem** (a.s)'in, **Hz. İsa** (a.s)'yı babasız doğurmasıdır.

Kıssalar burada sona ermiştir.

Din Birliği

اِنَّ هٰذِهٖٓ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَّاحِدَةً وَّاَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوْنِ ﴿٩٢﴾ وَتَقَطَّعُوْٓا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ ۭ كُلٌّ اِلَيْنَا رٰجِعُوْنَ ﴿٩٣﴾

"Muhakkak ki, bu sizin ümmetiniz, tek bir ümmettir. Ben de sizin Rabbinizim. O halde, sadece bana kulluk edin. Fakat onlar aralarında, işlerinde parça parça oldular. Hepsi yine de ancak bize döneceklerdir" (Enbiya, 92-93)

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Âyetteki "اُمَّةً" (ümmet), sözü millet manasında olup, bu da, İslâm dinine bir işarettir. Buna göre mana, "İslâm dini, üzerinde olmanız gereken dininizdir. Ona, farklı değil, tek bir millet olarak işaret edilir. Ben de sizin tek ilâhınızım... o halde ancak bana ibadet ediniz" şeklinde olur. " **Hasan el-Basrî,** "اُمَّتُكُمْ" kelimesini, "هٰذِهٖ" kelimesinden bedel tutarak mansûb kılmış, "اُمَّةً" kelimesini haber yaparak merfû

okumuştur. Yine ondan, her ikisini de haber kabul ederek, merfû okuduğu yahut da ikincisi için, başka bir mübtedâ takdir ettiği de rivâyet edilmiştir.

Tefrikanın Haramlığı

Cenab-ı Hakk'ın, وَتَقَطَّعُوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ *"Fakat Onlar aralarında, işlerinde parça parça oldular"* ifadesinin asıl anlamı وَتَقَطَّعْتُمْ "siz aramızda, işlerimizde paramparça oldunuz" şeklindedir. Ancak ne var ki söz, "iltifat" sanatından dolayı, gâib sîgasına çevrilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, onların yaptıkları fesatları sonuna kadar nakletmiş, onlar nezdindeki bu işleri kınamış ve Müslümanlara da "Falancaların irtikap ettikleri cürmün büyüklüğüne bakmaz mısınız?" demiştir. Buna göre mana, "Onlar, dinlerini aralarında tıpkı, bir topluluğun ara yerdeki bir şeyi paramparça ederek dağıtıp, bir kısmını ötekine, bir kısmını da berikisine pay olarak vermeleri gibi, paramparça ettiler" şeklinde olur. Bu onların dinleri hususunda ihtilaf etmiş olduklarının ve muhtelif fırka ve gruplara ayrılmış olmalarının bir tasviridir.

Cenâb-ı Hakk'ın كُلٌّ اِلَيْنَا رَاجِعُونَ *"Hepsi yine de ancak bize dönücülerdir"* buyruğuna gelince, Allah bu muhtelif grupları er ya da geç kendisine dönecekleri ve böylece de, kendilerini hesaba çekip yaptıklarının karşılığını vereceği vakasıyla tehdit etmiştir.

72 Fırka Hadisi

Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: *"İsrailoğulları, yetmiş bir fırkaya ayrıldılar. Derken, yetmişi helak olup birisi kurtuldu. Benim ümmetim de yetmiş iki fırkaya ayrılacaktır. Böylece, yetmiş biri helak olacak tek birisi kurtulacaktır"* Bunun üzerine ashâb, "Ey Allah'ın Resûlü! O kurtulan taife hangisidir?" dediklerinde de O: *"(Benim ve ashabımın yolundan ayrılmayan) cemaat cemaat cemaat!"* diye buyurdu. Böylece bu hadisle, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Muhakkak ki, bu sizin ümmetiniz"* buyruğu ile kastedilen, O'nun bu sûrede beyan ettiği, tevhide ve nübüvvete sımsıkı sarılan cemaat olduğu Hz. Peygamber'in, kurtulan taife hakkındaki "Cemâat" sözüyle de, iman eden ümmete işarette bulunulduğu ortaya çıkmış olur. Aksi halde, "fırka-i nâciye" (kurtulan fırka)yı tarif için kullandığı "cemaat" sözü, manasız olmuş olur. Çünkü, hak olsun veya batıl olsun, bir şeye sımsıkı sarılan kimseler de, sayı itibariyle cemaattirler. Bazıları, bu haberin sıhhatini eleştirerek şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber bu yetmiş iki fırka ile, dinlerin itikadî temel meselelerini (itikat esaslarını) kastetmişse, bu dinler

bu kadar sayıya baliğ olmaz. Yok eğer bununla, fürû meselelerini kastetmişse, bunlar bu sayıyı kat kat aşarlar. Bu hadisin tam aksinin de rivâyet edildiği söylenilmiştir ki, bu da, tek bir fırka hariç diğerlerin tamamının kurtulacağı şeklindedir.

Cevap: Bu hadisten kastedilen, "ümmetim herhangi bir hususta ihtilaf edecek ve ayrılacak" şeklinde olup, burada o ümmetin diğer hususlarda, hadiste belirtilen sayıdan ne daha fazla, ne de eksik olmayacak bir biçimde ihtilaf edeceğine bir delâlet yoktur.

Âhir Zaman, Yecûc ve Me'cûc

فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهٖ ۚ وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ ﴿٩٤﴾
وَحَرَامٌ عَلٰى قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَآ اَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٩٥﴾ حَتّٰٓى اِذَا فُتِحَتْ يَاْجُوجُ
وَمَاْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ ﴿٩٦﴾ وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَاِذَا هِىَ شَاخِصَةٌ
اَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا۟ يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِى غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٩٧﴾

"O halde, kim mü'min olarak iyi amellerden bir şey yaparsa, onun sa'yinin (karşılığı şükran olacaktır), küfrân (ve mahrumiyet) değil. Biz onu hiç şüphesiz kaydetmekteyiz. Helâk ettiğimiz bir memleket (ahalisinin), hakikaten, (mahşere) dönmemeleri imkânsızdır. Nihâyet Ye'cûc ve Me'cûc (un seddi) açılıp da her tepeden saldıracakları ve gerçek va'd olan (kıyamet) yaklaştığı vakit, işte o zaman o küfredenlerin gözleri hemen belerip kalacak, "Eyvah bizlere! Doğrusu biz bundan gaflet içinde idik... Hayır, hayır biz zalim kimselerdik!" diyeceklerdir" (Enbiya, 94-97).

İşlerin Kaydedilmesi

Bil ki, Cenâb-ı Hak (c.c), daha önce ümmetin durumunu, onların paramparça olduklarını ve hepsinin de, sadece kendi emrinin geçerli olduğu yere döneceklerini beyan edince, bunun peşindenفَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهٖ *"O halde, kim mü'min olarak iyi amellerden bir şey yaparsa, onun sa'yinin (karşılığı şükran olacaktır). Küfran (ve mahrumiyet) değil"* ifadesini getirmiş, "mü'min olma" ile "salih amelde bulunma"

işini birlikte yapanların gayretlerinin inkâr edilmeyeceğini, yani amelinin mükâfatının batıl olmayacağını beyan buyurmuştur. Bu demektir ki, birinci ifadeye Allah'ı ve Resûlullâh'ı bilip tasdik etmek, ikinci ifadeye de, emredilenleri yapmak, nehyedilenlerden sakınmak dahil olur. Bu ifade, tıpkı *"Kim de mü'min olarak âhireti diler, onun için bir gayret ile çalışırsa, işte onların çalışmaları meşkûr (ve makbul)* olur" (İsra, 19) âyeti gibidir. O halde "küfrân" mükafattan mahrum olmayı. "şükür" de, mükafatın verilmesini temsil eden birer tabirdir. Âyetteki "فَلَا كُفْرَانَ" ifadesiyle, en son sınırı ifade etsin diye, cinsin nefyedilmesi kastedilmiştir. Çünkü "mahiyet"in nefyedilmesi, o mahiyetin bütün fertlerinin nefyedilmesini de gerektirir.

Cenâb-ı Hakk'ın "وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ" buyruğu ile "Biz onun sa'y ü gayretini kaydetmekteyiz" manası kastedilmiştir. Bununla, "Kendisine karşılık ve mükâfat verelim diye, onu zaptedici ve koruyucularız" manasının kastedildiği de ileri sürülmüştür. Bunun, "Biz, ya Levh-i Mahfûz'a ya da kıyamet günü kendilerine sunulacak olan amel defterlerine yazmaktayız" manasında olduğu söylenmiştir ki, bununla, kulları Allah'ın tâatine sımsıkı sarılmaya teşvik etmek kastedilmiştir.

Haram Burada Vacip Anlamındadır

Cenâb-ı Hakk'ın وَحَرَامٌ عَلَى قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ *"Helak ettiğimiz bir memleket (ahalisinin) hakikaten (mahşere) dönmemeleri imkânsızdır"* ifadesine gelince, bil ki "وَحَرَامٌ" kelimesi mutlaka mübteda olması gereken bir haberdir. Bu mübtedâ ise, ya Cenâb-ı Hakk'ın "إِنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ" ifadesidir. Veyahut, başka bir şeydir. Birinci ihtimale gelince, kelamın takdiri "Onların dönmemeleri haram, yani imkânsızdır" şeklinde olur. Onların dönmemeleri inkânsız olunca da, dönmeleri vâcib ve zorunlu olmuş olur. Binâenaleyh, bu "dönme" ile, ya âhirette, ya da dünyaya dönmeleri kastedilmiş olur. Birincisine gelince, mana "Onların âhirette iken, hayata dönmeleri gerekli ve vaciptir" şeklinde olur ki bununla öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin görüşünün iptal edilmesi kastedilmiştir. Yukarda geçenleri özetlersek diyebiliriz ki, hiç kimsenin o sa'y ü gayreti karşılıksız bırakılmayacaktır. Çünkü Cenâb-ı Hak o kimseye kıyamet gününde yaptıklarının karşılığını verecektir. Bu, **Ebu Müslim İbn Bahr**'in yaptığı açıklamadır. İkincisine gelince mana, "Onların dünyaya dönmeleri vaciptir" şeklinde olur. Ancak, malum olan ve bilinen, dünyaya dönmeyecekleri hususudur. İşte bu noktada müfessirler şu iki izahı yapmaktadırlar.

1) "Haram" kelimesi, bazen "vacip, gerekli" manasını ifade eder. Bunun bu manaya gelmesinin delili ise hem âyet, hem kullanış, hem de şiirdir. Âyetten delili Cenâb-ı Hakk'ın قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ اَنْ لَا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْئًا *"De ki: Gelin üzerinize Rabbinizin neleri gerekli kıldığını ben okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak kılmayın"* (En'âm, 151) âyetidir. Çünkü şirki terk etmek ve şirk koşmamak haram değil, vaciptir. Şiirden delili ise, **Hansâ**'nın şu beyitidir:

وَاِنَّ حَرَامًا لَا اَرَى الدَّهْرَ بَاكِيًا عَلَى شَجْوِهٖ اِلَّا بَكِيتُ عَلَى عَمْرٍو

"Dehrin, hüznüne ağlamadığını gördüğüm vacip bir iş varsa, (o da şudur ki,) ben, Amr'a ağladım" Yani "اِنَّ وَاجِبًا" demektir. Kullanış bakımından delili ise şudur: İki zıddan birini, diğerinin adıyla isimlendirmek, meşhur ve yaygın bir mecâzdır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın meselâ, وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا *"Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi olan bir kötülüktür"* (Şûrâ, 40) âyetinde olduğu gibidir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, o zaman âyet-i kerimenin ifade ettiği mana, "Helâk ettiğimiz bir belde ahalisinin dönmemeleri vaciptir" şeklinde olur.

Daha sonra âlimler, bu "dönme"nin ne demek olduğu hususunda şu iki hususu zikretmişlerdir:

a) "Onlar, şirklerinden dönmeyecekler, ondan yüz çevirmeyecekler" Bu, **Mücahid** ve **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür.

b) "Onlar, dünyaya dönmeyecekler" Bu da, **Katâde** ve **Mukâtil**'in görüşüdür.

2) Âyetteki "وَحَرَامٌ" ifadesinin zahiri üzere bakılıp, "لَا يَرْجِعُونَ" ifadesindeki "لَا"nın tıpkı مَا مَنَعَكَ اَنْ لَا تَسْجُدَ *"Secde etmemen (i mûcib olan, secde etmek)den seni men eden neydi?"* (A'raf, 12) ifadesindeki ma'nın zâid, sıla olması gibi, sıla (zâid) kabul edilmesidir. Buna göre mana, "Helâk ettiğimiz belde ahalisinin dünyaya dönmeleri haramdır" şeklinde olur. Böylece de bu âyet tıpkı, *"Bunlar bir vasiyette bile bulunamazlar, (hatta o vakit) ailelerine dahi dönecek değildirler"* (Yasin, 50) âyeti gibi olmuş olur. Yahut da mana, "Onların, şirk ve iman etmemekten dönmeleri haramdır" şeklinde olur. Bu, bir kısım müfessirin görüşüdür. Bütün bu manalar, biz Cenâb-ı Hakk'ın "وَحَرَامٌ" ifadesini, O'nun "اَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ" ifadesinin haberi kabul ettiğimizde söz konusudur. Ama bu ifadeyi, başka bir şeyin benzeri kabul ettiğimizde, kelamın takdiri وَحَرَامٌ عَلٰى قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا ذَاكَ "Helâk ettiğimiz durumda, bir şehir halkına bu haramdır" şeklinde olur. Bu takdirde ذَاكَ "bu"

ifadesi, bu önceki âyette bahsedilen, amel-i salih ve inkâr edilmeyen ve karşılıksız bırakılmayan gayrete işaret olmuş olur. Daha sonra da, Cenâb-ı Hak bunun sebebini belirterek: "Çünkü onlar, küfürlerinden dönmeyeceklerdir. O halde bu daha nasıl haram ve imkânsız olmaz?" buyurmuştur. Bu, kesre ile "**innehüm**" şeklinde okunmasına göredir. Fetha ile "أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ" şeklinde okunması halinde de bu manaya hamledilmesi doğru olur.

Hatta Edatının Manası

Cenâb-ı Hakk'ın حَتّٰى إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ * وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا *"Nihâyet, Ye'cüc ve Me'cûc (un seddi) açılıp da her tepeden saldıracakları ve gerçek va'd olan (kıyamet) yaklaştığı vakit, işte o zaman o küfredenlerin gözleri hemen belerip kalacak"* buyruğuna gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifadenin başındaki "**Hatta**" edatı "**harâmun**" lafzına müteallıktır. **Ebu Müslim İbn Bahr**'ın yaptığı izaha göre mana:

"Onların âhirete dönmeleri vaciptir. Hatta bu dönüşün kesinliği nihâyet **Ye'cûc** ve **Me'cûc**'un seddinin açılıp da, her tepeden saldırarak, gerçek va'd olan kıyametin yaklaşıp, küfredenlerin gözlerinin hemencecik belermesi derecesine varıp dayanır" şeklinde olur. Bu da: "Onlar, kıyamet meydanına ilk getirilecek kimseler olurlar" demektir. Buna göre "**hatta**" kelimesi "**harâmun**" lafzına taalluk ve onun son sınırı, (gayesi) olmuş olur. Ancak ne var ki bu, bir şeyin son noktasının yine kendi cinsinden olması kabilindendir. Bu, mesela senin دَخَلَ الْحَاجُّ حَتَّى الْمُشَاةُ "Hacılar girdi, hatta yaya olan hacılar bile" demen gibidir, o halde, buradaki "**hatta**" kendisinden sonra bir kelâmın nakledildiği "**hatta**"dır. Nakledilen kelâm ise, işte bu şart ve onun cezâsından meydana gelen cümledir ki ben bununla, *"Nihâyet, Ye'cûc ve Me'cûc'un seddi açılıp da... Gerçek va'd olan kıyamet yaklaştığında, işte o zaman küfredenlerin gözleri belerip kalır"* ifadesini kastediyorum. Halbuki bu, caiz değildir. Çünkü şart, dünya günlerinin sonunda, ceza ise kıyamet gününde tahakkuk edecektir. Halbuki, şart ve cezânın, mutlaka birbirlerine yakın olmaları gerekir. Biz deriz ki: Bu azıcık farklılık, yok hükmündedir, sayılmaz. Diğer açıklamalara göre mana, "Onların dönmelerinin imkânsız oluşu, kıyamet kopuncaya kadar sürecektir" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

Âyette geçen حَتّٰى اِذَا فُتِحَتْ يَاجُوجُ وَمَاجُوجُ ifadesi, "**Ye'cûc** ve **Me'cûc**'un seddi açıldığında "حَتّٰى" manasındadır. Böylece muzaf hazfedilmiş ve muzaf hazfedildiği için "فُتِحَتْ" fiiline müenneslik alâmeti olan "ت" harfi getirilmiştir. Çünkü, **Ye'cûc** ve **Me'cûc** kelimeleri, "iki kabile" anlamında olmak üzere, müennes iki kelimedirler. Kelamın takdirinin "حَتّٰى اِذَا فُتِحَتْ جِهَةَ يَاجُوجَ..." şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Ye'cûc ve Me'cûc**

Ye'cûc ve **Me'cûc** insan cinsinden olan iki kabiledir. Nitekim, "insanlar on kısımdır. Bunlardan dokuzu, sed açıldığında meydana çıkacak olan **Ye'cûc** ve **Me'cûc**'dur" denilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah'ın, doğrudan doğruya o seddi açacağı ileri sürüldüğü gibi, "Hayır, Allahu Teâlâ yeryüzünü paramparça edince, yeryüzünün unsurlarındaki katılık ve sertlik zail olacak; işte bu durumda da sed açılıp çözülecek" denilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ *"Her tepeden saldıracaklar"* ifadesine gelince bu, söz arasında getirilen bir ara cümledir. Buna göre mana, "**Ye'cûc** ve **Me'cûc**'un seddi çözülüp hak olan va'd de yaklaştığında, kâfirlerin gözleri belerir" şeklinde olur. "**Hadeb**" yerdeki çıkıntı demektir. Nitekim, "**Hadebetu'l-ard**" veya "**hadebetu'z-zahr**" yerdeki tepe, sırttaki çıkıntı, kambur" denilir. **İbn Abbas** (r.a), Cenâb-ı Hakk'ın, فَاِذَا هُمْ مِنَ الْاَجْدَاثِ اِلٰى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ *"Artık bakarsın ki, onlar kabirlerinden (kalkıp) Rablerine doğru koşup gidiyorlar"* (Yasin, 51) buyruğunu nazar-ı dikkate alarak, "مِنْ كُلِّ جَدَثٍ يَنْسِلُونَ" şeklinde de okumuştur. Sin'in dammesiyle yensülûn şeklinde de okunmuştur. "نَسَلَ" (nesele) ve "عَسَلَ" (asele) kelimeleri, "hızlıca gitti, koştu" anlamındadırlar. Sonra, bu ifadeyle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Müfessirlerin ekserisi, bu ifadenin başındaki "هُمْ" (hüm) zamirinin, **Ye'cûc** ve **Me'cûc** lafızlarına râci olduğu kanaatindedirler.

b) **Mücahid** ise, "bunun, bütün mükelleflere râci olduğunu" söylemiştir. Yani, "O mükellefler, kabirlerinden, bulundukları her yerden çıkarlar ve hesap durağında, (meydanında) toplanırlar" demektir. En uygun olanı birincisidir. Aksi halde, nazm bozulur. Bir de, hadiste rivâyet olunduğuna göre, Ye'cûc ve Me'cûc çoğaldığı zaman, mutlaka yayılacaklardır. Böylece de, her yüksek tepeden insanların karşısına çıkıp görüneceklerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ *"Ve gerçek va'd olan (kıyamet) yaklaştı"* beyanına gelince, bahsedilen bu va'din, kıyamet günü olduğunda şüphe yoktur.

İza Edatı Hakkında

Âyetteki "فَإِذَا هِيَ" ifadesine gelince bil ki, buradaki "iza", "mufâce'e ifade eden "iza"dır. böylece "va'd edilen zaman", mecazî olarak va'd olarak isimlendirilmiştir, "iza" harfi, cezâ makamında fâ yerine kullanılır. Bu, mesela, إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ *"Bir de bakarsın ki, ümitsizliğe düşerler"* (Rum, 36) âyetinde böyledir. Ama, "iza" ile beraber fâ da geldiğinde, cezâ'nın şart'a bağlanması hususunda âdetâ yardımlaşırlar, böylece de mana, kuvvetlenmiş olur. Binâenaleyh, şâyet "إِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ" veyahut da "فَهِيَ شَاخِصَةٌ" denilmiş olsaydı yine doğru olurdu.

Buradaki "**hiye**" lafzına gelince, nahivciler bu hususta şu üç izahı yapmışlardır:

a) Bu, "**ebsar**" kelimesine râcidir. Buna göre mana, "kâfirlerin gözlerine gelince, onların gözleri belerir, dışarı fırlar" şeklinde olur. Böylece, önce gözlere râci olacak zamir getirilmiş, sonra da, zamirin mercii, zamir isim olarak getirilmiştir.

b) Bunun mübtedâ olması... Bunun yerine "**hüve**" zamiri de getirilebilir. Buna göre, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّنِي أَنَا اللهُ *"Şüphesiz ki ben, Allah'ım"* (Tâhâ, 14) âyeti gibidir. Keza فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ *"Şüphesiz ki, gözler kör olmaz"* (Hacc, 46) âyetinde "الْأَبْصَارُ" kelimesi müennes olduğu için zamirin müennes olması caiz olduğu gibi, mübtedâ oluşundan dolayı müzekker olması da caizdir. Bu, **Ferrâ**'nın görüşüdür. **Sibeveyh** ise, فَإِنَّ الْقِصَّةَ شَاخِصَةٌ "Bir de bakarsın ki hadise, gözlerinin belermesi şeklindedir" manasında olmak üzere, zamirin "kıssa"ya râci olduğunu söylemiştir. Yani, "şüphesiz ki hadise, kâfirlerin gözlerinin bu esnâda belermesidir" demektir. Buna göre, cümlenin manası, "Kıyamet koptuğundan, o kimsenin gözleri belerip, o günün şiddetinden ve korktukları şeyin tahakkuk etmesinden ötürü, neredeyse gözlerini kırpamazlar ve "يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا" derler. Yani, "Dünyada, onu yalanladığımız ve bu dirilmenin meydana gelmesi mümkün değildir" dediğimiz için, "Eyvah bizlere! Doğrusu biz bundan gaflet içinde idik. Doğrusu biz, o gafletimiz ve Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlayarak putlara tapmamız sebebiyle kendimize zulmetmişiz! (derler)" demektir.

Bil ki, "Cenâb-ı Hakk'ın "يَا وَيْلَنَا" ifadesinden önceki tabiri "يَقُولُونَ" şeklinde olan bir hazf bulunmaktadır.

Putlar ve Onlara Tapanlar Cehennemdedir

إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ ﴿٩٨﴾ لَوْ كَانَ هَٰؤُلَاءِ آلِهَةً مَا وَرَدُوهَا وَكُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٩٩﴾ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾

"Siz de, Allah'tan başka taptıklarınız da hiç şüphesiz ki cehennem odunusunuz... Siz, oraya gireceksiniz. Eğer onlar ma'butlar olsalardı, oraya girmeyeceklerdi. Hepsi de orada ebedi kalıcıdırlar. Orada onlar için, inim inim inleme bulunur. Bunlar, orada da duymayacaklardır" (Enbiya, 98-100).

Bil ki "إِنَّكُمْ" ifadesi, Mekke müşriklerine ve putperestlere yöneltilen bir hitaptır.

İbnu'z-Ziba'râ'nın İddiası

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ *"Allah'tan başka taptıklarınız"* ifadesine gelince: Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), Kureyş'in ileri gelenleri Hatîm'de iken Mescid'e girdi. Kâbe'nin etrafında da üç yüz altmış put vardı. Derken, onların yanına oturdu. Kendisine **Nadr İbn el-Haris** sataşınca, Hz. Peygamber (s.a.s), onunla konuştu ve onu aciz bıraktı. Sonra da onlara: *"Siz* de, *Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınız da, hiç şüphesiz ki cehennem odunusunuz"* âyetini okudu. Derken, **Abdullah İbn ez-Ziba'râ** çıkageldi ve o Kureyşi, birbirleriyle fısıldaşarak konuşur bir vaziyette gördü. Bunun üzerine: "Hangi konuda böyle dalmış konuşuyorsunuz?" dedi. **Velid İbn Muğire** ona, Hz. Peygamber'in onlara söylediği sözü haber verdi. Bunun üzerine **Abdullah İbn ez-Ziba'râ:** "İyi biliniz, Allah'a yemin ederim ki, şâyet ona rastlasaydım, onu sustururdum" dedi. Kureyş de, Hz. Peygamber'i çağırdı. Derken, **İbnu'z-Ziba'râ:** "Bunu sen mi söyledin?" deyince, Hz. Peygamber: "Evet" diye cevap verdi. O, "Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki, şimdi seni yendim" diyerek sözüne şöyle devam etti: "Yahudiler **Üzeyr**'e, Hıristiyanlar **İsa**'ya, Muleyhoğulları da meleklere tapmamışlar mıdır?" Sonra bu konuda şu iki rivâyet nakledilmiştir:

Hz. Peygamber (a.s)'ın Cevabı

Birinci rivâyet: Hz. Peygamber (s.a.s), bunun üzerine sustu. Cevap vermedi. Derken, Kureyş topluluğu buna güldü. İşte bunun üzerine de, *"Meryem oğlu bir mesel olarak (öne) atılınca, hemen senin kavmin bundan dolayı gülüyorlar. Dediler ki: "Bizim Tanrılarımız mi hayırlı, yoksa o mu?" Bunu sana başka bir maksatla değil, sırf münakaşa kastıyla getirdiler. Daha doğrusu onlar, çok düşman bir kavimdir"* (Zuhruf, 57-58) âyetiyle, Hz. İsa (a.s) ve melekler hakkında, *"Şüphe yok ki, kendileri hakkında bizden en güzel (bir saâdet) hükmü geçmiş olanlar"* (Enbiya, 101) âyeti nazil oldu. Bu, **İbn Abbas**'ın görüşüdür.

İkinci rivâyet: Hz. Peygamber cevap verdi ve: "Hayır, onlar şeytanın emrettiği şeylere taptılar" dedi. Bunun üzerine de Cenâb-ı Allah, **Hz. Üzeyr**'i, **Mesih**'i ve melekleri kastederek: *"Şüphe yok ki, kendileri hakkında bizden en güzel (bir saâdet) hükmü geçmiş olanlar"* âyetini indirdi.

Bil ki **İbnu'z-Ziba'râ**'nın sorusu, aşağıdaki açılardan sakıt ve geçersizdir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, اِنَّكُمْ *"Siz de"* ifadesi, şifahi bir hitap olup, Mekke müşriklerine karşı yapılmıştır ki, Mekke müşrikleri de sadece putlara tapıyorlardı. Bu muhataplar bakımından **İsa** ve **Üzeyr** (a.s) söz konusu değildir.

2) Hz. Paygamber ...وَمَنْ تَعْبُدُونَ "Taptığınız kimseler" şeklinde okumamış, tam aksine مَا تَعْبُدُونَ *"taptığınız şeyler"* şeklinde okumuştur. Halbuki "mâ" kelimesi akıl sahiplerini içine almaz. Cenâb-ı Hakk'ın "وَالسَّمَاءَ وَمَا بَنٰيهَا" (Şems, 5) ve "لَا اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ" (Kâfirûn, 2) buyruklarındaki "mâ" lafızlarına gelince, bunlar "şey" manasına hamledilmişlerdir. Bu ifadelerin, bu âyetteki benzeri olan ifade şekli ise, "Siz ve Allah'tan başka taptığınız şeyler" denilmesidir. Fakat "şey" lafzı, umûm ifade etmez. Binâenaleyh, **İbnu'z-Ziba'râ**'nın böyle bir soru yöneltmesi anlamsız olmuş olur.

3) Meleklere tapanlar, onların ilâh olduklarını iddia etmemişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Eğer onlar ma'butlar olsalardı, oraya girmeyeceklerdi"* buyurmuştur.

4) Farzedelim ki, umûmluk söz konusu olsun. Ancak ne var ki bu umûmilik, bu zâtların günah ve masiyetlerden beri olup, Allahu Teâlâ'nın da onlara her türlü ikrâmda bulunmayı va'detmiş olmasından dolayı -ki bu vaad de Cenâb-ı Hakk'ın *"Şüphe yok ki kendileri hakkında bizden en güzel (bir saâdet) hükmü geçmiş olanlar, işte bunlar cehennemden uzaklaştırılmışlardır"*

(Enbiya, 101) ifadesinden anlaşılmaktadır. Melekler **Hz. İsa** (a.s) ve **Hz. Üzeyr** (a.s) hakkında aklî ve naklî delillerle tahsis edilmiştir.

5) Hz. Peygamber'in, "Onlar, şeytanlara tapıyorlardı" şeklinde vermiş olduğu cevaba gelince, bu durumda "mâ" lafzı onları kapsamına almadığı, şeytanların akıllı oldukları ileri sürülecek olursa, "Hz. Peygamber nasıl olmuş da bunu söylemiştir?" denilirse, biz deriz ki: Hz. Peygamber sanki "Şâyet, sizin için bu ifadenin akıllıları da içine aldığı söz konusu ise, yine işte bu açıdan da sizin böyle bir sorunuz gereksizdir" demek istemiştir.

Ama Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **İbnu'z-Ziba'râ** bu soruyu sorduğunda cevap verememiş olduğunun ileri sürülmesine gelince, bu yanlıştır. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s), en azından müfessirlerin ileri sürdüğü bu cevapları verebilecek bir durumdaydı. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) hem dili hem de Kur'ân'ın tefsirini, onlardan daha iyi biliyordu. Binâenaleyh, daha nasıl Peygamber'den başkası böyle cevaplar verebilsin de, Peygamber (s.a.s) bunlardan hiçbir cevabı öne suremesin!

Buna göre eğer, "Bu görüşte olanlar, Hz. Peygamber'in Cenâb-ı Hak tarafından bir beyânın gelmesini beklemesinden dolayı sustuğunu söylemişlerdir" denilirse, biz deriz ki: Gerekli açıklamanın yapılmasının mümkün olduğu yerde, o hususta soruya cevap verilemedi şeklinde bir vehme düşülmesin diye, onun sükut etmesi doğru olmazdı. Bazı kimseler de, **İbnu'z-Ziba'râ,** "Allahu Teâlâ, o putperestler için cehennemde, taptıkları şeyin şekline benzeyen bir melek tasvir eder" demişler ve: "Böyle mâna vermemiz halinde âyet de, zahiri üzere kalmış olur" diyerek ilave etmişlerdir. Bil ki bu da, şu iki açıdan zayıftır.

a) Kureyş topluluğu o şekillere tapmamışlar, onlar ancak ateşte kendileriyle birlikte bulunmayan başka bir şeye tapmışlardır.

b) Meleğin, her ne kadar cehenneme girmesi mümkün olsa dahi, gerçekte ise cehennemin kütüğü olmaz... Çünkü, cehennemin kütüğü olmadıkları halde, cehennem bekçileri olan melekler, oraya girerler.

İKİNCİ MESELE: **Putlarla Âbidlerinin Beraberliğinin İzahı**

Onların, ilahlarıyla birlikte zikredilmelerinin hikmeti şunlardır:

1) Onlar, onlarla iç içe oldukları için, gam ve kederleri daima artacaktır. Çünkü onlar bu azaba, onlar sebebiyle dûçar olmuşlardır. Düşmanın yüzüne bakmaksa, bir tür azap kapısıdır.

2) O topluluk, o taptıkları şeylerin, âhirette kendilerinden azabı savuşturma hususunda kendilerine şefaatçi olacaklarını zannedip düşünmüşlerdir. Binâenaleyh, durumun düşündüklerinin tersine olduğunu gördüklerinde hiçbir şey onları bu kadar öfkelendirmemiştir...

3) O tapılan şeylerin cehenneme atılmaları, kendilerine tapanlarla âdeta alay etmek yerine geçmiş olur.

4) Tapılan o şeylerden taş veya demir olanların, kızdırılarak kendilerine tapanların gövdelerine yapıştırıldığı, kütükten olanların ise, kor haline getirilerek, onunla kendisine tapanlara azap edileceği de söylenmiştir.

"Cehennem Odunu" Tabiri

Cenâb-ı Hakk'ın حَصَبُ جَهَنَّمَ *"Cehennem odunu"* ifadesine gelince, bununla onların cehenneme atılacakları kastedilmiştir. Böylece Allah, onları kendisiyle bir şeyin taşlandığı çakıl taşlarına benzetmiştir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak onları tıpkı bir çakıl taşının atılması gibi, cehenneme atınca teşbih yoluyla onları cehennemin kütükleri gibi addetmiştir. **Keşşaf sahibi** şöyle der: "**Hasab**" kelimesi "atmak" anlamındadır. Bu ifade, mastarla vasfetmek için, sâd harfinin sükunuyla, "**hasb**" şeklinde de okunmuştur. Yine bu kelime harekeli ve sakin olarak hem tî hem de dâd harfiyle, "**hatab**" ve "**hadab**" şeklinde de okunmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın اَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ *"Siz oraya gireceksiniz"* hitabına gelince bu ifadedeki "**lehâ**" kelimesinde "lâm" edatının kullanılması, bunun müteallakı "وَارِدُونَ"den önce gelmesinden dolayıdır. Nitekim sen اَنْتَ لِزَيْدٍ ضَارِبٌ "Sen, Zeyd'in dövenisin" dersin. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı "وَالَّذِينَ هُمْ لِاَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ" (Mü'min, 8) ve "وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ" (Mü'min, 5) âyetleri gibidir. Buna göre âyetin manası, "Sizler o cehenneme giricilersiniz, gireceksiniz" şeklinde olup bu da, "Sizler mutlaka oraya gireceksiniz ve oradan kurtuluş çareniz yok" demektir.

Ma'budun Cehenneme Girmesi Meselesi

Cenâb-ı Hakk'ın, لَوْ كَانَ هٰؤُلَاءِ اٰلِهَةً مَا وَرَدُوهَا *"Eğer onlar ma'butlar olsalardı, oraya girmeyeceklerdi"* ifadesine gelince, bil ki "اِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ" hitabı, ihtiva ettiği "mâ" lafzından dolayı putlara, bu söz ise içindeki "هٰؤُلَاءِ" ifadesinden dolayı şeytanlara uygun düşen bir sözdür. Bununla hem şeytanların hem de putların kastedilmiş olmaları, tağlib üslûbu ile putlar hakkında akıllı varlıklar için kullanılan "هٰؤُلَاءِ" zamirinin kullanılmış olması

da muhtemeldir. Böylece Allahu Teâlâ, cehenneme atılanların ilâh olamayacaklarına dikkat çekmiştir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Onun, *"Eğer onlar ma'butlar olsalardı, oraya girmeyeceklerdi..."* Ancak ne var ki onlar oraya girmişlerdi. O halde onlar, ilâh değillerdir!" şeklindeki sözü bir hüccettir. O bu hücceti, ya kendisi için, ya da başkaları için getirmiştir. Eğer bunu kendisi için getirmişse, bunun manası yoktur. Çünkü o, onların ilâh olamadıklarını zaten biliyordu. Yok eğer o, bunu başkası için getirip zikretmişse, o, bu delili, ya kendisinin peygamber olduğunu tasdik edenlere, ya da yalanlayanlara getirmiştir. Eğer o bu delili, peygamberliğini doğrulayanlara getirmişse, böyle bir delil getirmeye gerek yok. Çünkü onun nübüvvetini tasdik eden hiç kimse, bu putların ulûhiyyetini söylememiştir. Yok, eğer o bu delilini, kendisinin nübüvvetini yalanlayanlara karşı getirmişse onu bu yalanlayanlar, ilâh kabul edilen o putların cehenneme gireceklerini kabul etmez, peygamberi de bu hususta yalanlar. Binâenaleyh, bu delilin getirilmesi, her halükârda boşa gitmiş olur. Hem, o putların ilâh olduklarını söyleyenler, onların bu âlemin müdebbiri olduğuna inanmamışlardır. Aksi halde, deli olmaları gerekir. Tam aksine onların yıldızların heykelleri ve şefâat edenlerin timsalleri olduklarına inanmışlardır ki bu da, bunların cehenneme girmelerine mani değildir."

Buna şu şekilde cevap verilmiştir: Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu âyetin manası, "Şâyet onlar, yani o putlar gerçekte ilâh olsalardı, onlar oraya, onlara tapanlar o cehenneme girmezlerdi" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak (c.c), o azabı şu üç şeyle vasfetmiştir:

a) Ebedî olma... Çünkü Allah *"Hepsi de orada ebedi kalıcıdırlar"* buyurmuştur. Yani, "Tapanlar da tapılanlar da." Bu, *"Siz de, Allah'tan başka taptıklarınız da hiç şüphesiz ki cehennem odunusunuz"* âyetinin tefsiridir...

b) Cenâb-ı Hakk'ın لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ *"Orada onlar için, inim inim inleme bulunur"* âyetinin ifade ettiği husus. **Hasan el-Basri** şöyle der: **"Zefir,** hararet, sıcaklık demektir. Yani, cehennemin alevi sebebiyle yükselirler. Yükselip de çıkacakları zehâbına kapıldıklarında, demir topuzlarla (başlarına) vurulur da, derinliği yetmiş yıl olan cehennemin dibine doğru yuvarlanırlar." **Halil** ise, **"Zefir,** kişinin göğsünü gam ve kederle doldurup, derin bir biçimde nefes vermesidir" demiştir. Ebu **Müslim** de şöyle der: "لَهُمْ فِيهَا" ifadesindeki "لَهُمْ" lafzı, azaba dûçar olan herkesi içine alan, umumi

bir ifadedir." Buna göre biz deriz ki: Onlar için yani azâba dûçar olan herkes için, başlarına gelen şeyin şiddetinden dolayı, bir "zefir" vardır. Cenâb-ı Hakk'ın وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ *"Bunlar orada da duymayacaklardır"* ifadesindeki "هُمْ" hüm (bunlar) zamiri, tapılan putlara râcidir. Yani, o putlar, onların çığlıklarını ve şikâyetlerini duyamazlar" demek olup, bu da, "Onlar onlara yardım edemezler" manasındadır. Bunun bir benzeri de, "Allah, duasını kabul etti" anlamında olmak üzere, سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِدَهُ "Allah kendisine hamdedeni duydu, yani hamdini kabul etti" ifadesidir.

c) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bunlar, orada da duymayacaklardır"* âyetinin ifade ettiği hususdur.

Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, **Ebu Müslim**'den de naklettiğimize göre, sadece putlara hamledilebilen bir ifadedir.

2) Bu, "kâfirler"e hamledilen bir ifadedir. Böyle olması halinde, bu da şu üç manaya gelebilir:

a) Kâfirler, azaplarını artırmak için, kör olarak haşredildikleri gibi, sağır olarak da haşredilirler.

b) Onlar, kendileri yararına olan şeyi duymazlar... Çünkü onlar ancak, azap edilenlerin seslerini veyahut da, onlara azap etmekle görevli meleklerin sözlerini duyarlar.

c) **İbn Mes'ûd** şöyle der: "Kâfirler, ateşten sandıklar için konurlar, o sandıklar da, başka sandık içine konur... Böylece de onlar, hiçbir şey duymazlar." Birinci izah, zayıftır. Çünkü cehennemlikler, cennetliklerin konuşmasını duyarlar. İşte bundan dolayı da, Cenâb-ı Hakk'ın A'râf Sûresi'nde de bahsettiği gibi (A'raf, 50), onlardan yardım talebinde bulunacaklardır.

Cennetliklerin Karşılanması

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰٓ أُولَٰٓئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ ﴿١٠١﴾ لَا يَسْمَعُونَ
حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ ﴿١٠٢﴾ لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ
وَتَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿١٠٣﴾

"Şüphe yok ki kendileri hakkında bizden en güzel (bir saadet) hükmü verilmiş olanlar, işte bunlar oradan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır. Bunlar, gönüllerinin dilediği (nimetler) içinde ebedi yaşarlarken, onun gizli sesini bile duymazlar. O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez. Bunları melekler karşılayarak: "İşte size va'dolunan gününüz bu gündür" (derler)" (Enbiyâ, 101-103)

Bil ki bazı kimseler, şunu iddia etmişlerdir: **"İbnu'z-Ziba'râ,** o soruyu Hz. Peygamber (s.a.s)'e yöneltince, Hz. Peygamber (s.a.s) susmuştu. Derken, Allahu Teâlâ onun sorusunu cevaplandırmak için, bu âyeti indirdi. Çünkü bu âyet, o âyetten yapılmış olan bir istisnâ gibidir." Biz ise, bu görüşün yanlışlığını beyan ettik ve, **İbnu'z- Ziba'râ**'nın soru sormadığını, onun sorusunu savuşturmak için bu âyetin inmesine gerek kalmadığını söyledik. Bunun böyle olduğu sabit olunca, burada geriye şu iki durum kalmaktadır.

1) Allah'ın âdetinin her ne zaman kâfirlerin ikâb ve cezâsından bahsetse, onun hemen peşinden iyi kulların mükâfatının beyânını getirmesi şeklinde olduğunun söylenmesidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, o âyetin hemen peşinden, bu âyeti getirmiştir. Binâenaleyh bu demektir ki bu âyet, bütün mü'minler hakkında umûmi bir ifadedir.

2) Bu âyet, **İbnu'z-Ziba'râ**'nın sorusunu savuşturma hususunda bir te'kid gibi olsun diye, bu hadise hakkında inmiştir. Sonra, "Nazar-ı dikkate alınan şey, sebebin hususiyeti değil, lafzının umûmi olmasıdır" diyenler -ki doğrusu da budur- bu âyeti umûmiliği üzere bırakmışlardır. Binâenaleyh, melekler, **Hz. İsa** ve **Üzeyr** (a.s) da, bu âyetin kapsamına girmiş olurlar, âyet sırf onlara tahsis edilmemiş olur. "Nazar-ı dikkate alınan sebebin hususiliğidir" diyenler ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetteki "...اِنَّ الَّذِينَ" ifadesini, sadece bunlara tahsis etmişlerdir.

Hüsnâ Kelimesinin İzahı

Âyetteki سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنٰى ***"... kendileri için bizden en güzel (bir saadet) geçmiş olanlar"*** ifadesine hakkında **Keşşaf sahibi** şöyle der: **"Hüsnâ,** üstün haslet ve özellik demektir. "Hüsnâ" kelimesi "ahsen" kelimesinin müennesi olup, ya saâdet ve mutluluk, ya mükâfatın müjdelenmesi, veyahut da tâate muvaffak kılmak anlamındadır." Netice olarak diyebiliriz ki: Afvın olacağını kabul edenler, âyetteki bu kelimeyi "afvın va'dedilmesi", kabul etmeyenler ise, "mükâfatın va'dedilmesi" manasında almışlardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak (c.c), onların mükâfatlarının durumuna dair şu beş şeyi açıklamıştır.

1) Cenâb-ı Hakk'ın أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ *"İşte bunlar, oradan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Binâenaleyh, afvın olacağını söyleyenler, âyete, "onlar o cehennemden çıkarılacaklardır" manasını vererek, mananın bu şekilde olduğuna dair de şu iki hücceti getirmişlerdir.

a) Cenâb-ı Hak, *"Sizden hiçbiriniz müstesna olmamak üzere, mutlaka oraya uğrayacaktır"* (Meryem, 71) buyurmuş, vürud'un, yani cehenneme girmenin olacağını bildirmiştir. Böylece, bu ifade bu âyetle bahsedilen uzaklaştırmanın oradan, yani cehennemden olacağına delâlet eder.

b) Bir şeyi bir şeyden uzaklaştırmak ancak o iki şey birbirine yakın olduğunda söylenebilir. Çünkü onlar şâyet birbirlerinden uzak olsalardı, onlardan birini diğerinden uzaklaştırmak imkânsız olurdu. Çünkü, hasılı tahsil muhaldir.

Kâdî Abdu'l-Cebbâr, ilk maddenin yanlış olduğuna şu şekilde delil getirmiştir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphe yok ki kendileri hakkında bizden en güzel (bir saâdet) hükmü verilmiş olanlar"* ifadesi, onların mükâfatlarının va'dedilmesinin dünyada tahakkuk etmiş olmasını gerektirir. Halbuki, doğru olsa bile bu, cehennemden çıkarılan kimsenin vasfı ve durumu değildir.

b) Allahu Teâlâ, *"İşte bunlar, oradan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır"* buyurmuştur. O halde âyetin ifade ettiği bu manaya cehennemde olan kimse nasıl dahil olabilir?

c) Cenâb-ı Hakk'ın, *"onun gizli sesini bile duymazlar"* ifadesiyle, *"O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez"* ifadeleri buna manidir.

Kâdî'nin **birinci** görüşüne şu şekilde cevap veririz: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphe yok ki kendileri hakkında bizden en güzel (bir saâdet) hükmü verilmiş olanlar"* ifadesinden kastedilenin, "onlara mükâfat va'dinin daha önce geçmiş olması" olduğunu kabul etmiyoruz. Âyetteki hüsnâ'dan muradın, kendilerine daha önce afvın va'dedilmiş olması hususu olduğu niçin caiz olmasın? Biz, âyetteki hüsnâ'dan muradın, önceden mükâfatın va'dedilmiş olması olduğunu kabul edelim. Ancak ne var ki siz niçin, mükâfat va'dedilmesini cehennemden çıkarılan kimsenin durumuna uygun düşmeyeceğini söylediniz? Çünkü bize göre "ihbât-ı amel" geçersizdir. Dolayısıyla mükâfatı ve cezâyı hak etme, bir arada düşünülebilir.

İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Biz, Cenâb-ı Hakk'ın *"İşte bunlar oradan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır"* ifadesinin, zahirine göre manalandırılmasının ancak ateşte olan kimse hakkında düşünülebileceğini beyan etmiştik.

Üçüncüsüne de "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onun gizli sesini bile duymazlar"* ifadesinin cehennemden çıktıktan sonraki duruma tahsis edilmiş olduğunu" söyleyerek cevap veririz.

Kıyamet Mü'minleri Korkutmaz

Cenâb-ı Hakk'ın لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ *"O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez"* ifadesine gelince, "büyük korku", kâfirlere yapılan azaptır. Bu, mefhûm-ı muhâlifiyle, onları en küçük korkunun mahzûn etmesini iktizâ eder... Binâenaleyh, eğer bu manaya delâlet etmese bile, en azından bu, bunun yokluğuna değil, varlığına delâlet eder. Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte bunlar oradan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır"* ifadesinin tefsiri hususunda ikinci izah da şudur: *"Şüphe yok ki kendileri hakkında bizden en güzel (bir saâdet) hükmü verilmiş olanlar"* ifadesiyle, bu kimselerin cehenneme girmeyecekleri ve oraya asla yaklaşmayacakları murat edilmiştir. Bu izaha göre, "Bütün insanlar cehenneme girecekler, sonra da çıkarılıp cennete gönderilecekler" diyenlerin görüşü batıl olmuş olur. Çünkü bu âyet, buna manidir. Bu durumda, bu âyetle Cenâb-ı Hakk'ın "وَاِنْ مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَا" (Meryem, 71) âyetini birleştirmek gerekir. Ki bu da, daha önce geçmişti.

Cehennemin Sesini Duymazlar

2) Cenâb-ı Hakk'ın, لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا *"Onun gizli sesini bile duymazlar"* âyetinin ifade ettiği hususdur. "**Hasis**" kelimesi, hissedilen ve duyulan ses, fısıltı demektir. Bu hususta şu iki soru sorulabilir:

a) Onların, o cehennemin fısıltısını dahi duymamakla müjdelenmeleri ne demektir? Çünkü onlar, onu duysalardı bile, durumları değişmezdi... Biz deriz ki: Bununla, onların o cehennemden alabildiğine uzak olmaları kastedilmiştir. Çünkü o cehenneme girmeyen, fakat oraya yaklaşan bazen oranın fısıltısını (sesini) duyabilir.

b) Cennet ehli, cehennemdekileri göreceklerine göre nasıl olur da cehennemin sesini duymazlar?

Cevab: Biz bunu te'kid manasına hamlettiğimizde bu soru ortadan kalkar.

Hoşlandıkları Her Şeyi Bulurlar

3) Hak Teâlâ'nın وَهُمْ فِيمَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ *"Bunlar gönüllerinin dilediği (nimetler) içinde ebedi yaşarlar"* âyetinin ifade ettiği husus... Şehvet, nefsin lezzeti arzu etmesi demektir. Buna göre mana, "Cennetin nimetleri ebedidir" şeklinde olur.

Arifler şöyle demişlerdir: "Nefislerin şehveti vardır. Kalplerin şehveti vardır. Ruhların şehveti (arzuları) vardır." **Cüneyd-i Bağdadî** şöyle der: "Allah'ın inâyeti, işin bidâyetinde geçtiği halde velâyet işin sonunda zuhur eder."

4) Hak Teâlâ'nın لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ *"O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez"* âyetinin ifade ettiği husus... Bu konuda şu izahlar yapılmıştır:

a) "O en büyük korku, sûr'a son üfleyiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Sûr'a üfleneceği gün, Allah'ın diledikleri müstesnâ, göklerde kim var, yerde kim varsa, dehşetle korkmuştur"* (Neml, 87) buyurmuştur.

b) Bu, ölümdür. Âlimler şöyle demişlerdir: "Cennetlikler cennette, cehennemlikler de cehennemde karar kılınca, Cenâb-ı Hak **Cibril'i** beraberinde güzel bir koç şeklindeki ölümle birlikte gönderir ve her iki tarafa, "Bunu, tanıyor musunuz?" der. Onlar da, "Hayır, deyince Cenâb-ı Hak, "Bu ölümdür" der. Sonra da onu kurban ederek, "Ey cennet ehli, ebedisiniz, artık ölüm yok!" diye seslenir. Cehennemliklere de böyle der." Bu iddiayı ileri süren şahıs, âyetteki *"O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez"* ifadesi, *"Bunlar, gönüllerinin dilediği (nimetler) içinde ebedî yaşarlar"* ifadesinden sonra gelmiştir. Binâenaleyh bu iki ifadenin mutlaka birbiriyle ilgisi olması gerekir. Ebedîliğe, ters düşen en büyük korku, ölümdür" diye istidlâlde bulunmuştur.

c) **Saîd b. Cübeyr** şöyle der, "Bu korku, cehennemin (kapılarının) cehennemlikler üzerine artık tamamen kapanması demektir. Onlar, işte bundan ötürü büyük korkuyu duyarlar." **Kâdî Abdulcebbâr,** "Bu hususta evlâ olan, görüldüğü zaman cehennemden duyulan korkudur. Çünkü bundan büyük korku yoktur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bunun o kimseleri üzmeyeceğini bildirdiğine göre, mü'min kimsenin kıyametin dehşetlerinden emin olduğu söylenebilir" demiştir. Ama bu görüş zayıftır. Çünkü cehennemin azapları derece derecedir. Mesela kâfirlerin azabı, fâsıkların azabından daha şiddetlidir. Binâenaleyh azap farklı farklı olduğuna göre bundan dolayı olan korkunun dereceleri de farklı farklı olur. Bu sebeple, en büyük

korkunun onlar için olmadığını söylemek, onların cehennemden korkmamaları manasına gelmez.

5) Hak Teâlâ'nın وَتَتَلَقّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ هٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذِى كُنْتُمْ تُوعَدُونَ *"Bunları melekler karşılayarak: "Size va'dolunan gün, işte bugündür!"* âyetinin ifade ettiği husus... **Dahhâk,** "Bunlar, onların amellerini ve sözlerini yazan, "hafaza melekleri"dir ve işte bu melekler, o kimselere müjde vererek "size va'dolunan gününüz işte bu gündür!" derler" demektir.

Göklerin Dürülmesi

يَوْمَ نَطْوِى السَّمَآءَ كَطَىِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَاْنَآ اَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُۥ وَعْدًا عَلَيْنَا اِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٠٤﴾ وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِى الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ الصَّالِحُونَ ﴿١٠٥﴾ اِنَّ فِى هٰذَا لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِدِينَ ﴿١٠٦﴾ وَمَآ اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٧﴾

"Gün gelecek biz göğü, kitapların sahifesini dürüp büker gibi düreceğiz. İlk yaratışa nasıl başladıksa, üzerimize gerçek bir va'd olarak, yine onu iade edeceğiz. Gerçekte fâil biziz. Andolsun, Tevrat'tan sonra Zebur'da da, "Arza ancak sâlih kullarım mirasçı olur" diye yazdık. Şüphe yok ki bu (Kur'ân) da âbidler için, (umduklarına ulaşma yolları) vardır. Biz seni âlemlere ancak rahmet için gönderdik" (Enbiya, 104-107).

Bil ki âyetin takdiri ya: "Göğü büküp dürdüğümüz gün, o en büyük korku onları tasaya düşürmez" şeklindedir, yahut da: "Göğü dürüp büktüğümüz gün, melekler onları karşılar" şeklindedir. Âyetteki fiil, meçhûl olarak تُطْوَى السَّمَاءُ "Göğün dürüldüğü (gün) şeklinde de okunmuştur.

Sicil Kelimesi

Yine "**sicil**" kelimesi, "Utüll", vezninde, "سُجُلّ" (sücüll) şeklinde ve "delv" vezninde, "سَجِلْ" şeklinde de okunmuştur. Bu kelimenin kesre ile okunduğu da rivâyet edilmiştir. "**Sicil**"in ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür.

Birinci görüş: Bu, üzerine yazı yazılan kağıt tomarının adıdır. "**Kitab**" kelimesinin aslı, tıpkı "**binâ**" lafzı gibi mastar olup, sonra mektup (yazılı şey) manasına kullanılmıştır. "Kitab" kelimesini âyette, cemi olarak "kütüb" şeklinde okuyanlara göre, bunun manası "mektûbât" (yazılmış şeyler)dir. Bu da "o kitapta yazılmış olan pek çok şeyden ötürü" demek olur. Buna göre "sicil"in kitaplar için dürülmesinin manası "sicil"in o yazıyı örtmesi ve o yazıyı gizlemesidir. Çünkü "**tayy**" (dürme), açıp ortaya koyma demek olan "neşr"in zıttıdır. Buna göre mana, "Biz semâyı, tıpkı üzerine yazı yazılan tomar gibi dürüp bükeriz" demek olur.

İkinci görüş: Sicil, kağıt tomarı manasına gelmez. Bu mevzuda **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "**Sicil,** kendisine götürüldüğünde insanoğlunun kitaplarını (amel defterlerini) dürüp kaldıran meleğin adıdır." Bu görüş, Hz. Ali'den de rivâyet edilmiştir. **Ebul Cevzâ, İbn Abbas** (r.a)'ın: "Bu **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in katiplerinden birisinin adıdır" dediğini de rivâyet etmiştir. Ama bu pek tuhaf bir görüştür. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in katipleri meşhurdur ve onlar içinde bu isimde birisi yoktur. **Zeccâc** ise: "Bu, **Habeşçe**'de, "adam" manasınadır" demiştir. Bütün bu izahlara göre, bu tıpkı كَطَيِّ زَيْدٍ نِ الْكِتَابَ "Zeyd'in kitabı dürmesi gibi" denilmesine benzer. O halde "لِلْكُتُبِ" ifadesindeki lâm, tıpkı "رَدِفَ لَكُمْ" (Neml, 72) âyetindeki lâm gibi zâiddir. Biz "**sicil**" ile, kağıt tomarı manası kastedilmiştir" dediğimizde, mastar olan "tayy" kelimesi mef'ülüne muzaf olmuş ve fâili ise hazfedilmiş olur. Buna göre ifadenin takdiri: "Dürenin, tomarı dürmesi gibi" şeklindedir. Bu son görüş, çoğu âlimlerin görüşüdür.

İlk Yaratılış Gibi Diriliş

Âyetteki كَمَا بَدَأْنَا اَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ *"İlk yaratışa nasıl başladıksa, yine onu iade edeceğiz"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ferrâ şöyle der: "Cümle "لِلْكُتُبِ" kelimesi ile tamamlanmıştır. Söze yeniden başlanarak "كَمَا بَدَأْنَا" buyurulmuştur. Bazıları da şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak, *"Bunları melekler karşılayarak, "İşte size va'dedilen gün bu gündür!"* buyurunca, peşi sıra, *"O gün, biz göğü, kitapların sahifesini dürüp büker gibi düreceğiz"* buyurmuş ve böylece "o günü", bu şekilde anlatmış, daha sonra da "o günü" bir başka özelliği ile anlatarak, *"İlk yaratışa nasıl başladıksa, yine onu iade edeceğiz"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi (r.h) şöyle der: "Âyetteki "اَوَّلَ خَلْقٍ" ifadesi "نُعِيدُهُ" ifadesini tefsir edip, ortaya koyduğu mahzûf bir "نُعِيدُ" fiilinin mef'ûlüdür (yani bir iştiğaldir). Kâf, (مَا) edatı yüzünden amel etmekten alıkonulmuştur. Buna göre mana, yeniden yaratmayı, doğrudan yaratmaya (ilk yaratmaya) benzeterek, "Biz, tıpkı ilk yarattığımız gibi, yine onu iade ederiz" şeklinde olmuş olur. Eğer sen, "Bu ifadede halk (yaratma) kelimesinin hikmeti nedir?" dersen, ben derim ki: "Bu tıpkı, adamların ilkini murat ederek, اَوَّلَ رَجُلٍ جَاءَنِي زَيْدٌ "Bana gelen ilk adam Zeyd'dir" demen gibidir. Fakat sen, adamların tek tek anlatılmasını (zikredilmesini) kastederek, bu ifadedeki "**racül**" kelimesini, hem müfret, hem nekire olarak getirebilirsin. İşte tıpkı bunun gibi âyetteki "اَوَّلَ خَلْقٍ" ifadesi "mahlûkatın ilki" manasında, "اَوَّلَ الْخَلْقِ" tekdirindedir. Çünkü "**halk**" kelimesi cemi yapılmayan bir mastardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Dirilişin Mahiyeti**

Âlimler, bu "iâde"nin nasıl olacağı hususunda ihtilaf etmiş olup, bazıları şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, maddelerin parçalarını birbirinden ayırır, ama onları tamamen yok etmez. Sonra o parçaları yeniden bir araya getirir. İşte iâde (tekrar yaratma) budur." Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, maddeleri (cisimleri) tamamen yok eder. Sonra onları aynen yeniden yaratır. Bu âyet, işte bu son görüşe delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, "iâde"yi, ilk yaratışa benzetmiştir. Binâenaleyh ilk yaratış, dağılmış parçaların bir araya getirilmesi olmayıp, aksine yok iken var ediş demek olunca, iâdede de durumun aynı olması gerekir. "Birinci görüşü savunanlar, hem Hak Teâlâ'nın, *"Gökler de O'nun sağ elinde (toplanıp) dürülmüşlerdir"* (Zümer, 67) âyetiyle ki, bu göklerin dürülü olarak (o zaman da) var olacağını göstermektedir, hem de *"O gün yer, bir başka yere değiştirilecektir"* (İbrahim, 48) âyetiyle istidlâl etmişlerdir. Bu âyet de, yeryüzünün parçalarının mevcut olduğuna ancak başka bir şekle dönüştüğüne delâlet eder.

Âyetteki وَعْدًا عَلَيْنَا *"Üzerimizde bir va'd olarak"* ifadesi ile ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır:

a) "**Va'd**" kelimesi burada, te'kid için olan mef'ûl-i mutlaktır. Çünkü نُعِيدُهُ *"onu yine iâde edeceğiz"* ifadesi, iâde etmeyi bir va'ddir.

b) Bundan murat, Allahu Teâlâ'nın meydana geleceğini bildiği şeyin, meydana gelmesi vâcip (kaçınılmaz) olduğu halde, "Bunu haber vermek

ve ilmimizin bunun meydana geleceğini bilmesi sebebi ile, bu bize haktır, vâciptir" mânâsıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Allah إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ *"Gerçekte fâil biziz"* buyurarak, bunu gerçekleştireceğini bildirmiştir. Bu, "Biz bunu hiç şüphesiz yapacağız" demek olup, bahsedilen va'di te'kid eden bir ifadedir.

Hak Teâlâ'nın وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ *"Celalim hakki için, Zikr'den sonra Zebur'da da yazdık"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Zübûr Kelimesinin Manası**

Hamza, ze harfinin zammesi ile bunu "**zübûr**" şeklinde okurken, diğerleri fetha ile "**zebûr**" şeklinde okumuşlardır ki, bu ikinci okuyuşa göre, kelime "**mezbûr**" (yazılmış) manasınadır. Tıpkı "halûb" ve "rakûb" kelimelerinin İsm-i mef'ûl manası ifade etmesi gibi... "Kitabi yazdım" manasında, "زَبَرْتُ الْكِتَابَ" denilir. Kelimenin, ze'nin zammesi ile "**zübûr**" şeklinde okunuşu, tıpkı "**kışr-kuşûr**" (kışrlar) kelimelerinde olduğu gibi, "**zibr**"in çoğuludur. Her iki kıraate göre mana aynıdır. Çünkü "**zibr**" de "kitap" demektir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "**zebûr**" ve "**zikr**"in ne manaya geldiği hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) **Saîd b. Cübeyr, Mücahid, Kelbî, Mukâtil** ve **İbn Zeyd**'e göre: "**Zebûr,** indirilmiş (semavî) kitablar; **Zikir** ise gökte bulunan ümmü'l-kitâb (kitapların anası, özü) olan kitap, yani **Levh-i Mahfuz**" demektir. Çünkü bu kitapta, olacak her şey kaydedilmiştir. Buna melekler açısından, bu isim verilmiştir. Peygamberlere gönderilen kitaplar o kitaptan istinsâh edilir (alınıp yazılır).

b) **Zebûr, Kur'ân**'dır, zikir ise **Tevrat**'tır. Bu görüş, **Katâde** ve **Şa'bî**'nin görüşüdür.

c) **Zebûr, Davûd** (a.s)'a gönderilen **Zebûr**; **Zikir** ise, **Davûd** (a.s)'dan rivâyet edilen (sözler ve menkıbeler)dir. (Mesela) **Davûd** (a.s) şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ var idi, O'nunla beraber hiçbir şey yoktu. Daha sona o, zikri yarattı."

Bana göre bu hususta dördüncü bir izah da şöyledir: Buradaki "zikir" ile ilim kastedilmiştir. Buna göre mana, "Biz yanılma ve unutmanın bizim için câiz olmayacağı bir şekilde bildikten sonra, bunu Zebûr'da yazdık" demektir. Çünkü bir şeyi yazan ve iltizam eden, ama unutabilecek

olan bir kimseye itimat edilmez. Ama unutması ve cayması söz konusu olmayan bir kimse bir şeyi üstlendiğinde onun meydana gelmesi vacip olur.

Arza, Salih Kullar Varis Olur

Hak Teâlâ'nın اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ *"Arza ancak sâlih kullarım mirasçı olur"* ifadesi ile ilgili olarak da şu izahlar yapılmıştır:

1) Âyetteki *"arz"* ile, cennet arazisi, *"sâlih kullarım"* ifadesi ile de, Allah'a itaat eden mü'minler kastedilmiştir. Buna göre mana, Allahu Teâlâ, peygamberlerin kitaplarına ve **Levh-i Mahfûz**'a, cennete ancak sâlih kullarını vâris kılacağını yazmıştır. Bu, **İbn Abbas** (r.a), **Mücâhid, Saîd b. Cübeyr, Süddî** ve **Ebu'l-Aliye**'nin görüşüdür. Bunlar, görüşlerini şu hususlarla desteklemişlerdir:

a) *"Bizi cennetten neresini dilersek konmak üzere bu yere mirasçı yapan Allah'a hamdolsun. (İyi) amellerde bulunanların mükâfatı ne güzel"* (Zümer, 74) âyeti...

b) Burası sâlih kullara ayrılan yerdir. Çünkü bu yer, sadece onlar için yaratılmıştır. Eğer başkaları da onlarla birlikte cennette bulunacaklarsa, bu (asâleten değil), tâbi oluştan ötürüdür. Ama dünya arzı, hem sâlih, hem sâlih olmayanlar içindir.

c) Bu arz, iâde (yeniden yaratmanın) peşi sıra zikredilmiştir. "İâde"den sonra gelecek, bu özellikteki arz ise, ancak cennettir.

d) Hadis'te bu arzın, cennet arazisi olduğu rivâyet edilmiştir. Çünkü cennet arzı, beyaz ve tertemizdir.

2) Buradaki "arz" ile, yeryüzü kastedilmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, ona dünyada mü'minleri vâris kılacaktır. Bu, **Kelbî** ile, bir rivâyete göre **İbn Abbas**'ın görüşüdür. Bu görüşün delili, Hak Teâlâ'nın, *"Allah, içinizden iman edip sâlih amellerde bulunanlara, yemin ile va'detti ki onları yeryüzünde muhakkak (müşriklerin) yerine geçirip (hükümrân) edecek"* (Nûr, 55) âyeti ile, *"Musa, kavmine, "Allah'tan yardım isteyin, sabredin. Şüphesiz ki yer, Allah'ındır. Ona kullarından kimi dilerse onu mirasçı yapar" dedi"* (A'raf, 128) âyetidir.

3) Bu, sâlih kulların vâris olduğu **arz-ı mukaddes**'tir. Bunun delili *"Hakaretlere maruz bırakılmış olan o kavmi de, kendisine feyz ve bereket verdiğimiz yerin doğularına ve batılarına mirasçı kıldık"* (A'raf, 137) âyetidir. Sonunda **Hz. İsa** (a.s) indiğinde Cenâb-ı Hak oraya Ümmet-i Muhammed'i mirasçı kılacaktır.

Belağ'ın Manası

Hak Teâlâ'nın إِنَّ فِي هَٰذَا لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِينَ *"Şüphe yok ki bunda âbidler için, (umduklarına) ulaşma (çareleri yolları) vardır"* âyetindeki, *"bu"* kelimesi, bu sûrede bahsedilen haberlere, va'd ve vaîdlere ve doruk noktasına ulaşmış va'z u nasihatlere bir işarettir. "**Belâğ**" yetecek şey ve sayesinde gâyeye ulaşılan şey demektir. "**Abidler**" ile ne kastedildiği için, "Bunlar âlimlerdir" veya "Bunlar âmiller (ibadet) edenlerdir" denilmiştir. Doğrusu, bunların her iki özelliği de birlikte bulunduranlar olmasıdır. Çünkü ilim, bir ağaç, amel de onun meyvesi gibidir. Meyvesiz ağaç faydasızdır. Ağaçsız meyve ise olmaz.

Âlemlere Rahmet

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ *"Biz seni âlemlere ancak rahmet için gönderdik"* hitabı ile ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hz. Peygamber (s.a.s) hem dinî, hem dünyevî bakımdan "rahmet"tir.

O, dinî bakımdan rahmettir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), insanlar bir câhiliyyet ve dalalet içinde iken ve iki Ehli kitab, yani Yahûdiler ile Hıristiyanlar aradan uzun zaman geçtiği, tevâtürleri (sağlam rivâyetleri) kesildiği ve kitapları hususunda ihtilafları meydana geldiği için, dinleri hususunda şaşkınlığa düştükleri bir zamanda gönderilmiştir. Böylece Allahu Teâlâ onu, hakkı aramaya ve kurtuluş ile mükâfatı elde etmeye hiçbir yolun kalmadığı bir zamanda peygamber olarak gönderdi. Hz. Muhammed (s.a.s) insanları hakka çağırdı, onlara mükâfat yollarını açıkladı, onlara Allah'ın hükümlerini gösterdi helâlı haramdan ayırdetti. Sonra bu "rahmet"ten ancak, himmeti (kastı) sadece hakka ulaşmak olan, taklit, inat ve tekebbüre sapmayan ve Allah'ın muvaffakiyeti kendisinin yoldaşı olan kimseler yararlanabilmişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Allah: *"De ki: "O (Kur'ân) iman edenler için hidâyet ve şifâdır. İman etmeyenlerin ise kulaklarında (ona karşı) bir ağırlık vardır. O (Kur'ân) bunlara karşı bir körlüktür"* (Fussilet, 44) buyurmuştur.

Dünyevî bakımdan Hz. Peygamber (s.a.s)'in rahmet oluşu, insanların onun sayesinde pek çok zilletlerden, savaşlardan ve harplerden kurtulmaları, onun dininin bereketi sayesinde yardıma mazhar olmalarıdır.

Kılıçla Rahmetin Bağdaştırılması

İmdi eğer, "O kılıcın (savaşın) ve ganimet ile mal elde etmenin helalliği hükmünü getirdiği halde nasıl âlemler için bir rahmet sayılabilir?" denirse, biz deriz ki: "Buna birkaç şekilde cevap verilir:

a) O, kılıç hükmünü kibirlenip düşünmeyen, tefekkür etmeyen için getirmiştir. Hem sonra rahman ve rahîm olmak Allah'ın sıfatlarındandır. Ama buna rağmen O da, âsilerden intikam alır. Yine Cenâb-ı Hak, *"Biz gökten bereketli bir su indirdik"* (Mü'minûn, 18) buyurmuştur. Ama bu su, bazen bir fesâda da sebep olur.

b) Bizim Peygamberimiz'den önceki her peygamberi kavmi yalanladığında, Allahu Teâlâ, o yalanlayıcı kavmi yere geçirme, meshetme (şeklini değiştirme) veya suda boğma gibi cezalarla helâk etmiştir. Ama bizim Peygamberimiz'i yalanlayanların cezasını, ölümüne veya kıyamete kadar tehir etmiştir. Nitekim O: *"Sen onların içinde iken, Allah onlara azap etmez"* (Enfal, 33) buyurmuştur. Buna karşı, "Allahu Teâlâ: *"Onlarla savaşın. Allah onlara sizin ellerinizle azap etsin"* (Enfal, 14) ve: *"Allah, münâfık erkek ve kadınlara azap etsin* "(Ahzâb, 73) buyurmamış mıdır" denilemez. Çünkü biz, umûmî bir hükmün tahsis edilmesinin bu umûmîliği zedelemeyeceğini söylüyoruz.

c) Hz. Peygamber (s.a.s), güzel ahlâkın zirvesinde idi. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Hiç şüphesiz ki sen büyük bir ahlâk üzeresin"* (Kalem, 4) buyurmuştur. **Ebu Hureyre** (r.a) şöyle demiştir: "Resûlullah'a "Müşriklere bedduâ et" denildiğinde o, إِنَّمَا بُعِثْتُ رَحْمَةً وَلَمْ أُبْعَثْ عَذَابًا *"Ben ancak rahmet olarak gönderildim, bir azap (vesilesi) olarak gönderilmedim"* cevabını vermiştir. **Huzeyfe** (r.a)'nın rivâyetinde ise o, إِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ اَغْضَبُ كَمَا يَغْضَبُ الْبَشَرُ فَاَيُّمَا رَجُلٍ سَبَبْتُهُ اَوْ لَعَنْتُهُ فَاجْعَلْهَا اَللّٰهُمَّ عَلَيْهِ صَلَاةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Ben, ancak bir insanım, insanların öfkelenmesi gibi, ben de öfkelenebilirim. Binâenaleyh hangi adama kötü söylemiş veya lanet etmiş isem, Allah'ım, sen onu o adam için kıyamet günü bir rahmet kıl"*[7] buyurmuştur.

d) **Abdurrahman b. Zeyd** şöyle demiştir: Âyetteki, *"Âlemlere rahmet için"* ifadesi, "özellikle mü'minlere rahmet olarak" manasınadır, **İmam Ebu'l-Kâsım el-Ensârî** de: "Her iki görüş de, aynı manaya râcidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in Allah'ın âyetleri ile Resûlü'nün mu'cizelerini tefekkür etmeleri durumunda herkes için bir rahmet olduğunu beyân etmiştik.

7 **Müslim**, Birr, 95 (4/2010).

Ama bunlardan yüz çevirip büyüklenene gelince *"O (Kur'ân) bunlara karşı bir körlüktür"* (Fussilet, 44)

İKİNCİ MESELE: **Mu'tezile'nin İtirazına Cevap**

Mu'tezile şöyle demiştir: "Eğer Allahu Teâlâ Ehl-i sünnetin dediği gibi kâfirin küfrünü isteyip, Hz. Peygamber'in sözlerini kabul etmelerini dilemeyip, aksine onların bunu kabul etmemelerini dileyip, onlarda bu hali yaratmış olsaydı, o zaman Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesinin onlara bir rahmet değil, bir azap ve bir bela olması gerekirdi. Bu ise, âyetin hilafınadır. Cenâb-ı Hakk'ın önceki ümmetlerin azabını peşin verdiği gibi, kâfirlerin azabını artık peşin vermemesi bakımından, onun risaletinin rahmet olduğu da söylenemez. Çünkü bize göre, onun herkes için rahmet oluşu, aynı bakımdandır. Halbuki sizin kâfirler için rahmet olarak zikrettiğiniz husus, mü'minler için de söz konusudur. Binâenaleyh onun, mü'minler için rahmet olması bakımından, kâfirler içinde rahmet olması gerekir. Hem Ehl-i sünnetin, dünya nimeti olarak zikrettikleri şey, Hz. Peygamber (s.a.s) gönderildikten sonra söz konusu olduğu gibi, gönderilmeden önce de söz konusudur. Hatta onların, Hz. Muhammed (s.a.s) gönderilmezden önceki dünyevî nimetleri daha fazla idi. Çünkü o, peygamber olarak gönderildikten sonra, başlarını keder, korku ve üzüntüler sarmıştır. Hem Hz. Muhammed (s.a.s), çoğu kâfirlerin ölümüne sebep olan cihâdı emretmiştir. Binâenaleyh "rahmet" ile bu mananın murat edilmiş olması mümkün değildir."

Mu'tezile'nin bu görüşüne şöyle **cevap** veririz: Allah Subhânehû ve Teâlâ **Ebu Leheb**'in kesinlikle iman etmeyeceğini bilip, iman etmeyeceğini bildirince, artık O'nun ona iman etmesini emretmesi, ilmini cehle, doğru haberini yalana dönüştürecek bir emir olmuş olur ki, bu imkânsızdır. Dolayısıyla Allah, ona imkânsızı emretmiş olur. Buna rağmen Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği bir rahmet ise, o zaman "kafirde küfür yaratılmış olduğu halde, onun peygamber olarak gönderilmesi bir rahmettir" denilmesi niçin câiz olmasın? Bir de, kâfirin kudreti, eğer sadece küfre elverişli ise, bu mesele onlar için de bir problemdir. Yok eğer o kudret, her iki zıt şey için (yani, iman ve küfür için) elverişli ise, o zaman bir tarafı tercih etmek ve teselsülü sona erdirmek için, mesele Allah'tan olan bir tercih ettirici sebebe varıp dayanır. Bu durumda, aynı ilzâm yine söz konusudur. Sonra "kâfirlerden, kökü kazıma azabını erteleme" manasında olmak

üzere, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kâfirler için bir rahmet vesilesi olduğunu söylemek niçin câiz olmasın?

Mu'tezile'nin, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in herkes için rahmet oluşu aynı manadadır. Dolayısıyla mü'minler için hangi bakımdan rahmet ise, kâfirler için de aynı bakımdan rahmettir" şeklindeki iddiasına karşı deriz ki: "Âyette, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, aynı bakımdan mı, yoksa farklı iki bakımdan mı rahmet olduğunu gösteren bir izah yoktur. Binâenaleyh senin, bunun tek bakımdan olduğunu iddia etmen, delile dayanmayan bir iddiadır."

Yine Mu'tezile'nin, "Dünya nimetleri kâfirler için, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilmezden önce de söz konusu idi" şeklindeki iddiasına karşı deriz ki: Evet, fakat Hz. Peygamber (s.a.s) gönderildiğinde, mü'minler için bir rahmet olması sebebiyle kâfirler için ilahi bir azâbın ineceği korkusu meydana gelmişti. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in içlerinde bulunması yüzünden onlardan bu korku savuşunca, bu da kâfirler için bir rahmet olmuş olur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Hz. Peygamber (s.a.s)'in Melaikeye Üstünlüğü**

Âlimler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in meleklerden daha üstün olduğu hususunda, bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü melekler de "âlemler" tâbirine dâhildir. Dolayısıyla âyet gereğince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlar için de rahmet olması gerekir. Binâenaleyh onun onlardan efdal olması gerekir."

Buna şöyle cevap verilebilir: Bu görüş, Cenâb-ı Hakk'ın melekler hakkındaki, *"(Melekler) mü'minlerin affedilmesini isterler"* (Mü'min, 7) âyeti ile çelişir. Çünkü bu istiğfâr, melekler tarafından, mü'minler için bir rahmettir. Hz. Peygamber (s.a.s) de "mü'minler"e dâhildir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hiç şüphesiz Allah ve melekleri o Peygamber'e salât ü selam eylerler"* (Ahzâb, 56) âyeti de böyledir.

Medet Allah'tandır

قُلْ اِنَّمَا يُوحٰٓى اِلَيَّ اَنَّمَآ اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ ۚ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٨﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ
اٰذَنْتُكُمْ عَلٰى سَوَآءٍ ۜ وَاِنْ اَدْرِيٓ اَقَرِيبٌ اَمْ بَعِيدٌ مَا تُوعَدُونَ ﴿١٠٩﴾ اِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ

مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ ﴿١١٠﴾ وَإِنْ أَدْرِي لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ ﴿١١١﴾ قَالَ رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ ﴿١١٢﴾

"De ki: "Bana ancak, tanrınızın sadece bir tanrı olduğu vahyolunuyor. Artık siz, Müslüman oluyor musunuz? Eğer onlar yüz çevirirlerse, de ki: "Size, eşit olarak bildirdim. Tehdit edilmekte olduğunuz şey, yakın mı yoksa uzak mı, ben bilemem. Hiç şüphesiz ki O, sözün açığını da biliyor, gizlemekte olduğunuzu da. Ben bilmem, belki bu, sizin için bir imtihandır, bir vakte kadar bir faydalanmadır." (Peygamber şöyle) dedi: "Ya Râb, sen hak ile hükmet. Bizim Rabbimiz o Rahmandır ki sizin vasfedegeldiklerinize karşı (yegâne) sığınılan O'dur" (Enbiya, 108-112).

Bil ki Allahu Teâlâ, kendisinden başka ilâh bulunmadığı hususunda, kâfirlere karşı bahsi geçen tarzda deliler getirip, Hz. Muhammed (s.a.s)'i de âlemlere rahmet olarak gönderdiğini beyan etmiş, bunun peşinden de onlarla savaşması ve onlarla mücadelesi hususunda, mü'minler için bir mazeret, kâfirler için de bir uyarma ve inzâr olacak hususları bildirmek üzere قُلْ إِنَّمَا يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ *"De ki: "Bana sadece vahyolunuyor ki tanrınız, ancak tek tanrıdır"* buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle der: "Ya hüküm bir şeye, ya da bir şey bir hükme kasredilip tahsis edilir. Bu, mesela senin, إِنَّمَا زَيْدٌ قَائِمٌ "Zeyd, ancak ayaktadır" veya إِنَّمَا يَقُومُ زَيْدٌ "Ayakta olan ancak Zeyd'dir" demen gibidir. Bu âyette bu iki misâl bir arada bulunmaktadır. Çünkü "إِنَّمَا يُوحَى إِلَيَّ" ifadesi, fâiliyle beraber إِنَّمَا يَقُومُ زَيْدٌ "ayakta olan ancak Zeyd'dir" mesabesindedir. "أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ" buyruğu da, إِنَّمَا زَيْدٌ قَائِمٌ "Zeyd ancak ayaktadır" mesabesindedir. Bu iki cümlenin burada art arda getirilmesinin hikmeti ve faydası, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılan vahyin, Cenâb-ı Hakk'ın birliğini ispata hasredilmiş olduğuna delâlet etmektir. Cenâb-ı Hakk'ın فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ *"Artık siz Müslüman oluyor musunuz?"* hitabında da bu tarz üzere gelen vahyin, o insanların birliği ve tekliği Allah'a tahsis etmeleri ve O'na eşler nisbet etmekten kurtulmalarını gerektirdiği şeklinde bir mana bulunmaktadır.

Yine bu âyette, Cenâb-ı Hakk'ın birliğinin naklen de ispat edilebileceği hususu bulunmaktadır. Buna göre eğer, "إِنَّمَا" (innemâ) şâyet hasra delâlet etmiş olsaydı, o zaman, "O peygambere tevhitten başka hiçbir şey vahyedilmemiştir" denilmesi gerekirdi. Halbuki bunun yanlış olduğu malumdur" denilirse, biz deriz ki: Bununla mübalağa, yani vahiyde aslolanın özellikle tevhit olduğunu bildirme manası kastedilmiştir."

Uyarmada Eşitlik

Cenâb-ı Hakk'ın فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ آذَنْتُكُمْ عَلَى سَوَاءٍ *"Eğer onlar yüz çevirirlerse, de ki: "Size, eşit olarak bildirdim"* ifadesine gelince, **Keşşâf sahibi** yine şöyle demiştir: "آذَنَ" (âzene) fiili, "bildi" anlamında olan "أَذِنَ" (ezine) fiilinden nakledilmiştir. Ancak ne var ki bu ifade, genel olarak "inzâr etme" manasında kullanılır. Cenâb-ı Hakk'ın, فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ *"Allah'a ve Peygamberi'ne karşı harbe (girmiş olduğunuzu) bilin"* (Bakara, 279) âyeti de bu manadadır. Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) **Ebu Müslim** şöyle der: "Müsâvat ve denklik üzere bildirmek", açıkça harbe davet etmek demektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ *"... hak ve adalet üzere kendilerine (bildir ve ahitlerini) at"* (Enfâl, 58) buyurmuştur. Bunun faydası şudur: Peygamber (s.a.s), **Kureyş**'ten müşrik olan kimselerin savaş konusundaki durumunun, diğer kâfirlerden farklı olduğunu zannetmiş olabilir... Böylece Cenâb-ı Hak o mü'minlere Kureyş'ten müşrik olanların, bu hususta, tıpkı diğer kâfirler gibi olduklarını bildirmiştir."

2) Bu âyetle, "ben size, tevhit ve diğer şeyler hususunda üzerinize vacip olan şeyleri, eşit bir şekilde bildirdim. Tebliğ ve açıklama konusunda aranızda bir ayırım yapmadım. Çünkü ben, muallim ve öğretici olarak gönderildim" manası kastedilmiştir ki, bundan maksat da, onlar *"Ey Rabbimiz, sen bize bir peygamber gönderseydin, biz de senin âyetlerine uyardık"* (Tâhâ, 134) dememeleri için her türlü mazereti ortadan kaldırmaktır.

3) عَلَى سَوَاءٍ "Eşit olarak açıklayıp ilân ve izhar ederek" manasındadır.

4) Bunun anlamı, "yavaşça" demek olup, "Ben size ilân ettiğim o harp hususunda acele etmiyor, tam aksine sizden İslâm'ın sadır olmasını umarak mühlet verip erteliyorum" manasındadır.

Canâb-ı Hakk'ın وَإِنْ أَدْرِي أَقَرِيبٌ أَمْ بَعِيدٌ مَا تُوعَدُونَ *"Tehdit edilmekte olduğunuz şey, yakın mı yoksa uzak mı, ben bilemem"* buyruğuna gelince, bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) Bunun manası, "kıyamet günü veya dünya azabına dair, *"tehdit edilmekte olduğunuz şey yakın mı, yoksa uzak mı, ben bilemem"* şeklindedir. Daha sonra, Cenâb-ı Hakk'ın *"... gerçek va'd olan (kıyamet) yaklaştığı vakit"* (Enbiya, 97) âyetiyle, bunun neshedildiği söylenmiştir. Yani, "Bu ikisi hususundaki gerçek va'd..." demektir. Fakat ne var ki, böylesi haberlerin neshi caiz değildir.

b) Bununla, "Peygamber'in onlara ilan etmiş olduğu harbin, geciktiği sanılmasın diye, uzak mı yakın mı olduğunu Peygamber'in bilemediği" kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, Hz. Peygamber'e onları, daha sonra geleceği vahyedilen, ama zamanını bilemediği bir cihatla inzâr edip korkutmasını emretmiştir. İşte bundan dolayı da ona, onun yakın mı uzak mı olduğunu bilemediğini söylemesini emretmiştir. Bununla, hem bu sûrenin Mekkî olduğu, hem de cihat emrinin hicretten sonra geldiği ortaya çıkmış olur.

c) Bunun manası, "Müslümanların, kâfirlere üstün geleceklerine dair va'd olundukları şey, kesinlikle gerçekleşecektir. Binâenaleyh ben, bunun ne zaman olacağını bilemesem dahi, o kâfirlere mutlaka bu yolla bir zillet ve alçaklığın gelip çatması muhakkak söz konusudur. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ beni buna muttali kılmamıştır" şeklindedir.

Allah Gizlediğinizi Bilir

Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ *"Hiç şüphesiz ki, sözün açığını da O biliyor, gizlemekte olduğunuzu da O biliyor"* ifadesine gelince, bununla kastedilen, ihlâsı emretmek ve nifakı terk etmektir. Çünkü Allahu Teâlâ kalplerdekini bilince, insanın iyice ihlâslı olması gerekir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَإِنْ أَدْرِي لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ *"Ben bilmem, belki bu, sizin için bir imtihandır, bir zamana kadar bir faydalanmadır"* ifadesine gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu: "Belki de azâbın tehir edilmesi sizin için bir imtihandır" manasındadır.

b) Bu: "Başınıza gelecek azâbın vaktinin müphem bırakılması sizin için bir imtihandır. Yani, sizin ne yaptığınız, tevbe edip de küfürden dönecek misiniz dönmeyecek misiniz, bunu görmek için, bu sizi bir sınamadır" demektir.

c) **Hasan el-Basri** şöyle demiştir: Bunun manası: "Sizin dünyada bulunmanız sizin için bir imtihandır" şeklindedir. Çünkü, "fitne" sınamak ve imtihan etmek demektir."

d) Bu, "Siz küfrünüze devam ettiğiniz müddetçe, cihâdın ertelenmesi sizin için bir imtihandır" manasındadır. Çünkü büyük bir zarara götüren şey, bir imtihan olur. O, onların iman etmeleri, böylece de onların dünyada bırakılıvermeleri bir fitne ve imtihan olmayıp, tam aksine bir nimet ve rahmetin izharına vesile olması muhtemel olduğundan, "Ben bilemem" demiştir.

e) Bundan murat, "Ben bilemem, belki de beyân ettiğim, bildirdiğim ve sizi kendisiyle tehdit etiği o şey sizin için bir imtihandır. Çünkü bu, eğer iman etmezseniz, azâbının artmasına sebep olur. Zira, peş peşe yapılan açıklamalara rağmen, iman etmekten yüz çeviren kimsenin azabı daha şiddetli olur. Allah, onu dünya ile faydalandırdığında, bu onun aleyhine bir hüccet gibi olur.

Cenâb-ı Hakk'ın قَالَ رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ *"(Peygamber şöyle) dedi: "Ya Rab, sen hak ile hükmet"* ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **"قَالَ رَبِّ احْكُمْ" Âyetinde Farklı Kıraatler**

Kesre ile yetinilerek قُلْ رَبِّ "...Rabbim de..."; damme ile "رَبُّ احْكُمْ" (Rabbu'h kum) ism-i tafdil sîgasıyla رَبِّي اَحْكَمُ (Rabbi ahkemu) "Benim Rabbim en iyisini hükmedendir" ve رَبِّي اَحْكَمَ"Benim Rabbim muhkem yapmıştır" şekillerinde de okunmuştur.

İKİNCİ MESELE: **Bu Âyetin Anlamı**

Bu ifadeyle ilgili olarak da şu manalar zikredilmiştir:

a) *"Ya Rabbi, benimle kavmim arasında hak ile, yani azap ile hükmet."* Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s) sanki, "Ya Rabbi benimle beni yalanlayanların arasını azap ile aç!" demek istemiştir. **Katâde** de şöyle der: "Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber'e bu duâ hususunda, peygamberlere uymasını emretmiştir. Çünkü onlar, *"Ey Rabbimiz, bizimle kavmimizin arasında sen hak olanı hükmet"* (A'raf, 89) diyorlardı. İşte bundan dolayı şüphesiz ki Cenâb-ı Hak, onlara öldürülme ve katledilmeyi yazmış ve revâ görmüştür.

b) Bunun manası şudur: "Ya Rabbi, hakkı herkese göstermek suretiyle, benimle onların arasını aç... Hak da, onların aleyhine bana yardım etmendir."

Müsteân Allah'tır

Cenâb-ı Hakk'ın وَرَبُّنَا الرَّحْمٰنُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ *"Bizim Rabbimiz o Rahmandır ki, sizin vasfedegeldiklerinize karşı (yegane) sığınılan O'dur"* ifadesine gelince, bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) "Şirk, küfür ve benim davetime kendisiyle karşı çıktıkları batıl ve yalanlamalarına karşı" demektir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "(Ey Muhammed), bana dua ederek, *"Ya Rabbi hak ile hükmet"* kâfirleri de tehdit ederek, *"Bizim Rabbimiz, o Rahmandır ki sizin vasfedegeldiklerinize karşı (yegane) sığınılan O'dur"* de" demek istemiştir, **İbn Amr**, yâ ile "**yasıfûn**" şeklinde okumuştur ki, buna göre mana, "Ey Muhammed, mü'min olan ashâbına, "Bizim Rabbimiz kâfirlerin batıl olan nitelemelerine karşı, yani onların batıllarını def etmede bize yardım etme konusunda bizim yardımcımızdır" de!" demektir.

b) Onla, kuvvet ve saltanatın kendileri için olacağını umuyorlardı. Böylece Allahu Teâlâ, onların zanlarını yalanladı, umduklarını boşa çıkardı, Peygamberi'ne ve mü'minlere yardımda bulunurken, onlardan da yardımını kesti.

Kâdî şöyle der: "Cenâb-ı Hak bu sûreyi, "De ki: Ya Rabbi hak ile hükmet" ifadesiyle bitirmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) onlara tebliğ ve beyanda bulunma hususunda zirveye çıkmış, onlar da ona eziyet etme ve onu yalanlama hususunda doruk noktaya varmışlardı. Böylece Cenâb-ı Hakk (c.c)'ın ona bunu emretmesinin nihai gayesi, onu teselli etmek ve maksadının da, onların maslahatını gözetmek olduğunu bildirmek olmuştur. Binâenaleyh onlar, ille de küfürlerini devam ettirmek isterlerse, seninle onlar arasında ya cihatla veya başkasıyla olan azâbı hemencecik vermek, yahut da bunu tehir etmek sûretiyle seninle onlar arasında hakla hükmetmesi için, Rabbine dönüp O'na yalvarıp yakarman lâzımdır... Gecikse bile, olacak olan şey, yakın sayılır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bunu harplerinde söylediğine dair rivâyet edilen habere gelince bu, Hz. Peygamber (s.a.s) onlarla savaşma emrini hemen ve acele olarak istemişçesine, Cenâb-ı Hakk'ın ona bu sözü söylemesini emretmiş olduğuna delâlet eder gibidir. Muvaffakiyet Allah'tandır. O'nun salâtı, mahlûkatın en hayırlısı olan elçisi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve ashâbına olsun. Allah onlara selam etsin. Âmin.

***

HACC SÛRESİ

Bu sûre, yetmiş sekiz âyet olup,
"هذان خصمان"den, "الصراط الحميد" kısmına kadar olan
üç âyet dışında Mekkî'dir.[8]

8 Matbu nüshada böyledir. Fakat bu kısım 19-24 âyetleri olup beş âyettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَآ اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ ۚ اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَىْءٌ عَظِيمٌ ﴿١﴾ يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّآ اَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارٰى وَمَا هُمْ بِسُكَارٰى وَلٰكِنَّ عَذَابَ اللّٰهِ شَدِيدٌ ﴿٢﴾

"Ey insanlar! Rabbinizden sakının. Çünkü kıyamet zelzelesi müthiş bir şeydir. Onu göreceğiniz gün emzikli her kadın, emzirdiğini unutup geçer, yüklü her (gebe kadın) yükünü düşürür, insanları sarhoş görürsün. Halbuki onlar sarhoş değildirler. Fakat Allah'ın azabı pek çetindir" (Hacc, 1-2).

İttikanın Manası

Bil ki, Allahu Teâlâ, insanlara ittikâyı, (sakınmayı) emretmiştir. Binâenaleyh, bu emre insanların bütün haramlardan ve her türlü emri (vâcibi) yerine getirmemekten korunup uzak olmaları dahil olur. Bu emre, şüphesiz ki bahsettiğimiz iki emir çeşidi girmiştir; çünkü ittikâ eden kimse, ancak korktuğu Allah'ın azâbından şakınır, böylece de, işte bundan ötürü haramları bırakır, vâcibi yerine getirir. Bu ittikânın içine nafilelerin girmediği söylenebilir. Çünkü mükellef onları yapmamadan dolayı, ilâhi azaptan korkmaz, onları ancak mükâfat elde etmek ümidiyle yapar. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, *"... Rabbinizden sakının"* dediğinde, bununla "Rabbinizin azâbından korkunuz, sakınınız" manası kastedilmiş olur.

Zelzele

Cenâb-ı Hakk'ın اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَىْءٌ عَظِيمٌ *"Çünkü kıyamet zelzelesi müthiş bir şeydir"* beyanına gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Zelzele" bir şeyin şiddetle sarsılması demektir. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Âyetteki "sâa" kelimesinin fâil durumunda olması mümkündür. Buna göre bu kelime, hükmi bir mecaz olarak "âdeta eşyayı hareket ettirip sarsan" demek olur. Böylece de "zelzele" kelimesi, fâiline muzaf olmuş bir mastar

olmuş olur. Veyahut da bu kelime, zarflardaki müsamahaya ve zarfların mefûl-i bih yerine geçmesine binâen, "mef'ûlün fih" durumunda da olabilir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın mesela بَلْ مَكْرُ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ *"... hayır, gece gündüz (işiniz) hilekârlıktı"* (Sebe, 33) âyetinde de böyledir. Bu âyette bahsedien "zelzele" Cenâb-ı Hakk'ın "إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا" (Zilzâl, 1) âyetinde bahsedilen zelzeledir.

***İKİNCİ MESELE:* Sûr'a Üflenme Hadisesi**

Âlimler, bu zelzelenin ne zaman olacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak. **Alkame** ve **Şa'bî**'den, bu zelzelenin dünyada olacağı rivâyet edilmiştir ki, bu zelzele olurken güneş de batıdan doğar. Yine, bu zelzelenin, kıyametin kopmasıyla birlikte gerçekleşecek olan zelzele olduğu da ileri sürülmüştür. Hz. Peygamber (s.a.s)'den sûrla ilgili hadiste şunlar rivâyet edilmiştir: *"Sûr, kendisine üç defa üflenen büyük bir boynuzdur. Bunlar, korku ve dehşet uyandıran üfleyiş, baygınlık veren (öldüren) üfleyiş ve Rabbu'l-âleminin huzurunda durmak için olan üfleyiş. Dehşete düşüren üfleyişte Allah dağları yürütür, sarsacak olanı sarsar, ardından gelecek olan da ardından gelir, o gün kalpler titrer. Yeryüzü, ya dalgaların kendisine çarptığı bir gemi, yahut da kendisini rüzgârın salladığı asılı bir lamba gibi olur."*

Mukâtil ve **İbn Zeyd**: "Bu, âhiret günlerinin ilk gününde meydana gelir" demişlerdir. Bil ki âyetin lafzında, hadiste bahsedilen bu kısımlardan herhangi birine dair bir delâlet yoktur. Çünkü zelzele her ne kadar bundan önce olsa bile, (kıyamete) böyle bir nisbette bulunma geçerli olur. Ve bu zelzele o kıyametin emarelerinden ve ipuçlarından olmuş olur.

Yine bütün bunları, zelzelenin o kıyametle birlikte olması durumunda da ona nisbet edilebilir... Bu, meselâ bizim اٰيَاتُ السَّاعَةِ "kıyametin alametleri" ve أَمَارَاتِ السَّاعَةُ "kıyametin emareleri" dememiz gibidir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Âyetin Nüzûlü ve Maksadı**

Rivâyet olunduğuna göre bu iki âyet, Müslümanlar hareket halinde iken nazil oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) nidâ etti, derken insanlar etrafında toplanmaya başladı. Peygamber (s.a.s) de onlara bu iki âyeti okudu... Bunun üzerine Hz. Peygamber, insanların bu geceden daha fazla ağladığını görmemişti... Sabah olunca da, onlar binitlerine eyer vuramadılar, çadır kuramadılar, yemek pişiremediler... insanların kimisi ağlıyor, kimisi de oturmuş hazin hazin düşünüyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Bilir misiniz, bu hangi gündür?" deyince onlar: "Allah ve

Resûlü daha iyi bilir" dediler. Hz. Peygamber de: "Bu gün, Allahu Teâlâ'nın **Hz. Âdem** (a.s)'e, "Kalk ve soyundan cehenneme gidecekleri gönder" dediği gündür. Bunun üzerine **Âdem:** "Ne kadar?" manasında olarak: "Ateşe gönderilecekler kimlerdir?" deyince, Allahu Teâlâ: "Her binden, dokuz yüz doksan dokuzu cehenneme, biri de cennete" buyurur. İşte o esnada küçükler yaşlanır, hamileler hamillerini düşürür ve sen insanları âdete sarhoş imişler gibi görürsün. Bu, mü'minlere ağır geldi de ağlamaya başladılar ve: "Ey Allah'ın Resûlü, kim kurtulacak?" dediklerinde, Hz. Peygamber (s.a.s) *"Güler yüzlü olun, doğruluk peşinde koşun ve dosdoğru olun. Çünkü sizin beraberinizde, iki mahluk grubu daha vardır ki, bunlar her nerede bulunsalar, mutlaka onların sayılarını son derecede çoğaltırlar ki onlar da Ye'cûc ile Me'cûc'dur"* diye cevap verdi. Hz. Peygamber (s.a.s) sözüne devamla: "Ben sizlerin, cennettekilerin dörtte biri olmanızı umarım" deyince, orada bulunanlar tekbir getirdiler. Daha sonra Hz. Peygamber: "Ben sizin, cennetliklerin yarısı olmanızı umarım" deyince de, orada bulunanlar tekbir alıp Allah'a hamdettiler. Sonra da Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben sizlerin, cennettekilerin üçte ikisi olmanızı umarım. Çünkü cennetlikler, yüz yirmi bölüktür. Onların sekseni benim ümmetimdir. Müslümanlar, kâfirler içinde adeta devenin yanındaki ve böğründeki bir alâmet veyahut da siyah öküzdeki beyaz bir kıl gibidir" dedi ve sözüne devamla: "Ümmetimden yetmiş bini, sorgusuz sualsiz cennete girer" deyince **Hz. Ömer** (a.s) "Yetmiş bin!" dedi. Hz. Peygamber: "Evet, her birinin yanında da yetmiş bin kişi vardır" buyurdu. Bunun üzerine, **Ukkâşe İbn Mıhsan** ayağa kalkar ve: "Ey Allah'ın Resûlü, benim de onlardan olmam için dua et" deyince, o: 'Sen onlardansın" buyurur. Bunun üzerine ensardan bir adam kalkar ve aynı şeyi söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu konuda **Ukkâşe**, senden önce davrandı"[9] buyurur. Sonra ashâb, bu yetmiş binin kimler olduğu hususunda konuşmaya dalar. Bu cümleden olarak bazıları bunların, İslâm fıtratı üzere doğmuş kimseler olduğunu söylerken, bazıları da bunların iman edip Hz. Peygamber (s.a.s)'le cihat edenler olduklarını söyleyip, bu görüşleri Hz. Peygamber'e haber verdiler. O da: هُمُ الَّذِينَ لَا يَكْتَوُونَ وَلَا يَكْوُونَ وَلَا يَسْتَرْقُونَ وَلَا يَتَطَيَّرُونَ وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ *"Onlar (tedavi için) dağlanmayan, başkasını dağlamayan, kendilerine okuyup üflenmesini istemeyen, herhangi bir şeyi uğursuz saymayan ve sadece Rablerine güvenip dayanan*

9 **Buhârî,** Rikak, 50; **Müslim,** İman, 368 (1/197) (Kısmen).

kimselerdir"[10] buyurdu. (Bu mertebeye ulaşmış olan, Allah'ın has kulları olup, avâm ise, her türlü tedavi yoluna başvurur).

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, insanlara takvayı emretmiş, sonra da bunun onlara vacip olmasını kıyametin daima hatırlanmasına bağlamış ve bu takvayı en dehşetli sıfatla nitelemiştir ki, buna göre mana, "Takvâ, bu büyük zararın, insanların nefislerinden giderilmesini gerektirir. Nefislerden zararı defetmenin ise vacip olduğu malumdur. Binâenaleyh, takvânın da vacip olması gerekir" şeklinde olmuş olur.

***BEŞİNCİ MESELE:* Ma'dûm (Yok) Hakkında "Şey" Denir mi?**

Mu'tezile, Cenâb-ı Hakk'ın *"Çünkü kıyamet zelzelesi müthiş bir şeydir"* buyruğuna dayanarak şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, kıyameti, mevcut olmadığı halde henüz yok iken, "şey" diye nitelemiştir." Yine onlar *"Allah her şeye kâdirdir"* (Bakara, 20) âyetine dayanarak şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hakk'ın kâdir olduğu şey, ya mevcut olur, ya da ma'dûm olur. Birincisi muhaldir, aksi halde kâdir olanın, mevcut olanı (yeniden) meydana getirmeye kâdir olmuş olması gerekir. (Buysa bâtıldır). Bu batıl olunca, Allah'ın kâdir olduğu şeyin, ma'dûm olduğu sabit olur. O halde de, ma'dûm, "şey"dir. Yine Mu'tezile, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hiçbir şey hakkında, "Ben bunu herhalde yarın yaparım" deme"* (Kehf, 23) âyetine dayanarak şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak şu anda, "şey" lâfzını, yarın olacak olan hakkında kullanmıştır. Yarın olacak olansa, şu anda yoktur, o halde ma'dûm, "şey"dir. Allah en iyisini bilendir.

Mu'tezile'nin birinci görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: "Zelzele, hareket eden cisimler demektir. Hareket eden maddeler ise, kendisiyle arâzların bulunup kaim olduğu cevherlerdir, zâtlardır. Halbuki, böyle bir vasfın ma'dûmda mevcut olması, imkânsızdır. O halde, zelzelenin yok iken "şey" olması imkânsızdır. Binâenaleyh ittifakla mutlaka tevil etmek gerekir. Buna göre mana, "o zelzele mevcût olduğunda "şey" olur" şeklindedir. Bu, aynı zamanda onların diğer görüşlerine de bir cevaptır.

***ALTINCI MESELE:* Kıyametin Dehşeti**

Cenâb-ı Hak, "zelzele"yi "büyük (müthiş)" olmakla nitelemiştir. Allah'ın büyük olduğunu söylediği şeyden ise büyük olan bir şey yoktur.

10 **Buhârî,** Tıp, 17; **Müslim,** İman 371 (1/198).

Âyetteki "يَوْمَ تَرَوْنَهَا" zarfı, "تَذْهَلُ" fiili ile mansûb olup, "o gün emzikli kadın emzirdiğini unutup geçer" manasındadır. "تَرَوْنَهَا"daki hâ zamirinin daha önce bahsi geçmiş olduğu için, "zelzele" kelimesine râci olması muhtemel olduğu gibi, "sâat" kelimesine râci olması da muhtemeldir. Doğruya en yakın olanı, bu zamirin "zelzele" kelimesine râci olmasıdır. Çünkü o büyük korkuyu gerektiren şey, o zelzeleyi müşahede etmektir.

Bil ki, Cenâb-ı Hak, bu günün dehşetlerine dair şu üç şeyi zikretmiştir.

a) Âyetteki تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا اَرْضَعَتْ *"Onu göreceğiniz gün, emzikli her kadın, emzirdiğini unutup geçer"* cümlesinin ifade ettiği hususdur. Yani, "Onu, o zelzele gafil hale getirir" demektir. "**Zuhûl**" dehşet ve korkudan dolayı bir şeyi görmemek demektir. Buna göre şâyet, "Cenâb-ı Hak niçin "مُرْضِع" dememiş de "مُرْضِعَةٍ" demiştir?" denilirse, ben derim ki: "مُرْضِعَةٌ" kelimesi, emzirirken memesini fiilen çocuğun ağzına verendir. "مُرْضِعٌ" ise, emzirme işini, bilfiil bu şekilde yapmayan, mutlak anlamda emziren demektir. İşte bu sebeple, kıyametin bu dehşeti, meme veren kimse memesini çocuğun ağzına verdiği bir anda, onu bastırdığında, başına gelen dehşet ve korkudan dolayı ağzında meme olanın onu ağzından çıkarıp attığına delâlet etsin diye, "مُرْضِعَةٍ" denilmiştir. Âyetteki "عَمَّا اَرْضَعَتْ" ifadesine gelince bu, "emzirmekten" veyahut da, "emzirdiği şeyden" demek olup, bu ikincisine göre "şey" kelimesi "çocuk" olmuş olur. Böylece de bu açıklamaya göre "**mâ**", "**men**" anlamına gelmiş olur.

b) Cenâb-ı Hakk'ın وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا *"Yüklü her (gebe kadın) yükünü düşürür"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Buna göre mana, "O, o günün dehşetinden dolayı, çocuğunu tam veya tam olmadan düşürür" şeklindedir. Ki bu da, bu zelzelenin, diriltilişten önce olacağına delâlet eder. **Hasan el-Basri** de şöyle demiştir. Emziren kadın, çocuğundan, onu sütten kesmediği halde gafil olur, hamileler de, karınlarındakini yaratılışları tamamlanmadan atar, düşürür." **Kaffâl** de şöyle der: "Şöyle denilebilir: Hamile veya emzikli olduğu halde ölen kadın, hamile veya emzikli olduğu halde diriltildiğinde o korkudan dolayı çocuğu düşürür. "Emziklinin gaflet etmesi, hamilenin hamlini düşürmesi" ifadelerinden bir teşbihin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bu tıpkı âlimlerin, Cenâb-ı Hakk'ın يَوْمَ يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا *"Çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek olan bir günde"* (Müzzemmil, 17) âyetini tevil etmeleri gibidir."

İnsanların Sarhoşluğu

c) Âyetteki وَتَرَى النَّاسَ سُكَارٰى *"İnsanları sarhoş görürsün"* cümlesinin ifade ettiği hususla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu kelime tâ'nın dammesiyle (meçhûl olarak), "تُرَى" (turâ) şeklinde de okunmuştur. Nitekim sen ya, "اَرَيْتُكَ قَائِمًا" yahut da رَاَيْتُكَ قَائِمًا "seni ayakta gördüm" dersin. "النَّاسَ" kelimesi ise, ya nasb ile ya da ref ile okunur. Nasb okunması hali açıktır. Merfû okunmasına gelince, bu kelimenin meçhul olan fiilin nâib-i fâili olmasından dolayıdır. Fiilin müennes getirilmesi ise, "النَّاسَ" kelimesinin "cemâat" lafzıyla te'vil edip açıklanmasından dolayıdır. Bu kelime hem "**sekrâ**" hem de "**sükârâ**" şeklinde okunmuştur. Bu, tıpkı "جَوْعَانُ" kelimesinin müennesinin جَوْعٰى "aç kadın" ve "عَطْشَانُ" kelimesinin müennesinin عَطْشٰى "susamış kadın" şeklinde olması gibidir. Yine كُسَالٰى (tembel kimseler) ve عَجَالٰى(acele eden kimseler) kelimeleri gibi "**sükârâ**" ve "**sekârâ**" şeklinde de okunur. **A'meş**'in, "**sekrâ**" ve "**sükrâ**" şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir ki, onun damme ile "**sükrâ**" okuması gariptir.

İKİNCİ MESELE

Âyet-i kerimenin manası, "Onlar gerçekte sarhoş olmadıkları halde, onları sarhoş gibi görürsün. Ancak ne var ki, Allah'ın azâbından onları bürüyen şeyin dehşeti, onların akıllarını gidermiş ve temyiz kabiliyetlerini uçurmuştur" şeklindedir. **İbn Abbas** ve **Hasan el-Basri:** "Sen onları, içtiklerinden dolayı değil, o günün korkusundan dolayı sarhoş görürsün" manasındadır, demişlerdir.

Şâyet sen, "Niçin ilk önce "**teravne**" (görürsünüz) sonra da müfret olarak "**tera**" (görürsün) denilmiştir?" dersen, biz deriz ki: Çünkü bu fiil ilkönce, "zelzele"ye taalluk etmiş, böylece de insanların tümü onu görür gibi kabul edilmiştir, halbuki bu, en sonunda insanların sarhoş olmaları haline bağlanmıştır. Binâenaleyh, onlardan her birinin diğerlerini görücü olmaları gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Eğer "siz, o günün şiddetinin herkes için, yahut özellikle cehennemlikler için tahakkuk edeceğini mi söylüyorsunuz?" denilirse, biz deriz ki: Bazı kimseler, o en büyük korkunun ve diğer korkuların sadece cehennemliklere has olduğunu, cennetliklerin ise her şeyden emin olarak haşr olunacaklarını söylerken, "Hayır, bunlar herkes için söz konusudur. Çünkü Cenâb-ı

Hakk'ın fiillerine karşı kimsenin itiraz hakkı yoktur ve Allahu Teâlâ üzerinde hiç kimsenin bir hakkı yoktur" da denilmiştir.

Dine İtiraz Edenler

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِى اللهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ ﴿٣﴾ كُتِبَ عَلَيْهِ اَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَاَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ اِلٰى عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٤﴾

"İnsanlardan kimi, Allah hakkında, bir bilgisi olmaksızın münakaşa eder durur ve her azgın şeytanın ardına düşer. Onun aleyhinde şu hüküm yazılmıştır: "Kim onu dost edinirse, şüphesiz bu, onu saptırır, onu o alevli ateşin azabına götürür" (Hacc, 3-4).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Önceki Kısımla Münasebet**

Bu âyetlerin, geçen âyetlerle münasebet ve ilgisi hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Allahu Teâlâ, geçen âyetlerde kıyametin dehşetinden ve şiddetinden bahsetmiş, insanları kendisinden ittikâ etmeye davet etmiştir. Daha sonra bu âyetlerde de, önceki âyette bahsettiği o insanların bir kısmını söz konusu edip, onların mücâdele ve münakaşalarından bahsetmiştir.

b) Allahu Teâlâ, kıyamet zelzelesinin ve şiddetinin bildirilmesine rağmen, yine de bazı insanların Allah hakkında bilgisizce mücâdele ettiklerini ileri-geri konuştuklarını bildirmiştir.

Âyetteki وَمِنَ النَّاسِ *"İnsanlardan kimi"* ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

1) Bunlar öldükten sonra dirilmeye inanmayan kimselerdir. Bunun böyle olduğuna, *"İnsan, kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmedi mi ki, şimdi, açıktan açığa müfrit bir hasımdır"* (Yâsin, 77) âyeti de delâlet eder. Hem bundan önce bahsedilen husus, öldükten sonra diriliş, hem bundan sonra bahsedilen şey, öldükten sonra dirilişe delâlet eden hususdur. Binâenaleyh âyette söz konusu edilen bu mücâdele ile, öldükten sonra diriliş hususundaki bir mücadelenin kastedilmiş olması gerekir.

2) Bu, **Nadr b. el-Haris** hakkında nâzil olmuştur. Çünkü o, Kur'ân'ı yalanlıyor ve Kur'ân'ın, geçmiş ümmetlerin düzdükleri masallar olduğunu iddia ediyor ve: "Muhammed'in size getirdiği şey, tıpkı benim size anlattığım geçmiş milletlerin efsaneleri gibidir" diyordu. Bu, **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüdür.

***İKİNCİ MESELE:* Caiz Olan Tartışma**

Bu âyet, mefhum-u muhâlifi ile (dolaylı olarak), hak olan mücâdelenin yapılabileceğinin caiz olduğuna delâlet eder. Çünkü bıktırıcı olmamasının yanısıra, mücadelenin delillere tahsis edilmesi, bilgiye dayalı bir mücadelenin olabileceğini gösterir. O halde bâtıl mücadele, Hak Teâlâ'nın, *"Bunu sana, (bâtıl) bir mücâdeleden başka (maksatla) ileri sürmediler"* (Zuhruf, 58) âyeti ile; hak mücâdele de, *"Onlarla mücâdeleni, en güzel bir yol ile yap"* (Nahl, 125) âyeti ile kastedilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ *"Her azgın şeytânın ardına düşer"* ifadesi hakkında şu iki görüş vardır:

1) Cenâb-ı Allah, bununla kendileri ile birlikte insanları küfre davet eden, kâfirlerin ileri gelenleri demek olan, insan şeytanlarını kastetmiş olabilir.

2) Bununla, İblis ve ordusu kastedilmiştir. **Zeccâc** şöyle der: "**Merîd** ve **mârid**, dümdüz, pürüzsüz yüksek şey demektir. Nitekim Arapçada dümdüz pürüzsüz kaya manasında, "**sahratun merdâ**" denilir. Bu kelimenin, denginin sınırını geçtiğinde şeytanlardan başka şeyler hakkında kullanılması da mümkündür.

Kütibe Aleyhi Tabirinin İzahı

Âyetteki كُتِبَ عَلَيْهِ *"Onun aleyhine (şu hüküm) yazılmıştır"* ifadesi ile ilgili, şu iki izah yapılmıştır:

a) "كُتِبَ عَلَيْهِ" (üzerine yazıldı) ifadesi, bir darb-ı mesel (mecâzi bir ifadedir). Bu, "Bu şey, onun hal ve hareketlerinde ortaya çıktığı için, sanki falancanın saptırması onun üzerine yazılmış, ona o damga vurulmuştur" demektir.

b) Bu hüküm, onun aleyhine olarak **ümmü'l-kitab**'da (**Levh-i Mahfuz**'da) yazılmıştır.

Bil ki bu "hû" (o) zamiri "mücâdele eden" kimseden ve "şeytan"dan sonra zikredilmiştir. Binâenaleyh bu zamirin, bunlardan her birine bedel olarak

râci olması muhtemeldir. Dolayısıyla eğer bu zamir, "mücâdele eden"e râci ise, o zaman "men" edatının müfret olan lafzına râci olmuş olur. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, "şeytanlara tâbi olan kimseler üzerine, "Kim şeytanı dost edinirse, onu cennetten saptırır ve cehenneme götürür" diye hükmetti" demiştir. Bu da, Allah tarafından bir zecr (caydırma)dır. Buna göre sanki Hak Teâlâ, "Hali böyle olan kimseye bu tehdide müstahak olacağı hükmü yazılmıştır" demiştir. Yok eğer bu zamir "şeytan"a râci olursa, o zaman mana "O kimse, hakkında, "Kim onu kabul ederse, o dalâlettedir" diye yazılı olan her kovulmuş şeytana tâbi olmuş olur. Bu izaha göre de, yine bu şeytana uyma hususunda bir zecr olmuş olur.

Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kâdî Abdulcebbâr şöyle der: "**Kütibe aleyhi**" tabiri ile, "Onun hakkında hüküm olarak verildi" manası kastedilmiştir denildiğinde, bu zamirin ancak "şeytana tâbi olan"a râci olması mümkün olur. Çünkü Allahu Teâlâ'nın şeytana, "O, saptırır" diye hükmetmiş olması câiz değildir. Bunun, "Şeytanın sözlerine itibar edenler hakkında, "Şeytan onu cennetten saptırdı ve cehenneme sevk etti" hükmü verildi" manasında olması mümkündür. Allah onlara rahmet etsin âlimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bu hüküm onun hakkında verildiğine göre, tahakkuk etmeyecek olsa, Allah'ın doğru haberi yalana dönüşmüş olur. Böyle olması ise imkânsızdır. İmkansıza götüren şey de imkânsızdır. Dolayısıyla, bu hükmün tahakkuk etmesi imkânsız olur.

İKİNCİ MESELE

Âyet, Allah hakkında mücadele edenin, eğer Allah'a inanmıyorsa, bu mücâdelenin kötü ve kınanmış olduğuna ve azap sebebi olacağına delâlet etmektedir. Dolayısıyla bu, Allah'a inanmanın (aklen) zarûri ve mecbûri olmadığına delâlet eder. [11]

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kâdî şöyle der: "Bu ifadede, Allahu Teâlâ hakkında mücadele etmenin, Allah'ın yaratması ve iradesi ile meydana gelmediğine bir delalet vardır. Aski halde, bu mücâdele, şeytana tâbi olanların işi olarak gösterilemezdi ve: "Onu şeytan saptırır" denilmez, aksine: "Onu Allah saptırdı" denilmesi

11 Bu hüküm, Eş'ari mezhebine göredir. Maturîdîlere göre ise, insanın aklını çalıştırarak Allah'ı bulması gerekir (Ç).

gerekirdi. **Kâdî**'nin bu görüşüne, "Senin bu iddiana **"ilim** ve **dâi** meselesi"yle karşı çıkılır" diye cevap verilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki "اَنَّهُ" ifadesi, hem "**innehu**" hem "**ennehu**" seklinde okunmuştur. Bunu fethalı okuyan, birinci "اَنَّ" edatı **"Kütibe"** fiilinin nâib-i faili, ikincisi de ona ma'tûf olduğu için, bunu böyle okumuştur. Bunu kesreyle okuyan ise, "yazılma" işini "hikaye etme" aynen yazıldığı gibi aktarma üslûbu ile, böyle okumuştur. Bu tıpkı, "Ben كَتَبْتُ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ Yani: "Ben, "Allah, gani ve hamiddir" diye yazdım" demen gibidir. Yahut da, bu ifadenin başında mukadder bir "قِيلَ" (denildi ki) fiilinin bulunduğunu, veya **"Kütibe"** fiilinin "قَالَ" fiili manasında olduğunu söyleyebiliriz.

İnsanın Yaratılışı

يَآ اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَاِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِى الْاَرْحَامِ مَا نَشَآءُ اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوٓا اَشُدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْـًٔا وَتَرَى الْاَرْضَ هَامِدَةً فَاِذَآ اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَآءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَاَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ﴿٥﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّهُ يُحْيِ الْمَوْتٰى وَاَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٦﴾ وَاَنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَاَنَّ اللّٰهَ يَبْعَثُ مَنْ فِى الْقُبُورِ ﴿٧﴾

"Ey insanlar, eğer siz öldükten sonra diriliş hakkında herhangi bir şüphe içinde iseniz, şu muhakkaktır ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra bir alakadan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir çiğnem etten yarattık ve size apaçık gösterelim diye, sizi dilediğimiz belirli bir vakte kadar, ana rahimlerinde durdururuz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarırız. Sonra da kuvvetinize ermeniz için (büyütüyoruz). Kiminiz öldürülüyor, kiminiz de, bilmesinden sonra hiçbir şey bilmemek üzere, ömrün en fenâ devresine gerisin geri itiliyor. Sen, yeryüzünü kupkuru ve ölü görürsün. Fakat onun üstüne suyu indirdiğimiz zaman, harekete gelir, kabarır ve her güzel çiftten

nice nebat bitirir. Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah hakkın tâ kendisidir. Gerçekten ölüleri diriltir. Şüphesiz O, her şeye hakkıyla kâdirdir. Hiç şüphesiz o kıyamet, elbet gelecektir, bunda bir şüphe yok. Muhakkak Allah, kabirlerde olanları diriltip kaldıracaktır" (Hacc, 5-7).

Farklı Kıraatler

Hasan el-Basri, harekeli olarak "مِنَ الْبَعْثِ" şeklinde okumuştur, Bunun bir benzeri, "**halb**" ve "**tard**" kelimelerinin "**haleb**", "**tarad**" şeklinde de okunmasıdır. Tâ'nın ve râ'nın kesresi ile "مُخَلَّقَةٍ" ve "غَيْرِ مُخَلَّقَةٍ" şeklinde okunmuştur. **İbn Ebi Able** bunların ikisini de mansub olarak okumuştur. "لِنُبَيِّنَ - نُقِرُّ - نُخْرِجَكُمْ" fiillerinin en meşhur kıraati, bu şekilde nûn ile okunuşudur. **İbn Ebi Able** ise, üçünü de yâ ile (müfret gâib) olarak okumuştur. Bunların nûn ile okunmasına göre şu vecihler söz konusudur.

a) Bu, meşhur kıraattir.

b) **Seyrâfi, Davûd**'dan, **Davûd** da **Ya'kûb**'dan rivâyetle bunların nûn'un fethası, kâf ve râ'nın zammesi ile, "نَقُرُّ" şeklinde okunduğunu söylemiştir ki bu, "suyu döktü" manasındaki "قَرَّ الْمَاءَ" ifadesinden alınmıştır. Yine **Seyrâfi**'den bir başka rivâyette de, durum aynıdır, ancak bunda râ mansub olarak zikredilmiştir.

c) Râ'nın ve cim'in nasbı ile "نُقِرَّ" ve "نُخْرِجَكُمْ" şeklinde de okunmuştur.

Bu fiillerin yâ ile okunmasına göre de şu vecihler söz konusudur:

a) Kâf'ın, râ'nın ve cim'in fethası ile bunlar "**yekarru**", "**yuhricukum**"

b) Kâf'ın, râ'nin ve cim'in zammesiyle "**yekurru**", "**yuhricukum**"

c) Yâ'nın fethası, kâf'ın kesresi ve râ'nın zammesiyle "**yakırru**" şekillerinde okunmuştur. Bu sonuncusu, **Ebu Hâtim**'in kıraatidir. Yâ'nın fethası ile, "Allah öldürdü" manasında, "يَتَوَفَّى" şeklinde kıraat vardır. Bu, **İbn Amre** ve **A'meş**'in kıraatidir. Mim'in sükûnu ile "**erzeli'l-umri**" şeklindeki kıraat meşhurdur. **Abdullah b. Mes'ûd (r.a)**'un kıraatine göre, âyet وَمِنْكُمْ مَنْ يَتَوَفَّى وَمِنْكُمْ مَنْ يَكُونُ شُيُوخًا "Kiminiz öldürülüyor, kiminiz ihtiyar oluyor" şeklinde okunmuştur. Bu kıraat meşhur değildir.

Ebu Ca'fer'in "رَبَتْ" ve "رَبَأَتْ" (yükseldi) şekillerinde kıraati vardır. **El-Amri, Ebu Ca'fer**'in bu hemzeyi, yumuşatarak (telyin ile) okuduğunu rivâyet etmiştir. Yine, buradaki "يَبْعَثُ" fiili "بَاعِثٌ" şeklinde de okunmuştur.

Ölümden Sonra Dirilişin İspatı

Mana: Bil ki Allahu Teâlâ haşr ve neşr hususunda, câhilce o insanların mücadele edip, karşı çıktıklarını haber verip, onları bu hususta zemmedince, haşrın (kıyametin) gerçek olduğuna, şu iki bakımdan delil getirmiştir:

1) Önce canlıların yaratılışı ile istidlâl etmiştir. Bu, *"De ki: Onu, ilk defa yaratan diriltecektir"* (Yâsin, 79) ve *"Onlar derler ki: "Bizi kim yeniden diriltecek?" De ki: "Sizi ilk defa yaratan (Allah)"* (İsrâ, 51) âyetlerinde, mücmel (özet) olarak zikrettiği delile uygundur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Eğer size va'dettiğimiz "ba's" hususunda bir şüpheniz varsa, ilk defa sizi yaratmaya kâdir olanın, tekrar yaratmaya (diriltmeye) kâdir olacağını anlamak için, ilk yaratılışınızı düşününüz" demiştir.

İlk Yaratmanın Safhaları

Sonra Hak Teâlâ, ilk yaratılışın şu yedi mertebesini saymıştır:

Birinci mertebe: Bu âyetteki فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ *"Şu muhakkak ki biz sizi topraktan yarattık"* ifadesi ile anlatılmaktadır. Bu ifade ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, "Biz sizin aslınız-atanız Âdem'i topraktan yarattık" demektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah o (Âdem'i) toprak yarattı"* (Âl-i İmran, 59) ve *"Sizi o (Âdem)'den yarattık"* (Tâhâ, 55) buyurmuştur.

b) İnsanın yaratılışı, meni ve hayz kanındandır. Bu ikisi de insanın (ana-babanın) aldığı gıdalardan oluşur. Gıdalar da ya hayvansal, ya bitkiseldir. Hayvansal gıdalar da, sonunda (hayvanın yediği) bitkilere dayanır. Bitkiler ise, sudan ve topraktan olur. Binâenaleyh *"Biz sizi topraktan yarattık"* ifadesi doğru bir sözdür.

İkinci mertebe: Bu, âyetteki ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ *"Sonra nutfeden"* ifadesi ile anlatılan hususdur. "Nutfe", "az su" manasınadır, yani bu, "herhangi bir sudan" demek olup, bununla "erkeğin suyu" (menisi) kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Aralarında hiçbir ilgi yok iken, o kuru toprağı latif bir suya çeviren benim" demektedir.

Üçüncü mertebe: Bu, âyetteki ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ *"Sonra da bir alakadan"* ifadesi ile anlatılan hususdur. "Alaka", donmuş kan parçası[12] demektir. Su ile, donmuş kan parçası arasında çok büyük bir farkın olduğunda şüphe yoktur.

12 Alaka, müfessirimizin bildirdiği bu manadan başka yapışan, asılıp tutunan şey, sülük anlamlarına da

Dördüncü mertebe: ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ *"Sonra da yaratılışı belli belirsiz bir lokma etten yarattık ve size apaçık gösterelim diye, sizi dilediğimiz belirli bir vakte kadar, ana rahimlerinde durdururuz"* ifadesinin anlattığı hususdur. "Mudğa", bir çiğnemlik küçük et parçasıdır. "Muhallaka", noksanlık ve kusurdan uzak, dümdüz, pürüzsüz şey demektir. Nitekim birisi misvakını veya çubuğunu düzelttiğinde, "خَلَقَ السِّوَاكَ وَالْعُودَ" denilir ki bu, Arapların dümdüz kaya için kullandıkları "صَخْرَةٌ خَلْقَاءُ" ifadelerinden alınmıştır.

Muhallaka Tabirinin Tefsirleri

Müfessirlerin bu hususta çeşitli görüşleri vardır:

a) Bununla, yaratılma halleri tamamlanan ve tamamlanmayan kimseler kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki "**mudga**"yı iki kısma ayırmıştır:

1) Şekli, duyuları, hatları tamamlanmış olanlar.

2) Bu bakımlardan noksan olanlar... Böylece Allahu Teâlâ onu "mudğa" haline getirdikten sonra, ondan noksansız tam bir insan meydana getirdiğini ve bu vasıfları taşımayan kimseleri yarattığını beyan buyurmuştur. Bu **Katâde** ve **Dahhâk**'ın görüşüdür. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, farklı farklı "mudğa"lar yaratmıştır. Onlardan bazılarının hilkati tam, kusurlardan uzak bazıları da bunun aksine... İşte bu farklılığa, insanların yaratılışlarındaki ve suretlerindeki, uzun ve kısa, tam ve noksan oluşlarındaki farklılıkları bağlı olur.

b) "Muhallaka", şekillenmiş; "gayr-ı muhallaka" ise, şekillenmemiş demek olup, bu da şekil almamış, hatları belirlenmemiş ve bir et parçası olarak kalan demektir. Bu görüşte olanlar, **Alkame**'nin, **Abdullah (b. Mes'ûd)**'dan rivâyet ettiği şu sözü delil getirmişlerdir: "Nutfe, ana rahmine düştüğünde, Allah bir melek gönderir. O melek, "Ey Rabbim, bu muhallaka mı, gayr-ı muhallaka mı diye sorar. Eğer Cenâb-ı Hak, "Gayr-ı muhallaka" derse, rahim o nutfeyi kan olarak dışarı atar. Yok eğer, "muhallaka" derse, o zaman melek, "Ey Rabbim, bunun sıfatı nedir, erkek midir, dişi midir? Rızkı nedir? Eceli ne kadardır? Şaki midir, said midir?" diye sorar. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Ümmü'l-Kitab'a (Levh-i Mahfuz'a) git ve oradan bu nutfenin

gelir. Donmuş kan denildiğinde de maksat, işin gerçek mahiyetini bildirmek değil, görünümü ifade etmektir. Vallahu a'lem (Ç).

sıfatlarını (kaderini) yaz çıkar" der. Bunun üzerine melek gider ve oradan o sıfatların hepsini sonunu kadar yazar."[13]

d) **Kaffâl** şöyle der: "Tahlîk" "halk" (yaratma) mastarındandır. Binâenaleyh üzerinden peş peşe tavırlar (merhaleler) ve birbirini izleyen yaratmalar geçmiş olan şeye, üzerinden peş peşe yaratma işi geçtiği için "**muhallak**" denilir. İşte bu noktada âlimler şöyle demişlerdir: "Tam olan, muhallaktır, tam olmayan ise, gayr-ı muhallaktır. Çünkü tam olmayanda, bütün yaratmalar, birbirini tam olarak izlememiştir."

Birinci görüş doğruya daha yakındır. Çünkü Allahu Teâlâ âyetin evvelinde, *"Biz sizi yarattık"* buyurmuş ve bununla insanlara hitap etmiştir. Binâenaleyh hem "muhallaka", hem de "gayr-ı muhallaka" ifadelerinin, ileride insan haline gelecek şey manasına hamledilmesi gerekir. Bu ise, düşük olarak doğanda bu mana yoktur. Çünkü o, bazen hilkati tamamlanmadan düşük olarak doğar. Buna göre eğer, "Keşke siz, âyetteki, *"Sizi ana rahimlerinde durdururuz"* ifadesinden ötürü, bunu düşükler manasına da hamletseydiniz. Çünkü bu ifade, rahimlerde durdurulmayanların olduğunu da, dolayısıyla göstermektedir. Onlar da düşük olanlardır" denilirse, biz deriz ki: "Bu, bizim söylediğimiz "mudğa"nın, muhallak ve gayr-ı muhallak olmasına mani değildir. Çünkü bazısının hilkati (yaratılışı) tamamlanıp, bazısının ki noksan olduktan sonra, bunun tam olması gerekmez. Aksine bu ifadede, Allah'ın rahimlerde durdurduğu ve durdurmadıkları da yaratılmaktadır. Eğer onda, insan şekli meydana gelmiş ise, işte o bu açıdan, içine düşüklerin de dahil olduğu bir ifade olmuş olur.

Âyetteki لِنُبَيِّنَ لَكُمْ *"Size apaçık gösterelim diye"* ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu "Size, "mudğa"nın, muhallaka şekline dönüşmesinin, hür ve irade sahibi bir fâilin tercihi ile olduğunu, o fâilin olmaması halinde onların bir kısmının muhallak, bir kısmının da gayr-ı muhallak hale gelemeyeceklerini beyân edelim diye" demektir.

b) Bu ifadenin manası şöyledir: "Eğer, ba's (yeniden diriliş) hususunda bir şüphede iseniz, sizden öldükten sonra dirilme hususundaki şüphenizi giderecek şeyi size açıklayalım diye, sizi şundan şundan yarattığımızı size haber verip anlatıyoruz. Çünkü bunları böyle yaratmaya kâdir olan, yeniden yaratmaktan nasıl âciz olur."

13 **Müsned,** (3/397; **Müslim,** Kader, (4/2038)

Âyetteki, نُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى *"Sizi dilediğimiz belirli bir vakte kadar, ana rahimlerinde durdururuz"* ifadesine gelince, bununla Cenâb-ı Hak doğum noktasına ulaştırdığı kimseleri kastetmiştir. "Ecel-i Müsemmâ", doğum için biçilen zaman demek olup, bu da ya altı ayın, veya dokuz ayın veya dört yılın sonu yahut da Allah'ın dileyip takdir ettiği başka bir zamandır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak eğer bunu yazmış ise, bu ecel-i müsemmâ olur.

Beşinci mertebe: Bu âyetteki ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا *"Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarırız"* ifadesi ile anlatılan hususdur. Cenâb-ı Hak, "**tıfl**" (bir çocuk) kelimesini müfret olarak getirmiştir. Çünkü bundan maksadı, çocuk cinsine işaret etmektir. Bu, "Sizden her birinizi bir çocuk olarak çıkarırız" manasına da olabilir. Bu tıpkı "وَالْمَلَٰئِكَةُ بَعْدَ ذَٰلِكَ ظَهِيرٌ" (Tahrim, 4) âyetindeki durum gibidir. (Yani her birini ayrı ayrı mütalaa ederek müfret (tekil) getirme söz konusudur).

Altıncı mertebe: *Bu, âyetteki* ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ *"Sonra kuvvetinize ermeniz için (büyütüyoruz)"* ifadesi ile anlatılan hususdur. "**Eşüdd**" kuvvetin, aklın ve temyiz gücünün tam olması demek olup, bu müfredi olmayan çoğul kelimelerdendir. "**Eşüdd**" âdeta birden fazla hususdaki şiddeti ifade ettiği için cemi (çoğul) olarak getirilmiştir.

Binâenaleyh kastedilen mana, -Allah en iyisini bilir ya- "Cenâb-ı Hak sonra, eşüddünüze erişesiniz diye, terbiyeniz de ve gıdalarınızdaki işleri (yolları) kolaylaştırdı" demektir. Allahu Teâlâ bu ifade ile, çocuğun ana rahminden çıkması ile kuvvetine ermesi arasındaki durumlara dikkat çekmiştir. Bu iki hal arasında, merhaleler vardır. Bazı kimseler, insanın çocukluk hali ile, kuvvetine ulaşması halinin başlangıcı arasında bir merhale olmadığını söylemişlerdir.

Erzel-i Umr

Yedinci mertebe: وَمِنكُم مَّن يُتَوَفَّىٰ وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِن بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا *"Kiminiz öldürülüyor, kiminiz de bilgiden sonra hiçbir şey bilmemek üzere, ömrün en fena devresine gerisin geri itiliyor"* ifadesi ile anlatılan hususdur. Bunun manası şöyledir: "Kiminiz, kuvvetine ve tam oluşuna rağmen öldürülüyor, kiminiz de erzel-i ömüre, yani ihtiyarlığa ve bunaklığa sevk ediliyor, böylece de tıpkı çocukluğunun başlangıcında olduğu gibi, bünyesi zayıf, aklı tutarsız ve anlayışı az hale geliyor." Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak niçin, o çocuk gibi bazı şeyleri bildiği halde, *"bilmesinden sonra hiçbir şey bilmemek üzere"* buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki:

Bununla, "onun aklının zâil olması ve hiçbir şey bilmez hale gelmesi" kastedilmiştir. Çünkü bu gibi ifadeler bazen, mübalağa için olumsuz manada zikredilir. Bazı kimseler, Hak Teâlâ'nın, *"Sonra o (insanı) aşağıların aşağısına çevirdik. Ancak iman edip sâlih ameller işleyenler müstesna"* (Tin, 5-6) âyetlerinden ötürü, bu halin mü'minlerde bulunmayacağını söylemişlerdir ki bu görüş zayıftır. Çünkü, *"Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik"* âyeti, kınama manasında olup, bununla cezalandırma yerine geçecek şeyler kastedilmiştir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Ancak iman edip sâlih ameller işleyenler müstesna. Çünkü onlar için, kesilmez (devamlı) bir mükâfat var"* (Tin, 6) buyurmuştur. Canlıların yaratılışlarından, ba's (öldükten sonra diriliş) için çıkarılan istidlâlin hepsi bundan ibarettir.

Yeryüzünün Canlanması

2) Bitkilerin yaratılması ile, öldükten sonra diriliş hususunda yapılan istidlâl, âyetteki وَتَرَى الْاَرْضَ هَامِدَةً فَاِذَا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ *"Sen yeryüzünü kupkuru ve ölü görürsün. Fakat onun üstüne suyu indirdiğimiz zaman harekete gelir, kabarır"* ifadesi ile yapılmıştır. Yerin "hâmide" oluşu, kuruması, bitkilerden ve yeşilliklerden uzak oluşu demektir. "İhtizâz" ise, sevinçten ötürü harekete geçmek demektir. İş, güzel ve faydalı şeylerden olmadığı zaman, neredeyse "اِهْتَزَّ فُلَانٌ لِكَيْتَ وَكَيْتَ" ifadesi kullanılmaz. Binâenaleyh âyetteki "اِهْتَزَّتْ وَرَبَتْ" ifadesi, "O yer, bitki ile harekete geçti ve kabardı" demektir.

Âyetteki اَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ *"Her güzel çiftten nice nebat bitirir"* ifadesi, mecâzî bir ifadedir. Çünkü bunlar yerden biter. Bunları bitiren ise Allahu Teâlâ'dır. Fakat bu bitirme işi, mecâzî olarak yere (toprağa) nisbet edilmiştir. Buna göre bunun manası, "Ekin ve ağaç gibi her çeşit bitkiden bitirir" demektir, "el-behcetu" bir şeyin parlaklığı ve güzel olması demektir. O halde, âyetteki "بَهِيجٌ" (behic) kelimesi, ism-i mef'ûl (güzel olmuş, güzellenmiş) anlamındadır. **Müberred** de, "Bu, "güzel ve aydınlanmış şey" demektir" demiştir.

Cenâb-ı Hak, bu iki delili izah edince matlubu ve neticeyi, bu ikisine dayandırarak, şu beş şeyi zikretmiştir.

a) *"Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir"* âyetinin ifade ettiği hususdur. **Hakk,** mevcût ve sabit olandır. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, "Bu izahlar, bir yaratıcının varlığına delâlet ediyor" diye bir açıklamada bulunmuştur ki, bunun neticesi de şöyle demeye varıp dayanır. Bu,

birbirine zıt arâzların meydana gelmesi ve aynı sırada kendi cisimlerine girmeleri, bir Yaratıcı'nın varlığına delâlet eder.

b) Cenâb-ı Hakk'ın وَاَنَّهُ يُحْيِى الْمَوْتٰى *"Gerçekten ölüleri O diriltir"* âyetinin ifade ettiği husus. Binâenaleyh bu ifade şuna dikkat çekmiştir. "İlah olan zâttan, bu şeylerin yoktan var etmesi imkânsız görülmediğine göre, O'nun ölüleri yeniden diriltmesi nasıl imkânsız görülebilir?

c) Cenâb-ı Hakk'ın وَاَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ *"Şüphesiz O, her şeye hakkıyla kâdirdir"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu, "Bu şeyleri yoktan var edenin, mutlaka zâtı gereği kudret ile tavsif edilmiş olması gerekir... Böyle olan kimse, bütün mümkinâta da kadir ve muktedir olur. Binâenaleyh, böyle olan kimsenin iâde etmeye, yeniden yaratmaya kâdir olması gerekir" demektir.

d) Cenâb-ı Hakk'ın وَاَنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَاَنَّ اللّٰهَ يَبْعَثُ مَنْ فِى الْقُبُورِ *"Hiç şüphesiz o kıyamet elbet gelecektir, bunda bir şüphe yok. Muhakkak Allah, kabirlerde olanları diriltip kaldıracaktır"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu, "Cenâb-ı Hak, yeniden yaratmanın, haddi zâtında mümkün olduğuna ve kendisinin de bütün mümkinâta kâdir olduğuna dair deliller getirince, onun, yeniden yaratmaya da aslında kâdir olduğuna kesinkes hükmetmek gerekir... Bunun "mümkin" olduğu sabit olup, peygamber de bunun olacağını haber verdiğine göre, o işin mutlaka olacağına kesinlikle hükmetmek gerekir" demektir.

Bil ki, bu delilin, bu nazarî görüşe delâlet ettiğini daha düzgün bir şekilde söylemek istersek şöyle denilebilir: Yeniden yaratmak, hadd-i zâtında mümkün olan bir iştir. **Muhbir-i Sâdık** (a.s) da bunun mutlaka olacağını haber vermiştir. Binâenaleyh, bunun mutlaka olacağını kesinkes belirtmek gerekir. Bu işin mümkin olduğunun delilini şöyle izah edebiliriz: Bu maddeler, canlı ve akıllı oldukları sırada, kendileriyle kaim olan o sıfatları, paramparça olduktan sonra da taşıyabilirler. Cenâb-ı Hak (c.c), bütün malûmatı bilen ve bütün mümkin olan makdûrata kadir olan zâttır. İşte bu, yeniden yaratmanın mümkün olduğuna kesinkes hükmetmeyi gerektirir. Çünkü biz dedik ki, o maddeler, dağılıp paramparça olduktan sonra da, o sıfatları taşıyabilirler. Çünkü bu maddeler o sıfatları bir vakitte kabul etmemiş olsalardı, o sıfatları hiçbir vakit kabul edemezlerdi. Çünkü, zâtî işler son bulmaz, devam eder. Şâyet o maddeler, sıfatları hiçbir vakit kabul etmemiş olsalardı, hiçbir vakit canlı ve akıllı olamazlardı. Ancak ne var ki, o maddeler canlı ve akıllı olmuşlardır. Binâenaleyh, o maddelerin

devamlı olarak bu sıfatları kabul edici olmaları gerekir. Cenâb-ı Hakk'ın o mümkin olan şeyleri meydana getirmesinin mümkün olması meselesine gelince, bu şöyledir: Cenâb-ı Hak, bütün malûmâtı bilendir. Dolayısıyla O, mükelleflerin her bir parçasını muayyen bir şekilde bilen bir zât olmuş olur. Keza Cenâb-ı Hak, bütün mümkinâta kâdirdir. Binâenaleyh O, o sıfatları o zâtlarda (cevherlerde) yaratmaya kadir olan bir zât olmuş olur. Böylece, iâdenin (yeniden yaratmanın) mümkün bir şey olduğu ve Allahu Teâlâ'nın da, o mümkini meydana getirecek olan zât olduğu sabit olmuş olur. Bu sebeple de, yeniden yaratmanın haddi zatında mümkin bir şey olduğu kesinlik kazanmış olur. Binâenaleyh, Muhbir-i Sadık (peygamber) onun meydana geleceğini haber verirse, o işin meydana geleceğine kat'iyyen hükmetmek gerekir. İşte, bu asıl kaidenin izahı hususunda söylenecek söz bundan ibarettir.

İmdi, "Cenâb-ı Hakk'ın, önce canlıların sonra da bitkilerin yaratılışından bahsetmesinin ne faydası vardır?" denilirse, biz deriz ki: Bu, Allah'ın bütün mümkinâta kâdir olduğuna ve bütün malûmatı bildiğine delâlet eder. Bu doğru ve gerçek olunca, yeniden yaratmanın da mümkün olduğu sabit olmuş olur. Çünkü, karşı taraf, öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmeyi, işte bu iki aslı kabul etmemeye dayandırmaktadır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak (c.c) kitabı Kur'ân'da her nerede öldükten sonra dirilmeye delil getirirse, orada, kendisinin kâdir ve âlim olduğunu da zikreder. Bu, meselâ, *"De ki: Onları ilk defa yaratan diriltecek. O, her yaratmayı hakkıyla bilendir"* (Yasin, 79) âyetinde böyledir. Binâenaleyh O'nun, *"Onları ilk defa yaratan diriltecek"* beyanı kudretinin, *"O, her yaratmayı hakkıyla bilendir"* buyruğu da ilminin beyânıdır. Allah en iyisini bilendir.

Din Konusunda Münakaşa

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٨﴾ ثَانِيَ عِطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٩﴾ ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ وَأَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿١٠﴾

"İnsanlar içinde öyle kişi vardır ki, ne bir bilgisi, ne istidlâl edeceği bir senedi, ne de aydınlatıcı bir kitabı olmaksızın, Allah yolundan

saptırmak için, (kibir ve azametle) yanını eğip bükerek Allah hakkında münakaşa eder durur. Dünyada rüsvaylık onundur. Biz ona kıyamet gününde de yangın (cehennem) azâbını tattıracağız. Bunun sebebi iki elinin öne sürdüğü şeylerdir ve çünkü Allah, şüphesiz kulları hakkında zulumkâr değildir" (Hacc, 8-10).

Âyetin kıraati hakkında: Bütün kıraat imamları, 'ayn'ın kesresiyle "عِطْفِهِ" ('ıtfihî) şeklinde okurlarken, sadece **Hasan el-Basri** 'ayn'ın fethasıyla okumuştur. Yâ'nın dammesiyle لِيُضِلَّ (liyudılle) şeklinde okunmuştur. Fethasıyla لِيَضِلَّ (liyadılle) okunması, meşhur kıraattir. Kıraat imamları nûn ile "نُذِيقُهُ" (nuzikuhû) şeklinde okurlarken, **Zeyd İbn Ali** "أُذِيقُهُ" (tattırdım) şeklinde okumuştur.

Mâna: Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İnsanlardan kimi, Allah hakkında bir bilgisi olmaksızın, münakaşa eder durur ve (bu hususta) bu azgın şeytânın ardına düşer"* (Hacc, 3) ifadesiyle kimleri kastettiği hususunda şu şekillerde ihtilaf etmişlerdir:

1) **Ebu Müslim:** "Birinci âyet yani, *"insanlardan kimi, Allah hakkında bir bilgisi olmaksızın, münakaşa eder durur ve (bu hususta) her azgın şeytanın ardına düşer"* (Hacc, 3) ifadesi, mukallit tâbiler; bu âyet ise, mukallit olan metbûlar (kendilerine uyulan kimseler) hakkındadır. Çünkü, mücadele eden iki gruptan her ne kadar biri tâbi diğeri metbû ise de, her ikisi de ilimsiz olarak mücadele etmektedir. Bunun böyle olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"ne istidlâl edeceği bir senedi, ne de aydınlatıcı bir kitabı olmaksızın"* ifadesi ortaya koymaktadır. Çünkü bu gibi ifadeler, mukallit hakkında kullanılmaz. Bu ancak, bir şüpheye binâen mücadele eden kimseler hakkında söylenilir.

Şâyet, "sizin söylediğiniz şey, nasıl doğru olabilir; zira mukâllit mücadeleci olmaz" denilirse, biz deriz ki: Mukallit bazen, taklit ettiği şeyi doğrulamak, doğru göstermek için mücadele eder, bazen de her ne kadar asıl dayandığı şey taklit ise de, imkân bulduğunda açık şüpheler irâd eder, ortaya atar...

2) Birinci âyet, **Nadr İbnu'l-Haris,** bu âyet de **Ebu Cehil** hakkında nazil olmuştur.

3) Bu âyet de, **Nadr** hakkında nazil olmuştu. Bu, **İbn Abbas** (r.a)'nın görüşüdür. Âyetlerin tekrarlanmasının faydası ise, onu iyice zemmetmek içindir. Hem, birinci âyette, onun delilsiz olarak, takliden şeytana uyması, ikinci âyette de, onun din hakkındaki mücadelesi ve delilsiz olarak başkasını saptırması ele alınmıştır. Birinci görüş, geçmiş olarak açıklamadan dolayı, doğruya daha yakındır.

İKİNCİ MESELE

Âyet, daha önce de izahı geçtiği gibi ilim, hidâyet ve aydınlatıcı kitaba dayanarak mücadele etmenin güzel ve gerçek olduğuna delâlet etmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, "**ilim**" sözüyle zarûri ilim; "**hüden**" sözüyle, istidlâl ve nazariyyât kastedilmiştir. Çünkü bunlar da bilgi edinmeye iletir. "**Kitâb-ı münîr**" ile de, vahy kastedilmiştir. Buna göre mana, "O, daha önce zarurî, nazarî ve naklî bir ilim bulunmaksızın, mücadele eder" demek olup bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Allah'ı bırakıp da, kendisinde hiçbir bir bilgileri bulunmadığı şeylere (putlara) taparlar"* (Hacc, 71) ve *"Bundan evvel bana, bir kitab... getirin"* (Ahkâf, 4) âyetleri gibidir.

Tabiri ثَانِيَ عِطْفِهِ

Cenâb-ı Hakk'ın ثَانِيَ عِطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللهِ *"Allah yolundan saptırmak için, (kibir ve azametle) yanını eğip bükerek"* âyetine gelince, bil ki "yanı eğip bükmek" ifadesi, kendini beğenmek anlamına gelen, "boyun bükmek ve yanağını, yüzünü çevirmek" gibi hareketlerin ifade ettiği kibir ve kendini beğenme demektir. Cenâb-ı Hakk'ın "لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ" ifadesine gelince, bunu yâ'nın dammesiyle okumak ve bu mücadele eden kimsenin, kendisine başkası tâbi olsun ve böylece de o kimseyi haktan saptırsın diye, bu mücadeleyi yaptığına ve böylece de kibrini ortaya koyduğuna delâlet eder. Böylece de bu okuyuşa göre bu kimse, hem sapıklık ve küfrü, hem de başkasını saptırmayı bir arada yapmış demektir. Bu kelimeyi yâ'nın fethasıyla "**li yadılle**" şeklinde okumaya göre mana, şöyle olur: Onun mücadelesi, sapması neticesine vardığı için, adeta onun gayesi olmuş olur.

Sonra, Cenâb-ı Hak (c.c), o kimsenin hem dünyadaki, hem de âhiretteki halini açıklamıştır. Dünyadaki hali, Bedir gününde onun başına gelmiş olandır. Çünkü biz, **İbn Abbas** (r.a)'tan bu âyetin **Nadr İbn el-Haris**

hakkında nazil olduğunu ve onun da, Bedir günü öldürüldüğünü rivâyet etmiştik. Bu âyeti, belli bir mana ile tahsis etmeyenler ise şöyle demişlerdir: Onun dünyada başına gelen rüsvaylık ile, mü'minlere emredilen, onları kınamak, onlara lanet etmek ve onlarla cihat etmek, savaşmak gibi hususlar kastedilmiştir. Âhiretteki hallerine gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ *"Biz ona kıyamet gününde de yangın (cehennem) azâbını tattıracağız"* âyetinin ifade ettiği hususdur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu hemen başlarına gelen dünyadaki bu rüsvaylık ile, geriye bırakılan o cezânın, onun elinin yapıp gönderdiği şeyden dolayı olduğunu beyan etmiştir. Mu'tezile: "Bu âyet şu birkaç neticeye delâlet eder" demektedir.

1) Âyet, o kimsenin bu cezâya ancak, kendi ameli ve fiili sebebiyle düştüğünü gösterir. Binâenaleyh, o kimsenin fiilini Allah yaratmış olsaydı, Cenâb-ı Hak (c.c) o fiili yarattığında o kimsenin onu yapmaması, yaratmadığında da, o kimsenin onu yapması imkânsız olurdu.. Böylece de bu cezâlandırma, o kimsenin fiili sebebiyle olamazdı. Binâenaleyh, şâyet Cenâb-ı Hak onu, bundan dolayı cezâlandırırsa, bu katıksız bir zulüm olur... Bu da, bu âyetin aksinedir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, o ifadenin gelişinden, وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ *"ve çünkü Allah, şüphesiz kulları hakkında zulümkâr değildir"* ifadesini getirmesi, sayesinde mükellefin bu ikâba müstahak olduğu bir fiili işlemesinden dolayı, O'nun bu azâbı yapmakla zâlim olmadığına delildir ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın o kimseye kendisinden sadır olmayan bir fiil sebebiyle onu cezâlandırması halinde zâlim olacağına delâlet eder. Bu da, babalarının küfründen dolayı çocuklarına azap edilemeyeceğine delâlet eder.

3) Cenâb-ı Hak, zulmetmemekle övünmüştür. Binâenaleyh, **Nazzâm**'ın dediğinin aksine, O'nun zulme kadir olması, Ehl-i sünnetin dediğinin aksine de, Allah'tan zulmün sudûrunun doğru olmaması gerekir.

4) Bu âyetle, Allahu Teâlâ'nın zulmetmeyeceğine istidlâl edilemez. Çünkü, onlara (Ehl-i sünnete) göre, peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğu, zulmün olmamasına dayanmaktadır. Binâenaleyh şâyet biz zulmün yokluğunu naklî delille ispat edecek olsaydık, o zaman "devr" lâzım gelirdi.

Mu'tezile'nin bütün bu görüşlerinin tamamına cevabımız (bizim) "**ilim ve dâi**" delilimizdir.

Kullukta Dünya Menfaati

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍ ۚ فَاِنْ اَصَابَهٗ خَيْرٌ ِۨاطْمَاَنَّ بِهٖ ۚ وَاِنْ اَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ ِۨانْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِهٖ ۚ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَ ۭ ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِيْنُ ﴿١١﴾ يَدْعُوْا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهٗ وَمَا لَا يَنْفَعُهٗ ۭ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلٰلُ الْبَعِيْدُ ﴿١٢﴾ يَدْعُوْا لَمَنْ ضَرُّهٗٓ اَقْرَبُ مِنْ نَّفْعِهٖ ۭ لَبِئْسَ الْمَوْلٰى وَلَبِئْسَ الْعَشِيْرُ ﴿١٣﴾

"İnsanlardan kimi de Allah'a, (dininin) yalnız bir taraf(ın)dan (tutup), ibadet eder. Eğer kendisine bir hayır dokunursa ona yapışır. Eğer bir fitne isabet ederse, yüzü üstü döner. Dünyada da, âhirette de hüsrana uğramıştır o. Bu ise apaçık ziyanın ta kendisidir. O, Allah'tan başka kendisine ne zarar, ne fayda vermeyecek olan şeylere tapar. Bu ise, (haktan) en uzak sapıklığın ta kendisidir. (Evet) o, zararı faydasından daha yakın olana tapar. O, ne kötü yardımcı ve fenâ yoldaştır" (Hacc, 11-13).

Farklı Kıraatler

Kıraat: Âyet "خَاسِرُ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ" şeklinde, nasb ve ref ile de okunmuştur. Nasb ile "**hâsire**" okunuşu, "hal" oluşundan, ref ile "**hâsiru**" okunuşu da, mahzûf mübtedânın haberi oluşundan ötürüdür. **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a), lâm'sız olarak "مَنْ ضَرُّهُ " (Kim ona zarar verirse) şeklinde okumuştur.

Dinde Pazarlık Yapanlar

Bil ki Cenâb-ı Hak, bahsettiğimiz gibi, şirklerini ortaya koyanların ve şirk uğruna mücâdele edenlerin durumunu anlatınca, bunun peşinden münafıkları anlatarak, وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍ *"İnsanlardan kimi de Allah'a (dininin) yalnız bir taraf(ın)dan (tutup), ibadet eder"* buyurmuştur. Âyette geçen "**harf**" lâfzının manası ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

1) **Hasan el-Basri** şöyle demiştir: Kişinin din konusunda itimat ettiği dayanağı, kalbi ve lisânıdır. Binâenaleyh bu ikisinden biri diğeri ile uyumlu olduğunda, insan dini bakımdan mükemmel olmuş olur. Dolayısıyla o kimse, kalbinde nifak olduğu halde, bazı gayelerinden ötürü dili ile

mü'min olduğunu söylediğinde, onun hakkında zemmetmek için o, Allah'a bir "harf" üzere (bir taraftan tutarak) tapıyor" denilebilir.

2) Bu, "O, dinin ortasında ve merkezinde değil de, bir kıyısındadır" demek olup, münafıkların dinen, itminanın verdiği bir sükunet üzere değil de, bir anarşi (kargaşa) içinde oluşlarını anlatan bir teşbihtir. Bu tıpkı, ordunun bir kanadında (kenarında-kıyısında) yer alan kimse gibidir. Eğer bu kimse, bir ganimet kokusu alırsa, yerinde durur ve ayrılmaz. Aksi halde, firar eder ve uçup gider.

İşte âyetteki فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ *"Eğer kendisine bir hayır dokunursa ona yapışır. Eğer bir fitne isabet ederse, yüzü üstü döner"* ifadesi ile anlatılan budur. Çünkü dinde sebat, eğer hakka isabet etmek (gerçeği bulmak), Allah'a itaat etmek ve O'nun cezasından korkmadan dolayı olursa, ancak böyle olur. Ama insanın maksadı, dünyevî menfaatler ise, bu kimse sevinçli anlarda (menfaati olduğu zamanlarda) dindar gibi görünür, sıkıntı zamanlarında ise dinden döner. Böylece de sadece mezmûm bir münafık olmuş olur ki, bu tıpkı *"Onlar (küfür ile iman) arasında bocalayan şaşkın koyunlar gibidirler"*(Nisa, 143) ve *"Eğer Allah'tan size bir fetih (ganimet) gelirse, "Biz de sizinle beraber değil miydik?" der"* (Nisa, 141) âyetlerinde anlatıldığı gibidir.

İKİNCİ MESELE:

1) **Kelbî** şöyle der: "Bu âyet, çöllerinden hicret edip, **Medine**'ye Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına gelen, bazı bedeviler hakkında nazil olmuştur. Onlardan birisi sıhhat ve rahat üzere olup, atı güzel bir tay, hanımı bir oğlan doğurup, malı ve sürüsü çok olduğunda, halinden memnûn olur ve bununla itminân bulur. Ama başına bir bela gelir, hanımı kız yahut atı kısrak doğurur, elinden malı-mülkü gider ve sadaka veremeyecek kadar düşkünleşirse, şeytan ona gelir ve "Bütün bu belâlar, bu dinin yüzünden başına geldi" der. Böylece o kimse de dinden döner." Bu, **İbn Abbas** (r.a), **Saîd b. Cübeyr, Hasan el-Basri, Mücâhid** ve **Katâde**'nin görüşüdür.

2) **Dahhâk**'a göre, âyet **Müellefe-i Kulûb** hakkında nâzil olmuştur ki, **Uyeyne b. Bedr, Akra b. Hâbis, Abbas b. Mirdâs** bunlardandır. Bunlar birbirlerine: "Muhammed'in dinine girelim. Eğer hayır elde edersek, onun hak olduğunu anlarız. Yok eğer başımıza bela gelirse, onun bâtıl olduğunu anlarız" dediler.

3) **Ebu Sa'id el-Hudri** şöyle demiştir: "Bir Yahûdi Müslüman oldu. Derken gözleri kör oldu, malı ve evlâdı yok oldu. Bunun üzerine o "Ey Allah'ın Resûlü beni muaf tut. Çünkü bu dinden bir hayır görmedim. Zira gözlerimi kaybettim, malımı, mülkümü, çoluk-çocuğumu kaybettim" dedi. **Hz. Peygamber** (s.a.s) de: "İslam'dan istifa edilmez, "Nasıl ki ateş, demir, altın ve gümüşün posasını çıkarırsa, İslâm da insanı öylesine arındırır"[14] dedi. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

Fitne Bazen Hayır Olamaz mı?

Âyetteki *"Eğer bir fitne isabet ederse, yüz üstü döner"* ifadesi ile ilgili birkaç soru vardır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hak, bir imtihan olması itibariyle "hayır" da bir "fitne" olduğu halde niçin, *"Eğer bir fitne isabet ederse, yüz üstü döner"* buyurmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sizi, bir fitne olarak şer ile de, hayır ile de imtihan ederiz"* (Enbiya, 35) buyurmuştur.

Cevap: Arapçada böylesi teşbihli ifadeler çokça vardır. Çünkü nimet, hem bir bela, hem bir imtihandır. Zira Allahu Teâlâ: *"Rabbisi insanı imtihan edip, ona ikramda bulunup, nimet verince"* (Fecr, 15) buyurmuştur. Fakat belâ, insanın tabiatına ağır gelen şeylere denir. Münâfığa göre "hayır", sadece dünyevi hayır evmenfaatler; "şer" de, sadece dünyevi şer ve zararlardır. Çünkü onun dini-imanı yoktur. İşte bundan dolayı bu âyet, onların inançlarına göre nâzil olmuş (onlara göre bir ifade kullanmıştır). Her ne kadar bütün hayırlar bir fitne (imtihan) ise de "fitne" lafzı daha çok insanın tabiatına (nefsine) ağır ve güç gelen şeyler hakkında kullanılır.

Nifak ve İrtidat

İkinci soru: Âyet, münâfıklar hakkında olduğuna göre ve münafık gerçekte Müslüman olmadığı için, onun hakkında dinden irtidat etmek ve dönmek söz konusu olmadığı halde, âyette *"yüz üstü (gerisin geri) döner"* buyurulmasının hikmeti nedir?

Cevap: Maksat şudur ki, o kendi diliyle daha önce açıkladığının aksini açıklayıp ortaya koydu ve sıkıntı anında dini kınar hale geldi. Oysa daha önce dini överdi. Bu da hakikatte bir değişim ve dönüştür.

Üçüncü soru: Mükâtil şöyle der: "Hayır, şerrin zıddıdır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, *"Eğer kendisine bir hayır dokunursa ona yapışır"* buyurunca

14 Yani "Müslümanı arındırmak için, Allah onu böyle imtihana tabi tutar. " (Ç).

peşi sıra da, *"Eğer bir fitne (şer) isabet ederse yüz üstü döner"* demesi gerekmiştir.

Cevap: Şiddet, kabih (çirkin-kötü) bir şey olmadığına göre, Allahu Teâlâ, "Ona bir şer isabet ederse" buyurmayıp, aksine onu, kabihlik ifade etmeyen bir kelimeyle anlatmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَ *"O, dünyada da, âhirette de hüsrana uğramıştır"* ifadesi, o kimse dünyada, şerefi, ikramı, ganimet elde etmeyi, şâhitlik, imamlık (liderlik) ve kadılık ehliyetini kaybetmesinden, malı-mülkü kalmamasından ve kanının-canının korunmuş olmamasından ötürü, hüsrana uğramıştır. Yine âhirette de, devamlı bir mükâfatı elden kaçırmış olup, aksine ebedî bir cezâya dûçâr olmuştur. İşte apaçık hüsrân budur.

Zarar ve Fayda Vermeyen Putlar

Hak Teâlâ'nın يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنْفَعُهُ *"O, Allah'tan başka kendisine ne zarar, ne fayda vermeyecek olan şeylere tapar"* ifadesine gelince, bu hususta doğruya en yakın olan şöyle demektir: "Burada bahsedilen, putperest müşriklerdir. Binâenaleyh bu ifade, âyetin Yahûdiler hakkında olmadığına delâlet eder gibidir. Çünkü Yahûdiler Allah'tan başka putlara tapanlardan değillerdir. O halde doğruya en yakın olan, bunun Hz. Peygamber (s.a.s)'e münafıkça yalvarıp-yakaran ve başvuran kimseler hakkında olmasıdır.

Allahu Teâlâ böyle yapmanın هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ *"en uzak sapıklığın tâ kendisi"* olduğunu bildirmiş ve böylece onların sapıklıklarının, küfürlerinin çok ileri derecede olduğunu anlatmak istemiştir. Bu ifade ile, onların sapıklıklarının doğrudan (hidâyetten) çok uzak olduğu manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü onların hepsi, her ne kadar bunun bir hata olduğunda müttefik iseler de, bir kısmı haktan, diğerlerine nazaran daha uzaktır. Binâenaleyh âyetteki, *"en uzak sapıklık"* ifadesi, çölde yolunu iyice şaşıran ve bu şaşkınlığı uzun müddet devam eden kimselerin, sapma ve şaşmalarına benzetilerek kullanılan (mecâzî) bir ifadedir.

Zararı Faydasından Çok Olana Bağlanma

Hak Teâlâ'nın يَدْعُوا لَمَنْ ضَرُّهُ اَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ *"(Evet) o zararı faydasından daha yakın olana tapar"* ifadesinde iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, bunun tefsiri hususunda iki değişik izah yapmışlardır:

1) Bununla onların başvurdukları ve kendilerine sığındıkları liderleri kastedilmiştir. Çünkü bunlar (kısmen) zarar verebilirler. Bu görüşün delili şudur: Allahu Teâlâ geçen ifadede, putların onlara ne fayda, ne zarar veremediklerini beyan etmiştir. Binâenaleyh bu ifade, bahsedilenlerin zarar ve fayda veren varlıklar olmasını gerektirir. Bu sebeple, eğer bu ifadede bahsedilenler de putlar olmuş olsaydı, o zaman bir tenâkuz söz konusu olmuş olurdu.

2) Bu âyette de anlatılanlar putlardır. Bu görüşü savunanlar, iki ifade arasında zâhir, var gibi görülen tenâkuz iddiasına şu şekillerde cevap vermişlerdir:

a) Putlar aslında ne fayda, ne zarar verirler. Ama onlara ibadet, bir zarar sebebidir. Binâenaleyh bu, zararın putlara nisbet edilmesi için yeterli bir sebeptir. Bu tıpkı, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"Ya Rabbî! Çünkü onlar insanların bir çoğunu baştan çıkardılar"* (İbrahim, 36) ifadesinde olduğu gibidir. Bu ifade ile, **Hz. İbrahim** (a.s), sapma sebebi oldukları için, saptırma (idlâl) işini putlara nisbet etmiştir. Binâenaleyh durum, bu ifadede de böyledir. Âyetin önceki ifadesinde, putların zarar veremeyeceğinin bildirilmesi, zararın bizzat fâili olamayacakları manasınadır. Bu cümlede zararın onlara nisbet edilmesi ise, putlara ibadetin zarara sebebiyet vermesi manasındadır.

b) Allahu Teâlâ sanki, önceki ifadede, putların gerçekte ne zarar, ne fayda vereceklerini beyan etmiş; ikincisinde de "Biz, onların zarar ve fayda verdiklerini kabul etsek bile, onların zarar vermesi, faydalarından daha çoktur" demek istemiştir.

c) Kâfirler insaflı düşündüklerinde, putlardan dünyada hiçbir fayda ve zararın gelmediğini anlarlar. Ama âhirette, putlara ibadet etmelerinden ötürü büyük bir azâba uğrayacaklardır. İşte bundan dolayı kâfirler putlara âhirette, "Sizin zararınız, faydanızdan daha çok" diyeceklerdir.

İKİNCİ MESMELE

Nahivciler, âyetteki "لَمَنْ ضَرُّهُ اَقْرَبُ" ifadesinin i'rabı hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Hak Teâlâ'nın لَبِئْسَ الْمَوْلٰى وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ *"O ne kötü yardımcı, ne fenâ yoldaştır!"* ifadesine gelince, buradaki "**mevlâ**", yardımcı; "**aşîr**" ise, arkadaş ve yoldaş manasınadır. Bil ki bu ifadenin, liderler için kullanılmış olması daha uygundur. Çünkü böyle bir ifade putlar için hemen hemen hiç kullanılmaz. Cenâb-ı Hak böylece, o kâfirlerin, hem dünya, hem âhiret hayırlarını

veren Allah'a ibadet etmeyi bırakıp, putlara ibadete ve reislerine itaate döndüklerini bildirmiş, sonra da o reislerini (liderlerini-elebaşlarını) *"Onlar, ne kötü yardımcı!"* diyerek kınamıştır. Bununla liderlerinden medet uman ve onlara sığınan kimselerin kınanması kastedilmiştir.

Allah, Resûlünü Te'yid Eder

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿١٤﴾ مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ ﴿١٥﴾ وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ ﴿١٦﴾

"Şüphesiz Allah, iman eden ve sâlih ameller işleyen kimseleri, altından ırmaklar akan cennetlere sokar. Gerçekten Allah, ne dilerse yapar. Kim dünyada da, âhirette de ona Allah'ın asla yardım etmeyeceğini sanıyorsa, göğe bir ip uzatsın, sonra kendini yerden kesip boğsun ve baksın (intihâr etsin). Bu hilesi onun öfkelenmekte olduğu şeyi, giderecek mi? İşte biz onu, böyle açık âyetler hâlinde indirdik. Şüphesiz Allah dilediğine hidâyet eder" (Hacc, 14-16).

Bil ki Allahu Teâlâ, önceki âyetlerinde, münafıkların ibadetlerinin ve ma'budlarının durumlarını anlatınca, bu âyette de mü'minlerin ibadetlerinin ve Ma'bûdlarının durumunu anlatmıştır. Münafıkların ibadetleri, doğru olması mümkün olmayan bir şekilde, ma'bûdları da ne zarar, ne de fayda vermeyen bir şekildedir. Mü'minlerin ibadeti ise, gerçek (hak) olup, Ma'bud'ları onlara faydaların en büyüğü olan cenneti verecektir. Allahu Teâlâ daha sonra ağaç ile ekini birlikte bulunduran, altlarından ırmaklar akan cennetlerin mükemmelliğini anlatmış ve kendisinin ehl-i cennete fazla mükâfat verip ihsan ve lütuf çeşitlerinden dilediğini yapacağını beyân buyurmuştur. Bu tıpkı *"(Allah) hem onların mukâfatlarını tastamam verir, hem de fazlından onlara, (hak ettiklerinden) ziyâdesini verir"* (Nisâ, 173) âyetinde bahsedildiği gibidir.

Âlimlerimiz "(kulların) fiillerinin yaratılması" (halk-ı ef'al) meselesinde, *"Allah, ne dilerse yapar"* âyetini delil getirerek, şöyle demişlerdir: "Biz, Hak Teâlâ'nın (insanın) imânını murat ettiği hususunda müttefikiz. Halbuki bu ifadede geçen "mâ" lafzı, umûmilik ifade eder. Binâenaleyh bu âyetten dolayı, imânın fâilinin de Allahu Teâlâ olması gerekir." **Ka'bî** buna şöyle karşı çıkmıştır: "Allahu Teâlâ yapmak istediği (dilediği) şeyi yapar. Yoksa başkasının yapmak istediğini değil." Buna şöyle cevap verilir: Âyetteki مَا يُرِيدُ *"ne dilerse"* ifadesi, hem kendi yapmak istediği, hem de insanların yapmak istediği fiilleri içine alan (umûmi) bir ifadedir. Dolayısıyla bu umûmi ifadeyi kayıtlamak, âyetin hilâfınadır.

Hak Teâlâ'nın مَنْ كَانَ يَظُنُّ اَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللهُ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ *"Kim dünyada da, âhirette de ona Allah'ın yardım etmeyeceğini sanıyorsa"* ifadesindeki "ona" zamirinin neyi gösterdiği hususunda şu iki izah yapılmıştır:

Birinci görüş: İbn Abbas (r.a), **Kelbî, Mukâtil, Dahhâk, Katâde, İbn Zeyd** ve **Süddî**'nin görüşüne ve **Ferrâ** ile **Zeccâc**'ın tercihine göre, bu zamir Hz. Peygamber (s.a.s)'e râcidir (onu gösterir). Binâenaleyh Cenâb-ı Hak bu ifade ile, "Kim Allah'ın kelimelerini (âyetlerini) ilân etme ve O'nun dinini ortaya koyma hususunda dünyada, derecesini yüceltmek, onu (a.s) yalanlayanlardan intikam almak suretiyle âhirette, Allahu Teâlâ'nın **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e yardım etmeyeceğini sanırsa" manasını kastetmiştir. Her ne kadar **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den açıkça bahsedilmemiş ise de, bu ifadede ondan bahsedildiğini gösteren bir delâlet (işaret) vardır. Bu işaret de, *"Şüphesiz Allah, iman eden ve sâlih ameller işleyen kimseleri (...) cennetlere sokar"* buyruğundaki "iman" lafzıdır. İman ancak Allah'a ve Resûlullah'a inanmakla tamam olur.

"Semaya İp Uzatmak" Deyiminin İzahı

Burada şu iki şeyi incelemek gerekir:

a) Allahu Teâlâ'nın **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e yardım etmeyeceğini sananlar kimlerdir?

b) Âyetteki فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ اِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ *"Göğe (tavana) bir ip uzatsın, sonra kendini yerden kessin"* ifadesi ne demektir?

Birinci konu: Âlimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) Bir kısım Müslümanlar, müşriklere çok öfkelendikleri için, Allah'ın, Peygamberi'ne va'dettiği o yardımın gecikmesini istiyorlardı. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

2) **Mukâtil** şöyle der: "Bu âyet, bir grup Esedli ve Gatafanlı hakkında nâzil olmuştur. Bunlar şöyle diyorlardı: "Biz, Muhammed'e Allah'ın yardım etmeyeceği endişesini taşıyoruz. Eğer O, Muhammed (s.a.s)'e yardım etmezse, müttefikimiz olan Yahûdiler ile aramızdaki ilgi ve münasebet kesilir. O zaman onlar bize yiyecek vermezler."

3) Hz. Peygamber (s.a.s)'e haset ve düşmanlık edenler, Allahu Teâlâ'nın ona yardım etmemesini ve onu düşmanlarına üstün getirmemesini arzu ediyorlardı. Ama onlar, Allah'ın ona yardım ettiğini müşâhede ettiklerinde, bu onları öfkelendirmiştir.

İkinci konu: Bil ki âyette geçen *"sebep"* lafzı ile ne kastedildiği hususunda şu iki görüş belirtilmiştir:

a) Bu, "ip" demektir. Bu görüşte olanlar, âyetteki "semâ" lafzı ile ne kastedildiği hususunda değişik görüşler belirtmişlerdir: Bazıları: "Bu, evin semâsı yani tavanı" derken bazıları da: "Bu, gerçek manada semâdır yani göktür" demişlerdir. Buna göre mana şöyle olur: "Allah'ın ona yardım etmeyeceğini zanneden, sonra da bu zannına erememekten dolayı son derece öfkelenen kimse, kendisini öfkelendiren şeyi ortadan kaldırmak için bütün gücünü kullanarak, elinden geleni yapsın. Hatta evinin tavanına bir ip bağlayıp, kendini assın. O zaman görsün ki yaptığı şey, kendisini öfkelendiren Allah'ın yardımını giderecek mi?"

"İpi Kesmek"ten Maksad

Bu görüşe göre bu görüşte olanlar da, âyetteki **kat'** ile ne murat edildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları: "Allahu Teâlâ, insanın kendi kendisini asmasını "kesme" olarak ifade etmiştir. Çünkü kendini asan (intihâr eden) kimse, damarlarını ve nefes borusunu boğmak suretiyle kendini kesmiş (gibi)dir. Cenâb-ı Hak bu kimsenin, bu hareketini "**keyd**" (hile) diye nitelendirmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ bunu, o insan başka şeye gücü yetemeyeceği için, "keyd" (hile) yerine koymuştur. Yahut bu, istihzâ üslûbu ile olan bir ifadedir. Çünkü o insan, böyle yapmakla haset ettiği kimseye değil, ancak kendisine tuzak kurmuştur ki bu, "onun elinde ancak öfkelendiği işi gideremeyecek bir şey vardır" demektir. Bu, **Kelbî** ve **Mukâtil**'in görüşüdür.

İbn Abbas (r.a) da şöyle der: Bu "O kimse ipi, hem boynuna, hem evin tavanına bağlasın sonra da boğulup ölünceye kadar ipi salıversin" demektir.

Bütün bu manalar, âyetteki *"semâ"*yı, tavan manasına alırsak söz konusudur. Bu, müfessirlerin ekserisinin görüşüdür.

Diğer âlimler: "Bununla bizzat semâ (gök) kastedilmiştir. Çünkü âyetteki bu lafzı, bizzat semâ manasına almak mümkündür. Binâenaleyh bu, o lafzı "tavan" manasına hamletmekten daha evlâdır. Çünkü bu mana, o kelimeden ancak kayıtlı olursa anlaşılabilecek bir manadır. Bir de maksat, o insanın bunu yapmasını emretmek değildir. Aksine maksat, o kişiyi öfkesini bırakıp, Allah'a itaate dönmeye yöneltmektir. Durum böyle olunca, bahsedilen şey ne kadar imkânsız olursa, bu hususu anlatmaya daha uygun olur. Çünkü ipi göğe uzatıp, onunla intihâr etmek, imkânsızlık açısından, evin tavanına bağlamaya nazaran daha uzak bir şeydir. Zira, ipi tavana bağlamak mümkündür."

Âyetteki "sebeb" kelimesinin "ip" manasına olmadığını söyleyenler ise, bu hususta şu iki görüşü belirtmişlerdir:

1) Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "O kimse semaya bir sebep uzatsın, sonra da o sebep (vasıta) ile mesâfeyi kat'etsin. Daha sonra baksın. Çünkü o, zannettiği şey hususunda sıkıntıya katlanmasının, sanki hiçbir şey yapmamış gibi alış-verişinde ziyân ettiğini o zaman anlar." Bu, **Ebû Müslim**'in görüşüdür.

2) Allahu Teâlâ sanki şöyle diyor: "O kişi, sayesinde göğe ulaşabileceği bir sebep (vasıta) arasın ve böylece **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e Allah'ın yapacağı yardımı kessin, böyle bir hile ile göğe ulaşması ve bu hile ile Allah'ın ona yardımını kesmesi kolay oluyor mu diye bir baksın." Bu imkânsız olunca, onun öfkesi de boşuna olmuş olur.

Bil ki bütün bu izahlara göre âyetin maksadı ortada olup maksat da kâfirleri, boşu boşuna öfkelenmekten alıkoymaktır. Bu âyet, tıpkı *"Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır gelmiş olup da, kendilerine bir âyet (mu'cize) getirmen için, yerde bir tünel veya gökte bir merdiven aramak istersen ara (...)"* (En'âm, 35) âyeti gibidir. Allahu Teâlâ, bu beyanı ile Hz. Peygamber (s.a.s)'in müşriklerin istedikleri mu'cizeler hususunda kendiliğinden hiçbir şey yapamayacağını beyan etmiştir.

İkinci görüş: Âyetteki *"Ona"* zamiri, âyetin başında yer alan "men" (kim) lafzına râcidir. Çünkü zamirden önce geçen, (zamire merci olacak kelime) budur. Zamirler, mümkün ise, kendilerinden önce geçen (bahsolunan) şeylere râci olurlar. Zamirin merciinin bu "**men**" lafzı olduğunu söyleyenler,

âyetteki "nusret"i (yardımı) "rızık" manasına almışlardır. **Ebû Ubeyde** şöyle der: "Benî Bekr kabilesinden bir dilenci yanımızda durdu ve, "Kim bana verirse, Allah da ona versin" manasında "Kim bana yardım ederse, Allah da ona yardım etsin" dedi. Buna göre sanki Allahu Teâlâ, bu âyette "Kim dünya ve âhirette Allah'ın onu rızıklandırmayacağını sanıyorsa, bilsin ki bu sanmasından ötürü Hz. Muhammed (s.a.s)'in dinine sarılmış olmaktan dönmüş olur" demiştir. Bu tıpkı, Allah'ın o kimseyi, *"Eğer ona bir fitne isâbet ederse, yüz üstü (gerisin geri) döner"* (Hacc, 11) âyetinde anlatışı gibidir. Böylece o kimse son derece bir sabırsızlığa kapılır ve bu sabırsızlık (âdeta) bir boğulmadır. Çünkü bu durumda olan bir kimseye, genelde "Allah onu rızıklandırmıştır" denilemez.

Âyetteki وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ *"İşte biz onu açık âyetler halinde indirdik"* cümlesi, "Biz, Kur'ân'ın tamamını bu indirilişte olduğu gibi, açık âyetler olarak indirdik" demektir.

Âyetteki, اَنَّ اللّٰهَ يَهْدِى مَنْ يُرِيدُ *"Şüphesiz Allah, dilediğine hidâyet eder"* ifadesini (Ehl-i sünnet) âlimlerimiz delil getirerek şöyle demişlerdir: "Âyetteki "hidâyet" ile ya hidâyete vesile olan delilleri meydana koymak, yahut da hidâyeti kalpte yaratmak kastedilmiştir. Birincisi olamaz. Çünkü Allahu Teâlâ bunu zaten bütün mükellefler için yapmıştır. Bir de âyetteki, *"Dilediğine hidâyet eder"* ifadesi, hidâyetin Allah'ın yapması gerekli bir şey olmayıp, aksine murad-ı ilâhiye bağlı olduğunun delilidir. Halbuki karşı tarafa (yani Mu'tezile'ye) göre, Allahu Teâlâ'nın (imanın) delillerini ortaya koyması vâciptir. Binâenaleyh geriye bu ifade ile, bilginin (marifetullahın yani hidâyetin) yaratılması manası kastedilmesi kalır."

Kâdî Abdulcebbâr buna cevab olarak şöyle der:

"Bu ifade, şu manalara gelebilir:

1) Allah dilediği kimseleri mükellef kılar. Çünkü birisi, birisini bir şeyle mükellef tuttuğunda, ona o şeyi açıklar ve anlatır.

2) Âyet ile, "iman edip sâlih amel işleyenlerden dilediğini cennete ve mükâfata hidâyet eder, yani iletir" manası kastedilmiştir.

3) Bununla, "Allahu Teâlâ, hidâyetini artırdığında, imana devam edeceğini bildiği kimselerden, dilediklerine lütfeder" demektir.

Bu tıpkı, *"(Allah) hidâyeti kabul edenlerin, hidâyetini (muvaffakıyyetini) artırır"* (Muhammed, 17) âyeti gibidir. Bu izah, **Hasan el-Basrî**'nin, "Allah, kabul etmeyenleri değil, kabul edenleri hidâyete erdirir" diye işaret ettiği

izahtır. Bu izahlardan, ilk ikisini **Ebû Ali el-Cübbâî** zikretmiştir. Bunlardan birincisine şöyle cevap veririz: "Allahu Teâlâ bunu delilleri beyân edip, şüphelere cevap verdikten sonra söylemiştir. Binâenaleyh bu hidâyetin, "mükellef tutma" manasına hamledilmesi câiz değildir. Son iki izah da bertaraf edilmiştir. Çünkü (Ey Mu'tezile) sana göre bu ikisi Allah'a vâciptir. Halbuki O'nun *"O, dilediğine hidâyet eder"* ifadesi, vâcip olmadığını gösterir.

Ümmetlerin Akıbetleri

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَىٰ وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١٧﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ﴿١٨﴾

"İman edenler, Yahûdiler, Sâbiîler, Hıristiyanlar, Mecûsiler ve müşrikler (yok mu?), Allah kıyamet günü bütün bunlar hakkında kesin hükmü verecektir. Çünkü Allah her şeyi hakkıyla görüp bilendir. Görmedin mi ki göklerde olan herkes ve yerde bulunan herkes, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve birçok insan, gerçekten Allah'a secde ediyor. Birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur. Allah kimi hor kılarsa, onu saadete kavuşturacak yoktur. Şüphesiz Allah, dilediğini yapar" (Hacc, 17-18).

Kıraat: "**Hakk**" kelimesi, zamme ile "**hakkun**" şeklinde okunduğu gibi, mef'ûl-u mutlak olarak hakkan şeklinde de okunmuştur. "İkrâm etmek" manasında, râ'nın fethası ile "**mukrem**" şeklinde de okunmuştur.

İslâm Akâidinden Ayrılanlar

Bil ki Cenâb-ı Hak *"Allah, dilediğine hidâyet eder"* buyurunca, bunun peşinden bu âyette de, hidâyete erdirdiği ve erdirmediği kimseleri anlatmıştır.

Bil ki bir Müslümana, akâid (inanç) meselelerinde ancak şu üç sınıf kimse ters düşebilir:

a) Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olduğu hususunda, o Müslümanla aynı inançta olanlar... Bu, mesela kulların fiillerinin yaratılması, Allah'ın subûtî sıfatlarının ve Allah'ın (âhirette) görülüp görülemeyeceği meselelerinde, Cebriyye ve Kaderiyye (Mu'tezile) ile olan ihtilaf gibidir.

b) Müslümana, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini kabul etmede muhalefet eden, ama bir fâil-i muhtarın (Allah'ın) var olduğu inancında müşterek olan kimseler... Bu, mesela Müslümanlar ile Yahûdi ve Hıristiyanlar arasında, **Hz. Muhammed** (s.a.s), **Hz. İsa** (a.s) ve **Hz. Musa** (a.s)'nın peygamberliği meselesindeki ihtilaf gibidir.

c) Müslüman ile ilah (tanrı) inancı hususunda muhalefeti olan kimseler... Bunlar, hakikatler hususunda Müslümanlarla aynı görüşte olan sofestâiler, âlemde müessir bir varlığın (tanrının) olduğunu kabul etmeyen Dehrîler ve kâinatta hür ve irade sahibi bir fâil-i muhtar değil de mûcib-i bizzat bir varlığı kabul eden felsefecilerdir. İtikâdî meselelerde olan ihtilafların, bu üç kısma münhasır olduğunda ve ihtilaf cihetlerinin en büyüğünün de, bunlardan üçüncü kısım olduğunda şüphe yoktur. Bu son kısım da, üç nev'i ile, âlemde inançlarını ve fikirlerini açıklayan bir tarzda ortada olmayıp, aksine gizlidirler.

Nübüvvet Konusu

Peygamberlere inanç meselesinde meydana gelen ihtilafın taksimatı hususunda şöyle denebilir: Hür ve irâde sahibi bir fâil-i muhtarın (Allah'ın) mevcut olduğunu kabul edenler, ya peygamberlik müessesesini kabul ederler, ya kabul etmezler. Bu durumda da onlar ya hak bir peygambere tâbi olurlar, yahut sahte bir peygambere tâbi olmuş olurlar. Peygamberlere tâbi olanlar, Müslümanlar, Yahûdiler, Hıristiyanlar ve Yahûdiler ile Hıristiyanlar arasında yer alan Sâbiilerdir. Sahte peygamberlere tâbi olanlar ise, Mecûsilerdir. Peygamberliği hiç kabul etmeyenler ise putperestlerdir ki bunlara müşrik denir. Müşriklere, bütün kısımları ile Brahmanlar da dâhildir. Böylece peygamber inancı hususundaki ihtilaflardan dolayı meydana gelen dinlerin, Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette bahsettiği bu altı çeşit din olduğu sabit olur. Katâde ve Mukâtil şöyle derler: "Dinler, altı (esas) çeşittir. Bunlardan biri Allah'ındır ve bu, "İslam"dır. Diğer beşi ise şeytanındır. " Âyetle ilgili geniş izah Bakara Sûresi'nde geçmişti. (Bakara, 62)

Ümmetlerin Âhiretteki Durumları

Hak Teâlâ'nın اِنَّ اللّٰهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ *"Allah, kıyamet günü bunlar hakkında kesin hüküm verecektir"* beyanı ile ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Zeccâc: "Bu ifade "اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا" ifadesinin haberidir. Bu tıpkı اِنَّ اَخَاكَ اِنَّ الدَّيْنَ عَلَيْهِ كَثِيرٌ"Senin kardeşin yok mu, işte onun borcu çoktur" demen gibidir. **Cerir** de şöyle demiştir:

اِنَّ الْخَلِيفَةَ اِنَّ اللّٰهَ سَرْبَلَهُ سِرْبَالَ مَلِكٍ بِهِ تُرْجَى الْخَوَاتِيمُ

"O halife yok mu? Muhakkak ki Allah ona, kendisiyle, (hükümranlık) mühürlerinin umulup elde edileceği bir hükümdar elbisesi giydirdi"

İKİNCİ MESELE

Âyette bahsedilen "**fasl**" (ayırma) mutlak (kayıtsız) manadadır. Binâenaleyh bu, bütün halleri ve yerleri bakımından, onların arasını ayırmayı kapsayabilir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, onları aralarında fark gözetmeksizin tek bir kitle olarak cezalandırmaz ve onları tek bir yerde toplamaz. Bunun, "Allah onlar arasında hükmeder" manasında olduğu da söylenmiştir.

Hak Teâlâ'nın اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ *"Çünkü Allah her şeye hakkıyla şahittir"* ifadesi, "O, onlardan her birinin hak ettiği şeyi bilerek, aralarını ayırır, onlar hakkında hükmeder. Binâenaleyh bu ayırmada, bir zulüm ve haksızlık olmaz" demektir.

Varlıkların Secdesi

Cenâb-ı Hakk'ın اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَسْجُدُ لَهُ *"Görmedin mi ki gerçekten Allah'a secde ediyor"* buyruğuna gelince, bununla ilgili birkaç soru vardır:

Birinci soru: Âyetteki "ru'yet-görme" ile ne kastedilmiştir?

Cevap: Bununla "bilme" manası kastedilmiş olup, âyet "Gökteki ve yerdekilerin, Allah'a secde ettiklerini bilmedin mi?" demektir. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu, gördüğü için değil, Allah'ın haber vermesiyle bilmiştir.

İkinci soru: Buradaki "secde" ne demektir?

Cevap: Bu hususta şu izahlar yapılmıştır.

1) **Zeccâc** şöyle der: "Bütün bunların secde etmeleri hususundaki en iyi izah, bunların, Allah'a itaatkâr olmalarıdır. Bu, tıpkı *"Sonra (Allah'ın iradesi) göğe -ki, o bir buhar halinde idi- yöneldi de ona ve arza: "İkiniz de ister istemez gelin buyurdu"* (Fussilet, 11); *"Ona "ol" dememizden ibarettir,*

o da derhal oluverir" (Nahl, 40); *"Öylesi de vardır ki, Allah korkusuyla yukardan aşağı düşer"* (Bakara, 74); *"Hiçbir şey hariç değil, hepsi ona hamd ile tesbih eder"* (İsra, 44) ve *"Dağları ve kuşları Davud ile birlikte tesbih etmek üzere, ram etmiştik"* (Enbiya, 79) âyetlerinde olduğu gibidir. Buna göre mana, "Bu maddeler, Allah'ın kendilerinde yarattığı bütün vasıfları, karşı koymaksızın, ister istemez kabul edince, işte onların bu halleri tâate ve inkıyada benzemiş olur ki, tâat ve inkıyadı en güzel ifade eden şey ise secdedir" şeklinde olur.

İmdi, eğer denilirse ki: "Bu açıklamayı, âyetteki "وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ" *(... ve birçok insan)* ifadesi, geçersiz kılar ve iptal eder. Çünkü senin bahsettiğin anlamdaki secde, bütün insanlar hakkında umûmi bir hükümdür. Binâenaleyh, o secdenin, insanlardan çoğuna isnat edilmesi, faydası olmayan bir tahsis olur" buna birkaç yönden **cevap** verebiliriz:

a) Bahsettiğimiz anlamdaki secde, her ne kadar herkes hakkında genel bir ifade ise de, ancak ne var ki, o insanlardan bir kısmı diretmiş, büyüklenmiş ve zahiren, secdeyi terk etmiştir. Binâenaleyh, bu şahıs, her ne kadar zâtı itibariyle secde ediyor ise de, ancak ne var ki o, zamiri ile buna karşı koyuyor, demektir. Ama, mü'min kimseye gelince, bu hem zâtı hem de zahiri ile secde etmektedir. İşte bu farktan dolayı, böyle bir tahsis meydana gelmiştir.

b) Biz, Cenâb-ı Hakk'ın *"...ve birçok insan"* ifadesini, kendinden önceki ifadeden ayırırız. (Böyle yapmamız halinde de) bu hususta şu üç izah yapılır:

Birinci izah: Şöyle diyebiliriz: Âyetin takdiri, "Gökteki ve yerdekiler Allah'a secde eder ve O'na yine, pek çok insan da secde eder" şeklindedir. Binâenaleyh, birinci ifadedeki secde, inkıyâd anlamına, ikinci ifadedeki secde ise, tâat ve ibadet manasınadır. Biz bunu böyle yaptık, çünkü müşterek bir lafzın, aynı anda bütün anlamlarında kullanılmasının caiz olmayacağına dair delil bulunmaktadır.

İkinci izah: Cenâb-ı Hakk'ın, "وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ" ifadesi, haberi mahzûf olan bir mübtedâdır. Ki bu haber de, "مُثَابٌ" (mükâfatlandırılmış) kelimesidir. Çünkü, bunun mukabili (zıddı) olan haber, bu kelimenin haber olduğuna delâlet eder ki, bu mukabili olan haber de, Cenâb-ı Hakk'ın "حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ" ifadesidir.

Üçüncü izah: Âyette geçen birinci "كَثِيرٌ" kelimesinin mübtedâ olduğunu, ikinci "كَثِيرٌ" kelimesinin ona atfedildiğini, "حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ" ifadesinin

de, bunların haberi olduğunu söylemektir. Buna göre sanki, "Pek çok insan, evet pek çok kimseye, azap hak olmuş, gelip çatmıştır" denilmek istenmiştir.

c) Müşterek bir lafzın, ifade ettiği iki mana da, aynı anda kullanılabileceğini ileri sürenler şöyle demişlerdir: "Âyette bahsedilen "secde" ile, akıllı varlıklar hakkında ibadet; cansızlar hakkında da, "inkıyâd" kastedilmiştir. Bunu kabul etmeyenlerse şöyle derler: "Allah bu lafzı iki defa söylemiştir. Binâenaleyh bununla, akıllılar hakkında, tâati, akılsızlar hakkında da inkıyâdı kastetmiştir."

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Göklerde bulunan herkes ve yerde bulunan herkes"* ifadesinin lafzı, umûm bir lafız olup, bunun içine, insanlar da girer. Binâenaleyh, daha niçin yeniden Allah, *"... ve birçok insan"* buyurmuştur?

Cevap: 1) Şâyet Cenâb-ı Hak önceki ifadeyle yetinmiş olsaydı, tıpkı meleklerin tamamının secde etmeleri gibi, bütün insanların da secde etmekte oldukları zannını uyandırmış olurdu. Bunun için Cenâb-ı Hak, onlardan pek çoğunun, gönül hoşluğu ile secde ettiklerini, pek çoğunun da bundan kaçındığını, imtinâ edenlerinin de, azâbın kendilerine hak ve vâcip olduğunu beyan buyurmuştur.

2) Allah'ın dışında kalan her şey zâtı gereği mümkin varlıklardır. Zâtı gereği mümkin olan varlıkların varlıkları yokluklarına, ancak zâtı gereği vâcib olana varıp dayandığında üstün gelir (tereccüh). Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Şüphesiz ki en son varış, ancak Rabbinedir"* (Necm, 42) ifadesi gibidir. Mümkin olma, mümkin varlıklar meydana gelirken ve varlıklarını sürdürürken, nasıl onlar için gerekli işe aynı şekilde onların meydana geldiklerinde ve varlıklarını sürdürdüklerinde de zâtı gereği vâcip olana muhtaç olmaları söz konusudur. Binâenaleyh, mahiyetler için zorunlu olan bu zât gereği muhtaç oluş, huşû ve tevâzuya, yüzü yere vurmadan daha fazla delâlet eder. Çünkü bu, zât bakımından muhtaç olmayı ifade eden, asli ve vad'i bir alâmettir. Bazen bu alâmete, doğruluk veya yalan arız olabilir. Ama bizzat muhtaç oluşa gelince, bunun değişmesi ve tegayyürü imkânsızdır. Binâenaleyh, bütün varlıklar işte bu anlamda Allah'a secde ediyorlar, yani hudû içindedirler, zelil olduklarını ve O'na, O'nun yaratmasına ve O'nun oldurmasına muhtaç olduklarını itiraf etmektedirler. İşte âlimler Cenâb-ı

Hakk'ın, *"Hiçbir şey hariç değil, hepsi O'na hamd ile tesbih eder"* (İsrâ, 44) ifadesini bu manaya yorumlamışlardır. Bu **Kaffâl**, (r.h)'ın görüşüdür.

3) Âyette zikredilen bütün bu şeylerin secde etmesi, onların gölgelerinin secde etmesidir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın *"Göklerde olan, yerde olan canlılar ve melekler, kendilerine hiçbir yüksünme gelmeyerek, Allah'a secde eder"* (Nahl, 49) âyeti gibidir. Bu da **Mücâhid**'in görüşüdür.

Âyetteki كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ *"Birçok insan, gerçekten Allah'a secde ediyor. Bir çoğunun üzerine de azap hak olmuştur"* ifadesine gelince, **Atâ**'nın rivâyetine göre **İbn Abbas,** bunun mânâsının: "İnsanlardan birçoğu O'nun bir olduğunu kabul etmiştir. O'nu birlemeyenlerden birçok kimseye de azap hak olmuştur" şeklinde olduğunu söylemiştir. Yine onun "Pek çok insan cennettedir" dediği de rivâyet olunmuştur. Bu son rivâyet, bizim biraz önce söylemiş olduğumuz, *"ve birçok insan"* ifadesi, haberi mahzûf olan bir mübtedadır" şeklindeki görüşümüzü kuvvetlendirir. Diğer bazıları da şöyle derler: Âyettek vakf, "وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ" ifadesinin üzerindedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak söze yeniden başlayarak "وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ" buyurmuştur ki, bu "Onun secdeden kaçınması ve imtinâ etmesi sebebiyle, bu azap ona vacip olmuştur" demektir.

Âyetteki وَمَنْ يُهِنِ اللهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ *"Allah kimi hor kılarsa, onu saadete kavuşturacak yoktur"* ifadesine gelince bu, "Kendilerine azâbın hak olduğu kimselerden bu hor ve hakirliği izâle edecek hiç kimse bulunmamaktadır ki, böylece de o onlara ikrâmda bulunmuş olsun!" manasındadır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, kıyamet gününde, mükâfatlandırmak ve cezâlandırmak suretiyle, kendisinin zâtından ikram etme ile, hor ve hakir kılmanın sadır olabildiği birisi olduğunu إِنَّ اللهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ *"Şüphesiz Allah, dilediğini yapar"* ifadesiyle beyân buyurmuştur. Allah en iyisini bilendir.

Kâfirlerin Akıbeti

هٰذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ ۖ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ
مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ ﴿١٩﴾ يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ ﴿٢٠﴾ وَلَهُمْ
مَقَامِعُ مِنْ حَدِيدٍ ﴿٢١﴾ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا
عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٢٢﴾ إِنَّ اللهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي

مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٢٣﴾ وَهُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ ﴿٢٤﴾

"Bu iki (sınıf), Rablerinin dini hakkında birbiriyle davalaşan hasım iki zümredir. İşte o küfredenler yok mu, onlar için ateşten elbiseler biçilmiştir. Başlarının üzerine de, kaynar su dökülecektir onların. Bununla, karınlarının içinde ne varsa hepsi ve derileri eritilecektir. Onlar için demirden sopalar da vardır. Ne zaman oradan, ıstıraptan dolayı çıkmak isterlerse, yine oraya döndürülürler. Ve: "Tadın, yangın azabını" denilir. Şüphesiz ki Allah, iman edip de güzel güzel amellerde bulunanları, altından ırmaklar akıp duran cennetlere sokacak. Orada bunlar, altın bileziklerle, incilerle bezenecekler. Orada, giyecekleri de ipektir. Onlar, sözün en güzeline götürülmüşlerdir. Kendisine çok hamdedilenin doğru yoluna iletilmişlerdir" (Hacc, 19-24).

Kıraat Farkları

Kıraat: **Kisâî**'nin hâ'nın kesresiyle, "**hısmâni**" şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. Yine, şeddesiz olarak "**kutıat**" şeklinde de okunmuştur. Allah tıpkı kumaşın kesilip de elbise yapılması gibi, onlara, cüsselerine uygun olarak kendilerini çepeçevre kuşatan ateşler takdir etmiştir. **A'meş** "أُعِيدُوا فِيهَا" yerine رُدُّوا فِيهَا "oraya reddolunurlar" şeklinde okumuştur. **Hasan el-Basrî,** he'nin şeddesiyle "**yusahharu**" diye okur ki, bu şekil, bu eritmenin daha ileri şeklini ifade eder. وَحُورٌ عِينٌ *"güzel gözlü huriler de"* (Vâkıa, 22) ifadesinin, "وَحُورًا عَيْنًا" şeklinde okunması gibi, وَيُؤْتُونَ لُؤْلُؤًا "onlara inciler verilir" takdirinde olarak, nasb ile "وَلُؤْلُؤًا" şeklinde okunmuştur. Bu kelime yine, ikinci hemzenin vâv'a çevrilerek "لُؤْلُوًا" (lü'lüven) şeklinde de okunmuştur.

İman ve İnkârın Mücadelesi

Bil ki Cenâb-ı Hak insanların, Allah'a secde edenler ile, kendilerine azâbın hak olduğu kimseler olmak üzere iki kısım olduğunu beyân edince, burada da onların nasıl mücadele ettiklerini zikretmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cem (çoğul)un en aşağı sayısı ikidir, diyenler Cenâb-ı Hakk'ın "هٰذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا" ifadesiyle istidlâl etmişlerdir.

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu ifadedeki "**hasm**" kelimesi, kendisiyle "grup" veya "fırka" kelimelerinin vasfedildiği bir sıfattır. Buna göre sanki, هٰذَانِ خَصْمَانِ اَوْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمَانِ"Bu ikisi, birbirleriyle davalaşan iki grup ya da iki fırkadır" denilmek istenmiştir. Binâenaleyh, âyetteki "**hâzâni**" kelimesi lafız, "اِخْتَصَمُوا" kelimesi ise çoğul manası gözetilerek getirilmiştir. Bu tıpkı, وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ حَتّٰى اِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ *"Onlardan öyle kimseler vardır ki seni dinler. Nihâyet yanından çıktıkları zaman"* (Muhammed, 16) âyeti gibidir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler: "İki hasmın" kim olduğu hususunda, şu izahları yapmışlardır:

1) Bununla, mü'minler topluluğu ile, kâfirler güruhu kastedilmiştir ki, bütün kâfirler bu ifadeye dahil olurlar. **İbn Abbas** (r.a), "Bu ifade, (biraz önce bahsedildiği gibi,) altı din mensubuyla alâkalıdır" demiştir. Âyetteki "فِى رَبِّهِمْ" ifadesi, "O'nun zâtı ve sıfatları hususunda" demektir.

2) Rivâyet olunduğuna göre Ehl-i kitab: "Biz, Allah'a daha yakınız. Zira bize sizden önce bir kitap verildi. Bizim peygamberimiz, sizinkinden öncedir" derken, mü'minler de "Biz Allah'a daha yakınız. Zira biz hem Hz. Muhammed (s.a.s)'e, hem sizin peygamberinize, hem de Allah'ın indirdiği bütün kitaplara inanıyoruz. Halbuki sizler, bizim kitabımızı ve peygamberimizi biliyorsunuz. Ama buna rağmen, hasedinizden dolayı onu terk ettiniz ve onu inkâr ettiniz" derler. Ki işte, onların Rableri hususundaki mücadele etmeleri de budur.

3) **Kays İbn Ubâde, Ebu Zer el-Gifari** (r.h)'den, onun Allah'a yemin ederek bu âyetin, Bedir günü savaşan Kureyşli şu altı kişi hakkında nazil olduğunu söylediğini rivâyet etmiştir. **Hz. Hamza, Hz. Ali, Ubeyde İbn el-Haris, Rabia**'nın iki oğlu **'Utbe** ve **Şeybe** ve **Velid İbn Utbe. Hz. Ali** (r.a) de şöyle demiştir: "Kıyamet gününde, Allah'ın huzurunda davalaşmak için, diz çökenlerin ilki ben olacağım."

4) **İkrime** şöyle der: "Bunlar, cennet ve cehennemdir. Cehennem, "Allah beni ukûbet cezâsı için yarattı" derken, cennet de, "Allah beni de, rahmeti için yarattı" der. Böylece Allahu Teâlâ, ikisinin haberinden olmak üzere bunu Hz. Muhammed (s.a.s)'e anlatmıştır. Doğruya en yakın olan,

birincisidir. Çünkü, her ne kadar sebep hususi olsa dahi, vacip olan, sözü zahiri manasına hamletmektir. O halde âyetteki **"hâzâni"** kelimesi daha önce bahsi geçmiş olanlara bir işaret gibi olmuş olur. Ki, bunlar da, altı dinin mensuplarıdır. Hem, Cenâb-ı Hak birisi tâat birisi de, kendisine azâbın hak olduğu ma'siyet ehli olan iki kısım kimseden bahsetmiştir. Binâenaleyh, bunun onlara râci olması ve işaret etmesi gerekir. Bu sebeple, kitapları ve peygamberleri hakkında (az önce) hak ettiğimiz şeyleri söyledikleri için, bu ifadeyi müşrik Araplara veya Yahudilere tahsis eden herkes hata etmiştir. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın *"Muhakkak ki Allah, aralarında hükmeder"* (Hacc, 17) ayetinin delâlet ettiği şey budur. Allah "fasletme" tabiri ile, hükmetmeyi kastetmiştir. Çünkü, karşılıklı olarak davalaşmadan bahsetmek, ondan sonra gelen şeyin, bir hüküm verme olmasını gerektirir. Böylece Cenâb-ı Hak, kâfirler hakkındaki hükmünü beyan etmiş ve onların hallerine dair şu üç şeyi zikretmiştir.

Kâfirlerin Üç Cezası

1) Cenâb-ı Hakk'ın قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ *"Onlar için, ateşten elbiseler biçilmiştir"* âyetinin delâlet ettiği şey. Buradaki "elbiseler" ifadesinden murat, cehennem ateşinin onları çepeçevre kuşatmasıdır. Bu tıpkı *"onlara cehennemden döşekler, üstlerinde örtüler vardır"* (A'raf, 41) âyeti gibidir. Bu görüş, **Enes** (r.a)'e aittir. **Saîd İbn Cübeyr** de, Cenâb-ı Hakk'ın *"Gömlekleri katrandandır"* (İbrahim, 50) âyetinden hareketle, bu ifadeyle, "ateşte eritilmiş bakır elbiseler" manasının kastedildiğini söylemiştir. Bu ifade, *"Sur'a da üfürülmüştür (...) Herkes, beraberinde sevk memuru ve şahit bulunduğu halde gelmiştir"* (Kaf, 20-21) âyeti gibi, mazi sîgasıyla getirilmiştir. Çünkü, âhirete dair şeyler, olmuş bitmiş şeyler mesabesindedir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ * يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ *"Başlarının üzerine de, kaynar su dökülecektir onların. Bununla, karınlarının içinde ne varsa hepsi ve derileri eritilecektir"* âyetinin ifade ettiği hususdur. **"Hamîm"**, kaynar su demektir. Nitekim, **İbn Abbas** (r.a): "Şâyet o sudan, dünyanın dağlarına bir damla düşmüş olsaydı, onu eritirdi" demiştir. **"Yusharu"** "eritilir" demektir. Yani onların başlarına o kaynar su döküldüğünde, onun, bedenin içinde yapacağı tahribat, dışında yapacağı tahribat gibi olur. Böylece de o, tıpkı onların derilerini eritip yok ettiği gibi, bağırsaklarını ve iç organlarını da eritir. Bu, *"bağırsaklarını parça parça eden kaynar sudan içirilen"* (Muhammed, 15) âyetindeki manadan daha beliğ ve etkilidir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın وَلَهُمْ مَقَامِعُ مِنْ حَدِيدٍ *"Onlar için demirden sopalar vardır"* âyetinin ifade ettiği hususdur. مَقَامِعُ "sopa, kamçı" anlamına gelir. Nitekim bir hadiste لَوْ وُضِعَتْ مَقْمَعَةٌ مِنْهَا فِي الْأَرْضِ فَاجْتَمَعَ عَلَيْهَا الثَّقَلَانُ مَا أَقَلُّوهَا "*Şâyet, o demir sopalardan, kamçılardan bir tanesi yeryüzüne konulsaydı, onu (kaldırmak için) insanlar ve cinler de bir araya gelselerdi, onu yerinden kaldıramazlardı*"[15] buyurulmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا *"Ne zaman oradan, ıstıraptan dolayı çıkmak isterlerse, yine oraya döndürülürler"* buyruğuna gelince, bil ki "iâde" ancak çıktıktan sonra söz konusu olabilir. Buna göre mana, "Ne zaman oradan, ıstıraptan dolayı çıkmak isterler, böylece de çıkarlarsa, yine oraya döndürülürler" şeklinde olur. Çıkmanın ifade ettiği mana ise, (daha önce de belirttiğimiz gibi), **Hasan el-Basri**'den rivâyet edilen şu hususdur: "Cehennem, aleviyle onlara çarpıp, böylece de onları yükseltip, derken onlar onun en üzerinde bulunduklarında, orada demir sopalarla başlarına vurulur. Böylece de, derinliği yetmiş yıl olan cehenneme yuvarlanırlar. Ve onlara, *"Yangın (cehennemin) azâbını tadın"* denilir. "**Harik**", "yok edici, büyük ve yoğun, kalın ateş alevi" anlamındadır.

Mü'minlerin Akıbeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, mü'minler hakkında da, şu dört hükmünü zikretmiştir.

1) **Mesken.** Bu Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّ اللهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ *"Şüphesiz ki Allah, iman edip de güzel güzel amellerde bulunanları altından ırmaklar akıp duran cennetlere sokacak"* âyetinden anlaşılandır.

2) **Ziynet,** süs. Bu da, يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا *"Orada bunlar, altın bileziklerle, incilerle bezenecekler"* âyetinin ifade ettiği manadır. Böylece Allah, Hak kendisini, âhirette o mü'minleri, dünyada iken kendilerine haram kıldığı bu nimetlere ulaştıracağını beyan buyurmuştur. Eğer, onların içinde dünyada iken, bunları kendilerine helâl kılmış olduğu kimseler varsa, onlar da yine bu hususta onlara ortak olurlar. Çünkü dünyada iken kadınlara sayılan bu şeylerden helâl kılınanlar, âhirette cennetlikler için meydana gelecek şeylere nisbetle, önemsiz ve son derece cüzidirler.

15 **Müsned**, 3/29.

3) **Giysiler.** Bu da, وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ *"Orada giyecekleri de ipektir"* âyetinin ifade ettiği hususdur.

4) وَهُدُوا اِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ *"Onlar sözün en güzeline götürülmüşlerdir"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) "Sözün en güzeli" kelime-i şahâdet getirmektir. Çünkü, Cenâb-ı Allah, *"Güzel bir kelime, kökü sabit ve dalı semâda olan güzel bir ağaç gibidir"* (İbrahim, 24) ve *"Güzel kelimeler ancak O'na yükselir"* (Fâtır, 10) buyurmuştur. Bu da, "Kendisine çok hamdedilen (Allah'ın) yoludur, sırâtıdır." Çünkü Cenâb-ı Hak فَاِنَّكَ لَتَهْدِى اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *"Şüphesiz ki sen, herhalde doğru bir yolun rehberliğini yapıyorsun"* (Şûra, 52) buyurmuştur.

b) **Süddî:** "Bu sözle kastedilen Kur'ân'dır" derken;

c) **İbn Abbas** (r.a), **Atâ**'nın rivâyetine göre: "Bu, o cennetliklerin, *"Bize va'dinde sadık kalan, bizi cennetten neresini dilersek konmak üzere bu yere mirasçı yapan Allah'a hamdolsun"* (Zümer, 74) şeklindeki sözleridir" demiştir.

d) Onlar, âhiret yurduna vardıklarında, Allah tarafından kendilerine gelen, nimetlerinin, sevinçlerinin, esenliklerinin devamlı olacağı ile alâkalı müjdelere nâil edilirler ki, bu da, Hakk'ın, *"... melekler de her bir kapıdan onların yanına sokulacaklar. "Sabrettiğiniz şeylere mukabil sizlere selâm! Dârın (dünya yurdunun) en güzel sonucudur bu!" (derler)"* (Ra'd, 23-24) âyetinin ifade ettiği hususdur.

e) Buna göre bu hususta yapılabilecek başka bir izah da şudur. Bedenî ilgi ve münasebetler, beşerî rûhların, kudsî âlemle ilgi kurmalarında bir perde ve bir engel gibidirler. Binâenaleyh o ruhlar, bedenlerinden ayrıldıklarında, perdeler kalkar ve ilahî nûrlar parlamaya başlar. İşte bu ilahî nûrların zuhur gitmesi, Cenâb-ı Hakk'ın *"Onlar sözün en güzeline götürülmüşlerdir. Kendisine çok hamdedilenin doğru yoluna iletilmişlerdir"* ifadesinden kastedilen hususdur. İşte bu nûrlar, O'nun, *"Onlar sözün en güzeline götürülmüşlerdir"* ifadesinden kastedilendir.

Haccı Engellemenin Vebali

اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِى جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَآءً نِ الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِاِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٢٥﴾

"Muhakkak o küfredenler, Allah'ın yolundan ve -ziyaret edilmesinde gerek yerli gerek misafir olanları müsavi kıldığımız- Mescid-i Haram'dan alıkoymakta olanları... kim orada zulm ile ilhada yeltenirse biz ona pek acıklı bir azap tattırırız" (Hacc, 25).

Bil ki, Allahu Teâlâ, kâfirlerle mü'minlerin arasını ayırdıktan sonra hem mukaddes ilan ettiği evinin büyüklüğünden, hem de o kâfirlerin küfrünün büyüklüğünden bahsederek, إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللهِ *"(Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirdiklerini) inkâr edip, Allah'ın yolundan ve Mescid-i haramdan men edenler yok mu"* buyurmuştur. Bu men etme işi, hicretten ve cihattan men etme ile meydana gelmiştir. Çünkü onlar bunu bir türlü kabul edememişlerdir.

Burada şöyle bir sual vardır: Cenâb-ı Hak, geleceğe ait bir ifade olan, "وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللهِ" ifadesini geçmiş zamana ait bir ifade olan, "كَفَرُوا" ifadesine nasıl atfetmiştir? Buna şu iki açıdan cevap verebiliriz.

a) Kendisinden ne hâl ne de gelecek kastedilmeksizin, "her zaman ve her vakit, devamlı bir biçimde ihsanda bulunduğu" manası kastedilerek, "Falanca, fakirlere iyilikte bulunuyor, güçsüzlere, zayıflara yardım ediyor" denilebilir. Buna göre sanki "kâfir olanlardan beklenen, onların Allah'ın yolundan men etmeleridir" denilmek istenmiştir ki, bunun benzeri olan başka bir ifade de, *"Bunlar, iman edenlerdir, Allah'ı zikretmekle gönülleri huzur ve sükûna kavuşanlardır. Haberiniz olsun ki, kalpler ancak zikrullâh ile huzur bulur"* (Ra'd, 28) âyetidir.

b) **Ebu Ali el-Farisî** şöyle der: "Âyetin takdiri, "Geçmişte inkâr edenlere gelince, onlar şu anda da, alıkoyuyor ve men ediyorlar" şeklindedir ki, bu ifadeyle, onların hem şu anda hem de gelecekte yaptıkları şeyler buna dahil olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "**Mescid-i Haram**"dan ifadesine gelince, bu da "onlar o mü'minler **Mescid-i Haram**'dan da alıkoyuyorlar" demektir.

İbn Abbas (r.a): "Bu âyet, **Ebu Süfyân İbn Harb** ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur. Çünkü onlar, Allah'ın Resûlü'nu, Hudeybiye yılında Mescid-i Haram'dan, umre yapmaktan ve kurban kesmekten men etmişlerdi. **Hz. Peygamber** (s.a.s) ise, umre için ihrama girmiş olduğundan, onlarla savaşmak istemişti. Daha sonra onlar, ertesi yıl hac yapılmak üzere, onunla anlaşmışlardı" demiştir.

Kâbe'de İmtiyazın Olmayışı

Cenâb-ı Hakk'ın اَلَّذِى جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً ٱلْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ *"Ziyaret edilmesinden gerek yerli, gerek misafir olanları müsavi kıldığımız"* ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebu Ali el-Farisî şöyle der: "Bunun manası şudur: "Biz o Mescid-i Haram'ı, insanlar için dinî emirlerin ifa edildiği bir yer, bir ibadet mekânı kıldık." Cenâb-ı Hakk'ın "سَوَاءً ٱلْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ" ifadesi bir mübtedânın başa geçmiş haberi olmak üzere merfû olup, kelamın takdiri "اَلْعَاكِفُ وَالْبَادِ فِيهِ سَوَاءٌ" şeklindedir. Buna göre âyetin takdirî manası, "İnsanlar için bir ibadet yeri kıldığımız o Mescid-i Haram'da, yerlisi yabancısı denktir" şeklindedir. **Âsım** ve **Ya'kûb** "سَوَاءً" kelimesinin جَعَلَ "kıldı" kelimesinin mef'ûlü kabul ederek "سَوَاءً" şeklinde okumuşlardır. Çünkü "جَعَلَ" fiili, iki mef'ûl alır. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

"**Âkif**", "orada ikâmet eden, orada her zaman bulunan" demektir, "**bâdi**" ise, "ortaya çıkan, görünen ârızî olan" demek olup, bu da orayı özleyen yabancılar anlamındadır. Bazı kimseler, "Âyetteki "âkif" lafzına her ne kadar Mescid-i Haram'ın yerlilerinden olmasa dahi, ibadette bulunmak için oraya gelen, oradan ayrılmayan, oraya yakın kimseler de dahildir" demişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, âyette bahsedilen bu iki sınıf insanın, kendisinde eşit oldukları şey hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **İbn Abbas** (r.a), rivâyetlerinin birinde: "Bu ikisi, Mekke'de oturma ve orada konaklama hususunda eşittirler. Binâenaleyh, onlardan birisi bulunduğu o yere, diğerinden daha fazla lâyık ve müstahak değildir. Ancak ne var ki, onlardan birisi, oraya daha önce gelmiştir" demiştir ki, bu **Katâde** ve **Saîd İbn Cübeyr**'in de görüşüdür. Bunlara göre, Mekke'deki evleri kiraya vermek, onları satmak haramdır. Bunlar görüşlerine, hem âyet, hem de haberle istidlâlde bulunmuşlardır. Âyetten delilleri, işte bu âyettir. Çünkü onlar şöyle demişlerdir: "Mekke arazisi, özel mülkiyete tâbi değildir. Çünkü o arazi, özel mülk edinilmiş olsaydı, o zaman orada hem yerli, hem de yabancı denk ve müsavi olamazlardı. Binâenaleyh, bu ikisi denk ve müsavi olduklarına göre, bunun hükmünün, Mescidlerin hükmü gibi olduğu sabit olmuş olur. Haberden delilleri ise Hz. Peygember (s.a.s)'in مَكَّةُ مُبَاحٌ لِمَنْ سَبَقَ اِلَيْهَا *"Mekke,*

kendisine önce ulaşanlara mubahtır" hadisidir. Bu, **İbn Ömer, Ömer İbn Abdilaziz, Ebu Hanife** ve **İshâk el-Hanzeli** (r.a)'nin görüşüdür. Buna göre, âyetteki "Mescid-i Haram" ifadesiyle Harem'in tamamı kastedilmiş olur. Çünkü, kendisinden "belde" manası murat edilerek, "Mescid-i Haram" sözünün zikredilmiş olması caizdir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın *"Kulunu, bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kadar götüren (Allah) münezzehtir"* (İsra, 1) ifadesidir. Burada da delil vardır ki, bu da âyetteki "**âkif**" ifadesidir. Çünkü bununla, "ikâmet eden, mukîm" kastedilmiştir. O kimsenin ikameti ise, Mescid-i Haram'da değil, tam aksine evlerde olur. Binâenaleyh "Cenâb-ı Hak, Mescid-i Haram sözünü zikretmiş, bununla da Mekke'yi murat etmiştir" denilmesi gerekir.

İkinci bir görüşe göre, Allah, insanları Mescid-i Haram'da ibadet etme hususunda eşit kıldı. Mühim olanın, misafiri bundan men etmesi caiz olmadığı gibi, aksi de söz konusu değildir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s): يَا بَنِى عَبْدِ مَنَافٍ مَنْ وُلِّىَ مِنْكُمْ مِنْ أُمُورِ النَّاسِ شَيْئًا فَلَا يَمْنَعَنَّ اَحَدًا طَافَ بِهٰذَا الْبَيْتِ اَوْ صَلَّى اَيَّةَ سَاعَةٍ مِنْ لَيْلٍ اَوْ نَهَارٍ *"Ey Abd-i Menaf oğulları, sizden her kim, insanların işlerinden birinde yetkili olursa, o beyti tavaf eden, yahut da, gece veya gündüzün herhangi saatinde namaz kılan birisini asla alıkoymasın, men etmesin!"*[16] buyurmuştur. Bu, **Hasan el-Basri** ve **Mücâhid** ile Mekke'nin evlerinin satılabileceğini ileri sürenlerin görüşüdür.

Şafiî (r.ah) ile **İshâk el-Hanzelî** arasında Mekke'de bir münakaşa cereyan eder. **İshâk el-Hanzeli,** Mekke'nin evlerinin kiraya verilmesine müsaade etmez. **Şafiî** (r.h) Cenâb-ı Hakk'ın: *"Haksız yere yurtlarından çıkarılanlar"* (Hacc, 40) âyetiyle istidlâl ederek şöyle der: "Bu demektir ki "dâr" kelimesi, hem sahibine, hem de başkasına nisbet edilir. **Hz. Peygamber** (s.a.s), Mekke'yi fethettiği gün مَنْ اَغْلَقَ بَابَهُ فَهُوَ آمِنٌ *"Kim kapısını kitler de (bize karşı koymazsa), o emindir, güvencededir"*[17] buyurmuştur. Yine o: *"Ukeyloğulları bize bir* ev, *avlu bıraktı mı?"*[18] buyurmuştur. **Ömer İbnu'l-Hattâb** (r.a) da, bir hapishane satın almıştı. Şimdi sen onu, malikinden aldığını mı zannediyorsun, yoksa sahibi olmayandan mı?" **İshâk el-Hanzelî** şöyle der: "Bu delilin beni susturduğunu anlayınca, görüşümden vazgeçtim."

Âyetteki "**el-âkif**" kelimesinden dolayı, "**mescid**" lâfzını Mekke manasına hamledenlerin görüşüne gelince, bu tutarsızdır, zayıftır. Çünkü "**âkif**"

16 **Tirmizi**, Hacc 42 (3/220).

17 **Müsned**, 2/292, 538.

18 **Buhârî**, Hacc 44; **Müslim**, Hacc, 439 (2/984).

sözüyle bazen, ya devamlı ya da genellikle orada itikafa giren, oradan ayrılmayan kimseler kastedilir. Binâenaleyh, onların ileri sürdükleri şey gerekmez. Âyetteki "**âkif**" sözüyle, Mescid-i Haram'a yakın olan ve her vakit orada ibâdet etme imkanı bulan kimselerin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Binâenaleyh sözü, bu ihtimaller bulunurken, zahirinden çevirmenin anlamı yoktur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ *"Kim orada zulm ile ilhâda yeltenirse"* ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Gelmek" anlamında olan "**vürûd**" mastarından olmak üzere, yâ'nın fethasıyla, "**yerid**" şeklinde de okunmuş olup, buna göre mana, "kim orada, bir ilhâd yaparsa, işlerse" şeklinde olur. **Hasan el-Basrî**'den de: "Kim orada, Mescid-i Haram'da, bir ilhâd meydana getirmek isterse" manasında olmak üzere "وَمَنْ يُرِدْ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ" şeklinde takdir yaptığı rivâyet edilmiştir. Binâenaleyh, zarflardaki genişlik ve mecazî kullanışlardan dolayı tıpkı مَكْرَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ *"gece gündüz (işiniz) hilekârlıktır"* (Sebe', 33) ifadesinde olduğu gibi, böyle bir izâfet sahihtir. Buna göre mana, "Kim orada zalimce, ilhâdda bulunmak isterse" şeklinde olur.

***İKİNCİ MESELE:* İlhad Kelimesi**

"**İlhâd**", doğru yönden dönmek demek olup bu kelimenin ilk anlamı, mezarcının mezarda yaptığı "**lahd**"e dayanır.

Müfessirler "ilhad" hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) İlhad, şirk demektir, yani "Kim şirk koşmak için Allah'ın Haremine sığınırsa, Allah onu azaplandırır" demektir. Bu, **İbn Abbas** (r.a)'tan gelen rivâyetlerden biridir ve aynı zamanda **Atâ b. Ebi Rabah, Saîd b. Cübeyr, Katâde** ve **Mukâtil**'in görüşüdür.

2) **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Bu âyet, **Abdullah b. Sa'd** hakkında nazil oldu. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) ondan Müslüman olmasını istedi, ama o müşrik olarak dönüp gitti. Âyet, aynı zamanda **Kays b. Dabâbe** hakkında nazil olmuştur. **Mukâtil** şöyle der: "Bu âyet, **Abdullah b. Hatal** hakkında nâzil olmuştur. Çünkü o, ensardan birisini öldürüp kâfir olarak Mekke'ye kaçmıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) Mekke'nin fethi günü, onun kâfir olarak öldürülmesini emretti.

3) Allahu Teâlâ'nın yasakladığı avı öldürmek demektir.

4) İhramsız olarak ve ihramlıya helal olmayan şeyleri irtikap ederek Mekke'ye (Harem'e) girmek demektir.

5) İhtikârdır. Bu görüş, **Mücâhid** ve **Saîd b. Cübeyr**'den rivâyet edilmiştir.

6) **Mescid-i Harâm**'ı imâr etmekten insanları alıkoymaktır.

7) **Atâ**'ya göre, bir kimsenin alış-verişinde, "Hayır, vallahi... Evet, vallahi" demesidir. **Abdullah b. Ömer** (r.a)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Kendisinin birisi Hill Bölgesi'nde, birisi Harem Bölgesi'nde iki kıl çadırı vardı. Ailesini cezalandırmak istediğinde, onları Hill'deki çadırda cezalandırırdı. Bunun üzerine kendisine sorulduğunda o: "Biz, insanın "Hayır, vallahi... Evet, vallahi" demesi gibi, ilhâdlarda bulunuyoruz" demiştir.

8) Muhakkik âlimlere göre, *"zulum ile ilhad"* ifadesi, bütün günahları içine alan genel bir sözdür. Çünkü büyük olsun, küçük olsun, her türlü günah, orada diğer yerlerde yapılanlardan daha büyük sayılır. Hatta **İbn Mes'ûd** (r.a) şöyle demiştir: "Aden'deki bir adam eğer, Beytullah'ta bir günah işlemeye niyetlense, Allah ona (bile) elim azabı tattırır." **Mücâhid** de: "Orada yapılan iyiliklerin mükâfatı kat kat olduğu gibi, kötülüklerin cezası da kat kattır" demiştir. Buna göre eğer, Hak Teâlâ'nın, *"Biz ona pek acıklı bir azap tattırırız"* ifadesi, her türlü isyan (günah) hakkında söylenmesi uygun olmayan bir ifade olduğu halde, burada nasıl söylenmiştir" denilirse, biz deriz ki: "Her azabın elim (pek acıklı) olduğunu kabul etmeyiz. Fakat azabın dereceleri, günâhın derecesine göre değişir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki "بِإِلْحَادٍ" ifadesindeki bâ harf-i cerri hakkında şu iki izah yapılmıştır:

1) Evlâ olan ve **Keşşâf sahibi**'nin de tercihi olan görüşe göre, "بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ" lafızları, aynı manada (müteradif) iki ayrı "hal"dirler. Fiilin mef'ûlü ise, içine girebilecek her şeyi kapsaması için, açıkça zikredilmemiştir. Buna göre Allahu Teâlâ sanki, "Kim orada, âdil olmayan, zalim (haksız) bir istekte bulunursa, ona elim bir azap tattırırız" buyurmuştur ki, bu da, "Orada bulunana yakışan, kendine hâkim olması, yapmak istediği ve kafasına koyduğu her şeyde, doğruluk ve adalet yolunu takip etmesidir" demektir.

2) **Ebû Ubeyde,** bunun mecâzî kullanılışı bâ'sız olaraktır. O halde, âyetteki bu "bâ" zâiddir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"İlhâd", bir işten başka bir işe, bir şeyden başka bir şeye meyletmek, kaymak manasına olduğu için, Allahu Teâlâ buradaki "ilhâd" ile, zulme kaymayı kastettiğini beyân etmiş ve işte bundan ötürü, bunun peşi sıra "بِظُلْمٍ" (zulum ile) kelimesini getirmiştir. Çünkü büyük-küçük her türlü masiyet (günah) zulümdür. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, *"Hiç şüphesiz şirk, en büyük zulümdür"* (Lokman, 13) buyurmuştur.

Elîm Azap Tattırmak

Âyetteki نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ اَلِيمٍ *"Biz ona pek acıklı bir azap tattırırız"* ifadesi, bir tehdittir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin, **Abdullah b. Hatal** hakkında nâzil olduğunu söyleyen, şöyle der: "Buradaki "azap" ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in onu Mekke'nin fethi günü öldürtmesi kastedilmiştir. Halbuki âyeti umûmî (genel) mana üzere anlamak mümkün olduğunda, onu tahsis etmek (sınırlamak) doğru değildir. Dolayısıyla bu ifade ile, âhiretteki azabın kastedilmiş olması gerekir. Çünkü âhiret azabı, insanların tehdit olundukları şeylerin en büyüğüdür.

İKİNCİ MESELE

Bu âyet, insanın uzuvlarının yaptığı fiillerinden dolayı azaba müstahak olacağı gibi, zulmü (haksızlığı) sırf düşünüp niyetlenmesinden ötürü de azaba müstahak olacağını gösterir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, âyetin başındaki "inne" edatının haberinin ne olduğu hususunda şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

1) Âyetin takdiri, "kâfir olan, **Mescid-i Haram**'dan alıkoyan ve orada ilhâdı arzu edenlere, biz pek acıklı bir azap tattırırız" şeklindedir. Binâenaleyh نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ اَلِيمٍ cümlesi, her iki cümle (yani başında "inne" ve "men" bulunan cümleler) ile ilgilidir.

2) Bu edatın haberi, şart cümlesi olan yani "men" ile başlayan cümlenin cevabından anlaşıldığı için hazfedilmiştir. Buna göre âyetin takdiri, "Kâfir olanlara ve Mescid-i Haram'dan alıkoyanlara Biz elim bir azap tattırırız. Orada bir günah irtikap eden herkes, işte böyle olur" şeklindedir.

İbrahim (a.s)'in Kâbe'yi Hazırlaması

وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرٰهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ
وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿٢٦﴾ وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلٰى
كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٢٧﴾ لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ
فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ
الْفَقِيرَ ﴿٢٨﴾ ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٢٩﴾

"Hatırla o zamanı ki biz, Beytullah'ın yerini İbrahim (a.s)'e; "Bana hiçbir şeyi şirk koşma, Beytimi tavaf edenler, kıyamda duranlar, rükû ve secde edenler için iyice temizle" diye mekan yapmıştık." İnsanlar için de haccı ilân et. Gerek yaya, gerek uzak yoldan gelen arık develer üstünde binitli olarak sana gelsinler. Böylece kendilerine ait menfaatlere şâhit olsunlar. Allah'ın rızık olarak onlara verdiği, dört ayaklı davarlar üzerine, mâlum olan günlerde Allah'ın adını anıp (kessinler). İşte bunlardan yiyin, yoksulu ve fakiri doyurun. Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler, o Beyt-i Atik'i (Ka'be'yi) tavaf etsinler" (Hacc, 26-29).

Tufan'dan Sonra Kâbe

Bil ki âyetteki "...وَإِذْ بَوَّأْنَا" ifadesi, "Beytullah'ın yerini, İbrahim için bir mercî, yani orayı imâr etmek ve orada ibadet yapmak için bir mekan kıldığımızı hatırla" takdirindedir. "**Beyt**", Nûh Tûfanı'nda göğe yükselmişti ve o zaman kırmızı yakuttandı. Allahu Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'e onun yerini, etrafındaki ve üstündeki şeyleri açan bir rüzgâr göndererek bildirdi. Böylece **Hz. İbrahim** (a.s), Beytullah'ı ilk yeri (temelleri) üzerine inşâ etti.

Şu da rivâyet edilmiştir: "Allahu Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'a, Beytullah'ın yerine gidip, onu yeniden inşâ etmesini emretti. **Hz. İbrahim** (a.s) gidip onu aradı, ama yerini bulamadı. Derken Allahu Teâlâ, eni ve genişliği bakımından Beyt-i Haram büyüklüğünde, konuşan, başı, dili ve iki gözü bulunan bir bulut gönderdi. Bu bulut, "Ey **İbrahim,** benim büyüklüğümde,

benim hizâma onu inşâ et" dedi. **Hz. İbrahim** (a.s) de yapmaya başladı. Sonra bulut kayboldu. Bu konuda şöyle bazı sorular söz konusudur:

Birinci soru: "اَنْ لَا تُشْرِكْ" ifadesindeki "اَنْ" edatının, en-i müfessire ("diye" manasına) olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh, şirkten nehyetmek ve Beyt'i temizlemeyi emretmek, **Hz. İbrahim** (a.s)'i o mekanda yerleştirmenin bir tefsiri (sebebi) nasıl olabilir?

Cevab: Hak Subhanehû ve Teâlâ, "Biz, Beyti, **İbrahim** için bir mekan (merci) yaptık" buyurunca, sanki, "Beytullah'ın onun için bir merci olması ne demek?" diye soruldu da, bunun üzerine, "bu, onun kalbiyle Beytullah'ın Rabbini belirlemesi, O'nu eş ve ortaklardan tenzih etmesi, kalıbıyla (bedeniyle) de, Beytullah'ı putlardan ve heykellerden temizlemesi demektir" diye cevap verildi.

İkinci soru: Hz. İbrahim (a.s) zaten Allah'a şirk koşmadığı halde, Cenâb-ı Hak niçin, *"Bana şirk koşma"* demiştir.

Cevab: Bu, "ibadetinde, Bana şerik koşma, Beytimi yaparken de, benim rızamdan başka şey düşünerek, şirke düşme" demektir.

Üçüncü soru: Beytullah, daha önce imâr edilmemişken, Cenâb-ı Hak nasıl, *"Beytimi... iyice temizle"* demiştir?

Cevab: Belki de orası bir sahra (boşluk) idi ve insanlar oraya çeşitli pisliklerini ve çer-çöplerini atıyorlardı. İşte bundan dolayı, Allahu Teâlâ ona, Beytini oraya inşâ etmesini ve orasını o pisliklerden temizlemesini emretmişti, yahut da orası ma'mur (yapılmış) vaziyette idi ve insanlar onun içine putlarını yerleştirmişlerdi. Bundan dolayı Hak Teâlâ **Hz. İbrahim** (a.s)'e, orayı yıkmasını ve yeniden yapmasını emretmiştir ki, işte putlardan temizleme budur. Şöyle de denilebilir: Bu "sen orayı yaptıktan sonra, oraya yakışmayan şeylerden, yani şirkten ve kötü sözlerden temiz tut" demektir.

Âyetteki, لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ *"Tavaf edenler, kıyamda duranlar için"* ifadesine gelince, **İbn Abbas** (r.a): *"(Beyti) tavaf edenler"* ifadesine Mekke'li olmayanlar, *"Kıyamda duranlar"* ifadesine, Beyt'e (Mekke'de) mukim olanlar, *"Rükû ve secde edenler"* ifadesine de, "namaz kılan herkes", manası vermiştir. Bazıları da, "Kıyamda duranlar" ifadesine "namaz kılanlar" manası vermişlerdir. Çünkü namaz kılan kimsenin, namaz esnasında kıyam, rükû ve secdeyi bir arada yapması gerekir. Allah en iyi bilendir.

Hac Farizasının İlânı

Hak Teâlâ'nın وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ *"İnsanlar içinde haccı ilân et"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

İbn Muhaysın, fiili, "bildir" manasında "اٰذِنْ" şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE

Bu emrin kime olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Ekseri müfessirlere göre, burada emir **İbrahim** (a.s)'adır. Çünkü o Beytullah'ı yapıp bitirince, Allahu Teâlâ ona, *"İnsanlar içinde haccı ilân et"* buyurdu. O da bunun üzerine, "Ya Rabbî sesim nereye ulaşır ki?" deyince, Cenâb-ı Hak, "ilan etmek (seslenmek) sana, onu ulaştırmak da bana aittir" buyurdu. Böylece **Hz. İbrahim** (a.s) Safa tepesine (bir başka rivâyete göre **Ebû Kubeys** tepesine, bir başka rivâyete göre de "Makam"a) çıktı ve "Ne diyeyim, nasıl sesleneyim?" diye sordu. Bunun üzerine **Cebrâil** (a.s), "**Lebbeyk Allahümme Lebbeyk**" de" dedi. İşte böylece ilk telbiyede bulunan Hz. **İbrahim** (a.s)'dir. Bir başka rivâyete göre o, Sâfa tepesine çıkıp, "Ey insanlar, Allah Beyt-i Atik'e haccetmenizi size farz kıldı" diye seslendi. Bu seslenişi, yer ile gök arasında bulunan bütün varlıklar duydu. Onun seslenişini duyan her şey, "Lebbeyk Allahümme Lebbeyk" demeye başladı. Bir başka rivâyette de **Hz. İbrahim** (a.s)'in şöyle seslendiği yer almıştır: "(Ey insanlar), Allah sizi cennetiyle mükâfatlandırmak, cehenneminden kurtarmak için, Beyt-i Haram'ı ziyaret etmeye (hacca) davet ediyor." Bunun üzerine o gün, erkeklerin sulbünde, kadınların rahimlerinde olanlar ve taşlar, ağaçlar, köyler, şehirler, tepeler veya topraklar gibi, sesinin ulaştığı her varlık onun bu çağrısına karşılık verdi.

Mücâhid ise şöyle der: "Kıyamete kadar haccedecek herkese, Allah bu nidâyı duyurmuştur. Binâenaleyh bu seslenişe bir kere icabet eden bir kere, iki kere icâbet eden iki, daha fazla icabet eden daha fazla hacceder. Binâenaleyh insana iki veya daha fazla haccın nasip oluşu, o icabetinin sayısına göredir."

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim** (a.s)'a bunu ilân etmesini emredince, dağlar ona boyun eğdi, tevâzu gösterdi, köyler onun için ayağa kalktı (kulak kesildi)."

Kâdî Abdulcebbâr şöyle der: "(Bazı kimselerin), "**Hz. İbrahim** (a.s)'ın bu çağrısına taş-toprak, yani her şey icabet etti" şeklindeki izahları, tuhaf

bir izahtır. Çünkü çağrı cansızlar için değil, ancak hacc ile emrolunmuş olanlar için yapılır. Doğuda ve batıda olan bütün insanların, onun bu çağrısını duymalarına gelince, bu imkânsız değildir. Çünkü Allahu Teâlâ, bu çağrıyı kuvvetlendirip, aradaki engelleri kaldırdığında, böyle şeyler peygamberler zamanında olabilir."

Ezzin Fiilinin Muhatabı

İkinci görüş: Âyetteki, "ilân et" emrinin muhatabı olan, Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür ve Mu'tezile'nin ekserisi de bunu tercih etmişlerdir. Mu'tezile bu hususta şu şekilde istidlâl etmişlerdir: "Kur'ân'da yer alan ve muhatabının Hz. Muhammed (s.a.s) olduğu söylenebilecek her hitabın, böyle kabul edilmesi evlâdır. Âyetteki, *"Hatırla o zamanı ki biz, Beytullahı İbrahim'e mekan yapmıştık"* önce geçmiş olması, "ilan et" emrinin **Hz. İbrahim** (a.s)'e yönelik olmasını gerektirmez. Çünkü biz baştaki bu ifadenin "Ey Muhammed hatırla o zamanı ki" takdirinde (manasında) olduğunu söylemiştik. Binâenaleyh takdir edilen (mukadder olan) bu şey sanki açıkça söylenmiş gibidir. Bu sebeple Allahu Teâlâ, "ilan et" deyince bu hitap Hz. Muhammed (s.a.s)'e de yönelik olur."

Mu'tezile bu görüşlerine binâen, "ilan et" ifadesinin tefsiri hususunda şunları söylemişlerdir:

1) Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e insanlara haccı öğretmesini emretmiştir.

2) **Cübbâî** şöyle der: "Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e telbiyeyi açıkça söylemesini ve böylece de herkese kendisinin haccettiğini ilan etmesini, böylece de onların kendisi ile birlikte haccetmelerini sağlamasını emretmiştir. Çünkü âyetteki, *"sana gelsinler"* ifadesinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in haccetmesi ve bu hususta uyulan kimse olması, manasının kastedildiğine bir delâlet (işaret) vardır."

3) Bu, Allahu Teâlâ tarafından, Hz. Muhammed (s.a.s)'e haccın farz kılınışının başlangıcıdır.

Hak Teâlâ'nın يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلٰى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ *"Gerek yaya, gerek uzak yoldan gelen arık develer üstünde binitli olarak sana gelsinler"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Rical ve Dâmir Kelimeleri**

"**Ricâl**", "yayalar" demek olup, müfredi tıpkı, "Niyâm" (uyuyanlar) kelimesinin müfredinin "nâim" lafzı olması gibi, "**râcil**"dir. Bu kelime, râ'nın zammesi ile şeddeli veya şeddesiz olarak "**rücâl**" veya "**rüccâl**" şekillerinde de okunmuştur. Bu tıpkı عُجَالٌ (aceleciler) kelimesi gibidir.

İbn Abbas (r.a)'tan rivâyet edildiğine göre âyetteki "وَعَلٰى كُلِّ ضَامِرٍ" ifadesi, "binitli olarak" demektir. "ضُمُورٌ" mastarı, zayıflamak manasınadır. Arapçada "ضَمُرَ - يَضْمُرُ - ضُمُورًا" denilir. Buna göre âyetteki bu ifadenin manası, "uzun yoldan geldikleri için zayıflamış olan develer üzerinde" şeklindedir. Cenâb-ı Hak, develeri cemi kabul ederek -ki bu kelimenin çoğulu "ضَوَامِرُ"dır- fiili, cemi müennes olarak يَأْتِينَ (gelirler) şeklinde kullanılmıştır. Çünkü âyetteki, "وَعَلٰى كُلِّ ضَامِرٍ" ifadesi "عَلٰى كُلِّ اِبِلٍ ضَامِرَةٍ" takdirindedir. Böylece bu cümlenin fiili, "küll" (hepsi) kelimesinin manasından ötürü cemi getirilmiştir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, eğer bu kelimenin lafzının müfret oluşundan ötürü, fiili de müfret olarak getirmiş olsaydı, bu da doğru olurdu. Fiil, "Ricâl" ve "Rukbân" kelimelerinin sıfatı olarak "يَأْتُونَ" şeklinde de okunmuştur. "**Fecc**" iki dağ arasındaki yol demektir. Sonra bu kelime, mecâzî olarak her türlü yol manasında kullanılmıştır. "**Amîk**" "uzak" demektir. **İbn Mes'ûd** (r.a) bunu "مَعِيقٍ" (uzak) şeklinde okumuştur. Nitekim Arapçada بِئْرٌ بَعِيدَةُ الْعُمْقِ وَالْمَعْقِ "Derin kuyu" denilir.

İKİNCİ MESELE

Buna göre âyetin manası, "Sana yaya olarak veya her arık (zayıf) deve üzerinde binitli olarak gelebilmeleri için, haccı ilân et" yani "Onların sana bu iki şekilde gelebilmeleri için, bunu ilan et" şeklindedir. Yahut da bu ifade ile, "ilan et, çünkü onlar sana bu iki şekilde geleceklerdir" manası kastedilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ, hacca yaya gelmenin daha şerefli olduğunu bildirmek için, önce yayaları zikretmiştir. **Saîd b. Cübeyr,** sened ile birlikte Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: اِنَّ الْحَاجَّ الرَّاكِبَ لَهُ بِكُلِّ خَطْوَةٍ تَخْطُوهَا رَاحِلَتُهُ سَبْعُونَ حَسَنَةً وَلِلْمَاشِيِ سَبْعُ مِائَةَ حَسَنَةً مِنْ حَسَنَاتِ الْحَرَمِ قِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ وَمَا حَسَنَاتُ الْحَرَمِ قَالَ: اَلْحَسَنَةُ بِمِائَةِ اَلْفِ حَسَنَةٍ *"Binitli olarak hacca gidenin, binitinin attığı her adım karşılığı yetmiş hasene (sevap) vardır. Ama yaya olarak hacceden kimse için ise, Harem hasenâtından yedi yüz hasene (sevap) vardır."* Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Ey Allah'ın Resûlü, Harem'in

hasenatı da ne demektir?" denildiğinde o (s.a.s), *"Bu, (her biri) yüz bin hasene dengi olan bir hasene (sevap)tır"*[19] buyurdu.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu âyetin muhatabı **Hz. İbrahim** (a.s) olduğu için, kelimeyi يَأْتُوكَ رِجَالًا "Sana (...) gelirler" şeklinde getirmiştir. Binâenaleyh kim hacc için Mekke'ye gelirse, sanki onun bu nidasına (ilanına) cevap verdiği için **Hz. İbrahim** (a.s)'e gelmiş olur.

Malum Günlerde Zikir

Âyetteki لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ *"Böylece kendilerine ait menfaatlere şâhit olsunlar, ma'lum günlerde Allah'ın adını ansınlar"* emri ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, *"insanlar içinde haccı ilen et"* buyurup, haccı emredince, *"Böylece kendilerine âit menfaatlere şâhit olsunlar"* ifadesi ile de bu emrinin hikmetini anlatmıştır. Âlimler bu ifadede bahsedilen menfaatler hususunda değişik izahlar yapmışlar, bazıları bunu dünyevî menfaatler manasına hamletmişlerdir. Bu da onların hacc günlerinde yaptıkları ticaretlerdir. Bazıları da bunu âhiret menfaatleri, yani ilahî af ve mağfiret manasına hamletmişlerdir. Bu görüş **Muhammed el-Bâkır**'dan rivâyet edilmiştir. Diğer bazıları ise bu menfaati, her iki manaya birden hamletmişlerdir. Evlâ olan da bu görüştür.

***İKİNCİ MESELE:* Menafi**

Âyetteki *"menâfi"* (menfaatler) lafzı nekire getirilmiştir.

Çünkü Cenâb-ı Hak bununla gerek dinî, gerek dünyevî olmak üzere diğer ibadetlerde bulunmayan ancak o ibadette bulunabilen birtakım özel menfaatleri kastetmiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Allah'ın Adı ile Kesilme**

"**Zebh**" ve "**Nahr**" (Kurban kesme) yerine, *"Allah'ın adını ansınlar"* denilmiştir. Çünkü Müslüman, bir hayvan kestiğinde ve kurban ettiğinde mutlaka Allah'ın adını anar. Bu ifadede kendisi ile Allah'a yaklaşılan şeylerde (böyle ibadetlerde) asıl maksadın Allah'ın isminin anılması olduğuna ve bu şeylerde müşriklere muhalefet edilmesine bir dikkat çekme vardır. Çünkü müşrikler, hayvanları putlar ve heykeller için kesiyorlardı. Nitekim

19 **Kenzu'l Ummâl**, 5 (11793).

Mukâtil: "Bir hayvan kestiğinde kıbleye dönmüş olarak, بِسْمِ اللهِ وَاللهُ اَكْبَرُ اَللّٰهُمَّ مِنْكَ وَاِلَيْكَ "Allah'ın adıyla. Allah en büyüktür. Ey Allah'ım senden (geldi), sana (adıyorum)" de" demiştir. **Kelbî** buna şunu eklemiştir: "Hayvan kesen bununla birlikte şunu da söyler:

اِنَّ صَلَاتِى وَنُسُكِى وَمَحْيَاىَ وَمَمَاتِى لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Şüphesiz benim namazım da, kurban ve ibadetlerim de, hayatım da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah'ındır"* (En'âm, 162).

Kaffâl da şöyle der: "Kurbanları kesmek ve kanlarını akıtmak suretiyle Allah'a ibadet eden kimse, canına denk bir şeyi kendine karşılık fidye verme konumundadır. Sanki o, mesela kurban ettiği o koyunu, Allah'ın rızasını elde etmek ve kusurlarının neredeyse canının alınmasına denk hâle geldiğini itiraf ederek, canına bedel verir."

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Ma'lum Günler**

Âlimlerin çoğu, âyetteki *"ma'lum günler"* tabiri ile, zilhicce ayının on gününün, *"Sayılı günler"* (Bakara, 203) tabiri ile de "teşrik günlerinin (arefe günü ile kurban bayramının dört gününün) kastedildiği görüşündedirler. Bu **Mücâhid, Atâ, Katâde** ve **Hasan el-Basrî**'nin görüşü olup, aynı zamanda **Saîd b. Cübeyr**'in **İbn Abbas** (r.a)'tan yaptığı bir rivâyettir. Yine bu, **Şafiî** (r.h) ve **Ebû Hanife** (r.h)'nin tercihidir. Bu görüşte olanlar, şöyle delil getirmişlerdir: "Bu günler insanlar katında haccın vaktinin bu günlerin sonlarında olması hasebiyle, bilinmesine aşırı arzu gösterilmesinden dolayı, bilinen "ma'lum" olan günlerdir. Haccın menfaatleri içinde bu on günlük vakit yine ma'lumdur. Mesela, arefe ve meş'ar-i haram günleri gibi... O on günden, kurban kesilecek vakitler de eyyâm-ı nahir de ma'lumdur."

Atâ'nın rivâyetine göre ise **İbn Abbas** (r.a): "Bu günler, kurban bayramı günü ile, ondan sonraki üç gündür" demiştir. Bu görüşü **Ebû Müslim** tercih ederek şöyle der: "Çünkü bu günler, kurban bayramı gününden sonra da Araplarca ma'lumdur ki bunlar, eyyâm-ı nahirdir. **Ebû Yusuf** ve **İmam-ı Muhammed**'in görüşü de böyledir.

Kurbanlıklar

Hak Teâlâ'nın بَهِيمَةُ الْاَنْعَامِ *"dört ayaklı davarlar"* ifadesi hakkında **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Behime, karada olsun, denizde olsun, her dört ayaklı canlıyı ifade eden müphem (kapalı) bir ifadedir. Binâenaleyh bu kelime, "en'âm" lafzı ile açıklanmıştır. En'âm da, deve, sığır, koyun ve keçi demektir.

Kurbanın Taksimi

Âyetteki فَكُلُوا مِنْهَا *"İşte bunlardan yiyin"* emri hakkında bazı âlimler, "Bu, vücûb (farz oluşu) ifade eder. Çünkü câhilliye Arapları, fakirlere karşı böbürlenmek için, kestikleri bu hayvanlardan yemiyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak Müslümanlara, hem kâfirler gibi yapmamak, fakirlerle eşit olmak ve hem de tevâzuyu yürürlüğe koymak için, ondan yemelerini emretmiştir" derler. Ekseri âlimler ise, bu emrin vücûb ifade etmediği kanaatindedirler. Ve şöyle derler: "Kim kurban keser ve Harem'e kurban gönderirse, Hak Teâlâ'nın, *"İşte bunlardan yiyin, yoksulu ve fakiri doyurun"* emrinden ötürü, kestiği hayvanın yarısını yemesi, yarısını da tasadduk etmesi güzel olur." Bazıları da şöyle der: O, kestiği hayvanin üçte birini yer, üçte birini tasadduk eder, üçte birini de (sonra yemek üzere bırakır."

Şâfiî (r.h)'ye göre ise, yemek müstehap, yedirmek vâciptir. Binâenaleyh bir kimse, kestiği kurbanın tamamını yedirse (tasadduk etse), bu onun için yeterlidir. (Yani emri yerine getirmiş sayılır). Ama hepsini yese, bu yeterli olmaz. Bu hüküm nâfile kurbanlar içindir. Haccı kıran, haccı temettu kurbanlarında, hacda ihramlı iken yapılmaması gereken şeyleri yapmadan dolayı, hacda tırnak kesmek ve traş olmadan ötürü meydana gelen yasak çiğnemeleri savmak için kesilen kurbanlarda, adak ve keffaret kurbanları gibi vâcip kurbanların etinden kesen yiyemez.

Bais ve Fakir

Hak Teâlâ'nın وَاَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ *"Yoksulu ve fakiri doyurun"* emrinin vücûb (farziyet) ifade ettiğinde şüphe yoktur. "**Bâis**", alabildiğine sıkıntı içinde olan; "**fakir**" ise, güç durumda olmadan dolayı iyice zayıf düşmüş kimsedir. Bu kelime, omurgalardan her biri manasına olan "فَقَارُ الظَّهْرِ" ifadesinden alınmadır, **İbn Abbas** (r.a) ise şöyle der: "**Bâis**, sıkıntıda oluşu elbisesinden ve yüzünden anlaşılan, **fakir** ise (yoksul olup da) bu kadar olmayandır. Binâenaleyh fakir, elbisesi temiz (ve görünüşte) yüzü zengin gibi olandır.

Kir Giderme

Hak Teâlâ'nın ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ *"Sonra kirlerini gidersinler"* ifadesine gelince, **Zeccâc** şöyle der: "Dilciler, "**tefes**"in manasını tefsirden öğrendiler" **Müberred** de, "Arap dilinde "**tefes**"in kökü insana bulaşan ve temizlenmesi gereken her pislik" manasına olup, âyette bununla (haccı tamamlayanın) bıyıklarını ve tırnaklarını kesmesi, koltuk altı kıllarını yolup, kasıklarını

traş etmesi kastedilmiştir. Âyetteki fiilin ifade ettiği "**kazâ**" işi ile de bu pisliğin giderilmesi kastedilmiştir" demiştir. **Kaffâl, Niftaveyh**'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Fasih bir bedeviye "ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ" âyetinin manasını sordum. O, "Kur'ân'ı tefsir edemem. Fakat biz, bir kimseye, "Ne kadar pissin, ne kadar kirlisin" manasında "مَا اَتْفَثَكَ – مَا اَدْرَنَكَ" deriz" dedi." Daha sonra **Kaffâl:** "Bu, **Zeccâc**'ın görüşünden daha doğrudur. Çünkü görüş, menfi söyleyenin değil, müspet söyleyenin görüşüdür.

Nezirleri Yerine Getirenler

Âyetteki وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ *"Adaklarını yerine getirsinler"* ifadesi, fâ'nın şeddesi ile "وَلْيُوَفُّوا" şeklinde de okunmuştur. Sonra bu ifade, haccetmenin insana vâcip kıldığı, hacla ilgili çeşitli emirleri yerine getirme manasına gelebileceği gibi, sözlü olarak yaptığı nezirlerden dolayı insanların kendilerine vâcip kılmış oldukları şeyleri yerine getirme manasına da olabilir. Bu ikincisi doğruya daha yakındır. Çünkü kişi, hacc veya umre yaptığında kendisine vâcip kılmaması halinde, hacdan dolayı vâcip olmayacak hedy (kurban) ve benzeri şeyleri, kendine vâcip kılar. Binâenaleyh Allahu Teâlâ ona, bu şeyleri yerine getirmesini emretmiştir.

Kâbeyi Tavaf

Hak Teâlâ'nın وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ *"O Beyt-i Atik'i tavaf etsinler"* ifadesi ile, farz (vâcip) olan ifâza ve ziyaret tavafı kastedilmiştir. Bu tavafın, vakfeden, şeytan taşlamadan ve traştan sonra olmasına, yine bunun Kurban'ın ilk günü mü, yoksa sonraki günlerde mi olup olacağı meselelerinde, birçok detay vardır.

Kâbe'ye **Beyt-i Atik** (Eski ev) denmesinin sebepleri şunlardır:

1) Atik, eski demektir. Çünkü o ev, insanlar için yapılan en eski (ilk) beyt (ev)dir. Bu görüş **Hasan el-Basrî**'nindir.

2) O ev, zorba meliklerin hükümranlığından muhafaza edilmiş, "ıtk" edilmiş, yani azâde tutulmuştur. Çünkü orayı yıkmak için yola çıkan nice zorbaları, Allah engellemiştir. Bu, **İbn Abbas** (r.a) ve **İbn Zübeyr** (r.a)'in görüşüdür. Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"Ebrehe oraya yöneldiğinde, başına gelen geldi"* dediğini rivâyet etmişlerdir.

Buna göre eğer "**Haccâc** Kâbe'ye musallat olmuştur?" denilirse, cevaben deriz ki: **"Haccâc,** bizzat Kâbe'ye zarar vermeyi istememiş. Fakat (savaştığı) **Abdullah b. Zübeyr** (r.a) oraya sığınmış. O da onu oradan çıkarmak için, orayı yıkmaya baş vurmuş. Ama sonra onu yeniden yapmıştır."

3) Orası asla mülk edilememiştir. Bu görüş **İbn Uyeyne**'nindir.

4) Orası, suya gark olmaktan azâde olmuştur. Bu görüş de **Mücâhid**'indir.

5) Atik, iyi, güzel, şerefli demektir. Bu görüşe göre, bu kelime, Arapların "iyi kuş, "iyi tay" manasında kullandıkları "عِتَاقُ الطَّيْرُ - عِتَاقُ الْخَيْلُ" tâbirlerinden alınmadır.

Bil ki, "لِيَقْضُوا - وَلْيُوفُوا - وَلْيَطَّوَّفُوا" ifadelerinin başındaki lâm, emir lâm'ıdır. **İbn Kesir, Nâfi** ve çoğu kıraat imamlarına göre bu lâm, sükûn ile okunurken, **Ebû Amr** bunları, kesre ile harekeleyerek okumuştur.

Allah'ın Hurumatına Saygı

ذٰلِكَ ۚ وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللّٰهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهٖ ۗ وَاُحِلَّتْ لَكُمُ الْاَنْعَامُ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْاَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ ۙ ﴿٣٠﴾ حُنَفَآءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهٖ ۚ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَكَاَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَآءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ اَوْ تَهْوِى بِهِ الرِّيحُ فِى مَكَانٍ سَحِيقٍ ﴿٣١﴾ ذٰلِكَ ۚ وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَآئِرَ اللّٰهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ ﴿٣٢﴾

"İşte (emir) budur: Kim Allah'ın hurumatına saygı gösterirse, bu Rabbi indinde kendisi için hayırdır. Karşınızda okuna gelenler müstesnâ, diğer davarlar size helâl kılındı, o halde murdardan, putlardan kaçının, yalan sözden çekinin. Allah'ın hanifleri, ona şirk koşmayanlar olarak. Kim Allah'a eş koşarsa, yüksekten düşüp parçalanmış ve kendisini kuş kapmış, yahut rüzgârın uzak yere attığı şey gibi olur. Bu böyledir. Kim Allah'ın şe'âirine saygı gösterirse, şüphesiz bu kalplerin takvasındandır" (Hacc, 30-32)

Keşşâf sahibi şöyle der: "Âyetin başındaki, "**zalik**" (işte bu) ifadesi, mahzûf bir mübtedânın haberi olup takdiri, "İş ve durum, işte budur" şeklindedir. Bu tıpkı bir yazarın, bir konuda yazıp sonra bir başka konuya geçmek istediğinde, "Bu böyledir, bu budur" demesi gibidir.

Hurumat: Saygısızlık edilmemesi gereken ve Cenâb-ı Hakk'ın işte bu vasıfta hacc ile ve diğer dini şeylerle ilgili olarak mükellef tuttuğu şeylerin tamamıdır. Binâenaleyh, bu ifadenin, O'nun bütün teklifleri hususunda genel bir ifade olması muhtemel olduğu gibi, bunun hacla ilgili hususi bir ifade olması da muhtemeldir. **Zeyd İbn Eslem**'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Hurumat (haramlar) beş tanedir. Haram olan Kâbe, Mescid-i Haram, Belde-i Haram, Şehr-i Haram (haram ay) ve Meşar-i Haram". Kelamcılar şöyle demişlerdir: Nafileler, Allah'ın haramları içine girmezler. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Bu Rabbi indinde kendisi için hayırdır"* buyurmuştur. Ki bu, "O, bunların yerine getirilmesi ve muhafaza edilmesi, gözetilmesi gereken şeyler olduğunu bildiği için, bunları ta'zim etmek, onun için hayırlıdır" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbi indinde"* kaydı geriye bırakılan bir mükâfatın bulunduğuna delâlet eder. Çünkü, olup biten meydana gelen hayırlar hususunda, *"Rabbi indinde"* denilmez. **el-Esamm** ise şöyle demiştir: "Bu, "Bunu ta'zim etmesi, buna aldırmamasından, onun için daha hayırlıdır" anlamındadır."

Daha sonra Cenâb-ı Hak yine, haccın hükmünü beyan etmeye başlayarak, وَأُحِلَّتْ لَكُمُ الْأَنْعَامُ *"...diğer davarlar size helâl kılındı"* buyurmuştur. Kişi, ihrama girmenin, anlamaya vs. şeyleri haram kıldığını görünce, davarların da haram kılındığını zannedebilir. Böylece Allahu Teâlâ, ihrâma girmenin, "en'âm" hususunda müessir olmadığını beyân buyurmuştur. O halde "en'âm" helâl kılınmıştır. Bundan, Allah'ın kitabında okunan ve "en'âm"dan haram kılınanlar müstesnâ tutulmuştur ki, bu da, Maide Sûresi'nde zikredilen şu âyetlerin ifade ettiğidir: *"Ey iman edenler, bağlandığınız akitleri yerine getirin. Siz ihramlı olduğunuz halde avlanmayı helâl saymamak ve size, okunacak olanlar hariç kalmak şartıyla davarlar size helâl edildi. Ölü... üzerimize haram edilmiştir"* (Maide, 1-3) hitaplarıyla En'âm Sûresi'ndeki, *"Üzerlerine Allah'ın ismi anılmayanlardan yemeyin"* (En'âm, 121) âyetidir.

Şirk ile Yalanın İlişkisi

Daha sonra Allah hurumâtına saygı duymaya teşvik edip, ona saygı duyanları övgüyle yâd edince, bunun peşinden putlardan ve yalan sözden kaçınma ile ilgili emrini getirmiştir. Çünkü, Allah'ı birlemek ve doğru sözlü olmak, hayırların en büyüğüdür. Cenâb-ı Hak şirki ve yalan söylemeyi aynı çizgide ele almıştır. Çünkü şirk de, yalan söz nevindendir. Çünkü müşrik, heykellerin ve putların ibâdete müstahak olduklarını iddia etmektedir. Binâenaleyh, Allah sanki şöyle demek istemiştir: "O halde, yalan sözlerin

başını ve temelini oluşturan putlara ibadet etmekten ve yalan sözlerin tamamından ictinâb edin, kaçının. Çünkü bunlar, daima çirkin ve kötü oldukları için, bunlardan hiçbir şeye yaklaşmayın." O halde, kişinin kendi tarafından icâd ettiği, putlara ibâdet etme hususunda, bu kabilden olan şeyler hakkındaki düşüncen nedir ki, putlara ve heykellere, "necis-pis" oldukları için, "**ricsun**" denilmemiştir? Çünkü onlardan kaçınmanın vücûbu pislikten kaçınmanın vâcip oluşundan daha kuvvetli ve onlara tapmaktan, pisliklere bulaşmaktan daha büyük bir şeydir. Daha sonra **Esamm,** sözüne devamla şöyle der: "Allah o putları bu şekilde nitelemiştir. Çünkü, putperestlerin putlara tapınmalarındaki adetleri onların üzerine kan sürüp akıtmaya yönelmek şeklindedir." Bu, uzak bir görüştür.

Cenâb-ı Hakk'ın, putları bu şekilde vasfetmesinin, onları tahkir etmek ve hafife almak için olduğu da ileri sürülmüştür ki bu, doğruya daha yakındır. Cenâb-ı Hakk'ın, مِنَ الْاَوْثَانِ "putlardan" ifadesi, kendinden önce geçen "**rics**" kelimesinin beyânı ve onun temyizidir. Bu, birisinin tıpkı عِنْدِى عِشْرُونَ مِنَ الدَّرَاهِمِ "Yanımda yirmi dirhem bulunmaktadır" demesi gibidir. Çünkü rics kelimesi kendisinde bulunan müphemlikten dolayı, her şeyi içine alır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak sanki, "Putlar olan pislikten, necasetten kaçının" demek istemiştir. Bununla, (bu ifadenin başındaki "min" edatının beyâniyye değil de, teb'iziyye olduğu sanılarak) o putların bir kısmı pis değildir manası kastedilemez. "**Zûr**", ziyaret etmek anlamına gelen, "**zavr**" ve meyletmek, yönelmek, yapmak anlamında olan "**izvirâr**" kökündendir. Bu tıpkı "**ifk**" (yalan, uydurma) kelimesinin, birisi bir şeyi çevirdiğinde söylenilen اَفِكَهُ (efikehû) "onu çevirdi" kelimesinden olması gibidir.

Kavlez-zûr

Müfessirler, âyetteki قَوْلَ الزُّورِ "yalan söz" ifadesinin ne demek olduğu hususunda da şu açıklamaları yapmışlardır:

1) Bu, onların "bu helâldir, bu haramdır" demeleri ve benzeri iftiralarıdır.

2) Bu, yalan yere şahâdet etmektir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle (yaptığı) rivâyet edilmiştir: "O, bir gün sabah namazını kıldırdı. Selam verince ayağa kalktı ve yüzünü cemaate çevirerek: "Yalan yere şahâdet etmek, Allah'a şirk koşmaya denk olan, (bir günâhtır)" buyurdu ve bu âyeti okudu.

3) Bu, yalan söylemek ve iftirâda bulunmaktır.

4) Bu, cahiliyyedekilerin, telbiye ederlerken, "Lebbeyk... Senin şerikin yoktur. Bir şerikin vardır ki, sen ona malik olursun, o sana mâlik olamaz" demeleridir.

Hünefa

Cenâb-ı Hakk'ın حُنَفَاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ *"Allah'ın hanifleri, O'na şirk koşmayanlar olarak"* ifadesine gelince, bunun ne demek olduğu; bazılarına göre müstakim olmak olduğu, bazılarına göre de hakka meyletmek olduğu, daha öne geçmişti. Ama, bununla burada kastedilen ise "İhlâs" olduğunun ileri sürülmesidir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk sanki şöyle demek istemiştir: "Emrettiğim ve nehyettiğim bu işlere, O'na başkasını şirk koşacak bir tarzda değil de, bir olan Allah'a ibadet edercesine sarılın, tutunun!" İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hakk, *"Ona şirk koşmayanlar olarak"* buyurmuştur ki, ona yakışanın, yaptığı ibadetlerde ihlâslı olması olduğuna delâlet eder.

Müşrikin Müthiş Vaziyeti

Böylece Cenâb-ı Hak, kâfirin kendi nefsine zarar verdiğini ona fayda veremediğini beyan etme hususunda küfür hakkında daha fazlasını söylemeye gerek bırakmayan iki misâl getirmiştir ki, bu da O'nun وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَكَاَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ اَوْ تَهْوِى بِهِ الرِّيحُ فِى مَكَانٍ سَحِيقٍ *"Kim Allah'a eş koşarsa, yüksekten düşüp parçalanmış ve kendisini kuş kapmış, yahut rüzgâr uzak yere atmış şey gibi olur"* şeklindeki buyruğudur. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Eğer âyetin bu ifadesi "teşbih-i mürekkeb" kabul edilirse, buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Kim Allah'a şirk koşarsa, O, kendisini, ondan öte daha şiddetli bir helâk olmayan yok oluşla helâk etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak müşrikin halini, gökten düşüp de, kendisini kuşların kaptığı, derken parça ve cüzleri onların kursaklarında dağılıp yok olduğu; yahut da, şiddetli bir kasırganın esip de, böylece onu, çok derin helâk uçurumlarına sürüklediği kimsenin durumuna benzetmektedir. Yok eğer buradaki teşbih, "teşbih-i müferrak" kabul edilirse, o zaman şöyle denilebilir: Cenâb-ı Hak, imanı yükselme hususunda semâ'ya; iman terk edip Allah'a şirk koşanı da, semâdan düşene; onun fikirlerini darmadağınık eden hevâ ve hevesleri, onu kapan kuşlara, onu dalâlet vadilerine atan şeytanı da, eşerek onu yok edici ölüm vadilerine fırlatan rüzgâra benzetmiştir." Hâ'nın, tı'nın ve fâ'nin kesresiyle "فَتَخْطِفُهِ الطَّيْرُ" (Fetehıttıfihı't-tayru) şeklinde de okunmuştur ki, bu **Hasan el-Basrî**'nin kıraati olup, bunun aslı

"تَخْتَطِفُهُ" (Tehtetıfuhu)dur. "**Rîh**" kelimesi "اَلرِّيَاحُ" (er-riyâh - rüzgârlar) şeklinde de okunmuştur.

Şeâir

Daha sonra Cenâb-ı Hak (c.c), daha önce geçenleri te'kid ederek, ذٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللّٰهِ *"Bu böyledir, kim Allah'ın şeâirine saygı gösterirse (...)"* buyurmuştur. Âlimler, "**şeâir**"in ne demek olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, "bu kavramın içine her ibadet girer," derken, bazıları da: "Hayır aksine bu, haccın menâsikidir" demişlerdir. Diğer bazıları da: "Hayır, bununla özellikle "hedy-kurbanlık hayvan" kastedilmiştir" demişlerdir ki, "Şeâir"de aslolan, kendisiyle bir şeyin tanınıp seçildiği alâmet, nişanlar manasıdır. Binâenaleyh, biz, "şeâir"i, hacda kesilen kurbanlar manasına alırsak, bu durumda onlara saygıyı şu iki şekilde açıklayabiliriz:

1) O kurbanların, iri cüsseli, vücut yapılarının güzel, besili, pahalı olanını tercih etmesi, ve onları alırken, fiyat indirme teklifinde bulunmamasıdır. Çünkü onlar, üç şeyde pahalı alış-veriş yapıyorlar ve fiyat indirme teklifini de hoş karşılamıyorlardı. Bunlar, "hedy" (kurbanlık koyun), udhiyye (kurbanlık sığır ve deve) ve köle azâdı. **İbn Ömer** (r.a) babasından şunu rivâyet etmiştir: **Hz. Ömer** (r.a), Mekke'ye üç yüz dinar değerinde, çok kıymetli ve asil bir (erkek deve) göndermek ister. Peygamber (s.a.s) de, bunu satıp onun parasıyla (daha az kıymetli olan) dişi bir deve satın almasını ister. Ama Hz. Peygamber (s.a.s) onu bundan nehyeder ve der ki: *"Hayır, onu gönder!"* der. Hz. Peygamber (s.a.s) de, içinde burnunda altından bir burunsalık olan **Ebu Cehil**'in erkek devesinin de olduğu yüz dişi deve gönderir.

2) Bunlarla Allah'a yaklaşmak ve onları Beyt-i Muazzam'a kurban edilmek üzere sevk etmek suretiyle Allah'a itaat etmenin, kendisine mutlaka önem verilmesi ve hakkında yarışılması zorunlu olan büyük bir iş olduğuna inanmasıdır. Çünkü "bunlar, kalplerin takvasındandır." Yani, "Bunlara saygı göstermek, kalpleri takvalı olan kimselerin fiillerindendir" demektir. Bu manaya göre, bu kelimelerin muzafları hazfedilmişlerdir. Çünkü mana, ancak bunların takdir edilmesiyle doğru olur. Zira, her bir parçayı mutlaka, bağlı bulunduğu ifadeye râci kılmak gerekir. Âyette "kalpler"e yer verilmiştir. Çünkü münafık, bazen müttaki olduğunu açıklar. Ancak ne var ki, onun kalbi böyle bir ittikâdan boş olunca, tâatleri edâ konusunda ciddi olmaz. Ama, kalbinde takvânın yer etmiş olduğu ihlâslı kimselere gelince, bunlar tâatleri edâ hususunda, alabildiğine ihlâslıdırlar. Buna göre

şâyet birisi, "Allah'ın, bu hayvanları kesme hususuna bu denli önem vermesinin hikmeti nedir?" derse, bunun cevabı Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetleridir.

Kurban ve Diğer Hac İbadetleri

لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٣٣﴾ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ ۗ فَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمُوا ۗ وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ ﴿٣٤﴾ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلَىٰ مَا أَصَابَهُمْ وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣٥﴾

"Onlarda muayyen bir zamana kadar sizin için menfaatler vardır. Sonra varacakları yer Beyt-i Atik'tir. Biz her ümmet için kurban kesmeyi meşrû kıldık, ta ki kendilerini rızıklandırdığı dört ayaklı davarlar üzerine Allah'ın adını ansınlar. İşte sizin tanrınız bir tek tanrıdır, o halde O'na teslim olun. (Habibim) sen muti ve mütevazi olanları müjdele. Allah anılınca onların kalpleri korkar. Onlar kendilerine isabet eden musibetlere sabredenlerdir. Namazı dosdoğru kılanlardır. Kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden harcarlar"
(Hacc, 33-35).

Bil ki Hak Teâlâ'nın لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى *"Onlarda muayyen bir zamana kadar sizin için menfaatler vardır"* âyetinin ifade ettiği mana, ancak önceki âyetteki, "şeâir" lâfzının, kendisinde kesim vaktine kadar menfaatler bulunan "hedy" (kurbanlık hayvan) manasına hamledilmesine uygun düşer. Bunu "haccın diğer vâcipleri (farzları)" manasına alanlar ise, bu âyete, "sizin için onlarda, yani o vâciplere (emirlere) sımsıkı sarılmada, mükellefiyetin son bulacağı zamana kadar menfaatler vardır" şeklinde mana verirler. Birinci mana, ekseri müfessirlerin görüşüdür. Bunun doğruya daha yakın olduğu hususunda şüphe yoktur. Bu görüşe göre âyetteki "menfaatler" ifadesi: Süt, nesil, yapağı ve binit olarak istifade etme gibi şeylerle izah edilir.

Âyetteki, *"Muayyen bir zamana kadar"* kaydı ile ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu "sizler bu hayvanlardan, onlara kurban ve hedy adını vereceğiniz zamana kadar istifade edebilirsiniz. Onlara böyle ad verdikten itibaren ise, onlardan istifade etme hakkınız yoktur" demek olup, **İbn Abbas** (r.a), **Mücâhid, Atâ, Katâde** ve **Dahhâk**'ın görüşüdür.

2) Diğer bazıları da şu şekilde mana vermişlerdir: "Sizin o kurbanlık hayvanlardan, onlara "hedy" (kurban) adını verseniz bile, ihtiyaç duyduğunuzda binmek, mecbur kaldığınızda sütlerinden içmek suretiyle, o belli zamana yani onları kurban etmenize kadar, yararlanabilirsiniz." Bu mana da, **İbn Abbas** (r.a)'tan olup, **İmam Şâfiî**'nin tercihidir. Bu görüş daha uygundur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Onlarda, yani şeâirde sizin için menfaatler var"* buyurmuştur. O hayvanlara, "**hedy**" denmezden önce, "şeâir"-den sayılmazlar. **Ebû Hureyre** (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s)'den şunu rivâyet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) geçim sıkıntısı içinde olduğu halde Mekke'ye kurban edilmek üzere bir bedene (deve veya sığır) götürmekte olan bir adama rastladı ve ona "o hayvana bin" dedi. Adam, "Ey Allah'ın Resûlü bu hedydir" deyince, yine Hz. Peygamber (s.a.s) اِرْكَبْهَا وَيْلَكَ *"Yazıklar olsun sana, ona bin"*[20] buyurdu. **Câbir** (r.a) de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in اِرْكَبُوا الْهَدْىَ بِالْمَعْرُوفِ حَتَّى تَجِدُوا ظَهْرًا *"Hedylerinize, binecek başka bir hayvan buluncaya kadar, normal bir biçimde binin"*[21] buyurduğunu rivâyet etmiştir. **Ebû Hanife** (r.h), bu hayvanların faydalarının sahibinin mülkü olmadığı hususunda şöyle bir istidlâlde bulunmuştur: "Bu kimsenin, hedylerini başkasına binmek için ücretle vermesi câiz değildir. Binâenaleyh eğer o onların menfaatlerinin maliki olmuş olsaydı, diğer mülklerinin menfaatleri gibi, bunların menfaatleri hususunda icâre (kira) akdi de yapabilirdi." Bu istidlâl zayıftır. Çünkü "ümm-ü veled"in satılması mümkün değildir. Fakat ondan sahibi istifâde edebilir. Bu hususta da böyledir.

Kurban Yeri

Âyetteki ثُمَّ مَحِلُّهَا اِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ *"Sonra varacakları yer Beyt-i Atik'tir"* cümlesi, "sizin için heydlerinizde, gerek dinî, gerek dünyevî açıdan, pek çok menfaatler vardır. Bu menfaatlerinizin en büyüğünün "mahalli" Beyt-i Atik'tir, yani o hayvanların kesilmelerinin vâcip oluş vakti, Beyt-i Atik'e varıp dayanır" demektir. Bu tıpkı, *"Kâbe'ye ulaşan bir hedy"* (Mâide, 95) âyeti gibidir. Netice olarak diyebiliriz ki âyetteki "**mahilluha**" kelimesi "O

20 **Buhârî,** Hacc 112: **Tirmizi,** Hacc 72 (3/254).

21 **Müslim,** Hacc, 375-376 (2/961).

kurbanlık hayvanlarının kesim zamanlarının geldiği yer" manasınadır. "Beyt-i Atik" ile, Harem bölgesinin tamamı kastedilmiştir. Bunun delili, *"Artık bu yıllardan sonra (o kâfirler) Mescid-i Haram'a"* yani bütün harem bölgesine *"yaklaşmasınlar"* (Tevbe, 28) âyetidir. Bu görüşe göre, kurbanlıkların kesim yeri, Mekke'nin tamamıdır. Fakat Mekke, Mina'ya kadar, kan akıtılmaktan münezzehtir. Minâ da Mekke'dendir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), كُلُّ فِجَاجِ مَكَّةَ مَنْحَرٌ وَكُلُّ فُجَاجِ مِنًى مَنْحَرٌ *"Mekke'nin her geniş yeri, caddesi sokağı, kurban kesim yeridir. Yine Minâ'nın her geniş yeri de, kesim yeridir"*[22] buyurmuştur. **Kaffal:** "Bu, Minâ'ya ulaştırılması gereken hedylerle ilgilidir. Fakat nâfile kurbanlıklar, eğer Mekke'ye ulaşmadan sakatlanır veya ölecek hâle gelirlerse, onların kesim yeri işte orasıdır" demiştir.

Diğer Ümmetlerde Kurban

Hak Teâlâ'nın وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللهِ *"Biz, her ümmet için kurban kesmeyi, Allah'ın adını ansınlar diye meşrû kıldık"* ifadesi, "Biz, **Hz. İbrahim** (a.s) zamanından itibaren bütün sonraki her geçmiş ümmete, bir çeşit kurbanı meşrû kıldık" demektir. Cenâb-ı Hak insanların Allah'ın adını kurban keserken anmalarını, kurban kesmenin illet ve hikmeti kılmıştır. Arapların putlarına kurban ettikleri şeyler, tıpkı "zibh" ve "zebiha" kelimeleri gibi "عِتْرٌ" ve "عَتِيرَةٌ" diye ifade edilir. **Âsım** dışındaki bütün Kûfe imamları, kelimeyi Sîn'in kesresi ile "مَنْسِكًا" şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, "nüsûk" manasında, mastar mim'i olarak, sîn'in fethası ile "**menseken**" (kesmek) şeklinde okumuşlardır. Sîn'in kesresi ile olan da ism-i mekan (kurban kesilecek yer) olur.

Ma'bud Birdir

Cenâb-ı Hakk'ın فَإِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌ *"İşte sizin tanrınız bir tek tanrıdır"* cümlesinin kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) İlâhınız tektir. Mükellefiyetler ise, maslahatların değişik olmasından dolayı, zamanın ve şahısların değişmesinden ötürü değişmiştir.

b) İlahınız tek bir ilahtır. O halde kestiğiniz hayvanların üzerine, Allah'ın adından başkasını anmayınız. فَلَهُ أَسْلِمُوا *"O halde O'na teslim olun"* yani, "kesinlikle bir şirk kokusunun dahi bulunmayacağı bir biçimde, bu anmayı sadece O'na has kılıp, ihlaslı olun." Bununla, insanın bütün mükellefiyetlerde, sadece Allah'a inkıyâd etmesi kastedilmiştir. Kim Allah'a inkıyâd ederse, "muhbit" (mütevâzi) olur.

22 **İbn Mâce,** Menasik, 73 (2/1013); **Ebû Davud,** Savm, 5 (2/297).

Muhbitîn Kelimesinin Tefsiri

İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, hemen bu cümlenin peşi sıra وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ *"Sen muti ve mütevâzi olanları müjdele"* buyurmuştur. **"Muhbit"**, mütevâzi ve huşûlu olan demektir. **Ebû Müslim** şöyle der: "Muhbit"in gerçek manası, düz bir yerde olan kimsedir. Birisi düz bir yerde olduğunda "اَشْأَمَ، اَنْجَدَ" ve "اَذْهَمَ" denildiği gibi, "اَخْبَتَ" de denilir. O halde **"habt"** düz yer demektir. Müfessirlerin bu hususta değişik izahları vardır:

a) Muhbit, mütevâzi demektir. Bu, **İbn Abbas** ve **Katâde**'nin görüşüdür.

b) Bu, ibadetlerinde sa'y ü gayret gösterenler demek olup, bu **Kelbî**'nin görüşüdür.

c) İhlaslılar demektir. Bu görüş, **Mukâtil**'indir.

d) Allah'ı zikretmekle itminân bulan ve sâlih olan kimselerdir. Bu görüş de **Mücâhid**'dendir.

e) Bunlar, zulmetmeyenler, zulme uğradıklarında ise, intikam almayanlardır. Bu görüş **Amr b. Evs**'indir.

Âyetleri Dinleyip Huşû Duyanlar

Sonra Cenâb-ı Hak bunları, اَلَّذِينَ اِذَا ذُكِرَ اللهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ *"Allah anılınca onların kalpleri korkar"* diye tavsif etmiştir. Böylece onların üzerinde, Allah'ın ikâbından duyulan endişeler ile Allah için duydukları huşû ve huzûları müşâhede edilir. Bu korkunun insan üzerinde iki neticesi vardır:

a) Kötülüklere karşı sâbır ki bu, âyetteki وَالصَّابِرِينَ عَلٰى مَا اَصَابَهُمْ *"Onlar kendilerine isabet edenlere ve Allah'tan olan şeylere sabredenlerdir"* ifadesi ile anlatılmıştır. Çünkü kötülükler; hastalıklar, sıkıntılar ve müsibetler gibi, sabredilmesi gereken şeylerdir. Müslümanlara, zâlimler tarafından yapılan kötülük ve müsibetlere sabretmek vâcip değildir. Aksine bunları savuşturmak mümkün olduğunda, savaşmakla da olsa onları savuşturmak gerekir.

b) Hizmet (ibadet) ile meşgul olmak, insana göre, en kıymetli şey canı ile malıdır. İnsanın canı ile hizmeti (ibadeti) namazıdır. Bu da âyetteki, وَالْمُقِيمِى الصَّلٰوةِ *"Namazı dosdoğru kılanlar"* ifadesi ile anlatılır. Mal ile yapılan hizmet (ibadet) ise وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ *"Kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden harcar, infâk ederler"* ifadesi ile anlatılmıştır. **Hasan el-Basri**, nûn'u gözeterek, nasb ile âyeti "وَالْمُقِيمَى الصَّلٰوةِ" şeklinde okurken, **İbn Mes'ûd** aslı üzere "وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ" şeklinde okumuştur.

Allah Kanı Değil, Takvayı İster

وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَآئِرِ اللهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللهِ عَلَيْهَا صَوَآفَّ فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ كَذٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٣٦﴾ لَنْ يَنَالَ اللهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَآؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ كَذٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٧﴾

"Biz, kurbanlık develeri de sizin için, Allah'ın şeâirinden kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır, o halde onlar ayakta durup boğazlanırlarken, Allah'ın adını anın. Yanları üstü düştükleri vakit de, onlardan hem kendiniz yiyin, hem ihtiyâcını gizleyen, gizlemeyip dilenen fakirlere de yedirin. Onları, şükredesiniz diye, böylece size musahhar kıldık. Onların ne etleri, ne kanları hiçbir zaman Allah'a erişmez. Fakat sizden O'na sadece takva(nız) ulaşır. Size olan hidâyetine karşı Allah'ı büyük tanımanız için O, bunları böylece size musahhâr kılmıştır. Muhsinleri müjdele" (Hacc, 36-37).

Bedene Tabirinin İzahı

Bil ki "**Büdn**" ifadesi ile ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu, tıpkı "**huşb-haşebe**" (odun, odunlar) gibi, "**bedene**"nin çoğuludur. Kurbanlık develere bu isim, bedenlerinin büyük olmasından ötürü, Harem'e kurbanlık gönderildiklerinde verilir ki, bu özellikle deve manasınadır. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s): اَلْبَدَنَةُ عَنْ سَبْعَةٍ وَالْبَقَرَةُ عَنْ سَبْعَةٍ *"Deve de yedi kişi için (kurban kesilebilir) sığır da yedi kişi için kurban kesilebilir"*[23] dediği zaman, sığırı da buna katmıştır. Bir de Cenâb-ı Hak, فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا *"Yanları üstü düştükleri vakit"* buyurmuştur ki bu da deveye has bir ifadedir. Çünkü sığır değil, ancak deve ayakta kesilir (böylece yan üstü düşer). Bazı kimseler de: "**Büdn,** hac ve umrede, Allah rızası için kesilen deve ve sığırlar demektir. Sığır da, bedeni büyük olduğu için bu adı almıştır. Binâenaleyh evlâ olan, sığırın da bu ifadeye dâhil olmasıdır. Koyuna gelince, her ne

23 **Müslim,** Hacc, 138 (2/882); **Tirmizî,** Hacc, 66 (3/248).

kadar hacda kurban edilmesi câiz olsa bile, bu ifadenin içine girmez. Çünkü onun cüssesi küçüktür. Dolayısıyla ona "bedene" denmez" demişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Hasan el-Basrî, tıpkı "**semere**"nin çoğulu olan "**sümür**" (meyveler, ürünler) lafzı gibi, bu iki zamme ile "**vel-büdüne**" şeklinde okurken, **İbn Ebi İshâk,** iki zamme, nûn'un şeddesi ve vakıf ile "**vel-büdünne**" şeklinde okumuştur. Bu kelime, tıpkı Hak Teâlâ'nın "وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ" (Yâsin, 39) âyetinde olduğu gibi, nasb ve ref ile "**vel-büdne**", "**vel-büdnü**" şekillerinde de okunmuştur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bir kimse, لِلّٰهِ عَلَيَّ بَدَنَةٌ "Allah için, üzerime bir bedene kesmek vâcib olsun" diye (nezr) ettiğinde, onun bunu Mekke dışında kesmesi câiz midir?

Ebû Hanife (r.h) ve **İmâm-ı Muhammed** (r.h) "câizdir" derken, **İmam Ebu Yusuf** (r.h): "Mekke dışında kesmesi câiz değildir" demiştir. Âlimler "hedy" nezreden kimsenin, onu mutlaka Mekke'de kesmesi gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Bir kimse, "Allah için üzerine bir cezur (kurban) kesmek vâcib olsun" dediğinde, bu kurbanı istediği yerde kesebilir.

Ebu Hanife (r.h) şöyle der: "Bedene, "cezûr" (kesilecek deve) gibidir. Binâenaleyh bu adakta bulunan kimsenin, bunu istediği yerde kesebilmesi gerekir. Fakat "hedy" böyle değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Kâbeye ulaşan bir hedy"* (Mâide, 95) buyurarak Kâbe'ye (Harem'e) ulaşmayı, "hedy"in sıfatı olarak zikretmiştir." **Ebu Yûsuf** (r.h) ona şöyle cevab verir: "Kurbet (Allah'a yakınlık kazanmak ve ibadet etmek) için kesilen her hayvanin Harem'de kesilmesi şart değildir. Çünkü kurban da "kurbet" için kesilir, ama her yerde kesilebilir."

Hak Teâlâ'nın جَعَلْنَاهَا لَكُمْ *"Onları... sizin için kıldık"* ifadesine gelince, bil ki Allahu Teâlâ develeri yaratıp, onların hacca kurbanlık olarak gönderilmeleri gerektiğini bildirince, *"Onları sizin için, Allah'ın şeâirinden kıldık"* demesi yerinde olmuştur.

Âyetteki لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ *"Onlarda, sizin için hayır vardır"* cümlesi ile ilgili açıklama, daha önce geçen, *"Onlarda sizin için menfaatler vardır"* âyetinde geçen açıklama gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlarda, sizin için hayır vardır"* cümlesi, bir teşvik gibi olunca, bununla murat edilenin, âhiret mükâfatı olması daha evlâ olur. İnsan Allah'ın kendisinde pek çok hayır ve menfaatin bulunduğuna şahâdet ettiği şeye ne kadar da düşkündür!

Cenâb-ı Hakk'ın "فَاذْكُرُوا اسْمَ اللهِ عَلَيْهَا" emrine gelince burada takdiri, "onları keserken üzerlerine Allah'ın ismini anın" şeklinde olan bir hazf bulunmaktadır. Müfessirler şöyle demektedirler: Bu, o hayvan boğazlanırken (nahr) veya kesilirken (zebh) بِسْمِ اللهِ (Allah'ın adıyla) اَللهُ اَكْبَرُ (Allah büyüktür) اَللّٰهُمَّ مِنْكَ وَاِلَيْكَ "Ey Allah'ım, Sen'den yine sana" denilmesidir.

Cenâb-ı Hakk'ın صَوَافَّ *"ayakta durup"* ifadesine gelince bu, "ayakta oldukları halde" anlamındadır. Çünkü ön ve arka ayaklarını saf saf ve dizi dizi yapmışlardır. Bu ifade, "üç ayağı üzerine durup, dördüncüsünü de tırnağı üzerine dikmesi manasına gelen "صُفُونُ الْفَرَسِ" (sufûnu'l-feresi) tabirinden olmak üzere صَوَافِنَ (savâfine) şeklinde de okunmuştur. Çünkü, "deve"nin ön ayaklarından biri bağlanır, böylece de o, üç ayağı üzere durur. Yine bu ifade sırf Allah rızası için oldukları halde, müşriklerin yaptığı gibi, onları keserken, onların üzerine anılan Allah'ın ismine hiçbir şeyi ortak koşmayın anlamında olmak üzere "صَوَافِيَ" (savâfiye) şeklinde de (şaz olarak) okunmuştur. **Amr İbn Ubeyd**'in vakf yaparken teleffuz edilen ıtlâk harfinin yerine tenvin ile "صَوَافِيًا" (savâfiyen) şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir. Yine bazılarından, bu kelimenin, Arapların tıpkı اَعْطِ الْقَوْسَ بَارِيَهَا "Yayı, onu yontanına ver" (yani, işi ehline ver) deyimleri gibi, "صَوَافِيَ" şeklinde (yani, "sırf bu iş için yaratılmış oldukları halde" anlamında) okunmuştur. Onların saf saf olmalarının hikmetinin ise, onların bakanların gözüne çok görülmeleri, böylece de muhtaç olan kimselerin gönüllerinin kuvvetlenmesi ve onları bu şekilde boğazlarken Allah'a yaklaşmanın ecrinin daha büyük olması, Allah'ı ululama (tekbir) O'nun şeâir ve isminin yüceltilmesinin ortaya çıkmasını sağlaması olması, uzak değildir.

Cenâb-ı Hakk'ın فَاِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا *"Yanları üstü düştükleri vakit de"* cümlesine gelince, bil ki "vücubu'l-cünüb" o hayvanın "yere düşmesi" anlamındadır. Bu ifade, "yıkıldı, düştü" manasına gelen "وَجَبَ الْحَائِطُ وَجْبَةً" ifadesiyle, güneş battığında söylenilen, "وَجَبَتِ الشَّمْسُ وَجْبَةً" ifadesinden alınmıştır. Buna göre mana, "O, yere düştüğünde, yuvarlandığında" şeklinde olup, bu da o hayvanın canı çıkmaya başladığında meydana gelir.

Cenâb-ı Hakk'ın فَكُلُوا مِنْهَا *"onlardan hem kendiniz yiyin"* emrine gelince biz, ulemanın, bu kurbanlardan etleri yenilmesi câiz olanlar hususundaki ihtilafları zikretmiştik.

Kâni' ve Mu'terr

Cenâb-ı Hakk, وَاَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ *"hem ihtiyacını gizleyen, hem de gizlemeyip dilenen fakirlere de yedirin"* buyurmuştur. "اَلْقَانِعَ" (el-kâni) kelimesi, "dilenci, dilenen" demektir. Nitekim Arapçada bir kimse dilenip istediğinde, "قَنَعَ - يَقْنَعُ - قُنُوعًا" denilir **Ebu Ubeyd** şöyle der: **"el-kâni'**, topluluğunun içinde olup da onların lütufta bulunmalarını talep eden ve onların bağış ve atiyyelerini isteyen kimsedir." **Ferrâ** şöyle der: **Kani'** kelimesinin ikinci manası, "kanaatkârlığından dolayı istemeyen kimse" şeklindedir. Nitekim Arapçada bir kimse kendisine verilene razı olup da fazlasını istemediği zaman "قَنَاعَةً – يَقْنَعُ - قَنِعَ" denilir. "اَلْمُعْتَرُّ" (el-Mu'terru) kelimesine gelince, (izin) istemeksizin sataşıp alan manasında olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun izin isteyerek sataşıp alan manasında olduğu da ileri sürülmüştür. **el-Ezherî, İbnu'l-A'râbî**'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Birisi, birisine, kendisine bağışta bulunmasını istemek için geldiğinde, - عَرَوْتُ فُلَانًا - اَعْرَرْتُهُ - عَرَوْتُهُ - اِعْتَرَيْتُهُ (aravtu fulânen - a'rartuhû – aravtuhû - i'teraytuhû) denilir. Yine **Ebu Ubeyd** şöyle demiştir: "Doğruya en yakın olanı şudur: **Kani'**, istemeksizin ve asılmaksızın, kendisine verilene razı olan, **mu'terr** ise, sataşan, isteyen ve zaman zaman kendisine bağışta bulunulmasını talep eden kimsedir. Böylece o, kendisine verilen şeyle asla yetinemeyip kanaat edemediğine delâlet eden hareketlerde bulunmuş olur." **Hasan el-Basri** وَالْمُعْتَرِّى (ve'l-mu'terî) şeklinde ve اَلْقَنِعُ(el-kani') şeklinde okumuştur ki "اَلْقَنِعُ" kelimesi "Başkası değil de, ancak kendisi razı olan kimse" anlamındadır. Nitekim Arapçada "قَنِعَ - يَقْنَعُ - قَنَاعَةً - قَنِعَ – قَانِعٌ" denilir.

Cenâb-ı Hakk'ın كَذٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ *"Onları, böylece size musahhar kıldık"* buyruğuna gelince, bunun manası şudur: "Bu hayvanlar, kendisine güç yetirmemiz imkânsız olan yırtıcı ve diğer hayvanlardan daha iri cüsseli daha büyük ve daha güçlü kuvvetlidirler. Binâenaleyh, bu demektir ki, Allahu Teâlâ deveyi ve sığırı kendilerinde istediğimiz biçimde tasarrufta bulunabileceği bir tarzda yaratmıştır ki bu da, gerek dinimiz gerekse dünyâmız açısından büyük bir nimettir."

Bize olan bu nimetini beyan edince, bundan sonra Cenâb-ı Hak "لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ" buyurmuştur ki, "Şükretmeniz için" anlamındadır. Mu'tezile şöyle der: "Bu, Allah'ın herkesin şükretmesini istediğini gösterir. O halde bu ifade, ehli sünnetin dediği gibi, "Allahu Teâlâ bunu ancak itâat edeceği malûm olan kimselerden ister" manasına değil de, "itaat ve isyân eden herkesten,

emrolundukları her şeyi ister" manasına delâlet eder" Bu hususla ilgili görüşler defalarca geçmişti.

Et ve Kan Allah'a Ulaşmaz

Cenâb-ı Hakk'ın لَنْ يَنَالَ اللهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا *"Onların ne etleri, ne kanları hiçbir zaman Allah'a erişmez"* ifadesine gelince bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Anlatıldığına göre, kurban hususundaki cahiliyye âdeti şu şekilde idi: Onlar, o kurbanların kanlarını ve etlerini, putları ve Kâbe'nin duvarlarına sürüyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, kurban kesmenin maksadının ne olduğunu beyân ederek, *"Onların ne etleri, ne kanları hiçbir zaman Allah'a erişmez. Fakat sizden O'na sadece takva(nız) ulaşır"* buyurmuştur. Böylece de, kurban kesen kimsenin sözünden, kesmesinden ve bununla görev ve farzlardan, kendisine ulaşan ve yükselen şeyin, etin ve kanın kendisi değil de, Allah'tan ittikâ etme olduğunu beyân buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, herhangi bir şeyin kendisine ulaşmakla vasfedilemeyeceği malumdur. O halde, bu ifadeden maksat, bütün bunların, ecirlerinin yazılacağı yere varıp ulaşmasıdır. Mananın böyle olduğuna, *"Güzel kelimeler ancak O'na yükselir. Onu da iyi amel yükseltir"* (Fatır, 10) âyeti delâlet eder.

***İKİNCİ MESELE:* Mu'tezile'nin Görüşünün Değerlendirilmesi**

Mu'tezile şöyle der: "Bu âyet şu hususlara delâlet eder:

1) Kişinin faydalandığı şey, kesmesiyle yararlandığı cisim (kurbanlık) değil, onun fiilidir.

2) Allahu Teâlâ, bütün bunlardan müstağnidir. O'nun maksadı ancak, kulunun emirlerine sımsıkı sarılma hususunda sa'y ü gayret göstermesidir.

3) Kul, kanlar ve etler demek olan cisimlerden istifâde edemeyip, ancak takvâsından faydalanmış olunca, takvâsının da bir fiil olması gerekir. Aksi halde, onun takvâsı da, kurbanın etleri ve kanları mesâbesinde olmuş olur.

4) Cenâb-ı Hak kabûlü, takvâ şartına bağlayıp, büyük günah sahibi de, müttaki olmayınca onun amelinin makbûl olmaması ve onun mükafatının bulunmaması gerekir.

Cevap: İlk ikisine gelince, bunlar doğrudur. Üçüncüsü ise bizim "dâi ve ilim" delili ile reddedilir. Dördüncüsüne gelince, büyük günah sahibi her ne kadar mutlak manada müttaki değil ise de, ancak ne var ki o, ihlâsla

yapmış olduğu taatler hususunda müttakidir. Binâenaleyh, onun taatinin de makbûl olması gerekir. İşte bu noktada bu âyet, Mu'tezile'nin aleyhine olan bir hale gelir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ya'kûb hariç, bütün kıraat imamları, yâ ile "لَنْ يَنَالَ اللهَ" ve "يَنَالُهُ" şeklinde okumuşlardır. **Ya'kûb** ise, her iki yerde de tâ ile okumuştur. Binâenaleyh, fiili tâ ile müennes okuyan, kelimenin lafzından dolayı, müzekker olmayan ise, fiil ile faili arasına giren fâsıladan dolayı böyle okumuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, كَذٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ *"O, bunları böylece size musahhar kılmıştır"* buyurmuştur. Ki bu, "O, hayvanları, Allah'ı ululayasınız diye müsahhar kılmıştır" demek olup, bu da bizim o hayvanları keserken, kesimden önce ve kesimden sonra, Cenâb-ı Hakk'ın bize gösterdiği, beyan ettiği ve açıkladığı bir biçimde yapmış olduğumuz ta'zimlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, emrine sımsıkı sarılanlara bir va'd şeklinde olmak üzere, tıpkı bundan önce, *"Sen, muti ve mütevazi olanları müjdele"* (Hacc, 34) buyurduğu gibi, وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ *"Muhsinleri müjdele"* buyurmuştur. "Muhsin" güzel ameller yapan, ona sımsıkı sarılan ve böylece de, bundan dolayı çok mükâfat elde edeceğinden, kendi kendisine iyilik yapmış olan kimse, demektir.

Allah'ın Mü'minleri Te'yidi

إِنَّ اللهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ﴿٣٨﴾ أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾ الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿٤١﴾

"Şüphesiz ki Allah, iman edenleri müdafaa edecektir. Allah, hiyanetkâr ve nankör olan hiç kimseyi sevmez. Kendileriyle mukatele edilenlere, uğradıkları o zulümden dolayı izin verildi. Şüphesiz ki

Allah onlara yardım etmeye kemâliyle kâdirdir. Onlar, haksız yere ve sırf "Rabbimiz Allah'tır" diyorlar diye, yurtlarından çıkarılmışlardır. Allah, bazı insanları bazısıyla def etmeseydi, içlerinde Allah'ın adı çokça açılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak ki yıkılıp giderdi. Yardım edenlere, muhakkak ki Allah da yardım eder. Şüphesiz ki Allah güçlüdür ve yegâne galiptir. Onlar, eğer kendilerine yeryüzünde bir iktidar mevkii verirsek, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar. İşlerin neticesi Allah'a aittir" (Hacc, 38-41).

Allah'ın Mü'minleri Müdafaası

Bil ki Allahu Teâlâ, hac için gerekli olan şeyleri, onun menâsikini ve ondaki dünyevî-uhrevî faydaları beyan edip, ayrıca daha önce kâfirlerin Müslümanları hacdan alıkoyduklarını zikretmiş olunca, bunun peşinden bu alıkoymayı izâle eden ve haccetme imkânını veren şeyin beyanını getirerek إِنَّ اللهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا *"Şüphesiz ki Allah, iman edenleri müdafaa edecektir"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebû Ca'fer, Şeybe ve **Nâfi** hem bu ifadeyi, hem de "وَلَوْ لَا دَفْعُ اللهِ" ifadesini elif ile okurlarken, **İbn Kesir** ile **Ebû Amr**, her iki ifadeyi de elif'siz olarak okumuşlardır.

Hamza, Kisâî ve **Âsım** bu ifadeyi elif ile "يُدَافِعُ" şeklinde okurlarken, diğerini de "وَلَوْ لَا دَفْعُ اللهِ" şeklinde okumuşlardır. Kim bu ifadeyi elifle "يُدَافِعُ" şeklinde okursa, bunun manası, "Allah kâfirleri mü'minlerden def etme, savuşturma hususunda hiçbir şeyi eksik bırakmaz, her şeyi yapar" şeklinde olur. **Halil** şöyle der: "Arapçada hem "دَفَعَ اللهُ الْمَكْرُوهَ عَنْكَ دَفْعًا" denildiği gibi "دَفَعَ اللهُ عَنْكَ دِفَاعًا" Allah senden, kötülükleri uzak tutsun diye def etsin" de denilir. Ama, "دَافَعَ" sîgasının kullanılması daha güzeldir."

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak bu ifadesiyle kimlerden savuşturacağını zikretmiş, fakat gerçekte O, her ne kadar müşriklerin eziyetini savuşturuyor idiyse de, daha büyük, daha etkili ve daha genel, kapsamlı olsun diye savuşturduğu, def ettiği şeyden bahsetmemiştir. İşte bundan dolayı, hemen bu ifadenin peşinden إِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ *"Çünkü Allah, hiyanetkâr ve nankör olan*

hiç kimseyi sevmez" buyurmuş, böylece de bu ifadesiyle o mü'minlerden, vasfı böyle olan kimselerin hile ve tuzakları def ettiğine dikkat çekmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mukatil der ki: Âyetin manası şudur: "Allah Mekke kâfirlerine karşı, Mekke'de mü'minleri müdafaa eder. Hicretten önce mü'minler Mekke müşriklerince işkence edildiklerinde mü'minler onları gizlice öldürmek hususunda Hz. Peygamber (s.a.s)'den izin istemişken, o da onları men etmişti.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu âyet, mü'minlerin kâfirlere galip geleceğini ve onların eziyetlerinin kendilerinden savuşturulacağını, mü'minlere müjdelemektedir. Bu tıpkı, *"Onlar size ezâdan başka asla bir zarar yapamazlar"* (Âl-i İmrân, 111); *"Şüphesiz biz peygamberlerimize ve iman edenlere yardım edeceğiz"* (Mü'min, 51); *"Muhakkak ki onlar, kesin olarak mansur (ve muzaffer)dirler"* (Sâffât, 172) ve *"Seveceğiniz daha nice (nimetler): Allah'tan nusret ve yakın bir fetih"* (Saff, 13) âyetleri gibidir.

Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ *"Çünkü Allah, hıyanetkâr ve nankör olan hiç kimseyi sevmez"* beyanına gelince bu, "Allahu Teâlâ'nın, iman eden kimselerden (müşriklerin eziyetini) savuşturmasının sebebinin, O'nun, onların alıkoymalarını sevmemiş olması olduğunu açıklaması anlamındadır. Bu da, onların çok hâin ve nankör olmalarıdır. Yani onların, Allah'ın emanetleri hususunda çokça hain, nimetleri hususunda da çokça nankör olmalarıdır. Bunun bir benzeri de *"Allah'a ve Resûlü'ne hıyanet etmeyiniz. Emanetlerinize de hıyanet etmeyiniz"* (Enfâl, 27) âyettir. **Mukatil:** "Onlar, tek yaratıcının varlığını kabul ettiler, ama O'ndan başkasına ibâdet edip tapındılar. Binâenaleyh, bundan daha büyük bir hainlik var mıdır?" demiştir.

Nefsi Müdafaa ile İlgili Cihada İzin

Cenâb-ı Hakk'ın أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا *"Kendileriyle mukatele edilenlere, uğradıkları o zulümden dolayı izin verildi"* âyetine gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Medineliler, Basralılar ve **Hafs**'ın rivâyetine göre **Âsım,** elif'in dammesiyle "**uzine**" şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, "Allah onlara savaş hususunda müsaade etti" manasında olmak üzere, elif'in fethasıyla "**ezine**"

şeklinde okumuşlardır. Medinelilerle **Âsım,** fâ'nın fethasıyla "**yukâtelûne**" şeklinde okumuşlardır, **İbn Kesir, Hamza** ve **Kisâî** elif'in fethasıyla "**ezine**" tâ'nın kesresiyle "**yukâtilûne**" şeklinde okumuşlardır. (Bu kıraate göre) **Ferrâ** ve **Zeccâc**, âyetin mânâsının, "Allah müşriklerle savaşmaya düşkün olan kimselere, gelecek için izin verdi" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Fetha ile okuyanlara göre âyetin takdiri, "kendisiyle savaşılanlara, savaş konusunda izin verildi" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

Âyette takdiri "أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ فِي الْقِتَالِ" şeklinde olan bir hazf bulunmaktadır. Binâenaleyh "يُقَاتِلُونَ" ifadesi kendisine delâlet ettiği için, kendisine izin verilen şey "فِي الْقِتَالِ" (savaş hususunda) hazfedilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın *"Uğradıkları zulümden dolayı"* ifadesine gelince, bu "onlara, mazlûm olmaları sebebiyle savaş hususunda müsaade edildi" manasındadır. Savaşmalarına müsaade edilenler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabıdır. Mekke müşrikleri, onlara alabildiğince eziyet ediyorlardı. Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e dövülmüş, yaralanmış olarak geliyor, kendilerine zulmedildiğini ona arz ediyor ve böylece de, bu zulmün intikamının alınmasını talep ediyorlardı. Ama, Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, "Sabırlı olun, çünkü ben savaşmakla emrolunmadım" diyordu. Bu iş, hicret edinceye kadar devam etti. İşte bunun üzerine Allah bu âyeti inzâl buyurdu ki bu âyet, yetmiş küsur âyette gelen nehy'den sonra savaşa müsaade hükmü getiren ilk âyettir.

Bu âyetin, hicret etmek üzere Mekke'den ayrılıp da, Mekke müşriklerince yolları kesilen ve bu vesile ile kendilerine vuruşma izni verilen mü'min bir topluluk hakkında nazil olduğu da söylenmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَإِنَّ اللهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ *"Şüphesiz ki Allah onlara yardım etmeye, kemaliyle kâdirdir"* ifadesine gelince, bu Allahu Teâlâ'nın o mü'minlere yardım edeceğine dair bir va'didir. Bu, bir kimsenin diğerine "Eğer bana itaat edersen, seni ödüllendirmeye gücüm yeter" demesine benzer ki, o bu sözüyle sadece mutlak anlamdaki kudreti kastetmemiş, tam aksine aynı zamanda, kudretiyle bu yardımı yapacağını da kastetmiştir.

Çekilen Zulümler

Cenâb-ı Hakk'ın الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللهُ *"Onlar haksız yere ve ancak, "Rabbimiz Allah'tır" diyorlar diye, yurtlarından çıkarılmışlardır"* ifadesine geline, bil ki Allahu Teâlâ, mazlum oldukları için onların

savaşmalarına müsaade ettiğini beyan edince, o zulmü de *"Onlar haksız yere ve ancak, "Rabbimiz Allah'tır" diyorlar diye, yurtlarından çıkarılmışlardır"* buyurarak beyan etmiştir. Böylece Allahu Teâlâ kâfirlerin mü'minlere olan zulmünü şu iki şeyle açıklamıştır.

a) Onların onları, memleketlerinden çıkarmaları.

b) Onların onları, "Rabbimiz Allah," demeleri sebebiyle çıkarmaları. Bu iki şeyden her biri de, alabildiğine bir zulümdür.

İmdi şâyet, "Rabbimiz Allah'tır" ifadesi de, hakka dahil olduğu halde, daha nasıl *"haksız yere"* ifadesinden istisnâ edilmiştir?" denilirse biz deriz ki: Kelamın takdiri şöyledir: O kâfirler o Müslümanları, çıkarmayı ve sürmeyi değil de, karar kılıp yerleşmeyi gerektiren tevhidin dışında herhangi bir gerekçe olmaksızın sürüp çıkarmışlardır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"sizin bizden hoşlanmayışınız(ın sebebi) Allah'a iman etmiş olmamızdan (...) başka (bir şey) değildir"* (Maide, 59) âyetidir.

Kuvvet Dengesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, dinini koruma hususundaki âdet ve örfünüz işte bu olduğunu da وَلَوْلَا دَفْعُ اللهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللهِ كَثِيرًا *"Allah, bazı insanları bazısıyla def etmeseydi, işlerinde Allah'ın adı çokça anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler muhakkak ki yıkılıp giderdi"* âyetiyle beyân etmiştir. **Nâfi** şeddesiz olarak "لَهُدِمَتْ" (le hudimet) şeklinde okurken, diğer kıraat imamları şeddeli olarak "لَهُدِّمَتْ" (le huddimet) şeklinde okumuşlardır. Burada birkaç soru sorulabilir.

Bir Grubu Diğeri ile Defetme

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine nisbet ettiği bu "def etme" ile ne kastedilmiştir.

Cevap: Bu, kendisinin dinine mensup olanlara, kâfirlerle savaşmaları için müsaade etmesidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Şâyet, mü'minlere, kâfirlerle cihât etmeleri hususunda izin vermek, düşmanlarına karşı onlara yardım etmek suretiyle Allah'ın mü'minler vasıtasıyla müşrikleri def etmesi olmasaydı, o zaman şirk ehli din mensuplarına hükümrân olur ve o din mensuplarının ibadet ettikleri o mahalleri muattal hale getirir, harabeye çevirirdi. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak bunları, din mensuplarının ibadete ve ibadet mahallerini yapmaya zaman bulabilmeleri için, din düşmanlarıyla savaşılmasını emretmek sûretiyle def

etmiştir. İşte bu itibarla her ne kadar Müslüman olmayanlara ait olsa dahi havra, kilise ve manastır ifadesine yer verilmiştir."

Müfessirler bu hususta diğer başka açıklamalar da yapmışlardır.

1) **Kelbî,** "Allah, peygamberleri sayesinde mü'minlerden; mücahitler sayesinde de cihada katılmayanlardan (şekleri def eder)" demiştir.

2) **Ebu'l-Cevzâ, İbn Abbas** (r.a)'nın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Allah, iyilikte bulunanlar sayesinde, kötülük edenlerden, namaz kılanlar sayesinde, kılmayanlardan, tasadduk edenler sayesinde, etmeyenlerden ve haccedenler sayesinde de haccetmeyenlerden (kötülükleri def eder)." **İbn Ömer,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in إِنَّ اللهَ يَدْفَعُ بِالْمُسْلِمِ الصَّالِحِ عَنْ مِائَةٍ مِنْ اَهْلِ بَيْتِهِ وَمِنْ جِيرَانِهِ *"Allah, sâlih ve Müslüman bir kişi sayesinde, aile efradından ve komşularından olmak üzere, yüz kişiden (kötülükleri) def eder"* dediğini, sonra da bu âyeti okuduğunu rivâyet etmiştir.

3) **Dahhak, İbn Abbas** (r.a)'in, "Allah, İslâm dini ve müntesipleri sebebiyle, zimmilerden (kötülükleri) def eder" dediğini nakletmiştir.

4) **Mücahid** ise: "Allah, şahitler sebebiyle hak ve hukuktan, kısas sebebiyle canlardan kötülükleri def eder" demiştir.

Havra ile Kilisenin Mescidle Zikredilmesi

İkinci soru: Cenâb-ı Hak niçin, Yahudi ve Hıristiyanların ibadethâneleriyle, Müslümanların ibadethanelerini bir arada zikretmiştir?

Cevap: İşte senin sorduğun bu sorudan dolayı, âlimler ihtilaf ederek şu açıklamaları yapmışlardır:

1) **Hasan el-Basri:** "İfadeler değişik olsa dahi, bütün bu mekânlarla, mü'minlerin ibadethâneleri kastedilmiştir" demiştir.

2) **Zeccâc** şöyle der: "Şâyet, Allah'ın insanların bir kısmını bir kısmıyla def etmesi olmasaydı, her peygamberin şeriatinde namaz kılınan mahaller yıkılırdı. Binâenaleyh, şâyet böyle bir savuşturma ve def etme işi olmasaydı, **Hz. Musa** (a.s) zamanında, onun şeriatine göre namaz kılınan havralar, **Hz. İsa** (a.s) zamanındaki manastırlar, **Hz. Muhammed** (s.a.s) zamanındaki mescidler yıkılır, yerle bir edilirdi. İşte buna göre Cenâb-ı Hak, kitaplarının tahrif edilmelerinden ve neshedilmelerinden önceki dönemde hak üzere oldukları zaman, bu def etme işini yapmışlardır."

3) Bilakis bununla "Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki o manastırlar yıkılırdı" manası kastedilmiştir. Çünkü bunlarda her halükârda, Allah'ın

adı anılmaktadır. O halde bu manastırlar putlara tapılan yerler mesâbesinde değillerdir.

Savamı', Biya', Salavat Kelimeleri

Üçüncü soru: Âyette geçen "صَلَوَاتٌ، بِيَعٌ، صَوَامِعُ" ve "مَسَاجِدُ" kelimeleri hangi manalara gelirler?

Cevap: Âlimler bu hususta da şu izahları yapmışlardır.

1) **Savâmi'** Hıristiyanların; **biya'** Yahudilerin; **salavat,** Sabiîlerin ve **mesacid** de, Müslümanların ibadethaneleridir. Bu görüş, **Ebu'l-Âliye** (r.a)'ye aittir.

2) **Savami'** Hıristiyanların ibadet mahalleri olup, bu onların sahrâda, çölde, tenhalarda yapmış oldukları ibâdethâneleri (yani manastırlar)dır. **Biya'** ise yine Hıristiyanlara ait olup, bu da onların şehirlerde yaptıkları mabedleri (yani kiliseler)dir. **Salavat** da, Yahudilere ait ibadet mahalleridir. **Zeccâc, salavat** kelimesinin İbranice'de "صلوتا" (salûtâ) şeklinde geçtiğini söylemektedir.

3) **Savami'** Sabiîlerin; "صَلَوَاتٌ" Hıristiyanların; **biya'** da Yahudilerin ibadethaneleridir. Bu görüş, **Katâde**'nindir.

4) Bütün bunların hepsi de, mescidlerin adlarıdır. Bu görüş de, **Hasan el-Basrî**'dendir. Mescidlere "**Savami'**" denilmesinin sebebi Müslümanların onları, **savami'** sığınak, gölgelik, itikâf mahalli edinmelerinden dolayıdır. "**Biya'**" denilmesine gelince, bu isim mescidlere benzetme yoluyla verilmiştir. "**Salavat**" kelimesinin manası ise, "şâyet böyle bir def etme olmasaydı, namaz diye bir şey kalmaz ve mescidler de harap olurdu" şeklindedir.

Salavat'ın Namaz Anlamı

Dördüncü soru: "**Salavât**" onu özellikle Müslümanların namazı, manasında te'vil edenlere göre, nasıl yıkılabilir?

Cevap: Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır.

1) Namazın yerle bir edilmesiyle, onun iptal edilmesi ve onu kılanların yok edilmesi kastedilmiştir. Bu, Arapların tıpkı, birisinin iyiliğine teşekkür edeceği yerde, nankörlükle mukabele ettiğinde, kullandıkları هَدَمَ فُلَانٌ إِحْسَانَ فُلَانٍ "Falanca, falancanın ihsanını yıktı" şeklindeki sözleri gibidir.

2) Bilakis bununla, namaz kılınan yerler kastedilmiştir. Çünkü, namaz kılınan yerler yıkılabilir. Bu tıpkı, ehli ve içindekiler murat edilerek, *"beldeye sor"* (Yusuf, 82) denilmiş olması gibidir.

3) Âyette bahsedilenlerin ekserisi, yıkılması mümkün olan şeylerden olduğu için, bu ifadeye yıkılamayanların da ilave edilmesi caiz olmuştur. Bu, Arapların tıpkı her ne kadar mızrak boynuna asılmasa da, kullanmış oldukları, "Falanca, kılıcını ve mızrağını boyuna asmış (kuşanmış) olarak geldi" demeleri gibidir.

Beşinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın *"içlerinde Allah'ın adı çokça anılan"* ifadesi, sadece "mescidler" sözüyle mi alâkalıdır, yoksa hepsiyle mi?

Cevap: Kelbî ve **Mukatil** bu ifadenin hepsiyle alâkalı olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Allahu Teâlâ'nın adı bu gibi mahallerde çokça anılır. Doğruya yakın olan ise, bu ifadenin, orada Allah'ın çokça anılmış olmasından dolayı, mescidlerin şanını yüceltmek için özellikle mescidler hakkında getirilmiş olmasıdır.

Altıncı soru: Cenâb-ı Hak niçin **biya'** ve **savami'** kelimelerini, **mesacid** kelimesinden önce getirmiştir?

Cevap: Çünkü bunlar, var olma bakımından daha öncedirler. Bunun Cenâb-ı Hakk'ın *"(...) onlardan bir kısmı da Allah'ın izniyle hayratta öncü olandır"* (Fatır, 32) ifadesinde olduğu gibi, söyleniş bakımından sonraya bırakıldığı da ileri sürülmüştür. Bir de, tefekkürde ilk olanın, amelde son olmasından ötürüdür. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s), peygamberlerin en hayırlısı, ümmeti de ümmetlerin en hayırlısı olunca, hiç şüphesiz onlar, onların sonuncusu olmuşlardır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ *"Biz önde giden sonuncularız"*[24] buyurmuştur.

Dine Yardımcı Olana Allah'ın Yardımı

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَيَنْصُرَنَّ اللهُ مَنْ يَنْصُرُهُ *"Dinine yardım edenlere, muhakkak ki Allah da yardım eder"* ifadesine gelince, bazı kimseler bu ifadeye, Allah'ın dinine yardım etmek maksadıyla cihâdı can ü gönülden kabul ederek ona yardım edene, muhakkak ki Allah yardım eder" manasını verirken, diğer bazıları, "Hayır bu ifadeyle, Cenâb-ı Hakk'ın dininin diğer emirlerini de yerine getirenler kastedilmiştir" demişlerdir. Onlar, bu açıklama ve tefsirleri, Allah'a hakiki manada yardım etmek mümkün olamadığı için yapma cihetine gitmişlerdir. Binâenaleyh, Allah'a yardım ile, onun dinine yardım etmek manası kastedilmiştir. Bu tıpkı, "Allah'ın dostları", "Allah'ın düşmanları" ifadelerinde yapılan açıklamalar gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yardım edenlere muhakkak ki Allah da yardım eder"* ifadesinde,

24 **Kenzu'l-Ummâl**, 12 / 34 485.

hali ve durumu böyle olan kimselere, ilahı yardım va'di bulunmaktadır. Allah'ın kuluna yardım etmesi ise, muzaffer olanın, deliller ve beyyineleri açıklayanın, bilgi, irfan ve taat kazanma hususunda yardım talep edenin o olabilmesi için, onu düşmanları karşısında desteklemesidir. Yine bu ifadede, ilahi yardımı ve zaferin kendilerine va'dolunmuş olmasından dolayı, cihâda teşvik bulunmaktadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, mü'minlere va'dettiği o yardıma gücünün yettiğini, bu hususta hiçbir engel tanımadığını beyan etmiştir ki, bu da O'nun "Aziz" ifadesinden anlaşılmaktadır: Çünkü "Aziz", küçük düşürülemeyen, zulme uğratılamayan ve yapmak istediği şeyden alıkonulamayan demektir.

Cihat İzni Verilenlerin Vasfı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ilk âyette kendilerine izin verdiği kimseleri niteleyerek, اَلَّذِينَ اِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِى الْاَرْضِ *"Onlar, eğer kendilerine yeryüzünde bir iktidar mevkii verirsek (...)"* buyurmuştur ki buradaki "imkân verme" ile güç ve mahlûkat üzerinde, hükmün geçerliliği ve nüfuzu kastedilmiştir. Çünkü, bu ifade hakkında ilk akla gelen başkası değil budur. Bir de biz bu ifadeyi, "kudretin aslı" manasında hamledecek olsaydık, o zaman, bütün insanlar böyle olurdu. Bu durumda da, ceza sadedinde, buna terettüp eden o dört şey batıl olmuş olurdu. Çünkü iş yapmaya kadir olan herkes bu şeyleri yapamaz.

Bunun böyle olduğu sabit olunca şimdi biz diyoruz ki: Bu ifadeyle kastedilenler, muhacirlerdir. Zira, Cenâb-ı Hakk'ın "اَلَّذِينَ اِنْ مَكَّنَّاهُمْ" ifadesi, önce geçenlerin, yani *"yurtlarından çıkarılmış olanlar"*ın sıfatıdır. Halbuki Ensâr, yurtlarından çıkarılmamıştır. Binâenaleyh âyetin manası şu şekilde olur: "Allah, muhacirleri, şâyet onlara yeryüzünde güç ve iktidar verirse, işte bu dört işi yapmakla, yapabilme kudretiyle vasfedilmiştir. Bu dört şey de, namazları dosdoğru kılmak, zekât vermek, iyiliği emredip kötülükten nehyetmektir. Ama ne var ki Allah'ın dört halifeye böyle bir kudret verip onlara bu gücü nasib ettiği sabittir. Binâenaleyh onların, bu dört şeyi yerine getirmiş olmaları gerekir. Onlar, her türlü ma'rufu emredip her türlü kötülükten nehyettiklerine göre, onların hak üzere bulunmuş olmaları gerekir. Binâenaleyh bu âyet, işte bu bakımdan o dört halifenin "imamlığına delâlet eder. Bu âyeti, sadece **Hz. Ali** (r.a)'ye hamletmek uygun değildir. Çünkü âyet, hepsine birden delâlet etmektedir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَلِلّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُورِ *"İşlerin neticesi Allah'a aittir"* ifadesinde, bahsi geçenlerin iktidar ve mülklerinin, kesinlikle meydana geleceğine bir delâlet bulunmaktadır. Sonra er veya geç, bütün işler Allah'a varıp dayanır. Çünkü o, hiçbir zaman hakimiyeti son bulmayandır. İşte bu da, bizim yukarıda söylediklerimizi te'kid etmektedir.

Önceki Münkirlerin Akıbeti

وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودُ ﴿٤٢﴾ وَقَوْمُ اِبْرٰهِيمَ وَقَوْمُ لُوطٍ ﴿٤٣﴾ وَاَصْحَابُ مَدْيَنَ ۚ وَكُذِّبَ مُوسٰى فَاَمْلَيْتُ لِلْكَافِرِينَ ثُمَّ اَخَذْتُهُمْ ۚ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٤﴾ فَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا وَبِئْرٍ مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَشِيدٍ ﴿٤٥﴾ اَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَآ اَوْ اٰذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا ۚ فَاِنَّهَا لَا تَعْمَى الْاَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ ﴿٤٦﴾

"Eğer seni tekzip ediyorlarsa, onlardan evvel Nûh kavmi, Ad, Semûd, İbrahim kavmi, Lût kavmi ve Medyen ahâlisi de (peygamberlerini) tekzip etmişlerdir. Musa bile tekzip edilmiştir. Nihâyet ben o kâfirlere bir mühlet verdim de, sonra onları yakaladım. (Bak) benim İnkârım nasılmış! (Evet) nice memleketler vardır ki zulümlerinde devam edip dururlarken, biz onları imha ettik, şimdi duvarları tavanlarının üstüne çökmüştür ve kuyu (ları) muattal bırakılmış, yüksek sarayları da (bomboş kalmıştır). Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mi ki, böylece düşünecek kalplere, bu suretle işitecek kulaklara sahip olsunlar. Fakat hakikat şudur ki yalnız (maddi) gözler kör olmaz, fakat (asıl) sinelerin içindeki kalpler kör olur" (Hacc, 42-46).

Bil ki Allahu Teâlâ, biraz önce, kâfirlerin mü'minleri haksız yere memleketlerinden sürüp çıkardıklarından, bu yüzden Müslümanlara o kâfirlerle savaşmaları için müsaade ettiğinde, Peygamberi'ne ve mü'minlere yardımı garanti ettiğinden bahsedip, bütün işlerin varıp dayanacağı yerin kendisi olduğunu belirtince, kavmi tarafından yalanlama ve benzeri

kötülüklerle hem kendisine, hem de mü'minlere yapılan eziyetlere sabretmesi hususunda, peygamberini teselli etme yerini tutacak ifadeleri getirerek, "Eğer onlar seni yalanlıyorlarsa, bilesin ki onlardan önce yaşamış diğer ümmetler de peygamberlerini tekzip etmişlerdir" buyurmuş ve onlardan yedisini saymıştır.

Musa (a.s)'ın Buradaki Özelliği

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hak niçin âyette, diğerleri gibi, "**Musa** (a.s)'ın kavmi de yalanladı" demeyip, "Musa (a.s) bile tekzip edildi" demiştir?" denilirse, buna şu iki şekilde cevap veririz:

1) Hz. Musa (a.s)'ı, kavmi olan İsrailoğulları tekzip etmemiş, esas olarak kavminin dışındakiler, yani Mısırlı kıptiler **(Firavun** ve milleti) yalanlamıştır.

2) Sanki her kavmin, peygamberini yalanladığı, ifade edildikten sonra, şöyle denilmek istenmiştir: "**Musa** (a.s) bile, onca açık delillerine ve büyük mu'cizelerine rağmen yalanlanmıştır. Ya diğer peygamberler için ne düşünürsün?"

Hak Teâlâ'nın فَأَمْلَيْتُ لِلْكَافِرِينَ *"Nihâyet ben o kâfirlere bir mühlet verdim"* ifadesi, "Ben onlara, bence malum olan bir zamana kadar mühlet tanıyordum. Fakat sonra onları cezamla kıskıvrak yakalıyordum" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ *"(Bak), benim inkârım nasılmış?"* ifadesi, bir İstifhâm-ı takrîrî olup, "Benim onlara, münker (yani akıllarına hiç gelmeyecek tarzda) azap etmem nasılmış görsünler. Bu kesin olarak meydana gelmeyecek midir. Tabiî ki meydana gelecekti. Ben onlara olan nimetimi nikmete (cezaya), kesreti (çokluğu) kıllete, hayatı memâta (ölüme), ma'murluğu haraplığa çeviremem mi (Elbette çeviririm). Ben düşmanlarına karşı peygamberlerime yardım ve yeryüzünde imkân verme hususundaki bütün vaadlerimi yerine getirmedim mi? Binâenaleyh Ey Muhammed (s.a.s), senin tavrın da, bütün bu yapılanlara karşı sabır olmalı. Çünkü ben (birtakım) maslahat ve hikmetlerden ötürü onlara mühlet veriyorum. Kalbe zor gelse (nefse ağır gelse) bile buna râzı ve teslim olmak gerekir" demektir.

Bil ki hali Hz. Peygamber (s.a.s)'in halinden daha aşağı olan kimseler için, bunlardan daha az şeylerle bir teselli meydana gelir. Ya Peygamber o yüce makam ve mevkii ile, kim bilir nasıl bir teselli bulur? Fakat her zaman kâfirler, tarafından Peygamber'in kederini artıracak işler yapılıyordu. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Peygamberi'ni zaman zaman sabra

davet ederek, sünnetini yine sürdürmüştür. Yalanlayıcıların kimler olduğu ve ne tür bir "köklerini kazıma" azabı ile helâk olundukları hususlar daha önce açıklanmıştı.

Bu Ümmetin İstisal (Kökünü Kazıma) Azabından Esirgenmesi

Burada incelenmesi gerekli olan bir husus da şudur: Bu âyet, Allah Subhânehu ve Teâlâ'nın kökü kazıma azabı dışında Hz. Peygamber (s.a.s)'e ve kavmine, diğer peygamberler ile kavimlerine yaptığı her türlü muâmeleyi yapacağına delâlet etmektedir.

Hasan el-Basri şöyle der: "Kökünü kazıma azabının ümmet-i Muhammed'den uzak tutulmasının sebebi, bu azabın şu iki şeye bağlı olmasından ötürüdür.

a) Allah katında inkârın ulaştığı son bir nokta vardır ki, kim o noktaya varıp dayanırsa, Allah ona bu azabı verir; varıp dayanmayana ise onu vermez.

b) Hak Teâlâ, içlerinden imân edecek bir tek kimse bile bulunmayacağını bildiği kavimlere bu azabı verir. Fakat bu iki şart bulunduğunda, yani inkâr o noktaya ulaşıp, Allah da onlar içinde iman edecek hiç kimsenin bulunmadığını bildiğinde, peygamberlerine emreder, böylece de o peygamberler, o ümmetleri için bedduâda bulunurlar. Allah da onların dualarını kabul edip, kavimlerini köklerini kazıyacak bir azapla cezalandırır. İşte bu, *"Hatta o peygamberler (kavimlerinin imanından) ümitlerini kestikleri zaman"* (Yusuf, 10) kaydı ile Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Nûh (a.s)'a hitaben söylediği, *"Kavminden gerçek iman etmiş olanlardan başkası asla imân etmeyecektir"* (Hûd, 36) ifadesinden kastedilen manadır. Allah onlara böyle azap ettiği zaman, içlerindeki mü'minleri ondan kurtaracak (istisnâ edecektir). Çünkü O, *"(Azap) emrimiz geldiği zaman, Hûd'u da, beraberindeki mü'minleri de, bizden bir rahmet olarak selâmete erdirdik, onları ağır azaptan kurtardık"* (Hûd, 58) buyurmuştur. Bil ki bu mesele daha önce geçmişti. Binâenaleyh tekrar etmenin faydası yok.

Buna göre eğer: "Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlere bu dünyada verdiği İsti'sâl (kökünü kazıma) azabı, nasıl "nekir" (münker, hiç görülmedik ve alışılmadık bir şey) olarak nitelenmiştir?" denirse, biz deriz ki: Bu azap, başkalarını caydırıcı ve bu azabı gerektiren şeyleri yapmaktan men edici bir şey olduğu için "**nekir**" (caydırıcı) olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın فَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا *"Nice memleketler vardır ki, biz onları imha ettik!"* beyanına gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bazı kimseler âyetteki "فَكَاَيِّنْ" (nice) lafzı ile, "çok" manasında "كَمْ" lâfzının mânâsının kastedildiğini söylemişlerdir. Yine bunun, "nice memleketler" demek olan "رُبَّ قَرْيَةٍ" manasında olduğu söylenmiştir. Birincisi daha uygundur. Çünkü bu mana, daha fazla caydırıcılık ifade etmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, yalanlayan kavimlerin durumlarını anlatıp, onların cezâlarını (daha dünyada iken) peşin verdiğini zikredince, bunun peşinden detaylı olarak ele alınmamakla birlikte, böylesi nice kavimler geçmiş olduğunu gösteren bir ifade kullanmıştır.

İKİNCİ MESELE

İbn Kesir, Kûfeliler ve Medineliler, fiili nûn ile اَهْلَكْنَاهَا *"Biz onları helâk ettik"* şeklinde okurlarken, **Ebu Amr** ve **Ya'kub** tâ ile اَهْلَكْتُهَا *"Ben, onları helak ettim"* şeklinde okumuşlardır ki bu, bir önceki âyetteki *"(Ben) mühlet verdim" ve "(Ben) yakaladım"* ifadelerinden ötürü (yani onlara uygun olduğu için), **Ebu Ubeyd**'in de tercihidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Buradaki "هَا" (onu, onları) zamiri, o memleketlerdeki halkları" manasınadır. Bunun böyle olduğuna, daha önce de bahsettiğimiz gibi, âyetteki وَهِيَ ظَالِمَةٌ *"Onlar, zâlim iken"* kaydı da delâlet etmektedir. Bununla, memleketlerin bizzat kendilerinin helak edilmeleri manası da kastedilmiş olabilir. Binâenaleyh onların helâk edilmelerine, içlerinde bulunan insanların helâki de dâhildir. Çünkü inen azap o beldeleri yerle bir edecek dereceye vardığında, oradakiler de helâk olur. Ama önceki mana daha doğrudur.

Tabiri "خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا"

Hak Teâlâ'nın فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا *"Şimdi duvarları tavanlarının üstüne çökmüştür"* ifadesi ile ilgili olarak şu iki soru sorulabilir:

Birinci soru: Bu ifade ne demektir? **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Evin tavanı, çadır veya gölgelik gibi, seni gölgeleyen (güneşten koruyan) her yüksek şey, "Arş" diye; düşen, her şey de "hâviye" diye ifade edilir. Hâviye ifadesi "yıldız aktı" manasına kullanılan "خَوَى النَّجْمُ" deyimindendir. Yahut da "Evin içinde kimse yok" manasındaki "خَوَى الْمَنْزِلَ" deyimindeki "bomboş" manasınadır. Binâenaleyh eğer "hâviye"yi, "düşen, akan" diye tefsir

ettiğimizde, âyetin manası, "O beldeler tavanları üzere düşmüştür, yani o beldelerin tavanları, yere uçmuş, sonra duvarları yıkılarak, yerdeki tavanın üstüne düşmüş" şeklindedir. Yok eğer bu kelimeyi, "bomboş, ıssız" manasına tefsir edersek, âyetin manası, "o beldeler, evlerin tavanları yerinde, yıkılmamış olduğu halde, insansız ve ıssız kalmış" şeklinde olur."

Keşşâf sahibi sözüne şöyle devam eder: "Bunun, haber ba'de haber (peş peşe iki haberden ikincisi) olması da mümkündür. Buna göre sanki, هِيَ خَاوِيَةٌ وَهِيَ عَلٰى عُرُوشِهَا "O beldelerin evlerinin tavanları uçmuş, ama duvarları ayakta" denilmektedir ki bu da, "Tavanlar yeryüzüne uçmuş, böylece duvarların diplerine inmiş, duvarlar ise uçan tavanların üzerine yıkılmakla yüz yüze olduğu halde ayakta duruyor" demektir. Netice olarak diyebiliriz ki bu âyet, o beldelerin ibret alınabilecek bir şekilde kaldıklarına delâlet ediyor.

İkinci soru: Bu iki cümlenin yani "وَهِيَ ظَالِمَةٌ، فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا" cümlelerinin âyet içinde i'rab bakımından mahalli nedir?

Cevab: Birincisi, "hal" olarak mahallen olmayan اَهْلَكْنَاهَا "Biz onları imha ettik" cümlesine atfedildiği için i'rabtan mahalli yoktur. **Ebû Müslim** şöyle der: "Buna göre mana, "Helâk ettiğimiz nice memleketler vardır ki, onların halkı zâlim idi. Fakat şimdi o yerleri ıssız" şeklindedir.

"بِئْرٍ مُعَطَّلَةٍ" Tabiri

Âyetteki بِئْرٍ مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَشِيدٍ *"Kuyuları muattal bırakılmış, yüsek sarayları (da bomboş)"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hasan el-Basrî, yine "atıl bırakılmış" manasında olmak üzere, if'âl babından olarak "مُعْطَلَةٍ" şeklinde okumuştur. "**Muattale**"nin manası şudur: O kuyu içinde su tutabilecek bir biçimde sağlam ve kendisinden su içilebilir bir halde olduğu halde, o beldenin halkı helâk olduğu için, suyundan istifâde edilmez halde kalmıştır.

"قَصْرٍ مَشِيدٍ" Tabiri

"**Meşid**"in manası hususunda ise şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu, "O sarayların, yapılırken harcına kireç katılarak sağlamlaştırılmıştır" demektir. Çünkü kireçle yapılan yapılar, "**Şeyd**" adını alır.

2) Bu, yüksek, uzun demektir, yani Allahu Teâlâ, onların bu beldeleri büyük güçlüklerle yapmalarına ve onlar sayesinde konfor elde etmelerine

rağmen, inkârlarından ötürü o yerleri bu hale getirdiğini beyan buyurmuştur. Allah bin bir güçlükle yaptıkları ve su içtikleri kuyuları da, içeni ve su çekeni kalmayacak şekilde âtıl bırakmıştır. Yine kireçle sağlamlaştırıp, kat kat yükselttikleri o köşklerini de, içlerinde oturan hiç kimse kalmamış, ıpıssız ve ama ortada dimdik olarak bırakmıştır. Böylece Cenâb-ı Hak bütün bunları ders alabilen ve düşünebilen kimseler için bir ibret kılmıştır. Bu ifadede "alâ" harf-i cerrinin "مَعَ" (ile, birlikte) manasına alınmasının daha evlâ olacağına bir işaret vardır. Çünkü ifadenin takdiri, "duvarları dimdik olduğu halde, bununla birlikte tavanları uçmuştur" şeklindedir. Bunların bu halde kalmasının, daha fazla ibret alınma vesilesi olacağı malumdur. Bu tıpkı, *"Elbet siz de sabah-akşam onların (yurtlarına) uğruyorsunuz"* (Sâffât, 137) âyetinde anlatıldığı gibidir. Doğrusunu en iyi Allah bilir.

***İKİNCİ MESELE:* Sâlih (a.s) ve Hadramevt**

Ebu Hureyre (r.a) şunu rivâyet etmiştir: **"Hz. Sâlih** (a.s), kendisine iman etmiş olan dört bin kişi ile birlikte bu kuyunun yanına konaklamış. Allahu Teâlâ onları, o azaptan kurtarmıştı. İşte onlar **Hadramevt** idiler. Oraya bu isim şundan ötürü verilmiş: **Hz. Sâlih** (a.s) oraya gelmiş ve orada ölmüştür. Orada, o kuyunun yanında **Sâlih** (a.s)'in kavminin yaptığı ve **"Hâdura"** denen bir şehir vardı. Onlar oraya, **Hâsır b. Cilâs**'ı emir (idareci), **Sencârib**'i de onun veziri kılmışlar; orada bir müddet ikâmet etmişler, sonra küfre sapıp (yine) putperest olmuşlardı. Derken Allahu Teâlâ onlara, **Hanzele b. Safvân**'ı peygamber olarak göndermiş. Ama onlar onu çarşıda öldürmüşler. Bunun üzerine Allahu Teâlâ da onları helâk etmiş, kuyularını işe yaramaz bırakıp, köşklerini harâbeye çevirmiştir, **"İmam Ebu'l-Kâsım el-Ensârî:** "Bu rivâyet şaşırtıcıdır. Çünkü ben, Şam'da Akke denilen yerde, **Hz. Sâlih** (a.s)'in kabrini ziyaret ettim. Binâenaleyh oraya nasıl **"Hadramevt"** denilebilir" demiştir.

Seyâhatin Faydaları

Âyetteki أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا *"Yeryüzünü gezip dolaşmadılar mi ki, böylece düşünecek kalplere, bu suretle işitecek kulaklara sâhip olsunlar"* ifadesine gelince, bunun burada zikrediliş maksadı, daha iyi ibret almanın ne ile olacağını anlatmaktır. Çünkü ibret almada, bizzat görmenin önemli bir yeri vardır. Bu hususta haberleri duyup dinlemenin de ibret almada tesiri vardır. Fakat bu iki husus, yani hem görme hem duyma, ancak kalbin düşünmesi ile birlikte olursa,

mükemmel ve tam olur. Çünkü görüp, duyup da, ama düşünüp ibret almazsa, görüp-duyduğundan kesinlikle ibret alamaz. Ama duydukları-gördükleri şevler üzerinde düşünürse, mutlaka istifade eder. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ *"Hakikat şudur ki: Yalnız (maddi) gözler kör olmaz, fakat (asıl) sinelerin içindeki kalpler kör olur"* buyurmuştur. Buna göre o sanki şöyle demektedir: "Onların gözlerinde bir körlük yoktur. Çünkü onların gözü görüyor. Fakat körlük onların kalplerindedir. Zira onlar gördüklerinden istifâde etmiyor, ders ve ibret almıyorlar." İşte bu noktada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Âyetteki, *"Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı?"* ifadesi, yolculuğa çıkmayı emretme manasına gelir mi?

Cevab: Muhtemeldir ki onlar hiç sefere (yolculuğa) çıkmıyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, inkârları sebebiyle imha ettiği kimselerin yıkılıp gittikleri o yerleri görsünler, onların eserlerini ve izlerini seyretsinler, böylece ibret alsınlar diye, yolculuk yapmaya, gezip-görmeye teşvik etmiştir. Yine muhtemeldir ki onlar gezip, bunları görüyorlardı, fakat ibret almıyorlardı. Dolayısıyla onlar, gezmeyen ve görmeyenler gibi sayılmışlardır.

İkinci soru: Âyetteki ... فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ *"Gözler kör olmaz"* ifadesindeki hâ nasıl bir zamirdir?

Cevab: Bu, zamir-i şa'n ve kıssadır, müzekker ve müennes olarak gelebilir. Nitekim **İbn Mes'ûd** (r.a) bunu "فَإِنَّهُ" şeklinde (müzekker olarak) okumuştur. Bunun, "el-Ebsâr" (gözler) lafzının açıkladığı müphem bir zamir olması da câizdir.

Üçüncü soru: Herkes kalplerin göğüslerde olduğunu zaten bildiği halde, âyette "sudûr" (sineler) lafzının zikredilmesindeki hikmet nedir?

Cevab: Bilinen şey, körlüğün gözbebeğinde olmasıdır. Binâenaleyh alışılmışın hilafına olarak, kalpte körlük olduğu söylenince, daha fazla izaha ihtiyaç duyulmuştur. Bu tıpkı senin, "Geçmek, nüfûz etmek kılıca ait bir şey değildir. O senin iki çenen arasında bulunan diline aittir" demene benzer. "Senin iki çenen arasındaki" sözün, dil için iddia ettiğin o tesirin bir izahı ve ispatıdır. Çünkü bu "Geçerliliğin yeri, başkası değil orasıdır" demektir. Böylece şöyle demek istersin: "Ben tesiri yanılarak ve unutarak kılıçtan nefyedip dile vermedim. Bunu bile bile yaptım."

Bana göre burada yapılabilecek bir başka izah da şudur: Kalp, bazen düşünmeden kinâye (mecâz) kılınır. Bu mesela Cenâb-ı Hakk'ın *"Şüphesiz*

ki bunda kalbi olan kimseler için bir öğüt (ibret alınacak bir şey) vardır" (Kâf, 37) âyetinde olduğu gibidir. Bazı kimselere göre, tefekkürün (düşünmenin) yeri beyindir. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, tefekkürün yerinin beyin değil, kalb (göğüs) olduğunu beyan etmiştir.

Kalp ve İlim Arasındaki İlişki

Dördüncü soru: Âyet, aklın, ilim olduğuna, ilmin yerinin de kalp olduğuna delâlet eder mi?

Cevab: Evet. Çünkü Hak Teâlâ'nın, *"düşünecek kalpler"* ifadesi ile ilim kastedilmiş olup, يَعْقِلُونَ بِهَا *"Böylece (bununla) düşünecek"* ifadesi, kalbin âdeta bu düşünmenin aleti olduğuna delâlet eder gibidir. Binâenaleyh kalbin, düşünmenin yeri sayılması gerekir. Câhilliğe de "körlük" denir. Çünkü câhil kimse, şaşkın olduğu için, kör gibidir.

Allah Va'dini Gerçekleştirir

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ وَعْدَهُۥ وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾ وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهَا وَإِلَيَّ الْمَصِيرُ ﴿٤٨﴾ قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٤٩﴾

"Senden azabın acele gelmesini isterler. Allah va'dinden asla caymaz. Hakikat şudur ki, Rabbinin katında bir gün, sizin saydıklarınızdan bin yıl gibidir. Zulümde devam edip dururken kendisine mühlet verdiğim nice memleketleri, sonra yakaladım. Dönüş ancak banadır. De ki: "Ey insanlar ben, size ancak gelecek tehlikeleri apaçık anlatanım" (Hacc, 47-49).

Bil ki Allahu Teâlâ, onların içinde bulundukları tekzibin (yalanlamanın) en büyüğünün, ilahi azâbın hemen gelmesini istemek suretiyle istihzâ etmeleri olduğunu belirterek, *"senden azabın acele gelmesini isterler"* buyurmuştur. Bu ifadede, inkârlarına devam etmeleri halinde, Hz. Paygamber (s.a.s)'in onları azapla tehdit edeceğine bir delâlet vardır. Bir de onların, *"Eğer sadıklardan idiysen, bize melekleri getirsen ya"* (Hicr, 7) şeklindeki sözleri de buna delalet etmektedir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Allah*

va'dinden asla caymaz" buyurmuştur. Çünkü azap tehdidi (vaîdi), dünyada değil de âhirette olmuş olsaydı, onun hemen gelmesini istemek bir "hulf" gibi olmuş olurdu.

Günlerin İzafiliği

Allahu Teâlâ sonra, aklı olanların âhiret azabının hemen gelmesini istemesinin uygun olmadığını belirterek وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ yani, "Onların başlarına gelen azaptan ve o azabın şiddetinden ötürü, Rabbin katındaki yani âhiretteki bir gün, çok ve şiddetli elemler içinde kalmaları ve azap olunmaları halinde, onlara bin yıl gibi gelir" buyurmuştur. Cenâb-ı Allah böylece âhiret azâbının bu özellikte olduğunu eğer bilselerdi, hemen gelmesini istemeyeceklerini beyân buyurmuştur. Bu, **Ebu Müslim**'in görüşü olup, bu hususta en güzel izahtır.

Bu hususta yapılan **ikinci izah şudur:** Bununla, âhiretteki hesap günlerinin uzun olacağı anlatılmak istenmiştir. Bu da, mana itibariyle bir önceki izaha yakındır. Çünkü kısa bir gün, sıkıntılar içinde geçtiğinde insana çok uzun gelir. Binâenaleyh ya uzun günler sıkıntı içinde geçince, nasıl böyle olmaz? Günlerinin uzunluğu böyle olan o azabın hemen gelmesini istemek, aklı olanın yapacağı bir şey değildir.

Bu hususta **üçüncü izah da şudur:** Allah katında, bir gün ile bin yıl aynıdır. Çünkü O, hiçbir şeyin acze düşüremeyeceği bir kâdirdir. Dolayısıyla onlar bir gün mühlet verilmesini aklından uzak görmediklerine göre, bin yıl mühlet verilmesini de uzak görmezler.

Hak Teâlâ'nın وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ *"Zulümde devam edip dururken kendisine mühlet verdiğim nice memleketler vardır"* ifadesiyle "zulümlerine devam etmelerine rağmen, helâk edilmeleri ertelenen ve bu geri bırakılışlarına aldanan nice memleketler vardır. Ama başlarına gelen azabı indirerek onları sonra kıskıvrak yakalarım. Fakat benim huzuruma gelinceye kadar azapları geri bırakılmıştır" manası kastedilmiştir. Bu son cümle, âyetteki وَإِلَيَّ الْمَصِيرُ *"Dönüş ancak banadır"* ifadesinin tefsiridir.

İmdi eğer denilirse ki: "Allahu Teâlâ niçin önce, *"Nice memleketler vardır ki zulümlerinde devam edip dururlarken, biz onları helâk ettik"* (Hacc, 45) buyurup, sonra bu âyette de, *"Zulümde devam edip dururken kendisine mühlet verdiğim nice memleketler vardır"* buyurarak, birincisini fâ-i ta'kibiyye ile, bunu ise vâv edatı ile getirmiştir?" böyle denilirse, biz deriz ki: Birincisi, *"Bak benim inkârım nasılmış"* ifadesinden bedel olarak gelmiştir.

Ama bu ikincisinin hükmü, daha önce geçen ve vâv ile ma'tûf olan iki cümlenin "وَلَنْ يُخْلِفَ اللهُ وَعْدَهُ" ve "وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ" cümlelerin hükmü gibidir.

Hak Teâlâ'nın قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ *"De ki: "Ey insanlar ben size ancak gelecek tehlikeleri apaçık anlatan bir uyarıcıyım"* ifadesi, "Allah, Peygamberi'ne onları inzâr ve ikâz etmeye devam etmesini, onların alaylı bir üslupla azab-ı ilâhînin hemen gelmesini isteyişlerini, kendisini inzâr ve korkutmayı sürdürmekten alıkoymasını ve onlara, "Ben inzâr için gönderildim. Sizin bununla alay etmeniz, beni bundan alıkoymaz" demesini emretmiştir" manasınadır.

Allah'a Karşı Çıkanların Cezası

فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٥٠﴾ وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿٥١﴾

"İşte hem iman eden, hem de sâlih amellerde bulunanlar (var ya), mağfiret ve bitmez tükenmez rızık onlarındır. Âyetlerimiz hususunda mü'minleri aciz bırakmak gayesiyle koşuşanlara (gelince), onlar da cehennemlik olacaklardır" (Hacc, 50-51).

Bil ki Allahu Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'e o kâfirlere *"Ben, apaçık bir uyarıcıyım"* demesi gerektiğini beyân edince, peşi sıra yine ona, onlara ilahî vaad ve vaîdleri bildirmesini emretmiştir. Çünkü kişi, itaat edenlere va'di, âsilere de vaîdi anlatmak suretiyle ancak "münzir" olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"İşte hem imân eden, hem de sâlih amellerde bulunanlar (var ya)"* buyurmuş ve böylece iki vasfı birlikte zikretmiştir ki bu, amel-i sâlihin, "iman" isminden hariç olduğuna bir delildir ve bununla Mu'tezile'nin görüşü bâtıl olur. İmana, kalbin inanması ve lisânın ikrârı ile olan her şey dâhildir. Amel-i sâlihe ise, her vâcibin (farzın) yerine getirilip, her haram ve mahzurlu olan şeyin yapılmaması girer. Cenâb-ı Hak daha sonra, bu iki vasfı birlikte toplayanlara, kendisinin de mağfiret ile rızk-ı kerimi (bitmez tükenmez rızkı) birlikte vereceğini beyan buyurmuştur. Mağfiret, ya küçük günahların bağışlanması, yahut tevbe edilen büyük günahların bağışlanması, veyahut da tevbe edilmeksizin büyük günahların

bağışlanması demektir. İlk ikisi, hasmımız (Mu'tezile'ye) göre, Allah'a vâciptir. Halbuki vâcip olan bir şeyi yerine getirmek, mağfiret (bağışlama) diye adlandırılamaz. Bu sebeple mağfiret olarak geriye üçüncüsü kalır. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, ehl-i kıbleden olanların büyük günahlarını affetmesidir. Rızk-ı kerim ise, Allahu Teâlâ'nın vereceği mükâfatın (büyüklüğüne) ve O'nun keremine bir işarettir. Bu vasıfların, selbî sıfatlardan olması muhtemeldir. Bu da, insanın burada, çalışmaktan ve bunu elde etmek için sıkıntılara katlanmaktan, bu sebeple de birtakım günahları ve alçaklıkları irtikap etmekten uzak olmasıdır. Bunun sübûtî sıfatlardan olması da söz konusudur. Böyle oluşu da, bu rızkın, zarar şaibelerinden azâde, devamlı, çok, saygı ve yücelikle iç içe bir rızık oluşudur. Evlâ olan, "kerim"i bütün bu sıfatlara delâlet eden bir vasıf kabul etmektir. İşte mü'minlerin durumunun izahı budur.

Kâfirlerin durumunu ise Cenâb-ı Hak, وَالَّذِينَ سَعَوْا فِيٓ اٰيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ *"Âyetlerimiz hususunda mü'minleri âciz bırakmak gayesiyle koşuşanlara (gelince)"* buyurmuştur ki bununla onların, âyetleri reddetme ve yalanlama hususundaki gayret ve ileri çabaları kastedilmiştir. Çünkü onlar bu âyetlere, sihir, şiir ve geçmiş ümmetlerin masalları demişlerdir. Arapçada tıpkı yürüyen kimsenin, en son tâkat ve gücünü kullandığında "سَعٰى" denilmesi gibi herhangi bir işte son noktasına kadar gücünü kullanan kimseye, artık gücünün sonuna geldiği için, mecâzî olarak "سَعٰى فِيهِ" denilir. Cenâb-ı Hak burada, mecâzi olarak âyetlerini zikretmiş ve bununla o kâfirlerin, âyetlerini yalanlamalarını kastetmiştir. **Keşşaf sahibi** şöyle der: "Birisi bir kimsenin işini düzeltmek veya bozmak için sa'y ü gayret gösterdiğinde "سَعٰى فُلَانٌ فِى اَمْرِ فُلَانٍ" denilir."

Muâcizîne Kelimesi

"مُعَاجِزِينَ" ifadesine gelince, birisi birisini acze düşüreceğini umduğu zaman kullanılan "عَاجَزْتُهُ" fiilinden alınmadır. Âlimler, bununla o kâfirlerin Allah'ı yahut Peygamber ve mü'minleri acze düşürmeye uğraşmaları mânâsının kastedildiğini söyleyerek ihtilaf etmişlerdir. Daha doğru olan, ikinci manadır. Çünkü onlar eğer Allah'a inanmıyorlarsa, Allah'ı âciz bırakmayı düşünmeleri imkânsızdır. Yok eğer Allah'a inanıyorlarsa, yine Allah'ı acze düşürmeye ve O'na galip gelebileceklerine inanmaları uzak bir ihtimaldir. Binâenaleyh onların Hz. Peygamber (s.a.s)'i çeşitli hile ve tuzaklarla acze düşüreceklerini sanmaları daha doğrudur.

"Bununla kâfirlerin, Allah'ı acze düşürmeyip uğraşmaları kastedilmiştir" diyenler, şu izahları yapmışlardır:

1) Bununla, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettikleri için, Rablerinin azabından ve hesâbından kaçarak, Rablerine galip gelmeye uğraşmaları kastedilmiştir.

2) Onlar, başkalarını, Allah'ı tasdik etmekten alıkoyuyor ve tehdit ile, teşvik ile onları imandan vazgeçirmeye çalışıyorlardı.

3) Onlar, insanların kalplerine şüpheler sokmak suretiyle Allah'ı acze düşürmeye uğraşıyorlardı. Bu izahlardan birincisine şu şekilde cevap verilir: Bir şeyin aslını inkâr eden, "o şeyi yapan kimseye gâlip gelme" ile nitelenemez. Âyeti bu manaya alanların, âyette kastedilen mananın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in haber verdiği haşr ve neşr hususunda o kâfirlerin ona (a.s) galip geleceklerini sanmaları olduğunu söylemeleri gerekir. İkinci ve üçüncü izaha da şöyle cevap veririz: Galip gelme, baskın çıkma, gerçekte Allah'a karşı değil, peygamber ve ümmetine karşı olan bir hususdur.

Âyetteki أُولٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ *"Onlar, cehennem yaranıdırlar"* ifadesi ile, o kâfirlerin bu işe devam edecekleri anlatılmak istenmiştir. Cenâb-ı Hak onları bu işe devam etmelerinden ötürü, yarana (yani arkadaşa) teşbih etmiştir. Bu âyette, Hz. Peygamber (s.a.s) önce mü'minleri müjdelemiş, sonra kâfirleri inzâr etmiştir. Binâenaleyh normalde "Ey insanlar ben sizin için bir beşir (müjdeleyici) ve bir nezirim (uyarıcıyım) de" denilmesi gerekirdi?" denilirse, biz deriz ki: Bu ifade, müşriklerle ilgilidir. Buradaki "Ey insanlar" çağrısı da kâfirler ile ilgilidir ki bunlar, haklarında, *"(Onlar) yeryüzünü gezip dolaşmadılar mi?"* denilen ve ilahi azabın hemen gelmesini istedikleri bildirilen kimselerdir. Bu âyette mü'minlerden ve onların mükâfatlarından bahsedilişi ise, işte bu kâfirlerin öfke ve sıkıntılarını artırmak içindir.

Şeytanın Parazit Yapmaya Çalışması

وَمَآ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّآ إِذَا تَمَنّٰى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِىٓ أُمْنِيَّتِهِۦ ۚ فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِى الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللّٰهُ ءَايَاتِهِۦ ۗ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٢﴾ لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِى الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِّلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ ۗ وَإِنَّ

الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٤﴾ وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ ﴿٥٥﴾ الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٥٦﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٥٧﴾

"Biz senden evvel hiçbir resûl, hiçbir nebi göndermedik ki o, arzu ettiği zaman şeytan, onun dileği hakkında bir fitne atmış olmasın. Nihâyet Allah, şeytanın ilkâ edeceği (o fitneyi) giderir, iptal eder. Yine Allah âyetlerini sabit kılar. Allah, hakkıyla bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir. (Bu), şeytanın atacağı (fitneyi), kalplerinde bir maraz bulunanlara, yürekleri katılaşmış olanlara bir imtihan (vesilesi) yapmak içindir. Hiç şüphe yok ki o zâlimler, derin bir ayrılık içindedirler. Bir de bu, kendilerine ilim verilenlerin, onun muhakkak Rabbinden olan bir gerçek olduğunu bilip de ona, iman etmeleri ve kalplerinde tam bir itminân hasıl olması içindir. Şüphesiz ki Allah, iman edenleri doğru bir yola iletir. İnkâr edenler ise, kendilerine o saat ansızın gelinceye, yahut kısır bir günün azâbı çatıncaya kadar, onun hakkında devamlı bir şek içinde kalırlar. O gün mülk, Allah'ındır. Aralarında O hükmeder. Artık iman edenler güzel güzel ameller işleyenler naim cennetlerinin içindedirler. Kâfir olup da bizim âyetlerimizi yalan sayanlar ise işte onlar; onlar için ise, hor kılıcı bir azap vardır" (Hacc, 52-57)

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz senden evvel hiçbir resûl, hiçbir nebi göndermedik ki o, arzu ettiği zaman şeytan, onun dileği hakkında bir fitne atmış olmasın"* ifadesine gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Resul ile Nebinin Aynı Olduğunu Söyleyenler**

Bazı kimseler, **"Resûl**, kendisine vahiy yoluyla fısıldanılan ve resûl olarak gönderilen (kitab verilen); **nebi** ise, resûl olarak gönderilmeyen, ancak ilhama mazhar olan, ya da rüyasında gerçeği (rüyay-ı sâliha) görendir"

demişlerdir. Bazı kimseler ise, "Her resûl nebidir, fakat her nebi, resûl değildir" demişlerdir ki bu, **Kelbî** ve **Ferrâ**'nın görüşüdür. Mu'tezile de: "Her resûl, nebi, her nebi de resûldür. Aralarında bir fark yoktur" der ve birinci görüşün yanlışlığına şu şekillerde delil getirir:

1) Bu âyet, nebî'nin, bazen "mürsel" (resûl olarak gönderilmiş) olacağına delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın *"Biz hangi memlekete bir peygamber gönderdi isek"* (A'raf, 94) âyeti de böyledir.

2) Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, bazen nebi, bazen de Resûl diye hitap etmektedir. Binâenaleyh işte bu durum, bu iki şey arasında bir aykırılığın bulunmadığına dikkat çekmektedir. Birinci görüşe göre yani (her resûl nebidir, ama her nebi resûl değildir, diyenlere göre) bu iki ifade arasında bir aykırılık bulunmaktadır.

3) Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "nebilerin sonuncusu olduğunu" (Ahzab, 40) açıkça belirtmiş, (bunun için, apaçık bir biçimde "nebi" kelimesini kullanmıştır).

"Nebi" lafzı, ya haber manasına gelen "**nebe**" kelimesinden türemiştir, yahut da Arapların "yükseldi" manasına gelen "نَبَا" (nebâ) kelimesindendir. Halbuki bu iki mana, ancak "risâlet" görevinin üstlenilmesiyle meydana gelir.

Farklı Olduğunu Söyleyenler

İkinci görüşe gelince, bil ki bu açıklamalardan hiçbiri, o görüşü iptal etmez. Tam aksine bu âyet de, o görüşe delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu âyette, "nebî" lâfzını "resûl" lafzına atfetmiştir ki bu, bu iki kelime arasında bir ayrılık ve başkalığın bulunmasını gerektirir. Ve bu, "'âmm" olanın, hâs olana atfı kabilindendir. Cenâb-ı Hak bir başka âyetinde de, *"Halbuki biz evvelki (ümmet)ler içinde de nice peygamber gönderdik"* (Zuhruf, 6) buyurmuştur ki bu da, onun nebî olduğuna, müteakiben Allah'ın onu resûl kıldığına delâlet eder ki, bu da yine bizim görüşümüze delâlet eder. Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Resûller ne kadardır?" denildiğinde de, "Çok kalabalık, yüz yirmi dört bin!" Cevabını vermiştir.

Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki: Âlimler resûl ile nebî arasındaki farkı ortaya koymak için şunları zikretmişlerdir:

a) Nebilerden resûl olanlar, hem mu'cizesi, hem de kendisine indirilmiş olan bir kitabı olandır. Resûl olmayan nebî ise, kendisine indirilmiş olan

bir kitabı olmayıp, kendisinden önce indirilmiş olan bir kitaba (iman etmeye) davet etmekle emrolunan kimsedir.

b) Mu'cizesi, kitabı bulunan ve kendisinden önceki şeriati nesheden kimse resûl, bu özellikleri bulunmayan ise, resûl olmayan nebîdir. Bu görüşte olanların, nesheden bir kitap getirmedikleri için, **Hz. İshak**'ı, **Yakûb**'u, **Eyyûb**'u, **Yunus**'u, **Harûn**'u, **Dâvud**'u ve **Süleyman** (a.s)'ı resûl olarak kabul etmemeleri gerekir.

c) Kendisine açıkça meleğin geldiği ve ona, insanları dine davet etmeyi emrettiği kimse resûl, böyle olmayıp da, tam aksine kendisinin peygamber olduğunu rüyâsında gören, yahut da resûllerden birisinin, kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu haber verdiği kimse ise, resûl olmayan nebîdir. İşte bu görüşlerden evlâsı budur.

***İKİNCİ MESELE:* Âyetin Nüzul Sebebi**

Müfessirler bu âyetin sebeb-i nüzulü hususunda şunu nakletmişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s) kavminin kendisinden yüz çevirdiğini görüp, onların kendilerine getirdiği şeyden uzaklaştıklarını müşahede etmesi ona ağır gelince, (içinden) Allah'ın kendisiyle kavminin arasını uzlaştıracak bu iki tarafı birbirine yaklaştıracak bir şey getirmesini temenni etti. Bu da onun, onların iman etmesini çokça arzulamasından ileri geliyordu. Derken bir gün cemaati kalabalık olan Kureyş meclislerinden birinde oturdu. Ve o gün Allah'tan kendisine, onları kendisinden uzaklaştıracak bir şeyin gelmemesini arzu ve temenni etti. Ama derken, Allahu Teâlâ Necm Sûresi'ni inzâl buyurdu. Bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s) bu sûreyi okumaya başladı. *"Lât, Uzzâ ve üçüncüsü olan diğer Menât... Söyleyin bize"* (Necm, 19-20) ifadelerine gelince, şeytan onun diline "O yüce kuğular (tanrıçalar), işte onların şefaat etmeleri umulur" ifadelerini kattı. Kureyş bunu duyar duymaz sevindiler. Hz. Peygamber (s.a.s) âyetleri okumayı sürdürdü; derken sûrenin tamamını okudu. Müteakiben de, hem kendisi, hem o secde ettiği için Müslümanlar, hem de, (o gün) Kâbe'de bulunan müşrikler secdeye kapandılar. Derken, **Velid İbn Muğire** ile **Ebû Uhayha**, yani **Said İbnu'l-Âsî** hariç, Mescid'de bulunan bütün mü'min-kafir herkes secde etti. Zira bu ikisi çok ihtiyar oldukları ve secde edemedikleri için, yerden bir avuç toprak almışlar, onu alınlarına kaldırmış ve toprağa secde etmişlerdi. Derken duydukları bu şeyden ötürü sevinçli olarak Kureyşliler dağılmış ve, "Muhammed, ilâhlarınızı (putlarınızı) en güzel bir biçimde andı" demişlerdir.

Akşam olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e **Cebrail** (a.s) gelmiş ve "Ne yaptın? Benim, Allah'tan sana getirmediğimi ve sana söylemediğimi, sen o Kureyş'e okudun!" demiş, bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s) alabildiğine kederlenmiş ve Allah'tan çok korkmuştur. Derken işte, Cenâb-ı Hakk'ın *"Biz senden evvel hiçbir resûl, hiçbir nebî göndermedik ki (...)"* âyeti nazil olmuştur. Bu, zahire tutunan müfessirlerin tamamının söylediği bir rivâyettir.

Garanik Rivâyetinin Asılsızlığı
Âyetlerden Deliller

Tahkik erbâbına gelince onlar, bu rivâyetin asılsız, uydurma olduğunu söylemişler ve bu hususta Kur'ân'dan, sünnetten ve akıldan delil getirmişlerdir. Kur'ân'dan delilleri şunlardır:

1) *"Eğer (peygamber, söylemediğimiz) bazı sözleri bize karşı kendiliğinden uydurmuş olsaydı, elbette onun sağ elini kapıverir, sonra da muhakkak ki, onun kalp damarını koparırdık"* (Hakka, 44-46) âyeti.

2) *"De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olmayacak şeydir. Ben, ancak bana vahyolunana uyarım"* (Yunus, 15) âyeti.

3) O'nun, *"Kendi hevasından söylemez o. O, kendisine ilkâ edilegelen bir vahyden başkası değildir"* (Necm, 3-4) âyetidir. Binâenaleyh şâyet Hz. Peygamber (s.a.s) bu âyetin hemen peşinden, "O putlar, yüce kuğulardır" sözünü söylemiş olsaydı, o zaman o anda, Cenâb-ı Hak yalancı olmuş olurdu ki, bunu iddia eden hiçbir Müslüman yoktur.

4) *"Onlar sana vahyettiğimizden başkasını uydurup bize iftira edesin diye seni bile nerdeyse fitneye düşüreceklerdi, o takdirde seni dost edineceklerdi"* (İsra,73) âyetidir. Bazılarına göre "كَادَ" (kâde) fiilinin manası, iş henüz meydana gelmediği halde, o işin öyle olmasının yaklaşıverdiğini bildirmektir. (Âyette bu tabir kullanıldığına göre, demek ki bu iş gerçekleşmemiştir).

5) *"Eğer sana sebât vermiş olmasaydık, sen onlara biraz meyledecektin"* (İsrâ, 74) âyetidir. "لَوْ لَا" (levlâ) kelimesi başka bir şeyin bulunmaması sebebiyle herhangi bir şeyin vücut bulmadığını ifade eder. Binâenaleyh bu ifade, bu azıcık meylin dahi bulunmadığına delâlet eder.

6) *"Biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle (yaptık)"* (Furkân, 32) âyetidir.

7) *"Seni okutacağız da, (aslâ) unutmayacaksın"* (A'lâ, 6) âyetidir.

Sünnetten Deliller

Sünnetten delillere gelince şunlardır: **Muhammed İbn İshâk, İbn Huzeyme**'den rivâyet edildiğine göre, olan bu hadise sorulduğunda o: "Bu, zındıkların bir uydurmasıdır" dedi ve bu hususta bir kitap tasnif etti. **İmâm Ebu Bekir Ahmed İbn el-Huseyin el-Beyhaki** ise; "Böyle bir hadise, nakl cihetinden sabit ve kesin değildir" demiş, sonra da bu hadisenin ravileri hakkında konuşmaya başlayarak onların "ta'n" edilmiş kimseler olduğunu belirtmiştir. Hem **Buharî** (r.a), **Sahih**'inde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Necm Sûresi'ni okuduğunu, orada bulunan Müslüman-müşrik, ins-cin herkesin secde ettiğini rivâyet etmiş, ama onun bu rivâyetinde **Garanik Kıssası** yer almamıştır. Bu hadis, kendisinde **Garanik Kıssası** asla bulunmaksızın, daha pek çok tarikten rivâyet edilmiştir.

Aklî delillere gelince, bunlar da pek çok yöndendir.

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, putlara saygı duyduğunu söyleyen herkes, kâfir olur. Çünkü, onun en büyük gayretinin, putperestliği kaldırma hususunda olduğu zaruri olarak (kesinlikle) bilinmektedir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, nübüvvetinin ilk anlarında, müşriklerin her durumda kendisine sataşıp el uzattığı bir dönemde, onların eziyetinden güven içinde, Kâbe'de Kur'ân okuyup namaz kılması mümkün değildir. O ancak Kâbe'de onların bulunmadığı gece vakti boş bir zamanda namaz kılabiliyordu. Binâenaleyh, işte bu durum zahire tutunan müfessirlerin bu açıklamasını iptal eder.

3) Müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.s)'e düşmanlıkları öylesine ileri bir derecede idi ki, işin aslını araştırıp emin olmaksızın sırf bir cümleyi işitmiş olmakla yeteneceklerini kabul etmek mümkün değildir. Binâenaleyh, müşrikler nezdinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendilerine muvafakat ettiği dahi henüz anlaşılmamışken, daha nasıl onlar Hz. Peygamber (s.a.s)'in onların ilâhlarını ululadığında ittifak etmiş ve böylece de secdeye kapanmış olabilirler. (Böyle bir şey olamaz).

4) Dördüncü delil, *"Nihâyet Allah, şeytanın ilkâ edeceği (o fitneyi) giderir, iptal eder. Yine Allah, âyetlerini sabit kılar"* âyetidir. Bu böyledir, zira Allah'ın, şeytanın ilkâ ettiğini, kattığını, Peygamber'den izâle etmek suretiyle âyetlerini sabit kılıp sağlamlaştırması, beraberinde şüphenin kaldığı bu âyetlerle onu neshetmesinden daha kuvvetlidir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, Kur'ân'a Kur'ân olmayanın karışmaması için, âyetlerini sağlamlaştırmak

istediğine göre, şeytanı bundan men edip, böyle bir şeye asla yaklaştırmaması, öncelikle gerekir.

5) Bu hususta yapılan izahların en kuvvetlisi olan bu açıklamaya göre şâyet biz, bunun olabileceğini söylemiş olsaydık, o zaman onun şeriatine dair güven ortadan kalkar ve biz, her bir hüküm ve kanun hususunda da böylesi bir ihtimalin geçerli olabileceğini tecviz etmiş olurduk. Ayrıca bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan, elçiliğini tebliğ etmiş olmazsın. Allah seni insanlardan koruyacaktır"* (Mâide, 67) buyruğunu da iptal ederdi. Çünkü, vahyi eksiltmekle onu artırmak, ilâvede bulunmak arasında bir fark bulunmamaktadır.

Bütün bu izahlar sayesinde, kısaca bu kıssanın uydurulmuş olduğunu anlamış bulunuyoruz. Bu mevzûda en ileri derecede söylenebilecek söz şudur: Bir kısım müfessirler bu hadiseyi zikretmiştir, ancak ne var ki onların sayısı tevâtür derecesine ulaşmamıştır. Haber-i vahid ise, mütevatir olan aklî ve naklî delillere karşı duramaz.

Temennî'nin Manası

Biz şimdi tafsilata geçiyor ve diyoruz ki: Arapçada "temenni" ifadesi şu iki anlamda kullanılır:

a) Kalbin temennisi...

b) Kıraat, okumak. Nitekim Cenâb-ı Hakk وَمِنْهُمْ اُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ اِلَّا اَمَانِيَّ *"Onların içinde ümmiler de var ki, kitabı bilmezler. (Bütün bildikleri) ancak bir sürü emani'dir."* (Bakara, 78) buyurmuştur. Burada **"emanî"**, kıraat demektir. Zira "ümmî", Kur'ân'ı mushaftan okumayı bilmez, o sadece okunduğu zaman, onun kıraat edildiğini anlar. Nitekim şair **Hassan** تَمَنَّى كِتَابَ اللهِ اَوَّلَ لَيْلَةٍ وَآخِرَهَا لَاقَى حِمَامَ الْمَقَادِرِ "Gecenin başında, Allah'ın kitabını temenni etti (okudu, gönlünden geçirdi), sonundaysa kaderlerin kazası (ölüm) ile karşılaştı" demiştir.

"Kıraat"e, "umniyye" denilmesinin sebebinin şu olduğu ileri sürülmüştür: "Çünkü, Kur'ân okuyan kimse, bir rahmet âyetine geldiğinde, o rahmetin tahakkuk etmesini temenni eder. Azap âyetine geldiğinde de, bununla sınanmamasını temenni eder." **Ebu Müslim** de, şöyle der: "Temenni, takdir etmek demektir. Temenni "مَنَّى" kökünden, "tefa'ul" babının mastarıdır. "el-meniyyetü" ise, insanın, Allah'ın takdir ettiği vakitte ölmesi demektir. Nitekim Arapçada "Senin için takdir etti" manasında "مَنَى اللهُ لَكَ" (Menâllâhu leke) denilir. Dil âlimleri ise "**ummiyet**, "kırâat" anlamındadır" demişler

ve, **Hassân**'ın beytiyle istidlâl etmişlerdir ki, bu da yine sonunda, az önce bahsettiğimiz temel manaya râci olur. Çünkü, tilâvette bulunan kişi, harfleri takdir eder ve onları, yavaş yavaş birbiri peşine telaffuz eder. Binâenaleyh, bu araştırmamızdan hareketle, sonuç olarak diyebiliriz ki: "**ummiyet**" kelimesi, ya kıraat ya da "düşünce, hatıra gelen şey" manasındadır.

"Okuma" Manasını İleri Sürenler

Biz bu kelimeyi kıraat anlamında ele aldığımızda, (görürüz ki) burada şu iki görüş vardır:

1) Allahu Teâlâ bu kelime ile, Resûlullah'ın kıraatte yanılmasının mümkün olduğunu, zira okuyana bazı durumların arız olabileceğini kastetmiştir. Yoksa Garanik hakkında nakledilen "İşte o yüce kuğular (tanrıçalar). Onların şefaatleri umulur" sözünü kastetmemiştir.

2) Bununla, bu kelimenin onun kıraatinde vaki olması, bulunması kastedilmiştir. Bu görüşü savunanlar da, birkaç vecih üzere ihtilaf etmişlerdir.

Birinci vecih: Bu ifadeyi, ne Hz. Peygamber, ne şeytan ve ne de herhangi bir kimse konuşmuştur. Hz. Peygamber Necm Sûresi'ni okuyunca, mesele kâfirlere karışık gelmiş ve onları, Hz. Peygamber'in kimi lafızlarını rivâyet ettikleri "تِلْكَ الْغَرَانِيقُ الْعُلَى" şeklindeki sözleri sanmışlardır. Bu, âdette de cari olduğu gibi, bazı kelimelerin söylenildiği biçimin dışında vehmedilip anlaşılması suretiyle olmuştur.

Bu izahı, bir grup kimse benimsemiştir, ama şu sebeplerden dolayı zayıftır:

a) Bu gibi şeylerde böylesi bir vehim ancak, örfe göre duyulması mümkün olan şeylerde söz konusu olur. Ama duyulmamış şeylerde böyle bir vehim olmaz.

b) Eğer bu böyle olmuş olsaydı, böylesi bir vehim bazı dinleyiciler için tahakkuk eder, bazıları için ise etmezdi. Çünkü örf, büyük bir kalabalığın aynı anda maddî şeylere dair aslı esası olmayan, fasit bir hayal üzerinde ittifak etmelerine manidir (Bu, örfen imkânsızdır).

c) Eğer bu böyle olsaydı, bu iş şeytana nisbet edilemezdi.

İkinci vecih: Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Bu söz, şeytanın sözüdür. Bu, o cin şeytanının, Hz. Peygamber'den dinlenilen sözün cinsinden olduğu zannedilsin diye, Peygamber'in, bu sûreyi okurken durakladığı yerlerde, onun okumasının arasına kendiliğinden bu sözü söylemek suretiyle

sokmuş olduğu bir kelâmdır. Cinlerin ve şeytanların konuştukları hususunda bir muhalefetin bulunmayışı da, bu hususu destekler. Binâenaleyh, O şeytanın tıpkı Hz. Peygamber'in sesi gibi bir ses çıkarıp, onun konuşması sırasında ve susması durumunda bu kelimeleri söylemiş olması imkânsız değildir. Bu sebeple orada bulunanlar, tıpkı Hz. Peygamber'in sesi gibi bir ses duyup, başka bir şahıs görmedikleri için, bunun Hz. Peygamber'in sözü olduğunu zannetmişlerdir. Hem sonra bu, Hz. Peygamber'e ait bir iş olmadığı için, onun peygamberliğini de zedelemez."

Bu da zayıftır. Çünkü sen, dinleyicilere Peygamber'in sözü gibi gelecek bir biçimde, Peygamber'in konuşması esnasında şeytanın konuşabileceğini söylersen, böyle bir ihtimal, peygamberin konuşmuş olduğu her şeyde söz konusu olur ki, bu da, şeriatin tamamından güven ve itimadın kalkması neticesine götürür.

İmdi şâyet, "Böyle bir ihtimal, şeriatin tamamı hususunda vardır. Ancak ne var ki, böyle bir şey vaki olmuş olsaydı, bu hadisede karışıklığı gidermek için yapıldığı gibi, Allah'ın hikmeti, bu durumun ortaya konulmasını gerektirirdi" denilirse, biz deriz ki: "Müteşabih âyetlerde olduğu gibi, ihtimalleri gidermek, Allah'a vacip değildir. Bu, Allah'a vacip olmayınca da, hepsi hakkında böyle bir ihtimal mümkün olur."

Üçüncü vecih: Bu sözü söyleyenin, insan şeytanlarından bazılarının olduğunu ileri sürülmesidir ki, bu insan şeytanları da kâfirlerdir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) bu sûreyi okurken, bu âyetlere gelip, onların ilâhlarının isimlerini saymaya başlayınca, -ki onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o putları diline dolayıp kınamasının, onun bir adeti olduğunu biliyorlardı-, orada bulunanlardan biri, "تِلْكَ الْغَرَانِيقُ الْعُلَى" dedi. Böylece durum, oradakilerin gürültü yapıp çokça bağırmalarından ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i yanıltmak, O'nun kıraatini bastırmak istemelerinden ötürü, o topluluk tarafından yanlış anlaşıldı. Belki de bu, Hz. Peygamber (s.a.s) namazda iken vukû bulmuştur; çünkü o kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s) namazda iken ona yaklaşıyorlar, kıraatini dinliyorlar ve onun namazını bozmaya çalışıyorlardı.

Şu da ileri sürülmüştür: Hz. Peygamber (s.a.s), Kureyş'e Kur'ân okuduğunda, âyetlerin fasılalarında dururdu. Binâenaleyh, oradakilerden bazıları, bu duraklamalar esnasında bu sözü katmış olabilir. Böylece oradakiler bunun, Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından okunduğunu sanmışlardır... Daha sonra Cenâb-ı Hak bunu, her şeyden önce, onun vesvesesiyle meydana

geldiği için, şeytana nisbet etmiştir. Bir de Allah (c.c) bu sözü söyleyenin bizzat kendisini şeytan addetmiştir. Bu da, şu iki sebepten dolayı zayıftır:

a) Eğer durum böyle olsaydı, o zaman Peygamber'in, şüpheyi ortadan kaldırmak, hakkı açıklamak, bu sözü söyleyeni susturmak ve bu kelimenin o söyleyen kişiden südûr ettiğini ortaya koymak için, gerekli açıklamada bulunması gerekirdi.

b) Eğer böyle yapmış olsaydı, öncelikle de bunun nakledilmesi gerekirdi. Buna göre eğer "Hz. Peygamber (s.a.s), bu sûrenin tamamını, böyle bir ilâvede bulunmaksızın ümmetine ulaştırdığı, bu da tarif edip tanımladıktan sonra namazdaki yanılmasının bir karışıklığa sebebiyet vermesi gibi, herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermediğinden, böyle yapmamıştır" denilirse, biz deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s) hayatta iken, onun zamanında Kur'ân, henüz tamamlanmamıştı. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'e âyetler nazil oluyor, gelenler de sûrelere ilâve ediliyordu. Binâenaleyh, böyle bir ilave olmaksızın o sûrenin okunması, karışıklığın giderilmesinin bir sebebi olamaz. Hem şâyet böyle bir şey olmuş olsaydı, müfessirlerin rivâyet ettiğine göre peygamber, Allah tarafından böyle bir itaba maruz kalmazdı.

Bu Sözün Hz. Peygamber (s.a.s)'e Mal Edilmesi

Dördüncü vecih: Bu sözü söyleyen, Hz. Peygamber (s.a.s)'dir. Binâenaleyh bu, şu üç şekle muhtemeldir. Çünkü Peygamber bu ifadeyi, ya yanılarak, yahut zorlanarak, yahut da iradî ve ihtiyarî bir biçimde söylemiştir. Peygamber (s.a.s)'in bu kelimeyi yanılarak söylemesine gelince, bu **Katâde** ve **Mukatil**'den rivâyet edildiği gibidir. Çünkü **Katâde** ve **Mukatil** şöyle demişlerdir:

Hz. Peygamber (s.a.s) Makam-ı İbrahim'de namaz kılıyordu. Derken, onu hafif uyku bastı. Bu anda da onun dilinden bu iki kelime çıkıverdi... Sûreyi bitirince de, secde etti ve Mescid'de bulunan herkes de secdeye kapandı. Müşrikler, duydukları şeyden dolayı ferahladılar. Derken, Peygamber'e Cebrail (a.s) geldi ve o sûreyi okumasını istedi. "تِلْكَ الْغَرَانِيقُ" (Tilke'l-garanik) cümlesine varınca, Cebrail, "Ben sana bunu getirmedim" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), bu âyet (Hacc, 52) nazil oluncaya kadar mahzun oldu. Bu da şu sebeplerden dolayı zayıftır:

a) Böyle bir yanılma mümkün olsaydı bu, diğer yerlerde de caiz olurdu. Bu durumda da, şeriate güven diye bir şey kalmazdı.

b) Yanılan kimseden, sûrenin veznine, üslubuna ve manasına uygun olan böylesi lafızların sâdır olması mümkün değildir. Çünkü biz, zorunlu olarak biliyoruz ki, bir kimse yüksek sesle bir kaside okusa, o kimseden o kasidenin veznine, manasına, ve üslubuna uygun bir beyit sadır olacak bir biçimde yanılması mümkün değildir.

c) Farzedelim ki Peygamber (s.a.s) bunu, yanılarak söylemiştir. Daha nasıl olur da, bunu Cebrail'e okurken, bu onun dikkatini çekmez. Bunun olamayacağı açıktır.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bunu zorla söylemiş olması ihtimaline gelince, -ki bazı kimseler "şeytan Hz. Peygamber (s.a.s)'i böyle konuşmaya mecbur etmiştir" demişlerdir-, bu da şu sebeplerden dolayı olamaz:

a) Şeytan, şâyet Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında böyle bir şeye kadir olsaydı, onun biz insanların üzerindeki iktidarı daha fazla olurdu. Böylece şeytanın insanları zorla dinden çıkarması gerekirdi. Ve yine bizden birisinin konuştuğu şeyin ekserisi, şeytanın mecbûr etmesiyle olmuş olurdu.

b) Şeytan, şâyet böyle bir icbâr etmeye kadir olsaydı, böyle bir ihtimalin varlığından dolayı vahye karşı itimat kalmazdı.

c) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şeytanın söylediğini naklettiği şu âyetin delâletiyle de bâtıldır: *"Zaten benim, sizin üzerinizde hiçbir hükmüm, nüfuzum da yoktur. Yalnız ben, sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz. O halde kusuru bana yüklemeyin, kendinizi kınayın"* (İbrahim, 22). Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Hakikat şudur ki, iman edenler ve Rablerine güvenip dayananlar üzerinde onun hiçbir hakimiyeti yoktur. Onun zoru ancak, onu yâr edinmekte olanlara"* (Nahl, 99-100) ve *"(Şeytanın ağzından) "onların hepsini, toptan, muhakkak ki azdıracağım. Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların müstesnâ"* (Hicr, 39-40) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in ihlaslıların seyyidi, önderi olduğunda ise şüphe yoktur.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in bunu kendi iradesi ile söylemiş olması ihtimaline gelince, bu noktada şu iki izah yapılabilir:

a) Biz, "Böyle bir iddia bâtıldır" deriz.

b) "Bu söz batıl değildir" der, (kabul ederiz).

Birincisine göre, âlimler bu hususta şu iki açıklamayı zikretmişlerdir:

Birinci açıklama: **Atâ**'nın rivâyetine göre **İbn Abbas** (r.a), şöyle der: "Kendisine **"el-Ebyad"** denilen bir şeytan, **Cebrail**'in kılığında gelmiş, bu kelimeyi

Hz. Peygamber (s.a.s)'e atmış, o da bunun üzerine bunu okumuştur. Müşrikler bunu duyunca, bu onların hoşuna gitmiş. Bunun üzerine **Cebrail** gelerek, Hz. Peygamber (s.a.s)'den "arza" yapmasını istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) bu sûreyi okuduğunda, bu cümleye gelince, Cebrâil, "daha bunu, ben getirmedim" demiş, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Onu bana, senin kılığında olan birisi getirdi ve benim dilime kattı" demiştir.

İkinci açıklama: Bazı cahiller "Hz. Peygamber (s.a.s) müşriklerin iman etmelerini çokça istediği için, bu kelimeyi kendiliğinden sokmuş, daha sonra da bundan vazgeçmiştir" demiştir. Bu iki görüşe hiçbir Müslüman kesinlikle rağbet etmez. Çünkü birincisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in masûm olan melek ile, necis, pis olan şeytanı birbirinden ayıramaması; ikincisi de onun vahiy hususunda hiyânette bulunduğu neticesine götürür ki, bunların her biri de dinden çıkmaktır.

"Bu söz batıl değildir" şeklinde olan ikinci izaha göre, burada da şu açıklamalar yapılabilir:

1) **"el-Garanik"** ile melekler kastedilmiştir. Çünkü bu (sûre), melekleri vasfetmek için indirilmiş olan bir sûredir. Binâenaleyh müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu sözüyle onların ilahlarını (putlarını) kastettiği vehmine kapılınca, Allah bunun tilâvetini neshetti.

2) Bununla, istifhâm-ı inkarî kastedilmiş olup, buna göre Hz. Peygamber (s.a.s) sanki, "onların şefaatleri hiç umulur mu?" demek istemiştir.

3) Şöyle de denilebilir: Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, لَا تَضِلُّوا "sapmayasınız" anlamında olmak üzere "يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّوا" (Nisa, 176) âyetinde olduğu gibi, Hz. Peygamber (s.a.s) cümleyi olumlu kurmuş, ama olumsuz manayı kastetmiştir. Bu, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın "O'na herhangi bir şeyi şirk koşmayın" anlamında, "اَنْ لَا تُشْرِكُوا" (En'âm, 151) âyetinde olduğu gibi, olumsuz zikredilip müspet mananın murat edilmesi gibidir.

Bu son iki açıklamaya şu şekilde itiraz edilebilir: Bu te'vile binâen, şâyet böyle bir şey caiz olacak olursa, yine aynı te'vile binâen onların Kur'ân'ın tamamında namazda veya (aksini kastederek) kelime-i küfrü söylemeleri niçin caiz olmasın? Ancak ne var ki, dinde aslolan, bunların hiçbirinin caiz olmamasıdır. Çünkü Allahu Teâlâ peygamberlere delil getirmiş ve onları, risalet görevi için seçmiştir. Binâenaleyh onlar için, bu hususta ta'n olunacak ya da nefret edilecek bir şey caiz olamaz. Nefret ettirme hususunda

bu gibi şeyler, kötü huylu olma, hikaye yazma ve şiir söyleme gibi, Cenâb-ı Hakk'ın yapılmamasına teşvik ettiği şeylerden daha büyüktür.

Böylece *"Bunlar yüce kuğulardır"* sözü ile ilgili olarak yapılan bu izahlarla, bunun yalan ve uydurma olduğu kesin kes ortaya çıkmış oldu. Yaptığımız bütün bu izahlar, âyetteki *"temenni"*yi, okuma manasına aldığımızda söz konusu olur. Fakat bunu "düşünme ve kalbin arzusu" manasına tefsir ettiğimizde, mana "Hz. Peygamber (s.a.s), her ne zaman arzu ettiği şeylerden birisini temenni etmeye kalkışsa, şeytan ona bâtıl vesveseler verir ve onu uygun olmayan şeylere davet eder. Derken Allahu Teâlâ, şeytanın bu vesvesesini bertaraf edip, Peygamberi'ni onun vesvesesine iltifat etmemeye muvaffak kılar" şeklinde olur.

Vesvesenin Mekanizması

Âlimler bu vesvesenin ne şekilde olduğu hususunda, şöyle değişik izahlar yapmışlardır:

a) Hz. Peygamber (s.a.s) müşriklerin putlarını övmek ve böylece onlara yaklaşmak arzusunda idi. Çünkü o, onlarla ülfet edip, dostluk kurarak (onlara dini anlatmayı) arzu ediyordu ve bu arzuyu hep içinde taşıyordu. Derken uyukladığı bir sırada, işte bu ilaveyi farkında olmaksızın kendisi yapmıştır. Bu izaha inanmak da, insanı dinden çıkaran bir husustur. Bunun izahı daha önce geçmişti.

b) **Mücâhid** şöyle demiştir: "Hz. Muhammed (s.a.s), vahyin kendisine gecikmeksizin, hızlı bir şekilde inmesi arzusunda idi. Cenâb-ı Hak işte bu arzusunu, vahyin hâdise ve belâ gibi şeylerdeki maslahatlara göre indiğini belirterek silmiştir.

c) Hz. Peygamber (s.a.s)'in vahiy geldiğinde, eğer gelen vahiy mücmel (kapalı) ise, onun te'vili (açıklaması) hususunda düşünmüş olması, işte o sırada şeytanın, Peygamber'in arzu etmediği şeyleri onun sözlerine katmış olması muhtemeldir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Allah, şeytanın kattığı şeylerin batıl olduğunu gösterip bunu sildiğini, kendisinin irade ettiği manaları deliller ve mu'cizelerle sapasağlam kıldığını beyan buyurmuştur.

d) Âyetin manası şöyledir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'a yaklaştıracak bir iş yapma arzu ve isteğinde olduğunda, şeytan arzuladığı şeye ters olan hususları onun aklına atardı. Hz. Peygamber (s.a.s) işte bu hususlarda, Allah'a rucû eder, Allah'a sığınırdı. Bu tıpkı, *"Takvaya erenlere, şeytandan herhangi bir ârıza (fit) iliştiği zaman, iyice düşünürler. Bir de bakarsın ki onlar*

(hakikati) görüp bilmişlerdir" (A'raf, 201) ve *"Eğer şeytandan bir fit gelip seni dürterse, hemen Allah'a sığın"* (A'raf, 200) âyetleri gibidir.

Bazı kimseler, **"ümniyye"** lâfzının, kalbin arzu ve temennisi manasına hamledilmeyeceğini ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Eğer bu böyle olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in aklına gelen bir şey, kâfirler için bir fitne olamazdı. Bu da Hak Teâlâ'nın, *"(Bu), şeytanın atacağı (fitneyi) kalplerinde bir maraz (hastalık) bulunanlara ve yürekleri katılaşmış olanlara bir imtihan (vesilesi) yapmak içindir"* âyetinin manasının bâtıl olmasını gerektirir."

Buna şu şekilde cevap verilir. Şu uzak bir ihtimal değildir: Bu temenni kuvvetli olup, zihin de bununla meşgul olunca, zahirî fiillerinde bir yanılma olabilir ve yanılma, kâfirler için bir fitneye (deneme vasıtası olmaya) dönüşebilir. Bu konudaki son sözümüz budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu incelemenin neticesi şuraya varır: Bu âyetten maksat şudur: Allah, gönderdiği resulleri bilerek hata işlemekten korusa da, onların yanılmadan veya şeytanın vesvesesine maruz kalmadan koruyacağına dair bir garanti vermemektedir. Resullerinin bu hususta durumu, diğer insanların durumu gibidir. Binâenaleyh bu hususta o peygamberlere ilimlerine dayanarak (bilerek) yaptıkları şeylerde uyulması gerektiği beyan edilmektedir. İşte âyetteki ihkâm (muhkem ve sabit kılma) budur.

Ebu Müslim şöyle der: "Âyetin manası, "Allah, ancak dilediği zaman bir peygamber gönderir" şeklindedir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Biz, insanlara melekleri değil, ancak kendilerinin cinsinden peygamberler gönderdik. Biz, vahyi okurken (tebliğ ederken) şeytanın vesvesesinden ve Peygamber'in zihnine, vahye ters şeyleri atıp katmasından ve onu, vahyi ezberlemekten alıkoymasına imkân olmayan, peygamberler gönderdik." Böylece bu, Allah'ın, Peygamberi'ne vahyi, vahyi ezberleyip muhafazaya devam ettirdiğini, ona dosdoğru olan vahyi öğrettiğine ve şeytanın bâtıl şeylerini bildirdiğine delildir." **Ebu Müslim** sözüne devamla şöyle der: "Hak Teâlâ'nın daha önce geçen *"De ki: "Ey insanlar ben sizin için apaçık bir nezirim"* (Hacc, 49) âyeti de, bu manayı güçlendirir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki Peygamberi'ne, kâfirlere hitaben "Ben sizin için bir nezir (uyarıcı ve korkutucuyum). Ne var ki melek değil, bir insanım. Allah bir meleği benim gibi peygamber olarak göndermez. Aksine şeytanların vesvese verebileceği erkekleri (peygamber olarak) gönderdi" demesini emretmiştir.

İmdi eğer: "Bu mana, meleklerin yanılma ihtimali bulunmadığı zaman doğru olur" denilirse, biz deriz ki: Melekler, derece bakımından peygamberlerden daha üstün olurlarsa, onların şeytanın vesvesesi ile peygamberlere tesir etmesinden, meleklere de tesir edebilecekleri neticesi çıkmaz. Bil ki Hak Teâlâ, bu vesvesenin ne olduğunu açıklayınca bunun peşinden şu iki bahsi getirmiştir.

Vesveseden Kurtulma Çaresi

Birinci bahis: Vesvesenin nasıl giderildiği konusu... Bu âyetteki, *"Allah, şeytanın kattığı şeyleri iptal eder"* cümlesiyle anlatılmakta olup, bununla o vesveselerin hem kendilerinin hem de tesirlerinin bertaraf edildiği kastedilmiştir. Bu âyette bahsedilen "nesh" (iptal), hükümler ile ilgili olan şer'i manadaki nesh değil, lügavi manadaki "nesh"tir.

Âyetteki ثُمَّ يُحْكِمُ اللهُ اٰيَاتِهِ *"Yine Allah, âyetlerini sabit kılar (muhkemleştirir)"* cümlesine gelince, eğer âyetteki "temenni" okuma (yani okumayı temenni) manasına alınırsa buradaki "ayât" ile, Kur'an'ın âyetleri kastedilmiş olur. Aksi halde bu, yanılma câiz olmayan delillerin hükümleri manasına hamledilir.

İkinci bahis Allahu Teâlâ, o vesvesenin tesirini beyan edip önce onun kâfirler üzerindeki etkisini, ikinci olarak da mü'minler üzerindeki etkisini açıklamıştır. Kâfirler üzerindeki etkisi لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِى الشَّيْطَانُ فِتْنَةً *"Şeytanın atacağı (fitneyi) bir imtihan vesilesi yapmak"* ifadesi ile anlatılmaktadır. Bu ifadeyle bu işin son derece uzak bir ihtimal olduğu kastedilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, yanılabileceği ortaya çıktığında kâfirlere düşen, yanılgıyı kasıttan ayırt etmek ve kastı olanın doğru, yanılgı olanın ise bazen yanlış olacağını anlayabilmeleri için, bunu inceden inceye araştırmak olmalıydı.

Kalp Hastalığı

Hak Teâlâ'nın ...لِلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ *"Kalplerinde bir maraz bulunanlara, yürekleri katılaşmış olanlara"* ifadesi ile ilgili şu iki soru sorulabilir.

Birinci soru: Cenâb-ı Hak niçin *"kalplerinde bir maraz olanlara bir imtihan vesilesi yapmak için"* buyurarak, bunun bu kimselere mahsus olduğunu bildirmiştir?"

Cevab: Çünkü bunlar, küfürlerinden dolayı, bunu durup düşünme ihtiyacı duyarlar. Mü'minler ise, bunu daha önce bilip, inandıkları için, bunu düşünmeye ihtiyaç hissetmezler.

İkinci soru: Kalbin hastalığı ne elemektir?

Cevab: Bu, şek ve şüphedir ve bu hastalığa uğramış olanlar, Cenâb-ı Hakk'ın *"Onların kalplerinde bir hastalık vardır"* (Bakara, 10) âyetinde bahsettiği gibi, münafıklardır. "Kalpleri katılaşmış olanlar" ifadesi ile de, içleri ve dışları ile cahilliklerini sürdüren müşrikler kastedilmiştir.

Hak Teâlâ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ *"Şüphe yok ki o zâlimler, derin bir ayrılık içindedirler"* ifadesi ile, o münafık ve müşrikleri kastetmiştir. Onların zâlim, ayrılık içinde bulunma, mücadeleci, düşman ve haktan uzak olmak hususlarında birbirlerine denk olduklarını göstermek için, "Onlar" zamiri yerine açıkça o zâlimler" denilmiştir.

Mü'minler üzerinde bu vesvesenin tesiri ise âyette وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ *"Bir de bu, kendilerine ilim verilenlerin, onun muhakkak Rabbinden olan bir gerçek olduğunu bilsinler"* ifadesi ile anlatılmıştır. Buradaki "onun" zamirinin neyi gösterdiği hususunda şu üç izah yapılmıştır:

a) Bu, "şeytanın attığı şeylerin neshinin (iptalinin)" manasınadır. Bu görüş **Kelbî**'nindir.

b) "أَنَّهُ الْحَقُّ" ifadesi, "O, Kur'ân'ın hak olduğunu (bilsinler) manasınadır. Bu, **Mukatil**'in görüşüdür.

c) Bu, "Şeytanın bu vesveseyi atmasının doğru, yani mümkün olduğunu bilsinler" manasınadır. Fakat bize göre bu, şu manayadır: "Allahu Teâlâ, hem mülkünde, hem de milkinde hangi tasarrufta bulunursa, o haktır." Mu'tezile'ye göre ise: "Allah, hakîmdir. Binâenaleyh O'nun bütün fiilleri doğrudur. Dolayısıyla mü'minler buna inanırlar. Kalpleri de takdir edilenin mutlaka gerçekleşeceğini ve herkese, ne için yaratıldı ise, onun kolaylaştırıldığını bildikleri için kalpleri mutmain olur, itaat eder. Bir de Cenâb-ı Hak, imân edenleri, dinleri konusundaki müteşâbih hususları anlamaya çalışmaya, muhkem kâidelerin gerektirdiği mücmellerden müşkil olanları, sahih te'viller (yorumlar) ile araştırmaya sevk etmiştir. Böylece onlara, (bu hususta) ne bir şaşkınlık, ne de bir şüphe ârız olur." Âyetteki "لَهَادِي" tenvin ile "لَهَادٍ" şeklinde de okunmuştur.

Allahu Teâlâ, önce kâfirlerin, ikinci olarak da mü'minlerin halini anlatınca; tekrar kâfirlerin halini açıklamaya dönerek وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ

مِنْهُ *"İnkâr edenler ise, onun hakkında yani Kur'ân veya o Peygamber hakkında devamlı bir şekk içinde kalırlar"* buyurur. Bu da, kıyamete kadar geçecek asırların, böylesi insanlardan hiçbir zaman hali olmayacağına delâlet eder.

Hak Teâlâ'nın حَتّٰى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً *"Kendilerine o saat (kıyamet) ansızın gelinceye kadar"* ifadesindeki, "**bağteten**", "ansızın, hiç beklenmedik bir zamanda" demektir. Cenâb-ı Hak, kıyametin kopuşunun, onların küfürlerinin varıp dayanacağı son nokta olduğunu, kıyamet koptuğunda ise ister istemez iman edeceklerini beyân buyurmuştur.

Yevmin Akim (Kısır Gün)

Âyetteki اَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ *"yahut kısır bir günün azabı çatıncaya kadar"* cümlesindeki "kısır gün" ile ne kastedildiği hususunda âlimler değişik izahlar yapmışlardır. Bu hususta iki görüş vardır:

a) Bu, Bedir Günü'dür. Cenâb-ı Hak harp gününü, şu dört sebepten ötürü "akîm" (kısır) diye nitelemiştir:

1) Anaların çocukları o gün öldürülür ve böylece onlar, sanki baştan beri kısırmış gibi, hiç doğurmamış gibi olmuş olur.

2) Savaşanlara, "harbin oğulları" denilir. Binâenaleyh onlar öldürüldükçe, harp günü de mecazen kısırlıkla nitelenir.

3) Bu kelime, kendisinde hayır olmayan demektir. Nitekim, yağmura sebep olmayan, ağaçları aşılamayan rüzgâra da "akîm rüzgâr" denilir.

4) Bu, büyük ve müthiş olma hususunda dengi ve benzeri olmayan demektir. Bedir Günü böyledir, çünkü o gün, melekler de savaşmıştır.

b) Bu, kıyamet günüdür. Kıyamet gününün "**akim**" diye tavsif edilmesinin sebepleri şunlar olabilir:

1) Kâfirler o günde hiçbir hayır görmezler.

2) Orada, gece denen bir şey yoktur. Dolayısıyla bu gün, tıpkı kadının çocuk doğurmaktan uzak olmaya devam etmesi gibi, (geceyi doğurmaktan uzak olmaya) devam eder.

3) O gün, her hamile kadın çocuğunu düşürür. Dolayısıyla onda hiç hamilelik söz konusu olmaz. Bu ikinci görüş daha evlâdır. Çünkü Allahu Teâlâ'nın, Bedir Günü'nü murat ederek, *"Yahut kısır bir günün azabı çatıncaya kadar, inkâr edenler onun hakkında, devamlı bir şek içinde kalırlar"* demiş olmasını geçerli saymak doğru değildir. Çünkü o kâfirlerin Bedir'den sonra da şek ve şüphe içinde kaldıkları malumdur.

İmdi eğer: "Allah kıyametten bahsedip, siz de âyetteki "yevmin akîm"i yine kıyamet manasına alırsanız, o zaman lüzumsuz bir tekrar söz konusu olur" denilirse, biz deriz ki: "Bu bir tekrar değildir. Çünkü "saat", kıyametin işaretleridir, yevm-i akîm ise, kıyametin bizzat kendisidir. Durum, bu soruyu soranın dediği gibi olsa bile, bu bir tekrar olmaz. Çünkü birincisinde kıyamet, ikincisinde de o günün azabı kastedilmiştir. "Saat" ile, herkesin ölüm zamanının, "yevm-i akîmin azabı" ile de, kıyamet gününün (dehşetinin) kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Hakimiyetin Allah'a Ait Olduğu Gün

Âyetteki اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ *"O gün mülk Allah'ındır"* cümlesi "yevm-i akîm"in, kıyamet günü olduğunun en kuvvetli delillerindendir. Hak Teâlâ bu ifadesi ile, o günde kendisinden başka hiçbir mâlikin bulunmadığını anlatmıştır. Bu, Allah'ın, işleri başkasına havâle ettiği (geçici mülkiyet verdiği) dünya günlerinin aksinedir. Allahu Teâlâ, o gün onlar arasındaki yegane hakimin kendisi olduğunu, kendisi dışında hiçbir hakim bulunmayacağını beyân etmiştir ki, bu insanları günah işlemekten caydırıcı bir ifadedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak onlar arasında nasıl hükmettiğini, mü'minlerin na'im cennetlerine, kâfirlerin ise rezil-rüsvay edici azaba gireceklerini haber vermiştir. Cennet ve cehennemin nasıl olduğu, hususlarının izahı daha önce yapılmıştı.

Eğer "يَوْمَئِذٍ" (o gün) ifadesindeki tenvin, hangi cümleye bedel gelmiştir? denilirse biz deriz ki: Bu ya "اَلْمُلْكُ يَوْمَ يُؤْمِنُونَ" takdirindedir, yahut da, *"inkar edenler ise, onun hakkında devamlı bir şek içinde kalırlar"* âyetinden ötürü "يَوْمَ تَزُولُ مِزْيَتُهُمْ" takdirindedir.

Hicretin Bereketi

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللّٰهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٥٨﴾ لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَإِنَّ اللّٰهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿٥٩﴾ ذٰلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللّٰهُ إِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٦٠﴾ ذٰلِكَ بِأَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ

وَاَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٦١﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٦٢﴾

"Allah yolunda hicret edip de sonra öldürülmüş veya ölmüş olanları, Allah muhakkak güzel bir rızık ile rızıklandıracaktır. Çünkü rızık verenlerin en hayırlısı muhakkak ki Allah'tır. O, her halde bunları hoşnut olacakları bir yere sokacaktır. Muhakkak ki Allah alîm ve halîmdir. Bu böyledir. Kim kendisine yapılan ukûbete, misliyle karşılık verirse ve sonra yine zulüm ve tecâvüze maruz kalırsa, Allah muhakkak ona yardım eder. Hiç şüphesiz Allah afüvv ve gafûrdur. Bu böyledir. Çünkü Allah geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar. Gerçekten Allah semi' ve basîrdir. Bu böyledir. Çünkü Allah, hakkın tâ kendisidir. Onların, O'nun dışında taptıkları şeyler ise gerçekten bâtılın tâ kendisidir. Şüphesiz ki Allah yücedir, çok büyüktür" (Hacc, 58-62)

Bil ki Allahu Teâlâ, kıyamet günü mülkün kendisinin olduğunu, mahlûkat arasında hükmedeceğini ve mü'minleri cennete koyacağını belirtince, bunun peşinde muhâcirlere yönelik o yüce va'dini zikretmiştir. Muhâcirlerin şanını yüceltmek için de وَالَّذِينَ هَاجَرُوا *"Hicret edenler"* buyurmuştur.

Âlimler, bu ifadeyle kimlerin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişler ve bazıları: "Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yardım etmek ve Allah'a yaklaşmak için Medine'ye hicret edenlerdir" derlerken, diğer bazıları: "Hayır, bunlar din-i İslâm'a yardım etmek için cihat eden, Hz. Peygamber (s.a.s)'le birlikte savaşanlar, yahut seriyelerde yer alanlardır. Bundan dolayı Hak Teâlâ bunun peşi sıra "kıtal"dan bahsetmiştir" derler. Diğer bazıları da, bunu her iki manaya birden hamletmişlerdir. Âlimler bir başka açıdan da ihtilaf edip, bazıları: "Bunlar belli bir topluluktur" demişlerdir. **Mücâhid,** "Bu âyetin, hicret etmek için Mekke'den Medine'ye doğru yola çıkan, ama müşrikler tarafından izlenip, böylece onlarla savaşan bir kısım Müslüman hakkında nazil olduğunu" rivâyet etmiştir. Ama âyetin zahiri, umûmilik ifade etmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak onlara verdiği rızkı ve meskeni anlatmıştır. Rızıklarını لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللّٰهُ رِزْقًا حَسَنًا وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ *"Onları, Allah muhakkak*

güzel bir rızık ile rızıklandıracaktır. Çünkü rızık verenlerin en hayırlısı muhakkak ki Allah'tır" buyurarak anlatmıştır. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır.

***BİRİNCİ MESELE:* Güzel Rızk**

"Güzel rızk"ın, naîm cennetleri olduğunda şüphe yoktur. **Esamm,** bunun tıpkı **Hz. Şuayb** (a.s)'ın, *"O bana, kendisinden güzel bir rızık ihsan etti" (Hûd, 88) şeklindeki* sözünde olduğu gibi, ilim ve anlayış olduğunu söylemiştir. Binâenaleyh bu, dünyevi bir rızıktır. Âhiretteki rızık ise cennetir. **Kelbî,** güzel rızık ile, helâl rızkın kastedildiğini, bunun ise ganimet olduğunu söylemiştir. Bu son iki izah zayıftır. Çünkü Allahu Teâlâ, bu güzel rızkı, savaşmalarından ve ölümden sonra, Allah yolundaki hicretlerine bir mükâfat olarak zikretmiştir. Savaşıp öldükten sonraki mükâfat ise, naîm cennetleridir.

İKİNCİ MESELE

Kur'ân'daki her va'de erişmek için, büyük günahlardan kaçınma şartı gerekir. Çünkü bir muhâcir, eğer büyük bir günah işleyecek olsaydı, biz Ehl-i sünnete göre, onun hakkındaki hüküm Allah'ın meşietine bağlı olur; Mu'tezile'ye göre ise, kesinkes cennetliklerden hariç kalır.

Buna göre şâyet, "Durum sizin dediğiniz gibi ise hicret eden kimsenin bu va'd hususunda, diğer mü'minlere üstünlüğü nedir?" denilirse, biz deriz ki: Onların üstünlüğü ortadadır. Zira onlara mükâfatın en büyüğü verilecektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"İçinizde, fetihten evvel (Allah yolunda) harcayan ve muharebe eden kimseler, diğerleriyle bir olmaz. Onlar derece itibariyle (fetihten) sonra harcayan ve muharebe edenlerden daha büyüktür" (*Hadid, 10) buyurmuştur. Binâenaleyh kâfirlerin kuvvetli ve hücumlarının çok şiddetli olmasına rağmen, Hz. Peygamber (s.a.s)'i güçlendirmek ve dinine yardım maksadıyla, onunla birlikte hicret edip, evlerini barklarını, çoluk-çocuklarını terk eden kimselerin bu hareketlerinin, dinin kuvvetlenmesinin bir sebebi gibi olduğu malumdur. Bu izaha göre, muhâcirleri bağırlarına basıp, onlara yardım ettikleri için, muhâcirlerin peşi sıra, kendilerinin de zikredilip, övülmeleri için, ensarın derecesinin de büyük olduğu ortaya çıkar.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "Hayru'r-razikin" Ne Demektir?**

Âlimler, her türlü rızkın Allah katından olduğunun bilinmesinden ötürü, âyetteki *"Rızık verenlerin en hayırlısı muhakkak ki Allah'tır"* ifadesinin ne demek olduğu hususunda, şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Bu farklılık, hiç kimsenin gücünün yetemeyeceği şeyleri ancak Cenâb-ı Allah'ın verebilmesinden ötürüdür.

2) Bununla, Hak Teâlâ'nın, rızık vermede esas ve temel olduğu, başkalarının ise ancak Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan, başkalarına vererek rızıklandırabilecekleri manası kastedilmiştir.

3) Başkaları, rızkın bizzat yaratıcısı ve meydana getiricisi manasında değil, bir elden başka ele nakleden manasında rızık vericidir.

4) Başkaları rızık verdiğinde, verdiği sayesinde faydalanmak için bunu verir. Bu, ya bir görevi yerine getirmek için, yahut bununla bir medh ü senâya müstahak olmak için, yahut da karakterinde bulunan merhamet duygusunu yatıştırmak için olur. Binâenaleyh bir insan, birisine rızık verdiğinde (iyilik yaptığında), onun karşılığını umar. Ama Hak Teâlâ'ya gelince, kemâl (tamlık ve mükemmellik), O'nun zâtî sıfatıdır. Dolayısıyla o, hiçbir şey ile yeni bir kemal elde etmez. Bu sebeple O'ndan kaynaklanan rızık, sırf bir ihsan (iyilik) olur.

5) Başkaları bu rızkı, böyle bir işi yapma arzusu kalbinde doğunca verir. Bu istek ise kalbine Allah'tan doğar. Binâenaleyh gerçekte o rızkı verici o değil, Allah olmuş olur.

6) Kendisine rızık verilmiş olan kimse, rızık verenin minneti altındadır. Allah'ın minneti, tahammül bakımından başkalarının minnetinden çok kolaydır. Binâenaleyh O, rızık verenlerin en hayırlısı olmuş olur.

7) Başkası rızık verdiğinde, eğer Allahu Teâlâ rızık verilene çeşitli duyguları ve o rızıktan istifâde edebileceği sıhhati, gözü ve selâmeti vermemiş olsaydı, onun bundan istifadesi mümkün olmazdı. Dolayısıyla gerekli faydanın tahakkuk edebilmesi için, Allah'ın verdiği rızık başkalarınınkinden önce olmuş olur ve başkalarının rızkı, Allah'ın verdiklerine bağlı olmuş olur. Fakat Allahu Teâlâ'nın rızkı, hiç kimsenin rızkına muhtaç ve bağlı değildir. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, rızık verenlerin en hayırlısı (Hayru'r-râzıkîn) olduğu ortaya çıkar.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Mu'tezile'nin İddiasına Cevap**

Mu'tezile şöyle der: "Bu âyet, şu üç şeye delâlet eder.

a) Allahu Teâlâ'nın kâdir olduğuna...

b) Allah'tan başkasının da rızıklandırabileceğine ve mülk verebileceğine, çünkü eğer başkası da kudretli bir fâil olmasaydı, âyetteki bu ifade doğru olmazdı.

c) Rızık olan şeyin, ancak helâller olduğuna. Çünkü âyetteki, *"Rızık verenlerin en hayırlısı"* ifadesi, o rızık verenlerin övüldüğünü göstermektedir?"

Bunlara şöyle cevap verilir: "Kulun, kudret sahibi olduğunda münakaşa yoktur. Çünkü biz Ehl-i sünnete göre, kudret artı sebep, fiilin meydana gelmesinde müessirdir. Ve bu da istilzam (gerektirme) manasındadır. Üçüncü husus ise, lafzî bir münakaşa olup, bununla ilgili açıklamamız daha önce geçmişti.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak ثُمَّ قُتِلُوا اَوْمَاتُوا *"Sonra öldürülür veya ölürse (...)"* buyurup bu iki sınıfın va'd bakımından eşit olduklarını bildirince, bazı kimseler, muhâcirlerden cihatta ölenle, yatağında ölenin durumunun eşit olduğunu iddia etmişlerdir. Eğer onlar âyetin zâhirinden bunu çıkarmışlarsa, âyetin zahirinde buna delâlet eden bir şey yoktur. Çünkü bunların va'd bakımından aynı olduklarını söylemek, ne bir üstünlüğe, ne de bir eşitliğe delâlet etmez. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın mü'minleri birlikte zikredişinin, böyle bir şeye delâlet etmemesi gibidir. Yok eğer bu iddiada olanlar, bunu başka bir delilden çıkarmışlarsa, o başka. Çünkü **Enes** (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:اَلْمَقْتُولُ فِى سَبِيلِ اللهِ وَالْمُتَوَفَّى فِى سَبِيلِ اللهِ بِغَيْرِ قَتْلٍ هُمَا فِى الْخَيْرِ وَالْاَجْرِ شَرِيكَانِ *"Allah yolunda öldürülen ve öldürülmeksizin Allah yolunda ölen kimseler, hayır ve mükâfat bakımından ortaktırlar."* Ortaklık, eşitliği ihsâs ettirir. Aksi halde bunların özellikle zikredilmelerinin bir faydası kalmaz.

Şu da rivâyet edilmiştir: Bir grup sahabe: "Ey Allah'ın Resûlü şunlar şehit olup gittiler. Allah'ın onlara ne hayırlar verdiğini biliyoruz. Biz de tıpkı onlar gibi seninle birlikte cihat ediyoruz. Binâenleyh seninle birlikte ölürsek, bize ne var?" dediler. İşte bunun üzerine Allah bu iki âyeti indirdi. Dolayısıyla bunlar, bir eşitliğin olduğuna delalet eder. Çünkü onlar ücretlerinin miktarlarının ne olduğunu sormuş olduklarına göre, âyetten eşitlik manası anlaşılmayacak olsa, âyetin verdiği cevab, tam bir cevab olmamış olur.

Allah onların meskenlerini de لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَاِنَّ اللهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ *"O, her halde bunları hoşnut olacakları bir yere sokacaktır. Muhakkak ki Allah alîm ve halîmdir."* Buyurarak anlatmıştır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"**Müdhal**" kelimesi, "if'al" babından mîm'in zammesiyle böyle okunmuştur. Binâenaleyh bunu, mîm'in fethası ile "**Medhal**" şeklinde okuyanlara göre de, yer manası kastedilmiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Allah Yolunda Olanların Mükâfatı**

Onların hoşnut olacakları yerin, eğriliği, büğrülüğü, pürüzü, çatlaklığı bulunmayan ve yetmiş bin kanat kapısı olan, bembeyaz inciden, çadır (şeklinde bir ev) olduğu söylenmiştir, **Ebul-Kasım el-Kuşeyrî** şöyle der: "Bu, Allahu Teâlâ'nın o kimseleri cennete, hiçbir sıkıntıya uğratmadan sokmasıdır." **İbn Abbas** (r.a) da şöyle der: "Allahu Teâlâ, onlar cennette, gözlerin daha önce görmediği, kulakların daha önce hiç duymadığı ve hiç kimsenin aklına hayaline gelmeyen şeyleri gördükleri için hoşnut olacaklar" ifadesini kullanmıştır. Binâenaleyh onlar ondan hoşnut olmuşlar ve oradan ayrılmak istememişlerdir. Şu âyetler de bunun benzeridir: *"Hoşunuza gitmekte olan meskenler"* (Tevbe, 24); *"Razı olunan bir hayat"* (Kâria, 7); *"Razı olmuş ve râzı olunmuş olarak, Rabbine dön (Ey nefis)"* (Fecr, 27), ve *"Adn cennetlerindeki hoş ve güzel evler ile Allah'tan olan rızâ, daha büyük (ve kıymetlidir)"* (Enfal, 72).

ÜÇÜNCÜ MESELE

Eğer, *"Muhakkak ki Allah alîm ve halîmdir"* ifadesi ne demektir ve öncesi ile münasebeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, "O, onların müstahak olduklarını hakkıyla bilir ve onlara onu fazlasıyla verir" manasına gelebileceği gibi, "O, onların hoşnut olacakları şeyi bilir ve bunu onlara cennette verir." manasına da gelebilir. "**Halim**" ile, "O, halim olduğu için, günah işleyenlerin cezasını hemen peşin vermez, aksine tevbe edebilmeleri ve böylece cenneti hak edebilmeleri için, onlara mühlet verir" manası kastedilmiştir.

Hak Teâlâ'nın ذٰلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللّٰهُ إِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ *"Bu böyledir. Kim kendisine yapılan ukûbete (kötülüğe) misliyle karşılık verirse ve sonra yine zulüm ve tecâvüze maruz kalırsa, Allah muhakkak ona yardım eder. Hiç şüphesiz Allah, affedici ve mağfiret edicidir"* ifadesiyle ilgili birkaç mesele var:

***BİRİNCİ MESELE:* Zalike Kelimesi**

Bunun başındaki "**zalike**" (bu) lafzının neye işaret olduğu hususunda yine bu sûredeki aynı lafızlar hakkında yapılan açıklamalar aynen yapılmıştır.

Zeccâc buna: "Bu, yani öldürülen veya ölen muhacirlerle ilgili olarak sana bildirdiğimiz va'di yerine getirme işi" manasını vermiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Nüzul Sebebi**

Âyetteki bu ifade, "Kim, kendisine karşı savaşanla savaşır, sonra da onu hicret etmeye, vatanından ayrılmaya mecbur etmek suretiyle ve savaşı ilk başlatarak, savaşan bu kimseye tecâvüzde bulunulmuş olursa" manasınadır. **Mukâtil** şöyle der: Bu âyet, Muharrem'in son iki gününde Müslümanlarla karşı karşıya gelen ve birbirlerine şöyle diyen bir kısım müşrik hakkında nazil olmuştur: "Muhammed ashabı, haram aylarda savaşmayı kerih görürler. Dolayısıyla onlara hücum edelim." Bunun üzerine Müslümanlar, müşriklerden haram aylarda oldukları için savaştan vazgeçmelerini istemişlerdir. Ama müşrikler buna aldırmayıp savaşmışlardır. Onların Müslümanlar üzerine bağyi (zulüm ve tecâvüzü), işte budur. Müslümanlar (mecburen) onlara karşı koymuş ve böylece ilâhi yardıma mazhar olmuşlardır. O Müslümanların kalplerine, haram aylarda savaşma hususunda çeşitli düşünceler gelmiştir. İşte bunun üzerine, Cenâb-ı Hak bu âyeti indirerek, onları bağışladığını bildirmiştir.

Bazı Sorulara Cevap

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Âyetin, kendinden öncekilerle münâsebeti nedir?

Cevab: Allahu Teâlâ sanki, "Benim, âhirette bu va'di onlara vermenin yanı sıra, dünyada iken de haksızlık edenlere karşılık onlara yardım da yaparım" demek istemiştir.

İkinci soru: Bu ifade sadece muhâcirlerle mi, yoksa onlarla birlikte diğer bütün mü'minlerle mi ilgilidir?

Cevab: Doğruya en yakın olanın, bunun her iki grupla da ilgili olmasıdır. Çünkü daha önce her iki gruptan da bahsedilmiştir. Allahu Teâlâ bunu *"Allah muhakkak ona yardım eder"* beyanıyla anlatmıştır. Halbuki öldürüldükten ve öldükten sonra, artık bunun dünyada olması mümkün değildir.

Üçüncü soru: Âyetteki ukûbet (ceza) ile ne murat edilmiştir?

Cevab: Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bununla Mekke müşriklerinin, Mekke'den hicret edenlere karşı, peşlerine düşmek ve bazılarını engelleyip geri çevirmek gibi yaptıkları işler kastedilmiştir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, kim o kâfirlere, kendisine

yapılanı aynen yaparsa, onlara karşı ona yardım edeceğini beyan etmiştir. Bahsedilen bu yardım da âyeti kısas manasına değil de, kâfirlerle savaşma manasına alanların görüşünü güçlendirir. Çünkü âyetin zahiri, ancak bu manaya uygundur.

b) Âyet, kısas ve yaralamalar hakkında olup, Medenî'dir. Bu, **Dahhâk**'ın görüşüdür.

Müşakele Üslûbu

Dördüncü soru: Onların ilk olarak yaptıkları niçin ukûbet (karşılık-ceza) diye nitelendirilmiştir?

Cevab: Bununla ikincisi arasında olan münasebetten ötürü, birincisine ukûbet adı verilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Kötülüğün karşılığı, ona denk bir kötülüktür"* (Şura, 40) ve *"Münafıklar Allah'a oyun etmek isterler. Halbuki O, onların oyunlarını başlarına geçirendir"* (Nisa, 142) âyetlerinde olduğu gibidir.

Beşinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın *"Hiç şüphesiz Allah, afüvv ve gafûrdür"* ifadesinin, kendinden önceki ifadelerle münasebeti nedir?

Cevap: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Cenâb-ı Hak, haksızlığa uğrayan kimseyi, *"Fakat kim affeder, barışı sağlarsa mükâfatı Allah'a aittir"* (Şûrâ, 40); *"... sizin bağışlamanız takvaya daha yakındır"* (Bakara, 237) ve *"Bununla beraber kim sabreder, örter (bağışlar)sa işte bu, şüphesiz ve elbet azm olunacak işlerdendir"* (Şûrâ, 43) ifadeleriyle, haksızlık yapanı affetmeye teşvik etmiştir. Binâenaleyh o, bu (mendûb) işi yerine getirmezse, bu o zaman bir tür kötülük olur. Buna göre Cenab-ı Hak sanki, "Ben senin yaptığın bu kötülükten meydana gelen günahını affettim. Çünkü bu hususta mendûb olanın yanında, ötekini, sana yapılanın mislini yapmaya müsaade eden de benim" demek istemiştir.

2) Allah (c.c) her ne kadar haksızlık edene karşı, haksızlığa uğrayan kimseye yardım etmeyi tekeffül etmiş ise de, ancak ne var ki O, bunun yanı sıra kişiye daha evlâ olan bağışlamayı, affetmeyi de teklif etmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, bu iki sıfatı da açıklamış olur.

3) Cenâb-ı Hak (c.c) afv ve mağfiret kelimesini zikretmek suretiyle, kendisinin cezalandırmaya da kadir olduğuna işarette bulunmuştur. Çünkü, bu sıfatlarla ancak, bu sıfatların zıddına kadir olan kimse vasfedilebilir.

Altıncı soru: Cenâb-ı Hakk'ın ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ *"Bu böyledir. Çünkü Allah, geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar"* ifadesinin kendinden önceki ifadelerle münasebeti nedir?

Cevap: Buna şu iki açıdan cevap verilebilir:

1) **"Zâlike"** yani, "Bu yardım işi, kendisinin kâdir olması sebebiyledir. O'nun, gece ve gündüzün yaratıcısı ve onlarda dilediği gibi tasarruf edici olması da, O'nun çok üstün kudretinin delillerindendir. Binâenaleyh O'nun, o gece ve gündüz içinde cereyan edenleri bilmesi ve onlara kâdir olması gerekir. Durum böyle olunca da o, ona yardıma kâdir olur ve bunu yapar da" demektir.

2) Bununla, "Cenâb-ı Hakk'ın böyle bir yardıma kâdir olmasının yanı sıra, dünyada gece ve gündüzün birbirini izlemesi ve onların birbiri içine sokulması gibi, yaptığı işlerle dünyada nimetler verir" manası kastedilmiştir.

Yedinci soru: Gecenin gündüze, gündüzün geceye sokulması ne demektir?

Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) "Güneşin batmasıyla, bu karanlık o ışığın yerini; güneşin doğması ile de, o ışık bu karanlığın yerini alır" demek olup, bu tıpkı bir evin, kandille aydınlanması, kandil bulunmadığı zaman da, karanlık olmasına benzer.

2) Cenâb-ı Hak (c.c) bu ifade ile, onların birinin müddetini uzatıp diğerini kısalttığını kasteder.

Sekizinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın وَاَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ *"Gerçekten Allah, semi' ve basîrdir"* ifadesinin kendinden önceki ifadelerle münasebeti nedir?

Cevap: Bununla, "O, başkasının kâdir olamadığı şeylere kadir olduğu gibi, duyulan ve görülen şeyleri de bilir, kuşatır. Binâenaleyh, bu hususta O'na engel olabilecek yoktur" manası kastedilmiş olup, bu görülen ve duyulan (yasak) şeyleri yapmaya yeltenmekten, sakındırma gibidir.

Dokuzuncu soru: Âyetteki ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ *"Bu böyledir. Çünkü Allah hakkın tâ kendisidir"* cümlesinin manası ne demektir? Ve bunun daha öncekilerle münasebeti nedir?

Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) Bununla: "Bu şeylere kâdir olmaya dair geçmiş olan o vasıf, Allah'ın hak olmasından dolayı tahakkuk etmiştir" manası kastedilmiş olup bu da, "O, değişmesi, zevâl bulması imkânsız olan ve zâtı gereği var olan bir

varlıktır. Binâenaleyh, hiç şüphesiz ki, O va'dini ve vaîdini yerine getirir" demektir.

2) O'na yapılan ibadetler haktır. O'ndan başkasına yapılan ibadetler ise bâtıldır" demektir. Bu, لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِى الدُّنْيَا وَلَا فِى الْاٰخِرَةِ *"Sizin beni kendisine davet ettiğinizin dünyada da, âhirette de muhakkak ki hiçbir davete selahiyetleri yoktur"* (Mü'min, 43) âyeti gibidir.

Onuncu soru: Cenâb-ı Hakk'ın وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ *"Şüphesiz ki Allah, yücedir, çok büyüktür"* ifadesinin kendinden öncekilerle münasebeti nedir?

Cevap: "**el-Alî**" kelimesi, "mağlup edilemeyen, kahir ve muktedir" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak bu ifadesiyle kendisine ibadet etmeye teşvik etmek, başkasına ibadetten men etmek için, zarara ve faydaya, kendisi dışında tapınılanların değil de, ancak kendisinin kadir olduğuna dikkat çekmiştir. "**el-Kebîr**" kelimesine gelince bu, "kudret ve saltanatında azîm, büyük ulu olan O'dur" demek olup, bu da O'nun kudretinin mükemmelliğini ifade eder.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Gerçekleşen İlâhi Vaad**

Cenâb-ı Hakk'ın لَيَنْصُرَنَّهُ اللّٰهُ *"Allah muhakkak ona yardım eder"* ifadesine gelince, bu gaybdan haber vermedir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) bu şeyleri, Cenâb-ı Hak nasıl bildirmişse öylece bulmuştur. Binâenaleyh bu da bir mu'cize olmuş olur.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Misli ile Karşılık Verme**

Şafiî (r.h) şöyle der: "Yakan kimseyi yakarız, boğanı boğarız" **Ebu Hanife** (r.h) ise, "Hayır kılıçla öldürülür" demiştir. **Şafiî** (r.h), bu âyetle şu şekilde istidlâl etmiştir: "Çünkü **Allahu** Teâlâ, mazlûma kendisine yapılan haksızlığın misliyle mukabele ve muâmelede bulunması için müsaade etmiş ve bu hususta da ona yardım va'detmiştir."

BEŞİNCİ MESELE

Nafi ve **İbn Âmir,** hem burada, hem Lokman, Mü'minûn ve Ankebût sûrelerinde, tâ ile "تَدْعُونَ" şeklinde okurlarken, **İbn Kesir** ve **Ebu Amr,** bu fiili bu âyetlerde, haber cümlesi olarak "**yed'ûne**" şeklinde okurlar. Çünkü Araplar, bazen hitaptan gâibe bazen de gâibden hitaba geçerler (iltifat).

Allah'ın Lütufları

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَتُصْبِحُ الْاَرْضُ مُخْضَرَّةً اِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿٦٣﴾ لَهُ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْغَنِىُّ الْحَمِيدُ ﴿٦٤﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِى فِى الْبَحْرِ بِاَمْرِهٖ وَيُمْسِكُ السَّمَآءَ اَنْ تَقَعَ عَلَى الْاَرْضِ اِلَّا بِاِذْنِهٖ اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿٦٥﴾ وَهُوَ الَّذِىٓ اَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَكَفُورٌ ﴿٦٦﴾

"Görmedin mi, Allah gökten su indirir; yeryüzü yemyeşil oluverir. Şüphe yok ki Allah çok lütufkârdır. Hakkıyla haberdardır. Göklerde ne var, yerde ne varsa, O'nundur. Gerçekten, Allah müstağnidir, bihakkın hamde ancak kendisi lâyıktır. Görmedin mi, Allah yerde ne varsa, onları ve emriyle denizde akıp gitmekte olan gemileri sizin hizmetinize vermiştir. Semâyı, izni olmadıkça yerin üzerine düşmekten O tutuyor. Şüphe yok ki Allah, insanları çok esirgeyicidir, çok merhametlidir. O, size hayat veren, sonra sizi öldürecek, daha sonra da yine diriltecek olandır. Gerçek şu ki insan, çok nankördür" (Hacc, 63-66).

Bil ki Allahu Teâlâ gece ve gündüzü meydana getirip, bunların müddetlerini sürekli olarak değiştirmesi gibi işleriyle, daha önce kudretine işarette bulunup, böylece de nimetlerine dikkat çekince, bunun peşinden kudret ve nimetine delâlet eden diğer ifadeleri getirmiştir ki, bunlar altı tanedir.

Gökten Yağmur İndirmesi

Birincisi: Cenâb-ı Hakk'ın اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَتُصْبِحُ الْاَرْضُ مُخْضَرَّةً اِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ *"Görmedin mi, Allah gökten su indirir, yeryüzü yemyeşil oluverir"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, اَلَمْ تَرَ *"görmedin mi?"* tabiri ile ilgili olarak şu üç izahta bulunmuşlardır:

1) Bununla, gerçek anlamda görmek kastedilmiştir. Çünkü gökten inen yağmur, su gözle görülür. Yine yeryüzündeki bitkilerin yemyeşil olması da görülen bir durumdur. Binâenaleyh, ifadeyi hakiki manaya hamletmek mümkün olduğunda, bunu yapmak daha uygun olur.

2) İstifham kabul edilerek bununla, "Sana haber verilmedi mi, bildirilmedi mi?" manası kastedilmiştir.

3) Bununla, "Bilmedin mi?" manası kastedilmiştir. Birinci görüş, zayıftır. Çünkü su, yağmur, her ne kadar gözle görülür bir şey ise de, ne var ki Allah'ın, gökyüzünden o yağmuru indirici olması görülmez. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bu ifadeyi "ilim" manasına almak gerekir. Zira, bu görmeden kastedilen ilimdir. Çünkü, görmeye ilim bitişmediğinde, o görme işi, adeta tahakkuk etmemiş gibi olur.

İKİNCİ MESELE: **Bazı Sorulara Cevaplar**

Tıpkı, "sebzeli" (مُبْقِلَةٌ) ve "vahşi hayvanlı yer" (مُسْبِعَةٌ) kelimeleri gibi, aynı vezinde "مُخْضَرَّةٌ" (yeşillik, yeşermiş) şeklinde de okunmuştur. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Âyette niçin, beklendiği üzere mazi "فَاَصْبَحَتْ" değil de, muzari "فَتُصْبِحُ" buyurulmuştur?

Cevap: Bu şöyle bir nükteden dolayıdır: Bu, o yağmurun eserinin, uzun bir süre devam ettiğini anlatmak içindir. Bu, senin tıpkı اَنْعَمَ عَلَيَّ فُلَانٌ عَامَ كَذَا فَاَرُوحُ وَاَغْدُ شَاكِرًا لَهُ "Falanca bana, falan yıl, ikrâmda bulunmuştu. Şimdi ben de, sabah akşam ona teşekkür ediyorum" demen gibidir. Binâenaleyh, şâyet sen فَرُحْتُ وَغَدَوْتُ "sabah akşam teşekkür ettim" demiş olsaydın, bu önceki ifadenin yerini tutmazdı.

İkinci soru: Bu kelime, istifhamın cevabı olarak niçin mansûb değil de, merfû okunmuştur?

Cevap: Şâyet mansûb olsaydı, o zaman bu cümle kastedilenin aksini ifade etmiş olurdu. Çünkü bunun manası, yeşilliğin bulunduğunu söylemedir. Binâenaleyh, nasb ile okunmakla, bu mana yeşilliğin olmadığını söyleme haline dönüşmüş olur. Bunun misali de senin arkadaşına اَلَمْ تَرَ اَنِّي اَنْعَمْتُ عَلَيْكَ فَتَشْكُرُ "Benim sana ikramda bulunduğumu görmedin mi? Gördün ki teşekkür ediyorsun" demen gibidir. Şâyet sen "فَتَشْكُرَ" (feteşkure) şeklinde okuyacak olursan, sen onun teşekkür etmediğini, bu sebeple, kusur ettiğinden, onu şikâyet ettiğini belirtmiş olursun. Ama, bunu merfû okursan, sen onun, teşekkür ettiğini ifade etmiş olursun.

Üçüncü soru: Ebû Müslim'in dile getirdiği üzere niçin Allahu Teâlâ bunu, öldükten sonra diriltmeye kadir olduğuna delil olarak getirmiştir?

Cevap: Bu ifadenin bu manaya gelmesi muhtemel olduğu gibi, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeyle yine, kudretinin büyüklüğüne o nimetinin bolluğuna dikkat çekmiş olması da muhtemeldir.

Dördüncü soru: إِنَّ اللهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ *"Şüphe yok ki Allah, çok lütufkârdır. Hakkıyla haberdardır"* ifadesinin daha önceki kısımla münasebeti nedir?

Cevap: Buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Cenâb-ı Hak, bu ifadesiyle kullarına merhamet ettiğini, işte rahmetinden ötürü böyle yaptığını, kullarının bundan büyük bir fayda elde ettiklerini kastetmiştir. Çünkü yeryüzü yemyeşil olup semâ da yağmur yağdırdığında bu, bütün çeşitleriyle, tüm canlıların yaşamasına bir sebep olmuş olur. "**el-Habir**" kelimesinin manası ise, "O, canlıların maslahatlarının miktarını bilir, ne fazla ne de eksik yapmaksızın, tam buna göre yapar" demektir.

2) **İbn Abbas:** "Allah, kullarının rızıklarını verme hususunda latîf, onların kalplerindeki ümitsizliği bilme hususunda da habîrdir" manasını vermiştir.

3) **Kelbî**: "Allah, fiilleri hususunda latîf, mahlûkatının amelleri hususunda da habîrdir" derken,

4) **Mukâtil,** "Allah bitkileri bitirmek suretiyle latîf, mahlûkatının keyfiyetini bilme hususunda da habîrdir" demiştir.

İkincisi, Âyetteki لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنَّ اللهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ *"Göklerde ne var, yerde ne varsa O'nundur. Allah, müstağnidir, bihakkın hamde, ancak kendisi lâyıktır"* cümlesinin ifade ettiği husus olup bu, "Her şey, kendisine boyun eğmiş ve O'nun onda tasarrufundan kaçınmamaktadır. O, her şeyden, hatta hamdedenlerin hamdinden bile müstağnidir. Çünkü O, zâtı gereği kâmildir. Zâtı gereği kamil olan ise, bütün hususlarda, kendisi dışında kalanlardan müstağnidir. Ancak ne var ki O, canlıları yaratıp, hikmeti gereği mutlaka yağmur yağdırıp, böylece de bitkiler bitirmesi gerektiğinden, onlara olan ihtiyacından dolayı değil, canlılara acımak ve onlara in'amda bulunmak için, bütün bu şeyleri yaratmıştır. O'nun in'âmı, kendisine yönelik o bir fayda ve maksattan uzak olunca, hamdedilmeye müstahak ve layık olmuştur" demektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak sanki, "Ben, her şeyden müstağni olduğum için, bütün bunları sırf lütufta bulunmak

için yapıyorum. Böyle olan ise hamde müstahak olur. Binâenleyh, benim kendisine hamdedilen olmam gerekir" demek istemiştir. İşte bundan dolayıdır ki O, *"Gerçekten Allah, müstağnidir, bihakkın hamde, ancak kendisi layıktır"* buyurmuştur.

Her Şey İnsanın Hizmetinde

Üçüncüsü, Âyetteki اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ *"Görmedin mi, Allah yerde ne varsa (...) sizin hizmetinize vermiştir"* cümlesinin ifade ettiği hususdur. Yani, "O size, yerde bulunan her şeyi boyun eğdirdi" demektir. Binâenaleyh, taştan daha katı, demirden de sert, ateşten daha heybetli hiçbir şey yoktur. Ama, o bütün bunları sizin emrinize vermiştir. Yeme, binme, üzerinde yük taşıma ve kendilerine bakmak suretiyle istifade etmemiz açısından, bütün hayvanları da size râm etmiştir. Binâenaleyh, şâyet Cenâb-ı Hak (c.c) onca kuvvetlerine rağmen deveyi ve sığırı, en zayıf insanın bile, onlara hakim olup onlardan yararlanabilecek bir biçimde müsahhar kılmasaydı, bu bir nimet olamazdı.

Denizlerdeki Nimetler

Dördüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın وَالْفُلْكَ تَجْرِى فِى الْبَحْرِ بِاَمْرِهٖ *"... emriyle denizde akıp gitmekte olan gemileri"* buyruğunun ifade etmekte olduğu husus. Doğruya en yakın olan, bu kelamın takdirinin, "Denizde hareket etmesi için, gemiyi de size ram kıldı" şeklinde olmasıdır. O'nun, gemiyi müsahhar kılmasının keyfiyeti ise, suyu ve rüzgârı, onun hareket etmesi için müsahhar kılması itibariyledir. Binâenaleyh, şâyet su ile rüzgâr bu vasıfta olmasaydı, gemi hareket edemez, tam aksine ya batar, ya durur, yahut da bozulup kırılırdı. Böylece Allah hem bununla, hem kendisinden gemilerin yapıldığı şeyi yaratmakla, hem de nasıl yapılacağını beyân etmek suretiyle, nimetine dikkat çekmiştir. Cenâb-ı Hak bu âyette *"emriyle"* ifadesini getirmiştir. Çünkü rüzgâr vasıtasıyla o gemiyi hareket ettiren kendisi olunca bu iş, mecazî olarak "O'nun emri"ne nisbet edilmiştir. Allahu Teâlâ bu icraatı "emri"ne değil de, fiiline nisbet edebilir, "Allah şöyle şöyle yaptı" diyebilirdi. Fakat "emri" ile olduğunu ifade etmek, ta'zim gayesini daha fazla hissettirir. Nitekim hükümdarlar da bu üslubu tercih edegelmişlerdir.

Semanın Düşmesinin Önlenmesi

Beşincisi, Cenâb-ı Hakk'ınوَيُمْسِكُ السَّمَاۤءَ اَنْ تَقَعَ عَلَى الْاَرْضِ اِلَّا بِاِذْنِهٖ اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوْفٌ رَّحِيْمٌ *"Semayı, izni olmadıkça yerin üzerine düşmekten O tutuyor. Şüphe yok ki Allah, insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir"* âyetinin ifade

ettiği husus. Bil ki, önceki nimetler ancak bununla kemâle erer. Çünkü "semâ" meleklerin meskenidir. Binâenaleyh, hem kesîf, hem de ağır olması gerekir. Böyle olan şeyin ise eğer bir mâni yoksa, mutlaka düşmesi gerekir. Bu delil, akla gelen şeylerin zahirine binâ edilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın "اَنْ تَقَعَ" ifadesine gelince, Kûfeliler, bu ifadenin takdirinin كَيْ لَا تَقَعَ "düşmemesi için" şeklinde olduğunu söylerlerken Basralılar كَرَاهِيَةَ اَنْ تَقَعَ "düşmesinin uygun görülmemesinden ötürü" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Yapılan bu takdirler, kelamî bir meseleden dolayı olup, bu da irade etmenin veya istememenin ademe taalluk edip etmemesi meselesidir. İlgisi olmadığını söyleyenler, birinci te'vili yapmışlardır. Buna göre mana, "O, o gökyüzünü düşmemesi, düşüp de, in'âm ettiği o nimetleri iptal etmemesi için tutuyor" şeklinde olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphe yok ki, Allah insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir"* cümlesine gelince, bu "hem dünyevî, hem dinî menfaatleri kapsayan bu nimetleri in'âm edenin lütfu, in'âm ve ihsânda, had noktaya varmıştır. O halde bu demektir ki O, raûf ve rahîmdir" demektir.

Hayatı ve Ölümü Vermesi

Altıncısı, وَهُوَ الَّذِى اَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَكَفُورٌ *"O, size hayat veren, sonra sizi öldürecek, daha sonra da, sizi yine diriltecek olandır. Gerçek şu ki insan çok nankördür"* âyetinin ifade ettiği husus olup bu, "Kendisine bu işleri musahhar kılan ve ona bu nimetleri veren, onu dirilten zattır" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak, âyetteki birinci diriltme ifadesiyle, biraz önce anlatılanlar müvacehesinde, dünyâyı bize in'âm ettiğine; öldürme ve ikinci diriltme ifadeleriyle de, bize dinî nimetleri verdiğine dikkat çekmiştir. (Biz, yukarda anlatılanlar müvacehesinde dedik), çünkü Allahu Teâlâ dünyâyı, diğer halleri itibariyle, âhiret için yaratmıştır. Aksi halde bu şekilde bir nimet vermenin bir manası olmazdı. Bu şu şekilde de izah edilebilir: Şâyet âhiret işi olmasaydı, ziraatin, onun külfetlerine katlanmanın, hayvanlara binmenin, onları kesmenin vs. şeylerin bir anlamı olmazdı. Tam aksine Cenâb-ı Hak, ekme ve sulama külfeti olmaksızın, onu vasıtasız yaratırdı. Allah, sayesinde dinî konularda ibret alınsın diye, sünnetini bu şekilde İcrâ etmiştir. Cenâb-ı Hak bu nimetlerini detaylı bir biçimde anlatınca, *"Hakikat şu ki insan, çok nankördür"* buyurmuştur. Bu tıpkı, kişinin, çocuğuna yaptığı lütuf ve ihsanlarını, teker teker dile getirip, sonra da onu, küfrân-ı nimetten men etmek ve teşekküre sevk etmek için, "çocuk, babasının lütuf ve ihsanlarına karşı ne kadar da nankördür!" demesi

gibidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak bu ifadeyi kâfirler hakkında getirmiş, böylece onların bu nimetleri ellerinin tersiyle ittiklerini, nankörlük ettiklerini ve nimetlerin durumu apaçık olmasına rağmen, o nimetleri yaratanı tanımadıklarını beyân buyurmuştur ki, bu ifadenin bir benzeri de, *"Kullarımdan (hakkıyla) şükreden azdır"* (Sebe', 13) âyetidir, **İbn Abbas** (r.a), "Bu âyette geçen "insan" ile kâfir olan kişi kastedilmiştir" derken, yine o, "Burada bahsedilen insan, **el-Esved İbn Abdil Esed, Ebu Cehil, el-As** ve **Ubeyy İbn Halef**'tir" demiştir. Ama bütün münkirleri içine alması düşüncesiyle birinci izah, yani genel anlamı ifade ettiği tercihe daha şayandır.

Farklı Şeriatler

لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِي الْأَمْرِ وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلَىٰ هُدًى مُسْتَقِيمٍ ﴿٦٧﴾ وَإِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٦٨﴾ اللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٦٩﴾

"Biz her ümmete tutacakları bir ibadet yolu gösterdik, o halde emirde seninle asla münazaa etmesinler. Sen Rabbine davet et. Çünkü sen, şüphesiz dosdoğru bir hidâyet üzerindesin. Eğer seninle mücadele ederlerse de ki: "Allah, yapmakta olduğunuzu çok iyi bilendir. Hakkında ihtilaf edegeldiğiniz şeylere ait hükmünü aranızda, Allah kıyamet günü verecektir" (Hacc, 67-69).

Bil ki Cenâb-ı Hak, biraz önce nimetlerinden bahsedip ve kendisinin, işlerinde kafir olup şükretmeyenler olsa bile, kullarına karşı raûf ve rahîm olduğunu beyân edince, bunun peşinden, mükellef tutmak suretiyle verdiği nimetleri zikrederek لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ *"Biz her ümmete tutacakları bir ibadet yolu gösterdik"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifadenin başından vâv hazfedilmiştir. Çünkü bu ifadenin, kendinden öncekilerle münasebeti yoktur. Dolayısıyla, hiç şüphesiz atıf harfi hazfedilmiştir.

İKİNCİ MESELE: **Mensek'in İzahı**

Mensek kelimesiyle alakalı olarak şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) **İbn Abbas:** "Bununla, kurban kestikleri bayram kastedilmiştir" derken,

b) **Mücahid:** "Bununla, kurbanların kendisi kastedilmiştir. Çünkü bu lafız, kurbanlar için kullanılır" demiştir.

c) Bununla, ibadetleri edâ etmek için alışmış oldukları, belirli mekân veya belirli zaman kastedilmiştir.

d) Bu kelime, "şeriat" ve "yol" demektir. Bu görüş de, **Atâ**'nın rivâyetine göre **İbn Abbas**'a ait olup, **Kaffâl**'ın tercih ettiği görüştür ki bu, *"Sizden her biriniz için bir şeriat, bir yol tayin ettik"* (Maide, 48) âyetinden dolayı doğruya en yakın olanıdır. Bir de, bu kelime ibadet manasına gelen nüsük kelimesinden alınmıştır. Binâenaleyh, bu ifade her türlü ibadeti içine aldığına göre, onu tahsis etmenin anlamı yok.

İmdi şâyet, "keşke siz bu kelimeyi, "kesmek, boğazlamak" manasına alsaydınız. Çünkü örfe göre, bu kelimeden, boğazlamak, kesmek anlamı kastedilir. Ve yine, keşke siz, bu kelimeyi, "ibadet yeri ve zamanı" manasına alsaydınız" denilirse, **birincisine** şu şekilde cevap veririz: Biz, bu kelimenin örfe göre "kesme" manasına tahsis edilmiş olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun delili, hacda yapılan diğer şeylerin de, "menâsik" diye vasfedilmiş olmalarıdır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) خُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ *"İbadetlerinizi benden alınız, öğreniniz"*[25] buyurmuştur. **İkincisine** de şu şekilde cevap verebiliriz: Âyetteki "هُمْ نَاسِكُوهُ" buyruğundan maksat "ibâdet yeri, ibâdet zamanı" manasından çok, "ibâdetin kendisi" manasına daha uygun düşer.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Ümmetlerden Maksat**

Birtakım kimseler, bu ifade ile Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında, meselâ Yahudi ve Hıristiyanlar gibi, bir şeriate tutunan, ona bağlanan kimselerin kastedildiğini iddia etmişlerdir. Ama bununla ister izleri kalsın isterse kalmasın, bütün ümmetlerden ibadet eden herkesin eşit olarak kastedilmiş olmaları imkânsız değildir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın "هُمْ نَاسِكُوهُ" ifadesi, şu anda ibadet etmeseler dahi, o ümmetleri vasfeder gibidir.

Cenâb-ı Hakk'ın فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِي الْأَمْرِ *"O halde, emirde seninle asla münazaa etmesinler"* buyruğuna gelince, bu kelime "يَنْزِعَنَّكَ" (yenzianneke) şeklinde

25 **Müslim**, Hacc, 310 (2/943); **Keşfu'l-Hafâ**, 1/379.

de okunmuştur. Bu okuyuşa göre mana, "Dininde sebât et ki, onlar seni dininden ayırmak için, bu hususta tuzak kurabileceklerini ummasınlar" şeklinde olur. Bu kelimenin "فَلَا يُنَازِعُنَّكَ" şeklindeki okunuşuna göre, bu hususta da, şu iki izah yapılabilir:

a) **Zeccâc'a** göre bu, onları münazaa etmekten bir nehiydir. Bu tıpkı senin "onunla dövüşme" manasında لَا يُضَارِبَنَّكَ فُلَانٌ "Falanca, seninle dövüşmesin" demek gibidir.

b) Bununla, "Onların sana uymaları ve sana muhalefet etmemeleri gerekir. Çünkü, şu anda iş, senin şeriatine göre ve senin şeriatinin, kendisi dışında kalan her şeyi neshetmiş olması hakikati üzerine dayanmıştır" manası kastedilmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak sanki geride kalan bütün ümmetleri, adetleri üzere kalmaktan, örflerini sürdürmekten nehyetmiş, onları Hz. Peygamber'e uymaya mecbur etmiştir. İşte bundan dolayı, وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ *"Sen, Rabbine davet et"* buyurmuştur. Yani, "Bu çağrını, herkese yap; herhangi bir ümmete tahsis etme. Çünkü, onların hepsi senin ümmetindir. Binâenaleyh onları şeriatina davet et. إِنَّكَ لَعَلَىٰ هُدًى مُسْتَقِيمٍ *"Çünkü sen, şüphesiz dosdoğru bir hidâyetin tâ üzerindesin"* demektir. Âyette geçen "**hudâ**" kelimesiyle, dinin bizzat kendisinin kastedilmesi muhtemel olduğu gibi, dinin delillerinin kastedilmiş olması da muhtemeldir ki, bu daha evlâdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onları bu dine çağır. Çünkü sen, delil bakımından apaçık bir yol üzerindesin" demek istemiştir. İşte bundan dolayı da وَإِنْ جَادَلُوكَ *"Eğer seninle mücadele ederlerse"* buyurmuştur. Bu, "şâyet onlar, bu delillere nazar etmekten, onları incelemekten çekişme, karşı koyma ve örflerine bağlanıp kalma yoluna dönerlerse, sana gerekli olan şeyi beyan ettim ve ortaya koydum. Bu şey de senin, اَللّٰهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ *"Allah, yapmakta olduğunuzu çok iyi bilendir"* demendir. Çünkü delilleri izah etmenden sonra geriye, kabul edenler için cennet ve mükâfat ile; reddedenler için cehennem ve cezası arasında dönüp dolaşan kıyametin hükmüne dair bir vaîd ve sakındırma kabilinden olan böyle bir söz söylemen kalmıştır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak اَللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ *"Hakkında ihtilaf edegeldiğiniz şeylere ait hükmünü aranızda, Allah kıyamet günü verecektir"* O zaman da sizler, hakkı batıldan ayırt edip anlamış olacaksınız" buyurmuştur. Allah en iyisini bilendir.

Kulluktan Sapma

اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ اِنَّ ذٰلِكَ فِى كِتَابٍ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ ﴿٧٠﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهٖ سُلْطَانًا وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهٖ عِلْمٌ وَمَا لِلظّٰلِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ ﴿٧١﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فِى وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَا قُلْ اَفَاُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكُمُ النَّارُ وَعَدَهَا اللّٰهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٢﴾

"Bilmedin mi ki Allah, gökte ve yerde ne varsa bilir. Bu muhakkak, bir kitaptadır. Gerçekten bu, Allah'a göre pek kolaydır. Onlar, Allah'tan başka hakkında hiçbir hüccet indirmediği, kendilerinin dahi bir bilgilerinin bulunmadığı şeylere taparlar. O zâlimlerin hiçbir yardımcısı yoktur. Karşılarında açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman, o kâfirlerin suratlarında, inkâr (alâmetlerini) görüp tanırsın. Kendilerine, âyetlerimizi okuyanlara nerdeyse saldırıverecek olurlar! De ki: "Şimdi bundan daha çok kötü bir şeyi haber vereyim mi? Ateştir! Allah bunu, o küfür edenlere va'detmiştir. O, ne kötü bir mercidir" (Hacc, 70-72).

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allahu Teâlâ, biraz önce, "Allah kıyamet günü, aramızda... hükmünü verecektir" buyurunca, bunun peşinden, kendisinin herkesin hak ettiği şeyi bildiğini ve onların arasında hükmetmek için kendisinden sudûr eden bu hükmün zulüm ile değil, adaletle sadır olduğunu bildiren ifadeyi getirmiş ve Peygamberi'ne, اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ *"Bilmedin mi ki Allah, gökte ve yerde ne varsa bilir"* demiştir. Burada birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE: "اَلَمْ تَعْلَمْ"in Manası

اَلَمْ تَعْلَمْ *"bilmedin mi?"* diye başlayan cümle, istifham lafzıyla getirilmiş olan bir ifade olup, ancak ne var ki bu, Peygamber'in kalbini bir takviye, ona vaadde bulunma ve her türlü fiillerinin Allah katında mahfuz ve

malûm olup, Allah'tan gizli kalmayarak unutulmayacağını bildirmek suretiyle de, kâfirleri tehdit etmek manasındadır.

İKİNCİ MESELE

Diğer kullar da kastedilerek, hitap, Hz. Peygamber'e yapılmıştır. Bir de, risâlet Allahu Teâlâ'nın her türlü malûmatı bildiğini o Peygamber bildikten sonra sabit olur. Çünkü, eğer bu sabit olmamış olsaydı, o Peygamber'in doğruyu yalanla karıştırması mümkün olurdu. Bu durumda da, mu'cizeler izhâr etmek, Peygamber'in sıdkına delil olmazdı. Hal böyle olunca da, Peygamber'in işte bu hususu bilmemesi imkânsız olur. Binâenaleyh âyetteki bu hitabın, Peygamber'in yanı sıra başkalarına da olduğu sabit olmuş olur.

Kitapta Kaydetmenin Manası

Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّ ذٰلِكَ فِي كِتَابٍ *"Bu muhakkak, bir kitaptadır"* ifadesine gelince, bu hususta şu iki açıklama yapılmıştır:

1) **Ebu Müslim**'in görüşü olup, buna göre "kitab"ın manası, "korumak, muhafaza etmek, zabt u rapt altına almak, bağlamak" şeklinde olur. Nitekim sen, deriden olan su kabını dikip, böylece de içindekini muhafaza ettiğinde "كَتَبْتُ الْمَزَادَةَ أَكْتُبُهَا" dersin. Binâenaleyh, hem bunun; hem de "kitâb"ın insanlar arasındaki manası, "muamelelerini muhafaza edip korumak"tır. Hak Teâlâ'nın, *"Bu muhakkak ki bir kitaptadır"* ifadesi de "bu, o kitapta mahfuzdur, kayıtlıdır" manasındadır.

2) Cumhurun görüşüne göre, göklerde ve yerde meydana getirdiği her şeyi Allah, Levh-i Mahfuz'da yazmıştır. Cumhur bu görüşün daha evla olduğunu ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Çünkü birinci görüş, iştikâk ettiği kelimeye nazaran her ne kadar doğru ise de, lafzı bilinen meşhur manasına hamletmek gerekir. "Kitab"ın, kendisine birtakım şeyler yazılı olan şey manasına olduğu malumdur. Binâenaleyh onu bu manaya hamletmek daha evladır."

Allah Kaydetmeye Muhtaç Değil

Eğer, "Bu, Allah'ın ilminin o kitaptan elde edildiği vehmini verir. Bir de "Bu kitabın zikredilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, birinci hususa şöyle cevap veririz: O şeyleri, vücuda gelen bütün eşya ve hadiselere tam uygun bir şekilde o kitaba yazmak, Hak Teâlâ'nın ilmi konusunda, bu yazmaya ihtiyacı olmadığını gösteren delillerin başında yer alır. İkincisine de şöyle cevap verebiliriz: Melekler o kitaba nazar edip, sonra da hadiselerin, varlık

âlemine orada yazılı olana uygun olarak girdiklerini görünce bu, o melekler için Hak Teâlâ'nın her şeyi bildiğine dâir bir başka delil olmuş olur.

Âyetteki إِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ *"Gerçekten bu, Allah'a göre pek kolaydır"* cümlesi, "O'nun, hepsi de gayb âlemine ait şeyler olmasına rağmen, bütün hadiseleri kaydetmiş olduğunu ifade eder. Bu ise, mahlukların yapması, imkânsız olan işlerdendir. Fakat Allah'ın bunların olmasını dilediği anda onların vücuda geldiğini bildirmek için Allahu Teâlâ böylece ifade buyurmuş, *"kolaydır"* demiştir. Amma biz biliriz ki bu kelime biz insanlar hakkında işin bize ağır veya kolay gelmesini ifade etmek için kullanılır ve Allahu Teâlâ, böyle şeyden münezzehtir.

Şirk Nakli ve Akli Delilden Mahrumdur

Daha sonra Allahu Teâlâ, onca büyük nimetlerine ve alabildiğine açık delillerine rağmen, kâfirlerin yaptıkları şeyi anlatarak وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ *"Onlar, Allah'tan başka hakkında hiçbir hüccet indirmediği, kendilerinin dahi bir bilgilerinin bulunmadığı şeylere taparlar"* buyurmuş ve böylece onların Allah'tan başkasına tapmalarının ne nakli bir delile -ki bu, âyetteki *"(Allah'ın) hakkında hiçbir hüccet indirmediği"* ifadesinden anlaşımaktadır- ne de akli delile dayanmadığını gösterir -ki bu da âyetteki *"Kendilerinin dahi bir bilgilerinin bulunmadığı şeyler"* ifadesi ile anlatılmaktadır-. Durum böyle olmayınca, bu taklitten, cehâletten veya bir şüpheden kaynaklanmış olur. Dolayısıyla bu durumdaki her söz ve görüşün, bâtıl olması gerekir. Bu sebeple, işte bu açıdan bu ifade kâfirin bazen kendisinin kâfir olduğunu bilmese bile kâfir olduğuna delâlet eder. Bu aynı zamanda, taklidin de kötü olduğunu gösterir.

Âyetteki وَمَا لِلظّٰلِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ *"Zâlimlerin hiçbir yardımcısı yoktur"* ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) "O kâfirler için, bu dünyada bazen yardım gördükleri gibi, âhirette Allah'tan onlar için intikam alacak hiç kimse yoktur."

b) "Onların inkârlarını haklı gösterecek, delilden bir yardımcıları yoktur. Çünkü deliller, ancak hak (gerçek) için bulunur." Mu'tezile, şefaatin olamayacağına bu âyeti delil getirmiştir. Bu hususdaki görüşümüz malumdur.

Âyetler Karşısında Zâlimler

Hak Teâlâ وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ *"Karşılarında, yani biraz önce bahsi geçen zâlimlere açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman"* buyurmuştur. Buradaki **"âyetler"** ile, Kur'ân kastedilmiştir. O âyetler aklî delilleri ve hükümlerin

izahını ihtiva ettikleri için, Cenâb-ı Hak onları "açık açık âyetler" diye tavsif etmiş, cehaletlerine rağmen, dikkatleri delillere çekilip, kendilerine mu'cizeler gösterildiğinde yüzlerinde inkâr alâmetlerinin göründüğünü bildirmiştir. Yüzlerinde görünen inkâr alâmetleri ile, yüzlerinde öfke ve kızgınlık alâmetlerinin belirmesi kastedilmiştir. **Keşşaf sahibi** şöyle der: "**Münker,** sataşmaktan, kızmaktan, geçimsizlikten ve inkârdan ötürü, yüzde beliren çok kötü şekillerdir. Bu tıpkı, "**mükrem**" kelimesinin, mastar manasına gelmesi gibidir. Âyetteki "**ta'rifu**" (bilirsin) fiili, meçhul olarak "**tu'refu**" (bilinir) şeklinde de okunmuştur. Müfessirlerin, bu ifade hususunda çeşitli açıklamaları vardır:

1) **Kelbî:** "Sen onların yüzlerinde, Kur'ân'dan hoşlanmadıklarının işaretlerini görürsün" der.

2) **İbn Abbas** (r.a): "Sen onların yüzlerinde, zorbalık ve kibir emâreleri görürsün" der.

3) **Mukâtil:** "Onlar Kur'ân'ın Allah'tan olduğunu inkâr ettiler" manasını verir.

Hak Teâlâ'nın يَكَادُونَ يَسْطُونَ *"Onlar, neredeyse saldırıverecek olurlar"* ifadesi ile ilgili olarak, **Halil, Ferra** ve **Zeccâc** şöyle demişlerdir: "**Satv,** kıskıvrak yakalamak, üzerine çullanmak" demektir. Buna göre mana, "o kâfirler, hitap olundukları o âyetleri alabildiğine inkâr ettikleri için, sanki onu okuyanı yakalayıp, çullanmak isterler" şeklindedir.

Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, kâfirlerin peygamberlere ve mü'minlere karşı diretip isyan ettiklerini nakletmiş. Sonra da Resûlü'ne o kâfirlere ilâhi tehdidi bildirmesini emrederek قُلْ اَفَاُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكُمُ اَلنَّارُ *"De ki: "Şimdi bundan daha çok kötü bir şeyi haber vereyim mi? Ateştir"* buyurmuştur. **Keşşaf sahibi** şöyle der: "Âyetteki "مِنْ ذٰلِكُمْ" ifadesi, "Sizin, insanlara öfkelenmeniz ve onlara sataşmanızdan", yahut da "Size okunan âyetlerden dolayı olan hoşnutsuzluğunuzdan ve can sıkıntınızdan daha kötü" demektir. O halde, âyetteki bu ifadeyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "Kötü fiilleriniz sebebiyle, kendinizi içine attığınız o cehennem ateşi, bu âyetler okunduğunda yüzünüzde beliren o öfke ve sıkıntınızdan daha ileridedir" demektir.

b) Bu, sizinle mücâdele eden kimselere yapmayı düşündüğünüz şeylerden daha şiddetlidir. Çünkü sizin onlara yapabileceğiniz en ileri şey,

öldürmektir. Ama bunun neticesinde onların varacağı yer cennettir. Siz ise, bu yüzden, kurtuluşu olmayan o ebedi cehenneme gireceksiniz.

Âyetteki, *"en-Nâr"* kelimesinin i'rabı hakkında, **Keşşaf sahibi** şöyle der: "Bu, mahzûf bir mübtedâ'nın haberi olarak merfûdur. Buna göre sanki birisi, "Bundan daha kötüsü nedir ki?" demiş ve buna cevaben, هُوَ النَّارُ"O cehennemdir" takdirinde, "اَلنَّارُ" denilmiştir. Bu "ihtisas"tan ötürü, nasb ile; "بِشَرٍّ" ifadesinden bedel olarak cerr ile de okunur."

Hak Teâlâ sonra, küfürleri üzere ölmeleri halinde o kâfirlere va'dettiği şeyi de, وَبِئْسَ الْمَصِيرُ *"O ne kötü bir varış yeridir!"* diye beyân buyurmuştur. **Keşşaf sahibi** şöyle der: "Âyetteki "وَعَدَهَا اللهُ" ifadesi, müste'nef bir cümle olabileceği gibi, "اَلنَّارُ" (cehennem) kelimesinin mübtedâ, bunun, onun haberi olması da muhtemeldir.

Mahlukların Aczi

يَآ اَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُۚ اِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُۜ وَاِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْـًٔا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُۜ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ ﴿٧٣﴾ مَا قَدَرُوا اللهَ حَقَّ قَدْرِهٖۜ اِنَّ اللهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٧٤﴾

"Ey insanlar, size bir misal getirildi. Şimdi onu dinleyin: Allah'tan başka taptığınız şeyler, bir sinek bile yaratamazlar, hepsi bu iş için bir araya gelseler de... Eğer sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamazlar! İsteyen de âciz, istenen de... Onlar Allah'ın kadrini hakkıyla ölçemediler. Şüphe yok ki Allah, kâmil kuvvet sahibidir ve mutlak gâliptir" (Hacc, 73-74).

Bil ki Allahu Teâlâ biraz önce kâfirlerin, Allah'tan başka hakkında ne bir delilleri, ne de bir bilgileri olmayan şeylere taptıklarını beyan buyurunca, bu âyette de onların görüşlerinin bâtıl olduğunu gösteren delillere yer vermiştir.

Mesel Getirme

Âyetteki ضُرِبَ مَثَلٌ *"Bir misal getirildi"* deyimi ile ilgili şöyle birkaç soru vardır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın getirdiği (bildirdiği) şey, bir misal değildir. Binâenaleyh onu niçin, misal (mesel) diye nitelemiştir?

Cevab: Ekseri mesellerde, enteresan ve hoş bir nükte (incelik) bulunduğu için, böyle olan her söz "mesel" olarak adlandırılabilir.

İkinci soru: Âyetteki, *"misal getirildi"* ifadesi, geçmişi anlatan bir ifadedir. Halbuki Cenâb-ı Hak, bunu şu anda yapmaktadır?

Cevab: Söylediği şeyler, daha önce bilinmekte olan şeyler olduğu için, böyle söylemesi caizdir ve bu şekilde söylemesi, daha önce geçmiş bir işi anlatma gibi olur.

Hak Teâlâ'nın فَاسْتَمِعُوا لَهُ *"Şimdi onu dinleyin"* buyruğu "Onu hakkıyla düşünün, ondan ibret alin" demektir. Çünkü sırf dinleme fayda vermez. Fayda veren şey, aynı zamanda onu düşünüp, ondan ibret almaktır.

Sineğin Misal Verilmesi

Bil ki sinek, son derece güçsüz ve ehemmiyetsiz olduğu için, Cenâb-ı Hak bunu, kâfirlerin görüşlerinin batıl oluşuna şu iki açıdan delil getirmiştir:

1) Âyetteki إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ *"Allah'tan başka taptığınız şeyler, bir sinek bile yaratamazlar, hepsi bu iş için bir araya gelseler de"* ifadesiyle. Bu ifade hem yâ ile, hem tâ ile "يَدْعُونَ" (taptıkları şeyler) ve "تَدْعُونَ" (taptığınız şeyler) şeklinde okunduğu gibi, "يُدْعَوْنَ" (tapılan şeyler) şeklinde meçhul olarak da okunmuştur. Bu ifadedeki "len" edatı, geleceği nefyetmede asıldır. Ama bu aynı zamanda, gelecek zamanı te'kidli olarak nefyeder (olumsuz kılar). Buna göre Cenâb-ı Hak sanki: "Bu tapılan şeyler bir araya gelseler bile, önemsiz ve küçük bir şey olmasına rağmen, bir sineği dahi yaratamazlar. Dolayısıyla aklı olan kimseye, onları ma'bûd edinmesi nasıl uygun düşer?" demektedir. Âyetteki وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ *"Hepsi bu iş için bir araya gelseler bile"* ifadesi hal olarak mansubdur. Cenâb-ı Hak sanki, onların bir araya gelip, güçlerini birleştirmeleri mümkün olsa bile, o sineği yaratmaları imkânsızdır. Ya onların tek tek olmaları durumundaki halleri nasıldır? demektedir.

2) Âyetteki وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ *"Eğer sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamazlar"* ifadesi ile... Allahu Teâlâ sanki, "Yaratma ve var etme bir tarafa, bundan daha kolay olanı ele almak istiyorum. Mesela o sinek, o tapılanlardan bir şey kapıp götürse, onlar o şeyi

bile, o sinekten geri alamazlar" demektedir. Bil ki birinci delil, **Hz. İsa** (a.s)'nın ve meleklerin ilah olamayacaklarını gösterme hususunda, tutunulmaya elverişlidir. İkinci delil ise, buna elverişli değildir.

İmdi eğer, "Bu istidlâl, ya o putların, yaratan, bilgili, düşünebilen ve canlı varlıklar olmadıklarını göstermek içindir, yahut da onların saygıdeğer olmadıklarını ortaya koymak içindir. Birincisi olamaz, çünkü onların böyle olmadıkları zaten açıkça bilinmektedir. Binâenaleyh bu hususta delil getirmenin ne faydası var. İkinci hususa gelince, âyetteki istidlâl bunu ifade etmez. Çünkü onların canlı olmadıklarını söylemek saygı değer olmamalarını icap ettirmez. Çünkü saygı yönleri çoktur. Zira o kâfirler, putların ya yıldızların şekillerinde olan birtakım büyüler olduklarına, yahut meleklerin ve geçmiş peygamberlerin heykelleri olduklarına inanıyor, o meleklere ve geçmiş peygamberlere ta'zim niyetiyle onlara saygı duyuyorlardı" denilirse, buna şu şekilde cevap verilebilir: "Putların, kendilerinden birtakım fayda ve zararların meydana gelebilecek yıldızların kalıbında olan tılsımlar oluşu düşüncesine gelince, âyetteki bu ifade böyle bir şeyin asılsız olduğunu gösterir. Çünkü o putlar, kendi kendilerine bile böyle ufacık, yani kendisini o sinekten korumaya bile gücü yetemeyeceğine göre, başkasına hiç faydası olmaz.

Bu putların, meleklerin veya geçmiş peygamberlerin timsalleri olmasına inanılmasına gelince, Allah'tan başkasına duyulan ta'zim ve saygının, Allah'a duyulandan daha az olması gerektiği, akıllarda iyice yerleşmiş bir husustur. Halbuki o kâfirler, onlara alabildiğine (sonsuz) saygı duyuyorlardı. İşte bu durumda, putlarla Allahu Teâlâ'nın arasının, ta'zim bakımından eşit tutulduğu ortaya çıkar. Dolayısıyla onlar kınanmaya ve zemme müstahak olmuşlardır.

Âyetteki ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ *"İsteyen de aciz, istenen de"* ifadesi ile şu iki görüş vardır:

1) Bundan murat, tapılan putlar ve o sinektir. Binâenaleyh put, yaratması ve kendisinden kapılan şeyi geri alması istendiği zaman, bundan aciz kalacağı için, "isteyen"; sinek de "istenen" mesâbesindedir.

2) "İsteyen", putperestler, "istenen" ise, ya putların kendisi, yahut onlara yapılan ibadettir. Bu ihtimal, daha kuvvetlidir. Çünkü put, hakiki manada isteyen olamaz. Aksine ancak takdir yapılarak bu mana elde edilebilir. Ama burada hakiki manada böyledir. Ancak ne var ki

burada da bir mecaz vardır. Çünkü put için zayıf olma söz konusu değildir. Zira zayıflık, güçsüzlük, ancak kuvvetli olabilecek varlıklar için söz konusudur. Burada bir üçüncü izah da şudur: "Âyetteki zayıf oldu, aciz kaldı" deyimindeki aciz kalış kuvvet bakımından değildir. Bu, o inancın çirkinliğinin ortada olmasından ötürüdür. Bu, mesela münazara esnasında kişiye, "Bu görüş, ne kadar zayıf! Bu izah ne kadar tutarsız!" denilmesi gibidir.

Allah'ı, Layıkıyla Bilememek

Hak Teâlâ'nın مَا قَدَرُوا اللهَ حَقَّ قَدْرِهِ *"Onlar, Allah'ın kadrini hakkıyla ölçemediler"* ifadesi, "Onlar, O'na gerçek manada ta'zim göstermediler" demektir. Çünkü onlar, son derece değersiz o putları, ma'bûd olmada O'na eş koştular. Bu cümle, En'âm Sûresi (91. âyette) tefsir edilmişti. O, hiçbir şey kendisine imkânsız olmayacağı biçimde kuvvetli ve hiç kimsenin kendisine galip gelemeyeceği bir biçimde azîzdir. Binâenaleyh O'nun ortaklarının olduğu nasıl söylenebilir? **Kelbî,** hem bu âyetin, hem de En'âm Sûresi'ndekinin, bir grup Yahûdi hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. Bu Yahûdiler, **Malik b. Es-Sayf, Ka'b b. el-Eşref, Ka'b b. Esed** ve benzerleridir. Allah onlara lanet etsin. Çünkü onlar şöyle demişlerdi: "Allah, gökleri ve yeri yaratma işini bitirince, onları yaratmadan ötürü yoruldu. Bundan dolayı sırtüstü yatıp, ayak ayak üstüne atıp istirahat etti." İşte bu söz üzerine, o Yahûdileri yalanlamak için hem bu âyet, hem de *"Bize, hiçbir yorgunluk isabet etmez"* (Kâf, 38) âyeti nâzil oldu. Bil ki bu şüphelerin kaynağı, "teşbih" (Müşebbihe) inancını benimsemektir. Binâenaleyh Müşebbihenin söylediğinin aksine, Cenâb-ı Hakk'ın zâtını diğer zatlara (varlıklara) benzemekten; sıfatını, Kerrâmiyyenin söylediğinin aksine, diğer varlıkların sıfatlarına benzemekten ve Mu'tezile'nin söylediğinin aksine, fiillerini mahluklarının fiillerine benzemekten yani bir maksattan ötürü yapılmaktan, bir sebebe dayalı olmaktan keza övgü veya kınamaya konu teşkil etmekten tenzih etmektir, **İmam Ebu'l-Kâsım el-Ensârî** (r.h) şöyle der: "Hak Teâlâ sıfatları kuşatılamaz, vasıfları çok yüce bir zattır. Bundan dolayı vehimler O'nu tasavvur edemez, fikirler O'nu tam anlayamaz, akıllar O'nu bir şeye benzetemez, zaman O'nu idrâk edemez, yönler onu kuşatamaz. Zatı, samedî; sıfatları da sermedîdir."

Melek ve Beşerden Peygamber

اَللّٰهُ يَصْطَفِى مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٧٥﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٧٦﴾

"Allah, hem meleklerden, hem insanlardan peygamberler seçer. Şüphesiz Allah, (her şeyi) hakkıyla işiten, kemâliyle görendir. Onların önlerindekini de, arkalarındakini de O bilir. Bütün işler ancak Allah'a döndürülür" (Hacc, 75-76).

Bil ki Hak Teâlâ ulûhiyyetle ilgili şeyleri daha önce sununca, bu âyette de peygamberlikle ilgili hususları zikretmiştir. **Mukâtil** şöyle der: **"Velid b. Muğire:** "Kur'ân, aramızdan, gele gele ona mı indi" deyince, Cenâb-ı Hak işte bu âyeti indirdi." Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Her Melek Elçi midir?

Birinci soru: "مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ" ifadesinin başındaki "min", "ba'ziyyet" manasındadır. Binâenaleyh bu ifade, meleklerin hepsinin gönderildiğini gösterir. Halbuki, *"Melekleri elçiler yapan Allah'a hamdolsun"* (Fâtır, 1) âyeti, bütün meleklerin elçi (peygamber) olarak gönderildiğini gösterir. Dolayısıyla bu iki âyet arasında bir çelişki söz konusudur?

Cevab: Bu âyetle, Ademoğullarına elçi olarak gönderilen meleklerin kastedilmiş olması mümkündür. Bunlar da, **Cebrâil, Mikâil, İsrâfil, Azrâil** ve **Hafaza** melekleri, gibi (Allah'ın salat ve selamı onların üzerine olsun) büyük meleklerdir. Bütün meleklerin elçi olduğunu bildiren âyet ise meleklerin birbirlerine olan elçiliklerini (haberci oluşlarını) anlatmaktadır. Binâenaleyh iki âyet arasındaki zâhiri çelişki, bu şekilde ortadan kalkar.

İkinci soru: Hak Telâlâ, *"Eğer Allah bir çocuk edinmek isteseydi, elbet yaratıklarından dilediğini seçerdi"* (Zümer, 4) buyurmuştur. Bu ifade O'nun çocuğunun seçilmiş olmasını gerektirir. Tefsirini yaptığımız âyet de, meleklerin ve bazı insanların seçilmiş olduklarını gösterir. Dolayısıyla, iki âyetten Allah'ın çocuğu olduğunu kabul etme neticesi çıkar?

Cevab: Hak Teâlâ'nın, birinci ifadesi her çocuğun seçildiğine delâlet eder. Ama her seçilenin O'nun çocuğu olduğunu göstermez. Binâenaleyh

bu âyetin, seçilmişlerin varlığına delâlet etmesinden o seçilenlerin O'nun çocuğu olması gerekmez.

Âyetle ilgili bir başka izah da şöyledir: Bundan murat, Allah'tan başka, mesela meleklere ibadet edenleri, susturmaktır. Allahu Teâlâ sanki önceki âyette, putperestlerin görüşlerinin, bu âyette de melekperestlerin görüşlerinin bâtıl olduğunu göstermiş ve böylece meleklerin derece ve mertebelerinin yüceliğinin, onların ilahlığından değil, Allah'ın onları ibâdet için seçmesinden kaynaklandığını beyân buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki onların Allah'ın yanı sıra melekleri de ma'bûd saymalarından ötürü, Allah'ı gerçek manada takdir edip, ululamamış olduklarını beyân etmiştir.

Öndekini de Sondakini de Bilir

Cenâb-ı Hak sonra, kendisinin söylenilenleri duyan, yapılanları gören bir zat olduğunu, اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ *"Şüphesiz Allah (her şeyi) hakkıyla işiten, kemâliyle görendir"* ifadesi ile anlatmıştır. İşte bundan ötürü, hemen peşi sıra يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ *"Onların önlerindekini de, arkalarındaki de O bilir"*

Bazılar buna, O, dünyada olanı ve olmayanı bilir" manası verirlerken, bazıları, "önlerindekini" ifadesine "âhiret işlerini"; "arkalarındakini" ifadesine de "dünya işlerini" manasını vermişlerdir.

Hak Teâlâ, bunun peşi sıra da وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ *"Bütün işler ancak Allah'a döndürülür"* ifadesini getirmiştir. Dolayısıyla *"önlerindekini de, arkalarındakini de O bilir"* ifadesi, Allah'ın ilminin tanrılığına; *"Bütün işler ancak Allah'a döndürülür"* ifadesi de, kudretinin tamlığına, ulûhiyyete ve hükümde tek olduğuna işarettir. Her iki âyetin toplamı, insanı günaha yeltenmekten alabildiğine alıkoymayı kapsar.

Allah'ın Müslümandan Beklediği

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٧٧﴾ وَجَاهِدُوا فِى اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِهٖ هُوَ اجْتَبٰيكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِى الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ اَبِيكُمْ اِبْرٰهِيمَ هُوَ سَمّٰيكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِى هٰذَا

لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَآءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِ هُوَ مَوْلٰيكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيرُ ﴿٧٨﴾

"Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize ibadet edin, hayır işleyin, tâ ki felaha eresiniz. Allah uğrunda hakkıyla cihat edin. Sizi o seçti. Dinde üzerinize hiçbir güçlük de yüklemedi. Babanız İbrahim'in dininde olduğu gibi. Size daha evvel de, bu (Kur'ân'da) da, Peygamber sizin üzerinize şâhit olsun, siz de insanlar üzerine şâhitler olasınız diye, Allah Müslüman adını verdi. Artık dosdoğru namaz kılın, zekat verin, Allah'a sarılın. O, sizin mevlânızdır. O, ne güzel mevlâ, ne güzel yardımcıdır!" (Hacc, 77-78).

Bil ki Hak Teâlâ önce ulûhiyyetten, sonra nübüvvetten bahsedince, peşi sıra şeriatlerinden bahsetmiştir. Şeriatiyle ilgili ifadeleri şunlardır:

a) Emrolunanların kimler olduğunu belirleme,

b) Emrolunan şeylerin kısımları,

c) Emirleri kabulü gerektiren hususların zikri,

d) Bu mükellefiyetin te'kid edilmesi

Emirlerin Bildirilmesi

Birincisi, yani emrolunanın belirlenmesi, âyette *"Ey iman edenler"* ifadesi ile anlatılan hususdur. Bu hususta iki görüş ileri sürülmüştür.

1) Bu ifade ile, ister mü'min ister kâfir olsun, bütün mükellefler kastedilmiştir. Çünkü bunların teklifi, bütün mükellefler için geneldir. Binâenaleyh bunu sadece mü'minlere ait saymanın manası yok.

2) Bu ifade ile, sadece mü'minler kastedilmiştir. Bunun böyle olduğunun delilleri şunlardır:

a) Her şeyden önce bu ifade, bu manayı açık olarak göstermektedir.

b) Allahu Teâlâ bundan sonra, *"Sizi o seçti"*, *"Size Müslüman adını O verdi"* ve *"insanlar üzerine şâhitler olasınız"* ifadelerini getirmiştir. Bu bahsedilenler, ancak mü'minlere uygun düşer. Bu konuda söylenecek en son söz şudur: Mademki bu mükellefiyetler herkes için gerekli ise, özellikle mü'minlerin zikredilmesinin faydası nedir? Mü'minlerin özellikle zikredilmiş olmaları, bu mükellefiyetlerin onların dışındakiler için söz konusu

olmadığını göstermez. Aksine bu âyet, bu mükellefiyetlerin özellikle mü'minlere has olduğuna, diğer başka âyetlerde herkesin bu mükellefiyetlerle yükümlü olduklarına delâlet etmektedir. Şöyle de denebilir: "Bunun özellikle zikredilmesinin faydası şudur: Hitap, yeniden umumi olarak gelip, onu da sadece mü'minler kabul edince, onları bu kabullenmeyi sürdürmeye bir teşvik ve bu işi yüklenme hususunda bir şereflendirme olsun diye, Allah özellikle mü'minlere hitap etmiştir.

Emirlerin Kısımları

İkincisini, yani emrolunan şeylerin kısımlarını Allahu Teâlâ, şu dört şey olarak zikretmiştir:

a) Namaz... Bu, âyetteki *"Rükû edin, secde edin"* ifadesi ile anlatılmıştır. Bu böyledir. Çünkü namazın farzlarının en kıymetlisi rükû ve secdedir. Namaz, âdeta bu iki farz üzerine binâ edilmiştir. Dolayısıyla bu ikisinin söylenmesi, bizzat namazın söylenmesi gibidir, **İbn Abbas** (r.a) şunu söylemiştir: "Müslümanlar, bu âyet nâzil oluncaya kadar ilk yıllarında (namaz kılarken) sadece rükû ederler, secde etmezlerdi."

b) Âyetteki, *"Rabbinize ibadet edin"* ifadesinin anlattığı husus. Âlimler buna şu manaları vermişlerdir:

1) "O'na ibadet edin, başkasına etmeyin."

2) "Diğer emredilen ve yasaklanan şeyler hususunda Rabbinize ibadet edin."

Rükû, secde ve diğer taatlerinizi, Allah'a ibadet maksadıyla yapınız. Çünkü bunları sırf yapmak yeterli değildir. Zira bunlarla, Allah'a ibadet maksadı güdülmezse, mükâfata nâil olmada, faydalı olmazlar. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak bu cümleyi, *"Rükû edin, secde edin"* cümlelerine atfetmiştir.

c) Âyetteki وَافْعَلُوا الْخَيْرَ *"Hayır işleyin"* emridir. **İbn Abbas** (r.a): "Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeyle (mükellefiyetlere) sıla-i rahim ve güzel ahlakı da eklemiştir" der.

Bana göre bu tertip (sıralama) hususunda yapılacak en güzel izah şöyledir: Namaz, ibadetlerden bir türdür, ibadet de hayırlardan bir türdür. Çünkü hayırlı (iyi) fiiller, Allah'ın emirlerine saygı göstermek demek olan, "Ma'bûda hizmet" ile ihsan demek olan "mahlûka rahmet"e ayrılır. Bu ihsâna iyilik (hayır), şer'an iyi olan şeyler, fakirlere yardım ve insanlara güzel

söz söyleme de girer. Buna göre Allahu Teâlâ, sanki şöyle demek istemiştir: "Ben sizi namazla, hatta namazdan daha kapsamlı olan ibadetle, hatta ibadetten daha kapsamlı olan hayır ile mükellef tuttum."

Hak Teâlâ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ *"tâ ki felâha eresiniz"* buyurmuştur. Bunun "Felâha ermeniz için" manasında olduğu da söylenmiştir. Felâh (kurtuluş), âhiret nimetlerini elde etmek demektir. **İmam Ebu'l-Kâsım el-Ensâri** şöyle der: "لَعَلَّ" terecci (belki) manasını ifade eder. Çünkü insan, farzları edâ ederken, nâdiren kusursuz olur. Dolayısıyla o, yaptığı ibâdetin, Allah katında makbul olup olmadığını yakînî olarak bilemez. İnsanların neticesinin ne olacağı da belli değildir. Bir de herkes ne için yaratılmış ise, ona o iş kolaylaştırılmıştır.

d) Âyetteki وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِهِ *"Allah uğrunda hakkıyla cihâd edin"* ifadesi ile anlatılan husus. **Keşşaf sahibi** şöyle der: "فِي اللّٰهِ" ifadesi, "Allah'ın zâtı uğrunda, ve O'nun için" demektir. Nitekim Arapçada "Gerçekten ve cidden âlim" manasında "هُوَ حَقٌّ عَالِمٌ وَجِدٌّ عَالِمٌ" denilir. Âyetteki "حَقَّ جِهَادِهِ" ifadesi de bunun gibidir. Burada birkaç soru vardır.

Cihadın Allah'a Tahsisinin Sebebi

Birinci soru: Normal olarak حَقَّ الْجِهَادِ فِيهِ "Allah yolunda layıkı veçhile cihat edin" veya حَقَّ جِهَادِكُمْ فِيهِ "Allah yolunda yapmanız gerekli olan tarzda cihat edin" denilmesi icap ederdi. Nitekim Allahu Teâlâ "وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِهِ" buyurmuştur. Binâenaleyh böyle bir izafetin manası nedir?

Cevap: İzafet iki kavram arasındaki en ufak bir ilişki sebebiyle olabilir. Binâenaleyh cihat, O'nun rızası için ve O'ndan ötürü yapıldığı için, Allah'a tahsis edilince, bunun O'na izâfe edilmesi de doğru olmuştur.

Cihat Nedir?

İkinci soru: Bu âyette bahsedilen cihat nedir?

Cevap: Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Bununla, hassaten kâfirlerle savaşma murat edilmiştir. Buna göre "حَقَّ جِهَادِهِ" ifadesinin manası, "Bunu dünyada nam kazanmak veya ganimet elde etmek gibi dünyevî arzulardan dolayı değil, ancak ibadet maksadıyla yapınız" demektir.

2) Bununla, onların, başlangıçta savaştıkları gibi, sonunda da aynı şekilde savaşmaları murat edilmiştir. Çünkü onların, ilk dönemlerdeki savaşları daha ezici ve güçlü idi. Ve onlar, bu hususta meselâ Bedir'de yaptıkları

gibi, daha kararlı idiler. **Hz. Ömer** (r.a)'in, **Abdurrahman İbn Avf**'a "Sen bizim, Cenâb-ı Hakk'ın " وَجَاهِدُوا فِى اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِهِ" âyetini فِى آخِرِ الزَّمَانِ كَمَا جَاهَدْتُمُوهُ فِى اَوَّلِهِ "Allah yolunda, tıpkı ilk zamanda cihat ettiğiniz gibi, zamanın nihâyetinde de tam hakkıyla cihat ediniz" şeklinde okuduğumuzu bilmiyor musun?" dediği rivâyet edilir. Bunun üzerine **Abdurrahman** da, "Ey mü'minlerin emiri, bu ne zamandır?" dediğinde, **Hz. Ömer,** "Ümeyye oğulları emir, Muğire oğulları da vezir oldukları zaman" cevabını vermiştir.

Bil ki, Kur'ân'a böyle bir ilavede bulunmak, pek tuhaf bir şeydir. Aksi halde tıpkı benzerlerinin nakledildiği gibi, bunun da nakledilmesi gerekirdi. Eğer bu rivâyet sahih ise o zaman bu açıklamanın, Hz. Peygamber tarafından Kur'an olarak değil de, âyete bir tefsir olarak söylendiğini düşünmek gerekir. **İbn Abbas** (r.a)'ın da, bu âyeti "İlk başlangıçta cihat ettiğiniz gibi Allah uğrunda şimdi de hakkıyla cihat ediniz" şeklinde okuduğu, bunun üzerine **Hz. Ömer**'in ona, "Kendileriyle cihat etmemiz emredilenler kimlerdir?" dediğinde **İbn Abbas**'ın, "Kureyşli iki kabile; **Mahzûm** ve **Abd-i Şems**" diye cevap verdiği, Hz. **Ömer'in** de hemen, "Doğru söyledin" dediği rivâyet edilmiştir.

3) **İbn Abbas,** "حَقَّ جِهَادِهِ" ifadesine, "Allah uğrunda, herhangi bir kınayanın kınamasından korkmayınız, çekinmeyiniz" manasını vermiştir.

4) **Dahhâk,** bu ifadeye, "O'na yaraştığı biçimde Allah için amel işleyiniz" manasını vermiştir.

5) Bu, "Eliniz, diliniz ve mümkün olan her türlü yollarla harp etmek suretiyle, Allah'ın dinini ihyâ ve hukukunu bihakkın yerine getirme hususunda, bütün imkânlarınızı kullanınız ve kendinizi hevâ'ya uymaktan, haksızlığa meyletmekten alıkoyunuz" manasındadır.

6) **Abdullah İbn Mübarek** "حَقَّ جِهَادِهِ" ifadesi, "nefis ve nefsin arzularıyla mücahede etmektir" manasındadır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Tebük Gazvesi'nden döndüğünde رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْاَصْغَرِ اِلَى الْجِهَادِ الْاَكْبَرِ *"En küçük cihattan en büyük cihada döndük"*[26] buyurmuştur. En uygun mana ise, bu ifadenin, bütün mükellefiyetler manasına hamledilmesidir. Binâenaleyh, kişinin emrolunduklarını yapmaya, nehyolunduklarından kaçmaya devam etmesi ve sürdürmesi bir cihattır.

26 **Keşfu'l-Hafâ,** 1/424.

Bu Âyet Mensuh Olabilir mi?

Üçüncü soru: Mukâtil ve **Kelbi**'den nakledilen ve tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'tan, nasıl ittikâ edilmesi gerekiyorsa, öylece korkun"* (Âl-i İmran,102) âyetini, *"Allah'tan gücünüzün yettiğince ittikâ edin"* (Teğabün, 16) ifadesiyle neshedildiğinin söylenmesi gibi, bu âyetin de yine aynı ifadeyle (Teğabün, 16) neshedildiğinin söylenmesi doğru mudur?

Cevap: Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü, mükellefiyet, kudrete bağlıdır. Zira, Cenâb-ı Hak, *"Allah hiçbir nefse, gücü yettiğinden başkasını yüklemez"* (Bakara, 286) buyurmuştur. O halde, nasıl olur da Allah: "Gücünüzün yetmeyeceği bir biçimde Allah yolunda cihat ediniz" der! Hem, başlangıçta cihat son derece çetin ve zor tutulmuş, öyle ki bir kişi on düşmanla savaşmak zorunda kalmış, derken Allah bu hükmünü *"Allah şu anda sizin yükünüzü hafifletti"* (Tevbe, 66) âyetiyle hafifletmişken, daha bunun yanında, Cenâb-ı Hakk'ın, o cihadı tâkat getirilemeyecek bir biçimde farz kılması caiz olur mu ki, bunun neshedildiği söylenebilsin?

Emirlerin Müeyyideleri

Üçüncüsü, bu emirlerin kabul edilmesini gerektiren şeylerin izahına geline, bunlar da şu üç şeydir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın هُوَ اجْتَبٰيكُمْ *"Sizi o seçti"* âyetinin ifade ettiği hususdur.

Bu, "Mükellef tutmak, Allah'ın, kuluna bir şeref bahşetmesi demektir. Binâenaleyh O, sadece size bu şerefi bahşedince, size şereflerin en büyüğünü tahsis etmiş, sizi kendi hizmeti ve tâatıyla meşgul olmanız için seçmiştir. Binâenaleyh bundan daha yüce rütbe var mıdır? Bunun üzerinde bir mutluluk var mıdır?" demektir. Bu kelimenin manasının, "O size hidâyetini, desteğini ve kolaylığı tahsis etmiştir" şeklinde olması da muhtemeldir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِى الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ *"Dinde üzerinize hiçbir güçlük de yüklemedi"* beyanına gelince bu, adeta şu (mukadder) sorunun bir cevabı gibidir: "Mükellefiyet sizin bahsettiğiniz gibi, her ne kadar bir şereflendirme ve bir görev ise de, ancak ne var ki bu nefislere cidden zor gelen bir hususdur." İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu soruya *"Dinde üzerinize hiçbir güçlük de yüklemedi"* âyetiyle cevap vermiştir. Rivâyet olunduğuna göre **Ebu Hureyre** (r.a): "Cenâb-ı Hak, bizi zina etmekten, hırsızlık yapmaktan men ettiği halde, daha nasıl *"Dinde üzerimize hiçbir güçlük de yüklemedi"* buyurmuştur?" deyince **İbn Abbas** (r.a): "Evet, ne var ki,

İsrailoğulları üzerine yazılan ağır ceza **(ısr)** sizden kaldırılmıştır" diye cevap vermiştir. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Harec Ne Demektir?

Birinci soru: Arapçada esasen **"harec"** ne demektir?

Cevap: İbn Abbas (r.a)'tan rivâyet edildiğine göre o, Hüzeyl Kabilesi'nden bazı kimselere: "Siz, aranızda **"harec"** ismini neye verirsiniz?" deyince, onlar **"harec,** sıkışmak, daralmak demektir" cevabını vermişlerdir. Yine **Hz. Aişe** (r.a)'den şu rivâyet edilmiştir: "Allah'ın Resûlüne **"harec"** kelimesinin ne demek olduğunu sordum da o: "Sıkışmak, daralmak" cevabını verdi"

Ruhsatla Amel Etme

İkinci soru: Bu âyette geçen **"harec"** kelimesiyle ne kastedilmiştir?

Cevap: Bununla, ruhsatların kullanılmasının kastedildiği söylenmiştir. Binâenaleyh, ayakta namaz kılamayan kimse, oturarak kılsın; bunu yapamayan da, ima ile kılın. Yine Cenâb-ı Hak, yolcu olan kimseye orucunu yemesini ve namazlarını kısaltmasını mubah kılmıştır. Bir de, Allah (c.c), kulunu mübtelâ kıldığı her günah için, o günahlardan ya tevbe etmesi ya da keffâret vermesi suretiyle bir çıkış yolu göstermiştir. **İbn Ömer** (r.a)'in de "kime bir ruhsat verilir, o da o ruhsatı kullanmaktan yüz çevirirse, kıyamet gününde insanlar arasında hükmedilinceye kadar, bir ejderha ağırlığı (kadar bir yükü) yüklemekle mükellef tutulur" dediği rivâyet edilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, إِذَا اجْتَمَعَ اَمْرَانِ فَاَحَبُّهُمَا اِلَى اللهِ تَعَالَى اَيْسَرُهُمَا *"İki ihtimal bir araya geldiğinde, onların Allah'a en sevimli olanı, onların en kolay olanıdır"*[27] dediği rivâyet edilmiştir. **Ka'b**'ın da: "Allah, bu ümmete sadece Peygamberi'ne vermiş olduğu üç şey vermiştir: Onları insanlara şahit kılmış, dinleri hususunda onlara bir zorluk çıkarmamış ve: *"Bana dua edin, size icâbet edeyim" (*Mü'min, 60) buyurmuştur" dediği rivâyet edilmiştir.

Üçüncü soru: Mu'tezile, "teklif-i mâlâ yutâk"ın olmayacağı hususunda bu âyetle istidlâl ederek şöyle demiştir: "Allah, kâfirde ve günahkâr kimsede, küfrü ve masiyeti yaratıp, sonra da bunları ona yasaklamış olsaydı, bu en büyük zorluk olurdu. Halbuki bu âyetin sarih ifadesiyle böyle bir zorluğun olmadığı bildirilmiştir."

Cevap: Cenâb-ı Hak o kimseye küfrünü terk etmesini emredip; onun küfrünü terk etmesi de Allah'ın ilminin cehâlete dönüşmesini gerektirince,

27 Benzeri, **Müslim**, Fezâil, 77-78 (4/1813).

Allah mükellef olan o şahsa, kendi ilmini cehâlete dönüştürmesini emretmiş olur ki, bu en büyük zorluklardan bir tanesi olmuş olur. Binâenaleyh, her iki tarafta eşit olunca, bu soru zâil olur.

2) Cenâb-ı Hakk'ın مِلَّةَ اَبِيكُمْ اِبْرٰهِيمَ هُوَ سَمّٰيكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ *"Babanız İbrahim'in dininde olduğu gibi, size daha evvel, Müslüman adını vermişti"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu ifadedeki "مِلَّةَ" kelimesinin mansûb olması hususunda da şu iki izah yapılmıştır:

a) Ferrâ'ya göre bu kelime, kendinden önce geçenlerin ihtiva ettiği şeyin anlamından ötürü mansûb kılınmıştır. Buna göre sanki دِينُكُمْ تَوْسِعَةَ مِلَّةَ اَبِيكُمْ اِبْرَاهِيمَ "Dininiz size, babanız İbrahim'in dininin geniş tutulması gibi, geniş tutuldu" denilmek istenmiştir. Daha sonra muzâf durumunda olan "تَوْسِعَةَ" kelimesi hazfedilmiş, muzafun ileyh durumunda olan "مِلَّةَ" kelimesi, muzaf'ın i'râbını alarak "مِلَّةَ" (millete) olmuştur.

b) Bu kelime, medh ve ta'zimden dolayı mansûb kılınmıştır. Yani "Dininize, yani babanız İbrahim'in o güzel dinine sarılın" demektir.

Bil ki, **Hz. İbrahim** (a.s)'in dininden bahsedilmesi, bu mükellefiyet ve dinî hükümlerin aynı zamanda, **Hz. İbrahim** (a.s)'in de şeriati olduğunu dikkat çekmek içindir. Çünkü Araplar, **Hz. İbrahim** (a.s)'in soyundan oldukları için, onu severler. Binâenaleyh, bu hususta dikkat çekmek, onların bu dini kabul etmeye hazır hale gelmelerine bir vesile ve vasıta gibi olmuş olur. Burada da şöyle birkaç soru sorulabilir:

"Babanız İbrahim" Denilmesinin İzahı

Birinci soru: Cenâb-ı Hak niçin, *"Babanız İbrahim'in dini"* buyurmuştur? Ve niçin, bu kitabın içine, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında bulunup da, **Hz. İbrahim** (a.s) soyundan olmayan mü'minler dahil olmasın?

Cevap: Buna şu iki açıdan cevap verilebilir:

a) O zamanda bulunanların ekserisi mesela Hz. Peygamber (s.a.s), onun kabilesi ve bütün Araplar, **Hz. İbrahim** (a.s) soyundan olunca, bu caiz olmuştur.

b) Bu, **Hasan el-Basrî'**nin izahı olup buna göre, Allahu Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'in Müslümanlar nezdindeki saygınlığını, tıpkı babanın çocuğu yanındaki saygınlığı; kadınlarının saygınlığını da, annelerin saygınlığı gibi addetmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onun zevceleri, annelerinizdir"* (Ahzâb, 6) buyurmuştur.

İki Şeriatin Farkı Nerede?

İkinci soru: Bu ifade **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in dininin, tıpkı **Hz. İbrahim** (a.s)'in dini gibi, onunla aynı olmasını gerektirir. Böylece de bu demektir ki Hz. Muhammed (s.a.s)'in kendine has, muayyen bir şeriati yoktur. Bu hususu Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hanif olan İbrahim'in dinine uyasın diye"* (Nahl, 123) ifadesi de te'kid eder.

Cevap: Bu âyette bu hitap putperestlere karşı yapılmıştır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Allah'a ibadet etmek ve putları bırakmak, **Hz. İbrahim** (a.s)'in dinidir" demek istemiştir. Ama, şeriatlerin tafsilatlarına gelince, bunların burayla ilgisi yoktur.

Müslüman Vâsfının Verilmesi

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hakk'ın *"Size daha evvel... Müslüman adını verdi"* ifadesi ne demektir?

Cevap: Bu hususta da şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Buradaki zamir "هُوَ" **Hz. İbrahim** (a.s)'e râcidir. Çünkü her peygamberin, kabul olunmuş bir duası vardır. **Hz. İbrahim** (a.s)'in duası da, *"Ey Rabbimiz, ikimizi de sana teslimiyette sabit kıl. Soyumuzdan da Müslüman bir ümmet çıkar"* (Bakara, 128) şeklindeki duasıdır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim** (a.s)'in duasını kabul etmiş ve o ümmeti, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in ümmeti yapmıştır. Yine rivâyet olunduğuna göre **İbrahim** (a.s), "Allah, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i, benim dinim gibi olan bir dinle peygamber olarak gönderecek ve o, ümmetine Müslümanlar adını verecek" şeklinde haber vermiştir.

b) Bu zamir, tıpkı "هُوَ اجْتَبٰيكُمْ" ifadesindeki zamir gibi, Allah'a râcidir. **Atâ, İbn Abbas** (r.a)'ın bu âyete şu manayı verdiğini rivâyet etmiştir: "Allah, sizi daha önce yani bütün semavi kitaplarda; bunda, yani Kur'ân'da size Müslümanlar ismini vermiştir." Bu izah, doğruya daha yakındır, çünkü Cenâb-ı Hak لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ *"Peygamber sizin üzerinize şahit olsun, siz de insanlar üzerine şahitler olasınız diye"* buyurmuş, böylece işte onları bu maksattan dolayı isimlendirdiğini beyan buyurmuştur ki, böyle yapmak ancak Allah'a yakışır. Buna, **Ubeyy İbn Ka'b**'ın bu âyeti, اللّٰهُ سَمَّاكُمْ "Allah size bu adı verdi" şeklinde okuyuşu da bir delildir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hak hem Kur'an'dan önceki diğer kitaplarda, hem de Kur'ân'da sizi ümmetlere üstün kıldığını ve bu âyette bahsedilen şahâdetten dolayı da bu güzel ismi, size ad olarak verdiğini buyurmuştur.

Binâenaleyh Allah bu ikrâmı hassaten size verince, O'na ibadet edin ve O'nun mükellefiyetlerini reddetmeyiniz" şeklinde olur ki, teklifleri kabul etmeyi gerektiren üçüncü sebep de işte budur. Hz. Peygamber'in, bize; ümmetinin de bütün insanlara nasıl şahit oldukları meselesine gelince, bu husus, Bakara Sûresi'nde geçmişti ve biz işte bu ifadeden, "icmâ'ın bir delil olduğunu gösteren hususu çıkarıp almıştık.

Dördüncüsü, yani gelen hükümleri te'kid makamına gelen şeylerin izahı ise فَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَآتُوا الزَّكٰوةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِ *"Artık dosdoğru namaz kılın, zekât verin, Allah'a sarılın"* âyetiyle anlatılan hususdur. Yani O'nun aklî, naklî delillerine; lütuf ve himayesine, korumasına sarılın, sığının" demektir.

Buradaki "zekât" kelimesiyle, elif-lâm "ahd" ifade ettiği için, farz olan zekât kastedilmiştir. **İbn Abbas** (r.a), "Allah'tan (sizi) bütün haramlardan koruyup muhafaza etmesini isteyiniz" demiştir. **Kaffal** da: "Allah'ı sakınmanız gereken şeylere karşı hâminiz (koruyanınız) edininiz. Çünkü O, sizin Mevlâ'nızdır, o sizin efendinizdir. Sizde tasarruf eden O'dur; O, ne güzel mevlâ ve ne güzel yardımcıdır" demiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ben sizin Mevlânızım; hatta ben sizin, yardımcınızım. Ben size, yeterim!" demek istemiştir.

Bil ki Mu'tezile bu âyetlerle birkaç bakımdan istidlâlde bulunmuştur:

1) Cenâb-ı Hakk'ın *"... siz de insanlar üzerine şahitler olasınız diye"* ifadesi, Allah'ın herkesin iman etmesini istediğine delâlet eder. Çünkü Allah, kulları üzerinde, ancak adil ve kendisinden razı olunmuş olunan kimseleri şahit tutar. Binâenaleyh O, sizin insanlar üzerine şahit olmanızı istediğine göre, muhakkak ki O, sizin hepinizin adil ve sâlih olmanızı istemiştir. Halbuki biz, o insanların içinde, fasıkların olduğunu da biliyoruz. Binâenleyh bu, Cenâb-ı Hakk'ın, fasık kimseden de adil olmasını istediğine delâlet eder.

2) Cenâb-ı Hak *"Allah'a sarılın"* buyurmuştur. Binâenaleyh, şerrin kendisinden sudûr ettiği kimseye sığınmak nasıl mümkün olur?

3) Âyetteki *"İşte ne güzel Mevlâ o"* ifadesidir. Çünkü, şâyet Cenâb-ı Hak Ehl-i sünnetin dediği gibi, kullarının ekserisini, onlarda küfrü ve fesâdı meydana getirip sonra da onlara azap etmek için yaratmış olsaydı, o zaman O, güzel bir Mevlâ olmaz, tam aksine, en şerli mevlâlardan daha şerli olurdu. Bu durumda da O'nun, "ne kötü Mevlâ" diye vasfedilmesi gerekirdi ki, bu olamaz ve batıldır. Binâenaleyh bu, Cenâb-ı Hakk'ın, o insanların

tümünden iyiliği, güzeli ve salâhı istediğine delâlet eder. Buna göre eğer, "Sadece mü'minler için ne güzel yardımcı olduğu gibi, sadece mü'minler için ne güzel bir Mevlâ olması niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, hem mü'minlerin hem de kâfirlerin Mevlâ'sıdır. Binâenaleyh, "O, mü'minler için ne güzel mevlâ; kâfirler için de ne kötü Mevlâ'dır" denilmesi gerekir. Eğer onlar, böyle bir şeyin olabileceğini söylerlerse, Kur'ân'ı ve icmâ'ı reddetmiş, açıkça da Allah'a yakışmayan bir söz söylemiş olurlar.

4) Cenâb-ı Hakk'ın *"Size daha evvel de... Müslüman adını o (Allah) vermişti"* ifadesi birtakım şer'î isimlerin bulunduğuna ve onların Allah tarafından olduğuna delâlet eder. Çünkü bunlar, eğer sadece bir lehçe olsalardı, özellikle bunlar Allah'a nisbet edilemezlerdi.

Mu'tezile'nin, "Cenâb-ı Hakk'ın, Ümmet-i Muhammed'in şahit olmasını istemesi, O'nun, o Ümmeti-i Muhammed'in adil olmasını istemiş olmasını gerektirir" şeklindeki birinci deliline cevap olarak şöyle diyebiliriz: Eğer bir şeyi irade etmek, o şeyin levâzımını da istemiş olmayı gerektirseydi, kâfirlerin iman etmesini istemek, Allah'ın cahil olmasını istemiş olmayı gerektirirdi (İstilzâm). Böylece de Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinin cehâletini istemiş olması neticesi çıkardı. Eğer bu bunu gerektirmiyorsa, sizin sözünüz sakıt olmuş, düşmüş olur.

Mu'tezile'nin, "Allah'a sarılın" ifadesinden çıkardıkları delile de şu şekilde cevap verilebilir: Bu da sizin aleyhinize olarak variddir. Çünkü Cenâb-ı Hak, fâsıkın kalbinde şehveti yaratmış, onu kuvvetlendirmiş, fâsıkın arzu duyduğu şeyi yaratmış, onu o şeye yaklaştırmış, aradaki bütün engelleri kaldırmış, sonra da fâsıka ins ve cin şeytanlarını musallat kılmış ve o, hiç şüphesiz o kimsenin fücura ve sapıklığa düşeceğini bilmiştir. Halbuki bu dünyada böyle yapan herhangi bir kimse, "İyi bir mevlâ" değil, "kötü bir mevlâ" olmuş olur. Şâyet, görünmeyenin görünenlere kıyaslanması doğru olsaydı, bu sizin aleyhinize olarak tecelli eder, gerekli olurdu. Eğer bu batılsa, sizin görüşünüz de, tamamiyle sakıt olur.

***

MÜ'MİNÛN SÛRESİ

Yüz on sekiz âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١﴾ اَلَّذِينَ هُمْ فِى صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ ﴿٢﴾ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكٰوةِ فَاعِلُونَ ﴿٤﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٥﴾ اِلَّا عَلٰى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَاِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٦﴾ فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَآءَ ذٰلِكَ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ﴿٧﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِاَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٨﴾ وَالَّذِينَ هُمْ عَلٰى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩﴾ اُولٰئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ ﴿١٠﴾ اَلَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١﴾

"Mü'minler muhakkak felâh bulmuştur. Onlar ki namazlarında huşû içindedirler. Onlar ki boş ve faydasız şeylerden yüz çeviririler. Onlar ki zekât (vazifelerini) yaparlar. Onlar ki, ırzlarını koruyanlardır. Şu var ki, zevceleriyle yahut ellerinin altındaki cariyelerle münasebetleri bundan müstesnadır. Çünkü böyle olanlar kınanmış değillerdir. O halde, kim bunların ötesini isterse, şüphe yok ki onlar, haddi aşanlardır. O mü'minler ki onlar, emânetlerine ve ahitlerine riâyetkârdırlar. Onlar ki namazlarına devam ederler. İşte onlar, varis olanların tâ kendileridir. Onlar ki, Firdevs cennetine varis olacaklardır. Onlar bunun içinde ebedi kalıcıdırlar" (Mü'minûn, 1-11).

Bil ki, Cenâb-ı Hak, şu yedi vasfı bir arada bulunduranlar için, kurtuluşun tahakkuk edeceğine hükmetmiştir. Bu yedi sıfatın izahına girmeden önce, şu iki bahsi mutlaka ele almamız gerekir.

Kad Edatının Anlamı

Birinci bahis: Âyetin başındaki "**kad**", "**mâ**" edatının zıddıdır. Çünkü "**kad**" olması beklenenin olduğunu bildirir. "**Mâ**" ise, onu nefyeder, olmadığını bildirir. Mü'minlerin bu tür bir müjdeyi beklediklerinde şüphe yoktur. Bu müjde de, onlar için böyle bir felâhın tahakkuk etmiş olduğunu haber vermektir. Binâenaleyh o mü'minlere bekledikleri o şeyin tahakkuk ettiğine delâlet eden bir ifadeyle hitâb edilmiştir.

Felah'ın Manası

İkinci bahis: "Felâh", kişinin umduğunu elde etmesi demektir. Felâhın, hayır içinde bulunmak, kalmak olduğu da ileri sürülmüştür. "اَفْلَحَ" (eflaha) kelimesi, tıpkı "اَبْشَرَ" (ebşere) kelimesinin, o kişinin bir müjdeye girdiğini, müjdelendiğini bildirmesi gibi, bu kelime de kişinin felâha girdiğini gösterir. Bunun, "Onu felâha erdirdi, ulaştırdı" manasında olduğu da söylenmiştir. **Talha İbn Musarrif**'in bu fiili meçhul olarak "**ufliha**" şeklinde okuması da bunu gösterir. Yine bu zât yâ اَكَلُونِى الْبَرَاغِيثُ "Beni pireler yedi" lehçesinden ötürü; ya da, "Önce müphem bırakmak, sonra da tefsir etmek kaidesinden dolayı, "اَفْلَحُوا" şeklinde de okumuştur.

Kurtulan Mü'minlerin Sıfatları

(Mü'minlerle ilgili) **birinci sıfat:**

1) **İman.** Bu "**el-Mü'minûn**" (mü'minler) kelimesinin ifade ettiği husus olup, imanın ne demek olduğu hususundaki sözümüz, Bakara Sûresi'nde geçmişti.

Namazda Huşû

İkinci sıfat, اَلَّذِينَ هُمْ فِى صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ *"Onlar ki namazlarında huşû içindedirler"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Âlimler, "huşû"un ne çeşit bir fiil olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları onu, "korkmak, ürpermek"gibi, kalbî fiillerden addederken, bazıları bunu, hareket etmeme, sağa sola dönmeme gibi, uzuvlarla alâkalı fiillerden saymışlar, bazıları da bununla bu iki tür fiilin kastedildiğini söylemişlerdir ki, evlâ olanı da budur. Binâenaleyh, namazında huşû içinde olan kimsenin Ma'bûd'a karşı kalp ile ilgili olan fiillerden sonsuz huşû ve tezellülûn, tevâzunun bulunması; yapılmaması gereken fiillerden de, namazda bulunanın zihninin Cenâb-ı Hakk'ı ululamanın dışında, herhangi bir şeye iltifâtın bulunmaması gerekir. Ve yine namazda huşû içinde bulunan kimsenin uzuvlarla ilgili fiillerden, onun hareketsiz olması, başını önüne eğip secde yerine bakması vb. fiiller ile, yapılmaması gereken fiillerden de, onun sağa sola dönmesi vb. şeylerin bulunmaması gerekir. Ancak ne var ki, insan üzerinde müşahede edilen huşû, ancak uzuvlarla ilgili olanıdır. Çünkü, kalple ilgili olanlar görülemez. **Hasan el-Basrî** ve **İbn Sîrin** şöyle demişlerdir: "Müslümanlar, namazlarında, gözlerini semâya doğru dikiyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) de böyle yapıyordu. Bu âyet inince de, başını önüne eğdi ve onun bakışları, namazgâhının dışına taşmadı."

Şâyet, "Şimdi siz bunu, (huşû ve huzûun), namazda vacip olduğunu mu söylüyorsunuz?" denilirse, biz deriz ki, bu bize göre vaciptir. Bunun delilleriyse şunlardır:

1) Cenâb-ı Hak, *"Kur'ân'ı iyici düşünmezler mi? Doğrusu onların kalpleri üzerinde, kilitler vardır"* (Muhammed, 24) buyurmuştur. Halbuki manaya vakıf olmadan düşünme ve tedebbür olamaz. Cenâb-ı Hakk'ın, "وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ تَرْتِيلًا" (Muhammed, 4) emrinin manası da, "O Kur'ân'ın hayranlık uyandıran yönlerine ve manalarına vakıf ol!" demektir.

2) Cenâb-ı Hak, *"Beni hatırlamak ve anmak için, dosdoğru namaz kıl"* (Tâhâ, 14) buyurmuştur. Emrin zahiri ise vücûb ifade eder. Halbuki gaflet, anma ve hatırlamanın zıddıdır. Binâenaleyh, bütün namazı süresince gaflet içinde olan kimse, daha nasıl Allah'ı anmak için, namazını dosdoğru kılmış olur?

3) Cenâb-ı Hak *"Gafillerden olma"* (A'raf, 205) buyurmuştur. Nehyin zahiri de, haramlığı ifade eder.

4) Cenâb-ı Hak, *"... ne dediğinizi bilmedikçe"* (Nisa, 43) buyurmuştur. Bu âyet, sarhoşun namazdan nehyedilmesinin illetidir. Bu demektir ki sarhoş da, dünyaya ehemmiyet veren ve ona iyice dalmış olan gafil kimseler arasına sokulmuştur.

5) Hz. Peygamber (s.a.s) اِنَّمَا الْخُشُوعُ لِمَنْ تَمَكَّنَ وَتَوَاضَعَ *"Huşû ancak, namazında (uzuvlarını) hiç kımıldatmayan ve tevazû içinde olan kimseler için tahakkuk eder"* buyurmuştur ki, buradaki "**innemâ**" kelimesi, hasr ifade eder. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)مَنْ لَمْ تَنْهَهُ صَلَاتُهُ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللهِ اِلَّا بُعْدًا *"Namazı, kendisini fuhşiyattan ve münkerâttan alıkoymayan kimse ancak, Allah'a olan uzaklığını arttırmış olur"*[28] buyurmuştur. Halbuki gâfil kimsenin namazı, kendisini fuhşiyattan men etmez. Yine Hz. Peygamber (s.a.s) كَمْ مِنْ قَائِمٍ حَظُّهُ مِنْ قِيَامِهِ التَّعَبُ وَالنَّصَبُ *"Namaza duran nice kimse vardır ki, onun bu durmasından eline geçen pay, yorgunluk ve argınlıktır"*[29] buyurmuştur. Hz. Peygamber bu ifadesiyle, (namazında rûhen) gafil olan kimseyi kastetmiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s): لَيْسَ لِلْعَبْدِ مِنْ صَلَاتِهِ اِلَّا مَا عَقَلَ *"(Huşû içinde olmayan) kulun kıldığı namazından elde ettiği şey, sadece (namazda oluşunun) şuurunda olduğu anların sevabı yazılır"*[30] buyurmuştur.

28 **Câmi'us-Sağîr**, 2/181.

29 **Müsned**, 2/373.

30 **Müsned**, 2/373.

6) **Gazali** (r.h) şöyle der: "Namaz kılan kimse, hadiste de varid olduğu gibi, Rabbine münacaat içindedir. Halbuki, gaflet ile söylenen söz, kesinlikle münacaat olmaz." Bunu şu şekilde açabiliriz: İnsan, zekâtını gaflet içinde verdiğinde, zekâttan elde edilmek istenen şeylerden sadece şunlar tahakkuk eder:

a) Kişinin, mala karşı olan düşkünlüğünü kırması;

b) Fakiri zenginleştirmesi... Oruç da, nefsî kuvvetleri ezer, Allah'ın düşmanı olan hevâ ve hevesin hücumunu kırar. Binâenaleyh, kişi gafil olmakla beraber, maksatlar yine de hasıl olur. Hac da, birtakım zor fiilleri ihtiva eder. Hacda ise kalp ister hazır olsun, isterse olmasın, hac ibadetinde kendisiyle imtihanın tahakkuk ettiği bir nevi mücahede bulunmaktadır. Namaza gelince, namazda sadece zikir, kıraat, rükû, sücûd, kıyam ve kuûd bulunmaktadır. Zikir, kişinin Allah'a karşı yakarışıdır. Binâenaleyh, bu münacaattan kastedilen, onun ya tam münacaat olmasıdır veyahut da sırf o harfler ve seslerdir. Bu ikinci kısmın fasit olduğunda şüphe yoktur. Çünkü dili, anlamsız, saçma sapan şeylerle kımıldatmada, sahih bir maksat aranamaz. Böylece, bundan maksadın münâcaat olduğu sabit olur. Bu münacat da ancak, dilin kalpteki yalvarış ve yakarışı ifade etmesi, onu ortaya koymasıyla tahakkuk eder. Binâenaleyh kalp, bu ifadenin anlamından gafil ise, daha nasıl, *"Bizi, sırât-ı müstakime ilet"* (Fatiha, 5) ifadesiyle hangi talepte bulunabilir? Hatta ben şöyle diyorum: Bir kimse yemin etse ve, "Allah'a yemin ederim ki ben, falancaya teşekkür edeceğim, onu medh ü senâ edip öveceğim ve ondan, ihtiyacımı talep edeceğim" dese, sonra da (o kişi bu manalardan gafil olduğu halde) bu manalara delâlet eden bu lafızlar, o gün onun dilinden dökülse, o kimse yeminini yerine getirmiş olmaz. Yine bu lafızlar, karanlık bir gecede o kimse orada olup, bu kimse de, onun orada olduğunu bilmediği ve onu görmediği bir halde, onun dilinden dökülse, o kimse yine yeminini yerine getirmiş olmaz ve onun bu sözü, bu işe kalbiyle hazır olmadığı sürece, karşı tarafa bir hitap olmuş olmaz. Yine bu kelimeler, karşı taraf güpegündüz orada bulunuyorken, o kimsenin lisânından dökülüverse, ancak ne var ki bu sözleri söyleyen kimse herhangi bir düşünceye iyice dalmış olduğu için gafil ve konuşurken hitabı o kimseye bizzat tevcih edemediği için, yeminini yerine getirmiş olmaz. Kıraatten maksadın, birtakım zikirler, hamd ü senâlar, yalvarıp yakarmalar olduğu hususunda; bunlara muhatap olanın da, Allah olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh kalp, gaflet perdesiyle kapalı olup,

o kimse de Allah'ın celâl ve kibriyasından gâfil bulunsa, sonra da lisânı, alışkanlıktan ötürü hareket ediverse, bu yalvarıp yakarmalar kabûl olunmaktan ne kadar uzaktır.

Rükû ve secdeye gelince, bunlardan maksat da Cenâb-ı Hakk'a ta'zimdir. Gafletle yapılan ta'zim Allah'ı ta'zim sayılsaydı, Allah yerine önüne konulan puta ta'zim de bundan farksız olurdu. (Yani, bilmeyerek puta ta'zimi ta'zim sayılamayacağına göre, gafil olarak Allah'ın huzurunda durması da ta'zim sayılmaz). Bir de böyle bir ta'zim tahakkuk etmeyince, geriye sadece belin ve başın hareket etmesi kalır. O namazda dinin direği olmasını gerektiren, bir meşakkat ve küfür ile imanın arasını ayıran bir özellik kalmamış olur. Namaz; hac, zekat, cihat ve diğer zor taatlerden sıralamada daha önce yer alır. Taatler içerisinde yalnız namazı, terk etmekte ısrar edene ölüm cezası verilir. Halbuki gafletle kılınan namazın, bu zor taatlerin önüne geçmesinin manası kalmaz. Netice olarak diyebiliriz ki, her insan bu büyük özellikleri görüp müşâhede etmenin, sırf zâhiri ameller olmadığına, buna bu münacaatın gayesinin de eklendiğine kesinkes hükmeder. Binâenaleyh bütün bu açıklamalar namazda mutlaka kalbî bir huzurun olması gerektiğine delâlet eder.

7) Fakihler, cemaatle veya tek başına namaz kılan kimsenin, namaz sonundaki selamı ile, kimlere selam vermeye niyet edeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu kimse, yanında olanlara mı, yanında olmayanlara mı, yahut her ikisine de mi selama niyetlenir? (Bu iş, inceleme konusu olmuştur) Namazın sonu demek olan selamın manası üzerinde düşünmeye ihtiyaç hissedildiğine göre, namazdan esas olarak kastedilen, tekbir ve tesbihlerin manasını düşünmeye haydi haydi ihtiyaç vardır.

"Huşu Şart Değil" Diyenlere Red

Hasım, "Huzû ve huşunun şart koşulması, fakihlerin ihtilafına mebni olduğu için, buna iltifat edilmez" diye delil getirmiştir. Buna birkaç yönden cevap verilir:

a) Bize göre namazda kalbin huzuru, namazın câiz oluşunun yeterliliğinin şartı değil, kabûlünün şartıdır. "Yeterli" olmadan kastımız, o namazın kazasının gerekmemesidir. "kabul"den kastımız ise, namaz için mükâfatın tahakkuk etmesidir. Halbuki fakihler o namazın, mükâfatının tahakkukunu değil, yeterli olup olmayışını incelerler. Bizim bundan maksadımız ise mükâfat meselesidir. Bunun dünyadan bir örneği şudur: Birisi senden

bir elbise ödünç alsa, sonra onu güzel bir şekilde geri verse, bu kimse sorumluluktan çıkmış ve övgüyü hak etmiş olur. Fakat aynı adam o elbiseyi seni hafife alarak sana fırlatıp atsa, bu şekilde de sorumluluktan çıkmış olur. Ama övgüyü değil, zemmi hak etmiş olur. Tıpkı bunun gibi, bir kimse ibadetini, ta'zim ile yerine getirse, hem farzı yerine getirmiş, hem mükâfata müstahak olmuş olur. Fakat ibadetlerini hafife alan kimse de, zâhiren farzı yerine getirmiş olur, ama zemmi hak eder.

b) Biz, böyle bir icmayı kabul etmiyoruz. Çünkü kelâmcılar, namazda mutlaka huzûr ve huşûnun bulunması gerektiğinde ittifâk etmişler, bu hususta şöyle istidlâlde bulunmuşlardır: "Allah'a secde, taat; putlara secde ise küfürdür. Bunlardan her biri ise, gerek zâtı, gerek levâzımı (vasıfları, şekilleri) itibariyle, diğeri gibidir. Dolayısıyla secdenin, bu iki şekilden birisinde, sayesinde taate dönüştüğü, diğerinde de masiyete dönüştüğü bir vasfın bulunması gerekir. Bu vasıf ise, secde edenin kastı, niyeti ve irâdesidir. Kasıttan maksat, o fiillerin Allah'ın emrine imtisal duygusu ile yapılmasıdır. Böyle bir duygu ise, ancak kalp huzurlu olunca bulunabilir. İşte bundan ötürü kelamcılar, namazda mutlaka kalp huzûrunun bulunması gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir.

Fakihler'den **Ebu'l-Leys** (r.h.) ise **"Tenbîhu'l-Gâfilin"** adlı eserinde şunu belirtir: "Namazdaki kıraatin tam oluşu, hatasız ve tefekkürle (manası düşünülerek) okunuşudur. **Gazali** (r.h) da, **Ebu Talib el-Mekkî**'nin, **Bişrü'l-Hafi**'den, "Kim namazda huşû içinde olmazsa, namazı fâsit olur" dediğini rivâyet ettiğini yazmıştır. **Hasan el-Basri** (r.h)'nin de: "Kalbinin huzurlu ve hazır olmadığı her namaz, (mükâfata değil) cezaya doğru hızla gider" dediği rivâyet edilmiştir. **Mu'az b. Cebel** (r.h)'in: "Kim, namazda iken, şuurlu olarak etrafındakileri tanımaya çalışırsa, o namaz kılmıyor demektir" dediği rivâyet edilmiştir. Yine müsned bir hadiste, Hz. Peygamber (a.s)'in söyle dediği rivâyet edilmiştir. إِنَّ الْعَبْدَ لَيُصَلِّي الصَّلَاةَ لَا يُكْتَبُ لَهُ سُدُسُهَا وَلَا عُشْرُهَا وَإِنَّمَا يُكْتَبُ لِلْعَبْدِ مِنْ صَلَاتِهِ مَا عَقَلَ مِنْهَا *"Kul bazen namaz kılar. Ama o namazının altıda biri, hatta onda biri(nin mükafâtı) kendisi için yazılmaz, o kul için namazından, sadece (namazda oluşunun) şuurunda olduğu anların sevabı yazılır."* **Abdulvâhid b. Zeyd** de şöyle der: "Âlimler, kulun kıldığı namazdan, onun için sadece şuurlu olarak (gafil olmaksızın) kıldığı kısımların sevap temin ettiği hususunda ittifak etmişlerdir" demiş ve bu hususta bir icmâ bulunduğunu iddia etmiştir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, deriz ki: Farzedelim ki bütün fakihler, gafil olarak (şuursuz) kılınan bir namazın da câiz olduğunu söylediler. Peki, kelamcılar ve ehl-i takvâ, bu hususta ki işi, daha dar tutmuş olmuyorlar mi? Dolayısıyla keşke ihtiyatlı olanı yapsan. Çünkü âlimlerden biri, imamlığı tercih etmiş. Kendisine bunun sebebi sorulunca, o: "İmâma uyan (muktedî) olmam hâlinde fatihayı okumayacağım için, **İmam-ı Şâfiî**'nin, imam ile birlikte onu okuması halinde de, **İmam Ebu Hanife**'nin bana çıkışmasından korkarım. Bu ihtilaftan canımı kurtarmak için imâmeti tercih ettim."

Boş Şeylerden Uzak Dururlar

Üçüncü sıfat: Bu, وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ *"Onlar ki, boş ve faydasız şeylerden yüz çevirirler"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Buradaki "lağv" ile ilgili olarak şu açıklamalar yapılmıştır:

1) Buna, her türlü haram ve mekruh işler ile, insanın yapmaya mecbur olmadığı (bazı) mubah işler girer.

2) Bu, sadece haram işleri ifade eder. Bu görüş, birincisinden daha sınırlıdır.

3) Bu, özellikle konuşmada vaki olan masiyetlerdir. Bu da, ikinci görüşe göre, daha dardır.

4) Bu, yapılması mecbur olmayan mubah işlerdir. Bu görüşü benimseyen, *"Allah, yeminlerinizdeki lağvdan dolayı, sizi hesaba çekmez"* (Bakara, 225) âyetini delil getirerek, "Binâenaley bu, kendisinden sorumlu tutulacak günahlar manasına nasıl hamledilebilir" demişlerdir.[31] Önceki görüşleri ileri sürenler de, "Lağv, ilgi edilen her şeye denir. Dolayısıyla dinen lağvedilmesi gereken her şey, bu şekilde, nitelendirilebilir. Bu sebeple, her haramın lağv olması gerekir. Hem sonra "lağv", bazen "küfür" manasına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O kâfirler şöyle dediler: Kur'ân-ı dinlemeyin. Onun hakkında lağviyyat (manasız yaygaralar) yapın..."* (Fussilet, 26) buyurmuştur. Bazen de, "yalan" manasına gelir. Nitekim Allahu Teâlâ, *"O (cennette), hiçbir lağv (yalan) duymazsın"* (Gâşiye, 11) ve *"Onlar, orada ne bir lağv, ne günaha sokacak bir şey işitmezler"* (Vâkıa, 25) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, mü'minleri bu tür lağviyattan yüz çevirdikleri için, övmektedir. Bunlardan yüz çevirmek ise, böyle şeyleri yapmamak, bunlardan

31 Bu fikre göre Lağv, sorumluluk sahası dışında kalmaktadır. Bu ayet de bunu gösterir. Öyleyse Mü'minûn, 3 âyetindeki Lağv, haram manasına gelmez, gereksiz mubah demek olur(Ç).

hoşlanmamak ve bunları yapanlarla içli-dışlı olmamakla mümkündür. İşte bu manada Cenâb-ı Hak, *"Onlar, boş ve kötü lakırdıya rastladıkları zaman, şerefli olarak, (yüz çevirip) geçerler"* (Furkân, 72) buyurmuştur. Bil ki Allahu Teâlâ o mü'minleri, "namazlarında huşûlu olan kimseler" diye tavsif edince, mükellefiyetin iki temeli olan ve insan nefsine çok ağır gelen fiil ve terki (yapmaları ve yapmamaları) bir arada bulundurdukları için, bunun peşi sıra onları, "lağviyattan yüz çevirenler" olarak tavsif etmiştir. Allah en iyi bilendir.

Zekâtı İfa Ederler

Dördüncü sıfat: Âyetteki, وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكٰوةِ فَاعِلُونَ *"Onlar zekât (vazifelerini) yapanlardır"* âyeti ile anlatılan Sıfat... Âyetteki bu "zekat"la ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) **Ebû Müslim**'e göre zekat, övgüye değer ve beğenilen her iş hakkında kullanılır. Mesela, *"Tezekki eden (nefsini temizleyen), hiç şüphesiz felâha ermiştir."* (A'la, 14) ve *"Nefsinizi temize çıkarmayın (tezkiye etmeyin)"* (Necm, 32) âyetlerinde olduğu gibi... Maldan çıkarılıp verilene de zekat denilmesi, bu temizleme manasından ötürüdür. Çünkü zekat da nefisleri günahtan temizlediği için bu adı almıştır. Zira Cenâb-ı Hak, *"Onların mallarından zekat al ki, bununla kendilerini temizlemiş, o mallarını bereketlendirmiş olasın"* buyurmuştur.

b) Ekseri âlimler ise, bununla, bilhassa mallarda verilmesi farz olan hak, yani bildiğimiz zekat manası kastedilmiştir. Bu, daha doğrudur. Çünkü bu kelime, şeriat örfünde, bilhassa bu manada kullanılır.

Eğer, "Fasih bir ifadede: "O zekatı yaptı" denilmemesi gerekir" denilirse, biz deriz ki: **Keşşâf sahibi** şöyle söyler: "Zekat, madde ismi olarak da, mana (mefhum) ismi olarak da kullanılır. Buna göre madde, zekat veren kimsenin, zekatı verilecek mallardan ayırıp fakire verdiği miktardır. Mana ismi oluşu, zekat veren kimsenin yapmış olduğu bu tezkiye (manevî temizlik) işinin adı oluşudur. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın kastettiği ve zekat verenleri bu işin yapıcısı olarak ifâde ettiği şeydir. Bu hususta zaten, başka ifade de kullanılmaz. Çünkü bu mastar, fiil ile (bir iş adı ile) açıklanır. O işi yapana, onun fâili denir. Nitekim, vurana, vurmanın faili; öldürene, öldürmenin fâili, zekat verene de, zekâtın fâili denir. Buna göre, buradaki zekat ile, zekat olarak verilen malın adı olması câizdir. Dolayısıyla burada "edâ" lafzı muzaaf olarak takdir edilir."

Eğer, "Allahu Teâlâ Kur'ân'da, namaz ile zekâtı hep birlikte zikretmiştir. Bu âyette niçin, ikisinin arasını, *"Onlar, boş ve faydasız şeylerden yüz çeviricidir"* ifadesi ile ayırmıştır" denilirse, biz deriz ki: "Boş ve faydasız şeylerden yüz çevirmek, namazın tamamlayıcısı olan hususlardandır.

Irzlarını Korurlar

Beşinci sıfat: Bu, وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ * إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ *"Onlar, ırzlarını koruyuculardır. Şu var ki zevceleriyle yahut elleri altındaki cariyelerle münasebetleri bundan müstesnadır; böyle olanlar, kınanmış değillerdir"* âyetinin anlattığı sıfattır. Bu ifade ile ilgili bir kaç soru var:

Birinci soru: Niçin "عَنْ أَزْوَاجِهِمْ" denilmeyip "an" yerine "ala" kullanılmıştır?

Cevap: Ferrâ, "عَلَى أَزْوَاجِهِمْ" ifadesinin "مِنْ أَزْوَاجِهِمْ" manasında olduğunu söylemiştir.

Keşşâf sahibi bu hususta şu üç izahı yapmıştır:

1) Bu ifade, "hal" yerinde olup, "zevceleri üzerine veli ve kâim olanlar" takdirindedir. Bu tıpkı, كَانَ فُلَانٌ عَلَى فُلَانَةً "Falanca, falanca kadına hâkimdir." demen gibidir. Bunun bir benzeri de, "Ziyad, oranın valisi oldu" manasında كَانَ زِيَادٌ عَلَى الْبَصْرَةِ denilmesidir. Arapların, "Falan kadın, falancanın (nikâhı) altındadır" şeklindeki sözleri de bu manadadır. Bundan ötürü kadına mecâzen firâş (döşek) adı verilmiştir. Buna göre âyetin manası, "Onlar, evlenip birleşmeleri ve (cariyelerden) odalık edinmeleri hâli müstesnâ, diğer bütün gayr-i meşrû hallerden ırzlarını (uçkurlarını) korurlar" şeklinde olur.

2) Bu, "غَيْرُ مَلُومِينَ" ifadesinden anlaşılan mahzûf bir şeyle alakalıdır. Buna göre sanki, "Onlar, zevceleri dışında yaptıkları münasebetlerden dolayı kınanırlar. Yani, kendilerine helâl kılınmışların dışındaki her türlü cinsî münasebetten ötürü kınanırlar. Ancak bu helâl olanlardan dolayı kınanamazlar" denilmektedir. Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür.

3) "**Alâ**" harf-i cerrinin mutaallakı, "**hâfızûn**" kelimesidir. (Yani "Onlar, ancak zevcelerine devam ederler" manasında.)

Mut'a Nikâhının Haramlığı

İkinci soru: Bu âyet, **İmam Kasım b. Muhammed**'den rivâyet edildiğine göre mut'a nikahının haram olduğuna delâlet eder mi?

Cevab: Evet. Bunun izahı şöyledir: Mut'a ile alınan, adamın zevcesi sayılmaz. Dolayısıyla helâl olmaması gerekir. Biz o kadının, adamın gerçek zevcesi olmadığını söylüyoruz. Çünkü bu ikisi, birbirlerine âlimlerin ittifakıyla, vâris olamazlar. Dolayısıyla eğer o onun zevcesi olmuş olsaydı, aralarında bu vârislik söz konusu olurdu. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Sizin için, zevcelerinizin (ölüp) geride bıraktığı malların yarısı vardır"* (Nisa, 12) buyurmuştur. Mut'a ile alınan kadının, alanın gerçek zevcesi olmadığı sabit olduğuna göre, bu âyetteki, *"Zevceleri yahut ellerinin altındaki cariyeler müstesna"* ifadesinden ötürü, mut'anın helâl olmaması gerekir. Allah en iyi bilendir.

Üçüncü soru: İnsanın, hanımı ve câriyesinden, hayız ve iddet gibi hallerinde; yine câriyesini başkasıyla evlendirdiğinde, iddet halinde iken, onlardan istifâde edilmesi haram değil mi? Bir de, köle de "مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ" (ellerinin altındaki) şeylere dâhil değil mi?

Bunlara şu iki bakımdan **cevab** verilmiştir:

a) **İmam Ebû Hanife** (r.h)'a göre, olumsuz bir cümleden yapılan istisnâ, her zaman olumlu mana ifade etmez. **Ebû Hanife** bu görüşüne, Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَا صَلَاةَ اِلَّا بِطُهُورٍ *"Temizlik (abdest) olmadan namaz olmaz"* ve لَا نِكَاحَ اِلَّا بِوَلِيٍّ *"(Kızın) velisi olmadan, nikâh olmaz"*[32] hadislerini delil getirmiştir. Çünkü sırf abdestin bulunması, namaz kılınmış olmasını; yine velinin bulunması, nikâhın kıyılmış olmasını gerektirmez. Bu hadislerdeki istisnanın faydası, hükmedilen şeyi değil, hükmü istisnâ etmektir. Buna göre, âyetteki *"zevcelerine ve elleri altında mâlik olduklarına karşı (olan durum) müstesna"* şeklindeki ifade, "Bu ikisi hariç, onların herkesten ırzlarını korumaları gerekir. Çünkü ben, bu ikisinin hükmünü olumlu yahut olumsuz olarak henüz belirlemedim" manasınadır.

2) Biz, olumsuz cümleden yapılan ististânın olumlu manaya geleceğini kabul etsek bile, bu hususta son söz, "Bu, deliller ile tahsis olunan (sınırlanan), umûmî bir ifadedir. Dolayısıyla, âyetteki bu umûmilik, tahsis edildiği noktaların dışında, geçerliliğini sürdürür" demektir.

Hak Teâlâ'nın فَاُولٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ *"Şüphe yok ki onlar haddi aşanlardır"* buyruğu, "Onlar haddi aşmada, en uç, en aşırı noktaya varmışlardır" demektir.

32 **Buhâri,** Vudû, 2; Nikâh, 36.

Sözlerinde (Ahitlerinde) Dururlar

Altıncı sıfat: Hak Teâlâ'nın وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ *"Onlar, emanetlerine ve ahitlerine riâyetkârdırlar"* ifadesinin anlattığı sıfat... **Nafî** ve **İbni Kesir, "emânet"**, müfret olarak "لِأَمَانَتِهِمْ" şeklinde okumuşlardır. Bil ki güvenilen ve üzerinde anlaşılan şeye, emanet ve ahd adı verilir. Hak Teâlâ'nın, *"Allah size emanetleri ehline vermenizi emrediyor"* (Nisa, 58) ve *"Emânetlerinize hâinlik etmeyin"* (Enfal, 27) âyetleri de bu manadadır. Manalar (sıfatlar) değil de, "ayn" olan şeyler (bizzat mallar) "edâ" edilir, yerine geri verilir. Binâenaleyh buna göre, güvenilip, verilen şey, emanetin bizzat kendisi olmuş olur. Ahd ise, insanın, kendisini Rabbine yaklaştıracak şeyler hususunda yapmayı taahhüt ettiği şeylerdir. Allahu Teâlâ'nın emrettiği şeylere de ahd denir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah imân etmemizi, bize ahdetti, yani emretti" dediler"* (Âl-i İmrân, 183) buyurmuştur. "Riâyetkâr", bir şeyi korumak ve ıslah için, ona devam eden, üzerinde duran demektir. "Sürünün râisi (çobanı)" ve "Raiyyenin râîsi" ifadeleri de bu manadadır. Nitekim Arapçada, "Onu kim üzerine alır" manasına "مَنْ رَاعَى هٰذَا الشَّيْءَ" denilir.

Emaneti Gözetirler

Bil ki emanet, yapılması hiyânet sayılan her şeyi içine alır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah'a ve Peygamberi'ne hâinlik etmeyin, yoksa emânetlerinize hâinlik etmiş olursunuz"* (Enfal, 27) buyurmuştur. İnsana güvenilip havâle edilen ibadetler de emanetlerdendir. O halde, bütün ibadetler, emanet sözüne dahildir. Çünkü ibadetler, ya, oruç, cünüplükten gusül ve güzel abdest alma gibi, asılları itibariyle gizli olur, yahut da nasıl yapılacakları itibari ile gizli olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) اَعْظَمُ النَّاسِ خِيَانَةً مَنْ لَمْ يُتِمَّ صَلَاتَهُ *"İnsanlann en hâini, namazını tastamam ve dosdoğru kılmayandır"* buyurmuştur, **İbn Mes'ûd** (r.a)'ın da: "Dininizde, kaybedeceğiniz ilk umde, emânet (duygusu), son umde de namazdır" dediği rivâyet edilmiştir. İnsanın, fiil veya söz olarak üstlendiği her şey emânet sayılır. Binâenaleyh onlara riâyet etmesi gerekir. Emânet olarak bırakılan şeyler, anlaşmalar ve ikisiyle ilgili hususlar gibi... Söylendiği zaman, kölelerin ve hanımların haram (azâd ve boş) olduğu sözler de, emânet sayılır. Çünkü kişiye, bu sözleri hususunda güvenilir. İnsanın, emânetleri gözetmesi, onlara gasp ve benzeri yollarla hâinlik etmemesi de emânete dâhildir. "Ahd" sözcüğüne ise, çeşitli anlaşmalar, yeminler ve adaklar girer. Böylece Cenâb-ı Hak, kurtuluşun gerçekleşmesi hususunda bu tür şeylere riâyet etmenin ve onların haklarını yerine getirmenin nazar-ı dikkate alındığını beyân buyurmuştur.

Namaza Devam Ederler

Yedinci sıfat: Bu, âyetteki وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ *"Onlar, namazlarına devam ederler"* ifadesinin anlattığı hususdur. Cenâb-ı Hak, namazla ilgili ifadeyi tekrar getirmiştir. Çünkü huşû ve namaza devam, birbirinden farklıdır ve birbirini gerektirmez. Zira huşû, namaz kılan kimsenin, namazı edâ esnasında takındığı bir sıfattır. Namaza devam ise, namaz kılan kimse, onu hakkıyla yerine getirmediğinde de olabilen bir durumdur. Belki de buradaki "devam" ile kastedilen, namazın vakti, temizliği gibi şartlarını ve rükünlerini hakkıyla yerine getirmek ve tastamam yapmak kastedilmiştir. Böylece, bu insanın sanki bir âdeti hâline gelmiş olur.

Cennete Varis Olacaklar

Allahu Teâlâ, bu yedi sıfatın tamamını sayınca أُولَٰئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ * الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ *"İşte onlar, vâris olanların tâ kendileridir. Onlar Firdevs (cennetine) vâris olacaklardır"* buyurmuştur. Burada birkaç soru var:

Cennete Miras Denilmesinin İzahı

Birinci soru: Cenâb-ı Hak cennetliklerin elde edecekleri mükafatları ve cenneti niçin "miras" olarak isimlendirmiştir? Halbuki Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz ki Allah mü'minlerden, canlarını ve mallarını, cennet mukâbilinde satın almıştır"* (Tevbe, 111) âyetinde, cennetin o mü'minlerin hakkı olduğunu bildirmiştir.

Buna birkaç şekilde **cevap** verilir:

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivâyet edilen şu husus, bu konuda söylenilen en açık sözdür: "Cenâb-ı Hak her bir mükellef için, isyan etmeleri halinde cehennemde, itaat etmeleri halinde cennette hak edecekleri yerler hazırlamış ve bunlara birer işaret vurmuştur. Binâenaleyh o mükelleflerden kimi imân edip, kimi inkâr edince, inkâr edenlerin cennetteki yerleri, iman edenlere geçmiş gibi olur. Böylece de, onların mükâfatları kesin mahrumiyet demek olan cehenneme varışları, bu kimselerin ölümü gibi olur. İşte bu, bu açıdan miras diye adlandırılmıştır. Nitekim fakihler ölenin, geride bıraktığı mallar ile ileride sahip olabileceği düşünülen şeyler arasında, kendisine vâris olunma bakımından bir fark bulunmadığını söylemişlerdir. Yine fakihler, gerçek manada mâlik olunmadığı halde, katl (öldürme) sebebiyle vâcip olan diyete de vâris olunacağını söylemişlerdir. İşte fakihlerin bu fetvaları da, bizim söylediğimiz şeyi destekler.

Eğer, "Allah, cennetliklerin müstahak olacakları her şeyi miras diye nitelemiştir. Sizin dediğinize göre ise, bu mirasa, itaatkâr olsalardı kâfirlerin hak edecekleri şeyler de girmektedir" denilirse, biz deriz ki: "Cenâb-ı Hakk'ın, o mü'min için bi zâtihi takdir ettiği o makam ve mevkiin aynısını, itaat etmesi halinde, o kâfir için de bir makam, bir mevki kılması imkânsız değildir. Çünkü bu, bu durumda o makam ve mevkilere bir ilave demektir. Dolayısıyla o kâfir iman ettiği takdirde, bu makam ve mevki ona geçer

2) Cennetin o mü'minlere, hesapsız ve sınırsız sunulması, tıpkı malın vâris olana geçmesine benzer.

3) Cennet, atamız Âdem (a.s)'in yurdu idi. Binâenaleyh o, onun soyuna geçince sanki miras gibi olur.

Zikredilmeyen Mükellefiyetler

İkinci soru: Cenâb-ı Hak, oruç, hac ve taharet (temizlik) gibi, bütün farzları saymışken, niçin bu yedi sıfatı taşıyan mü'minlerin felâha ulaşacaklarını bildirmiştir?

Cevab: Âyetteki, *"Onlar, emanetlerine ve ahdlerine riâyetkârdırlar"* ifadesi, Allah'ın bütün emir ve yasaklarını, daha evvel de açıkladığımız gibi, içine alır. Tahâretle ilgili vecibeler de, beş vakit "namaza devam edenler" ifadesine dahildir, çünkü bunlar, namazın şartlarındandır.

Bu Âyet Hasr İfade Eder mi?

Üçüncü soru: Hak Teâlâ'nın, *"İşte onlar vâris olanların tâ kendileridir"* buyruğu cennete bunlardan başka hiç kimsenin girmeyeceğini gösterir mi?

Cevab: Âyetteki bu söz, hasr (sadece) manası ifade eder. Fakat bu mana ile hüküm çıkarılmaması gerekir. Çünkü küçüklerin delilerin, çocukların, hûrilerin ve *"Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Bundan başkasını, dilediği kimse için bağışlar"* (Nisa, 48) âyetinden ötürü, ehl-i kıblenin günahkârlarının da, affedildikten sonra cennete girecekleri sabittir.

Firdevs Cenneti Ne Demektir?

Dördüncü soru: Cennetlerin hepsine mi *"Firdevs"* denir?

Cevab: Firdevs, Habeşçede "Cennet" demektir. Bu kelimenin aslen Rumca olduğu söylenmiştir. **Ebû Musa el-Eşârî** (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in: اَلْفِرْدَوْسُ مَقْصُورَةُ الرَّحْمٰنِ فِيهَا الْاَنْهَارُ وَالْاَشْجَارُ *"Firdevs, Rahman (Allah'ın) sarayıdır, onda nehirler ve ağaçlar vardır"* buyurduğunu rivâyet etmiştir. **Ebû Umâme** (r.a) da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in سَلُوا اللهَ الْفِرْدَوْسَ فَاِنَّهَا اَعْلَى الْجِنَانِ وَاِنَّ اَهْلَ الْفِرْدَوْسِ

يَسْمَعُونَ اَطِيطَ الْعَرْشِ *"Allah'tan Firdevs'i isteyiniz. Çünkü o, cennetlerin en yücesidir.*[33] *Firdevs'te olanlar Arş'ı duyarlar"* dediğini rivâyet etmiştir.

Beşinci soru: Bu âyet, o mü'minlerin bu sıfatlara sahip olmalarından dolayı mü'min olduklarına delâlet eder mi?

Cevab: Kâdî, (Mu'tezili) görüşüne göre, durumun böyle olduğunu iddia etmiştir. Çünkü onlara göre iman, bütün farzların yerine getirilmesine verilen şer'î bir isimdir. Biz (Ehl-i sünnet'e) göre ise, bu âyet buna delâlet etmez. Çünkü âyetteki, *"Mü'minler muhakkak felah bulmuştur. Onlar ki (...)"* ifadesi, tıpkı قَدْ اَفْلَحَ النَّاسُ الْاَذْكِيَاءُ الْعُدُولُ "İnsanlar felah buldu: Zekiler, âdiller" sözü gibidir. Binâenaleyh bu, zekiliğin ve adâletin, insanın insan olmasına dâhil olduklarını göstermez. İşte âyette de böyledir.

Cennetin Mü'minler Lehinde Konuşması

Altıncı soru: Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَمَّا خَلَقَ اللهُ تَعَالَى جَنَّةَ عَدْنٍ قَالَ لَهَا تَكَلَّمِي فَقَالَتْ قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ *"Allahu Teâlâ, Adn cennetini yaratınca, ona "Konuş" dedi. O da, "Mü'minler muhakkak felâh bulmuştur" dedi"*[34] dediği rivâyet edilmiştir. **Ka'b** da şöyle demiştir: "Allah, **Hz. Âdem**'i (kudret) eliyle yarattı. Tevrat'ı, eliyle yazdı. Tûbâ ağacını eliyle dikti. Sonra o Tûbâ ağacına, "Konuş" dedi. O da, "Mü'minler muhakkak felâh bulmuştur" dedi. Yine Hz. Peygamber (s.a. s.)'in, اِذَا اَحْسَنَ الْعَبْدُ الْوُضُوءَ وَصَلَّى الصَّلَاةَ لِعَقْتِهَا وَحَافَظَ عَلَى رُكُوعِهَا وَسُجُودِهَا وَمَوَاقِيتِهَا قَالَتْ: حَفِظَكَ اللهُ كَمَا حَافَظْتَ عَلَيَّ وَشَفَعَتْ لِصَاحِبِهَا وَاِذَا اَضَاعَهَا قَالَتْ اَضَاعَكَ اللهُ كَمَا ضَيَّعْتَنِي وَتُلَفَّ كَمَا يَلَفُّ الثَّوْبُ الْخَلَقُ فَيُضْرَبُ بِهَا وَجْهَ صَاحِبِهَا *"Kul, güzelce abdest alıp, namazını vaktinde kıldığında ve namazın rükularına, secdelerine ve vakitlerine tam riâyet ettiğinde, namaz, "Bana devam edip, beni koruduğun gibi, Allah da seni korusun" der ve ona şefaat eder. Fakat kul, namazını zâyi ettiğinde, (hakkıyla, tastamam kılmadığında), namaz, "Beni zâyi ettiğin gibi, Allah da seni zâyi etsin" der. İşte bu namaz, tıpkı eski bir elbise gibi dürülüp bükülür ve sahibinin yüzüne çarpılır"*[35] buyurduğu rivâyet edilmiştir?

Cevab: Cennetin konuşması ile, onun mü'minler için hazırlanmış oluşu kastedilmiştir. Onun hazır oluşu, sanki konuşması kabul edilmiştir. Bu tıpkı, *"(Gökler ve yerler) "isteye isteye geldik. (Ey Rabbimiz)" dediler."* (Fussilet, 11) âyetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın cenneti eliyle yaratması

33 **Kenzu'l-Ummâl**, 2/3184.
34 **Câmiu's-Sağîr**, 2/127.
35 **Camiu's-Sağîr**, 2/127.

meselesine gelince, bununla, o yaratma işini başkasına bırakmayıp bizzat yaptığı anlatılmak istenmiştir. Namazın, kendisini hakkıyla yerine getirenleri övmesine gelince, bu, imkân açısından, cennetin konuşmasından daha uzaktır. Çünkü namaz, birtakım hareket ve hareketsizliklerden ibaret olup, konuşup düşünmesi mümkün değildir. Binâenaleyh bu ifâde ile, bir teşbih (benzetme) yapılmıştır. Bu tıpkı, iyilikte bulunana, insanın, "senin bana yaptığın iyilik, teşekkürümü konuşuyor (istiyor)" demesi gibidir.

Cennet Şimdi Mevcut mu?

Yedinci soru: Bu âyet, Firdevs cennetinin yaratılmış olduğunu gösterir mi?

Cevab: Kâdî şöyle der: "Hak Teâlâ'nın, *"Onun yemişleri devamlıdır"* (Ra'd, 35) âyeti, cennetin, mahlûk (yaratılmış) olmadığına delâlet eder. Dolayısıyla bu âyeti te'vil etmek gerekir. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Kıyamet günü, Allahu Teâlâ, cenneti mü'minlere miras olarak yaratır (yani miras kılar). Yahut da Allah cenneti yarattığında, cennet, *"Cehennem ashabı, cennet ashabına şöyle seslenir"* (A'raf, 50) âyetini te'vil ettiğimiz gibi sözler söyler." **Kâdî**'nin bu görüşü zayıftır. Çünkü onun, âyette yaptığı takdir (ve te'vil), *"Onun yemişleri devamlıdır"* (Ra'd, 35) âyetinde yaptığı takdirden daha evlâ değildir. Hem sonra, "bu cennetin yemişleri, âhirette devamlıdır" manasına gelir. Dolayısıyla bu iki âyetin, zâhirî manaları çelişki teşkil edince, cennetin mahlûk olduğu hususunda, Hak Teâlâ'nın, *"O, muttakiler için hazırlandı"* (Al-i İmrân, 33) âyetine sarılırız.

Allah'ın Kudretinin Delilleri

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِى قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿١٣﴾ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ اَنْشَاْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ﴿١٤﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾

"Celalim hakkı için biz, insanı çamurdan bir hulâsâdan yarattık. Sonra onu, sarp ve metin bir karargâhta bir nutfe yaptık. Sonra o nutfeyi bir alaka hâline getirdik. Sonra o alakayı, bir çiğnem et

yaptık. O bir çiğnem eti de, kemikler hâline getirdik ve kemiklere et giydirdik. Sonra onu bir başka yaratışla inşâ ettik, yaratıcıların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir! Sonra siz, bunun arkasından hiç şüphesiz ölüler olacaksınız. Sonra siz kıyamet günü muhakkak diriltilip, kaldırılacaksınız" (Mü'minûn, 12-16).

Birinci Delil: İnsanın Yaratılışı

Bil ki Hak Teâlâ, önceki âyette kullarına ibadeti emredip; ibadet yapma da ancak yaratıcı Allah'ı tanıdıktan sonra mümkün olduğu için, bunun peşinden kendisinin varlığına, celâl ve vahdaniyet sıfatları ile muttasıf olduğuna delâlet eden hususları zikretmiş ve delillerden şu çeşitlere yer vermiştir:

Birinci çeşit: Bu, insanın yaratılışının ve fıtratının oluşumunda geçirdiği devre ve mertebelerle istidlâl ediştir. Bu mertebeler dokuzdur:

İnsanın Topraktan Yaratılışı

Birinci mertebe: Bu, âyetteki وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ *"Celalim hakkı için biz, insanı çamurdan bir hulâsadan yarattık"* ifadesi ile anlatılan hususdur. **"Sülâle"**, öz demektir. Çünkü bu, o bulanıklığın içinden süzülüp çıkan şeydir, "فُعَالَةٌ" (fuâle) kalıbı, azlığa delâlet eder. "اَلْقُلَامَةُ" (kesinti) ve "اَلْقَمَامَةُ" (süpürüntü) kelimeleri de bu vezindedir. Müfessirler bu âyette geçen "insan" kelimesiyle kimin kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **İbn Abbas, İkrime, Katâde** ve **Mukâtil** bununla **Hz. Âdem**'in kastedildiğini söylemişlerdir. Binâenaleyh, bu demektir ki **Âdem**, çamurdan olan bir özden süzülmüştür; zürriyeti de, *"hakir bir sudan"* (Mürselât, 20) yaratılmıştır... Sonra biz ثُمَّ جَعَلْنَاهُ *"sonra onu (...) kıldık"* ifadesindeki (onu) zamirini, "**Âdem**'in zürriyeti" anlamındaki insana râci kılarız. Çünkü insan sözü, hem **Âdem**'i, hem de çocuklarını kapsar. Başkaları da şöyle demişlerdir: "Bu ifadedeki "insan" ile **Âdem**'in zürriyeti kastedilmiştir. Âyette geçen "طِينٍ" (tîn) sözü de, **Âdem** (a.s)'in ismidir. "Sülâle" ise, menî keseciklerinde toplanıp bir araya geldiklerinde "menî" olan ve uzuvlara saçılmış olan çamur zerreleridir. "Bu tefsir, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İnsanı yaratmaya da çamurdan başlayandır. Sonra O, bunun zürriyetini hakir bir sudan meydana gelen nutfeden yapmıştır"* (Secde, 7-8) âyetine de uygundur. Bu hususdaki bir başka izah da şudur: İnsan, nutfeden, nutfe de dördüncü hazmın artıklarından meydana gelir. Bu böyledir, çünkü o

gıdalardan neşet etmiştir. Bu gıdalar da, ya hayvansal ya da bitkisel olur. Hayvansal gıdalar da, bitkisel gıdalara dayanır. Bitkiler de, yerin ve suyun özünden meydana gelirler. Binâenaleyh bu demektir ki insan gerçekten, çamurun özünden meydana gelmiştir. Sonra bu öz, yaratılışın ve fıtratın safhalarından geçtiğinde, menî haline gelir. Bu açıklama, âyetin lafzına da uygundur. Binâenaleyh, bu konuda zoraki izahlara girmeye gerek yoktur.

İkinci mertebe ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ *"Sonra onu, sarp ve metin bir karargâhta bir nutfe yaptık"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Allah'ın insanı nutfe yapmasının anlamı şudur: O, insan cevherini önce çamur olarak yaratmış, bundan sonra da bu cevheri, babaların sulblerinde nutfe kılmış, derken bu sulbler, cimâ etmek suretiyle, o nutfeyi kadınların rahimlerine atmıştır. Böylece o rahim, bu nutfenin, "sarp ve metin bir karargâhı" olmuştur. Âyetteki "karâr" kelimesiyle, karar kılınacak yer anlamında olan "**müstekarr**" kelimesi kastedilmiştir. Bu demektir ki Allah, karar kılınacak yeri, mastar ile ifade etmiştir. Daha sonra da Cenâb-ı Hak rahimi, karar kılınacak yerin vasfı olan, sarplık ve sağlamlıkla nitelemiştir. Bu meselâ, senin tıpkı طَرِيقٌ سَائِرٌ "Giden yol, (yani üstünde gidilen yol)" gibidir. Yahut da bu, bu rahimin bizzat böyle olmasından dolayı bu şekilde tavsif edilmiştir. Çünkü o rahmi, rahim olması açısından karar kılmış ve korumuştur.

Üçüncü mertebe: Cenâb-ı Hakk'ın ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً *"Sonra o nutfeyi bir alaka haline getirdik"* âyetinin ifade ettiği husus olup, bu, "Yani biz, o nutfeyi, üzerinde bulunduğu halden, câmid, pıhtı görünümündeki kan demek olan, "alaka" haline çevirdik" demektir.

Dördüncü mertebe: Cenâb-ı Hakk'ın, فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً *"Sonra o alakayı, bir çiğnem et yaptık"* âyetinin ifade ettiği husus olup, bu da, "Biz, o câmid, pelte halindeki alakayı mudğaya, yani bir çiğnem miktarı olan et parçası yaptık" demektir. Bu tıpkı, "bir avuç" anlamına gelen "اَلْغُرْفَةُ" (gurfe) kelimesi gibidir. Allah bu çevirme işine, "halk, yaratma" demiştir; çünkü Cenâb-ı Hak, o "alaka"nın bazı vasıflarını yok edip, onların yerine diğer başka vasıflar yaratmıştır. Böylece de, vasıfları yaratma işini, (cevheri) yaratma olarak adlandırmıştır. Buna göre Allah sanki, o "mudğa"da, yeni cüzler, yeni unsurlar yaratmış gibidir.

Beşinci mertebe: فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا *"O bir çiğnem eti de, kemikler haline getirdik"* âyetinin ifade ettiği husus olup, "Biz onu bu hale getirdik" demektir. **İbn Âmr,** "عِظَامًا" kelimesini "عَظْمًا" (azmen) şeklinde okumuştur

ki, yine bununla da çoğul manası kastedilmiştir. Nitekim وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا *"... melekler de saf saf (geldiler)"* (Fecr, 22) âyetinde de böyledir.

Altıncı mertebe: Âyetteki فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا *"ve o kemiklere et giydirdik"* kısmının ifade ettiği husustur. Bu böyledir, zira et, kemikleri örtmektedir. Bundan dolayı o eti, kemiklerin kisvesi ve giysisi gibi addetmiştir.

Yedinci mertebe: Âyetteki ثُمَّ اَنْشَاْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ *"Sonra onu bir başka yaratılışla inşa ettik"* cümlesinin ifâde ettiği husus olup bu, "Biz onu, ilk yaratılışından çok farklı olan bir başka yaratışla yarattık, inşâ ettik" demektir. Çünkü, Cenâb-ı Hak onu, cansızken canlı; konuşmazken konuşur; duymazken duyar ve görmezken görür hale getirmiş, onun hem içini hem de dışını, güzelce yapmıştır. Hatta, onun her uzvu ve her parçasını vasfedenlerin nitelemelerinin ve şerh edenlerin de açıklamalarının tam olarak kuşatamayacağı, bir yaratış hârikası ve hikmetin eşsiz bir eseri kılmıştır. **Avfî, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Âyetin ifadesine göre, Cenâb-ı Hakk'ın, insanın doğumunu müteakip, o çocuğu çocukluk çağından tam delikanlılık çağına girinceye kadar muhtelif merhalelerden geçirmesi; ve bu dönemden sonra da ölünceye kadar onda anlayış ve akıl gücünü yaratması kastedilmiştir." Bu görüşün delili bundan hemen sonra gelen, *"Sonra siz, bunun arkasından hiç şüphesiz ölüler olacaksınız"* buyurmuş olmasıdır. Bu mana, **İbn Abbas** ve **İbn Ömer**'den rivâyet edilmiştir. Cenâb-ı Hak, onda rûhu yaratmasını ve yaratılışın, tamamlanmasını onu inşa etmek kabul ettiği için, "**enşe'nâhu**" (inşa ettik) demiştir. Âlimler şöyle demişlerdir: "Bu âyette, **Nazzam**'ın: "İnsan, beden değil, rûhtur" şeklindeki görüşünün batıl olduğuna bir delâlet bulunur. Çünkü Cenâb-ı Hak, insanların bu sıfatlardan meydana geldiğini beyan buyurmuştur. Yine bu âyette, "İnsan, bölünmeyen ve cisim olmayan bir şeydir" diyen, felsefecilerin görüşlerinin batıl olduğuna dair bir delâlet bulunmaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın "فَتَبَارَكَ اللهُ" beyanının manası, "Allah yüce oldu" demektir. Çünkü, "**bereket**" kelimesinde, "uzama ve artma anlamı vardır. Bir şeye ilave edilen şey, onun üstüne çıkmış, âlî olmuş demektir. Bunun manasının, "Bütün bereket ve hayırlar, Allah'tandır" şeklinde olması da caizdir. Bu kelimenin aslının, "Sebât" anlamına gelen "اَلْبُرُوكُ" (el-bürûk) kökünden olduğu da söylenmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bekâ, devam ve bereket, ne varsa hepsi O'ndandır. Binâenaleyh O, ta'zim edilmeye ve övülmeye müstahaktır" demek istemiştir.

Ahsenu'l-Hâlikîn

Cenâb-ı Hak اَحْسَنُ الْخَالِقِيْنَ *"yaratanların en güzeli"* buyurmuştur ki bu, "Allah, takdîr edenlerin en güzelidir" demektir, "**hâlik**" kelimesi kendisine delâlet ettiği için, ("تَقْدِيرًا" şeklindeki) temyiz hazfedilmiştir. Burada, şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle der: "Şâyet Cenâb-ı Hak, fiilini takdir ettiğinde onun yaratıcısı olmasaydı, O'nun hakkında, *"yaratıcıların en güzeli"* denilmezdi. Bu tıpkı, kulları arasında, hükmedip merhametli olan kimselerin bulunmaması halinde, O'nun hakkında, hükmedenlerin en hâkimi ve merhamet edenlerin de en merhametlisi denilmesinin caiz olmaması gibidir. Arapçada "halk' yanılarak ve gafil olarak değil de, kendisini yapandan ölçülmüş ve takdir edilmiş olarak sadır olan her türlü fiile verilen isimdir. Kullar da, bunu bazen böyle yapabilir" **Ka'bî** şöyle der: "Bu âyet, her ne kadar kulun hâlık olduğuna delâlet ediyor ise de, ancak ne var ki, kula bu vasıf, mutlaka olarak değil mukayyet olarak verilebilir. Bu tıpkı, رَبُّ الدَّارِ "Evin efendisi" denilip de izâfetsiz olarak "رَبٌّ" (Rabbın) denilememesi gibidir. Yine köle efendisine, "O, benim rabbimdir" diyemez. Cenâb-ı Hak, **Hz. İsa** (a.s)'yı, "çamurdan kuş biçiminde bir şey yapmakla" vasfettiği için böyle demiştir de denilemez... Çünkü biz buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:

1) Âyetin zahiri; Cenâb-ı Hakk'ın, birçok yaratıcı içinde en güzel yaratıcı olmasını gerektirir. Binâenaleyh bunu sadece Hz. İsa (a.s)'ya hamletmek doğru olmaz.

2) **Hz. İsa** (a.s)'nın, yaratmakla nitelenmesi doğru olunca, diğerlerinin de yaratmakla nitelenmeleri doğru olur...

Mu'tezile'ye Red

Âlimlerimiz, **Mu'tezile**'nin bu görüşlerine şu şekilde cevap vermişlerdir:

1) Bu, âyet, *"Allah her şeyin yaratıcısıdır"* (Ra'd, 16) âyetiyle çelişki teşkil eder. Binâenaleyh, bu âyeti, "o, sizin inanç ve zannınıza göre yaratanların en güzelidir" manasına hamletmek gerekir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"bu, O'na göre pek kolaydır"* (Rum, 27) âyeti gibidir ki bu, "sizin inanç ve zannınıza göre, bu O'na daha kolaydır" demektir.

2) Hâlık takdir eden, demektir. Çünkü halk kelimesi, takdir etmek anlamındadır. Âyet de, Allah'ın, takdir edenlerin en güzeli olduğuna delâlet

etmiş olur. Halbuki takdirde, "zannetmek, ölçüp biçmek, değerlendirmek" manası vardır. Binâenaleyh bu mana, Allah hakkında düşünülemez. O halde âyet, müteşabihâttan olmuş olur.

3) Âyet, kulun, takdir eden manasında "hâlık" olduğuna delâlet ediyor. Peki daha sen niçin, kulun, "icat eden" anlamında hâlık olduğunu söylüyorsun?

***İKİNCİ MESELE:* Şerrin Yaratılması**

Mu'tezile şöyle der: Âyet, Cenâb-ı Allah'ın yarattığı her şeyin, güzel, hikmetli ve doğru olduğuna delâlet eder. Aksi halde, O'nu, **"Ahsenü'l-hâlikîn"** diye nitelemek caiz olmaz. Durum böyle olunca da, O'nun, küfür ve masiyetin yaratıcısı olmaması gerekir. Bu sebeple, küfür ile ma'siyetinin yaratıcısının, kul olması gerekir.

Cevap: Bazı kimseler, âyetten anlaşılan "güzellik" manasını, o işin terkip ve te'lifini sağlam, muhkem yapmak manasına hamletmişlerdir. Şâyet biz, bu manayı, bu kimselerin dedikleri manaya alacak olursak, O zaman bize göre, Allah'tan olan her şey güzel olmuş olur. Çünkü O'nun üzerinde bir emir ya da bir yasak yoktur ki, bu, onun bu işi yapmasına mâni olsun.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* İbn Ebî Serh Kıssası**

Kelbî, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: **"Abdullah İbn Sa'd İbn Ebî Serh,** Hz. Peygamber'in yanında bu âyetleri yazıyordu. Hz. Peygamber "خَلْقًا اٰخَرَ" ifadesine gelince, **Abdullah,** bu ifâdenin manası karşısında taaccüp ederek "فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Yaz, işte bu şekilde nâzil oldu" deyince, **Abdullah** şüpheye düştü ve: "Eğer Muhammed söylediği şeyler hususunda doğru sözlü ise, bilin ki, tıpkı ona vahyolunduğu gibi, bana da vahiy geliyor; yok eğer yalancı ise, onun dininde hayır yok!" dedi ve: "Mekke'ye kaçtı. Onun, kâfir olarak öldüğü ileri sürüldüğü gibi, Mekke'nin fethi günü Müslüman olduğu da ileri sürülmüştür.[36]

Vahyin Hz. Ömer'i Te'yidi

Saîd İbn Cübeyr, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Bu âyet nazil olunca, **Ömer İbnu'l-Hattâb** "فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Ömer, işte bu şekilde nazil oldu"* buyurdu. **Hz. Ömer**

36 Bu zat Mekke fethi sırasında Müslüman olmuş, Amr İbnu'l-As'tan sonra h. 25 yılında Mısır valisi tayin edilmiş, sonra Trablusgarb'tan Tanca'ya kadar Kuzey Afrika fethinin kumandanı olmuş, Hz. Ali'nin hilafetine kadar valiliği devam etmiştir (r. anhûm) (Zirikli, A'lâm, 4/220-221)

şöyle derdi: "Rabbim bana, dört yerde muvafakat etmiştir. **Makam-ı İbrahim**'in gerisinde namaz kılma talebimde; kadınların örtülmesi talebimde; benim, Peygamber'in hanımlarına, "Ya vazgeçersiniz, ya da Allah ona, sizden daha hayırlısını verir" şeklinde dememde... Çünkü Cenâb-ı Hak bunun üzerine, *"Rabbinin ona, sizden daha hayırlılarını vermesi umulur..."* (Tahrim, 5) âyetini inzâl buyurmuştur. Dördüncüsü olarak da, "فَتَبَارَكَ اللهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ" dedim de, Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"İşte böyle nâzil oldu"* buyurdu.

Arifler, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onunla pek çoğunu saptırır, onunla pek çoğunu da hidâyete erdirir..."* (Bakara, 25) buyurduğu gibi, bu olay **Hz. Ömer**'in saâdetine, **Abdullah**'ın da bedbahtlığına sebep olmuştur..." demişlerdir.

İcaz Hakkında Asgari Miktar

Buna göre şâyet, "Bütün rivâyetlere göre, her ne olursa olsun, beşer de tıpkı, doğrudan doğruya Kur'ân'ın nazmı gibi olan bir ifadeyi söyleyebiliyormuş. Bu da, **Abdullah**'ın da zannettiği gibi, Kur'ân'ın mu'cize oluşunu zedeler..." denilirse, buna şöyle cevâp verilir: O söylenilen miktar, kendisinde icâzın zuhûr etmeyeceği bir miktarda olursa, bu olabilir. Binâenaleyh, **Abdullah**'ın bu şüphesi sakıt olmuş olur.

Sekizinci mertebe: Cenâb-ı Hakk'ın ثُمَّ اِنَّكُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ لَمَيِّتُونَ *"Sonra siz, bunun arkasından hiç şüphesiz ölüler olacaksınız"* âyetinin ifade ettiği hususdur, **İbn Ebî Able** ve **İbn Muhaysın,** "لَمَائِتُونَ" (le mâitune) şeklinde okumuşlardır ki, "مَيِّتٌ" ile "مَائِتٌ" arasındaki fark şudur: "**Meyyit**", tıpkı hayy kelimesi gibi, devâmlılık ifade eden bir sıfattır. "**Mâit**" ise, hudûsa delâlet eder. Meselâ sen, زَيْدٌ مَيِّتٌ اَلْآنَ وَمَائِتٌ غَدًا "Zeyd şimdi ölüdür", "Zeyd, yarın ölecektir" dersin. Bu tıpkı, yine senin زَيْدٌ يَمُوتُ"Zeyd ölecek.." demen gibidir. Bu tıpkı, ضَيِّقٌ وَضَائِقٌ"Dayyık" ve "Dâik" denilmesi gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, ضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ *"bu yüzden yüreğin dar olarak"* (Hud, 12) buyurmuştur.

Dokuzuncu mertebe: ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تُبْعَثُونَ *"Sonra siz, kıyamet günü muhakkak diriltilip kaldırılacaksınız"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Binâenaleyh bu demektir ki, Allah hayati sona erdirmek demek olan öldürme ile; yok edip fani kıldığı şeyi yeniden hayata döndürme demek olan ba'sı, inşâ ve icâdın yanı sıra, kendisinin yüce kudretine delil kılmıştır. Burada birkaç soru sorulabilir:

Âyetle İlgili Bazı Sorular

Ölüm Olmasaydı

Birinci soru: Ölümün hikmeti nedir? Âhiret nimetleri ve mükafatları, keşke dünya nimetleriyle de birleşseydi ya! Böylece bu, daha fazla bir in'âm olmuş olurdu...

Cevab: Bu, mükellefler için bir fesât kaynağı olur; çünkü O, kişinin taatler uğrunda katlandığı o sıkıntıların mükâfatını hemen vermiş olsaydı, kişinin o taatleri yapması Allah'a itaat için değil, o faydaları elde etmek için olmuş olurdu. Bunu şu da açıklar: Şâyet namaz kılıp oruç tutan kimseye: "Bunu yaptığında, biz seni şu anda cennete sokacağız" denilmiş olsaydı, o, bu işi sırf cenneti elde etme maksadıyla yapmış olurdu. İşte bu sebeple Allah âhiret mükâfatını tehir etti ve kul, menfaat için değil, Rabbine itaat duygusuyla ibâdet eden birisi olsun diye, bu mükâfat kulu önce öldürüp sonra da onu diriltmek suretiyle, biraz daha uzaklaştırdı.

Kabir Azabı Hakkında

İkinci soru: Bu âyet, kabir azabının olmadığına delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Sonra siz bunun arkasından hiç şüphesiz ölüler olacaksınız. Sonra siz kıyamet günü, muhakkak diriltilip kaldırılacaksınız"* buyurmuş, bu ikisi arasında kabirdeki ölümle dirimden bahsetmemiştir.

Cevab: Buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:

a) Bu iki hayatın zikredilmesinden, üçüncüsünün yokluğu neticesi çıkmaz.

b) Bu üç nev'in zikredilmesinin maksadı, icat, öldürme ve tekrar diriltmedir; bahsedilmeyen de, yeniden diriltme cinsindendir.

İkinci Delil: Yedi Gök

وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَآئِقَ ۖ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ ﴿١٧﴾

"Celalim hakkı için biz sizin üstünüzde yedi yol yarattık. Biz, yaratmaktan gafil değiliz" (Mü'minûn, 17)

İkinci çeşit: Bu, Allah'ın göklerin yaratılışını delil göstermesi olup, bu husus bu âyetle ifade edilmektedir.

Âyetteki "سَبْعَ طَرَائِقَ" deyiminin manası, "Yedi kat gök" demektir. Ruhlara, birbirlerinin üzerinde olma anlamında, tetabuk edip peş peşe geldikleri için, "طَرَائِقَ" (tarâik) denilmiştir. Nitekim Arapçada bir kimse, bir pabucu başka bir pabucunun üzerine koyup birbirine kapatıverdiğinde, "طَارَقَ الرَّجُلُ نَعْلَيْهِ"; iki elbiseyi birbiri üzerine giydiğinde, "طَارَقَ بَيْنَ ثَوْبَيْنِ" denilir. Bu, **Halil, Zeccâc** ve **Ferrâ**'nın görüşü olup, **Zeccâc:** "Bu Cenâb-ı Hakk'ın سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا *"Tabaka tabaka yedi (kat) göğü..."* (Mülk, 3) âyeti gibidir" demiştir. **Ali İbn İsa** da: "Bunlar; çıkışta, inişte ve uçuşta meleklerin yolları olduğu için, bu adı almışlardır" derken, diğerleri de: "Bunlara, kendilerinde yıldızlar hareket ettiği için, "yıldızların yolları" anlamında böyle denilmiştir..." demişlerdir.

Bunların bu şekilde bize nimet olmalarının izahı ise şöyledir: "Allahu Teâlâ orasını, oradan yağmur indirme suretiyle, hem bizim rızıklarımızın yeri, hem de meleklerin karargahı kılmıştır. Bir de, orası mükâfatların (yazılıp çizildiği), koyulduğu yerdir. Ve, peygamberlerin gönderilmesinin ve vahyin nüzûlünün mekânıdır..."

Yaratmada Gaflet Yok

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ *"Biz, yaratmaktan gafil değiliz"* ifadesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Yani, "Biz gafil değiliz. Tam aksine biz, o yedi kat göğün onların üzerine düşüp de onları imha etmemesi için, o mahlukatımızı muhafaza ediyoruz" demektir. Bu, **Süfyân İbn Üyeyne**'nin izahı olup, tıpkı, *"Şüphesiz ki Allah gökleri ve yeri zevâl bulmalarından (korumak için bizzât) tutmaktadır"* (Fatır, 41) âyeti gibidir.

b) Yani, "Biz, onlara rızık ve bereketlerini, oradan indirmek için, o yedi kat göğü mahlükatın üzerinde yarattık" demek olup, bu da **Hasan el-Basrî**'ye aittir.

c) Yani, "Bunları biz yarattık. Binâenaleyh, bizim bunları yaratmamız, kudretimizin mükemmel olmasına delâlet eder" demek olup, Cenâb-ı Hak ilminin mükemmel oluşunu da, *"Biz, yaratmaktan gafil değiliz"* âyetiyle beyân etmiştir. Bu da, "Biz onların amellerinden, sözlerinden ve gönüllerinde sakladıkları şeylerden gafil değiliz" demektir ki, işte bu ifade şiddetli bir men ve zecr ifade eder.

d) Yani, "Biz, gökleri yaratmadan gafil değiliz. Tam aksine biz, onlar, üzerinde bulunmalarını istediğimiz halden dışarı çıkmamaları için, onlar üzerindeki korumamızı sürdürüyoruz" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O Rahman'ın yaratışında hiçbir nizamsızlık göremezsin"* (Mülk, 3) âyeti gibidir.

Âyetin Verdiği Dersler

Bil ki bu âyet, şu birkaç meseleye davet etmektedir:

1) Bir Yaratıcı'nın varlığına. Çünkü, bu cisimlerin ilk sıfatları üzere kalmaları mümkün iken, ona zıt olan bir başka sıfata geçmeleri, mutlaka, onları böyle yapan bir varlığın bulunduğuna delâlet eder.

2) Tabiat görüşünün yanlışlığına... Çünkü, o sıfatlardan herhangi biri, şâyet tabiat gereği meydana gelmiş olsaydı, aynı kalması ve değişmemesi gerekirdi. Şâyet, "O sıfatlar, tabiat değiştiği için değişmiştir" dersen, o zaman o tabiat da, bir yaratıcı ve mucide muhtaç olur.

3) Âlemi idâre edenin, kâdir ve âlim olduğuna... Çünkü "mûcib-i bizzât" (ihtiyar sahibi olmayıp fiillerini gayrı iradî yapan)dan ve câhil olandan, böylesi hayranlık verici şeyler zuhur edemez.

4) O'nun, bütün malûmatı bildiğine, her türlü mümkinata kadir olduğuna...

5) Hem âyetin sarîh, açık ifadesine, hem de o failin, her türlü mümkinata kadir olup her türlü malûmatı bilen birisi olduğu için, O'nun o cüzleri, evvelindeki gibi yeniden iade etmeye kâdir olması gerektiğine bakarak, haşrin ve neşrin olabileceğine...

6) Allah'ı tanımanın taklîdî değil, istidlâlî olması gerektiğine, aksi halde bu delillerin anlamsız olacağına...

Üçüncü Delil: Yağmur

وَأَنزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ ۖ وَإِنَّا عَلَىٰ ذَهَابٍ بِهِ لَقَادِرُونَ ﴿١٨﴾ فَأَنشَأْنَا لَكُم بِهِ جَنَّاتٍ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ لَّكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِن طُورِ سَيْنَاءَ تَنبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِّلْآكِلِينَ ﴿٢٠﴾

"Gökten, yetecek kadar su indirdik de, onu yerde iskân ettirdik. Hiç şüphesiz ki, biz onu gidermeye de kadiriz. İşte bununla sizin için,

hurmalıklardan, üzümlüklerden nice bahçeler bağlar yaptık ki içlerinde sizin için, birçok yemişler bulunmaktadır. Onlardan yersiniz de... (sizin için) Tûr-i Sina'dan çıkan bir ağaç da yarattık ki, o, yağı ile ve yiyen kimselere bir katıkla beraber biter" (Mü'minûn, 18-20).

Üçüncü çeşit: Yağmurun yağması ve bitkilere nasıl tesir ettiği ile istidlâlde bulunmak...

Bil ki, su başlı başına bir nimet olup, bunun yanı sıra da, nimetlerin meydana gelmesinin sebebi olduğu için, şüphesiz ki Cenâb-ı Hak, önce suyu, peşinden de suyla meydana gelen nimetleri zikretmiştir.

Âyetteki وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ *"Gökten de, yetecek kadar su indirdik"* ifadesinde yer alan, "semâ"nın ne demek olduğu hususunda âlimlerimiz ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak müfessirlerin ekserisi şöyle demiştir. "Allahu Teâlâ yağmuru, hakikaten gökten indirir... Âyetin lafzından anlaşılan mana budur, *"Semâdadır rızkınız ve va'dolunduğunuz şey"* (Zâriyat, 22) âyeti de bunu teyit eder." Bazen de, bu âyetle, bulutun kastedildiğini, Cenâb-ı Hakk'ın, yüksekliğinden dolayı buluta bu adı verdiğini söylemişlerdir. Buna göre mana şöyle olur: "Allahu Teâlâ, suyun küçük unsurlarını yerin derinliklerinden denizlere; denizlerden de, gökyüzüne yükseltir. Böylece o zerrecikler, işte bu yükseltme sayesinde tatlı, saf bir su haline gelir. Derken o zerrecikler bir araya gelir, böylece de oluşumlarını tamamlarlar. Sonra da Allahu Teâlâ onları, ihtiyaca göre indirir. Eğer böyle olmasaydı o su parçacıkları yerin derinliklerine yayılmış oldukları için o sulardan; tuzlu olduğu için de denizin sularından yararlanamazlardı... Denizin sularını yeryüzünde akıtmanın da imkânı yoktur. Çünkü, denizler alabildiğine derindirler" Bil ki, bütün bu izahları ancak, hür ve irade sahibi bir fâilin olmadığını ileri sürenler yaparlar. Ama, O'nu ikrâr edenlerin, bunlardan hiçbirine ihtiyaçları yoktur.

Âyetteki "بِقَدَرٍ" ifadesine gelince bu, "Kendisiyle, zarardan emin olacakları ve böylece de, gerek ziraat, gerek dikme, gerekse içme açısından çeşitli menfaatler elde edecekleri miktarda" demektir. Yahut da bunun anlamı, "Bizim bildiğimiz, onların ihtiyaç ve maslahatlarına göre" şeklindedir.

Cennetten Gelen Nehirler

Âyetteki فَاَسْكَنَّاهُ فِى الْاَرْضِ *"onu yerde iskân ettirdik..."* cümlesine gelince bu, "Biz onu yeryüzüne yerleştirip, sâbit kıldık" anlamındadır, **İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Allahu Teâlâ, cennetten beş nehir indirmiştir ki, bunlar Seyhun, Ceyhun, Dicle, Fırat ve Nil nehirleridir. Daha sonra Cenâb-ı Hak hem bu nehirleri hem de Kur'ân-ı Kerim'i Yecüc ve Mecüc çıktığı zaman ref eder, kaldırır"

Âyetteki وَاِنَّا عَلٰى ذَهَابٍ بِهٖ لَقَادِرُونَ *"Hiç şüphesiz ki, biz onu gidermeye de kadiriz..."* cümlesine gelince, bu, "Biz, onu indirmeye kâdir olduğumuz gibi, onu gidermeye ve kaldırmaya da kâdiriz..." demektir. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Âyet-i kerimedeki "عَلٰى ذَهَابٍ بِهٖ" ifadesi nekire kelimelerin, ifadede son derece etkili olduğunu gösteren ifâdelerden birisi olup, Cenâb-ı Hak, fasl için, bunu sonraya bırakmıştır." Buna göre mana, "Biz onu, dilediğimiz herhangi bir şekilde ve istediğimiz herhangi bir yolla gidermeye kadiriz..." şeklinde olup, böylesi ifâdede de, o gideren zâtın iktidarının mükemmel olduğu ve hiçbir şeyin kendisine zor gelmediğini bildirmek amacı bulunur. Bu ifâde, yeniden yaratmayı anlatma hususunda, *"Deki: Eğer suyunuz yerin dibine savuşup giderse kim akar bir su getirir, (bana) söyleyin"* (Mülk, 30) ifadesinden daha beliğdir.

Yaratılan Meyveler

Cenâb-ı Hak (c.c), nimetlerinin büyüklüğüne, o suyun yaratılmasıyla dikkat çekince, akabinde o sudan meydana gelen nimetleri zikrederek فَاَنْشَاْنَا لَكُمْ بِهٖ جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ *"İşte bununla sizin için, hurmalıklardan üzümlüklerden nice bahçeler, bağlar yaptık"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, menfaatlarının çokluğundan dolayı, öncelikle hurma ve üzüm bağlarından bahsetmiştir. Çünkü bunlar, yaş ve kuru olarak hem yiyecek, hem katık, hem de meyve yerine geçerler.

Âyetteki لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ *"İçlerinde,* (yani cennetlerde) *sizin için birçok yemişler bulunmakatır"* ifadesine gelince bu, "Orada hurma ve üzüm bağları olduğu gibi, pek çok yemişler de bulunmaktadır" demektir.

وَمِنْهَا تَاْكُلُونَ *"Onlardan yersiniz"* buyruğu hakkında **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Bu ifadenin, Arapların, "Onlar onlardan meydana gelen yiyecek ve rızıkları yiyorlar" anlamında olmak üzere فُلَانٌ يَأْكُلُ مِنْ حِرْفَةٍ يَحْتَرِفُهَا وَمِنْ صَنْعَةٍ يَعْمَلُهَا "Falanca, edindiği işten ve yaptığı san'atından yer içer" şeklindeki söz kabilinden olması muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bu

cennetler, sizlerin kendilerinden geçindiğiniz çeşitli rızıklarınız ve maişetlerinizdir" demek istemiştir.

Tûr-i Sina

Cenâb-ı Hakk'ın, وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ *"(Sizin için) Tûr-i Sina'dan çıkan bir ağaç da yarattık..."* beyanına gelince bu, bir önceki ifadede bulunan "جَنَّاتٍ" lafzına atıftır. Yine bu ifadenin başındaki kelime, takdiri, وَمِنْهَا أَنْشَأْنَا لَكُمْ شَجَرَةً "O ağaç da, sizin için yarattığımız şeylerdendir" şeklinde olmak üzere, muahhar mübtedâ olarak merfû da okunmuştur. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Gerek "**Tûr-i Seynâe**," gerek "**Tûr-i Sînîne**" ifadelerindeki "**Tûr**" kelimesi, ya isimleri "**Seynâ**" ve "**Sîn**"in olan, bir mıntıkaya muzaf olarak kullanılmıştır veyahut da, bunun muzaf olduğunu söyleyenlere göre, اِمْرِئُ الْقَيْسِ "**İmru'l-Kays**" ve بَعْلَبَكَ "**Ba'lebekke**" kelimeleri gibi, muzâf ve muzâfun ileyh'ten meydana gelmiş bir terkip olarak, bir dağın adıdırlar. "سَيْنَاءَ" kelimesinin sin'ini kesre ile okuyanlar, ve ucmeliğinden (yabancı menşe'li kelime olduğundan), veyahut da yine marifeliğinden ve müennes olmasından dolayı gayr-ı münsarıf yapmışlardır. Çünkü bu kelime, بُقْعَةٌ "arâzî, toprak parçası" kelimesi ile te'vil edilmiştir. فِعْلَاءَ (fi'lâe) kalıbının elifi, tıpkı "عِلْبَاءَ" (ılbâe) ve "حِرْبَاءَ" (hırbâe) kelimeleri gibi müenneslik alâmeti değildir. Bu kelimenin sin'ini fethalı okuyanlar, bunu gayr-ı munsarıf yapmamışlardır. Çünkü bunun elifi, tıpkı "صَحْرَاءَ" kelimesinde olduğu gibi, müenneslik içindir. Bunun, Filistin'de bir dağ olduğu ileri sürüldüğü gibi, Mısır'la Eyle arasında bulunduğu da söylenilmiştir. Hz. **Musa**'ya da, buradan seslenilmiştir. **A'meş** bu kelimeyi, kasr ile, "سَيْنَا" (**Seynâ**) şeklinde okumuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ *"yağı ile... biter"* ifadesine gelince, bu, hâl mahallinde bir ifade olup, "kendisinde yağ bulunduğu halde biter "تَنْبُتُ وَفِيهَا الدُّهْنُ" demektir. Bu tıpkı, "ordusuyla beraber emir de at bindi" manasında olan "رَكِبَ الْأَمِيرُ بِجُنْدِهِ" denilmesi gibidir. Bu kelime, if'âl babından "تُنْبِتُ " (tünbitu) şeklinde de okunmuştur ki, bunun şu iki izahı yapılabilir:

a) "أَنْبَتَ" de "نَبَتَ" anlamındadır. Nitekim **Züheyr:**

رَأَيْتُ ذَوِي الْحَاجَاتِ حَوْلَ بُيُوتِهِمْ قَطِينًا لَهُمْ حَتَّى إِذَا أَنْبَتَ الْبَقْلُ

"İhtisas sahiplerinin, onların evlerinin etrafında, küme küme olduklarını gördüm. Hatta, yenilikler bitince bile (bu böyledir)" demiştir.

b) Bu kelimenin mef'ûlü mahzûf olup, (تُنْبِتُ زَيْتُونَهَا وَفِيهَا الزَّيْتُ) "Kendisinde yağı olan zeytinlerini bitirir" şeklindedir. Müfessirler şöyle demişlerdir:

"Cenâb-ı Hak, bu bitirme işini, zeytinler diğer yerlere oradan dağılıp yayıldığı ve büyük kısmı da orada bulunduğu için, bu dağa nisbet etmiştir.

Âyetteki وَصِبْغٍ لِّلْاٰكِلِينَ *"bir katıkla..."* ifadesine gelince. Bu, âyetteki **"dühn"** (yağ) kelimesine ma'tûf olup, "yiyenler için bir katık" manasınadır. **"Sıbğ"** ve **"Sıbâğ"**, kendisiyle boyanılan şey yani boya demek olup, yani ekmek boyanan madde" demektir. Sözün özü şudur: Allahu Teâlâ, bu ağaç ile verdiği nimetlere dikkat çekmiştir. Çünkü bu ağaç, kendisiyle taze tane halinde ve içinde yağ depolanmış olduğu halde, kendisinden çokça istifâde edilen zeytin meyvesi ile, sıkılmak ve ondan çok yararlı olan zeytinyağının çıkarılması ile de faydalanılır.

4. Delil: Davarlar

وَاِنَّ لَكُمْ فِى الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُمْ مِّمَّا فِى بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَاْكُلُونَ ﴿٢١﴾ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾

"Davarlarda da sizin için elbette bir ibret vardır. Karınlarının içinde bulunanlardan size içiririz. Onlarda size daha bir çok faydalar vardır. Onlardan yersiniz de. Hem onların, hem de gemilerin üstüne binersiniz" (Mü'minûn, 21-22).

Dördüncü çeşit: Canlıların halleriyle istidlâl olup, bu âyetin ifade ettiği husustur.

Bil ki Allahu Teâlâ davarlardaki, ibret noktalarından kısaca bahsetmiş, sonra bunun peşinden şu dört detayı getirmiştir.

a) Âyetteki *"Karınlarının içinde bulunanlardan size içiririz"* ifadesinin anlattığı husus.. Bununla, o hayvanların sütlerinden elde edilen, türlü türlü istifâdeler kastedilmiştir. Bundan ibret alınacak şey şudur: O sütler, davarların memelerinde birikiyor ve hayvanın işkembesindeki yiyecekler ile kanı arasından Allah'ın izniyle süzülüp çıkıyor ve insanın iştahını çeken bir temizlik, renk ve tada bürünüp, bir güzel gıda oluyor. Dolayısıyla kim, bununla Allah'ın kudret ve hikmetine istidlâlde bulunursa, bu husus dinî nimetlerden sayılmış olur. Kim de bunlardan istifade ederse, bu da dünyevî nimetlerden olur. Binâenaleyh davarın karnından süzülüp memesinde

biriken sütü, güzel bir içecek olarak görürsün. Fakat onu kestiğinde, içinde bir süt emâresi göremezsin. Bu da, Allah'ın kudretinin büyüklüğüne delâlet eder. **Keşşâf sahibi** şöyle der; "Bu ifade, "davarlar, sizi suluyor" manasında, meftuh tâ ile "تُسْقِيكُمْ" şeklinde okunmuştur."

b) Âyetteki وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ *"Onlarda size daha birçok faydalar vardır"* ifadesinin anlattığı hususdur. Bu da, onları satmak, ve paralarından ve benzeri şeylerinden faydalanma ile olur.

c) Âyetteki وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ *"Onlardan yersiniz... "* ifadesinin anlattığı husus... Yani, "canlı iken onlardan istifâde ettiğiniz gibi, kestikten sonra da etinden yiyerek onlardan istifâde edersiniz.

d) Âyetteki وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ *"Hem onların hem de gemilerin üstüne binersiniz"* ifadesinin anlattığı husus... Bu böyledir, zira kara taşımacılığında develerden yapılan istifade, tıpkı denizde gemilerden elde edilen istifade gibidir. İşte bundan ötürü, hem buna şükredilsin, hem de bundan delil çıkarılsın diye, Allahu Teâlâ bu ikisini, nimet olarak birlikte zikretmiştir.

Bil ki Hak Subhânehû ve Teâlâ, birliğinin delillerini beyân edince, peşi sıra, başka sûrelerde de âdeti olduğu gibi, birtakım kıssalar getirmiştir. Bu kıssalar şunlardır:

Birinci Kıssa: Hz. Nûh (a.s)'un Kıssasıdır

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهٗ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ الْمَلَؤُا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهٖ مَا هٰذَآ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ اَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ لَاَنْزَلَ مَلٰٓئِكَةً مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِيٓ اٰبَآئِنَا الْاَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا رَجُلٌ بِهٖ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا بِهٖ حَتّٰى حِينٍ ﴿٢٥﴾

"Celalim hakkı için Nûh'u kavmine, (peygamber olarak) gönderdik ve o: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir tanrınız yok. İttikâ etmeyecek misiniz?" dedi. Bunun üzerine, kavminden ileri gelen kâfir bir gürûh şöyle dedi: "Bu, sizin gibi bir insandan başkası değildir. O aranızda sivrilmek, üstünlük taslamak istiyor. Eğer Allah dileseydi, elbette melekler indirirdi. Biz evvelki

atalarımızdan böyle bir şey duymadık. Kendisinde delilik olan bir adamdan başkası değildir o. Binâenaleyh bir müddete kadar onu gözetleyin" (Mü'minûn, 23-25)

Bazı kimseler şöyle demişlerdir: **Nûh** (a.s)'un esas adı, "**Yeşkur**" idi. Şu sebeplerden dolayı sonraları ona "**Nûh**" denilmiştir:

a) Kavminin helâkine duâ ederken, kendi kendine çokça "nevha" yaptığı, ağlayıp sızladığı için... Allahu Teâlâ, bu duâlarından dolayı kavmini tûfan ile helâk etti. O da buna pişman oldu.

b) Oğlu hakkında Rabbine müracaat ettiği için...

c) Cüzzamlı bir köpeğe rastladı ve ona: "Ey çirkin şey, oşt..." dedi. Bundan dolayı, Cenâb-ı Allah tarafından kınandı ve Allahu Teâlâ ona, "Onu yarattığım için beni mi, yoksa o köpeği mi ayıpladın?" diye vahyetti. Alemlerin (özel isimlerin), isim oldukları şahıs ve varlıklarda, herhangi bir sıfatı göstermedikleri sâbit olduğu için, bütün bu izahlar müşkildir, uzaktır.

Tevhide Daveti

Hak Teâlâ'nın اعْبُدُوا اللهَ *"Allah'a kulluk edin"* ifadesi, "Allahu Teâlâ, **Nûh**'u, bir olan ilaha ibadete insanları davet işiyle vazifelendirip, **Nuh**'un da insanları buna davet etmesi ancak her şeyden önce o ilâhı tanımaya çağırmakla mümkün olmuştur. Çünkü tanınmayan ve bilinmeyene ibadet mümkün değildir. İbadet ancak, ibadet edilecek olan bilindikten sonra, mümkün ve farz olur" demektir.

Âyetteki مَا لَكُمْ مِنْ إِلٰهٍ غَيْرُهُ *"Sizin O'ndan başka hiçbir tanrınız yok"* ifadesi, "Allah'tan başkasına ibadet câiz değildir. Çünkü O'ndan başka ilah yoktur. İbadete yakışan, yaratmak, hayat vermek ve benzeri şeyleri yaparak in'âm edene, iyilikle karşılık vermektir. Binâenaleyh bu in'âm ancak Hak Teâlâ tarafından yapılabildiğine göre, daha nasıl ne zararı, ne faydası olmayan şeylere ibadet edilebilir? Âyetteki "**gayruhu**" kelimesi, hem "ilah" kelimesinin mahalline göre ref ile, hem lafzına göre cer ile okunmuştur.

Sonra bu davet, o kavme fayda vermeyip, Allah'tan başkasına ibadetlerine devam edince, **Hz. Nûh** (a.s) onları, أَفَلَا تَتَّقُونَ *"İttikâ etmeyecek misiniz?"* diye sakındırmıştır. Çünkü bu, onların içinde bulundukları inanç ve hareketlerden vazgeçmeleri için, bir men ve ilâhi cezâya düşmekten sakındırmayla yapılan bir tehdittir.

Kavminin İtirazları

Daha sonra Cenâb-ı Hak onların, **Hz. Nûh** (a.s)'un peygamberliğini inkâr hususundaki şu şüphelerini nakletmiştir:

Onun Sade İnsan Olması

Birinci şüphe: Bu, onların مَا هٰذَا اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ *"Bu, sizin gibi bir insandan başkası değildir"* şeklindeki sözleridir. Bu şüphe, şu iki manaya gelebilir:

a) Şöyle denebilir: "**Nûh**, kuvvet, anlayış, ilim, zenginlik, fakirlik, sıhhat ve hastalık bakımlarından, diğer insanlar gibi olduğuna göre, onun Allah'ın peygamberi olması imkânsızdır. Çünkü peygamberin, mutlaka Allah katında değeri büyük birisi ve Allah'ın sevgili kulu olması gerekir. Seven kimsenin, mutlaka kendini sevene daha fazla derece ve şeref vermesi lâzımdır. Binâenaleyh **Nûh** (a.s)'da böyle şeyler olmadığına göre, onun peygamber olmadığını anlıyoruz"

b) Şöyle de denebilir: "Bu insan, her hususta sizin gibidir. Fakat, bunun kafasına riyâset sevgisi düşmüş ve lideriniz olmak istemiştir. Buna çâre olarak da, peygamberliğini iddiadan başka bir şey bulamamıştır. İşte bu, **Hz. Nûh** (a.s)'un kavminin, onun peygamberliğini tenkit hususunda bir şüphe olmuştur. Bu ihtimal, Cenâb-ı Hakk'ın söylediklerini haber verdiği, *"O, aranızda sivrilmek, size karşı üstünlük taslamak istiyor"* şeklindeki sözleriyle de kuvvet kazanır. Bu söz, o, size üstünlük taslamak ve size başkan olmak istiyor" demektir. Bu tıpkı, *"Onlar dediler ki: "... Bu yerde devlet ikinizin (elinde) olsun diye mi bize geldiniz?"* (Yûnus, 78) âyetinde olduğu gibidir.

Melâike'nin Resul Olması

İkinci şüphe: Onların وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَاَنْزَلَ مَلٰٓئِكَةً *"Eğer Allah dileseydi, elbette melekler indirirdi"* şeklindeki sözleri. Bunun izahı şöyledir: "Allahu Teâlâ eğer, insanlığa doğru yolu göstermek isteseydi, bu maksadı daha fazla temin edecek şeyi yapardı. Melekleri peygamber olarak göndermenin, bu maksadı elde etmede, onlara bir insanı peygamber olarak göndermeden daha kuvvetli olduğu malumdur. Çünkü meleklerin şanları, yüce kuvvetleri fazla ve ilimleri çok olduğu için, mahlukat onlara daha çok boyun eğer, itaat eder ve onların peygamberliğinden şüphelenmezler. Binâenaleyh Allah, bunları göndermediğine göre, hiçbir peygamber göndermediğini anlamış oluruz.

Bu Tebliğin, Mazide Olmadığı

Üçüncü şüphe: Bu, onların مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِى اٰبَائِنَا الْاَوَّلِينَ *"Biz, evvelki atalarımızdan bunu duymadık"* şeklindeki sözleridir. Âyetteki, "bunu" ifadesi, ya **Hz. Nûh** (a.s)'un (peygamberliği) meselesine, yahut, **Hz. Nûh** (a.s)'un Allah'a ibadete teşvik için onlara söylediği sözlere işarettir. Buna göre mana, "Biz böyle bir söz duymadık" Yahut, "Biz, insan olduğu halde, Allah'ın peygamberi olduğunu iddia eden birisini hiç duymamıştık" şeklindedir.

Onların bu şüphelerini şöyle izah edebiliriz: "Onlar, kendi din ve inançları hususunda, sadece taklide ve atalarının dediklerine dayanıyorlardı. Dolayısıyla **Hz. Nûh** (a.s)'un peygamberliği hususunda, bu yollarda bir işaret göremeyince, onun yanlış olduğu neticesine vardılar." **Kâdî** şöyle der: "Onların, bu sözle **Hz. Nûh** (a.s)'un peygamber olarak gönderilmiş bir elçi olduğunu kastetmiş olmaları da muhtemeldir. Çünkü onların atalarının zamanında, bir fetret devrinin (peygamber nûrundan mahrum bir dönemin) bulunmuş olması imkânsız değildir. Yine onların bu söz ile, kendilerinin, bir olan Allah'a ibadete çağrılmalarını yadırgamalarını da kastetmiş olabilirler. Çünkü ataları putlara tapıyorlardı.

Cinnet İddia Etmeleri

Dördüncü şüphe: Bu, اِنْ هُوَ اِلَّا رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ *"Kendisinde delilik olan bir adamdan başkası değildir o..."* şeklindeki sözleridir. Cinnet, delilik veya cin manasınadır. Çünkü halkın câhilleri, mecnûnlar hakkında, cin çarpmasından ötürü, aklının zâil olduğunu söylerler. Bu, avam nezdinde, çokça kabul gören bir şüphedir. Çünkü Hz. Peygamber (a.s) de, kavminin alıştığı şeylerin aksine olarak bu işi yaptığında, ileri gelenler ve liderler avâm halka, "O delirmiş. Delirmiş, cin çarpmış olan, nasıl peygamber olabilir" diyorlardı.

Fiyasko Beklemeleri

Beşinci şüphe: Onların فَتَرَبَّصُوا بِهِ حَتّٰى حِينٍ *"Binâenaleyh bir müddete kadar onu gözetleyin"* şeklindeki sözleridir. Bunun, kendinden önceki cümle ile alakalı olması muhtemeldir. Buna göre sanki, "O bir mecnun... Dolayısıyla işinin neticesi, deli olduğu iyice ortaya çıkıncaya kadar sabredin. Eğer iyileşirse ne âla, aksi halde öldürürsünüz" denilmektedir. Bu cümlenin, müstakil bir söz olması da muhtemeldir. Bu da onların, milletlerine "sabredin, eğer o gerçekten bir peygamber ise, Allah ona yardım eder, destek olur. Biz de o zaman ona tâbî oluruz. Yok eğer yalancı ise, Allah onu yardımsız bırakır, işini çürüğe çıkarır. Biz de böylece ondan kurtuluruz"

demeleri manasınadır. Cenâb-ı Hakk'ın, onlardan naklettiği şüphelerin tamamı budur.

Bil ki Hak Teâlâ, bu şüphelere, zaten çok çarpık, yanlışlıkları ortada olduğu için cevap vermemiştir. Zira akıllı olan her insan bilir ki Resul, melek cinsinden olmasıyla peygamber olmaz, diğer insanlardan farklı olarak mu'cizelerinin bulunmasıyla peygamberliği belli olur. Binâenaleyh ister melek cinsinden, ister beşer cinsinden olsun, mu'cize izhar etmesiyle peygamberliği anlaşılır. Hatta peygamberin, önceki sûrelerde geçtiği gibi, insan cinsinden olması daha evladır. Çünkü aynı cinsten olma, ülfet ve ünsiyet sebebidir.

Nûh (a.s)'un kavminin ileri gelenleri *"O, aranızda sivrilmek ve size karşı üstünlük taslamak istiyor"* şeklindeki sözleri ile eğer, **Hz. Nûh** (a.s)'un, kavminin kendisine itaat etmesi için, kendisinin onlardan daha şerefli olduğunu ortaya koymayı isteğini kastediyorlarsa, (bilin ki) bu tür hareket tarzı peygamber için zaten gereklidir. Yok eğer onları bu sözleriyle, **Hz. Nûh** (a.s)'un kibir, zorbalık ve boyun eğdirmek için onlara üstünlük tasladığın kabul ediyorlarsa, (bilin ki) peygamberler böylesi şeylerden kesinlikle uzaktırlar.

Onların, *"Biz, bunu duymadık"* şeklindeki sözleri, "taklit yoluna bağlı olmaksızın, bir şeyin yok olduğu neticesine varmaktır ki, bu da son derece düşüktür, yanlıştır. Çünkü herhangi bir şeyin yokluğunu, gelenekte bulunmasına dayanarak ispatlama, iddiasıdır ki, son derece değersiz bir istidlâldir. Zira taklidin (geleneğin) varlığı bir şeyin varlığına delil olmaz, öyleyse yokluğu nasıl olur da ademine delil olabilir?

Onların, *"Kendisinde delilik olan"* şeklindeki sözlerine gelince, bilin ki onlar yalan söylemişlerdir. Çünkü onlar, kesinkes onun aklının mükemmel ve tam olduğunu biliyorlardı.

Onların, *"Binâenaleyh bir müddete kadar onu gözetleyin"* şeklindeki sözleri de zayıftır. Çünkü onun peygamber olduğuna dair bir delil ve mu'cize olursa, onların o anda, derhal, onun sözünü kabul etmeleri gerekir ve bunu, onun devletinin (gücünün) ortaya çıkmasına bağlamak câiz olmaz. Çünkü devlet (güç), gerçeğe delâlet etmez. Yok eğer, onun peygamber olduğunu gösterecek bir mu'cize ortaya çıkmazsa da, devleti (gücü) ortaya çıksa da, çıkmasa da, onun sözünü kabul etmek câiz olmaz. İşte bütün cevap olarak

bu hususlar, son derece açık ve ortada olduğu için, Hak Teâlâ bu cevabları Kur'ân'da belirtmemiştir.

Nuh (a.s)'a Verilen Talimat

قَالَ رَبِّ انْصُرْنِى بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٢٦﴾ فَأَوْحَيْنَآ إِلَيْهِ أَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا فَإِذَا جَآءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ فَاسْلُكْ فِيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ ۖ وَلَا تُخَاطِبْنِى فِى الَّذِينَ ظَلَمُوٓا ۚ إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ﴿٢٧﴾ فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلْكِ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِى نَجَّىٰنَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢٨﴾ وَقُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِى مُنْزَلًا مُبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ﴿٢٩﴾ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ وَإِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ ﴿٣٠﴾

"O (Nûh), "Ya Rabbi, onların beni yalanlamalarına mukâbil, sen bana yardım et." dedi. Biz de ona şöyle vahyettik: "Bizim nezâretimiz ve vahyimiz ile gemi yap." Nihâyet (helaklerine dâir) emrimiz gelip de o fırın kaynayınca, ona her ikişer çift ile âileni alıp (geminin) içine gir, aleyhlerine söz geçmiş olanlar müstesna, o zulmedenler hakkında bana hiçbir şey söyleme. Çünkü onlar boğulacaklardır. Artık sen maiyyetinde bulunanlarla beraber, geminin üstünde doğrulunca şöyle de: "Bizi o zâlimlerden kurtaran Allah'a hamdolsun" (Şöyle de) de: "Rabbim, beni bereketli bir yere kondur. Sen konuk edenlerin en hayırlısısın. Şüphe yok ki bunda nice ibretler vardır. Biz, elbette imtihana çekenleriz" (Mü'minûn, 26-30).

Âyetteki رَبِّ انْصُرْنِى بِمَا كَذَّبُونِ *"Ya Rabbi, onların beni yalanlamalarına mukâbil, sen bana yardım et"* ifadesi ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır:

1) **Hz. Nûh** (a.s)'a yardım, onların helâkı demektir. Buna göre sanki o: "Ya Rabbî, beni tekzip ettikleri için onları helâk et" demiştir.

2) "Beni tekzip etmelerine karşı, bana yardım et." Bu tıpkı, "şu şuna mukabil, şu şunun yerine" demen gibidir. Buna göre mana, "Onların beni yalanlamalarından doğan kedere karşılık, onlara karşı bana yardım etme tesellisini ver" şeklindedir.

3) "Bana, onlar için va'dettiğin azabı yerine getirerek yardım et." Bu azap da, **Hz. Nûh** (a.s)'un onlara, *"Ben sizin için, büyük bir günün azabından korkuyorum"* (A'raf, 59) dediğinde, onların onu bu hususta tekzip etmeleri sebebiyle olandır.

Cenâb-ı Hak, onun duâsını kabul edip فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا *"Biz de ona şöyle vahyettik: "Bizim nezâretimizde gemi yap."* buyurmuştur. Yani "Bizim muhafazamız ve korumamız altında" demektir. Sanki **Hz. Nûh** (a.s) ile birlikte, ona sataşılmasın, işini bozmasınlar diye, Allah tarafından bizzat onu koruyan bir muhafız bulunmaktadır. Arapların عَلَيْهِ مِنَ اللهِ عَيْنٌ كَالِئَةٌ "Onun üstünde Allah tarafından, onu gözetip koruyan bir göz vardır" şeklindeki sözü de bu manadadır. Binâenaleyh bu âyet, Müşebbihe'nin إِنَّ اللهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ *"Şüphesiz Allah, Âdem'i suretinde yarattı"*[37] hadis-i şerifine tutunmadaki görüşlerinin yanlışlığına delâlet eder. Çünkü (ikiden çok) gözlerin varlığı buna mânîdir.

Âlimler, **Hz. Nûh** (a.s)'un, gemiyi nasıl yaptığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, onun marangoz olduğu, gemi yapımını bildiği ileri sürüldüğü gibi, **Cebrâil** (a.s)'in ona gemi yapmayı öğrettiği ve nasıl yapılacağını ona anlattığı da söylenmiştir. Âyetteki, *"Bizim nezâretimiz ve vahyimiz ile"* ifadesinden ötürü, bu ikinci görüş doğruya daha yakındır.

Emr Kelimesinin İzahı

Hak Teâlâ'nın فَإِذَا جَاءَ أَمْرُنَا *"Emrimiz geldiğinde"* ifadesine gelince, bil ki "emir" sözü, bir işi sözlü olarak, üstten gelmek suretiyle isteme manasında "hakikat"tir. Bu kelime, aynı şekilde, "hakikat" olarak "büyük iş" manasına da gelir. Bu ikincisinin delili şudur: Mesela sen, "Bu, manaları arasında zihnin dönüp dolaştığı bir emirdir," dediğinde, bu işin, o manalarda hakikat olduğuna delâlet eder. Bunun geniş izahı, **el-Mahsul fi'l- Usûl** kitabımızda yapılmıştır. Bazı kimseler de, Cenâb-ı Hak, bu gemi yapma işine, büyüklüğünü ve önemini göstermek için "emir" adını vermiştir. Bu tıpkı, *"(Allah) göğe ve arza "ikiniz de ister istemez gelin" buyurdu. Onlar da, "isteye isteye geldik" dediler"* (Fussilet, 11) âyetinde olduğu gibidir.

Tennûr'un Manası

Âyetteki وَفَارَ التَّنُّورُ *"Fırın kaynadı"* ifadesindeki "tennûr"un manası hususunda âlimler ihtilâf ettiler.

37 **Buhâri,** İsti'zân, 1; **Müslim,** Birr, 115 (4/2017).

1) Ekserisi bunun, şu bildiğimiz fırın ve tandır manasına olduğunu söylemişlerdir. Rivâyet olunduğuna göre, **Hz. Nûh** (a.s)'a: "Suyun fırından kaynadığını gördüğünde, sen ve beraberindekiler gemiye binin" denilmiş. Su, fırında (tandırda) kaynayıp fışkırınca, hanımı bunu ona haber vermiş, o da gemiye binmiş. Bu fırının, **Hz. Âdem** (a.s)'in (yani ondan kalma) fırın olduğu, taştan olduğu ve **Hz. Nûh** (a.s)'a miras kalmış olduğu rivâyet edilmiştir. Yine bu fırının (tandırın) nerede olduğu hususunda da ihtilaf edilmiştir: **Şa'bî**'nin bunun Kûfe Mescidi'nde, girişte sağda, Kinde kapısının hizasında olduğunu söylediği rivâyet edilmiştir. Yine **Nûh** (a.s)'un o gemiyi, bu mescidin ortasına rastlayan yerde yapmış olduğu da söylenmiştir. Bu fırının, Şâm'da, "Aynu Verde" denilen bir yerde olduğu söylendiği gibi, **Hindistan**'da olduğu da ileri sürülmüştür.

2) Bu ifade, bütün yeryüzü manasınadır. Bu görüş **İbn Abbas** (r.a)'a aittir.

3) Bu, yeryüzünün en yüksek yeri manasınadır. Bu görüş de **Katâde**'den rivâyet edilmiştir.

4) **Hz. Ali** (k.v) buna, "Fecr doğduğu, şafak attığı zaman" manasını vermiştir. Tandırın (fırının) kaynamasının, bu zamanda olduğu söylenmiştir.

5) Bu, tıpkı Arapların حَمَى الْوَطِيسُ "Tandır iyice kızdı" şeklindeki deyimleri gibidir...

6) Hasan el-Basrî: "Tennûr, içine suyun aktığı bir yer olup, geminin en alçak yeridir" demiştir.

Bunlardan birinci görüş doğrudur. Çünkü delil olmaksızın, bir sözün hakiki manasını bırakıp da ona, mecâzî mana vermek câiz değildir. Bil ki Allahu Teâlâ, tandırın (fırının) kaynamasını, kaynadığında hem kendisinin, hem kavminden imân edenlerin kurtulmasını isteyerek gemiye binmesi için, **Hz. Nûh** (a.s)'a bir işaret kılmıştır.

Hak Teâlâ'nın "فَاسْلُكْ فِيهَا" ifadesi, "Ona bin, içine gir" demektir. Nitekim Arapçada hem kendi girdi, hem başkasını girdirdi" manasında "سَلَكَ فِيهِ وَاَسْلَكَهُ" denilir.

Her Canlıdan İki Eş

Âyetteki مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ *"her ikişer çiftten"* ifadesi, "O, hayvanların nesli tükenmesin diye, mevcut olan hayvanlardan bir çift, yani bir erkek bir dişi al" demektir. Onlardan her biri bir zevç (eş)tir. Yoksa avâmın zannettiği ve kullandığı gibi, "zevç", iki manasına gelmez. Rivâyet olunduğuna göre,

Hz. Nûh (a.s) doğuran ve yumurtlayan hayvanlardan (çiftler) almıştır. Her ümmetten, yani her türden bir çift manasında olmak üzere, "مِنْ كُلٍّ" şeklinde okunmuştur. "**İsneyn**" ise, "**zevceyn**" kelimesini te'kid eden ve iyice açıklayan bir kelimedir.

Hak Teâlâ'nın وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ *"Aleyhlerine söz gelmiş olanlar müstesna, ehlini de (al)"* ifadesi, "Ehli iyalini de gemiye bindir" demektir, "عَلٰى" edatı, zararlar için, aleyhte olan şeyler için kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَاكْتَسَبَتْ *"Kazandığı, onun lehinedir, iktisap ettiği aleyhinedir"* (Bakara, 286) buyurmuştur.

Ehl Kelimesi

Bil ki bu âyet, şu iki şeye delâlet eder:

a) Allahu Teâlâ'nın **Hz. Nûh** (a.s)'a, ailesinden olmasa da, diğer mü'minleri gemiye bindirmesini emrettiğine delâlet eder. Âyetteki "ehl" (aile) sözü ile gerek nesep, gerek sebep (evlilik gibi sebepler) cihetinden, **Hz. Nûh** (a.s)'un yakınları değil de, bütün imân edenlerin kastedildiği söylenmiştir. Ama bu görüş tutarsızdır. Zira aksi halde, bu ifâdeden, *"Aleyhine söz geçmiş olanlar müstesna"* şeklinde bir istisna yapılması câiz olmazdı.

b) Cenâb-ı Hak, وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا *"O zulmedenler hakkında bana hitapta bulunma"* buyurmuştur. Hak Teâlâ, bununla, **Hz. Nûh** (a.s)'un oğlu **Kenân**'ı kastetmiştir. Çünkü Allah, kâfirleri helâk edeceğini haber verince, **Hz. Nûh** (a.s)'u onlardan bazıları hakkında istekte bulunmaktan nehyetmesi gerekmiştir. Çünkü eğer Cenâb-ı Hak, **Hz. Nûh** (a.s)'un o hususdaki duasına icâbet edecek olsa, kendisinin doğru haberini yalana çevirmiş olacak; yok eğer icâbet etmeyecek olsa, o zaman da bu, **Hz. Nûh** (a.s)'un değerini küçültme olacak. Halbuki Allah, *"Çünkü onlar boğulmuşlardır"* yani "Bu boğulma işi, kesin olarak onların başına gelecektir" buyurmuştur.

Hak Teâlâ فَاِذَا اسْتَوَيْتَ اَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلْكِ *"Artık sen, maiyyetinde bulunanlarla beraber, geminin üstünde doğrulunca..."* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Gemide seksen kişi vardı. Bunlar, **Hz. Nûh** (a.s) ve **Hz. Nûh** (a.s)'un boğulmayan diğer hanımı, **Sâm, Ham** ve **Yâsef** adlarındaki oğulları, bunların üç hanımı ile yetmiş iki mü'min idi. O halde bütün mahlûkat o gemide olanların soyudur."

Âyetteki فَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى نَجّٰينَا مِنَ الْقَوْمِ الظّٰالِمِينَ *"Şöyle de: "Bizi o zâlimlerden kurtaran Allah'a hamdolsun"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, "Deyiniz" değil de, "de", buyurmuştur. Çünkü **Hz. Nûh** (a.s), onların peygamberleri, onların önderleri idi. Dolayısıyla bu söz kendisinde nübüvvetin üstünlüğünü belirtmek, rubûbiyyetin kibriyasını ortaya koymak ve bu hitaba ancak melek ve peygamberlerin erişebileceği bildirme gibi inceliklerin bulunmasının yanı sıra **Hz. Nûh** (a.s)'un şahsında onlara da denilmiş gibidir.

***İKİNCİ MESELE:* Vasıtaya Binerken Zikir**

Katâde şöyle der: "Allah size gemiye binerken, بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٖيهَا وَمُرْسٰيهَا *"Onun akıp gidişi de, demir atışı da Allah'ın adıyla olur"* (Hûd, 41) demenizi, hayvana binerken, سُبْحَانَ الَّذِى سَخَّرَ لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ *"Bunları bize musahhar kılan Allah'ı tesbih ederiz. Yoksa biz bunlara güç yetiremezdik"* (Zuhruf, 13) demenizi ve bineğinizden inerken de, اَنْزِلْنِي مُنْزَلًا مُبَارَكًا وَاَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ *"Rabbim beni bereketli bir yere indir. Sen, indirenlerin, konuk edenlerin en hayırlısısın"* demenizi öğretmiştir. Ensardan bir zat da şöyle der: "Cenâb-ı Hak, Peygamberimiz (s.a.s)'e, *"Rabbim beni sıdk girdirilişiyle girdir. Sıdk çıkarışı ile çıkar" de"* (İsrâ, 80) ve *"Kur'ân okuduğun zaman, şeytan-ı racim'den Allah'a sığın"* (Nahl, 98) buyurmuştur. Buna göre Hak Teâlâ sanki insanlara, her hallerinde, Allah'ı zikirden ve O'na sığınmaktan gâfil olmamalarını emretmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu söz, Nûh (a.s)'un kavminin kâfirlerinin hal ve hareketlerinin çok çirkin ve saçma olduğunu ifade eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, onlar için dua etmeyi **Hz. Nûh** (a.s)'a yasakladıktan sonra, onları helâk etmesine ve onlardan kendilerini kurtarmasına karşılık Allah'a hamdetmelerini emretmiştir. Bu tıpkı, *"İşte bu suretle o zulmedenlerin soyu sopu kesilmişti"* (En'âm, 45) âyetinde ifade edildiği gibidir.

Cenâb-ı Hak, onların gemiye binişlerini boğulmaktan kurtarma saymıştır. Çünkü O, **Hz. Nûh** (a.s)'a, işte bu gemi sayesinde, hem kendisini, hem ona tâbî olanları kurtaracağını bildirip öğretmişti. Binâenaleyh **Hz. Nûh** (a.s)'un, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini işte bu fiili sebebiyle emin kılmış olması açısından, "Bizi kurtaran Allah'a hamdolsun" demesi doğru ve yerinde olmuştur.

Hak Teâlâ, **Hz. Nûh** (a.s)'un kavminin zâlim olduğunu söylemiştir. Çünkü onlardan sâdır olan küfürleri, öncelikle kendi nefisleri için bir zulümdür.

Zira Hak Teâlâ, *"Hiç şüphesiz ki şirk en büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, **Hz. Nûh** (a.s)'a kavmini helâk etmesinden dolayı, hamdi emredince, kendisi için de duâ edip, رَبِّ اَنْزِلْنِى مُنْزَلًا مُبَارَكًا *"Rabbim, beni bereketli bir yere kondur"* demesini emretmiştir. Bu kelime, inzâl (mastar) manasına, "مَنْزِلًا" şeklinde de okunmuştur. Bu ifade tıpkı Hak Teâlâ'nın, *"O, bunları hoşnut olacakları bir yere sokacaktır"* (Hacc, 59) âyetinde olduğu gibidir.

Âlimler burada yer alan *"menzil"* ile ne kastedildiği hususunda değişik görüşler belirtmişlerdir:

1) Bununla, bizzat geminin kendisi kastedilmiştir. Binâenaleyh kim o gemiye binerse, gemi onu, kavminin başına gelen helâkten kurtarır.

2) Bununla Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Nûh** (a.s)'ı, gemiden çıkışını müteakib, yeryüzünde bereketli bir yere kondurup konaklaması kastedilmiştir. Birinci görüş daha doğrudur. Çünkü Hak Teâlâ, ona böyle duâ etmesini, gemide iken emretmiştir. Dolayısıyla, âyette bahsedilen menzilin (konaklama yerinin), başka yer değil, orası olması gerekir.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَاَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ *"Sen konuk edenlerin en hayırlısısın"* ifadesi ile, her nekadar Cenâb-ı Hak konuk edenlerin, konaklandıranların en hayırlısı ise de, bu konaklandırma işinin Allah'tan olabileceği gibi, başkaları tarafından da olabileceğini beyân etmiştir. Allah konuk edenlerin en hayırlısıdır. Zira o, konuk ettiği kimseleri, diğer halleri hususunda da korur ve o kimseden hükmünün ve hikmetinin gereği olarak her türlü kötülüğü defeder.

Daha sonra Allahu Teâlâ, **Hz. Nûh** (a.s) ve kavmine âit olarak anlattığı bu şeylerde, imana davet ve küfürden men etme hususunda, birtakım âyetlerin, delillerin ve ibretlerin bulunduğunu beyân etmiştir. Çünkü böylesi suları ortaya çıkarmaya, sonra onları yok etmeye sadece ve sadece, her şeye gücü yeten bir kâdir muktedir olabilir. Bu hâdisenin, **Hz. Nûh**'un sözüne uygun bir şekilde meydana gelmesi de, yine büyük bir mu'cizedir. Kâfirleri yok edip, inanan ve itaatkâr olanları yeryüzünde bırakmak, ibret olarak en büyüklerdendir.

وَاِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ *"Biz, elbette imtihana çekenleriz"* ifadesi ile, "Biz, elbette daha önce geçen hadiseler ile sizi imtihan ederiz" manası kastedildiği gibi, bununla, "daha sonraki şeylerden ötürü imtihana çekeriz" manası da

kastedilmiş olabilir. Bu ikincisi doğruya daha yakındır. Çünkü âyet, istikbâl (gelecek zaman) manasını ifade etmede, hakiki mana gibidir. Dolayısıyla âyet bu manaya alındığında şunlar ileri sürülebilir:

1) Bununla ileride mükellef olacak kimseler kastedilmiştir. Binâenaleyh mana, "Mükellef kılacağımız kimselerin, bahsettiğimiz şeylerden ibret almaları gerekir" şeklinde olur.

2) Mana, "Peygamberleri tekzip etme hususunda **Nûh**'un kavminin yolunu benimseyenleri, cezalandıracağız" şeklindedir.

3) Mana, "Peygamberlerini yalanlayanları boğma ve benzeri şekillerde cezalandırdığımız gibi, bütün boğmaların bundan dolayı olduğu zannedilmesin diye, bazen azap etmek için değil, bir maslahat ve hikmetten ötürü, yalanlayıcı olmayanları da suda boğmak suretiyle imtihan ederiz" şeklindedir.

İkinci Kıssa: Hûd ve Sâlih (a.s)'ın Kıssaları

ثُمَّ اَنْشَاْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا اٰخَرِينَ ﴿٣١﴾ فَاَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣٢﴾ وَقَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَآءِ الْاٰخِرَةِ وَاَتْرَفْنَاهُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مَا هٰذَآ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَاْكُلُ مِمَّا تَاْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَئِنْ اَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ اِنَّكُمْ اِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٣٤﴾ اَيَعِدُكُمْ اَنَّكُمْ اِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا اَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ ﴿٣٥﴾ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ ﴿٣٦﴾ اِنْ هِىَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٣٧﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا رَجُلٌ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٣٨﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْنِى بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٣٩﴾ قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ ﴿٤٠﴾ فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَآءً فَبُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾

"Sonra onları ardından başka bir nesil yarattık. Onlara da, aralarında, kendilerinden bir peygamber gönderdik "Allaha kulluk edin, sizin, O'ndan başka hiçbir tanrınız yoktur. Sakınmayacak mısınız?" (dedi). Onun kavminden, kendilerine dünya hayatında

refah verdiğimiz halde inkâr eden, âhirete kavuşmayı yalan sayan bir güruh dedi ki: "Bu, sizin gibi bir beşerden başkası değildir. Sizin yediklerinizden yiyor, içtiklerinizden de içiyor. Eğer kendimiz gibi bir insana boyun eğerseniz andolsun ki, bu takdirde siz, mutlaka hüsrana uğrayanlar olursunuz. O size, öldüğünüz ve bir toprak, bir kemik olduğunuz vakit muhakkak ki (diri halde yeniden) çıkarılacağınızı mı va'ediyor? Korkutula geldiğiniz o şey, ne kadar uzak, ne kadar uzak! Hayat, bizim şu dünya hayatımızdan başkası değildir. Ölürüz, yaşarız.. Biz, tekrar diriltilecek de değiliz. O, Allah'a karşı yalan düzen bir adamdan başkası değildir, biz onu tasdik ediciler değiliz." (O peygamber): "Rabbim, beni yalanlamalarına mukabil, sen bana yardım et." dedi. Allah buyurdu ki; "Az bir zaman sonra, muhakkak ki pişman olacaklar onlar." İşte onları, o müthiş sayha (çığlık) hak olmak üzere, hemen yakalayıverdi de, bir çerçöp haline getirdik kendilerini... Artık lanet olsun zâlimler güruhuna"
(Mü'minûn, 31-41)

Bil ki bu kıssa, hem **İbn Abbas** (r.a)'ın, hem de müfessirlerin ekserisinin görüşüne göre **Hûd** (a.s)'a ait bir kıssadır. Onlar bu görüşlerine hem Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Hûd** (a.s)'a ait olan: *"Düşünün ki o, sizi Nûh kavminden sonra hükümdar yaptı"* (A'râf, 69) sözü ile, hem de, **Hûd** (a.s) kıssasının, hem A'raf Sûresi'nde, hem Hûd, hem de Şuarâ Sûresi'nde **Nûh** (a.s)'ın kıssasının peşi sıra getirilmiş olmasıyla istidlâl etmişlerdir.

Bazılar da, bu kıssayla, **Sâlih** (a.s) ve **Semûd** kavminin kastedildiğini söylemişlerdir. Çünkü onu yalanlayan kavim, "**sayha**" ile helâk olanlardır. Ama, duanın keyfiyetine gelince bu, tıpkı **Nûh** (a.s)'un kıssasında geçtiği gibidir.

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: "اَرْسَلَ" (ersele) fiilinin hakkı, tıpkı, "وَجَّهَ" (veccehe-yöneltti) "اَنْفَذَ" (enfeze-bitirdi, infaz etti) ve "بَعَثَ" (bease-gönderdi) vb. fiiller gibi "اِلٰى" (-ilâ) ile müteaddi olmaktır. Binâenaleyh, daha niçin bu fiil Kur'ân-ı Kerim'de bazen "ilâ", bazen de "fî" harf-i cerleriyle müteaddi olmuştur? Bu, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın "كَذٰلِكَ اَرْسَلْنَاكَ فِى اُمَّةٍ" (Ra'd, 30); "وَمَا اَرْسَلْنَا فِى قَرْيَةٍ" (Sebe', 34); "فَاَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ" (Mü'minûn, 32) âyetlerinde böyledir. Bir başka yerde de, "وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًا" (A'râf, 65) buyurulmuştur?...

Cevap: Bu fiil, "إِلَى" ile müteaddî olduğu gibi "فِي" ile müteaddî olmaz. Ancak ne var ki, âyetlerdeki "أُمَّةً" (ümmet) ve "قَرْيَةٍ" kelimeleri, gönderme işinin mahalli, yeri manasını tazammun etmişlerdir. İşte, aynı manada olmak üzere, "بَعَثَ" fiili de, وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا *"Eğer dileseydik muhakkak ki her kasabaya uyarıcı birer (peygamber) gönderirdik"* (Furkan, 51) âyetinde de, "فِي" (-fî) ile kullanılmıştır.

İkinci soru: Bazılarının أَفَلَا تَتَّقُونَ *"Sakınmayacak mısınız?"* cümlesinin daha önceki kısımla bir ilgisi yoktur. ,Obunu onlara, kendisini yalanlamalarını ve onlara hüccet getirmesinden sonra reddetmelerini müteakiben işte bu esnada onları, üzerinde bulundukları durum hususunda korkutmak için söylemiştir ki bu, "Sizler, kendisiyle sizi uyarmış olduğum o azap korkusundan ötürü, bu yoldan kaçınmayacak mısınız, ittikâ etmeyecek misiniz?" demektir..." şeklindeki sözleri doğru mudur?

Cevap: Bunun, önceki ifadeyle ilgili olması mümkündür. Çünkü, o onların, Allah'a ibadet etmekten yüz çevirdiklerini ve putlara ibâdetle meşgul olduklarını görmüş, işte bunun üzerine de onları, Allah ibadet etmeye çağırmış ve putlara ibâdete yönelmeleri sebebiyle duçar olacakları ilahî cezâdan onları sakındırmıştır.

Hûd Kavminin Vasıfları

Sonra bil ki Allahu Teâlâ, o kavmin hem vasıflarını, hem de sözlerini nakletmiştir. Vasıflarına gelince, bu vasıfların en kötüsü olan şu üç şeydir:

a) Hâlik olan Allahu Teâlâ'yı inkâr etmek. Bu mana, âyetteki, *"... İnkâr ettiler"* cümlesiyle kastedilendir.

b) Kıyamet gününü inkâr ki bu da, âyetteki *"âhirete kavuşmayı yalan saydılar"* cümlesinden kastedilendir.

c) Dünya sevgisine ve arzusuna dalıp gitmek ki bu da, *"... kendilerine dünya hayatında refah verdiğimiz halde"* buyruğundan kastedilendir. "أَتْرَفْنَاهُمْ" fiilinin anlamı, "onlara nimetler verdik" demektir.

Kıssanın Anlatımında Nüanslar

İmdi şâyet, "Allahu Teâlâ, **Hz. Hûd** (a.s)'un kavminin, **Hz. Hûd** (a.s)'a karşı vermiş oldukları cevapları, hem A'râf Sûresi'nde, hem de Hûd Sûresi'nde vâv'sız olarak ...قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ *"Kavminin ileri gelenlerinden kâfir bir cemaat de, "Biz seni muhakkak bir beyinsizlik içinde görüyoruz, seni muhakkak yalancılardan sanıyoruz" dedi"* (A'râf, 66);

فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا *"Bunun üzerine kavminden küfredenlerin elebaşları, "Biz seni kendimiz gibi bir insandan başka olarak görmüyoruz"* (Hûd, 27) şeklinde zikretmiş, burada ise vâv ile getirmiştir. Binâenaleyh, bu ikisi arasındaki fark nedir?" denilirse biz deriz ki: Vâv'sız olanlar, "O halde kavmi ne cevap verdi?" şeklinde bir soru soranın takdir edilmesi ve bu soruya mukabil de, "... şöyle şöyle denildi" denilmesine göredir. Ama vâv'lı olanlarına gelince bu da, kavminin dediklerinin, **Hz. Hûd** (a.s)'un söylediği söze atfedilmiş olmasından dolayıdır. Buna göre mana, "Bu hadisede, hem bu hak ve gerçek söz, hem de bu batıl söz bir arada bulunmuştur" şeklinde olur.

Kavmin Şüphe ve İtirazları

O kavmin şüphelerine gelince bunlar da şu iki şeydir:

Peygamberin Beşer Olması

a) Onların مَا هٰذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ *"Bu, sizin gibi bir beşerden başkası değildir. Sizin yediklerinizden yiyor, içtiklerinizden de içiyor"* şeklindeki sözleri olup, bu şüphenin izahı birinci kıssada geçmiştir. Onların "مِمَّا تَشْرَبُونَ" ifadeleri "içtiğiniz şeylerden" (مِنْ مَشْرُوبِكُمْ) demektir. Yahut da, bu ifâdeden, mâkabli olan "مِنْهُ" kendisine delâlet ettiği için, ikinci kez gelecek olan "مِنْهُ" kelimesi hazfedilmiştir. Ve yine bu onların وَلَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ *"Eğer kendiniz gibi bir insana boyun eğerseniz, andolsun ki, bu takdirde siz, mutlaka hüsrana uğrayanlar olursunuz"* şeklindeki sözleridir. Böylece onlar, o peygambere tâbi olmayı hüsrân addetmişler, ama putlara tapmayı ise böyle addetmemişlerdir. Yani, "şâyet siz ona, karşılığında, sizin için bir menfaat bulunmaksızın itaat ederseniz, işte bu hüsrânın ta kendisi olur" demektir.

Haşri İnkâr Etmeleri

b) Onların, haşr ve neşrin doğruluğunu tenkit etmeleri, daha sonra da, **Hz. Hûd** (a.s)'un bu fikirleri getirmiş olmasından dolayı, onun nübüvvetini ta'n etmiş olmalarıdır. Haşrin sıhhati hususundaki ta'n ve tenkitleri, onların أَيَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ *"O size, öldüğünüz ve bir toprak, bir kemik olduğunuz vakit, muhakkak ki, (amellerinizin karşılığını görmek üzere, diri olarak yeniden) çıkarılacağınızı mı va'dediyor?"* şeklindeki sözleridir. Sonra onlar, bu kadarla da yetinmemiş, buna onun son derece imkânsız olduğunu söylemeyi de ilâve etmişlerdir ki, bu da onların هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ *"korkutula geldiğiniz o şey, ne kadar uzak, ne kadar*

uzak!.." şeklindeki sözleridir. Sonra onlar bu şüphelerini إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا *"Hayat, bizim şu dünya hayatımızdan başkası değildir. Ölürüz, yaşarız..."* şeklindeki sözleriyle te'kid etmişlerdir. Onlar, *"Ölürüz, yaşarız"* şeklindeki sözleriyle tekbir şahsı kastetmemiş, tam aksine bazılarının öldüğünü, bazılarının doğduğunu; haşrin, neşrin ve yeniden dirilmenin olmadığını murat etmişlerdir. İşte bundan dolayı da وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ *"Biz, tekrar diriltilecekler de değiliz"* demişlerdir.

Onlar, haşrin doğru olacağını, ta'n etmeyi bitirince de, buna **Hz. Hûd** (a.s)'un nübüvvetini ta'n etmeyi de katarak, şöyle demişlerdir: "O, bu batıl şeyleri getirdiğine göre, şüphesiz ki o, Allah'a yalan uydurup düzmüşlerdir."

Daha sonra, **Hz. Hûd** (a.s)'un nübüvvetini ta'n eden bu şüpheyi izah edince de, bunun peşinden وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ *"Biz onu tasdik ediciler değiliz"* demişlerdir. Çünkü o kavim, küfrün liderleri olan o kimselere tâbi olan kimselerdirler.

Bil ki Allahu Teâlâ, çürüklüğü son derece açık olduğu için, bu iki şüpheye cevap vermemiştir. Birinci şüphenin zayıflığının izahı, (birinci) kıssada geçmişti.

İkinci şüpheye gelince, bu da onların, haşri imkânsız bir şey görmelerindendir... Halbuki haşr; şu iki sebepten dolayı, imkânsız görülmez:

a) Allahu Teâlâ, bütün mumkinâta kadir olup, bütün malumatı da bildiğine göre, haşre ve neşre de kadir olmalıdır...

b) Eğer, öldükten sonra dirilme olmasaydı, o zaman, bu dünyadayken güçlülerin güçsüzlere musallat olmaları zulüm olurdu. Ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çünkü, o sâat şüphesiz gelecektir. Ben onu, hemen açıklayacağım geliyor ki, herkes neye çalışıyorsa, kendisine onunla mukabele edilmiş olsun"* (Tâhâ, 15) âyetinde de buyurduğu üzere, Hakim olan (Allah'a) uygun düşmez.

Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyette, ikinci "أَنَّكُمْ" te'kid içindir. Bununla birincisinin arasının, zarf ile (yani "...إِذَا مِتُّمْ" ifadesiyle) fasledilmesi güzeldir. "مُخْرَجُونَ" kelimesi ise birinci "أَنَّكُمْ" kelimesinin haberidir, **İbn Mesûd**'un kıraatinde de "وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا مُخْرَجُونَ" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

هَيْهَاتَ (Heyhâte) kelimesi, hem tâ'nın fethası, hem tâ'nın kesresi ile, hem de bu iki okunuşa göre tenvinli, tenvinsiz ve vakıf yapılarak sükûn ile هَيْهَاتْ هَيْهَاتْ(Heyhât heyhât) şeklinde okunmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki "اِنْ هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا" ifadesindeki "هِيَ" kelimesi, kendisiyle ne kastedildiğinin, ancak kendisinden sonra gelmiş olanın beyanıyla anlaşılan bir zamir olup, bu ifâdenin aslı اِنَّ الْحَيَاةَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا "Hayat ancak dünya hayatımızdır" şeklindedir. Daha sonra "هِيَ" kelimesi, "الْحَيَاةُ" kelimesinin yerine konulmuştur. Çünkü haber, buna delâlet etmektedir... Şairin هِيَ النَّفْسُ مَا حَمَلْتَهَا تَتَحَمَّلُ "O nefistir ki, ona ne yüklersen, o katlanır..." şeklindeki sözü de böyledir. Buna göre mana, "Hayat sadece bu hayattır" şeklindedir. Bir de, olumsuzluk ifâde eden "اِنْ" (-in), cinse delâlet eden "hayat" manasında olan "هِيَ" zamirin başına gelmiş ve onu nefyetmiştir. Böylece de, kendisinden sonra gelenin cinsini nefyeden "lâ" gibi olmuştur.

Bil ki, o peygamber, büyük ve küçüklerin, kendisinin sözünü kabul edeceklerinden ümidini kesince, Rabbine sığındı ve رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ *"Rabbim, beni yalanlamalarına mukabil, sen bana yardım et"* dedi. Bunun tefsiri, yukarda geçmişti. Derken Cenâb-ı Hak, **Hûd** (a.s)'un isteğine icâbet ederek عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ *"Az bir zaman sonra, muhakkak ki pişman olacaklar"* buyurdu. Doğruya en yakın olanı, bununla şu mananın kastedilmiş olmasıdır: "Onlara, helâk olacaklarının emareleri göründü. İşte o esnada, kabul etmedikleri için, kendilerinden bir nedâmet ve tahassür meydana geldi, ama o vakit ümitsizlik halindeki iman zamanı idi. Binâenaleyh, bu pişmanlıkları onlara fayda vermedi..."

Sayha'nın Anlamı

Cenâb-ı Hak, onların üzerine indirdiği o helâki de, فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ *"İşte onları, o müthiş sayha (çığlık), hak olmak üzere, hemen yakalayıverdi"* ifadesiyle açıklamıştır. Âlimler, bu ifade de yer alan "sayha"nın ne olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) **Cebrâil** (a.s) onlara bağırdı.. Bu bağırma çok şiddetli olduğu için, işte onlar o zaman, hemen anında öldüler.

2) **İbn Abbas:** "Sayha, "recfe" (sallantı, sarsıntı) demektir" der.

3) "Sayha" azâbın ve ölümün bizzat kendisidir. Bu tıpkı ölen kimse hakkında, "Duâ etti, (Allah da) kabul etti..." denilmesi gibidir. Bu görüş de, **Hasan el-Basri**'ye aittir.

4) Bu, insanların kökünü kazıyan bir azaptır. Nitekim şair

صَاحَ الزَّمَانُ بِآلِ بَرْمَكَ صَيْحَةً خَرُّوا لِشِدَّتِهَا عَلَى الْأَذْقَانِ

"Zaman, Bermek oğullarına öyle bir çığlık attı, (onların kökünü kazıdı ki), o çığlığın şiddetinden dolayı onlar çeneleri üzere, yüzükoyun düşüverdiler" demiştir. Bunlardan birinci madde, daha uygundur. Zira bu maddede kelimeye (mecazî değil), hakîkî mana verilmiştir.

Âyetteki "بِالْحَقِّ" ifâdesine gelince, bu, "Cenâb-ı Hak onları, adâletle helâk etti" demektir. Bu senin, bir kimse, verdiği hükümlerde adil olduğu zaman فُلَانٌ يَقْضِي بِالْحَقِّ"Falanca hak ile hükmeder" demene benzer. **Mufaddal** da bu kelimeye, "savuşturulamayacak bir şekilde" manasını vermiştir ki, bu tıpkı وَجَاءَتْ سَكْرَتُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ *"Ölüm sarhoşluğu (kaçınılmaz bir biçimde) geldi"* (Kâf, 19) âyeti gibidir.

فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَاءً *"...bir çerçöp haline getirdik"* cümlesine gelince, "غُثَاءً" kelimesi selin getirmiş olduğu çürümüş ve siyahlaşmış yaprak ve kütüklerdir. Nitekim فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَى *"Sonra da onu simsiyah çerçöp haline getirendir"* (A'râf, 5) âyeti de böyledir.

Cenâb-ı Hakk'ın فَبُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ *"Artık lanet olsun zâlimler güruhuna"* ifadesi ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"سُحْقًا، بُعْدًا، دَمْرًا" ve benzeri kelimeler, fiilleri yerinde zikredilen mastarlardır. Bunlar, **Sibeveyh**'in de dediği gibi, açıkça getirilmeyen fiillerle mansûb olan mastarlar cümlesindendir. O halde bu ifadenin takdiri بَعِدُوا بُعْدًا"... adamakıllı helâk oldular, lanete uğradılar" şeklindedir. Nitekim Arapçada, tıpkı رَشَدًا - رُشْدًا (Doğru yolu buldu. Doğru yolu bulmak...) denildiği gibi, "بَعَدَ - بُعْدًا وَبَعَدًا" de denilir.

İKİNCİ MESELE

Bu ifade, "hayır ve iyiliklerden uzaklaştırma" demek olan, "lanet" kelimesi gibidir. Allahu Teâlâ bunu, onları hafife alıp onları hor ve hakir kılma üslûbunda getirmiştir. Allah, onların başına bu azâbı, âhirette onların başına gelecek olan nimet ve mükafatlardan uzak olma azâbının,

kendilerinden sonrakilere bir ibret olsun diye, şu anda başlarına gelenden daha büyük olduğunu göstersin diye indirmiştir.

Üçüncü Kıssa: Yalanlama Âdeti

ثُمَّ اَنْشَاْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُونًا اٰخَرِينَ ﴿٤٢﴾ مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَاْخِرُونَ ﴿٤٣﴾ ثُمَّ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَاۜ كُلَّمَا جَاۤءَ اُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ فَاَتْبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَاهُمْ اَحَادِيثَۚ فَبُعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٤٤﴾

"Sonra onların peşinden de başka başka nesiller yarattık. Hiçbir ümmet, vaktini öne alamayacağı gibi, (bundan) geri de kalamazlar. Sonra, peyderpey (diğer) peygamberlerimizi gönderdik. Hangi ümmete peygamberi geldiyse onu yalanladılar. Biz de, onlardan kimini kiminin arkasına taktık ve onları, hikâyelere çevirdik... Artık iman etmeyen kavme lanet olsun" (Mü'minûn, 42-44)

Bil ki, Allah (c.c), Kur'ân-ı Kerîm'deki kıssaları, biraz önce de geçtiği gibi, bazen detaylı; burada olduğu gibi de, bazen kısaca anlatır. Bununla **Lût, Şuayb, Eyyub** ve **Yusûf** (a.s)'ın kıssalarının kastedildiği ileri sürülmüştür.

Cenâb-ı Hakk'ın ثُمَّ اَنْشَاْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُونًا اٰخَرِينَ *"Sonra onların peşinden de başka başka nesiller yarattık"* ifadesine gelince, bu, "Allah, memleketleri, mükelleflerden hali ve boş tutmamıştır. Onları yaratmış ve mükellefiyet çağına getirmiştir. Derken onlar, dünyayı ma'mûr etme hususunda kendilerinden öncekilerin yerini tutmuşlardır" demektir.

Ecel Meselesi

Âyetteki مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَاْخِرُونَ *"Hiçbir ümmet vaktini öne alamayacağı gibi, (bundan) geri de kalamazlar"* ifadesine gelince, her ne kadar "ecel" kelimesi, mutlak zikredildiği zaman onunla ölüm zamanının kastedildiği açık ise de, âyetteki bu ifadeyle, onların yaşama ve mükellef olma vakitleri (ecelleri) kastedilmiş olabileceği gibi, bununla o ümmetin ölüm ve helâk edilme zamanları da kastedilmiş olabilir. Böylece Allahu Teâlâ, her ümmetin, hayat ve ölümleri hususunda, öne alınamayan, geriye de bırakılamayan mukadder bir ecelleri bulunduğunu beyan buyurmuştur. O,

bu beyanı ile, kendisinin, eşya meydana gelmeden önce onları bildiğine ve o eşyanın, kendi ilmine uygun olarak meydana geldiğine dikkat çekmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Şüphe yok ki Allah'ın (tayin ettiği) müddet gelince geri bırakılmaz"* (Nûh, 4) âyetidir. Burada, şu iki mesele ele alınabilir.

BİRİNCİ MESELE

Ehl-i sünnet âlimleri, bu âyetin, maktûlün, kendi eceliyle öldüğüne delâlet ettiğini söyleyerek şöyle demişlerdir: "Şâyet o, ölüm zamanı gelmediği halde öldürülmüş olsaydı, o zaman ecel öne alınmış veya geriye bırakılmış olur ki, bu da bu nassa aykırı olur."

İKİNCİ MESELE

Ka'bî şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın "مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ" ifadesinden, "Onlar, iman etmemeleri halinde, azapları için belirlenmiş olan o vakti ileri geçemezler, ondan geri de kalamazlar" Cenâb-ı Hak, onların kökünü ancak, onların inatlarını artıracaklarını, kendilerinden hiçbir hayır gelmeyeceğini, hayatta kalmaları halinde başkasına hiçbir faydaları olmayacağını, yok edilmesi halinde, başkalarına hiçbir zararın dokunmayacağını bildiği zaman kazır, yok eder..." demek olup, bu tıpkı **Nûh** (a.s)'un *"Eğer sen onları bırakırsan kullarını yoldan çıkarırlar. Kötüden, öz kâfirden başka da evlat doğurmaz(lar)..."* (Nûh, 27) demesi gibidir.

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا *"Sonra, peyderpey (diğer) peygamberlerimizi gönderdik..."* buyruğuna gelince bu, "Biz, onları art arda yarattığımız gibi, peygamberler de onlara, aynı şekilde art arda gönderilmiştir..." demektir. **İbn Kesîr,** tenvinli olarak "تَتْرَى" (tetran) şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, tenvinsiz olarak "تَتْرَى" (tetra) şeklinde okumuşlardır ki, dilcilerin ekserisinin tercih ettiği, bu ikinci kullanıştır. Çünkü bu kelime, "uymak, tâbi olmak" anlamına gelen, "مُوَاتَرَةٌ" (muvâtereten), mastarından olmak üzere "فَعْلَى" (fa'lâ) veznindedir. Bu kalıb ise, tıpkı "دَعْوَى" ve "تَقْوَى" kelimeleri gibi, tenvin almazlar. Bu ifâdenin başındaki tâ da, vâv'dan bedeldir. Çünkü bu kelime, "tek, yalnız" manasına gelen, "اَلْوِتْرُ" (el-vitra) kelimesinden alınmıştır. **Vahidî** şöyle der: "Bu kelime, her iki kıraate göre de, ya mef'ûl-ü mutlaktır, yahut da, hâl yerine getirilmiş olan bir isimdir. Çünkü mana, (kelimenin takdiri), "مُتَوَاتِرَةً" (Mütevâtiraten-art arda gelenler olmak üzere) şeklindedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, كُلَّمَا جَاءَ أُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ *"Hangi ümmete peygamberi geldiyse onu yalanladılar..."* âyetine gelince bu, "Onlar, peygamberlerini

yalanlama hususunda, Allah'ın, suda boğma, ya da sayha ile helâk ettiği ve biraz önce de bahisleri geçen kimselerin yoluna girdiler" demektir. İşte bu manadan dolayı Cenâb-ı Hak فَاَتْبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا *"Biz de, onlardan kimini kiminin arkasına taktık"* buyurmuştur. Yani, "helâk olma hususunda..." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَجَعَلْنَاهُمْ اَحَادِيثَ *"ve onları, hikâyeye çevirdik"* âyetindeki "اَحَادِيثَ" (ehâdise) kelimesinin, "اَلْحَدِيثُ" (el-hadîsu) kelimesinin çoğulu olması mümkündür. اَحَادِيثَ رَسُولِ اللهِ "Allah Resûlü'nün hadisleri..." kelimesindeki "ehâdisu" kelimesi de, "el-hadîs" kelimesinin çoğuludur. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hak, onları helâk etme hususunda öyle bir noktaya vardı ki, onlar o noktada adeta sözlere döndüler. (Onlardan sadece sözle bahsedilir oldu). Bu sebeple onlardan ne bir şahıs, ne bir iz görünmez oldu. Onlardan geriye ancak, dillerde dolaşan ve böylece de ibret alınan söz kaldı" şeklinde olur.

Bunun, tıpkı "**udhûketu**" (gülünç şey) ve "**u'cûbetu**" (şaşırtıcı şey) kelimeleri gibi, "**uhdûsetun**" kelimesinin çoğulu olması da mümkündür, "**uhdûse**", insanların, oyalanmak, eğlenmek için, aralarında birbirlerine anlattıkları şeydir, masaldır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bir bedduâ, zem ve kınama üslûbuyla olmak üzere, فَبُعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ *"Şimdi, iman etmeyen kavme lanet olsun "* buyurmuş, bununla, onların bu dünyada helâk edildikleri gibi, âhirette de ebedî olmak üzere azaba uğratılarak helâk olmalarının da gözetilip beklendiğine işaret etmiştir ki bu, şiddetli bir tehdittir.

Dördüncü Kıssa, Hz. Musa (a.s)'nın Kıssasıdır

ثُمَّ اَرْسَلْنَا مُوسٰى وَاَخَاهُ هٰرُونَ بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٤٥﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهٖ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَ ﴿٤٦﴾ فَقَالُوٓا اَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ ﴿٤٧﴾ فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ ﴿٤٨﴾ وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾

"Daha sonra Musa'yı ve biraderi Harun'u, bunca mu'cizelerimizle ve apaçık hüccetimizle Firavun'a ve onun ileri gelenlerine gönderdik de, kibirlerine yediremediler. Onlar, mütekebbir ve zorba adamlar idi. Onun için dediler ki: "Kavimleri bize kölelik edip dururken, bizim

gibi olan iki beşere iman mı edecek mişiz?!" İşte onları yalanladılar ve helâk edilenlerden oldular. Andolsun ki, biz Musa'ya, belki hidâyete kavuşurlar diye o kitabı verdik" (Mü'minûn, 45-49).

Âyetlerden Burada Maksat

Âlimler, bu âyette yer alan *"âyetlerimiz"* tabiriyle neyin kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **İbn Abbas** (r.a): "Bunlar, şu dokuz mu'cizedir: Asâ, yed-i beyzâ, çekirge, bit veya kene, kurbağa, kan, denizin yarılması, kıtlık içinde geçen yıllar ve ürünlerin noksanlaşması" der. **Hasan el-Basrî** ise: "Bu tabirle "dinimiz" anlamı kastedilmiştir" demiş ve şu şekilde istidlâl etmiştir: "Şâyet bu ifâdeyle, **Hz. Musa** (a.s)'nın mu'cizeleri kastedilmiş olup, "apaçık hüccet" ifâdesiyle de yine mu'cizeleri kastedilmiş olsaydı, bu durumda bir şeyin kendi kendisine atfedilmiş olması gerekirdi..."

Doğruya en yakın olanı, birincisidir: Çünkü, bu ifâde, peygamberlerle birlikte zikredildiğinde bundan, mu'cizeler kastedilir. Onların bu hususta istidlâline gelince, buna da şu birkaç yönden cevap verilebilir:

1) "Apaçık bir hüccet" ifâdesiyle, **Hz. Musâ** (a.s)'nın en kıymetli ve en büyük mu'cizeleri kastedilmiş olabilir ki bu da, Asâ mu'cizesidir. Çünkü buna, Asâ'nın yılana dönüşmesi, sihirbazların uydurup öne sürdükleri sihirleri yutuvermesi, denizin yarılması, kendisiyle taşa vurulmak suretiyle, gözelerin ve suların fışkırması, onun **Musa** (a.s)'ya bekçi olması, mum olması, meyveli ağaca dönüşmesi, kova ve ip olması vb. nice pek çok mu'cize de taalluk etmektedir. İşte bu üstünlüklerin Asâ'ya tahsis edilmesinden dolayı Asâ müstakil olarak zikredilmiştir. Bu tıpkı Bakara, 98 âyetinde "melekler" ifâdesine **Cebrail** ve **Mikaîl** de dahil olmasına rağmen, **Cebrail** ve **Mikaîl** kelimelerinin ayrıca atfedilmesi gibidir.

2) "Âyetlerimiz" kelimesiyle, o mu'cizelerin kendisi; "sultan-ı mübîn" tabiri ile de, onların **Hz. Musa** (a.s)'nın doğruluğuna delâlet etme keyfiyetleri kastedilmiş olabilir. Bu böyledir, zira bunlar, her ne kadar "âyetler, mu'cizeler" olma hususunda peygamberlerin diğer mu'cizeleriyle bir müştereklik arz etseler bile, bunlar **Hz. Musa** (a.s)'nın (nübüvvetine, kuvvetle) delâlet etmelerindeki kuvvet bakımından diğerlerinden farklıdırlar.

3) "Apaçık hüccet" ile, **Hz. Musa** (a.s)'nın, bir yaratıcının varlığına, kendisini peygamberliğini ispata ve onlara asla kıymet vermediğine dair yapmış olduğu istidlâl hususunda onlara üstün gelişi kastedilmiştir.

Bil ki bu âyet, **Hz. Musa** (a.s)'nın mu'cizelerinin aynı zamanda **Hz. Harun** (a.s)'un da mu'cizeleri olduğuna ve aralarında nübüvvetin de müşterek olduğu gibi mu'cizelerin de müşterek olduğuna delalet etmektedir.

Firavun'un Evsafı ve İtirazları

Firavun ve kavminin önce sıfatları, sonra da onların şüpheleri zikredilmiştir. Onların sıfatları şu iki şeydir:

1) Kibir ve büyüklenme, taassup.

2) Dünya işlerinde durumları ileri, yüksek olan bir topluluk olmaları. Bu ifâdeyle, onların sayı ve kuvvet bakımından güçlü kuvvetli olmalarının kastedilmesi de muhtemeldir.

Hizmetçilerinin Dini Diye İnanmamaları

Onların şüphelerine gelince, bu onların اَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ *"kavimleri bize kulluk edip dururken, bizim gibi olan bir beşere iman mi edecek mişiz?!"* şeklindeki sözlerinin ifade ettiği hususdur. **Keşşâf sahibi** şöyle der; "Cenâb-ı Hak, اِنَّكُمْ اِذًا مِثْلُهُمْ *"Sizler, o halde onlar gibi olursunuz"* (Nisa 140) deyip de "اَمْثَالُهُمْ" (Emsalühüm) demeyip ve كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ *"Siz, hayırlı bir ümmetsiniz"* (Âl-i İmrân, 140) deyip de, "اَخْيَارَ اُمَّةٍ" demediği gibi, burada da "مِثْلَيْنَا" dememiştir. Bütün bunlar, îcaz (kısa anlatım)ın, Araplara, "iksâr", (çok söz söylemeden) daha sevimli olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu âyetle ileri sürülen şu iki hususa dayanır:

a) Onların, beşer olmaları. Ki bunun cevabı, daha önce geçmiştir.

b) **Hz. Musa** (a.s) ve **Hârun** (a.s)'un kavminin, **Firavun** ve kavminin adeta hizmetçileri ve köleleri olması. **Ebu Ubeyde,** Araplar, hükümdara yaklaşmak için dalkavukluk yapan herkesi, onun kulu kölesi gibi adlandırmaktadır. Şöyle denilmesi de muhtemeldir: O **Firavun,** ulûhiyyet iddia ediyordu. Böylece de o, insanların kendisinin kulları, ve onların ona gösterdikleri itaatin gerçek manada bir tapınma olduğunu iddia ediyordu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu şüphe onların gönüllerinde olabildiğince büyüyünce, onların yalanlamalarını açık bir biçimde ortaya koyduklarını beyan etmiştir ki, bu da âyetteki فَكَذَّبُوهُمَا *"İşte onları yalanladılar"* cümlesinden kastedilen hususdur. Bu yalanlama, onların helâk olmalarının bir

sebebi gibi olduğu gibi "فَكَانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ" cümlesini fâ-i takibiyye ile buna atfederek şöyle demiştir: "Onlar, Allah'ın haklarında boğulma hükmünü verdiği kimselerdendi. Çünkü boğulma işi, yalanlamanın hemen peşi sıra olmamıştır. Onların yalanlamalarının hemen peşinden gelen şey, Allahu Teâlâ'nın onların uygun bir vakitte böyle boğulmalarına hükmetmesidir.

Tevrat'ın Verilmesi

Cenâb-ı Hak وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ *"Andolsun ki biz Musa'ya, belki hidâyete kavuşurlar diye, o kitabı verdik"* buyurmuştur. **Kâdî** şöyle der: "Bu, "Allah, **Hz. Musa** (a.s)'ya **Tevrât**'ı, kavminin yalanlamasından ötürü vermemiştir. O, onlar sayesinde hidâyete ersinler diye **Tevrât**'ı vermiştir. Binâenaleyh onlar, bu büyük ve önemli açıklamaya rağmen, inkarlarında ısrar edip, bunu sürdürdükleri için, helâki hak etmişlerdir" demektir." **Keşşâf sahibi,** bu açıklamaya itiraz ederek şöyle der: لَعَلَّهُمْ *"Belki onlar"* kelimesindeki "onlar" zamirinin, **Firavun** ve adamlarına râcî sayılması câiz (doğru) değildir. Çünkü **Tevrât** İsrâiloğullarına, **Firavun** ve adamlarının boğulmasından sonra verilmiştir. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, *"Andolsun ki biz evvelki nesilleri helak ettikten sonra Musa'ya, o kitabı verdik"* (Kasas, 43) âyetidir.

Binâenaleyh doğru mana: "Biz **Musâ** (a.s)'ya böylece onlar, o kitabın hükümleri ve va'z u nasihatleriyle amel etsinler diye o kitabı verdik" şeklindedir. Öyleyse Cenâb-ı Hak, bu ifâdede **Hz. Musa** (a.s)'nın âilesini ve kavmini kastederek, "**Musa** (a.s)'ya kitabı verdik" demiştir. Bu tıpkı, kavimleri murat edilerek, "Haşim, Sakîf" denilmesi gibidir.

Beşinci Kıssa, Hz. İsa (a.s) ve Hz. Meryem Kıssasıdır

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ ﴿٥٠﴾

"Meryem'in oğlunu da, anası (Meryem'i) de bir âyet kıldık. Onları, düz ve akarsuya malik bir tepede barındırdık" (Mü'minûn, 50).

Onlara "Âyet" Denilmesinin İzahı

Bil ki **Meryem**'in oğlu, **Hz. İsâ** (a.s)'dır. Allahu Teâlâ, onu babasız yaratıp, daha bebek iken, beşikte iken konuşturduğu ve onun eliyle, anadan

doğma körleri ve alaca hastalarını iyileştirip, ölüleri canlandırdığı için, bir âyet (mu'cize) olarak bildirmiştir. **Hz. Meryem** (a.s)'e gelince, Allahu Teâlâ onun da, **Hz. İsâ** (a.s)'ya erkeksiz olarak hâmile kaldığı için, bir mu'cize kılmıştır. **Hasan el-Basri** şöyle der: **Hz. İsâ** (a.s) gibi, annesi **Meryem**'de daha bebek iken konuşmuştur. Bu, Hak Teâlâ'nın, *"Bu, Allah katındandır. Çünkü Allah, dilediğine hesapsız rızık verir"* (Âl-i İmran, 37) âyetinden anlaşılan hususdur. **Hz. Meryem** (a.s), aynı zamanda bebek iken hiç kimsenin memesinden süt emmemiştir. **Kâdî:** "Eğer bu böyle ise, o zaman bu **Hz. Zekeriyyâ** (a.s)'nın bir mu'cizesi olmuş olur. Çünkü **Hz. Meryem** (a.s), bir peygamber değildir, olamaz" demiştir. Biz de diyoruz ki, "**Kâdî** bu sözü, onlarca (Mu'tezile'ce) hem irhâs, hem de evliyanın kerameti câiz (mümkün) olmadığı için söylemiştir. Fakat bize göre, bu ikisi de câizdir. Binâenaleyh **Kâdî**'nin söylediği söze itibar edilmez. Doğruya en yakın olan, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Meryem** (a.s) ile **Hz. İsa**'yı, bizzat doğumları itibariyle, birer âyet (mu'cize) kılmıştır. Çünkü **Hz. İsâ** (a.s), babasız doğmuş; **Hz. Meryem** (a.s) de onu ersiz doğurmuştur. Binâenaleyh onların her ikisi de, doğumda alışılmış, âdet olan şeyi bozan, bu enteresan noktada müşterektirler. Yapılan bu izahın, daha doğru olduğuna şu iki şey delâlet eder:

1) Hak Teâlâ, *"Meryem'in oğlunu da, anası (Meryem'i) de bir âyet kıldık"* buyurmuştur. Çünkü mu'cize onların elinde değil, bizzat kendilerinde zuhûr etmiştir. Binâenaleyh bu, ölüleri diriltme gibi, **Hz. İsâ** (a.s)'nın elinde zuhûr eden mu'cizeler manasına anlaşılmasından daha evlâdır. Çünkü bu doğum hadisesi, hem **Hz. İsâ** (a.s)'da hem de **Hz. Meryem** (a.s)'de tahakkuk eden bir mu'cizedir. Yine onların her ikisinin beşikte iken konuşmaları da böyle bir mu'cizedir. Fakat bunlar dışındaki mu'cizeler, **Hz. İsa** (a.s)'da değil, onun elinde zuhûr eden mu'cizelerdir.

2) Allahu Teâlâ, *"iki âyet"* dememiş, *"bir âyet"* demiştir. Binâenaleyh bu ifadeyi, ancak ikisinin toplamı ile, ikisinin müşterek oldukları bir hususa hamletmek daha evladır. Bu müşterek husus da, sadece **Hz. İsâ** (a.s)'da olan mu'cizeler değil, her ikisinin ortak olduğu doğum hadisesidir.

Rabve'nin İzahı

Hak Teâlâ'nın وَاٰوَيْنَاهُمَا اِلٰى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ *"Onları düz ve akarsuya mâlik bir tepede barındırdık"* ifadesi, "Biz, bir "rabve"yi onların sığınağı kıldık" demektir. Bu kelime, râ'nın üç türlü harekesi ile, "**rabve**", "**ribve**" ve "**rubve**" ve "**rubâve**", "**ribâve**", "**rebâve**" kelimelerinin hepsi de, "yüksek yer,

tepe" manasınadır. **Katâde** ve **Ebu'l-Âliye,** bu yerin, **Beyt-i Makdis** arazisi olan, "**İliyâ**" olduğunu söylerken; **Ebu Hureyre** (r.a) burasının "**Remle**" olduğunu söylemiştir. **Kelbî** ve **İbn Zeyd,** bu yerin **Mısır** olduğunu ileri sürerlerken, ekseri âlimler, bunun **Dimeşk (Şam)** beldesi olduğunu söylemişlerdir. **Mukâtil** ve **Dahhâk** da, bunun **Şâm**'ın sulak arazileri olduğunu söylemişlerdir.

Karâr ve Ma'în Kelimeleri

"**Karâr**" kelimesi, düz ve geniş toprak parçası manasınadır. **Katâde,** bu ifadeye, "meyveli ve sulu yer" manası vermiştir. Yani, "Orada yerleşmiş olanlar, meyveli olduğu için orada karar kılmış, kalmışlar" demektir.

"**Ma'in**" ise, yeryüzünde akan su demektir. Böylece Hak Teâlâ, **Hz. Meryem**'e verdiği nimetlerin mükemmelliğine, bu kısa özlü ifade ile işâret etmiştir. "**Ma'in**" kelimesinin manası hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu kelime, İsm-i mef'ûldür. Çünkü akarsu, ortada olduğu için, göz ile idrâk olunur (yani ma'îndîr). Bu kelime, birisi bir şeyi gözü ile gördüğünde kullanılan, "عَانَهُ" fiilinden türemiştir.

2) **Ferra** ve **Zeccâc:** "İstersen sen bu kelimeyi, ma'ûn mastarından, fa'îl vezninde bir isim de kabul edebilirsin. Bu durumda bunun aslı ma'n (suyun akışı) kelimesi olur. Ma'ûn ise, fa'ûl vezninde olup, aynı köktendir" demişlerdir. **Ebu Ali** şöyle der: "Ma'în, inkıyâd edilen, karşı çıkılmayan kolaylık; ma'ûn ise, verene kolay olan demektir." Âlimler şöyle demiş erdir: "Bu barındırmanın sebebi şudur: **Hz. Meryem,** oğlu **İsâ** (a.s)'yı o tepeye götürmüş ve orada on iki yıl kalmıştır. O ikisini, **Meryem**'in amcaoğlu **Yusûf** götürmüştü. **Hz. Meryem,** kralları öldükten sonra âilesine, yurduna dönmüştür. İşte bu sûredeki kıssaların sonu burasıdır. Allah en iyi bilendir.

Resullere Verilen Emir

يَآ اَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا اِنِّى بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٥١﴾
وَاِنَّ هٰذِهٖٓ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَاَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ ﴿٥٢﴾ فَتَقَطَّعُوٓا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ
زُبُرًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٥٣﴾ فَذَرْهُمْ فِى غَمْرَتِهِمْ حَتّٰى حِينٍ ﴿٥٤﴾

أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ ﴿٥٥﴾ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٦﴾

"Ey Resuller, temiz ve helâl olan şeylerden yiyin, güzel amellerde bulunun. Çünkü ben, ne yaparsanız hakkıyla bilenim. Bu sizin tek olan ümmetinizdir. Ben de sizin Rabbinizim. Öyleyse benden ittikâ edin (beni sayın). Fakat o kavimler, dinlerde muhtelif fırkalara ayrılmak, her fırka kendi elindeki din ile böbürlenmek suretiyle parça parça oldular. Şimdi sen onları bir zamana kadar, sapıklıkları içinde bırak. Onlar kendilerine yardım ettiğimiz mal ve evlât ile kendilerine hemen aceleden hayır verdiğimizi mi sanıyorlar? Onlar işin farkında değiller" (Mü'minûn, 51-56).

Toplu Emrin İzahı

Bil ki âyetteki, *"Ey Resuller"* hitabı, zâhiren bütün peygamberlere yöneliktir. Fakat bu mümkün değildir. Çünkü peygamberler değişik zamanlarda, ayrı ayrı gönderilmişlerdir. Binâenaleyh onların hepsine birden, böyle hitap edilebilir. İşte bu problemden ötürü, âlimler bu âyeti şu değişik şekillerde izah etmişlerdir:

1) Bu, "Her peygambere, kendi zamanındaymış gibi, bu şekilde nidâ edildiğini ve dinleyenin, bu işin bütün peygamberlere bu şekilde nida edildiğine ve bu tavsiyenin hepsine yapıldığına, binâenaleyh bu tavsiyenin benimsenip, amel edilmesi gerektiğine inanmaları için, bunun tavsiye edildiğini bildirmektir" demektir.

2) Bununla, Peygamber Efendimiz (s.a.s) kastedilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, geçmiş peygamberlerin haber ve kıssaları sona erdikten sonra buyurmuştur. Fakat bunu cemi sîgasıyla zikretmiştir. Bu tıpkı, bir kimseye, "Ey millet, benden eziyetinizi çekin" demek gibidir. Hak Teâlâ'nın, **Nu'aym b. Mes'ud**'u kastederek, *"Onlar öyle kimselerdir ki halk (yani Nu'aym) kendilerine şöyle demişti"* (Âl-i İmrân, 173) demesi de böyledir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, Hz. Muhammed (a.s)'e bu şekilde hitap ederken, Peygamber (a.s)'in bu ağır mükellefiyetin sadece kendisi üzerinde olmadığını, aksine her peygamber için bulunduğunu anlayıp bilmesi için,

bütün peygamberlerin bir arada bulunmaları halinde, işte bu şekilde bir hitaba muhatap olmalarını beyân etmiştir.

3) **Muhammed b. Cerir (et-Taberi)**'ye göre buradaki "Resuller" ile, **Hz. İsâ** (a.s) kastedilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Hz. İsâ** (a.s)'nın, yeme-içme işlerini içeren yerini anlattıktan sonra böyle buyurmuştur. Bir de rivâyet edildiğine göre, **Hz. İsâ** (a.s), annesinin "gazlinden" yani dokumacılığından yer içerdi. Birinci görüş, doğruya daha yakındır. Çünkü, âyetin lafzına daha uygundur. Bir de, **Şeddâd b. Evs**'in kız kardeşi, **Umm-ü Abdillah**'tan şu rivâyet edilmiştir: Allah'ın Resûlü Hz. Muhammed (s.a.s)'e, oruçlu iken, sıcağın çok aşırı olduğu bir günde iftar zamanı, bir bardak süt gönderdim. Fakat o sütü bana geri göndererek: "Bu sana nereden geldi?" diye sordu. Ben de: "Koyunumdan" cevabını verdim. Sonra o yine gönderip: "O koyun nereden?" diye sordurdu. Ben: "O koyunu malımla (paramla) satın aldım" deyince, artık sütü kabul etti. Sonra bizzat Peygamber (s.a.s)'in yanına gidip: "Ya Resûlallah, sütü niçin (önce) geri çevirdin?" dedim, o, بِذٰلِكَ اُمِرَتِ الرُّسُلُ اَنْ لَا يَاْكُلُوا اِلَّا طَيِّبًا وَلَا يَعْمَلُوا اِلَّا صَالِحًا *"Peygamberler bununla, yani sadece tayyib (helâl ve temiz şeyleri) yemekle* ve *sâlih amel etmekle emrolunmuşlardır"* buyurmuştur. [38]

Tayyibat Ne Demektir?

Âyetteki **"tayyibât"** hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) **Tayyibât,** helâl olan şeyler demektir. Rızıktan tayyip olanların, helal, saf (temiz) ve kavam olanlar olduğu söylenmiştir: Helâl kendisinde Allah'a isyan olmayan; saf, kendisinde Allah unutulmayan; kavam ise, nefsi gemleyen ve âklı muhafaza eden demektir.

2) Bu, yiyecek ve meyvelerden, leziz ve hoş olanlar demektir. Böylece Hak Teâlâ, nübüvvet ve onun gereklerini yerine getirme her ne kadar ağır olsa da, Peygamber'e, diğer insanlara mubah kıldığı gibi, tayyibatı yemeyi mubah kıldığını bildirmiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ, peygamberlerine, *"Ey Resuller, tayyibâttan yiyin"* buyurduğu gibi, Mü'minlere de, *"Ey iman edenler, size rızık olarak verdiğimiz tayyibâttan yiyin"* (Bakara, 172) buyurmuştur. Bil ki âyetteki, *"Tayyibâttan yiyin"* emrini *"sâlih amellerde bulunun"* emrinden önce getirmesi, sâlih amelden önce, helâl lokmanın bulunması gerektiğine (sâlih amelin, helal lokmaya bağlı olduğuna) delâlet eder gibidir.

38 **Kenzu'l-Ummâl**, 4/9250.

Âyetteki إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ *"Çünkü ben, ne yaparsanız hakkıyla bilenim"* cümlesi, peygamberlere bildirdiği emre muhâlefet etme konusunda bir sakındırmadır. Binâenaleyh bu, onca kıymetlerine rağmen bu, peygamberler için bir sakındırma olduğuna göre, diğer insanlar için haydi haydi bir sakındırma olur.

Hak Teâlâ'nın وَإِنَّ هَٰذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ *"Şu sizin tek olan ümmetinizdir. Ben de sizin Rabbinizim. Öyleyse benden ittika edin (beni sayın)"* emrini Enbiyâ suresinde tefsir etmiştik (92. âyet). (Yine de bununla ilgili iki mesele var:

***BİRİNCİ MESELE:* İslâm Dininin Aslında Bir Olduğu**

Bu, "O peygamberler, helâl lokma yeme ve sâlih amellerde bulunmada ittifâk ettikleri, aynı oldukları gibi, tevhitte ve Allah'a isyandan ittikâ konusunda da müttefiktirler" demektir.

Buna göre eğer, "Onların şeriatleri muhtelif olduğuna göre, dinleri nasıl müttefik (aynı) olur?" denilirse, biz deriz ki: "Buradaki dinden murat, onların Allah'ın zâtı ve sıfatları konusunda ihtilâf etmeyişleri, aynı inançta oluşlarıdır. Şeriatlerine gelince, bunlardaki farklılığa, "dindeki farklılık" denilemez. Bu tıpkı temiz kadınlar ve hayızlı kadınlar hakkında "Mükellefiyetleri farklı farklı olsa dahi dinleri birdir" denilmesi gibidir. İşte burada da böyledir. Âyetteki, *"Ben de sizin Rabbinizim. Öyleyse benden ittikâ edin"* buyruğu buna delâlet eder. Böylece Cenâb-ı Hak, bununla, o peygamberlerin dinlerinin, Allah'ı tanıma ve O'na isyanda ittikâ etmede aynı olduğuna, şeriatleri farklı olsa bile, bu hususta şeriatlerinin farklılığının bir tesiri olmadığına dikkat çekmiş gibidir.

İKİNCİ MESELE

Buradaki edat, müste'nef bir cümlenin başı olarak "**inne**" şeklinde meksur okunduğu gibi, "**li enne**" (çünkü) manasında olarak "**enne**" şeklinde ve şeddesiz olarak ve "إِنَّ"den muhaffef "إِنْ" şeklinde de okunmuştur, "**ümmetüküm**" kelimesi, bunun haberi olarak merfûdur.

Hak Teâlâ'nın فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا *"Fakat o kavimler işlerinde muhtelif fırkalara ayrılarak parça parça oldular"* ifadesi, "O peygamberlerin ümmetleri, işlerini aralarında paramparça ettiler" demektir. Buradaki *"parça parça oldular"* ifadesinde, onların alabildiğine ihtilaf ettikleri manası yatmaktadır, "işlerinde" ifadesi ile de, "din ile ilgili işlerinde" manası kastedilmiştir. Âyetteki, "**zübür**" kelimesi, "**zebûr**"un çoğulu olarak böyle

okunmuştur. Bu, "Muhtelif kitaplar" demektir, yani "onlar dinlerini çeşitli dinlere çevirdiler." Yine bu kelime, "**Züber**" şeklinde okunmuştur. Bu da, parçalar, bölümler, kısımlar demektir. Bu okuyuşa göre kelime, زُبَرَ الْفِضَّةِ وَالْحَدِيدِ "Gümüş ve demir parçaları" ifadesinden alınmadır. Yine bu kelime, tıpkı "rusul" kelimesinin "ruslün" şeklinde kullanılışı gibi, bâ'nın sukûnu ile "**zübran**" şeklinde de okunmuştur. **Kelbî, Mukâtil** ve **Dahhâk,** Cenâb-ı Hakk'ın bu ifâde ile Mekke müşriklerini, Mecûsî, Yahûdi ve Hıristiyanları kastettiğini söylemişlerdir.

Her Ümmet Kendi Dinini Beğenir

Hak Teâlâ'nın كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ *"Her fırka kendi elindeki din ile böbürlenmekte"* ifadesi, "Onlardan her ümmet kendisine din edindiği şeyi beğenir, onunla neşelenir, gururlanır. Ancak kendisinin hak yolda ve kazançlı olduğunu, başkalarının hep batıl yolda, zararda ve hüsranda olduğunu sanır, buna inanır" demektir.

Cenâb-ı Hak, onların, dinleri hususunda paramparça olduklarını belirtince, bunun peşinden tehdidini getirerek فَذَرْهُمْ فِي غَمْرَتِهِمْ حَتَّى حِينٍ *"Şimdi sen onları, bir zamana kadar, sapıklıkları içinde bırak"* buyurmuştur. Bu hitap, Hz. Muhammed (s.a.s)'edir. Buna göre Cenâb-ı Hak, "O kâfirleri, cehâletleri içinde bırak" demek istemiştir. "**Gamre**", insanın boyunu aşan su demektir. Buna göre, sanki onların içinde bulundukları cehâlet ve şaşkınlıkları, akıllarını aşan ve boğan bir şey gibi olmuş olur. **Hz. Ali** (a.s) bu, bu ifâdeyi "غَمَرَاتِهِمْ" şeklinde okumuştur.

Âlimler "**hîn**" (süre) kelimesi ile ilgili olarak şu izahları yapmışlardır:

a) Ölene kadar,

b) Görene kadar,

c) Azaba kadar.

Bu hususta adet şudur: Bu söz söylenir ve bununla bir pişmanlık manası kastedilir. Bu hasret ve pişmanlık da, Cenâb-ı Hak onlara, üzerlerinde oldukları dinlerin bâtıl, neticesinin kötü olduğunu bildirdiği zaman olur. Yine bu pişmanlık, âhirette hesap verirken tahakkuk eder. Yine bu kabir azabı esnasında sorguya çekilirken tahakkuk eder. Binâenaleyh bu ifade, bütün bu manalara hamledilmelidir.

O kavim (kâfirler) dünyada büyük bir nimet içinde olunca, o nimetlerin, üzerinde oldukları (batıl) dinlerinden ötürü, kendilerine dünyada verilmiş

bir mükâfat sanabilirler. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak durumun hiç de böyle olmadığını beyan ederek اَيَحْسَبُونَ اَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ * نُسَارِعُ لَهُمْ فِى الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ *"Onlar kendilerine yardım ettiğimiz mal ve evlât ile kendilerine hemen aceleden hayır verdiğimizi mi sanıyorlar"* buyurmuştur.

Buradaki fiiller, yâ ile, fâili Allahu Teâlâ olmak üzere, "يُمِدُّهُمْ" ve "يُسَارِعُ" (yardım etti, hemen verdi) şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşa göre âyetin manası şu iki şekilde olur:

a) "Bu yardım etme, sırf isyanda ilerlesinler ve günahları artırsınlar diye olmuştur. Onlar ise, bunu kendilerine peşin verilmiş bir hayır ve mükâfat sanırlar" Buradaki "...بَلْ " (belki) ifadesi, اَيَحْسَبُونَ *"sanıyorlar mı"* fiilinden ötürü getirilmiş bir istidrâktir (onların zanlarını reddedip, doğrusunu belirtmek içindir.) Yani, "Onlar hayvanlara ne kadar da benziyorlar. Çünkü hayvanların akılları olmadığı için, bu verilen nimet üzerinde tefekkür edip, bunların bir İstidrâç mı (azdırmak için verilen bir şey mi), yoksa hayırlarla yapılan gerçek bir yardım mı olduğunu anlayamazlar."

Bu âyet tıpkı, *"Onların ne malları, ne evlâtları seni imrendirmesin"* (Tevbe, 55) âyetinde ifade edildiği gibidir. **Yezid b. Meysere**'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Allah bir peygambere şöyle vahyetmiştir: "Kulum, kendisini benden uzaklaştırması için, dünyâyı vermemden ötürü sevinir mi? Bana yaklaşması için, dünyâyı ondan alırsam sabırsızlık eder mi?" **Yezid b. Meysere** bunu rivâyet ettikten sonra, tefsir etmekte olduğumuz âyeti okumuştur.

Hasan el-Basri'nin de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **Hz. Ömer** (r.a)'e **Kisrâ**'nın bilezilkleri getirilmiş. O da onu alıp, **Sürâka** (r.a)'nın koluna takmış ve bilezik omuzuna kadar çıkmıştır. Bunun üzerine **Hz. Ömer** (r.a), "Allah'ım, ben senin Peygamberi'nin senin yolunda infak etmek için eline mal geçmesini arzu ettiğini gördüm, biliyorum sen malı onun nazarında değersiz kıldın. Yine, **Ebu Bekir** (r.a)'in de böyle kıymetli malları infâk etmekten hoşlandığını da biliyorum. Allah'ım bu, taraf-ı ilâhinden **Ömer** için bir tuzak (bir imtihan) olmasın" demiş ve peşine bu âyeti okumuştur.

b) Hak Teâlâ, onlara bu nimetleri, gönülleri her şeyden uzak olsun ve Hak aşkıyla meşgul olabilsinler diye vermiştir. Binâenaleyh durum böyle olduğu halde, onlar haktan yüz çevirince, onların aleyhlerine gerekli olan hüccet kuvvet kazanmış olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, بَلْ لَا يَشْعُرُونَ *"Onlar işin farkında değiller"* buyurmuştur.

Gerçek Mü'minlerin Vasıfları

إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٨﴾
وَالَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾ وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَى
رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ ﴿٦٠﴾ أُولَٰئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ ﴿٦١﴾

"Hakikaten Rablerinin haşyetinden rikkate gelenler, Rablerinin âyetlerine iman etmede sebat gösterenler, Rablerine şirk koşmayanlar, Rablerinin huzuruna dönecekleri için yürekleri korkarak, vereceklerini verenler.. İşte bunlar, hayırlarda yarışırlar ve bunlar onun için tâ önde giderler." (Mü'minûn, 57-61).

Bil ki Hak Teâlâ, öncekileri, *"Onlar kendilerine yardım ettiğimiz mal ve evlât ile, kendilerine hemen aceleden hayır verdiğimizi mi sanıyorlar"* buyurarak, tenkit edip, sonra da, *"Onlar işin farkında değiller"* buyurunca, bundan sonra, hayırlarda yarışan ve bunun farkında olanların özelliklerini saymıştır. Bunlar şu dört sıfattır:

Haşyet

Birinci sıfat: Bu, âyetteki إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ *"Hakikaten Rablerinin haşyetinden rikkate gelenler"* ifadesi ile anlatılmıştır. **"İşfâk"**, alabildiğine rikkat ve zayıflığı bilme ile birlikte olan korku demektir. İşte bundan dolayı bazıları, "Cenâb-ı Hak, işfâk ve haşyeti, burada te'kid için birlikte zikretmiştir" derken, bazıları da "haşyet"i, ilâhî azaptan korkma manasına almışlardır. Buna göre mana, "Onlar, Rablerinin azabından tir tir titreyenlerdir" şeklinde olur. Bu, **Kelbî** ve **Mukâtil**'in görüşüdür. Bazıları da "işfâk"ı, korkunun neticesi, semeresi manasına almışlardır ki bu netice de, taati sürdürmek, ona devam etmek demektir. Buna göre mana, "Onlar, Rablerinden korkmalarından ötürü, O'na taate devam eden ve O'nun rızasını ciddiyetle elde etmeye çalışanlardır" şeklinde olur. Sözün özü şudur: "Haşyet"te, "işfâk" derecesine, yani haşyetin zirvesine varan kimse, dünyada Allah'ın gazabından, âhirette azabından çok korkar ve böylece günahlardan alabildiğince sakınır.

Âyetlere İman

İkinci sıfat: Bu, âyetteki, وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ *"Rablerinin âyetlerine imân etmede sebat gösterenler"* ifadesi ile anlatılmıştır. Bil ki Allah'ın âyetleri varlığına delâlet eden mahlûkatıdır. O âyetlere iman ise, onları tasdik etmek demektir. Onları tasdik etmek, eğer onlar var oldukları için ise, bu zaten iki kere iki dört edercesine malum ve açıktır, dolayısıyla böyle bir tasdikte bulunan kimse övgüye lâyık olmaz. Yok eğer, bunlar bir yaratıcının varlığının âyet ve delilleri ise, bu hususlar, kendilerine ancak üzerinde düşünmeyle ulaşılabilen şeylerden olur. İşte bunu yapan, böyle düşünen kimsenin, mutlaka bir yaratıcısının varlığını ve sıfatlarını anlayıp, tanıması gerekir. Kalpte böyle bir bilgi tahakkuk edince, dil ile ikrar (bunu söyleme) zaten olur ki, işte iman budur.

Şirkin Her Çeşidinden Uzaklık

Üçüncü sıfat: Bu, وَالَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ *"Rablerine şirk koşmayanlar"* ifadesi ile anlatılan hususdur. Bu ifade ile, Allah'ın birliğini tasdik edip, O'nun ortakları olmadığını söyleme manası kastedilmemiştir. Çünkü bu mana, *"Rablerinin âyetlerine iman etmede sebat gösterenler"* ifadesinde mevcuttur. Aksine bununla şirk-i hafîye (gizli şirke) düşmeme kastedilmiştir. Bu da, insanın, ibadetlerinde ihlaslı olması, onların sırf Allah'ın rızası ve Zât-ı Bârîsi için yapması (riyâya düşmemesidir.) Allah en iyi bilendir.

Tâatin Kabul Endişesini Taşımak

Dördüncü sıfat: Bu, وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ *"Rablerinin huzuruna dönecekleri için yürekleri korkarak vereceklerini verenler"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu, "vermeleri gereken şeyi veren, infâk edenler" demektir. Binâenaleyh bu ifâdeye, ister zekât ve keffâret gibi, Allah'ın hakkı olan (farzlardan) olsun, isterse emanet, borç, çeşitli hak ve vazifeler gibi, insanların hakkı olan şeylerden olsun, verilmesi gerekli olan her hak girer.

Cenâb-ı Hak böylece bunun ancak, onlar bunu yürekleri korkarak yaptıkları zaman fayda vereceğini beyan buyurmuştur. Çünkü noksan yapmak veya başka sebeplerden ötürü tam yerine getirememe endişesiyle ibadet eden kimse, işte bu korkusundan ötürü, o ibadeti hakkıyla yapabilmek için son derece gayret sarf eder.

Hz. Âişe (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'e: *"Rablerinin huzuruna dönecekleri için yürekleri korkarak vereceklerini verenler"* âyetinin anlattığı kimseler, zina edip, içki içip, hırsızlık yapıp, bu işlerinden ötürü Allah'tan korkan

kimseler midir?" diye sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s): *"Hayır, ey Sıddîkın (Ebu Bekir'in) kızı... Bunlar, namaz kılan, oruç tutan, tasadduk eden ve bu işlerinin yanı sıra hep Allah korkusunu, kalplerinde taşıyan kimselerdir"* diye cevap vermiştir.

Bil ki bu sıfatların sıralaması, son derece güzeldir. Çünkü birinci sıfat, uygun olmayan şeylerden sakınmayı gerektiren şiddetli bir korkunun varlığına; ikinci sıfat taatlerde riyâyı terke; üçüncü sıfat da, bu üç sıfatı birlikte bulunduran kimsenin taatlerini, kusurlu yapma endişesi içinde yaptığına delâlet eder. Bu ise, sıddîkların en ileri makamıdır. Cenâb-ı Hak o noktaya ulaşmayı bizlere nasip etsin. (Amin).

İmdi eğer, "Sizler, Hak Teâlâ'nın *"yürekleri korkarak"* ifadesinin, "verenler"e mi, yoksa, daha önce sayılan bütün sıfatlara mı râcî olduğunu söylüyorsunuz?" denilirse, biz deriz ki: "Evlâ olan, bu ifâdenin, her dört sıfat ile de ilgili olmasıdır. Çünkü verme işi, diğer amellerden daha üstün değildir. Çünkü maksat, bütün bunların, kusurlu yapma endişesiyle duyulan bir korku içinde yapılmalarıdır. Binâenaleyh bu vasıfları taşıyan kimse, bu vazifeleri hakkıyla yerine getirmiş olur. Fakat, bu son ifadenin وَالَّذِينَ يَأْتُونَ مَا اٰتَوا "yapacaklarını yapan" şeklinde okunması halinde, söylenecek söz açıktır. Çünkü bununla şu mana murat edilmiş olur: "Onlar, günahlardan sakınma, iman ve amele yönelme gibi, yaptıkları ve işledikleri her şeyi, acaba, kusurlu mu yapıyoruz endişesiyle yaparlar."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu korkunun sebebinin ne olduğunu beyân etmiştir. Bu da onların, mükâfat görme, sorguya (hesâba) çekilme, defterlerin açılması, amellerin araştırılması, âhirette pişmanlığın fayda vermemesi ve oradaki hükmün Mâlikü'l-Mülk Allah tarafından olması gibi hususlardan ötürü, Rablerine döneceklerini bilmeleridir.

Hayırlara Koşma ve Yarışma

Cenâb-ı Hak, ihlaslı mü'minlerin bu sıfatlarını zikrettikten sonra, أُولٰئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ *"İşte bunlar hayırlarda yarışırlar"* buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bununla, onların taatlere alabildiğine arzu duydukları ve saygı (ihtiram) için değil de, vaktinden sapmasın, elden kaçmasın diye, o taatlere koşmaları, onları yapmada acele etmeleri kastedilmiştir.

b) Onlar, dünyada iken, çeşitli fayda ve ikramların hemen verilmesini isterler. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Nihâyet Allah onlara hem dünya nimetini,*

hem âhiretin güzel mükâfatını verdi. Allah iyi hareket edenleri sever" (Âl-i İmran,148) ve *"Biz ona dünyada bir güzellik vermiştik. Şüphesiz ki o, âhirette de mutlaka sâlihlerdendir"* (Nahl, 122) buyurmuştur. Çünkü onlara, bunlar çabucak verilince, onlar da bunları elde etmek için çabuk hareket etmiş ve bunların hemen olmasını istemişlerdir. Bu izah, bir önceki âyete daha uygun olduğu için, son derece güzeldir. Çünkü bunda, kâfirlerde bulunmadığı belirtilen sıfatların, mü'minlerde olması söz konusudur. Buradaki fiil, "يُسْرِعُونَ" şeklinde de okunmuştur.

Hak Teâlâ'nın "وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ" ifadesi, ya "Onlar, bu yarışmayı o hayırlar için yaparlar" yahut "Onlar insanlarla hayır hususunda yarışırlar" yahut da, "Onlar, bu hayırlar için yarışırlar" demektir. Yani onlar bu hayırlara, âhiretten önce koşup yetişirler. Çünkü bunlar onlara, dünyada, peşin olarak verilmiştir. Bu ifadenin, haberden sonra gelen ikinci haber olması da mümkündür. Buna göre tıpkı هُمْ لَهَا "Sen onun içinsin, o da senin için" denilmesi gibi, "Onlar hayırlar içindir" Yani "birbirlerine uygunlar" manasınadır. Daha sonra "Onlar, önde gidenlerdir" manasında "سَابِقُونَ"denilmiştir.

Takat Dışı Mükellefiyet Yok

وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٢﴾ بَلْ قُلُوبُهُمْ فِى غَمْرَةٍ مِنْ هٰذَا وَلَهُمْ اَعْمَالٌ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ ﴿٦٣﴾ حَتّٰٓى اِذَآ اَخَذْنَا مُتْرَفِيهِمْ بِالْعَذَابِ اِذَا هُمْ يَجْـَٔرُونَ ﴿٦٤﴾ لَا تَجْـَٔرُوا الْيَوْمَ اِنَّكُمْ مِنَّا لَا تُنْصَرُونَ ﴿٦٥﴾

"Biz, hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını teklif etmeyiz. Nezdimizde hakkı söyleyen bir kitap vardır. Onlar asla haksızlığa uğratılmazlar. Hayır, onların kalpleri bundan cahildir. Hem onların bundan başka bizzat işlemekte oldukları daha nice amelleri vardır. Nihâyet refah içinde olanları, azap ile yakaladığımız vakit, hemen feryat edip, yardım isteyeceklerdir. Bugün boşuna sızlanıp yardım istemeyin. Çünkü siz, bizden yana, yardım olunmayacaksınız"
(Mü'minûn, 62-65).

Vus' Kelimesinin İzahı

Bil ki Allahu Teâlâ, ihlaslı mü'minlerin ibadet durumlarını zikredince, kulların amelleriyle ilgili şu iki hükmü zikretmiştir:

1) O, *"Biz, hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını teklif etmeyiz"* buyurmuştur. **Vus'**un, ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) **Mufaddal,** bunun "tâkat" manasına olduğunu söylerken,

b) "tâkat"ın bir alt derecesi manasına olduğu da söylenmiştir. Bu ikinci görüş, Mu'tezile, **Mukâtil, Dahhâk** ve **Kelbî**'nin görüşüdür. Bunlar, bunun bu manada olduğuna şöyle delil getirirler: "Buna "**vus'** " denmesi, insanın fiili bunu **vus'** ettiği, içine aldığı ve zorlanmadığı ve gücü ona dar gelmediğinden dolayıdır" Böylece Cenâb-ı Hak, o ihlaslı kimselerin, yapabildiklerinden çoğu ile mükellef tutulmadığını beyân buyurmuştur. Nitekim **Mukâtil** şöyle der: "Ayakta namaz kılamayan, oturarak; oturarak namaz kılamayan da imâ ile namaz kılsın. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Biz, hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını teklif etmeyiz"* buyurmuştur." Mu'tezile bu âyete dayanarak, "teklif-i mâlâ yutâk"ın olamayacağını söylemiştir. Bu hususdaki sözümüz daha önce geçmişti.

2) Hak Teâlâ, *"Nezdimizde hakkı söyleyen bir kitap var. Onlar asla haksızlığa uğratılmazlar"* buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, *"Bu, sizin hakkınızda ancak hakkı söyleyen kitabımızdır"* (Câsiye, 29) *ve "(Bu kitap) küçük-büyük hiçbir şey bırakmamış, hepsini (tek tek) yazmış"* (Kehf, 49) âyetleridir.

Bil ki Hak Teâlâ "kitabı", sanki açıklama yapan, konuşan bir kimseye benzetmiştir. Halbuki kitap konuşmaz. Fakat, hakkı söylediği zaman, konuşan ve içindekini dışa döken kimse gibi, kitap da âdetâ içindekileri ortaya vurur. Buna göre eğer, "Bu kitabın kendilerine arz edildiği o kimseler, Allah'ın yalan söylemesinin imkânsız olduğuna, yahut da yalan söyleyebileceğine inanırlar. Binâenaleyh eğer onlar Cenâb-ı Hakk'ın yalan söylemesinin imkânsız olduğuna inanıyorlarsa, böyle bir kitap olsa da olmasa da O'nun söylediği her şeyi doğru kabul ederler. Yok eğer onlar Cenâb-ı Hakk'ın yalan söyleyebileceğini düşünüyorlarsa, Allah o kitaba, yapılanın aksini yazabileceği için, o kitaba güvenmez. Dolayısıyla her iki duruma göre de, bu kitabın ne faydası var?" denilirse, biz deriz ki: Allah dilediğini yapar. Ama bununla beraber, meleklerden görevli olanlar için, bunda bir faydanın bulunduğu göz ardı edilemez.

Âhirette Haksızlık Edilmez

Hak Teâlâ'nın وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ *"Onlar asla haksızlığa uğratılmazlar"* ifâdesinin bir benzeri de, *"Onlar (bütün) istediklerini hazır bulurlar. Rabbin hiçbir (kimseye) haksızlık etmez"* (Kehf, 49) âyetidir. Mu'tezile şöyle der: "Zulüm (haksızlık), ya cezanın artırılması (fazla verilmesi), ya mükâfatın noksan verilmesi, yahut rastgele azap edilme, yahut da insanlara, güçlerinin yetmeyeceği mükellefiyetleri yüklemek suretiyle olur. Böylece bu âyet, hem kulun, kendi fiillerinin yaratıcısı olduğuna, aksi halde ona azap etmenin bir zulüm olacağına, hem de Allahu Teâlâ'nın, insanları güç yetirilemeyecek şeylerle mükellef tutmadığına delâlet etmektedir."

Mu'tezile'ye şöyle cevab verilir: "Allahu Teâlâ, (mesela) **Ebû Leheb**'i imanla mükellef tutup, iman da Cenâb-ı Hakk'ın haber verdiği her konuya inanmayı gerektirince ve **Ebû Leheb**'in iman etmeyeceği de O'nun haber verdiği şeylerden olunca, **Ebû Leheb**'i imanla mükellef tutmak, kendisini imân etmeyeceğine imân etmekle mükellef tutmak olur. Böylece, sizin ileri sürdüğünüz delil, aleyhinize döner."

Kâfirin Kalbinin Cahilliği

Hak Teâlâ'nın, بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِنْ هٰذَا *"Hayır, onların kalbleri bundan câhildir"* ifadesi ile ilgili olarak da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu, kâfirlerle ilgilidir. Çünkü, bu mü'minlere değil onlara uygun düşer. Zirâ, *"Bundan câhildir"* ifadesi ile, "Onlar, Kur'an'da beyân ettiğimiz şeyden câhildirler" yahut "Hakkı söyleyen o kitaptan câhildirler" veyahut da, "müşfiklerin vasfı olan şeyden câhildirler, habersizdirler" manası kastedilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَهُمْ اَعْمَالٌ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ *"Hem onların, yani kâfirlerin bundan başka daha nice amelleri vardır"* ifadesi, "Onların bu cahilliklerinden ve küfürlerinden başka, daha nice kötü işleri vardır" demektir. İşte bu noktada bazıları, "Allahu Teâlâ, bununla onların o andaki amellerini kastetmiştir" derken, bazıları da, "Hayır, O bununla, onların gelecekteki amellerini kastetmiştir" demişlerdir. Bu ikincisi, doğruya daha yakındır. Çünkü, bunun peşinden gelen, هُمْ لَهَا عَامِلُونَ *"Onlar, onu işlerler"* cümlesi gelecek zamanı ifâde etmeye daha yakındır. Cenâb-ı Hak böyle buyurmuştur. Çünkü bu husus, Allah'ın ilminde, hükmünde ve Levh-i Mahfuz'da, bu şekilde belirlenmiştir. Binâenaleyh onların şâki olacakları hususunda, Allah'ın ezeli

ilmi bulunduğu için, yüzünden cehenneme girecekleri amellerde bulunmaları gerekir.

2) **Ebû Müslim**'in tercihine göre, bu âyetler mü'minlerin vasfı olarak belirtilen "müşfiklerin" sıfatlarıyla ilgilidir. Buna göre Allahu Teâlâ, onların sıfatlarını saydıktan sonra, *"Biz hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını teklif etmeyiz"* buyurmuştur. Gücün yettiği en son şey ise, o "müşfiklerin" yaptıkları şeylerdir. Buna göre âyet, "nezdimizde, onların amellerini muhafaza eden, hakkı söyleyen bir kitap vardır. Onlar asla haksızlığa uğratılmazlar. Aksine onların yaptıkları her amellerinin mükâfatı eksiksiz verilir" manasındadır. Hak Teâlâ'nın âyetteki, *"Onların kalpleri bundan câhildir"* ifâdesi de, yine o müşfikleri (mü'minleri) şaşkın olarak nitelendirmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar, bu korku ve endişeden ötürü, amellerinin makbul mu, merdud mu olduğu hususunda şaşkın vaziyettedirler. Halbuki onların bundan başka, geçmişte yaptıkları ve yapacakları, nâfile ve çeşitli hayırlardan daha nice amelleri vardır" buyurmaktadır. Daha sonra Allahu Teâlâ, sözü yine, *"Nihâyet refah içinde olanları azap ile yakaladığımız vakit"* buyurarak, kâfirleri anlatmaya döndürmüştür."

Bil ki **Ebû Müslim**'in bu görüşü daha evlâdır. Çünkü sözü bilhassa, müşfiklerle (daha önce bahsedilmiş olan o mü'minlerle) ilgili bir manaya almak mümkün olduğunda, daha sonra gelen bir konuyla ilgili kılmaktan daha evlâdır. Kişi bazen, tıpkı amellerinin korunup kaydedildiği belirtilerek şerden sakındırıldığı gibi, aynı üslupla bazen hayra da teşvik edilirler. Fikri-zikri hep âhiretle meşgul olduğu zaman, bazen insan "kalbi câhil kimse" diye de nitelenebilir ki bununla, onun kalbine, amellerinin makbul olup olmadığı; yahut ibadetleri gerektiği gibi yapıp yapamadığı endişesinin hükümran oluşu kastedilir. Buna göre eğer, "O halde, âyetteki *"bundan"* ifadesiyle ne kastedilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Bu, mü'minlerin haşyet ve işfâklarına (endişelerine) ve bu iki hususun onların kalplerini tamamen sarmasına bir işarettir."

Hak Teâlâ'nın, حَتّٰى اِذَا اَخَذْنَا مُتْرَفِيهِمْ بِالْعَذَابِ *"Nihâyet refah içinde olanları azap ile yakaladığımız vakit"* ifadesi hakkında, **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Buradaki "**hattâ**", kendisinden sonra bir cümlenin başladığı, "**hatta**"dır. Bundan sonra gelen cümle ise, âyetteki şart cümlesidir. Bil ki buradaki "hüm" (onlara) zamirinin, daha önce bahsedilmiş olan, kâfirlerle ilgili olduğunda şüphe yoktur. Çünkü azap, ancak onlara yakışır.

Âyetteki "**azab**" hususunda da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bununla, Bedir günü o kâfirlerin başına gelen (hezimet) kastedilmiştir.

b) Bununla, âhiret azabı kastedilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o kâfirlerden nimete gark olanların, başlarına bir azap geldiğinde, bunun şiddetinden ötürü nasıl bağırıp çağırdıklarını, feryad u figan ettiklerini, yardım istediklerini beyan buyurmuştur. Onların başlarını yere eğdirmek için, işte o zaman, *"Bugün boşuna sızlanıp yardım istemeyin. Çünkü siz, bizden yana yardım olunmayacaksınız."* Binâenaleyh "Cenâb-ı Hakk'ın başınıza gelmesini murat ettiği şeyleri sizden geri çevirecek hiçbir güç-kuvvet yoktur" denilir. Allahu Teâlâ bu beyanı ile, onların kıyamet günü böylesi bir pişmanlık ve hasrete düşeceklerine işaret etmek istemiştir. Bu onları bu dünyada inkârlarını bırakmaya ve imân ile taate yönelmeye bir teşvik gibidir. Çünkü onlar, şu anda bu teşvikten istifâde edebilirler.

Bu Tebliği Nasıl Olur da Anlamıyorlar

قَدْ كَانَتْ اٰيَاتِى تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ ﴿٦٦﴾ مُسْتَكْبِرِينَ
بِهٖ سَامِرًا تَهْجُرُونَ ﴿٦٧﴾ اَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ اَمْ جَآءَهُمْ مَا لَمْ يَاْتِ اٰبَآءَهُمُ الْاَوَّلِينَ
﴿٦٨﴾ اَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٦٩﴾ اَمْ يَقُولُونَ بِهٖ جِنَّةٌ بَلْ جَآءَهُمْ
بِالْحَقِّ وَاَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٠﴾ وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ اَهْوَآءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمٰوٰتُ
وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ بَلْ اَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧١﴾ اَمْ
تَسْـَٔلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرّٰزِقِينَ ﴿٧٢﴾

"Karşınızda âyetlerimiz okunuyordu da, siz bunu kibrinize yediremeyerek gerisin geri dönüyor, geceleyin de hezeyanlarda bulunuyordunuz. Bu hak sözü iyice düşünmediler mi hiç? Yoksa kendilerine, evvelki babalarına gelmemiş olan bir şey mi geldi? Yahut kendi peygamberlerini kabul etmediler de onlar, şimdi onu inkar mı edecekler? Yoksa onda bir delilik var mı diyorlar? Bilakis o, onlara hakkı getirmiştir. Fakat onların çoğu hakkı çirkin görenlerdir. Eğer hak onların hevâ ü heveslerine tâbi (ona göre) olsaydı, gökler, yer ve her ikisinde bulunan kimseler muhakkak ki fesâda uğrardı.

Hayır, biz onlara "zikir"lerini getirdik. Onlarsa, "zikir"lerinden yüz çeviriyorlar. Yoksa sen onlardan harç mı istiyorsun. İşte Rabbinin harcı, o daha hayırlıdır. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır" (Mü'minûn, 66-72).

Kur'ân'a Karşı Tavırları

Bil ki Allahu Teâlâ, biraz önce o kâfirlere yardım etmeyeceğini beyan edince, bunun peşinden sebebini de getirmiştir. Bu sebep şudur: Onlar, ne zaman Allah'ın âyetleri okunsa, şu üç şeyi yaparlar:

a) Onlar, gerisin geri dönüp giderler. Bu Hak'tan tamamen kaçıp uzaklaşanlar için bir darb-ı mesel (teşbih)dir. Bu, âyetteki, فَكُنْتُمْ عَلٰى اَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ *"Gerisin geri dönüyorsunuz"* ifadesi ile anlatılmıştır. Yani "sizler, o âyetlerden ve okunan şeylerden, tıpkı ökçesi üzeri dönüp, gerisin geri giden kimse gibi, kaçıyorsunuz" demektir.

b) Âyetteki, مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ *"Bunu kibrinize yediremeyerek"* ifadesi ile anlatılan hususdur.

"Bunu" zamirinin neye râci olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır.

1) Bu, Beyt-i Atîk'e veya Harem'e râcidir. Onlar, "Bize hiç kimse galip gelemez, çünkü biz, Harem sakinlerindeniz" diyorlardı. Bu zamiri, onlara râci kılmayı sağlayan şey, onların Beyt-i Atîk'le övünmekle meşhur olmalarıdır. Onlar için bir övünç kaynağı olmasa bile, ancak onlar oranın idarecileri ve görevlileriydiler.

2) Bu ifâdeyle, "Bu gidip gelişle kibirlenerek" manası kastedilmiştir.

3) "بِهِ"deki bâ harf-i cerrinin, "سَامِرًا" ifadesine taalluk etmesidir. Buna göre mana, "onlar, geceleyin, Kur'ân'ı dillerine dolayarak sohbet ediyorlardı" şeklinde olur. Bu üçüncü durum, Kur'ân kendilerine okunduğu zaman yaptıkları şeydir. Onlar, geceleyin Kâbe'nin etrafında toplanıyor, sohbet ediyorlardı. Onların genel olarak sohbetleri, Kur'ân'dan bahsetmek, onu sihir ve şiir diye adlandırmak ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e sövüp saymaktı. Onlar, Kâbe'nin etrafında bu tür hezeyanlarda bulunuyorlardı. "سَامِرًا" kelimesi, cemî manasına kullanılması hususunda, tıpkı "اَلْحَاضِرُ" (orada bulunanlar) kelimesi gibidir. Bu ifade, "سُمَّرًا" (Summeran) şeklinde okunduğu gibi, "سَامِرًا يَهْجِرُونَ" (sâmiran yehcirûn) şeklinde de okunmuştur. Çirkin söz söylediği zaman bir kimse hakkında "اَهْجَرَ فِى مَنْطِقِهِ" ifadesi kullanılır.

Hâ'nın fethasıyla "**el-hecru**", hezeyân ve saçmasapan söz; dammesiyle de "**el-hucru**", kötü söz demektir. Veyahut bu kelime, bir kimse hezeyanda bulunduğunda "هَجَّرَ" (Heccera) ifâdesinden alınmıştır.

Onların İddialarının Çürütülmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların hallerini vasfedince, onların bu tür şeylere yönelmelerinin mutlaka şu dört şeyden ötürü olduğunu beyan ederek reddiyede bulunmuştur:

1) Onların, Kur'ân'ın varlığının delili hususunda düşünmemeleri ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksa Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı?"* (Muhammed, 24) âyetinden anlaşılan hususdur. Böylece Cenâb-ı Hak, Kur'ân adı verilen o sözün onlara malum olduğunu ve onların, Kur'ân'ın, fesahat bakımından Arapların kelâmından farklı olduğunu, tutarsızlıktan ve çelişkiden daima uzak olduğunu ve o Kur'ân'ın, Yaratıcı'yı tanımayı ve bir bilmeyi gerektiren şeylere dikkat çekmesi açısından, bu hususta düşünme imkânları bulunduğunu; o halde batılı bırakıp hakka dönmeleri için, bu hususta düşünmemelerinin manasızlığını beyân buyurmuştur.

2) Peygamberlerin gelişinin, âdetin hilâfına bir iş olduğuna inanmaları. Ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, اَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ اٰبَاءَهُمُ الْاَوَّلِينَ *"Yoksa kendilerine, evvelki babalarına gelmemiş olan bir şey mi geldi?"* âyetinden anlaşılan hususdur. Bu böyledir, zira onlar, ümmetlere peygamberlerin art arda geldiğini, onlara mu'cizeler gösterdiklerini ve ümmetlerin bir kısmının yalanlayıp kökünü kazıma azabıyla helâk olduklarını biliyorlardı. Binâenaleyh bu durum onları, tasdikte bulunmaya çağırmaz mı?

3) Onların, Hz. Muhammed (s.a.s) nübüvvet iddiasında bulunmadan önce, onun dürüstlüğünü ve güzel özelliklerini bilmiyor olmalarıdır. Bu, *"Yahut kendi peygamberlerini kabul etmediler de onlar, şimdi onu inkar mı edecekler?"* âyetinin ifâde ettiği hususdur. Cenâb-ı Hak bu ifadeyle onların, Hz. Muhammed (s.a.s) risâlet iddiasında bulunmadan önce, onun son derece emin ve sadık olduğuna, yalan ve kötü huylardan iyice uzak olduğuna; onu "emin" diye adlandırmada ittifak ettikten sonra, nasıl da yine onların onu yalanladıklarına dikkat çekmiştir.

Cinnet İsnat Etmeleri

4) Onların, onun deli (mecnûn) olduğuna inanıp, "Onu, peygamberlik iddiasında bulunmaya sevk eden şey, onun deliliğidir" demeleridir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın اَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ *"Yoksa onda bir delilik var mı diyorlar?"*

âyetinden kastedilen hususdur ki, bunun da fâsit olduğu ortadadır. Çünkü onlar, onun, insanların en akıllısı olduğunu, deli olanın bu denli kesin deliller ve mükemmel hükümler getiremeyeceğini, ona buğzedenlerin onu bu şekilde adlandırdıklarını, en kesin bir biçimde biliyorlardı. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu deliliği, o onların kendisine uymasını umduğu için nisbet etmişlerdi. Halbuki bu, onlara göre imkânsız bir şeydi. Bu nedenle de ona, delilik isnadında bulunmuşlardı.

b) Onlar, bunu, halk tabakası Hz. Muhammed (s.a.s)'e uymasın diye, onlara böyle bir hüküm vermek için, nisbet etmişlerdi. İşte bundan dolayı, onlar bu sözü, onu küçük düşürmek için isnat etmişlerdi.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bütün bu hususları sayıp döküp, yanlış oluşlarına da dikkat çekince بَلْ جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ *"Bilakis o, onlara hakkı getirmiştir. Fakat onların çoğu hakkı çirkin görenlerdir"* buyurmuştur. Bu, "onlar, taklide sarılıp, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini ikrar etmeleri halinde makamlarının elden gideceğini, riyâsetlerinin haleldâr olacağını bildikleri için, hakkı istememiş, çirkin görmüşlerdir" demektir.

Hak Kâfirlerin Hevasına Tabi Olmaz

Buna göre şâyet, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat onların çoğu"* ifadesinde, onların azının, hakkı kerih görmedikleri manası mevcuttur" denilirse, biz deriz ki: Onların içinde kavminin alay etmesi endişesiyle yüz çevirerek imanı terk eden kimseler bulunuyordu. Ve yine onlar, "Biz buna, hakkı kerih gördüğümüz için değil, bu, atalarımızın dinini terk etmek olduğu için karşı çıkıyoruz" diyorlardı. Nitekim, **Ebû Talib** hakkında nakledildiği gibi. Daha sonra Cenâb-ı Hak, hakkın hevâya tâbi olamayacağına, tam aksine mükellefe düşenin, hevâsını bırakıp hakka tâbi olması gerektiğini beyan buyurmuştur. Böylece o, hevâya ittibâ etmenin, büyük bir fesâda iletip götüreceğini beyan buyurarak وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ *"Eğer hak onların hevâ ü heveslerine tâbi (ona göre) olsaydı gökler, yer, ve her ikisinde bulunan kimseler muhakkak ki fesâda uğrardı"* demiştir. Bunun ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

a) O topluluk, hakkın, Allah'ın yanı sıra birtakım başka ilahlar da edinmekte olduğunu sanıyorlardı. Ancak ne var ki, bu doğru olmuş olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şâyet kainatta Allah'tan başka ilahlar olsaydı, onlar fesada*

uğrardı" (Enbiya, 22) âyetini tefsir ederken, "temânu" delilinde açıkladığımız gibi, yer ile gökte fesat meydana gelirdi.

b) Onların heva ü hevesleri, putlara tapmada ve Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlama hususundadır. Halbuki, bu iki husus da fesât kaynağıdır. Âyette bahsedilen "hak" İslâmdır. Binâenaleyh, âyetin manası, "şâyet İslâm, onların sözlerine uymuş olsaydı, Allah, bu âlem kaldığı müddetçe, orada birtakım fesatların meydana geleceğini bilir. Ki bu, âlemin bozulmasını ve yok edilmesini gerektirir" şeklinde olur.

c) Onların fikirleri, çelişiktir. Binâenaleyh hak, onların hevâlarına uymuş olsaydı, tenakuz olurdu ve âlemin nizamı bozulurdu. Bu görüş, **Kaffâl**'indir.

O بَلْ اَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ *"Biz onlara "zikir"lerini getirdik"* âyetinde geçen "zikr" ile, Kur'ân ve delilleri kastedildiği ileri sürüldüğü gibi, bununla, "Hayır, onların şeref ve övünçleri, Peygamber (s.a.s) sayesinde, ondan ötürüdür" manasının kastedildiği de söylenmiştir. Bu iki görüş, birbirine yakındır. Çünkü Peygamber'in gelmesinde, delillerin beyânı, delillerin gelişinde de, Peygamber'in beyânı vardır. Binâenaleyh, bunlar birbirleriyle iç-içedirler. Âyette bahsedilen "zikr" ile, va'z u nasihatta bulunup sakındırma mânâsının kastedildiği de ileri sürülmüştür. Yine bunun, onların temenni edip de, *"Eğer nezdimizde evvelkilerden bir kitap olsaydı, elbet biz de Allah'ın ihlâsa erdirilmiş kullarından olurduk"* (Sâffât, 168-169) dedikleri şey olduğu da ileri sürülmüştür. Bu ifade, "بِذِكْرَاهُمْ" şeklinde de okunmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in herhangi bir nefrete sebep olmaması için, onlardan herhangi bir şey ummadığını, beyân ederek, اَمْ تَسْئَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ *"Yoksa sen onlardan harç mı istiyorsun? İşte Rabinin harcı, o daha hayırlıdır, o, rızık verenlerin en hayırlısıdır"* buyurmuştur. Âyetteki "خَرْجًا" kelimesi "خَرَاجًا" şeklinde de okunmuştur: **Ebû Amr İbn el-Alâ** şöyle der: **"harc,** senin tasadduk edip verdiğin; **harac** ise, vermen gerekli olan şeydir." Bunun sebebi, harc'ın mânâsının, harâc'ınkinden daha hususi olmasıdır. Bu senin, "Lafzın çokluğu, mananın çokluğuna delâlet eder" prensibinden hareketle خَرَاجُ الْقَرْيَةِ "Topraktan alınan vergi" ve خَرْجُ الْكِرْدَةِ "şahıstan alınan vergi" demen gibidir. İşte bundan ötürü, "خَرْجًا فَخَرَاجُ رَبِّكَ" şeklinde okuyanların kıraati güzel olmuştur. Buna göre mana, "Yoksa sen, onların hidâyetlerine karşılık, halkın sana az bir bağış vermesini mi istiyorsun? Halbuki, Hâlık'ın çok olan bağış ve

hibesi, daha hayırlıdır. Böylece Cenâb-ı Hak bu ifadeyle, bu töhmetin, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında çok yakışıksız olduğuna, binâenaleyh, işte bundan dolayı onların, onun sözünü kabul etmekten kaçınmalarının caiz olmayacağına dikkat çekmiştir. Böylece de Cenâb-ı Hak, bütün bu âyetleriyle onların asla mazûr sayılmayacaklarına ve her bakımdan önlerine (delillerden) set çekilmiş olduğuna dikkat çekmiştir. **Cübbaî** şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, "وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ" ifâdesi, kullardan hiç kimsenin, O'nun gibi nimet ve rızık vermeye muktedir olamayacağına ve kullara lütfetme hususunda O'nunla boy ölçüşemeyeceğine delâlet ettiği gibi, yine bu âyet, onların birbirlerini rızıklandıracaklarına da delâlet eder. Aksi halde Cenâb-ı Hakk'ın, "وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ" demesi caiz olmazdı"

Münkirlerin Azgınlığı

وَإِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٧٣﴾ وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ ﴿٧٤﴾ وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلَجُّوا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٥﴾

"Hakikatte sen onları, doğru bir yola davet ediyorsun. Âhirete iman etmeyenler, mutlaka yoldan sapanlardır. Eğer biz onlara acıyıp da kendilerindeki zararı giderecek olursak, yine serseri bir biçimde, azgınlıklarında muhakkak devam ve inat edeceklerdir"
(Mü'minûn, 73-75).

Bil ki, Cenâb-ı Hak, o kavmin metodunun çarpık, bozuk olduğunu beyân edince, bunun peşinden Hz. Peygamber (s.a.s)'in getirdiği şeylerin doğru olduğunu açıklayan ifadeye yer vererek وَإِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *"Hakikaten sen onları, doğru bir yola davet ediyorsun"* buyurmuştur. Çünkü, doğruluğuna delilin delâlet ettiği şey, doğruluk babında, dosdoğru bir caddeden daha beliğ ve etkilidir. وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ ifadesine gelince bu, "Âhirete inanmayanlar, bu yoldan yüz çevirirler" demektir. Çünkü doğruluk yolu tektir. Ona muhalif olanlar ise pek çoktur.

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ *"Eğer biz onlara acıyıp da kendilerindeki zararı giderecek olursak"* ifadesine gelince, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Bununla, açlık ve diğer dünyevî zararlar kastedilmiştir.

b) Bununla, öldürülme ve esir edilme zararları kastedilmiştir.

c) Bu, âhiret sıkıntısı ve azabıdır. Böylece Cenâb-ı Hak, onların, inât ve ısrarda, artık dünya yurduna dönüşü olmayan bir noktaya vardıklarına ve içinde bulundukları küfürlerinde alabildiğince ısrar ettikleri için, *"Geri gönderilseler bile, yine vazgeçirilmek istendikleri şeylere döneceklerdir"* (En'âm, 28) âyetinde de ifâde edildiği gibi, aynı şeyi yine yapacaklarını beyân buyurmuştur.

لَلَجُّوا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ cümlesi ise, "Onlar şaşkın şaşkın, bu sapıklıklarını devam ettirirler" manasındadır.

Ders Alınacak İlahi İcraat

وَلَقَدْ اَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ ﴿٧٦﴾ حَتّٰٓى اِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ اِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٧﴾ وَهُوَ الَّذِىٓ اَنْشَاَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾ وَهُوَ الَّذِى ذَرَاَكُمْ فِى الْاَرْضِ وَاِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٩﴾ وَهُوَ الَّذِى يُحْىٖ وَيُمِيتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٨٠﴾

"Celalim hakkı için biz onları, evvelce (açlık) azabıyla yakaladık da, yine Rablerine baş eğmediler. Onlar, yalvarıp yakarmazlar. Nihâyet üzerlerine, azabı çetin bir kapı açtığımız vakit, onlar bunun içinde ümitsizlikle donup kalmışlardır. O, sizin için, o kulakları, o gözleri ve o gönülleri yaratandır. Ne az şükredersiniz. O, sizi, yeryüzünde yaratıp türetendir. Hepiniz ancak O'na dönüp toplanacaksınız. O, hem dirilten, hem öldürendir. Gece ile gündüzün birbirini takip etmesi de O'nun eseridir. Hala, aklınızı kullanmayacak mısınız?"

(Mü'minûn, 76-80)

Nüzul Sebebi

Âlimler âyetteki *"Celalim hakkı için biz onları, azapla yakaladık"* ifâdesi hakkında, şu şekillerde ihtilâf etmişlerdir:

a) **Sümâme İbn Esâl el-Hanefî,** Müslüman olup **Yemâme**'ye katılınca, Mekkelilerden yiyeceği kesti. Böylece, Allahu Teâlâ da onlara, birkaç yıl kıtlık verdi. Öyle ki, derileri, laşeleri yediler. Derken **Ebû Süfyân,** Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek: "Sen, âlemlere rahmet olarak geldiğini iddia etmedin mi? Sonra da, atalarımı kılıçla, çoluk çocuğumu da açlıkla öldürdün. Allah'a duâ et de, bu kıtlığı bizden kaldırsın" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) duâ etti, Allah da onlardan bunu kaldırdı. İşte bunun akabinde de bu âyeti indirdi. Buna göre mana, "Biz onları açlıkla da muaheze ettik. Ama onlar itaat etmediler." olur.

Başka İzahlar

b) Bu, Bedir günü, onların başına gelen, öldürülme ve esir edilme hadisesidir. Yani, "Bu, bunca şiddetine rağmen, onları imana sevk etmedi" demektir. Bu, **el-Esamm**'ın görüşüdür.

c) Bununla, geçmiş ümmetlerden azaba duçar olanlar kastedilmiştir, فَمَا اسْتَكَانُوا ifâdesindeki fâil vâv'ının mercii ise müşrik Araplar olup, "onlar, Rablerine boyun eğmediler" manasındadır. Bu görüş de, **Hasan el-Basrî**'dendir.

d) "Dünyadaki sıkıntı, mükellefe, âhiret sıkıntısından daha yakındır. Binâenaleyh, onlara dünyevî sıkıntılar tesir etmediğine göre, âhiret sıkıntısı da böyledir" demek olup bu da, onların, *"geri gönderilseler bile, yine vazgeçirilmek istendikleri şeylere dönecekleri"* (En'âm, 28)'ne delâlet eder.

Âyetteki حَتّٰى اِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ *"Nihâyet üzerlerine, azabı çetin bir kapı açtığımız vakit"* cümlesi hakkında şu iki izah yapılmıştır:

1) Bu, "Biz onlara, ölümden ve esir edilmekten daha şiddetli olan açlık kapısını açtığımızda" demektir.

2) Bu, "Onlara cehennem ateşiyle azap edildiğinde, işte o zaman ümitsizlikten dona kalırlar" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Kıyamet kopacağı gün günahkârlar, ümitsizlikten susacak"* (Rûm, 12) ve *"Onlardan hafifletilmeyecek. Onlar bunun içinde ümitsiz susacaklardır"* (Zuhruf, 75) âyetleri gibidir. "**İblâs**", her türlü hayırdan ümit kesmek demektir. Bunun, hasret içinde kalakalma olduğu da söylenmiştir. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir.

Bazı Sorulara Cevaplar

Birinci soru: "**İstekâne**" fiili hangi babdandır?

Cevap: Bu kelime, "sükûn" kökünden ve istif'al babından fiil-i mâzî olup, "bir oluştan başka bir oluşa, geçti" demektir. Bu tıpkı, bir halden bir hale geçme manasına kullanılan, "اِسْتَحَالَ" fiili gibidir. Bu kelimenin, yine "sükûn" kökünden, ifti'âl babından fiil-i mazi olması da mümkündür. Ne var ki ayne'l-fiilinin fethası İşba' yapılmıştır.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak niçin bu fiili, mazi, "يَتَضَرَّعُونَ" fiilini muzâri olarak getirmiştir?

Cevap: Çünkü mana, "Biz onları imtihan ettik ama, onlarda bu imtihan neticesinde bir istikânet, bir itaat göremedik. Bunların âdeti, kendilerine şiddetli azabın kapıları açılmadıkça yalvarıp yakarmamaktır" Şeklindedir. Âyetteki "fetehnâ" kelimesi, "فَتَحْنَا" şeklinde de okunmuştur.

Üçüncü soru: Atıf, aynı cinsler arasında yapıldığı zaman güzel olur. Binâenaleyh âyetteki, *"O, sizin için, o kulakları, o gözleri ve o gönülleri yaratandır"* ifadesi ile, bundan önceki ifadeler arasında hangi münasebet vardır?

Cevab: Hak Teâlâ, sanki o kâfirlerin, delilleri dinlemekten, ibret almaktan ve hakikatleri düşünmekten alabildiğine yüz çevirdiklerini beyân buyurunca, uzuvlarını, yaratılış sebebi olan yerlerde kullanmayanların, âdeta onları yok saymış olduklarına dikkat çekmek için, mü'minlere, "Bütün bunları size verip, bu işlere muvaffak kılan O'dur" buyurmuştur. Bu tıpkı, *"Ne kulakları, ne gözleri, ne gönülleri onlara hiçbir şekilde fayda vermedi"* (Ahkâf, 26) âyeti gibidir. Bu, o kâfirlerin mahrum oluşunun ve mü'minlerin elde edişinin sadece Allah'tan olduğuna dikkat çekmek içindir.

Bil ki Allahu Teâlâ, nimetlerinin büyüklüğünü şu şekillerde beyan buyurmuştur:

a) Kulak, göz ve kalp verdiğini bildirerek Hak Teâlâ, bu üç uzvu özellikle zikretmiştir. Çünkü istidlâl, bunlarla yapılır. Daha sonra da, bu nimetlere karşı şükredenlerin az olduğunu haber vermiştir. **Ebû Müslim** şöyle der: "Bununla, "Az da olsa onların içinde şükredenler vardır" manası kastedilmemiştir. Bu tıpkı, nimeti inkâr eden kâfir kimselere "Falancanın şükrü ne kadar da az!" denilmesi gibidir"

b) Âyette, وَهُوَ الَّذِى ذَرَاَكُمْ فِى الْاَرْضِ *"O, sizi yeryüzünde yaratıp türetendir"* ifadesi ile anlatılan nimet. Âyetteki "ذَرَاَكُمْ" kelimesine خَلَقَكُمْ(sizi yaratan) manası verilmiştir. **Ebû Müslim,** bunun "O, sizi yeryüzünde, birbirinizin

zürriyeti olarak türetmiştir. Böylece çoğaltmıştır" manasına gelebileceğini ve tıpkı, *"Ey Nûh ile beraber (gemide) taşıdığımız zürriyetler"* (İsrâ, 3) âyeti gibi olduğunu söylemiştir. Buna göre şimdi biz âyetin mânâsının, "O, sizi yeryüzünde, birbirinizden ürer hale getiren ve kıyamet günü de sizi, kendisinden başka hiçbir hâkimin bulunmadığı bir meydanda (mahşerde) toplayandır" şeklinde olduğunu söyleyebiliriz. Böylece onların orada toplanmaları, Allah için bir mekan manasında olmaksızın, Allah'a varıp toplanmaları kabul edilmiştir.

c) Âyetteki وَهُوَ الَّذِى يُحْيِى وَيُمِيتُ *"O, hem dirilten, hem öldürendir"* ifadesi ile anlatılan husus. Bu, "Hayat nimeti en büyük nimetlerden olsa da sona ericidir. Hak Teâlâ bu nimeti verse bile, bundan esas maksat, âhiret yurduna geçiştir.

d) Âyetteki, وَلَهُ اخْتِلَافُ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ *"Geceyle gündüzün birbirini takip etmesi de O'nun eseridir"* ifadesi ile anlatılan nimet. Bunun nasıl bir nimet olduğu malumdur.

Daha sonra Hak Teâlâ, bütün bu hususlara ibret nazarıyla bakmamaktan sakındırarak, اَفَلَا تَعْقِلُونَ *"Hala aklınızı kullanmayacak mısınız?"* buyurmuştur. Çünkü bu ifade, zecr ve tehdide delâlet eder. Bu kelime, "اَفَلَا يَعْقِلُونَ" şeklinde de okunmuştur.

Önceki Münkirleri Taklit

بَلْ قَالُوا مِثْلَ مَا قَالَ الْاَوَّلُونَ ﴿٨١﴾ قَالُوٓا ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٨٢﴾ لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَاٰبَآؤُنَا هٰذَا مِنْ قَبْلُ اِنْ هٰذَآ اِلَّآ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿٨٣﴾

"Hayır, onlar evvelkilerin dediği gibi dediler. Onlar, "öldüğümüz, toprak ve kemik olduğumuz zaman mı, gerçekten biz mi diriltilip kaldırılacakmışız?" Yemin olsun ki bize de, atalarımıza da bu va'd yapılmıştır. Bu, evvelkilerin masal ve efsânelerinden başka bir şey değildir" demişlerdir" (Mü'minûn, 81-83)

Bil ki Allahu Teâlâ, birliğinin delillerini ortaya koyunca, bunun peşinden âhiretten bahsedip, *"Hayır, onlar evvelkilerin dediği gibi dediler"* buyurarak, "delillerin bunca açık olmasına rağmen öldükten sonra dirilmeyi

inkâr ettiler" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu âyetiyle, onların bunu, evvelkileri taklit ederek, inkâr ettiklerine dikkat çekmiştir. Bu da, taklit ile, başkasına câhilce uyarak söz söylemenin yanlış olacağına delâlet eder.

Cenâb-ı Allah sonra onların şu iki şüphelerini nakletmiştir:

a) *"Öldüğümüz, toprak ve kemik olduğumuz zaman mı, gerçekten biz mi diriltilip kaldırılacakmışız?"* şeklindeki sözleri. Bu, meşhur, açık, malum bir sözdür.

b) *"Yemin olsun ki bize de, atalarımıza da bu va'd yapılmıştır"* şeklindeki sözleri. Bununla onlar sanki şöyle demektedirler: "Bu va'd (tehdit), bu peygamber tarafından yapıldığı gibi, önceki peygamberler tarafından da yapılmıştır. Aradan uzun zaman geçmesine rağmen, tehdit olunan iş gerçekleşmeyince, onlar yeniden dirilmenin dünya hayatında olduğunu sanarak, *"Bu, evvelkilerin masal ve efsânelerinden başka bir şey değildir"* demişlerdir. "**Esâtir**", ya "**satır**"ın çoğulu olan "**estâr**"ın çoğuludur, buna göre mana, "Bu, evvelkilerin, aslı esası olmayan şeylere dâir yazıp çizdikleri şeylerdendir" şeklinde olur. Yahut da bu, "**ustûre**" (efsâne, masal, hurafe) kelimesinin çoğuludur. Daha uygun olan mana da budur.

Tevhide Davette Münkirlerin Sıkıştırılması

قُلْ لِمَنِ الْاَرْضُ وَمَنْ فِيهَآ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٤﴾ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٨٥﴾ قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٨٦﴾ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٨٧﴾ قُلْ مَنْ بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٨﴾ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ فَاَنّٰى تُسْحَرُونَ ﴿٨٩﴾ بَلْ اَتَيْنَاهُمْ بِالْحَقِّ وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٩٠﴾

"De ki: "Kimindir, o yer ve onun içindekiler? Biliyor musunuz?" "Allah'ındır" diyecekler. "O halde iyiden iyiye düşünüp de ibret alamaz mısınız siz?" de. (Yine) de ki: "Kim o yedi göğün Rabbi ve o büyük Arş'ın sahibi?" "Allah'ındır" diyecekler. Sen de de ki: "Öyledir de, niçin ittikâ etmezsiniz?" De ki: "Her şeyin mülkü elinde bulunan kimdir? Dâima O, himâye ediyor, kendisi asla himâyeye muhtaç olmuyor?" (Haydi söyleyin) biliyorsanız?" "Allah'ındır" diyecekler. De

ki: "O halde nasıl olup da böylebüyüleniyorsunuz?" Hayır. Biz onlara hakkı getirdik. Onlar ise yalancıdırlar" (Mü'minûn, 84-90).

Bil ki bu âyetlerin maksadı, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere bir reddiye olabileceği gibi, putperestlere bir reddiye de olabilir. Çünkü putperestler de Allah'ı kabul ediyorlar, ama "biz, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye putlara tapıyoruz" diyorlardı.

Allahu Teâlâ sonra, onlara şu üç şeyle delil getirmiştir:

1) *"De ki: Kimindir, o yer ve onun içindekiler"* ifadesi ile anlatılan husus. Bununla, öldükten sonra dirilme konusunda yapılan istidlâlin izâhı şöyledir: "Allahu Teâlâ, yeryüzünün, oradaki canlıların, onların hayat ve kudretlerinin ve diğer şeylerin yaratıcısı olduğuna göre, bütün bunları yok ettikten sonra, hepsini yeniden yaratmaya da kâdir olması gerekir." Bununla, putperestliğin yanlışlığını gösterme konusundaki istidlâli de şöyle izah edebiliriz: "Gerekli ibadet, sizi, yeryüzünü ve orada bulunan bütün nimetleri yaratana karşı yapılan ibadettir. Yoksa ne zararı, ne faydası olmayanlara tapmak değil." Âyetteki, أَفَلَا تَذَكَّرُونَ *"İyice düşünüp de ibret almaz mısınız siz?"* ifadesi ise, inanç ve dinlerinin bâtıl olduğunu anlamaları için, onları düşünmeye teşviktir.

2) *"Kim o yedi göğün Rabbi ve o büyük Arş'ın sahibi?"* cümlesi ile anlatılan husus. Bu ifâde ile, yukarıda geçen iki konuya yapılan istidlâl, tıpkı birinci ifâdedeki gibidir. Fakat Allahu Teâlâ, bunun peşinden, Allah'ın azabından ittikâ etmenin, korkup çekinmenin, ancak putperestliği bırakmak ve ölümden sonra dirilişe inanmakla olabileceğine dikkat çekmek için, *"öyledir de, niçin ittikâ etmezsiniz?"* buyurmuştur.

3) *"De ki: Her şeyin mülkü elinde olan kimdir?"* cümlesi ile anlatılan husus. Bil ki Hak Teâlâ önce yerden, sonra gökten bahsedince; ifadesini genelleştirerek *"Her şeyin mülkü elinde olan kimdir?"* buyurmuştur. "Meleküt" sözüne, mübalağa sîgası olduğu için, hem mülk hem milk (hükümranlık ve sahiplik) girer.

Allahu Teâlâ, وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ *"Dâima O himaye ediyor, Kendisi asla himâyeye muhtaç olmuyor"* buyurmuştur. Arapça da, "Falancaya, falancaya karşı yardım ettim ve ondan korudum" manasında "أَجَرْتُ فُلَانًا عَلَى فُلَانٍ" denilir. Binâenaleyh âyet "Allah dilediğine yardım ve destek verir. Ama onlardan hiç kimse, hiç kimseye, Allah'a karşı yardım edemez" demektir.

Âyetteki, فَأَنَّى تُسْحَرُونَ *"O halde nasıl olup da böyle büyüleniyorsunuz"* cümlesi, "Daha nasıl oluyor da, Allah'ı bir tanıyıp O'na itaat etme konusunda aldanıyor, tuzağa düşürülüyorsunuz" demektir. Burada tuzağa düşüren ise, ya şeytandır, ya insanın kendi nefsi hevâ ü hevesidir.

Hak Teâlâ sonra, بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِالْحَقِّ *"Doğrusu biz onlara hakkı getirdik"* ifadesi ile, hem bu âyetler, hem de diğer âyet ve delillerde, onlara bunca delil getirdiğini, ama onların yine de yalanlamalarını ve yalanlarını sürdürdüklerini beyan buyurmuştur ki bu ifâde, bir tehdit ve vaîd yerine geçer. Bu fiil ayrıca hem zammeli "**eteytühüm**" yani (ben onlara getirdim), hem de fethalı "**eteytehum**", yani (Ey Resûlüm, sen onlara getirdin) şekillerinde de (şaz olarak) okunmuştur. Burada şöyle bir-iki soru sorulabilir:

Birinci soru: Âyetteki ilk cevapta başkası ile değil, lâm harf-i cerri ile, قُلْ لِلّٰهِ "De ki: Allah'ındır" şeklinde okunmuş; son iki cevapta ise "Allah" lafzı, Mekke, Medine, Kûfe ve Şamlıların Mushaflarında, lâm'sız (harf-i cersiz) "**Allah**" şeklinde; Basralıların mushafında ise, yine bu cevaplarda da, lâm harf-i cerri ile "**lillâhi**" şeklinde de okunmuş (yazılmıştır). Binâenaleyh aradaki fark nedir?

Cevab: Bunlar arasında, mana bakımından bir fark yoktur. Çünkü meselâ, O'nun Rabbi kimdir?" ve "O kimin (kuludur)" ifadeleri de aynı manayadır.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak niçin, إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ *"Biliyor idiyseniz?"* buyurmuş ve sonra onlardan, *"Allah diyecekler"* diye bahsetmiştir. Burada bir tenakuz vardır.

Cevap: Bir tenâkuz söz konusu değildir. Çünkü *"Biliyor idiyseniz"* ifadesi, onların bunu bilmelerini nefyetmez. Nitekim bazen münakaşa ve delil serdetme esnasında, muhatabın da böyle bildiğini te'kid etmek ve onu itirafa sevk etmek için böylesi ifadeler kullanıldığı olur.

Şirki İptal

مَا اتَّخَذَ اللّٰهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلٰهٍ إِذًا لَذَهَبَ كُلُّ إِلٰهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا
بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٩١﴾ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ
فَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٩٢﴾ قُلْ رَبِّ إِمَّا تُرِيَنِّي مَا يُوعَدُونَ ﴿٩٣﴾ رَبِّ فَلَا

تَجْعَلْنِى فِى الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٩٤﴾ وَإِنَّا عَلَىٰٓ أَنْ نُرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَادِرُونَ ﴿٩٥﴾ ادْفَعْ بِالَّتِى هِىَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةَ ۚ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ ﴿٩٦﴾

"Allah hiçbir evlât edinmemiştir. Onunla birlikte hiçbir tanrı da yoktur. Öyle olsaydı elbette her tanrı kendi yarattığını yanına alır ve elbette kimi kiminin üstüne çıkıp yükselirdi. Allah, onların bütün vasfettiklerinden münezzehtir. Gizliyi de, âşikârı da bilendir O. İşte O, şirk koştukları şeylerden çok yücedir. De ki: "Ya Rabbi, eğer onların tehdit edilmekte oldukları şeyi, mutlaka bana göstereceksen, o halde Rabbim, beni zâlimler gürûhunun içinde bırakma!" Gerçekten, biz onlara va'dettiğimizi sana göstermeye de elbette kâdiriz. Sen, kötülüğü en güzelle defet. Biz onların neler vasfetmekte olduklarını çok iyi bileniz" (Mü'minûn, 91-96).

Bil ki Hâk Teâlâ şu iki şeyi beyan etmiştir:

a) *"Allah hiçbir evlât edinmemiştir."* Bu, Allah'ın evlât edinmesi iddiasının kâfirler tarafından söylendiğine dikkat çekmektedir. Çünkü onlardan bir grup, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söylüyorlardı.

b) *"Onunla birlikte hiçbir tanrı yoktur."* Bu da, o kâfirlerin putları tanrı edinmelerine karşı bir sözdür. Cenâb-ı Hakk'ın bu sözle, Hıristiyanların ve Mecûsîlerin görüşlerinin batıl olduğunu göstermek maksadıyla söylemiş olması da muhtemeldir.

Allahu Teâlâ sonra, إِذًا لَّذَهَبَ كُلُّ إِلٰهٍۭ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ *"Bu takdirde elbette her tanrı kendi yarattığını yanına alır ve elbette kimi kiminin üstüne yükselip çıkardı"* buyurarak, gâyet tutarlı bir delil getirmiştir. Bunun manası, "Bu takdirde o ilahlardan her biri, yarattığı şeyle baş başa kalır ve kendi bildiğine giderdi ve böylece her birinin mülkü, diğerininkinden ayrılmış olur. Dünya padişahlarında müşahede ettiğiniz gibi, birbirlerine gâlip gelirler ve böylece mülkleri birbirinden ayrılmış olurdu. Binâenaleyh siz, mülklerde bir ayrılığın eserini ve üstün geliş göremediğinize göre biliniz ki O, her şeyin melekûtu elinde olan tek ilahtır" şeklindedir.

Buna göre eğer, "إِذًا" (o takdirde) edatı, ancak bir cevap (şartın cezası) olan cümleye gelir. Binâenaleyh daha önce, bir soru ve şart cümlesi gelmediği halde, nasıl bu edat ve peşi sıra gelen cümle bir cevap olarak gelmiştir?"

denilirse, biz deriz ki: "Bu ifâdede mahzuf bir şart cümlesi var ve onun takdiri, "Eğer O'nun yanı sıra başka ilahlar olsaydı, bu takdirde (...)" şeklindedir. Âyetteki, *"O'nunla birlikte hiçbir tanrı da yoktur"* ifadesi, bu mahzuf cümleye delalet ettiği için, hazfedilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisini o kâfirlerin bu sözlerinden, yani çocuğunun olduğunu söylemelerinden ve şirk koşmalarındanسُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَ *"Allah onların bütün vasfettiklerinden münezzehtir"* buyurarak tenzih etmiştir.

Âyetteki, عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ *"Gizliyi de, âşikârı da bilendir O"* ifadesinin başında bulunan, "**âlim**" kelimesi, "Allah" lafzının sıfatı olarak mecrûr, veya mahzuf mübtedâ'nın haberi olarak merfû okunmuştur. Bu, "Görünür-görünmez her şeyin bilgisi Allah'a mahsustur. Başkaları görünen şeyleri bilseler bile, onunla birlikte gaybı bilemezler. Bilinen-görünen şeylerden istifâde ise, ancak gaybı da bilmekle tam ve mükemmel olur" demektir. Bu, âdeta onları bir tehdittir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, فَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ *"İşte O, şirk koştukları şeylerden çok yücedir"* buyurmuştur.

Daha sonra Allahu Teâlâ, رَبِّ إِمَّا تُرِيَنِّي مَا يُوعَدُونَ * رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ *"Ya Rabbi, eğer onların tehdit edilmekte oldukları şeyi mutlaka bana göstereceksen, o halde Rabbim, beni zâlimler güruhunun içinde bırakma"* ifâdeleriyle, kendisine yalvarıp, yakarıp niyazda bulunmasını Hz. Muhammed (s.a.s)'e emretmiştir. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Âyetteki "إِمَّا" (yani إِنْ مَا) ile, nûn-u te'kid, te'kid ifâde ederler. Yani, "Eğer bu olursa, mutlaka bana, onlara va'dettiğin o azabı, dünya veya âhirette göster. Beni onlara eş, arkadaş kılıp, onların azabıyla azap etme" demektir.

Tevazu ve Mahviyyet

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hakk'ın, mâsûm peygamberini, zâlimlerle beraber tutması nasıl câiz olabilir ki, O, Allah'tan kendisini onlarla beraber kılmamasını istiyor?" denilirse, biz deriz ki: "Kulun, kulluğunu ortaya koyması ve Rabbisine karşı tevâzusunu göstermesi için, Rabbinden, Rabbinin yapacağını bildiği şeyleri istemesi; yapmayacağını bildiği şeylerden, yine de O'na sığınması câizdir. **Ebû Bekir es-Sıddîk** (r.a)'ın şu sözü ne güzel bir sözdür: "Sizin en hayırlınız olmadığım halde başınıza idareci kılındım." Halbuki **Hz. Ebû Bekir** (r.a), kendisinin onların (sahabenin) en efdali ve iyisi olduğunu biliyordu. Ama mü'min her zaman nefsini kırar, kendini küçük görür. Cenâb-ı Hak, biri şart cümlesinden, biri de cezâ (cevap) cümlesinden

olmak üzere, yalvarışı iyice ifade etsin diye, "Rabbim" kelimesini iki kere zikretmiştir.

Hak Teâlâ'nın وَاِنَّا عَلٰٓى اَنْ نُّرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَادِرُوْنَ *"Gerçekten biz, onlara va'dettiğimizi sana göstermeye de elbette kâdiriz"* ifadesi ile ilgili iki görüş var:

a) Onlar, azap tehdidini kabul etmiyor ve bundan ötürü gülüşüyorlardı. İşte bunun üzerine onlara, "Allah va'dettiği (!) azabı yerine getirmeye kâdirdir." denilmiştir. Bunun, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hayatından sonraya bırakılmış, dünyevî bir azap olması da muhtemeldir. İşte bundan ötürü bazıları bunun, bâğiler (âsîler) hakkında olduğunu söylerlerken, bazıları da bunun, Hz. Peygamber (s.a.s) vefât ettikten sonra mü'minlerin kendileriyle savaştığı kâfirler hakkında olduğunu söylemişlerdir.

b) Bununla, âhiret azabı kastedilmiştir.

Kötülüğe İyilikle Karşılık

Hak Teâlâ'nın, اِدْفَعْ بِالَّتِىْ هِىَ اَحْسَنُ السَّيِّئَةَ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَصِفُوْنَ *"Sen kötülüğü en güzelle defet. Biz onların neler vasfetmekte olduklarını çok iyi bileniz"* ifâdesi ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kâfirlere karşı nasıl muâmele edeceği öğretilmiştir. Böylece ona, onların yalanlamalarına, çeşitli ezâ ve cefalarına katlanması ve bütün bunları, selam vermek, delilleri en güzel bir biçimde beyân etmek gibi, güzel söz ve davranışlarla karşılaması emrolunmuştur.

Cenâb-ı Hak ona, o kâfirlerin halini, kendisinden daha iyi bildiğini, buna rağmen onlardan nimetlerini kesmemesi gibi, onun da aynı şekilde, aynı yolda davranması gerektiğini beyân etmiştir. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Hak Teâlâ'nın bu şekilde buyurması, بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ "Kötülüğü iyilikle (savuştur)" denilmesinden daha beliğ (edebî)dir. Çünkü âyetteki ifadede, ism-i tafdil (en güzel ile, en iyi şekli ile) kullanılmıştır." Buna göre mana, "Onların kötülüklerine aldırma ve o kötülüklere mümkün olan en ileri iyiliklerle karşılık ver. Hatta o yapılan kötülüklere aldırmamak, iyilikle mukâbele etmek ve bu hususta son takati kullanmak, hep birlikte yapıldığında, o kötülüğü karşılama hususunda, kat kat iyilik olmuş olur." Bu âyetin, seyf (kılıç) âyeti ile[39] mensûh olduğu ileri sürüldüğü gibi, muhkem (gayr-i mensûh) olduğu da söylenmiştir. Çünkü dini veya kişiliği (şahsiyeti) noksanlaştırmaya götürmedikçe, iyi geçinmek, yumuşak davranmak teşvik edilmiştir.

39 Seyf ayetinden maksat Tevbe, 5 ayetidir (Ç).

Şeytana Karşı Sığınak

وَقُلْ رَبِّ اَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ﴿٩٧﴾ وَاَعُوذُ بِكَ رَبِّ اَنْ يَحْضُرُونِ ﴿٩٨﴾ حَتّٰى اِذَا جَآءَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ ﴿٩٩﴾ لَعَلِّيٓ اَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّآ اِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَآئِلُهَا وَمِنْ وَرَآئِهِمْ بَرْزَخٌ اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٠٠﴾

"Ve de ki: "Ya Rabbi, şeytanların dürtüştürmelerinden sana sığınırım. Ya Rabbi, onların, yanımda bulunmalarından sana sığınırım." Nihâyet onlardan her birine ölüm gelip çatınca diyeceklerdir ki: "Ya Rabbi, sen beni geri gönder. Ta ki ben boşa geçirdiğim şey mukabilinde, iyi amelde bulunayım. Hayır, onun söylediği bu söz, boş laftan ibarettir. Önlerinde ise, diriltilip kaldırılacakları güne kadar bir engel vardır." (Mü'minûn, 97-100).

Bil ki Hak Subhânehû ve Teâlâ, Peygamberi'ni, *"Sen, kötülüğü en güzelle defet"* buyurarak eğitince, bunun peşinden, bunu yapmasını sağlayacak hususu zikretmiştir? Bu da, şu iki şeyden Allah'a sığınmaktır:

1) Şeytanların hemezâtından. "**Hemezât**", "**hemze**" kelimesinin çoğulu olup, bu, "Savuşturmak, defetmek, şiddetli hareket ettirmek" demektir. Bu tıpkı, "**hezz**" (sallamak) ve "**ezz**" (fıkır fıkır kaynamak) kelimeleri gibidir. Binicinin mahmuzu manasında; *"mihmâzu'r-râiz"* deyimi de bundandır. Şeytanın hemezâtı, vesvese verip tuzağa düşürmesidir.

Bu tuzak şeytandan, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında şu iki şekilde olabilir:

2) Vesvese vermek suretiyle.

3) Peygamber'in düşmanlarını, ona eziyet etmeye teşvik suretiyle. Bu, mü'minler hakkında da böyledir. Çünkü şeytan mü'minleri de bu iki şekilde tuzağa düşürür. Allah'a yalvarıp yakaranın, kendisini şeytandan korumasını isteyenin, yaptığı ve yapmadığı şeyler hususunda uyanık olması ve bu düşünce içerisinde olması gerekir. Binâenaleyh Allah'a yalvarıp-yakarmanın bizzat kendisi, taatlere sımsıkı sarılmaya teşvik edici ve günahlardan alıkoyucu olmuş olur. **Hasan el-Basrî** şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s), namaza başladıktan sonra, üç defâ "Lâilâhe illallâh", üç defa

da "Allahu Ekber" der. Sonra da *"Allah'ım, şeytanın hemezâtından, hemzinden, nefsinden ve nefhinden sana sığınırım"*[40] derdi. Bunun üzerine "Ey, Allah'ın Resûlü, şeytanın hemzi ne demektir?" diye sorulduğunda, *"Âdemoğlunu yakalayan müvte yani cinnet (sar'a)"* buyurdu. "Onun nefsi ne?" denildiğinde "O, şiirdir" buyurdu. "Nefhi" ne? sorusuna da, "o, kibirdir" cevabını vermiştir.

b) Âyetteki وَاَعُوذُ بِكَ رَبِّ اَنْ يَحْضُرُونِ *"Ya Rabbi, onların yanımda bulunmalarından sana sığınırım"* ifadesi ile anlatılan husus. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) Hatırlayabilmesi, tefekkür edebilmesi, yanılmasının az olması için, Kur'ân okurken, şeytanın kendi yanında bulunmasından sığınma.

2) Hayır, Hz. Peygamber (s.a.s), bizzat (her zaman) onların bulunmasından Allah'a sığınmıştır. Çünkü şeytanın bulunması, vesveseye sebeptir. Bu tıpkı, bir kimsenin "senin düşmanlığından, hatta seninle yüz yüze gelmekten, seni görmekten Allah'a sığınırım" demesi gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendisine uykusuzluktan şikâyet eden birisine şöyle dediği rivâyet edilmiştir:اِذَا اَرَدْتَ النَّوْمَ فَقُلْ اَعُوذُ بِاللهِ وَبِكَلِمَاتِ التَّامَّةِ مِنْ غَضَبِهِ وَمِنْ شَرِّ عِبَادِهِ وَمِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ وَاَنْ يَحْضُرُونَ *"Uyumak istediğinde "Gazabından, ikabından, kullarının şerrinden, şeytanların hemezatından ve benim yanımda bulunmalarından Allah'a ve O'nun tam kelimelerine sığınırım" de."*[41]

Ölüm Esnasındaki Pişmanlık

Hak Teâlâ'nın حَتّٰى اِذَا جَاءَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ *"Nihâyet onların her birine ölüm gelip çatınca"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle der: "Bunun başındaki "حَتّٰى" edatı, önceki "يَصِفُونَ" fiiline taalluk eder. Buna göre bu: "Onlar, bu kötü vasfedişlerini, bu vakte kadar sürdürürler" demek olup, bu ikisinin arasına giren ifadeler ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara aldırmamasını ve şeytanın, kendisini sabırdan ve akıllı davranmadan kaydırmaması hususunda Allah'tan yardım dilemesini te'kidli olarak emreden, bir ara cümledir. Allah en iyi bilendir.

---

40 **Tirmizi,** Mevakit, 66 (2/10); **İbn Mace,** İkâme, 2 (1/265-266).

41 **Tirmizi,** Da'avât, 94 (5/541).

İKİNCİ MESELE

Âlimler, *"Nihâyet onların her birine ölüm gelip çatıncaya kadar"* ifadesinin kiminle ilgili olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, ekseri âlimler bunun kâfirlerle ilgili olduğu görüşündedirler. **Dahhâk** şöyle der: **İbn Abbas**'ın yanında oturuyordum, o, "Zekat vermeyen ve haccetmeyen kimse ölürken, tekrar dünyaya dönmeyi ister" deyince, birisi: "Dünyaya tekrar dönmeyi, ancak kâfirler ister" dedi. Bunun üzerine **İbn Abbas** (r. a): "Sana bu hususta Kur'ân âyetini okuyayım" dedi ve, *"Herhangi birinize ölüm gelip de, "Rabbim, beni yakın bir müddete kadar geciktirseydin de sadaka verip dursaydım, iyi adamlardan olsaydım" demesinden evvel, size rızık olarak verdiğimizden infâk edin"* (Münafikûn, 10) âyetini okudu.

Hz. Peygamber (s.a.s)'de şöyle buyurmuştur:إِذَا حَضَرَ الْإِنْسَانُ الْمَوْتُ جُمِعَ كُلُّ شَيْءٍ كَانَ يَمْنَعُهُ مِنْ حَظِّهِ بَيْنَ يَدَيْهِ فَعِنْدَهُ يَقُولُ رَبِّ ارْجِعُونِي لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ *"İnsana ölüm gelip çattığında, hak ve vazifelerinden yapmadığı bütün her şey önünde toplanır. İşte o anda, "Ya Rabbi, beni dünyaya geri döndür, ta ki boşa geçirdiğim şey mukabilinde iyi olan şeyler yapayım" der."* Doğruya daha yakın olan, birinci manadır. Çünkü mü'min, cennetteki yerini gördüğünde, bundan daha çoğunu temenni etmez. Eğer böyle olmasaydı, onların sevapça en aşağıda olanları, başkalarının elde ettiği, makam ve mevkii elde edememelerinden ötürü, şüphesiz kederlenir, gamlanırlardı. **İbn Abbas** (r.a)'ın delil olarak getirdiği âyet ise, mükâfat hâlini değil, dünya hayatının halini ifade eden bir âyettir. Binâenaleyh bu, bizim söylediğimiz manaya karşı bir delil olarak getirilemez.

Âlimler, dünyaya yeniden döndürülme isteğinin (kâfirlerce) ne zaman olacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ekseri âlimler, o kimsenin bunu, her şeyi görüp, müşâhede ettiği zaman isteyeceği görüşündedirler. Çünkü kâfir bu noktada, ister istemez artık Allah'ı tanımış, kendisinin de âsî olduğunu bilmiştir. Yine o kimse, Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine istemesi halinde, mutlaka ondan men edileceğini bildirmiş olması sebebiyle, çirkin (kötü) olanı mecburen yapmayacaktır. Durumu böyle olan kimse ise, işte bu mecbûrilik sebebiyle, kötülüklerden men edilmiş gibi olur. Dolayısıyla, yeniden dünyaya dönmek ister ve, *"Rabbim, beni geri gönder, tâ ki ben, boşa geçirdiğim şey mukâbilinde, iyi amelde bulunayım"* der. Bazı âlimler de, "Hayır, o bunu, âhirette cehennemi gördüğünde söyler" demişlerdir. Belki de bu görüşü ileri sürenler, Allah'ın, kitabında, âhirette cehennemliklerin, dünyaya geri dönme talebinde bulunacaklarını haber vermesinden ötürü, bu

âyetin zâhiri manasını terk etmişlerdir. Fakat bu, o kâfirlerin ölüm anında, her şeyi görüp anlamalarından ötürü, böyle bir geri dönme isteğinde bulunmalarına mani değildir. Allahu Teâlâ, *"Onlardan her birine ölüm gelip çattığında, diyeceklerdir ki: Ya Rabbi, beni geri gönder"* buyurmuş ve onların bu sözlerini, ölümün gelip çatması zamanına bağlamıştır ki bu, mu'ayene (herşeyi görüp anlama) ânıdır. Dolayısıyla âyetin zâhirî manasını terk etmeye sebep yoktur.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Müfred Muhatap Hakkında Cemi**

Âlimler, âyetteki, *"Beni geri gönderiniz"* diye kime denildiği hususunda ihtilâf etmişler, bazıları bunların, canları alan melekler olduğunu, bu meleklerin bir grup olduğunu bundan dolayı da cemî (çoğul) sîgası ile ifade edildiğini söylerlerken, diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "Bununla Allahu Teâlâ kastedilmiştir. Çünkü âyetteki, *"Rabbim"* ifadesi, "Ya Rabbi" makamındadır. Bu ifade, (fiil) ta'zim (saygı) için cemi olarak getirilmiştir. Nitekim büyük olan da, ta'zimi ifade eden (büyüklüğü gösteren) lafızlarla hitap edip, mesela, "Biz yaptık, biz ettik" der. Şair de, فَإِنْ شِئْتُ حَرَّمْتُ النِّسَاءَ سِوَاكُمْ "Eğer, istersem, kadınları sizden (yani "Sen'den") başkalarına yasaklarım" demiştir. Birinci görüşte olanlar, âyetteki "Rab" kelimelerini "Rabbe yemin olsun ki" manasına almışlardır. Buna göre sanki kâfir, her şeyi görüp müşahede ettiğinde, "Rabbi- min hakki için beni geri gönder" demiştir. İşte bu noktada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Bazı Sorular

Birinci soru: O kâfirler, artık o anda ister istemez kesin olarak, dini ve bu dine göre geri dönüş olmayacağını anladıkları halde, daha nasıl geri döndürülmeyi talep etmişlerdir?

Cevap: Bu, her ne kadar böyle ise de, onların bu şekilde istekte bulunmaları imkânsız değildir. Çünkü bu tür isteklerle medet umma, sonuçsuz kalacağı bilinse bile yerinde ve makul şeylerdendir. Fakat o kimsenin geriye dönüşü istemesinin, temenni (olmayanı isteme) yoluyla yapılmış olmasında bir imkânsızlık yok.

İkinci soru: Âyetteki لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا *"Ta ki, (olur ki) iyi amelde bulunurum"* ifadesi, ne manayadır? Bu şekilde, şüpheli bir ifadeyle geri dönme isteğinde bulunulabilir mi?

Cevap: Buradaki "لَعَلَّ" (olur ki, belki) edatı ile, şek manası kastedilmemiştir. Çünkü o kimse, bu esnada, Allah'ın ona istediğini vermesi halinde,

taate azmini göstermede alabildiğine gayret sarf etmektedir. Bu kelimeyle şek değil, aksine, kendi kusurunu bilip, onun kötü neticesini anlayan için, bir darb-ı mesel ifade etmektedir. Buna göre sanki kâfir şöyle demektedir: "Bana, onları telâfî etme imkânını verirseniz, belki de telâfî edeceğim." Böylece bu kelimeyi, geçen kusurlarını telâfî edeceğine tam azimli olduğu bir durumda kullanmıştır. Şu da olabilir; Bu, geleceğe âit bir iş olduğu için, onlar da bu işin nasıl seyredeceğini bilemediklerinden, yakînî ve kesin bir ifadeyi değil de, ümit ve zan ifâde eden kelimeler kullanmışlardır. Nitekim Cenab-ı Hak da, *"Eğer onlar, (dünyaya) geri döndürülselerdi, mutlaka nehyolundukları şeyleri yine aynen yaparlardı"* (En'am, 28) buyurmuştur.

Üçüncü soru: Âyetteki, فِيمَا تَرَكْتُ *"Boşa geçirdiğim, terk ettiğim"* ifadesiyle ne kastedilmiştir?

Cevap: Bazıları, bununla, "Döndüğünde, Allah'ın hakkı olan (zekat v.s. gibi) şeyleri, yerine getirebilmek için, "geride bıraktığım mallar" manasını vermişlerdir. Âyetteki "terk etme"den akla gelen, ölünce bıraktığı terike (miras)dir. Diğer bazı âlimler de, aksine bununla, "Ben, yapamadığım şeyler hususunda, bu sefer iyi ve güzel olan şeyleri yapayım" manası kastedilmiştir. Bu manaya, hem bedenî, hem malî, hem de hukûkî mükellefiyetler girer. Bu görüş, doğruya daha yakındır. Çünkü onlar, sanki hayattayken yapamadıkları, ifsat ettikleri (bozdukları) şeyleri ıslah etmek (düzeltmek), telafi etmek ve isyân ettikleri işler hususunda da itaatte bulunmak için, tekrar dönüş istemişlerdir.

Dördüncü soru: Âyetteki "كَلَّا" (Hayır) lafzı ile ne kastedilmiştir?

Cevap: Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu, istediklerini vermeme hususunda, âdetâ onlara bir ret cevabı gibidir. Bu tıpkı, olması uzak bir şey isteyenlere, "Heyhât, neredeee!" denilmesi gibidir.

Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) **Hz. Âişe** (r. anha)'ya şöyle demiştir: إِذَا عَايَنَ الْمُؤْمِنُ الْمَلَائِكَةَ قَالُوا نُرْجِعُكَ إِلَى دَارِ الدُّنْيَا فَيَقُولُ إِلَى دَارِ الْهُمُومِ وَالْأَحْزَانِ لَا بَلْ قُدُومًا عَلَى اللهِ وَأَمَّا الْكَافِرُ فَيُقَالُ لَهُ نُرْجِعُكَ فَيَقُولُ ارْجِعُونِي فَيُقَالُ لَهُ إِلَى أَيِّ شَيْءٍ تَرْغَبُ إِلَى جَمْعِ الْمَالِ أَوْ غَرْسِ الْغِرَاسِ أَوْ بِنَاءِ الْبُنْيَانِ أَوْ شَقِّ الْأَنْهَارِ فَيَقُولُ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ فَيَقُولُ الْجَبَّارُ كَلَّا *"Mü'min âhirette melekleri gördüğü zaman, onlar ona, "Seni, dünya yurduna geri göndereceğiz (ister misin?)" derler. Mü'min, "Gamlar, kederler yurdu olan dünyaya öyle mi? Hayır, hayır asla (istemeyiz). Aksine Allah'a yönelip varmayı isteriz" cevabını verir. Kâfire de,*

"Seni dünyaya geri gönderelim mi?" denildiğinde, o, "Gönderin" der. Bunun üzerine ona, "Hangi şeyi yapmayı arzu ediyorsun (orada), mal biriktirmek mi, ağaç dikmek mi, bina yapmak mi, yoksa (kanallar açmak mi?)" denir, o da, "Belki de yapamadığım şeyleri, (ibadetlerin) güzelliğini yapmak için" der. Bunun üzerine Cebbâr Allah, "Hayır, olmaz" buyurur."

b) Bunun, onların böyle söyleyeceklerini haber vermek için söylenmiş bir şey olması ve bu haberin gerçek olduğunu gösterme üslûbunda bir söz olması muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki: "Gerçekten böyle söyleyenler olacaktır" demektir. Doğruya en yakın olan birinci görüştür.

Âyetteki إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا *"Onun söylediği bu söz, boş laftan ibarettir"* ifadesi ile ilgili olarak şu izah yapılmıştır:

1) Pişmanlık o kâfiri iyice kuşattığı için, kendini böyle söylemekten alamamıştır.

2) Bu sözü, o kendisi söylemiştir. Ama bu sözüne icabet edilemez ve sözüne değer verilmez.

Hak Teâlâ, وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ *"Önlerinde ise, diriltilip kaldırılacakları güne kadar bir engel vardır"* buyurmuştur. "Berzah" engel, mânî demektir. Bu tıpkı, *"O (iki deniz) arasında bir berzah var"* (Rahman, 20) âyetindeki gibidir. Yani, "Onlar, yapamadıkları ibadetleri telâfi etmelerine mânî olan, bir araya gelmelerini engelleyen öyle bir duruma düşmüşlerdir. Bu, onların ölümleridir." Yoksa bunun manası, "Onlar öldükten sonra dirilme gününde, geri döndürülecekler" şeklinde değildir. Bu öldükten sonra dirilme gününde, döndürülüp götürülüşün, ancak âhirete doğru olacağı bilindiği için, genel bir ümitsizliktir.

Kıyametteki Müthiş Manzara

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ ﴿١٠١﴾ فَمَن ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٢﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿١٠٣﴾ تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ ﴿١٠٤﴾ أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٠٥﴾

"Sûr'a üfürüldüğü zaman, artık aralarında o gün, soyları sopları olmadığı gibi, birbirini sorup soruşturmazlar da. Artık kimin tartıları ağır gelirse, onlar korktuklarından emin, umduklarına nâil olanların tâ kendileridir. Kimin de tartıları hafif gelirse, onlar kendilerine yazık edenlerdir. Bunlar, cehennemde ebedî kalacaklardır. Ateş yüzlerine vurup yakacak ve onlar orada dişleri sırıtıp kalacaklardır. Karşınızda âyetlerim okunup dururken, o âyetleri yalanlayan sizler değil miydiniz!?" (Mü'minûn, 101-105).

Sûr'a Üflenmesi

Bil ki Hak Subhânehû ve Teâlâ, *"Önlerinde ise diriltilip kaldırılacakları güne kadar, bir engel var"* buyurunca, o diriliş gününün hallerinden bahsederek, فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ *"Sûr'a üfürüldüğü zaman"* buyurmuştur. Bu hususta şu üç izah yapılmıştır:

a) Sûr, üflendiğinde büyük bir ses çıkaran ve Allah'ın, dünyanın harap olup, ölülerin yeniden dirilişi için alâmet (işaret) kıldığı bir âlettir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِنَّهُ قَرْنٌ يُنْفَخُ فِيهِ *"O, içine üflenen bir boynuzdur"* buyurduğu rivâyet edilmiştir.

b) Bundan murat, suver yani bütün sûret ve şekillerdir. Buna göre mana, "Bütün suret, şekil ve bedenlere, ruhlara üflendiği zaman" şeklinde olur. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür. Binâenaleyh bu kelime vâv'ın fethası ile veya kesresi ile okunur. **Ebû Rezin**'in: "Bu kıraatin; "sûr" kelimesini, "sûret"in çoğulu olarak tefsir edenler için, bir delildir" dediği rivâyet edilmiştir.

c) Sûr'a üfleme, kendisiyle öldükten sonra dirilmenin ve haşrin kastedildiği, mecâzî bir ifadedir. Birinci görüş, habere, (hadîse) daha uygundur. Bir de Hak Teâlâ'nın, *"Sonra ona tekrar üflenir"* (Zümer, 68) âyetinde, "sûr" ile, ruhların bedenlere (suretlere) üflenip, diriltilmesi manasının kastedilmediğine bir delil vardır. Çünkü rûhun üflenişi, bir kere olur, tekrar etmez.

O Gün Baba Çocuğa Sahip Çıkmaz

Hak Teâlâ'nın فَلَا أَنسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ *"O gün soyları sopları olmadığı gibi, birbirini sorup soruşturmazlar da"* ifadesine gelince, şu malumdur ki Allah Subhânehû, onları yeniden dirilttiğinde, nesepleri bellidir. Çünkü diriltilenlerde babalık ve çocukluk özelliği vardır. Dolayısıyla gerçekte bu ifadeyle, onların arasında nesebin söz konusu olmayacağı manasının

kastedilmesi mümkün değildir. Aksine bununla, nesebin hükmü (yani soy-soptan dolayı insanların birbirine yardımcı oluşu, koruyup kollaması) nefyedilmiştir. Bu da, şu birkaç açıdan söz konusudur:

a) Bu sayede, insanlar arasında karşılıklı bir merhamet ve şefkatin oluşu, nesep gereğidir. Meselâ dünya da, "Allah aşkına, hısım-akraban, çoluk çocuğun başı için şöyle yap" denilmesi gibi. Böylece Allahu Teâlâ, cehennemliklerden her birinin, kendi canı derdine düşeceği ve bu halin, hısım-akrabaya bakmaya mâni olacağı için, nesebin orada söz konusu olmayacağını bildirmiştir. Dünyadaki durum da böyledir. Çünkü kişi, ne zaman büyük bir kedere düşerse, çocuğunu da, ana-babasını da unutur.

b) Nesep sebebiyle dünyada övünmenin bulunuşu ve bazılarının, diğer bazılarının nesebinin nasıl olduğunu sorması, nesep gereğidir. Fakat insanlar âhirette bu işlere zaman bulamazlar.

c) Bunun, çok şiddetli bir korkuyu anlatmak için istiâre (mecaz) yoluyla kullanılmış olması da mümkündür. Buna göre bu, "Herkes kendi başının derdine düştüğü için, oğullarına kardeşlerine ve kendisini barındırmış olan soyuna sopuna bakamaz. Daha nasıl başka işlerle ilgilenebilsin?" demektir. **İbn Mes'ûd** (r.a) şöyle der: "Kıyamet günü köle ve cariyeler (erkek ve kadınlar), şâhitlerin huzurunda bekletilir. Bir münâdî şöyle çağırır: "Dikkât, şu falancadır. Binâenaleyh kimin onda hakkı varsa, gelsin hakkını alsın." Bu durumda kadın, kendisinin ya annesinde, ya kız kardeşinde, ya babasında, ya kardeşinde, yahut oğlunda veyahut da kocasında hakkı olduğu için sevinir. Çünkü *"O gün soyları sopları olmadığı gibi, birbirini sorup soruşturmazlar da."* **Katâde**'nin "Kıyamet günü insan, üzerinde hakkı bulunur endişesi ile, tanıdığı kimseleri görmekten daha kötü bir şey yoktur" dediği ve sonra *"O gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından kaçar"* (Abese, 34) âyetini okuduğu rivâyet edilmiştir.

Şa'bî'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **Hz. Âişe** (r.a), "Ya Resûlallah, şimdi biz, kıyamet günü birbirimizi tanımayacak mıyız?" Çünkü ben Allahu Teâlâ'nın, *"O gün soyları sopları olmadığı gibi, birbirini sorup soruşturmazlar da"* buyurduğunu görüyorum" deyince "Hz. Peygamber (s.a.s), ثَلَاثُ مَوَاطِنَ تَذْهَلُ فِيهَا كُلُّ نَفْسٍ حِينَ يَرْمِى اِلَى كُلِّ اِنْسَانٍ كِتَابَهُ وَعِنْدَ الْمَوَازِينِ وَعَلَى جِسْرِ جَهَنَّمَ *"Üç yerde, her nefis (her şeyi) unutur: Her insana kitabı (amel defteri) verildiğinde, mizan başında ve cehennem köprüsü üzerinde"* buyurmuştur.

Bir Müşkilin İzahı

Bazı dinsizler, bu hususu tenkit ederek şöyle derler: "Âyetteki *"O gün soyları sopları yoktur"* ifadesi ve *"Hiçbir hısım, bir hısımını sormayacak"* (Meâric, 10) âyeti;*"Birbirine yönelip, (hallerini) soruştururlar"* (Tûr, 25) âyetiyle, *"(Onlar) birbirini tanıyacaklardır"* (Yûnus, 45) âyetine terstir." Buna birkaç yönden cevab verilir:

a) Kıyamet gününün süresi, (bizim yıllarımızla) elli bin yıldır. Bu süre içinde çeşitli zaman dilimleri ve haller vardır. Dolayısıyla onlar, o zaman ve hallerin bazısında birbirlerinin hallerini sorar, bazısında da korkunun şiddetinden ötürü şaşırıp kalırlar.

b) Sûr'a ilk üfürüldüğünde, başlarının derdine düştükleri için, birbirini soruşturmaya fırsat bulamazlar. İkinci üflenişinde ise, birbirine yönelip, *"Eyvah bize, uyuduğumuz yerden bizi kim kaldırdı? Bu, Rahmân'ın va'dettiği şey. Resuller (meğer) doğru söylemiş"* (Yâsin, 52) derler

c) Bununla, "Onlar, nesep (akrabalık) hukukunu gözeterek, birbirini sormazlar" manası kastedilmiştir.

d) Bu, kâfirlerle ilgili bir ifâde olup, bu sorup soruşturmama da onların aşırı korkuya düşmelerinden dolayı olur. Cenâb-ı Hakk'ın *"Birbirine yönelip (hallerini) soruştururlar"* (Tûr, 25) âyeti ise, cennete girdiklerinde cennetliklerin hâlini anlatır.

Bil ki Hak Subhânehû, sûra üfürüldükten sonra hesabın başlayacağını, saîd ve şakîlerin hallerinin ortaya konacağını beyan buyurmuştur.

Şu da söylenmiştir: Hak Teâlâ, âhirette, sadece tartıların (amellerin tartısının) ağırlığına ve hafifliğine bakılacağını bildirdiğine göre, bütün mükelleflerin ya kurtuluşa eren cennetliklerden, yahut da cehennemliklerden olması gerekir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğu ile, "Mükellefler içerisinde, mükâfata veya cezaya müstahak olmayanlar, yahut da mükâfat ve cezası denk gelenler vardır" şeklindeki görüş yanlıştır.

Sevapları Ağır Basanlar Kurtulacak

Daha sonra Allahu Teâlâ saîd (iyi, mutlu) kimselerin hallerini فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *"Artık kimin tartıları ağır gelirse, onlar korktuklarından emin, umduklarına nâil olanların tâ kendileridir"* buyurarak anlatmıştır. Bu ifadedeki "**mevâzin**" (tartı, teraziler) ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, ilâhi adaletten bir kinâyedir.

b) Bu tartılar güzel ameller demektir. Binâenaleyh kim, kıymetli ve güzel işler yapmışsa, kurtulmuş, felâha ermişlerdir. Kim de, Hak Teâlâ'nın, *"O kâfirlerin amelleri dümdüz ve engin çöldeki bir serap gibidir ki, susayan onun bir su olduğunu sanır. Nihâyet o, buna ulaştığı zaman, onu gerçek bir şey olarak bulamaz"* (Nûr, 39) buyurarak anlattığı gibi, kıymetsiz şeyler yaparsa, o da cehennemde ebedî kalır. **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Bu kelime, "**mevzûn**" (ölçülmüş, tartılmış) kelimesinin çoğulu olup, "tartılmış ameller" demektir. Bu da, Allah katında kıymeti bulunan sâlih amellerdir. Çünkü Hak Teâlâ, *"O kâfirler için, kıyamet günü hiçbir ölçü tutmayacağız"* yani amellerine bir kıymet vermeyeceğiz" (Kehf, 105) buyurmuştur.

c) "**Mevâzîn**", ibresi, iki kefesi bulunan ve güzel şekillere bürünmüş olarak iyiliklerin ve en çirkin şekle bürünmüş olan kötülüklerin ayrı ayrı tartıldığı bir terazidir. Binâenaleyh iyilikleri ağır gelenler cennete, kötülükleri (günahları) ağır gelenler ise cehenneme sevk edilirler. Bu konuda geniş izahımız Enbiya Sûresi'nin tefsirinde geçmişti.

Şakîlerin Vasıfları

Cenâb-ı Hak, şakî (bedbaht, kötü) kimseleri ise, şu dört sıfatla tavsif etmiştir:

1) *"Onlar kendilerine yazık edenlerdir"* **İbn Abbas** (r.a), "Cennette onlar için hazırlanmış yerler ve makamlar mü'minlerin eline geçtiği için, onlar kendilerini aldatmışlardır" der. Bunun manasının, "Azaba duçar oldukları için, onların kendilerinden istifâde etmeleri imkânsız olmuştur" şeklinde olduğu da söylenmiştir.

2) *"Bunlar, cehennemde ebedî kalıcıdırlar."* Bu ifadenin, kâfirlerin cehennemde ebedî kalacaklarını, anlatışı açıktır. **Keşşaf sahibi** şöyle der: "Bu ifade, ya, *"Onlar kendilerine yazık edicilerdir"* ifadesinden bedeldir (bu yazık edişi anlatmaktadır), yahut "أُولَٰئِكَ" *(Bunlar)* kelimesinin ikinci haberidir, yahut da mahzûf bir "mübtedânın haberidir.

3) *"Ateş (onların) yüzlerine vurup yakacak"* **İbn Abbas** (r.a): "Cehennem ateşi onların yüzlerine vurur ve etlerini ve derilerini yer bitirir" demiştir. **Zeccac** şöyle der: "**Lefh**" (vurma) ile "Nefh" aynı manayadır. Fakat "lefh"in tesiri daha çoktur.

4) *"Onlar orada dişleri sırıtıp kalacaklardır"* "**Külûh**", iki dudağın büzülüp çekilmesi ve dişlerden uzaklaşması demektir. Bu tıpkı senin, pişmiş

kelle gördüğün hal gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, تَشْوِيهِ النَّارُ فَتَتَقَلَّصُ شَفَتُهُ الْعُلْيَا حَتَّى تَبْلُغَ وَسَطَ رَأْسِهِ وَتَسْتَرْخِي شَفَتُهُ حَتَّى تَبْلُغَ سُرَّتَهُ *"Ateş onu kebap eder. Üst dudağı, başının ortasına kadar büzülüp çekilir. Alt dudağı da göbeğine kadar sarkar"*[42] dediği rivâyet edilmiştir. Bu ifâde, "كَلِحُونَ" şeklinde de okunmuştur.

Âyetlerden Ders Almayanların Sonu

Allahu Teâlâ, onların başına gelecek azabı anlattıktan sonra, o esnade azarlamak ve susturmak için, اَلَمْ تَكُنْ اٰيَاتِي تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ *"Karşınızda âyetlerim okunup dururken, (bunca açık olan) o âyetleri yalanlayan sizler değil miydiniz?"* yani şüphe yok ki böylece sizler, içine düştüğünüz o elim azabı hak etmiş oldunuz" denileceğini haber vermiştir. Mu'tezile: "Bu âyet, onların cehennem azabına, kötü fiilleri yüzünden düştüklerine delâlet eder. Binâenaleyh eğer kulların fiillerini Allah yaratmış olsaydı, böyle denilemezdi" demiştir. Buna şu şekilde cevap verilir: Hem taate, hem isyana kâdir olan kimseden, eğer günahlar, her hangi bir müreccih (tercih ettirici sebep) olmaksızın sudûr etmişse, günahların ondan çıkışı ihtiyârî (isteğiyle) değil, tesâdüfî olmuş olur. Binâenaleyh onlar sebebiyle ikâba müstahak olmaması gerekir. Yok eğer bir müreccihten ötürü meydana gelmişse, işte bu müreccih kulun fiilinden değildir. Aksi halde teselsül gerekir. Dolayısıyla bu durumda da, o kimseden taatlerin meydana gelişi de, ihtiyârî değil mecburî olurdu. Böylece de, sevaba müstahak olmaması gerekirdi.

Cehennemlikler ve Cennetlikler

قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَآلِّينَ ﴿١٠٦﴾ رَبَّنَآ اَخْرِجْنَا مِنْهَا فَاِنْ عُدْنَا فَاِنَّا ظَالِمُونَ ﴿١٠٧﴾ قَالَ اخْسَؤُا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ ﴿١٠٨﴾ اِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَآ اٰمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١٠٩﴾ فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتّٰى اَنْسَوْكُمْ ذِكْرِي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ ﴿١١٠﴾ اِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوٓا اَنَّهُمْ هُمُ الْفَآئِزُونَ ﴿١١١﴾

"Dediler ki: "Ey Rabbimiz, bedbahtlığımız bize galip geldi. Doğru yoldan sapanlar gürûhu idik biz. Ey Rabbimiz, bizi buradan çıkar. Eğer (bir daha kötülüklere) dönersek artık zalimliğimizi biz de kabul

42 **Tirmizi,** Cehennem, 5 (4/708).

ederiz." (Allah) buyurdu ki: "Yıkılıp gidin içerisine. Bana konuşmayın. Çünkü kullarımdan bir zümre vardır ki onlar, "Ey Rabbimiz, imân ettik, artık bizi affet ve bize merhamet et. Sen merhamet edenlerin en hayırlısısın" derlerken, siz onları eğlence edindiniz. Nihâyet bu, beni hatırlamayı size unutturdu. Siz, onlara gülüyordunuz. Ben, sabretmelerine karşılık, bugün onları mükâfatlandırdım. Şüphesiz onlar muratlarına erenlerin tâ kendileridir" (Mü'minûn, 106-111).

Bil ki Allahu Teâlâ, *"Karşımızda âyetlerim okunup dururken, o âyetleri yalanlayan sizler değil miydiniz?"* buyurunca, kâfirler buna cevaben şu iki şeyi söylerler:

1) رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا *"Ey Rabbimiz, bedbahtlarımız bize gâlip geldi."* Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifade, "Ey Rabbimiz, bize alışkanlıklarımız gâlip geldi" demektir. Bu, birisi senden bir şeyi aldığında, söylediğin, "غَلَبَنِي فُلَانٌ عَلَى كَذَا" sözünden alınmadır. Şekâvet, kötü netice demektir. Bu kelime, şîn'ın fethası ve kesresi ile, "**şakvetüna - şıkvetünâ**" ve "**şekâvetünâ - şıkâvetünâ**" şekillerinde okunmuştur. **Ebû Müslim** şöyle der: "**Şıkve** kelimesi tıpkı "**ceryü**" (akış) mastarından, جِرْيَةُ الْمَاءِ(suyun akışı) denilmesi gibi, "**şekâ**" mastarındandır. Kendisiyle bir hey'et ve durum kastedildiği halde, bazen fiilinin lafzı kullanılır ve sen, "جِلْسَةً حَسَنَةً" (güzel bir oturuş), "رِكْبَةٌ" (biniş) ve "قِعْدَةٌ" (oturuş) dersin ki bu hey'et (şekil) manasını ifade eder. Yine sen عَاشَ فُلَانٌ عَيْشَةً طَيِّبَةً وَمَاتَ مَيْتَةً كَرِيمَةً "Falanca güzelce yaşadı ve güzelce öldü" dersin. Ki bu ifâde, durum ve şekli anlatır. Binâenaleyh buna göre, "şıkve"den murat, bedbahtlık (şekavet) halidir.

İKİNCİ MESELE

Cübbâî şöyle der: "Âyetten kastedilen mana şudur: "(Ey Rabbimiz), haram lezzetlerin peşine düşmemiz ve kötü şeylere düşkünlüğümüz bizi bu şekâvete sevk etmiştir." Binâenaleyh bunda, müsebbebin (neticenin) ismi sebebe verilmiştir. Dolayısıyla bu ifade, bu hususta kendileri için bir mazeret olmadığını bildikleri için, onlar tarafından ileri sürülen bir mazeret olmayıp, kötü işleri hususunda Cenâb-ı Hakk'ın aleyhlerine getirdiği delilleri bir itiraf, bir kabuldür."

Biz de deriz ki: Sen, âyetteki şekâveti, "haram olan lezzetlerin peşine düşme" manasına aldın. Halbuki onları arzu etme, ya o kâfirlerin ihtiyâr ve irâdeleriyle olmuştur, yahut böyle olmamıştır. Binâenaleyh eğer bu, onların istek ve iradeleriyle olmuşsa, bu irade ve ihtiyar muhdestir (yaratılmış, sonradan olmadır). Dolayısıyla, "Eğer bu irâde ve ihtiyar, herhangi bir müessir olmadan meydana gelmiş ise, böyle bir durum, niçin bütün muhdesât (mahlûkât) hakkında câiz olmasın? Eğer bunların da böyle olduğunu (söylersen), bu durumda, bir yaratıcıyı ispat yolu kapanmış olur. Yok eğer bu irade ve ihtiyar, bir muhdise, mûcide (var ediciye) muhtaç ise, onun var edicisi, ya o kuldur, yahut Allahu Teâlâ'dır.

Bunun muhdisinin o kul olması, şu sebeplerden ötürü batıldır (imkânsızdır):

a) Kulun kudreti, yapmaya da yapmamaya da uygundur. Dolayısıyla eğer, bu iradenin, kulun kudretinden sâdır olması, başka bir müreccihe varıp dayanıyorsa, bu hususdaki problem geri döner ve teselsül gerekir. Yok eğer bir müreccihe dayanmıyorsa, bu durumda sen, mümkin bir işin, iki tarafından birisinin, herhangi bir müreccih olmaksızın diğerine üstün gelebileceğini söylemiş olursun ki bu, bir yaratıcının varlığını ispat kapısını kapatır.

b) Kul, o fiillerin kemiyet ve keyfiyetini (ne kadar ve nasıl olduğunu) bilemez. Bir şeyi bilemeyen ise, onun muhdisi olamaz. Aksi halde sağlam ve muhkem yapmanın, onu yapanın ilmine delil oluşu batıl olur.

c) Dünyada hiç kimse, cahilliği seçmeye râzı olmaz. Aksine herkes ilim elde etmeye yönelir. Bu demektir ki kâfir de, ilim elde etmek ister. Dolayısıyla eğer fiilinin mûcidi (var edicisi) kâfirin kendisi olsaydı, meydana getirmek istediğinin dışında bir şeyin meydana gelmemesi gerekirdi. Kâfir de, ilmi maksat edindiğine göre, câhilliği nasıl tahakkuk ediyor? Bu sebeple, dâî ve sârif'in (yapmaya ve yapmamaya götüren sebeplerin mûcidinin Allahu Teâlâ olduğu anlaşılır. Sonra o dâî eğer, hayra davet edip sevk ediyorsa, bu saâdet (mutluluk) olur; yok eğer şerre götürüyorsa, bu da şekâvet (bedbahtlık, mutsuzluk) olur.

2) Kâfirlerin وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ *"Doğrusu yoldan sapanlar güruhu idik biz"* sözü... Onların, peygamberleri ve âyetleri yalanlamaya yönelmelerine bir sebep gibi kabul ettikleri bu dalâlet, eğer o yalanlama işinin bizzat kendisi ise, bir şeyin sebebi olarak, yine kendisi zikredilmiş olur. Bu bâtıl olduğuna göre, geriye âyette bahsedilen bu sapıklığını, onların fiillerinin sebebi

olan, başka bir şey olması kalır. O başka şey de, onları sapıklığa (dalâlete) götüren sebebin yaratılmasıdır.

O kâfirler, bu iki mazereti ileri sürdüklerinde, Allahu Teâlâ onlara اِخْسَؤُا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ *"Yıkılıp gidin (cehennemin) içerisine! Bana konuşmayın!"* demiştir. Bu, "Allahu Teâlâ ile münazara etmek câiz değildir. Hatta, "O yaptığından mes'ul değildir" şeklindeki görüşümüzün, açıkça ifâde edilmesi (net bir delili)dir. **Kâdî** şöyle der: "Âyetteki, *"Ey Rabbimiz, bedbahtlığımız bize gâlib geldi"* ifadesinde, onların itiraflarından başka bir mazeretlerinin olmadığına bir delâlet vardır. Binâenaleyh eğer onların küfürleri, Allahu Teâlâ'nın yaratması ve iradesiyle olmuş olsaydı ve onlar da bunun böyle olduğunu bilmiş olsalardı, bunu en iyi hatırlayacak olanlar onlar olurdu ve bu, mazeret olarak ileri sürülmeye en uygun şey olurdu. İşte bundan dolayı diyoruz ki: Onların ileri sürdükleri bu şeylerin, itiraftan başka bir şey olmadığını ve onların özür beyân edememe ile yüz yüze kaldıklarını, bundan dolayı Allahu Teâlâ'nın onlara, *"Yıkılıp gidin (o cehennemin) içerisine. Bana konuşmayın!"* dediğini anlattık."

Dünyaya Dönmek İstemeleri

Âyetteki رَبَّنَا اَخْرِجْنَا مِنْهَا فَاِنْ عُدْنَا فَاِنَّا ظَالِمُونَ *"Ey Rabbimiz bizi buradan çıkar. Eğer (bir daha o kötülüklere) dönersek artık zalimliğimizi biz de kabul ederiz"* ifadesi, "Bizi, bu yurttan dünya yurduna geri çıkar. Eğer biz o zaman yeniden kötü ameller yapmaya başlarsak, işte o zaman zalimliğimizi biz de kabul ederiz" demektir.

İmdi eğer, "Onlar, kendi cezalarının ebedî olduğunu bildikleri halde, nasıl böyle bir istekte bulunmuşlardır?" denilirse, biz deriz ki: Azabın şiddetinden ötürü, onların bunu unutup da, öyle bir geri döndürülme isteğinde bulunmuş olmaları mümkün olduğu gibi, bile bile, bir yardım ve ferahlama bâbından istemiş olmaları da mümkündür.

Hak Teâlâ'nın, "اِخْسَؤُا فِيهَا" emri, "Burada zelil olun ve bu azaba katlanın" demektir. Bu tıpkı, köpeğin men edildiğinde boyun eğip, yatması gibidir. Nitekim Arapçada خَسَأَ الْكَلْبَ وَخَسَأَ بِنَفْسِهِ "Köpeği kovdu, kendini alıkoydu, nefsini azarladı" denilir.

Hak Teâlâ'nın وَلَا تُكَلِّمُونِ *"Bana konuşmayın"* ifadesi, bir nehiy (yasak) değildir. Çünkü âhirette bir mükellefiyet yoktur. Aksine bununla, "Azabın kaldırılması için, bana bir şey söylemeyin. Çünkü o, ne kaldırılacak, ne de hafifletilecek" manası kastedilmiştir. Bunun, "onların söyledikleri son söz

olduğu, artık bundan sonra cehennemin gazaplanışı, uğultusu ve köpeklerin havlamasına benzeyen seslerden başka ne bir ses, ne bir söz duyulmaz. Onlar artık ne anlar, ne anlatılırlar" manasında olduğu da söylenmiştir.

Cehennemliklerin Diğer İstekleri

İbn Abbas (r. a.)'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Cehennemlikler, altı yerde duâ ve istekte bulunmuşlardır: Cehenneme girdiklerinde, bin sene, *"Ey Rabbimiz, gördük, işittik. Şimdi dünyaya bizi geri çevir"* (Secde, 12) diye duâ edecekler, bunun üzerine, onlara, *"Fakat benden (sâdır olan) şu, "Cehennemi bütün cinlerden, insanlardan muhakkak dolduracağım" sözü (hükmü) hak olmuştur"* (Secde, 13) diye cevap verilir. Onlar da, ikinci bir bin sene, *"Ey Rabbimiz, bizi iki (defa) öldürdün, iki (defa) da dirilttin"* (Mü'min, 11) diye nidâ ederler. Bu sefer de onlara, *"Bunun sebebi şudur: Bir olarak Allah'a duâ edildiği zaman, siz inkâr ettiniz"* (Mü'min, 12) diye cevab verilir. Bunun üzerine onlar, üçüncü bir bin yıl, *"Ey Mâlik! Rabbin bizi öldürsün"* (Zuhruf, 77) diye (Cehennemin muhafızı olan meleğe) nidâ ederler. Onlara, *"Siz, behemahal azapta kalacaksınız"* diye cevap verilir. Onlar, dördüncü bir bin yıl, *"Ey Rabbimiz, bize yakın bir müddete kadar mühlet ver"* (İbrahim, 44) diye duâ ederler. Onlara, *"Halbuki daha evvel siz (dünyada), kendiniz için hiç zevâl olmadığına yemin etmemiş miydiniz?"* (İbrahim, 44) diye cevap verilir. Onlar, beşinci bir bin yıl, *"Ey Rabbimiz, bizi çıkar, (daha önce) yaptıklarımızdan bambaşka, sâlih amellerde bulunacağız"* (Fatır, 37) diye dua ederler ve kendilerine, *"Size (daha önce) aklını başına alacak olanın derlenip toplanmasına imkân verecek kadar bir ömür vermedik mi?"* (Fatır, 37) diye cevap verilir. Onlar, altınca bir bin yıl, *"Rabbim, bizi dünyaya geri gönder"* (Mü'minun, 99) diye duâ ederler. Bunun üzerine onlara, *"Yıkılıp gidin (karşımdan). Bana konuşmayın, bir şey söylemeyin!"* denilir.

Mü'minlerin Kâfirlerden Hakkı Çıkarılacak

Daha sonra Hak Teâlâ, onların bu feryadü figanlarının, korku ve dehşetlerinin, mü'minlerle ilgili bir şeyden olduğunu beyân ederek إِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ * فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا *"Çünkü kullarımdan bir zümre vardır ki onlar, "Ey Rabbimiz, iman ettik. Bizi affet, bize merhamet eyle, sen merhamet edenlerin en hayırlısısın" derlerken, siz onları eğlence edindiniz"* buyurmuştur. Böylece Allahu Teâlâ, onların azap ediliş sebebi olan ve hayırlardan, güzel şeylerden uzaklaştırılmalarına sebep olan şeylerden sadece birisini anlatmıştır. Bu da, onların mü'minlere

yapmış oldukları muamelelerdir. **Ubeyy** (r.a.), bunu "لِأَنَّهُ" (çünkü) manasında fetha ile "أَنَّهُ" şeklinde okumuştur. **Nâfi, Medine** kurrâsı ve **Âsım**'dan rivâyetle Kûfe kurrası, Kur'ân'ın her yerinde, sin'in zammesiyle o kelimeyi "**suhriyyen**" şeklinde okurlarken, diğer kurra, hem bu âyette, hem de Sâd Sûresi'nde sin'in kesresiyle, "**Sihriyyen**" şeklinde okumuşlar. **Halil** ve **Sibeveyh** her iki kıraate göre de kelimenin, tıpkı "دُرِّيٌّ" ve "دِرِّيٌّ" (yıldız) kelimeleri gibi, aynı manaya iki lehçe olduğunu söylerlerken; **Kısâî ve Ferrâ,** kelimenin kesreli şeklinin, "sözlü alay" manasına; zammeli şeklinin ise, "alay etmek" manasına olduğunu söylemişlerdir. **Mukâtil** şöyle der: "**Ebu Cehil, Utbe** ve **Ubey b. Halef** gibi, Kureyş'in ileri gelenleri, Hz. Peygamber'in ashabıyla alay ediyor ve **Bilal, Habbâb, Ammar, Suheyb** (r.a) gibi fakir sahabîlerin üstüne gülüyorlardı." Buna göre âyetin manası, "Sizler, o mü'minleri alay konusu edindiniz. Sizin, bu şekilde oluşları yüzünden onlarla meşgul olmanız, beni unutmanıza sebep oldu" şeklindedir. Bu mana, Hak Teâlâ'nın, *"Siz onlara gülüyordunuz"* ifâdesi ile de desteklenir.

Mü'minlerin Mükâfatı

Daha sonra Cenâb-ı Allah, onlarda bu kederi ve pişmanlığı gerektiren şeyin ne olduğunu, mü'minlere mükâfat olarak verdiklerini anlatarak, إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا أَنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ *"Ben sabretmelerine karşılık bugün onları mukâfatlandırdım. Şüphesiz onlar muratlarına erenlerin tâ kendileridir"* buyurmak suretiyle beyan etmiştir. **Hamza** ve **Kisâî,** "أَنَّهُمْ" kelimesini, kesreyle okurlarken, diğerleri fethayla okumuşlardır. Bunu kesreyle okumak, bunun müste'nef bir cümle olmasından ötürüdür, yani, "Onlar hiç şüphesiz, sabırlarından ötürü umduklarına nâil olup, en güzel mükâfata erdiler" demektir. Bu kelimenin meftuh okunması ise, "mükâfatlandırdım" fiilinin ikinci mef'ûlü olmasından ötürüdür. Bunun, mukadder bir harf-i cerden dolayı mansub olmuş olması da mümkündür. Buna göre takdiri mana, "Onlara hak ettikleri mükâfatı tastamam verdim, (لِأَنَّهُمْ) çünkü onlar muratlarına erenlerin tâ kendileridir" şeklindedir.

Varlık Gayesiz Değildir

قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ ﴿١١٢﴾ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَاسْأَلِ الْعَادِّينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا لَوْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١٤﴾

اَفَحَسِبْتُمْ اَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَاَنَّكُمْ اِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾ فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ ﴿١١٦﴾

"Buyurdu: "Yerde kaç yıl kaldınız", dediler ki: "Bir gün yahut, bir günün bir kısmı kaldık. Sayanlara sor şimdi." Buyurdu ki: "Az bir zaman kaldınız, eğer bilseydiniz." Sizi boş yere yarattığımız ve bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız? Gerçek hükümdar olan Allah çok yücedir. O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur, Arş-ı Kerimin Rabbidir" (Mü'minûn, 112-116).

Bil ki bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle der: "Kufelilerin Mushafında, bu âyetin başında "قَالَ" (dedi) lafzı vardır. Bu fiilin fâili, ya Allahu Teâlâ'dır, yahut da onlara bunu söylemesi ve sorması emredilen melektir. Mekke, Medine, Basra ve Şamlıların Mushafında bu fiil "قُلْ" (de ki) şeklindedir. Buna göre, fâil, ya o melektir; yahut da cehennemliklerin liderlerinden biridir."

***İKİNCİ MESELE:* Âhirete İnanmayanların Pişmanlığı**

Bu sorudan maksat, onları susturmak ve azarlamaktır. Çünkü onlar, dünyada yaşarlarken, âhirette yaşama diye bir şeyin olmayacağı inancında idiler. Yaşamanın sadece dünyada olacağı fikrinde idiler ve ölümden sonra yokluğun ebedî olduğunu, yeniden dirilme diye bir şeyin olmayacağını sanıyorlardı. Dolayısıyla, cehennemde yerlerini alıp, kendilerinin, içinde ebedî kalacakları, cehennemin sonsuz olduğunu artık iyice anlayınca, daha önce çok uzun ve sonsuz sandıkları o dünya hayatinin, inkâr ettikleri bu âhiret hayatına nispetle, çok önemsiz, âdetâ hiç hükmünde olduğuna dikkat çekmek için, onlara *"Yerde kaç yıl kaldınız?"* diye sorulmuştur. İşte bu noktada onlar için, dünyada iken kesin olarak aksine inandıkları şeyden ötürü, bir pişmanlık başlar. Binâenaleyh bu sözden maksat, soru sormak olmayıp, aksine bahsettiğimiz bu hususdur.

Eğer, "cehenneme girdikten sonra artık yalan söylemeleri mümkün olmadığı halde, onların *"Bir gün, yahut bir günün bir kısmı (kadar) kaldık"* diye cevap vermeleri nasıl doğru ve yerinde olur?" denilirse, biz deriz ki: Belki de onlar, başlarına gelen bunca dehşetten dolayı, ne kadar kaldıklarını

unutmuşlardır. Çünkü onlar, bu unutuşlarını itiraf ederek, *"Sayanlara sor"* demişlerdir. **İbn Abbas** (r.a) "sûr'un iki üfürülüşü arasında duçâr edildikleri azap onlara dünyada ne kadar yaşadıklarını unutturmuştur" demiştir. Onların, *"Bir gün yahut bir günün bir kısmı (kadar) kaldık"* sözleriyle, içine düştükleri cehenneme ve tattıkları bu elim azaba nispetle, dünya hayatlarını çok az ve değersiz görmeleri manasının kastedilmiş olduğu da söylenmiştir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, bu sorunun hangi ikamet ile ilgili olduğu hususunda şu değişik görüşleri belirtmişler, bazıları, "Onların kalmaları, dünyada yaratılıp, yaşatılmalarıdır. Buna göre, âyet, "Öğrensinler ve amel edebilsinler diye, onlara (dünyada) mühlet verildi, fırsat verildi" demektir. Onlar ise, Allahu Teâlâ'nın dünyânın az bir metâ, âhiretin ise esas yerleşilip kalınacak yurt olduğunu bildirmesinden dolayı, dünyadaki kalışlarının çok önemsiz ve az olduğunu söyleyerek cevap vermişlerdir." Bu görüşü benimseyenler, görüşlerine şu şekilde delil getirmişlerdir: "Çünkü onlar, dünya hayati dışında hiçbir hayatın olmadığını iddia ediyorlardı. Allahu Teâlâ onları, yeniden diriltip, cehennem azabına duçâr ettiğinde, onlar bunu (kendi kendilerini) azarlamak için sordular, Çünkü burası, tevbihe daha uygundur."

Diğer bazıları da, "Hayır, bununla, ölüm hâlinde (kabirde) kalış kastedilmiştir" demişler ve görüşlerine şu iki şeyi delil getirmişlerdir:

1) Âyetteki "Yerde ifâdesi, bu kalışın, kabirde olmasını gerektirir. Diri olan kimseye söylenecek uygun ifade, "فِي الْأَرْضِ" değil "عَلَى الْأَرْضِ" (yer üzerinde) denilmesidir. Bu görüşte olanların bu delilleri, Hak Teâlâ'nınوَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ *"Yerde fesat çıkarmayın"* (A'raf, 56) âyetinden dolayı, tutarsızdır.

2) Hak Teâlâ'nın, *"Kıyametin kopacağı gün günahkârlar, bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler"* (Rum, 55) âyeti. Cenâb-ı Hak bu âyetten sonra, Onların bu hususta yalan söylediklerini beyan buyurmuş ve mü'minlerin onlara, لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي كِتَابِ اللهِ إِلَى يَوْمِ الْبَعْثِ *"Andolsun ki Allah'ın kitabında (yazdığı) o tekrar diriliş gününe kadar kaldınız"* (Rûm, 56) dediklerini haber vermiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Kabir Azabı Hakkında**

Kabir azabını kabul etmeyenler, bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Âyetteki, *"Yerde kaç yıl kaldınız?"* ifadesi, hem onların dünyada (hayatta) iken kalışlarını, hem de yerin altında ölü olarak kalışlarını içine alır.

Binaenaleyh eğer onlar kabirde azaba duçâr edilmiş olsalardı, yeryüzünde kalış müddetinin çok uzun olduğunu bilirlerdi ve *"Bir gün, yahut bir günün bir kısmı (kadar) kaldık"* demezlerdi.

Buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:

1) Cevabın mutlaka, soruya göre olması gerekir. Halbuki onlara, kendisinden sonra sadece âhiret hayatı bulunan ölümden sorulmuştur. Bu ise, ancak kabir azabından sonradır.

2) Onlara, birlikte yaşadıkları kalışın sorulmuş olması da muhtemeldir. Binâenaleyh buna, onların birbirlerinden önce ölme meselesi girmez. Böylece de onların, bu cevapları kendilerince doğru olmuş olabilir.

Âyetteki فَسْـَٔلِ الْعَادِّينَ *"Sayanlara sor şimdi"* ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Buradaki sayanlar ile, hafaza melekleri kastedilmiştir. Çünkü onlar insanın amellerini ve yaşadıkları günleri sayıyor, yazıyor; ölüm vakitlerini, önce ölenlerin önceliklerini, sonra ölenlerin sonralıklarını tespit ediyorlardı. İşte bu **İkrime**'nin bu âyetteki, "Sayanlara sor" ifadesini, "Hesap edenlere sor" diye tefsir edişinin sebebidir.

b) Bu, "Dünyânın günlerini ve saatlerini sayan meleklere sor" demektir.

c) Mana, "Bunu, sayısını bilenlere sor. Çünkü biz, sayısını unuttuk" şeklindedir.

d) Bu isim, şeddesiz olarak, اَلْعَادِينَ "Haddi aşanlara, yani zâlimlere sor" şeklinde de okunmuştur. "Onlara sor, çünkü onlar da bizim gibi derler" demektir.

e) Bu ifade, اَلْعَادِينَ "Yaşlılara, eskilere, çok yaşamış olanlara sor. (Çünkü onlar bile, bunu bilemezler. Ya, diğerleri nasıl bilsin)" şeklinde de okunmuştur.

Âyetteki لَبِثْتُمْ اِلَّا قَلِيلًا *"Az bir zaman kaldınız"* ifadesi, "Onlar, "Biz dünyada pek az kaldık" manasında, *"Bir gün yahut bir günün bir kısmı kaldık"* deyince, sanki onlara "Doğru söylüyorsunuz. Orada az kaldınız. Fakat o az zaman da bitti" denilmek istenmiştir" manasınadır. Böylece, yukarıdaki sorunun maksadının, âhiret yanında dünya günlerinin pek azlığını anlatmak olduğu ortaya çıkar.

Hak Teâlâ'nın لَوْ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ *"Eğer bilseydiniz"* ifadesiyle, bu noktada, "Eğer öldükten sonra dirilmeyi ve haşri bilseydiniz, buna inansaydınız, bu

dünya hayatı gerçekten azdı. Fakat âhireti inkâr edince, dünya hayatı pek uzun sandınız" demek istemiştir.

Kâfirler Varlıklarının Gayesiz Olduğunu Sanırlar

Daha sonra Hak Teâlâ en büyük tevbihi (kınamayı) ihtiva eden sözün أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ *"Sizi ancak boş yere yarattığımızı mı ve gerçekten bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız"* buyurarak getirmiştir. Bu ifadeyle ilgili şu iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle der: "Âyette ki "**Abes**" kelimesi tıpkı, لَاعِبِينَ *"oyun oynayanlar olarak."* (Enbiya, 16) ifadesi gibi, "عَابِثِينَ" (boş şeylerle uğraşanlar olarak) takdirinde bir haldir, yahut da, "لِلْعَبَثِ" (boş yere olsun diye yaratmadık) manasında mef'ûl bihtir."

***İKİNCİ MESELE:* Hesap İçin Huzura Çıkma**

Hak Teâlâ, kıyametin vasıflarını açıklayınca, bu hususdaki sözünü, kıyametin varlığına delâlet eden şu delili getirerek bitirmiştir: Eğer kıyamet olmasaydı, itaat eden isyan edenden; mü'min kâfirden; sıddîk zındıktan ayırt edilmezdi. İşte o zaman bu âlemi yaratmak abes olmuş olurdu. "Allah'a dönme" ile, "O'nun dışında hiçbir mâlik ve hakim bulunmayan yere dönmek, varmak" manası kastedilmiştir, bir mekândan, bir mekana dönmek kastedilmemiştir. Çünkü mekân, Allah hakkında düşünülemez.

Gerçek Hükümdar Allah'tır

Daha sonra Hak Teâlâ, فَتَعَالَى اللهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ *"Gerçek Hükümdar olan Allah çok yücedir"* ifadesiyle, kendisini abeslerden, boş şeyler yapmaktan münezzeh olduğunu bildirmiştir. "Melik", hakimiyeti ve kudreti zeval bulmayan, eşyaya mâlik olan hükümdardır" Hak ise, hakimiyet ve mülk kendisi için hak olandır. Çünkü her şey varlığını O'ndan alır ve yine her şey O'na boyun eğer. O son bulmayan, mülkü sona ermeyen bir varlıktır. Yine Cenâb-ı Hak, kendisi dışında hiçbir ilah bulunmadığını, kendisi dışında kalanların yok olacağını, yok olanların ilah olamayacağını beyan buyurmuştur. Yine O, kendisinin kerim Arş'ın Rabbi olduğunu beyân buyurmuştur. **Ebu Müslim** şöyle der: "Âyette geçen, Arş ile meleklerin tavaf ettikleri Arş da dahil olarak bütün semavat (gökler) kastedilmiştir. Bununla, Allah'ın muazzam hakimiyeti (mülk-i azîmi) de maksut olabilir. Ekseri âlimlere göre ise, "bu Arş ile, gerçek manadaki Arş kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak, onu "kerîm" diye tavsif etmiştir. Çünkü rahmet, hayır ve bereket oradan inmektedir. Bir de

Arş, Ekremu'l-Ekremin olan Allah'a nisbetle böyle tavsif edilmiştir. Nitekim, içerisinde oturanlar kerim olduğu zaman bir ev için de, "Kerim ev" denilir. Bu ifade tıpkı, ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدِ (Burûc, 15) Arş'ın mecîd (yüce) sahibi" ifadesi gibi, رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ "Arş'ın kerim sahibi" şeklinde de okunmuştur.

Şirkin Delili Yoktur

وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللهِ اِلٰهًا اٰخَرَ ۙ لَا بُرْهَانَ لَهٗ بِهٖ ۙ فَاِنَّمَا حِسَابُهٗ عِنْدَ رَبِّهٖ ۭ اِنَّهٗ لَا يُفْلِحُ الْكٰفِرُوْنَ ﴿١١٧﴾ وَقُلْ رَّبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَاَنْتَ خَيْرُ الرّٰحِمِيْنَ ﴿١١٨﴾

"Kim, Allah ile beraber diğer bir tanrıya, -bunun için hiçbir delili olmamasına rağmen- taparsa, onun hesabı ancak Rabbi nezdindedir. Gerçekten kâfirler korktuklarından emin, umduklarına nâil olamayacaklar. De ki: "Ya Rabbi, affet, merhamet eyle, sen, merhamet edenlerin en hayırlısısın" (Mü'minûn, 117-118).

Bil ki Allahu Teâlâ kendisinin, Melik Hak, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan yegâne ilah olduğunu beyân edince, bunun peşi sıra "Kim, Allah ile beraber diğer bir tanrı iddiasında bulunursa, kendilerinin buna delilleri bulunmadığı için, bâtıl bir şey iddia etmiş olur" ifadesini getirmiş ve bununla, hakkında delil bulunmayan hiçbir şeyin ispat edilemeyeceğine dikkat çekmiştir. Bu da, tefekkürün doğru, taklidin ise yanlış olduğunu gösterir.

Hak Teâlâ sonra, bu iddia edenlerin cezasının büyük bir ikâb olduğunu, *"Onun hesabı ancak Rabbi nezdindedir"* buyurarak haber vermiştir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Onun cezası, Allah'tan başka hiç kimsenin hesap edemeyeceği bir noktaya varmıştır" demektedir. Âyetteki "اِنَّهٗ" ifadesi, hemzenin fethası ile de okunmuştur ki, buna göre mana, "Onun hesabı, felâh bulamaması, kurtuluşa erememesidir" şeklinde olur.

Cenâb-ı Hak bu sûreye قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُوْنَ *"Mü'minler felah buldu"* diye başlamış ve اِنَّهٗ لَا يُفْلِحُ الْكٰفِرُوْنَ *"Gerçekten, kâfirler felâh bulamazlar"* diye bitirmiştir. Bu başlangıç ile bu son arasındaki mesafe ne uzun bir mesafe!

Daha sonra Cenâb-ı Allah, Peygamberi'ne *"Ya Rabbi, affet, merhamet eyle"* demesini ve kendisini, *"sen merhamet edenlerin en hayırlısısın"* diyerek

medh ü senâ etmesini emretmiştir ki, Allahu Teâlâ'nın erhamu'r-râhimîn (merhamet edenlerin merhametlisi) oluşunun manası daha önce geçmişti.

İmdi eğer, "Bu sonuç, kendinden önceki ifadelerle nasıl bir ilgi ve münasebet içindedir?" denirse, deriz ki: Çünkü Allahu Teâlâ kâfirlerin durumlarının dünyada cehâlet, âhirette de azap olduğunu beyan buyurunca, kendisine yalvarıp yakarılmasını, mağfiret ve rahmetinin delillerine iltică edilmesini emretmiştir. Çünkü, her türlü âfet ve belâlardan koruyan, O'nun mağfiret ve rahmetidir.

Şu rivâyet edilmiştir: "Mü'minûn Sûresi'nin başı ve sonu, Arş'ın hazinelerindendir. Kim, onun ilk üç âyetiyle amel eder, son dört âyetinden va'z u nasihat alırsa, şüphesiz o kimse necâta ve felâha erer." Doğruyu en iyi bilen Allah'tır; dönüş ve varış O'nadır. Hamd, bir olan Allah'a, salât da, mahlûkatın en hayırlısı olan Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, ehline, ashabına, zevcelerine ve âilesine olsun.

***

NÛR SÛRESİ

Bu sûrenin bütünü Medenî'dir. 62 veya 64 âyettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سُورَةٌ اَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَاَنْزَلْنَا فِيهَآ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١﴾

"(Bu) indirdiğimiz ve (hükümlerini) farz kıldığımız bir sûredir. Onda, açık açık âyetler indirdik. İyice belleyip ibret alasınız diye" (Nûr, 1).

Muhtemel İ'rablar

Kıraat imamlarının hepsi, "**sûre**" kelimesini ref ile okurlarken, **Talha bin Musarrıf,** nasb ile okumuştur. Bunu ref ile okuyanların kıraatini izah için, ekseri âlimler şöyle derler: "Nekirenin mübtedâ olması câiz değildir. Buna göre ifadenin takdiri, هٰذِهِ سُورَةٌ اَنْزَلْنَاهَا"Bu, indirdiğimiz bir sûredir" şeklindedir. Yahut da biz deriz ki: "سُورَةٌ اَنْزَلْنَاهَا" ifadesi, sıfat ve mevsuftan müteşekkil bir mübtedadır, haberi mahzuftur ve takdiri فِيمَا اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ سُورَةٌ اَنْزَلْنَاهَا"Sana vahyettiklerimiz arasında indirdiğimiz şu sûre de bulunmaktadır" şeklindedir. **Ahfeş** ise: "Nekirenin mübtedâ olması yadırganacak bir şey değildir. Binâenaleyh buradaki "sûre" kelimesi mübtedâ اَنْزَلْنَاهَا*"Onu indirdik"* ifadesi ise onun haberidir" demiştir.

Bu kelimeyi mansub okuyanlar, fiil manasından ötürü mansub okumuşlardır. Buna göre ifade, اِتَّبِعُوا سُورَةً "sûreye tâbi olunuz" yahut, "sûreyi okuyunuz" yahut da اَنْزَلْنَا سُورَةً"Biz bir sûre indirdik" takdirindedir.

"Sûre" nedir, "**İnzal**" (indirme) nedir?" meselelerinin izahı daha önce geçmişti.

İndirme ve Cihet

Eğer, "İnzal, ancak yukarıdan aşağı doğru olur. Dolayısıyla bu, "Allahu Teâlâ'nın bir tarafta olduğunu gösterir" denilirse, biz deriz ki: Buna birkaç açıdan cevap verilir:

a) Cebrâil (a.s), o sûreyi **Levh-i Mahfuz**'dan ezberleyip alıyor, sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'e indiriyordu. İşte bundan ötürü mecâzen, "indirme" (inzal) kelimesi kullanılmıştır.

b) Allahu Teâlâ, o sûreyi **ümmü'l-kitâb** (kitabların anası, kaynağı olan Levh-i Mahfuz'dan, en yakın semâya (1. semaya) toptan indirmiş, sonra da onu, Cebrâil (a.s) vasıtası ile kısım kısım (parça parça) oradan indirmiştir.

c) Bu, "Biz onu peygambere verdik" manasındadır. Bu tıpkı, kölenin efendisiyle konuşurken, "Efendime ihtiyacımı yükselttim, yani sundum" demesi gibidir. Aynen bunun gibi, efendiden köleye olan şeyler de, "inzal" (indirme) ifadesiyle anlatılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Güzel kelimeler ancak O'na yükselir. O (kelimeleri) de iyi ameller yükseltir"* (Fâtır, 10) buyurmuştur.

"Fard"ın Manası

Âyetteki وَفَرَضْنَاهَا *"Onu farz kıldık"* ifadesine gelince, meşhur olan bu fiilin şeddesiz okunmasıdır. **İbn Kesir** ve **Ebu Amr** ise, bunu "فَرَّضْنَاهَا" şeklinde şeddeli okumuşlardır. Şeddesiz okunuşa göre farz, ölçüp biçmek, kesmek, takdir etmek manalarına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Farzettiğinizin, yani takdir ettiğiniz miktarın yarısı onlarındır"* (Bakara, 237) ve *"O Kur'an'ı senin üzerine farz kılan, yani takdir eden (Allah)..."* (Kasas, 85) buyurmuştur. Fakat sûrenin "farz edilmesi" mümkün değildir. Çünkü sûre varlık âlemine girmiştir. Var olanı, var iken yeniden var etmek imkânsızdır. Dolayısıyla âyetteki bu ifadenin, "Biz, o sûrede beyan edilen (hükümleri) farz kıldık" manasında olması gerekir. Cenâb-ı Hak bu ifadeyi kullanmıştır, çünkü bu sûrede yer alan şeylerin çoğu hüküm ve hadd (ceza) bâbındandır. İşte bundan ötürü, "sûre" kelimesinden sonra, "Onu farz kıldık" ifadesini getirmiştir.

Bu fiilin şeddeli okunuşuna gelince, şedde mübalağayı ve teksiri, yani çokluğu ve fazlalığı ifade eder. Mübalağaya gelince bu, sûrede elen alınanların birtakım hadler (cezalar) ve hükümler olması açısındandır. Binâenaleyh bütün bunların kabul edilebilmesi için, bunların farz olduğunu iyice ve kuvvetlice ifade etmek gerekir. Teksir (çok oluş) da şu iki sebepten ötürüdür:

a) Allahu Teâlâ bu sûrede, çeşitli hükümleri bildirmiştir.

b) Hak Teâlâ, bu hükümleri bütün mükelleflere, ömürlerinin sonuna kadar farz kılmıştır.

Hak Teâlâ'nın وَأَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ *"Onda açık açık âyetler indirdik"* ifadesine gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Allahu Teâlâ, sûrenin başında, çeşitli hüküm ve hadlerden, sonunda ise tevhit delillerinden bahsetmiştir. Dolayısıyla O'nun *"Onu farz kıldık"*

ifadesi, sûrenin başında bildirdiği o hükümlere; *"Onda açık açık âyetler indirdik"* ifadesi de, sûrenin sonunda beyân ettiği tevhit delillerine işaret-tir. Bu izahı âyetteki لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ *"İyice belleyip ibret alasınız diye.."* cümlesi de destekler. Çünkü hükümler ve şer'i esaslar, henüz muhataplarca bilinmiyordu ki hatırlanması da söz konusu olsun. Fakat tevhidin delilleri, zâhir oldukları için, sanki onlara malum gibi idi. İşte bundan ötürü onlar, bu delilleri hatırlamak, bunlar üzerinde tefekkür edip ibret almakla emrolunmuşlardı.

b) **Ebû Müslim** şöyle der: "Buradaki *"açık açık âyetler"* ile, sûrede ele alınan hadlerin ve şer'i hükümlerin kastedilmiş olması mümkündür. Bu tıpkı, *"Rabbim, bana bir âyet ver..." (Allah) dedi ki: "Senin âyetin, sapasağlam olduğun halde üç gece insanlarla konuşmamandır"* (Meryem, 10) âyeti gibidir. **Hz. Zekeriyyâ** (a.s), böyle söyleyerek, Rabbisinden kendisine bir ameli farz kılmasını istemiştir.

c) **Kâdî** şöyle der: "Bu sûre, bazı farzları kapsadığı gibi, Cenâb-ı Hakk'ın beyan edeceği, birçok başka konuyu da ihtiva etmiştir. Allahu Teâlâ'nın bu konuları beyânı tafsilatlı olacağı için, âyetlerini "açık açık âyetler" diye tavsif etmiştir."

Hak Teâlâ'nın لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ *"İyice belleyip ibret alasınız diye..."* ifadesindeki fiil, şeddeli ve şeddesiz zal ile okunmuştur. "لَعَلَّ" kelimesinin manasının izahı, Bakara Sûresi'nde geçmişti. **Kâdî** şöyle der: "Bu kelime "كَيْ " (için) manasınadır. Bu da, Hak Teâlâ'nın, herkesin tezekkür etmesini (iyice belleyip ibret almasını) istediğine delâlet eder."

Buna şöyle cevap verilir: "Eğer Allahu Teâlâ herkesten böyle yapmasını istemiş olsaydı, o zaman onları günaha sevk edecek sebepleri kuvvetlendirmezdi. Bu kuvvet kazandırma olmamış olsaydı, o zaman bir işin, bir müreccih olmadan meydana gelmesi gerekirdi. Bu da câiz olsaydı, o zaman imkân ve hudûs delilleriyle, müreccihin varlığına istidlâl etmek mümkün olmazdı. Dolayısıyla bir yaratıcının olmadığı neticesine varılırdı. Durum böyle olunca da "لَعَلَّ" (Umulur ki, belki) kelimesini, Bakara Sûresi'nde zikredilen manalara hamletmek gerekir. (Bakara, 21).

Zinakârlar Hakkındaki Hüküm

Bil ki Allahu Teâlâ bu sûrede pek çok hükümden bahsetmiştir: **Birinci hüküm** şudur:

اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِى فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِى دِينِ اللهِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَآئِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾

"Zina eden kadın ve zina eden erkeğe, bunlardan her birine yüzer değnek vurun. Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dinini onlara uygulamanıza merhametiniz mani olmasın. Mü'minlerinden bir zümre de bunların cezalandırılmasına şâhit olsun" (Nûr, 2).

Bil ki âyetteki "اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِى" ifadeleri **Halil** ve **Sibeveyh**'e göre فِيمَا فَرَضَ اللهُ عَلَيْكُمُ الزَّانِيَةُ وَالزَّانِى"zâni ve zâniye (ile ilgili hüküm), Allah'ın size farz kıldığı şeylerdendir." Yani, "Onlara celde vurun" manasında olmak üzere, haberleri mahzûf mübtedadırlar. Âyetteki "فَاجْلِدُوا" (değnek vurun) kelimesinin bunların haberi olması da mümkündür. Bu iki kelimenin başındaki elif-lâmlar, şart manasını taşıyan "اَلَّذِى" (kim) manasına oldukları için, haberlerinin başına fâ gelmiştir. Çünkü ifadenin takdiri اَلَّتِى زَنَتْ وَالَّذِى زَنَى فَاجْلِدُوهُمَا "Hangi kadın ve erkek zina ederse, onlara değnek vurun" şeklindedir. Bu tıpkı senin, مَنْ زَنَى فَاجْلِدُوهُ"Kim zina ederse, ona değnek vurun" demen gibidir. Bu iki kelime, zâhirde olan fiilin açıkladığı mukadder bir fiil ile (iştiğâl ile), mansub olarak da okunmuşlardır. Yine yâ'sız olarak "اَلزَّانِ" şeklinde de okunmuştur.

Bil ki bu âyetle ilgili söz, şu iki çeşitte toplanır:

a) Şer'î hükümlerle alâkalı olanlar:

b) Akliyât (aklî delillerle) ilgili olanlar... Şimdi biz bu iki konuya, inşaallah, gücümüzün yettiğince eğilelim:

Bu Hükmün Nakli Yönü

Birinci çeşit: Bu, şer'î hükümlerle ilgili olanlardır. Bil ki zina haramdır ve büyük günahlardandır. Buna şunlar delâlet eder:

1) Allahu Teâlâ, *"Onlar Allah'ın yanında başka bir tanrıya daha tapmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar, zina etmezler. Kim bunlardan (birini) yaparsa, cezaya çarpar"* (Furkan, 68) âyetinde, zinayı,

şirk ve cana kıyma ile birlikte zikretmiştir. Yine Hak Teâlâ, *"Zinaya yaklaşma! Çünkü o bir hayasızlıktır, kötü bir yoldur"* (İsra, 32) buyurmuştur.

2) Allahu Teâlâ, iftirâ ve içki içme cezasının aksine, zinada tam yüz değnek vurulmasını farz kılmış, bu hususta recmi (taşlayarak öldürme) hükmünü getirmiş, mü'minleri bu hususta merhamet etmekten nehyetmiş, teşhir için, bir grubun uygulanan cezaya şâhit olmasını emretmiş ve o grubun mü'minlerden olması gerektiğini bildirmiştir. Çünkü fasıklar, kendi kavimlerinin sâlih kişilerinden daha fazla utanıp ders alırlar.

3) **Huzeyfe** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: يَا مَعْشَرَ النَّاسِ اِتَّقُوا الزِّنَى فَاِنَّ فِيهِ سِتَّ خِصَالٍ ثَلَاثٌ فِي الدُّنْيَا وَثَلَاثٌ فِى الْآخِرَةِ اَمَّا الَّتِي فِي الدُّنْيَا فَيُذْهِبُ الْبَهَاءَ وَيُورِثُ الْفَقْرَ وَيَنْقُصُ الْعُمْرَ وَاَمَّا الَّتِي فِي الْآخِرَةِ فَسَخَطُ اللهِ تَعَالَى وَسُوءُ الْحِسَابِ وَعَذَابُ النَّارِ *"Ey insanlar cemaati, zinadan sakının. Çünkü onda, üçü dünya, üçü de âhiret ile ilgili altı özellik var. Dünya ile ilgili olanlar şunlardır; o, arı-namusu, vakarı yok eder, fakirlik getirir ve ömrü noksanlaştırır. Âhiretle ilgili olanlar ise, Allah'ın gazabı, kötü bir hesap ve cehennem azabıdır."*

Abdullah (b. Mes'ud) (r.a)'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Ey Allah'ın Resûlü Allah katında hangi günah büyüktür?" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) *"O seni yaratmış olduğu halde, O'na şirk koşman"* cevabını verdi. Ben, "Sonra hangisi?" dediğimde o, *"Seninle beraber (rızkını) yer korkusuyla çocuğunu öldürmen"* dedi. Ben, "Sonra hangisi?" dediğimde de, وَاَنْ تَزْنِيَ بِحَلِيلَةِ جَارِكَ *"Komşunun hanımıyla zina etmendir"* buyurdu.[43] Bunun üzerine Allahu Teâlâ, bu sözü tasdik için, *"Onlar Allah'ın yanında başka bir tanrıya daha tapmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana, haksız yere kıymazlar, zina etmezler"* (Furkan, 68) âyetini indirdi.

Bil ki tefsir etmekte olduğumuz âyette, şu hususları incelemek gerekir:

a) Zinanın mâhiyetini (ne demek olduğunu),

b) Zinanın hükümlerini,

c) Zinanın, o hükümleri gerektirmesi için, nazar-ı dikkate alınması gereken şartları,

d) Zinanın yapıldığının anlaşılabileceği yolları,

e) Âyetteki, *"değnek vurun"* emrinin muhataplarının kimler olduğu,

f) Zinada emredilen recm ve celde cezalarının nasıl uygulanacağı konuları...

43 **Buhari,** Tevhid, 40: **Müslim**, İman, 141-142 (1/90-91).

Zinanın Mahiyeti

Birinci konu: Bu, zinanın mahiyeti ile ilgilidir. Bazı âlimlerimiz, zinayı şöyle tarif etmişlerdir: "Zina, bir cinsel uzvu, tabiat itibarıyla arzu duyulan ve fakat kesinlikle haram olan bir ferce sokmak demektir." Bu konuyla ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Livata (Eşcinsellik) Zina mıdır?**

Âlimler, livataya (homoseksüelliğe) de "zina" denilip denilemeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bazıları, "Evet" demişler ve buna, hem "nass"tan, hem "mana"dan (dilden) delil getirmişlerdir. Nass'tan delil, **Ebu Musa el-Eş'ârî** (r.a)'nin Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivâyet ettiği şu hadistir: إِذَا أَتَى الرَّجُلُ الرَّجُلَ فَهُمَا زَانِيَانِ *"Erkek, erkeğe geldiğinde (livata ettiklerinde) ikisi de zânidir."*[44]

Bu görüşte olanların manadan delilleri ise şudur: Livâta, hem şekil, hem esas itibariyle tıpkı zina gibidir. Şeklen zina gibi oluşu şundan dolayıdır: Çünkü zina, bir cinsel uzvu tabiat itibariyle arzu duyulan ve fakat kesinlikle haram olan bir ferce sokmaktır. Dübür de, bir "ferc"dir. Çünkü kadının önüne ferc denilmesi, oradaki boşluktan ötürüdür. Aynı boşluk (yarık, delik), dübürde de vardır. Bu konuda söylenecek en ileri şey şudur: Örfen livâtaya, zina denilmez. Fakat bu, dilin aslına, kelimenin kullanılışına zarar vermez. Mesela "tıp" da bir ilim olduğu halde, "Bu tabib, fakat âlim değildir" denilmesi gibidir. Esas bakımından olan benzerliğe gelince, zina, sırf haram yolla, tab'an arzu duyulan bir yerde, şehveti teskin etmektir. Aynı durum, livatada da söz konusudur. Çünkü o ön ve arka, arzu duyulan mahallerdir. Zira bu iki yer, şehvetle ilgili, sıcaklık, yumuşaklık ve giriş yeri darlığı gibi özellikler bakımından müşterektirler. İşte bundan ötürü, bazıları "İnsan tabiatı, bu iki mahalli farklı görmez. Haram ve helallik açısından, bunları birbirinden ayıran şeriattir" demişlerdir. Bunlar, livataya da "zina" isminin verilebileceğini söyleyenlerin delilleridir.

Ekseri âlimler ise, livatanın (haram olmakla birlikte), "zina" ismine dâhil olmadığını söylemiş ve buna şu delilleri getirmişlerdir:

1) Yaygın örfe göre, birisine livata, diğerine zina denir. Aslolan, bu örfe riâyet etmektir.

2) Bir kimse zina etmeyeceğine yemin etse, fakat livatada bulunsa, yeminini bozmuş olmaz.

---

44 **Kenzü'l-Ummâl**, 5/13103.

3) Sahabe, livatanın hükmü hususunda ihtilaf etmişlerdir. Halbuki onlar, dili (Arapçayı) iyi biliyorlardı. Binâenaleyh eğer, livataya "zina" ismi veriliyor olsaydı, zinanın cezası hususunda, Kur'ân'daki âyet onları ihtilaftan ve bu konuda ictihâd etmekten alıkordu.

Birinci görüşte delil getirilen hadise gelince, oradaki zina, "günah" manasına hamledilmiştir. Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِذَا أَتَتِ الْمَرْأَةُ الْمَرْأَةَ فَهُمَا زَانِيَتَانِ *"Kadın, kadına gelse (sevicilik etseler), ikisi de zâniyedir"*[45] ve الْيَدَانِ تَزْنِيَانِ وَالْعَيْنَانِ تَزْنِيَانِ *"Eller zina eder, gözler zina eder"*[46] hadisleridir. Birinci görüşe sahip olanların yaptığı kıyas (mukayese), uzak bir izahtır. Çünkü ferce, her ne kadar boşluğundan ötürü "ferc" adı verilmiş ise de, her boşluk (ve yarık) bulunan şeye "ferc" denmez. Aksi halde, ağzın ve gözün de "ferc" diye isimlendirilebilmesi gerekir. Hem sonra Araplar, yıldıza parladığı için "necm" demişler ama, her parlayan şeye "necm" dememişlerdir. Yine Araplar, ana karnındaki yavruya, saklı ve gizli olduğu için "cenîn" adını vermişlerdir, ama her saklı ve gözükmez şeye bu ismi vermemişlerdir.

Eşcinselin Hükmü

Bil ki **Şâfiî** (r.h)'nin livata hakkında iki görüşü vardır:

1) Bunlardan doğrusu şudur: Livata yapana, zina cezası uygulanır. Binâenaleyh o kimse eğer evli ise, recmedilir, bekâr ise, yüz değnek vurulur ve bir yıllığına sürgün edilir.

2) Livata yapanlar, ister evli-ister bekar olsunlar, ikisi de öldürülür. Çünkü **İbn Abbas** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şöyle dediğini rivâyet etmiştir: مَنْ وَجَدْتُمُوهُ يَعْمَلُ عَمَلَ قَوْمِ لُوطٍ فَاقْتُلُوا الْفَاعِلَ وَالْمَفْعُولَ بِهِ *"Kimi, Lût (a.s)'un (kâfir) kavminin işi gibi iş yaparken bulursanız, fâili de mef'ûlü de öldürünüz."*[47]

Bu kişinin nasıl öldürüleceği hususunda şu şekiller ileri sürülmüştür:

a) Onun boynu, tıpkı mürtet gibi, koparılmaksızın kesilir.

b) Taşlanarak öldürülür, yani recmedilir. Bu, **İmâm Malik, İmam Ahmed b. Hanbel** ve **İshâk (b. Râhûye)**'nin görüşüdür.

c) Üzerine duvar yıkılarak öldürülür. Bu görüş **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'den gelmektedir.

d) Dağın tepesinden, uçurumdan aşağı atılarak öldürülür. Bu da **Hz. Ali** (r.a)'den gelmektedir. Onlar, bu görüşleri, Hak Teâlâ'nın, Lût (a.s)'un kavmini

45 **Buhari**, Nikâh, **Müsned**, 2/326, 447.

46 **Müsned**, 2/343, 344.

47 **Tirmizi,** Hudûd, 25 (4/58).

bu şekillerde helâk etmesinden ötürü söylemişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"(Şehirlerinin) üstünü altına getirdik. Üzerlerine de balçıktan pişirilmiş bir taş (yağmuru) yağdırdık"* (Hicr, 74) buyurmuştur. **Ebu Hanife** (r.h)'ye göre ise, livata yapana hadd vurulmaz, aksine ta'zir cezası verilir.

Livatada mef'ûl olana ise, eğer akıllı, bâliğ ve gönüllü olarak bu işi yapmışsa, fâilin öldürüleceğine hükmedersek, hadisten ötürü bu da aynen, fâilin öldürüldüğü gibi öldürülür. Yok eğer, "fâile zina cezası gerekir" hükmünü verirsek, o zaman, ister evli, ister bekar olsun, mef'ûle yüz değnek vurulur ve bir yıl sürgün edilir. Mef'ûlün, evli bir kadın olması halinde recmedilerek öldürüleceği söylenmiştir. Ama bu hüküm yanlıştır. Çünkü o, arkasının kullanılmasına müsaade ettiği için, "muhsan" olmaz. Binâenaleyh ona, erkeğin mef'ûl olması halindeki gibi, zina cezası gerekmez.

Şâfiî (r.h)'nin livata yapanlara hadd gerektiği hususundaki delilleri şunlardır:

1) Livata, ya mahiyet itibariyle zinaya denktir, yahut da bu mahiyetin levâzımı (ayrılmaz vasıfları, esasları) hususunda ona denktir. Durum böyle olunca, ona zina haddi gerekir. Bu mukaddimelerden (öncüllerden) birincinin izahı şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s), *"Erkek, erkeğe geldiğinde, ikisi de zânidir"* buyurmuştur. Binâenaleyh bu ifade, lûtilik yapanın da zâni olduğunu göstermektedir. Bir mahiyete, "mutabıkî" olarak delâlet eden lafız (kelime), o mahiyetin bütün levâzımının husulüne de "iltizâmî" olarak delâlet eder. Mutabıkî ve iltizâmî delâletler, delâlet etme bakımından aynıdırlar. Dolayısıyla "zina" mahiyetinin mevcut olduğuna delâlet eden lafız, aynı zamanda onun bütün levâzımının (ayrılmaz vasıflarının) bulunduğuna da delâlet eder. İşte bu noktada bakılır: Eğer zina ismi (mahiyeti), livatada da var ise, o da, *"zina eden kadın ve zina eden erkeğe, bunlardan her birine yüzer değnek vurun"* âyetinin hükmüne dâhil olmuş olur. Yok eğer livâtada, zina mahiyeti tahakkuk etmemiş ise, o zaman zina mahiyetinin levâzımının bulunmuş olması gerekir. Çünkü bir mahiyetin bulunduğunu gösteren kelimenin, o mahiyetin bütün levazımının da bulunduğunu gösterdiği sâbittir. Mahiyet hakkında, bununla amel edilmemiştir. Binâenaleyh bunun, o mahiyetin bütün levâzımına delâlet etme hususunda, amel edilen bir şey olarak kalmaya devam etmesi gerekir. Haddin vâcip oluşu, zinanın levâzımından, (ayrılmaz vasıflarındandır). Binâenaleyh bu haddin, livata için de söz konusu olması gerekir. Bu konuda, en ileri söz şudur: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Kadın, kadına gelse (sevicilik etseler), ikisi*

de zâniyedir" hadisinde, zina olarak bahsedilen durum için, bu hüküm uygulanmamıştır. Fakat burada, bu hükümle amel etmemek, erkek-erkeğe olan durumda da amel etmemeyi gerektirmez.

2) Lûtinin katli vacip olup, onun recmedilerek öldürülmesi gerekir. Bu mukaddimelerden birincisinin delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Kim, Lût'un (kâfir) kavminin işi gibi iş yaparsa, faili de mef'ûlü de öldürün"* hadisidir. İkinci mukaddimenin delili ise şudur: Onu öldürmek farz olduğuna göre, zina işlemiş olması gerekir. Aksi halde onu öldürmek câiz değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), *"Bir Müslümanın kanı, ancak şu üç sebebin birinden ötürü helâl olur (öldürülür)"* buyurmuştur. Konumuz olan meselede, ne imandan sonra küfür (yani irtidat), ne de haksız yere birisini öldürmüş olma yoktur. Dolayısıyla, bu hadisede, evlilikten sonra zina durumu olmamış olsaydı, Lûti'nin öldürülmemesi gerekirdi. Bu, evlilikten sonra yapılmış zina sayıldığına göre, bu hadisten ötürü recm gerekeceği sâbit olur.

3) Biz, livatayı zinaya kıyas ediyoruz. Bu hususta, ikisinde de müşterek olan nokta ise şudur: Tab'ı bir lezzet duyulduğu için, insanı zinaya sevk eder. Zina ise, çirkin bir iştir. Dolayısıyla, yasaklanması uygundur. Zina haddi (cezası) da, zinadan alıkoymaya münasip bir cezadır. Zina ile livata arasında şu iki bakımdan fark vardır:

a) Zinada, insanı ona sevk eden pek çok sebep vardır. Binâenaleyh bunun meydana gelmesi, daha fazla fesâda sebebiyet verir. Bundan dolayı, zinadan caydırıcı şeylere daha fazla ihtiyaç vardır.

b) Zina, nesebin bozulmasına, belirsiz hale gelmesine sebep olur. Bunlar, şehveti kesilmemiş ihtiyar kadınlarla yapılan cinsi münasebette de bu iki hususun söz konusu olmadığı söylenerek cevap verilir.

Ebu Hanife (r.h) de, görüşüne şunları delil getirmiştir:

1) Lûtilik, daha önce de bahsedildiği gibi, "zina" değildir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Bir Müslümanın kanı, ancak şu üç sebebin birinden ötürü helal olur"* hadisinden ötürü, öldürülmemesi gerekir.

2) Lûtilik, ne şer'î bir engelleyici (caydırıcı) hükme ihtiyaç duyulma bakımından, ne de cinâyet (suç) olarak zinaya denk değildir. Binâenaleyh cezası bakımından da ona denk olamaz. Şer'î bir engelleyiciye ihtiyaç duyulmama hususunda ikisi arasında bir eşitliğin bulunmayışının delili şudur: Livataya, fâili arzu duysa bile, mef'ûlü, tab'an buna arzu duymaz. Fakat zina böyle değildir. Çünkü zinaya sevk eden sebepler, her iki tarafta

da mevcuttur. Zina ve livâtanın, suç olarak birbirlerinin dengi olmayışlarına gelince, zinada nesebin kaybolması, belirsiz hale gelmesi söz konusudur. Livatada ise böyle bir şey yoktur. Bunun böyle olduğu sâbit olduğuna göre, livatanın ceza bakımından, zinaya denk olmaması gerekir. Bir de delil, haddin, zararı olduğu için, yürürlüğe konulmasını nefyeder.[48] Fakat bu prensip ile zina konusunda amel edilmemiştir. Binâenaleyh bu prensibin livata konusunda, aslı üzere devam etmesi gerekir.

3) Zinanın cezası, sanki kadına verilmiş olan mehrin karşılığıdır. Binâenaleyh lûtilikte bir mehir olmadığına göre, hadd (cezası) da olmaz.

Ebu Hanife'nin birinci deliline şöyle cevap veririz: "Lûtilik, her ne kadar mahiyeti açısından zinaya denk olmasa da, hükümleri açısından denktir" ikinci delile şöyle cevap veririz: "Her ne kadar mef'ûl livataya arzu duymasa bile, bu fâilin aşırı istek ve arzusundan dolayı yapılır. Çünkü insan, yasaklanan şeylere meyyâldir. Üçüncü delile de şu şekilde cevap veririz: Bu ikisi arasında, mutlaka müşterek bir nokta vardır. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE: **Hayvanla Cinsi Münasebet**

Ümmet-i Muhammed, hayvanlarla cinsi münasebette bulunmanın haram olduğu hususunda ittifâk etmişlerdir. Böyle bir münasebette bulunanın cezası hususunda, **İmam Şâfiî** tarafından şu görüşler belirtilmiştir:

a) Bu kimseye, zina haddi (cezası) gerekir. Binâenaleyh evli ise, recmedilir; bekarsa, yüz sopa vurulup, bir yıl sürgüne gönderilir.

b) Evli de olsa, bekar da olsa, bu kişi öldürülür. Çünkü **İbn Abbas** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir. مَنْ اَتَى بَهِيمَةً فَاقْتُلُوهُ وَاقْتُلُوهُ مَعَهُ *"Kim bir hayvanla cinsi münasebette bulunursa, onu öldürün, onunla birlikte o hayvanı da öldürün"*[49] Bunun üzerine **İbn Abbas**'a, "Ya o hayvanın suçu ne?" denildiğinde o, "Zannediyorum ki Hz. Peygamber (s.a.s) bunu sırf, maruz kaldığı o muamele sebebiyle etinin yenilmesini mekruh gördüğünden ötürü söylemiştir" diye cevap verir.

c) **Şâfiî**'den nakledilen en doğru görüşe göre -ki aynı zamanda **Ebu Hanife, Mâlik, Sevri** ve **Ahmed b. Hanbel** (r.hm)'in de görüşüdür- o kimseye "ta'zîr" cezası gerekir. Çünkü şer'î cezalar, nefsin temâyül edip, arzu ettiği

48 Öyle anlaşılıyor ki maksat şudur: Aslolan, zarar vermemektir. Fakat zina önemli bir suç olduğu için, zarar verene had bir ceza olarak hükmedilmiştir (Ç.)

49 **Tirmizi** Hudûd, 23 (4/57); **Ebu Davud**, Hudûd, 29 (4/159).

(bazı) şeylerden onu caydırmak için meşrû kılınmıştır. Bu fiil ise, nefsin (normalde) arzu duyamayacağı şeylerdendir.

Âlimler, **İbn Abbas** (r.a)'tan rivâyet edilen şu yukarıdaki hadisi, senedi zayıf olduğu için, zayıf kabul etmişlerdir. Böyle bir hadisin var olduğu farz edilse bile, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivâyet edilen şu rivâyetle tezat teşkil eder: Hz. Peygamber (s.a.s), yemek maksadının dışında, hayvanları kesmekten (öldürmekten) nehyetmiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Ta'zir Gerektiren Haller**

Kadınları fuhuşta çalıştırarak haram kazanç elde etmenin, ölü kimse ile cinsi temasta bulunmanın ve el ile istimna yapmanın cezası sadece ta'zirdir.

Zina Hakkında Hüküm

İkinci konu: Bu, zinanın hükümleri hakkındadır. Bil ki İslâm'ın ilk yıllarında zinanın cezası, evliler ve dullar için, müebbed hapis; bâkire için ise söz ile eziyet vermekti. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kadınlarınızdan fuhşu irtikap edenlere karşı içinizden dört şâhit getirin. Eğer şahâdet ederlerse, onları ölüm alıp götürünceye kadar, yahut Allah onlara bir yol gösterinceye kadar, kendilerini evlerde alıkoyun, (hapsedin). Sizlerden fuhşu irtikap edenlerin her ikisine de eziyet edin. Eğer tevbe eder ve hallerini düzeltirlerse, artık onlara (eziyetten) vazgeçin"* (Nisâ, 15-16) buyurmuştur. Hak Teâlâ sonra bu hükmünü neshetti, (evliler ve) dullar için cezayı recm, bekarların zina cezasını da yüz değnek ve sürgün kılmıştır. Binâenaleyh şimdi bu iki meseleyi ele alalım:

***BİRİNCİ MESELE:* Haricîlerin Recmi İnkâr Etmeleri**

Haricîler recmi kabul etmezler ve bu hususta şu delilleri ileri sürerler:

a) Allahu Teâlâ, *"O (cariyeler) evlendikten sonra bir fuhuş irtikap ettiler mi, o vakit üzerlerine hür kadınlar üzerine olan cezanın yarısı (verilir)"* (Nisa, 25) buyurmuştur. Binâenaleyh eğer evlilere recm cezası gerekseydi, kölelerin recminin, bunun yarısı olması gerekirdi. Fakat recmin yarısı olmaz.

b) Hak Teâlâ Kur'ân'da küfür (inkâr), adam öldürme ve hırsızlık yapma gibi çeşitli günah ve isyanlardan bahsetmiş, fakat bunların hükümlerini, zinanınki kadar tafsilatlı bildirmemiştir. Baksana Cenâb-ı Hak, *"Zinaya yaklaşmayın"* (İsra, 32) buyurarak zinayı yasaklamış, sonra da bütün günahlarda olduğu gibi, peşi sıra bunun cezasının cehennem olduğunu bildirmiş; üçüncü olarak sopalamaktan bahsetmiş; dördüncü olarak da bir

grub mü'minin ceza verilirken orada hazır olmasını emretmiş; beşinci olarak *"Allah'ın dini hususunda merhametiniz tutmasın"* ifadesi ile de, o zâniye acımayı nehyetmiştir. Sonra altıncı olarak, Müslüman bir kimseye zina iftirasında bulunana seksen değnek vurulmasını farz kılmış ve böyle bir cezayı, zinadan daha büyük oldukları halde, katillik ve kâfirlik iftirasında bulunanlar için vermemiştir. Yedinci olarak, *"Onların şâhitliklerini ebediyyen kabul etmeyiniz"* (Nûr, 4) buyurmuş; sekizinci olarak da, kendi hanımına zina isnadında bulunan kimseler için mulâaneyi (lanetleşmeyi) gerektiren ve (yalancı olanın) Allah'ın gazabına müstahak olması gibi cezalardan bahsetmiş; dokuzuncu olarak zâniye bir kadını ancak zâni bir erkeğin veya bir müşrikin alabileceğini söylemiş; onuncu olarak da zinanın tespiti için, dört şahit bulunması gerektiğini bildirmiştir. Binâenaleyh ister az ister çok olsun zinanın hükümleri hususunda böylesine detaya inildiğine göre, bunun hükümlerinin en ileri derecesi olan recmin ihmâl edilmesi, zikredilmemesi câiz olmaz. Eğer recm meşrû kılınmış olsaydı, izi ve tesiri çok olur, herkesçe bilinirdi. Allahu Teâlâ, Kur'ân'da bunu açıkça zikretmediğine göre, bu onun farz olmadığını gösterir.

c) Hak Teâlâ'nın *"Zina eden kadın ve zina eden erkeğe, bunlardan her birine yüzer değnek vurun"* âyeti, bütün zina edenlere celde vurulmasının farz olduğunu gösterir. O zinakârların bazısına, haber-i vâhide dayanarak, recmin gerekli olduğunu söylemek ise, Kur'ân'ın bu umûmi nassının (hükmünün), haber-i vâhid ile tahsisini (sınırlandırılmasını) gerektirir ki bu câiz değildir. Çünkü Kur'ân'ın metni kesindir, haber-i vâhidin metni ise kesin değildir. Kesin olan ise, zannî olandan üstündür.

Recmin Sübûtu

Müctehid imamların ekserisi, evli birisi zina ederse, recmolunacağı hususunda şu şekilde istidlâl etmişlerdir: Her şeyden önce, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu recm cezasını uyguladığı tevatür ile sabittir. **Ebu Bekr er-Râzi** şöyle der: "Recm cezasının uygulandığını, **Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Câbir b. Abdullah, Ebu Saîd el-Hudri, Ebu Hureyre, Büreyde el-Eslemî, Zeyd b. Hâlid** ve diğer birçok sahabe rivâyet etmiş, haber vermişlerdir. Bu râvilerin bazısı, **Ma'iz**'in recmedildiği hadisesini rivâyet etmişler, bazıları da **Zahmiyye** ve **Gâmidiyye**'nin recmedilme hadisesini naklet-mişlerdir. **Hz. Ömer** (r.a): "Eğer insanlar, "Ömer Allah'ın kitabına fazladan şeyler kattı" diyecek olmasalardı, bu recm hükmünü Kur'ân'ın içine yazar (yazdırır)dım" demiştir.

Recmi İnkâr Edenlere Cevap

Haricîlerin görüşlerine şu şekilde cevap verebiliriz: "Onların, "Zînânın cezası sadece celde (yüz sopa)dır" şeklindeki görüşlerine karşı şöyle deriz: "Bu takdirde, yani evlilerin zinasının cezasının recm olduğu söylenecek olursa, Kur'ân-ı Kerim haber-i vâhidle tahsis edilmiş olur" şeklinde bir iddia ileri sürülüyorsa, biz deriz ki: Aksine Kur'ân'ın bu nassı, haber-i vâhidle değil, mütevatir hadisle tahsis edilmiştir. Çünkü biz, recm hükmünün tevatür yoluyla rivâyet edildiğini beyan etmiştik. Hem sonra biz, Usûl-u Fıkıh'ta, Kur'ân'ın haber-i vahid ile tahsisinin de câiz olduğunu anlattık.

Haricilerin ikinci delillerine karşı cevaben deriz ki: Maslahatların değişmesi sebebiyle, şer'î hükümlerin değişmesi uzak görülecek bir şey değildir. Binâenaleyh belki de recmin farz olmasını gerektiren o maslahat, bu hususiaki o ilk âyetlerin nüzûlünden sonra ortaya akmıştır.

Üçüncü delillerine şu şekilde cevap veririz: **Hz. Ali** (r.a)'nin, zina cezası olarak celde ve recmi birlikte uyguladığı rivâyet edilmiştir ki bu, **İmam Ahmed, İshâk** ve **Davud(u Zahiri**'nin) tercihi olan uygulamadır. Bunlar, bu iki cezanın birlikte uygulanması gerektiği hususunda şu delilleri ileri sürmüşlerdir.

1) Bu âyetin, umûmi (genel) oluşu celdenin; mütevâtir haber de recmin uygulanmasının farz olduğunu gösterir. Bu iki hüküm arasında bir tezat da yoktur. Dolayısıyla cem edilmeleri, (birlikte uygulanmaları) gerekir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْبِكْرُ بِالْبِكْرِ جَلْدُ مِائَةٍ وَتَغْرِيبُ عَامٍ وَالثَّيِّبُ بِالثَّيِّبِ جَلْدُ مِائَةٍ وَرَجْمٌ بِالْحِجَارَةِ *"Bekar, bekar ile zina ederse, bunların cezası yüz değnek ve bir yıl sürgündür. Evli evli ile (dul dul ile), bu işi yaptığında ise cezaları, yüz değnek ve taşla recmdir"*[50] buyurmuştur.

3) **Ebu Bekr er-Râzi, Ahkamu'l-Kur'ân**'ında, **İbn Cüreyc**'den, o da **İbn Zübeyr**'den, **İbn Zübeyr** de **Câbir** (r.a)'den şunu rivâyet etmiştir: "Bir erkek bir kadınla zina etmişti. Hz. Peygamber (s.a.s) emir verdi ve onlara sopa vuruldu. Sonra, bu erkeğin evli olduğu haber verilince, Hz. Peygamber (s.a.s), bu sefer onun recmedilmesini emretti."

4) Rivâyet olunduğuna göre, **Hz. Ali** (r.a), **Şerâha el-Hamedaniyye**'ye celde cezası uygulamış, sonra recmetmiş ve müteakiben: "Ona, Allah'ın kitabına göre sopa vurdum, Resûlullah'ın sünnetine göre de recmettim" demiştir.

50 **Buhari**, Vekale, 13; **Müslim**, Hudûd, 25.

Bil ki müctehidlerin ekserisi, evli kimsenin recmedileceği, fakat sopa vurulmayacağı hususunda ittifâk etmişlerdir. Onların bu hususta delilleri şunlardır:

1) **Asîf** (işçi) kıssası.[51] Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) يَا اُنَيْسُ اُغْدُ اِلَى اِمْرَأَةِ هٰذَا فَاِنِ اعْتَرَفَتْ فَارْجُمْهَا *"Ey Üneys, şu adamın karısının yanına git, eğer (zinasını) itiraf ederse, onu recmet"*[52] buyurmuş ve celdeden bahsetmemiştir. Eğer recm ile birlikte celde de gerekseydi, Hz. Peygamber (s.a.s), mutlaka bundan da bahsederdi.

2) **Ma'iz** hadisesi, çeşitli şekillerde rivâyet edilmiştir. Ama o rivâyetlerin hiçbirinde, recm ile birlikte celdeden bahsedilmemiştir. Binâenaleyh eğer, recmin yanı sıra celde (sopa) da gerekseydi, Hz. Peygamber (s.a.s) **Mâ'iz**'e önce celde vururdu. Eğer ona celde vurmuş olsaydı, recm olunuşu rivâyet edildiği gibi, bu da rivâyet olunurdu. Çünkü rivâyet edilme bakımından, biri diğerinden daha evlâ değildir. **Gâmidiyye** kıssasında da durum böyledir. Çünkü o, zina ettiğini ikrâr etmiş, Hz. Peygamber (s.a.s) de, çocuğunu doğurduktan sonra onu recmettirmiştir. Eğer ona sopa (celde) cezası da uygulanmış olsaydı, bu da nakledilirdi.

3) **Zühri**'nin, **Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe**'den, onun da **İbn Abbas** (r.a)'tan rivâyet ettiğine göre, **Hz. Ömer** (r.a) şöyle demiştir: "Aradan uzun zaman geçer de, birisi kalkıp, "Biz Allah'ın kitabında recm hükmünü görmüyoruz" der ve böylece Allah'ın indirdiği bir farzı, insanlar terk ederek sapıtır diye endişe ediyorum. Çünkü biz, اَلشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ اِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا اَلْبَتَّةَ *"Yaşlı (evli) bir erkek ve kadın zina ederlerse, onları kesinlikle recmedin"* şeklinde (bir âyet) okuyorduk. Hz. Peygamber (s.a.s), recm cezasını uyguluyordu. Ondan sonra bizler de uyguladık." **Hz. Ömer** (r.a) böylece, Allah'ın recmi farz kıldığını haber vermiştir. Binâenaleyh eğer recm ile birlikte celde cezası da gerekseydi, o mutlaka bunu da zikrederdi.

Recmin yanı sıra celdenin de uygulanacağını söyleyen kimselere şöyle cevap veririz: Onlar bu hususta âyete tutunmuşlardır. Halbuki âyet, muhsan (evli) olanlarla ilgilidir. Kur'ân'ın umûmi hükmünü, mütevâtir haberle tahsis etmek imkânsız değildir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Evli evli ile (dul dul ile), bu işi yaptığında ise cezaları yüz değnek ve taşla recmdir"* hadisine gelince, belki de bu, *"Ya Üneys, şu kadına var, eğer zinasını itiraf ederse,*

51 Bu kıssa, biraz sonra "ikinci mesele"de gelecektir (Ç).

52 **Müslim**, Hudûd, 12 (3/1316).

onu recmet" hadisinden önce söylenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, zina eden bir kadına önce celde vurup, sonra recmetmesi meselesine gelince, belki de Hz. Peygamber önce, evli olduğunu bilmediği için sopa vurdu. Sonra onun evli olduğunu öğrenince, onu recmetti. Bu, aynı zamanda **Hz. Ali** (r.a)'nin tatbikatıyla ilgili rivâyete de bir cevaptır. Bütün bunlar cevap hususunda söylenebilecek şeylerdir. Allah en iyi bilendir.

***İKİNCİ MESELE:* Bekâr Zaninin Cezası**

Şâfii (r.h), bekara uygulanacak zina cezasında, celde ve sürgünün birlikte olacağını söylerken; **Ebu Hanife** (r.h), bunun cezasının sadece celde olduğunu, sürgünün ise imamın (devlet başkanının) re'yine bırakıldığını söylemiştir. **İmâm Mâlik** ise, zâni erkeğin hem sopalanıp, hem sürgün edileceğini, zâniye kadının ise sopalanacağını, ama sürgün edilmeyeceğini söylemiştir. **Şâfiî** (r.h)'nin delili, **Ubâde** (r.a)'nin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivâyet ettiği şu hadistir: خُذُوا عَنِّي خُذُوا عَنِّي قَدْ جَعَلَ اللهُ لَهُنَّ سَبِيلًا اَلْبِكْرُ بِالْبِكْرِ جَلْدُ مِائَةٍ وَتَغْرِيبُ عَامٍ وَالثَّيِّبُ بِالثَّيِّبِ جَلْدُ مِائَةٍ وَرَجْمٌ بِالْحِجَارَةِ *"(Zinakârlar hakkındaki hükmü) benden alıp (öğrenin), benden alıp (öğrenin): Allah o (zina eden) kadınlar için işte bir yol gösterdi: Bekar, bekar ile zina ederse, bunların cezası yüz değnek ve bir yıl sürgündür. Evli evli ile (dul dul ile) bu işi yaptığında ise, cezaları yüz değnek ve taşla recmdir."*[53] Buna, **Ebu Hureyre** (r.a) ile **Zeyd b. Hâlid** (r.a)'in rivâyet ettikleri şu husus da delâlet etmektedir. Bir adam, Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi ve "Ya Resûlallah, oğlum falanca adamın hakkına tecâvüz etti, hanımıyla zina etti. Buna karşılık, bir köle ve yüz koyunu (o adama) fidye olarak verdim. Daha sonra bilenler, oğlumun cezasının yüz değnek ve bir yıl sürgün, o kadının cezasının ise recm olduğunu söylediler. Aramızdaki hükmü ver" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s): *"Canım elinde olan Zât'a yemin ederim ki, hiç şüphesiz aranızda Allah'ın kitabıyla hükmedeceğim. O koyunlar ve köle sana geri verilecek. Oğlunun cezası yüz sopa ve bir yıl sürgündür"* buyurdu ve sonra **Eslem Kabilesi**'nden birisine dönerek, *"Ey Üneys, şu adamın karısının yanına git, eğer zinasını itiraf ederse, onu recmet"*[54] dedi.

Hanefiyyeye Göre Sürgün Cezası Yok

Ebu Hanîfe (r.h) ise, sürgünün olmayacağı hususunda şu izahları yapmıştır:

53 **Müslim**, Hudûd, 12 (3/1316).

54 **Buhârî**, Ahad, 1; **Müslim**, Hudûd, 25 (3/1325).

1) Sürgünü gerekli görmek, âyetin hükmünü nesh demek olur. Halbuki Kur'ân, haber-i vâhidle neshedilemez. Hanefîler bu neshi şu üç şekilde izah etmişlerdir:

a) Cenâb-ı Hak, celde (sopa)yı, zina hadisesine, fâ edâtıyla bağlamıştır. Fâ edâtı ise, cezâ (cevap) içindir. Fakat dil âlimleri şöyle derler: "Allah'tan başkasına yemin etmek, hem bir şart, hem bir ceza (cevap) söylemek demektir." Dil âlimleri, şartı, başına "in" (eğer) kelimesinin dâhil olduğu şey; cezayı (cevabı) da, başına fâ harfi gelen şey olarak izah etmişlerdir. Cezâ kendisiyle kifâyetin (yeterliliğin) meydana geldiği şeye denilip, Arapların, "Biz ona yettik" manasında söyledikleri "جَازَيْنَاهُ" şeklindeki deyimlerinden alınmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) de, تَجْزِيكَ وَلَا تَجْزِى اَحَدًا بَعْدَكَ *"O sana yeter. Ama senden sonra hiç kimse için yeterli olmaz"* buyurmuştur. اِجْتَزَتِ الْاِبِلِ بِالْعُشْبِ بِالْمَاءِ "Su ve ot, deveye yetti" denilişi de bu köktendir. Kendisiyle birlikte başka bir ceza gerekli olmazsa, ancak o zaman "celde" ile yetinme meydana gelmiş olur. Binâenaleyh celdenin yanı sıra başka bir cezayı gerekli görmek celdenin yeterli olmadığını kabul etmek olur.

b) Âyette bahsedilen sadece celde olduğuna göre, cezanın tamamı budur. Binâenaleyh eğer biz, celde ile birlikte sürgünün de olması gerektiğini söylersek, o zaman celde cezanın tamamı değil, bir kısmı olmuş olur ki, bu da celdenin cezanın tamamı oluşu hususunu nesh demek olur.

c) Celdenin, cezanın tamamı olması halinde, buna o zâninin şâhitliğini kabul etmeme de cezaya dahil olur. Binâenaleyh eğer celdeyi, cezanın bir kısmı sayacak olsak, o zaman bu hüküm zâil olmuş olur. Böylece de sürgünün gerekli görülmesinin, bu âyetin neshi demek olacağı sabit olur.

2) **Ebu Bekr er-Râzi** şöyle der: "Eğer celdenin yanısıra, sürgün de gerekseydi, bu âyeti okurken sahabenin, âyeti duydukları zaman, celdenin cezanın tamamı olduğunu sanmamaları için, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları bundan haberdar etmesi gerekirdi. Eğer böyle olmuş olsaydı, bu sürgün hükmü, tıpkı âyetin hükmünün herkesçe bilinmesi gibi bilinirdi. Sürgün ile ilgili rivâyetler bu dereceye ulaşamayıp, aksine âhad yollardan geldiğine göre, bunun söz konusu olmadığı anlaşılır.

3) **Ebu Hureyre** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in, câriyeler hakkında söyle dediğini rivâyet etmiştir:اِذَا زَنَتْ فَاجْلِدُوهَا فَاِنْ زَنَتْ فَاجْلِدُوهَا فَاِنْ زَنَتْ فَاجْلِدُوهَا ثُمَّ بِيعُوهَا وَلَوْ بِضَفِيرٍ *"(Bir câriye) zina ederse, ona celde vurun. Yine zina ederse, yine celde vurun. Yine zina ederse yine celde vurun. Sonra onu, bir yulara*

bile olsa satın gitsin."[55] Bir başka rivâyette ise فَلْيَجْلِدْهَا الْحَدَّ وَلَا تَثْرِيبَ عَلَيْهِ *"(Sahibi) ona haddi uygulasın. Bu ceza verişinden dolayı ayıplama olmaz"*[56] buyurulmuştur. Bu hadislerle şu şekilde istidlâl edilmektedir: Eğer sürgün de söz konusu olsaydı, o zaman Hz. Peygamber (s.a.s), sopanın yanında bunu da zikrederdi.

4) Câriye hakkında sürgün ya meşru kılınmıştır, ya kılınmamıştır. Bunun meşrû kılınmış olması mümkün değildir. Çünkü bundan, kendisinden bir suç sâdır olmadığı halde efendisinin zarara uğraması söz konusu olur. Bu ise câiz değildir. Bir de Hz. Peygamber (s.a.s), *"Sonra onu, bir yulara bile olsa satın gitsin"* buyurmuştur. Eğer onun sürgünü gerekseydi, satılması mümkün olmazdı. Çünkü sürgün edildikten sonra, satın alana teslimi mümkün değil. Sürgünün câriye için meşrû olmamış olması da mümkün değildir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Onlara, hür kadınlar üzerine olan cezanın yarısı verilir"* (Nisa, 25) buyurmuştur.

5) Eğer sürgün sadece erkek hakkında meşrû olmuş olsaydı, o zaman kadın hakkında da ya meşrû olurdu, ya olmazdı. İkinci ihtimal söz konusu olamaz. Çünkü suçtaki eşitlik, her ikisi hakkında da vardır. Eğer kadın hakkında bu sürgün meşrû olmuş olsaydı, o zaman bu iş ya sadece onun için uygulanırdı, ya da mahremi olan birisiyle birlikte uygulanması gerekirdi. Birincisi, hem naklî, hem aklî delilden ötürü câiz değildir. Naklî delil, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لَا يَحِلُّ لِامْرَأَةٍ اَنْ تُسَافِرَ مِنْ غَيْرِ ذِى مَحْرَمٍ *"Bir kadının, yanında mahremi olmaksızın yolculuk etmesi helâl değildir"*[57] hadis-i şerifidir.

Aklî delil ise şudur: Şehvet, kadınlarda daha çoktur. Dinî hüküm ve cezalarla caydırma, inanan ve samimi olan insanlar için geçerlidir. Çünkü kadınların genel olarak zina etmemeleri, başlarındaki muhafız erkeklerin varlığına ve yakınlarından utanmalarına bağlıdır. Sürgün etmekle ise kadın, yakınlarının ve koruyucularının elinden çıkmış olur. Böylece kendisini tanıyanlardan uzaklaştığı için hayası azalır ve zina kapısı açılır. Kadınlar genellikle fakirdirler. Yolculukta fakirlikleri ve ihtiyaçları daha fazla olur. Bütün bunların hepsi, fuhuş kapısının o kadına açılmasına sebep teşkil etmiş olur.

"Biz o kadını ya kocasıyla, ya bir mahremiyle birlikte sürgüne göndeririz" demek de mümkün değildir. Çünkü suçsuzu cezalandırmak, *"Hiç*

55 **Buhârî**, Hudûd. 36; **Müslim**, Hudûd, 30-32 (3/1328).

56 **Buhari**, Itk 17.

57 **Müslim**, Hacc, 413, 424 (2/975).

kimse, hiç kimsenin günah yükünü yüklenmez" (İsra, 15) âyetinden ötürü câiz değildir.

6) **Hz. Ömer**'in, **Rabi'a b. Ümeyye b. Halef**'i içki içmesinden ötürü Hayber'e sürdüğü; **Rabi'a**'nın **Bizans İmparatoru Hirakl**'e kaçtığı, bunun üzerine **Hz. Ömer** (r.a)'in: "Bundan sonra artık hiç kimseyi sürgün etmeyeceğim" dediği rivâyet edilmiştir. **Hz. Ömer,** bu ifadesinde zina (işleyeni) müstesnâ tutmamıştır. **Hz. Ali** (r.a)'nin de, bekârlar hakkında şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bunlar zina ettiklerinde, celdelenirler (sopalanırlar), ama sürgün edilmezler. Çünkü onları sürgün etmek, fitne sebeplerindendir."

İbn Ömer (r.a)'den de, kendisinin zinakâr bir câriyesinin olduğu, bundan dolayı ona celde (sopa) vurduğu, ama onu sürgün etmediği rivâyet edilmiştir. Binâenaleyh eğer sürgün etmek zina cezasında gerekli bir şey olsaydı, bu husus büyük sahabilere saklı ve gizli kalmazdı.

7) Rivâyet olunduğuna göre bir ihtiyar, bir câriyenin üzerinde, onun ayıp yerinde günaha girerken yakalandı. Bu adam Hz. Peygamber (s.a.s)'e getirildi. Hz. Peygamber (s.a.s) de: *"Ona yüz sopa vurunuz"* dedi. Bunun üzerine, "O buna dayanamaz" denildi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Üzerinde yüz salkım bulunan bir hurma salkımı (dalı) alın, ona onunla (bir kere) vurun* ve *bırakın gitsin"*[58] buyurdu. Eğer sürgün gerekli olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s) mutlaka onu sürgün ederdi. İmdi eğer, "O hareket edemeyen güçsüz bir kimse olduğu için, Hz. Peygamber (s.a.s), onu sürgün etmemiştir" denilirse, biz deriz ki: O zaman Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onu üzerine bindirip sürgüne göndereceği bir hayvanı, Beytü'l-mal'den kiralaması gerekirdi. Buna göre, "Belki de o kimse, o hayvana binmekten de âcizdi" denilirse biz deriz ki: "Zinaya gücü yeten, nasıl olur da, hayvana binip üzerinde durmaya kâdir olamaz."

8) Sürgün etmek, öldürmenin bir eşidir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Kendinizi öldürün, yahut yurtlarınızdan çıkın" diye yazsaydık"* (Nisa, 66) buyurmuş ve böylece ikisini birbirine denk olarak zikretmiştir. Binâenaleyh bekar bir kimsenin, zina etmesi halinde, Allahu Teâlâ onu öldürmeyi meşrû kılmadığına göre, bunun dengi olan sürgünün de meşrû kılınmamış olması gerekir.

Bunlardan **birincisine** şöyle cevap verilir: Allah'ın kelâmında, (ilgili âyette), celdeyi emreden ifadenin başına (fâ) edâtının getirilmesinden başka bir husus söz konusu değildir. "Başına bu edat gelen ifâde, (şartın)

58 **İbn Mace**, Hudûd, 18 (2/859).

cezasıdır" şeklindeki söz, ne Allah'ın sözü, ne de Resûlullah'ın sözüdür. Aksine bu, bir kısım edebiyatçıların görüşüdür. Dolayısıyla bu, delil olmaz.

Onun **ikinci** olarak söylediği, "Eğer sürgün meşrû olsaydı, celde zina cezasının bütünü olmazdı" şeklindeki görüşüne karşı deriz ki: "Sürgün işinin zâil olduğu hususunda bir nizâ (münakaşa) yok. Çünkü hiçbir şeyin ispatı, var olan o şeyin yokluğunun zâil olduğunu gerektirmekten daha az değildir. Fakat burada zâil olan şer'i bir hüküm değil, aksine sırf berâat-i asliyyedir. Bu gibi zâil oluşların, haber-i vâhid ile ispatı imkânsız değildir. Biz, "zâil olan, sırf asli yokluktur" dedik. Çünkü celde cezasının olduğunu söylemek, sürgün cezasının olduğunu söylemek ile, sürgünün yanısıra celdenin olduğunu söyleme arasında, müşterek bir mefhumdur. Her iki kısım arasında, müşterek miktar ise, iki kısımdan biri ile anlaşılamaz.

O halde, celdenin olduğunu söylemede, kesinlikle, sürgünün ne gerekli olduğuna, ne de gerekli olmadığına dâir bir işaret yoktur. Fakat sürgün etmeme, beraat-i asliyyeye nazaran aklen bilinmiştir. Dolayısıyla haber-i vahid gelip, sürgünün gerekli olduğuna delâlet edince, celdenin farziyetine delalet eden lafzın mana ve medlullerinden hiçbirini izale etmemiş, sadece beraat-i asliyyeyi izale etmiştir. Fakat celdenin tek başına yeterli olması, onun yalnız başına zina cezasının tamamı olması ve insanın şahitliğinin kabul edilmemesinin buna dayanması gibi hususlar, bu cezaya ilavenin nefyine tâbidir. Binâenaleyh bu nefy işi, aklen malum olunca, bu hususdaki haber-i vâhidi kabul etmek de mümkündür. Bu tıpkı şuna benzer: Eğer farzlar, beş tane olsaydı, mükellefiyetten kurtulmak onları edaya dayanırdı. Şâhitliğin kabul edilmesi hususunda, başka bir şey ilave edilecek olsaydı, onun haber-i vahid ve kıyasla ispatının yanı sıra, mükellefiyetten kurtulma ve şahitliği kabul işi, o fazlalığı edaya varıp dayanırdı. İşte burada da böyledir. Ama, şâyet Cenâb-ı Hak, "Celde, sopa, "hadd"in tamamıdır" demiş olsaydı ve biz de, sadece bu "hadd"in, cezanın, şehadetin reddedilme sebebi olduğunu bilmiş olsaydık, işte bu noktada, ek, ilave bir cezanın bulunduğunu ispat hususunda, "haber-i vâhid" kabul edilmezdi. Çünkü, ilâve bir cezanın bulunmadığı, mütevatir şer'î bir delil ile sabit olmuştur.

İkincisine şu şekilde cevap verebiliriz: Eğer onun ileri sürmüş olduğu şey, doğru olmuş olsaydı, o zaman ifadesi umumî olan âyeti tahsis eden her şeyin, meşhûr olma açısından bu âyetin mertebesine çıkması gerekirdi. Halbuki böyle olmadığı malumdur.

Üçüncüsüne şöyle cevap verebiliriz: Hz. Peygamber'in, *"Sonra, onu satınız"* sözü, "takib" (hemen, derhal) manasını ifade etmez. Belki de o cariye, önce sürgün edilmiş, sürgün edildikten sonra da satılmıştır.

Dördüncüsüne şu şekilde cevap verebiliriz: Bu, Tirmizî'nin, el-Câmi'inde rivâyet ettiği şu hadise terstir: *"Hz. Peygamber (s.a.s), sopaladı, celde vurdu ve sürgün etti. Ebu Bekir de, sopa vurdu ve sürgün etti. "*

Beşincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Kölenin sürgün edilmesi hususunda, **Şafiî** (r.h)'nin iki görüşü bulunmaktadır:

a) Sürgün edilmez. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s)إِذَا زَنَتْ أَمَةُ أَحَدِكُمْ فَلْيَجْلِدْهَا الْحَدَّ *"Sizden birisinin cariyesi zina ettiğinde, ona hadd uygulasın"*[59] buyurmuş, fakat sürgün etmeyi emretmemiştir. Bir de, sürgün etmek, eziyet vermek ve sıkıntı çektirmek içindir. Halbuki köle olan kimse için, sürgün etmede eziyet bulunmaz. Çünkü o, (zaten) elden ele dolaşmakta, satılmaktadır. Bir başka husus da, kölenin sağladığı menfaatlerin efendisine ait olmasıdır. Binâenaleyh, kölenin sürgün edilmesinde, efendisine zarar verme söz konusudur.

b) Daha doğru olanı, bu görüşe göre sürgün edilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"O vakit üzerlerine hür kadınlar üzerindeki cezanın yarısı verilir"* (Nisa, 25) buyurmuştur. Her ne kadar efendisi zarar görse dahi, mürtet olması sebebiyle kölenin öldürülmesi ve zina ve iftira sebebiyle sopalanması durumunda olduğu gibi, efendisinin göreceği zarar nazar-ı dikkate alınmaz. Binâenaleyh, o halde ne kadar süreyle sürgün edilir? İşte bu hususta iki görüş vardır:

1) Altı ay sürgün edilir. Çünkü, bu da bölünmeyi, yarılanmayı kabul eder. Nitekim, onun sopalanma cezası da, hürlerin cezasının yarısıdır.

2) Bir yıl süreyle sürgün edilir. Çünkü sürgün etmenin gayesi, onu huzursuz etmek ve korkutmak olup, bu da kişinin yaratılışıyla alâkalı olan bir hususdur. Binâenaleyh, bu hususta tıpkı **"ilâ"** ve **"ünne"** (cinsi münasebetten acizliğin) müddeti gibi, hür ve köle, eşit olur.

Altıncısına şöyle cevap verilir: Kadın, yalnız başına sürgün edilemez, tam aksine mahremiyle birlikte sürgün edilir. Eğer mahremi, o kadınla birlikte çıkıp gitme fedakârlığını göstermezse, mahreminin ücreti Beytü'l-mâl'den ödenir. Yok, eğer onun bir mahremi yoksa, tıpkı kendileriyle birlikte hacca gidebildiği gibi, güvenilir kadınlarla birlikte sürgün edilir.

59 **Kenzü'l-Ummâl**, 5/13114.

Onun, "Sürgün etmek, o kadına zina kapısını açar" şeklindeki sözüne gelince, biz bunu kabul edemeyeceğimizi beyan ederiz. Çünkü zinanın ekserisi, ülfetle, ünsiyetle ve kalbi bu işe yöneltmekle olur. Halbuki bu hallerin, bu şeylerin ekserisi ise, sürgün ile yok olur, atalete uğrar. Çünkü insan bu durumda, bir tedirginliğe, bir yorgunluğa ve bir bitkinliğe düşer. Binâenaleyh, böylece de, zina etmeye zaman bulamaz.

Yedincisine de şu şekilde cevap verilir: Hayvana binmekten (yolculuktan) aciz olan insanın, zinaya kadir olması niye uzak görülsün?

Sekizincisine de şu şekilde cevap verilir: Ta'zir kastı ile sürgün mümkündür. Sizin (sekizinci) iddianız bu esasla nakzedilir. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Elif-lâm'ın Umum İfade Edip Etmemesi**

İmamlar, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Zina eden kadınla zina eden erkekten"* ifadesinin, bütün zinakârlar hakkında, o hükmü ifade ettiği hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak ne var ki onlar, bu delâletin keyfiyeti hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Bu cümleden olmak üzere kimileri, "Zina eden erkek (اَلزَّانِي) lafzı, umûm ifade eder" demişlerdir. Halbuki, tercihe şayan olan, umûm ifade etmediğidir. Bunun delilleri şunlardır:

a) Bir kimse "لَبِسْتُ الثَّوْبَ" veya "شَرِبْتُ الْمَاءَ" (Elbiseyi giyindim, suyu içtim) dediğinde, onun bu sözü umûm ifade etmez.

b) Bu ifadeyi, kendisiyle çoğul kelimelerin te'kid edildiği şey ile te'kid etmek caiz değildir. Binâenaleyh, جَاءَنِي الرَّجُلُ اَجْمَعُونَ "Adam, bana topluca geldi" denilemez.

c) Bu gibi kelimeler, çoğul olan sıfatlarla da sıfatlanamazlar. Binâenaleyh, جَاءَنِي الرَّجُلُ الْفُقَرَاءَ "Bana, fakirler olan adam geldi" ve تَكَلَّمَ الْفَقِيهُ الْفُضَلَاءُ "Fazıl kimseler olan fakih konuştu" denilemez. Ama Arapların اَهْلَكَ النَّاسُ الدِّرْهَمَ الْبِيضَ وَالدِّينَارِ الصُّفْرَ "İnsanlar beyazlar olan dirhemi, yani gümüşü ve, sarılar olan dinarı yani altını tükettiler" şeklindeki sözlerine gelince, hep böyle olmaması deliliyle, mecâzdır. Yine, eğer اَلدِّينَارِ الصُّفْرَ "Sarılar olan dinar" ifadesi hakikat olsaydı, tıpkı "sarılar olan dinarlar" ifadesi hakikat olduğunda, "sarı dinarlar" ifadesi mecaz olacağı gibi, o zaman, "sarı dinar" ifadesinin de mecâz olması gerekir.

d) O zinakâr erkek, bu zinakâr erkeğin bir parçasıdır. Binâenaleyh, bu zinakâr erkeğe sopayı gerekli kılmak, o zina eden erkeğe de sopayı gerekli

kılmadır. Binâenaleyh, şâyet o zina eden erkeğe sopayı gerekli kılmak, her zina eden erkeğe sopayı gerekli kılmak demek olsaydı, o zaman zina eden bu erkeğe sopayı gerekli kılmak zina eden her erkeğe sopayı gerekli kılmayı neticelendirirdi. Böyle olmadığına göre, onların söylemiş oldukları o şey batıl olmuş olur.

İmdi şâyet, "Mutlak lafız, ancak "ta'yîn" lafzından âri olmak şartıyla umûm ifade eder. Yahut da, mutlak lafız, her ne kadar umumiliği iktiza etse bile, ancak ne var ki "ta'yîn" lafzı, hususiliği gerektirir" denilmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Birincisi bâtıldır. Çünkü yokluğun, tesirde bir payı bulunmaz. İkincisi de, bir çelişkiyi gerektirir ki, bu da aslolanın zıddıdır.

e) "İnsan ancak gülen varlıktır" cümlesini ele alalım. Bu cümlede geçen insan sözünden "bütün insanlar" anlaşılsaydı, bu tıpkı "her insan gülen varlıktır" demek durumunda olurdu. Halbuki bu, mütenakız bir durumdur. Çünkü bu ifade, insan olmanın, her bir insana hasredilmesini gerektirir. Hasrın manası ise, başkasında değil, sadece onda sabit olmasıdır. Binâenaleyh, bu ifade, her bir insan şahsının başka bir şey değil, sadece gülen olduğu neticesini verir. Karşı taraf buna şu iki şekilde delil getirmiştir:

a) Bu gibi ifadelerden, istisnâ yapılabilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak insan kat'i bir ziyandadır. Ancak iman edenlerle güzel güzel amellerde bulunanlar böyle değil"* (Asr, 2-3) buyurmuştur. Halbuki istisnâ, yapılmaması halinde sözün muhtevasına girecek şeyleri, o sözden çıkarmak için yapılır.

b) Elif-lâm, tarif içindir. Halbuki bu tarif, mahiyetin tarifi için değildir. Çünkü, mahiyetin tarifi, zaten ismin kendisiyle tahakkuk etmiştir. Yine bu tarif, bizatihi bir şeyin tarifi için de değildir. Çünkü, lafızda buna bir delâlet bulunmamaktadır. Yine bu tarif, hususilik derecelerinden herhangi birisi için de yapılmamıştır. Çünkü, bu derecelerin bir kısmı, diğer bir kısmından daha üstün değildir. Binâenaleyh bunu hepsinin tarifi manasına hamletmek gerekir.

Bunlardan **birincisine** su şekilde cevap verebiliriz: O istisna, mecazi bir istisnadır. Bunun delili ise, رَأَيْتُ الْإِنْسَانَ إِلَّا الْمُؤْمِنِينَ "Mü'minler hariç, insanı gördüm" denilmesinin doğru olmadığıdır. **İkincisine** de şu şekilde cevap verilebilir: Senin bu sözün, elif-lâm'ın, cemi sîğalarına gelmesiyle bir müşkillik arz eder. Binâenaleyh, şâyet onun burada te'kid için gelmiş olduğunu söylersen, işte orada da böyledir. Bazı kimseler de şöyle demişlerdir:

"Cenâb-ı Hakk'ın "اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِى" ifadesi her ne kadar lafzı bakımından umûm ifade etmese bile, ancak ne var ki bu ifade, bu umumiliği karineler bakımından ifade etmiştir. Bu, şu iki sebeptendir:

a) Hükmün, müşterek bir vasfa dayanması, o vasfın, o hükmün illeti olduğunu gösterir. Hele hele vasıf, uygun bir vasıfsa. İşte, burada böyledir. Binâenaleyh bu, zinanın, o haddin farz olmasının illeti ve sebebi olduğuna delâlet eder. Bu sebeple de, "Her ne zaman zina hadisesi gerçekleşirse, illet malûlünden ayrılamayacağı gerekçesiyle, "celde"nin farziyyeti de tahakkuk eder" denilmesi gerekir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, "اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِى" ifadesinden, ya bütün zina yapanlar, yahut da onların bir kısmı kastedilmiştir. Eğer ikincisi olursa, âyet mücmel olur. Âyetin mücmel oluşu ise, kendisiyle amel etme fırsatına mani olur. Ancak ne var ki, onunla amel etmek emredilmiştir. Vâcibin (farzın), ancak kendisiyle tamamlandığı şey de, vacip (farz)dır. Binâenaleyh, kendisiyle amel edilebilmesi için, bu ifadeyi umumiliğe hamletmek gerekir. Allah en iyisini bilendir.

Recm veya Celde Gereken Haller

Üçüncü konu: Zinanın bazen recmi, bazen de celdeyi gerektirmesi hususunda nazar-ı dikkate alınan şartlar hakkındadır. İmdi, biz deriz ki: Ulemâ, zinanın, bu iki hükmü (yani bazen recmi, bazen celdeyi) gerektirici olmasının, akıl ve büluğ şartına bağlı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh, çocuğa ve deliye, ne recm ne celde gerekmez. Halbuki bu iki şart, bu iki hükme has olmayıp, tam aksine bunlar, bütün şer'î cezalarda nazarı dikkate alınmışlardır. Bunların recmi gerektirmesine gelince, aklın ve büluğa ermenin yanı sıra, diğer şu şartların da mutlaka bulunması gerekir:

Recmin Şartları

Birinci şart: Hürriyet... Âlimler, kölenin kesinlikle recmedilmeyeceği hususunda icmâ etmişlerdir.

İkinci şart: Sahih, muteber bir nikâhla evlenmiş olma. Binâenaleyh, اِحْصَان "ihsân" vasfı, milk-i yeminle cinsi münasebette bulunmak, şüpheli bir vat'da, cinsi münasabette bulunmak fasit bir nikâhla tahakkuk etmez.

Üçüncü sıfat: Dühul (halvet ve hifaf). Bu vasfın mutlaka bulunması gerekir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اَلثَّيِّبُ بِالثَّيِّبِ *"Dul (evli) dul ile (münasebette*

bulunduklarında recmedilirler)" buyurmuştur. O kadın, ancak vat' (münasebet) ile dul olur. Burada şu iki mesele ortaya çıkar.

BİRİNCİ MESELE

(Sahih) bir nikâhla münasebette bulunmanın, büluğ, hürriyet ve akıl vasıflarına bağlanmış olması şartı var mıdır? Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, şart değildir. Hatta bir köle, bir cariye ile sahih bir nikahla münasebette bulunsa, yahut da o, deli veya küçükken münasebette bulunsa, sonra da büluğa erse (akıllansa), bundan sonra zina etse, bu kimseye recm gerekir. Çünkü bu, kendisiyle ilk koca için helalliğin meydana geldiği bir münasebettir. Binâenaleyh tıpkı bulûğa ermesi (akıllanması) halindeki münasebet gibi, bununla "muhsan" oluş vasfı meydana gelir. Bir de nikah akdi, bülûğa ermeden veya deli iken olabilir. Binâenaleyh, cinsi münasebette bulunma da böyledir.

b) Nassın zahiri olup en doğru olan ve ayni zamanda **Ebû Hanîfe**'nin de benimsediği görüşe göre, (sahih) bir nikâhla münasebette bulunmanın, büluğ, hürriyet ve akıl vasıflarının tahakkukundan sonra olması şarttır. Çünkü **Ebu Hanîfe,** en mükemmel bir biçimde, yani sahih bir nikâhla münasebette bulunmayı şart koşunca, o bu münasebette bulunmanın kemâl halinde, (büluğa erdikten sonra ve delilik halinin dışında) olmasını da şart koşmuştur.

İKİNCİ MESELE

Kemâl vasfı, her iki taraf için mi nazar-ı dikkate alınan bir vasıftır, yoksa onlardan her birinde, arkadaşının değil de sadece kendisinin kemâli mi nazar-ı dikkate alınır? Bu hususta da iki görüş bulunur:

a) Bu, her iki taraf için de nazar-ı dikkate alınan bir hususdur. Öyle ki, bir çocuk, baliğ, hür ve âkile bir kadınla cinsi münasebette bulunsa, o çocuk o kadını muhsan, evli yapamaz. Bu, **Ebu Hanife** ve **İmam Muhammed**'in görüşüdür.

b) Her birinde, bizzat kendisinin kemali nazar-ı dikkate alınır. Bu, **Ebu Yusuf** (r.h)'un görüşüdür.

Birinci görüşün delili şudur: Bu, cinsi münasebette bulunan iki taraftan birisi için, "muhsan" olmayı ifade etmeyen bir münasebette bulunmadır. Binâenaleyh, tıpkı cariyenin vat' edilmesi gibi, diğerinde de "muhsan" olmayı ifade etmez.

İkinci görüşün delili ise şudur: Tarafların, nikâh yapılırken, muhsan sıfatı üzere bulunmaları şart değildir. Dühûl esnasında da bu şart değildir.

Recm İçin İslam Şart Değil

Dördüncü şart: Müslüman olma, **Şafiî** (r.h) ve **Ebu Yusuf**'a göre, zinanın recmi gerektirmesi hususunda şart değildir. **Ebu Hanife** (r.h) ise, bunun şart olduğunu söylemiştir.

Şafiî'nin delilleri şunlardır:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), فَإِذَا قَبِلُوا الْجِزْيَةَ فَأَنْبِؤْهُمْ أَنَّ لَهُمْ مَا لِلْمُسْلِمِينَ وَعَلَيْهِمْ مَا عَلَى الْمُسْلِمِينَ *"Onlar cizyeyi kabul ederlerse, onlara Müslümanların lehine olanların onların da lehine olduğunu; Müslümanların aleyhine olanların onların da aleyhlerine olduğunu haber verin, söyleyin"*[60] buyurmuştur. Zinaya yeltenmesi halinde, kişiye recmin vâcip olması, Müslüman aleyhine olanlar cümlesindendir. Binâenaleyh, eşitliğin sağlanabilmesi için, zimminin de böyle olması gerekir.

b) **Mâlik**'in **Nâfi**'den, **Nâfi**'in de **İbn Ömer**'den rivâyet ettikleri şu hadistir: Hz. Peygamber (s.a.s), zina eden bir Yahudi erkekle, zina eden bir Yahudi kadını recmetti. Binâenaleyh bu noktada, şu söylenebilir: Hz. Peygamber, bu hükmü, ya kendi şeriatine göre vermiştir, yahut da kendinden öncekilerin şeriatine göre vermiştir. Eğer birincisi olursa, bununla nasıl istidlâl edileceği açıktır. İkincisi de böyledir. Çünkü o, O'nun için bir şeriat olmuş olur.

c) Kâfir kimsenin zina etmesi, Müslüman kimsenin zina etmesi gibidir. Binâenaleyh kâfire, Müslümana ne gerekiyorsa, aynı ceza gerekir. Bu böyledir, çünkü zina haram ve çirkindir. Dolayısıyla insanları bundan men etmek (caydırıcı cezalar koymak) uygun olur. Recmi gerekli kılmak, zinadan caydırmaya elverişli bir cezadır. Geriye sadece küfür ve iman bakımından olan farklılık kalmaktadır. Küfür, her ne kadar cinâyetin (suçun) ağırlaştırılmasını gerektirmese de, onun hafifletilmesini de gerektirmez.

Recm Müslümana Uygulanır

Ebu Hanîfe (r. h)'nin delilleri ise şunlardır:

1) O, âyetteki *"Zina eden kadınla, zina eden erkekten her birine"* ifadesinin, umûm oluşuna sarılmıştır. Bu âyet ile, Müslüman hakkında amel etmek vâciptir. Fakat zimmide bulunmayan bir manadan (sıfattan) ötürü,

60 **Ebu Davud**, Cihad, 90 (3/37) benzeri hadis.

bununla onun hakkında amel etmek vâcip değildir. İkisi arasındaki farkın izahı şudur: Taşlarla recmetmekle zina edeni öldürmek, büyük bir cezadır. Dolayısıyla bu ceza, ancak büyük bir suça karşılık söz konusu olur. Suç ise, câni (suçu işleyen) hakkında, küfrân-ı nimette bulunmasından dolayı aklen ve şer'an büyüktür. Aklen büyük oluşu şöyledir: Günah, bir küfran-ı nimet (nankörlük)tür. Nimetler daha çok ve daha büyük olduğu zaman, onlara karşı nankörlük de o derecede daha büyük ve daha çirkin olur. Şer'an büyük oluşu da şöyledir: Allahu Teâlâ, Peygamber (s.a.s)'in hanımları hakkında, *"Ey Peygamber zevceleri, içinizden kim açık bir terbiyesizlik ederse onun azâbı iki kat arttırılır"* (Ahzâb, 30) buyurmuştur. Binâenaleyh, Allahu Teâlâ'nın nimetleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımları hakkında daha çok tahakkuk ettiği için, onlar hakkındaki ilâhî azap tehdidi de daha çok olmuştur.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında Cenâb-ı Hak, *"Eğer sana sebat vermiş olmasaydık, sen onlara (belki) biraz meyledecektin. O takdirde ise biz, dirimin de katmerli, ölümün de katmerli (acısını) sana tattıracaktık muhakkak"* (İsra, 74-75) buyurmuştur. Hz. Muhammed (s.a.s)'e verilen nübüvvet, en büyük bir nimet olduğu için, ondan sâdır olabilecek herhangi bir masiyet de o nispette büyük olur. Allahu Teâlâ'nın, evli Müslümana olan nimeti, zimmiye olan nimetinden daha çoktur. Binâenaleyh Müslümanın işleyeceği günah daha büyük demektir. Bu sebeple de onun cezasının daha şiddetli ve ağır olması gerekir.

2) Zimmi, "muhsan" oluştan sonra zina etmemiştir. Binâenaleyh, onun katledilmesi gerekmez. Bu iki cümleden birincisinin izahı şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ اَشْرَكَ بِاللهِ طَرْفَةَ عَيْنٍ فَلَيْسَ بِمُحْصَنٍ *"Kim, Allah'a bir göz açıp-kapama süresi kadar bile şirk koşarsa, muhsan olmaz"*[61] buyurmuştur. İkinci cümlenin izahı şudur: Muhsan olmayan Müslümanın katli vacip değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ اِلَّا لِاِحْدَى ثَلَاثٍ *"Müslüman bir kişinin kanı, ancak şu üç şeyden biri sebebiyle mubah olur"*[62] buyurmuştur. Müslümanın hali böyle olunca, zimminin de böyle olması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اِذَا قَبِلُوا عَقْدَ الْجِزْيَةِ فَاَعْلِمْهُمْ اَنَّ لَهُمْ مَا لِلْمُسْلِمِينَ وَعَلَيْهِمْ مَا عَلَى الْمُسْلِمِينَ *"Onlar (zimmiler) cizye akdini (anlaşmasını) kabul ettikleri*

61 **Darekutnî**, 3/147.
62 **Buhârî**, Diyât, 6.

takdirde, Müslümanların lehine ve aleyhine olan şeylerin, onların da lehine ve aleyhine olduğunu onlara bildir"[63] buyurmuştur.

3) Biz, kazf cezasında nazar-ı dikkate alınan "muhsan"lıkta, Müslüman oluşun nazar-ı dikkate alındığında müttefikiz. Binâenaleyh recm cezasında nazar-ı dikkate alınan muhsanlık da böyledir. Bu ikisi arasındaki cihet-i câmi'a (müşterek nokta) ise, bahsettiğimiz "nimetin mükemmel ve büyük oluşu"dur.

Bunlardan **birincisine** şu şekilde cevap veririz: Bu ifadeden, evli Müslümanlar tahsis edilmiştir. Evli zimmiler de böyledir. Bu görüşte olanların, mü'minler üzerindeki nimetin fazla ve büyük olduğu şeklindeki görüşlerine karşı deriz ki: İslâm nimeti, kulun kesbi ile elde edilmiştir. Binâenaleyh bu, ilave (fazladan) bir hizmet (ibadet) gibi olmuş olur. Hizmetin fazlalığı ise, mazeret sebebi olmasa bile hiç olmazsa, cezanın fazlalığına sebep sayılmamalıdır. **İkincisine** de şu şekilde cevap veririz: Zimminin, müşrik olduğunu kabul etmiyoruz. Onun müşrik olduğunu kabul etsek bile, "ihsan" kelimesi ile bazen evlilik murat edilir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Muhsan olan kadınlara iftira edenler"* (Nûr, 4) buyurmuştur. Yine Hak Teâlâ'nın *"O kadınlar (câriyeler) muhsan olurlarsa"* (Nisa, 25) âyeti, "evlenirlerse" diye tefsir edilmiştir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, diyoruz ki: Evli zimmi de, bu tefsire göre muhsandır. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Muhsan olduktan sonra zina"* ifadesinden ötürü, bunun da recmedilmesi gerekir. Müslüman hakkındaki hüküm işte bu vasfa dayanmaktadır. Dolayısıyla bu, bu vasfın, recm hükmünün illeti olduğunu gösterir. Bu vasıf, zimmide de vardır. Dolayısıyla bunun onun hakkında da recm hükmünü gerektirici olması icap eder. **Üçüncüsüne** de şu şekilde cevap verilir: Kazf (iftira) cezası, iftira edilene bir iyilik olsun diye, bu arı (utancı) defetmek içindir. Kâfir ise, iyiliğe, ikrama ve şerefinin korunulmasına lâyık değildir. Buradaki durum ise böyle değildir. Allah en iyi bilendir.

Celde ile alakalı olanlara gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Celde ile İlgili Hükümler**

Âlimler, kölenin recmedilemeyeceği ve celdelenemeyeceği hususunda ittifak etmişlerdir. Câriyelere, muhsan kadınlar için gerekli cezanın yarısının söz konusu olduğu ise Kur'ân'ın nassı ile sabittir. Binâenaleyh şüphesiz âlimler, zâniye câriyenin de, elli değnek ile cezalandırılacağı hususunda

63 **Ebu Davud**, Cihad, 90 (3/37) benzeri hadis.

ittifak etmişlerdir. Kölelere gelince, Zâhiriler dışındaki âlimlerin çoğu, zâni kölenin de elli sopayla cezalandırılacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü onlar şöyle demişlerdir: Hak Teâlâ'nın *"Zina eden kadınla, zina eden erkekten her birine"* âyetinin umûmi oluşu, köle ve cariyeye de yüz değnek vurmayı gerektirir. Fakat nass, câriye hakkında, bu cezanın yarısının söz konusu olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh şimdi biz, köleyi câriyeye kıyaslayacak olursak, bu, kitabın umûmi âyetini kıyas ile tahsis etmek olur ki, câiz değildir.

Onlardan bazıları da şöyle demişlerdir: "Câriye evli iken zina ederse elli değnek, evli değilken zina ederse yüz değnek vurulur." Bunlar bu fikre, Hak Teâlâ'nın, *"Her birine yüzer değnek vurun"* âyetinin zahirinden hareketle varmışlar ve *"Eğer o kadınlar (cariyeler) muhsan olurlarsa o vakit üzerlerine hür kadınlar üzerindeki cezanın yarısı verilir"* (Nisa, 25) âyetindeki *"muhsan olurlarsa"* ifadesinin, "evlenirlerse" manasına geldiğini söylemişlerdir.

***İKİNCİ MESELE:* Zimmiye Celde Vurulur**

Şafiî ve **Ebu Hanife** (r.h), "zimmiye celde vurulur" derken, **İmam Mâlik** (r.h), "zimmiye celde cezası uygulanmaz" demiştir. Bizim delillerimiz şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Zina eden kadınla, zina eden erkekten her birine"* âyetinin umûmi oluşu.

2) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِذَا زَنَتْ اَمَةُ اَحَدِكُمْ فَلْيَجْلِدْهَا *"Sizden birinizin câriyesi zina ettiğinde, o ona celde vursun"*[64] hadisi şerifi. Yine Hz. Peygamber (s.a.s) اَقِيمُوا الْحُدُودَ عَلَى مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ *"Ellerinizin altında bulunan (kölelerinize) hadleri uygulayın"*[65] buyurmuş, zimmi ve Müslümanı birbirinden ayırt etmemiştir.

3) Hz. Peygamber (s.a.s), zina eden bir Yahûdi çiftini recmetmiştir. Binâenaleyh bu recm, eğer Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatinden kaynaklanmış ise, ulaşmak istediğimiz netice hasıl olmuş demektir. Yok eğer Yahûdi şeriatinden kaynaklanmış ise, Hz. Peygamber (s.a.s) yaptığı için bu, artık onun şeriatinden de olmuştur. Bu meselenin özü, kâfirlerin şer'î hükümlerin furûu ile muhatap olduklarına varıp dayanır.

64 **Kenzü'l-Ummâl**, 5/13114.
65 **Ebu Dâvûd**, 33 (4/160).

Zinanın Delilleri

Dördüncü konu: Bu, kişiden zinanın sâdır olduğuna delâlet eden şeyler hakkındadır. Bil ki zinanın sadır olduğu, şu üç şeyden biri ile bilinir:

a) İmâmın (yetkili olanın) bunu bizzat görmesi ile.

b) Zina edenin itirafı ile.

c) Şahitlerin, o kimse aleyhine şahitlik etmesiyle.

1. Yol: Kadı'nın Bilgisine Dayanması

Birincisine, yani imamın bizzat onu görmesine gelince, âlim **Muhyi's-Sünne**[66] **"Kitabu't-Tehzib"**inde bu hususta şöyle der: "Kadı'nın, kendi bilgisine dayanarak hüküm vermekten kaçınması gerektiğinde ihtilaf yoktur. Mesela, bir kimse, bir başkası üzerinde hakkı (alacağı) olduğunu iddia etse ve bu hususta bir delil getirse, kadı da, o kimsenin, alacaklı olduğu kimseyi ibrâ etmiş olduğunu, yani onda alacağı olmadığını söylediğini bilse; bu kimse, o kimsenin falanca vakit babasını öldürdüğünü iddia etse, ama kadı onun babasını, bu iddiadan sonra diri olarak görse; yahut bu kimse bir kadınla evlenmiş olduğunu iddia etse, ama kadı adamın o kadını boşadığını duysa, kadı'nın bu bilgileri ile, bu hususta şâhitler getirse bile, hüküm vermesi câiz olmaz. Kadı'nın kendi bilgisiyle hükmetmesi câiz midir? Mesela, bir kimse birisinde bin lira alacağı olduğunu iddia etse ve kadı da, onun ona borç verdiğini görmüş olsa; yahut aleyhine iddiada bulunulan kimsenin, bunu ikrar ettiğini duymuş olsa, bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Caizdir Diyenler

Birinci görüş: En doğru olan bu görüşe göre, **Ebu Yusuf, İmam Muhammed** ve **İmam Müzeni** (r.h) şöyle demişlerdir: "Kadı'nın (hâkimin), kendi bilgisine dayanarak hüküm vermesi câizdir. Çünkü kadı'nın sözleri hakkında, zann-ı galip üzere olduğu halde, şâhitlerin şâhitliği ile hükmetmesi câiz olduğuna göre, kesin bir bilgi üzere olduğu halde, gördüğü ve duyduğu ile hükmetmesi haydi haydi câizdir. **Şâfii** (r.h) de, **"Risâle"**sinde şöyle demektedir: "Ben, iki şâhitten daha kuvvetli olan bilgimle; bir şâhit ve yeminden daha kuvvetli olan iki şâhit ile yahut da bir erkek iki kadın şâhit ile ve ceza vermekten ve yemini reddetmekten daha kuvvetli olan bir şâhit ve bir yemin ile hüküm veririm."

---

66 **Muhyi's-Sünne** lakabı 516/1122 yılında vefat eden **el-Beğavî**'ye ait olup, Şafiî fıkhına dair eserinin adı Tehzîbu'l-Ahkâm'dır. (Ç)

Caiz Değil Diyenler

İkinci görüş: "Kadı konu hakkındaki bildiği şeyle hükmedemez." Bu, **İbn Ebi Leyla**'nın görüşüdür. Çünkü bir töhmete kapı açmamak, kazada (hüküm vermede) şarttır. Töhmete kapı açmama ise, mâli cezalarda gerçekleşemez. Fakat ukûbatta, bakılır; eğer bu, kısas ve kazf (iftira) cezası gibi, kul haklarından ise, bu hususta mâli konulara dayandırılarak hâkim, kendi bildiğine göre hüküm verebilir mi? Eğer burada, "hüküm veremez" dersek, beri tarafta haydi haydi veremez. Aksi halde, bu hususta iki görüş vardır: Aradaki fark şudur: Allah'ın hukuku (hakları), müsamahaya (fazla derinlemesine incelememeye) binâ edilmiştir. Her iki görüşe göre de, kadı'nın (hâkimin), idâre ettiği belde ve idare ettiği zaman ile başkası arasında, ilim elde etmesi bakımından bir fark yoktur.

Ebû Hanîfe (r.h) ise şöyle der: "Eğer kadı, idare ettiği beldede ve idare ettiği zamanda, (o meselede) bir bilgi elde etmiş ise, bu bilgisine göre hüküm verebilir. Aksi halde veremez." Biz de diyoruz ki: "Bilgi, bu durumların farklı oluşu ile değişmez. Dolayısıyla durumların farklı oluşuna göre, hükmün değişmemesi gerekir." Allah en iyi bilendir.

2. Yol: Kişinin İkrarı

İkinci yola, yani ikrara gelince, **İmam Şâfiî** (r.h): "Zinayı bir defa ikrâr bile, haddi (cezayı) gerektirir" derken, **Ebû Hanîfe** (r.h): "Hayır, aksine dört defa, dört ayrı yerde ikrâr gerekir" demiştir. **Ahmed b. Hanbel** ise: "Mutlaka dört kere ikrâr gerekir. Ama bunların, dört ayrı mecliste (yerde) veya tek bir mecliste (yerde) yapılmasında bir fark yoktur" der.

Şâfii'nin delili, şu iki şeydir:

a) **Asif** (işçi) hadisesi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), *"Eğer itiraf ederse, onu recmet"* buyurmuştur. Bu, tek bir itirafın bile, recm cezasının uygulanması için yeterli olduğunun delilidir.

b) Zina eden, bunu ikrâr ettiğinde, ona cezası gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اِقْضِ بِالظَّاهِرِ *"Zahire göre hükmet"* buyurmuştur. Tek bir ikrar ise, zâhiri ortaya kor. Hele hele, böyle konularda. Bu böyledir. Çünkü zinayı ikrar etmekten caydırıcı şeyler çok kuvvetlidir. Zira bu, o anda bir utanç, peşi sıra da şiddetli bir ceza sebebidir. Yalan söylemekten caydırıcı unsurlar da mevcuttur. Dolayısıyla bütün bu caydırıcı unsurlar birlikte bulunduğunda, itiraftan geri durmak kuvvet kazanır. Böylece o kimsenin böyle bir ikrara yönelmesinin, bu işin doğru olmasından ötürü olduğu

sâbit olur. Bu ortaya çıkınca da, hem hadisin hem âyetin muhtevasına girmiş olur. Yahut da biz bu hususu, kişinin adam öldürdüğünü veya mürtet olduğunu ikrâr etmesine kıyaslarız.

Ebu Hanife (r. h)'nin delilleri ise şunlardır:

1) **Mâ'iz** hadisesi. **Ebû Hanîfe,** bunu şu birkaç açıdan delil getirmiştir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), **Mâ'iz**'den ilk (itirafında), onu duymamazlıktan gelmiştir. Eğer **Mâ'iz**'e bundan dolayı had (ceza) gerekseydi, Hz. Peygamber (s.a.s) duymamazlıktan gelmezdi. Çünkü hüccet tamam olduktan sonra, Allah'ın hadlerini yerine getirmemek câiz olmaz.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), *"Sen, kendi aleyhine dört kez şahâdette bulundun"* buyurmuştur. Eğer tek itiraf, haddi gerektirmede dört itiraf gibi olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu sözü lağv (boş ve lüzumsuz) olurdu.

c) **Hz. Ebu Bekir es-Sıddîk** (r.a)'in, **Mâ'iz** (r.a)'e, üç ikrarından (itirafından) sonra, "Eğer dördüncü kez itirafta bulunacak olursan, Resûlullah seni mutlaka recmettirir" dediği rivâyet edilmiştir.

d) **Büreyde el-Eslemi** (r.a)'nin: "Biz Peygamber ashabı, "Eğer **Mâ'iz** dört defa itirafta bulunmasaydı, Hz. Peygamber (s.a.s) onu recmetmeyecekti" der dururduk" dediği rivâyet edilmiştir.

2) Onlar, ikrarı şâhitliğe kıyas etmişlerdir. Binâenaleyh zinada, ancak dört şâhit gerekli olduğu gibi, itiraf (ikrar)da da böyledir. Bu hususta cihet-i câmia (müşterek nokta) ise, bu fuhşun haberini mümkün olduğu kadar gizlemeye gayret etmektir.

3) Zina, ancak dört şâhitle yahut da "lian"da olduğu gibi dört yeminle reddedilir. Binâenaleyh zinanın, dört itiraf neticesinde sâbit olmuş olması gerekir. İşte bu özelliği ile zina, diğer haklardan ayrılır. Çünkü diğer haklar, tek bir yeminle reddedilebilir, dolayısıyla da bunlar tek bir ikrarla sabit olmaz.

Birinciye şöyle **cevab** verilir: Hadiste, sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'in, dört şahâdetle hükmettiği meselesi yer almaktadır. Bu ise, tek bir şâhitlikle hüküm vermeye ters düşmez.

İkinciye şöyle **cevap** verilir: Bu ikisi arasındaki fark şudur: Kendisine iftira edilmiş kimse, zina ettiğini bir kerecik bile kabullendi mi, iftira eden kimseden hadd-i kazf düşer. Eğer bu tek itirafla zina sabit olmamış olsaydı, iftira edenden ceza düşmezdi. Bu, tıpkı iki kişinin bir zina

hadisesine şahit olmaları halinde, iki şahadetle zina ispat edilemeyeceği için, iftira eden kimseden haddin (iftira cezasının) sâkıt olmaması gibidir. Allah en iyi bilendir.

3. Yol: Şahitlik

Üçüncü yol, şahitlik yoludur. Âlimler, zinanın ispatı hususunda mutlaka dört şahidin bulunmasının gerekli olduğu hususunda ittifâk etmişlerdir. Buna, *"Kadınlarınızdan fuhşu irtikap edenlere karşı içinizden dört şahit getirin"* (Nisa, 13) âyeti delâlet eder. Bu hususdaki geniş izahımız, inşaallah, *"Sonra da dört şahit getiremezlerse"* (Nur, 4) âyetinin tefsirinde gelecektir.

"Değnekleyin!" Emrinin Muhatapları

Beşinci konu: Bu âyetteki, *"Değnek vurun"* ifadesiyle, kimlere hitap edildiği hususundadır. Ümmet-i Muhammed, bu âyetle devlet başkanına (imâm, halifeye) hitap edildiği hususunda ittifâk etmiştir. Sonra bu âyete dayanarak, âlimler Müslümanların bir halifesinin bulunmasının farz ve şart olduğunu söyleyerek şöyle demişlerdir: "Çünkü Hak Teâlâ, bu haddin (cezanın) yerine getirilmesini emretmiştir. Âlimler de bunu, ancak halifenin yerine getirebileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Mutlak vâcibin, ancak kendisi ile tamamlandığı şey, eğer mükellefin kudreti dâhilinde ise, aynı şekilde vâciptir. Dolayısıyla başlarına bir halife seçmek, Müslümanlara vâciptir. Bu delilin izahı, *"Erkek hırsızın ve kadın hırsızın ellerini kesin"* (Mâide, 38) âyetinin tefsirinde geçmişti.

Burada geriye şu üç mesele kalıyor:

***BİRİNCİ MESELE:* Efendinin Kölesine Had Uygulaması**

Şâfiî (r. h): "Efendi kölelerine haddi (şer'i cezaları) uygulayabilir" demiştir ki bu, **İbn Mes'ûd, İbn Ömer, Fatıma** ve **Âişe** (r. ahm)'nin görüşüdür. **Ebu Hanife, Ebu Yusuf, İmam Muhammed** ve **Züfer** (r. hm)'e göre, kölenin efendisi bu yetkiye sahip değildir. **İmam Mâlik** ise şöyle demiştir: "Efendi, zina etme, içki içme ve iftira hadlerini ona uygulayabilir. Ama hırsızlıktan ötürü onun elini kesemez. Bunu ancak imam (devlet başkanı ve onun yetki verdiği birisi), kesebilir. Bu aynı zamanda **Leys**'in görüşüdür.

Şâfiî (r.h)'nin delilleri şunlardır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s) أَقِيمُوا الْحُدُودَ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ *"Ellerinizin altındaki köle ve cariyelere hadleri uygulayın"*[67] buyurmuştur. **Ebû Hureyre**

67 **Ebu Davud**, Hudûd, 33 (4/160).

(r.a)'den. Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: إِذَا زَنَتْ أَمَةُ أَحَدِكُمْ فَلْيَجْلِدْهَا *"Sizden birinin câriyesi zina ederse, o ona celde* vursun"[68] (bir diğer rivâyette) *"ona hadd vursun"*

Ebu Bekr er-Râzi (el-Cessâs) şöyle der: Bu hadislerde, (sizin söylediğiniz) bu hususa bir delil yoktur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Sağ ellerinizin altında olan kimselere (köle ve câriyelerinize) hadleri uygulayın"* hadisi, tıpkı: *"Zina eden kadınla, zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun"* âyeti gibidir. Halbuki bu âyetten maksadın ise, bu zina fiilinin, hadd (ceza) uygulanabilmesi için imama (halifeye) iletilmesinin gerekli olduğu, bunun muhatabının imamlar olduğu ve imamların, bu işi yapanlara cezayı uygulayabilmeleri için, diğer insanların da bu gibi hadiseleri imamlara iletmekle mükellef oldukları malumdur. İşte Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu hadisi, aynı manaya gelir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Sizden birinin câriyesi zina ederse, o ona celde vursun"* hadisi şerifine gelince, her celde bir "had" değildir. Çünkü bazen celde (sopa) "ta'zir" için de olabilir. Binâenaleyh "ta'zir"i uyguladığımızda, hadisin gereğini tastamam yerine getirmiş oluruz.

Buna şöyle cevap veririz: **Cessâs**'ın, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Hadleri uygulayın"* ifadesi, haddin yerine getirilmesini emreden bir ifadedir. Dolayısıyla "Bu ifade, "Hâdisenin imama iletilmesi "manasınadır" şeklindeki görüşü, hadisin zâhirini bırakmadır. Bu konuda, en son söz şudur: Âyetteki, *"Değnek vurun"* emrinde zâhiri mana terk edilmiş (buna mecazi mana verilmiştir). Fakat ne var ki, âyette zâhiri mana terk edildi diye, hadisin de zâhiri manasının terk edilmesi gerekmez. **Cessâs**'ın: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Ona celde vursun"* hadisi ile, "ta'zir" kastedilmiştir" şeklindeki görüşü de yanlıştır. Çünkü zinadan bahsedildikten sonra zikredilen celde ile, ancak zina haddi manası anlaşılır.

2) Sultan (imam-halife), köleye haddi uygulayabildiğine göre, kölenin efendisi bu işi haydi haydi yapabilir. Çünkü efendinin köle ile olan ilgi ve münasebeti, sultanın ilgi ve münasebetinden daha kuvvetlidir. Zira mülkiyet, halifeye yapılan biat akdinden daha güçlüdür. Bir de, efendilerin köleler üzerindeki velâyetleri (yetkileri), sultanın tebaasına olan velâyetinin üstündedir. Öyle ki mesela bir câriyenin efendisi ve babası mevcut olsa, onu evlendirme velâyeti (yetkisi), babasına değil efendisine âittir. Hem

68 **Kenzü'l-Ummâl**, 5/13114.

sonra baba da, nikah velâyeti hususunda sultandan önce gelir. Dolayısıyla efendi, sultandan, birkaç derece daha ileridir. Bu sebeple efendi cezaları köleye uygulamaya daha ehildir. Bir başka husus da, bu makamda efendinin, imamın sahip olamayacağı tasarruflara (hak ve yetkilere) sahip oluşudur. Binâenaleyh efendinin, bu hususta daha evlâ olduğu sabit olur.

Celde Uygulayabilir

3) Efendinin, köleye ta'zir cezasını vermeye yetkili olduğunda müttefikiz. Binâenaleyh "had" de böyledir. Çünkü her ne kadar bunlardan hadlerin miktarı şer'an belirlenmiş, ta'zirlerin miktarı belirlenmemiş ise de her biri diğerinin eşidir.

Efendi Uygulayamaz Diyenler

Ebu Bekir er-Râzi (el-Cessâs), Ebû Hanife'nin mezhebine şu delilleri getirmiştir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun"* âyetinin bütün insanlara değil de, sadece imamlar (devlet reisleri) için bir hitap olduğu hususunda şüphe yoktur. Dolayısıyla âyetin takdiri (mecâzi) manası, "Ey imamlar (halifeler) ve kadılar (hâkimler), onlardan her birine yüzer değnek vurun" şeklindedir. Cenâb-ı Hak bu âyette, kendilerine bu hadler uygulanacak olan hür ve köleleri ayırmamıştır. Binâenaleyh hürlere ve kölelere, cezayı uygulamada efendilerin değil de, sadece imamların yetkili olmuş olması gerekir.

2) Eğer efendinin kölesinin aleyhine, hırsızlık yaptı diye şâhitlik edenlerin şâhitliğini dinleyip, sonra onun elini kesme yetkisi olsaydı ve o şâhitler de sonra bu şâhitliklerinden vazgeçselerdi, o zaman şâhitlere "tazmîn" cezasını uygulama yetkisine de sahip olması gerekirdi. Çünkü şâhitlere, "tazmin" cezasını uygulamak, hakimin onların yaptığı şahâdete göre verdiği hükümle alakalıdır. Çünkü eğer hâkim onların şahâdetlerine göre hüküm vermemiş olsa, o zaman o şâhitler herhangi bir şeyi tazmin etmezlerdi. Bu durumda da, hâkim, kendi verdiği hükümden ötürü, o şâhitlere tazminin gerekli olduğuna hükmetmiş olurdu ki, bu bâtıldır. Çünkü hiç kimsenin kendisi için hükmetme yetkisi yoktur. Böylece efendinin, işte bu şekilde kölesinin aleyhine olan beyyineleri (şâhitlikleri) dinleme ve onun elini kesme yetkisi olmadığını anlamış oluyoruz.

3) Kölenin mâliki (efendisi), mülküne olan sevgisinden ötürü, çoğu kez haddi tam manasıyla uygulayamaz. Böyle bir töhmet (ihtimal) söz konusu olunca, bu işin ona bırakılmaması gerekir.

"Uygular" Diyenlerin Delilleri

Birincisine şöyle cevap verilir: Âyetteki *"Değnek vurun"* emri açıkça imamlara yapılmış bir hitap değildir. Fakat bu, dolaylı olarak onlara bir hitaptır. Çünkü imamdan başkasının bu işi üstlenemeyeceği hususunda icmâ oluştuğu için, bu hitabı imamlara yönelik kabul ediyoruz. Burada imamın bunu üstlenemeyeceği hususunda bir icma ise oluşmamıştır. Çünkü esas münakaşa konusu budur.

İkincisine de şöyle cevap verilir: **Muhyi's-sünne, "Tehzib"** adlı kitabında şöyle der: "Efendinin, hırsızlık veya yol kesicilik yaptığı için kölesinin elini kesme yetkisi var mıdır?" Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) Bunlardan en doğrusuna göre, böyle bir yetki söz konusudur. Çünkü **Buveyti,** bir rivâyette, buna dâir açıklamada bulunmuş ve **İbn Ömer** (r.a)'in, zina yaptığı ve içki içtiği için kölesine celde vurduğu gibi, hırsızlık yapan bir kölesinin elini kestiğini rivâyet etmiştir.

2) Hayır, el kesme cezasını uygulama imama aittir. Celde ise böyle değildir. Çünkü efendi, celde nev'inden cezalarda yetkilidir: Mesela ta'zirde olduğu gibi. Ama o, kesme nev'inden cezalarda yetkili değildir. Daha sonra o sözüne şöyle devam eder: Kölesine uyguladığı her türlü cezayı efendi, ancak kölesinin o suçu itiraf ettiği sâbit olduğunda uygulayabilir. Binâenaleyh eğer kölenin işlediği bu suça dâir bir beyyine (delil) bulunursa, efendi bu hususta şâhitlikleri dinleyebilir mi? İşte bu hususta da iki görüş vardır:

a) Dinler. Çünkü efendi, kölenin itiraf etmesi durumunda haddi uygulayabildiğine göre, tıpkı imâm gibi, beyyine (delil ve şâhitlik) ile de bu hakka sahiptir.

b) Hayır, dinleyemez. Aksine bu ancak hâkimlerin yetkisindedir.

Üçüncüsüne de "senin bu görüşün, ta'zir cezası ile tenakuz teşkil eder" diye cevab veririz.

İKİNCİ MESELE: İmam Olmadığında Hadler

İmam olmadığı zaman, insanlardan hiçbirinin bu hadleri uygulama yetkisi yoktur. Aksine evlâ olan insanların, bu işi yerine getirecek sâlih bir kimse seçmeleridir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Haricî (Âsi) Hâkimin Hadde Yetkisi**

İdareye el koyan (mütegallib) bir haricî (âsi) hadleri uygulayabilir mi?

Bazıları, onun bu yetkisi olduğunu söylerken; bazıları: "Hayır, onun bu yetkisi yoktur. Çünkü, bizim velâyetini, izâle etmemiz gerekmeyen bir kimse tarafından hadlerin yerine getirilmesi, bu işi sâlih bir kimseye bırakmamızdan daha uzak bir iştir" demiştir.

Celdenin Tatbiki

Altıncı konu: Bu, hadlerin nasıl yerine getirileceği hususundadır. Celde cezasına gelince, bil ki âyette sadece *"celde"* lafzı yer almaktadır. Binâenaleyh bu ifade, şiddetli, hafif, bütün uzuvlara veya bazı uzuvlara uygulanacak celde manasında, müşterek bir lafızdır. Dolayısıyla bu durumda âyette, bu kayıtlara (şekillere) dâir bir ipucu yoktur. Aksine âyetin gereği, bu sorumluluktan sopayı vuranın nasıl kurtulacağı meselesidir. Çünkü bu kimse, emrolunduğu bir şeyi yerine getirmektedir. Dolayısıyla sorumluluktan kurtulması gerekir. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Celde lafzında, acının ve sızının, etin içine işlememesi gerektiğine bir işaret vardır. Çünkü "celd", deriye vurmak demektir. Nitekim Arapçada tıpkı hâ'nın fethası ile, "sırtına vurdu" manasında "ظَهَرَهُ" demen gibi, "جَلَدَهُ" "onun derisine yani karnına, başına vurdu" denilir. Fakat bu celdenin maksadının, men etmek (zinadan caydırmak) olduğunu bildiğimiz için ve caydırıcılığın da hafif sopa ile olmayacağını bildiğimiz için, âlimler bu celdenin nasıl olacağı hususunda, kıyas yoluyla hüküm belirtmişlerdir." Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Celde Cezasında Elbise Çıkarılmaz**

Muhsan (evli) kişi, elbisesi çıkarılmadan celdelenir. Fakat bu celdenin, bundan doğacak acının, o insana ulaşması gerekir. Onun elbiselerinden fazla olanları ve kürkü çıkarılır.

Rivâyete göre, **Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh** (r.a)'a, bir adam had uygulanmak üzere getirildi. Adam, elbisesini (gömleğini) çıkarmaya koyuldu ve: "Bu günahkar bedenime, üzerinde gömlek bulunduğu halde vurulması doğru olmaz" dedi. Bunun üzerine **Ebu Ubeyde:** "Ona elbisesini çıkarmasını söylemeyin" dedi ve ona elbisesinin üzerinden celde vurdu.

Kadına gelince, bu cezanın uygulanması için elbisesini çıkarmanın câiz olmadığında ihtilaf yoktur. Aksine açılmaması için, elbisesi iyice düğmelenir, bağlanır ve bu işi yine bir kadın yapar.

İKİNCİ MESELE

Bu kimse bağlanılmaz; aksine elleriyle korunabilmesi için, bağlanmadan bırakılır. Erkek ayakta iken, kadın ise oturur vaziyette olarak had uygulanır. **Ebu Yusuf** (r.h) şöyle der: **"İbn Ebi Leyla,** iftira eden kadına, kadın ayakta olduğu halde sopa vurdurdu da, **Ebû Hanîfe,** onun hata ettiğini söyledi."

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Celde Esnasında Vuruş Şekli**

Ne yaralayacak kadar yeni, ne de acıtmayacak kadar eski olmayan, orta durumda bir kamçı ile bu ceza uygulanır. Yine ne şiddetli ne de zayıf olan, ikisi ortası bir vuruşla vurulur. **Ebu Osman en-Nehdi** şunu rivâyet etmiştir: "**Hz. Ömer** (r.a)'e, bir adam had vurulmak için getirildi. Sonra da şiddetli (kuvvetli ve sert) bir kamçı getirilince: "Bundan daha yumuşağını getirin" dedi. Bunun üzerine, ona daha yumuşak bir kamçı getirilince: "Hayır, bundan biraz sertini istiyorum" dedi. O zaman, ikisi arası orta sertlikte bir kamçı getirildi. O da buna râzı oldu."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kamçılar, (vuruşlar), uzuvlara dağıtılarak vurulur, aynı yere vurulmaz. Âlimler, bunu vuranın yüz, karın ve avret mahalli gibi, tehlikeli yerlere vurmaktan sakınması gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. **Şâfiî** (r.h)'ye göre, başa vurulabilir. Fakat **Ebû Hanîfe** (r.h), başa vurulmaması gerektiğini söylemiştir ki bu, **Hz. Ali** (r.a)'nin görüşüdür.

Şâfiî (r.h)'nin delili şudur: **Hz. Ebu Bekir** (r.a) "Ben, başlara da vururum. Çünkü şeytan oradadır" demiştir. **Hz. Ömer** (r.a)'in, ısrarla ve rahatsız edici bir şekilde "**Zâriyat**"ın ne demek olduğunu soran **Sabig b. Useyl**'in başına (kamçıyla) vurduğu rivâyet edilmiştir.

Ebu Hanîfe (r.h)'nin delili ise şudur: Biz, yüze vurulamayacağı hususunda (sizinle) müttefikiz. Baş da böyledir. Bu ikisi arasında müşterek nokta ise, hem hüküm, hem de manadır. Hükme gelince, dövmenin tesirinden ötürü, başta meydana gelen, ayıp ve kusurlar, tıpkı yüzde meydana gelen kusurlar gibidir. Bunun delili şudur: Başta ve yüzde meydana getirilen, (kemiğin gözükeceği bir biçimde) derin yaralamalarla diğer yaralamaların hükmü aynıdır. Bu ikisi, bedenin diğer yerlerindeki yaralamalardan farklıdırlar. Çünkü, başın ve yüzün dışındaki böylesine derin yaralamalarda, hakimin hükmü gerekir. Burada, başta ve yüzde meydana gelen yaraların cezası olan "Erş" (ceza) gerekmez. Binâenaleyh, başın ve yüzün,

vurmaktan ve dövülmekten korunmaları gerektiği ve farz olduğu hususunda eşit olmaları gerekir. Manaya gelince, bu yüze vurmada gözlere karşı işlenen bir suç söz konusu olduğu için, yüze vurmaktan men edildiği içindir. Böyle bir hususiyet, başta da bulunur. Çünkü, başa vurmadan dolayı, gözler kararır. Ve, çoğu kez bu vurmadan dolayı, gözde su meydana gelir. Yine, bu vurmadan ötürü, aklın karışması da söz konusudur.

Şâfiî mezhebinin âlimleri buna şu şekilde cevap vermişlerdir: Yüz ile başa vurma arasında, fark bulunmaktadır. Çünkü, yüze vurulduğunda, alın kemiği ince olduğu için, çoğu kez kırılır. Ama, kafatası böyle değildir. Çünkü, son derece serttir. Bir de, göz, son derece şeffaftır. Binâenaleyh, göze vurmalar, körlük meydana getirir. Hem, yüze vurmak, burnu da kırar. Çünkü burun, ince kıkırdaktan meydana gelmiştir. Aynı zamanda, yüze vurmak dişleri de kırar; çünkü dişler şeffâf kemiksi maddeden yapılmıştır. Keza, yüze vurma halinde, beyine yakın olduğu için tehlikeli bölge olan yanaklara da değebilir. Binâenaleyh, bu vurmanın tesiri, hızlı bir biçimde beyin kütlesine intikal edeceği için, buralara vurmak da son derece tehlikelidir. Halbuki bütün bunlar, başa vurmada söz konusu değildir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Cezanın Günlere Dağıtılması Konusu**

Şâyet, had cezası için vurulan kamçılar, mesela her gün bir veya iki kamçı vurmak gibi, kendisiyle şer'î cezânın tahakkuk etmeyeceği bir biçimde (günlere) dağıtılacak olsa, bunlar sayılmaz. Ama, her gün yirmi veya daha fazla vurulursa, o zaman hesap edilir, sayılır. Evlâ olan, bu cezanın, (günlere) dağıtılmamasıdır.

***ALTINCI MESELE:* Hamile Kadının Cezası**

Hamile bir kadına bu tür şer'î bir ceza uygulamak gerektiğinde, o kadın çocuğunu doğurmadıkça, bu ceza uygulanamaz. **İmran İbn el-Husayn,** şunu rivâyet etmiştir: **"Cüheyne Kabilesi**'nden bir kadın, hamile olduğu halde, zina suçundan dolayı Hz. Peygamber'e geldi ve: "Ey Allah'ın Nebisi! Şer'î cezayı hak ettim, onu bana uygula!" dedi. Bunun üzerine Allah'ın nebisi de, o kadının velisini çağırdı ve: "Ona güzel muamelede bulun, çocuğunu doğurduğunda, onu bana getir" dedi, velisi de böyle yaptı. Kadın gelince, Allah'ın nebisi, o kadına üzerindeki elbisesini bağlamasını, düğmelemesini emretti. Daha sonra, Hz. Peygamber kadın hakkındaki emrini verdi, kadın da böylece recmedildi. Sonra da, o kadının namazını

kıldı. Çünkü bütün bunlardan maksat, (kişileri) telef etmek değil, eğitmek ve terbiye etmektir.

***YEDİNCİ MESELE:* Hastanın Durumu**

Şâyet, hasta bir kimseye şer'î ceza olarak, değnek vurmak gerekirse bakılır. Eğer onda, baş ağrısı, zayıflık ve doğurma gibi, gitmesi umut edilen bir hastalık varsa, bu iş o kimse iyileşinceye kadar ertelenir. Bu tıpkı, bir kimseye şâyet kendisine bir şer'î ceza veya el kesme gibi had uygulanmışsa, bu şeyin tesiri geçinceye, iyileşinceye kadar, o kimseye başka bir şer'i cezanın uygulanmaması gibidir. Yok, eğer o kimsede iyileşmez türden akciğer ve müzmin hastalıklar kabilinden bir hastalık bulunursa, bu ceza ertelenmez. Ona, kamçıyla da vurulmaz. Çünkü o, bunun (tesirinden) ölebilir. Halbuki maksat ve gaye onun ölümü değildir. Bu hususta ihtilaf yoktur. İster zina ettiği sırada sağlığı yerinde olup sonra hastalanmış olsun, isterse hasta iken zina etmiş olsun. Tam aksine, üzerinde yüz salkım bulunan bir hurma salkımı (dalı)yla vurulur. Böylece bu vuruş yüz değneğin yerini tutmuş olur. Nitekim, Cenâb-ı Hak **Hz. Eyyûb** (a.s)'un hadisesinde de, *"Eline bir demet sap al da onunla vur. Yemininde durmamazlık etme"* (Sâd, 44) buyurmuştur. **Ebû Hanîfe** (r.h)'ye göre ise bu kimseye o kamçıyla vurulur. Bizim, (Şafiîlerin) delili, rivâyet edilen şu hususdur: "Yatalak bir adam, bir kadınla zina etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber emretti de, ashâb-ı kirâm, yüz salkımı olan (bir dal) aldılar ve ona bununla tek bir kere vurdular." Bir de, namaz çeşitli durumlara göre, farklı farklı haller alınca, haddin de böyle durumlara girmesi haydi haydi mümkündür.

SEKİZİNCİ MESELE

Had cezası, havanın mu'tedil olduğu bir zamanda uygulanır. Binâenaleyh, eğer bu ceza, sıcağın veya soğuğun şiddetli olduğu bir zamanda uygulanmak istenirse, bakılır. Eğer bu had, recm ise, tıpkı hastalık esnasında uygulandığı gibi, bu zamanda uygulanır. Çünkü, bu haddin, cezanın maksadı, (zaten) onu öldürmektir. Bu recmin, o kimsenin ikrarı ile sabit olması halinde, havanın mu'tedil olması veya iyileşmesi ümit edilen hastalığın iyileşmesine kadar tehir edilebileceği de ileri sürülmüştür. Çünkü o, recm uygulamasının herhangi bir noktasında, her an ikrarından vazgeçebilir. Halbuki bu durumda recm, onun bedeninde iz bırakmış ve sıcağın-soğuğun şiddeti ile hastalık da, onun helâk edilmesine, bir tür yardımcı olmuşlardır. (Yani, bu unsurların recme karışmaması için ertelenebileceği

söylenmiştir). Ama, recmin "beyyine" ile (şahitlerin şahâdetleri ile) sabit olması durumu böyle değildir. Çünkü bu ceza artık sakıt olmaz. Ama, uygulanacak ceza, "celde" (sopa) olursa, tıpkı hastalık halinde bu cezanın uygulanmaması gibi, iyice sıcak ve iyice soğuk zamanlarda da yerine getirilmesi caiz olmaz. Recme gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Recmde Devlet Temsilcisi**

Şâfiî ve **Malik** (r.h), imamın, kişilerin recmedilmesi esnasında bulunup bulunmamasının caiz olduğunu, şahitlerin de bulunmasının gerekli olmadığını söylerken, **Ebû Hanîfe** (r.h) şöyle demiştir: "Eğer zina hadisesi "beyyine" ile sabit olmuşsa, recmi uygulamaya ilk önce şahitlerin, sonra devlet başkanının (veya yetkilinin), sonra da diğer insanların başlaması gerekir. Eğer bu zina hadisesi kişinin kendi ikrarı ile sabit olmuşsa, recme önce devlet başkanı, daha sonra da diğer insanlar başlar." **Şafiî** (r.h)'nin delili Hz. Peygamber'in, **Mâiz**'le **Gâmidiyye**'nin recmedilmelerini emredip, sonra da bizzat kendisinin onların recmedilişlerinde bulunmayışıdır.

***İKİNCİ MESELE:* Suçu İtiraftan Rücu Etme**

Eğer zina hadisesi, kişinin ikrarı ile sabit olmuşsa, kişi de her ne zaman ikrarından vazgeçerse, haddin bir kısmı ister uygulansın isterse uygulanmasın, haddin uygulanması bırakılır. Bu, **Ebû Hanîfe** (r.h), **Sevri, Ahmed İbn Hanbel** ve **İshâk**'ın görüşüdür. **Hasan el-Basri, İbn Ebi Leylâ** ve **Dâvud** ise onun ikrarından rücuunun kabul edilemeyeceğini söylemişlerdir, **İmam Malik**'ten ise, bu hususta iki rivâyet gelmiştir.

Birinci görüşün delili şudur: **Mâiz**'e taşlar isabet ettiği zaman o kaçmıştı. Bunu (bilahare) öğrenen Hz. Peygamber (s.a.s) هَلَّا تَرَكْتُمُوهُ *"onun yakasını bırakmalı değil miydiniz!"* buyurdu.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Recmin Uygulanması**

Kadın için açılıp saçılmamasını temin gayesiyle göğüslerini aşan boyda bir çukur kazılır ve böylece taşlanır. Ama erkek için böyle bir çukur kazılmaz. Çünkü **Ebu Said el-Hudri** şunu rivâyet etmiştir: "**Mâiz** Hz. Peygamber'e geldi ve: "Ya Resûlallah! Ben bir fahişeyle cinsi münasebette bulundum. Binâenaleyh bana, o cezayı uygula" dedi. Hz. Peygamber ise, birkaç kez onu geri çevirdi. Sonra da, kavmine sorunca onlar: "Biz bunda bir sakınca görmüyoruz" dediler. Bunun üzerine bize, onu recmetmemizi emretti. Derken, biz onu **Garkad** mıntıkasına götürdük. Ama, biz onu ne bağladık, ne de onun için bir çukur kazdık." Razi sözüne devamla şöyle der:

"Biz onu, kemiklerle, özlü çamurlarla (keseklerle) ve çakıl taşlarıyla taşladık. Derken, o kaçtı, biz arkasından kovaladık. Harre (Medine yakınında bir bölge adı) denen mıntıkanın ortalarına geldi ve karşımıza dikildi. Böylece biz onu, yığılıp kalıncaya kadar, o Harre'nin büyük kaya parçalarıyla taşladık." Bundan istidlâl edilecek husus ravinin: "Biz onu bağlamadık ve biz ona çukur kazmadık, o, kaçtı" şeklindeki sözleridir. Demek ki, o şâyet bir çukurda olsaydı, o buna imkân bulamayacaktı.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Cezadan Sonra Namaz ve Defin**

Kendisine ceza uygulanmasından dolayı ölen kimse yıkanır. Tekfin edilir, namazı kılınır ve Müslümanların kabristanlığına gömülür.

İşte, bu âyetle ilgili şer'î hükümlerin açıklanmasına dair söylemek istediğimiz şeylerin tamamı budur.

Ceza Hakkında Aklî Meseleler

Bu konudaki aklî meselelere gelince: Bil ki, bazı kimseler şöyle demektedir: Bedenin, pek çok parçadan meydana geldiğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh, ya bedenin her bir parçasında başlı başına bir hayat, bir ilim ve bir kudret bulunur, veyahut da bütün cüzlerinde tek hayat, tek ilim ve tek kudret bulunur. İkincisi, tek bir "araz"ın pek çok mahalde bulunmasının imkânsız olması sebebiyle, imkânsızdır. Binâenaleyh, haliyle, geriye birinci şık kalır. Durum böyle olunca da, bedenin her bir parçası, başlı başına canlı, alim ve kadir olmuş olur.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi biz diyoruz ki: Zina fiilini işleyen o adamın sırtı değil, avret mahallidir. Binâenaleyh, daha nasıl hakîm olan zatın sırtına vurmayı emretmesi güzel ve yerinde olabilir? Bir de, bazen insan zinaya yöneldiği sırada zayıf, cansız ve kansız olur; daha sonra, şişmanlar, gelişir. Binâenaleyh, zina fiilinden uzak olduğu halde, bu sonradan meydana gelen kısımların incitilmesi nasıl caiz olabilir? Buna göre şâyet birisi, "Bu, şu iki bakımdan reddedilmiştir:

1) Bedenin her bir parçası, başlı başına fail ve başlı başına hayy, diri değildir. Böyle olması imkânsızdır. Tam aksine, dirilik, ilim ve kudret tek bir cüzde bulunur, sonra da bu tek cüz, dirilik, alimlik ve kadirlik hükmünün (vasfının) parçaların tümüne geçmesini sağlamıştır. Böylece de, bedenin tümü, tek canlı, tek âlim ve tek kâdir oluvermiştir. Böyle olması halinde, bu soru ortadan kalkar.

2) Şöyle denilebilir: "Fâil, muharrik ve müdrik olan, cisim ve cismani olmayan bir şeydir ki bu, ancak bu bedeni idare eden şeydir. Böyle olması halinde de, bu soru ortadan kalkar" diyebilir." Böyle diyene şöyle cevap verilebilir:

Cevap: Birincisi tutarsızdır. Çünkü, ilim, tek bir cüz ile kaim olup, (onda bulunduğunda), bu durumda ya bedenin meydana geldiği parçaların tümü ile, tek bir âlimiyet (bilme hali bulunmuş olur ki, bu durumda da, tek bir sıfatın pek çok mahalde bulunması neticesi ortaya çıkar ki, bu olamaz. Yahut da, her bir parçada başlı başına bir âlimiyet (bilme hali) bulunmuş olur ki, böylece de, zikredilen mahzur geri dönmüş olur.

İkincisi de son derece uzak bir ihtimaldir. Çünkü, o kötü işi yapan, bedenden fırlamış şu uzuv olduğuna göre, daha niçin ceza olarak bu bedene vurulmaktadır? diye sorulabilir. Bil ki, şeri'î hükümlerin gayesi, kişilerin menfaatlerine olan şeyleri görüp gözetmektir. Biz, şer'î cezaların bir caydırıcılık ifade ettiğini biliyoruz. O halde, maksat hasıl olmuş olur. Allah en iyisini bilendir.

Şefkat Cezayı Engellemez

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللهِ *"Allah'ın dini hususunda, acıyacağınız tutmasın"* ifadesine gelince, bu hususta iki mesele bulunur.

BİRİNCİ MESELE

Re'fet, rikkat-i kalp ve merhamet demektir. Kıraat imamlarının hemen hepsi, hemzenin sükunu ile "رَأْفَةٌ" (re'fetün) şeklinde okumuşlardır. Bu kelime, hemzenin fethası ile, "رَأَفَةٌ" (reefetun) şeklinde okunduğu gibi, "فَعَالَةٌ" vezninde olmak üzere "رَآفَةٌ" şeklinde de okunmuştur.

İKİNCİ MESELE

Bu ifadenin, "haddi" atâlete uğratmak veya noksan yapmak suretiyle, sizi herhangi bir merhamet almasın" şeklinde olması muhtemel olup, buna göre mana, "şefkat ve merhametinizden dolayı Allah'ın hadlerini atâlete uğratmayın ve onları yerine getirmeyi ihmal etmeyin" şeklinde olur. Bu mana ve görüş, **Mücahid, İkrime** ve **Said İbn Cübeyr**'e ait olup, **Ferrâ** ve **Zeccâc**'ın da tercihleridir.

Bu ifadeden kastedilen mananın, "Celde'nin hafifletilmesi suretiyle, sizi herhangi bir merhamet ve şefkat tutmasın" şeklinde olması da muhtemel olup, bu da **Said İbnu'l-Müseyyeb, Hasan el-Basri** ve **Katâde**'nin görüşüdür.

Bu ifade, her iki manaya da muhtemel bir ifade olup, birincisi daha uygundur. Çünkü âyette bahsi geçen şey, celdenin bizzat kendisi olup, onun keyfiyetinden bahsedilmemiştir. Binâenaleyh, celdeyle ilgili şeyin de onunla alakalı olması gerekir. Bu konuda örnek olarak, Hz. Peygamber (s.a.s) kâfidir. Çünkü o لَوْ سَرَقَتْ فَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ لَقَطَعْتُ يَدَهَا *"Şâyet, Muhammed'in kızı Fatıma da hırsızlık etmiş olsaydı, onun da elini keserdim"*[69] buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın dini hususunda"* ifadesiyle de, dinin herhangi bir şeyi yapmayı gerektirmesi halinde, kişinin kendi merhamet ve şefkatini, o şeyin aksi istikametinde kullanmasının doğru olmayacağına dikkat çekmiştir.

Âyetteki إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ *"Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız"* ifadesi, Allah ve O'nun dini için kişileri coşturma (tehyîc) ve onların öfkelerini galeyana getirme kabilinden bir ifadedir.

Cübbai, bu âyetin takdirî manasının, "Eğer mü'minseniz, hadleri yerine getirmekten geri durmayın" şeklinde olduğunu, bunun da, Mürcie'nin söylediğinin aksine, farzları yerine getirmekle meşgul olmanın, imandan olduğuna delâlet ettiğini söylemiştir.

Buna şöyle cevap verilir: Merhamet ve şefkat ancak, insan kendi tabiatı ile, evlâ olanın o cezaların yerine getirilmemesi olduğuna hükmetmesi halinde meydana gelir ki, bu durumda böyle bir kimse dini inkâr etmiş olur ve imandan çıkmış olur. Nitekim hadiste şöyle varid olmuştur: "Şer'î cezadan bir kamçı noksan yapan bir yönetici, bu işi yapan kişi huzura çıkarılır da ve ona, "bunu niçin yaptın?" denilir, o da bunun üzerine, "Senin kullarına olan merhametinden dolaylı cevabını verir. Bunun üzerine ona, "Sen, onlara benden daha mı merhametlisin?" denilir ve cehenneme atılması emredilir. Yine, şer'î cezada bir kamçı fazla vuran kimse de huzur-i ilahiye getirilir. Ve ona da, "Bunu niçin yaptın?" denilir. O da, "Sana isyândan vazgeçsinler diye" cevabını verince, Cenâb-ı Hak, "Sen bu hususta, benden daha mi adil ve hakimsin?" der, onun da cehenneme atılmasını emreder.

Cezanın Aleniliği

Cenâb-ı Hakk'ın وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ *"Mü'minlerden bir zümre de, bunların azabına şahit olsun"* emrine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır.

69 **Buhari,** Fezâilü'l-Ashab, 18, **Müslim,** Hudûd, 8-9 (3/1315).

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Mü'minlerden bir zümre de, bunların azabına şahit olsun"* sözü, zahiri vücub ifade eden bir emirdir. Ancak ne var ki fukaha, şöyle demiştir: "Orada bir topluluğun bulunması müstehap olup, bunun gayesi, kendisinde daha fazla caydırıcılık bulunduğu ve sopa vuran kimseden töhmeti de kaldırdığı için, haddin yerli yerince ifa edildiğini ilandır. Bu âyet-i kerimede geçen, "zümre, taife" ifadesiyle, şahitlerin kastedildiği de ileri sürülmüştür. Çünkü onların şehadetlerini sürdürdükleri anlaşılsın diye, onların orada bulunmaları gerekir.

***İKİNCİ MESELE:* Taife Ne Demektir?**

Âlimler, "taife"nin en azı hususunda ihtilaf ederek, şu görüşleri belirtmişlerdir:

a) Bu, tek bir kimsedir. Bu görüş, **Nehai** ve **Mücahid**'e ait olup, bunlar Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer mü'minlerden iki zümre birbiriyle dövüşürlerse"* (Hucurât, 9) ifadesiyle istidlâl etmişlerdir.

b) "Taife"nin en azı iki kişidir. Bu, **İkrime** ve **Atâ**'nın görüşüdür. Bunlar da, *"O halde, kimi de -din ve şeriat ilimlerini iyice öğrenmeleri ve kavimleri kendilerine geldikleri zaman onları Allah azabıyla korkutmaları için- (gitmeyip kalmalıdırlar)"* (Tevbe, 122) âyetiyle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Her üç, bir fırkadır, gruptur. Üçün dışında kalan ise, bir veya ikidir, ihtiyat, en fazlasını almayı gerektirir."

c) Taifenin en azı üçtür. Bu da *Zührî* ve *Katâde*'nin görüşü olup, bunlar da şöyle demişlerdir: "Taife, tıpkı bir şeyin etrafını kuşatan bir cemaat gibi, bir halka oluşturan gruptur. Bu halkanın meydana gelmesinden gerekli olan en az sayı ise, üçtür."

d) Taifenin en azı, zina şahitlerinin sayısı olan, dörttür. Bu da, **İbn Abbas** ve **Şafiî** (r.a)'nin görüşüdür.

e) Taifenin en azı ondur. Bu da, **Hasan el-Basri**'nin görüşüdür. Çünkü, mükemmel sayı ondur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Ceza Hakkında Azap Lafzının Kullanılması**

Bunun "azap" diye adlandırılması, bir ceza olduğunu ifade eder. Aynı sebepten dolayı "نَكَالًا" (nekâlen) diye adlandırıldığı gibi, tekrar yapmaya mani olduğu için de, "azap" diye isimlendirilmiş olabilir. Cenâb-ı Hak, "mü'minlerden" kelimesi ile de, şehadet eden o kimselerin işte bu vasıfta

olmaları gerektiğine dikkat çekmiştir. Çünkü onlar, böyle bir vasfı taşıyınca, onların orada bulunmalarının caydırıcılıktaki tesiri artar. Ve yine, onların görüp müşahede ettikleri haberlerin tesiri ve kıymeti büyür de, böylece kendisine sopa vurulan kimse, onların bulunmaları sebebiyle, halinin iyice duyulacağından korkar. Böylece bu bulunma, daha başta bu işe teşebbüs etmeme halini temin eder. Allah en iyi bilendir.

2. Hüküm: Zâni Zâniyeyi Nikâhlar

İkinci hüküm, Cenâb-ı Hakk'ın,

اَلزَّانِى لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَآ اِلَّا زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌ ۚ وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾

"Zina eden erkek, zina eden veya müşrik olan kadından başkasını nikahlamaz. Zina eden kadını da zina eden veya müşrik olan bir erkekten başkası nikahlamaz. Bu (suretle evlenmek) mü'minler üzerine haram kılınmıştır." (Nur, 3).

âyetinin ifade ettiği hususdur.

"لَا يَنْكِحُ" fiili, nehiy sîgasıyla, meczûm olarak, "لَا يَنْكِحْ" (lâ yenkih) şeklinde olarak, okunmuştur. Yine "وَحُرِّمَ" fiili de, hâ'nın fethasıyla, "حَرُمَ" (harume) şeklinde okunmuştur. Sonra, bu âyetle ilgili birkaç soru vardır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Zina eden erkek, zina eden veya müşrik olan kadından başkasını nikahlamaz"* ifadesinin zahiri, bir haberdir. (Bu cümle, bir haber cümlesidir). Ama durum, bu zahirî ifadenin ortaya koyduğu gibi değildir. Çünkü biz, zina eden bir erkeğin bazen, namuslu, mü'min kadınla evlendiğini; bazen de, zina eden bir kadını, namuslu ve mü'min bir erkeğin nikâhladığını görmekteyiz.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak, *"Bu (suretle evlenmek) mü'minler üzerine haram kılınmıştır"* buyurmuştur. Halbuki, bu da böyle değildir. Çünkü, mü'min bir kimsenin, zina etmiş olan bir kadınla evlenmesi helaldir.

Cevap: Bil ki, müfessirler işte bu iki sorudan dolayı şu izahları yapmışlardır.

1) İzahların en güzeli, **Kaffâl**'ın yapmış olduğu şu izahtır: "Bu ifade, her ne kadar umûm bir ifade ise de, ancak ne var ki, bundan genellik, ekseriyet manası kastedilmiştir. Bu böyledir, zira işi gücü zina etmek ve fisk olan pis bir fâsık, sâlih kadınlarla evlenmeyi arzulamaz. O ancak, kendisi gibi olan pis bir fâsık veya müşrik kadınla evlenme arzusu duyar. İyi, sâlih erkekler, pis fâsık kadınlarla evlenme arzusu duymayıp, tam aksine onlardan iyice nefret ederler. Bunlarla evlenmeye, ancak kendileri gibi fâsık ve müşrik erkekler arzu duyarlar. Binâenaleyh bu durum, genelde böyledir. Bu tıpkı, "Hayrı ve güzeli, ancak müttaki olan kimse işler, yapar. Bazen de, bazı hayrı ve güzeli, müttaki olmayan da yapar" denilmesi gibidir. İşte burada da böyledir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ *"Bu (suretle evlenmek) mü'minler üzerine haram kılınmıştır"* (ifadesiyle ilgili soruya) gelince, buna da şu iki yönden cevap verebiliriz:

Birinci yön: Allah katında makbul mü'min bir erkeğin, zina eden bir kadınla evlenmesi, kadına arzu duyması ve bu sebeple de, zinakârlıkla adlandırılmış fasıklar arasına karışması, mü'min kimseye haramdır. Çünkü, böyle bir evlilikte, fasıklara benzeme, töhmet mahallerinde durma ve bu hususta, kötü sözlere ve gıybetlere sebep olma vardır. Kasten, bile bile, isyankâr olan kimselerle oturup kalkmadan dolayı, nice günahlar işlenilir. Ya, zâni kadınlar ve günahkâr erkeklerle evlilik nasıl bir netice verir?

2) Arzu ve isteği, tamamiyle zâniye kadınlara yöneltmek, sâliha kadınlara arzu duymamak, mü'min erkeklere haramdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "اَلزَّانِى لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً" ifadesinin manası, "Zina eden erkek, sadece zina eden kadınlara arzu duyar" şeklindedir. Binâenaleyh, işte bu hasr mü'minlere haram kılınmıştır. Bu sebeple, bu hasr'ın haram kılınmasından, mü'min erkeğin, zâniye kadınla evlenmesinin haram olduğu neticesi çıkmaz. Binâenaleyh, işte bu âyetin tefsirinde esas olan husus budur.

Nüzul Sebebi

İkinci yön: Cenâb-ı Hakk'ın "اَلزَّانِى" ve "عَلَى الْمُؤْمِنِينَ" kelimelerinin başındaki elif-lâm, her ne kadar zahiren umumilik ifade etse bile, ancak ne var ki, burada bu husus, âyetin kendileri hakkında nazil olduğu kimselere tahsis edilmiştir. Nitekim, **Mücahid, Atâ İbn Ebi Rabah** ve **Katâde** şöyle demişlerdir: "Muhacirler, Medine'ye geldi, içlerinde malları ve kabilesi, akrabası olmayan fakirler de bulunuyordu. Medinede de, kendilerini satan

zinakâr kadınlar vardı. O gün, bu tür kadınlar, Medinelilerin en varlıklılarıydı. Her birinin kapısının üstünde, onların zinakâr olduklarının anlaşılması için baytarların alametlerine benzer alametler bulunuyordu. Ve onların yanına, sadece zina eden erkeklerle müşrikler girip çıkardı. İşte bu sebeple onların bu kazançlarına, Medine'ye gelmiş olan o bir grup fakir Müslüman arzu duyarak, "Allah bizi onlardan müstağni kılacağı bir zamana kadar onlarla evlenelim" dediler. Bunun üzerine de, Hz. Peygamber'den izin talebinde bulundular. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. Buna göre âyetin takdiri, "O zina eden erkekler, ancak o zina eden kadınları alırlar. Ve, o zina eden kadınları da, ancak zina eden o erkekler alırlar. Onları nikahlamak mü'minlere haram kılınmıştır" şeklinde olur.

3) Cenâb-ı Hakk'ın "اَلزَّانِى لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً" ifadesinin zahiri, her ne kadar bir haber cümlesi ise de, ancak ne var ki bununla, "nehy" kastedilmiştir. Buna göre mana, "zina eden her erkeğin, ancak zina eden bir kadınla evlenmesi uygun düşer. Bu, mü'minlere haram kılınmıştır" şeklinde olur. İslâm'ın başlangıç yıllarındaki hüküm, işte böyleydi. Yapılan bu izaha göre de âlimler, şu iki hususu ileri sürmüşlerdir:

Birinci husus: Bu hüküm, zina eden erkeğin ve kadının, namuslu kadın ve erkeklerle; namuslu erkek ve kadınların da, zina eden kadın ve erkeklerle evlenmelerinin haram kılındığı şu ana kadar devam etmektedir. Bunun **Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes'ûd** ve **Hz. Âişe**'nin mezhebi ve görüşü olduğu ileri sürülmüştür. Sonra bunların arasında, bu işe yeni başlayanla, bunu sürdürenin aynı olduğunu ileri sürerek şöyle diyenler de vardır: "Bir mü'mine, zinakâr bir kadınla evlenmek helâl olmadığı gibi, onun hanımının, nikahı altında iken zina etmesi halinde, bu evliliği sürdürmesi de helâl olmaz." Bazıları da bu iki şeyi birbirinden ayrı mütalaa ederler. Çünkü evliliğe mani olacak şeyler arasında, mesela ihramlı olmak, iddet bekliyor olmak gibi, nikahın devamına mâni olmayan şeyler de vardır.

İkinci husus: Bu hüküm mensuhtur. Âlimler bunu neyin neshettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Cübbâî**'nin bunu icmanın neshettiğini söylediği rivâyet edilmiştir. **Saîd b. Müseyyeb**'den de bunun, *"Sizin için helal olan kadınlardan nikahlayın"* (Nisa, 3) âyeti ile, *"İçinizden bekarları evlendirin"* (Nur, 32) âyetinin umûm oluşu ile neshedildiğini söylediği rivâyet edilmiştir. Muhakkik âlimler ise, her iki görüşün de zayıf olduğunu

belirtmişlerdir: Birincisine gelince, usûl-ü fıkıh'ta icmânın ne kendisinin neshedileceği, ne de onunla başka bir şeyin neshedileceği söylenmiştir. Hem sonra bir ihtilaftan sonra meydana gelen icmâ, hüccet olamaz. Bu meseledeki icmâdan önce de, **Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer** ve **Hz. Ali**'nin muhalefetleri vardır. Binâenaleyh bu icmâ nasıl doğru olabilir. İkinci görüşe gelince, Hak Teâlâ'nın, *"Sizin için helâl olan kadınlardan nikahlayın"* emri, nâsih olamaz. Çünkü burada mutlaka, sebep, nesep, yahut bu ikisi dışında, nikaha mâni herhangi bir şeyin bulunmaması şartı vardır. Birisi şöyle diyebilir: "Bu âyetin muhtevasına, bir kadını kardeşi veya kardeşinin oğlu ile evlendirme meselesi girmediği gibi, zâni bir kadını mü'min bir erkekle evlendirme meselesi de girmez."

Biz deriz ki: Bir ayrılığı meydana getirme hususunda, zinanın, başka şeylerde bulunmayan tesirleri vardır. Baksana, birisi o kadına zina iftirasında bulunduğunda, bunun peşinden, bazı bakımlardan o kadını bir ayrılık izler. Halbuki böylesi şeyler, haddi gerektiren şeylerde gerekli değildir. Bir de zina, utanç sebebidir ve "firaş"a tesir eder. Binâenaleyh bu özellikleri ile diğer şeylerden farklıdır.

Böyle bir nesh bulunduğunu iddia edenler, şu şekilde istidlâlde bulunuyorlar: **İbn Abbas** (r.a)'a, bir kadınla zina eden erkeğin, o kadınla evlenip evlenemeyeceği meselesi sorulmuş, **İbn Abbas** (r.a) da, evlenebileceğini söyleyerek, bu kimseyi bir ağacın meyvesini önce çalıp, sonra onun parasını verip satın alan kimseye benzetmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu husus sorulduğunda O, اَوَّلَهُ سِفَاحٌ وَآخِرُهُ نِكَاحٌ *"İlk durum zina, sonu ise nikâhtır. Haram ise, helâli haram kılmaz"* buyurmuştur.

4) Âyetteki nikah sözü, "vat' " (cimâ) manasına alınır. Buna göre mana, "Zina eden erkek, zina ederken ancak, zâni veya müşrik bir kadınla zina etmiştir. Zina eden kadının durumu da böyledir. Bu ise mü'minlere haramdır. Yani zina mü'minlere haramdır" şeklindedir. **Ebu Müslim**'in te'vili de bu şekildedir. **Zeccâc** der ki: "Bu te'vil, şu iki açıdan yanlıştır:

1) Allah'ın kitabında geçen bütün "nikah" lafızları evlenme manasınadır. Bu lafız kesinlikle "vat' " (cima) manasına alınmamıştır.

2) Bu mana, sözü faydalı (manalı) olmaktan çıkarır. Çünkü bu ifadeyle, "zina eden erkek, ancak zina eden bir kadınla cimâ eder" diyecek olursak, yine aynı problem söz konusu olur. Zira zina eden erkeğin, kendisiyle evlendiğinde iffetli ve namuslu kadın ile cima ettiğini bilmekteyiz.

Yine bununla, "zina eden erkek, ancak onun o kadınla cimâsı bir zina olduğu zaman, zinakâr bir kadınla cimâ etmiş olur" diyecek olursak, bu manasız bir söz olmuş olur" demiştir. Burada söylenecek sözün sonu budur.

Üçüncü soru: Hak Teâlâ'nın *"Zina eden erkek, zina eden kadından başkasını nikahlamaz"* âyeti ile, *"Zina eden kadını da, zina eden bir erkekten başkası nikahlamaz"* ifadeleri arasında ne fark vardır?

Cevap: Birinci ifade, zina eden erkeğin sadece zinakâr kadınlarla evlenme arzusu içinde olduğunu gösterir. Bu ifade, zina etmeyen bir erkeğin zinakâr bir kadını nikahlama arzusu duymadığını ifade etmemektedir. Dolayısıyla şüphesiz bu husus, ikinci ifade ile belirtilmiştir.

Dördüncü soru: Önceki âyette, zina eden erkek zina eden kadından önce zikredilmiştir. Bu âyette ise aksi yapılmıştır, niçin?

Cevap: Önceki âyet, o zinakâr kadının bu suçundan ötürü cezasını belirtmek için getirilmiştir. Kadın ise zinanın esas unsurudur. İkinci âyet ise, nikah konusuyla ilgili olarak getirilmiştir. Nikahta ise asıl olan erkektir. Çünkü bunu arzu eden ve isteyen erkektir.

Zina İftirasının Cezası

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥﴾

"Namuslu ve hür kadınlara (zina) iftirası atan, sonra (buna) dört şâhit getiremeyen kimselerden (her birine) de seksen değnek vurun. Onların şahitliklerini ebediyyen kabul etmeyin. Onlar fâsıkların tâ kendileridir. Ancak bundan sonra tevbe eden ve (hallerini) düzeltenler müstesnâ. Çünkü Allah gafûr ve rahimdir" (Nur, 4-5).

Bil ki âyetin zâhiri evli ve namuslu kadınlara atılan iftiranın konusunu belirtmemektedir. "Atma" ifadesinin zikredilmesi zinaya delâlet etmez. Çünkü, "iftira atan", bazen kadınlara, hırsızlık, içki içme ve küfür gibi şeyleri de isnat edip, iftira atabilir. Doğrusu, kesinliğe delâlet eden bir

karinenin mutlaka bulunması gerekir. Âlimlerimiz ise, bu ifadeden muradın, zina isnadında bulunma olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Âyet-i kerimede buna delâlet eden şu birkaç ifade (işaret) vardır:

1) "Zina" ifadesi daha önce geçmiştir.

2) Cenâb-ı Hak, "**muhsanat**" kelimesini zikretmiştir ki bu, "iffetli ve namuslu kadınlar" manasınadır. Binâenaleyh bu, "iftira atma" ile kastedilenin, bu namuslu kadınlara, iffetliliğin zıddı olan bir şeyi iftira etme olduğuna delâlet eder.

3) Âyetteki, *"Sonra (buna) dört şâhit getiremeyen"* ifadesi ki bu, "O kadınlara isnat edip, iftira attıkları hususun doğruluğuna dâir dört şahit (...)" demektir. Bu sayıdaki şâhidin ancak zina konusunda şart olduğu ise bilinmektedir.

4) Zinadan başka herhangi bir şeyin iftirâ edilmesi sebebiyle vâcip olmadığı hususunda icmânın bulunması. Bundan ötürü âyetteki bu iftira atmadan muradın, zina isnat ve iftirasında bulunmak olduğu anlaşılmıştır. Bunu anladığın vakit, bil ki, bu âyet üzerinde konuşmak, iftirada bulunmak, iftirada bulunan ve iftiraya uğrayan kimseler konularına bağlıdır.

Kazf (İftira) ile İlgili Meseleler

Birinci konu, iftirada bulunmak hakkındadır. Bu konuda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Kazf Lafızları**

"**Kazf**" (iftira atma) lafızları, sarih, kinaye ve ta'riz olmak üzere üç kısımdırlar. Sarih (açık) olanı, iftira edenin, "Ey zâniye kadın!", "Ey kadın, zina ettin" yahut da "önün veya arkan zina etti" gibi bir ifade kullanmasıdır. Eğer o, "Bedenin zina etti" derse, bu hususta iki izah şekli vardır:

1) Bu, tıpkı "Elin zina etti" sözü gibi bir kinâyedir. Zira zinanın hakikati, cinsiyet uzvu ile olmasıdır. Bedenin diğer yerleri ise, buna ancak bir araç ve vasıta olur.

2) En sahih olan görüşe göre, bu sarih bir ifadedir. Çünkü bu fiil ancak bütün bedenle olur. Cinsiyet uzvu ise, fiilin tahakkukunda bir alet ve vasıtadır.

Kinâye lafızlarına gelince, bu da iftira edenin, "Ey fâsık kadın, ey fâcir kadın, ey habis kadın, ey kendini kiraya veren kadın, ey haramzade kadın" veya "Benim karım, kendisine dokunan (uzanan) hiçbir eli geri çevirmez."

Bu gibi ifadeler ancak, söyleyen kimsenin bununla zinayı kastetmesiyle, bir iftira olur. Aynı şekilde birisi bir Arap'a, "Ey Nabat'lı" dese, bu ifadede, eğer bununla iftira etme manasını kastetmiş olursa bir iftira olur. O kişi bu ifadesiyle iftira ve isnatta bulunmayı murat etmiş ise bu, o Arap'ın annesi için bir iftira olmuş olur. Aksi halde olmaz. Fakat kişi, "Ben, bu sözle, oturduğu yer ve konuştuğu yer itibariyle Nabat'lı olmasını kastettim" der ve bu söze muhatap olan Arap'ın annesi ise, onun bu sözle iftirayı murat ettiğini iddia ederse, muteber olan söz, o kişinin yeminle söyleyeceği sözdür.

Bu konudaki ta'rizli ifadelere gelince, bunlar, bunları söyleyen iftirayı dileyerek söylemiş olsa bile, iftira sayılmaz. Bu, insanın şu sözü gibidir, "Ey helâl oğlu, helâl-zâde (!)", "Bana gelince, ben zina etmedim. Annem de zinakar değildir." Bu, **Şâfiî, Ebû Hanîfe, Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer, İbn Şübrüme, Sevrî** ve **Hasan b. Sâlih**'in (Allah hepsine rahmet etsin) görüşüdür. **İmam Malik** (r.h) ise, "Böyle bir (ta'rizden) ötürü had gerekir" derken, **Ahmed b. Hanbel** ve **İshâk:** "bu hoşnutluk durumunda değil de, kızgınlık halinde söylenirse, bir iftiradır" demişlerdir. Bize göre ise, ta'riz yoluyla "kazf"te (iftira isnadında) bulunma, hem iftira olabilir, hem başka bir şey olabilir. Binâenaleyh bu durumda haddin vâcip olmaması gerekir. Çünkü aslolan berâet-i zimmet (suçsuzluk)tur. Bir şüpheden ötürü, bu asıldan dönülemez. Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur. اِدْرَأُوا الْحُدُودَ بِالشُّبُهَاتِ *"Hadleri, şüpheler ile kaldırınız"*[70] (yani şüpheli bir durum olursa hadleri uygulamayın). Bir de hadler, zararları nefyeden nassın hilafına olarak meşrû kılınmıştır. Sarih bir ifadeyle meydana gelen eziyet, ta'riz yoluyla yapılan iftiradan dolayı meydana gelen eziyetten fazladır. Bu görüşe muhalif olan, **Evzâî**'nin **Zührî**'den, **Zührî**'nin **Salim**'den, onun da **İbn Ömer (r.a)**'den rivâyet ettiği şu haberle istidlal etmiştir: **İbn Ömer** (r.a), "(Babam) **Ömer**, ta'riz yoluyla yapılan iftiralarda da had uygulardı" demiştir. Yine rivâyet edildiğine göre, iki adam **Hz. Ömer** (r.a)'in zamanında birbirlerine sövdüler. Birisi diğerine, "Vallahi ne ben zinakârım, ne de anam" dedi. Bunun üzerine **Hz. Ömer** (r.a), sahabeyle istişarede bulundu. Onlardan biri: "Bu adam, anasını ve babasını medhetmiştir" derken, diğerleri: "Muhakkak ki bu adamın ebeveyninin bunlardan başka iyi özellikleri de vardır. (Niçin sadece bunu söyledi)" dediler. Bunun üzerine **Hz. Ömer** o adama seksen değnek vurdu. Buna şöyle cevap verilir: **Hz. Ömer** (r.a)'in, ta'riz yoluyla söylenilen ifadenin hükmü hususunda, sahabeyle istişârede bulunmasında,

70 **İbn Mâce**, Hudûd, 5 (2/850) Benzeri hadis.

onların nezdinde bu konuda vakıf oldukları bir bilginin bulunmadığına ve bu konuda rey ve ictihadlarıyla görüş belirttiklerine bir delâlet vardır.

***İKİNCİ MESELE:* İftiranın Teaddüdü**

Bu, iftiranın birden fazla olması hakkındadır. Bil ki iftira eden, ya bir şahsa defalarca, yahut bütün bir cemaate iftirada bulunabilir. Birçok kereler bir şahsa iftira etmişse bakılır, eğer mesela "defalarca "Sen Amr ile zina ettin" demek suretiyle tek bir zina fiilini murat etmiş ise, ona tek bir had gerekir. Yok eğer, birincisi için vurulan hadden sonra, bu sözü ikinci kez söylerse, ikincisinden ötürü ta'zir cezası uygulanır. Eğer "Zeyd'le zina ettin." "Amr'la zina ettin" demek suretiyle bir kadına birçok zina isnadında bulunursa, bakılır, had çoğalır mı, çoğalmaz mı? Bu konuda iki görüş vardır:

1) Lafza (söylenen söze) göre, had de çoğalır (katlanır). Bir de bu, kul hakkına girer. Binâenaleyh bunda, borçlarda olduğu gibi, bir tedâhül (içiçe girme, biri diğerinin yerini tutma) meydana gelmez.

2) En doğru olan görüşe göre ise, bu iftiraların cezası tedâhül eder. Binâenaleyh hepsine karşılık tek bir haddin uygulanması gerekir. Çünkü her ikisi de, hak eden kimseye uygulanacak, aynı cinsten bir had cezasıdır. Binâenaleyh zina cezalarında olduğu gibi, iftira cezalarının da tedâhül etmesi gerekir.

Eğer kişi, kendi hanımına birkaç defa zina isnadında bulunmuş ise en sahih görüşe göre burada, haddin katlanacağını söylesek de, söylemesek de, tek bir "liân" yeterlidir. Fakat kişi, mevcut olmayan, orada bulunmayan birilerine iftira etmişse bakılır, eğer her bir kişiye, ayrı ayrı ifadelerle iftirada bulunmuşsa, her bir kişiden ötürü ayrı ayrı birer had uygulanması gerekir. **Ebû Hanîfe** (r.h)'ye göre ise, ona tek bir haddin uygulanması gerekir. **Ebû Hanîfe** (r.h)'nin görüşüne, **Ebu Bekir er-Râzi (el-Cessâs),** Kur'ân, Sünnet ve Kıyas'tan deliller getirmiştir: Kur'ân'dan delili, âyetteki *"Namuslu ve hür kadınlara (zina) iftirası atan"* ifadesidir. Bu, "iffetli kadınlara iftira atan herkese celde gerekir" demektir. Bu da, iffetli bir kadınlar grubuna iftira atan bir kişiye, seksen sopadan fazlasının vurulmamasını gerektirir. Binâenaleyh bir iffetli kadınlar topluluğuna iftirada bulunan bir kişiye, birden fazla cezanın (haddin) gerekli olduğunu söyleyen, âyete muhalefet etmiş olur. Bunun sünnetten delili, **İkrime**'nin **İbn Abbas** (r.a)'tan rivâyet etmiş olduğu şu haberdir: "**Hilâl b. Ümeyye,** Resûlullah (s.a.s)'ın yanında hanımının **Şüreyh b. Sehmâ** ile zina ettiği isnadında bulunur. Bunun üzerine Hz.

Peygamber (s.a.s) لَا اَلْبَيِّنَةُ اَوْ حَدٌّ فِى ظَهْرِكَ *"Hayır, ya (buna) delil getirirsin,* ya *da sırtına had uygulanır"*[71] buyurur. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s), **Hilâl**'e, hem karısına, hem de **Şüreyh b. Sehmâ**'ya iftirada bulunduğu halde, tek bir had cezası gerektiğini bildirmiştir. Tâ ki liân âyeti nazil oluncaya kadar. Liân âyeti nazil olunca da, kişinin kendi hanımına yaptığı zina isnadında gerekli kılınan liân, diğer kadınlara yapılan zina isnat ve iftirasındaki hadd-i kazfın yerine geçmiştir. Bunun kıyastan delili ise şudur: Haddi gerektiren diğer şeyler, o kişiden birçok kere sâdır olduğu zaman, ancak tek bir had gerekir. Bu tıpkı, birçok kere zina eden, içki içen ve hırsızlık yapan kimsenin durumu gibidir. Burada da durum aynıdır. Hepsinde müşterek özellik, zararın fazlalaşmasını önlemektir.

Bunlardan birincisine şöyle cevap veririz: Âyetteki "اَلَّذِينَ" kelimesi ile "اَلْمُحْصَنَاتِ" kelimesi cemi sîgalardır. Cemi (çoğul) olana, çoğul ile mukâbelede bulunulduğu zaman, tekile de tekil ile mukabelede bulunulur. O zaman mana, "iffetli bir kadına, iftira eden bir kişiye had vâciptir" şeklinde olur. Bu takdirde **Şâfiî** (r.h)'nin bu âyeti delil getiriş sebebi ortaya çıkar. Bir de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Namuslu ve hür kadınlara (muhsanata) iftira atanlara, seksen değnek vurun"* emri, değnek vurmanın namuslu kadınlara iftira atmaya ve bilhassa uygun olduğu zaman, bu hükmün o vasfa dayandığına delâlet eder. Çünkü bu bir illet ve sebebiyeti hissettirmektedir. Binâenaleyh âyet-i kerime, bu vasfa sahip olması sebebiyle, bu isimlendirmeden ötürü, iffetli ve namuslu (muhsan) bir kadına iftira etmenin sopa cezasını gerektirdiğine delâlet etmektedir.

Bu sabit olunca biz diyoruz ki: Birisi birisine iftira ettiği zaman, bu haddi gerektirir. İkinci kez iftira ettiğinde, bu ikinci iftiranın da haddi icap ettirmesi gerekir. Sonra ikinci iftiranın neticesi olan cezanın, birinci iftiranın haddi olması câiz değildir. Çünkü bu birincisi, birinci iftiradan dolayı vâcip olmuştur. Zaten vâcip olanı, yeniden vâcip kılmak ise imkânsızdır. Dolayısıyla ikinci iftiradan ötürü ikinci bir had gerekir. Bu konuda söylenebilecek en ileri söz, bu ifadenin zinanın cezalarına delâlet ettiğinin söylenmesidir. Fakat biz, bu delil ile burada amel edilmeyeceğini söylüyoruz. Çünkü zinanın cezası, iftiranın cezasından daha serttir. İkisi arasındaki fark ortaya çıkınca, ikisini aynı kabul etmek imkânsız olur.

71 **İbn Mâce**, Talâk, 27 (1/668); **Ebu Davud**, Talak, 27 (2/273).

(Cessâs'ın) sünnetten deliline gelince, bu hadiste buna bir delil yoktur. Çünkü o ikisine tek bir lafızla iftira edilmiştir. Bu konudaki tafsilatlı açıklamamız, inşaallah gelecektir.

Onun kıyastan delili de fâsittir. Çünkü hadd-i kazf (iftira cezası), kul hakkıdır. Bunun delili, bu cezanın ancak, iftira edilen kimsenin isteği üzerine uygulanmasıdır. Kul haklarında ise, zina cezasının aksine, tedâhül olmaz. Zina cezası ise, Allah hakkıdır. Bütün bunlar, bir kimse bir cemaate, (topluluğa), onlardan her birine, aynı şekilde ayrı ayrı iftira attığında söz konusudur. Ama onların hepsine birden tek bir ifade ile iftira atıp, "Sizler zinakârsınız" yahut "sizler zina ettiniz" derse, bu durumda iki görüş vardır: Bunların en doğrusu, **İmam Şafiî**'nin mezheb-i cedidi (sonraki görüşü) olan şu görüştür: iftira edilen o kimselerden her biri için, iftira edene ayrı ayrı birer ceza gerekir. Çünkü bu, kul haklarından olup, birbirine tedâhül etmez (biri diğerlerinin yerini tutmaz.) Bir de o kimse, onlardan her birine bu iftirasıyla ayrı bir sıkıntı ve eziyet vermiş, böylece de, onların hepsine ayrı ayrı iftira etmiş gibi olmuştur, **İmam Şafiî**'nin kadim (eski-önceki) görüşüne göre ise, onların hepsinden ötürü kullanılan iftira lafzına nispetle tek bir had cezası gerekir. Çünkü tek lafız kullanılmıştır. Bu görüşlerden birincisi daha doğrudur. Çünkü bu, âyetin mefhumuna daha uygundur. Buna göre bir adam birisine, "Ey iki zinakârın oğlu" dese bu tek ifadeyle o kişinin hem anasına, hem babasına bir iftira olmuş olur. Bunu söyleyene de iki had uygulanması gerekir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Kazf İsnadını Mubah Kılan Haller**

Bu, iftira ve isnatta bulunmayı mubah kılan haller hakkındadır. "**Kazf**", yasak (mahzûr), mubah ve vâcip olmak üzere üç kısma ayrılır. Sözün özü şudur: Meydanda kocanın kabul etmek istemeyeceği bir çocuk yok ise, "kazf" vacip değildir. (Çocuk olsaydı, "kazf"da bulunmak vacip olacaktı). Mubah olur mu olmaz mı meselesine gelince, bakılır. Eğer koca, onu zina ederken bizzat gözleriyle görmüşse, ya da kadın, kendisi aleyhine zina yaptığını ikrar etmiş ve koca da, içinden onun doğru söylediğine kanaat getirmişse, yahut sözüne güvenilir birinden bunu duymuşsa, yahut da duymamış ama insanlar arasında falancanın falanca kadınla zina yaptığı haberi yaygınlaşmış ve koca da adamı kadının evinden çıkarken ya da, bir evde kadınla birlikte görmüşse, ithâmın pekişmesi, sağlamlaşması için, onun "kazf"da bulunması mubah olur. Ve, "Bir adam "Ey Allah'ın Resûlü, benim uzanan hiçbir eli geri çevirmeyen bir karım var!" deyince, Allah'ın Resûlü,

"Onu boşa!" buyurdu. Adam, "Onu seviyorum" deyince de, "öyleyse, nikahında tut" buyurdu." şeklinde rivâyet edilen haberden dolayı, onu nikahında tutması ve fitneye hazır vaziyetini kontrol altında tutarak onun bu halini örtmesi caizdir.

Ama bunu sözüne güvenilmeyen birinden duymuşsa, ya da haber insanlar arasında yaygınlaşmış, fakat koca o adamı hanımıyla birlikte görmemişse, ya da aksi olmuşsa, onun "kazf"ta bulunması helal olmaz. Çünkü bunu sözüne güvenilmeyen bir kimse söyler de, söz dağılır. Ya da adam o kadının evine, ya bir kimseden korktuğu için, veya hırsızlık için girmiş olabilir. Zina arzusuyla girmiş ama kadın bundan kaçınmış da olabilir. Cenâb-ı Hak, *"O uydurma haberi getirenler, içinizden bir zümredir"* (Nûr, 11) buyurmuştur.

Ama ortada, adamın kabul etmek istemediği bir çocuk varsa, bakılır. Eğer koca, hanımıyla cinsi münasebette bulunmamış olması ya da bulunup da ancak doğumun cimâ zamanından itibaren altı aydan daha kısa veya dört seneden daha fazla zamanda olması sebebiyle çocuğun kendisinden olmadığından kesinkes emin ise, o zaman ona, "li'ân, yaparak çocuğu reddetmesi gerekir. Çünkü, nasıl kendi nesebinden olanı reddetmek haram ise, aynı şekilde başkasının nesebinden olanı da kendi nesebine katmak haram ve yasaktır. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: أَيُّمَا امْرَأَةٍ أَدْخَلَتْ عَلَى قَوْمٍ مَنْ لَيْسَ مِنْهُمْ فَلَيْسَتْ مِنَ اللهِ فِى شَىْءٍ وَلَمْ يُدْخِلُهَا اللهُ جَنَّتَهُ *"Herhangi bir kadın eğer, onlardan olmayan birini (çocuğu) o kavme idhâl eder, girdirirse, hiçbir surette Allah'la münasebeti kalmamıştır; Allah da onu, cennetine sokmamıştır (sokmayacaktır)"*[72] onlardan olmayan çocuğu bir kavme idhal etmek, onlar arasına sokmak kadına haram olunca, aynı şekilde erkeğe de böyle olur. Çocuğu, cimâ vaktinden itibaren, altı aydan daha fazla veya dört seneden daha az bir zaman zarfında doğurması sebebiyle, çocuğun ondan olması muhtemel ise, bakılır. Eğer kadın hayz hali ile temizlenmemişse (istibrâ) yahut temizlenmiş ama, istibra vaktinden itibaren altı aydan daha kısa bir zamanı içinde doğum yapmışsa, o zaman onu zina ile itham etse bile, kocanın "kazf"ta bulunması ve çocuğu reddetmesi helâl olmaz. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. أَيُّمَا رَجُلٍ جَحَدَ وَلَدَهُ وَهُوَ يَنْظُرُ إِلَيْهِ اِحْتَجَبَ اللهُ مِنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَفَضَحَهُ عَلَى رُؤُسِ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ *"Herhangi bir adam, kendisine doğru bakıp dururken çocuğunu inkâr ederse, kıyamet*

72 **Kenzü'l-Ummâl**, 5/13008.

gününde Allah ondan gizlenir ve onu, önceki ve sonraki ümmetlerin huzurunda utandırır"[73]

Ama kadın hayız hali ile temizlenmiş, istibrâ vaktinden itibaren altı aydan daha fazla bir zaman sonra da doğum yapmışsa, onun "kazf"ta bulunması ve çocuğu reddetmesi mubah olur. Evlâ olanı, yapmamasıdır. Çünkü kadın, hamile olduğu halde, hayız kanı görebilir.

Eğer hanımı, kendileri beyaz olduğu halde siyah olan bir çocuk doğurmak suretiyle, kendisine benzemeyen bir çocuk dünyaya getirmişse, bakılır. Koca, eğer hanımını zina ile itham etmemişse, çocuğunu reddetme hakkı yoktur. Çünkü **Ebu Hureyre** (r.a) şunu rivâyet etmiştir: *"Adamın biri Hz. Peygamber'e, "Hanımım siyah bir oğlan doğurdu" der. Hz. Peygamber "senin develerin var mı?" diye sorunca, "Evet" der. "Renkleri nasıl?" diye sorunca, "Kızıllar" diye cevap verir. Hz. Peygamber, "Onlar içinde hiç kül rengi olanlar var mı?" diye sorunca, "Evet" cevabını verir. Hz. Peygamber, "Bu nasıl olmuş?" deyince, adam "damarı çekmiş" cevabını verince, Hz. Peygamber, "Muhtemelen bu da, bir damarına çekmiştir"* buyurur.

Ama adam, kadını zina ile itham eder ya da, bir adamla zinada bulunmakla itham eder, kadın da, adama benzeyen bir çocuk doğurursa, çocuğu reddetmesinin mubah olup olmadığına dair iki izah bulunur:

a) Reddedemez. Çünkü damarı çeker.

b) Bu hakkı vardır. Çünkü itham, şüphe ile de kuvvetlenmiştir.

İkinci konu: Bu, iftira atan hakkındadır. Burada birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Zina İsnat Edenin Hali**

Çocuk veya deli, hanımına veya yabancı bir kadına iftira attığında, bu ikisine, ne o anda, ne de bülûğa erdikten sonra "had" uygulanmaz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثٍ *"Kalem yani sorumluluk, şu üç gruptan kaldırılmıştır"*[74] buyurmuştur. Ancak ne var ki, kendilerinin temyiz kabiliyeti varsa, terbiye için, ta'zir edilirler (başka bir cezaya da muhatap olurlar). Binâenaleyh çocuğa, bu ta'zir cezası uygulanmasa, derken çocuk da bülûğa erse, **Kaffâl,** ta'zir cezasının düşeceğini ifade eder. Çünkü bu ta'zir cezası, onu edepsizlikten men etmek içindi. Halbuki, bundan daha kuvvetli olan bir men edici meydana gelmiştir ki, bu da çocuğun bülûğa ermesidir.

73 **Darimi**, Nikâh, 42 (2/153).

74 **Buhari**, Hudûd. 22

İKİNCİ MESELE

Dilsiz bir kimsenin, anlaşılan bir işareti ve okunabilen bir yazısı bulunur da, bir kimse de, bu işareti veya bu yazısıyla bir kimseye iftira ederse, dilsiz olan bu kimseye hadd-i kazf gerekir. Onu, işaret veya yazıyla "mülâane" (li'ân)de de bulunulabilir. **Ebû Hanîfe** (r.h)'ye göreyse, dilsiz kimsenin iftirası ve "li'ân"ı sahih değildir. **Şâfiî** (r.h)'nin görüşü âyetin zahirine daha yakındır. Çünkü, yazıyla veya işaretle iftirada bulunan kimse, "muhsan-evli, iffetli" bir kadına iftira atmış ve onu, utanç içine sokmuştur. Binâenaleyh, bu kimsenin, âyet-i kerimenin zahirinin ifade ettiği hükmün muhtevasına girmesi gerekir. Zira biz (Şâfiîler) bu kimsenin iftirasını ve li'ân'ını, diğer hükümlere kıyaslamaktayız.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler kölenin bir hüre iftira atması meselesinde ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Şafiî, Ebû Hanîfe, Malik, Ebu Yusuf, İmam-ı Muhammed, Züfer** ve **Osman,** "bu kimseye kırk sopa vurulur" hükmünü vermişlerdir. **Sevri, Cafer İbn Muhammed**'in, babasından, **Hz. Ali** (r.a)'nin "iftira atan köleye, kırk sopa vurulur" dediğini; **Abdullah İbn Ömer**'in de, "Ben, **Ebu Bekir, Ömer, Osman** ve ondan sonra gelen halifelerin hepsini, iftira eden köleye kırk değnek vurdururken gördüm, onlara bu halde yetiştim" dediğini rivâyet etmiştir. **Evzâî** ise, böylesi bir köleye seksen değnek vurulacağını ifade etmiştir ki, bu da **İbn-i Mes'ûd**'dan rivâyet edilmiştir. **Ömer İbn Abdulaziz**'in, yalan söyleyen köleye seksen değnek vurduğu rivâyet edilmiştir.

Bu mesele, şu noktaya varıp dayanır: Bu âyet, seksen değnek vurulması hususunda, sarih bir ifadedir. Binâenaleyh, bu cezayı kim kırka indirgerse, onun bu hususta dayanağı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar evlendikten sonra bir fuhuş irtikap ettiler mi, o vakit üzerlerine hür kadınlar üzerindeki cezanın yarısı (verilir)"* (Nisa, 25) âyetidir. Binâenaleyh bu âyet, zina eden cariyeye uygulanacak olan haddin, hür kimsenin cezasının yarısı olduğu hususunda açık bir nasstır. Daha sonra, bu görüşte olanlar, kölenin cezasını, zina haddinin yarısı olması hususunda, cariyeye kıyasladılar. Bunun akabinde de, iftirada bulunan kölenin cezasını, onun hakkındaki zina cezasının yarısı olması meselesine kıyasladılar ki bu da, bu işin neticesinin, Kitab'ın umumi ifadesinin, böylesi bir kıyasla tahsis edilmesi meselesine varıp dayanır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimler, kâfir kimsenin de, Cenâb-ı Hakk'ın *"Namuslu ve hür kadınlara iftira atan kimseler"* (Nûr, 4) âyetinin muhtevasına girdiği hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü bu vasıf kafiri de içine alır. Buna mani de yoktur. Binâenaleyh, Yahudi olan kimse de, Müslüman birisine iftirada bulunduğunda, seksen değnekle cezalandırılır. Allah en iyisini bilendir.

İthama Maruz Kadın

Üçüncü konu: Kendisine iftira atılan kimse, (muhsana) hakkındadır. **Ebu Müslim** şöyle der: "اَلْاِحْصَانُ" (el-ihsan) sözü, hem evli kimse, hem de evlenmemiş olsa bile, namuslu olan kimseler için kullanılır. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Hz. Meryem** hakkında وَالَّتِى اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا *"Namusunu koruyan o kadın, (Meryem)"* (Enbiya, 91) buyurmuştur. Bu kelime, avret mahallini, ferci korumak, men etmek ifadesinden alınmıştır. Binâenaleyh bir kadın evlendiğinde, ırzını ve namusunu, kocası hariç herkesten men eder, korur. Evlenmemiş kimseler ise bunu, (bila istisnâ) herkesten korur. Bu meseleye şu birkaç mesele daha dayanır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin zahiri, ister Müslüman ister kâfir, ister hür isterse köle olsun, bütün namuslu ve iffetli kadınları şümulüne alır.

Ancak ne var ki, fukaha şöyle demişlerdir: "İhsân (muhsan) olmanın şartları beştir: İslâm, akıl, bülûğa erme, hürriyet ve iffetli olmak. Biz, bu konuda Müslüman olmanın gerekli olduğunu söyledik. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ اَشْرَكَ بِاللّٰهِ فَلَيْسَ بِمُحْصَنٍ *"Allah'a şirk koşan kimse, "muhsan" değildir"*[75] buyurmuştur. Biz yine bu konuda, akıllı olmayı ve bülûğa ermeyi nazar-ı dikkate aldık, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثٍ" buyurmuştur. Yine biz, bu konuda hürriyet vasfına itibar ettik, çünkü kölenin derecesi noksandır. Binâenaleyh köleye, zina ile ta'n edilmesi ağır gelmez. Biz bu konuda, o kimsenin zinadan korunmuş olmasını, namuslu olmasını da nazar-ı itibara aldık, çünkü bu ceza iftira eden kimseyi yalanlamak için konulmuş olan bir cezadır. Binâenaleyh, iftira edilen kimse zinakâr olunca, ona iftirada bulunan bu kimse, bu iftira ve isnâdında doğru olmuş olur. İftira edilen kimsenin, şüphe veyahut da fasit bir nikâhla vat' olunmuş, (üzerine duhûl vaki olmuş) bir kadın olması durumu da böyledir. Çünkü burada, helâl olma şüphesi bulunduğu gibi, zina şüphesi de

75 **Darekutnî**, 3/147.

bulunur. Binâenaleyh, iki şüpheden biri cinsî münasebette bulunan kimseden bu şüpheyi düşürdüğüne göre, diğeri de bu cezayı iftira eden kimseden de düşürür.

Ayrıca biz şöyle diyoruz: Kâfire, deliye, çocuğa, köleye veyahut da, bir kadına iftira atmış olan bir kimseye iftira eden kimseye had uygulanmaz. Tam aksine bu kimseye, sadece eziyet olsun diye ta'zir edilir. Öyle ki, bir kimse gençliğinin ta başında bir kere zina etse, sonra tevbekâr olsa, halini islâh etse, salâh içinde yaşlansa, bu kimseye iftira atan kimseye had uygulanmaz. Yine bir kâfirin veya bir kölenin zina edip de, sonradan da kâfir olan Müslüman, köle de hür olsa, bu ikisi hallerini de düzeltseler, sonra kalksa birisi bunlara iftirada bulunsa, durum yine aynı olup, bunlara iftira eden kimselere had cezası uygulanmaz. Ama, küçükken veya deli iken birisi zina etse, sonra da küçük bülûğa erse, deli olan da iyileşse, sonra kalksa birisi böyle kimselere iftirada bulunsa, iftira eden kimseye had uygulanır. Çünkü çocuğun ve delinin fiili zina sayılmaz. Bir kimse, "muhsan" olan birisine iftirada bulunsa, iftira eden kimseye ceza uygulanmadan önce, kendisine iftira edilen bu kimse zina etse, kendisine iftira eden o kimseden "had" sakıt olur, düşer. Çünkü (şu anda) bu kimseden böyle bir zinanın sadır olması, önceki hali hususunda bir şüphe doğurur. Zira Allahu Teâlâ, kulunun ilk irtikap ettiği suçta, hemencecik onun bu suçunu yüzüne vurmayan, ifşa etmeyen kerim bir zâttır. Binâenaleyh, onun bu halinin ortaya çıkmasıyla, o kimsenin daha önce de böylesi şeylerle haşır neşir olduğu anlaşılmış olur. Rivâyet edildiğine göre birisi, **Hz. Ömer** zamanında zina eder ve, "Allah'a yemin ederim ki, bundan başka zina etmedim" der. Bunun üzerine **Hz. Ömer,** "Yalan söyledin, çünkü Allah, kulunu ilk günahında rezil kepaze etmez" der. **Müzenî** ve **Ebu Sevr** ise, "Sonradan meydana gelen zina hadisesi, müfteriden, "had" cezasını düşürmez" demişlerdir.

İKİNCİ MESELE: **Erkeğe Zina İsnadı**

Hasan el-Basrî, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ" ifadesinin hem erkekleri hem de kadınları içine alan bir ifade olduğunu söylerken, diğer ulemâ bunu kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: "Çünkü, "el-muhsanât" kelimesi cem-i müennestir. Binâenaleyh, erkekleri içine almaz. Tam aksine, bu konuda "muhsan" erkeklerle "muhsana" kadınlar arasında herhangi bir farkın bulunmadığına, icmâ delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Muhsana" olmayan kadınlara iftira atmak, haddi değil, ta'zîr cezasını gerektirir. Ancak kendisine iftira atılan kimse, kendisine nisbet edilen fiille şöhret bulmuşsa, artık bu noktada ne had ne de ta'zîr söz konusudur. Cenâb-ı Hakk'ın "وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ" âyetinin tefsiri hususundaki sözünün tamamı budur.

Dört Şahidin Lüzumu

Cenâb-ı Hakk'ın ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ *"Sonra dört şahit getiremeyen"* ifadesine gelince bu hususta şu iki bahis söz konusudur:

Birinci bahis: Bil ki Allahu Teâlâ iftira atan kimse hakkında, dört şahit getiremediğinde şu üç şeyle hükmetmiştir:

a) Seksen değnek vurulması.

b) Şehadetinin batıl olması, kabul edilmemesi.

c) Tevbe edinceye kadar, fasık hükmünü alması.

İlim adamları, kişinin zina ettiğine dair delil getiremediğinde, sırf iftira atmış olmasından dolayı bu kimseye "hadd"in vâcip olduğuna ittifak etmelerine rağmen, bu hükümlerin nâsıl sübut bulacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Binâenaleyh, bu cümleden olarak bazıları o kimseye had uygulanmadan önce onun şahâdetinin bâtıl olduğunu ve o kimsenin fasıklık damgasını yediğini söylemişlerdir ki, bu **Şâfiî** ve **Leys İbn Sa'd**'in görüşüdür. **Ebu Hanife, İmam-ı Malik, Ebu Yusuf, İmam-ı Muhammed** ve **Züfer** ise, bu kimseye had uygulanmadığı sürece, onun şahâdetinin makbul olduğunu söylemişlerdir. **Ebu Bekr er-Razi (el-Cessâs),** "Bu, onların, "Kendisine had uygulanmadığı müddetçe, o kimse fasıklık damgasını yememiştir. Çünkü o kimse fasıklık damgasını yemiş olsaydı, onun şahâdeti caiz olmazdı. Zira fasıklık damgası, bu damgayı yiyen kimsenin şahâdetini ibtal eder" şeklindeki sözlerinin gereğidir" demiştir.

Ebu Bekr er-Razi, Ebu Hanife'nin görüşünün doğruluğuna dair şu delilleri ileri sürmüştür:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Namuslu ve hür kadınlara iftira atan, sonra dört şahit getirmeyen kimselere de seksen değnek vurun"* emrinin zahiri, haddin farz olmasının, hem iftira atma hem de bu hususta şahit getirmeme hususlarına bağlı olduğunu iktiza etmektedir. Binâenaleyh, biz had hükmünü, sadece iftira atmaya bağlayacak olursak, bu cezanın, (bahsettiğimiz)

bu iki şeye bağlı olmasını zedeler ki, bu da, âyetin hilafınadır. Hem, celdenin farziyyeti, bu iki şeyin ikisine birden dayanmış olan bir hükümdür. Binâenaleyh, sırf o iki şeyden birisinin tahakkuk etmesiyle, haddin tahakkuk etmemesi gerekir. Bu tıpkı, bir kimsenin hanımına, "Eğer o eve girer ve falancayla konuşursan, sen boşsun" demesine benzer. Binâenaleyh, o kadın bu iki şeyden birisini yapıp diğerini yapmadığında, bu hususta ki ceza (hüküm) tahakkuk etmez. İşte burada da böyledir.

2) İftira atan kimseye, sırf iftirası sebebiyle yalancılık isnât edilemez. Durum böyle olunca, sırf iftirasından dolayı, şahâdetinin reddedilmemesi gerekir. Bu iki cümlenin, birincisini şu üç yönden izah edebiliriz:

a) Onun sırf iftira etmiş olması, şâyet kendisinin yalancı olmasını gerektirmiş olsaydı, artık onun bundan sonra o kimsenin zina ettiğine dair getirdiği beyyinenin, delilin de kabul edilmemesi gerekirdi. Çünkü, onun yalan söylediğine dair hüküm verilmiştir. Onun iftira etmiş olmasından dolayı yalan söylediğine dair verilen hüküm ise, o kimsenin, iftira edilen kimsenin zina ettiğine dair doğru söylediğinin doğruluğuna şahâdet eden kimselerin de şahitliklerinin batıl olduğuna hükmetmektir. Ulemâ, bu kimsenin getireceği delilin kabul edileceği hususunda ittifak edince, sırf iftira etmiş olmasından dolayı o kimsenin yalan söylediğine dair hüküm verilemeyeceği sabit olmuş olur.

b) Hanımına zina iftirasında bulunan bir kimsenin, sırf bu iftiradan dolayı, yalan söylediğine hükmedilemez. Aksi halde, bu kimse ile hanımı arasında "liân"laşmanın gerekli olduğuna hükmedilemezdi. O kimseye, kendisinin yalan söylediğine hükmedilmekle birlikte, hanımına attığı zina iftirası hususunda doğru söylediğine dair, Allah'a yemin etmekle emrolunup, Hz. Peygamber (s.a.s) de, karı-koca arasındaki "liân"laşmadan sonra اَللّٰهُ يَعْلَمُ اَنَّ اَحَدَكُمَا كَاذِبٌ فَهَلْ مِنْكُمَا تَائِبٌ *"Allah, sizin ikinizden birisinin yalancı olduğunu biliyor. Binâenaleyh, sizden tevbe eden yok mu?"*[76] buyurunca, böylece Hz. Peygamber belirlemeksizin, onlardan birisinin yalancı olduğunu haber verip, iftira edenin yalan söylediğine hükmetmemiştir. Bu davranışta, sırf iftiranın, o kimsenin yalancı olmasını gerektirmediğine delil vardır.

c) Cenâb-ı Hak, *"Buna karşı dört şahit getirmeli değil miydiler? Madem ki onlar şahitleri getiremediler, o halde onlar Allah indinde yalancıların ta kendileridir"* (Nur, 13) buyurmuş, sırf iftira etmiş olmalarından dolayı,

76 **Müslim,** Liân, 6 (2/1132).

onların yalan söylemiş olduklarına hükmetmemiştir. Binâenaleyh, bütün bu izahlarla iftira eden kimseye, sırf iftirası sebebiyle "yalan söyleme" hükmünün verilemeyeceği sabit olmuş olur. Durum böyle olunca da, sırf iftira atmış olmasından dolayı, bu kimsenin şahâdetinin batıl olmaması gerekir. Çünkü bu kimse yine âdil, yine güvenilirdir. Ondan sudûr eden bu hal ise, bütün bu vasıflarına zıt değildir. Onun, adâlet vasfı üzere kaldığı gerektiğine göre, şahâdetinin de kabul edilmiş olması, makbûl olması gerekir.

3) Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: اَلْمُسْلِمُونَ عَدُولٌ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ اِلَّا مَحْدُودًا فِى قَذْفٍ *"Kendilerine kazf (iftira) cezası uygulanmış olanlar müstesna, Müslümanlar birbirlerine karşı âdil şahitler (sayılırlar)"*[77] Böylece Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine bu ceza uygulanmadıkça, itham eden kimsenin adalet vasfının devam ettiğini haber vermiştir.

4) **İkrime İbn Abbas** (r.a)'tan, **Hilâl b. Ümeyye** kıssası hususunda şunu rivâyet etmiştir: "**Hilâl b. Ümeyye,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına gelip hanımına zina isnâdında bulununca Hz. Peygamber (s.a.s)ةُ يُجْلَدُ هِلَالٌ وَتَبْطُلُ شَهَادَتُهُ فِى الْمُسْلِمِينَ *"Hilâle celde vurulur ve onun Müslümanlar hakkındaki şâhitliği batıl olur (geçersizdir)"*[78] buyurmuş ve böylece **Hilâl**'in şahâdetinin bâtıl oluşunun, ona celde uygulanmasından dolayı olduğunu haber vermiştir ki bu da sadece iftiranın onun şahâdetini geçersiz kılmayacağının delilidir.

5) **Şâfiî** (r.h), kazf şâhitliğinde bulunan kimselerin ayrı ayrı gelmeleri halinde de, bu şâhitliklerinin kabul edileceğini iddia etmiştir. Binâenaleyh eğer sırf isnatta bulunmak, kişinin şahâdetini batıl kılmış olsaydı, artık daha sonra onunla birlikte üç kişi şahadet etse bile, bunun şahâdetinin makbul olmaması gerekirdi. Çünkü bu kimse iftirası sebebiyle fâsık olmuş ve hakkında yalan söylediği hükmü verilmiş olur. Şâhitlerin ayrı ayrı gelmeleri durumunda, şâhitliklerinin kabul edilmesinde ise, sırf iftiradan ötürü, şâhitliklerinin bâtıl olmamasını gerektiren bir husus yatmaktadır.

Bu hususta **İmâm-ı Şâfiî** (r.h)'nin görüşünün izahı da şudur: Allahu Teâlâ, dört şâhit getirmeme durumunda kazf işine, birbirlerine "vâv" (ve) harfi ile atfedilmiş, (âyetteki) üç hususu bağlamıştır. Vâv (ve) edatı ise, tertibi (sıra ile olma manasını) gerektirmez. Binâenaleyh o üç şeyin, birbirlerine dayanmamaları gerekir. Bu sebeple, onun şahitliğinin kabul edilmeyişinin,

77 **Keşfu'l-Hafâ**, 2/209.
78 **Müsned**, 1/238.

haddin (cezanın) uygulanmasına bağlanmaması gerekir. Had ister uygulansın ister uygulanmasın, o kimsenin şahitliğinin reddi gerekir.

Zina Şahitliğinin Keyfiyeti

İkinci bahis: Bu, zinaya nasıl şahitlik yapılacağı hususundadır. Cenâb-ı Hak, *"Kadınlarınızdan fuhşu irtikap edenlere karşı içinizden dört şâhit getirin"* (Nisa, 15) ve *"Namuslu ve hür kadınlara iftira atan, sonra da dört şâhit getiremeyen kimselere seksen değnek vurun"* (Nur, 4) buyurmuştur. **Sa'd b. Ubâde** (r.a), *"Ey Allah'ın Resulü, söyle bakayım, yani ben hanımımın yanında birisini yakalayacağım ve sonra dört şâhit getirinceye kadar ona dokunmayacağım (öyle mi?)"* demiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Evet"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Zinayı ikrâr (itiraf) iki kişinin şahitliği ile sabit olur mu? Bu hususta iki görüş vardır:

a) Tıpkı zina fiili gibi, birisinin zina yaptığını ikrar etmesi de dört şâhit ile sabit olur.

b) Bu, zina fiilinin aksine, iki şahitle de sabit olur. Çünkü fiile muttali olunmayabilir. Binâenaleyh bu hususta dört şahidin bulunması şart koşularak, ihtiyatlı olan yol tutulmuştur. Kişinin zinasını ikrarı ise, muttali olunması zor olmayan bir iştir.

İKİNCİ MESELE

O şahitler zina işine şahâdet ettiklerinde, o kadınla zina eden kimsenin ve zina edilen kadının kim olduğunu açıkça belirtmeleri gerekir. Çünkü bu şahitler bazen o kimseyi, kendisine ait cariyesi üzerinde görüp, o cariyenin o şahsa yabancı bir kadın olduğunu sanabilirler. Yine o şahitlerin "Evet, biz onun zekerini bunun ferci içinde, tıpkı sürme çekilen milin sürmedanlık (sürme kabı) içinde oluşu gibi gördük" demeleri gerekir. Binâenaleyh eğer onlar, onun zina ettiğine mukayyet olmayan mutlak bir ifade ile, sadece "zina etti" diye şahitlik ederlerse, bu husus sabit olmuş olmaz. Çünkü onlar (insanlar) çoğu kez, kadınla erkeğin bacaklarının birbirine dolama (girme) halini, zina olarak kabul ederler. Birisinin birisine iftira edip de, "O zina etti" demesi ise, böyle değildir, bu durumda hadd-i kazf gerekir. Bu hususta, açıklamada bulunması istenmez.

Eğer bir kimse, kendisinin zina ettiğini itiraf ederse, bu hususta (nasıl zina ettiği hususunda) bir açıklamada bulunmasını istemek şart mıdır? İşte bu meselede şu iki görüş belirtilir:

a) Evet, şahitlerden istendiği gibi, onun da açıklama yapması şarttır.

b) İftirada olduğu gibi, açıklama istenmesi şart değildir. (Açıklama istenmeden cezası uygulanır.)

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Şahitlerin Toplu Halde Şahitliği**

Şâfiî (r.h), şahitlerin, dağınık veya toplu halde gelmelerinde bir fark bulunmadığını ileri sürerken, **Ebû Hanîfe** (r.h) onların ayrı ayrı gelip şahitlik etmeleri halinde, zina fiilinin sabit (ispatlanmış) olamayacağını, bu ayrı ayrı gelen şahitlere iftira cezası gerektiğini söylemiştir.

Şâfiî (r.h)'nin delilleri şunlardır:

1) Dört şahit getirme işi onların, toplu veya dağınık halde gelmelerinde ve getirilmelerinde, müşterek (ortak) miktardır. Sayesinde müşterekliğin olduğu şeye delâlet eden lafızda ise, sayesinde ayrılık bulunan şeye bir emare yoktur. Binâenaleyh onların dağınık, ayrı ayrı gelmelerine gelince, bu nassa göre yapılmış bir hareket olur. Dolayısıyla sorumluluktan kurtulunmuş olması gerekir.

2) Toplu halde geldiklerinde şahitlerin şahitliği ile sabit olan her hüküm, diğer hükümler gibi, ayrı ayrı gelip şehadet etmeleriyle de sabit olur. Hatta böyle gelmeleri daha evladır. Çünkü onlar, ayrı ayrı geldiklerinde, bu töhmetten ve birbirleriyle danışıklı olmalarından daha uzak olmuş olur. İşte bundan ötürü diyoruz ki: Hakim şahitlerin şahitliğinden şüpheye düştüğünde, eğer onların şahâdetlerinde gizli bir nokta varsa, ona muttali olabilmek için, onları birbirinden ayırarak, ifadesini alır.

3) Onların birlikte aynı anda gelip şahitlik yapmaları şart değildir. Aksine onlar, kadı'nın huzurunda toplandıklarında, peş peşe şahitlikte bulunurlarsa, bu şahitlikleri kabul edilir. Şahitlerin, kadı'nın kapısında toplanıp, sonra peş peşe içeri girip şahitlik yapmaları hali de böyledir.

Ebu Hanîfe (r.h)'nin delili ise, şu iki yöndendir:

1) Tek bir şahit şahitlik ettiğinde, bu hususta dört şahit getiremezse, o kimseye iftira etmiş olur. Bu sebeple de, *"Namuslu ve hür kadınlara iftira atan, sonra (bu babda) dört şahit getiremeyen"* âyetinden ötürü, bu şahide hadd-i kazf gerekir.

Bu konuda, en fazla söylenecek söz şudur: Onlar bu kazfi (iftirayı), "şahitlik" lafzı ile anlatmışlardır. Bu böyledir, çünkü bu başlı başına (tek başına), iftira cezasının düşmesi neticesine götürür. Çünkü iftira eden herkes şahitlik lafzını kullanmaktan aciz kalmaz. Böylece o da bunu, kendinden cezayı düşürmeye bir vesile yapmış olur ve onun iftira ile ilgili maksadı da tahakkuk etmiş olur.

2) Rivâyet edilen şu husus da buna delildir: **Muğire b. Şu'be**'nin aleyhine, **Hz. Ömer** (r.a)'in huzurunda şu dört kişi zina şahitliği yapmışlardır: **Ebu Bekre, Nâfi, Nefi** ve dördüncüleri **Ziyad.** Bu **Ziyad:** "Ben, yerleşmemiş olan, dimdik bir dübür (kıç), yükselen (hızlı) bir nefes alış-veriş ve o kadının ayaklarını, tıpkı bir eşeğin iki kulağı gibi **Muğire**'nin omuzunda gördüm. Bundan ötesini bilmem" dedi. Böylece **Hz. Ömer,** o üçüne hadd-i kazf uyguladı ve onlarla birlikte buna başka şâhit olup olmadığını sormadı. Eğer **Hz. Ömer** (r.a), bundan sonra başka şahitler aramış olsaydı, o zaman beklerdi. Çünkü hadler (cezalar) beklenilen ve alabildiğine ihtiyatlı davranılan şeylerdendir.

Eğer zinaya dört şahitten azı şahitlik etse, bu zina sabit (ispatlanmış) olmaz. Fakat şahitlere hadd-i kazf gerekir mi? Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Gerekmez. Çünkü onlar şahitlik yapmak için gelmişlerdir. Bir de eğer biz bunlara had uygulayacak olsak, zina şahitliği kapısı kapanmış olur. Çünkü her bir şâhit, arkadaşının kendisine muvafakat etmeyebileceği ve böylece de kendisine had uygulanabileceği hususunda şüpheye düşer, emin olamaz.

2) Daha doğru olan görüşe göre, **Ebu Hanife** (r.h) "Onlara had gerekir" demiştir. Bunun delili ise, "üçüncü mesele"de zikrettiğimiz o iki hususdur.

BEŞİNCİ MESELE: **Yalancı Şahitlerin Durumu**

Birisi birisine iftirada bulunsa ve dört fasık kimseyi de buna şâhit getirse, onlar da bunun zina ettiğine şahâdette bulunsalar, **Ebu Hanife** (r.h) bu hususta, iftira eden kimseden haddin düşüp, şahitlere had gerekmediğini söylerken, **Şâfiî** (r.h) iki görüşünün birinde, bunların hepsine had gerekeceğini söylemiştir. **Ebu Hanife**'nin görüşünün izahı şudur: Hak Teâlâ, *"Namuslu ve hür (muhsan) kadınlara iftira atan, sonra (bu babda) dört şâhit getiremeyen"* buyurmuştur. Binâenaleyh, böyle bir kimse de dört şâhit getirmiştir. Ama bu sebeple buna had gerekmez. Bir de fasık şahitlik

edebilir. Dolayısıyla şahitlerin, kadı'nın huzurunda bulunmaları ile, zina şahitliğinin şartları tahakkuk etmiştir. Fakat onların şâhitlikleri, (fasıklık) töhmetinden ötürü kabul edilmemiştir. Dolayısıyla aleyhine şahitlik edilen kimseden haddin nefyedilmesi (kaldırılması) hususunda bu töhmete itibar ettiğimiz gibi, bu şâhitlerden hadd-i kazfin nefyedilmesi hususunda da töhmetin nazar-ı dikkate alınması gerekir. **Şafiî** (r.h)'nin görüşünün izahı ise şudur: Bu kimseler, şahitliğin kabul edilmesi hususunda nazar-ı dikkate alınan şartlara sahip değildirler. Dolayısıyla onlar "şâhit" olamazlar. Geriye onlar "sırf iftiracılar" olarak kalakalmış olurlar. Âyetteki, *"Sonra (bu babda) dört şâhit getiremeyen"* ifadesinin tefsiri hususunda sözümüzün sonu budur.

Kazif Cezası

Cenâb-ı Hakk'ın فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً *"Onlardan her birine seksen değnek vurun"* emri ile ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Kazif Cezasını Kim Uygular**

"Değnek vurun" emrinin muhatabı zina âyetinde (Nûr, 2) de belirttiğimiz gibi, imam (devlet başkanı-halife) veya **Şâfiî**'ye göre, bu hususta yetkili olan kimse, yahut da bir imam (başkan) bulunmadığında, Müslümanların tayin ettiği (seçtiği) sâlih bir kimsedir.

***İKİCİ MESELE:* Bu Cezadan Muaf Olanlar**

Bu âyetin umûmi ifadesinde, şu gibi bazı durumlar tahsis edilmiş (âyetin hükmü dışında bırakılmıştır):

a) Baba, çocuğuna veya kendisinin furûundan birisine iftira ettiğinde, babaya çocuğunu veya böyle birisini öldürmesinden dolayı kısas gerekmediği gibi, (zina etti diye) evladına iftira eden babaya da had gerekmez.

b) Zina iftirasında bulunan kimse köle olduğunda, buna gerekli olan ceza kırk değnektir. Mükateb köle ile ümmü veled câriyenin durumu da böyledir. Çünkü yarısı hür, yarısı köle olanın cezası ise, kölenin cezasının aynısıdır.

c) İffetli ve namuslu bir câriye yahut da eskiden zina etmiş ama sonra tevbekâr olmuş bir kadın, dil açısından "muhsan" sayılırlar. Ama bununla birlikte, böylesi bir kadına iftira etmek de haddi gerektirmez.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler şöyle söylemişlerdir: Hadler hususunda vurulabilecek en şiddetli vuruş, zina cezası vuruşu, sonra içki cezası vuruşu, sonra da iftira

cezası vuruşudur. Çünkü iftira edene verilen cezanın sebebi, sıdka da kizbe de (doğruya da, yalan olmaya da) muhtemel bir sebeptir. Fakat bu kimse, namusların korunması ve onlara saygısızlıkta bulunulması için cezalandırılmıştır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İmam Malik ve **Şâfiî,** iftira cezasının verâset yoluyla devam ettiği kanaatindedirler. Binâenaleyh kendisine iftira edilmiş kimse, had cezası tam uygulanmazdan ve iftira edeni affetmeden ölürse, mirasçıları, bu cezayı uygulatma hakkına sahiptirler. Onun iftirasının ta'zir cezasını gerektiren bir durum olması da aynıdır. Binâenaleyh bu ta'ziri uygulatma yetkisi de mirasçılara geçer. Tıpkı bunun gibi, kendisine iftira edilen kimsenin ölümünden sonra, iftira eden o ölene tekrar iftira etse, yine onun varisleri için, had talebinde bulunma hakkı doğar. **Ebu Hanife** (r.h)'ye göre ise, kazf cezasına vâris olunamaz ve bu iş, iftira edilenin ölümü ile sona erer. **Şâfiî** (r.h)'nin delili şudur: Hadd-i kazif, kul hakkıdır. Çünkü iftira edilen kulun affı ile, bu ceza düşer. Yine bu ceza o kulun, istemesi durumunda uygulanır. Bu hususta, iftira eden iftira ettiğini inkar ettiğinde, aleyhine iftira edilen kimse yemin ederek (onun iftira ettiğini söyler). Bu, kul hakkı olduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in وَمَنْ تَرَكَ حَقًّا فَلِوَرَثَتِهِ *"Kim geride bir hak bırakırsa, bu hak vârislerine aittir"*[79] hadis-i şerifinden ötürü, buna da vâris olunması gerekir.

Ebu Hanife (r.h)'nin delili ise şudur: Eğer buna miras olunabilseydi, o zaman bunda karinin ve kocanın belli bir payı olurdu. Bir de bu, kendisinde mal ve güvencenin (vesikanın) mevcut olmadığı bir haktır. Binâenaleyh tıpkı bir vekâlet, bir sözleşmede olmadığı gibi, bunda da verâset söz konusu olmaz.

Ebu Hanife'nin birinci deliline şu şekilde cevap verebiliriz: **Şâfiî** mezhebine göre esahh (daha doğru) olan, o şeye tıpkı bir mal gibi bütün vârislerin mirascı olmasıdır. Bunda ikinci vecih de şudur: Karı ile koca hariç, bütün vârisler bu hakka vâris olurlar. Çünkü karılık ve kocalık ölümle sona erer. Bir de haddin maksadı, soy-soptan (bütün sülaleden) bu utancı defetmektir. Bu ise karı-kocayı ilgilendirmez.

BEŞİNCİ MESELE

Birisi orada bulunmayan birisine hâkimin huzurunda iftirada bulunsa, yahut da o adam orada değilken, kişi kendi hanımı için, o adamla zina ettiği iftirasında bulunsa, hakimin iftira edilene haber yollayıp, "Falanca

79 **Müslim**, Ferâiz, 14, 17 (3/1237).

sana zina iftira ve isnadında bulunuyor. Bundan ötürü senin, onun hakkında hadd-i kazif hakkın doğuyor" diye haber vermesi gerekir. Bu tıpkı, bir kimsenin bir başka kimsede, haberi olmayan bir malı bulunması halinde, hakimin bunu ona bildirmesi gerektiği gibidir. İşte bundan ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s), **Enis**'i, "Falanca, oğluyla zina ettiğin iftira ve iddiasında bulunuyor" diye haber vermek için, bir kadına göndermiş, fakat onu, o kimse o kadınla zina ithamından kurtulsun diye göndermemiştir.

Şafiî (r.h) şöyle der: "Bir kimse birisine zina iftirasında bulunduğunda, imamın (halifenin ve onun yetki verdiği birisinin), adam gönderip ondan bunu sorma hakkı yoktur. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Birbirinizin kusurunu araştırmayın"* (Hucarât, 12) buyurmuştur. **Şâfiî,** bu ifadesiyle iftira edenin belli olmaması durumunu kastetmiştir. Bu mesela bir kimsenin hakimin huzurunda, "insanlar, falancanın zina ettiğini söylüyorlar" demesi gibidir. Bu durumda hakim, iftira edilen kimseye adam gönderip bunu ondan sormaz.

Kâzifin Şahitliği Ebediyyen Kabul Edilmez

Hak Teâlâ'nın, وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً اَبَدًا *"Onların şahitliklerini ebediyyen kabul etmeyin"* yasağına gelince, âlimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, sahabe ve tabiînin ekserisi, böyle bir kimsenin tevbe etmesi halinde, bundan sonraki şahitliğinin kabul edileceği kanaatindedirler. **Şâfiî** (r.h)'nin görüşü de böyledir. **Ebû Hanîfe,** talebeleri, **Sevrî** ve **Hasan b. Sâlih** (r.hm) ise, tevbe etse bile, iftira cezasına uğramış kimsenin şahitliğinin hiçbir zaman kabul edilmeyeceği görüşündedirler. Bu mesele, *"Ancak bu (hareketten) sonra tevbe eden ve (hallerini) ıslah edenler müstesna"* (Nûr, 5) âyetinin, kendinden önceki âyette bulunan hükümlerle mi, yoksa (4. âyetteki) son cümle ile mi alakalı olduğu meselesine dayanmaktadır. Binâenaleyh **Ebû Hanife** (r.h)'ye göre, "Pek çok cümlenin peşinden gelen istisna, onlardan en sonuncusuyla alakalıdır." **İmam-ı Şâfiî**'ye göre ise, bu istisna, geçen o cümlelerin hepsiyle alakalıdır. Biz bu meseleyi Usûl-ü Fıkıh'ta özetledik. Fakat burada, inşâallah, burayla ilgili olan miktarını belirteceğiz.

Tövbekâr Kazifin Şahitliği: Şafiiyyenin Delilleri

Şâfiî (r.h), bu kimsenin (tevbeden sonraki) şâhitliğinin kabul edileceğine dair şu delilleri getirmiştir:

1) Hz. Peygamber (s.a.s) اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ *"Günahtan tevbe eden, hiç günahı yok gibidir"*[80] buyurmuştur. Günahı olmayanın şâhitliği kabul edilir. O halde, tevbekâr olanın şâhitliğinin de kabul edilmesi gerekir.

2) Kâfir iftira atar, sonra da kâfirlikten (imana) dönerse, bunun şâhitliği (artık), icma ile kabul edilir. Binâenaleyh iftirada bulunan bir Müslüman yaptığı bu iftiradan tevbe ederse, şâhitliğinin artık kabul edilmesi gerekir. Çünkü Müslümanın yaptığı iftira, kâfirin iftirasından, durum bakımından, daha ehven (hafif)'dir. Buna göre eğer, "Müslümanlar, kâfirlerin (iftiralarından) üzüntü duymazlar. Çünkü onlar, zaten Müslümanlara düşman olarak ve Müslümanlar hakkında batıl (asılsız) ta'nlarda bulunmakla meşhurdurlar. Binâenaleyh kâfirin iftirası sebebiyle, iftira edilene bir Müslümanın iftirasından dolayı dokunacak, ayıp ve utanç kadar bir ayıp ve utanç dokunmaz.

Bu sebeple herhangi bir ar ve kusurun dokunmaması için Müslüman iftira etmekten alabildiğine men edilmiştir. Bir de küfründen tevbe eden kimseye had gerekmez. Halbuki iftirasından ötürü tevbe edenden, bu hadd-i kazif düşmez." denilirse, biz deriz ki: İkisi arasında bu fark Hz. Peygamber (s.a.s)'in, أَنْبِئْهُمْ اَنَّ لَهُمْ مَا لِلْمُسْلِمِينَ وَعَلَيْهِمْ مَا عَلَى الْمُسْلِمِينَ *"Onlara, Müslümanların lehine ve aleyhine olan şeylerin, onların da lehine ve aleyhine olduğunu (Müslümanlar için hak ve vazife olan şeylerin, o zimmiler için de hak ve vazife olduğunu) haber ver"*[81] hadis-i şerifi ile ilgâ edilmiştir.

3) Biz, inkârdan, adam öldürmekten ve zinadan tevbe eden kimsenin şâhitliğinin makbul olduğu hususunda müttefikiz. İftirasından dolayı tevbe eden de böyledir. Çünkü bu günah, zinadan daha büyük değildir.

4) **Ebu Hanife** (r.h) had, iftira edilenin hakkı olmakla birlikte, iftira eden kendisine had uygulanmadan önce tevbe ederse, bu kimsenin şahitliğini kabul ediyor. Binâenaleyh had, tevbe ile kalkmıyor. Kendisine had uygulandıktan sonra, halini düzeltmiş ve kendisinden fasıklık ismi kalkmış olduğu halde, tevbe eden birisinin şâhitliği haydi haydi kabul edilir.

5) Hak Teâlâ'nın, *"Ancak bu hareketten sonra tevbe edenler müstesna"* (Nûr, 5) ifadesi, birkaç cümleden sonra zikredilmiş bir istisnadır. Binâenaleyh bunun, bütün o cümlelere ait bir istisna olması gerekir. Bunun delilleri şunlardır:

---

80 **İbn Mace**, Zühd, 30 (2/1420).

81 **Ebu Davud**, Cihad, 90 (3/37) benzeri hadis.

a) Biz, herhangi bir kimsenin, "Eğer Allah dilerse (inşaallah), kölem hür, hanımım boş olsun" demesi halinde, bu "İnşaallah"ın, her iki cümleyle de alakalı olduğu hususunda müttefikiz. Durum, konumuz olan bu âyetteki istisnâda da aynıdır. Bu durumda eğer: "Bu ikisi arasındaki fark şudur: "İnşaallah" sözü, o hususta herhangi bir şey sabit olmasın diye, sözün hükmünü kaldırmak için kullanılır. İstisnâ harfi (edatı) ile zikredilen istisnânın ise, tek başına sözün hükmünü kaldırmak için gelmesi câiz değildir. Baksana, bir kimsenin, "İnşaallah sen boşsun" demesi mümkündür, ve bundan ötürü herhangi bir şey yani boşanma meydana gelmez. Ama, "Sen bir talak kalmak üzere boşsun" demesi halinde ise, boşanma meydana gelmiş ve istisna da bâtıl olmuş olur. Çünkü istisnâ edatının, sözün hükmünü tamamen kaldırmak için kullanılması burada imkânsızdır. Böylece, "inşaallah" (eğer Allah dilerse) ifadesinin, kendinden önce geçen bütün cümlelerle alakalı olmasından, istisnâ edatı "illâ" ile yapılan müstesnanın da, kendinden önce geçenlerin tamamıyla alakalı olmasının doğru olması neticesinin çıkmadığı sabit olur" denilirse, biz deriz ki: Bu, cem (toplama) mahallinin gayrisinde olan bir farktır. Çünkü "inşaallah" ifadesinin, sözün hükmünü tamamen kaldırmak için kullanılması câizdir. Dolayısıyla şüphesiz bunun, önce geçen cümlelerin tamamıyla alakalı olması caiz olmuştur. Aksi halde bunun, sözün bir kısmının hükmünü kaldırmak için getirilmiş olması caiz olurdu. Bu sebeple, işte bu tarzda onun bütün cümlelerle alakalı olması gerekir. Öyle ki, bahsedilen cümlelerden her birinden bir kısmının istisnâ edilmesini gerektirmiştir.

b) "Vâv" (ve) edatı, mutlak cem (toplamak, birlikte oluşu göstermek) içindir. Binâenaleyh âyetteki, *"Seksen değnek vurun ve onların şahitliğini ebedi kabul etmeyin ve onlar fâsıkların tâ kendileridir"* her üç cümle de, birbirinden önceliği olmaksızın, sanki hep birlikte zikredilmiş gibidir. Binâenaleyh bu ifadeye istisnâ dahil olduğunda, bu istisnânın onlardan birine ait olması, diğerlerine ait olmasından daha evla değildir. Çünkü bu cümlelerden birinin, diğerinden, mana bakımından önceliği yoktur. Binâenaleyh bunun, bütün cümlelerle alakalı olması gerekir. **Ebû Hanîfe** (r.h)'nin görüşünün aleyhine olmak üzere, bu ifadenin bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, *"Namaza kalktığınız zaman, yüzlerinizi yıkayın"* (Mâide, 6) âyetidir. Çünkü buradaki "فَاغْسِلُوا" ifadesindeki fâ-i takibiyye, yüzü yıkama ifadesine değil, aksine bundan sonra gelen atıf vâv'ları, tertip (sıra) ifade etmedikleri için, bütün bu sonraki cümlelerin hepsine birden gelmiştir. Tefsir etmekte

olduğumuz âyetteki, "illâ" istisnâ edatı da, geçenlerin sadece belli biriyle ilgili değildir. Çünkü vâv harfi, tertip ifade etmez. Binâenaleyh bu istisnâ onların hepsiyle alakalı gibidir. Buna göre şâyet, "vâv" edatı, söylediğiniz gibi bazen mutlak cem (atıf) için, bazen de isti'nâf için olur. İsti'naf (başlangıç) için olması فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ *"Onlar fasıkların tâ kendileridir"* ifadesinde oluşu gibidir. Çünkü vâv, nazmı tek cümle olan ve manası bir olan yerlerde, cem için olur. Böylece de onların tamamı, tıpkı abdest (Mâide, 6) âyetinde olduğu gibi birlikte zikredilmiş (tek bir şey) gibi olurlar. Çünkü abdest âyetinde zikredilenlerin hepsi tek bir bütündür. Cenâb-ı Hak sanki, "İşte sayılan bu uzuvlarınızı yıkayın" buyurmuştur. Çünkü bu sayılanların hepsini, "yıkayın" emri içine almıştır. Kazf (iftira) âyetine gelince, bunun başlangıcı emir, sonu ise haber cümlesidir. Binâenaleyh bütün bunların tek bir cümlede sıralanması câiz değildir. O halde bu (üçüncü) vâv, isti'naf içindir. Bu sebeple de, istisna bu sonuncu cümleye aittir" denilirse, biz deriz ki: "Bizim bu üç cümlenin tamamını da şartın cezası (cevabı) saymamız niçin caiz olmasın? Buna göre sanki, "Kim muhsan olanlara iftira atarsa, ona sopa vurun, şahitliğini kabul etmeyin ve onun fasık olduğunu söyleyiniz, yani siz onlara sopa, şahitliği ret ve fasık deme işlerinin hepsini yapınız. Fakat attıkları iftiradan tevbe edip, hallerini düzeltenler müstesna. Çünkü Allah bunları bağışlar. Böylece de onlar sopa vurulmamış, şahitlikleri reddedilmemiş ve fasık sayılmayan kimseler olurlar" denilmek istenmiştir.

c) Âyetteki, *"Onlar fâsıkların tâ kendileridir"* ifadesinin, *"Onların şahitliklerini ebedi kabul etmeyin"* âyetinin peşinden gelmiş olması, şahitliğin kabul edilmeyişinin sebebinin, o kimsenin fasık oluşu olduğuna delalet eder. Çünkü bir hükmün bir vasfa dayandırılması, o vasfın o hükmün illeti olduğunu gösterir. Hele de o vasıf o hükme münasip ise. Binâenaleyh o kimsenin fasık oluşu da şahitliğinin makbul olmamasına münasiptir. O kimsenin şahâdetinin kabul edilmeyişinin sebebi sadece onun fâsık olduğu sabit olup, bu istisna da o kimsenin fâsıklığının (tevbe ettiğinde) zâil olduğuna delâlet edince, bu illet ortadan kalkmış olur. Sebep ortadan kalkınca da bu sebebe bağlı olan hükmün de kalkması gerekir.

d) Bu gibi istisnalar Kur'ân'da vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah ve Resûlü ile harp edenlerin cezası şudur.. Ancak tevbe edenler müstesna"* (Mâide, 33-34) buyurmuştur. Bu istisnanın, âyetin başından itibaren sayılanların tamamı ile olduğunda ve bu tevbenin hepsi için söz konusu

olduğunda şüphe yoktur. Hak Teâlâ'nın, *"Sarhoş iken namaza yaklaşmayın, eğer su bulumazsanız, teyemmüm edin"* (Nisa, 43) âyetindeki durum da böyledir: Teyemmüm, kendisine abdest farz olan kimseler için meşrû olduğu gibi, gusletmesi gerekenler için de söz konusudur. **Ebu Ubeyd** bu izahı, **Şafiî**'nin mezhebini ispat sadedinde yapmıştır.

Hanefî İctihadının Delilleri

Ebu Hanife'nin arkadaşları, bu âyetteki istisnanın, son cümleye ait olduğu hususunda şu delilleri getirmişlerdir:

1) Bir istisnadan yapılan istisna, son cümleye ait sayılır. Binâenaleyh bir birlik olsun diye, bu her yerde böyle olur.

2) Önceki cümlelerin umumi manada olmasını gerektiren şey mevcuttur. Buna muârız olan şey, yani istisnâ ise, kendisinin tek bir cümleye ait olmasının doğruluğu hususunda yeterlidir. Çünkü bu kadarcık şeyle istisna bir lağiv (boş, manasız şey) olmaktan çıkar. Binâenaleyh bu istisnanın sadece tek bir cümleyle alakalı olması gerekir.

3) Buradaki istisnâ, kendinden önce geçen cümlelerin tamamıyla alakalı olsaydı, bu kimsenin tevbe etmesi halinde, ona celde vurulmaması gerekirdi ki, bu icmâen bâtıldır. Dolayısıyla bu istisnânın son cümleye ait olması gerekirdi.

Bunlardan birincisine şöyle cevap verilir: Menfi (olumsuz) cümleden yapılan istisnâ olumlu, olumlu cümleden yapılan istisna ise olumsuzdur. Binâenaleyh istisnâdan sonra gelen istisnanın, hem birinci istisnâya, hem de müstesnâya râci olması halinde, bu ikisinden birinden giden kadarı ile, diğerine eklenmiş olur. Böylece de birinci istisnâyla noksanlaşan, (ikincisi) ile eklenip, tamir edilmiş olur. Dolayısıyla da ikinci istisnâ faydasız olmuş olur. İşte bundan ötürü, "İstisnadan yapılan istisnâ son cümleye aittir" diyoruz. İkincisine de şu şekilde cevap veririz: Atıf vâv'ının bir tertibi (sırayı) ifade etmediğini beyân etmiştik. Binâenaleyh cümlelerin bir kısmı mertebece diğerlerinden sonra sayılamaz. O halde istisnânın, bu cümlelerden bir kısmıyla alakalı olması, diğerleriyle alakalı olmasından evlâ değildir. Binâenaleyh bunun, hepsiyle alakalı olması gerekir. Üçüncü delile de şöyle cevap veririz: Bununla, bazısı hakkında amel etmek terk edilmiş, diğerleri hakkında amel etmek ise terk edilmemiştir.

Ebu Hanife (r.h)'nin arkadaşları bu meselede şu hadisleri delil getirmişlerdir:

a) Hanımının, **Şureyh b. Sehmâ** ile zina ettiğini söyleyen **Hilâl b. Ümeyye** hadisesi hakkında **İbn Abbas** (r.a)'ın rivâyet ettiği, şu hadis: **Hilâl** bunu söyleyince Hz. Peygamber (s.a.s): *"Hilâl'e celde vurulur ve onun Müslümanlar hakkındaki şâhitliği bâtıl olur"*[82] buyurdu. Böylece Resûlullah (s.a.s), onun şâhitliğinin kabulü için, tevbenin şart olduğunu söylemeksizin, ona celde vurulmasının, şahâdetini geçersiz kılacağını bildirmiştir.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), *"Kendilerine hadd-i kazf uygulanmış olanlar hariç, Müslümanlar birbirleri hakkında âdil şahitler sayılırlar"*[83] buyurmuş ve hadd-i kazf uygulananların tevbe etmesini şart koşmamıştır.

c) **Amr b. Şuayb,** babasından; babası da dedesinden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَا تَجُوزُ شَهَادَةُ مَحْدُودٍ *"İslam'da had uygulanmış kimselerin şahâdeti câiz değildir"*[84] dediğini rivâyet etmiştir.

Şafiî ise şöyle der: Bütün bunlar şunlarla çelişir:

1) Hz. Peygamber (s.a.s) إِذَا عَلِمْتَ مِثْلَ الشَّمْسِ فَاشْهَدْ *"(Bir şeyi) güneş gibi (apaçık, kesin olarak) bildiğinde, şahitlik et"* buyurmuştur. Emir, vucûb (farziyyet) ifade eder. Binâenaleyh had cezası giymiş bir kimse, bir şeyi bildiğinde, o hususta şahitlik etmesi farzdır. Eğer onun şahitliği makbul olmamış olsaydı, bu ona farz olmazdı. Çünkü bu şahitlik, bu durumda yersiz ve boş olmuş olurdu.

2) Hz. Peygamber (s.a.s) نَحْنُ نَحْكُمُ بِالظَّاهِرِ *"Biz, zâhire göre hükmederiz"*[85] buyurmuştur. Burada böyle bir zâhir söz konusudur. Çünkü bu kimsenin dini, aklı ve tevbesi sebebiyle, yeniden kazandığı namusu, kendisinin (zâhiren) sâdık olduğu zannını ifade eder.

3) **Hz. Ömer** (r.a)'den şu rivâyet edilmiştir: O, **Muğire b. Şu'be**'nin aleyhine şahitlik eden **Ebu Bekre, Nâfi** ve **Nefi**'ye celde vurmuş ve sonra da: "Kim kendisini yalanlarsa, şahitliğini kabul ederim, böyle yapmayanın şahitliğini kabul etmem" dedi. Bunun üzerine **Nafi** ve **Nefi** kendilerini yalanladılar (yalan söylediklerini itiraf ettiler) ve tevbe ettiler. **Hz. Ömer** de artık bunların (bundan sonraki) şahitliğini kabul etti. Fakat **Ebu Bekre**'nin şahitliğini kabul etmedi. Hiçbir sahabi de bunu yadırgamamış, tenkit etmemiştir. İşte bu meseledeki sözün tamamı budur.

---

82 **Müsned,** 1/238.

83 **Keşfu'l-Hafa,** 2209.

84 **İbn Mâce,** Ahkâm, 30 (2/792).

85 **Keşfu'l-Hafa,** 1/92

Hak Teâlâ'nın, وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ *"Onlar fâsıkların tâ kendileridir"* ifadesine gelince, bil ki bu ifade, şu iki manaya gelir:

1) Kazf (iftira atma), büyük günahlardandır. Çünkü fâsık ismi ancak büyük günah işleyenler için kullanılır.

2) Fâsık, ikâbı hak edenlere verilen bir isimdir. Çünkü bu isim eğer kendi fiilinden müştâk bir isim olmuş olsaydı, o zaman tevbe, tıpkı o kimsenin dövücülükle ve başka şeylere meyyâl olmakla tavsif edilmesine mâni olmadığı gibi, fıskın devamına da mâni olmazdı.

İftiradan Tövbe

Hak Teâlâ'nın إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا *"Tevbe edenler müstesnâ"* ifadesine gelince, bil ki âlimler iftira etmekten ötürü nasıl tevbekâr olunacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Şâfiî** (r.h): "Bunun tevbesi, kişinin yalan söylediğini itiraf etmesidir" derken, **Şâfiî**'nin ashabı, bundan nasıl tevbe edileceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Onlardan **el-İstahrî:** "O, "Ben söylediğim o hususta yalancıyım. Bir daha aynı şeyi yapmayacağım" der" demiştir. **Ebu İshak** ise: "O, "Ben yalan söyledim" diyemez. Çünkü o, bazen doğru söylemiştir. Dolayısıyla "Yalan söyledim" demesi de yalan olmuş olur. Yalan da bir günahtır. Günahı işleyen kimse ise bir başka günahtan tevbe etmiş olamaz. Aksine iftira eden kimse, "söylediğime pişman oldum. O sözümden dönüyorum. Artık bir daha aynısını yapmayacağım" der" demiştir.

Âyetteki, وَأَصْلَحُوا *"ve hallerini ıslah ederler"* ifadesi hakkında âlimlerimiz şöyle demişlerdir: "O kimsenin tevbe etmesinden sonra, şahitliğinin kabul edilebilmesi ve bu yetkisinin geri dönebilmesi için, iyi halinin üzerinden mutlaka bir zamanın geçmesi gerekir" demişler ve sonra da bu müddeti bir yıl olarak belirlemişlerdir. Böylece o kimsenin üzerinden, hallerin ve karakterlerin değiştiği dört mevsim geçmiş olur. Bu tıpkı innîn (cinsi kudreti olmayan) kimse için, boşanması için bir yıl zamanın geçmesinin belirlenmesi gibidir. Şeriat, zekât, cizye ve benzeri şeyler gibi, pek çok hükmü bir yılın geçmesine bağlamıştır.

Hak Teâlâ'nın فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Çünkü Allah gafûr ve rahîmdir"* ifadesi, "O, gafûr ve rahîm olduğu için, tevbeleri kabul eder" demektir. Bu, tevbelerin kabulünün aklen Allah'a vâcip olmadığına delâlet eder. Çünkü eğer tevbeleri kabul etmesi Allahu Teâlâ'ya aklen vâcip olsaydı, o zaman tevbeleri kabul hususunda o, gafûr ve rahîm olmuş olmazdı. Zira tevbeleri kabul O'na şart ve vâcip olsaydı, o zaman Hak Teâlâ bu tevbeleri mecburen ve

korkusundan ötürü kabul etmiş olurdu. Çünkü O bu durumda, eğer bunu kabul etmeyecek olursa, kendisinin sefih olduğunu ve ulûhiyyet vasfı dışında kalacağını bilmektedir. Ama tevbelerin kabulü aklen vâcip olmadığı halde O, tevbeleri kabul edince, rahmeti ve ihsanı tahakkuk etmiş olur. Muvaffakiyet Allah'tandır.

4. Hüküm: Liân

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٦﴾ وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٧﴾ وَيَدْرَؤُا عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٨﴾ وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٩﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

"Hanımlara zina isnat eden ve haklarında kendilerinden başka şahitleri de bulunmayan kimselere gelince, onlardan her birinin yapacağı şâhitlik, kendisinin hakikaten sâdıklardan olduğunu Allah'a yemin ederek, dört defa yapacağı şahitliktir. Beşincide, eğer yalancılardansa, Allah'ın laneti muhakkak kendisinin üstüne (olsun diye dua etmesidir). O (kadının), o zevcinin, muhakkak yalancılardan olduğuna, Allah'a yemin ederek dört defa şahitlik edip, beşincide de, eğer o (kocası) sadıklardan ise, Allah'ın gazabı kendisi üzerine olsun (diye bedduâ etmesi) o kadından bu azabı (cezayı) defeder. Eğer üzerinizde Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasaydı; eğer gerçekten Allah tevbeleri kabul eden, yegane hüküm ve hikmet sahibi olmasaydı (haliniz nice olurdu)?" (Nûr, 6-10).

Bil ki Hak Teâlâ, kişinin ailesi dışındaki hanımlara yaptığı zina isnâd ve iftirasının hükmünden bahsettikten sonra, kendi hanımına zina isnâdında bulunmasının hükmünü zikretmiştir. Hem sonra bu âyet şöyle bazı konuları ihtiva etmektedir.

Nüzul Sebebi

Birinci bahis: Âyetin sebeb-i nüzulü hakkında âlimler şunları naklet-mişlerdir:

1) **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Hak Teâlâ'nın, *"Namuslu ve hür kadınlara (zina) iftirası atanlar..."* (Nûr, 4) âyeti nâzil olunca, **Âsım b. Adiyy el-Ensârî** şöyle dedi: "Yani bizden biri, evine girse, bir adamı hanımının koynunda bulsa, eğer bu durumda o, buna şahit olabilecek dört kişi getirmeye kalksa, o zamana kadar o adam işini görüp gitmiş olur. Yok eğer onu o anda öldürse, onun kâtili sayılır. Yok eğer: "Ben falancayı, hanımımla beraber buldum" diyecek olsa, iftira cezasına çarptırılır. Yok eğer sesini çıkarmayacak olsa, öfkesini içinde tutmuş olacak. Allah'ım, bir çıkış kapısı aç." **Âsım**'ın, **Uveymir** adında bir amcaoğlu ve **Uveymir**'in de **Havle binti Kays** adında bir hanımı vardı. Derken **Uveymir, Âsım**'a gelip: "Yemin olsun ki **Şureyh b. Sehmâ**'yı, hanımım **Havle**'nin üzerinde (koynunda) gördüm" dedi. Bunun üzerine **Âsım** istircâ'da bulundu, yani إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ *"Biz, Allah'a aitiz ve O'na döneceğiz"* dedi ve sonra, Resûlullah (s.a.s)'a gelip "Ya Resûlallah, ailem hususunda ne çabuk imtihan oldum!" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de: *"Ne demek istiyorsun?"* dedi. Bunun üzerine **Âsım:** "Amcaoğlu **Uveymir, Şureyh b. Sehmâ**'yı hanımı **Havle**'nin üzerinde bulduğunu bana haber verdi" dedi. **Uveymir, Havle** ve **Şureyh,** bunların hepsi de **Âsım**'ın amca çocukları idiler. Bu sebeple, Hz. Peygamber (s.a.s) onların hepsini çağırttı ve **Uveymir**'e dönerek: *"Zevcen hakkında (yalan söylemekten), Allah'tan ittikâ et. O, senin amca kızındır. Ona iftira etme"* dedi. **Uveymir** de: "Ya Resûlallah, Allah'a yemin ederim ki, **Şureyh**'i hanımımın üzerinde gördüm. Dört aydan beri ona yaklaşmadım. O, benden başkasından hâmile kalmıştır" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) o zaman **Havle**'ye dönerek: *"Allah'tan kork, sadece ne yaptığını söyle"* dedi. **Havle** de: "Ey Allah'ın Resûlü, **Uveymir** kıskanç bir adamdır. **Şüreyh**'in bana dikkatlice baktığını ve benimle konuştuğunu gördü. Kıskançlığı onu, böyle söylemeye sevketti" dedi. İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi. O zaman da Resûlullah (s.a.s) emretti de, namaz ezanı okundu, ikindi namazını kıldırdı, sonra Uveymir'e dönüp: *"Kalk ve "Allah'a yemin ile şahâdet ederim ki, Havle kesinlikle zina etti ve ben (bu hususta) doğru söylüyorum" de"* dedi. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s) **Uveymir**'e ikinci olarak: *"Allah'a yemin ile şahâdet ederim ki, ben Şüreyh'i Havle'nin üzerinde gördüm ve ben hiç şüphesiz sâdıklardanım" de"* buyurdu. Daha sonra üçüncü olarak da:

"Allah'a yemin ile şahâdet ederim ki, o benden başkasından hamile kalmıştır" de" buyurdu. Dördüncüsünde de: *"Allah'a yemin ile şahâdet ederim ki, o zina etmiştir. Çünkü ben ona dört aydan beri yaklaşmadım ve ben gerçekten doğru söyleyenlerdenim" de"* buyurdu. Beşincisinde de: *"Eğer ben (Uveymir) yalan söylüyorsam, Allah'ın laneti benim üzerime olsun" de"* buyurdu. Daha sonra da **Uveymir**'e *"Otur"* dedi. **Havle**'ye *"kalk"* dedi. **Havle** ayağa kalktı, iki defa "Allah'a yemin ile şahâdet ederim ki ben zina etmedim. Kocam **Uveymir,** yalancılardandır (yalan söylüyor)" dedi, ikinci olarak, "Allah'a yemin ile şahâdet ederim ki, o benim üzerimde **Şureyh**'i görmedi, yalan söylüyor"; üçüncü olarak, "Allah'a yemin ile şahâdet ederim ki, ben ondan hamileyim, o yalan söylüyor"; dördüncü olarak, "Allah'a yemin ile şahâdet ederim ki, o (kocam) beni bir zina yaparken görmedi, o yalan söylüyor"; beşinci olarak da: "Eğer **Uveymir** söylediklerinde doğru ise, Allah'ın gazabı benim üzerime olsun" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s), onları birbirinden ayırdı.

2) **Kelbî**'nin rivâyetine göre **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: *"Âsım, bir gün ailesine varıp gitti ve Şüreyh b. Sehmâ'yı hanımının koynunda buldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi."* Hadisin bundan sonraki kısmı, geçen rivâyette olduğu gibidir.

3) **İkrime, İbn Abbas** (r.a)'tan şunu rivâyet etmiştir: *"Namuslu ve hür kadınlara (zina) iftirası atan..."* (Nûr, 4) âyeti inince, Ensâr'ın reisi (büyüğü) durumunda olan **Sa'd b. Ubâde** (r.a) şöyle dedi: "Eğer hanımımın koynunda birisini yakalasam, dört şâhit getirmeye kalkıştığımda, o işini bitirip gitmiş olacak" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s), *"Ey Ensar cemaati, reisinizin dediğini duymuyor musunuz?"* deyince, onlar "Ya Resûlallah onu kınama. Çünkü o kıskanç bir adam" dediler. **Sa'd b. Ubâde** (r.a) de, "Ya Resûlallah, Allah'a yemin ederim ki, bu âyetin Allah'tan geldiğini ve hak olduğunu biliyorum. Fakat buna şaştım. (Bunu anlamakta zorluk çektim)" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Allah kesinlikle böyle buyuruyor"* dedi. Çok beklemeden, **Sa'd**'ın **Hilâl b. Umeyye** adındaki amcaoğlu çıkageldi. **Hilâl** Allah'ın tevbelerini kabul ettiği o meşhur üç kişiden biri idi ve "Ya Resûlallah, hanımımın koynunda birisini yakaladım. Şu gözümle gördüm, şu kulağımla işittim" dedi. Resûlullah (s.a.s), onun getirdiği bu haberden hoşlanmadı. **Hilâl** de, "Allah'a yemin ederim ki, ey Allah'ın Resûlü, yüzünden, söylediğim şeyden hoşlanmadığını hissetmekteyim. Ama, Allah biliyor ki doğru söylüyorum ve sadece hakkı

ifade ettim" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s), *"Ya beyyine (şahit-delil getirirsin), yahut da (sana) had uygulanır"* dedi. Ensar bir araya gelip, "Sa'd'ın söylediği başımıza geldi" dediler. Onlar böyle konuşurlarken, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahiy geldi. Ona vahiy geldiğinde, yüzünün rengi kaçar, bedenini bir kırmızılık sarardı. Onun bu sıkıntısı geçince, *"Ey Hilâl, müjdeler olsun, Allah senin için bir çıkış yeri nasip etti"* dedi. Hilâl de: "Ben de, Allah'tan bunu umuyordum" dedi ve Hz. Peygamber (s.a.s) ensara bu âyetleri okuyup, *"O kadını çağırın"* dedi. Kadın çağırıldı. Gelince, **Hilal**'in yalan söylediğini iddia etti. Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Allah ikinizden birisinin yalancı olduğunu biliyor. Sizden, tevbe edecek birisi yok mu?"* dedi ve karşılıklı olarak lanetleşmelerini (Liân'ı) emretti. Bunun üzerine **Hilal,** Allah adına yemin edip, şahâdet ederek, kendisinin sâdıklardan olduğunu söyledi. Beşinci seferinde, Hz. Peygamber (s.a.s) ona, *"Ey Hilâl, Allah'tan kork, çünkü dünya azabı (cezası) âhiret azabından daha kolaydır"* dedi. **Hilâl** de, "Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın Resûlü bana celde vurmadığına göre, Allah bu kadından ötürü bana azap etmeyecektir" deyip, beşinci kez (malum şekilde) yeminle şahâdette bulundu. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s) kadına dönerek, "Sen de bu şekilde yemin edip, şahâdette bulunabilir misin?" dedi. O da, dört defa, **Hilâl**'in yalan söylediğine dair yemin ile şahâdette bulundu. Beşincisine başlayınca Resûlullah (s.a.s) ona, *"Allah'tan kork, bu beşincisi, neticesi mutlaka gerçekleşecek olandır"* dedi. Bunun üzerine kadın, bir müddet durakladı, suçunu itiraf edecek gibi oldu, sonra "Allah'a yemin ederim ki, kavmimi rezil kepaze etmeyeceğim" deyip, beşinci kez **Hilâl** eğer doğru söylüyorsa, Allah'ın gazabının kendisine olması için yemin edip, şahâdette bulundu. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s), o ikisini birbirinden ayırdı. Sonra da, *"Bekleyin. Eğer bu kadının doğuracağı çocuk orta, kırmızı-beyaza çalan sarı renkli ve ince bacaklı olursa, Hilâl'e aittir. Yok eğer o çocuğun bacakları kaim, esmer ve kıvırcık saçlı ve yassı burunlu olursa, bu da (kim yaptıysa) ona aittir"* dedi. Kadın esmer, kalın bacaklı bir çocuk doğurdu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) لَوْ لَا الْأَيْمَانُ لَكَانَ لِي وَلَهَا شَأْنٌ *"Eğer o yeminler olmasaydı, benim ile o kadının işi vardı*[86] *(Ben, ona yapacağımı biliyordum)"* buyurmuştur. **İkrime,** "Andolsun ki o çocuğu daha sonra, babasının kim olduğu bilinmediği halde, bir şehrin valisi olarak gördüm" demiştir.

86 **Kenzu'l-Ummâl,** 15/40581; **Ebû Dâvud,** Talâk, 27 (2/278).

Farklı Kıraatler

İkinci bahis: Bu, kıraatle ilgilidir: Âyetteki "يَكُنْ" kelimesi, tâ ile, "تَكُنْ" şeklinde okunmuştur. Çünkü "**şühedâ**" lafzı cemidir. Yahut da, "**şühedâ**" (şahitler), manası müennes olan "**enfüs**" (nefisler) takdirindedir. "اَرْبَعُ" kelimesinin mansub oluşu ise, mef'ûl-ü mutlak hükmünde olmasından ötürüdür. Bunun âmili ise mastar olan, "**şahâdet**" kelimesidir. "**Şahâdet**" kelimesi, haberi mahzuf bir mübtedâ olup, ifadenin takdiri فَوَاجِبٌ شَهَادَةُ اَحَدِهِمْ اَرْبَعَ شَهَادَاتٍ"Onların birisinin dört kere şahâdet etmesi, vaciptir (farzdır)" şeklindedir. "اَنَّ"nin muhaffefi olarak "اَنْ" şeklinde kendisinden sonra gelen kelimenin ref'i ile "...اَنْ غَضَبُ اللهِ، اَنْ لَعْنَةُ اللهِ" şeklinde de okunmuştur.

Yine bu mastar fiil olarak, "اَنْ غَضَبَ اللهِ" şeklinde de okunmuştur. Ayrıca her iki yerdeki "hâmise" kelimesi وَيَشْهَدُ الْخَامِسَةَ"Beşinci şâhitliğini yapar" takdirinde, mansub olarak da okunmuştur.

Üçüncü bahis: Bu, bu konudaki hükümlerle ilgilidir. Bu konuyu, incelemek bir takım ana başlıklarla alâkalıdır.

Birinci ana konu, "Liân'ı gerektiren şey hakkındadır. Bununla ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: Liânı Gerektiren Durum

Bil ki bir kimse, hanımına zina isnâdında bulunduğunda, eğer o kadın muhsan (iffetli-namuslu) ise, o adama had vurulması gerekir. Yok eğer kadın muhsan değilse, kocaya ta'zir gerekir. Bu tıpkı yabancı bir kadına iftira atmada, gereken bu iki şeyin aynı olması gibidir. Fakat gerekli olan bu iki şey had veya ta'zir, bu iki durumdaki çıkış (kurtuluş) yolları bakımından farklıdırlar. Mesela yabancı kadına iftira edilmesi halinde, iftira edenden had cezası ancak, ya iftira edilen kimsenin ikrarı ile, ya da onun bu işi yaptığına dair bir beyyine (delil) ile düşer. Kişinin, kendi hanımına böyle bir suç isnâdı halinde ise, had cezası hem bahsedilen bu iki şeyden biri (yani ikrar veya beyyine), yahut da liân ile düşer. Şeriat, liân'ı şu iki sebepten ötürü, yabancı kadınlara isnatta bulunmasında değil de, bu halde yani kendi hanımına zina isnadında bulunması halinde nazar-ı dikkate almıştır:

1) Kişiye, yabancı kadınlara zina nisbet edilmesinde, bir sıkıntı ve ar söz konusu olmaz. Binâenaleyh evlâ olan, böyle bir şeyi (şahitleri ve beyyinesi yoksa) gizli tutmaktır. Fakat birisi, onun kendi hanımıyla zina ederse, o bundan hem alabildiğine ar duyar, hem de nesebi bozulmuş, karışmış olur.

Dolayısıyla kocanın buna sabretmesi mümkün değildir. Bunun bir beyyineye (dört şâhide) dayandırılması da adeta imkânsız gibidir. Binâenaleyh işte bundan ötürü şeriat, böyle durumlarda liân'ı öngörmüştür.

2) Kişinin hanımıyla olan halleri konusunda, genel olan durum gerçekten böyle bir işin olması müstesnâ, hanımına bir iftirada bulunmamasıdır. Binâenaleyh eğer bir kimse hanımına böyle bir isnatta bulunmuşsa, bu isnat ve iftiranın kendisi, o kimsenin bu hususta (büyük ihtimalle) doğru olduğunun şahididir. Fakat böyle durumun şahitliği, tam ve mükemmel bir şahitlik değildir. Binâenaleyh bu şahâdeti destekleyecek olan yeminler de buna eklenir. Bu, tıpkı zayıf olduğu için kadının şahitliğinin sayısal olarak (bir erkeğe, iki kadın kabul edilmesiyle) artırılması ve tek bir şahidin pek çok fukaha'nın görüşüne göre, şahâdetinin yanı sıra yemin etmek suretiyle kuvvetlendirilmesi hadisesi gibidir.

***İKİNCİ MESELE:* Karısını İtham Edenin Hükmü**

Ebûbekir er-Râzi şöyle der: "Kişinin yabancı kadınlara ve kendi hanımına attığı iftiranın cezası seksen değnektir. Bunun delili Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Hilâl b. Ümeyye**'ye hanımının **Şüreyh b. Sehma** ile zinada bulunduğu iddiasında bulunduğunda söylediği şu hadistir:إِئْتِنِي بِأَرْبَعَةٍ يَشْهَدُونَ لَكَ وَإِلَّا فَحَدٌّ فِي ظَهْرِكَ *"Bana senin lehinde şahâdet edecek dört şahit getir. Aksi halde, bunun cezası sırtına vurulacak bir haddir."*[87] Bu ifade ile, kişinin kendi hanımına attığı zina iftirasının cezasının da, tıpkı yabancı kadınlara attığı iftiranın cezası gibi olduğu sabit olur. Fakat bu ceza, kocalar hakkında liân ile neshedilmiştir. Aynı hadis, "Söyleyin bakalım, eğer bir adam birisini, hanımının koynunda yakalasa ve bu durumda bunu etrafa söylese, sizler ona celde cezası uygularsınız, o adamı öldürse, sizler de onu (kısâsen) öldürürsünüz, sussa öfkesi içinde kalacak" diyen birisi için de rivâyet edilmiştir. İşte bu hadisler, hanımına iftira edenin cezasının seksen celde olduğuna, fakat Hak Teâlâ'nın bunu liân âyetiyle neshettiğine delâlet etmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şâfiî (r.h) şöyle der: Koca, hanımını itham ettiğinde farz olan şer'i ceza had (celde)dir. Fakat bu celdeden, liân ile koca kurtulur. Bu tıpkı yabancı bir kadına iftira eden için gerekli cezanın hadd-i kazif (seksen değnek) olup, onun bundan kurtuluşunun ancak, dört şâhit sayesinde olması

87 **Buhâri**, Şehâdet, 21

gibidir. Binâenaleyh eğer koca, böyle bir durumda liâna (lanetleşmeye) yanaşmazsa, ona hadd-i kazif gerekir. Dolayısıyla koca liâna yanaşır, fakat kadın bundan kaçınırsa, kadına da zina cezası olan (recm) gerekir.

Ebû Hanîfe (r.h) ise şöyle der: "Koca, "liân"a yanaşmadığında, liân'a yanaşıncaya kadar hapsedilir. Kadın da böyledir, liân'laşmaya yanaşmadığında buna yanaşıncaya kadar hapsedilir."

Şafiiyyenin Delilleri

Şâfiî'nin delilleri şunlardır:

1) Allahu Teâlâ, sûrenin başında, *"kendi hanımlarından başka namuslu ve hür kadınlarını itham edenler.."* buyurmuş, bunun peşinden, *"sonra dört şahit getiremeyen kimselere de seksen değnek vurun."* ifadesine yer vermiş, daha sonra da, bu ifadeye kocalara ait hükümleri de atfederek, *"Zevcelerine zina isnat eden ve haklarında kendilerinden başka şahitleri de bulunmayan kimselere (gelince)."* (Nûr, 6) buyurmuştur. Binâenaleyh (hanımları olmayan) kadınlara iftira atmanın gereği, ya dört şahit getirmek veyahut da celde olduğuna göre, kişinin kendi hanımlarına ettiği isnadın gereği de, ya liân'laşma veyahut da haddir...

2) Cenâb-ı Hak, *"O kadının... dört (defa) şahâdet etmesi, ...ondan (o kadından) bu azabı defeder"* (Nûr, 8) buyurmuştur. Bu ifadedeki "**azab**" kelimesinin başındaki elif-lâm, umumilik ifade etmez. Çünkü, o kadına her türlü azap gerekmemiştir. Binâenaleyh, bu ifadenin başındaki elif-lam'ı, daha önce bilinen malum olan bir manaya hamletmek gerekir. Daha önce bilinen mana da, "hadd"dir. Çünkü Allah bu sûrenin başında, *"mü'minlerden bir zümre de bunların azabına şahit olsun"* (Nûr, 2) buyurmuştur. İşte bu ifadede geçen azap ile de bunu kastetmiştir. Âyetteki "وَيَدْرَؤُا عَنْهَا الْعَذَابَ" ifadesindeki "**el-azâb**" kelimesiyle az önce yazdığımız âyette geçen "had" anlamına gelen azâbın kastedildiği sabit olduğuna göre, o kadının liân'a yanaşmadığı zaman had cezasına çarptırılacağını, anlaştığında ise, bu cezayı savuşturacağı sabit olmuş olur. Buna göre şâyet, "**el-azâb**" sözünden hapsetmek kastedilmiştir" denilirse, biz deriz ki: Biz, buradaki elif-lâm'ın, daha önce geçmiş olan belli bir manayı ifade ettiğini beyan etmiştik... Burada en yakın olarak bahsedilen şey ise, "had" anlamına gelen azaptır. Hem, biz bunu "had" anlamına aldığımızda, âyet mücmel olmaz, ama hapsetmek manasına alırsak, âyet mücmel olur. Çünkü âyette hapsin miktarı belirtilmemiştir.

3) **Şâfiî** (r.h) şöyle der: Kadının hapsedilmesinin batıl olduğuna şu husus da delâlet etmektedir: Bu durumda olan kadın, "Eğer erkek doğru söylüyorsa, bana had uygulayın; yok eğer yalancı ise, beni salıverin. Benim hapisle ne alâkam var! Çünkü, benim hapsedilmem, ne Allah'ın kitabında, ne Resûlü'nün sünnetinde, ne icmâda, ne de kıyasta yer almaktadır..." diyebilir.

4) Koca, hanımına iftira ve suç isnadında bulunur, kendisinin şahâdetiyle de bundan bir çıkış yolu bulamazsa, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Namuslu ve hür kadınları itham eden, sonra dört şahit getiremeyen kimselere de, seksen değnek vurun"* (Nûr, 4) âyetinden ötürü, bu kimseye had gerekir. Koca hakkında bu sabit olunca, kadın hakkında da sabit olur. Çünkü, ikisi arasında bir farkın bulunduğunu söyleyen kimse yoktur.

5) Hz. Peygamber (s.a.s)'ın, **Havle**'ye فَالرَّجْمُ اَهْوَنُ عَلَيْكَ مِنْ غَضَبِ اللهِ... *"Dikkat, recm sana Allah'ın gazap etmesinden daha hafiftir"* şeklindeki sözüdür. Bu ifade bu konuda bir nasstır.

Hanefiyyenin Delilleri

Ebû Hanîfe (r.h)'nin delili ise şudur: "Kadına gelince, kadın liân'a yanaşmamaktan başka bir şey yapmamıştır. Binâenaleyh, kadının liân'a yanaşmaması, ne o kadının zina ettiğine dair bir beyyinedir ve ne de kadının bu zinayı ikrar etmesi manasına gelir... Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ *"Kişinin kanı... . şu üç sebepten biri bulunmadıkça mubah olmaz"* hadisinden ötürü, kadının recmedilmesinin caiz olmaması gerekir... Kadın, "muhsan" (hür ve evli) olduğu zaman recm gerekmediğine göre, "muhsan" olmadığında "celde" de gerekmez. Çünkü, bu ikisi arasında bir farkın bulunduğunu söyleyen kimse yoktur. Hem, "liân"a yanaşmamak, ikrâr etmeyi açıkça ifade etmez!.. Binâenaleyh, tıpkı hem zinaya, hem de başka bir şeye ihtimali olan bir lafız ile zina sabit olmadığı gibi bununla da "hadd"in ispatı caiz olmaz."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ekseri ulema, kişi, hanımına, "Ey zâniye, ey zinakâr kadın!" dediğinde, liân'ın gerektiği kanaatindedirler. **İmam Mâlik** (r.h) ise, "Kişinin, hanımına "Seni zina ederken gördüm" demesi, yahut o kadının (kendisinden) hamile olduğunu ve o çocuğun kendi çocuğu olduğunu kabul etmemesi durumu hariç, liân yapılmaz" demiştir. Cumhûrun delili şudur: Cenâb-ı Hakk'ın "وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ" ifadesi, her şeyi içine alan umûm bir ifadedir. Bir de, yabancı bir kadına iftira atma hususunda kullanılan o ifadeler

arasında bir fark bulunmamaktadır. Binâenaleyh, kişinin kendi hanımını zina ile itham etmesi hususunda da durum böyledir.

Liân'da Bulunanlar

İkinci ana konu, "liân"da bulunanlardır... **Şâfiî** (r.h) şöyle der: "Yemini (şahâdeti) sahih olanın, "liân"ı da geçerli ve sahihtir. Binâenaleyh, liân hadisesi, iki cariye, iki zımmî ve iki "had" giymiş kimse arasında uygulanabileceği gibi, taraflardan birinin cariye, yahut da kocanın Müslüman, kadının ise "zimmîye" olması durumunda da uygulanır..." **Ebu Hanife** (r.h) ise, şu iki yerde liân cereyan etmez der:

a) Koca yabancı birisi olup, karı da, kendisine iftira edene had gerekmeyen kimselerden olursa... Bu, mesela, karının memlûke (cariye) veya "Zimmîye" olması gibidir...

b) Taraflardan birinin, iftiradan dolayı had giymiş olması, yahut köle, yahut da kâfir olması gibi, şahâdette bulunamayan kimselerden olması. Daha sonra **Ebu Hanife,** fasık ve kör kimsenin, şahâdet edemeyen kimselerden olmalarına rağmen, "liân"larının sahih olacağını öne sürmüştür.

Şafiî (r.h)'nin görüşünün izahı şudur: "وَالَّذِينَ يَرْمُونَ اَزْوَاجَهُمْ" âyetinin zahiri, her şeyi içine alır. Tahsis etmenin gereği yoktur. Kıyas da, şu iki bakımdan açıktır:

a) Liânlaşmanın maksadı, kişinin kendisinden âr'ı, utancı ve veled-i zina olan o çocuğu defetmek, uzaklaştırmaktır. Böyle bir defetme işine, kendisine had uygulanmayan kimse muhtaç olduğu gibi, kendisine had uygulanmış kimse de muhtaçtır...

b) Biz, şahâdet edemeyenlerden olmasalar bile, fâsık ve âmânın "liân"ının sahih olacağı hususunda ittifak etmişizdir. Binâenaleyh bu ikisinin dışında kalanlar hakkında da, hükmün böyle olması gerekir. Bu iki mesele arasındaki cihet-i câmia, müşterek nokta ise, zina utancını def etmeye duyulan ihtiyâçtır.

Ebu Hanîfe (r.h)'nin görüşünün izahının delili ise, hem "nass" hem de manadır. Nassa gelince, **Abdullah İbn Amr İbn el-Âs**'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in söylediğini rivâyet ettiği su hadistir: اَرْبَعٌ مِنَ النِّسَاءِ لَيْسَ بَيْنَهُنَّ وَبَيْنَ اَزْوَاجِهِنَّ مُلَاعَنَةٌ اَلْيَهُودِيَّةُ وَالنَّصْرَانِيَّةُ تَحْتَ الْمُسْلِمِ وَالْحُرَّةُ تَحْتَ الْمَمْلُوكِ وَالْمَمْلُوكَةُ تَحْتَ الْحُرِّ *"Kadınlardan şu dört kimsenin kendileriyle kocaları arasında liân cereyan*

etmez. Müslümanın nikahında bulunan Yahudi kadın ile Hıristiyan kadın, köle ile evlenmiş hür kadın ve hür erkekle evlenmiş cariye..."[88]

Ebu Hanîfe'nin mana bakımından deliline gelince, biz deriz ki (o şöyle demiştir): "Birinci duruma gelince, bu "وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ" âyetinden dolayı, hem kişinin kendi hanımına, hem de yabancı bir kadına atmış olduğu iftiradan dolayı ona gerekli olan "hadd"dir. Ama, bu had işi daha sonra kocalar hakkında neshedilmiş ve bu haddin yerini "liân" almıştır. Binâenaleyh, yabancı kadınlara iftira atılması halinde, kocaların "liân"da bulunmaları, had cezasının yerine geçince, kendisine yabancı bir erkeğin iftira etmesi halinde, had gerekmeyen kimselere "liân" da gerekmez...

İkinci duruma gelince, bunun izahı da şöyledir: Liân, bir şahâdettir. Binâenaleyh, şahâdette bulunamayan kimselerin şahâdetlerinin doğru olmaması gerekir. Biz, şu iki sebepten dolayı, "liân"ın bir şahâdet olduğunu söyledik:

1) Cenâb-ı Hak, *"Haklarında, kendilerinden başka şahitleri de bulunmayan kimselere (gelince) onlardan ve birinin yapacağı şahitlik ... . Allah'a yemin (ile) dört şahitliktir"* (Nûr, 7)buyurmuş, onların "liân"larını bir "şahâdet" olarak adlandırmıştır. Nitekim, Cenâb-ı Hak *"...erkeklerinizden iki şahit tutunuz..."* (Bakara, 282) ve *"...onlara karşı içinizden dört şahit getirin..."* (Nisa, 15) buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s), taraflara liân yaptırırken, onlara şahâdet lafzını kullanarak anlaşmalarını emretmiş, sadece yemin lafzıyla yetinmemiştir. Liân'ın bir şahâdet olduğu sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onların şahitliklerini ebediyyen kabul etmeyin..."* (Nûr, 4) ifadesinden dolayı, iftiradan ötürü had giymiş kimsenin şahâdetinin kabul edilmemesi gerekir... İftiradan dolayı had giymiş kimse hakkında durumun böyle olduğu sabit olduğuna göre bu durum ya bunların şahâdet ehlinden olmadıklarına dair mevcut olan icmâ'dan, yahut da arada bir fark olduğunu söyleyenin bulunmamasından dolayı, köle ve kâfir hakkında da sabit olur.

Şafiî (r.h) ise, şu şekilde cevap verir: Liân, gerçekte bir şahâdet değil, tam aksine bir yemindir. Çünkü insanın kendisine şahâdet etmesi caiz değildir. Diğer bir husus da şudur: Şâyet bu bir şahâdet olmuş olsaydı, o zaman kadının şahadetinin erkeğin şehadetinin yarısı addedildiği için, sekiz

88 **İbn Mace**, Talâk, 27 (1/670).

defa şahadette bulunması gerekirdi... Bir de, âmâ ve fasık kimselerin yeminleri sahihtir, ama şahâdette bulunmaları caiz değildir.

İmdi eğer: "Fasık erkek ile fasık kadın bazen tevbe edebilirler..." denilirse, biz deriz ki: Köle de bazen azâd edilir ve böylece, şahâdeti caiz olur... **Şafii** (r.h) bu görüşünü şu şekilde kuvvetlendirir: "Köle, azâd edildiğinde, o anda hemen şahâdeti kabul edilir. Fasık ise, tevbe ettiğinde, o anda hemen şahâdeti kabul edilmez." Daha sonra **Şafiî, Ebû Hanîfe** (r.h)'ye karşı şu delili de ileri sürmüştür: Zimmîlerin, birbirleri hakkındaki şahâdetleri makbuldür. Binâenaleyh, erkekle zimmiye kadın arasındaki "liân'ın da caiz olması gerekir. Bütün bunlar, **Şafiî** (r.h)'nin sözleridir. O, bundan sonra şöyle der: Kendisine had uygulanan kimselere göre de, had'ler farklılık arz eder. Bunun manası şudur: Eğer koca, liân'a yaklaşmazsa, köleliğinden dolayı, hakkındaki iftira cezası ikiye bölünür; eğer koca liân'da bulunur, kadın ise liân'da bulunmazsa, o zaman o kadının cezası (had), "muhsan" oluşuna-olmayışına ve hür veya cariye oluşuna göre farklılık arz eder.

Liâna Bina Edilen Hükümler

Üçüncü ana konu, Liân'a dayanan hükümler hakkındadır. **Şafiî** (r.h) şöyle der: "Liân'a, şu beş hüküm taalluk etmektedir: a) Haddi savuşturmak... b) Çocuğun reddedilmesi... c) Karı-kocanın ayrılması... d) Karı-kocanın ebedi olarak birbirine haram olması... e) Kadına haddin vacip olması... Bütün bu hükümler, sırf erkeğin liân'da bulunması ile tahakkuk eder, bu hususta kadının liân'ına ve hakimin hükmüne ihtiyaç duyulmaz... Çünkü, hakimin buna hükmetmesi, karı-koca arasında bir ayrılığı meydana getirme değil, bu ayrılığı yürürlüğe koymak olur. Şimdi biz bu meseleler hakkında konuşalım.

BİRİNCİ MESELE: **Karı Kocanın Ayrılması**

Müctehitler, liân sebebiyle ayrılığın meydana gelip gelmeyeceği hususunda şu dört görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

1) **Osman el-Betti** şöyle der: "Ben, kocanın hanımı ile liân'da bulunmasının, kocanın hanımını boşamasını gerektiren herhangi bir şeyi gerektirdiğini göremiyorum."

2) **Ebu Hanife, Ebu Yusuf** ve **imam Muhammed,** hâkim aralarını ayırmadığı müddetçe tarafların liân'ı bitirmeleri ile bir ayrılığın meydana gelmeyeceğini söylemişlerdir.

3) **İmam Malik, el-Leys ve Züfer** (r.h), taraflar liânı bitirdiklerinde, hakim onları ayırmasa bile, karı-kocanın birbirlerinden ayrılmış olduklarını söylemişlerdir.

4) **Şafiî** (r.h) ise, şöyle der: "Koca, şahâdeti ve lânetlemeyi bitirdiğinde, karısından ayrılmış olur. Artık o kadın, ister liân'da bulunsun ister bulunmasın, o, kocaya kesin olarak helâl olmaz...

Osman el-Betti'nin delilleri şunlardır:

1) Liân, ayrılığı ne sarih ne de kinai olarak ifade etmez... Binâenaleyh tıpkı ayrılığı ihsâs ettirmeyen diğer sözler gibi, ayrılığı ifade etmemesi gerekir... Çünkü genel olarak liân'laşmada koca, sözünde sadık olur ki bu da, herhangi bir haramlığı gerektirmez... Baksana, şâyet kadının aleyhine delil bulunsa, bu da yine bir haramlığı ifade etmez. Binâenaleyh, erkek yalancı olur, kadın ise doğru olursa, bunda da haramlığa delâlet eden herhangi bir şeyin bulunmadığı sabit olur.

2) Şâyet taraflar, kendi aralarında liân'laşırlarsa, bu liân'laşmaları bir ayrılığı gerektirmediği gibi hâkimin huzurunda liân'laşmaları da bir ayrılığı gerektirmez.

3) "Liân" yabancı kadınlara atılan iftira hususunda, şahitlerin yerini tutar... Burada şahitlerin bulunmasında, sadece had düşürme durumu hariç, bir fayda bulunmadığı gibi, liân'ın da haddi düşürmenin dışında herhangi bir tesiri yoktur...

4) Koca, hanımına attığı iftira hususunda kendisini yalanlayıp (yalan söylediğini itiraf edip), dolayısıyla kendisine hadd-i kazf uygulandığında, bu durum bir ayrılığı gerektirmediği gibi, kocanın liân'laşması da böyle olur. Çünkü liân da, haddi def etme için yapılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, lânetleşen tarafları birbirinden ayırmasına gelince, bu, el-Aclani hadisesinde böyle olmuştur. Bu hadisede koca, hanımını liân'dan sonra üç talâkla boşamıştı... İşte bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber (s.a.s) bunları birbirinden ayırmış idi.

Ebu Hanife'nin görüşüne, yani hakimin o ikisini ayırmasına gelince, burada şu iki şeyi mutlaka açıklamak gerekir:

a) Onları birbirinden, hakimin ayırması gerekir... Bunun delili **Sehl İbn Sa'd**'ın, **el-Aclanî** hadisesinde rivâyet ettiği şu hususdur: Hakim aralarını ayırıncaya kadar, lanetleşmiş olan karı-kocanın üzerinden bir sene geçti... Bundan sonra onlar, asla bir araya gelemezler...

b) Ayrılık, ancak hakimin hükmü ile tahakkuk eder... Hanefîler bu görüşlerine şu delilleri getirmişlerdir:

1) **Uveymir** kıssasında rivâyet edildiğine göre, taraflar lânetleşmeyi bitirince, **Uveymir,** "Ey Allah'ın Resûlü, onu nikahımda tutmuş olsam ona yalan isnat etmiş olurum... O, üç talakla boştur.." demiş, böylece de **Uveymir** onu **(Havle'yi)** Allah'ın Resûlü, kendisine onu boşamasını emretmeden boşamıştır. Bu haberle birkaç yönden istidlâl edilmiştir:

a) Şâyet bu ayrılık, liân'laşmadan dolayı olmuş olsaydı, o zaman **Uveymir**'in "Eğer onu tutmuş olsam ona yalan isnat etmiş olurum" şeklindeki sözü batıl olmuş olur. Çünkü onun (bu durumda) o hanımını nikâhında tutması, artık mümkün değildir.

b) Bu haberde rivâyet olunan, o **Uveymir**'in, hanımını üç talakla boşaması Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, o talâkı geçerli kabul etmesidir. Talâkın geçerli kabul edilmesi, ancak sadece liân sebebiyle ayrılığın tahakkuk etmemesi halinde mümkün olur.

c) **Sehl İbn Sa'd**'ın, bu haberde, "hakim aralarını ayırıncaya kadar, lanetleşmiş olan karı kocanın üzerinden bir sene geçti... Bundan sonra onlar, asla bir araya gelemezler.." şeklindeki sözüdür. Bu ayrılık şâyet liân sebebiyle olmuş olsaydı, artık hakimin, bundan sonra onları yeniden ayırması imkânsız olurdu.

2) **Ebû Bekr er-Razi** şöyle der: **"Şafiî** (r.h)'nin görüşü, âyetin hilafınadır. Çünkü, şâyet kocanın liân'laşması sebebiyle ayrılık meydana gelmiş olsaydı, yabancı olan o kadının liân'laşmış olması gerekirdi ki, bu âyetin hilâfınadır. Çünkü Allahu Teâlâ, liân'laşmayı, karı-koca arasında vacip kılmıştır.

3) Liân, hükmü ancak hakimin yanında sabit olan bir şahâdettir. Binâenaleyh, tıpkı şahâdet edilen şeyin ancak hakimin hükmüyle sabit olması gibi, ayrılığın da ancak hakimin hükmü ile tahakkuk etmesi gerekir.

4) Kadın liân'a bizzat kendisi müstahak olmuştur. Bu, tıpkı iddia edilen şeye beyyine ile müstahak olunmak gibidir. Binâenaleyh iddia eden kimsenin, iddia ettiği şeye müstahak olması, ancak hâkimin hükmüyle olunca, aynısı kadının bizzat müstahak olması hususunda da gerekir.

5) Liân'da haramlığı ihsâs eden herhangi bir husus yoktur. Liân'da genel durum, kadının zina etmiş olmasıdır. Binâenaleyh eğer kadının zina ettiğine delil bulunur, yahut da kadın bunu bizzat ikrâr ederse, işte bu durum haramlığı gerektirmez. Liân da böyledir. Liân'da haramlığa dair bir

delâlet bulunmayınca, bunun sebebiyle bir boşanmanın meydana gelmemiş olması gerekir. Bu sebeple de ya koca, yahut hâkim tarafından bu boşanmanın yapılması gerekir.

Mâlik ve **Züfer**'in görüşlerinin delilleri de şudur: Eğer taraflar, nikâhı (evliliği) sürdürmeye râzı olmuş olsalar, taraflar bu hal üzere bırakılmaz, aksine birbirlerinden boşatılırlar. Böylece liân'ın ayrılığı (boşanmayı) gerektirdiği sabit olmuş olur.

Şafiî (r.h)'nin görüşünün ise şu iki delili vardır:

1) Cenâb-ı Hak, *"Dört defa şahâdet etmesi... ondan (o kadından) bu azabı defeder"* (Nûr, 8) buyurmuştur. Bu ifade, kadının liânının tesirinin sadece o azabı (zina cezasını) ondan savuşturma hususunda olduğuna, liân sebebiyle meydana gelen her türlü hükmün sadece kocanın liân'ından dolayı doğduğuna delâlet eder.

2) Doğacak çocuğun kabul edilmemesi hususunda, sadece kocanın liân'ı yeterlidir. Binâenaleyh çocuğun kocaya nisbet edilmesi hususunda da, kadının sözüne değil, yine erkeğin sözüne itibar edilmesi gerekir. Baksana kadının liân'da bulunması halinde çocuk kocaya nisbet ediliyor. Halbuki o çocuğun o babaya nisbet edilmeyeceğini söylüyoruz. Böylece de bu hususta kadının nisbeti değil, kocanın kabul etmemesi nazar-ı dikkate alınmış olur. İşte bu sebeple koca kendisini yalanladığında çocuk kocaya verilir. Fakat liân'da ısrar ettiği sürece, çocuk ona nisbet edilmez. Çocuğun babaya nisbet edilmemesi hususunda, sırf babanın (kocanın) liân'ının yeterli bir sebep olduğu sabit olunca, karı ile koca arasında meydana gelecek ayrılığın (boşanmanın) sebebinin de sadece kocanın liân'ı olması gerekir. Eğer böyle bir ayrılık söz konusu olmamış olsa, Hz. Peygamber (s.a.s)'in اَلْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ *"Çocuk yatağa (yani hangi kocanın yatağında doğmuşsa ona) aittir"*[89] hadisinden ötürü, çocuk o babadan nefyedilemez. Binâenaleyh yatak (yani beraberlik) devam ettiği müddetçe doğacak çocuk babaya aittir. Bu sebeple sırf babanın liân'ından ötürü doğacak çocuk ona nisbet edilmeyince, sırf liânı sebebiyle yatağın (beraberliğin) zâil olması gerekir.

Hanefîlerin delil getirdiği hadisler ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, karı-koca arasında bir ayrılığın (otomatik bir boşanmanın) meydana geldiğini bildirip buna hükmetmesi kastedilmiştir ki bu, o ayrılığın meydana gelişinde liân'dan başka bir şeyin tesir etmiş olmasına ters düşmez. Hanefîlerin

89 **Buhâri**, Buyû, 3; **Müslim**, Rıdâ, 36 (2/1080).

yaptıkları kıyasların dayanağı, liân'ın bir şahâdet oluşudur. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Aksine bu, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, bir yemindir. **Ebû Hanîfe**'nin haramlığın meydana gelişinde liân'ın bir tesirinin olmadığını söylemesine karşılık deriz ki: Kocanın o doğacak çocuğun kendisinin olmadığına dair getirdiği beyyine geçerlidir. Çocuğun kabullenilmemesi ise, nikâhın helâl olmamasını gerektirir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE: **Liân Yapanların Tekrar Birleşmeleri**

İmam Mâlik, İmam Şâfiî, İmam Ebû Yusuf, Sevrî, İshâk ve **Hasan**, lanetleşen karı ile kocanın, ömür boyu artık evlenemeyeceklerini söylemişlerdir. Bu aynı zamanda, **Hz. Ali, Hz. Ömer** ve **İbn Mes'ûd** (r.ahm)'un da görüşüdür, **İmam Ebu Hanife** ile **İmam Muhammed** ise, "Koca kendisinin yalan söylediğini itiraf edip, bundan ötürü ona hadd-i kazf uygulandığında, karısı ile arasında olan nikah akdinin haramlığı sona erer ve kadın, ona yeni bir nikahla helâl olur" demişlerdir.

Şafiî (r.h)'nin delilleri şunlardır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s), liân'dan sonra, liân'da bulunan tarafa لَا سَبِيلَ لَكَ عَلَيْهَا *"Artık senin, o kadına gidecek (onunla evlenecek) bir yol ve hakkın yoktur"* demiş, "Sen, yalan söylemiş olduğunu itiraf etmedikçe..." şartını koşmamıştır. Eğer kişinin yalan söylediğini itiraf etmesi, karısı ile nikahlanmasının haramlığını kaldıran bir şey olsaydı, mutlaka Resûlullah (s.a.s), bu haramlığın bu şarta bağlı olarak kalkacağını bildirirdi. Bu, tıpkı üç talakla boşanan kimse hakkında Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yine erkek zevcesini (üçüncü defa) boşarsa ondan sonra kadın kendisinden başka bir eve nikahlanıp varmadıkça ona helâl olmaz"* (Bakara, 230) âyetinde beyân edildiği gibidir.

2) **Hz. Ali, Hz. Ömer** ve **İbn Mes'ûd**'un (r. ahm), "Lanetleşen karı ile koca, artık ömür boyu bir araya gelemezler" şeklinde rivâyet edilen sözleri... Bu söz, bizzat Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözü olarak da rivâyet edilmiştir.

3) **Zührî**'nin, **el-Aclânî** kıssası hakkında, **Sehl b. Sa'd**'dan rivâyet ettiği şu söz: *"Taraflar liân'da bulundukları zaman, hakim aralarını ayırıncaya, onları birbirinden boşatıncaya kadar, aradan bir yıl geçti, sonra da arlık bir daha birbiriyle evlenemediler."*

Ebu Hanife (r.h)'nin delili ise, *"Bu (sayılanların) dışındakiler size helâl kılındı"* (Nisa, 24) ve *"Kadınlardan helâl olanları nikahlayın"* (Nisa, 3) âyetleridir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Çocuğun Nesebi**

Âlimler, liân sebebiyle, çocuğun artık babaya nisbet edilemeyeceği hususunda müttefiktirler. Şazz (istisnâ) sayılacak şöyle bir görüş de rivâyet edilmiştir: "O çocuk babaya aittir. Liân sebebiyle onun nesebi, babadan nefyedilemez." Bu görüşte olanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Çocuk yatağa aittir"* hadisini delil getirmişlerdir. Ama bu tutarsızdır. Çünkü liân sebebiyle nesebin nefyedileceğini gösteren hadisler, sanki mütevatir gibidir. Dolayısıyla bu haber-i vâhid, mütevâtir derecesine ulaşan bu hadislere karşı koyamaz.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Liân Lafızları Hakkında**

Şâfiî: "Şâyet taraflardan birisi, liân'la ilgili sözlerin bir kısmını söylese, bu kısımdan dolayı liân'la ilgili hükümler doğmaz" derken, **Ebu Hanife** (r.h), "liân'la ilgili ifadelerinin çoğunun kullanılması, hâkim buna hükmettiğinde sanki bütün ifade kullanılmış gibi kabul edilir" demiştir. Zâhiri durum, **İmâm-ı Şâfiî**'den taraftır. Çünkü zâhiri durum, o kadının o şer'i cezayı (recmi) kendisinden, ancak Allahu Teâlâ'nın söylenmesini bildirdiği şeylerin tamamını söylemesi ile savuşturabileceğine delâlet eder. Bunun aksini savunan, o görüşünü ancak bu âyetten başka bir delile dayanarak söylemiştir.

Liân'ın Cereyan Çekli

Dördüncü ana konu: Bu, liân'ın nasıl yapılacağı hakkındadır. Âyet bunu açık ve net bir şekilde göstermektedir. Buna göre erkek, "O kadına isnat ettiğim zina hususunda doğru söylediğime dâir, Allah'a yemin ile şahâdet ederim" demek suretiyle dört kere şahâdette bulunur; bunun peşi sıra da, "Eğer yalancılardansam, Allah'ın laneti üzerime olsun" der. **Şâfiî**'ye göre, biraz önce saydığımız o beş hüküm, kocanın liânına dayanır. Daha sonra kadın, zina cezası (olan recmi) kendisinden savuşturmak isterse, liân'da bulunur. Kadının liânına İşte bu tek husus taalluk eder. Ayrıca bu konuda, birtakım hükümler vardır:

1) Âlimler, liân'ın da tıpkı bir şahâdet gibi olduğuna ve ancak hakimin huzurunda yapılacağı hususunda ittifak etmişlerdir.

2) **Şâfiî** (r.h) şöyle der: Kadın otururken, erkek yemin ile şahâdette bulunmak için ayağa kalkar. Yine erkek otururken, kadın aynı şey için ayağa kalkar. İmam (hakim), erkeğin beşinci olarak lanet etmesine, kadının da beşinci şahâdetinde gazab-ı ilâhinin kendisi üzerine olmasını söylemesi

noktasına geldiklerinde, bir şahsa elini onun ağzına koymasını (yani onu durdurmasını, susturmasını) söyleyip şöyle demesini bildirir: "Eğer doğru söylemiyorsan, Allah'ın lanetine uğramandan korkarım. (Dolayısıyla bunu iyi düşün, ondan sonra bu beşinci şahâdeti söyle)."

3) Mekke'de yapılacak liân'lar, Makam-ı İbrahim ile Rükün arasında yapılır. Medine'de yapılacak olanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in minberinin yanında yapılır. Beyt-i Makdis'te yapılan ise, oranın mescidinde; diğer yerlerde yapılanlar ise, ulu ve şerefli yerlerde yapılır. Müşrikin liân'ı da, diğer insanların liân'ı gibidir. Zaman olarak da liân, cuma günü ikindiden sonra yapılır. İleri gelen zevattan asgari dört kişinin bu liân'da hazır bulunması şarttır.

Diğer Önemli Meseleler

Beşinci ana konu: Bu, diğer bazı önemli hususlar hakkındadır. Burada birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Zinanın Küfür Olmadığı**

Âlimlerimiz, Haricilerin "Zinada ve iftirada bulunmak küfürdür" şeklindeki görüşlerinin batıl olduğuna bu âyeti şu iki bakımdan delil getirmişlerdir:

1) iftirada bulunan eğer doğru söylüyorsa, o kadın zina etmiş demektir. Yok eğer yalancı ise, o erkek iftira ediyor demektir. Binâenaleyh Haricîlerin görüşlerine göre, bu ikisinden biri mutlaka kâfir olmuştur. Bu ise, bir irtidattır. Bunun irtidat olduğunun kabul edilmesi durumunda ise, hiç liân'a başvurmaksızın, bu karı-kocanın birbirinden otomatikman boşanmış olmaları gerekir. Yine bu boşanmanın, irtidattan dolayı meydana gelmiş bir ayrılık olması gerekir. Böyle olması halinde ise, bu ikisi arasında artık bir vârislik söz konusu olmaz.

2) Kocanın liân'ından ötürü, kadının kâfir olduğu sabit olsa, o zaman kadına gereken, celdelenmesi yahut recmedilmesi değil, (irtidattan dolayı) öldürülmesidir. Çünkü mürtedin cezası, zina cezasından farklıdır.

***İKİNCİ MESELE:* Zina Evliliği Sona Erdirmez**

Âyet, "zinanın yapılmış olması, nikahı (evliliği) sona erdirir" diyenlerin görüşünün bâtıl olduğuna delâlet eder. Çünkü erkek hanımına zina isnadında bulunduğunda, onun bu sözünün tıpkı o kadının süt kız kardeşi olduğunu, yahut kâfir olduğunu söyleyen kimsenin durumu gibi, o kocanın nikahının fâsit olduğunu söylemesi gibidir. Eğer böyle olmuş olsaydı,

liân'dan önce sırf iftira (zina isnâdı) sebebiyle bu ayrılığın meydana gelmiş olması gerekirdi. Halbuki bunun yanlış olduğu icmâen sabittir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Liân Yapanın Uhrevî Durumu**

Mu'tezile şöyle der: "Yalancı olması halinde iftirâ edenin, Allah'ın lanetine müstahak olduğuna, yahut fâsık olduğuna âyet delâlet etmektedir. Zina eden erkek ile kadının durumu da böyledir. Bunlar da Allah'ın gazap ve ikâbına müstahaktırlar. Aksi halde tıpkı bir kimsenin Rabbisinden çocuklara ve delilere lanet etmesini istemesinin ve O'na bu şekilde dua etmesinin câiz olmayışı gibi, bu iki liân'cının kendilerine laneti istemeleri doğru ve yerinde olmazdı. Bu istenebildiğine göre, karı ile kocadan birisi ikâba müstahak olmuştur. İkap ise, tıpkı mükâfat gibi devamlı olur. Devamlı olan iki zıt şeyin aynı anda bulunması ise imkânsızdır. O halde tarafların mükâfatları da boşa çıkmıştır. Dolayısıyla tevbe etmedikleri sürece bunlar cennete giremezler. Çünkü ümmet, cennete giren mükelleflerin taatlerinden ötürü bu mükâfata erdikleri hususunda ittifâk etmişlerdir. Bu da, fâsıkların (günahkârların) cehennemde ebedi kalacaklarına delâlet eder."

Ehl-i sünnet âlimlerimiz ise şöyle demişlerdir: Bu insanın, fıskı (günahı) sebebiyle gazaba uğramış olmasının, imanından ötürü kendisinden râzı olunmuş olmasına ters düşeceğini kabul etmiyoruz. Hem sonra biz, bunu kabul etsek bile, cennete ancak mükâfatı hak etmiş olanların girebilecekleri görüşünde değiliz. Sizin bu hususta ümmetin ittifak ettiği şeklindeki görüşünüz ise, yanlıştır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Beşinci seferde, sadece kadının "Allah'ın gazabı üzerime olsun" demesi, kadın için cezanın ağırlığını göstermek içindir. Çünkü kadın, çalım satması ve erkeği ümitlendirmesi sebebiyle zinada asıl unsurdur. İşte bundan ötürü celde âyetinde (Nûr, 2) önce kadın zikredilmiştir.

Bil ki Hak Teâlâ bahsettiğimiz şekilde muhsane (iffetli ve namuslu, evli ve hür) kadınların yabancı olanlara, yani kişinin nikahı altında olmayanlara ve kendi hanımlarına zina isnâdında bulunmasının hükümlerini beyan edip, âdeta gözle görülecek kadar rahmet ve nimet olan liân'ı, Allahu Teâlâ, erkeğin maksadına ermesi için ve kadının da kendisinden (recm) cezasını savuşturabilmesi için bir yol kılıp, aynı zamanda tevbe edip, hatalarından dönmelerine bir imkân verdiğinden dolayı, bunda da adeta gözle görülür bir biçimde ilâhi rahmet ve nimet bulunduğu için, bu hususu, *"Eğer*

üzerinizde Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasaydı, ... (haliniz nice olurdu)?" buyurarak beyan etmiş ve beyan ettiği hükümlerde, beyan etmesinin, beyan etmediği hükümlerde de beyan etmemesinin büyük nimet olduğunu bildirmiş ve insanlara tevbe etme imkânı nasip etmiştir. Bu ifadede, mutlaka cevaplanması gereken bir hazif vardır. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın bunun cevabını hazfedip, açıkça belirtmemesi, bu işin künhüne vakıf olunamayacak derecede büyük bir şey olduğuna delâlet eder. Nice söylenmeyen şeyler vardır ki, söylenmesinden daha beliğ, daha manalı, daha tesirlidir.

5. Hüküm: İfk

إِنَّ الَّذِينَ جَاءُو بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّىٰ كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١﴾

"O iftirayı çıkaranlar, içinizden sayılı bir zümredir. Onu sizin için bir şer saymayın. Aksine o, sizin için bir hayırdır. Onlardan herkese günahtan ne kazanıyorsa o vardır. Onlardan işin büyüğünü deruhte edene ise en büyük azap vardır" (Nûr, 11).

Beşinci hüküm, ifk hadisesidir

Bu âyetle ilgili olarak, şu iki açıdan açıklama yapılır:

a) Tefsiri, b) Sebeb-i nüzulü...

Âyetin tefsirine gelince, bil ki, Allahu Teâlâ burada şu üç hususdan bahsetmiştir:

a) Hadiseyi nakletmiştir. Bu, *"O iftirayı çıkaranlar içinizden sayılı bir zümredir"* âyetiyle ifade edilen hususdur. İfk, yalan ve isnattan daha ileri olan şeydir. Bunun, "bühtan" manasında olduğu da söylenmiştir ki, "bühtân", farkına varmadan kişinin başına ansızın gelen bir şeydir. Bunun aslı, "çevirme" manasına olan **"ifk"** mastarıdır. Çünkü bu olması gerekenden başka şekle sokulmuş, tersyüz edilmiş bir sözdür.

Hz. Aişe'nin Nezaheti

Müslümanlar, bununla **Hz. Âişe** (r. anhâ) annemize atılan iftiranın kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Hak Teâlâ bu yalanı, "ifk" diye

isimlendirmiştir. Çünkü **Hz. Âişe**'nin bilinen hali, şu sebeplerden ötürü bu ifk ile taban tabana zıttır:

1) Onun, masum (günahsız) olan Resûlullah (s.a.s)'ın hanımı olması her şeyden önce buna mânidir. Çünkü peygamberler, kâfirleri hakka davet etmek, küfürden dönmelerini istemek için gönderilmişlerdir. Binâenaleyh peygamberlerde, kâfirleri kendilerinden nefret ettirecek, soğutacak ve uzaklaştıracak bir hususun bulunmaması gerekir. İnsanın hanımının zinakâr olması ise, nefret ettirip, diğer insanları onlardan uzaklaştıran en büyük şeylerdendir.

imdi eğer denilirse ki: "Hz. Nûh ve Lût (a.s)'un hanımları gibi, bir peygamber eşinin kâfir olması caiz oluyor da, fâcire olması nasıl câiz olmuyor? Hem sonra eğer bu câiz olmasaydı, Hz. Peygamber (s.a.s), bunun imkânsız olduğunu herkesten önce bilirdi. Bunun böyle imkânsız olduğunu biliyor olsaydı, o zaman canı sıkılmazdı ve **Hz. Aişe**'ye hâdisenin nasıl olduğunu sormazdı?" denilirse, biz deriz ki: Bunlardan birinci hususa şöyle cevap verilir: Kâfir olma (insanları) nefret ettirip, uzaklaştıran şeylerden değildir. Fakat Peygamber'in hanımının fâcire (zâniye) olması, insanları peygamberden nefret ettirip, soğutan şeylerdendir. İkinci hususa da şu şekilde cevap verilir: Hz. Peygamber (s.a.s) bâtıl, boş ve asılsız olduğunu bildiği halde, kâfirlerin söylediği başka sözlerden ötürü de canı sıkılırdı. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Andolsun biliyoruz ki onların söyleyip durduklarından göğsün cidden daralıyor"* (Hicr,97) buyurmuştur. Binâenaleyh bu da bu türdendi.

2) Bu hâdiseden önce, **Hz. Âişe**'nin tavır ve hareketleri hususunda herkesçe bilinen hali, onun zina bir tarafa, zinanın başlangıçlarından (yani zinaya davet eden şeylerden) bile alabildiğine uzak oluşudur. Böyle olan bir kadına ise su-i zan değil, Hüsn-ü zan duyulması gerekir.

3) İftira edenler, münafıklar ile arkadaşları idi. Halbuki iftira eden düşmanın sözünün saçma sapan bir şey olacağı da açıktır. Dolayısıyla işte bu tür delillerin toplamından bu hususta vahiy gelmese de Hz. Âişe (r. anhâ) hakkındaki bu iddianın fâsit, yanlış ve asılsız olduğu anlaşılır.

Âyette bahsedilen "usbe" kelimesinin on kişiden kırk kişiye kadar bir topluluğu ifade ettiği söylenmiştir. "**İsâbe**" de bu manadadır. Araplar, "Onlar toplandılar" manasında "اِعْصَوْصَبُوا" derler. Bunlar, münafıkların reisi

olan **Abdullah b. Übeyy b. Selül** ile **Zeyd b. Rifâ'a, Hassân b. Sâbit, Mistah b. Usâse, Hamne binti Cahş** ve bunlara destekçi olanlardı.

Âyetteki مِنْكُمْ *"içinizden"* ifadesi, **"Hz. Âişe** hadisesi hakkında yalan söyleyenler, ey mü'minler sizden bir cemaattir" demektir. Çünkü **Abdullah b. Übeyy,** zahiren mü'min olduğu kabul edilen kimselerdendir.

4) Hak Teâlâ iftira edilmiş kimseyle ve onunla ilgili olanların halini, *"Onu sizin için bir şer saymayın. Aksine o sizin için bir hayırdır"* buyurarak anlatmıştır. Çünkü doğru olan, âyetin bu hitabı iftira edenlere değil, aksine iftira ettikleri ve eziyet verdikleri kimseleredir. Buna göre, şu iki sebepten ötürü bu müşkillik arz eder:

a) İftira edilen ve onunla ilgili olanlardan, bundan önce bahsi geçmemiştir.

b) İftira edilenler, **Hz. Âişe** (r. anhâ) ile **Safvân** (r.a)'dır.

Dolayısıyla *"Onu sizin için bir şer saymayın"* ifadesindeki cemi sîga, nasıl bu iki kişiye (tesniyeye) hamledilebilir?" denilirse, birincisine şöyle cevap veririz: "Âyette bunlardan "**minkum**" (içinizden) kelimesiyle bahsolunmuştur." İkinci hususa da şöyle cevap veririz: "Âyetin cemi ifadesiyle, ortaya atılan bu yalan ve iftiradan dolayı, iftira edilenlerin yanı sıra, üzülen ve kederlenen herkes kastedilmiştir." Hz. Peygamber (s.a.s)'in bundan eziyet duyduğu malumdur. Yine **Hz. Ebu Bekir** (r.a) ile akrabalarının üzüldüğü de malumdur.

Eğer, "Bu iftira, dünyevi bir zarar olduğu halde, daha nasıl onlar için bir hayır sayılabilir?" denilirse biz deriz ki: Bunun sebepleri şunlardır:

a) Onlar, Allah'ın rızasını istedikleri için, bu üzüntü ve sıkıntıya sabretmişler, bu sayede mükâfat elde etmişlerdir. Bu zulme uğrayan mü'minlerin tutacakları yoldur.

b) Eğer onlar bu iftirayı açıkça yapmamış olsalardı, o zaman bu töhmet bazılarının kalbinde bir soru işareti olarak kalırdı. Fakat açıkça söyledikleri için, zaman geçmesiyle onların yalanı ortaya çıkmıştır.

c) Bu, **Hz. Âişe** (r. anha)'nın böylesi bir şeyden berî olduğuna dair, ayrı ayrı on âyetin inmiş olması açısından, onların şeref ve faziletleri böylece ortaya konduğu için, onlara bir hayır olmuştur. Allahu Teâlâ, o âyetlerle, iftirâ edenlerin yalancı olduklarına şahâdet etmiş, iftira etmiş olduklarını

bildirmiş ve onlara lanet ile zemmin vacip olduğunu haber vermiştir ki bu da, iftira edilenler için alabildiğine bir şeref ve fazileti ifade eder.

d) **Hz. Âişe** (r. anhâ)'yi övmenin iman, kötülemenin ise küfür sayılacak bir hale getirilmesi. Çünkü Allahu Teâlâ, bu hadisenin bir iftira olduğunu açıkça ifade edip, bunu iyice ortaya koyunca, artık bundan sonra bu hususta şüphe eden herkes, kesinkes kâfir olmuş olur ki bu, iftira edilen kişiler için yüce bir mevkidir.

Bazı kimseler âyet-i kerimedeki, *"Onu, sizin için bir şer saymayın"* cümlesinin, iftira edenlere bir hitap olduğunu ve Hak Teâlâ'nın bunu şu bakımlardan onlar için bir hayır saydığını söylemişlerdir:

1) Kur'ân'dan bu olayla ilgili olarak bu âyetler, onların bu işi sürdürmelerine mani olmuş, dolayısıyla onların bu iftiradan geri durmalarını sağlamıştır.

2) Bu tıpkı bir keffâret gibi bir peşin ceza olması bakımından onlar için bir hayır olmuştur.

3) Bu, bu âyetlerin inişinden ötürü bazılarının tevbe etmiş olmasından dolayı iftira edenler için bir hayır olmuştur.

Bil ki bu görüş zayıftır. Çünkü Allahu Teâlâ, muhatap zamiriyle (sizin içinizden) diyerek hitap etmiştir. İftira edenleri anlatırken ise, *"Onlarda herkese, günahtan ne kazanıyorsa o var"* buyurarak gâib zamiriyle (onlar) diye bahsetmiştir. Onların kazandıkları şeyin, bizzat kendisi ceza değildir. Dolayısıyla bununla kastedilen "Onlar için, kazandıkları günâhın cezası olarak, âhirette ikab, dünyada kınanma vardır" mânâsıdır. Bu, "Günâhın miktarı, tıpkı bu iftiraya dalma ve buna bulaşma nispetindedir" demektir.

Hak Teâlâ'nın وَالَّذِى تَوَلّٰى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ *"Onlardan, işin büyüğünü deruhte edene ise* en *büyük azap vardır"* ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* İftiranın Elebaşı**

"كِبْرَهُ" kelimesi, kâf'ın zammesiyle "كُبْرَهُ" şeklinde de okunmuştur ki bu da "günâhın büyüğünü" demektir.

***İKİNCİ MESELE:* Nüzul Sebebi**

Dahhâk şöyle der: "Bu işte günâhın büyüğünü üstlenen, **Hassan** ve **Mıstâh**'tır. Cenâb-ı Hak, **Hz. Âişe** (r. anhâ)'nin suçsuz olduğunu bildirince, Hz. Peygamber (s.a.s) bu ikisine ve bunların yanı sıra Kureyş'ten bir kadın (olan **Hamne binti Cahş**'a) iftira cezası uygulamıştır. Rivâyet olunduğuna

göre, **Hz. Âişe** (r. anhâ), **Hassan** (r.a)'ı yâdeder ve: "Onun cennete gideceğini umarım" derdi. Bunun üzerine kendisine: "O iftira günahının büyüğünü üstlenen o değil miydi?" dediğinde, **Hz. Âişe** (r. anhâ) "Hz. Peygamber (s.a.s)'i metheden şiirlerini duydukça, onun cennete gideceğini umuyorum" derdi. Hz. Peygamber (s.a.s) de إِنَّ اللهَ يُؤَيِّدُ حَسَّانًا بِرُوحِ الْقُدُوسِ فِي شِعْرِهِ *"Allah, Hassân'ı şiirlerinde Rûhu'l-Kudus (Cibril (a.s)) ile destekler, yardımlardı"*[90] buyurmuştur. Bir başka rivâyette de Hz. Peygamber (s.a.s) onun için *"Kör olmadan daha şiddetli azap nedir? Belki de Allahu Teâlâ onun gözlerini alarak, bu büyük azabı (cezayı) ona vermiştir"* demiştir.

İfk hadisesinde günâhın büyüğünü işleyen kimse ile ilgili rivâyette doğruya en yakın olan, bu kimse ile **Abdullah b. Übeyy b. Selûl**'ün kastedilmiş olmasıdır. Çünkü bu **Abdullah** münafıktır. Her fırsatta Hz. Peygamber (s.a.s)'i yaralamak ve ona zarar vermek isterdi. Bu hadisede adı geçen diğerleri ise, bu iftirada onun yolundan gitmişlerdir. Onlar içinde, münafık olarak itham edilmeyenler de vardı.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Elebaşının Sorumluluğu**

Günâhın büyüğünün ona nisbet edilişi, onun bu iftirayı ilk yapan olması sebebiyledir. Dolayısıyla hiç şüphesiz ondan sonra bu sözü söyleyen herkes için söz konusu günâhın ve cezanın bir misli, o ilk söyleyen için vardır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً كَانَ عَلَيْهِ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ *"Kim kötü bir çığır açar, adet icat ederse, hem bu vebali-günahı, hem de kıyamet gününe kadar bu yol üzere amel edenlerin vebali-günahı onun üzerine olur"*[91] buyurmuştur. Günahın büyüğünün o kimseye nisbet edilmesinin sebebi, onun bu kötü sözü alabildiğine yayması arzusunun bulunuşu olduğu da söylenmiştir ki bu, **Ebû Müslim**'in görüşüdür.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Katılanların Sorumluluğu**

Cübbâî şöyle der: Hak Teâlâ, *"Onlardan herkese, günahtan ne kazanıyorsa o vardır"* yani "kazandığı günahın cezası var" buyurmuştur. Binâenaleyh eğer onlar, bu yüzden bir cezaya müstahak olmamış olsalardı Cenâb-ı Hakk'ın böyle söylemesi câiz olmazdı. Hak Teâlâ'nın bu şekilde beyan etmesinde onlardan tevbe etmeyenlerin, âhirette devamlı bir azaba duçâr olacaklarına bir delâlet vardır. Çünkü azaba müstahak olmanın yanısıra, mükâfata müstahak olunamaz. Buna şöyle cevab verilir: "Amellerin boşa

90 **Tirmizi**, Edeb, 70 (5/138): **Müsned**, 6/72.

91 **Müslim**, İlim, 15 (4/2059); **Tirmizi**, İlim 15, (5/43).

gitmesi (habtı) meselesindeki görüşümüz ve sözümüz, defalarca geçti. Binâenaleyh burada bir daha tekrarın gereği yok. Allah en iyi bilendir.

Nüzul Sebebi (İfk Olayı)

Bu âyetin sebeb-i nuzûlüne gelince: **Zührî**'nin, **Saîd b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Alkame b. Ebi Vakkas, Ubeydullah b. Abdullah b. Ukbe b. Mes'ûd**'dan, bunların da **Hz. Âişe**'den rivâyetlerine göre, o şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) bir sefere çıkmak istediğinde hanımları arasında kur'a çekerdi. Kur'ada kimin adı çıkarsa, o sefere onu götürürdü. Benî Mustalik savaşından önce çıktığı bir savaş için yine aramızda kur'a çekti. Bu sefer için benim adım çıktı. Böylece Resûlullah (s.a. s) ile bu sefere ben gittim. Bu iş, hicâb (tesettür) âyeti indikten sonra olmuştu. Bunun için bir hevdece konuldum. Resûlullah bu savaştan dönüp Medine'ye yaklaştığında bir yere konakladı. Daha sonra da tekrar hareket edileceği nidâ ettirildi. Bu sırada kalkmış, yürüyüp ordugâhı (konak yerini) geçip, def'i hacete gitmiştim. İhtiyacımı giderdikten sonra yerime dönerken, göğsümü yokladım ve baktım ki Zafâr boncuklarından olan gerdanlığım kopmuş. Bunun üzerine dönüp onu aramaya başladım. Onu aramam beni epey alıkoydu. Derken, benim hevdecimi taşıyan askerî takım gelip hevdecimi deveye yüklemişler ve hafif olduğum için beni o hevdeç içinde sanmışlar. Çünkü ben, henüz küçük yaşta bir kızdım. Bundan dolayı onlar benim o hevdec içinde olduğumu sanarak, devemi çekip gitmişler. Döndüğümde, orada hiç kimseyi bulamadım. Böylece oturdum ve umulur ki onlar beni aramak için geri dönerler diye beklemeye başladım. Derken uyuyakalmışım.

Safvan b. Muattal geriden gelir, insanların unutup arkada bıraktıkları eşyalarını araştırır, birşey kalmış ise kaybolmasın diye onları alır, sonraki konak mahalline götürürdü. O, beni görünce tanıdı. "Seni insanlardan geri bırakan ne?" deyince, ona hadiseyi anlattım. O da bineğinden indi ve ben ona bininceye kadar oradan çekildi. Sonra deveyi çekip, götürdü. Ondan sonraki konaklama yerine indiğinde insanlar beni bulamayınca, çalkalanmışlar. İnsanlar bu halde iken, ben ulaştım. Meğer herkes beni konuşmuş, beni diline dolamış ve benim hakkımda bu iftiraya dalan dalmış!

Hz. Peygamber (s.a.s) (ve ordu) Medine'ye ulaştı. Derken bana bir ağrı ârız oldu. Daha önce hastalandıklarımda, Hz. Peygamber (s.a.s)'den hep görmekte olduğum o lütufkâr davranışı göremedim. Çünkü o, yanıma geliyor ve sonra (yanımdakilere) o nasıl?" diye (beni soruyordu). Bu beni

şüphelendiriyordu ve ben hâlâ başıma gelen, (hakkımda söylenenlerin) farkında değildim. Derken iyileşmeye başladım.

Bir gece **Mıstah**'ın annesiyle birlikte, bir hâcetimiz için dışarı çıkmıştım. Sonra ben ve o, işimiz bitince odama (evime) doğru yöneldik. O sırada, **Mıstah**'ın annesi çarşafı içinde tökezledi ve "Kahrolsun **Mıstah**" dedi. Buna itiraz ettim ve: "Bedir'de bulunan bir zata beddua mı ediyorsun?" dedim, o da: "Haberin yok mu?" deyince, "Ne var?" dedim. O, "Senin hiçbir şeyden haberi olmayan suçsuz bir mü'min olduğuna şahâdet ederim" dedi ve sonra müfterilerin söyledikleri şeyleri bana haber verdi. Bunun üzerine hastalığım iyice arttı ve ağlayarak döndüm. Resûlullah (s.a.s) yanıma girip: *"Nasıl o?"* deyince, ben: "İzin ver, ana-babama gideyim" dedim. O bana müsaade etti. Ben de ebeveynimin evine gidip, anama "Anneciğim, halk ne söylüyor?" dedim. O, "Evladım kendini üzme, Allah'a yemin ederim ki, kendisini seven bir erkeğin yanında parlak (itibarlı ve güzel) bir kadın olacak ve onun ortakları (kumaları) bulunacak da, onlar bunun hakkında ileri-geri konuşmayacaklar, bu çok nâdirdir" dedi. Daha sonra: "Sen, şu ana kadar, hakkında söylenenleri bilmiyor musun?" dedi. Ben de, ağlamaya başladım. Bütün gece ağladım ve ağlayarak sabahladım. Yanıma babam geldiğinde ben hâlâ ağlıyordum. Babam anneme "Onu ağlatan ne?" diye sordu. Annem, "Şu ana kadar onun hakkında söylenenleri bilmiyormuş" dedi. Bunun üzerine babam da ağlamaya başladı ve: "Sus, ağlama kızım" dedi.

Resûlullah (s.a.s) **Hz. Ali** ve **Üsâme b. Zeyd**'i çağırmış ve onlarla bu eşinden ayrılma hususunda istişare etmiş. **Üsâme:** "Ya Resûlallah, o senin ailendir. Biz, onun hakkında ancak hayır biliriz" demiş. **Hz. Ali** ise: "Allah sana, sahayı daraltmamıştır. Onun dışında da (evlenebileceğin) birçok kadın var. Eğer câriyene sorarsan, o sana doğruyu söyler" demiş. Resûlullah da, **Berire**'yi çağırtıp benim durumumu sormuş. **Berire** de: "Seni hak ile gönderene yemin ederim ki, ben onun şahsında, uykusu galip geldiğinden ötürü evinin hamurunu tavuklara yediren taze (yaşı küçük) saf, küçük bir kızcağız olmasından öte birşey görmedim" demiş. Hz. Peygamber (s.a.s) minberde hutbe okumak üzere ayağa kalkıp, **Abdullah b. Übeyy**'i kastederek: *"Ey Müslümanlar, eziyeti âileme varıp dayanan bir adamdan hakkımı kim alır? Allah'a yemin ederim ki, bu hanımım hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum. Yemin olsun ki, onlar hakkında sadece hayır bildiğim bir adamın adını buna kattılar. Halbuki o, âilemin yanına benimle birlikte girerdi"*

buyurdu. Bunun üzerine **Sa'd b. Mu'az** ayağa kalktı ve: "Ey Allah'ın Resûlü eğer o Evs kabilesinden (benim kabilemden) ise, onun boynunu vurup, senin hakkını ondan alırım. Eğer o, din kardeşlerimiz Hazrec'den ise, bize emredeceğini yaparız" dedi. Bunun üzerine Hazrec'in lideri **Sa'd b. Ubâde** ayağa kalktı. Bu, aslında iyi bir kimse olmasına rağmen, kabile taassubuna katıldı ve **Sa'd İbn Muaz**'a: "Yalan söylüyorsun, Allah'a yemin ederim ki, sen onu öldüremezsin!" dedi. Bunun üzerine, **Sa'd İbn Muaz**'ın amcasının oğlu olan **Üseyd İbn Hudayr** ayağa kalktı ve "Yalan söylüyorsun, vallahi de öldürürüz, billahi de öldürürüz. Sen, münafıkları savunan, onlar namına savaşan bir münafıksın" dedi. Derken, **Evs** ve **Hazrec** kabileleri ayaklandı; nerdeyse birbirlerine gireceklerdi... Allah'ın Resûlü, minberin üzerinde bulunuyordu... O, onları yatıştırmaya devam etti... Derken, sustular...

Ben, bu günümü de, göz yaşı akıtarak geçirdim... Anam babam ise, ağlayışımın, ciğerimi parçalayacağını sanıyorlardı. Bir gün annem babam yanımda bulunuyorlarken, ben de ağlamaya devam ederken, yanımıza Allah'ın Resûlü girdi. Selâm verdi, sonra oturdu. O, benim yanımda, hakkımda söylenen o şeyler söylendiğinden bu yana oturmamıştı. Yemin olsun ki o, Allah'ın hakkımda hiçbir vahiy indirmediği bir ayı, işte böyle geçirmişti. Sonra da: *"İmdi, ey Âişe! Senin hakkında bana, şöyle şöyle haberler ulaştı. Şâyet sen günahsız, suçsuz ve masum isen, Allahu Teâlâ seni aklayacak, suçsuzluğunu ortaya koyacaktır. Yok eğer, bir günah işledin ise, Allah'tan mağfiret dile ve ona tevbe et! Çünkü kul tevbe ettiğinde Allah da onun tevbesini kabul buyurur"* dedi.

Hz. Peygamber (s.a.s) sözünü tamamlayınca, gözlerim yaşla dolup taştı. Derken, babama döndüm ve: "Allah'ın Resûlü'ne benim yerime sen cevap ver!" dedim. O: "Allah'a yemin ederim ki, ne söyleyeceğimi bilemiyorum" dedi. Bunun üzerine ben de anneme döndüm ve: "Allah'ın Resûlü'ne, benim yerime sen cevap ver!" dediğimde annem: "Allah'a yemin ederim ki, ben de ne söyleyeceğim bilemiyorum" diye cevap verdi. Bunun üzerine ben, taze bir kız olarak: "Kur'ân'dan çok şeyler okumadım. Allah'a yemin ederim ki ben, iyi biliyorum ki, sizler bu dedikoduyu duydunuz; bu sizin gönüllerinizde yer etti de, siz bunu tasdik ettiniz... Şimdi ben size "Bundan uzağım, masumum" diyecek olsam, beni tasdik etmeyeceksiniz. Ama, Allah benim masum olduğumu bilirken, ben size herhangi bir şeyi itiraf edecek olsam, beni tasdik edersiniz. Allah'a yemin ederim ki ben, siz ve kendim için ismini hatırlayamıyorum, ama Yusuf'un babası o sâlih kulun

"Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır. Sizin şu anlattıklarınıza karşı yardımına sığınılacak (olan) Allah'tır" (Yusuf, 18) demesinden başka bir misâl bulamıyorum..." dedim.

Sonra da döndüm ve yatağıma yattım. Allah'a and olsun ki ben, Allahu Teâlâ'nın beni anlayacağını ve suçsuzluğumu ortaya koyacağını biliyordum. Ancak, Allah'a yemin olsun ki ben, hakkımda okunan ve tilâvet edilen bir vahiy indireceğini hiç sanmıyordum. Çünkü benim durumum bana göre, Allahu Teâlâ'nın, hakkımda âyet indirecek kadar önemli bir hadise değildi. Ancak ne var ki ben, Resûlullah'ın rüyasında, sayesinde Allah'ın beni aklayacağı bir rüya görmesini umuyordum. Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın Resûlü oturduğu yerden kalkmamış, ehl-i beytinden hiç kimse de dışarı çıkmamıştı ki, Allah, Peygamberi'ne vahyini inzâl buyurdu.

Derken, onu kendisine vahiy geldiğinde onu yakalayan şey, hal yakalayıverdi. Öyle ki vahyin ağırlığından dolayı kış günü bile olsa inci taneleri gibi şapır şapır terlerdi... Bunun üzerine bir elbiseye bürünüverdi. Ben de, başımın altına bir yastık koydum. Allah'a yemin ederim ki, temiz olduğumu bildiğim için, ne bu işe fazla önem verdim, ne de buna aldırdım... Ama Allah'a yemin ederim ki, anam babam ise, Allah'ın Resulü'nün sıkıntısının devam ettiği bu sure içinde, Allah'ın insanların (hakkımda) ileri sürüp söyledikleri şeyin hakikat olduğuna dair, (vahiy) inzâl edeceğinden korktukları için, ikisinin de korkudan canlarının çıkacağını zannettim. Hz. Peygamber'in bu sıkıntısı geçip, gülmeye başlayınca, O'nun söylediği ilk kelime: *"Gözün aydın ey Âişe, bil ki Allah'a andolsun, Allah seni akladı!.."* demesi oldu. Ben de: "Sana değil, senin arkadaşlarına değil de, ancak Allah'a hamd ederim" dedim. Bunun üzerine annem: "Ona doğru kalk, yönel" dedi. Ben de: "Allah'a andolsun ki, ona doğru yönelmem... Berâetimi indiren Allah'tan başka hiç kimseyi de medh u sena etmem" diye cevap verdim.. İşte, bunun üzerine Allah: *"O uydurma haberi getirenler içinizden (mahdut) bir zümredir (...)"* (Nûr, 11-21) âyetlerini indirdi.

Derken **Ebu Bekir:** "Allah'a yemin ederim ki, artık bundan sonra, **Mıstah**'a infakta bulunmayacağım" dedi. Çünkü **Ebû Bekir,** hem akrabası olduğundan, hem de fakir olmasından dolayı, **Mıstah**'a harcamada bulunuyordu. İşte bunun üzerine *Allahu Teâlâ da: "Sizden fazilet ve servet sahibi olanlar, akrabasına, yoksullara, Allah yolunda hicret edenlere vermelerinde kusur etmesin, affetsin, aldırış etmesin. Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz..."* (Nûr, 22) âyetini indirdi. **Hz. Ebu Bekir** de: "Evet, ne demek;

elbette ben Allah'ın beni bağışlamasını can u gönülden arzu ederim!" dedi ve **Mıstah**'a nafaka vermeye devam etti. **Hz. Âişe** şöyle demiştir: "Benim suçsuz olduğumu bildiren âyetler inince, Allah'ın Resûlü minbere çıktı, olayı zikretti ve Kur'ân (ilgili âyeti) okudu. Bunu müteakip minberden inince de, **Abdullah İbn Übeyy, İbn Selül**'e, **Mıstah**'a, **Hamne binti Cahş**'a ve **Hassan**'a had uyguladı."

Mü'minlerin Adabı

Bil ki Allahu Teâlâ, bu kıssadan ve iftira edilenlerle iftira edenlerden bahsedince bunun peşinden bu hadîseye uygun düşen hareket tarzlarını, yasak ve cezalarını zikretmiştir ki, bunlar birkaç çeşittir:

Birinci Nevi Talep: Birbirine Sahip Çıkma

Birinci çeşit: Cenâb-ı Hakk'ın,

لَوْلَآ اِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِاَنْفُسِهِمْ خَيْرًا ۙ وَقَالُوا هٰذَآ اِفْكٌ مُبِينٌ ﴿١٢﴾

"Onu işittiğiniz vakit erkek mü'minlerle kadın mü'minlerin kendi vicdanları (önünde) iyi bir zanda bulunup da, "Bu, apaçık bir iftirâdır" demeleri (lâzım) değil miydi?" (Nûr, 12).

âyetinin ifade ettiği husustur.

Bu, onların yapmaları gereken davranışlar cümlesinden birisidir. Âyetin başındaki "لَوْلَا" burada "هَلَّا" anlamında olup kendisinden sonra bir fiil geldiğinde bu manada kullanılması çoktur. Bu mesela, لَوْ لَا اَخَّرْتَنَا *"Bize yakın zamana kadar geciktirmeli değil miydin?"* (Nisâ, 77) ve فَلَوْ لَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ *"İman edip de bu imam kendisine fayda vermiş bir memleket bulunsaydı ya!"* (Yunus, 98) âyetlerinde olduğu gibi. Ama bunun peşinden isim geldiğinde, bu manaya gelmez. Bu da mesela Cenâb-ı Hakk'ın لَوْ لَا اَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ *"Siz olmasaydınız muhakkak ki, biz mü'minler olmuştuk" derler"* (Sebe', 31) ve وَلَوْ لَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ *"Ya üzerinizde Allah'ın fazl u rahmeti olmasaydı"* (Nûr, 10) âyetlerinde olduğu gibidir. Binâenaleyh, âyetten kastedilen mana "İftira edenlerin sözlerini duyduklarında mü'minlere yakışan, onu yalanlamaları, hüsn-i zanda bulunmaları ve tertemiz olduğunu bildikleri kimse

hakkında, hemen ithâm etmeye kapılmamalarıdır" şeklinde olur. Burada şu şekilde birkaç soru sorulabilir:

Hitaptan Gıyaba Geçilme Sebebi

Birinci soru: Âyet-i kerimenin lafızları muhatap sîgasıyla "لَوْ لَا إِنْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ" ve "ظَنَنْتُمْ بِأَنْفُسِكُمْ خَيْرًا" şeklinde olmalı değil miydi? Binâenaleyh niçin, muhatap sîgasından gâibe; zamirden de ism-i zahire geçilmiştir? **Cevap:** Kınama ve azarlamada iltifât uslûbuyla, muhatap üzerinde daha etkili olsun diye böyle gelmiştir. Âyette "iman" vasfının açıkça belirtilmesinde de, bu konuda müşterek olmanın, Müslümanlar hakkında sadece iyi şeylerin düşünülmesini gerektirdiğine bir delâlet bulunmaktadır. Çünkü kişinin dini, günâhın, masiyetin, zararın kaynağı olduğuna hükmeder; aklı ise, kişiyi bu zararlı şeylerden sakınmanın gerekli olduğu neticesine ulaştırır ki bu da o kimsenin günahlardan sakınması gerektiğine dair bir zannın bulunmasını iktiza eder. Binâenaleyh, böyle bir sakınmayı gerektiren mevcût olup, mukabilinde kuvvet itibariyle ona denk üstün bir sebep (râcih) bulunmayınca, hüsn-i zan vacib, ta'nda bulunmak ise haram olur.

Enfusihim'den Burada Maksat

İkinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, "بِأَنْفُسِهِمْ" ifadesiyle ne murat edilmiştir?

Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bununla "onların birbirleri hakkında hayır zanda bulunmaları" kastedilmiştir ki, bunun bir benzeri de وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ *"(Kendi) kendinizi ayıplamayın"* (Hucurât, 11) فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ *"Birbirinizi öldürün"* (Bakara,54); إِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ *"Evlere girdiğiniz zaman, birbirinize selâm veriniz"* (Nûr, 61) âyetleri olup, bunun manası "Tıpkı sizin gibi olan mü'min kimselerden olan emsallerinize selâm veriniz" demektir.

Ebû Eyyûb el-Ensari ile Hanımı

Rivâyet olunduğuna göre **Ebu Eyyûb el-Ensarî** (r.a), hanımına: "Söyle bakalım, söylenenler hakkında ne dersin?" dedi. Bunun üzerine o: "Şâyet sen, **Safvan**'ın yerinde olsaydın, Resulullah'ın haremine, hanımına kötülük yapmayı aklından geçirir miydin?" deyince **Ebu Eyyûb:** "Hayır!" cevabını verdi. Yine: "Şâyet ben, Âişe'nin yerinde olsaydım, hiç Allah'ın Resûlü'ne hıyanet eder miydim? Halbuki Âişe, benden **Safvân** da senden daha üstündür" dedi.

İbn Zeyd de: "Bu, mü'minler için bir itâb ve azarlamadır. Çünkü mü'min, annesine zina isnat etmez, anne de oğlunu böyle bir şeye nisbet etmez. Çünkü **Hz. Âişe** (r. anhâ) mü'minlerin anasıdır" dedi.

b) Cenâb-ı Hak mü'minleri, **Hz. Âişe**'nin başına gelen o şeyler hususunda tek bir can gibi kabul etmiştir. Binâenaleyh, mü'minlerden birinin başına bir kötülük geldiğinde, bu tıpkı sanki hepsinin başına gelmiş gibidir. Nitekim, **Numan İbn Beşir**'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir. مَثَلُ الْمُسْلِمِينَ فِي تَوَاصُلِهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ إِذَا وَجَعَ بَعْضُهُ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى وَجَعَ كُلُّهُ *"Müslümanların, birbirleriyle ilgilenmeleri ve birbirlerine merhamet etmelerinin misâli, tıpkı bir bedenin hali gibidir. Çünkü, bedenin bir kısmı uykusuzluk ve ateş ile bir ağrı içine düştüğünde, bedenin tamamı da sızlar, ağrır"*[92] **Ebû Bekir**'den de, Hz. Peygamber'in اَلْمُؤْمِنُونَ لِلْمُؤْمِنِينَ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا *"Mü'minlerin birbirlerine karşı durumları, tıpkı birbirine kenetlenmiş binâlar gibidir"*[93] buyurduğu rivâyet edilmiştir.

İftira Olduğunu Söylemek

Üçüncü soru: Âyette geçen *"Bu apaçık bir iftiradır"* ifadesi ne demektir? Bilmediğini duyan bir kimsenin bunu demesi helâl midir?

Cevap: Buna da iki yönden cevap verilir:

a) Onun da, böyle demesi gerekir, ancak ne var ki, o bunu, bu hususu bir emâreye dayandırmaksızın ve işin gerçeğini bilmeksizin zina isnat edenin sözünü reddetmek için söyler.

b) Bu, **Hz. Âişe** hakkında, yapılması vâcip olandır. Çünkü **Hz. Âişe**'nin, nefret ettirici bütün şeylerden masum olan Peygamber'in hanımı olması, bunun bir yalan olması hususunda kesin bir delil gibidir. **Ebû Bekr er-Razî (el-Cessâs)** şöyle der: "Bu zahirinden âdil olduğu zannedilen kimseler hakkında, gerekli olan tavrın, onun hakkında iyi zanda bulunulması olduğuna delâlet eder. Yine bu, Müslümanların akit ve tasarruflarının sahih ve caiz olmaya hamledilmesini gerektirir. İşte bundan dolayı âlimlerimiz, yabancı bir kadınla bulunup da evlendiklerini itiraf eden bir erkek hakkında, onların yalanlanmasının caiz olmayacağını, tam aksine, tasdik edilmeleri gerektiğini söylemişlerdir." **İmam Mâlik** ise, evlendiklerini ispat edemezlerse, bunlara haddin gerekeceğini iddia etmiştir.

92 **Buhari**, Edeb, 27; **Müslim**, Birr, 66 (4/1999).
93 **Buhârî**, Salat 88; **Müslim**, Birr 65 (4/1999).

Âlimlerimiz (r. ah)'ın bir dirhem ve bir dinar, iki dirhem ve iki dinar mukabilinde satan kimse hakkında, "O bunları çaprazlama olarak değiştiriyordu. Çünkü biz, mü'minler hakkında hüsn-i zanda bulunmakla emrolunduk. Binâenaleyh, bu hadisenin, dinen caiz olabilecek bir duruma hamledilmesi gerekir ki, bu da her iki şey arasındaki çaprazlama değiş tokuş (satış)tır" demeleri de böyledir. Bir kimsenin üzerinde yüz dirhem değerinde gümüş bulunan süslü bir kılıcı, iki yüz dirhem mukabilinde satması halinde de durum aynıdır. Çünkü biz, yüz dirhemi, yüz dirheme mukabil, geriye kalan yüz dirhemi de kılıca bedel sayarız, addederiz. Bu da, **Ebû Hanîfe** (r.h)'nin, "Müslümanlar, kendilerinden bir şüphe gözükmediği müddetçe, âdildirler. Çünkü biz, hüsn-i zanla emrolunmuşuzdur" şeklindeki sözüne delâlet eder ki, bu da kişiden tavakkufu (beklemeyi) veya reddetmeyi gerektiren bir şüphe zuhûr etmediği müddetçe, şahâdetinin kabul edilmesini gerektirir. Çünkü Cenâb-ı Hak *"Zan, gerçek karşısında hiçbir şey ifade etmez"*(Yunus, 36) buyurmuştur.

İkinci Nevi Talep: Dört Şâhit

İkinci çeşit, Cenâb-ı Hakk'ın,

لَوْلَا جَآءُو عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَآءَ ۚ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَآءِ فَأُولَٰئِكَ عِندَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٣﴾

"Buna karşı dört şahit getirmeli değil miydiler? Madem ki onlar şahitleri getiremediler, o halde onlar Allah indinde yalancıların da kendileridir" (Nûr, 13).

âyetinin ifade ettiği husus olup, bu da yasaklar nev'inden olanıdır. Buna göre mana, "Onlar konuştukları o şeye dair, **Âişe**'ye attıkları o şeyi bizzat gördüklerine şahâdet edecek olan dört şahit getirmeli değil miydiler? *"Madem ki onlar şahitleri getiremediler"* yani, söylediklerine dair bir delil ikame edemediklerine göre, *"O halde onlar Allah indinde"* yani O'nun hükmüne göre, *"yalancıların ta kendileridir"* demektir.

İmdi eğer: "Onlar böylesi şahitleri getirmediklerinde, onların yalancı oldukları düşünülebileceği gibi, doğru olabilecekleri de düşünülemez miydi? Öyleyse niçin, Cenâb-ı Hak onların, kesinlikle yalancı olduğuna hükmetmiştir?" denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:

a) Bu ifadeyle, sadece **Hz. Âişe**'ye iftira edenler kastedilmiştir ki, bunlar Allah indinde yalancıdırlar.

b) Bununla, "Onlar Allah katında, yalancılar hükmündedir... Çünkü, yalan söyleyenin yalandan men edilmesi gerekir. İftira eden de, o şahitleri getiremezse, onun da men edilmesi gerekir. Binâenaleyh, iftira edenin durumu, men edilme konusunda yalan söyleyenin durumu gibi olunca, hiç şüphesiz iftira eden kimseye de, mecâzen yalancı denilmiştir" manası kastedilmiştir.

Üçüncü Nevi Talep: Allah'ın Rahmeti

Üçüncü çeşit: Cenâb-ı Hakk'ın,

وَلَوْلَا فَضْلُ اللهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِى مَآ اَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٤﴾

"Eğer dünyada ve âhirette Allah'ın fazl u rahmeti üstünüzde olmasaydı, içine daldığınız yaygaradan dolayı sizi herhalde büyük bir azap çarpardı" (Nûr, 14).

âyetinin ifade ettiği husus olup, bu da yasaklar koyan âyetlerdendir. Bu âyetin başındaki "لَوْلَا", bulunan başka bir şey sebebiyle herhangi bir şeyin bulunamayacağını ifade eden "لَوْلَا"dır. Arapçada, "فِي" harf-i cerriyle kullanıldıklarında, "اِنْدَفَعَ، اَفَاضَ" ve "خَاضَ" fiilleri, "dalmak, bir şeye girmek" anlamlarına gelirler. Buna göre âyetin manası hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) "Şâyet ben, dünyada birisine tevbe etmeye mühlet tanımak olan çeşitli nimetlerle size lütufta bulunmama; âhirette de, sizi afv ve mağfiret etmek suretiyle size merhamet etmeme hükmetmemiş olsaydım, içine dalıp gömüldüğünüz bu "ifk" hadisesinden dolayı, sizin cezanızı bu dünyada hemencecik verirdim.." demektir.

b) "Şâyet Allah'ın size olan lütfu ve merhameti olmasaydı, içine gömülüp daldığınız o şey hususunda hem dünya hem de âhirette size büyük bir azap isabet ederdi" demektir. Buna göre, âyette bir takdim ve tehir söz konusu olup, buradaki hitap iftira edenleredir. Bu, **Mukatil**'in görüşüdür.

Âyette bahsedilen "**fadl**" ise Allah'ın azâbını ertelemesine ve tevbe edenlerin tevbesini kabul etmesine dair olan hükmüdür.

Dördüncü Nevi Durum: Asılsız Şeyi Geveleme

Dördüncü çeşit, Cenâb-ı Hakk'ın,

إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا ۖ وَهُوَ عِندَ اللَّهِ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾

"O zaman siz dillerinizle (birbirinize) yetiştiriyordunuz, (hakkında) hiçbir bilginiz olmayan şeyi ağızlarınızla söylüyordunuz ve bunu kolay sanıyordunuz. Halbuki o, Allah indinde büyüktür" (Nûr, 15).

âyetinin ifade ettiği husus olup, bu da yasaklar koyan âyetlerdendir. **Keşşâf sahibi** âyetin başındaki "in" edatının ya "**messe**" fiilinin, yahut da "**efadtüm**" fiilinin "mefûlü fîh'i" (zaman zarfı) olduğunu söylemiştir. Buna göre, âyetteki "تَلَقَّوْنَهُ" ifadesinin manası "onu birbirinizde ... aldığınız zaman" şeklinde olur. Nitekim Arapçada, "تَلَقَّى الْقَوْلَ، تَلَقَّنَهُ" ve "تَلَقَّفَهُ" denilir ki, hepsinin manası, "o sözü aldı, telakki etti..." şeklindedir. Nitekim فَتَلَقَّى اٰدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ *"Adem, Rabbinden kelimeler telâkki etti, aldı"* (Bakara, 37) âyeti de böyledir. Bu fiil, aslı üzere "تَتَلَقَّوْنَهُ" şeklinde okunduğu gibi, ze harfinin tâ'ya idğam edilmesiyle de, "اِتَّلَقَّوْنَهُ" (ittelakkavnehû) şeklinde de okunmuştur. Yine bu kelime "لَفَقَهُ" (ele geçirdi) manasında olmak üzere "لَقِيَهُ" kökünden, تَلْقَوْنَهُ(onu elde ediyordunuz, onun peşine düşüyordunuz) şeklinde de okunmuştur. Yine bu kelime, "if'âl" babından, "birbirlerine verip alma" anlamına gelen, "تُلْقُونَهُ" (tulkûnehû) şeklinde de okunmuştur. Aynı kelime, "yalan söylemek" anlamına gelen "اَلْوَلَقُ" ve "اَلْاَلْقُ" kökünden olmak üzere "تَلِقُونَهُ" (telikûnehû) ve "تَاْلِقُونَهُ" (te'likûnehû) şeklinde de okunmuştur. **Hz. Âişe**'nin sözü olarak da "تَلَقَّوْنَهُ" şeklinde okunmuştur. **Süfyan**'ın şöyle dediği rivâyet olunmuştur: "Ben annemin, bu ifadeyi "اِذْ تَثْقَفُونَهُ" (İz teskafûnehu) "onu elde ediyor, yakalıyordunuz" şeklinde okuduğunu duydum. Annemin babası da **Abdullah İbn Mes'ûd**'un kıraatiyle okurmuş.

Bil ki Allahu Teâlâ, bu kimseleri şu üç günahı irtikap etmekle tavsif etmiş ve o büyük azâbın isabet etmesini, bunlara bağlamıştır:

1) "İfk"i dilden dile dolaştırmaları. Bu böyledir, çünkü birisi birisiyle karşılaştığında o ona, "Ne var ne yok?" diyor, o da ona, hemen "ifk" hadisesini anlatmaya başlıyordu. Derken bu hadise öylesine yayıldı ve duyuldu ki, bütün evler ve meclislere girdi, konuşuldu. Buna göre sanki onlar, bu hayasızlığı yayma hususunda gayret ve çaba sarf etmişlerdir ki, bu ise büyük günahlardandır.

2) Onlar, hakkında bilgileri bulunmayan şeyi konuşuyorlardı. Bu da, haber vermenin ancak bilgiyle olması gerektiğine delâlet eder. Binâenaleyh doğruluğu bilinmeyeni haber vermek, haram olma bakımından, haram olduğu bilinen şeyi haber verme gibidir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın *"Senin için hakkında bir bilgi hasıl olmayan şeyin ardına düşme"* (İsrâ, 36) âyetidir.

Şâyet, "söz ancak ağızla söylenebildiğine göre, Cenâb-ı Hakk'ın بِأَفْوَاهِكُمْ *"ağızlarınızla"* ifadesinin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki bu, şu demektir: "Bilinen bir şeyin ilmi kalpte olur, (önce kalpte hasıl olur) daha sonra lisan onu ifade eder. Bu "ifk" ise, ona dair kalpte herhangi bir bilgi oluşmaksızın ve bulunmaksızın, onların lisanında dönüp dolaşan bir söz oluvermiştir." Bu da Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı *"Ağızlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlardı"* (Âl-i İmran, 167) âyeti gibidir.

3) Onlar, bu, büyük günahlardan bir günah olduğu halde, bunu küçük addediyorlardı. Bu, şu üç şeye delâlet eder:

a) Bu, iftiranın büyük günahlardan olduğunu gösterir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Halbuki o, Allah indinde büyüktür"* buyurmuştur.

b) Cenâb-ı Hak, *"bunu kolay (önemsiz) sanıyordunuz"* ifadesiyle, masiyetin büyüklüğünün onu işleyenin zannına ve takdirine göre değişmeyeceğine, tam aksine çoğu kez bunun, onun büyük olduğunu bilmemesi açısından, o günâhın büyüklüğünü vurgulayacağına dikkat çekmiştir.

c) Her haram konusunda, mükellefe terettüp eden, onun büyük günahlardan olmadığına emin olamayacağı için, ona yönelmeyi ve onu işlemeyi büyük saymasıdır. İşte bundan dolayı, "Israr edilirse küçük günah, küçük olmaz, istiğfar edilirse, büyük günah da büyük kalmaz" denilmiştir.

Beşinci Nevi Edep: Tenzih

Beşinci çeşit, Cenâbı Hakk'ın,

وَلَوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُم مَّا يَكُونُ لَنَآ أَنْ نَّتَكَلَّمَ بِهٰذَا سُبْحَانَكَ هٰذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ ﴿١٦﴾

"Onu duyduğunuz zaman, "bunu söylememiz bize yakışmaz. Haşa, bu büyük bir iftiradır" demeniz (lazım) değil miydi?" (Nûr, 16).

âyetinin ifade ettiği husus olup, bu âyet, uygun davranış biçimlerini açıklayan âyetlerdendir. Yani, "Siz onu duyduğunuzda, "Bizim bunu konuşmamız ve (buna inanmamız) yakışık almaz" demeli değil miydiniz" demektir. Şu sebeplerden dolayı, onların bundan kaçınmaları gerekmiştir.

1) Onların bu fiili terk etmelerini gerektiren şey, bulunmakta ve mevcut olup, bu da, kişinin aklı ve dinidir. Halbuki, buna karşı koyacak bir şey de mevcut değildir. Binâenaleyh onların o masiyeti terk etmelerine dair zan ve kanaatlerinin onu yapmalarına dair zan ve kanaatlerinden daha kuvvetli olmalıdır... Bu sebeple, şâyet o, o günâhın sadır olduğunu haber vermişse, bu durumda "mercûh" (hafif olan) tarafı, "râcih" (ağır basan) tarafa tercih etmiş olur ki, bu caiz değildir.

2) Bu, Peygamber'e eziyyet etme manasına gelir ki, bu lanete sebep olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah'a ve Resûlü'ne eziyet edenler (yok mu?) Allah onlara hem dünyada, hem de âhirette lanet etmiştir"*(Ahzâb, 57) buyurmuştur.

3) Bu, yöneldikleri bilinen bir sebep ve kendilerinden sadır olduğu bilinen bir suç olmaksızın, **Hz. Âişe**'ye, ana-babasına ve onların akrabâ-i taallukatına eziyet vermektir ki, bu haramdır.

4) Bu gereksiz yere zarar vermeye yönelmektir. Halbuki akıl, bundan uzak kalmayı iktiza eder. Çünkü, iftira eden kimsenin doğru söylediği farz edilse bile, doğruluğuna mukabil mükâfat hak etmeyip, tam aksine hayasızlığı yaydığı için, o kimse ikâba müstahak olmuştur. Yalancı olması halinde ise, zaten o büyük bir cezaya müstahak olmuştur. Böylesi şey ise, aklın açıkça ve çok net bir biçimde, sakınılması gerektiğine dair hüküm verdiği şeylerdendir.

5) Bu, zamanı faydasız şeylerle zayi etmek, geçirmektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُ مَالَا يَعْنِيهِ *"Kişinin lüzumsuz şeyleri terk etmesi, onun Müslümanlığının güzelliğindendir"*[94] buyurmuştur.

94 **İbn Mace**, Fiten, 12 (2/1316); **Tirmizi**, Zühd, 11 (4558).

6) İnsanların güzel yönlerini ortaya koyup, çirkin taraflarını saklamak ve gizlemekte, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmak yatar. Nitekim Hz. Peygamber تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللهِ *"Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanın"* buyurmuştur. Binâenaleyh, bütün izahlar aklı başında bir kimsenin bir iftirayı duyduğunda onu söylememesini ve bu iftirayı söyleyip yaymaktan doğacak olan günahlardan alabildiğince kaçınması gerektiğini ifade eder.

Buna göre şâyet, "Daha nasıl "**levlâ**" ile "**kultüm**" fiilinin arası, zarf ile ayrılabilmiştir?" denilirse, biz deriz ki bunun faydası "Kişilere gerekli olanın, bu iftirayı duyar duymaz, onu konuşmaktan kaçınmak ve sakınmak olduğunu" ifade etmesidir.

Cenâb-ı Hakk'ın سُبْحَانَكَ هٰذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ *"Haşa, bu büyük bir iftiradır"* âyetine gelince, burada iki soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Burada "سُبْحَانَكَ" kelimesinin zikredilmesi nasıl uygun olabilir?

Buna birkaç yönden **cevap** verilebilir:

1) Bununla, o işin ne kadar büyük ve vahim olduğuna taaccüp etme manası kastedilmiştir. Bu kelime taaccüp manasında kullanılmıştır. Çünkü kişi ilginç şey gördüğünde onu yapandan dolayı Allah'ı tesbih eder (fe subhânellah) der. Daha sonra bu kelimenin kullanılışı çoğalmış, derken hakkında hayrete düşülen her şey hakkında istimâl olunagelmiştir.

2) Maksat, Nebisinin eşinin zinakâr olmasından Allah'ı tenzih etmektir.

3) "O, iftira eden gruba zulmetmeye razı olmaktan münezzehtir" demektir.

4) "O, bu zalim müfterilere azap etmemekten münezzehtir" demektir.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak onlar bunun yalan olduğunu kesinlikle bilmedikleri halde, onların, "bu büyük bir iftiradır!" demelerini onlara niçin vacip kılmıştır?

Cevap: Buna iki şekilde cevap verilir:

a) Onlar, bunun bir iftira olduğunu bilebilirlerdi, çünkü Hz. Peygamber'in hanımının bir fâcire, (zâniye) olması caiz değildir.

b) Söyleyenler kalpleriyle bunun olduğunu zannetmediklerine kesinlikle hükmettiklerinde, onların bu kesinliği ve katiyyeti haber vermeleri bir yalan olmuş olur. Bunun bir benzeri de *"Allah şahâdet eder ki, münafıklar yalancıdırlar"* (Münafikûn, 1) âyetidir.

Altıncı Nevi Edeb: Bir Daha Dedikoduya Girmeme

Altıncı çeşit, Cenâb-ı Hakk'ın,

يَعِظُكُمُ اللّٰهُ اَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهٖٓ اَبَدًا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَۚ ﴿١٧﴾ وَيُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِۜ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٨﴾

"Eğer siz iman eden (kimse)lerseniz böyle bir şeye hayatta bulunduğunuz müddetçe bir daha dönmenizi Allah haram kılıyor. Ve size âyetlerini açık açık bildiriyor. Allah, hakkıyla bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir" (Nûr, 17-18).

âyetinin beyan ettiği husus olup, bu da yasaklar koyan âyetlerdendir. Buna göre mana, "Artık, aynı şeye ömür boyu düşmeyesiniz diye, sayesinde bu günahın büyüklüğünü ve bunda "haddin", dünyada cezanın, ahirette de azâbın olduğunu öğrendiğiniz işte bu öğütlerle Allah size nasihat eder" şeklinde olur. Onların, ebedilikleri ise, hayatta kaldıkları ve mükellef oldukları müddettir. Bu ifadenin muhtevasına, hem bu iftirayı atan, hem de duyup da bunu yadırgamayan kimseler dahil olur. Çünkü her ne kadar bunu ilk defa söyleyen daha büyük günaha müstahak olsa dahi, bu iki kimsenin durumu (dinen) caiz olmayan şeyi yapmış olmaları bakımından eşittir, müsavidir... Böylece Cenâb-ı Hak, onlara öğrettiği bu davranış şeklinden maksadının, onların kendilerinden öncekilerin düştüğü hataya düşmemelerini sağlamak olduğunu beyan etmiştir. Burada birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Mu'tezile Cenâb-ı Hakk'ın اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *"Siz iman eden (kimse)lerseniz"* ifadesiyle, iftira etmemenin, imandan olduğuna; iftira fiiliyle birlikte de, kişide imanın kalmadığına istidlâl etmiştir. Çünkü, şarta bağlı olan şey, şart bulunmadığı zaman bulunmaz!..

Cevap: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"O uydurma haberi getirenler içinizden, yani ey mü'minler sizden bir zümredir"* (Nûr,1) ifadesiyle gelişir. Binâenaleyh bu ifade, kişinin iftira atmasının onu imandan çıkarmadığına delâlet eder. Binâenaleyh böyle bir çelişkinin bulunduğu sabit olunca, biz bu

âyeti, va'z u nasihatle öğütlenmeye ve kötü şeylerden sakınmaya teşvik etme manasına alırız.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle demiştir: "Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın, her ne kadar içlerinde itâat etmeyenler bulunsa dahi va'z u nasihatte bulunduğu herkesten gelecekte böylesi bir şeyden uzak kalmalarını istediğine delâlet eder. İşte bu açıdan bu âyet, her ne kadar isyan etseler dahi, herkesten, kendisine itaat etmeyi istediğine delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın "يَعِظُكُمُ اللهُ اَنْ تَعُودُوا" ifadesinin manası, "aynısına düşmeyesiniz diye" demektir. Bu ise, "irade"nin, istemenin delilidir.

Cevap: Bizim bu konudaki cevabımız, defalarca geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki يَعِظُكُمُ اللهُ *"Bir daha dönmenizi Allah haram kılıyor, öğütlüyor"* cümlesi sebebiyle Allah'ın "vâiz"diye adlandırılması caiz midir?

Cevap: Açık olan şey, Cenâb-ı Hak, tıpkı *"Rahman, Kur'ân'ı öğretti"* (Rahman, 1-2) âyetinden dolayı, "muallim" diye adlandırılamayacağı gibi, "vâiz" diye de adlandırılamaz.

"Ayât"ın Buradaki Anlamı

Cenâb-ı Hakk'ın وَيُبَيِّنُ اللهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ وَاللهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ *"Ve âyetlerini açık açık bildiriyor. Allah, hakkıyla bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir"* âyetine gelince, bu ifadede geçen "الْاٰيَاتِ" ifadesiyle kişinin sayesinde kendisine sımsıkı sarılması gerekli olan şeyleri öğrenip bileceği şeyler (deliller) kastedilmiştir.

Alîm ve Hakîm İsimlerinin Gereği

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisi alîm ve hakîm olduğu için, beyan etmesi gerekli olan şey ile, yine aynı sebepten dolayı itâat edilmesi vacip olan şeyleri tercih ettiğini açıklamıştır. Çünkü, böylesi alîm olmayan kimsenin teklifinin kabulü gerekmez. Zira bu kimse bazen, gereksiz şeyleri de emredebilir. Bir de mükellef (böylesi alîm olmayan) kimseye itaat ettiği zaman, o, onun kendisine itaat ettiğini bilemez. Bu durumda da itaatin bir faydası kalmazdı. Ama, bir kimse alîm olur da, fakat "hakîm-hikmetli ve hüküm sahibi" olmazsa, bu kimse de bazen, mükellefe uygun olmayan şeyleri emredebilir. Binâenaleyh mükellef kendisine itaat ettiğinde o, bazen itaat edeni cezâlandırır, isyan edeni mükâfatlandırır. Bu durumda da

yine, itaatin faydası kalmaz. Ama o kimse, hem alîm hem de hakîm olursa, böyle olan o kimse ancak uygun ve gerekli olanları emreder ve hak eden kimselerin cezasını da ihmal etmez. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak burada özellikle kendisinin bu iki sıfatını zikretmiştir. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

1) "**el-Hakîm**" uygun olmayanı yapmayan demektir. O, çirkin olanın çirkinliğini kendisinin de çirkin olan şeyden berî ve uzak olduğunu bilmesi halinde, böyle hakîm olur. Binâenaleyh bu demektir ki, el-Alîm vasfı el-Hakîm vasfı içinde mündemiçtir. Bu sebeple el-Hakîm vasfı zikredilince, el-Alîm vasfına lüzum kalmaz. Bu Mu'tezile'ye göredir. Ama, Ehl-i sünnet ve'l-cemâat görüşüne göreyse, hikmet sadece ilimdir. Bu sebeple el-Alîm ve el-Hakîm vasfının birlikte zikredilmesi sırf bir tekrâr olmuş olur.

Cevap: Bu, te'kîd manasına hamledilir.

2) Mu'tezile şöyle der: "Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, sırf alîm ve hakîm olmasından dolayı, O'nun açıklamalarının kabul edilmesinin gerekli olduğuna delâlet eder. Hakîm ise, çirkin iş yapmayan kimsedir. O halde bu demektir ki âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, çirkin şeylerin yaratıcısı olması halinde ise, Cenâb-ı Hakk'ın va'd ve vaîdine itimat edilemeyeceğine delâlet eder."

Cevab: Bize göre hakîm olan aynı zamanda alîmdir. Her türlü malumatı bildiği için, O'nun sözüne itimat etmek câizdir. Çünkü câhilin sözüne kesinlikle itimat edilemez.

3) Mu'tezile şöyle der: "Hak Teâlâ'nın *"Allah size âyetleri açık açık bildiriyor"* ifadesindeki "**leküm**" (size) kelimesi, "sizden dolayı, sizin için" demektir. Bu da Allahu Teâlâ'nın fiillerinin, birtakım sebeplere ve garazlara bağlı olduğunu gösterir. Bir de âyetteki "**leküm**" kelimesini, zâhiri manasına hamletmek câiz değildir. Çünkü buradaki maksat, onların bizzat kendileri değil, onların elde ettikleri faydalar, taatleri ve imanlarıdır. Böylece bu, Allahu Teâlâ'nın, herkesin iman etmesini istediğine delâlet eder."

Cevab: Cenâb-ı Hak, bu ifadesiyle o, bir başkasının yapması halinde bir maksat gözetme diye nitelendirilecek muameleyi onlara yaptığını kastetmiştir.

Yedinci Nevi Durum: Çirkini Yaymamak

Yedinci çeşit: Hak Teâlâ'nın şu âyetinin ifade ettiği husustur:

إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٩﴾

"Kötü sözlerin, iman edenlerin içinde yayılıp duyulmasını arzu edenler (yok mu?)... dünyada da, ahirette de onlar için pek acıklı bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz" (Nûr, 19).

Bil ki Hak Subhânehû ve Teâlâ, iftira edenlere onlardan bunu duyup dinleyenlere gerekli olan ceza ile, dinde kendisine tutunulması gereken âdâbı beyân edince, bu kötü sözün (ifk'in) yayılmasını arzu eden kimsenin, böylesi bir zem hususunda, tıpkı iftirada bulunan kimse ile onu duyup yadırgamayan kimsenin ortak ve müşterek olmaları gibi, müşterek olduğunu; bir de iftirada bulunan kimselere ortaya attıkları bu şeyden ötürü azabın (cezanın) gerekli olması gibi, fuhşun (kötü fiil ve sözün) mü'minler arasında yayılması arzusunu içlerinde saklayan kimselerin de ilahi azaba müstahak olacaklarını bildirmek için, *"Kötü sözlerin, iman edenlerin içinde yayılıp duyulmasını arzu edenler (yok mu?)"* buyurmuştur ki, bu da tıpkı, kişinin uzuvları ve sözleriyle Müslümanlara zarar vermemesinin farz oluşu gibi, mü'minler hakkında kalbinin hiçbir kötülük düşünmemesinin vâcip olduğuna da delâlet eder. Burada, şu şekilde birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"İşâ'a" yayılmak manasınadır. Nitekim ortak mülklerde birkaç kişinin payı olup, bunlar belirlenmediği zaman, "Bu akarda **şâ'î** bir sehim vardır" denilir. Yine halka mal olup, herkese ulaştığında شَاعَ الْحَدِيثُ "söz, şâ'yi oldu" denilir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, *"...arzu edenler"* ifadesinin zâhiri manasının umûmi olduğunda ve bu sıfatı taşıyan herkesi içine aldığında şüphe yoktur. Yine bu âyetin, **Hz. Âişe** (r.ah)'ye iftira etme hakkında nâzil olduğunda da şüphe yoktur. Fakat nazar-ı dikkate alınacak husus, sebebin hususiliği değil, lafzın umumiliği olduğu için, bu âyeti, zâhirine göre umumi manaya hamletmek gerekir. Hak Teâlâ'nın, *"İman edenlerin içinde..."* ifadesi de bu âyetin **Hz. Âişe**'ye atılan iftirasına tahsis edilmesinin câiz olamayacağına delâlet eden

şeylerdendir. Çünkü bu, çoğul bir ifadedir. Dolayısıyla eğer Cenâb-ı Hak bununla sadece **Hz. Âişe**'yi kastetmiş olsaydı, böyle ifade edilmesi caiz olmazdı.

Bunu **Hz. Âişe**'ye atılan iftiraya tahsis edenlere gelince, ki bu görüşte olanların bazıları bunu, bu fuhşun (kötü sözün) yayılmasına sa'y ü gayret gösterdiği için **Abdullah b. Übeyy**'e hamletmişlerdir, bunlar şöyle demişlerdir: "Âyetin manası, "Kötü sözlerin, yani zinânın, imân edenlerin içinde yani **Hz. Âişe** ve **Safvan** hakkında yayılıp duyulmasını arzu edenler, yani **Abdullah b. Übeyy** (yok mu?)..." şeklindedir" demişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: إِنِّي لَأَعْرِفُ قَوْمًا يَضْرِبُونَ صُدُورَهُمْ ضَرْبًا يَسْمَعُهُ أَهْلُ النَّارِ وَهُمُ الْهَمَّازُونَ اللَّمَّازُونَ الَّذِينَ يَلْتَمِسُونَ عَوْرَاتِ الْمُسْلِمِينَ وَيَهْتِكُونَ سُتُورَهُمْ وَيُشِيعُونَ فِيهِمْ مِنَ الْفَوَاحِشِ مَا لَيْسَ فِيهِمْ *"Ben, cehennemlikler tarafından sesi duyulacak (kadar şiddetli) bir vuruşla göğüslerine vuran, dövünen bir topluluk tanırım ki, bunlar Müslümanların saklı-gizli hallerini araştıran, gizli kusurlarını ortaya döken ve onların arasında, onlarda bulunmayan (asılsız) sözleri yayan hemz ve lemz yapanlar, gıybet edip, kaşgöz hareketleriyle istihzâ edenlerdir"*

Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: لَا يَسْتُرُ عَبْدٌ مُؤْمِنٌ عَوْرَةَ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ إِلَّا سَتَرَهُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ أَقَالَ مُسْلِمًا صَفْقَتَهُ أَقَالَ اللهُ عَثْرَتَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ سَتَرَ عَوْرَتَهُ سَتَرَ اللهُ عَوْرَتَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Bir mü'min, bir mü'minin ayıbını gizler, açığa vurmazsa, Allah da kıyamet günü onun kusurunu gizler (siler). Kim de bir Müslümanla alış-veriş yaparken, onun alış-verişten caymasını hoş karşılar, buna razı olursa, Allah kıyamet günü onun kusurlarını bağışlar, siler. Allah kıyamet günü onun kusurunu örter."*[95] Yine Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللهُ عَنْهُ *"Müslüman, elinden ve dilinden diğer Müslümanların kötülük görmediği kimsedir. Muhacir de, Allah'ın yasakladığı şeylerden hicret eden, onları yapmayan kimsedir"*[96]

Abdullah b. Ömer (r.a)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُزَحْزَحَ عَنِ النَّارِ وَيَدْخُلَ الْجَنَّةَ فَلْتَأْتِهِ مَنِيَّتُهُ وَهُوَ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ وَيُحِبُّ أَنْ يُؤْتَى إِلَى النَّاسِ مَا يُحِبُّ أَنْ يُؤْتَى إِلَيْهِ *"Cehennemden uzaklaşıp, cennete girmekten sevinç duyacak olan kimseye o, Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet ederken ve kendisine verilmesini arzu ettiği şeylerin diğer insanlara da verilmesini arzu ederken ölümü ona gelsin"*[97]

---

95 **Müslim**, Birr, 71 (4/2002); **İbn Mâce**, Ticâret, 26 (2/741).

96 **Buhari**, İmân, 4-5; **Müslim**, İmân, 64, 73 (1/65).

97 **Müslim**, İmâret, 46 3/1472, (Benzeri bir hadis)

Hz. Enes (r.a)'den de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لَا يُؤْمِنُ الْعَبْدُ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ مِنَ الْخَيْرِ *"Kul, kendisi için arzu ettiği iyi ve güzel şeyleri din kardeşi için de arzulamadığı müddetçe (tam) iman etmiş olmaz"*[98] buyurduğu rivâyet edilmiştir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Dünya Azabından Maksat**

Âlimler, âyette bahsedilen dünya azabının ne olduğu hususunda ihtilaf etmişler, bazıları bunun onlara uygulanan had cezası olduğunu söylerken, bazıları da bunun had cezası ile birlikte onlara Allah ve mü'minlerden gelen lanet ve düşmanlık olduğunu söylemişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s), **Abdullah b. Übeyy b. Selül, Hassân** ve **Mıstah**'a had cezası vurmuştur. **Safvan, Hassân** için pusuya yatıp, kılıcının tersiyle ona öyle bir vurdu ki, **Hassân** bu yüzden kör oldu. **Hasan el-Basrî:** "Bununla münafıklar kastedilmiştir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i üzmeyi istiyorlardı. Allah'ın Resûlü'nün üzülmesini isteyen ise kâfirdir. Bunların dünyevi azapları ise, çektikleri bu neticesiz zahmet ve mü'minlerle mücadele etmeleri için kendi taraftarlarına mal harcamalarıdır" demiştir.

Ebu Müslim de: "Bununla münafıklar kastedilmiştir. Çünkü bunu onlar arzuluyorlardı. Böylece Allahu Teâlâ, onları dünyada iken Hz. Peygamber'in elinde gerçekleşecek cihatla ortaya çıkacak bir azapla tehdit etmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Ey Peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla savaş, onlara karşı sert davran..."* (Tahrim, 9) buyurmuştur. Doğruya en yakın olan ise bu "azap" ile onların iftiraları sebebiyle hak ettikleri ceza, yani hadd-i kazif, lanet ve zem kastedilmiştir. Âyette bahsedilen ahiret azabına gelince, bunun hem kabir azabı, hem cehennem azabı olduğunda şüphe yoktur.

Hak Teâlâ'nın وَاللهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ *"Allah bilir, siz bilmezsiniz"* beyanının burada getirilmesi, çok güzel ve yerindedir. Çünkü kalpteki sevgi ve arzular gizlidir, görünmez. Biz onları ancak, sahibinde gördüğümüz birtakım ipuçları ve emarelerle anlayabiliriz. Fakat Allahu Teâlâ'ya hiçbir şey gizli değildir. Binâenaleyh bu, son derece caydırıcı ve tehdit edici bir ifadedir. Çünkü kalbinden o fuhşun (kötü fiillerin ve sözlerin) yayılmasını arzu eden kimse, bunu, elinden geldiğince bu arzusunu belli etmemeye çalışsa bile, Allahu Teâlâ'nın bundan haberdar olduğunu bilir. Zira Allahu Teâlâ'nın, onun gizlediği bu arzu ve isteğini bilmesi, tıpkı onun açıktan yapıp söylediği şeyleri bilmesi gibidir. Allah ona ne kadar ceza verileceğini de bilir.

98 **Buhari**, İmân, 7; **Müslim**, İmân, 71-72 (1/67-68).

BEŞİNCİ MESELE: **Kalbin Ameli**

Bu âyet, büyük bir günahı işlemeye azmetmenin bile, büyük günah olduğuna; keza fısk ve fucûru istemenin de bir fısk olduğuna delâlet eder. Çünkü Allahu Teâlâ bu tehdidini fuhşun (kötü fiil ve sözlerin) yayılmasını kalben istemeye bağlamıştır.

ALTINCI MESELE

Cübbâi şöyle der: "Bu âyet, attığı iftiradan ötürü tevbe edip, pişman olmayan herkesin, devamlı bir azaba müstahak olması bakımından, mükâfatının olamayacağına delâlet eder ki bu da, o kimsenin ikâbın zıddı olan mükâfatı hak etmesine mânidir. İşte bu açıdan âyet, biz (Mu'tezile'nin), ilâhi vaîdler hususundaki görüşümüzün doğruluğuna delâlet eder."

Bil ki **Cübbâi**'nin bu sözünün neticesi de, yine amellerin habtı (boşa gitmesi) meselesine varıp dayanır ki, bu hususta açıklama ve cevaplarımız daha önce geçti.

YEDİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle der: "Allahu Teâlâ, fuhşun (kötü söz ve fiilin) yayılmasını için için arzu edenleri alabildiğine zemmetmiştir. Dolayısıyla eğer kulların fiillerini yaratan, Allahu Teâlâ olmuş olsaydı, bu fuhşun yayılmasını arzu eden de O olmuş olurdu. Bu sebeple bunun yayılmasından ötürü zemmi hak edenin de o olması gerekirdi. Çünkü bu yayma işini yapan, (yaratan olması bakımından) başkası değil O'dur." Buna cevabımız da daha önce geçmişti.

SEKİZİNCİ MESELE

Ebu Hanife (r.h) şöyle der: "Fısk ve fücurda bulunan konuşturulmaz, yaptığını anlatması istenmez. Çünkü onu konuşturmak, fuhşu yaymak demektir. Bu ise haramdır."

Sekizinci Nevi: Allah'ın Lütfu

Sekizinci çeşit, Hak Teâlâ'nın şu âyetinde ifade ettiği hususdur:

وَلَوْلَا فَضْلُ اللهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللهَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٢٠﴾

"Ya üzerinde, Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasaydı... Ya gerçekten Allah raûf ve rahîm olmasaydı (haliniz nice olurdu)" (Nûr, 20).

Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu ifadenin cevabı mahzuftur. Cenâb-ı Hak sanki, "Eğer böyle olmasaydı, helâk olurdunuz, yahut Allah size azap eder ve kökünüzü kazırdı. Fakat O raûf ve rahîmdir" demek istemiştir. **İbn Abbas** (r.a), bu âyetin **Hassân, Mistah** ve **Hamne**'ye bir hitap olduğunu söylemiştir. Âyetin, hitabının bütün mü'minlere, genel olması da mümkündür.

2) Bunun cevabı, bundan sonra gelen âyetteki, *"İçinizden hiçbiriniz ebediyyen temize çıkmazdı"* ifadesidir.

3) Bunun cevabı, "Hiç şüphesiz o zaman, fuhuş (kötü söz) yayılır ve zarar büyürdü" şeklindedir. Bu, **Ebu Müslim**'in görüşüdür. Doğruya en yakın olan, bunun cevabının mahzûf olmasıdır. Çünkü Hak Teâlâ'nın daha sonraki, *"Eğer üzerinizde Allah'ın fazl u rahmeti olmasaydı, içinizden hiçbiriniz ebediyen temize çıkmazdı"* (Nûr, 21) âyeti, sanki birincisinden yani bu âyetten ayrı gibidir. Dolayısıyla bunun, hele de araya başka bir söz girmişse, birincisinin cevabı olması gerekmez. Buna göre âyetten kastedilen mana, "Eğer Cenâb-ı Hakk'ın, geriye bırakmak, zaman tanımak, telafi etmek imkanı verme gibi nimetleri olmasaydı, onlar helâk olurlardı. Fakat O, re'fet ve merhametinden ötürü, insan kendi aleyhine suç işlese dahi, insan için uygun olanını yapmayı geri bırakmaz" şeklindedir.

Dokuzuncu Nevi Emir: Şeytana Uymayın

Dokuzuncu çeşit: Hak Teâlâ'nın şu âyetinde ifade ettiği hususdur:

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۚ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَاِنَّهُ يَاْمُرُ بِالْفَحْشَآءِ وَالْمُنْكَرِۜ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكٰى مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ اَبَدًاۙ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُزَكِّى مَنْ يَشَآءُۜ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢١﴾

"Ey iman edenler, şeytanın adımları ardınca gitmeyin. Kim şeytanın adımlarına uyarsa, şüphesiz ki o, kötülüğü ve gayr-ı meşrûyu emreder. Eğer üzerinizde Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasaydı, içinizden hiçbiriniz, ebediyyen temize çıkmazdı. Ancak Allah, dilediğini temize çıkarır. Allah semî' ve alîmdir" (Nûr, 21).

"**Hutuvât**" kelimesi, tî'nın zammesi ve sükunu ile, "**hutvât**" ve "**hutuvât**" şeklinde okunur. "**Hutvât**", "**hatve**" kelimesinin çoğulu olup,- خَطَا الرَّجُلُ - خَطْوًا - يَخْطُو"Adam yürüdü, adım attı" ifadesindendir. Binâenaleyh bunun müfredini söylemek istediğinde, ilk harfi meftuh olarak, "**hatve**" (adım); cemisini söylemek istediğinde, ya ilk harfi meftuh olarak "**hatavât**", ya da ilk harfi mazmûm olarak, "**hutuvât**" dersin ki bununla hal, harekât ve gidişât kastedilmiştir. Buna göre mana, "Şeytanın izlerine tâbi olmayın, onun bastığı yerlere basmayın ve bu iftiraya, bunu dile dolamaya ve fuhşun (kötü söz ve fiillerin) mü'minler arasında yayılmasına önem verip, gayret etmek hususunda, onun peşinden gitmeyin" şeklindedir. Allahu Teâlâ bunu her ne kadar mü'minlere tahsis etmiş ise de, bu bütün mükellefler için bir yasaktır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Kim şeytanın adımlarına uyarsa, şüphesiz ki o, kötülüğü ve gayr-ı meşrûyu emreder"* buyurmuştur. Bütün mükelleflerin bundan men edildikleri ise malumdur. Biz, Cenâb-ı Hakk'ın bu hususu mü'minlere tahsis ettiğini söyledik. Çünkü Allahu Teâlâ, mü'minleri, eğer şeytana uyarlarsa, *"Kim şeytanın adımlarına uyarsa"* ifadesiyle tehdid etmiştir. Bu ifadenin zâhiri ise, mü'minlerin şeytana tâbi olmayacaklarını göstermektedir. Eğer bununla kâfirler kastedilmiş olsaydı, o zaman şüphesiz onlar şeytana zaten uymuşlardı. Binâenaleyh Allah iftira eden o kimselere, gerekli tehdidi yapınca, durumları tıpkı onlarınki gibi olmasın diye ve günahtan alabildiğine kaçınsınlar için, özellikte mü'minleri zikrederek onları terbiye etmiştir.

"**Fahşâ**" ve "**fâhişe**" aşırı çirkin ve kötü olan şey demektir. "**Münker**" ise, insan tabiatının hoşlanmadığı, nefret ettiği ve beğenmediği şeydir.

Hak Teâlâ'nın, وَلَوْلَا فَضْلُ اللهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكٰى مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ اَبَدًا *"Eğer üzerinizde Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasaydı, içinizden hiçbiriniz, ebediyyen temize çıkmazdı"* buyruğuna gelince, **Ya'kub** ve **İbn Muhaysin,** buradaki fiili, şedde ile, "مَا زَكّٰى" şeklinde okumuşlardır. Bil ki, "**zeki**" Allah'a itaat hususunda "rızâ" mertebesine ulaşmış kimsedir. Arapçada "زَكَى الزَّرْعُ " (ekin gelişti, olgunlaştı) denilmesi de bu manadadır.

Binâenaleyh mü'min, dini hususlarda, Allah'ın râzı olacağı "salah" noktasına vardığında "zeki" adını alır. Zeki, ancak zeki olana denir. Bu tıpkı, hidâyeti bırakan kimseye, mutlak olarak, "Allah ona hidâyet etti" denilmeyip, "Allah ona hidâyet etti, ama o hidâyete ermedi" denilmesi gibidir.

Âlimlerimiz, kulun fiillerinin yaratılması meselesinde, Hak Teâlâ'nın, *"Ancak Allah dilediğini zeki kılar, tezkiye eder, temize çıkarır"* âyetini delil getirerek şöyle demişlerdir: "Tezkiye, tıpkı tesvid (kara kılmak) ve tahmir (kızartma) kelimeleri gibidir. Nasıl ki tesvid, karalığı meydana getirmek demek ise, tezkiye de zekayı yerinde meydana getirmektir." **Mu'tezile** ise şöyle demiştir: "Burada şu iki te'vil yapılabilir:

1) Tezkiye Allah'ın lutûf fiillerini yapması manasına alınır.

2) Bu, kulun zeki olduğuna hükmetmektir. "Âlimlerimiz, buna karşı "Bu iki izah da, âyetin zâhirinin hilafınadır" demişlerdir.

Biz, Mu'tezile'nin bu iki görüşünün yanlış olduğuna aklî deliller de getirebiliriz: Birinci görüşlerinin yanlış olduğuna şunlar delâlet eder:

1) Lütûf fiileri, bir dâî (sebep) tercihinde bulunur mu, bir sebep ister mi istemez mi? Eğer onu istemezse, onun bununla alakası olmaz, dolayısıyla lütuf olmaz. Eğer isterse, tercih isterse, bu durumda mutlaka tercih edenin, bir vucûb noktasına varıp dayanmış olması gerekir. Çünkü bu kadar bir tercihin bulunmasıyla o fiilin meydana gelişi ya imkansızdır, ya mümkindir, ya da vâciptir. Eğer imkansız olursa, o tercih "dâî" (sebep) değil, "mâni" olur. Eğer olması ve olmaması eşit olursa, olmasının farzedilmesinden dolayı bir muhalin meydana gelmediği her mümkinin, bazen olduğu, bazen olmadığı farzedilir. Olduğu vaktin, olmadığı vakitten ayrılması işi de, ya kendisine bir kaydın eklenmesine dayanır, ya da dayanmaz. Eğer dayanırsa, "müreccih", bu kayd ve şartın eklenmesinden sonra meydana gelen toplamın kendisi olmuş olur. Böylece de ilk önce bulunan şey, tek başına müreccih olmuş olmaz. Yok eğer buna dayanmazsa, o zaman o iki vakitten birisinin oluşa, meydana gelişe, diğerinin de olmamaya meydana gelmemeye tahsis edilmesi, müreccih bulunmadan, mümkinin tercihi olur ki bu imkansızdır. Fakat lütûf fiilinin, kendisinin müreccih ve mûcib olması halinde onun fâili, lütfedilen şeyin de fâili olmuş olur. Binâenaleyh böylece Cenâb-ı Hak, kulun fiilinin fâili olmuş olur.

2) Allahu Teâlâ *"Ama Allah dilediğini tezkiye eder"* buyurup tezkiyeyi, dilemesi şartına bağlamıştır. Halbuki lütuf fiili (sizce?) vâcibtir. Vacip ise, dileme şartına bağlı olmaz.

3) Allahu Teâlâ, tezkiye işini fazlı ve rahmeti şartına bağladı. Halbuki (sizce?) lütuf fiillerinin yaratılması vâciptir. Binâenaleyh lütuf fiilleri, fazl-ı ilahi ve rahmet-i ilahiyye şartına bağlı olmaz."

Mu'tezile'nin ikinci izahlarına, yani "Allahu Teâlâ bu ifade ile, "Allah o kulun zeki olduğuna hükmetmiştir" manası kastedilmiştir" şeklindeki izahlarına gelince, (size göre) bu da vâciptir. Çünkü eğer Cenâb-ı Hak buna hükmetmiş olsaydı, bu bir yalan olurdu. Halbuki Allah'ın yalan söylemesi imkansızdır. Dolayısıyla bu, daha nasıl ilâhi irâde (dileme) şartına bağlanabilir. Dolayısıyla Hak Teâlâ'nın, *"Ama Allah dilediğini tezkiye eder, temize çıkarır"* ifadesinin, bu konuda yani kulların fiillerinin yaratılması meselesinde, bir nass olduğu sabit olur.

Âyetteki وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ *"Allah semî' ve alimdir"* cümlesi, "O, sizin bu iftiraya dair veya Âişe'nin berî (temiz) olduğuna dair bütün sözlerinizi duyar, fuhşun (kötü söz ve fiillerin) mü'minler arasında yayılmamasına veya yayılmasına dâir arzu ve isteklerinizi bilir. Durum böyle olunca, O'na isyan etmekten kaçınmak gerekir" demektir.

İmkân Sahiplerinin İnfakı

وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۖ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا ۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢﴾

"Sizden, fazilet ve servet sahibi olanlar, akrabasına, yoksullara, Allah yolunda hicret edenlere vermede kusur etmesinler, affetsinler, aldırış etmesinler. Allah'ın size mağfiret etmesini sevmez misiniz. Allah, gafûr ve rahîmdir" (Nûr, 22).

Nüzul Sebebi

Bil ki Allahu Teâlâ daha önce de bahsettiğimiz gibi iftirâ edenleri, onların sözlerine itibar edenleri (geçen âyetlerle) terbiye ettiği gibi, artık **Mistah**'a (kızı **Âişe**'ye iftira ettiğinden dolayı), bir daha infak (yardım) etmeyeceğine yemin ettiğin için, **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'i eğitip, terbiye etmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Âyet, **Hz. Ebu Bekir** (r.a) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü o artık **Mistah**'a infâk etmeyeceğine yemin etmişti. **Mistah** ise, onun teyzesi oğlu olup, elinde yetişmiş bir yetimdi. **Hz. Ebu**

Bekir, hem **Mistah'**a, hem de onun yakınlarına yardım ediyordu. İfk ile ilgili âyet inince, **Hz. Ebu Bekir** (r.a) onlara, "Kalkın, defolun. Artık ne siz bendensiniz, ne de ben sizdenim. Hiçbiriniz artık yanıma yaklaşmayın" dedi. Bunun üzerine **Mistah:** "Allah aşkına, İslâm aşkına... Akrabalık ve sıla-i rahim hatırına bizi başkalarına muhtaç etme. İşin başında bizim bir günahımız yoktu" deyince, **Hz. Ebu Bekir** (r.a) ona: "Konuşmadıysan da, güldün" dedi. **Mistah:** "Bu, **Hassan'**ın sözüne şaşmamdan dolayı idi, yoksa bir gülme (sevinç) değildi" dedi ise de, **Hz. Ebu Bekir** (r.a) onun bu mazeretini kabul etmeyerek, "Haydi gidin, uzaklaşın. Çünkü Allahu Teâlâ sizin için bir mazeret bildirmedi ve bir çıkış kapısı göstermedi" dedi.

Bunun üzerine onlar, nereye gideceklerini, kime baş vuracaklarını bilemez bir şekilde çıktılar. Derken Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'e, Allahu Teâlâ'nın onları kovmamasını emreden bir âyet indirdiğini haber vermek üzere, ona bir adam gönderdi. **Hz. Ebu Bekir** (r.a), haberi alır almaz, tekbir getirdi ve buna çok sevindi. Hz. Peygamber (s.a.s) ilgili âyeti, ona okudu. Hz. Peygamber (s.a.s), *"Allah'ın size mağfiret etmesini sevmez misiniz?"* âyetine gelince, o: "Evet, Ya Rabbi beni affetmeni can-u gönülden arzu ederim" deyip, yaptıklarından vazgeçti. Evine gidince, **Mistah** ve yakınlarına haber salıp, onları kabul edeceğini bildirerek, "Allah'ın indirdiği hüküm başım gözüm üstüne... Size yaptığımı ve söylediğimi, Allah size gazap ettiğini (önceki âyette) bildirdiği için yapmıştım. Fakat Allah sizi affedince, size merhaba hoş geldiniz" diyorum dedi ve **Mistah'**a daha önce yaptığı yardımın iki mislini yapmaya başladı. Bu konuda bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, Hak Teâlâ'nın وَلَا يَأْتَلِ *"Kusur etmesin"* ifadesiyle ilgili, şu izahı yapmışlardır:

Meşhur olan izaha göre, bu ifade "Bir kimsenin yemin etmesi manasına gelen "اِئْتَلَى" fiilinden olup, bu da "اَلْأَلِيَّةُ" mastarından, ifti'al vezni üzeredir. Buna göre âyetin manası, "yemin etmesin" şeklindedir. Ebu **Müslim:** "Bu, şu iki sebepten ötürü, zayıftır:

1) Bu izaha göre âyetin zâhiri, vermeye (infâka) yemin etmekten men etme manasına geldiği halde, bu te'vili yapanlar, vermeyi terk etmeye dâir yeminden menetmeyi kastetmişlerdir. Bu te'vili yapan ise, olumsuzu, olumlunun yerine koymuş; nehyedileni emredilen gibi kılmıştır.

2) Arapçada, "اَفْعَلْتُ" yerine "اِفْتَعَلْتُ" vezninin kullanılması nâdirdir, "اِفْتَعَلْتُ" ancak, "فَعَلْتُ" yerinde kullanılır. Burada "**elye**" mastarından olan "اَلَيْتُ" fiili, "اِفْتَعَلْتُ" yerine kullanılabilir. Binâenaleyh "فَعَلْتُ" yerine "اَفْعَلْتُ" denilemez. Bu, tıpkı "اَلْزَمْتُ" yerine "اِلْتَزَمْتُ ؛ اَعْطَيْتُ" yerine de "اِعْتَطَيْتُ" denilmemesi gibidir. Hem sonra "يَأْتَلِ"nin aslı "يَأْتَلِى"dir. Cezmden ötürü, yâ harfi düşmüştür. Çünkü bu nehy-i gâibdir. Bu, senin "مَا اَلَوْتُ فُلَانًا نُصْحًا" Falancadan nasihatimi esirgemedim" ve "لَمْ آلُ فِى اَمْرِى جُهْدًا" İşimde gayretimi esirgemedim, kusur etmedim" şeklindeki sözündendir. Binâenaleyh "لَا يَأْلِ" ile "لَا يَأْتَلِ" aynı manaya olup, maksat, "Onlara iyilik etmede, kusur etmeyin" demektir. Çoğu kez "اِفْتَعَلْتُ" vezni "فَعَلْتُ" yerinde kullanılır. Nitekim sen "اِكْتَسَبْتُ" ve "كَسَبْتُ " (kazandım) yine "صَنَعْتُ" ve "اِصْتَنَعْتُ" (yaptım) "رَضِيتُ" ve "اِرْتَضَيْتُ" (râzı oldum) dersin. Doğru olan birincisi değil, ikinci izahtır" demiştir, bu izahın **Ebu Ubeyde** tarafından yapıldığı da rivâyet edilmiştir.

Zeccâc birinci hususa şu şekilde **cevab verir:** Yeminlerde çoğu kez hazif olmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah'a olan yeminlerinizi iyilik etmenize engel kılmayın"* (Bakara, 224) buyurmuştur, yani "iyilik etmemek için engel yapmayın" demektir. **İmriü'l-Kays** da:

فَقُلْتُ يَمِينَ اللهِ أَبْرَحُ قَاعِدٌ وَلَوْ قَطَعُوا رَأْسِى لَدَيْكِ وَاَوْصَالِى

"Bunun üzerine ben de, "Allah'a yemin ederim ki, senin uğruna (ey sevgili) başımı ve bütün eklemlerimi dahi kesseler, ayrılmayacağım" dedim." Yani "ayrılmam" demektir.

Ebu Müslim'in ikinci açıklamasına da şöyle cevap vermişlerdir: **"Ebu Müslim**'den önce yaşamış olan bütün müfessirler, bu ifadeyi *"yemin etme"* manasına almışlardır. Onların tek tek her birinin görüşü Arapçada bir hüccettir. Ya hepsinin müttefik olduğu görüş ne olur... **Hasan el-Basrî'nin** bu kelimeyi "وَلَا يَتَأْلِ" şeklinde okuyuşu da bu görüşü destekler.

***İKİNCİ MESELE:* Fazl Sahibinden Maksat**

Müfessirler, âyetteki "ulu'l-fazl" (fazilet sahibi) ifadesiyle **Hz. Ebu Bekr**'in kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra, **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'in, insanların en faziletlisi olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü bu âyette bahsedilen fazilet ya dünyevî, ya dînîdir. Dünyevî olamaz. Çünkü Allahu Teâlâ bunu, onu medh sadedinde zikretmiştir. Allahu Teâlâ'nın dünyevî şeylerden ötürü medh ü senâ etmesi câiz değildir. Bir de eğer bu dünyevî bir fazilet olsaydı, âyetteki "ve servet (sahibi)" ifadesi, lüzumsuz bir tekrar olmuş olurdu. Böylece bundan muradın, dînî

fazilet olduğu kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh eğer başka bir kimse, dînî açıdan mertebe bakımından **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'in dengi olmuş olsaydı o zaman **Hz. Ebu Bekir** "fazilet sahibi" olmuş olmazdı. Çünkü müsâvi olan, fâzıl (fazlalığı-üstünlüğü) olan olamaz. Binâenaleyh Hak Teâlâ, **Hz. Ebu Bekir**'e mutlak olarak bir fazilet (üstünlük) ünvanı verip, bunu şu veya bu şahısla kayıtlamayınca **Hz. Ebu Bekir**'in, mahlûkatın en efdali olması gerekmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in mahlûkatın en efdali oluşu, bu genel hükmün dışındadır. Başkaları hakkında ise bu genel hüküm câridir.

İmdi eğer, "Müfessirlerin, bu âyetin **Hz. Ebu Bekr**'e has olduğunda müttefik olduklarını kabul etmiyoruz?" denilirse, biz deriz ki: Tefsir ve hadis kitaplarını okuyan herkes, bu âyetin **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'le ilgili oluşunun, tevâtür derecesine ulaştığını görür. Dolayısıyla birisi bu tevâtürü kabul etmeyecek olsa, hiçbir tevâtürü kabul etmez. Hem sonra bu âyet, kastedilenin, insanların en efdali olduğuna delâlet etmektedir. Ümmet-i Muhammed ise bu ümmetin en efdalinin, **Hz. Ebu Bekir** veya **Hz. Ali** olduğunda müttefiktirler. Öyleyse, bununla **Hz. Ali** (r.a)'nin kastedilmediğini ispat edersek, bununla **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'in kastedildiği kendiliğinden ortaya çıkmış olur.

Şu iki sebepten ötürü bununla **Hz. Ali**'nin kastedilmediğini söylüyoruz:

1) Bu âyetin, hem öncesi hem sonrası **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'in kızı **Hz. Âişe** (r.ah) ile ilgilidir. Binâenaleyh arada, **Hz. Ali**'den bahsedilmesi, (üslup bakımından) uygun düşmez.

2) Allahu Teâlâ, buradaki kimseyi, "Servet sahibi" olarak nitelemiştir. **Hz. Ali** ise, henüz o zaman servet sahibi değildi. Böylece bundan muradın, kesinlikle **Hz. Ebu Bekir** olduğu sabit olur.

Bil ki Allahu Teâlâ bu âyette, **Hz. Ebu Bekir**'in dînî bakımdan çok yüce bir mertebe de bulunduğuna delâlet eden, şu dikkate değer sıfatlarla nitelemiştir:

a) Hak Teâlâ ondan cemî sîgasıyla bahsetmiştir. Bir kimseden cemî sîgasıyla bahsetme, o kişinin durum, mertebe ve şerefinin yüksek olduğuna delâlet eder. Bu mesele, *"Muhakkak ki zikri biz, evet biz indirdik"* (Hicr, 9) ve *"Muhakkak ki biz sana, kevseri verdik"* (Kevser, 1) âyetlerinde olduğu gibidir. Binâenaleyh, şimdi sen Cenâb-ı Hakk'ın onca azametine rağmen, kendisinden çoğul sîgasıyla bahsettiği o kimsenin kıymetinin nasıl yüce ve üstün olacağına bir bak!...

b) Allahu Teâlâ, **Hz. Ebu Bekir**'i mutlak manada, bunu herhangi bir şahısla kayıtlamaksızın, "fazilet sahibi" diye tavsif etmiştir. "Fazl" kelimesinin içinde, "ifdâl" yani lütfetme de vardır. Binâenaleyh bu ifade, **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'in, mutlak anlamda fâdıl olması gibi, mutlak anlamda lütfa mazhar kılan olmasına da delâlet eder.

c) "İfdâl" üstün kılma, karşılık olmadan, olması gerekli olanı ifade eder. Binâenaleyh, kendisini öldürmek isteyen kimseye bıçak bağışlayan kimse, "mufaddıl-lütfeden" diye tavsif edilmez. Çünkü bu kimse, uygun olmayan şeyi vermiştir. Ama bir kimse birisine, ister maddi isterse medih ya da övgü bakımından olsun, yararlanması için bir şey verirse, bu kimseye "müstefîz" yani "lütfu ve ihsanı bol olan" denilir. İşte, Allahu Teâlâ da, **Hz. Ebu Bekir**'i bu şekilde vasfederek, *"Halbuki çok sakınan, malını (Allah nezdinde sırf) temizlenmek için veren o ateşten uzaklaştırılacaktır. Onun nezdinde bir kimsenin (Allah tarafından) mükâfat edilecek hiçbir nimeti yoktur. O, (bunu) sırf o çok yüce Rabbinin rızasını aramak (için yapmıştır).."* (Leyl, 17-20) buyurmuştur. **Hz. Ali** hakkında ise, *"Biz, size ancak Allah rızası için, yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür istemeyiz. Çünkü biz Rabbimizden, o asık suratlı çetin günden korkarız"* (İnsan, 9-10) buyurmuştur. O halde bu demektir ki **Hz. Ali,** ilahi cezadan korktuğu için vermiş, **Ebu Bekir** ise, sadece Rabbinin rızasını talep ettiği için vermiştir. Binâenaleyh, **Hz. Ebu Bekir**'in derecesi daha yüksektir. O halde, **Hz. Ebu Bekir**'in "ifdâl" yani lütfetmedeki derecesi daha mükemmel ve daha tam olmuş olur.

d) Cenâb-ı Hak, *"Sizden, fazilet ve servet sahibi olanlar"* buyurmuştur. Bu ifadede yer alan "**min**" kelimesi "temyiz" ifade eder. O halde bu demektir ki, Cenâb-ı Hak, **Hz. Ebu Bekir**'i fazilet sahibi olma vasfı ile diğer mü'minlerden temyiz edip ayırmıştır. Kendisiyle, ayrılık ve mümtaz kılınmanın meydana geldiği vasfın ise, başkasında bulunması imkansızdır. Aksi halde bu vasıf onu, bizatihi ortaya koymuş olamaz. Binâenaleyh bu, bu sıfatın başkasında değil, sadece onda bulunduğuna delâlet eder...

e) Âyetteki "**fadl**" kelimesini Allahu Teâlâ'nın, "ona itaat etmek" ve ona "hizmet etmek" manasına; "اَلسَّعَةُ" (se'a) kelimesini de Müslümanlara iyilikte bulunmak, lütfetmek ve ihsanda bulunmak manasına hamletmek mümkündür. Bu manaya alınması halinde, **Hz. Ebu Bekir,** Allah'ın emrine ta'zim etmek ve Allah'ın yarattıklarına şefkat duyma, gibi iki vasfı da bir arada bulundurmuş olur ki, bu iki vasıf sıddıklar mertebesinin en yüksek derecesidir. Böyle olan herkesle ise, Allah beraberdir. Zira Allah,

"Çünkü Allah, hiç şüphesiz müttakilerle, bir de daima iyilik edenlerin kendileriyle berabedir" (Nahl, 128) buyurmuştur. İşte **Ebu Bekir**'in bu iki vasfı haiz olmasından dolayı ona Allah, *"Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir"* (Tevbe, 40) ifadesiyle hitap etmiştir.

f) İnsanlar, ancak çok cömert ve eli açık olduğu zaman, "genişlik" (السِّعَةُ) vasfıyla nitelenirler. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ *"İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır"* buyurmuştur. Binâenaleyh bu ifade, **Hz. Ebu Bekir**'in bu açıdan da, insanların en hayırlısı olduğuna delâlet etmiştir. **Hz. Ebu Bekir** (r.a), her şey hususunda çok cömert ve eli açıktı. Hz. **Ebu Bekir** Müslüman olunca, o gün sabah erkenden, kendisi vasıtasıyla Müslüman olmalarını müteakip **Osman İbn Affan, Talhâ, Zûbeyr, Sa'd İbn Ebî Vakkas** ve **Osman İbn Mazûn**'u **Hz.** Peygamber'e getirmesi de, onun cömertliğindendir. **Hz Ebu Bekir** dünyevî hususunda cömertlikle meşhur olduğu gibi dînî konuları öğrenme ve onlara irşadda bulunma gibi her sahada da meşhurdur. Böylece onun "ehl-i sea" (genişlik ehli, cömert)dan olmakla vasfedilmesi onun için uygun ve yerinde olmuştur.

Hem, farzedelim ki insanlar, **Hz. Ebu Bekir**'in, **Hz. Ali**'den önce mi sonra mı Müslüman olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ancak ne var ki Müslümanlar **Hz. Ali** Müslüman olunca onun, insanları Hz. Muhammed'in dinine davetle meşgul olmadığı, ama **Hz. Ebu Bekir**'in ise bu davetle meşgul olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh **Hz. Ebu Bekir,** Hz. Muhammed (s.a.s)'in dinine davetle meşgul olan ilk insan olmuş olur. Dindeki derecelerin en yücesinin dine davet etme olduğu hususunda ise, şüphe bulunmamaktadır. İşte bu açıdan da, Hz. Peygamber'den sonra **Hz. Ebu Bekir**'in, insanların en üstünü olması gerekir. Bir de Hz. Peygamber (s.a.s), مَنَ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهُ اَجْرُهَا وَاَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا اِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ *"Kim güzel bir çığır açarsa, ona kendi mükâfatı ile beraber, kıyamete kadar o işi yapanların mükâfatlarının bir misli verilir"* buyurmuştur. Binâenaleyh, Allah'a davet eden herkesin mükâfatının bir mislinin de **Ebu Bekir** için olması gerekir. Böylece bu da, işte bu açıdan **Hz. Ebu Bekir**'in üstünlüğüne delâlet eder.

g) Akrabanın zulmü, daha zordur. Nitekim şair,

وَظُلْمُ ذَوِى الْقُرْبَى اَشَدُّ مَضَاضَةً عَلَى الْمَرْءِ مِنْ وَقْعِ الْحُسَامِ الْمُهَنَّدِ

"Kişiye akrabalarının zulmetmesi mühenned (keskin) kılıcın kesmesinden daha çok elem verici ve acı gelir" demiştir. Hem, insan başkasına

iyilikte bulunup, o başkası da o kimseye kötülükle mukabele ettiğinde, bu kötülük o kimseye, yabancıdan gelen bir kötülükten daha ağır gelir. Bu her iki husus (iyilik yapılma ve akraba olma) da, **Mistah** hakkında söz konusudur. Ama o, bir bakıyoruz ki. **Hz. Ebu Bekir**'e, işte bu eziyet vermelerin en büyüğü olan böyle bir eziyette bulunmuştur. O halde, bu zarar ve eziyetin, **Hz. Ebu Bekir**'in kalbine ne denli saplandığına bak. Sonra da dön, Cenâb-ı Hak, **Ebu Bekir**'e, **Mıstah**'tan lütfunu kesmemesini, onu sürdürmesini emredince, onun da hemen bu emri yerine getirmesine bir bak. İşte bu, en büyük cihatlardandır. Bunun, kâfirlerle savaşmadan daha zor olduğunda şüphe yoktur. Çünkü bu, nefisle yapılan bir cihattır. Beriki ise, kâfire karşı yapılan cihattır. Nefisle yapılan cihat ise, daha zordur. İşte bundan dolayı Hz. peygamber (s.a.s) رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْاَصْغَرِ اِلَى الْجِهَادِ الْاَكْبَرِ *"Küçük cihattan büyük cihada döndük"*[99] buyurmuştur.

Allahu Teâlâ, **Hz. Ebu Bekir**'e bunu emredince, onu, *"fazilet ve servet sahibi"* ifadeleriyle vasfetti. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Sen, onun kötülüğüne herhangi bir şeyle mukabelede bulunmayacak kadar üstün; ve sen, dünyaya kıymet vermeme itibariyle de, gönül itibariyle çok çok zenginsin... Binâenaleyh, senin fazlına ve gönül genişliğine, **Mıstah**'tan sadır olan o kötülük sebebiyle ona olan lütfunun kısmen, senin fazlına ve gönül genişliğine yakışmaz" demek istemiştir. Bu tür hitabın, onun din bakımından son derece bir üstünlüğe ve dereceye varmış olduğuna delâlet edeceği malumdur.

h) Bu ifadelerin başındaki elif-lâmlar umûm ifade ederler. O halde, "اَلْفَضْلُ" ve "اَلسَّعَةُ" kelimelerinin başındaki elif-lâmlar bütün fazl ve genişliğin **Hz. Ebu Bekir** için olduğuna delâlet ederler. Nitekim, derece bakımından bütün âlimler gibi olduğuna, onun dışında kalanların ise bir yok mesabesinde olduğu manasında, فُلَانٌ هُوَ الْعَالِمُ "Falanca var ya, âlim odur işte" denilir. Bu ise, büyük bir şeref ve büyük bir derecedir.

i) Cenâb-ı Hakk'ın وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا *"affetsinler, aldırış etmesinler"* ifadeleri hususunda şu izahlar yapılmıştır.

1) Affetmek takvânın emâresidir. En çok affeden en fazla müttaki olandır. Böyle olan ise, en üstün olandır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah katında en üstün olanınız, en müttaki olanınızdır"* (Hucurât, 13) buyurmuştur.

99 **Keşfu'l-Hafâ**, 1/424

2) Afv ve ittikâ, birbirinden ayrılmayan iki vasıftır. İşte bundan dolayı bu ikisi de, **Hz. Ebu Bekir**'de bir araya gelmişti. Onda ittikâ vasfının bulunmasının delili, Cenâb-ı Hakk'ın *"Halbuki çok sakınan (etkâ), o ateşten uzaklaştırılacaktır"* (Leyl, 17) âyetidir. Onun affedici olduğunun delili ise, âyetteki *"affetsinler, aldırış etmesinler"* ifadesidir.

j) Cenâb-ı Hak (c.c), Hz. Muhammed (s.a.s)'e, *"Onları affet ve ilişme"* (Maide, 13) buyurmuştur. **Hz. Ebu Bekir** hakkında ise, *"affetsinler, aldırış etmesinler..."* buyurmuştur. Binâenaleyh, işte bu açıdan da bu ifade, Hz. **Ebu Bekir**'in bütün huylar hususunda hatta affetmesi ve ilişmesi hususunda Hz. Peygamber yanında "ikinin ikincisi" olduğuna delâlet eder.

k) Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın size mağfiret etmesini sevmez misiniz?"* buyurmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hak ta'zim ifade etsin diye, **Ebu Bekir**'e çoğul zamiriyle hitap etmiştir. Hem, Cenâb-ı Hak, kendisinin **Ebu Bekir**'i bağışlamasını, **Ebu Bekir**'in affedip vazgeçmesine bağlamıştır. Binâenaleyh, **Hz. Ebu Bekir**'den sudûr edecek olan şart tahakkuk edince, cezâ'nın (meşrutun) da buna dayanması gerekir. Sonra Allah istikbal sîgasıyle *"...size mağfiret etmesini"* buyurmuştur ki bu, herhangi bir şey ile kayıtlı değildir. Böylece bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, mutlak anlamda, **Hz. Ebu Bekir**'in geriye kalan ömrü içinde meydana gelecek günahlarını da bağışladığına delâlet eder. Böylece bu husus, işte bu açıdan, **Hz. Ebu Bekir**'in, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber'e *"Geçmiş ve gelecek olan günahlarını Allah'ın bağışlaması için (...)"* (Fetih, 2) sözü hususunda da, Hz. Peygamber'in yanında, "ikinin ikincisi" olduğuna delâlet eder. Yine bu, aynı zamanda, **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'ın halifeliğinin muteber oluşunun da delilidir. Çünkü onun halifeliği, şâyet haksız olsaydı, mutlak olarak bağışlanmış olmazdı. Yine bu, Hz. Peygamber'in, **Hz. Ebu Bekir**'i, cennetle müjdelenmiş on kişi arasında saymış olduğu haberin doğruluğuna da delâlet eder.

l) Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın size mağfiret etmesini sevmez misiniz?"* buyurunca, kendi kendisini, gafûr ve rahîm olmakla nitelemiştir. Gafûr, "gufrân" işini ileri derecede yapmayı ifade eder. Bu demektir ki Allahu Teâlâ, **Hz. Ebu Bekir**'e ta'zim ifade eden cemî sîgasıyla hitap ettiği için onu ululamış, ona hak etiği saygınlığı vermiştir. Yine Cenâb-ı Hak, kendisini alabildiğince affedici olarak niteleyerek, kendi kendini ululamıştır. Ulu zât, önce kendisini ululayıp sonra da muhatabını ululayınca, işte bundan dolayı O'ndan sadır olan o ta'zîm ve ululamanın mutlaka ve mutlaka son derece büyük olması gerekir. İşte bundan dolayı biz, Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak biz sana,*

kevseri verdik" (Kevser, 1) buyurunca bu atiyyenin, büyük olması gerektiğini söyledik. O halde bu âyet **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'in işte bu mertebe ve makam hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında "ikinin ikincisi" olduğuna delâlet eder.

m) Cenâb-ı Hak, methetmek için **Hz. Ebu Bekir**'i *"fazilet ve servet sahibi"* diye vasfedince, onun günahtan beri olduğunun söylenilmesi gerekir. Çünkü, bu derecede methedilen kimsenin cehennemliklerden olması caiz değildir. Eğer âsî olsaydı, o zaman cehennemliklerden olurdu. Çünkü Allah *"Kim de Allah'a ve Peygamberi'ne isyan eder, sınırlarını çiğneyip geçerse, onu da, içinde ebedi kalıcı olmak üzere ateşe koyarız"* (Nisa, 14) buyurmuştur. **Hz. Ebu Bekir**'in günahsız olduğu sabit olunca, bu âyetteki *"Allah'ın size mağfiret etmesini..."* ifadesiyle, bir günahın bağışlanmış olmasının kastedilmesi caiz değildir. Çünkü, mevcut olmayan bir günahın bağışlanması mümkün değildir. Âyetin bu manaya hamledilmesinin mümkün olmadığı sabit olunca, âyeti başka bir manaya hamletmek gerekir. Allah daha iyi bilir ya, O sanki, *"Allah'ın sizin o müfteri ve âsî kimselere ta'zimde bulunmanızdan dolayı size mağfiret etmesini sevmez misiniz?"* demek istemiştir.

Binâenaleyh, âyetin neticesi şuraya varıp dayanır. Cenâb-ı Hak, "Ey **Ebu Bekir,** bu âsileri sen kabul eder, onların yaptıklarını bağışlarsan, ben de onların yaptıklarını bağışlarım. Yok eğer, reddeder geri çevirirsen, ben de reddeder geri çeviririm" demek istemiştir. O halde bu demektir ki, Cenâb-ı Hak **Hz. Ebu Bekir**'e bu dünyada şefaatte bulunma derecesini vermiştir. Bu âyet hakkında hatırımıza gelenlerin tamamı budur. Allah en iyisini bilendir. Buna göre şâyet, "Bu âyet, bir başka açıdan da, **Ebu Bekir**'in faziletini zedeler. Çünkü, Allahu Teâlâ **Ebu Bekir**'i yemin etmekten nehyetmiştir. Böylece bu, ondan böyle bir günahın sadır olduğuna delâlet eder" denilirse, biz deriz ki:

Buna birkaç bakımdan **cevap** verilir:

1) (Bir şeyden) nehyetmek, o şeyin tahakkuk ettiğini göstermez. Nitekim Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed'e *"Kâfirlere ve münafıklara itaat etme"* (Ahzâb, 1) buyurmuştur. Halbuki bu ifade, Hz. Peygamber'in onlara itaat ettiğine delâlet etmez. Gerçi açık haberler bu yeminin **Hz. Ebu Bekir**'den sadır olduğuna delâlet eder. Ama ne var ki, böyle olması halinde bile, âyet sizin görüşünüze delâlet etmez.

2) Farzedelim ki bu yemin, ondan sadır olmuş olsun. O halde daha niye siz, bu yeminin bir masiyet olduğunu söylüyorsunuz? Çünkü, lütufta bulunmaktan kaçınmak özellikle bunun, kendisine iyilik yapana kötü mukabelede bulunan veyahut da bunu, kötü ve haram fiillere vesile kılan kişiler hakkında güzel ve yerinde olur. "Şâyet bu bir masiyet olmasaydı, Cenâb-ı Hakk'ın *"fazilet ve servet sahibi olanlar (...) kusur etmesinler"* buyurarak bundan nehyetmesi caiz olmazdı" da denilmez. Çünkü biz, bu nehyin, bir men ve haramlık ifade eden bir nehy olmadığını, tam aksine bunun, evlâ, daha iyi olanın yapılmamasından ötürü sadır olan bir nehy olduğunu söylüyoruz. Buna göre Cenâb-ı Hak, **Hz. Ebu Bekir**'e sanki "Senin fazlına ve geniş himmetine yakışan, yardımı kesmemendir" demek istemiştir. Böylece bu, haram olandan men etmek olmayıp, daha iyisini yapmaya sevk etmek olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Buradaki "Akraba"dan Maksad**

Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın, أُولِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللهِ *"akrabasına, yoksullara, Allah yolunda hicret edenlere"* ifadesiyle kastedilenin **Mistah** olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü, **Mistah,** hem **Hz. Ebu Bekir**'in akrabası, hem fakir, hem de muhacirdi. Âlimler, **Mistah**'tan sudur eden günahın nev'i hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları bu günahın tıpkı **Abdullah İbn Übeyy**'in işlediği gibi, bir iftira olduğunu; Hz. Peygamber'in ona had cezası uyguladığını ve **Mistah**'ın bu günahından tevbe ettiğini ileri sürerlerken **İbn Abbas** (r.a), bu günahın **Mistah**'ın söylenen şeyleri yadırgamayışı ve söylenenlere razı olduğunu ortaya koyuşu olduğunu söylemiştir. Hangisi olursa olsun, bir günahtır.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Habt'ın Batıl Olması**

Âlimlerimiz, bu âyetle, Habtu'l-amâl, "amellerin boşa gitmesi" meselesinin batıl olduğuna istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak, **Mistah**'ı bu iftirada bulunmasından sonra bile, Allah yolunda hicret edenlerden olarak vasfetmiştir ki, bu bir medh ve övgü ifade eder. Binâenaleyh bu onun Allah yolunda muhacir olmanın sağladığı sevâbın, iftiraya teşebbüs etmesiyle boşa gitmediğine delâlet eder.

BEŞİNCİ MESELE: **Mistah'ın Derecesi**

Ulema, **Mistah**'ın Bedir savaşına katılanlardan olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, لَعَلَّ اللهُ نَظَرَ إِلَى أَهْلِ بَدْرٍ فَقَالَ اِفْعَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ *"Umulur ki Cenâb-ı Hak Bedir ashabına bakmış ve "istediğinizi*

yapın, çünkü ben sizi bağışladım"[100] *demiştir"* dediği sahih rivâyetlerle sabittir. Binâenaleyh, o Bedir ashabından olduğu halde, daha nasıl kendisinden büyük günah sadır olabilir?

Ehl-i Bedir Günahsız mıdır?

Cevap: Bundan muradın, "Siz istediğiniz günahı işleyin.." şeklinde olması, Allah'ın isyanı emretmesi veya isyanı devam ettirmesi olamaz! Çünkü biz, teklifin onların üzerinde de devam ettiğini, zorunlu olarak bilmekteyiz. O halde biz bunu bu manaya alırsak, bu, onlardan sorumluluğun kalkmış olmasını gerektirir. Bir de, şâyet bu böyle olsaydı, **Mistah**'a, yaptığından dolayı ceza uygulanmaz ve teşhir edilmezdi. Binâenaleyh, bu hadisin şu iki şeyden birine hamledilmesi gerekir:

1) Allahu Teâlâ, Bedir ehlinin ne yapacaklarını biliyordu. Yine onların, tevbeleri ve kendisine rücu edeceklerini bilmişti. İşte bundan dolayı, "İster az, isterse çok olsun, dilediğiniz kafileyi yapın. Çünkü ben, sizi bağışladım ve size cennette üstün mertebeler ve dereceler verdim" demiştir...

2) Bununla onların taatlerini tastamam yerine getirmiş olmaları da muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "sizin tevbe ve bana yönelmek üzere öleceğinizi bildiğim için, sizi bağışladım" demek istemiştir. Böylece de, onların o andaki durumlarını zikretmiş fakat akıbetlerini murat etmiştir.

ALTINCI MESELE: **Müsamahanın Yeri**

Kötülük yapan kimseyi affedip, onun bu durumuna aldırmamak, yerinde ve teşvik edilmiş olan bir husustur. Çoğu kez de bu vacip olur. Şâyet bu hususa, bu âyetten başka delâlet edecek hiçbir delil bulunmasa dahi, bunun delâleti yeterlidir. Baksana, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın size mağfiret etmesini sevmez misiniz?"* ifadesine... Allah burada, mağfiretini, (**Hz. Ebu Bekir**'in) affına ve vazgeçmesine bağlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) de, مَنْ لَمْ يَقْبَلْ عُذْرًا لِمُتَنَصِّلٍ كَاذِبًا كَانَ اَوْ صَادِقًا فَلَا يَرِدُ عَلَى حَوْضِى يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"İster yalan söylesin ister doğru, suçsuz olduğunu savunan kimsenin mazeretini kabul etmeyen kimse, kıyamet gününde Havz-ı Kevseri'me gelemez"*[101] buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in اَفْضَلُ اَخْلَاقِ الْمُسْلِمِينَ الْعَفْوُ *"Müslümanların huylarının en üstünü, affedici olmalarıdır"* dediği rivâyet olunmuştur.

100 **Kenzu'l-Ummâl,** 10/30194.

101 **Kenzu'l-Ummâl,** 3/7032.

Yine onun, يُنَادِى مُنَادٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ اَلَا مَنْ كَانَ عَلَى اللهِ أَجْرٌ فَلْيَقُمْ فَلَا يَقُومُ اِلَّا اَهْلُ الْعَفْوِ ثُمَّ تَلَا فَمَنْ عَفَا وَاَصْلَحَ فَاَجْرُهُ عَلَى اللهِ *"Kıyamet günü bir münadî şöyle seslenir: "Dikkat, Allah'tan alacağı olanlar kalksın..." Bunun üzerine ancak affedici olanlar kalkar..."*[102] dediği, sonra da *"Kim de affeder ve halini düzeltirse, onun mükâfatı Allah'adır"* (Şûra, 40) âyetini okuduğu rivâyet edilmiştir.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَا يَكُونُ الْعَبْدُ ذَا فَضْلٍ حَتَّى يَصِلَ مَنْ قَطَعَهُ وَيَعْفُوَ عَمَّنْ ظَلَمَهُ وَيُعْطِىَ مَنْ حَرَمَهُ *"Kul, kendisini ziyaret etmeyeni ziyaret etmedikçe, kendisine zulmedeni affetmedikçe ve kendisini mahrum eden kimseye de vermedikçe faziletli olamaz"*[103] dediği rivâyet edilmiştir.

***YEDİNCİ MESELE:* Hayra Mani Yemin Olmaz**

Bu âyette, hayırdan kaçınmak için yemin etmenin caiz olmadığına dair bir delâlet bulunmaktadır. Bu ancak, sen yeminini hayırdan döndüren değil de, ona götüren bir sebep kıldığın zaman caiz olabilir.

SEKİZİNCİ MESELE

Fukahanın ekserisinin görüşü şudur: "Bir kimse iyi bir şeye yemin eder, sonra da ona aykırı olan durumun daha hayırlı olduğunu anlarsa, bu kimsenin daha iyi ve daha güzel olanı yapması, sonra da yemininden dolayı keffârette bulunması uygun olur..." Bazıları da, "Onun o hayırlı işi yapması, onun yemininin keffâretidir" hükmünü vermişlerdir. Bu görüşte olanlar, âyet ve hadisle istişhâd etmişlerdir. Âyete gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Ebu Bekir**'e yeminini bozmasını emredip, ona herhangi bir keffâreti vâcip kılmayışıdır. Haberden delillerine gelince bu da Hz. Peygamber (s.a.s)'in söylediği rivâyet edilen şu hadistir:مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَلْيَأْتِ الَّذِى هُوَ خَيْرٌ وَذٰلِكَ كَفَّارَتُهُ *"Kim bir şey üzerine yemin eder de, sonra başkasını ondan daha hayırlı görürse, daha hayırlı olan o şeyi yapsın, işte bu, onun keffâretidir"*

Cumhurun görüşünün delilleri ise şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah, sizi yeminlerinizdeki lağvdan dolayı sorumlu tutmaz. Fakat kalplerinizin azmettiği yeminler yüzünden muâheze eder..."* (Maide, 89) ve *"İşte bu yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin kaffâretidir"* (Maide, 89) ifadeleridir. Bu son cümlenin başındaki ذٰلِكَ "işte bu" kelimesi hem hayırlı olan şey hususunda yeminini bozan, hem de onun dışındaki şey hususunda yeminini bozan kimse hakkında umumi bir ifadedir.

102 **Müsned,** 3/438, 4/148.
103 **Müslim,** Eymân, 11 (3/1272).

2) Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Eyyûb** (a.s)'un hanımını dövmek için yemin ettiğinde, bu hususta gönderdiği şu âyet, *"Eline bir demet sap al da, onunla vur. Yemininde durmazlık etme"* (Sâd, 44). Biz, yemini bozmanın, bozmamaktan daha hayırlı olduğunu anlamıştık. Halbuki Cenâb-ı Hak **Hz. Eyyûb**'a onun derecesine varmış olan vurmayı emretmiştir. Eğer bu hususta yemini bozmak onun keffâreti olmuş olsaydı, **Hz. Eyyûb**'a hanımını dövmesini emretmezdi. Tam aksine o keffâretsiz olarak yeminini bozmuş olurdu.

3) Hz. Peygamber (s.a.s)'in مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَلْيَأْتِ الَّذِى هُوَ خَيْرٌ وَالْيُكَفِّرْ عَنْ يَمِينِهِ *"Kim bir şeye yemin eder, sonra da onun dışındakini daha hayırlı olarak görürse, daha hayırlı olanını yapsın ve keffâretini versin..."*[104] şeklindeki hadisidir. Önceki görüşün **birinci** maddesine şu şekilde cevap verebiliriz:

Allahu Teâlâ, **Hz. Ebu Bekir** hadisesinde keffâret işinden, ne menfî ne de müspet olarak bahsetmemiştir. Çünkü bunun hükmü, diğer âyetlerde belirtilmiştir. Onların ikinci görüşlerine yani rivâyet ettikleri hadisteki, *"O, hayırlı olanını yapsın, işte bu onun keffâretidir"* şeklindeki ifadeye de şu şekilde cevap veririz: Hadisin bu kısmının manası, "Bu, Kur'ân'da bahsedilen keffâret değil, günahın keffâretidir" şeklindedir. Çünkü, **Hz. Ebu Bekir** de yeminleri bozmaktan nehyedilmişti. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak burada ona, yeminini bozmasını ve tevbe etmesini emretmiş, bunun da, yemini sebebiyle işlemiş olduğu o günahı örttüğünü haber vermiştir.

DOKUZUNCU MESELE: **Hz. Âişe'nin Faziletleri**

Kasım İbn Muhammed, Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Ben, şu on hasletten dolayı, Peygamber'in diğer hanımlarından üstün kılındım: 1) Hz. Peygamber bâkire olarak sadece benimle evlendi. 2) Benim hem anam, hem de babam muhacirdir. 3) **Hz. Cebrâil**, benim biçim ve sûretimi, ipeğe bürünmüş olarak getirip (Hz. Peygamber'e gösterdi de) ona benimle evlenmesini emretti. 4) Ben Hz. Peygamber'le aynı kaptan yıkanır, guslederdik. 5) Hz. Peygamber benimle beraber, aynı çarşafın, yorganın altında iken Cebrâil ona vahiy getirirdi. 6-7) Hz. Peygamber benimle Şevvâl ayında evlendi ve aynı ayda da benimle zifafa girdi. 8) Hz. Peygamber benim elimde ruhunu teslim etti. 9) Allahu Teâlâ benim suçsuz olduğuma dair âyet inzâl buyurdu. 10) Ve Hz. Peygamber benim hâne ve odama defnolundu... Bütün bu hususta, hiç kimse bana müsavi olamaz.

104 **Müslim**, Eymân, 11 (3/1272).

Bazıları da şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ dört şeyi dört şeyle tezkiye etmiştir. **Yusuf** (a.s)'u, şahidin ifadesiyle. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Onun yakınlarından biri de bu hususta şehâdet etti"* (Yusuf 26) buyurmuştur. **Hz. Musa** (a.s)'yı Yahudilerin dedikodularından, elbisesini kaçıran taşla kurtarmıştır. **Hz. Meryem**'i, çocuğunu konuşturmak suretiyle... Hz. Âişe (r.ah)'yi de her zaman okunan mu'ciz kitabındaki bu ulu âyetlerle...

Rivâyet olunduğuna göre **Hz. Âişe**'nin vefatı yaklaşınca **İbn Abbas,** yanına girmek için müsaade istemek üzere gelir. Bunun üzerine **Hz. Âişe** "Şimdi gelip beni övecek mi (istemem)" dedi. **İbnu'z-Zübeyr** bu hususu **İbn Abbas**'a haber verdi. **İbn Abbas** da, "O bana izin vermedikçe kat'iyyen ayrılmam!" dedi. **Hz. Âişe** ona müsaade edince de, içeri girdi. Derken Hz. Âişe, "Cehennemden Allah'a sığınırım" deyince, **İbn Abbas,** "Ey mü'minlerin annesi. Cehennemden sana ne! Allah seni ondan korudu. Senin masûmiyetini mescidlerde okunur halde indirdi. Ve senin berî ve temiz olduğunu bildirerek, *"... Temiz kadınlar ise temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara"* (Nûr, 26) buyurmuştur. Sen, Hz. Peygamber (s.a.s)'e O'nun hanımlarının en sevgilisiydin. Hz. Peygamber (s.a.s) ise sadece tayyib olan kadınları severdi. Ve senin sebebinle, teyemmüm hükmünü indirerek, *"Temiz bir toprağa teyemmüm ediniz"* (Maide, 6) buyurdu."

Rivâyet olunduğuna göre **Hz. Âişe** ile **Hz. Zeynep,** karşılıklı olarak kendilerini methetmeye başladılar. **Hz. Zeynep,** "Ben, Rabbimin, Peygamber'in benimle evlenmesine dair âyet indirdiği kimseyim" deyince, **Hz. Âişe** (r.a.h) de, "Ben de, **Safvan İbn Muattal** beni binitine bindirdiği için (meydana gelen şeylerden) Rabbimin beni temizleyip akladığı kimseyim" dedi. Bunun üzerine **Hz. Zeyneb Hz. Âişe'ye** "Ona binerken ne dedin" dediğinde, **Hz. Âişe,** "Allah bana kâfidir, ne güzel vekildir dedim" dedi. Bunun üzerine **Hz. Zeyneb,** "Mü'minlerin söylemesi gereken sözü söyledin" dedi.

Masum Kadınlara İftira

إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَلَهُمْ
عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ
﴿٢٤﴾ يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ ﴿٢٥﴾

"Namuslu, günahtan habersiz mü'min kadınlara iftira atanlar, dünyada da ahirette de, lanetlendiler. Onlar için büyük de bir azap var. O günde ki, aleyhlerinde kendi dilleri, kendi elleri, kendi ayakları onların neler yaptığına şahitlik edecektir. O gün Allah onlara, hak olan cezalarını tastamam verecek. Şüphesiz onlar da, Allah'ın apaşikâr, hakkın tâ kendisi olduğunu bileceklerdir" (Nûr, 23-25).

Bu ifadelerle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler Cenâb-ı Hakk'ın *"Namuslu, günahtan habersiz kadınlara iftira atanlar"* ifadesiyle, bu sıfatları taşıyan herkesin mi, yoksa hususi muayyen kimselerin mi kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Usulcüler şöyle demişlerdir: "Siga, genel, "âmm" olduğundan bu sigayı zahiri anlamına almaya mâni yoktur. Bu sebeple bunu genel anlama hamletmek gerekir. O halde bu ifadenin içine, hem **Hz. Âişe'ye** atılan, hem de başkasına atılan iftiralar dahildir."

Bazıları bu görüşü kabul etmeyerek şu izahları yapmışlardır:

1) Bu âyetle, **Hz. Âişe**'ye yapılan iftira kastedilmiştir. Çünkü **Hz. Âişe** (r.ah) şöyle demiştir: "Ben habersizken, bana iftira edildi. O hadise bana, nice zaman sonra ulaştı. Bir gün, Hz. Peygamber (s.a.s) benim yanımdaydı. Tam o sırada, Cenâb-ı Hak O'na vahiyde bulundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber de *"(Ey Âişe), gözünaydın olsun"* dedi ve *"Namuslu, günahtan habersiz mü'min kadınlara iftira atanlar..."* âyetini okudu.

2) Bununla, Hz. Peygamber'in hanımlarının tamamı kastedilmiştir. Onların şereflerinden dolayı, böylesi bir tehdit, onlara iftira atanlara tahsis edilmiştir. Bu görüşte olanların delilleri de şunlardır:

a) Diğer kadınlara iftira atan kimselerin tevbeleri kabul edilir. Çünkü Cenâb-ı Hak bu sûrenin başında *"Namuslu ve hür kadınlara iftira atan, sonra dört şahit getirmeyen kimseler (...) Meğer ki bu (hareketten) sonra tevbe ve islâh etsinler"* (Nûr, 4-5) buyurmuştur. Bu âyette bahsedilen müfterilerin ise, tevbeleri kabul edilmez. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"dünyada da ahirette de, lanetlendiler"* buyurmuş, bu hükümden bir istisnâ yapmamıştır. Hem bu, münafıkların vasfıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Hepsi de Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak..."* (Ahzâb, 61) buyurmuştur.

b) Diğer kadınlara iftira atanlar küfre nisbet edilmezler. Halbuki, bu âyete göre buradaki müfteriler küfre nisbet edilmiştir. Çünkü Allah *"O günde ki, aleyhlerinde kendi dilleri, kendi elleri, kendi ayakları (...) şahitlik edecektir"* buyurmuştur. Böyle olma ise, kâfirlerin ve münafıkların özelliğidir. Bu tıpkı *"O gün, Allah'ın düşmanları ateşe (doğru) toplanırlar... "* (Fussilet, 19-21) âyetleri gibidir.

c) Cenâb-ı Hak, وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ *"Onlar için büyük de bir azap var"* buyurmuştur. "Büyük azap" ise küfre karşı verilen azaptır. Böylece bu, bu iftirada bulunanın cezasının, küfrün cezası olduğuna delâlet eder. Halbuki diğer iffetli ve namuslu kadınlara iftirada bulunan kimsenin cezası ise, küfrün cezası olmaz.

d) **İbn Abbas** (r.a)'tan şu rivâyet edilmiştir: "O, arefe günü Basra'da imiş. Ve ona, Kur'ân'ın tefsirine dair sorular soruluyormuş. Derken, bu âyetin tefsiri sorulmuş. Bunun üzerine o, "**Hz. Âişe**'nin işine dalanlar hariç, kim bir günah işler de sonra da tevbekâr olursa, tevbesi makbûl olur" demiş. Usulcüler, buna şu şekilde cevap vermişlerdir: Bu âyette bahsedilen tehdidin, mutlaka ve mutlaka tevbe etmeme şartına bağlanmış olması gerekir. Çünkü günah, ister küfür, isterse fısk olsun, buna dair tevbe vaki oldu mu, bağışlanır, affedilir. Binâenaleyh bu soru, zâil olur.

Bazı kimseler de bu hususta şu görüşü ileri sürmüşlerdir. Bu âyet, Allah'ın Resûlü ile onlar arasında bir ahdin, anlaşmanın bulunduğu bir sırada, Mekke müşrikleri hakkında nazil olmuştur. Binâenaleyh, bir kadın Medine'ye hicret etmek için evinden çıktığında, Mekke müşrikleri ona iftirada bulunarak "O, fısk u fücura dalmak için çıktı" derlerdi. İşte bunun üzerine bu âyet, böyle diyenler hakkında nazil olmuştur. Doğru olan, birinci görüştür.

***İKİNCİ MESELE:* İftiracıların Cezası**

Allahu Teâlâ, iffetli, günahtan habersiz mü'min kadınlara iftira atanlar hakkında şu üç şeyi zikretmiştir:

1) Onların, dünya ve ahirette lanetlenmiş olmaları ki bu, çok şiddetli bir tehdittir. **Cübbâi** şu şekilde istidlâlde bulunmuştur: "Bunun lanetle kayıtlanmış olması, bütün müfteriler hakkında, genel ve âmm olan bir hususdur. Binâenaleyh, kim dünyada mel'ûn olursa, ahirette de mel'ûndur. Âhirette mel'ûn olan ise, cennetliklerden olamaz." **Cübbaî**'nin bu sözü de,

"Habtu'l-amel" meselesine dayanmaktadır ki, bu hususta görüşümüz daha evvel geçmişti.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, *"O günde ki, aleyhlerinde kendi dilleri, kendi elleri, kendi ayakları... şahitlik edecektir"* âyetinin beyan ettiği hususdur. Bunun bir benzeri de "Derilerine (şöyle) dediler: *"bizim aleyhimize neye şahitlik ettiniz?"* (Fussilet, 21) âyetidir. Biz Ehl-i sünnete göre, bünye hayatın şartı değildir. Binâenaleyh, Allahu Teâlâ'nın tek bir adamda da, tam bir ilim tam bir kudret ve bir kelâm yaratması caizdir. Mu'tezile'ye göreyse, bu caiz değildir. Binâenaleyh, onlar âyetin te'vili hususunda şu iki açıklama da bulunmuşlardır.

a) Allahu Teâlâ, bu uzuvlarda, bu konuşmayı yaratmıştır. Onlara göre bu konuşmayı yapan (mütekellim), sözün failidir. O halde bu şahâdet, aslında Allah'tandır. Fakat Hak Teâlâ bu konuşmayı, mecâzi olarak uzuvlara nisbet etmiştir.

b) Hak Teâlâ bu uzuvları olduğunun aksine yaratır, insana karşı şahâdet etmeye mecbur eder ve onlar da insanın (sahiplerinin) yaptığı amelleri haber vermeye başlar. **Kâdî,** şöyle der: "Bu izah, âyetin zahirine daha yakındır. Çünkü bu, o uzuvların şahâdette bulunacağını ifade eder."

c) Hak Teâlâ, *"O gün Allah hak olan dinlerini tastamam verecek"* buyurmuştur. Bu ifadeyle onların bizzat dinlerinin kastedilmediğinde şüphe yoktur. Çünkü onların dinleri, amelleridir. Aksine bununla, onların amellerinin cezası kastedilmiştir. "**Din**" kelimesi, cezâ (karşılık) manasına da kullanılmaktadır. Mesela Arapların şu sözlerinde olduğu gibi:كَمَا تَدِينُ تُدَانُ "Nasıl cezalandırır (karşılık verir) isen, öyle cezalandırılır (karşılık bulursun)." "Din"in, hesab manasına geldiği de söylenmiştir. Mesela *"İşte din-i kayyim, yani dosdoğru hesap budur"* (Beyyine, 5) âyetinde olduğu gibi.

Âyetteki "**hak**" kelimesi ise, "Onlara tastamam uygulayacağımız o ceza, müstahak olunan, hak edilen miktardır. Bu kadarı haktır, bundan fazlası bâtıldır" demektir. "Hak" kelimesi, "Din" kelimesinin sıfatı olarak, nasp ile de okunmuştur. O zaman "**din**" kelimesinin manası, ceza olmuş olur. Bu kelime, "Allah" lafzının sıfatı olarak, merfu da okunur.

Hak Teâlâ'nın وَيَعْلَمُونَ اَنَّ اللهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ *"Şüphesiz onlar da Allah'ın apâşikâr, hakkın tâ kendisi olduğunu bileceklerdir"* ifadesi hakkında bazı kimseler şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'ya, başkasına değil, sadece kendisine ibadet etmek hak (doğru) olduğu için, yahut da emrettiklerinde başkası

değil ancak o, hak olduğu için, "**hak**" diye adlandırılmıştır. "**Mübin**" kelimesinin manası da, bu dediğimizi te'yid etmektedir. Çünkü hitap ettiklerinde isabet etmiş olan, sözü ile başkasını değil, ancak doğru olanı beyân etmiş olması bakımından mübinin (açıklayanın) tâ kendisidir. Bazıları da "Hak" kelimesinin, Allah'ın isimlerinden olup, "var, mevcûd" manasında olduğunu bunun zıddının "yok" demek olan "bâtıl" kelimesi olduğunu, "mübin"in de "ortaya koyan" manasında olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna göre âyetin manası, "O'nun kudreti ile mümkinatın (kainatın) varlığı ortaya çıkmıştır" şeklindedir. Dolayısıyla Cenâb-ı Allah'ın "hak" oluşu, zâtı gereği mevcut olması; "mübin" oluşu da, başkasına varlık ve hayat veren olması manasınadır.

İyiler ve Kötüler

اَلْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ ۚ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ ۚ أُولَٰئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ ۖ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٢٦﴾

"Kötü kadınlar (ve kötü sözler) kötü erkeklere; kötü erkekler de, kötü kadınlara (ve kötü sözlere); temiz kadınlar (ve temiz kelimeler) ise, temiz erkeklere; temiz erkekler de temiz kadınlara (ve temiz kelimelere) yakışır. Bunlar, onların diyeceklerinden berîdirler. Onlar için mağfiret ve şerefli bir rızık vardır" (Nûr, 26).

Bil ki âyetteki "**habîsât**" iftiracılar tarafından söylenen iftira sözlerini içine aldığı gibi, zemmetmek ve lanetlemek maksadıyla kullanılan sözleri de içine alır. Bundan murat, Allah tarafından olan bu "habisât" kelimesinin kendisi değil, manasıdır. Yine bu kelime, zinâ eden kadınlar manasına da gelmektedir. Bu âyette bütün bu izahlar ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla bu ifadeyi, ifk hadisesinde rol alan kimselerden olan iftira manasına alırsak, âyetin manası, "İftirada rol alanların pis sözleri, pis (kötü) erkeklere yakışır. Aksi de böyledir. İftirayı kabul etmeyenlerin temiz sözleri de, temiz erkeklere yakışır. Aksi de böyledir" şeklinde olur.

Yok eğer bu kelimeyi, "zemmetmek ve lanetlemek için kullanılan söz" manasına alırsak, âyetin manası, "Zemm ve lanet, kötü erkekler için

hazırlanmıştır. Onların kötü (pis) olanları da, zemm ve lanete maruz kalırlar" şeklinde olur.

Âyetteki "**tayyibât**" sözü de böyledir. Âyetteki *"Bunlar"* ifadesi ise, temiz erkeklere işaret olup, onların o kötü erkeklerin söyledikleri sözlerden berî olduklarını bildirmektedir. Eğer "habisât"ı, *"zinâ eden kadınlar"* manasına alırsak, tıpkı *"zâni ancak zâniye ile nikahlanır"* (Nûr, 3) âyetinin manasında olarak, "Pis kadınlar, pis erkekler içindir. Akside böyledir. Temiz kadınlar da, temiz erkekler içindir" manasında olur. Bu da, "O münafıklar tarafından ortaya atılan bu gibi iftiralar, tıpkı Hz. Peygamber (s.a.s)'e onun pâk, tertemiz zevceleri gibi, temiz kadınlara ve erkeklere değil de, ancak kötü kadınlara ve kötü erkeklere yakışır, uyar" demektir.

İmdi eğer, "Yaptığınız bu izaha göre, iffetli ve namuslu bir erkeğin, zinâ eden bir kadınla evlenememesi gerekir?" denirse, bunun cevabı Nûr, 3. âyetinin tefsirinde geçmişti.

Hak Teâlâ'nın "أُولَٰئِكَ مُبَرَّؤُونَ مِمَّا يَقُولُونَ" cümlesi "O temiz kadın ve erkekler iftira edenlerin ileri sürdükleri söz ve iddialardan berîdirler (uzaktırlar)" manasındadır. Âyetteki "**habis**" ve "**tayyib**"i sözle ilgili kötülük ve iyilik manasına alanlar ise, buna şu manayı vermişlerdir: "Temiz erkekler, pis erkeklerin söylemiş oldukları şeylerden berîdirler." Binâenaleyh, buradaki "bunlar" kelimesi, eğer bu manaya hamledilirse, çoğul olma bakımından, lafzı da manası gibi olur. Fakat bunun iki kişi için, yani **Hz. Âişe** (r.ah) ve **Safvan** (r.a) için kullanıldığını söylediğinde, buna şu iki bakımdan cevab verilir (itiraz edilir):

1) Bu iftira, hem Hz. Peygamber (s.a.s)'i, hem **Hz. Âişe** (r.ah)'yi, hem de **Safvan** (r.a)'ı ilgilendirmektedir. Binâenaleyh Hak Teâlâ bunların her birinin, başlarına gelen o töhmetten berî ve temiz olduklarını bildirmiştir.

2) Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bütün hanımları kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, onun bütün hanımlarının bu iftiradan berî olduklarını bildirmiştir. Fakat tıpkı **Hz. Âişe** (r.ah)'ye yaptıkları gibi, onlara da hiç kimse zarar veremez. Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'i de işte bu beyanları ile bu gibi şeylerden tenzih etmiştir ki bu mana gâyet açıktır. Buna göre Allahu Teâlâ sanki, temiz kadınların ancak temiz erkekler için olduğunu Hz. Peygamber (s.a.s)'den daha temiz ve iyi kimsenin bulunmadığını; dolayısıyla onun hanımlarının da ancak tertemiz kimseler olduğunu

beyân buyurup, bunlar için bir mağfiretin, yani Allah ve Resûlullah tarafından bir berâatin, ve ahirette bir şerefli rızkın olduğunu bildirmiştir.

Bunun, kesin bir haber olması da muhtemeldir. İşte bu sayede, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımlarının cennette onunla birlikte olacakları bilinir. Bu manada hadisler de gelmiştir. Bununla, büyük günahlardan kaçınma ve tevbekâr olma şartının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Fakat önceki mana daha evlâdır. Çünkü âyeti o manaya hamletmek mümkün olmadığı zaman, ancak böyle bir şart ve kayda ihtiyaç duyarız. Ama âyeti o (kayıtsız ve şartsız) manaya hamletmek mümkün olduğu zaman, kayıt ve şart talebinde bulunmaya gerek yoktur. Bu da **Hz. Âişe** (r.ah)'nin, cemel hadisesi sebebiyle onun kâfir olduğunu söyleyen Râfizilerin görüşünün aksine, cennette olacağına delâlet eder. Çünkü Râfiziler, bu yüzden Kur'ân'ın nassını kabul etmemiş oluyorlar.

Eğer, "Bunların cennetliklerden olduğunu kesinkes söylemek, onları kötü ve yanlış şeyleri yapmaya bir teşvik olmaz mı?" denilirse, biz deriz ki: "Hz. Peygamber (s.a.s) birisine cennetliklerden olduğunu bildirmemiş midir? Fakat bu, o kimseleri, kötülük yapmaya bir teşvik olmamıştır. Cennetle müjdelenen o on kişi (aşere-i mübeşşere) de böyledir. Burada da durum aynı. Allah en iyisini bilir. İfk hadisesi burada tamamlandı.

6. Hüküm: İsti'zan

Altıncı Hüküm, İsti'zân (izin isteme) hakkındadır. Bu, Hak Teâlâ'nın şu âyetinin ifade ettiği husustur:

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَاْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلٰٓى اَهْلِهَا ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾ فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَآ اَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتّٰى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَاِنْ قِيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ اَزْكٰى لَكُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨﴾ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٢٩﴾

"Ey imân edenler, kendi odalarınızdan başka odalara (evlere), sahipleriyle ünsiyet peydah etmeden (kendinizi tanıtmadan) ve selam vermeden girmeyin. Bu, sizin için daha hayırlıdır. Olur

ki iyice düşünürsünüz. Eğer orada bir kimse bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size, "Geri dönün, gidin" denilirse, dönüp gidin. Bu, sizin için daha temizdir. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilendir. Meskun olmayan ve içerisinde sizin bir metâınız bulunan evlere girmenizde, size bir vebal yok. Açıktan yaptığınızı da, gizliden yaptığınızı da Allah bilir" (Nûr, 27-29).

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allahu Teâlâ iftira atma ve kazf ile ilgili hükümleri ve bunlarla ilgili diğer ahkâmı bırakıp ilgili bir başka hususa dönmüştür. Çünkü iftiracılar, bühtanlarına ancak tesadüfen ortaya çıkan bir halvetten (yalnız kalıştan) ötürü imkan bulmuşlardır. Böylece bu, halvet sanki töhmet yolunun bizzat kendisi oluvermiştir. Bundan dolayı Hak Teâlâ, kişinin bir başkasının evine ancak izin isteyip, selam vermesinden sonra girmesi gerektiğini bildirmiştir. Çünkü onun o eve bu şekilde girmemesinde bir töhmet yatmaktadır. Bunda ise saklı ve gizli kalmayacak kadar bir zarar söz konusudur. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Ey iman edenler..."* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili şöyle birkaç soru sorulabilir:

İsti'nas'ın Manası

Birinci soru: "İsti'nâs", karşılıklı oturup, kalkma ile elde edilen ünsiyet, yakınlık, tanışıklık demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Söz dinlemek ve sohbet etmek için de (izinsiz) girmeyin"* (Ahzâb, 53) buyurmuştur. Bu ise, ancak girip selam verdikten sonra gerçekleşir. Binâenaleyh evlâ olanın, selâmın "isti'nas"tan evvel olması idi. Ama âyette niçin, bunun aksine olmuştur?"

Buna şu birkaç açıdan **cevab** veririz:

1) **İbn Abbas** ve **Saîd b. Cübeyr**'den şu rivâyet edilmiştir: Âyet, "حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا" şeklinde değil, "حَتّٰى تَسْتَأْذِنُوا" (izin isteyinceye) kadar şeklindedir... Fakat bu âyeti yazan vahiy kâtibi, hatâen böyle yazmıştır." Nitekim **Ubeyy b. Ka'b** (r.a)'ın mushafında bu kısım "حَتّٰى تَسْتَأْذِنُوا" şeklindedir. Selâm vermeniz sizin için, câhiliyyenin selâmından ve "dumûr"dan, yani evlere izin istemeden dalmanızdan daha hayırlıdır. "**Dumûr**", helâk olma manasına gelen "**dimâr**" mastarından iştikâk etmiştir. Buna göre sanki böyle yapan kimse, işlediği o suçun büyüklüğünden ötürü helâk olmuş gibidir. Nitekim bir hadis-i şerifte de, مَنْ سَبَقَتْ عَيْنُهُ اِسْتِئْذَانَهُ فَقَدْ دَمَرَ *"Gözü, izin istemesinden*

önce içeri kayan (izin istediği ev içine bakan) helâk olmuştur" diye buyurulmuştur.

Bil ki **İbn Abbas**'a isnad edilen bu söz kabûle şayan değildir. Çünkü bu, tevatüren nakledilen Kur'ân'a ta'n etmeyi ve mutevâtir olmayan kıraatlerin ise doğru olmasını gerektirir. Bu iki kapıyı açmak ise Kur'ân'ın bütününe yönelik şüphe kapılarını açmaktır. Bu ise yanlıştır.

2) **Hasan el-Basri**'den şu rivâyet edilmiştir: "Âyetin bu ifadesinde, mana yönünden bir takdim-tehir söz konusu olup, manası "oradakilere selam vermedikçe ve onlarla ünsiyet peydah etmedikçe..." şeklindedir. Bu böyledir. Çünkü selam, ünsiyetten öncedir. **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a)'de bu âyeti, حَتّٰى تُسَلِّمُوا عَلٰى اَهْلِهَا وَتَسْتَأْذِنُوا"sahiplerine selâm vermeden ve onlardan izin istemeden..." şeklinde okumuştur. Bu da zayıftır. Çünkü, âyetin zâhirinin hilafınadır.

3) Sözün, olduğu gibi alınması halinde, âyette bahsedilen "isti'nâs"ın manası hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, "Sizler izin istemek suretiyle bir ünsiyet meydana getirmedikçe..." demektir. Çünkü onlar, izin isteyip, bir de selâm verdiler mi, oradakilerle bir yakınlık peydah etmiş olurlar. Fakat izinsiz olarak oraya dalarlarsa, oradakileri ürkütmüş olurlar ve bu onların zoruna gider.

b) "İsti'nâs" kelimesi, "istilâm" (durumu sorma) ve istikşâf (izahât isteme) manasına da tefsir edilmiştir. Çünkü bu, birisi bir şeyi apaçık gördüğünde kullanılan, "آنَسَ الشَّىْءَ" deyiminden "istif'al" vezninde bir kelimedir. Buna göre âyetin manası, "bilgi edinmeden ve içeri girmenizin istenip istenmediğini iyice anlamadan, açıklığa kavuşturmadan girmeyin" şeklinde olur. Arapların "اِسْتَأْنِسْ هَلْ تَرٰى اَحَدًا" "Etrafı kolla, yaklaş bakalım hiç kimseyi görecek misin?" اِسْتَأْنَسْتُ فَلَمْ اَرَ اَحَدًا "Etrafı yokladım, baktım, kimseyi göremedim" yani "Kendimi tanıttım ve bilgi edinmek istedim" şeklindeki sözleri de bu manadadır.

Eğer, "Bu kelime, ünsiyet manasına hamledildiğinde bile, önce selam olması gerekir. Çünkü rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) *"Esselâmü Aleyküm, Gireyim mi?" (Girebilir miyim)?"* diye izin istermiş" denilirse, biz deriz ki: İzin isteyen kimse çoğu kez, evde birisinin olup-olmadığını bilemez. Dolayısıyla onun (önce) selâm vermesinin bir manası yok. Doğruya en yakın olan, onun isti'zanı (izin istemesiyle) önce, orada izin

verecek birisinin olup-olmadığını öğrenmesi, kendisine müsaade edilip içeri girdiğinde ise, onlarla yüz yüze gelince, onlara selam vermesidir.

c) "İsti'nâs" kelimesinin, orada birisinin olup olmadığını öğrenmek demek olan "**ins**" kelimesinden müştak olduğu da düşünülebilir. Bu işin, selamden önce olacağında şüphe yoktur.

d) "İsti'nas"ın, selamdan sonra olacağını kabul etsek bile, bunların başındaki vâv, tertibi (sırayı) ifade etmez. Binâenaleyh bu kelimenin, lafız itibarıyla (âyette), selamdan önce zikredilmesi, yapılırken selamdan önce olmasını gerektirmez.

İsti'zanın Önce Gelmesinin Hikmeti

İkinci soru: "İsti'zân"ın (izin istemenin) önce olmasının gerekliliğindeki hikmet nedir?

Cevab: Bu hikmet, Hak Teâlâ'nın, *"Meskun olmayan... evlere girmenizde size bir vebal yok"* ifadesiyle dikkatimizi çektiği şeydir. Böylece Cenâb-ı Hak bu şartın dışındaki durumlarda, evlere girmemizi haram kılış sebebinin, o evlerin meskun oluşu olduğuna işaret etmiştir. Çünkü izinsiz olarak o eve âniden giren kimse, avret (görülmesi dinen caiz olmayan şeyler) gibi, bakılması helal olmayan, yahut da oradakilerin, başkaları tarafından vâkıf olmasını istemedikleri halleri âniden görmekten emin olamaz. Bu, nass ile dikkat çekilen sebepler bâbındandır. Bir de bu, başkasının mülkünde tasarruf etmektir. Binâenaleyh mutlaka sahibinin rızasıyla olması gerekir, aksi halde gasba benzer.

Üçüncü soru: İzin istemenin şekli nasıldır?

Cevap: Bir adam, Hz. Peygamber (s.a.s)'den izin istedi ve "Girebilir miyim?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, Ravza adındaki bir kadına قُومِى اِلَى هٰذَا فَعَلِّمِيهِ فَاِنَّهُ لَا يُحْسِنُ اَنْ يَسْتَأْذِنَ قُولِى لَهُ يَقُولُ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ اَاَدْخُلُ *"Kalk git, şu adama (nasıl izin isteneceğini) öğret. Çünkü o, güzel izin isteyemiyor. Ona de ki: "Selâmün Aleyküm, girebilir miyim?" desin" dedi."* O adam da bunu duyup, denildiği şekilde yaptı. Bundan sonra Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Gir" dedi. O da içeri girdi ve Resûlullah (a.s)'tan birkaç şey sordu. Resûlullah (a.s) da cevap verdi. Derken, "Senin bilmediğin bir ilim var mı?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) لَقَدْ اَتَانِىَ اللّٰهُ خَيْرًا كَثِيرًا وَاِنَّ مِنَ الْعِلْمِ مَالَا يَعْلَمُهُ اِلَّا اللّٰهُ *"Allah hiç şüphesiz bana çok hayır (ilim) verdi. Sadece Allah'ın bildiği ilimler vardır"* dedi ve *"O kıyametin ilmi şüphesiz Allah'ın nezdindedir..."* (Lokman, 34) âyetini okudu. Câhiliyyede birisi başkasının evine girdiğinde, "Hayırlı sabahlar",

"Hayırlı akşamlar" derdi ve çoğu kez ev sahibine hanımıyla birlikte yatağında rastlardı. Allahu Teâlâ bu selamlamayı kaldırmadı, fakat daha güzelini ve iyisini öğretti. **Mücâhid**'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Âyetteki "isti'nâs" ile, izin isteyenin öksürme (gibi bir ses ve hareketle) geldiğini hissettirmesi kastedilmiştir" derken; **İkrime** bunun, tesbih, tekbir ve benzeri şeyler olduğunu söylemiştir.

Dördüncü soru: İzin istemenin sayısı ne kadardır?

Cevap: Ebu Hureyre (r.a)'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) اَلْاِسْتِئْذَانُ ثَلَاثٌ بِالْاُولٰى يَسْتَنْصِتُونَ وَبِالثَّانِيَةِ يَسْتَصْلِحُونَ وَبِالثَّالِثَةِ يَأْذَنُونَ اَوْ يَرُدُّونَ *"İzin isteme üç defa olur. Birincisinde, içeridekiler susmaya (sesi anlamaya) çalışırlar. İkincisinde, kendilerine (ve etrafa) çekidüzen verirler. Üçüncüsünde de, ya izin verirler, ya vermezler"*[105] buyurmuştur. **Cündeb**'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Resûlullah (a.s)'ın اِذَا اِسْتَأْذَنَ اَحَدُكُمْ ثَلَاثًا فَلَمْ يُؤْذَنْ لَهُ فَلْيَرْجِعْ *"Sizden biri üç kere izin ister de, kendisine izin verilmezse, dönüp gitsin"*[106] dediğini duydum. **Ebu Saîd el-Hudri**'nin de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Ensara âit bir toplantı yerinde oturuyordum. Derken bir telaş ve korku içinde **Ebu Musa** geliverdi. Ona, "Seni korkutup, telaşlandıran ne?" dediğimizde o, "**Ömer** kendisine gelmemi emretmiş. Ben de gittim ve (kapısında) üç kez izin istedim. Ama bana girme izni verilmedi. Ben de döndüm. **Ömer,** "bana gelmeni engelleyen ne?" dedi. Ben de, "Geldim, üç defa, "gireyim mi?" diye izin istedim, fakat bana izin verilmedi (gir denilmedi). Hz. Peygamber (s.a.s) *"Sizden biri üç kere izin ister de kendisine izin verilmezse, dönüp gitsin"*[107] buyurdu" dedim. Bunun üzerine o, Hz. Peygamber'in bunu söylediğine dâir ya delil (şâhit) getirirsin aksi halde seni cezalandırırım" dedi. **Übeyy** (r.a) de: "Senin yanında (şahit olarak) burada bulunanların en genci gelsin" dedi. **Ebu Saîd** kalktı ve (gidip) buna şehâdet etti.

Bazı rivâyetlerde de, **Hz. Ömer** (r.a)'in, **Ebu Musa el-Eş'ari** (r.a)'ye şöyle dediği bildirilmiştir: "Ben seni itham etmiyorum. Fakat insanların Hz. Peygamber'e iftira etmelerinden (söylemediği şeyleri söyledi diye yalan hadis rivâyet etmelerinden) endişe duydum." **Katâde**'nin şöyle dediği rivâyet edilmişti: "İzin isteme üç defadır:

a) İçeridekilere geldiğini duyurma,

105 **Kenzü'l-Ummâl,** 9/25203.

106 **Buhârî,** İsti'zân, 13.

107 **Buhârî,** İsti'zân, 13; **Müslim,** Âdâb, 32-34 (3/1694).

b) Onların hazırlanmaları,

c) İçeridekiler ister müsaade etsinler, ister müsaade etmesinler için..." Bil ki bu, güzel âdaptandır. Çünkü birincisinde, bazı şeyler, içeride olanların bunu tam duymasına mani olabilir. İkincisinde de, çoğu kez içeride izin vermeye mani olacak, yahut mani olmayı gerektirecek bir şey yahut da izin verip vermemeyi denkleyen bir şey olabilir. Binâenaleyh o kimseye üçüncü izin isteyişinde de cevap verilmezse, bu izin vermeyiş ile, mevcut bir engelden ötürü kendisine izin verilmediğini anlar. Çoğu kez de bu, onun kapıya yaklaşmasının mekruh oluşunu gerektirir. Bundan ötürü, geri dönüp gitmesi sünnettir. İşte bundan ötürü şöyle denilmiştir: "İsti'zânda, izin istemede şu üç husus vâciptir: Bunların hemen peş peşe olmayıp, aksine her biri arasında biraz vakit bulunması gerekir. Fakat hızlıca ve gürültülü bir şekilde ev sahibine seslenmek haramdır. Çünkü bu, bir sıkıntı ve ürküntü verir. Bu konuda, caydırıcı bir husus olarak, Es'adoğulları **hadisesi** ile Hak Teâlâ'nın bu konuda indirdiği, *"Hücrelerin ardından sana seslenenler (var ya), onların çoğunun akılları ermez"* (Hucurât, 4) âyeti yeter.

Beşinci soru: İzin isteyen kimse, kapının karşısında ne şekilde durur?

Cevab: Rivâyet olunduğuna göre, **Ebu Saîd** (r.a), yüzü kapıya dönük olduğu halde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına girme izni istedi de, Hz. Peygamber (s.a.s) ona, لَا تَسْتَأْذِنْ وَأَنْتَ مُسْتَقْبِلُ الْبَابِ *"Yüzün kapıya dönük olduğu halde, izin isteme"* dedi. Yine rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) birisinin kapısına geldiğinde, yüzünü tam kapıya dönmez, kapıya sağ veya sol (yanını) dönüp, "Es-selâmü Aleyküm" derdi. Çünkü o zamanlar, evlerin kapısında sütreler (örtüler) yoktu.

Altıncı soru: Âyetteki "**hattâ**" kelimesi, "gâye" (son noktayı, neticeyi) ifade eder. "Gâye" edâtından sonra gelen hüküm, önce gelen hükümden başkadır. O halde âyetteki *"Kendi odalarınızdan başka odalara (evlere)* (حَتّٰى) *sahipleriyle alışkanlık peydah etmeden girmeyin"* ifadesi, ev sahibi izin vermese bile, izin istemeden sonra, eve girebileceği manasına gelir. O halde bu hususdaki görüşünüz nedir?

Cevab: Buna birkaç yönden cevap verebiliriz:

a) Allahu Teâlâ, izin istemeyi (isti'zan'ı) değil, isti'nâsı "gâye" kılmıştır. İsti'nâs ise, izin istedikten sonra, izin verilince gerçekleşir.

b) İzin istemedeki hikmetin, insanın müsaadesi olmadan başkasının evine girmemesi, çünkü bunun o kişiyi üzecek bir şey olduğunu, üzmemenin de

ancak izin tahakkuk ettikten sonra meydana geldiğini nastan anlayınca, o esnada izin istemenin peşi sıra izin verme gelmez ise bunun yeterli olmaması gerektiğini anlıyoruz.

c) Hak Teâlâ, *"Eğer orada bir kimse bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin* "(Nûr, 28) buyurmuş ve izinsiz girmeden sakındırmıştır. Dolayısıyla bu, iznin bu âyette bahsedilen girmenin mubah oluşuna bağlandığını gösterir.

Buna göre eğer, "Girmek için izin verilmesi gerektiği sabit olduğuna göre, başka şey bunun yerini tutabilir mi?" denilirse, deriz ki: **Ebu Hureyre** (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: رَسُولُ الرَّجُلِ اِلَى الرَّجُلِ اِذْنُهُ *"Bir adamın bir başka adama haber-elçi göndermesi, onun bir izni sayılır."* Yine **Ebu Hureyre** (r.a)'dan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisi rivâyet edilmiştir: اِذَا دُعِىَ اَحَدُكُمْ فَجَاءَ مَعَ الرَّسُولِ فَاِنَّ ذٰلِكَ لَهُ اِذْنٌ *"Sizden biri davet edilir ve çağrılan kimse de, kendisine gelen haberci ile gelirse, bu onun için bir (girme) izni sayılır"*[108] Bu hâdis, şu iki hususa delâlet eder:

a) Âyetteki, *"sahipleriyle alışkanlık peydah edinceye kadar (isti'nâs'a kadar)"* ifadesinden izin kastedildiği halde, izin açıkça ifade edilmemiştir.

b) Birisini davet etmek, çağırmak; çağrılan, kendisini çağıran (adamla) birlikte geldiğinde, bu bir izindir ve yeniden izin istemeye muhtaç değildir. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Örf, evlere girmenin mubah oluşu şeklinde câridir. Binâenaleyh insan, izin istemeye mecbur değildir."

Yedinci soru: Müsaadesiz olarak başkasının evine bakan kimsenin hükmü nedir?

Cevab: Şâfiî (r.h) "Onun gözü çıkarılsa, bundan dolayı ceza gerekmez" demiş ve **Sehl b. Sa'd**'den rivâyet edilen şu hadisi delil getirmiştir: Birisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in odalarından birine baktı. Hz. Peygamber (s.a.s)'in o anda elinde, başını taradığı bir demir tarak vardı. Hz. Peygamber (s.a.s) لَوْ عَلِمْتُ اَنَّكَ تَنْظُرُ اِلَىَّ لَطَعَنْتُ بِهَا فِى عَيْنِكَ اِنَّمَا الْاِسْتِأْذَانُ قَبْلَ النَّظَرِ *"Bilseydim ki sen bana bakıyorsun, bununla gözünü çıkarırdım. Çünkü izin isteme, bakmadan önce gelir"*[109] buyurmuştur. **Ebu Hureyre** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir:مَنِ اطَّلَعَ فِى دَارِ قَوْمٍ بِغَيْرِ اِذْنِهِمْ فَفَقَؤُوا عَيْنَهُ فَقَدْ هَدَرَتْ عَيْنُهُ *"Kim birisinin evine, onların izni olmaksızın bakarsa ve onlar da bundan*

108 **Kenzü'l-Ummâl**, 9/25917.

109 **Kenzü'l-Ummâl**, 9/25205.

ötürü onun gözünü çıkarırlarsa, onun gözü heder olmuş olur (bundan dolayı ceza gerekmez)"[110]

Ebu Bekir er-Râzî (el-Cessâs) ise şöyle demiştir: "Bu rivâyet, usûl kâidelerinin aksine varid olduğu için reddedilir (zayıf kabul edilir). Çünkü müsaadesi olmadan başkasının evine bir kimse girerse, ev sahibi de onun gözünü çıkarırsa, ev sahibi onun gözünü tazmin eder (karşılığını öder) ve eğer bunu kasten yapmışsa kısas, yok hatâen yapmışsa "erş" (para cezası, uzuv diyeti) gerekir. Eve giren kimsenin bir şeyler göreceği, birtakım şeylere muttali olacağı malumdur. Binâenaleyh hadisin zahiri, üzerinde ittifâk olunan şeye muhaliftir. O halde, hadis eğer sahih kabul edilirse, şu manaya gelir: "Kim birisinin evine muttali olur, onların haremlerine ve hanımlarına bakar, oradakiler tarafından buna mâni olunmak istendiği halde, o bundan vazgeçmez de, bu mâni olunma esnasında gözü çıkarılırsa, o göz "heder"dir. Fakat sadece bir bakış bulunur, ve bir engelleme, yasaklama bulunmaz da, birisi gelip onun gözünü çıkarırsa, bu kimse suç işlemiş olur ve buna işlediği suçun, *"...cana can, göze göz... yaralamalar birbirine kısastır."* (Mâide, 45) âyetinin zâhirinden ötürü, cezası gerekir.

Bil ki bu meselede, *"göze göz"* (Mâide, 45) âyetine tutunmak yanlıştır. Çünkü gözün bunu hak etmemesi şartına bağlı olduğu hususunda ittifak etmişizdir. Çünkü göz buna müstahak olduğunda, kısas gerekmez. Binâenaleyh sen nasıl kalkıp da bir insanın evine (izinsiz) bakanın gözünün buna müstahak olmadığını söylersin. Bu, meselenin daha başıdır. **Cessâs**'ın, "Girse veya baksa, onun gözünün çıkarılması câiz değildir" şeklindeki sözüne karşı deriz ki: Bu iki şey arasındaki fark ortadadır. Çünkü birisi içeri girdiğinde, oradakiler onun yanlarına girdiğini fark edip, sakınarak, örtünürler. Fakat o (dışarıdan habersizce) baktığında, onlar bunu bilemezler. Dolayısıyla da o, muttali olunmaması gereken şeyleri görmüş olur. Bu sebeple şeriatça, bu mefsedet (zarar) kapısını kapamak için, şer'an burada alabildiğine caydırıcı hükümlere yer verilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Netice olarak diyebiliriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadisini, bu kadar ufacık bir sözle reddetmek câiz değildir.

Sekizinci soru: Siz, izin almanın mutlaka gerektiğini beyân ettiğinize göre, nasıl olursa olsun, bir izin yeterli midir, yoksa belli bir izin mi gerekir?

110 **Tirmizî**, İsti'zan, 17 (5/64).

Cevab: Âyetin zâhiri izin veren ister çocuk, ister kadın, ister köle, ister bir zimmi olsun, mutlak manada bir iznin bulunmasını gerektirir. Çünkü bu izinde, bu izni verenin sıfatı nazar-ı dikkate alınmaz. Hediye ve benzeri konularda, bu kimselerin haberlerinin (şâhitliklerinin) kabulü de böyledir.

Dokuzuncu soru: Kişinin, mahremlerine karşı izin istemesi de nazar-ı dikkate alınır mı?

Cevab: Evet, çünkü **Ata b. Yesâr**'dan şu rivâyet edilmiştir: "Bir adam, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu soruyu yöneltti ve "kız kardeşimin yanına (evine) girmek için de izin isteyecek miyim?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) نَعَمْ اَتُحِبُّ اَنْ تَرَاهَا عُرْيَانَةً *"Evet, onu çıplak olarak görmeyi ister misin?"* dedi."[111] Yine birisi, **Huzeyfe** (r.a)'den, "Kız kardeşimin yanına girerken de izin isteyecek miyim?" diye sorduğunda o, "Eğer böyle bir izin istemezsen, hoşuna gitmeyecek şeyler görebilirsin" dedi. **Ata** da, **İbn Abbas**'a, "Kız kardeşimin ve nafakaları (geçimleri) üzerimde olan kimselerin yanına girmek için, izin talebinde bulunacak mıyım?" diye sorduğunda o: "Evet, çünkü Allahu Teâlâ *"Sizden olan çocuklar, bülûğ çağına ulaştığı zaman, kendilerinden evvelkilerin izin istediği gibi izin istesinler"* (Nûr, 59) buyurmuş ve ecnebi (yabancı) olan ile, mahremi (yabancı olmayanı) birbirinden ayırmamıştır.

Bil ki mahremlerin yanına girmek için izin istememek câiz değilse de, onların saçlarına, göğüslerine, bacakların ve benzeri uzuvlarına bakmak câiz olduğu için, önemli değildir. Bu hususdaki gerçek şudur: Başkasının yanına aniden girmekten men etmek, eğer o başkasının uzuvlarının açık bir şekilde görülmemesi için ise, buna kişinin hanımları ve câriyeleri hariç, herkes girer. Yok eğer, o yanına girilecek kimse, başkasının kendisine muttali olmasını istemediği bir işle meşgul olmasından ötürü ise, bunun herkes hakkında genel olması gerekir, hatta onun müsaadesiz, olarak hanımı ve câriyesi yanına girmesi de caiz olmaz.

Onuncu soru: Yangın veya hırsızın saldırması, yahut da kötü bir şeyin zuhur etmesi gibi şeyler bir kimsenin evinde aniden meydana gelse, yine izin talebinde bulunmak vacip midir?

Cevap: Bütün bunlar, delil ile istisna edilen hallerdir. İzin isteme hususundaki sözümüzün tamamı bundan ibarettir.

Selam meselesine gelince bu, Müslümanların emrolunduğu sünnetlerindendir. Selam, verilenler için de bir emniyet garantisi ve güvencedir. Bu

111 **Muvatta**, İsti'zân, 1 (2/240).

cennetliklerin selamıdır; sevgi ve muhabbet celbeder, kin ve nefretleri de yok eder. **Ebu Hureyre** (r.a)'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: لَمَّا خَلَقَ اللهُ تَعَالَى آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَنَفَخَ فِيهِ الرُّوحَ عَطَسَ فَقَالَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ، فَحَمِدَ اللهَ بِإِذْنِ اللهِ فَقَالَ لَهُ رَبُّهُ يَرْحَمُكَ رَبُّكَ يَا آدَمُ اِذْهَبْ اِلَى هٰؤُلَاءِ الْمَلَائِكَةِ وَهُمْ مَلَاءٌ مِنْهُمْ جُلُوسٌ فَقُلْ اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ فَلَمَّا فَعَلَ ذٰلِكَ رَجَعَ اِلَى رَبِّهِ فَقَالَ هٰذِهِ تَحِيَّتُكَ وَتَحِيَّةُ ذُرِّيَّتِكَ *"Allahu Teâlâ Hz. Adem'i yaratıp ona ruhunu üfleyince, o aksırdı. Bunun üzerine Hz. Adem "el-hamdü lillâh!" dedi ve böylece, Allah'ın müsaadesiyle Allah'a hamdetmiş oldu. Bunu müteakip Rabbi ona, "Rabbin sana merhamet etsin! Ey Adem, şu oturan melekler topluluğuna git ve "es-Selâmu aleyküm" de!" dedi. Hz. Adem de bunu yapınca, tekrar yeniden Rabbine döndü. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "İşte bu, hem senin hem de zürriyetinin selamıdır" dedi."* [112] **Ali İbn Ebi Talib** (r.a)'den de: Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: حَقُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ سِتٌّ: يُسَلِّمُ عَلَيْهِ اِذَا لَقِيَهُ وَيُجِيبُهُ اِذَا دَعَاهُ وَيَنْصَحُ لَهُ بِالْغَيْبِ وَيُشَمِّتُهُ اِذَا عَطَسَ وَيَعُودُهُ اِذَا مَرِضَ وَيَشْهَدُ جَنَازَتَهُ اِذَا مَاتَ *"Müslümanın Müslüman üzerindeki hakkı altıdır: Karşılaştığında ona selâm verir, davet ettiğinde ona icâbet eder, gaybi şeylere iman konusunda ona nasihat eder, aksırdığında, "Yerhamuke'llâh!" der, hastalandığında ziyaret eder ve öldüğünde cenazesinde bulunur"* [113] **İbr Ömer**'den de, Allah'ın Resûlü'nün şöyle dediği rivâyet edilmiştir:اِنَّ سَرَّكُمْ اَنْ يَسُلَّ الْغِلُّ مِنْ صُدُورِكُمْ فَاَفْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ *"Kininizin ve öfkenizin kalbinizden çıkması sizi sevindirecekse, aranızda selâmı yayın"* [114]

Cenâb-ı Hakk'ın, ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ *"Bu sizin için daha hayırlıdır"* ifadesine gelince, bunun manası açıktır. Çünkü bunun manası, "Sizin böyle yapmanız, başkasının yanına izinsiz olarak aniden girmenizden, sizin için daha hayırlı ve daha uygun olandır" şeklindedir. لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ *"Olur ki, iyice düşünürsünüz."* Yani, "Bu terbiye metodunu tezekkür etmeniz ve ona sımsıkı sarılmanız için..." demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا اَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا *"Eğer orada, yani evlerde bir kimse bulamazsanız... oraya girmeyin"* buyurmuştur. Çünkü bu iki yerdeki illet aynı olup, bu da, orada başkasının görmesinin arzu edilmediği bazı hallerin bulunabilmesidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاِنْ قِيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا *"Eğer size, "Geri dönün, gidin" denilirse, dönüp gidin..."* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü ev

112 **Tirmizî** tefsiri, 95 (5/453).

113 **Buhârî,** Cenâiz, 2; **Müslim,** Selâm, 4-6 (4/1705).

114 **Buhârî,** İmân, 20; **Müslim,** İmân, 93 (1/74) (Benzeri hadis).

sahibi bir başkasının kendi evine girmesini hoş karşılamadığı gibi, kapısının önünde dikilip durmasını da hoş karşılamaz. Binâenaleyh, hiç şüphesiz ki (izin isteyen) kimseye uygun ve en temiz olan hareket biçimi, ürkütmeyi ve sıkıntı vermeyi sona erdirmek için, çekip gitmesidir.

Allahu Teâlâ, kendisinde iskân edilen evlerin hükmünü zikredince, bundan sonra meskûn olmayan yurtların hükmünü zikrederek لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ *"Meskun olmayan... evlere girmenizde, size bir vebal yok"* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü girmeye mani olan şey, bu engeli ortadan kaldıracak olan içindir. Müfessirler Cenâb-ı Hakk'ın "بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ" ifadesiyle nerelerin kastedildiği hususunda ihtilaf ederek, şu görüşleri ifade etmişlerdir:

1) **Muhammed İbnu'l-Hanefiyye**'ye göre, burası, hanlar, aş evleri ve alış-veriş yapılan dükkanlardır. Âyetteki "مَتَاعٌ" (Metâ') ise, sıcaktan, soğuktan korunma, denk ve eşyayı korumak ve alış-verişte bulunmak gibi menfaat ve faydalardır. Rivâyet olunduğuna göre **Hz. Ebu Bekir,** "Ey Allah'ın Resûlü, Allah sana izin istememiz hususunda bir âyet indirdi. Biz ise, ticaret hususunda farklı farklıyız. Bu sebeple işte, şu şu hanlara varıp konaklıyoruz. Şimdi, izin olmadan biz oraya giremeyecek miyiz?" deyince, işte o zaman bu âyet nazil oldu.

2) Burası, içinde abdest bozulan harabelerdir. Âyetteki "**metâ'**" kelimesiyle ise, abdest bozma kastedilmiştir.

3) Buralar, çarşı pazarlarıdır.

4) Buralar, hamamlardır. Evlâ olanı ise, bunların hepsinin, bu âyetin muhtevasına girmesinin imkansız olmadığının söylenmesidir. Binâenaleyh, bu âyet, bütün bu manalara hamledilebilir. Bunun illeti ise, oraların bu şekilde olması halinde, örf açısından oralara girme izninin verilmiş olmasıdır. İşte biz de şimdi diyoruz ki, bu gibi yerler, meskûn olmayan bir biçimde bulunur, fakat gasp edilmiş olurlarsa, yine buralara girmek caiz değildir. Ancak, hanların genel durumundan anlaşılan, oraların kişilerin girmesi için yapılmış olduklarıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ *"Açıktan yaptığınızı da, gizliden yaptığınızı da Allah bilir"* ifadesine gelince bu, harabelere ve boş evlere giren, şüphe ehlini tasdik içindir.

7. Hüküm: Bakma Hükmü

Yedinci hüküm, bakmasıyla ilgili hükümdür: Cenâb-ı Hak, şöyle buyurmuştur:

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذٰلِكَ اَزْكٰى لَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾ وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ اَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلٰى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ اِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ اَوْ اٰبَآئِهِنَّ اَوْ اٰبَآءِ بُعُولَتِهِنَّ اَوْ اَبْنَآئِهِنَّ اَوْ اَبْنَآءِ بُعُولَتِهِنَّ اَوْ اِخْوَانِهِنَّ اَوْ بَنِيٓ اِخْوَانِهِنَّ اَوْ بَنِيٓ اَخَوَاتِهِنَّ اَوْ نِسَآئِهِنَّ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُنَّ اَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ اُولِي الْاِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ اَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلٰى عَوْرَاتِ النِّسَآءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِاَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوٓا اِلَى اللّٰهِ جَمِيعًا اَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣١﴾

"Mü'min erkeklere söyle: Gözlerini sakınsınlar ve ırzlarını korusunlar. Bu kendileri için çok temizdir. Şüphesiz ki Allah, kullarının (ne) yapacaklarından hakkıyla haberdardır. Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini (haramdan) sakınsınlar. Irzlarını korusunlar. Ziynetlerini, açmasınlar. Bunlardan görünen kısmı müstesna. Baş örtülerini, yakalarının üstünü (kapayacak surette) örtsünler. Ziynet (mahallerini) kendi kocalarından, yahut kendi babalarından, yahut kocalarının babalarından yahut kendi oğullarından, yahut kocalarının oğullarından, yahut kendi erkek kardeşlerinden, yahut kendi erkek kardeşlerinin oğullarından, yahut kız kardeşlerinin oğullarından, yahut kendi kadınlarından, yahut kendi ellerindeki memlûklerden, yahut erkeklikten yana ihtiyacı olmayan (yani erkeklikten kesilmiş bulunan) hizmetçilerden, yahut henüz kadınların gizli yerlerine muttali olmayan çocuklardan başkasına göstermesinler. Gizleyecekleri ziynetleri bilinsin diye, ayaklarını da vurmasınlar. Hepiniz Allah'a tevbe edin, ey mü'minler. Ta ki, korktuğunuzdan emin, umduğunuza nail olasınız" (Nûr, 30-31).

Bil ki Allahu Teâlâ, ***"Mü'min erkeklere söyle"*** buyurmuş ve bu işi, mü'minlere tahsis etmiştir. Çünkü mü'min olmayanların, gözlerini helâl olmayandan sakındırmaları, ırzlarını da, helâl olmayandan korumaları gerekmez. Çünkü bu hükümler, İslâm'ın fürûu gibidirler. Mü'minler, bu hükümlerle

doğrudan doğruya emrolunmuşlardır. Kâfirler ise daha önce, bu hükümlerin kendisine tâbi olduğu şey (iman) ile emrolunmuşlardır. Yapılmaması halinde bir cezaya müstahak olma hususunda, her ne kadar kâfirlerin durumu mü'minlerin durumu gibi olsa dahi, ancak ne var ki mü'min, bu tâate, herhangi bir mukaddime olmaksızın imkan bulur, kafir ise, buna ancak daha önce bulunması gereken bir şey (iman) ile imkan bulur ki, bu da kafirler için mükellefiyetin gerekliliğine mani teşkil etmez.

Bil ki, Cenâb-ı Hak, erkeklere gözlerini yummayı, ırzlarını korumayı emretmiş, kadınlara da, erkeklere emrettiği şeylerin aynısını emretmiş, kadınlarınkine hususi bir takım kimseler hariç, ziynetlerini göstermemeleri hükmünü de ilave etmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ *"Gözlerini sakınsınlar"* ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Ekseri ulemâ, bu ifadenin başındaki "مِنْ" edatının, "teb'îz" için olup, kastedilen mananın, kişinin gözünü, haram olan şeylere kapaması ve helâl ile yetinmesinin kastedildiği kanaatindedirler. Ahfeş ise, bu "مِنْ" (min)'in zâit olabileceğini söylemiştir ki, bunun bir benzeri de, مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ *"Sizin O'ndan başka ilahınız yoktur"* (Hûd, 50) ve فَمَا مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ *"Sizden, onu koruyacak hiç kimse de yoktur"* âyetleridir. **Sibeveyh** ise, bunu kabul etmemiştir. Buna göre şâyet, "Bu edat niçin ırzı korumayı ifade eden ifadeye değil de gözü kapamayı ifade eden cümleye gelmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bakma işinin çok geniş olduğuna delâlet etmek için... Baksana, kişiye mahrem olan, (dinen nikahı düşmeyen kimselerin saçlarına ve göğüslerine bakmasında bir sakınca yoktur. (Ümmü veled olmayan) cariyeler de böyledir. Ama, avret mahallinin durumuna gelince, bunun işi incedir. İstisnai durumlar hariç, bakmanın mubah oluşu ile, istisnâi durumlar hariç, cimâ'nın yasak oluşu bu hususta fark olarak sana yeter... Bazıları Cenâb-ı Hakk'ın "يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ" ifadesine, "bakışlarını kıssınlar" manasını vermişlerdir. Binâenaleyh göz bakmadığı zaman o, o işten alıkonulmuş ve men edilmiş demektir. Bu manaya göre, bu ifadenin başındaki "مِنْ" ne zaittir, ne de teb'îz ifade eder. Tam aksine, bu edat, اَلْغَضُّ "gözü yummak" fiilinin sılasıdır... Nitekim **Arapçada**, Hakkını noksan ettiğinde, غَضَضْتُ مِنْ فُلَانٍ "Falancanın hakkını eksilttim" denilir.

İKİNCİ MESELE

Bil ki, avret mahalleri dört çeşittir: Erkeğin erkeğe karşı avreti, kadının kadına karşı avreti, kadının erkeğe karşı avreti, erkeğin kadına karşı avreti...

Erkeğin erkeğe karşı avretine gelince, bir erkeğin diğer bir erkeğin, avret mahalli hariç, bütün bedenine bakması caizdir. Erkeğin avret mahalli ise, göbeği ile diz kapağı arasıdır. Göbekle diz kapaklarının bizzat kendileri avret değildir. **Ebu Hanife** (r.h)'ye göreyse, avrettir. **İmâm Mâlik'e** göreyse, uyluk, avret değildir. Bunun delili, **Huzeyfe** (r.a)'den rivâyet edilen şu hadistir: اِنَّ النَّبِيَّ -صلعم- مَرَّ بِهِ فِي الْمَسْجِدِ وَهُوَ كَاشِفٌ عَنْ فَخْذِهِ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ غَطِّ فَخْذَكَ فَاِنَّهَا مِنَ الْعَوْرَةِ *"Hz. Peygamber (s.a.s), mescidde, uyluğu açık iken, Huzeyfe'ye rastladı da, bunun üzerine, "uyluğunu ört, çünkü o, avrettendir"*[115] buyurdu. Ve yine Hz. Peygamber, **Hz. Ali** (r.a)'ye لَا تُبْرِزْ فَخْذَكَ وَلَا تَنْظُرْ اِلَى فَخْذِ حَيٍّ وَلَا مَيِّتٍ *"Uyluğunu açma ve ne ölünün ne de dirinin uyluğuna da bakma"*[116] demiştir. Binâenaleyh, eğer o kimsenin, mesela tüysüz ve parlak, çekici olması gibi bir sebepten dolayı, yüzüne veya bedenin diğer yerlerine bakmasında bir şehvet veya bir fitne korkusu bulunuyorsa, ona bakmak helâl olmaz. Her biri, yatağın birer tarafında olsa bile, erkeğin erkekle (aynı) yatakta yatması caiz değildir. Çünkü. **Ebu Said el-Hudri,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَا يُفْضِيُ الرَّجُلُ اِلَى الرَّجُلِ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ وَلَا تُفْضِي الْمَرْأَةُ اِلَى الْمَرْأَةِ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ *"Aynı yorgan, aynı battaniye altında, ne erkek erkeğe, ne de kadın kadına yaklaşabilir... (Yani, yatamazlar)..."*[117] buyurduğunu rivâyet etmiştir. Kucaklaşmak ve şefkatinden dolayı, çocuğu hariç, yüzü öpmek mekrûhtur, ama musafaha ise müstehaptır, hoştur. Çünkü **Hz. Enes,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Bir adam, "Ey Allah'ın Resûlü, bizden birisi, kardeşi veya dostu ile karşılaştığında, ona ta'zimle eğilir mi?.." dediğinde, Hz. Peygamber, "Hayır" dedi. Peki o, onu kendine yapıştırıp öpebilir mi? deyince de, yine "Hayır" cevabını verdi. "Peki, onun elinden tutup onunla musafahada bulunabilir mi?" deyince de, "Evet" buyurdu.

Kadının kadına karşı avreti ise, tıpkı erkeğin erkeğe karşı olan avreti gibidir. Binâenaleyh, göbeği ile diz kapağı arası hariç, bir kadın diğer bir kadının bütün bir bedenine bakabilir. Ama, fitne endişesi güdülürse, caiz değildir. Kadının kadınla yatması da caiz değildir. Zimmi bir kadının

115 **Tirmizî,** Edeb, 40 (5/110).

116 **İbn Mâce,** Cenâiz, 8 (1/469).

117 **Müslim,** Hayz, 74 (1/266); **Tirmizî,** Edeb, 38 (5/109).

Müslüman bir kadının bedenine bakması caiz midir? Bunun, tıpkı bir Müslüman kadının diğer bir Müslüman kadının, (istisna tutulan yerler hariç) bedenine bakmasının caiz olması gibi, caiz olduğu ileri sürülmüşse de, din ayrılığı söz konusu olduğu için, doğru olan bakmasının caiz olmamasıdır. Çünkü Allahu Teâlâ, *"yahut kendi kadınlarından..."* buyurmuştur. Zimmi olan kadın ise, bizim kadınlarımızdan değildir.

Kadının erkeğe karşı avretine gelince, bu durumda bakılır, kadın ya yabancı veya mahrem (nikah düşmeyen) birisi ya da kendisinden yararlanılan cariyedir... Eğer, kadın yabancı olursa bu durumda bu kadın ya hürdür, ya da cariyedir. Eğer hür olursa, bu kadının bedeninin tamamı avrettir. O erkeğin, bu kadının yüzü ve elleri hariç, herhangi bir yerine bakması caiz değildir. (Bu iki yerin müstesnâ tutulması da), kadının alış-verişte yüzünü açma; bir şeyi alıp ya da vermek için de, elini çıkarma ihtiyacını hissettiğindendir. "El-keffu" sözüyle biz, elin bileklere kadar olan kısmını, hem içini hem de üstünü kastediyoruz. Elin üstünün, avret sayıldığı da ileri sürülmüştür.

Bil ki biz, o kadının bedeninden bakılması caiz olmayan yeri ile, el ve yüz gibi bakılması caiz olan yerlerini zikrettik. Ama bu iki hükmün de istisnâları vardır.

Kadının, yüzüne ve ellerine bakmanın caiz olması sözüne gelince, bil ki bu da, üç kısma ayrılır:

a) Zira, bu bakmada ne herhangi bir maksat ve gaye vardır, ne de fitne.

b) Bu bakışta, bir maksat söz konusu olmadığı halde, fitne söz konusudur.

c) Bu bakışta, hem bir maksat bulunur, hem de fitne söz konusudur.

Birinci kısma gelince, bil ki herhangi bir maksat olmaksızın yabancı bir kadının yüzüne bakmaya kastetmesi caiz değildir. Eğer onun gözü o kadına ansızın takılmışsa, bakmışsa Cenâb-ı Hakk'ın, *"Mü'min erkeklere söyle; gözlerini sakınsınlar..."* ifadesinden dolayı, gözünü yumar. Fitneye sebebiyet vermeyecekse, tek bir defa bakmanın caiz olduğu ileri sürülmüştür ki, bu hüküm **Ebu Hanife** (r.h)'ye aittir. Kişinin, Cenâb-ı Hakk'ın *"Çünkü kulak, göz, kalb; bunların her biri bundan mes'uldûr"* (İsrâ, 36) âyetinden dolayı, tekrar bakması caiz değildir. Bir de Peygamber (s.a.s)يَا عَلِيُّ لَا تُتْبِعِ النَّظْرَةَ النَّظْرَةَ فَإِنَّ لَكَ الْأُولَى وَلَيْسَتْ لَكَ الْآخِرَةُ *"Ey Ali, art arda, peş peşe bakma. Haydi diyelim, birincisi senin hakkın olsun, ama diğeri senin hakkın*

değildir"[118] buyurmuştur. **Cabir** (r.a)'in de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Allah'ın Resûlü'ne ansızın bakmanın hükmünü sordum da, bana gözümü çevirmemi, bakmamamı emretti. Bir de, genelde ilk bakıştan kurtulmak mümkün değildir; binâenaleyh ister kasten isterse kasıt olmaksızın bakılsın, bu bakış affedilmiştir.

Kendisinde bir maksat bulunup bir fitnenin bulunmadığı ikinci kısma gelince, bu da şunlardır:

a) Bir kimse bir kadınla evlenmek istediğinde, yüzüne ve ellerine bakar. **Ebu Hureyre** (r.a) şunu rivâyet etmiştir: Birisi, bir ensarlı kadınla evlenmek istedi de, Allah'ın Resûlü ona, "Ona bak, çünkü ensarlıların gözlerinde bir kusur vardır" buyurdu. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), إِذَا خَطَبَ أَحَدُكُمُ الْمَرْأَةَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَنْظُرَ إِلَيْهَا إِذَا كَانَ إِنَّمَا يَنْظُرُ إِلَيْهَا لِلْخِطْبَةِ *"Sizden birisi bir kadına evlenme teklifinde bulunmak istediğinde, ona sırf evlenmek niyetiyle bakarsa, ona bakmasında bir beis, sakınca yoktur"*[119] buyurmuştur. **Muğire İbn Şu'be** de şöyle demiştir: Bir kadına talip oldum, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Ona baktın mı?" deyince, ben de "Hayır" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Bak, çünkü bu bakış aranızda (evlendikten sonra) katık olmaya lâyıktır. (Evlendiğinde, hanımın güzelini almışsan, yüzüne baktıkça doyarsın)"*[120] buyurdu. Bütün bunlar, kişinin maksadı, onunla evlenmek olduğu müddetçe, o kadının yüzüne ve ellerine şehvetle (istekli ve arzulu olarak) bakabileceğine delâlet ederiz. Bunun böyle olduğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bundan sonra kadınları (alman) ve bunları herhangi zevcelerle değiştirmen, güzellikleri hoşuna gitse de, sana helâl olmaz"* (Ahzâb, 52) âyeti de delâlet eder. Onun güzelliği ona ancak, onların yüzünü görürse, hayranlık verir...

b) Bir kimse, bir cariye satın alsa, o kimsenin, o cariyenin avret olmayan kısımlarına bakması caizdir.

c) Alış-veriş yaparken, ihtiyaç anında, kim olduğunu ortaya koyabilmesi için, o kadının yüzüne dikkatlice bakması caizdir.

d) Şahâdetini üstleneceği zaman, o kadına bakabilir. Ama onun yüzünden başka yerine de bakamaz. Çünkü şahâdet konusundaki bilgi, bu yolla elde edilir.

---

118 **Tirmizî**, Edeb, 28 (5/101).

119 **Ebû Dâvûd**, Nikâh, 18 (2/228).

120 **İbn Mâce**, Nikâh, 9 (1/599); **Tirmizî**, Nikâh, 5 (3/397).

O kadına şehvetlice bakması demek olan üçüncü kısma gelince, bu yasaktır. Hz. Peygamber (s.a.s) çünkü اَلْعَيْنَانِ تَزْنِيَانِ *"Gözler de zinâ ederler"*[121] buyurmuştur.

Cabir (r.a)'den Hz. Peygamber (s.a.s)'e ansızın bakmanın hükmünü sordum da, bana gözümü çevirmemi emretti, dediği rivâyet edilmiştir. **Tevrât**'ta şöyle yazıldığı ileri sürülmüştür. (Harama) bakmak, kalbe şehvet tohumunu düşürür, çoğu şehvet ise, uzun bir hüznü ve kederi doğurur...

Yabancı bir erkeğin, yabancı bir kadının bedenine bakmasının caiz olmaması hususuna gelince, ulemâ, bu hususta şu maddeleri istisnâ etmişlerdir.

1) Sünnetçinin tıpkı, sünnet ettiği kimsenin avret mahalline bakmasının caiz olması gibi, güvenilir bir doktorun da müdahalede bulunması için kadına bakması caizdir. Çünkü bu nokta, zaruret noktasıdır...

2) Zinâ hususunda şahâdeti üstlenmek için, zinâ eden tarafların avret mahallerine bakmaya kastetmesi caizdir. Yine bu kimsenin, doğum şahâdeti ile emzirmeye dair şahâdeti üstlenebilmesi için, kadının fercine ve memelerine bakması caizdir. **Ebu Saîd el-İstahvî** ise şöyle demiştir: "Erkeğin, bu yerlere bu maksatlarla bakması caiz değildir. Çünkü, bir kere zinânın saklı tutulması, ifşâ edilmemesi teşvik edilmiştir. Doğum ve süt emzirme meselesinde ise, kadınların şahâdeti makbuldür. Binâenaleyh, şahâdette bulunmak için, erkeklerin bakmasına hacet yoktur..."

3) Şâyet bir kadın, boğulmaya, yanmaya maruz kalmışsa, onu oradan kurtarmak için, erkeğin onun bedenine bakması caizdir.

O yabancı kadının cariye olması halinde, bazıları onun avret mahallinin göbeği ile diz kapakları arası olduğunu söylerlerken, diğer bazıları onun avret mahallinin işinden ve zanaatından dolayı ortaya çıkmayan kısımları olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh, bundan o kadının başı, kolları (diz kapağına kadar olan) baldırları, göğsü, boğaz... istisnâ tutulmuştur. Dolayısıyla bunlar, avret mahalli sayılmazlar. Onun sırtı ve karnı ve (dirsek omuz arasındaki) kısma gelince, buralar hakkında, yukarıda bahsedilen ihtilâf söz konusudur. Binâenaleyh, ne o erkeğin o kadını; ne de o kadının o erkeği, ne kan almadan ne de sürme vb. şeyleri yapmaktan dolayı tutması caiz değildir. Çünkü, tutmak bakmadan daha kuvvetlidir. Bunun delili şudur: Tutmadan ve dokunmadan dolayı gelen meni, orucu

121 **Müsned**, 2/343-344.

bozduğu halde, bakmadan dolayı gelen meni orucu bozmaz. **Ebu Hanife** (r.h) ise şöyle demiştir: "Erkeğin, cariyenin bakması helâl olan kısımlarına dokunması caizdir."

Bu kadın eğer, o erkeğin sülâle cihetinden, süt emme cihetinden ya da evlenme cihetinden bir mahremi ise, o kadının o erkeğe karşı avret mahalli, tıpkı erkeğin avreti gibi, göbeği ile diz kapağı arasıdır. Diğerleri ise, o kadının avret mahallinin, ancak iş esnasında, görülmeyecek kısımları olduğunu söylemişlerdir ki, bu da **Ebu Hanife** (r.h)'nin görüşüdür. Diğer tafsilata gelince, bu mufassal açıklama, bu âyetin tefsirinde gelecektir.

O kadının, tıpkı kişinin hanımı ve kendisinden istifâde etmesi helâl olan cariyesi gibi, "müstemte'a" (yani kendisinden yararlanılan kadın) olması haline gelince, o erkeğin bu kimselerin bedenin tamamına, hatta avret mahalline bakması caizdir. Ancak ne var ki erkeğin, hem kadının avret mahalline, hem de kendisinin avret mahalline bakması mekrûhtur. Çünkü bunun, körlüğe sebebiyet verdiği rivâyet edilmiştir. Erkeğin, hanımının fercine bakmasının caiz olmadığı da söylenmiştir. Bu konuda bahsedilen cariyenin mücerret, vasıfsız köle veya "müdebber" veya "ümmü veled" veyahut da "merhûne" olması arasında bir fark bulunmamaktadır. Binâenaleyh, eğer bu cariye Mecusî veya mürtet, yahut putperest ya da müşterek, yahut evli veyahut da mükâtebeli olursa, bu tıpkı yabancı kadının hükmünü alır. **Amr İbn Şuayb**'ın babasından, onun da dedesinden, dedesinin de Hz. Peygamber'den rivâyetine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: إِذَا زَوَّجَ اَحَدُكُمْ جَارِيَتَهُ عَبْدَهُ اَوْ اَجِيرَهُ فَلَا يَنْظُرَ اِلَى مَا دُونَ السُّرَّةِ وَفَوْقَ الرُّكْبَةِ *"Sizden biriniz, cariyesini kölesiyle veya işçisiyle evlendirdiğinde, artık onun göbeği ile diz kapağı arasındaki kısımlarına bakamaz..."*

Erkeğin kadına karşı avret mahallerine gelince, burada düşünmek lâzım. Eğer o erkek o kadın için bir yabancı ise, o erkeğin o kadına karşı avret mahalli, göbeği ile diz kapağı arasıdır. Tıpkı, kadının erkeğe karşı avret mahallerinin neresi olduğu meselesi gibi, yüzü ve elleri hariç, erkeğin bütün bedenin avret mahalli olduğu da ileri sürülmüştür. Ama, birincisi daha doğrudur. Erkek için kadın, böyle değildir. Çünkü, erkek karşısında kadının bedeni avrettir. Bunun delili ise, kadının namazını, bedeni açık olarak kılmasının sahîh olmayışıdır. Ama erkeğin bedeni, böyle değildir. Fitne endişesi duyulduğunda, erkeğin kadının yüzüne kasten bakması ve bakışların, tekrarlaması caiz değildir. Çünkü **Ümmü Seleme**'den şu rivâyet edilmiştir: "Hem **Ümmü Seleme** hem de **Meymûne**, Hz. Peygamber

(s.a.s)'in yanında oldukları bir sırada, **İbn Ümmi Mektûm** çıkagelmiş ve derken, onların yanına girmiş... Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Hişt, siz ikiniz, ondan ötürü örtünün"* buyurmuş. Bunun üzerine **Ümmü Seleme,** "Ey Allah'ın Resûlü, o bir âmâ değil midir? Bizi görmüyor" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Siz ikiniz kör müsünüz ki! Sizler onu görmüyor musunuz..?*[122] buyurur.

Eğer bu erkek o kadının mahremi ise, bu erkeğin o kadına karşı avret mahalli, göbeği ile diz kapağı arasıdır. Yok eğer, bu erkek, o kadının kocası yahut da onunla cinsi münasebette bulunması helâl olan efendisi ise, o zaman o kadının, erkeğin bedeninin tamamına bakması caizdir. Ancak ne var ki, tıpkı erkeğin hanımı karşısındaki durumu gibi, onun avret mahalline (zekerine) bakması mekrûhtur. Erkeğin, ıssız bir yerde çıplak olarak oturması caiz değildir. Onun, avret mahallini örtmesi gerekir. Çünkü rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber'e bu mesele sorulmuş, o da اَللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ يُسْتَحْيَى مِنْهُ *"Allah kendisinden utanılmaya daha müstahaktır"*[123] cevabını vermiştir. Yine rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), اِيَّاكُمْ وَالتَّعَرِّى فَاِنَّ مَعَكُمْ مَنْ لَا يُفَارِقُكُمْ اِلَّا عِنْدَ الْغَائِطِ وَحِينَ يُفْضِى الرَّجُلُ اِلَى اَهْلِهِ *"Aman ha, çıplak durmaktan sakının, çünkü tuvalette bulunmanız ve kişinin hanımıyla cinsi münasebette bulunması durumu hariç, sizinle beraber, sizden hiç ayrılmayan kimseler (melekler, cinler...) vardır"*[124] buyurmuştur. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şiblî'ye Cenâb-ı Hakk'ın "يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ" ifadesinin tefsiri sorulmuş da, o da bunun üzerine "Baş gözlerini haramlardan; gönül gözlerini de Masivâllah (Allah'ın dışında kalan her şey)den çevirmektir" cevabını vermiştir...

Hak Teâlâ'nın وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ *"Irzlarını korusunlar"* ifadesi ile "helâl olmayanlardan korusunlar" manası kastedilmiştir. **Ebu'l-Âliye**'nin, "Nûr Sûresi'ndekiler hâriç, Kur'ân'da geçen bütün "فُرُوجَهُمْ" ve "يَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ" şeklindeki ifadeler, "zinâdan korunsunlar" manasınadır. Ama Nûr Sûresi'ndekilerin manası ise, "onlara, yani avret mahallerine hiç kimse bakmasın" şeklindedir" demiştir. Fakat bu görüş zayıftır. Çünkü bu, delil olmaksızın âyeti tahsistir. Zâhirin gerektirdiği mana ise, o kimsenin zinâ, dokunma ve bakma gibi Allah'ın haram kıldığı her şeyden kendisini muhafaza etmesidir. Bir de eğer bununla, sırf bakma yasağı kastedilmiş ise,

122 **Buhârî**, Gusul, 20; **Tirmizî**, Edeb, 22, 29 (5/102).
123 **Tirmizî**, Edeb, 29 (5/102).
124 **Tirmizî**, Edeb, 2 (5/112).

dokunmak ve cinsi münasebette bulunmak, haydi haydi kastedilmiştir. Çünkü bu ikisi, bakmadan daha ileridir. Binâenaleyh eğer Cenâb-ı Hak, bakma hususunda nass (âyet) indirmiş ise, bu hitabın içinde, cinsi münasebet ve dokunma yasağını gerektiren şey de vardır. Bu tıpkı *"Ana-babana "öf" bile deme..."* (İsrâ, 23) âyetinin, bunun ilerisinde olan sövme ve dövme gibi şeylerin yasaklığını göstermesi gibidir.

Hak Teâlâ'nın ذٰلِكَ اَزْكٰى لَكُمْ *"Bu kendileri için çok temizdir"* ifadesi "Bu hususa, sımsıkı sarılıp riâyet etmeleri, onlar için daha temiz, daha iffetli olandır. Çünkü bu kişilerin sayesinde tezkiye olundukları, medh ü senaya müstahak oldukları şeylerdendir" demektir. Şöyle de denebilir: "Allahu Teâlâ, işte bu sayede mü'minleri tezkiye etmek istediği için, bu hitabı sadece mü'minlere yöneltmiştir. O halde bu kâfirlere lâyık değildir.

Âyetteki وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ اَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ *"Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini (haramdan) sakınsınlar, ırzlarını korusunlar"* ifadesi hakkındaki söz, daha önce geçtiği üzeredir. Buna göre eğer, "Gözleri yumma (sakınma), niçin ırzları korumadan önce zikredilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bakmak, zinânın habercisi ve fısk-u fücûrun öncüsüdür. Bu hususdaki belvâ-i umûmi daha fazladır. Dolayısıyla, neredeyse bundan korunulamaz.

Âyetteki وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا *"Zinetlerini açmasınlar, bunlardan görünen kısım müstesna..."* ifadesine gelince, bu, genelde kadınlara ait hükümlerdendir. Biz, bunun genelde böyle olduğunu söyledik, zirâ kendisinde bir fitne bulunduğu için, erkeklerin de takı, elbise ve sâire gibi ziynetlerini yabancı kadınlara göstermeleri haramdır. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Müfessirler, âyetteki "ziynetlerini" ifadesi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bil ki "ziynet" sözü, Allah'ın yarattığı güzel şeyler manasına geldiği gibi, insanın elbise, takı ve sâire şeyler gibi, süslenip bezendiği şeyler manasına da gelir. Bazıları ziynet sözünün, yaratılıştan olan güzelliklere kullanılmasını yadırgayarak, "Yaratılıştan (hılkî) olanlar için, neredeyse hiç, "Bu, onun ziynetidir" ifadesi kullanılmaz. Bu ancak, kadının, sürme, boya ve sâire gibi, sonradan yaptığı (süslere) denilir" demişlerdir.

Doğruya en yakın olan görüşün ise, hılkî (yaratılıştan) olanların da "ziynet" sözüne dâhil olmalarıdır. Bunun böyle olduğuna şu iki husus da delâlet eder:

a) Pek çok kadın, hılkî (yaratıştan) olan vasıfları bakımından, ziynet sayılan diğer şeylerden ayrılırlar. Binâenaleyh bu kelimeyi, "hılkî" olan güzellikler için de kullanırsak, umûmi olan bu kelimenin hakkını tastamam vermiş oluruz. Hılkî olanların dışındakilerin de bu ifadenin içine dâhil olmasına bir mâni yoktur.

b) Âyetteki, *"Başörtülerini yakalarının üstüne örtsünler"* ifadesi, "ziynet" sözünün hem hılkî olanları, hem diğer süsleri (güzellikleri) içine aldığına delâlet eder. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, başörtüleri ile bu gibi yerlerini örtmelerini farz kılmak suretiyle, kadınların hilkaten güzel olan yerlerini göstermekten men etmiştir.

"Ziynet" kelimesinin, hılkî olanlar dışındaki süs ve güzellikleri için kullanıldığını söyleyenler de, bunu şu üç manaya hasretmişlerdir:

1) Sürme ve kaşları boyama, yanaklara allık vurma, el ve ayakları kınalama gibi boyalardır.

2) Yüzük, bilezik, halhâl, pazubend, gerdanlık, taç, kemer ve küpe gibi takılar.

3) Elbiseler... Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Ey Âdem oğulları, her mescide gidişinizde ziynetlerinizi alın (takının, giyin)"* (A'raf, 31) buyurarak, bu "ziynet" ile elbiseleri kastetmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler Hak Teâlâ'nın *"Bunlardan görünen kısmı müstesna"* ifadesi ile neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir: Âyette bahsedilen "ziyneti", yaratılıştan olan güzellik ve süs manasına alanlardan **Kaffal** şöyle der: "Âyetin manası, "insanın, yürürlükte olan adete göre, gösterebildikleri şeyler müstesnâ" şeklindedir ki bunlar da, kadınlarda el ve yüzler; erkeklerde de yüz, eller ve ayaklar gibi, bedenin uç uzuvlarıdır. Binâenaleyh insanlar, zarureten açılması gerekmeyen yerlerini örtmekle emrolunmuşlardır. Fakat insanlara, açık olması örfî (alışılmış) olan ve zarûreten açılması gereken yerler hususunda ruhsat verilmiştir. Çünkü İslâm şeriati, haniftir, kolaydır ve müsamahakârdır. Yüzün ve ellerin açılması zaruret gibi olunca, âlimler bu iki yerin (kadın için) avret sayılmadığı hususunda ittifâk etmişlerdir. Fakat ayakların açık olması zarûrî değildir. Binâenaleyh hiç şüphesiz âlimler, ayakların "avret" olup olmaması hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta iki izah vardır: Doğru olan, ayaklar da, tıpkı ayakların üstü gibi avrettir. Kadının sesi hususunda da iki izah yapılmıştır: En

doğru olanına göre, ses "avret" değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımları, hadisleri erkeklere rivâyet ediyorlardı.

Âyette bahsedilen "ziynet" sözünü, hılkî (yaratıştan) olan güzellikler dışındaki süsler manasına alanlar da şöyle demişlerdir: Hak Teâlâ ziynetten bahsetmiştir. Çünkü o ziynetlerin, kadının üzerinde takılı olmadıkları sürece, onlara bakmanın helâl olduğu hususunda şüphe yoktur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, o ziynetlere bakmayı, onların kadının üzerinde olması şartına bağlı olarak haram kıldığına göre bu, kadınların uzuvlarına bakmanın haram oluşunu göstermede, te'kidli bir ifade olmuş olur. (Yani bu, o uzuvları bir tarafa, onlarda takılı olan ziynetlere bile bakmayın demektir.) Bu görüşe göre, kadının yüzündeki dövme, allık, bedenin diğer yerlerindeki boya ve yüzük gibi ziynetlere bakmak helâldir. Elbise de böyledir. Bunlara bakmanın câiz oluşunun sebebi, kadının onları örtmede zorluk çekmesidir. Çünkü kadın mutlaka elleriyle birtakım şeyleri alıp-verme durumundadır. Şâhitlik yapmak, davalaşmak ve evlilik gibi konularda da yüzünü açması gerekmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, âyetteki *"Ziynetlerini açmasınlar. Bunlardan görünen kısmı müstesnâ..."* ifadesinin, câriyelerle değil de sadece hür kadınlarla ilgili olduğunda ittifak etmişlerdir ki, bu açıktır. Çünkü câriye, sanki bir maldır. Alınıp-satılması hususunda, tedbirli davranmak gerekir. Bu ise, ona iyice dikkatlice bakmakla olur. Ama hür kadınlar böyle değiller...

Hak Teâlâ'nın وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلٰى جُيُوبِهِنَّ *"Başörtülerini yakalarının üstüne örtsünler"* ifadesindeki, "**humur**" kelimesinin müfredi, "**himâr**" olup, "başörtüsü" demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Câhiliyye kadınları, başörtülerini, arkadan bağlarlardı. Yakaları (elbiselerinin açılan kısımları) önde idi. Bundan dolayı onların boğazları, gerdanları ve döşleri açık oluyordu. Böylece onlar, boyunlarını, boğazlarını buraları kuşatan saçları, kulak ve gerdandaki takılar gibi ziynetlerini ve bunların takıldıkları yerleri örtsünler diye, başörtülerinin uçlarını yakaları üzerine salıvermekle emrolundular. Âyette *"örtme"* manasında "**darb**" (vurma) kelimesinin kullanılması, başörtüsünün uçlarını buralara salıverip buraları iyice örtme manası kastedilmesi içindir. Âyetteki bâ harf-i cerri, "**ilsâk**" içindir. Hz. **Âişe** (r.ah)'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Ensar kadınlarından daha hayırlı olanını görmedim. Bu âyet nâzil olunca, her biri kendi çarşafına koştu ve

onu alıp, onunla tepeden tırnağa büründü ve sanki başları üzerinde kargalar varmış gibi oluverdiler."[125] Âyetteki "**cuyûb**" kelimesi, yâ harfinden ötürü, cim'in kesresi ile de okunmuştur, "**büyût**" kelimesi de, bu şekilde okunmuştur.

Hak Teâlâ'nın, *"Ziynetlerini göstermesinler"* ifadesine gelince, bil ki Hak Teâlâ, daha önce mutlak manadaki ziynetten bahsedince, burada da, o kadınları yabancılara göstermekten nehyettiği gizli ziynetlerden bahsetmiş ve bu gizli ziynetlerin, bütün herkesten saklanılması gerektiğini beyan buyurmuştur. Sonra şu on iki kısım insanı, bundan müstesna tutmuştur:

1) O kadınların kocaları,

2) Babaları... Bu, gerek kadın gerek koca tarafından, babaların babaları ve dedeleri, annelerin babaları ve dedeleri gibi yukarı doğru bütün babaları içine alır.

3) Kocalarının babaları...

4-5) Oğulları ve kocalarının oğulları... Buna, mesela oğulların oğulları, kızları oğulları gibi, kadın ve koca tarafından aşağı doğru olan bütün çocuklar ve torunlar dahildir.

6) İster baba bir, ister ana bir, ister ana-baba bir olsun, kadının kardeşleri...

7) Kardeşlerinin oğulları,

8) Kız kardeşlerinin oğulları... Bütün bunların hepsi, kadına mahremdir (onunla nikahlanamaz). Burada şöyle birkaç soru var:

Birinci soru: Mü'mine iken insanın mahremi olan kadın hakkında erkeğe helâl olmayan şeyler cariye veya kâfire olduğunda, ona helâl olur mu?

Cevab: Kişi, mahremi olan bir kadına câriyesi olarak mâlik olduğunda, şehvet nazarıyla değil de, aksine bu hususdaki insanlar arasındaki ihtilaftan ötürü, mülk olarak elde edilen o kadının üstünlük ve meziyetlerini anlamak için, onun karnına ve sırtına bakabilir.

İkinci soru: Amca ve dayının durumu nedir?

Cevab: Açık olan görüşe göre, bunların bakmalarının câiz oluşu hususunda, bunlar da diğer mahremler gibidir. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür. **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Çünkü âyette, "süt emme ile meydana gelen mahremlik zikredilmemiştir. Halbuki bu da, tıpkı nesep bakımından

125 **Nihaye**, 3/352.

olan mahremlik gibidir. Ahzâb Sûresi'nde ise, Cenâb-ı Hak, *"Onlar için ne babaları, ne oğulları ... hakkında bir vebal yoktur"* (Ahzâb, 55) buyurmuş ve Nûr Sûresi'nde bahsedildikleri halde, burada kocalardan ve kocalarının oğullarından bahsetmemiştir. Çünkü bazen, hepsine dikkat çekmek için, bir topluluğun bir kısmı zikredilebilir. **Şa'bi** de şöyle der: "Allahu Teâlâ, amcayı oğlu ile birlikte yine dayıyı da oğlu ile birlikte vasfetmemek, aynı kategoriye sokmamak için amca ile dayıyı burada zikretmemiştir. Bu, "Diğer akrabalar, mahremiyet hususunda kadının babası ve oğlu gibidir. Fakat amca ile dayı ve oğulları böyle değil. (Çünkü amca ile dayı mahrem olduğu halde oğulları namahremdir). Binâenaleyh kadını, dayı ve amca oğlunun babası gördüğünde çoğu kez, oğluna onu anlatabilir. Oğlu da o kadına mahrem değil. Dolayısıyla oğlu, o kadını görüp anlatmasıyla onu tahayyül edebilir. Bu ise, kadınların tessettüre ne denli önem vermeleri gerektiğine delâlet eden beliğ ifadelerdendir.

Üçüncü soru: Âyette bahsedilenlerin, kadının ziynetlerine bakmalarının mubah (câiz) oluş sebebi nedir?

Cevab: Çünkü sayılan bu kimseler, o kadınlarla haşır-neşir, içli-dışlı olmak mecburiyetinde olanlardır. Bir de bunlar tarafından, bir fitne meydana gelmesi enderdir. Kişilerin karakterlerinde, yabancılarla oturup-kalkmadan ötürü memnun olmama duygusu vardır. Kadınlar da, yolculuklarında, inip binmelerinde mahremi olan erkeklerin yardımına ve beraberliğine muhtaçtırlar.

9)*"Kendi kadınları"* Bu ifade hususunda da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bununla, kadınların kendi dinlerinde olan diğer kadınlar kastedilmiştir. Bu, ekseri selef âlimlerinin görüşüdür. **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Müslüman bir kadın, zimmî kadınlar arasında soyunamaz. Kâfir bir kadına da, kendisinin câriyesi olması durumu hâriç, ancak yabancı erkeklerce görülebilecek yerlerini gösterebilir. Çünkü Hak Teâlâ, *"...ellerindeki memlûkelerden (câriyelerden) başkasına gösteremez"* buyurmuştur. **Hz. Ömer** (r.a), **Ebu Ubeyde** (r.a)'ye, "Ehl-i kitabın kadınlarının, mü'min kadınların girdiği hamamlara girmelerini yasaklamasını" yazmıştır.

b) Bu ifade ile, bütün kadınlar kastedilmiştir. Bizim mezhebimiz de budur. Selefin görüşü ise, müstehap ve evlâ olana hamledilmiştir.

10) *"Ellerindeki memlûkeler..."* Bu ifadenin zâhiri, köleyi ve câriyeyi içine alır. Âlimler, ihtilaf etmişler ve kimisi âyeti bu zâhiri manasına alıp, "Bu

kadınların, ancak mahremlerine gösterebilecekleri ziynet yerlerini, kölelerine de gösterebileceklerini iddiâ etmişlerdir ki bu, **Hz. Âişe** (r.ah) ile **Ümmü Seleme** (r.ah)'den rivâyet edilmiştir. Bu görüşte olanlar, hem bu âyetle istidlâl etmişlerdir ki, bunun nasıl olduğu açıktır, hem de **Hz. Enes** (r.a)'ten rivâyet edilen şu haberle istidlâl etmişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s) **Hz. Fatıma** (r.ah)'ya: "Ona hibe ettiği bir köleyi getirdi. O sırada, **Hz. Fatıma**'nın üzerinde bir elbise vardı. O onunla başını örtse, ayakları açık kalıyor; ayaklarını örtse başı açık kalıyordu. Hz. Peygamber (s.a.s), onun halini görünce إِنَّهُ لَيْسَ عَلَيْكِ بَأْسٌ إِنَّمَا هُوَ أَبُوكِ وَغُلَامُكِ *"Bunda, senin için bir beis yok. Çünkü o (yaşlı olduğu için sanki) baban gibidir ve kölendir"* buyurdu.

Mücâhid'in de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Mü'minlerin anneleri (Peygamber (s.a.s)'in hanımları), mükateb kölelerinde alacakları olduğu sürece, onların yanında örtünmezlerdi."[126] **Hz. Âişe** (r.ah)'nin, kölesi **Zekvân**'a, "Sen, beni kabre koyup, kabirden çıktığın an hürsün" dediği rivâyet edilmiştir. Yine **Hz. Âişe** (r.ah)'nin, taranırken kölesinin kendisine baktığı (yanında olduğu) rivâyet edilmiştir.

İbn Mes'ûd, Mücâhid, Hasan el-Basrî, İbn Sirin ve **Saîd b. Müseyyeb** (r.ahm) de, kölenin sahibesi olan kadının saçlarına bakamayacağını söylemişlerdir. Bu, aynı zamanda **Ebu Hanife** (r.a)'nin görüşüdür. Onlar bu hususta şöyle istidlâlde bulunmuşlardır:

a) Hz. Peygamber (s.a.s) لَا يَحِلُّ لِامْرَأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ تُسَافِرَ سَفَرًا فَوْقَ ثَلَاثٍ إِلَّا مَعَ ذِي مَحْرَمٍ *"Allah'a ve ahiret gününe inanmış bir kadının, yanında mahremi olmaksızın, üç günlük bir yolculuğa çıkması helal değildir"*[127] buyurmuştur. Köle, kadının mahremi değildir. Binâenaleyh onunla yolculuk etmesi câiz değildir. Kölenin, o kadınla yolculuk etmesi câiz olmadığına göre, tıpkı yabancı hür bir erkek gibi, sâhibesinin saçlarına da bakamaz.

b) O kadının köleyi mülk edinmesi, mülk edilmezden önce köleye haram olan şeyleri, helal kılmaz. Çünkü kadınların erkekleri mülk edinmesi, erkeklerin kadınları mülk edinmesi gibi değildir. Zirâ âlimler, erkeğin câriyesinden istifade ettiği gibi, kadının da kölesinden istifade etmesinin mubah olmadığı hususunda ihtilaf etmemişlerdir.

c) Kölenin, her ne kadar sahibesiyle evlenmesi câiz değilse de, bu haramlık (câiz olmayış), tıpkı dört hanımı olan kimseye olduğu gibi, geçicidir.

126 **Ebû Dâvûd**, Libas, 32 (4/62).
127 **Ebû Dâvûd**, Talâk, 43 (2/290).

Binâenaleyh bu haramlık ebedi olmadığına göre, köle tıpkı diğer yabancı erkekler gibi olmuş olur. Bu sabit olunca da âyetteki, *"Ellerindeki memlûkelerinden"* ifadesi ile câriyelerin kastedilmiş olduğu ortaya çıkmış olur. Buna göre eğer, "cariyeler, âyetteki *"yahut kendi kadınlarından"* ifadesine dahildirler. Binâenaleyh bu şekilde tekrar zikredilmelerinin faydası nedir?" denilirse, deriz ki: Zâhir olan odur ki hem *"kendi kadınları"* ifadesiyle, hem de *"ellerindeki memlûkeler"* ifadesi ile hür ve câriye kadınlardan, o kadınlara arkadaş olanlar kastedilmiştir. Bunu şöyle izah edebiliriz: Hak Teâlâ önce, erkeklerin durumunu, *"Ziynetlerini kocalarından ... başkasına göstermesinler"* buyurarak zikretmiştir. Birisi erkekler, ya kadının mahremi, ya da namahremi oldukları için bu hüküm onlara tahsis edilmiştir sanabilir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, daha sonra bu mubahlığın sırf hür kadınlara mahsus olduğu sanılmasın diye, "kadınları" ifadesine dâhil olduğu kabul edilen câriyelere, *"ellerindeki memlûkeler"* ifadesini atfetti. Çünkü âyetteki, *"yahut kendi kadınları"* ifadesinin zâhiri, cariyeler manasına değil, hür kadınlar manasınadır. Bu tıpkı, *"erkeklerinizden iki şâhit"* (Bakara, 282) ifadesinin, erkeklerin bize nispet edilmiş olmalarından ötürü, hür erkekler manasına olması gibidir. Binâenaleyh bu âyetteki, *"kendi kadınları"* ifadesi de hür kadınları içine alır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunlar üzerine câriyeleri atfedip, onlara tıpkı hür kadınlara mubah olan şeylerin mubah olduğunu bildirdi.

11) *"Erkeklikten yana ihtiyacı olmayan hizmetçiler"* Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bunların, yemeklerin artıklarını yemek için, insanların arkalarında dolaşan, kadınlara ihtiyacı (şehevi hissi) olmayan kimseler olduğu ileri sürülmüştür. Çünkü bunlar, kadın nedir bilmeyecek derecede ahmaktırlar. Yahut bunlar sâlih, yaşlı kimselerdir. Çünkü bunlar da, kadınlarla birlikte olduklarında gözlerini yumarlar. Hadım edilmiş, erkeklik kudreti kalmamış kimselerin ve benzerlerinin cimaya kudretleri olmasa bile bazen, cimâ dışında kadından diğer bakımlardan faydalanma kudretleri vardır. Onların kadınlardan diğer hususlarda faydalanabilir olmaları, âyetin bu ifadesi ile kendilerinin kastedilmesine mânidir. Binâenaleyh âyet ile, ya şehvet yoksulluğundan, yahut kadın nedir bilmeme sebebinden, yahut da fakirlik ve miskinlikten ötürü, cimâ dışında da kadınlardan istifade etme güç ve kudretleri bulunmayanların kastedilmiş olması gerekir. Âlimler, işte

bu üç değişik görüşü belirtmişler, kimileri, bunların fakirliğin kasıp kavurduğu muhtaçlar olduğunu söylerlerken; kimileri de bunların, ahmaklar, bunaklar ve çocuklar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazıları da, bunların ihtiyarlar ile diğer şehvetsiz kimseler olduğunu söylemişlerdir. Bütün bunların âyetin muhtevasına dâhil olmaları imkansız değildir. **Hişâm b. Urve, Zeyneb binti Ümmü Seleme**'den, o da annesinden şunu rivâyet etmiştir "Yanlarında **(Heyt** adında) bir muhannes (hünsa, kadınımsı erkek) varken, Hz. Peygamber (s.a.s) içeri girer. Tam o sırada, o muhannes **Ümmü Seleme**'nin kardeşine eğilir ve "Ey Abdullah, eğer Allah yarın size Tâif'in kapılarını açarsa, sana Gaylân'ın kızlarını gösteririm. Çünkü onların göbekleri, dört ileri sekiz geri katlanmıştır (kat kattır)" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Bunu yanınıza sokmayın"* buyurdu. Bu demektir ki, Hz. Peygamber (s.a.s) onu, "erkeklikten yana ihtiyacı olmayan"lardan sandığı için, bunun, hanımlarının yanına girmesine ses çıkarmamış, mubah kabul etmiştir. Binâenaleyh bunun, kadınların durumları ve özelliklerine muttali olduğunu anlayınca, erkeklikten yana bir şeyleri olduğunun farkına varıp, onu evlere girmekten men etmiştir. Hadım olanlar, erkeklik uzvu dipten kesik olanlar hakkında ise şu üç görüş ileri sürülmüştür:

a) Kadınların gizli ziynetlerini bunlardan saklamamaları mubâhtır,

b) Haramdır,

c) Hadım olana göstermek haram, diğerine göstermek mubâhtır.

İKİNCİ MESELE

"**İrbe**" kelimesi, "mişye" ve "cilse" kelimelerinin "meşy" (yürümek) ve "culûs" (oturma) mastarlarından oluşu gibi, "**el-Erbu**" mastarındandır. "**Erb**" ise, bir şeye ihtiyaç hissetmek, düşkün olmak ve arzu duymak demektir. O halde "**irbe**", kadınlara ihtiyaç hisseden, şehevi duyguları olan demektir. Bu kelime, "akıl" manasına da gelir. "**Eryeb**" kelimesi de ihtiyaç manasınadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu ifadedeki "**gayr**" kelimesi iki şekilde okunmuştur: **İbn Âmir, Âsım**'ın râvisi **Ebu Bekr** ve **Ebu Ca'fer,** istisnâ veya hal olarak nasb ile okumuşlardır ki buna göre bu, "kadınlara âciz olarak, bulunan hizmetçiler demektir. İkinci kıraat ise, sıfat olarak bunun mecrûr okunuşudur.

12) *"Yahut henüz kadınların gizli yerlerine muttali olmayan çocuklar"* Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"**Tıfl**" kelimesi, müfrettir. Fakat cins isim olarak kullanıldığı için, burada cemî manasındadır. Bununla cemî manasının murat edilmiş olduğunu, bu kelimeden sonra gelen ifadeler gösterir. Bunun bir benzeri de, *"sonra sizi bir tıfl olarak çıkardık"* (Hacc, 5) âyetidir.

İKİNCİ MESELE

Bir şeye zuhûr (muttali olma) iki şekilde olur:

a) Onu bilmek suretiyle... Mesela *"Eğer onlar size zuhûr ederse, yani sizden haberdar olurlarsa, sizi taşlayarak öldürürler"* (Kehf, 20) âyetinde bu manadadır.

b) Gâlib olmak ve hükümrân olmak, *"Onlar zâhirin oldular, yani hükümran oldular"* (Saff, 14) âyetinde olduğu gibi... Birincisine göre mana, "Kadınların avret mahallerini tasavvur edemeyen ve küçük olduğu için bunun ne demek olduğunu bilemeyen çocuklar" şeklindedir. Bu **İbn Kuteybe**'nin görüşüdür. İkincisine göre ise "kadınlarla birleşme gücüne ve yaşına erişmemiş çocuklar" manasınadır. Bu, **Ferrâ** ve **Zeccâc**'ın görüşüdür.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Küçük olduğu için, kadınların avretine muttali olmayan çocuğa karşı kadınların da avreti, (şehevi bir duygusu) yoktur. Eğer çocuk küçük yahut mürahik olmasına rağmen, bu tür şeyler dikkatini çekiyorsa, ona karşı kadının göbeği ile diz kapağı arasını örtmesi (ona göstermemesi) gerekir. Bu yerlerin dışında kalan yerlerin örtünmesi hususunda şu iki izah yapılmıştır: a) Bu gerekmez. Çünkü kalem (mesûliyyet) henüz bu çocuk için başlamamıştır, b) Bu, o tıpkı bir erkekmiş gibi, gerekir. Çünkü hem o böyle bir şeyi arzulayabilir, hem de kadın onu arzu edebilir. İşte âyetteki, *"henüz kadınların gizli yerlerine muttali olmayan çocuklar"* ifadesinin manası budur. İhtilam çağına gelinceye kadar olan bütün çocukları bu ifade içine alır. Şehveti olan ihtiyar, tıpkı bir genç kabul edilir. Şehveti olmayan ihtiyar için ise iki görüş belirtilmiştir:

a) Kadınların, gizli ziynetlerini ve yerlerini ona karşı gizlememeleri mubahtır. Kadınların, ona karşı olan avretleri (gizlemeleri gereken yerler) ise, göbek-dizkapak arasıdır.

b) Görünen ziynetleri hariç, kadının bütün bedeni o ihtiyara karşı da avrettir (gizlenmesi gereken yerlerdendir). Allahu Teâlâ'nın bu âyette istisnâ tuttuğu kimseler, burada son bulmuştur.

Hasan el-Basrî şöyle der: "Bunlar, her ne kadar kadının gizli ziynetlerini görebilme hususunda birlikte zikredilmiş iseler de, üç kısma ayrılırlar:

a) Bunların ilki, kocadır. Kocanın, diğerlerinde bulunmayan bir yakınlığı vardır. Dolayısıyla kadının her şeyi ona helâldir. İkinci derece yakın olanlar, oğul, baba, kardeş, dede, kayınbaba ve diğer bütün mahremlerdir. Süt emmeden dolayı meydana gelen mahremiyet, tıpkı neseben olan mahremiyet gibi olup, bu kimselerin de kadınların saçlarına, göğüslerine, diz kapaklarına kadar ayaklarına, dirseklerine kadar ellerine ve benzeri yerlerine bakmaları mubahtır. Üçüncü derecede yakın olanlar ise, erkeklikten yana ihtiyacı olmayan hizmetçiler ve ihtiyarlardır. Kadının memlûkesi de böyledir. Binâenaleyh genç bir kadının çarşafı (dış örtüsü) olmaksızın, kalın bir elbise ve kalın bir başörtüsü içinde, bu üçüncü kısmın yanında durmasında bir sakınca yoktur. Bunların, o kadınların saçlarını ve ciltlerini görmeleri helâl değildir. Yine de kadının, hepsinin yanında tesettürlü olması en efdal olanıdır. Genç bir kızın, başörtülü olsa bile, yabancı erkeklerin önünde dikilip durması helâl değildir. İşte bu üç derece yakınlığın izahı budur.

Âyetteki وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ *"Gizledikleri ziynetleri bilinsin diye ayaklarını da vurmasınlar"* ifadesi hakkında, **İbn Abbas** (r.a) ve **Katâde** şöyle der: "Kadınlar, insanların yanından geçerken, halhallarının sesini duysunlar diye ayaklarını yere hızlı hızlı vurarak yürürlerdi. Kadınlara düşkünlüğü ile meşhur ve bu özelliği gâlib olan erkeklerin, halhalların sesini duymaları halinde, o kadınlara bakmaları ve seyretmeleri için, bunun ilave bir sebep olacağı malumdur. İşte bundan ötürü, Hak Teâlâ, *"ziynetleri bilinsin diye"* demek suretiyle bunun sebebini bildirmiş, yasağa sebep olan şeyin, o kadınların takı ve sâire gibi ziynetlerinin bilinmesi olduğuna dikkat çekmiştir. Âyette birkaç incelik vardır:

Birinci incelik: Cenâb-ı Hak, ziynetin bulunduğunu gösteren sese kulak vermekten nehyettiğine göre, bu ziyneti açıkça göstermekten men'e haydi haydi delâlet eder.

İkinci incelik: Kadın, yabancılara sesini duyuracağı için, yüksek sesle konuşmaktan da nehyedilmiştir. Çünkü onun sesi, halhalının sesinden daha caziptir, daha çok fitne uyandırır. İşte bundan ötürü âlimler, kadınların ezânını mekruh kabul etmişlerdir. Çünkü ezanın yüksek sesle okunması gerekir. Kadının ise, sesini yükseltmesi nehyedilmiştir.

Üçüncü incelik: Âyet, fitneye sebep olacaksa, kadının yüzüne şehvet (ve arzu) ile bakmanın yasak olduğuna delâlet eder.

Hak Teâlâ'nın وَتُوبُوا اِلَى اللهِ جَمِيعًا اَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ *"Hepiniz Allah'a tevbe edin, ey mü'minler. Tâ ki felah bulasınız"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Tevbenin ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Zayıf olan kulun, çalışıp-çabalasa, kendisine hâkim olmak istese bile Allah'ın mükellef tuttuğu her şeye harfiyen uyması âdeta imkansızdır. Mutlaka onun bir kusuru olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak bütün mü'minlere tevbe ve istiğfarı emretmiş, tevbe ve istiğfar ederlerse, kurtuluşun söz konusu olabileceğini bildirmiştir.

b) **İbn Abbas** (r.a) bu âyete şu manayı vermiştir: "Câhiliyye döneminde yapmış olduğunuz şeylerden tevbe edin. Belki o zaman dünya ve ahirette saîd, bahtiyar olursunuz." Buna göre eğer, "Kişi Müslüman olduğu zaman, zâten sahih bir tevbe yapmış olur. Müslüman olma ise, daha önce yapılmış olan şeyleri siler ve onlarla ilgili mes'uliyeti kaldırır. Binâenaleyh ayrıca bu tevbe etmenin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Günah işleyen, sonra da tevbe eden kimsenin, o günahı her hatırlayışında, yine tevbe istiğfar etmesi gerekir. Çünkü kişi, Rabbisinin huzuruna varıncaya, ölünceye kadar, bu pişmanlığını sürdürmeli."

İKİNCİ MESELE

Nida, hâ'nın zammesiyle "اَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ" şeklinde de okunmuştur. Bunun izahı şöyledir: Elif'ten önce bulunduğu için bu "hâ" meftuh idi. Ama ictima-i sakineynden ötürü elif düşünce, hareke bakımından mâkabline tâbi oldu. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki "لَعَلَّ" edatının izahı Bakara Sûresi (21. âyette) geçmiştir. Allah en iyi bilendir.

8. Hüküm: Nikâh

Sekizinci Hüküm, nikâhla alakalıdır. Bu, şu âyettedir:

وَأَنكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ ۚ إِن يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ ۗ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٢﴾

"İçinizden bekarları ve kölelerinizden, câriyelerinizden sâlih olanları ... evlendirin. Eğer onlar fakirler iseler, Allah onları, fazlından zengin yapar. Allah vâsî ve alîmdir" (Nûr, 32).

Bil ki Allahu Teâlâ, daha önce gözleri kapamayı, ırzları-namusları korumayı emredince, bundan sonra emrettiği o şeylerin, helâl olmayan durumlarla ilgili olduğunu beyan etmiş ve bunun peşinden de, helâl yolu açıklayarak, *"içinizden bekârları evlendirin"* buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi: "**Eyâmâ**" ve "**yetâma**" kelimelerinin asılları, "**eyâyimu**" ve "**yetâyimu**"dur. Değişerek bu hale gelmişlerdir" der. **Nadr b. Şumeyl** de, "Arapçada "**eyyim**", hem yanında dişisi olmayan erkek; hem de yanında erkeği olmayan (dul) kadın manasına gelir" demiştir. Bu aynı zamanda, **Dahhâk**'ın rivâyetine göre **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüdür. Nitekim sen "Eyâmânızı (dullarınızı) birbiriyle evlendirin" dersin. Şâir de şöyle demiştir:

فَإِنْ تَنْكِحِي أَنْكِحْ وَإِنْ تَتَأَيَّمِي وَإِنْ كُنْتُ أَفْتَى مِنْكُمُوا أَتَأَيَّمُ

"(Ey kadın), eğer evlenirsen ben de evlenirim. Eğer sen evlenmeksizin bekler ve ben de sizden daha genç olursam, o zaman ben de evlenmeden beklerim"

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın وَأَنكِحُوا الْأَيَامَىٰ *"Bekarları evlendirin"* ifadesi bir emirdir. Emrin zahiri ise, defalarca beyan ettiğimiz üzere, vücûb ifade eder. Binâenaleyh bu, velînin, velâyeti altında bulunanları evlendirmesinin vacip olduğuna delâlet eder. Bunun böyle olduğu sabit olunca, velî olmadan evlenmenin caiz olmaması gerekir. Bu hüküm, ya bunu velîye vacip kılan herkesin, velînin velâyeti altında bulunan kimsenin kendi kendine evlenmesinin sahih olmayacağına hükmetmesinden dolayıdır; yahut velînin gözetimi altında bulunan o kimsenin, böyle bir iş yapması halinde, velînin bu vücûbu yerine getirme imkanını bulamayacağı, bunun ise caiz olmayacağından

dolayıdır, yahut da bu âyetin şu hadisle mutabık olması sebebiyledir. Hz. Peygamber (s.a.s) إِذَا جَاءَكُمْ مَنْ تَرْضَوْنَ دِينَهُ وَخُلُقَهُ فَزَوِّجُوهُ إِلَّا تَفْعَلُوهُ وَلٰكِنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ *"Size, dindarlığını ve ahlâkını beğendiğiniz birisi geldiğinde, onu evlendiriniz; eğer bunu yapmazsanız, yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesât meydana gelir"*[128] buyurmuştur.

Ebu Bekr er-Razi (el-Cessâs) şöyle der: "Bu âyet, her ne kadar zahiri itibariyle vücub ifade ediyorsa da, ancak ne var ki selef, bununla vücubun kastedilmediği hususunda ittifak etmiştir. Bunun böyle olduğunun delilleri şunlardır:

1) Şâyet bu, vacip olmuş olsaydı, âmmenin kendisine duyduğu ihtiyaçtan dolayı bu işi hem Peygamber'in, hem selefin böyle yaptığına dair varid olan haber ve nakil, herkesçe bilinir ve meşhur olurdu. Binâenaleyh biz, hem Hz. Peygamber'in asrında, hem de ondan sonra gelen asırlarda insanların içinde, bekâr olan erkek ve kadınların bulunduğunu bilmekteyiz. Onlar da, bu evlendirmeme işini yadırgamadıklarına göre, âyetle vücub manasının murat edilmediği sabit olmuş olur.

2) Biz, dul kocasızların, evlenmek istemediklerinde, velîsinin, onları buna icbar etme hakkı olmadığı hususunda ittifak etmişizdir.

3) Bütün ulema, efendinin, köle ve cariyesini evlenmeye icbâr edemeyeceği hususunda ittifak etmiştir. Halbuki, köle ve cariyeyi ifade eden kelimeler de, âyetteki "اَلْاَيَامٰى" lafzına atfedilmiştir... Böylece bu evlendirmenin bütün hepsi hakkında vacip olmayıp, tam aksine mendûb olduğuna delâlet eder.

4) "اَلْاَيَامٰى" kelimesinin içinde, hem kadın hem erkek mezkûrdur. Bu da, erkekler hakkında, başkaları değil de, velîlerden evlendirmeleri istenen erkeklerdir; kadınlar için de böyledir...

Cevap: Sizin bu ileri sürdüğünüz şeylerin tamamı, âyete sonradan giren tahsislerdir; âmm olan bir ifade ise, tahsisten sonra, hüccet olmaya devam eder. Binâenaleyh, bekâr bir kadının velîsinden kendisini evlendirmesini istemiş olduğu durumlarda, bu âyetin hüccet olarak kalması vacip olur. İşte bu durumda da söz, intizamlı ve derli toplu olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şafiî (r.h) şöyle der: "Âyet, rızası olmadan bekâr bir kızı evlendirmenin caiz olmasını gerektirir. Çünkü âyet ve hadis, velîye o kızı evlendirmeyi

128 **İbn Mâce**, Nikâh, 46 (1/633).

emretmeye delâlet etmektedir. Velînin, büyük dul bir kadını rızası olmadan evlendiremeyeceğine dair bir delil bulunmasaydı, âyetin umûm olmasından dolayı, rızası olmadan da onu evlendirmesi caiz olurdu."

Ebû Bekr er-Razi el-Cessâs şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, daha evvelce de beyan ettiğimiz gibi, "وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى" ifadesi erkeklere değil de, sadece kadınlara tahsis edilmiş değildir. Binâenaleyh erkekler için alındığında, velîlerin onları ancak kendi izinleri ile evlendirebileceklerinin düşünülmesine rağmen bu kelime hem erkekleri hem de kadınları içine alan bir ifade olunca, bu mananın kadınlar hakkında da düşünülmesi gerekir. (Yani kızların da izinleri alınarak evlendirilmesi gerekir). Bir de, Hz. Peygamber (s.a.s), bekâr kızlardan da müsaade alınmasını اَلْبِكْرُ تُسْتَأْمَرُ فِي نَفْسِهَا وَإِذْنُهَا صُمَاتُهَا *"Bekâr olan kıza, kendisi hakkında danışılır, onun izni ise sükûtudur"*[129] ifadesiyle emretmiştir ki, her ne kadar haber cümlesi şeklinde olsa bile, bu da bir emirdir. Binâenaleyh, müsaadesi olmadan o kızı evlendirmenin de caiz olmayacağı sabit olmuş olur.

Cevap: Birincisine gelince bu, nassı tahsis etmek demek olup, tahsis âmm olan nassın hüccet olmasını zedelemez. Aradaki fark şudur: Bekâr erkekler kendi işlerini üstlenebilirler. Binâenaleyh velînin, bu kimselerin işlerini üstlenmesi gerekmez. Ama kadın böyle değildir, çünkü kadının evlendirme hususunda kendi işlerini düzene koyacak bir kimseye duyduğu ihtiyaç ortadadır. Bir de "اَلْأَيَامَى" kelimesi, her ne kadar erkekleri ve kadınları içine alıyor ise de, mutlak kullanıldığında, sadece kadınları içine alır. Erkekleri ise, kayıtlanması halinde ancak içine alır. İkincisine gelince, âyetin haber-i vâhidle tahsis edilip edilemeyeceği ise, meşhur ve yaygın bir husustur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ebu Hanife (r.h), amca ve dayının küçük kızı evlendirmeyi üstlenebileceklerini söylemiştir ki, bu konuda âyetle yapılan istidlâlin izahı daha önce geçmiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Şafii (r.h) şöyle der: "Evlenme hususunda insanlar ikiye ayrılırlar: Bunlardan bir kısmının nefsi, evlenmeye arzu duyar, meyleder. Binâenaleyh bu kimsenin, ister ibadete yönelen isterse böyle olmayan birisi olsun, evliliğe imkan bulduğu zaman, evlenmesi müstehap olur. Ve, evlenmesi farz

129 **Ebû Dâvûd**, Nikâh, 24 (2/231).

olmaz. Yok eğer, evlenme imkanı bulamazsa, şehvetini kırmaya çalışır. Çünkü **Abdullah İbn Mes'ûd** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir:يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ مَنِ اسْتَطَاعَ مِنْكُمُ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ فَإِنَّهُ أَغَضُّ لِلْبَصَرِ وَاَحْصَنُ لِلْفَرْجِ وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَإِنَّ الصَّوْمَ لَهُ وِجَاءٌ *"Ey gençler, sizden mihr vermeye gücü yetenler, evlensin. Zira evlilik, gözü haramdan daha çok korur ve ırzı da daha fazla muhafaza eder. Buna gücü yetmeyen ise, oruç tutsun; çünkü oruç, onu korur..."*[130] Ama, nefsi evliliğe fazla arzu duymayanlara gelince, eğer bu yaşlılık yahut hastalık yahut da acizlik gibi bir sebepten dolayı ise, o kimsenin evlenmesi mekruh olur. Çünkü bu kimse, hakkını bihakkın yerine getiremeyeceği bir şeyi üstlenmiştir. Nafakaya kadir olamadığında da durum aynıdır. Yok eğer bu kimsede böyle bir acziyet söz konusu değil ve evliliğin hakkını da bihakkın yerine getirebilecekse, onun evlenmesi mekrûh olmaz. Ancak ne var ki, daha efdal olanı, kendisini tamamıyla ibâdete vermesidir. **Ebu Hanife** (r.h) ise, evlenmenin, kişinin kendisini ibadete vermesinden daha efdal olduğunu söylemiştir. **Şafiî** (r.h)'ın delilleri şunlardır:

1) Cenâb-ı Hak *"...bir efendi, nefsine hakim ve salihlerden bir peygamber..."* (Âl-i İmrân, 39) buyurmuş, **Yahya** (a.s)'ı nefsine hakim olmakla methetmiştir. **"Hasûr"** ise, muktedir olduğu halde, kadınlarla cinsi münasebette bulunmayan kimse demektir. Bunun böyle bir işi yapmaktan aciz olduğu için kadınlara yaklaşmayan kimse olduğu söylenemez. Çünkü insanı, kusur olacak şeylerle methetmek caiz değildir, uygun değildir. Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Yahya**'yı methettiği sabit olduğuna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. O halde sen de onların gittiği doğru yolu tutup ona uy..."* (En'âm, 90) ifadesinden dolayı, bizim için de meşrû olması gerekir. Bu âyetteki "el-hudâ" kelimesini itikadî konulara hamletmek caiz değildir. Çünkü bu hususta taklit, caiz değildir. Binâenaleyh bunu, şer'î hükümler manasına almak gerekir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), اِسْتَقِيمُوا وَلَنْ تَحْصُوا وَاعْلَمُوا اَنَّ اَفْضَلَ اَعْمَالِكُمُ الصَّلَاةُ *"Dosdoğru olunuz... (ibadetlerinizi) sayıp dökemeyeceksiniz... Ama iyice bilin ki amellerinizin en üstünü namazdır"*[131] buyurmuştur. **İmâm-ı Şafiî** bu konuda yine Hz. Peygamberin, اَفْضَلُ اَعْمَالِ اُمَّتِى قِرَاءَةُ الْقُرْآنِ *"Ümmetimin amellerinin en üstünü, Kur'ân okumaktır"*[132] hadisine tutunmuştur.

130 **Buhârî**, Savm, 10; **Müslim**, 1-3 (2/1018).

131 **İbn Mâce**, 4(1/101).

132 **Kenzu'l-Ummâl** 1/2263, 2357.

3) Evlenmek, mubâhtır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اَحَبُّ الْمُبَاحَاتِ اِلَى اللهِ تَعَالَى النِّكَاحُ *"Allah katında, mubahların en sevimlisi, evlenmektir"*[133] buyurmuştur. Bu ifadedeki, "en sevimli...." manası, onun en sevimli olması ile mubah olması arasında bir çelişki meydana gelmesin diye, dünyevi hususta en faydalı olan manasına hamledilir. Mubah ise, mükâfat ve ceza bakımından, iki tarafı da müsavi olandır. Mendûb ise, varlığı yokluğuna baskın çıkandır. Binâenaleyh, ibadet daha efdal olmuş olur.

4) Evlenmek, ibadet değildir. Çünkü kâfir de, bunu yapmaktadır. Halbuki, kâfirin ibadeti sahih değildir. Binâenaleyh, ibadetin evlenmeden daha üstün olması gerekir. Çünkü Cenâb-ı Hak *"Ben cinleri ve insanları ancak, bana ibadet etsinler diye yarattım"* (Zariyât, 56) buyurmuştur. Halbuki, esas ve asıl olanla meşgul olmak, daha evladır.

5) Allahu Teâlâ, odalık edinme ile evlenmeyi eşit tutmuştur. İbadete nispetle odalık edinme, aşağı derecededir. Aşağı derecede eşit olana eşit olan da, aşağıdadır. O halde nikâh da, ibadetten düşüktür. Biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şâyet adalet yapamayacağınızdan endişe ederseniz, o zaman bir (tane alın), yahut malik olduğunuz cariye, (odalıklarınız)la iktifa edin"* (Nisâ, 3) ifadesinden dolayı, cariye ve hür kadınla evlenmenin eşit olduğunu söyledik. Cenâb-ı Hak bu âyetinde "اَوْ" *(yahut)* edatını kullanmıştır. "اَوْ" edatı ise, iki şey arasındaki muhayyerliği ifade eder. İki şey arasındaki muhayyerlik ise, eşitlik emâresidir. Bu, mesela doktorun hastasına, "ister nâr ye, ister elma" demesi gibidir. Bu ikisi arasında bir denkliğin bulunduğu sabit olunca, odalık edinmek daha aşağı olmuş olur. Aşağı olana eşit olan şey de, aşağı ve düşüktür. Binâenaleyh, evlenmenin de, (ibadete nispetle) daha aşağı olması gerekir.

6) Nafile ibadetler, zordur. Binâenaleyh bunlar, daha çok mükâfatlı olurlar. Nafilenin daha zor olduğunu şu şekilde açıklayabiliriz: Yaratılışlar, evlenmeye daha fazla meyyâldir. Şâyet, şeriatin teşvik etmesi olmasaydı, hiç kimse nafile (fazladan olan) şeylere arzu duymazdı. Nafilelerin daha çetin ve zor oldukları sabit olunca, bunların Hz. Peygamber'in اَفْضَلُ الْعِبَادَاتِ اَحْمَزُهَا *"İbâdetlerin en üstünü, en meşakkatli olanıdır"* hadisi ile, **Hz. Âişe** için söylediği اَجْرُكِ عَلَى قَدْرِ نَصَبِكِ *"Mükâfatın, yorgunluğun nispetindedir"* hadisinden dolayı daha fazla mükâfatlı olması gerekir.

133 **Buhârî**, Umre, 8; **Müslim**, Hacc, 127 (2/877).

7) Nâfile ibadetler, evlilikten daha zor ve meşakkatli olduğu halde, şâyet evlenmek mükâfat itibariyle, nafilelere denk olsaydı, nafileler meşrû olamazlardı. Çünkü, maksadı elde etmeye götüren iki yol bulunup, ona ulaştırma hususunda her ikisi de müsavi olup, ama bunlardan birisi çetin ve zor, diğeri de kolay olursa, kolay yoldan elde etmesi mümkün iken, aklı başında bir kimse, bu maksadını zor olan yolla elde etmeyi uygun görmez... Nâfileler meşru olunca, biz onların daha üstün olduğunu anlıyoruz.

8) Şâyet, evlenmek nâfile ibadetlerden daha üstün olsaydı, evliliğe kıyasla, ekip biçmeyle meşgul olmak, nafile ibâdetlerden daha evlâ olurdu. Bu ikisi arasındaki müşterek notka ise, bunlardan her birisinin, bu âlemin bekâsına sebep olması ve nizamını temin etmesidir.

9) Biz, farz ibadetlerin, farz olan nikahtan önce geldiği hususunda ittifak etmişizdir. Binâenaleyh, sebep ve illet birliğinden dolayı, ibadetlerin mendûbunun da, nikahın mendûb olanından önce gelmesi gerekir.

10) Nikâh, dünyaya sevk eden, maddi lezzetlerin elde edilmesi hususunda bir uğraşıdır. Nâfile ibadet ise, maddi ilgi ve münasebetleri sona erdirip, Allah'a yönelmektir. O halde, o nerde, beriki nerde!.. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s) حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلَاثٌ: الطِّيبُ وَالنِّسَاءُ وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ *"Dünyanızdan bana şu üç şey sevdirilmiştir: Güzel koku, kadın; ama gözümün nûru ve aydınlığı ise, namazdadır"*[134] buyurmuş, namazı, evlenmeye üstün tutmuştur.

Ebu Hanife (r.h)'nin delilleri ise şunlardır:

1) Evlenmek, nefsi zinadan korumayı kapsamaktadır. Binâenaleyh bu yönüyle bu, nefisten zararı def etmek için olmuş olur. Nafile ise, menfaat elde etmek demektir. Halbuki, zararı def etmek, menfaat temin etmekten evlâdır, önce gelir.

2) Evlilik, adâleti kapsar. Halbuki adâlet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَعَدْلُ سَاعَةٍ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ سِتِّينَ سَنَةً *"Bir saat adaletli olmak, altmış yıl (nafile) ibadetten daha hayırlıdır"*[135] hadisinden dolayı, ibâdetten daha efdaldir.

3) Hz. Peygamberin مَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي *"Kim sünnetimden yüz çevirirse, benden değildir"*[136] hadisinden dolayı, evlenmek sünnet-i müekkededir. Hz. Peygamber (s.a.s) yapılan ibadetlerin en hayırlısı olduğu halde,

134 **Müsned**, 3/128; **Nesâî**, Aşretü'n-Nisâ, 1 (7/61).

135 **Keşfu'l-Hafâ**, 2/58.

136 **Buhârî**, Nikâh, 1.

(nafile) namaz hakkında da, فَمَنْ شَاءَ فَلْيَسْتَكْثِرْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَسْتَقْلِلْ *"(Nafile namazı), isteyen çok yapsın; dileyen de azaltsın"* buyurmuştur. Binâenaleyh, evlenmenin efdal olması gerekir.

ALTINCI MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"bekârları... evlendirin..."* ifadesi, zahirine göre her ne kadar bütün bekarları içine alıyor ise de, ancak ne var ki ulemâ, bu hususta mutlaka bulunması gereken şartların olduğu hususunda ittifak etmişlerdir ki, bunun izahı, *"Size, bunun dışındakiler helâl kılındı"* (Nisa, 24) âyetinin tefsirinde geçmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın مِنْكُمْ *"içinizden"* ifadesine gelince, pek çok müfessir bu kelimeyi hürler kölelerden ayrılsın diye, "hürler" anlamına almışlardır. Bazı kimseler de bununla, bu emrin kendisine yöneltildiği kimsenin velâyeti altında bulunan çocuklarının veya yakınlarının kastedildiğini söylemişlerdir. Bazıları da buradaki, nisbetin (sizden, ifadesinin) hür ve Müslüman olmayı ifade ettiğini söylemişlerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ *"Kölelerinizden, cariyelerinizden salih olanları"* ifadesine gelince, bu ifadeyle birkaç ilgili mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Bu ifadenin zahiri, aynı zamanda salih olmaları halinde bu iki grubu evlendirmeyi, efendilerine emretmeyi ve vücubiyet açısından, bunu emretme ile bekarları evlendirmeyi emretmek arasında bir farkın bulunmadığını, efendilere emirdir... Ancak ne var ki ulemâ, bu emrin, bir mubah veya bir teşvik olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun vacip olmasına gelince, hayır! Ulemâ, bununla (köleleri evlendirme ile) bekârları evlendirmeyi, şu şekilde birbirinden ayırmışlardır: Köleyi evlendirmede, onun geçimini üstlenme ve onun yapacağı hizmetleri atâlete uğratma bulunur. Bu ise, kölenin sahibine vacip değildir. Cariyeyi evlendirmede de mihr alma ve nafakasından kurtulma söz konusudur ki bu da, onların sahiplerine farz değildir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, şu sebeplerden dolayı özellikle salihlerden bahsetmiştir:

a) Böylece o efendinin, bunların dinlerini koruması ve iyi hallerini muhafaza etmesi için.

b) Kölelerin salihleri, efendilerinin kendilerine tir tir titrediği ve sevgi bakımından, kendi çocuklarının yerine koyduğu kimselerdir. Binâenaleyh onlar, kendilerine tavsiye edilebilen, ihtimam gösterilebilen ve vasiyeti kabul edebilen kimseler olmuş olurlar. Ama, fesatçı olanlarına gelince, bunların durumları mevlâlarının nezdinde, tam tersinedir.

c) Âyette geçen, *"salih olanlar"* ifadesinden maksat, nikâh işine uygun olmak ve bunun gereğini yerine getirebilmektir. Öyle ki köle, cariye için gerekli olanları; cariye de, kocası için gerekli olanları yerine getirebilmelidir.

d) Bununla, mesela evlenecek cariyenin küçük olmaması suretiyle, bizzat nikahtaki uygunluk kastedilmiştir. Küçük olursa evliliğe ihtiyaç duymaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetin zahiri, kölenin kendi kendine evlilik yapamayacağına delâlet eder. Ve yine, efendinin kölesini evlendirmesinin caiz olduğunu gösterir. Ancak efendisi kölesine evlenmesini emrettiğinde kölenin kendi kendini evlendirmeyi üstlenmesinin caiz olması delil ile sabittir. Böylece kölenin efendisinin izniyle kendi kendini evlendirmeyi üstlenmesi, bu işi bizzat efendisinin üstlenmesi gibi olmuş olur. Cariyelere gelince, efendisinin, onların evlendirilmesini üzerine almış olduğu hususunda şüphe yoktur. Bu hükmün böyle olduğu, özellikle, "Velî olmadan nikâh caiz olmaz" diyenlere göredir.

Cenâb-ı Hakk'ın إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ *"Eğer onlar fakirler iseler, Allah onları fazlından zengin yapar"* ifadesine gelince, bu hususta iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

En doğru olan görüşe göre bu, Allahu Teâlâ tarafından, evlenecek kimseyi mutlaka zengin kılacağına dair bir vaad değildir. Tam aksine mana, "Size talip olan kimselerin veyahut da kendisiyle evlenmek istediğiniz kimselerin fakirliğine bakmayınız. Çünkü, Allah'ın lütfu ve kereminde, onları zengin kılacak şeyler bulunur. Mâl haindir, uçup gidendir. Fakirlikte evlenilecek kimseye rağbet etmeye mâni olacak herhangi bir husus yoktur" şeklinde olur ki bu doğru bir manadır. Yoksa burada, kendisiyle zengin kılma vaadinin kastedildiği bir ifade yoktur ki, bundan dolayı da "hulf"un (sözden caymama) vâki olması caiz olsun. Sahabenin ileri gelenlerinden, onların bunu bir vaad zannettiklerine delâlet eden şeyler rivâyet edilmiştir. Mesela **Hz. Ebu Bekir**'in: "Allah'ın size emrettiği nikah hususunda O'na itâat

edin ki, size olan zenginlik vaadini yerine getirsin" dediği rivâyet edilmiştir. Yine, **Hz. Ömer** ve **İbn Abbas**'ın da aynı şeyi söylediği rivâyet edilmiştir. Mesela **İbn Abbas:** "Rızkınızı evlenmek suretiyle talep ediniz" demiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'e ihtiyaç içinde bulunduğunu şikâyet etmiş de, bunun üzerine Hz. Peygamber de, عَلَيْكَ بِالْبَاءَةِ *"Sana, mihr (yani evlenmek) gerekir"* buyurmuştur. **Talha İbn Mutarrıf** da şöyle demiştir: "Evleniniz, çünkü bu hem sizin rızkınızın genişlemesine, hem de huyunuzun güzelleşmesine vesile olur; hem de kişiliğinizi arttırır." Buna göre şâyet, "Biz, zengin olup da evlenip böylece de fakir düşen kimseleri görürüz" denilirse, biz deriz ki: Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

1) Bu vaad, meşiet-i ilahiyyeye bağlıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer fakirlikten korkarsanız, Allah dilerse sizi yakında kendi fazlından zenginleştirir"* (Tevbe, 28) buyurmuştur. Mutlak olan, mukayyede hamledilir.

2) Lafız her ne kadar umumî ve genel ise de, ancak ne var ki bu, âyette sayılan şahısların bir kısmı hakkında hususidir. O halde bu, bir şeye malik olan hür bekâr erkekler hakkında olup, onlar malik oldukları şey ile idare edip müstağni davranabilirler.

3) Âyetin bu ifadesiyle iffet ve namus zenginliği kastedilmiştir. Böylece kadının "bıd'ı'na (yani cinsiyet uzvuna) malik olmak suretiyle tahakkuk eden zenginlik ve bu sayede de zinâya düşmemek kastedilmiş olur.

***İKİNCİ MESELE:* Köleler Mülkiyet Edinebilir mi?**

Bazı kimseler, köle ve cariyenin mülkünün olacağı hususunda bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü bu ifade, kendinden önce gelenlerin tamamıyla ilgili olan bir ifadedir. Böylece bu âyet, kölenin bazen fakir, bazen de zengin olabileceğini ifade etmiş olur. Binâenaleyh eğer bu, bir mülkün olduğuna delâlet ediyorsa, köle ile cariyenin de mülk sahibi olabilecekleri sabit olmuş olur." Ama müfessirler bunu özellikle hür erkekler manasına yorumlamışlardır. Böylece onlara göre bu sanki, "اَلْاَيَامٰى" (hür erkek bekârlar) lafzına râcidir. Ama, âyetin bu ifadesini namus ve iffet zenginliği manasına tefsir ettiğimizde, artık bununla mülk edinebilme hususunda istidlâlde bulunulamaz.

وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ *"Allah vâsi ve alîmdir"* cümlesine gelince, bu "Başkası değil, ancak Allahu Teâlâ lütfetme kudretinin sona ermeyeceği bir noktada ve mertebededir. Çünkü, o nihâyetsiz şeylere (makdûrat) kâdirdir. Bununla

beraber O, lütuf ve rızk hususunda kullarına uygun olan miktarları da bihakkın bilir" manasındadır.

Evlenmeyen İffetli Dursun

وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ...

"Nikaha (güç) bulamayanlar, Allah kendilerini fazl (u kerem)inden zengin kılıncaya kadar, iffetlerini korusun..." (Nûr, 33).

Bil ki, Allah (c.c), hürlerin ve cariyelerin evlendirilmelerinden bahsedince, bundan aciz olanların durumlarını da beyan ederek وَلْيَسْتَعْفِفْ *"iffetlerini korusun"* buyurmuştur. Yani, "Alabildiğine iffetli olsun, buna gayret etsin..." demek olup, sanki böylece "**musta'fif**" kendisinin iffetli olmasını isteyen ve kendisini buna sevk eden olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا *"nikaha (güç) bulamayanlar"* buyruğuna gelince bu, "nikâha imkan bulamayanlar" anlamındadır. Nitekim Arapçada, bir kimse bir şeyi elde edemeyip ona imkan bulamadığında لَا يَجِدُ الْمَرْأُ الشَّيْءَ "O kişi o şeyi bir türlü elde edemiyor" denilir.

Nitekim Cenâb-ı Hak فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ *"Fakat kim (bunu) bulamazsa iki ay oruç tutsun"* (Mücadele, 4) buyurmuştur. İcmâ ile bu ifadeden evliliğe imkân bulamayan kimseler kastedilmiştir. Nitekim içinizden birisi için, her ne kadar su mevcut olsa bile, onu satın alamadığı zaman هُوَ غَيْرُ وَاجِدٍ لِلْمَاءِ "o, suyu bulamıyor" denilir. Âyetteki "**nikâh**" sözüyle, sayesinde evliliğin yapılabileceği, "mal, mülk"ün kastedilmiş olması da mümkündür. Böylece Cenâb-ı Hak buna imkan bulamayanların, iffeti talep edip aramaları gerektiğini ve, Allah'ın lütf u keremiyle kendisine imkân vereceği bir zamanı gözetmesi, daha sonra arzu duyduğu nikâha ulaşması gerektiğini beyan buyurmuştur.

Eğer "Milk-i yemin (cariye), bizzat nikâhın yerini tutmaz mı?" denilirse, biz deriz ki: Ancak ne var ki, mihr ve nafakayı bulamayan kimse, cariye alacak parayı haydi haydi bulamaz. Allah en iyisini bilendir.

9 Hüküm: Mükâtebe Akdi

Dokuzuncu hüküm, kitabet (yazışma) hakkındadır:

...وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللهِ الَّذِي آتَيكُمْ...

"Ellerinizin malik olduğu (köle ve cariyelerden) mükâtebe isteyenleri, eğer onlarda bir hayır görürseniz, onlarla yazışın (mükâtebe akdi yapın); onlara Allah'ın size verdiği maldan verin...." (Nûr, 33).

Bil ki, Allahu Teâlâ, sahiplerini, köle olmalarına rağmen, köle ve cariyelerden salih iyi olanlarını evlendirmeye teşvik edince, hür olmaları ve aynen hürler gibi tasarruf edebilmeleri için yazışmak (mükâtebe akdi) istediklerinde, köle ve cariyelerin sahiplerini, onlarla yazılı akit yapmaya teşvik ederek وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ *"... mükâtebe isteyenleri..."* buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ" cümlesi ya mübtedâ olarak (mahallen) merfûdur, yahut da "فَكَاتِبُوهُمْ" ifadesinin tefsir ettiği mukadder bir fiil ile mahallen mensubdur. Bu tıpkı senin زَيْدًا فَاضْرِبْهُ "Zeyd var ya döv onu!" demen gibidir. "فَكَاتِبُوهُمْ" fiilinin başına fâ harfi "وَالَّذِينَ" ifadesi şart manasını ihtiva ettiği için gelmiştir.

***İKİNCİ MESELE:* "Kitab" Kelimesinin Manası**

"اَلْكِتَابُ" ve "اَلْكِتَابَةُ" lafızları, tıpkı "اَلْعِتَابُ" ve اَلْعِتَابَةُ (azarlamak) kelimeleri gibidir. "اَلْكِتَابَةُ" kelimesinin, neden müştak olduğuhususunda, şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu kelimenin asıl manası "eklemek, bir araya getirmek" demek olan "اَلْكَتْبُ" (el-ketbu) kelimesindendir. "اَلْكَتِيبَةُ" (bölük, alay) kelimesi de bunun gibidir. "Mükâtep köle"ye bu adın verilmesi taksitlerini birbirine ekleyip, malını da efendisinin malına ilave etmesinden dolayıdır.

b) Bu lafzın, yazmak mastarından alınmış olması da muhtemel olup, bunun manası ya, "Sen (bana verecek olduğun) malı, bana tastamam ödediğinde, seni azâd edeceğimi, senden ötürü kendi üzerime yazdım (yani bunu üstlendim)" şeklinde, yahut "Senin bunu bana tastamam ödemeni, senin aleyhine benim de lehime olarak yazdım", veyahut da "Sana o malı

tastamam ödemeyi, kendime de seni azâd etmeyi içeren bir senet yazdım..." şeklinde olur. Bütün bu izahları, **el-Ezheri** yapmıştır.

c) Üzerinde akit vâki olan malın sonradan ödenilmesinden dolayı, bu akit bu şekilde adlandırılmıştır. Çünkü, bu yazışma yapıldığında, bu yazışmanın kölenin elinde bulunan mal üzerine binâ edilmesi caiz değildir. Çünkü, böylesi durumda kölenin elindeki bu mal, efendisinin elinin ondan kesilmediği sıradaki kölenin kazandığı, aslında da efendisinin olan bir maldır. İşte bu manadan dolayı, bu akdin, o anda vuku bulması caiz değildir. Ancak ne var ki bu, o köle, efendisinin eli kendisinden kesildiği bir devrede, kazanmaya vs. şeylere imkan bulabilmesi için gereği sonradan ifâ edilecek olan bir akittir. Üzerinde sonradan ödenecek bir hak bulunan kimseden ötürü bir yazışmanın yapılması da, şeriatin âdâbındandır. İşte bu manadan dolayı, kendisinde mündemiç olan erteleme manası sebebiyle bu akde, "**el-Kitâb**" adı verilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak da وَلِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ *"Her zamanın yazılmış hükmü vardır"* (Ra'd, 38) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Mükâtebe Tutanağı**

Muhyi's-Sünne şöyle der: "Yazışmanın şekli şöyle olur: Efendi, kölesine, "seninle şu kadar mal karşılığında yazışma yapıyorum" der, kölenin iki veya daha fazla taksitle ödeyeceği miktarı belirler. Taksit miktarlarını ve her taksitte ödeyeceğini beyân eder. Sonra da ya, "Sen bana malı ödediğinde hürsün" der, yahut da buna kalbiyle niyet eder; köle de, "bunu kabul ettim"[137]der. Tutulan bu zabıt hakkında birkaç bahis vardır:

Fıkhî Görüşler

Birinci bahis: Şafiî (r.h) şöyle der: "Eğer efendi "Sen bunu ödediğinde hürsün" demez, ya da kalbiyle buna niyet etmezse, köle azâd olmaz." **Ebu Hanife, İmam-ı Mâlik, Ebu Yusuf, İmam Muhammed** ve **İmâm Züfer** (r.h) "Buna gerek yoktur" demişlerdir. **Ebu Hanîfe**'nin delili şudur: Cenâb-ı Hakk'ın "فَكَاتِبُوهُمْ" emri böylesi bir şarttan uzak ve hâlî bir ifadedir. Binâenaleyh kitâbetin bu şart bulunmadan da sahih olması gerekir. Kitâbet sahih olunca da, malı ödediğinde o kölenin, icmâ'ya göre, azâd edilmiş olması gerekir. **Şafiî**'nin delili ise şudur: Kitâbet sırf bir bedel akdi değildir. Çünkü kölenin elinde bulunan her şey, efendisinin mülküdür. İnsanın, mülkünü yine kendi mülkü mukabilinde satması mümkün değildir. Tam aksine o, "Seni azâd etme hususunda seninle bir yazışma yaptım" der. Bu

137 **el-Beğavi** olabilir (Ç.).

sebeple mutlaka onun sözünde ya "azâd etmek" lafzı bulunacaktır, ya da buna niyet edecektir.

İkinci bahis: Şafiî'ye göre, o anda yapılan kitâbet caiz değildir. **Ebu Hanîfe**'ye göreyse caizdir. **Şafiî** (r.h)'nin görüşünün izahı şudur: Kölenin o anda ödeyebileceği bir malının bulunduğu düşünülemez. Köle, o anda bir akit yaptığında, o anda o mal, kendisinden istenebilir. Binâenaleyh köle o malı o anda ödeyemeyince de, akdin amacı tahakkuk etmemiş olur. Bu tıpkı orada bulunmayan bir şey hakkında, "selem" yapmanın doğru olmaması gibidir. Ama, zor durumda olan bir kimseyle yapılan selem akdi caizdir. Çünkü akit zamanında o kimsenin (gelecekte elde edeceğinden dolayı), zımnen mal sahibi olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla da, onu ödeme hususunda bir acziyet tahakkuk etmemiş olur.

Ebu Hanîfe'nin görüşünün izahı da şöyledir: Cenâb-ı Hakk'ın "فَكَاتِبُوهُمْ" emri hem o anda, hem de gelecekteki bir yazışmayı içine alan mutlak bir ifadedir. Bir de, kitabetten dolayı elde edilecek olan mal, kişinin azâd olmasının bedeli olunca, bu tıpkı satılan eşyanın bedeli gibi olmuş olur. Böylece de, hem peşin hem de veresiye olması caizdir. Hem ulemâ, o anda ödenecek olan bir mala bağlanan azâd etmenin caiz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh, yazışmanın da bunun gibi olması gerekir. Çünkü bu, her iki durumda da azâd etmenin bir bedelidir. Ancak ne var ki, bunlardan birinde azâd etme, malı ödeme şartına bağlanmış, diğerinde ise peşinen alınmıştır. Binâenaleyh, bu ikisinin hükmünün de farklı olmaması gerekir.

Üçüncü bahis: Şafiî (r.h): "İki taksitten daha az olan miktar üzerinden yazışma yapmak caiz değildir" der. Bu, **Hz. Ali, Hz. Osman** ve **İbn Ömer**'den rivâyet edilmiştir. Rivâyet olunduğuna göre **Hz. Osman** kölesine kızmış ve, "işini zorlaştıracağım ve iki taksit üzerinden seninle yazışma yapacağım! (Gör bakalım)" der. Binâenaleyh, şâyet bundan daha azı üzerinden yazışma yapılması caiz olsaydı, **Hz. Osman** kölesiyle daha azı üzerinden yazışma yapardı. Çünkü bundan ötürü meydana gelecek olan sıkışma, daha şiddetlidir. Biz, bu akdin bir merhamet ve şefkat akdi olmasından dolayı, taksidi şart koştuk. Merhametin şartlarından birisi de, ödemesi kolay olsun diye taksit yapmaktır. **Ebu Hanife** (r.h) de şöyle der: Bir taksit üzerinden de yazışma caizdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "فَكَاتِبُوهُمْ" emrinin zahirinde böyle bir kayıt yoktur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İster köle olsun, isterse cariye olsun, kişinin eli altında bulunan kimselerle böyle bir akit yapması caizdir. **Şafiî** (r.h)'ye göre, kişinin âkil baliğ olması şartı vardır. Binâenaleyh, çocuk veya deli olursa, kitâbet akdi sahih değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"mukâtebe isteyenler"* buyurmuştur. Çocuğun veya delinin ise, böyle bir talepte bulunması düşünülemez. **Ebu Hanîfe** (r.h)'ye göre, çocuğun akit yapması caizdir. Çocuğun yaptığı bu akdi, reisi, babası kabul eder.

BEŞİNCİ MESELE

Efendinin, mutlaka mükellef olması şartı vardır. Binâenaleyh eğer çocuk, veya deli yahut bunaklığından ötürü ticaretten men edilmiş olursa, alış-verişinin sahih olmayışı gibi kitabet akdi yapması da sahih olmaz. Bir de Hak Teâlâ'nın, *"onlarla yazışın"* buyruğu bir hitaptır. Binâenaleyh akılsızları içine almaz. **Ebu Hanîfe** (r.h)'ye göre ise çocuğun velîsinin müsadesiyle böyle bir yazışma yapması sahihtir.

***ALTINCI MESELE:* Mükâtebe Emrinden Maksat**

Âlimler, Hak Teâlâ'nın, *"onlarla yazışın"* ifadesinin farziyyeti mi, müstehaplığı mı gösterdiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Kimisi, bunun vücûb (farziyyet) ifade ettiğini, dolayısıyla kişinin kölesinin kıymeti veya kıymetinden fazlası mukâbilinde böyle bir yazışma istediğinde, efendisi de bunda bir hayır olduğunu sezdiğinde, kölesiyle bu yazışmada (anlaşmada) bulunmasının farz olduğunu, fakat paranın miktarının, kölenin kıymetinden az olduğu takdirde, efendinin kölesiyle böyle bir yazışmada bulunmasının farz olmadığını söylemişlerdir. Bu, **Amr b. Dinâr** ve **Atâ**'nın görüşüdür. Bu görüşü, **Davud b. Ali** ve **Muhammed b. Cerir et-Taberî** de benimseyip, buna hadis ve âyetten delil getirmişlerdir. Bunların âyetten delilleri, bu âyetteki *"Onlarla yazışın"* ifadesinin zahiridir. Çünkü bu bir emirdir ve vücûb (farziyyet) ifade eder.

Bunun böyle olduğuna, âyetin sebeb-i nüzûlü de delâlet eder: Çünkü bu âyet, **Huveytib b. Abdu'l-Uzza**'nın **Sabih** adındaki kölesi hakkında nazil olmuştur. Zira o, efendisiyle böyle bir yazışmada (mükâtebede) bulunmak istemiş, ama efendisi buna yanaşmamıştı. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu. O da, kölesiyle yüz dinar üzerinden yazışma (mükâtebe) yaptı ve bunun yirmi dinarını köleye bağışlamıştı.

Bu görüşte olanların hadisten delilleri ise şu rivâyettir: **Hz. Ömer** (r.a), **Enes** (r.a)'e, **Ebu Muhammed b. Sîrin** ile mükâtebe yapmasını emretmiş, ama **Enes** (r.a) kabul etmemişti. Bunun üzerine kamçısını kaldırıp ona vurarak, *"Eğer onlarda bir hayır bilirseniz, onlarla yazışın"* âyetini okudu. **Enes** (r.a) de, onunla mükâtebede bulunacağına yemin etti. Eğer böyle yazışma farz olmasaydı, **Hz. Ömer** (r.a)'in **Enes** (r.a)'e kamçısıyla vurması bir zulüm olurdu. **Hz. Ömer** (r.a)'in bu hareketini hiçbir sahabi yadırgamamıştır. Binâenaleyh bu bir icmâ yerine geçmiş olur.

Fakihlerin ekserisi ise bunun müstehaplık ifade eden bir emir olduğunu söylemişlerdir. Bu, **İbn Abbas** (r.a), **Hasan el-Basrî** ve **Şa'bi**'nin sözlerinden açıkça anlaşılan görüştür. **İmam Malik, Ebu Hanîfe, İmâm-ı Şâfii** ve **Sevrî** de bu görüşü benimseyerek bu hususta Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَا يَحِلُّ مَالُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ إِلَّا بِطِيبٍ مِنْ نَفْسِهِ *"Hiçbir Müslümanın malı, onun gönül rızası olmaksızın helal olmaz"*[138] hadis-i şerifini delil getirmişler ve yazışma talebinde bulunan ile keffâret sebebiyle köle azâd etme ihtiyacında olan birine satılmasını isteyen arasında bir farkın olmadığını söylemişlerdir. Bu isteği yerine getirmek vacib (farz) olmadığına göre, kitâbet (yazışma) da böyledir. İşte bedel yoluyla yapılan bütün anlaşmaların durumu budur.

Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci soru: Kişinin, malını yine kendi malı mukabilinde satması nasıl doğru olabilir?

Cevap: Şeriat, bunu hüküm olarak getirince bunun caiz olması gerekir. Bu tıpkı, efendinin, kölesinin azâd edilmesini ya kölenin kendisinin kazanıp ödeyeceği bir paraya, yahut efendinin kölesinin nâmına ödeyeceği bir paraya bağlamasının, kölenin azâd edilmesine sebep oluşu gibidir.

Mükâtebeden Doğan Faydalar

İkinci soru: Köle, bu kitabet akdi sayesinde böyle bir yazışma olmasaydı sahip ve mâlik olamayacağı şeylere malik olabilir mi?

Cevap: Biz: "Evet, çünkü, eğer böyle bir yazışma yapmadan ona efendisi zekat verecek olsa, kölenin o zekatı alması helâl olmaz. Fakat mükâteb olunca, zekat alması helal olur ve bu malı eğer, kitâbetine karşılık (yani kendinin ücreti olmak üzere) efendisine verirse, ister yazıştığı o miktarı ödemek suretiyle azâd olsun, ister bunu ödemekten âciz kalıp, tekrar (normal) köleliğe dönsün, efendisine helal olur. Hem sonra kitâbetten köleyi

138 **Kenzü'l-Ummâl**, 1/397; **Keşfu'l-Hafâ**, 2/370.

kazanç için çalışıp gayret etmeye sevk etmesinden dolayı, köle istifade eder. Çünkü eğer böyle bir yazışma olmasaydı, köle bunu yapmayacaktı. Bu kölenin efendisi de, bu sayede ilahi mükâfata müstahak olduğu için, kârlı çıkmış olur. Çünkü eğer o köleyi satmış olsa, bundan kazanacağı ilahi bir mükâfat yoktur. Ama köleyle yazışma (mükâtebe) yaptığında, bunda onun için bir mükâfat vardır. Hem sonra, efendi, kölesi üzerinde velâyet hakkı olduğu için de, bu sâyede istifâde etmiş olur. Çünkü eğer, bundan önce bir başkasını azâd etse, azâd ettiği kölede artık efendinin velâyet hakkı söz konusu değildir. Fakat o kitâbet yaparak kölesini azâd ettiğinde, (kitâbet neticesine kadar), köle üzerinde velâyet hakkı devam eder. Binâenaleyh işte bu faydalardan ötürü, şeriat kitabetin câiz olduğu hükmünü getirmiştir.

"Hayr"ın Bu Âyetteki Manası

Hak Teâlâ'nın إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا *"Eğer onlarda bir hayır bilirseniz"* ifadesine gelince, âlimler buradaki "hayır" ile ilgili şu izahları yapmışlardır:

1) Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) إِنْ عَلِمْتُمْ لَهُمْ حِرْفَةً فَلَا تَدَعُوهُمْ كَلًّا عَلَى النَّاسِ *"Eğer onların bir sanat (para kazanma kabiliyeti) olduğunu bilirseniz, onları insanlar üzerinde bir yük olarak bırakmayın"* buyurmuştur.

2) **Atâ**, burada ki "hayr'ın "mal" manasına geldiğini söyleyip, *"Eğer geride hayır, yani mal bırakana" ölüm gelip çattığında vasiyet etmeniz (etmesi) size farz kılındı"* (Bakara, 180) âyetini okumuş ve "Bu mana bana **İbn Abbas** (r.a)'tan geldi" demiştir.

3) **İbn Sîrin** buna "namaz kılma" manasını verirken; **Nehâî,** "onda bir vefâ ve bir doğruluk görürseniz" demiş, **Haşan el-Basrî** de, "Dinî yönden bir salah" manasını vermiştir.

4) **Şâfiî** (r.h) âyetteki bu "**hayr**" ile, "kölenin emanet ehli, güvenilir, çalışıp-kazanma kâbiliyet ve gücü olması" manasının kastedildiğini söyleyerek şöyle der: "Çünkü kitabetin maksadı, asgari bu iki hususiyetle gerçekleşir. Zira o kölenin mal kazanabilecek güçte olması ve kazandığı malı da taksitlerine verip, zâyi etmeyecek derecede emin olması gerekir. Bu iki şartın her ikisi veya en azından biri bulunmadığı zaman, o köleyle yazışma yapmak câiz olmaz.

Bu görüşlerden doğruya en yakın olan, âyetteki "**hayr**"ın, şu iki sebepten ötürü "mal" manasına hamledilemeyeceğidir:

a) İnsanlar, "Falanca'da hayır var" dediklerinde, bununla o kimsenin dinî yönden salih oluşunu kastettikleri anlaşılır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak âyetteki bu tabir ile eğer "mal" manasını kastetmiş olsaydı, bu ifadenin yerine إِنْ عَلِمْتُمْ لَهُمْ خَيْرًا "eğer onlar için hayır (mal) olduğunu bilirseniz" derdi. Çünkü Arapçada, لِفُلَانٍ مَالٌ "Falancanın malı var" denilir, ama bu manada فِيهِ مَالٌ denilmez.

b) Kölenin malı yoktur. Aksine mal (onun malı da) efendinindir. Binâenaleyh âyetin bu ifadesinin, kölenin yazışması ile ilgili hususa hamledilmesi gerekir ki, bu da, **İmam Şâfiî**'nin bahsettiği gibi, o kölenin çalışıp kazanabilme imkânı ile kazandığını muhafaza edip, yerli yerince kullanılacağı hususunda güvenilir olmasıdır. Çünkü bunlar, onun yazışmasının gereği olan şeylerdir. Bu ifadeye, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "**hayır**" kelimesini tefsir edişi de girmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) de "**hayr**"ı, "kesb" (kazanabilme) manasıyla tefsir etmiştir ki bu da, **İmâm Şâfiî**'nin yaptığı izaha dâhildir.

Mükâteb'e Maddi Destek

Hak Teâlâ وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللهِ الَّذِي آتَيكُمْ *"Onlara, Allah'ın size verdiği maldan verin"* ifadesiyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, *"verin"* emrinin muhataplarının kimler olduğu hususunda şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:

a) Bununla, efendiler (köle sahipleri) kastedilmiştir. Bunlar, ya yaptıkları yazışma miktarının bir kısmını bağışlar, indirim yaparlar; yahut da köleden aldıklarının bir kısmını, köleye iâde ederler. Bu görüşte olanlar, bağışlanacak veya geri iade edilecek miktarın ne kadar olacağı hususunda ihtilaf etmişler, kimisi "Efendi, bu hususta muhayyerdir. Sâyesinde hiç kimseye muhtaç olunmayacak miktarı, köleye bağışlaması gerekir. Bu ise, yazışmada belirtilen miktarın çokluğuna veya azlığına göre değişir" derken; kimisi de: "Efendinin o yazılan miktarın dörtte birini indirmesi bağışlaması gerekir" diyerek şöyle demişlerdir: **"Atâ b. es-Sâib, Ebu Abdurrahman**'ın kölesiyle yazışma (mükâtebe) yaptığını, kölesinden yazışmadaki miktarın dörtte birini almadığını ve **Hz. Ali:** "Bize böyle yapmamızı emir ve tavsiye eder ve *"Bu, Allah'ın "onlara, Allah'ın size verdiği maldan verin" buyruğudur"* derdi" demiştir. Eğer efendi böyle yapmazsa, yedide birini bağışlamalıdır. Çünkü **İbn Ömer** (r.a)'den kölesiyle, 35.000 dinar üzerinden mukâtebe

yapıp, bunun beş binini bağışladığı rivâyet edilmiştir. Yine rivâyet olunduğuna göre, **Hz. Ömer** (r.a) kölesiyle yazışmada bulunmuş; kölesi taksidini getirince, o ona, "Bunu götür ve bununla mükâtebe miktarını ödeme (kazanma) hususunda destek sağla" demiştir. Bunun üzerine köle, "Keşke bunu en son takside bıraksan" deyince, **Hz. Ömer,** "Ben bunu göremeden (ölmekten) korkuyorum" demiş ve bu âyeti okumuştur. **İbn Ömer** de, bu işi kölenin ödemeden âciz kalacağı endişesi ile son taksidine bırakıyordu.

b) Âyetteki bu ifade ile, "Cenâb-ı Hakk'ın, zekat âyetinde *"ve köleler için"* (Enfal, 60) ifadesiyle belirlediği o zekât payını onlara verin" manası kastedilmiştir. Mananın böyle olması halinde, âyetteki hitap, kölelerin efendilerine değildir. Bu **Hasan el-Basrî** ve **İbrahim en-Nehâî**'nin görüşü olup, **Atâ**'nın **İbn Abbas** (r.a)'tan yaptığı bir rivâyettir. Bunlar, efendinin bizzat kendisinin yazışmada bulunduğu mükâtep kölesine, zekat vermesinin câiz olmayacağında müttefiktirler.

c) Bu, Allah tarafından, hem efendiler hem de diğer insanlara ellerinden geldiğince, mükâtep köleye, yaptığı bu yazışma hususunda yardım etmeleri için bir emirdir. Bu **Kelbî, İkrime** iki **Mukâtil** (mukâtiller), ve **Nehâî**'nin görüşüdür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de مَنْ اَعَانَ مُكَاتَبًا عَلَى فَكِّ رَقَبَتِهِ اَظَلَّهُ اللهُ فِى ظِلِّ عَرْشِهِ *"Kim, mükâtep bir köleye kölelikten kurtulması için yardım ederse, Allah onu (kıyamet günü) Arş'ının gölgesinde gölgelendirir"* buyurmuştur. Rivâyet olunduğuna göre, birisi Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Beni cennete sokacak bir şey öğret" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de لَئِنْ كُنْتُ اَقْصَرْتُ الْخُطْبَةَ لَقَدْ اَعْظَمْتُ الْمَسْاَلَةَ: اَعْتِقِ النَّسْمَةَ وَفُكِّ الرَّقَبَةِ *"Eğer kısa konuşursam, meselenin ehemmiyetini göstermiş olurum: Bir cân azâd et, bir köleyi kölelikten kurtar"*[139] buyurmuştur. Bunun üzerine o adam, "ikisi de aynı şey değil mi?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) *"Hayır, nesemeyi (canı) azâd, senin onu tek başına azâd etmendir, fekk-i rakabe ise, ona bu hususta parayı temin etmede yardım etmendir"*[140] buyurmuştur. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Bunu şu hususlar da destekler:

a) Bu, o kimseye Allah'ın malından vermesini emirdir. Allah'a böyle bir şeyin nisbet edilmesi ise, onun sadaka olması ve Allah'a takarrub (yaklaşma-ibadet) için sarf edilen bir mal olmasından dolayıdır.

139 **Müsned**, 3/487.
140 **Müsned**, 6/384.

b) Âyetteki bu ifade maliki için mülkiyetinin sahih olduğu ve bir kısmını da sadaka vermesi emredilen maldır. Kitabet malı ise, sahih bir borç değildir. Çünkü bu, kölenin borcudur. Efendinin ise köle üzerinde borcu olamaz.

c) Allah'ın verdiği şey, o kimsenin elinde bulunan ve üzerinde tasarruf ettiği şeydir. Binâenaleyh yazışma aktinin peşinden düşülen şeye gelince, o kimsenin onun üzerinde malik olması söz konusu değildir. Binâenaleyh bu mal, "Allah'ın ona verdiği mal" olarak nitelenemez.

Eğer denirse ki: "Burada, bu te'vilin (tefsirin) doğruluğuna zarar verecek şu iki nokta vardır:

1) Eğer zengin olursa, efendinin sadaka (zekât) malından alınması nasıl helâl olur.

2) Hak Teâlâ'nın *"Onlara verin"* emri, *"onlarla yazışın"* emri üzerine atfedilmiştir. Binâenaleyh her iki hitapta (emirde) de muhatabın aynı olması gerekir. Bu te'vile göre ise, birinci âyette muhatap olanlar efendiler, ikinci hitabın muhatapları ise, diğer Müslümanlardır?" denilirse biz deriz ki: **Birincisine** şöyle cevap verilir: O sadaka (zekat), efendi için helaldir. Bu sadaka (zekat), kölenin bütün taksitlerini karşılaması ve köle, kalan kısmı ödemekten âciz kalsa bile, efendinin köleden aldığı (ve aslen zekat olan) o mal ona helaldir. Çünkü efendi bunu sadaka (zekat) olarak değil, mükâtebe akdi sebebiyle almıştır. Bu tıpkı bir kimsenin zekat malını satın alması, yahut da ona o kimseden vâris olması gibidir. Bunun böyle olduğuna Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Berîre** hadisinde söylediği هُوَ لَهَا صَدَقَةٌ وَلَنَا هَدِيَّةٌ *"Bu, onun için bir sadaka, bizim için bir hediyedir"*[141] sözü de delalet eder.

İkinci hususun cevabı şöyledir: Hitap bazen bir topluma olup, sonra da aynı lafızla bir başkasına yapılan hitap, öncekine atfedilebilir. Mesela şu âyette böyledir: Cenâb-ı Hak, *"Kadınları boşadığınız zaman"* buyurup, önce kocalara hitap etmiş, sonra da *"Onları zorlamayın"* buyurup kadının velilerine hitap etmiştir (Bakara, 232). Yine Cenâb-ı Allah, *"Onlar onların söylediklerinden uzaktırlar (berîdirler)"* (Nûr, 26) buyurmuştur. Bu sözü söyleyenler ise, berî değillerdir. İşte bu âyette de aynı bu şekildedir. Cenâb-ı Hak köle sahiplerine *"onlarla yazışın"* diye hitap etmiş, diğer insanlara da, *"onlara verin"* buyurmuştur. Yahut da Cenâb-ı Hak bu ikinci hitap ile hem efendilere hem diğer insanlara hitap etmiştir.

141 **Buhârî**, Nikâh, 18; **Müslim**, Itk, 10 (2/1143).

***İKİNCİ MESELE:* Köleye Malî Desteğin Hükmü**

Şâfiî (r.h) şöyle der: "Efendinin, mükâtep kölesine "Allah'ın malından" vermesi vâciptir. Bu da, ya kitâbet akdinde öngörülen malın bir kısmını bağışlamak, yahut da kölenin ödediği paranın bir kısmını ona iâde etmek suretiyle olur" demiştir. **İmam Malik, Ebu Hanîfe** ve talebeleri ise, bunun vâcip değil, mendub olduğunu söylemişlerdir.

Şâfiî (r.h)'nin delili şudur: Âyetteki *"Onlara, Allah'ın size verdiği maldan verin"* ifadesi bir emirdir. Emir ise vücûb ifade eder. **İmâm-ı Şâfiî**'ye "Hak Teâlâ'nın, *"onlarla yazışın"* ve *"onlara verin"* ifadeleri, aynı şekil ve tarz üzere gelmiş iki emirdir. O halde sen nasıl birincisinden mendubluk, ikincisinden vücûb (farziyet) manası alıyorsun? Bir de, *"onlara verin"* ifadesi sadece efendilere değil, onlarla birlikte bütün Müslümanlara yapılmış bir hitaptır?" denilebilir.

Ebu Hanîfe (r.h)'nin delili ise, hem sünnet, hem de kıyastır. Sünnetten delili şudur: **Amr b. Şu'ayb** babasından, babasının da dedesinden rivâyetine göre Hz. Peygamber (s.a.s) أَيُّمَا عَبْدٍ كَاتَبَ عَلَى مِائَةِ أُوقِيَّةٍ فَأَدَّاهَا إِلَّا عَشْرَ أَوَاقٍ فَهُوَ عَبْدٌ *"Yüz ukiyye üzerinden mükâtebe anlaşması yapmış herhangi bir köle, sadece on ukiyyeyi ödeyemese, yine köledir"*[142] buyurmuştur. Binâenaleyh eğer indirimde bulunma ve bir kısım parayı bağışlama efendiye farz olsaydı, bu kadar miktar (kendiliğinden) sâkıt olurdu.

Urve'den **Hz. Âişe** (r. anha)'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bana **Berîre** gelip: "Ey **Âişe,** bir yılda bir okka (ukiyye) olmak üzere, sahibim ile dokuz ukiyye üzerinden mükâtebe yaptım. Bana yardım et. Bundan hiçbir şey ödeyemedim" dedi. Bunun üzerine ben de, "Sahibine git, eğer onlara onun tamamını verip, velâyetinin bana geçmesini isterlerse, bunu vereyim" dedim. Onlar bunu kabul etmediler. Ben bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e anlattım. O da, *"Bu seni böyle yapmaktan alıkoymasın. Onu satın al ve azâd et. Çünkü velâyet azâd edenindir"*[143] dedi. Bu hadisteki istidlâl noktası, **Berîre**'nin mükâtebe miktarından hiçbir şey ödeyemeyişi, **Hz. Âişe**'nin de onun namına mükâtebenin bütün miktarını ödemek isteyişi, bunu Resûlullah (s.a.s)'a anlatışı, Resûlullah (s.a.s)'ın da bunu yadırgamayışı ve "**Berîre,** kitâbet akdinde belirlenen miktarın bir kısmının bağışlanmasına müstahaktır" demeyişidir. Böylece, bizim görüşümüz sabit olur."

142 **Tirmizî**, Buyû, 35 (3/561): **Ebû Dâvûd**, Itk, 1 (4/21).

143 **Müslim**, Itk, 5 (2/1141); **Buhârî**, Salât, 70.

Ebu Hanîfe'nin kıyastan delili de şu iki açıdandır:

1) Eğer bu verme, vâcip olsaydı, bunun vücûbiyyeti (farziyyeti) anlaşma ile ilgili olmuş olurdu. Böylece de akit (mükâtebe), hem o parayı vermeyi, hem de düşürmeyi gerektiren bir özellikte olmuş olurdu. Düşürme ile vermeyi farz kılma birbirinin zıddı olduğu için imkansızdır.

2) Eğer mükâtebe miktarından biraz indirme, bağışlama efendiye vâcip (farz) olsaydı, efendinin köleden bunu indirmesine gerek olmadan o miktar kendiliğinden düşerdi. Bu tıpkı birisinin, bir başkasında alacağı olsa, sonra da o başkasının birincisinde aynı miktarda bir alacağı tahakkuk etse, bu alacaklar birbirinin karşılığı olur. Bu durumda da, verilecek miktar ya belli olurdu, ya meçhul olurdu. Belli olursa, (mesela) o kitâbet iki bin (dirhem) mukabilinde olurdu. Binâenaleyh o kimse üç bin ödediğinde, azâd olurdu. Kitâbet miktarı ise dört bindir. Bu ise bâtıldır. Çünkü o kölenin, bu paranın tamamını ödemesi şart koşulmuştur. Bir de Hz. Peygamber (s.a.s) اَلْمُكَاتَبُ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْهِ دِرْهَمٌ *"Mükâteb üzerinde bir dirhem (ödenecek miktar) kalsa, yine köledir"*[144] buyurmuştur. Eğer bu meçhul olursa, kitâbet de meçhul olmuş olur. Çünkü indirimden sonra geriye ne kaldığı bilinmemektedir. Böylece bu kitâbet, tıpkı kölesiyle belirsiz bir miktar hâriç, bin dirhem üzerinden yazışma yapan kimse gibi olmuş olur ki, bu câiz değildir. Allah en iyi bilendir.

10. Hüküm: Fuhşa Zorlama Yasağı

Onuncu Hüküm: Bu, zinaya zorlama hakkındadır. Bu, şu âyettedir:

وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَآءِ اِنْ اَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ فَاِنَّ اللّٰهَ مِنْ بَعْدِ اِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٣﴾

"Dünya hayatının geçici metâını kazanacaksınız diye cariyelerinizi hem de kendileri iffetli olmak isterlerken fuhşa zorlamayın. Kim onları mecbur ederse, şüphesiz ki Allah onlara kendilerinin icbar edilmelerinden sonra gafûr ve rahîmdir" (Nûr, 33).

144 **Tirmizî**, Buyû, 35 (3/561); **Ebû Dâvûd**, Itk, 1 (4/21).

Bil ki Allahu Teâlâ, köle ve câriyeleri evlendirme ve onlarla mükâtebe yapma lüzumunu beyân ettikten sonra, bunun peşinden câriyelerin fuhşa zorlanmasını yasaklayan hükmü getirmiştir. Burada birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Nüzül Sebebi**

Âlimler, âyetin sebeb-i nüzûlü hususunda değişik rivâyetler zikretmişlerdir:

1) Münafık **Abdullah b. Übeyy**'in, **Mu'aze, Müseyke, Ümeyme, Amre, Ervâ** ve **Kuteyle** adlarında altı câriyesi vardı. Bunları, zina etmeye mecbur ediyordu ve bunlara vergi koyuyor (belli bir miktar para getirmelerini istiyordu). Derken bunlardan ikisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e başvurup, şikâyette bulundular. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

2) **Abdullah b. Übeyy** birisini esir aldı. O esir **Abdullah**'ın câriyesinden kâm almak istedi. Bu câriye Müslümandı. Bundan dolayı bu işten uzak durdu. **Abdullah b. Übeyy** ise câriyenin o esirden hamile kalmasını, böylece de çocuğunun fidyesini alabilmek için, cariyeyi buna zorladı. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

3) **Ebu Sâlih, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "**Abdullah b. Übeyy,** yanında **Mu'aze** adında çok güzel bir câriye alarak Resûlullah (s.a.s)'a gelip: "Ey Allah'ın Resûlü, bu falancanın yetimlerindendir. Biz buna zina ederek, ailesini geçindirmesini emredemez miyiz?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) "Hayır" cevabını verdi. **Abdullah b. Übeyy** sorusunda ısrar edince de bu âyet nâzil oldu.

Bir de, **Câbir b. Abdullah** (r.a): "Birisinin câriyesi gelip, "Efendim beni zina etmeye zorluyor" dedi de, bu âyet bundan dolayı nâzil oldu" demiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Geçerli Olan İkrah**

İkrah (zorlama) ancak, kendisi sebebiyle kişinin telefi (ölümü) söz konusu olan bir korku (tehlike) bulunduğu zaman söz konusu olur. Fakat az bir korku ile, o kadın zorlanmış olmaz. Binâenaleyh zinaya zorlanma hali, tıpkı kelime-i küfre (inkârı ifade eden bir şeyi söylemeye) zorlama gibidir. Nass (âyet), her ne kadar câriyelerle ilgili ise de, hürlerin durumu da aynıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Araplar köleye "**fetâ**", câriyeye ise, "**fetâte**" derler. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Oradan geçip gidince, fetâsına dedi ki"* (Kehf, 62); *"Fetasından kâm almak istedi"* (Yusuf, 30) ve *"mü'mine feteyâtınızdan sahip olduklarınız"* (Nisâ, 25)

buyurmuştur. Bir hadiste de لِيَقُلْ اَحَدَكُمْ فَتَاىَ وَفَتَاتِى وَلَا يَقُلْ عَبْدِى وَاَمَتِى *"Sizden birisi (köle ve cariyesi için), fetam, fetatım (yiğidim, veya hanım kızım) desin, abdim-emetim demesin"* diye varid olmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"Biğa", zina demektir. Nitekim Arapçada بَغَتْ - تَبْغِى - بِغَاءً - هِىَ بَغِيٌّ "zina etti, ediyor. O zâniyedir" denilir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Şart Kaydı Hakkında**

Bizim dediğimiz şudur: **"İn"** (eğer) edatıyla bir şarta bağlanan o şart bulunmadığı zaman söz konusu olmaz. Bunun delili, bütün dilcilerin "in" edatının şart için olduğu, şartın ise şart bulunmadığı zaman hükmü olmayan şey olduğunda ittifak etmiş bulunmalarıdır. Bu iki mukaddimenin toplamı, "in" edatıyla bir şarta bağlanan şeyin, o şart bulunmadığı zaman, bulunmayacağı neticesine götürür. Bu görüşe muhalif olanlar da, yine bu âyetle istidlâl ederek şöyle der: "Hak Teâlâ zinaya zorlamayı yasaklama işini, "in" edatıyla, "o cariyelerin iffetli olmayı istemeleri" şartına bağlamıştır. Binâenaleyh eğer durum, sizin ileri sürdüğünüz gibi olsaydı, câriyelerin iffetli olmayı istememeleri halinde, zinaya zorlamanın yasak olmaması gerekirdi. Halbuki bu doğru değildir. Çünkü onlar namuslu kalmayı ister istesinler, ister istemesinler, onları zinaya zorlamanın yasak oluşu hükmü mevcuttur."

Buna şöyle cevap verilir: Âyetin zâhirinin, cariyelerce zinadan uzak durma isteği olmadığı zaman, onların zinaya zorlanabileceği manasını iktizâ ettiğinde, münakaşa yoktur. Fakat haddizatında imkansız olduğu için bu fâsittir. Çünkü cariye iffetli olma isteği bulunmadığı zaman, zinayı kerih (nahoş) görmez. Zinayı kerih gördüğünde de, onu zinaya zorlamak imkansız olur. Binâenaleyh bu haddizatında imkansız olduğu için imkansızdır.

Bazı kimseler bu hususta şu cevabı da ileri sürmüşlerdir: Bu konuda genel durum şudur: İkrah, ancak iffetli kalma arzusu bulunduğunda söz konusudur. Genel duruma göre gelen hükmün, mefhum-u hitabı yoktur. Bu mesela, hull'un (kadının para karşılığı kocasına boşanmayı teklif etmesinin) geçimsiz hali dışında da mümkün olması gibidir. Fakat genel olarak hull geçimsizlik halinde meydana gelir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ'nın, *"Allah'ın hükümlerini hakkıyla yerine getirmekten korkarsanız, (kadının serbest boşanması için kocasına) fidye vermesinde, ikisine de vebal yoktur"* (Bakara, 229) ifadesinin mefhum-u hitabı yoktur. Hak Teâlâ'nın, *"Yeryüzünde*

sefere çıktığınızda eğer kâfirlerin size fenalık yapacağından endişe edersenız, namazı kısaltmanızda üzerinize bir vebal yoktur" (Nisa, 101) âyeti de bu kabildendir: Bu kısaltma işi sadece korku haline has değildir. Fakat Cenâb-ı Hak bu hükmünü genel duruma göre ifade etmiştir. Tefsir ettiğimiz âyette de böyledir.

Bu hususta üçüncü bir cevap da şudur: إِنْ أَرَدْنَ *"Eğer kendileri de iffetli olmak isterlerse"* ifadesi إِذَا أَرَدْنَ "iffetli olmak istedikleri zaman" manasındadır. Çünkü âyetin nüzulüne vesile teşkil eden hâdise anlattığımız gibi, bu şekilde olmuştur. Zira **Abdullah b. Übeyy**'in cariyesi Müslüman olmuştu. Dolayısıyla namuslu-iffetli kalmak için zinadan kaçınmıştı. Abdullah, onu buna zorladığı için, âyet tam bu hadiseye uygun olarak inmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Eğer onun hakkında bir şüphede iseniz"* (Bakara, 23) âyetinin, "Onun hakkında bir şüphede olduğunuz zaman" takdirinde olmasıdır.

ALTINCI MESELE

Allahu Teâlâ o câriyeleri zinaya zorlamayı yasaklayınca ve bu ifadede de sahiplerinin câriyeleri evliliğe zorlama haklarına bir delâlet (işaret) bulununca, câriyenin, kendisini evlendiren efendisine karşı gelme hakkı olmayıp, aksine efendisi câriyeyi buna mecbur edebileceği anlaşılır. Bu "hitap delili"nin gösterdiği bir delildir.

Hak Teâlâ'nın إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ فَإِنَّ اللهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Dünya hayatının geçici metâını, yani câriyelerin bu yolla elde edecekleri kazançlarını ve döllerini kazanacaksınız diye câriyelerinizi -hem de onlar iffetli olmak isterlerse- fuhşa mecbur etmeyin, zorlamayın. Kim onları zorlarsa, şüphesiz ki Allah onlara, kendilerinin buna zorlanmalarından sonra gafûr ve rahîmdir"* ifadesinde, Allahu Teâlâ'nın zorlayan erkek veya zorlanan kadını bağışlayacağı manası yoktur. İşte bundan ötürü âlimler şu iki izahı yapmışlardır:

1) Âyetin takdiri, "Hiç şüphesiz Allah o kadınlara gafûr ve rahîmdir" şeklindedir. Çünkü ikrah (zorlama), günahı ve cezayı kaldırmıştır. Fakat zorlayanın, yaptığı işte bir mazereti yoktur.

2) İfadenin takdiri, "Allah tevbede bulunması şartı ile mükrih (zorlayan) için de gafûr ve rahîmdir" şeklindedir. Bu görüş zayıftır. Çünkü birinci tefsire göre âyette bu takdir yapma ihtiyacı yoktur. İkinci tefsire göre ise, "tevbede bulunması şartı ile" gibi bir takdir yapma ihtiyacı vardır.

وَلَقَدْ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكُمْ اٰيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَمَثَلًا مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٣٤﴾

"Celalim hakkı için biz, âyât-ı mübeyyinâtı ve sizden önce gelip geçmiş olanların birtakım mesellerini müttakiler için bir öğüt olarak size indirdik" (Nûr, 34).

Bil ki Allahu Teâlâ bu sûrede bu hükümleri belirtince, Kur'ân-ı Kerim'i şu üç vasıfla nitelemiştir:

1) *"Celalim hakkı için, biz âyât-ı mübeyyinâtı yani tafsilatlı âyetleri size indirdik"* ifadesinin anlattığı husus. **İbn Âmir, Hamza, Kisâî** ve **Âsım**'ın râvisi **Hafs:** "İnsanlara açıklayan" manasında olmak üzere, yâ'nın kesresi ile bu kelimeyi, "**mübeyyinât**" şeklinde okumuşlardır. Bu tıpkı بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ *"(O Kur'ân'ı) apaçık Arapça bir dil ile (indirmiştir)"* (Şuarâ, 195) âyeti gibidir. Yahut bu kelimenin, "açık oldu" manasındaki "**tebeyyen**" fiilinden "apaçık" manasınadır. Şu darb-ı meselde de kelime bu manadadır: "Sabah, gözü olan için tebeyyün etmiştir."

2) *"Sizden önce gelip geçmiş olanlardan birtakım meseller"* âyetinin ifade ettiği husus. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Allahu Teâlâ bu âyetteki "**mesel**" kelimesiyle, Tevrat ve İncil'de bahsedilen cezaların yerine getirilişini kastetmiştir. Binâenaleyh Kur'ân'da da aynı hükümleri indirmiştir. Bu, **Dahhâk**'ın görüşüdür.

b) Bu kelimenin manası, "Peygamberleri yalanlama hususunda onların halinin sizin halinize benzer olduğunu gösteren şeyi indirdik", yani "Allah'a karşı isyan ettikleri için, onların başına indirdiğimiz cezaları size beyan ettik. Böylece masiyet ve isyanda onlara ortak (benzer) olmanız halinde, ilâhi cezaya müstahak olma bakımından onlar gibi olacağınızı bilmeniz için, bunu size bir mesel (misal-benzetme) kıldık" şeklindedir. Bu da **Mukâtil**'in görüşüdür.

3)*"Müttakiler için bir mev'iza"* ifadesinin anlattığı husus. Bununla onun günah işlemekten sakındırma ve ona karşı bir vaîd (tehdit) oluşu kastedilmiştir. Kur'ân'ın herkes için bir mev'iza (öğüt) olduğunda bir şüphe yoktur. Fakat, *"müttakiler için bir hidâyet"* (Bakara, 2) âyetinin tefsirinde

bahsettiğimiz sebepten ötürü, Cenâb-ı Hak bunun özellikle müttakiler için olduğunu söylemiştir. İşte bütün bu hükümler hususundaki sözümüzün sonu budur.

*

İlâhiyat ile İlgili Konular

Bil ki Allahu Teâlâ burada iki mesel zikretmiştir. Bunlardan birisi, imanın delillerinin son derece açık olduğunu açıklama hususundadır. İkincisi de, kâfirlerin dinlerinin alabildiğine karanlık ve kapalı olduğunu gösterme hususundadır.

Birinci mesel, şu âyette ifade edilendir:

اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ مَثَلُ نُورِهٖ كَمِشْكٰوةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ اَلْمِصْبَاحُ فِى زُجَاجَةٍ اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّىٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِىٓءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلٰى نُورٍ يَهْدِى اللّٰهُ لِنُورِهٖ مَنْ يَشَآءُ وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٣٥﴾

"Allah göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun meseli (durumu) sanki içinde bir çerâğ bulunan bir hücre gibidir. O çerağ bir sırça içindedir. O sırça da, sanki bir inci (gibi parıldayan) bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbeti olmayan mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden tutuşturulup yakılır. Onun yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse ışık verir. (Bu ışık da), nûr üstüne nûrdur (parıl-parıldır). Allah, dilediğini nûruna kavuşturur. Allah insanlar için meseller irâd eder. Allah her şeyi hakkıyla bilendir." (Nûr, 35).

Bil ki, bu âyetle ilgili sözümüz, birkaç fasıla ayrılmıştır.

Allah'ın Nûr İsmi

Birinci fasıl: Allah'a "**nûr**" adının verilmesi hakkındadır.

Bil ki "**nûr**" lafzı Arapçada, güneşten, aydan ve ateşten fışkırıp çıkan şeyin, yere, duvar vs. şeylere düşmesi keyfiyetini ifade etmek için kullanılan bir lafızdır. Bu keyfiyetin, şu sebeplerden dolayı ilâh olması imkansızdır.

1) Bu keyfiyet, eğer cisim ise, cismin hâdis olduğuna delâlet eden delil, bu keyfiyetin de hâdis olduğuna delâlet eder. Yok eğer, âraz, yani vasıf ise, her ne zaman cismin hâdis olduğu sabit olursa, o cisimle kaim olan bütün ârazların da hâdis olması gerekir. Ancak ne var ki, bu mukaddime de, Allahu Teâlâ'nın hulûl etmesinin imkansız olduğuna dair delillerin getirilmesinden sonra ancak sabit olur.

2) Biz ister "nûr" cisimdir veyahut da "O cisimde bir hâldir" diyelim. Bu demektir ki, nûr bölünmektedir. Çünkü nûr eğer cisimse, onun bölünmüş olduğunda şüphe yoktur. Yok eğer cisimde bir hâl ise, bölünen şey de bir hal, vasıf olan da bölünür. Her iki duruma göre bu demektir ki, nûr parçalanabiliyor. Her parçalanabilen (bütün) de kendisinin meydana gelmesi hususunda, parçalarının bulunmasına muhtaçtır. Onun parçalarından her biri kendisinden başkadır. Muhtaç olan her şey, meydana gelmesi hususunda başkasına muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan ise, zâtı gereği "mümkin"dir, başkası sebebiyle meydana gelmiştir. O halde bu demektir ki nûr, muhdestir. Binâenaleyh, ilâh olamaz.

3) Gözle görülen bu nûr şâyet Allah olmuş olsaydı, Allah'ın zeval bulması imkansız olduğu için, bu nûrun da zevâl bulmaması gerekirdi.

4) Bu görülen nûr, güneşin ve yıldızların doğmasıyla meydana gelir. Halbuki bu, Allah hakkında imkansızdır.

5) Bu nûrlar şâyet ezelî olmuş olsalardı, o takdirde ya hareketli olurlardı veya hareketsiz. Onların hareketli olmaları caiz değildir. Çünkü hareketin manası, bir yerden bir yere intikâl etmek demektir. O halde bu demektir ki, hareket bir ilk mekânda bulunuyordu. Ezelilik ise, başkasının kendisinden önce bulunmasına manidir. O halde, ezelî hareket imkansızdır. Nûrların hareketsiz olması da imkansızdır. Çünkü hareketsizliğin ezelî olması halinde, onun zevâl bulması da imkansız olur. Ancak ne var ki, hareketsizliğin sona ermesi caizdir. Çünkü biz bu nûrların bir yerden bir yere intikâl ettiklerini görmekteyiz. Böylece bu durum, bu nûrların hâdis olduğuna delâlet eder.

6) Nûr, ya cisim olur veyahut da o cisimle kâim olan bir hal, bir durum olur. Birincisi imkansızdır, çünkü biz o cismi, onun aydınlatıcı olmasına bakmaksızın bir cisim olarak düşünmekteyiz. Bir de, cisim bazen daha evvel karanlık olduğu halde, aydınlanır. Binâenaleyh ikinci durum, (yani cisimde bulunan bir hâl olması) sabit olmuş olur. Ancak ne var ki cisimle

kaim olan o keyfiyet de cisme muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan ise ilah olamaz. Bu delillerin tamamı sayesinde Allahu Teâlâ'nın en büyük nûr olduğuna inanan Maniheistlerin görüşleri iptal edilmiş olur.

Allah Maddi Nûr Değildir

Kurân'ın doğruluğunu kabul eden Mücessime'ye gelince, onların görüşlerinin yanlışlığına da şu iki şekilde delil getirilebilir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın *"Hiçbir şey O'nun gibisi bile değildir"* (Şûra, 11) âyetinin ifade ettiği husus.. Binâenaleyh, Allah şâyet nûr olsaydı, bu ifade yanlış olurdu. Çünkü nûrların tamamı da birbirine benzemektedir.

2) Bu âyetteki *"O'nun nûrunun meseli"* ifadesi, Allah'ın zâtının bu nûrun kendisi olmadığı, tam aksine nûrun O'na nisbet edildiği hususunda son derece açıktır. Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah dilediğini nûruna kavuşturur"* ifadesi de böyledir. Buna göre şâyet *"Allah, göklerin ve yerin nûrudur"* ifadesinin zahiri, O'nun bir nûr olduğunu, *"O'nun nûrunun meseli"*, ifadesi de, O'nun haddizâtında bir nûr olmadığını iktizâ eder. Halbuki bu iki ifade arasında bir çelişki bulunur" denilirse, biz deriz ki: Bu âyetin ifadesinin bir benzeri senin (önce) زَيْدٌ كَرَمٌ وَجُودٌ"Zeyd, serapa cömertlik ve keremdir" deyip, daha sonra da "O, keremi ve cömertliği ile, insanlığı fakirlikten kurtarır" demen gibidir. Böyle olması halinde bir tenakuz söz konusu olmaz.

Üçüncü olarak da *"Allah, karanlıkları ve nûru var etti"* (En'âm, 1) âyetidir. Bu ifade nûr denen şeyin, Allahu Teâlâ tarafından yaratılmış olduğu hususunda çok açık ve kesin bir ifadedir. Böylece, Allah'ın bir nûr olması imkansızdır. Bu sebeple, bu hususta mutlaka bir te'vil yapmanın zorunluluğu sabit olur. Ulemâ bu konuda şu izahları yapmıştır:

1) Nûr, bir şeyin görünmesinin, ortaya çıkmasının sebebidir. Hidâyet ise, bu anlamdaki bu nûra ortak olunca, hidâyete de nûr denilmesi doğru olur. Bu tıpkı *"Allah iman edenlerin dostudur, onları karanlıklardan nûra çıkarır"* (Bakar, 257); *"Bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz, ona bir nûr verdiğimiz kimse"* (En'âm, 122) ve *"Fakat biz ona bir nûr yaptık. Bununla kullarımızdan kimi dilersek, ona hidâyet ederiz"* (Şûra, 52) âyetlerindeki mana gibidir. O halde "اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ" ifadesi, ذُو نُورِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ "Allah gökler ve yerlerin nûrunun sahibidir" takdirindedir. "Nûr" ise hidâyet anlamındadır. Hidâyet ise, ancak göktekiler için bulunur. O halde netice olarak diyebiliriz ki, bundan kastedilen anlam, "Allah gökteki ve yerdekileri

hidâyete ulaştırandır" şeklinde olur. Bu, **İbn Abbas** ve ekseri ulemânın (r.a) görüşüdür.

2) Bununla, "Allah, gökleri ve yeri üstün bir hikmet ve aydın bir hüccet ile idare edendir" manası kastedilmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, tıpkı alim bir liderin, "O, şehrin nûrudur" şeklinde vasfedilmesi gibi, kendisini bu şekilde nitelemiştir. Çünkü O, onları çok mükemmel bir biçimde tedbir edip yönetince, böylece o onlar için, tıpkı sayesinde çeşitli yollara girilebilen bir nûr gibi olmuş olur. Nitekim **Cerir,** وَاَنْتَ لَنَا نُورٌ وَغَيْثٌ وَعِصْمَةٌ "Sen bizim için bir nûr, bereketli bir yağmur ve bir korumasın" demiştir. Bu **el-Esamm** ve **Zeccâc**'ın tercihidir.

3) Bununla, "Allah, gökleri ve yeri en güzel bir tertip ile düzenleyen ve tanzim edendir" manası kastedilmiştir. Çünkü "nûr" sözü bazen düzeni, nizâmı ifade eder. Nitekim Arapçada "Ben bu işin bir düzeni olduğunu sanmıyorum" anlamında "مَا اَرَى لِهٰذَا الْاَمْرِ نُورًا" denilir.

4) Bunun manası, "Allah göklerin ve yerin aydınlatıcısıdır" şeklindedir. Mananın böyle olduğunu kabul edenler, bu hususta şu üç izahı yapmışlardır.

a) "O, gökleri melekleriyle; yerleri de peygamberleriyle aydınlatandır."

b) "Allah, gökleri ve yeri, güneşi, ayı ve yıldızları ile aydınlatandır."

c) "Allah, semâyı, güneş, ay ve yıldızlarla, yeri de, peygamberle ve ulemâ ile süsleyip tezyin edendir." Bu şık, **Übeyy İbn Ka'b, Hasan el-Basrî** ve **Ebu'l-Âliye**'den rivâyet edilmiştir. Ama, doğruya en yakın olanı birinci şıktır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetin sonundaki *"Allah, dilediğini nûruna kavuşturur"* ifadesi mevzubahis olan nûr ile O'nun (mahlûkatını) ilim ve amele sevk etmesinin, hidâyet etmesinin kastedildiğine delâlet eder.

Gazzali'nin İzahının Tartışılması

Bil ki merhum **Gazali** bu âyetin tefsiri hususunda **"Mişkâtu'l-Envâr"** adında bir kitap yazmış ve Allah'ın gerçek nûr olduğunu, hatta bundan da öte, nûrun sadece O olduğunu iddia etmiştir. Ben şimdi, onun söylediği şeyleri, onun görüşünü kuvvetlendirecek pek çok ilâve ile birlikte nakledeceğim, sonra da hep birlikte, bu sözün doğru ve yanlış taraflarına insaflıca bakacağız. **Gazali** şöyle demiştir: **"Nûr** ismi, güneşten, aydan ve ateşten fışkırıp da, katı maddelerin dış yüzeylerine yansıyan keyfiyetin adıdır. İşte bu sebeple, "Yer aydınlandı", "Güneşin ışığı elbiseye, kandilin ışığı da duvara vurdu, yansıdı" denilir. Bu keyfiyetin bir üstünlük taşıdığı malumdur. Çünkü, görülebilen şeyler ancak bu sayede görülebilir, ortaya

çıkarlar. Sonra bu görülebilen şeylerin algılanmasının, onların aydınlatılmış olmasına bağlı olması gibi, bunların, gören bir gözün bulunmasına bağlı oldukları da aynı şekilde malûmdur. Çünkü, görülebilen şeyler görülür hale geldikten sonra, körler için yine de görülür hale gelmezler. Binâenaleyh ortaya çıkıp görülmek için temel bir esas olması hususunda gören rûh, (yani göz, canlı) görünen aydınlığa eşit olmuş olur. Diğer taraftan bu gören rûh, müdrikedir, yani algılama (idrâk) işi onunla olmaktadır. Ama ortaya çıkan hariçteki nûra gelince bu ne bizzat kendisi algılayandır, ne de kendisiyle algılama meydana gelir, tam aksine, o olduğunda algılama işi meydana gelir. Binâenaleyh ortaya koyma işini kendisiyle görülen nûrdansa gören nûr ile vasfetmek daha uygun ve doğru olur. İşte bundan dolayı şüphesiz ki ulemâ, gören gözün nûruna nûr adını vererek, "Yarasanın gözünün nûru zayıftır"; görmesi zayıf olan kimse hakkında da "Onun gözünün nûru zayıftır" ve, âmâ kimse hakkında da "O, gözünün nûrunu kaybetmiştir" şeklinde ifadeler kullanmışlardır.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi biz diyoruz ki: İnsanın hem gözü, hem de basireti vardır. O halde göz **(basar)** ışıkları, renkleri algılayan zahirî göz, baş gözüdür. Basîret ise, aklî bir kuvvettir, bir melekedir. Bu iki idrakten her biri, idrâk edilen nesnenin ortaya çıkmasını gerektirir. O halde, bu iki idrakten her biri, bir nûrdur. Ancak ne var ki ulemâ, gözün nûru için akıl nûrunda bulunmayan birtakım kusurlar zikretmişlerdir ki, bunların hiçbiri akıl nûrunda mevcut değildir.

Maddi Nûr ile Akıl Nûrunun Farkı

Gazali (r.h) bunlardan yedi tanesini zikretmiştir. Biz ise bunları yirmiye çıkaracağız.

1) Gören kuvvetin, bizzât ne kendisi, ne algılaması ve ne de organı, idrâk olunup anlaşılamaz. Bu kuvvetin bizzat kendisinin ve algılamasının idrâk edilemeyişine gelince, gerek gören kuvvet, gerekse gören kuvvetin algılanması, bu baş gözü ile görülen şeylerden değildir. Onun organına gelince, bu gözdür. Göz ile gören kuvveti, gözün kendisi idrâk edemez. Kuvve-i âkile, yani basîrete gelince, bunun hem bizzat kendisi, hem algılaması, hem de algılamadaki vasıtası -ki bu kalp ve beyindir-, algılanır. Böylece akıl nûrunun, göz nûrundan daha mükemmel olduğu sabit olmuş olur.

2) Göz kuvveti, külliyyâtı idrak edemez, kuvve-i âkile ise, külliyâtı idrâk eder. Külliyyâtı idrâk eden ise, -ki bu da kalptir- cüz'iyyâtı idrâk edebilenden

daha üstündür. Göz kuvvetinin külliyyâtı idrak edememesi meselesine gelince, bu şundan dolayıdır: Göz kuvveti şâyet, varlık âleminde bulunan her şeyi idrâk edebilmiş olsaydı bile, o her şeyi idrâk etmiş sayılmaz. Çünkü her şey, geçmişte, şu anda ve gelecekte varlık âlemine girmesi mümkün olan her şeydir. Ama kuvve-i âkile ise (işte bu anlamdaki) külliyyâtı, idrâk eder. Çünkü biz, insanların insan olma vasfında müşterek olduklarını, fakat kendilerine has özellikleriyle birbirlerinden ayrılıp seçildiklerini görmekteyiz. Sayesinde müşterekliğin sağlandığı şey ise, sayesinde farklılığın, başkalığın meydana geldiği şeyden başkadır. Çünkü insan olma, sırf insan olmak bakımından (kendilerine has sıfatlarıyla ayrılan) şahıslardan başkadır. Bu demektir ki, biz şu anda külli bir mahiyet düşünmekteyiz.

Külliyyâtı idrâk etmenin daha üstün olduğu meselesine gelince, bu böyledir. Zira külliyyâtın idrâkinin değişmesi imkansızdır. Halbuki cüz'iyyâtın idrâkinin değişmesi ise kaçınılmazdır. Bir de, külliyyâtı idrâk muhtevasına giren cüz'iyyâtı idrâki de ihtivâ eder. Çünkü, mahiyet için var olan şey, o mahiyetin bütün fertleri için de vardır, ama aksi böyle değildir. Binâenaleyh aklî idrâkin daha kıymetli olduğu sabit olmuş olur.

3) Maddî idrâk (gözün algılaması) kesin netice vermez. Halbuki, aklî idrâk ise, netice verir. Binâenaleyh aklî idrâkin daha kıymetli olması gerekir. Maddi idrâkin netice vermemesine gelince, bir şeyi (maddi olarak) hisseden kimsenin bu hissedişi, o adamın başka bir şeyi hissetmesine sebep olamaz. Tam aksine, bu kimse bu yeni şey için tekrar hissetme yetisini kullanırsa, ancak o zaman bu yeni şeyi hissetmiş olur. Ancak ne var ki bu, o ilk hissedişin neticesi olmaz. Ama aklî idrâke gelince, bu netice verir. Çünkü biz birtakım şeyler düşünüp, bu düşündüklerimizi de aklımıza yüklediğimizde, aklımızın yapacağı bu terkipler sayesinde, başka ilimleri elde etmeye ulaşırız. Mevcut olan her şeyi düşünme de böyledir. Çünkü, bu sayede diğer sonsuz şeyle düşünmek mümkündür. Böylece aklî idrâkin daha kıymetli olduğu sabit olmuş olur.

4) Maddi idrâk, pek çok şeyi ihata edemez. Aklî idrâk ise pek çok şeyi idrâk edebilir. Binâenaleyh aklî idrâkin daha üstün olması gerekir. Maddi idrâkin (gözün) o pek çok şeyi ihata edememesine gelince, bu böyledir. Zirâ göz peş peşe pek çok renkleri gördüğünde, onları birbirinden ayırt etmekten aciz kalır ve böylece de bunu sanki o renklerin karışımından meydana gelmiş tek bir renk olarak algılar. Kulak da böyledir, o pek çok kelimeyi art arda duyduğunda, onları birbirine karıştırır ve onları birbirinden seçemez.

Ama aklî idrâk ise pek çok şeyi ihata eder. Çünkü pek çok ilmi elde eden herkes, yeni bilgileri daha kolay elde eder. Aksi de böyledir. Binâenaleyh bu durum aklî idrâkin daha kıymetli olduğuna hükmetmemizi gerektirir.

5) Maddi kuvvet, (gözün görme kuvveti), kuvvetli olan maddi şeyleri algıladığında, zayıflarını idrâk edemez. Çünkü şiddetli bir ses duyan kimsenin, o esnada, zayıf sesi duyması mümkün değildir. Aklî kuvveti (kalbî görme kuvveti)ni ise, bir düşünce başka bir şeyi düşünmeden alıkoyamaz.

6) Maddi kuvvet, kırk yaşından sonra nefsin bedeni istila etmesini mûcib olan fikirlerin çoğalması esnasında zayıflar. Halbuki aklî melekeler ve kuvveler ise kırkından sonra, yani bedenin harabiyetine müncer olan fikir döneminde güç-kuvvet kazanır. Böylece bu, akli kuvvetin, bu gibi vasıtalardan müstağni olduğuna; maddi kuvvetin ise, bu aletlere muhtaç olduğuna delâlet eder.

7) Görme kuvveti, görülebilen şeyleri, ne çok yakından ne de çok uzaktan görüp idrâk edemez. Aklî kuvvetin durumu ise, yakınlığa ve uzaklığa göre değişmez. Çünkü bu kuvvet, aynı anda hem Arşın üzerine çıkar, hem de yerin dibine inebilir. Bundan da öte, yakınlıktan, uzaklıktan ve cihetten münezzeh olan Allah'ın zât ve sıfatlarını idrak eder. Binâenaleyh, aklî kuvvet daha kıymetli olmuş olur.

8) Maddî kuvvet, eşyanın sadece dışını idrâk eder. Binâenaleyh, bu kuvvet mesela insanı idrâk ettiğinde o, gerçekte insanı idrâk edememiştir. Çünkü bu kuvvet sadece insanın maddesinin dış yüzeyi ile, dış yüzey vasıtasıyla kaim olan rengi idrâk etmiştir. Halbuki insanın, sadece dış yüzey ve renkten ibaret olmadığı, ittifakla sabittir. O halde bu demektir ki, maddî görme kuvveti içe nüfuz etmekten acizdir. Aklî kuvvete gelince, eşyanın zahiri ve batını ona göre müsavidir. Çünkü bu kuvvet eşyanın içini de dışını da idrâk eder; eşyanın bütününe nüfuz edebildiği gibi, parçalarına da nüfuz eder. Binâenaleyh akli kuvvet eşyanın içine ve dışına nispetle bir nûr olmuş olur. Ama maddî görme kuvveti, eşyanın zahirine nispetle bir nûrdur, ama batınına nispetle bir zulmettir. Binâenaleyh, aklî kuvvet maddi görme kuvvetinden daha kıymetli olmuş olur.

9) Aklî kuvvetin idrâk edip algıladığı şey, Allahu Teâlâ ve O'nun bütün fiilleridir. Maddî kuvvetin algıladığı şey ise, renkler ve şekillerdir. Binâenaleyh aklî kuvvetin kıymetinin, maddi kuvvetin kıymetine nispeti, tıpkı Allah'ın zâtının kıymetinin, renkler ve şekillerin kıymetine nispeti gibidir.

10) Aklî kuvvet, mevcûdât ve ma'dûmatın tezahür alanı olan bütün mevcûdat, ma'dûmat ve mahiyetleri algılayıp idrâk eder. İşte bundan dolayı, aklî kuvvetin verdiği ilk hüküm, "Varlık ve yokluk ne aynı anda bir arada bulunabilir ne de aynı anda ortadan kalkabilir" şeklindedir. Bu kuvvetin böyle bir hüküm vermesi ise, varlık ve yokluk mefhûmlarının hiç şüphesiz ki daha önce geçmiş olması şartına bağlıdır. Buna göre bu kuvvet sanki, bu iki tasavvur sebebiyle, bazı bakımlardan bütün her şeyi kuşatmış gibidir. Ama, maddî kuvvet ise, sadece ışıkları ve renkleri idrâk edebilir ki bu iki şey, maddeye ait olan vasıfların en değersizlerindendir. Maddenin bizzat kendisi de, rûhanî cevherlerden düşüktür. Binâenaleyh, maddi kuvvetin sahası, mevcûdatın en değersiz alanıdır. Ama, aklî kuvvetin sahası ise, mevcudat ve ma'dûmatın tamamıdır. Binâenaleyh, aklî kuvvet daha kıymetli olmuş olur.

11) Aklî kuvvet çoğu bire indirgemeye, biri de çoğaltmaya kâdirdir. Ama, maddi kuvvet buna muktedir değildir. Aklî kuvvetin, çoğu bire indirgeyebilme meselesine gelince, bu böyledir, çünkü bu kuvvet, "cins"i "fasl"a ekler. Böylece de bu ikisinden tek bir nev'î tabiat meydana gelir. Bu kuvvetin, biri çoğaltabilmesine gelince, mesela bu kuvvet, tek bir mahiyet olan insanı ele alır ve onu kendisinden ayrılmayan ve ayrılan mefhûm ve vasıflara böler. Daha sonra mahiyetin mukavvimatını cinse ve cinsin cinsine, fasla ve faslın faslına, faslın cinsine ve cinsin faslına, derken cinslerden ve fasıllardan sayılmayan diğer mukavvim cüzlere ayırır. Daha sonra, bu "mürekkep"lerden gerçek "basit"lere varıncaya kadar, bu kısımların her birini bölmeye devam eder. Sonra o aklî kuvvet, insanın ayrılmaz vasıfları hususunda bu vasıfların müfret veya mürekkep ya pek çok vasıta veya bir vasıta ya da vasıtasız olarak lazım ve gerekli olduklarını nazar-ı dikkate alır. O halde bu demektir ki akli kuvvet sanki de mahiyetlerin bütün derinliklerine nüfuz etmiş, onları birbirlerine karıp katmış, her birinin parçasını diğerinden ayırt etmiş ve her birini uygun olduğu yere koyuvermiştir. Ama, maddi kuvvete gelince, mahiyetlerin hallerine muttali olamaz, tam aksine tek bir şey görür, ama onun da ne ve nasıl olduğunu bilemez. Böylece, aklî kuvvetin daha kıymetli olduğu ortaya çıkmış olur.

12) Aklî kuvvet, sonsuz şeyler idrâk edebilir. Halbuki maddi kuvvet, buna muktedir değildir. Birincisini birkaç yönden izah edebiliriz.

a) Aklî kuvvetin mevcut bilgilerle meçhul olan şeylerin bilgisini elde etmesi mümkündür. Sonra bu aklî kuvvet elde ettiği bu neticeleri nihâyeti

olmayan başka neticelere mukaddime yapabilir. Maddî kuvvetin ise, böle bir şey elde etmeye muktedir olamayacağını sen daha önce öğrenmiştin.

b) Aklî kuvvet nihâyeti olmayan sayıların mertebelerini düşünebilir, buna muktedirdir.

c) Aklî kuvvet bizzat kendisini, kendisinin taakkul edip düşündüğünü, buna benzer sonsuz sayıdaki şeyleri düşünebilir.

d) Sonsuz sayıda nispetler ve izafetler bulunur ki, bunlar maddi olmayıp akıl yoluyla ulaşılabilen şeylerdir. Böylece akledici kuvvetin daha şerefli olduğu ortaya çıkmış olur.

13) İnsan, akledici kuvveti ile, hakikatleri idrâk etmede Allah'a, maddi kuvveti ile de behâime, hayvanlara benzer. Bu nispet itibara alınmalıdır. O halde, aklî kuvvet daha şereflidir.

14) Aklî kuvvet, kendi aklî idrâki hususunda akledilen şeyin hariç, dış âlemde bulunması şartından müstağnidir, ama maddi kuvvete gelince, o kendi maddi algılamasında algılanan şeyin dış âlemde bulunmasına gerek duyar. İhtiyaç duymayan ise duyandan daha üstündür.

15) Hariçte bulunan şeyler zâtları gereği mümkin şeylerdir, bundan ötürü bir fâile ihtiyaç duyarlar. Fâilin ise, çok sağlam ve muhkem bir biçimde icat edip yaratması, ancak daha önce ilmin bulunmasından sonradır. O halde, bu şeylerin dış âlemde bulunmaları aklî bir idrâke tâbidir, bağlıdır. Onları algılamaya gelince, şüphesiz ki bu da onların dış âlemde bulunmasına tâbidir. O halde, algılayan maddi kuvvet, aklî kuvvete tabi olur.

16) Aklî kuvvet, akletme işinde vasıtalara ihtiyaç duymaz. Bunun delili ise şudur: İnsanın beş duyu organı âtıl, bozuk hâle gelse, o yine de birin ikinin yarısı olduğunu, aynı şeye müsâvi olanların kendi (aralarında da) müsâvi olduğunu düşünebilir. Maddi algılama kuvvetine gelince o pek çok vasıtaya muhtaçtır. Muhtaç olmayansa, olandan daha üstündür.

17) Gözle görme ancak cihetlerde bulunabilen şeyler için söz konusu olabilir. Ayrıca o her cihette de etkin olamaz. Daha doğrusu ancak ya karşısında olanı, ya da karşısında bulunan hükmünde olanı idrâk edebilir. "Karşısında bulunan hükmünde olanı" ifademizle şu dört şeyden korumuş olduk:

a) Âraz. Çünkü o, karşıda (mukabil) olan değildir, zira mekanda bulunmaz. Ama o kendisi "mukabil" olan cisimle kaim olduğu için "mukabil" hükmündedir.

b) Aynada yüzün görülmesi. Çünkü ışık, gözden aynaya doğru çıkar. Sonra aynadan da yüze vurur, böylece de yüz görülür hale gelir. İşte o bu bakımdan, kendisinin mukabili gibidir.

c) İki aynadan birini önüne diğerini arkasına koyduğunda, insanın arkasını görmesi.

d) Işığın rutûbetlerde, (suda) kırılması sebebiyle, "mukabele" edilemeyen şeylerin görülmesi. Nitekim bu **"el-Menazır"** bilim dalına dair eserlerde[145] açıklanmıştır. Aklî kuvvete gelince, onun cihetlere ihtiyacı yoktur. Çünkü o, ciheti düşünür; cihetse, bir cihette değildir. Bundan ötürü, bu şeyin ya bir cihette bulunduğunu ya da bulunmadığını düşünür. Bu iki ihtimalden birisinin olabileceğini düşünmek ise, ancak bizim, "O bir cihette değildir" şeklindeki sözümüzün manasını düşündükten sonra doğru olur.

18) Maddi görme kuvveti, önüne bir mania çıktığında göremez. Aklî kuvvet ise asla bir engel tanımaz. Binâenaleyh daha kıymetli olmuş olur.

19) Aklî kuvvet tıpkı bir emîr, komutan gibidir, maddî kuvvet ise hizmetçi durumundadır. Komutan ise, hizmetçiden daha kıymetlidir. Emretmek ile hizmet etmek arasındaki farkın izahı ise, son derece açıktır. Maddî görme kuvveti, ekseriya yazılır. Çünkü o bazen, hareket edeni hareketsiz, hareketsiz olanı da hareketli olarak algılar. Bu tıpkı, geminin içinde oturan adam gibidir. Çünkü bu kimse hareket halinde olan gemiyi bazen hareketsiz, hareketsiz olan sahili de hareketli olarak algılar. Eğer akıl olmasaydı, görmenin hatası, doğrusundan ayırt edilemezdi. Akıl hakim, his ise mahkûmdur.

Böylece anlattıklarımızla, akli idrâkin maddi görme idrakinden daha üstün olmuş olduğu sabit olmuş olur. Bu iki idrâkten her biri, nûrun hususiyetlerinin en kıymetlisi olan zuhûr etmeyi gerektirir. Binâenaleyh, aklî idrâk, nûr olmaya maddî idrakten daha uygundur. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre şimdi biz diyoruz ki, bu aklî nûrlar, iki kısımdır:

a) Durumlar normal olduğunda, meydana gelmesi vâcip olan, ki bunlar, fıtrî düşüncelerdir.

b) Kesbî olanlar, ki bu da nazarî düşüncelerdir. Fıtrî olanlara gelince bu insan cevherinin ayrılmaz bir vasfı değildir. Çünkü insan çocukken, kesinlikle alim değildi. Binâenaleyh bu demektir ki bu fıtrî nûrlar yok iken meydana gelmişlerdir. Bu itibarla, bunların mutlaka bir sebebi olması gerekir.

145 **Menazır**, fizik biliminin bir bölümü olup ışıktan ve ışığın yansımalarından bahseder (Ç.).

Nazarî olanlara gelince, insan fıtratına, çoğunlukla bir meylin ve sapmanın ârız olduğu malumdur. Durum böyle olunca da mutlaka bir rehberin ve yol göstericinin bulunması gerekir. Halbuki Allah'ın kelâmının ve peygamberlerin irşâdının üstünde bir mürşit yoktur. Böylece aklın gözünde Kur'ân âyetlerinin yeri, tıpkı maddî görme kuvvetine nispetle güneşin nûru gibidir. Çünkü, gözün görmesi, ancak, bu nûrla tamamlanır. Binâenaleyh, güneşin nûruna nûr denilmesi gibi Kur'ân'ın nûruna nûr denilmesi daha uygundur. O halde bu demektir ki, Kur'ân'ın nûru, güneşin nûruna, aklın nûru da gözün nûruna benzer. İşte bu izahla, Cenâb-ı Hakk'ın "O *halde Allah'a, Resûlü'ne ve indirdiğimiz nûra iman edin"* (Teğabun, 8) ve *"Muhakkak ki size, Rabbinizden bir bürhan gelmiştir. Biz size, apaçık bir nûr indirdik"(Nisa,* 174) âyetlerinin manası ortaya çıkar. Resûl'ün beyanının, güneşin nûrundan daha kuvvetli olduğu sabit olunca, nûranilik hususunda kudsiyyetin bizzat kendisinin güneşten daha büyük olması gerekir. Maddeler âleminde, güneşin başkalarına nûr saçtığı, bu nûru başkasından almadığı gibi bizzat Peygamber'in kendisi de diğer beşeri nefislere aklî nûrlar saçar, fakat bu aklî nûrları hiçbir beşerden almaz. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Ve orada bir lamba, aydınlatan bir ay var etti"* (Furkân, 61) buyurarak, güneşi lamba ve kandil olmakla nitelemiş, Hz. Peygamberi de aydınlatan bir ay diye vasfetmiştir. Bunu iyice kavradığında, şimdi biz diyoruz ki, peygamberlerin ruhlarında meydana gelen nûrların, meleklerin rûhlarında bulunan nûrlardan alındığı aklî ve naklî delillerle sabittir. Nitekim Cenâb-ı Hak *"O kendi emriyle kullarından kimi dilerse ona vahy ile melekleri indirir"* (Nahl, 2); *"Onu, Ruhu'l-Emin kalbine indirdi"* (Şuarâ, 193-194), *"De ki: "onu rabbinden hak olarak, Ruhu'l-kuds indirdi"* (Nahl, 102) ve *"O ancak, vahyolunan bir vahiydir. Onu, kuvvetleri şiddetli olan öğretti"* (Necm, 4-5) buyurmuştur. Vahiy ise ancak, melekler vasıtasıyla olur. Binâenaleyh biz, peygamberlerin rûhlarını, aydınlatma bakımından güneşten daha büyük kabul edince, peygamberlerin akıllarının nûrlarının adeta kaynakları olan meleklerin ruhlarının, mutlaka ve mutlaka peygamberlerin rûhlarının nûrlarından daha büyük olması gerekir. Çünkü sebebin mutlaka, müsebbepten daha güçlü olması gerekir. Sonra biz yine diyoruz ki: Semavi rûhların farklı farklı oldukları, bir kısmının başkasından nûr alan, bir kısmının da veren oldukları hem aklî hem de naklî delillerle sabittir. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Cebrâil** (a.s)'i anlatırken, *"Orada kendisine itaat olunandır, bir emindir"* (Tekvir, 21) buyurmuştur. Binâenaleyh **Cebrâil,** meleklerin

itaat ettiği birisi olunca, itaat edenlerin mutlaka onun emri altında olmaları gerekir. Nitekim Cenâb-ı Allah *"Bizden istisnasız her birimiz için birer makam vardır"* (Sâffât, 164) buyurmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, bahsettiğimiz sebepten ötürü, "nûr" olmaya, nûru veren, alandan daha uygundur. Ruhlar âlemindeki nûrların derecesinin şöyle bir misali vardır: Güneşin ışığı aya ulaşıp, sonra bir evin penceresinden içeri aksedip, duvarda asılı bir aynaya düşüp, o aynadan başka bir duvarda asılı olan diğer bir aynaya yansıyıp, oradan da yerdeki su dolu bir tasa yansıdığında, buradan da evin tavanına yansır. Binâenaleyh burada en büyük nûr, nûrların (ışıkların) kaynağı durumunda olan güneşin nûrudur. İkincisi ayda olan, üçüncüsü ilk aynaya vuran, dördüncüsü, ikinci aynaya vuran, beşincisi suya vuran; altıncısı da tavana vurandır. İlk kaynağa en yakın olan, ondan uzak olandan daha kuvvetlidir.

Semâvî nûrlar, işte böylece derecelenince, aydınlatma bakımından, veren nûr alan nûrdan daha kuvvetli olur. Sonra bu nûrlar en büyük nûra ulaşıncaya kadar derece derece yükselir. Allah katında makam ve mevki itibariyle en büyük rûh *"Rûh ve melekler saf saf durdukları gün"* (Nebe, 38) âyetiyle kastedilendir. Sonra biz diyoruz ki: Maddi ruhların, eğer süflî (yeryüzüne ait) olurlarsa, ışık veren cisimlerin nûrları gibi; eğer ulvi olurlarsa, tıpkı güneş ay ve yıldızların nurları gibi olduklarında şüphe yoktur. Yine aynı şekilde aklî nurlar da süflî iseler, tıpkı peygamber ve velilere ait olan süflî (yeryüzü) ruhları gibi; ulvî iseler, meleklere ait olan ulvî ruhlar gibidirler. Bütün bunların hepsi de, zatları gereği "mümkin" varlıklardır. Zatları gereği "mümkin" olan varlıklar ise, zatları gereği yokluğa, başkasından ötürü de var olmaya müstahaktırlar. Yokluk, var olan o zulmet (karanlık)tır. Varlık ise, nûrdur. O halde Allah'ın dışında kalan her şey, zatları gereği karanlıktırlar ve ancak Allah'ın nurlandırmasıyla aydınlanan varlıklardır. Bu süflî ruhların var olduktan sonraki bütün bilgileri de Allah'ın varlığından ötürü mevcuttur. O halde bu demektir ki: O süflî ruhları, yokluk karanlıkları içinde iken, var etmek suretiyle ortaya çıkaran ve cehalet zulmetleri içinde iken, bilgi nûrlarını üzerlerine sağanak yağmurları halinde döken zat, Hak Teâlâ'dır. Binâenaleyh her şey ancak O'nun ortaya çıkarmasıyla, ortaya çıkmıştır. Nûrun özelliği, ortaya çıkma, tecelli etme ve inkişaf bulmayı sağlamaktır. İşte bu noktada mutlak nûrun, Allah Subhanehû ve Teâlâ olduğu, başkalarına "nur" denişinin ise mecaz olduğu ortaya çıkar. Çünkü Allah'ın dışında kalan her şey, bizzat o olması

itibarıyla, sırf zulmet (karanlık)tır. Çünkü o olması bakımından sırf bir yokluktur. Hatta bundan da öteye, biz o nûrlara nûr olmaları açısından baktığımızda bile, birer zulmet olduklarını görürüz. Çünkü bunlar, nûr olmaları itibarıyla "mümkin" varlıklardır. Mümkin varlıklar ise, mümkin olmaları bakımından "ma'dûm" (yok) sayılırlar. Ma'dum (yok olan) ise, karanlıktır. Binâenaleyh nûra, nûr olması bakımından bakıldığında bile, o bir zulmettir. Fakat bu nûrlara, Hak Teâlâ'nın onlara varlık nûrunu sağanak yağmurları halinde dökmüş olması bakımından bakıldığında, nûr oldukları görülür. Böylece nûr olanın gerçekte sadece Hak Teâlâ olduğu, O'nun dışında kalanların ise nûr olmadığı, bunlara ancak mecâzi olarak nûr denildiği sabit olmuştur.

Daha sonra **Gazali** (r.h) şu iki sorudan bahseder:

Birinci soru: "Hak Teâlâ bu âyette nûru niçin göklerin ve yerin nûru olarak tavsif etmiştir?" deyip buna şu şekilde cevap vermiştir: "Sen, göklerin ve yerin, aklî ve maddî nurlarla dopdolu olduğunu biliyorsun. Maddî nûrlar, göklerde müşahede edilen yıldızlar, güneş ve ay ışığı gibi şeyler ile, yerde maddelerin yüzeylerine vurup bu sayede çeşitli renklerin ortaya çıkmasını sağlayan ışıklardır. Eğer böyle olmasaydı renkler ortaya çıkamaz, dahası varlık gösteremezlerdi. Aklî nurlara gelince, ulvî (yüce) âlem bunlarla dopdoludur. Bunlar, meleklerin cevherleridir. Süflî âlem de yine aklî nûrlarla dopdoludur ki bunlar, bitkilerdeki, hayvanlardaki ve insanlardaki kuvvetlerdir. Tıpkı melekiyyetin nûru ile ulvî âlemin nizamı ortaya çıktığı gibi, süflî (yeryüzünde) olan insanın nûru ile de, süflî âlemin nizamı ortaya çıkar. İşte Hak Teâlâ'nın *"(Allah) onları elbette yeryüzünde halife kılacak"* (Nûr, 55) ve *"Sizi, yeryüzünde halifeler kıldı"* (Neml, 62) âyetleri ile kastedilen budur. Bunun böyle olduğunu anladığında, âlemin zahiri ve basarî (göze hitap eden) nûrlar ve aklî-bâtınî nûrlar ile dopdolu olduğunu anlarsın. Bunun peşi sıra da süflî nûrların bazısının, tıpkı kandilden akseden nûr gibi, diğer bazılarından çıktığını anlarsın. Çünkü buradaki kandil nübüvvet nûrudur. Daha sonra kutsî nübüvvet nûrlarının da tıpkı kandilin nurdan iktibası gibi ulvî ruhlardan alındığını ve ulvî nurların bir kısmının bir kısmından olduğunu, aralarında makam itibariyle dereceler bulunduğunu, bütün bunların hepsinin de nûrların nûrunu ve ilk kaynağa varıp dayandığını, bunun ise ortağı olmayan bir Allah olduğunu anlarsın. Binâenaleyh bütün hepsi O'nun nûrudur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Allah göklerin ve yerin nûrudur"* buyurmuştur.

İkinci soru: Allah, "nûr" olunca, O'nun "nûr" olduğunu ispat için aklî delile niçin ihtiyaç duyulmuştur?

Üstad Gazali buna da şöyle diyerek cevap verir: Allahu Teâlâ'nın göklerin ve yerin nuru olmasının manası, göze hitap eden zahirî nûrlara nispetle malumdur. Binâenaleyh sen, güpegündüz, baharın yeşilliğini müşahede ettiğinde, renkleri görmekte olduğundan şüphe etmezsin. Hatta çoğu kez sırf renkleri gördüğünü sanırsın. Çünkü sen, yeşillikten başka bir şey görmediğini söylersin. Fakat güneş battığında güneşin o varlıklar üzerine düştüğü zamanki renkler ile, düşmediği zamanki durum arasındaki farkı açıkça anlarsın ve böylece nûrun (ışığın), o renklerle birlikte anlaşılan başka bir şey olduğunu fark edersin. Fakat o onunla alabildiğine birleştiği için, ayrıca idrak edilmemiş ve alabildiğine ortada olduğu için de (âdeta) gizlenmiştir. Çünkü bazen, çok ortada olmak gizlilik (görülememe-fark edilememe) sebebidir. Bunu iyice kavradığında bil ki her şey göz için, görünen bu maddî nûr sayesinde ortaya çıkıp görülebildiği için, bâtınî göz (basiret) için de her şey Allah ile ortaya çıkar. Çünkü O'nun nûru her şey ile birliktedir ve ondan ayrılmaz. Fakta burada ikisi arasında birtakım farklar söz konusudur. Mesela zahiri nûrun, güneşin batması, yahut araya bir engelin girmesi ile kaybolacağı bilinir. İşte bu durumda da nurun renkten başka bir şey olduğu ortaya çıkar. İlahi nûr ile ise her şey ortaya çıkar ve bu nûrun kaybolması, yitmesi tasavvur edilemez. Hatta değişmesi bile imkansızdır, hep eşya ile birlikte kalır. Böylece ikisi arasındaki fark hususundaki istidlâl son bulur. Eğer ilahi nûrun kaybolabileceği düşünülseydi, o zaman gökler ve yerler temelinden sarsılır ve bu iki nûr arasındaki fark hususunda zarurî bir bilgi anlaşılırdı. Fakat bütün her şey kendilerini yaratanın varlığına aynı şekilde şahâdet etmeye devam edip, eşyanın bazısının değil, hepsinin O'nu tesbih ettiği ve bu işi, zaman zaman değil, her zaman yaptığı anlaşıldığında aradaki fark kaybolur ve yol iyice kapalı hale gelir. Çünkü zahirî yol, eşyayı zıtları ile tanımaktır. Zıddı olmayan ve bütün halleri birbirine benzediği için hiçbir değişikliğe uğramayan varlığın ise, kapalı (meçhul) kalması ve onun bu kapalılığının ise alabildiğine açık ve seçik olmasından ötürü olduğu akıldan uzak değildir. Alabildiğine âşikâr olduğu için, bütün mahlûkattan saklı kalan, nûrunun aydınlığı sebebiyle onlardan gizli kalan o yüce zatı, noksan sıfatlardan takdis, tenzih ederiz.

Bil ki **Üstad Gazali**'den aktardığımız bu izahlar son derece güzel. Fakat iyice incelenirse, bunların neticesi de Cenâb-ı Hakk'ın **"Nûr"** olmasının

manasının, O'nun âlemin ve idrak eden kuvvetlerin yaratıcısı olması hususuna râci olmasına dayanır ki, bu da bizim "Allah'ın göklerin ve yerin nûru olması, "O göklerin ve yerin hidâyetcisidir" manasınadır" şeklindeki, sözümüzle aynı manayadır. Binâenaleyh **Gazali**'nin söylediği ile müfessirlerden naklettiğimiz sözler arasında mana bakımından bir fark yoktur. Allah en iyi bilendir.

Yetmiş Nûr Perdesi

İkinci fasıl: Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِنَّ لِلّٰهِ سَبْعِينَ حِجَابًا مِنْ نُورٍ وَظُلْمَةٍ لَوْ كَشَفَهَا لَاَحْرَقَتْ سُبُحَاتُ وَجْهِهِ كُلَّ مَا اَدْرَكَ بَصَرُهُ *"Allah'ın nurdan ve zulmetten yetmiş perdesi vardır. Eğer Allah onları açacak olsa, zâtının kutsiyyeti, gözünün yetiştiği her şeyi yakardı"*[146] hadisinin tefsiri hakkındadır. Bazı rivâyetlerde bu perdelerin sayısının yedi yüz, bazılarında ise yetmiş bin olduğu söylenmiştir. Her hâlükârda diyorum ki: Hak Teâlâ'nın zatının yine zatına tecelli ettiği sabit olunca, bu perde işi şüphesiz perdelenilenlere nisbetledir. Perdelenilenlerin de mutlaka ya nurdan ve zulmetten meydana gelmiş perde ile, yahut sadece nurdan yahut sadece zulmetten meydana gelmiş bir perdeyle perdelenilmiş olmaları gerekir.

Birinci kısım: Sırf zulmet ile perdelenilenler bedeni şeylerle meşgul olma hususunda zihinleri, fikirleri ve gönülleri bu maddi şeylerle vâcibu'l-vücûd'un varlığına istidlâl edilebilir mi, edilemez mi meselesine dönüp bakmayacak olan kimselerdir. Çünkü sen anladın ki, Allah'tan başka her şey, kendi zatında karanlıktır. O'nun aydınlanması ancak, Hazret-i Allah'tan alacağı nûrla olur. Binâenaleyh Allah adına olmaksızın, maddî şeylerle meşgul olup, bu meşguliyeti de nûr tarafına dönmesine mani olan herkesin perdesi sırf zulmet perdesi olmuş olur. Bedenî ilgi ve alâkalarla yapılan her türlü meşguliyet sınırsız ve sonsuz olduğuna göre, zulmâni perdelerin çeşitleri de sınırsız ve sonsuzdur.

İkinci kısım: Nûr ve zulmet karışımı perdelerle perdelenilenlerdir. Bil ki maddî şeylere bakan kimse onların ya bir müessirden müstağnî olduklarına inanır, yahut bir müessire muhtaç olduklarına inanır. Eğer bunların bir müessirden müstağnî olduklarına inanırsa, işte bu, nûrdan ve zulmetten meydana gelmiş bir perde olur. Bunun nûrdan oluşu, o kimsenin bu varlıkların başkasına muhtaç olmamaları hususunu tasavvur edebilmesinden ötürüdür, çünkü müstağnî olmak, Allah'ın celal sıfatlarındandır. O

146 **Müslim**, İman, 293 (1/162); **İbn Mâce**, Mukaddime, 13 (1/70-71) (Benzer hadis).

halde bu, nûr tarafıdır. Bunun zulmet oluşu ise, o kimsenin bu müstağnî oluş vasfının, o maddelere uygun olmamasına rağmen, onlarda bulunduğuna inanmasıdır ki, bu bir zulmettir. Böylece bu düşüncenin nûr ve zulmet karışımı bir perde olduğu sabit olmuş olur. Bu kısmın da çeşitleri çoktur. Çünkü kimileri, mümkin varlığın bir müessirden müstağnî olduğuna inanmıştır, kimileri ise mümkin varlığın müstağnî olmadığını, fakat onlarda müessir olanın ya onların karakterleri, ya hareketleri, ya bir araya gelişleri, ya da ayrılışları olduğunu, yahut da bunların, feleklerin hareketlerine veya onları hareket ettiren bir şeye nisbet edildiğini söylemiştir. Bütün bunlar bu kısımdandır.

Üçüncü kısım: Sırf nûranî perdelerle perdelenilenlerdir. Bil ki Hak Teâlâ'yı tanımanın yolu, ancak bu selbî ve izafi sıfatlar vasıtasıyladır. Bu sıfatların ve mertebelerinin ise, sınırı yoktur. Binâenaleyh kul, hep bunlarda terakki eder (ilerler) ve derken bir dereceye ulaşıp, orada kalıverirse, onun o dereceyi müşahededе boğulup kalması, onun için daha üst dereceye yükselme hususunda bir perde oluşturur. Bu derecelerin sınırı, sonu olmadığına göre, kul devamlı hareket halinde ve bir makamdan diğer bir makama geçiş içinde olur. Cenâb-ı Hakk'ın hususi (özel) hakikati ise, herkese kapalıdır. Perdelerin derecelerinin nasıl olduğuna işaret ettik. Hz. Peygamber (s.a.s)'in kesin sayı belirlemeksizin, yaklaşık olarak yetmiş bin tane olduğunu söylediğini gördün. Binâenaleyh bunların gerçekten sınırı, ucu-bucağı yoktur.

Nur Benzetmesi Hakkında

Üçüncü fasıl: Bu âyetteki temsil (teşbih)in nasıl olduğu hakkındadır: Bil ki bir benzetmede mutlaka bir müşebbeh (benzetilen) ve bir müşebbehün bih (kendisine teşbih edilen, benzetilen) bulunur. Bil ki âlimler burada benzetilen şeyin ne olduğu hususunda ihtilaf etmiş ve şu izahları yapmışlardır:

1) Ekseri kelamcılara göre ki bunu **Kâdî** de desteklemiştir. Bundan murat "**âyât-ı beyyinât**" (apaçık âyetler) (Nûr, 34) demek olan hidâyettir. Buna göre mana, 'Allah'ın hidâyeti, açıklık ve parlaklıkta zirveye ulaşmış ve bu hususta tıpkı, içinde ışıl ışıl bir lamba bulunan bir oyuk (yuva) gibidir. O lambada da son derece saf zeytin yağı ile tutuşan bir kandil (fitil) vardır" şeklindedir.

İmdi eğer "Güneşin ışığının bundan kat kat fazla olduğunu bildiğimiz halde, Cenâb-ı Hak, nûrunu (hidâyetini) niçin buna değil, ona benzetti?" denilir ise, biz deriz ki: Hak Teâlâ, zulmetin ortasında parlayan o mükemmel ışığı anlatmak istemiştir. Çünkü insanların vehim ve hayallerine galib olan, tıpkı zulmetler gibi olan şüphelerdir. Allah'ın hidâyeti, bu şüpheler arasında, tıpkı zulmetler arasında parıldayan o mükemmel ışık gibidir. Bu mana ve maksat ise, güneşin ışığında bulunmaz. Çünkü güneşin ışığı ortaya çıktığında, âlem ışıkla dopdolu olur. Battığında da âlem sırf karanlıklar içinde kalır. Binâenaleyh âyetteki teşbih daha uygun ve daha münasiptir.

Teşbihi Kuvvetlendiren Unsurlar

A) Bil ki Allah'ın bu benzetmede nazar-ı dikkate aldığı şeylerin hepsi de ışığın mükemmelliğini sağlayan şeylerdendir:

1) Misbâh (lamba) Çünkü lamba bir oyukta (yuvada) olmadığı zaman, ışıkları dağılır. Ama bir kovuğa koyulduğunda, ışınları toplanmış olur ve böylece de daha fazla aydınlatır. Bunu gözler önüne serecek misal şudur: Lamba küçük bir odada olduğu zaman verdiği ışık (aydınlatışı), büyük bir odada olduğu zamankinden daha çok olur.

2) Lamba, saf bir camın içinde olduğu zaman, camdaki saflık ve şeffaflıktan ötürü, ışıkları camın bir tarafından öbür tarafına yansır. Bu sebeple de ışık artar. Bunun da açık misali şudur: Güneş ışınları saf bir cam üzerine vurduğunda, görünen ışınlar kat kat artar. Öyle ki, camın tam karşısında olan şeylere bile o ışıklar varır. Binâenaleyh bu ışınların her biri, camın her bir tarafından diğer tarafına yansıdığında, ışıklar ve aydınlıklar artar, mümkün olan yere varır.

3) Lambanın ışığı, içindeki yakıta göre değişir. Yakıtı saf ve duru olduğundaki durumu, bulanık ve karışık olduğundaki durumundan farklı olur. Yakıt olarak kullanılan yağlar içerisinde, saflık bakımından hiçbiri zeytin yağı gibi değildir. Binâenaleyh çoğu kez bu yağ bütün zerrelerine dağılmış beyazlık ve şeffaflığın yanı sıra, saflık ve incelik bakımından su gibidir.

4) Bu zeytin yağı da ağacına göre değişir. Eğer ağaç ne sadece şarkî, ne sadece garbî, yani her halükârda devamlı surette güneş alabilen bir ağaç ise, onun zeytinleri de o derecede olgun olur. Böylece de ondan elde edilen yağ daha saf, daha katıksız olur. Çünkü çok güneş alması, böyle olmasını sağlamıştır. Binâenaleyh bu dört hususiyet bir araya gelip, birbirine

destek olduklarında, bu ışık son derece ileri ve halis olur. Dolayısıyla da bu, Allah'ın hidâyetini teşbihe en uygundur.

Nûrdan Maksat Kur'ân'dır

B) Âyetteki, "nûr" ile, Kur'ân-ı Kerim kastedilmiştir. Bunun bu manada oluşunun delili, *"Şüphesiz size, Allah'tan bir nûr, apaçık bir kitap geldi"* (Mâide, 15) âyetidir. Bu görüş, **Hasan el-Basrî, Süfyan b. Uyeyne** ve **Zeyd b. Eslem**'indir.

Nûrdan Maksat Hz. Peygamberdir

C) Bu "nûr" ile, Hz. Peygamber (s.a.s) kastedilmiştir. Çünkü o, mürşittir, yol gösterendir, ışık tutandır. Bir de Hak Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'i anlatırken "Sırâc-ı münir (aydınlatan lamba)" (Ahzab, 46) buyurmuştur. Bu görüş de **Atâ**'nındır. Bu iki görüş, birincisinde vardır. Çünkü kitap indirmek, peygamber göndermek de, Allah'ın hidâyet çeşitleri zincirindendir. Nitekim Cenâb-ı Hak semâvî kitapları anlatırken, *"İşte biz, sana da böylece emrimizden bir rûh vahyettik. Halbuki sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin"* (Şûra, 52) buyurmuştur. Peygamberleri anlatırken de, *"(Biz), peygamberleri (rahmet) müjdecileri ve azap habercileri olarak (gönderdik). Ta ki peygamberlerden sonra insanların, Allah'a karşı, bir bahâneleri olmasın"* (Nisa, 165) buyurmuştur.

Nûrdan Maksat Mü'min Kalplerdeki İmandır

D) Bununla, mü'minlerin kalbindeki marifetullah ve şer'i bilgiler kastedilmiştir. Bunun böyle oluşunun delili, Allahu Teâlâ'nın imanı "**nûr**", küfrü de "**zulmet**" diye isimlendirmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Öyle ya, Allah'ın göğsünde, Müslümanlık için inşirah verdiği bir kimse ki o Rabbinden bir nûr üzeredir..."* (Zûmer, 22) ve *"İnsanları zulmetten nûra çıkarasın diye"* (İbrahim, 1) buyurmuştur. Bunun neticesi de, âyetteki hidâyet manasına olan nûrun ihtida (hidâyete erme) manasına hamledilmesidir. Bu manaya göre, tefsir ettiğimiz âyetteki teşbihin maksadı şudur: Mü'minin imanı, şüphelerden ve saptıran zulmetlerden uzak ve berî olma hususunda bahsedilen lambanın ışığı derecesine varmıştır. Bu da **Übeyy b. Ka'b** ile **İbn Abbas** (r.ahm)'ın görüşüdür. **Übeyy** bu âyete, مِثْلُ نُورِ الْمُؤْمِنِ "mü'minin nûrunun misali" manasını verir ve bu şekilde okurmuş. Onun bunu مَثَلُ نُورِ مَنْ اٰمَنَ بِهٖ "O'na inananın nûrunun meseli (misali)" şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir. **İbn Abbas** (r.a) da bu âyete, "Allah'ın mü'minin kalbindeki nûrunun misali" manasını vermiştir.

E) **Üstad Gazali** (r.h) şöyle demiştir: "Biz, kuvve-i müdrikenin birtakım nûrlar olduğunu ve insandaki kuvve-i müdrikenin, şu beş derecesi bulunduğunu beyan etmiştik:

1) Kuvve-i hissiyye. Bu beş duyu organının hissettiği şeyleri alan kuvvettir. Bu sanki hayvanî ruhların temeli ve ilkidir. Çünkü canlı, bu sayede canlı olur ve bu, süt emen çocukta bile vardır.

2) Kuvve-i hayaliyye. Bu hislerin algıladığı şeyleri itinâ ile karşılayan ve onları, ihtiyaç hissedildiğinde, kendisinden üst durumda olan aklî kuvvete arz etmek için tutan kuvvettir.

3) Külli hakikatleri idrâk eden, aklî kuvvet.

4) Fikir (tefekkür) kuvveti. Bu da aklî bilgileri alıp, onları birbirleriyle kıyas ve te'lif eden, bu te'lif (sentez) neticesinde de daha önce bilinmeyen şeyleri, bilinir (ilim) haline getiren kuvvettir.

5) Peygamberlere ve bazı velilere mahsus, kudsî kuvvet ki, bu kuvvet ile, gayb ve melekût âleminin sırları bilinir. Cenâb-ı Hak bu hususa, *"İşte biz, sana da böylece emrimizden bir ruh vahyettik. Halbuki sen daha önce kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu sayesinde, dilediğimiz kullarımızı hidâyete erdirdiğimiz bir nur kıldık"* (Şûra, 52) âyetiyle işaret etmiştir.

Bu kuvvetleri anladığında, bilesin ki bunların hepsi birer nûrdur. Çünkü bunlar sayesinde çeşitli varlıklar bilinir. Yine bilesin ki, işte bu beş derece kuvvetin, âyette bahsedilen o beş hususa teşbih edilmiş olması da mümkündür. O beş şey, "**mişkat**" (lamba kovuğu), "**zücâce**" (lamba şişesi), "**misbah**" (lamba) "**şecere**" (zeytin ağacı) ve zeytin yağı.. Hissî ruhun (kuvvetin) özelliklerine baktığında, onun nurunun mesela gözler, kulaklar ve burun delikleri gibi birçok deliklerden dışarı çıktığını görürsün. Bunun maddeler âlemindeki en uygun misali (benzeri), mişkât (lamba kovuğu)dur.

İkincisi yani hayal kuvveti için de, şu üç özelliği görmekteyiz:

1) Bu, katı ve süflî âlem tîynetindendir. Çünkü hayal edilen şeyin, bir miktarı, bir şekli ve bir yeri vardır. Maddî şeylerin, mücerred (soyut), kullî şeyleri (genellemeleri) düşünen, sırf aklî nurlardan mahrum oluşları, ayrılmaz vasıflarıdır.

2) Bu kesîf hayal, saflaşıp inceldiğinde ve güzelleştiğinde aklî manalara birtakım kalıplar teşkil eder, aklın nûrlarını yüklenir ve onun nûrlarına engel teşkil etmez. İşte bundan ötürü rüya tabircisi hayali suretlerden

hareketle aklî manalara istidlâl eder. Bu tıpkı güneşin melîke o hükümdara; ayın vezire; insanların ağızlarını mühürleyen kimsenin ise, müezzin olup sabahtan önce ezan okumasına yorulması gibidir.

3) İşin başlangıcında hayale, sayesinde aklî bilgiler kavransın ve anarşiye düşülmesin diye gerçekten ihtiyaç vardır. Aklî bilgileri celbeden hayalin misali ne kadar güzeldir. Sen, maddeler içerisinde sayılan bu üç vasıf hususunda, hayale cam kadar benzeyen bir şey bulamazsın. Çünkü cam, aslında kesif (katı) bir maddedir. Fakat saf ve şeffaftır. Böylece kandilin nûruna engel olmayan bir hale gelir, hatta o nûru olduğu gibi aksettirir. Ayrıca da o nûru (ışığı) esen rüzgarlar sebebiyle sönmekten korur. **Üçüncüsü** yani aklî kuvvet, külli mahiyetleri (genel kâideleri) ve ilahî bilgileri idrâk etme kuvvetidir. Bunun sence lambaya benzetilmesinin kapalı bir yönü yok. Peygamberlerin aydınlatıcı bir lamba oluşlarını açıkladığımız için, bunun ne demek olduğunu anlamış vaziyettesin. **Dördüncüsü**nün yani fikrî kuvvetin özelliği de bir mahiyeti ele alır, sonra onu iki kısma ayırır (analiz eder). Bu iki kısma ayırışı, mesela bizim: "Varlık, ya vacibu'l-vücûd ya mümkinü'l vücûddur" şeklindeki sözümüzde olduğu gibidir. Sonra da her bir kısmı yeniden ikiye ayırır ve bu işi aklî taksimata göre, şubeler (kısımlar) iyice çoğalıncaya kadar yapar. Sonra da birtakım neticelere varır. İşte bunlar, o aklî taksimâtın meyvesidir.

Daha sonra döner ve bu meyveleri, (kıyasla) benzeri şeylerin tohumları kılar. Böylece bu iş, kişiyi sonsuz meyvelere ulaştırır. Bunun bu âlemdeki en uygun misali, ağaçtır. Ağacın meyveleri, bilgilerin nûrlarının ve bitkilerinin artması için bir madde olunca, bunun ayva veya elma ağacına değil de özellikle zeytin ağacına benzetilmesi daha uygun olur. Çünkü zeytin ağacının özü, lambaların yakıtı olan zeytinyağıdır. Bu yağın, diğer yağlar arasında mümtaz bir yeri vardır. Çünkü bunun hem aydınlatması daha fazladır, hem dumanı (isi) daha azdır. Sütü bol ve doğurgan olan hayvanlar ile, meyvesi çok olan ağaca, "mübarek" denir. Binâenaleyh bu hususta sınırsız olan şey, "mübarek" diye nitelenmeye daha layıktır. Maddî ilgi ve bağlardan uzak, sırf aklî olan fikirlerin kısımlarının da, "şarkî ve garbî olmayan" (yani ne sırf şarktan güneş alan, ne sırf garptan güneş alan olmayan) diye tavsif edilmeye daha uygundur.

Beşinci yani kutsi-nebevî kuvvet son derece kıymetli ve saftır. Çünkü fikri (tefekkürî) kuvvet, hem bir talime ve tembihe ihtiyaç duyan fikrî

kuvvet ve ihtiyaç duymayan fikrî kuvvet diye ikiye ayrılır. Teselsülü sona erdirmek için böyle bir kısmın, yani nebevî kuvvet kısmının mutlaka olması gerekir. Bu kısmın mükemmelliğinin, arılığının, duruluğunun ve alabildiğine istidâdlı oluşunun, "Onu ateş tutuşturmasa bile, neredeyse o yağ yine de ışık verir" diye anlatılması, son derece uygundur. Binâenaleyh bu teşbih de bu kısım için uygundur. Bu nûrlar, derece bakımından, birbirleri üzerinde olunca, birincisi yani kuvve-i hissiyye, hayal kuvvetinin, hayal kuvveti de akıl kuvvetinin bir öncüsü gibi olmuştur. Dolayısıyla âyetteki "**mişkât**" (lamba kovuğu) kelimesinin, "**misbah**" (lamba)nın bir zarfı gibi olan "**zücâcenin**" (lamba şişesinin) bir zarfı gibi (yani iç içe olmaları) en uygundur.

Nûr Âyetini İbn-i Sina'nın İzahı

F) **Ebu Ali İbn Sîna** şöyle demiştir: Bu beş misal, insan rûhunun algılamalarının derecelerini göstermektedir." Bu cümleden olarak **İbn Sina** şöyle der: "İnsan ruhunun, küllî bilgileri ve soyut (mücerred) idrâkleri kabul ettiğinde şüphe yoktur. Hem sonra bu, işin başında bütün bu bilgilerden uzaktır. İşte bu noktada o akl-ı heyûla adını alır ki, âyette "**mişkât**" ile bu ifade edilmiştir. **İkinci derecede** de, insan rûhunda kendilerini sentez etmek suretiyle nazarî ilimler elde etmeye ulaşılabilen bedihî ilimler meydana gelir. Ya bu intikal yolları zayıftır ki bu, "ağaç" ile ifade edilmiştir, ya da daha kuvvetlidir, bu da "zeytin yağı" ile ifade edilmiştir, ya da gerçekten çok kuvvetlidir, bu da, "bir inci gibi parıldayan yıldız misali "zücâce (lamba şişesi)" dir. Yahut da, kuvvetin zirvesine ulaşmıştır ki, bu da peygamberlere mahsus olan kutsî ruh olup, âyette *"ateş ona dokunmasa bile, neredeyse o yine de ışık saçar"* diye ifade edilmiştir. **Üçüncü derecede** insan ruhu zarûri-fıtri ilimlerden, nazarî ilimler elde eder. Fakat bu nazarî ilimler bil-fiil mevcut değildir. O rûh, istediği zaman bunları ortaya çıkarmaya, hazır etmeye kâdirdir. Bu da, "**bilfiil akıl**" adını alır. Âyette bunu karşılayan "**misbah**" (lamba)dır. **Dördüncü derecede,** bu zarurî ve nazari bilgiler bilfiil mevcuttur ve bunun sahibi, ona adeta bakıyor gibidir ki, bu da "akl-ı müstefâd" adını alır. İşte bu "nûrun alâ nûr" (nûr üzerine nûr)dur. Çünkü meleke bir nûrdur, onun üzerine gelen de diğer bir nûrdur" **İbn Sina** daha sonra şunu iddia etmiştir: "Beşeri ruhlarda bulunan ilimler, "faal akıl" adını alan ruhi bir cevherden meydana gelir. Bu da ay küresinin altında bulunanı yani nârı (ateşi) idare eder.

Sûfîlerin Nûr Âyetini İzahı

G) Sofilerin görüşüne göre, Hak Teâlâ kişinin göğsünü **mişkâta** (lamba kovuğuna), kalbini **zücâceye** (cama), marifetini de **misbaha** (lambaya) teşbih etmiştir. Bu lamba mübarek bir ağaçtan yanmaktadır ki, bu da meleklerin ilhamlarıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"O kendi emriyle kullarından kimi dilerse ona vahy ile melekleri indirir"* (Nahl, 2) ve *"Onu Rûhu'l-Emîn, senin kalbine indirdi"* (Şuarâ, 193-194) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, faydalarının çokluğundan dolayı, melekleri mübarek ağaca benzetmiş, onları ruhanî oldukları için, "ne şarkîdir, ne de garbîdir" diye nitelemiş ve ilimlerinin çok olması ve Allah'ın melekûtunun sırrına alabildiğince muttali olmalarından dolayı da, *"Onun yağı, kendisine bir ateş dokunmasa da hemen ışık verir"* şeklinde vasfetmiştir. Bu izaha göre, müşebbeh müşebbehun bih'ten (kendisine benzetilenden) başkadır.

H) **Mukâtil** şöyle der: "Âyetteki "مَثَلُ نُورِهِ" ifadesinin manası, "Hz. Muhammed'in kalbindeki iman nûrunun misali, içinde lamba bulunan bir oyuk gibidir" şeklinde olur. O halde bu demektir ki, âyetteki "**mişkât**" sözü, (Hz. Peygamber'in babası) Abdullah'ın sulbünü; "**zücâce**" lafzı, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bedenini; **misbâh** lafzı da ya Hz. Muhammed'in kalbindeki imanı, yahut da (kalbindeki) nübüvveti temsil eder."

I) Bazıları da, **mişkât, Hz. İbrahim**'i; **zücâce, Hz. İsmail**'i; **mısbâh,** Hz. Muhammed'in bedenini, **şecere** de onun nübüvvet ve risaletini temsil eder demişlerdir.

İ) Âyetteki "مَثَلُ نُورِهِ" tabiri mü'minlerle ilgili bir ifadedir. Bu, **Übeyy İbn Ka'b**'ın izahı olup, o bu ifadeyi مَثَلُ نُورِ الْمُؤْمِنِ"Mü'minin nurunun misali" şeklinde okurdu. Bu aynı zamanda **Said İbn Cübeyr** ve **Dahhak**'ın da görüşüdür. Bil ki tercihe şayan olan birinci görüştür. Çünkü Allahu Teâlâ, bu âyetten önce, *"Andolsun ki biz, açık açık bildiren âyetler indirdik"* (Nûr, 34) buyurmuştur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın "مَثَلُ نُورِهِ" ifadesiyle "O'nun hidâyetinin ve beyanının misali" manası kastedildiği zaman, kendinden önceki âyete mutabık olmuş olur. Bir de biz "اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ" cümlesini *"O, göklerde ve yerdekileri hidâyete erdirendir"* şeklinde tefsir etmiştik. Binâenaleyh biz "مَثَلُ نُورِهِ" ifadesini, "O'nun hidâyetinin misali" şeklinde tefsir edersek, mâkabliyle mutabık olmuş olur.

Âyetle İlgili Diğer Konular

Dördüncü fasıl, âyetle alâkalı diğer konular hakkındadır. Burada birkaç mesele vardır:.

BİRİNCİ MESELE: **Mişkât**

"**Mişkât**" duvardaki pencere değil, oyuktur. Bu, meşhur olan görüştür. Âlimler, bu hususta diğer bazı izahlar da yapmışlardır:

a) **İbn Abbas** ve **Ebu Musa el-Eş'arî:** "**Mişkât**" içine fitil giren ve lambanın ortasında bulunan şeydir" demişlerdir ki, bu aynı zamanda **Mücahid** ve **Kurazî**'nin de görüşüdür.

b) **Zeccâc** şöyle der: "Bu duvarda kendisine fitilin konulduğu camdan kandilin kamışıdır."

c) **Dahhâk:** "Bu, kendisine lambanın asılmış olduğu halkadır" demiştir. Ama en doğrusu birincisidir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, **Mişkât**'ın, Habeşce'de oyuk anlamına geldiğini iddia etmişlerdir. **Zeccâc** ise bu kelimenin Arapça olduğunu, bunun bir benzerinin de "ince, küçük" anlamına gelen اَلْمِسْكَاةُ(el-miskâtu) kelimesidir, demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazı kimseler de bu ayette "kalb" sanatı bulunduğunu, ifadenin takdirinin مَثَلُ نُورِهِ كَمِصْبَاحٍ فِى مِشْكٰوةٍ "O'nun nûrunun misali oyuktaki lamba gibidir" şeklinde olduğunu, zira müşebehun bih'in nûrun kaynağı ve menbaı olan şey olduğunu, bunun ise "**mişkât**" (oyuk) değil, "**misbâh**" (lamba) olduğunu söylemişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Misbah**

"**Misbâh**" sirâc-kandil demek olup, bu kelime aslında ışık saçan şey anlamına gelmektedir. Sabaha bu adın verilmesi de bu manadan dolayıdır.

BEŞİNCİ MESELE: **Zücâce ve Dürri Kelimeleri**

"**Zücâce**" kelimesi, zâ harfinin hem dammesi hem fethası, hem de kesresiyle okunmuştur. "دُرِّيٌّ" (Durriyyun) kelimesi de dâl harfinin, hem dammesi, hem kesresi, hem de fethasıyla okunmuştur. Dammeli okunuşu da şu üç şekilde olur:

a) Dâl'ın dammesi, râ ve ya harfinin şeddesi ve hemzesiz olarakدُرِّيٌّ (Dürriyyun) şeklinde okunmuştur ki, maruf olan kıraat de budur. Buna

göre bu ifadenin manası, "saf, arı, duru ve parladığı için inci gibidir" şeklindedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de كَمَا اِنَّكُمْ لَتَرَوْنَ اَهْلَ الدَّرَجَاتِ الْعُلَى تَرَوْنَ الْكَوْكَبَ الدُّرِّيَّ فِي اُفُقِ السَّمَاءِ *"Sizler, yüksek makam sahiplerini tıpkı semânın ufkunda parıl parıl parlayan yıldızlar gibi görürsünüz"*[147] buyurmuştur.

b) Yine bu şekilde okunur, ancak med ve hemzeyle. Bu da **Hamza** ile **Ebu Bekr**'in rivâyetine göre **Âsım**'ın kıraatidir. Bazı dil âlimleri, bunun bir kıraat hatası olduğu kanaatine varmışlardır. **Sibeveyh:** "Bu lehçelerin en zayıfı olup, ışıldamak ve parıldamak manalarından alınmıştır. Yoksa "inci gibi, inciye mensup" manasında değildir. **Ebu Ali** ise: "Bu kıraatin izahı şudur: Bu kelime "def etmek, savuşturmak" anlamına gelen "اَلدِّرْءُ" (ed-dir'u) mastarından "فُعِّيلٌ" (fu'îlun) vezninde bir kelime olup, sıfattır. Bu sıfat olarak tıpkı isim olan "اَلْمِرِّيءُ" (kasık) kelimesi gibidir.

c) Dâl'ın dammesi ile, medsiz ve hemzesiz olarak, şeddesiz râ ve yâ harfiyle, "دُرِيٌّ" (duriyun) şeklinde.

Kesreli okunuşunda da şu iki izah söz konusudur:

a) Dal'ın kesresi, râ'nın şeddesi, med ve hemze ile "دِرِّيءٌ " (durrîun) şeklinde. Bu **Ebu Amr** ve **Kisâî**'nin okuyuşudur. **Ferrâ** da yine bu kelimenin def etmek anlamına gelen **"ed-dir'u"** mastarından, tıpkı "سِكِّيرٌ" **sikkîr** (çok sarhoş) ve "اَلْفِسِّيقُ" (alabildiğine fâsık, günahkâr) **fıssîk** kelimeleri gibi, "فِعِّيلٌ" (fi'îlun) veznindedir. Buna göre mana "Onun ışığı birbirini savuşturur, def eder" şeklinde olur.

b) Dâl'ın kesresi, râ'nın şeddesi ile hemzesiz ve medsiz olarak "دِرِّيٌ" (dirriyun) şeklinde. Bu ise, **İbn Halit** ve **Nâfi**'in ravisi **Utbe İbn Hammad**'ın kıraatidir.

Meftuh okunması halinde de şu dört şekil söz konusudur:

a) **A'meş,** bunu dal'ın fethası, râ'nın şeddesi, med ve hemze ile "دَرَّاءٌ" (derrâ'un) şeklinde okumuştur.

b) **Hasan el-Basrî, Mücahid** ve **Katâde** dâl'ın fethası râ'nın şeddesi, medsiz ve hemzesiz olarak "دَرِّيٌ" (derreyun) şeklinde okumuşlardır.

c) **Âsım,** dal'ın fethası, şeddesiz râ ile, med ve yâ bulunmaksızın, hemze ile "دَرَءٌ" (dereun) şeklinde okumuştur.

d) Yine aynı şekilde okunmuştur. Ancak ne var ki, burada hemzenin yerini şeddesiz yâ almıştır. "دَرِيٌ" (Dereyun). Âyetteki "تُوقَدُ" lafzına gelince

147 **Buhârî**, Bed'u'l-halk, 8; **Müslim**, Cennet, 14-16 (4/2179) (Benzeri hadis).

bu hususta marûf olan kıraat, **tefe'ale** "تَفَعَّلَ" vezninde olmak şartıyla kâf şeddelenerek art arda dört fetha ile okunmasıdır. تَوَقَّدَ(tevakkade). **Hasan el-Basri, Mücahid** ve **Katâde** de aynı şekilde okumuşlar ama dalı dammelemişlerdir. "تَوَقَّدُ" (tevakkadu). **Keşşaf sahibi** de, bu kelimenin yâ'nın, vâv'ın, kaf'ın fethası ve yine kaf'ın şeddesi ve dal harfinin de ref'i ile "يَوَقَّدُ" (yevakkadu) şeklinde okunduğunu söyleyerek şöyle demiştir: "İki zaid harf yan yana geldiği için, tâ hazfedilmiştir." Bu, garib bir izahtır. **Said İbn Cübeyr**'in ise, bu kelimeyi damme olan yâ, sakin vâv, şeddesiz olarak fethalı kaf ve dalın ref'i ile "يُوقَدُ" (yûkadu) şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir.

Yin **Nâfi** ve **Hafs**'ın bu şekilde okudukları, ancak ne var ki, yâ harfinin yerini tâ'nın aldığı rivâyet olunmuştur. Yine **Âsım**'ın bu kelimeyi dammeli ya, fethalı vâv, şeddeli ve fethalı kaf ile "يُوَقَّدُ" (yuvakkadu) şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. **Ebu Amr**'ın da bu şekilde okuduğu, ancak ne var ki onun bu kelimenin başına tâ getirerek okuduğu rivâyet edilmiştir. "تُوَقَّدُ" (tuvakkedu). **Talha**'nın da dammeli tâ, sakin vav, şeddesiz ve kesreli kaf ile "تُوقِدُ" (tûkıdu) şeklinde okuduğu rivâyet olunmuştur.

ALTINCI MESELE

Cenâb-ı Hak كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ كَأَنَّهَا *"O sırça (kandil) de sanki bir inci (gibi parıldayan) bir yıldızdır"* buyurmuştur. Yani, "büyüktür, aydınlatandır" demektir. Çünkü دَرَارِيُّ النُّجُومِ ifadesi, "yıldızların büyükleri"ni ifade eder. Âlimler, bununla büyüklükte ilk sıraları alan Zühre, Müşteri ve sabit yıldızlar gibi, aydınlatıcı ışık saçıcı yıldızlardan birisinin kastedildiği hususunda ittifâk etmişlerdir.

***YEDİNCİ MESELE:* Şeceretin Mübareketin**

Cenâb-ı Hak, مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ *"mübarek bir ağaçtan"* buyurmuştur. Yani, "Mübarek ağacın yağından, yani bereketi ve faydası çok olan bir ağaçtan" demektir. Bunun tufandan sonra ilk biten ağaç olduğu da ileri sürülmüştür ki, yetmiş peygamber burayı bereketlendirmiştir. (Orada zuhur etmiştir). **Hz. İbrahim** de onlardandır. Bununla Şam'ın zeytinlerinin de kastedildiği ileri sürülmüştür. Çünkü, Şam da mübarek bir beldedir. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ bu ağacı mübarek bir ağaç kılmıştır.

***SİKİZİNCİ MESELE:* Ne Şarkî Ne Garbî Olmayan**

Âlimler bu ağacın, *ne şarkîdir ne de garbî"* şeklinde vasfedilmesinin ne manaya geldiği hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır.

a) **Hasan el-Basri** şöyle der: "Bu, cennetteki zeytin ağacıdır. Çünkü bu, dünya ağaçlarından olmuş olsaydı ya şarkî ya da garbî olurdu." Bu izah zayıftır. Çünkü Allahu Teâlâ, benzetmeyi insanların görüp müşahede ettiği şeylerle yapar. Halbuki insanlar, cennetin ağaçlarını (henüz) görüp müşahede etmemişlerdir.

b) "Bununla Şam'daki zeytin ağaçları kastedilmiştir. Çünkü Şam, dünyanın ortasındadır. Dolayısıyla onun ağaçları da doğulu veya batılı diye vasfedilemez. Bu da tutarsızdır. Çünkü yeryüzü küre şeklindedir" diyenler, "doğu" ve "batı" isimlerini muayyen iki noktaya vermezler, tam aksine her beldenin başlı başına doğusu ve batısı olduğunu söylerler. Bir de bu teşbih, zeytinyağını tanıyan için getirilmiş olan bir teşbihtir. Zeytinyağı ise, diğer yerlerde bulunduğu gibi, Şam'da da bulunabilir.

c) Bu, kendisini diğer ağaçların kuşatıp sardığı bir ağaçtır. Binâenaleyh, ona ne doğudan ne de batıdan güneş isabet etmez. Bazıları da "Bu, yapraklarıyla iyice kuşatılmış olan bir ağaçtır. Binâenaleyh, güneş ister doğuda olsun ister batıda, ona isabet etmez." Ağaçlar içinde zeytin ve nar ağacı gibi, dalları baştan sona kadar yaprakla donatılan başka bir ağaç yoktur" demişlerdir. Bu da tutarsızdır. Çünkü, âyetin maksadı, o yağın saf ve net oluşunu ifade etmektir. Bu ise, zeytinin en mükemmel biçimde olgunlaşmasıyla elde edilir. Bı da, örfe göre, ona güneşin vurmaması ile değil, tam aksine güneşin tesiriyle elde edilir.

d) **İbn Abbas** şöyle der: "Bununla, dağların tepesinde yahut da geniş bir sahrâda bulunan ağaçlar kastedilmiştir. Böylece güneş, hem doğarken hem de batarken bu ağaçlara vurur." Bu, **İbn Abbas, Saîd İbn Cübeyr** ve **Katâde**'nin görüşü olup, **Ferrâ** ve **Zeccâc**'ın da tercihleridir. **Ferrâ** ve **Zeccâc** bu ifadenin manasının "ne yalnız doğuda, ne de yalnız batıda, tam aksine bu hem doğuda hem de batıdadır" şeklinde olduğunu ve bunun tıpkı, birisinin sık sık hem sefere çıkması, hem de mukim olması halinde, "Falanca ne misafirdir, ne de mukîm" denilmesi gibi olduğunu söylemişlerdir ki, tercih edilen görüş de budur. Çünkü o ağaç her ne zaman böyle olursa, onun yağı son derece saf ve berrâk olur, işte ancak bu durumda teşbihin maksadı da mükemmel olur.

e) "**Mişkât**", Hz. Muhammed'in göğsü; "**zücâce**", kalbi; "**Misbâh**", onun kalbindeki dini; *"mübarek bir ağaçtan tutuşturulan"* ifadesi de, *"Atanız İbrahim'in dinine tâbi olunuz"* (Hacc, 78) âyetinde emrettiği hususdur. O

halde bu demektir ki, âyette bahsedilen ağaç ile, **Hz. İbrahim** kastedilmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim**'i vasfederek, *"ne şarkîdir ne de garbî"* buyurmuştur. Yani, "O, Yahudi ve Hıristiyanlar gibi doğu ve batı tarafına doğru namaz kılmamış, tam aksine Kâbe'ye doğru namaz kılmıştır.

DOKUZUNCU MESELE

Allahu Teâlâ, o ağacın yağını da, *"kendisine bir ateş dokunmasa da hemen ışık vermekle"* vasfetmiştir. Çünkü zeytinyağı, katıksız, saf, arı, duru olup ona uzaktan bakıldığında onun sanki şuâları (ışınları) varmış gibi gözükür. Binâenaleyh, ona bir de ateş dokunduğunda o, ışık üstüne ışık olur. Tıpkı bunun gibi, mü'minin kalbi de kendisine ilim gelmeden önce neredeyse kendisinde mevcut olan hidâyetle amel eder. Ama, ona ilim geldiğinde nûr üstüne nûrlanır, hidâyet üstüne hidâyet elde eder. **Yahyâ İbn Sellâm** "Mü'minin kalbi kendisine açıklama gelmeden de, bu işe yatkın olduğu için hakkı tanır" demiştir ki, bu Hz. Peygamber (s.a.s)'in اِتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللهِ *"Mü'minin ferasetinden sakınınız, çünkü o Allah'ın nûruyla bakar, görür"* ifadesiyle kastedilendir.

Ka'bu'l-Ahbâr da âyetteki, "zeytinyağı" ile Hz. Muhammed (s.a.s)'ın nûrunun kastedildiğini, buna göre mananın nerdeyse onun nûru, o konuşmadan önce bile insanlara açıklamada bulunur" şeklinde olduğunu söylerken, **Dahhâk,** "Hz. Muhammed (s.a.s) vahiy gelmeden de neredeyse hikmetli konuşurdu" demiştir. **Abdullah İbn Revâha** da:

لَوْ لَمْ تَكُنْ فِيهِ آيَاتٌ مُبَيِّنَةٌ كَانَتْ بَدِيهَتُهُ تُنْبِيكَ بِالْخَبَرِ

"Şâyet onda, beyan edip açıklayan âyetler olmasaydı bile, onun taşıdığı bedâhet ve sadakat, sana (verilmesi gereken) haberi verirdi" demiştir.

ONUNCU MESELE

Cenâb-ı Hak نُورٌ عَلَى نُورٍ *"Nûr üstüne nûrdur"* buyurmuştur. Bununla o nûrların art arda gelip bir araya toplanmaları kastedilmiştir. Nitekim **Übeyy İbn Ka'b:** "Mü'min şu dört hasletle baş başadır: Kendisine verildiğinde şükreder, belâya dûçâr kılındığında sabreder, söylediğinde doğru söyler, hükmettiğinde de adil olur. O halde bu demektir ki, diğer insanlar arasında, bu mü'min kimse, ölüler arasında yürüyen bir canlı gibidir. O, şu beş nûr hâlesi içinde gidip gelir, dolaşır: Konuşması nûrdur, işi nûrdur, girmesi nûrdur, çıkması nûrdur, Kıyamette de varışı nûradır" demiştir. **Rabî, "Ebu'l-Aliye**'ye burada giriş ve çıkışın manasını sordum da, o da, "onun gizli ve açıktan yaptığı şeylerdir" cevabını verdi" demiştir.

ON BİRİNCİ MESELE

Cübbaî şöyle der: "Bu âyet, her cahil olanın kendiliğinden cahil olduğuna delâlet eder. Aksi halde deliller apaçıktır. Şâyet o delillere bakıp incelemiş olsalardı, anlarlardı." Bizim âlimlerimiz de şöyle demişlerdir: "Bu âyet, bizim mezhebimiz lehinde olan açık bir ifadedir. Çünkü Cenâb-ı Hak bu delillerin kendisine hiçbir ilavenin yapılamayacağı bir derecede açık ve seçik olduklarını beyan ettikten sonra يَهْدِى اللّٰهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ *"Allah kimi dilerse onu nuruna kavuşturur"* buyurmuştur. Yani, "Bu delillerin apaçık oluşu, Allah imânı halk etmedikce yeterli değildir ve fayda vermez" demektir. Cenâb-ı Allah'ın يَهْدِ اللّٰهُ *"Allah... kavuşturur"* buyruğundan muradın, delilleri ve beyyineleri açıklamak olması mümkün değildir. Çünkü eğer biz "nûr" kelimesini delillerin açıklanması manasına hamletmiş olsaydık "hüdâ" kelimesini de, bu aynı manaya hamletmek câiz olmazdı. Aksi halde söz bir mâna ifâde etmekten çıkardı. O halde geriye ancak **"hüdâ"** lafzını burada ilmi yaratma manasına hamletmek kalmıştır.

Ebu Müslim İbn Bekr buna iki şekilde cevap vermiştir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah kimi dilerse onu nûruna kavuşturur"* ifâdesi, âdeta delâlete düşen kimsede bulunan "hizlân" (yardımsız bırakılma)nın zıddı gibi olan hidâyetin artması manasına hamledilmiştir.

b) Cenâb-ı Allah dilediği kimseleri, "cennetin yolu" demek olan nûruna hidâyet eder. **Ebu Müslim** bu âyeti *"nûrları önlerinden ve sağlarından koşar bir halde görürsün. "Bugün sizin müjdeniz, altlarından ırmaklar akan cennetlerdir"* (Hadid, 12) âyetine benzetmiştir. **Kâdî Abdu'l-Cebbâr, Ebu Müslim**'in verdiği bu iki cevabı da yetersiz görerek şöyle demiştir: "Birincisine gelince önceki ifâde indirilen âyetleri zikretmekle ilgilidir. Binâenaleyh biz bunu hidâyet anlamına hamlettiğimizde hepsi bunun içine girer. Ama ziyade, artma anlamına aldığımızdaysa bazısı buna dahil olur. Bu âyet, "cennetin yolu" anlamına hamledildiğinde mâna ciheti hariç, lafzı cihetinden hiçbir kimse buna dâhil olmaz." **Kâdî Abdu'l-Cebbar** bu iki cevabı yetersiz gördüğü için şunu söylemiştir: "Evlâ olanı Allahu Teâlâ bununla şunları değil de bunları hidâyete erdirmiştir. Bunlar da kendilerine sorumluluğun ulaştığı kimselerdir" denilmesidir.

Bil ki **Kâdî**'nin bu cevabı ilk iki cevaptan daha tutarsızdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah kimi dilerse onu nuruna kavuşturur"* beyânından,

apaçık olmalarına rağmen bu delillerin yetmeyeceği anlaşılmaktadır. Bu ise, çoğu delilleri içine almaz. O halde, Mu'tezile'nin ileri sürdüğü görüş düşer.

ON İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak وَيَضْرِبُ اللهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ *"Allah, insanlar için meseller irâd eder"* buyurmuştur. Bu ifadeden murat, "mükellef olan insanlar için" manasıdır. Bunlar da Hz. Peygamber ile onun kendilerine peygamber olarak gönderildiği kimselerdir. Çünkü Cenâb-ı Allah bunu büyük bir nimet sadedinde zikretmiştir. Mu'tezile bu ifadeyle istidlâlde bulunarak şöyle demiştir: "Bu, şâyet onlar bundan istifade edebilirse, büyük bir nimet olur. Binâenaleyh her şeyi Allah yaratmış olursa, onlar bundan istifade edemezler." Bunun cevabı daha önce geçmişti.

Daha sonra Allahu Teâlâ kendisinin بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ *"her şeyi hakkıyla bilen"* olduğunu söylemiştir ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın verdiği meseller hususunda tefekkür etmeyen, ibret almayan ve O'nun delillerine nazar edip de böylece o delillerin şüphelerden ne kadar uzak ve ne kadar açık olduklarını anlamayan kimseler için bir tehdit gibidir.

Hak Rızasına Tahsis Edilen Evler

فِى بُيُوتٍ اَذِنَ اللهُ اَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ ﴿٣٦﴾ رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللهِ وَاِقَامِ الصَّلٰوةِ وَاِيتَآءِ الزَّكٰوةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْاَبْصَارُ ﴿٣٧﴾ لِيَجْزِيَهُمُ اللهُ اَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَاللهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٨﴾

"(O kandil) o evlerde (yakılır ki), Allah onların yüce tanınmasına ve içlerinde adının anılmasına izin vermiştir. Onlar buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler. (Öyle) adamlar (vardır ki), onları ne bir ticaret ne bir alış-veriş, Allah'ı anmaktan, namazı dosdoğru kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymaz. Onlar, kalplerin ve gözlerin döneceği günden korkarlar. Çünkü Allah, kendilerini işledikleri amellerin en güzeliyle mükâfatlandıracak, onlara fazl u kereminden dahasını da verecektir. Allah kimi dilerse, onu hesapsız biçimde rızıklandırır." (Nûr, 36-38).

Bil ki bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın فِى بُيُوتٍ أَذِنَ اللهُ *"(O kandil) o evlerde, (yakılır ki), Allah izin vermiştir"* ifâdesi, burada hazfedilmiş bir ifâdenin bulunmasını gerektirir. Âlimler bu hususta şu izahları yapmıştır.

a) İfadenin takdiri, "Allah'ın nûru, isminin anılmasına izin verdiği evlerdeki bir oyuk içinde bulunan, bir kandil bir lamba gibidir" şeklindedir. Bu, muhakkik ulemânın ekserisinin tercihidir. **Ebu Müslim İbn Bahr el-İsfehânî,** buna iki şekilde itiraz etmiştir:

1) Âyette, "misbâh" kelimesinin zikredilmesinin maksadı, bir teşbihte bulunmaktır. Halbuki lambanın, Allah'ın izin verdiği evlerde olması bu gayeye fazla bir şey katmaz. Çünkü lambanın evlerde olması onun ışığını ve aydınlığını arttırmaz.

2) Bahsi geçenlerde, bu meselin tek şey olmasını gerektiren sebepler bulunmaktadır. Bunlar mesela, "mişkât", "fihâ misbâh", "fi zücâcetin" ve "keennehâ kevkebun durriyyun" ifâdeleridir. Halbuki "**büyût**" lafzı çoğuldur. Böyle bir birlik ve aynılık ise, her evde tahakkuk edemez.

Ebu Müslim'in birinci görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: "Berrâk bir camın içine konulmuş olan lamba, mescidlerde bulunursa, daha büyük ve daha muhteşem olur. Böylece de daha aydınlatıcı olmuş olur. Binâenaleyh bu şekilde teşbihte bulunmak daha tam ve daha mükemmel olur. İkincisine de şu şekilde cevap veririz: Teşbihin maksadı, bu vasfı taşıyan her şey olduğuna göre, bunun muhtevâsına zeytinyağı ile yanan ve saf bir camın içinde bulunan bir oyuğa konulmuş olan her lamba dahil olur. Binâenaleyh bunun faydası da şu olur: Bu lambanın ışığı Allah'a ibadet etmeye hissedildiği an, bu evlerde geceleyin ortaya çıkar, görünür. Bu tıpkı şuna benzer. Bir kimse, "Bana hizmet etmeye en uygun olanı, ilme başvuran, yeterli, kanaatkâr ve evinden ayrılmayan bir kimsedir" demiş olsa, o her ne kadar bu kelimeyi tekil olarak söylemiş ise de, bununla nev'i kastetmiştir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette zikrettiği tekil ifadelerle nev'i kastedilmiştir.

b) Kelamın takdiri, "Allah'ın içinde anılmasına izin verdiği evlerde bulunan mübârek bir ağaçtan tutuşan", şeklindedir.

c) **Ebu Müslim**'e göre bu, Cenâb-ı Hakk'ın وَمَثَلًا مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ *"sizden evvel gelip geçmiş olanlardan misâl"* (Nûr, 34) ifâdesiyle alâkalıdır. Buna

göre, kelamın takdiri, "Sizden önce Allah'ın içinde (zikrinin) yüceltilmesine izin verdiği evlerde gelip geçmiş olanlardan misâli", şeklinde olur ki, *"gelip geçmiş olanlar"* ifâdesiyle peygamberler ve mü'minler; "evler" ifâdesiyle de mescidler ve câmiler kastedilmiş olur. Allah, peygamberlerin haberlerini nakletmiş, onların mekânlarından ve yerlerinden bahsetmiş ve o yerleri, *"Hani onlar duvardan mescide tırmanmışlardı"* (Sâd, 21) ve *"Zekeriyya ne zaman mihraba girdiyse, onun yanında bir yiyecek buldu"* (Âl-i İmran, 37) ifâdeleriyle de, "mihrâb" diye adlandırmıştır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki *"Andolsun ki biz, (din hükümlerini) açık açık bildiren âyetler indirdik"* (Nûr, 34) ve *Sizden önceki peygamberler ve mü'minlerin kıssalarını da, Allah'ın içinde zikrinin yüceltilmesine izin verdiği evlerde indirdik..."* demek istemiştir.

d) Cübbaî'ye göre bu ifâde kendinden öncekilerle alakalı bir ifâde olmayıp takdiri "içinde, Allah'ın zikrinin yüceltilmesine izin verdiği evlerde namaz kılın." şeklindedir.

e) **Ferrâ** ve **Zeccâc**'a göre âyette bir hazif bulunmamaktadır. Tam aksine bir takdim, tehir söz konusudur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Allah'ın içinde zikrinin yüceltilmesine izin verdiği evlerde, sıfatları şöyle şöyle olan adamlar, Allah'ı tesbih eder" demek istemiştir.

Kâdî, Ebu Müslim İbn Bahr'ın görüşüne şu iki bakımdan itiraz etmiştir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın وَمَثَلًا مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ (Nûr, 34) ifadesiyle peygamberleri yalanlayanlar kastedilmiştir. Çünkü bu ifade, dünya arzusundan dolayı, câriyelerini zinâya zorlayan kimselerle ilgilidir. Binâenaleyh, bunun böylesi evler olarak vasfedilmesi uygun olmaz. Çünkü bu evler, Allah'ın kendi isminin zikredilmesine izin verdiği evlerdir.

2) Bu âyet, araya giren "نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ" âyetiyle önceki âyetten ayrılmıştır. **Cübbâi**'nin görüşüne gelince bu hususta da şöyle denilmiştir: "Takdire başvurmak ancak zarûret esnasında söz konusudur. Binâenaleyh **Ferrâ** ve **Zeccâc'ın** yaptıkları tefsîr ve te'vile göre, böyle bir takdire ihtiyaç kalmamaktadır. Bu sebeple, takdire başvurmak câiz değildir. Buna göre şâyet "**Zeccâc**'ın görüşüne görede şöyle bir müşkil ortaya çıkmıştır: Zira onun görüşüne göre âyet فِى بُيُوتٍ اَذِنَ اللّٰهُ يُسَبِّحُ لَهُ اَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا "Allah'ın içinde kendisinin tesbih edilmesine izin verdiği evlerde..." şeklinde olur ki buradaki فِيهَا "o evlerde" sözü manasız bir tekrar olmuş olur. Binâenaleyh daha siz böyle bir fazlalığı (tekrarı) üstlenmenin, o noksanlığı üstlenmeden (yani

âyette hazif vardır demekten) daha evlâ olduğunu niye söylediniz?" denilirse, biz deriz ki: Te'kid için yapılan ziyadeler pekçoktur. Binâenaleyh, ötekine değil de buna başvurmak daha evlâdır.

İKİNCİ MESELE

Müfessirlerin ekserisi, âyetteki "فِي بُيُوتٍ" kelimesiyle "mescidler"in kastedildiği kanaatindedirler. **İkrime**'den de bu ifâdenin bütün evler anlamına geldiği rivâyet edilmiştir, ama birincisi şu iki sebepten dolayı daha evlâdır.

1) Bütün evlerin, Allah'ın içinde zikrinin yükseltilmesine izin vermiş olmakla vasfedilmesi mümkün değildir.

2) Allahu Teâlâ o evleri, içinde zikredilmek, tesbihatta bulunulmak ve namaz kılınmakla vasfetmiştir ki, bu özellik sadece mescidlere uygun düşer. Bununla mescidler kastedilmiş diyenlerin, bu hususta iki görüşü vardır:

a) Bununla şu dört mescid kastedilmiştir: **Hz. İbrahim** ile **İsmail** (a.s)'in yapmış oldukları Kâbe, **Davûd** ve **Süleyman** (a.s)'ın yapmış oldukları Beyt-i Makdis, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yapmış olduğu Medîne mescidi ile yine Hz. Peygamber'in yapmış olduğu ve temeli takvaya dayanan Kûba mescididir. **Hasan el-Basrî**'nin bunun içinde on bin kandilin bulunduğu Beyt-i Makdis olduğu rivâyet edilmiştir.

b) Bununla bütün mescidler kastedilmiştir. Bu iki görüşten birincisi zayıftır, zira bu, delil bulunmaksızın tahsis cihetine gitmektir. Binâenaleyh evlâ olanı lafzı bütün mescidler anlamına hamletmektir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Mescidler, Allah'ın yerdeki evleri olup, tıpkı yıldızların yerdeki kimseleri aydınlatması gibi, bunlar da göktekileri aydınlatır."

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "اَنْ تُرْفَعَ"den Maksad**

Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın "اَنْ تُرْفَعَ" ifâdesiyle neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişler ve şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:

1) Bundan maksat, onların yapılmalarıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, بَنٰيهَا رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوّٰيهَا *"Ki onu (Allah) bina etmiştir. Onun boyunu O yükseltti. Derken ona bir nizam verdi"* (Nâziat, 27-28) يَرْفَعُ اِبْرٰهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ *"Hani İbrahim, Beyt'in (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyordu"* (Bakara, 127) buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a)'ın da "Bunlar, Allah'ın yapılmasını emrettiği mescidlerdir" dediği rivâyet edilmiştir.

2) Zeccâc bunun manasının "Ta'zim olunmasını ve pisliklerden, boş sözlerden uzak tutulmasını emrettiği." şeklinde olduğunu söylemiştir.

3) Bununla bu iki şıkkın tamamı kastedilmiştir. İkinci görüş, daha evlâdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın "فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللهُ أَنْ تُرْفَعَ" ifâdesinin zâhiri, onların yüceltilmelerinden önce bu evlerin, sadece ve yalnız salt evler olduğu, derken Allah'ın yüceltilmelerine izin verdiğini ifade eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimler Hak Teâlâ'nın وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ *"İçlerinde adının zikredilmesine"* ifadesi ile ne kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir:

a) Bu her türlü zikri içine alan genel bir ifadedir.

b) **İbn Abbas** (r.a)'a göre, bununla orada, Allah'ın kitâbının okunması kastedilmiştir.

c) Bu, "Orada, uygun olmayan şeylerin konuşulması yasaktır" demektir. Birinci görüş, zikir lafzının umumî oluşundan ötürü, daha evlâdır.

BEŞİNCİ MESELE

İbn Amir ve **Âsım**'ın râvisi **Ebu Bekr** bâ harfinin fethası ile fiili, "يُسَبَّحُ" şeklinde okurlarken, diğerleri bâ'nın kesresi ile "يُسَبِّحُ" şeklinde okumuşlardır. Binâenaleyh birinci görüşe göre, söz (cümle) şu üç zarfının, yani "فِيهَا-لَهُ" ve "بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ" zarflarının sonuna kadar sürmektedir. Zeccâc, şöyle demiştir: "Ricâl" kelimesi merfûdur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Orada, O'nun için tesbihte bulunun"* buyurunca, sanki: "Kim tesbihte bulunur?" denilmiş de, buna cevaben, "O ricâl (adamlar) tesbihte bulunur" denilmiştir.

***ALTINCI MESELE:* Tesbih'den Maksat**

Âlimler, âyette bahsedilen tesbih ile ne kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir: Ekserisi bunu, bizzat "namaz" mânasına almışlardır. Bu mânayâ alanlar da, değişik görüş belirtmişler; kimileri bunu, beş vakit namaz mânasına alırken; kimileri de sabah ve ikindi namazları mânasına alarak, "çünkü önce bu iki vakit namaz farz kılındı, daha sonra bunlara (diğerleri) ilâve edildi" demişlerdir. Kimileri de bunu, zâtı ve fiilleri hususunda Allah'a uygun olmayan şeylerden, O'nu tenzih etmek demek olan tesbih manasında olarak, görüşlerine delil olarak şunu söylemişlerdir: "Çünkü Allahu Teâlâ, namazı ve zekâtı, *"Allah'ı anmaktan ve namazı dosdoğru kılmaktan ve zekâtı vermekten"* buyurarak, bu zikre (anmaya) atfetmiştir. Bu izah daha tercihe şâyandır.

***YEDİNCİ MESELE:* Gudûvv ve Âsâl**

"Âsâl", **"usûl"** kelimesinin cemisidir ve bu da, yatsı demek olan **"asîl"** kelimesinin çoğuludur. **"Gudüvv"** kelimesi müfret olarak getirilmiştir. Çünkü

bu, aslında cemî yapılamayan bir mastardır. **"Asîl"** kelimesi ise, ism-i cemîdir. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Âyetteki بِالْغُدُوِّ "sabahları" manasınadır. **"Âsâl"**, **"îsâl"** şeklinde de okunmuştur ki bu, "akşama girerken, akşam üstü" demektir. Nitekim tıpkı yatsıya girdi manasındaki, "أَعْتَمَ" ve öğleye girdi manasındaki "أَظْهَرَ" kelimeleri gibi, "akşama girdi" manasında da "أَصَلَ" denilir. **İbn Abbas** (r.h) "kuşluk vakti namazı, Allah'ın kitabında vardır" der ve bu âyeti okurdu. **Ebu Hureyre** (r.a) de, "Hz. Peygamber (a.s)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: مَا مِنْ اَحَدٍ يَغْدُوا وَيَرُوحُ اِلَى الْمَسْجِدِ يُؤْتِزُهُ عَلَى مَا سِوَاهُ اِلَّا وَلَهُ عِنْدَ اللهِ نُزُلٌ يُعَدُّ لَهُ فِى الْجَنَّةِ *"Mescidi, diğer yerlere tercih ederek, sabah akşam câmilere koşan her bir insan için, Allah katında, onun için hazırlanmış ziyafetler vardır"*[148] **Sehl b. Sa'd**'in merfu olarak rivâyet ettiği hadiste de, مَنْ غَدَا اِلَى الْمَسْجِدِ وَرَاحَ لِيُعَلِّمَ خَيْرًا اَوْ لِيَتَعَلَّمَهُ كَانَ كَمَثَلِ الْمُجَاهِدِ فِى سَبِيلِ اللهِ يَرْجِعُ غَانِمًا *"Kim hayrı öğretmek veya öğrenmek maksadıyla sabah akşam câmilere gidip gelirse, bu tıpkı, Allah yolunda"*[149] *cihad edip, ganimet elde eden kimse gibi olur"* diye buyurulmuştur.

***SEKİZİNCİ MESELE:* Ticâretin Oyalamamasının Mânası**

Âlimler, âyetteki, لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ *"Ticareti onları alıkoymaz"* ifâdesine değişik manalar vermişler: Bazıları, "Allah bunların kesinlikle ticaretinin olmadığını beyan etmektedir" derken, diğer bazıları, "Aksine Allah onların ticaret yapmakta olduklarını ve bunun yanı sıra, yapmış oldukları bu ticaretlerin, onları Allah'ı zikirden (anmaktan-hatırlamaktan) alıkoymadıklarını beyan buyurmuştur" demiştir.

Bu ikincisi, ekseri âlimlerin görüşüdür. **Hasan el-Basrî** şöyle der: "Allah'a yemin ederim ki, onlar ticâret yapıyor olmalarına rağmen, Allah'ın farzları geldiğinde, hiçbir şey onları bu farzları edâdan alıkoyamazdı. Onlar hemen namazlarını kılarlar, zekâtlarını verirler." **Sâlim**'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bir pazar esnâfına bakıldığında, (namaz) esnasında alış-verişlerini hemen bırakıp, namaza koştukları görülürdü. İşte bunlar, haklarında Cenâb-ı Hakk'ın *"Ticaret onları alıkoymaz"* buyurduğu kimselerdir." **İbn Mes'ûd** (r.a)'dan da, aynı rivâyet nakledilmiştir. Bil ki bu görüş birincisinden daha evlâdır. "Falan kimseyi ticareti, şöyle şöyle yapmaktan alıkoymuyor" demek için, mutlaka o kimsenin tâcir olması gerekir. Gerçi birinci ihtimal de variddir ve bu konuda sualler sorulabilir:

148 **Buhârî**, Ezan, 37, (Benzeri hadis).

149 **Muvattâ**, Sefer, 53.

Bey'in Ayrıca Zikredilmesinin İzahı

Birinci soru: Cenâb-ı Hak, *"Ticaret onları alıkoymaz"* buyurunca, bunun içine alış-veriş zaten girmektedir. Binâenaleyh daha niçin, bundan sonra, *"ne bir alış-veriş"* denilmiştir?

Cevap: Buna birkaç şekilde cevap verebiliriz:

a) "Ticaret", içinde çeşitli alış-verişleri bulunduran, bir "cins"dir. Fakat Hak Teâlâ, alıkoyma özelliği daha fazla olduğu için, bundan sonra özellikle "**bey'**", yani "satma"dan bahsetmiştir. Çünkü satmadaki kazanç, neticelenmiş yakînî (kesin) bir hususturur. Alış-verişte bulunan kazanç ise, hem geleceğe ma'tuftur, hem de şüphelidir.

b) **Bey'** (satma), eşyanın (malın) nakit (para) ile değiştirilmesi demektir. Şirâ (satın alma) ise bunun aksidir. Binâenaleyh nakit elde etmeye duyulan arzu, aksini yapmaktan daha çoktur.

c) **Ferrâ** şöyle der: "Ticaret, dışarıdan mal getirip satanlar hakkında kullanılır. Bey' ise "elinin altında olanı satma" manasınadır.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak, niçin özellikle erkeklerden bahsetmiştir?

Cevap: Çünkü kadınlar, ticaret ehli ve cemaat ehli değildirler.

DOKUZUNCU MESELE: Zikrullah'tan Maksat

Âlimler, âyetteki *"Allah'ın zikri"* ile neyin kastedildiği hususunda değişik izâhlar yapmışlardır: Bazıları, "Bununla Allah'a hamd ü senâ ve duâ kastedilmiştir" derken; bazıları da bununla, "Beş vakit namaz kastedilmiştir" demişlerdir. Buna göre, "öyleyse âyetteki *"namazı dosdoğru kılma"* ile ne kastedilmiştir? denilirse, deriz ki: Buna karşı şu iki cevap verilmiştir:

a) **İbn Abbas** (r.a), "Bununla, namazların, vakitlerinde (geciktirilmeden) kılınması kastedilmiştir" der.

b) Bu ifâdenin, *"Allah'ın zikri"* ifadesinin bir tefsiriyyesi (açıklaması) olması da mümkündür. Buna göre, bu "onlar, Allah'ı hem namazdan önce, hem namazda zikrederler" demektir.

ONUNCU MESELE: "إِقَامَ" Kelimesinin İzâhı

Bakara Sûresi'nin tefsirinin başlarında "وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ" (Bakara, 3) âyetini izâh ederken, bunun, "namazı şartlarına uygun olarak, hakkıyla kılmak" demek olduğunu söylemiştik. "إِقَامِ الصَّلٰوةِ" ifadesindeki "ikâmet"in, tâ'sının hazfinin izâhı da şöyledir:

Zeccâc şöyle der: "Arapça'da, "اَقَمْتُ الصَّلَاةَ إِقَامَةً" denilir. Bu masdarın aslı, "إِقْوَامًا"dir. Bu vâv, elif'e çevrilmiş, böylece iki sakin elif bir araya gelmiş ve ictima-i sakineynden (iki harekesizin bir araya gelmesinden) ötürü, eliflerden birisi hazfedilmiş, kelime "إِقَامًا" olmuştur. Hazfedilen elif'e bir işaret olsun diye, kelimenin sonuna tâ getirilmiş, "إِقَامَةً" olmuştur." **Zeccâc** bunun böyle olduğunda, nahivcilerin icmâsı bulunduğunu söylemiştir.

***ON BİRİNCİ MESELE:* Salat'tan Burada Maksat**

Âlimler, âyetteki "namaz" ile, hangi namazın kastedildiği hususunda değişik görüşler belirtmişlerdir: Bazıları bunun, farz namazlar olduğunu ileri sürerlerken, bazıları "kuşluk namazı" ile ilgili olarak **İbn Abbas**'tan naklettiğimiz gibi, buna farzlarla birlikte nâfileleri de dâhil saymışlardır. Fakat birinci, doğruya daha yakındır. Çünkü bu, namaz kelimesinin marife (elif-lâm'lı) oluşuna daha uygundur (ve ondan ilk nazarda anlaşılan budur). Buradaki "zekât" ile de, farz zekât kastedilmiştir. Çünkü şeriatte farz olan zekât, bu isimle isimlendirilmiş, böyle ma'rûf olmuştur. **İbn Abbas** (r.a) ise, bu "**zekât**" ile, Allah'a yapılan itaat ve ihlasın kastedildiğini, *"O, ehline namazı ve zekâtı emrederdi"* (Meryem, 55); *"Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasaydı, sizden hiçbiri tezkiye olamazdı"* (Nûr, 21) ve *"O, onları temizler, onları tezkiye eder"* (Tevbe, 103) âyetlerinde de, kelimenin bu mânalara geldiğini söylemiştir. Bu da, biraz önce bahsedilen sebepten ötürü zayıftır. Bir de Allahu Teâlâ, zekât işini, "verme" fiiliyle zikretmiştir. Bu ise, ancak mal haklarından verilen şeye hamledilebilir.

***ON İKİNCİ MESELE:* Kalplerin ve Gözlerin Dönmesi**

Hak Teâlâ, bu kişilerin, Allah'ı zikretmek ve O'na taatte bulunmak suretiyle kulluk etmelerine rağmen, içlerinde bir korku ve endişenin bulunduğunu beyan ederek يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ *"Onlar kalplerin ve gözlerin döneceği günden korkarlar"* buyurmuştur. Bu korku, Allah'a hakkıyla ibâdet edemediklerini bilmelerinden kaynaklanmaktadır. Âlimler, kalplerin ve gözlerin tekallübünün (dönmesinin) ne demek olduğu hususunda da şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:

1) Kalpler, korku ve dehşetten ötürü çarpar; gözler belerip kalır. Çünkü Hak Teâlâ, *"O zaman gözler yılmış, yürekler gırtlaklara varıp dayanmış"* (Ahzâb, 10) buyurmuştur.

2) Onların durumları değişir ve böylece kalpleri, anlamaz bir halden, anlar hale; gözleri görmez halden, görür hale gelirler. Dolayısıyla onlar, şüpheden zanna, zandan yakîne, yakînden de, muayene ve müşahedeye (bizzat görmeye) geçmişlerdir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Onlar için Allah'tan, hiç beklemedikleri nice şeyler, zuhur edip gelecek"* (Zümer, 47) ve *"Andolsun ki sen (dünyada) bu hususta bir gaflette idin. İşte senden perdeni kaldırıp açtık"* (Kâf, 22) buyurmuştur.

3) Kalpler, o gün soyluluğu umduğu ve helâk olmaktan çekindiği için çevrilir; gözler de, emrolundukları tarafa dönerler. Yahut kitaplarının verildiği tarafa, yani sağdan mı, soldan mı, ne taraftan veriliyorsa o yana döner. Mu'tezile bu açıklamayı beğenmeyerek şöyle demiştir: "Mükâfat ehlinin o gün, kesinlikle korkusu olmaz. Cehennemliklere gelince, onlar da zaten af beklememektedirler." Biz, bu görüşün yanlışlığını daha önce defalarla izah ettik.

4) Kalpler, yerlerinden oynar ve boğazlara dayanır; gözler de masmavi kesilir. Nitekim **Dahhâk** şöyle der: "Kâfirler, gözleri keskin olarak haşredilirler, sonra gözleri kayar, derken kör olurlar. Kalpleri de korkudan, bir çıkış yolu bulamaz ve ancak gelip boğaza dayanır. Nitekim Allahu Teâlâ, *"O zaman yürekleri gamla dolu olarak, gırtlaklarının yanındadır"* (Mü'min, 18) buyurmuştur.

5) **Cübbâî** şöyle der: Kalplerin ve gözlerin dönmesinden murat, başlarına gelen azap sebebiyle, şekillerinin değişmesidir. Binâenaleyh onlar kâh ateşte pişen bir şeyin şeklini, kâh yanan bir şey şeklini alırlar. Bununla, onların, cehennemin koru haline dönüşmüş olmaları manası da kastedilmiş olabilir. Bu da, *"Biz onların gönüllerini ve gözlerini çevirmiş, kendilerini azgınlıkları içinde serseri ve şaşırmış olarak terk etmiş bulunuyoruz"* (En'am, 110) âyetinde ifade edilen manadır.

***ON ÜÇÜNCÜ MESELE:* Mükâfat Alanlar**

Cenâb-ı Hak, لِيَجْزِيَهُمُ اللهُ اَحْسَنَ مَا عَمِلُوا *"Çünkü Allah kendilerini, işledikleri amellerin en güzeliyle mükâfatlandıracak"* buyurmuştur. Yani bu, "yani onlar bu ibadetleri, Allah kendilerini mükâfatlandırsın ve yaptıkları şeylerin en güzeline göre mükâfatlandırsın diye yapmışlardır" demektir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Âyetteki "amellerin en güzeli" ile, bütün hasenât, yani farz ve nâfile ibâdet ve taatler kastedilmiştir. Mukâtil şöyle der: "Cenâb-ı Hak, âyetteki

"ahsen" (en güzel) tabirini, onları, kötü amellerine göre cezalandırmayıp, o kötü amellerini bağışlayacağına dikkat çekmek için zikretmiştir."

2) Hak Teâlâ, onların en güzel amellerini, bire ondan, bire yedi yüze kadar bir karşılıkla mükâfatlandırır.

3) **Kâdî** şöyle der: "Bundan murat, onların taatlerinin, isyanlarına (günahlarına) bir keffâret olmasıdır. Allah onları, en güzel amellerine göre mükâfatlandırmıştır." Bu görüş, **Kâdî**'nin amellerin boşa gitmesi ve tartılması konusundaki mezhebine (inancına) göre doğrudur.

Cenâb-ı Hak, وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ *"(Allah) onlara, fazl u kereminden, dahasını da verecektir"* buyurmuştur. Bu, "Allahu Teâlâ, onları amellerinin en güzeline göre mükâfatlandıracak, hak ettiklerini vermekle kalmayacak, aksine diğer âyetlerde de bahsettiği gibi, mükâfatlarını bir fazl-i ilâhî olarak kat kat katlayarak verecektir" demektir.

İmdi eğer: "Bu, taatlerin, mükâfata müstahak olmada bir tesiri olduğuna delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, âyette karşılık olarak verdiğini ayrı, fark verdiğini ayrı zikretmiştir. Siz (Ehl-i sünnet) ise böyle söylemiyorsunuz. Çünkü size göre kul, Rabbinden bir şey hak eden (alacaklı olan) durumunda değildir" denilirse, biz deriz ki: Biz de, kulun bu mükâfatı hak ettiğini kabul ediyoruz. Fakat kul bunu, Allah bunu ona va'dettiği için hak eder diyoruz. Binâenaleyh işte bu kadarcığı, hak edilendir, fazlası da fazl-ı ilâhîdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ *"Allah kimi dilerse, onu hesapsız biçimde nzıklandırır"* buyurarak, kudretinin ve cömertliğinin mükemmel olduğuna, meşîetinin (irâdesinin) her şeye nüfuz ettiğine ve ihsânının bol olduğuna dikkat çekmiştir. Buna göre Hak Teâlâ, onları taatleri hususunda, ciddî ve gayretli olarak niteleyip, bunun yanı sıra son derece korku ve endişe içinde olduklarını bildirince, kendisinin onlara, taatlerine karşı büyük mükâfatlar vereceğini, korkuları karşılığı sınırsız fazl u lütfunu ihsân edeceğini belirtmiştir.

İnkâr Karanlıkları

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ
شَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّاهُ حِسَابَهُ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٣٩﴾ أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي

بَحْرٍ لُّجِّيٍّ يَغْشٰىهُ مَوْجٌ مِّنْ فَوْقِهٖ مَوْجٌ مِّنْ فَوْقِهٖ سَحَابٌ ظُلُمٰتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ اِذَآ اَخْرَجَ يَدَهٗ لَمْ يَكَدْ يَرٰىهَا وَمَنْ لَّمْ يَجْعَلِ اللّٰهُ لَهٗ نُوْرًا فَمَا لَهٗ مِنْ نُّوْرٍ ﴿٤٠﴾

"O kâfirlerin amelleri, dümdüz ve engin çöllerdeki bir serâb gibidir. Susayan, onun bir su olduğunu sanır. Nihâyet o buna vardığı zaman, onu bir şey olarak bulamamıştır. Kendi (ameli) yanında, sadece Allah'ı bulur. O da, onun hesabını tastamam verir. Allah, hesabı çok süratli görendir. Yahut (kâfirlerin ameli) alabildiğine derin bir denizdeki karanlıklar gibidir. Onu bir dalga kaplayıp bürümekte, bunun üstüne bir dalga, onun üstünde de bir bulut... hülâsâ birbiri üstüne, kat kat karanlıklar. O, elini çıkarıp (baksa), neredeyse onu bile göremez. Allah kime nûr vermemiş ise, onun için bir nûr (ışık) yoktur" (Nûr, 39-40).

Önceki Kısımla Münâsebet

Bil ki, Allahu Teâlâ, mü'minin hâlini beyan edip, onun dünyada, bir nûr içinde olduğunu, bu sebeple de iyi amele sarıldığını açıklayıp, âhirette ise, onun, kalıcı bir nîmet ve büyük bir mükâfat elde edeceğini dile getirince, bunun peşinden, kâfirin, âhirette hayal kırıklığının en şiddetlisi, dünyada da karanlık çeşitlerinin en büyüğü içinde olacağını açıklamış ve her biri için de birer misâl zikretmiştir. Kâfirin, âhiretteki hüsrân ve hayal kırıklığına delâlet eden meseleye gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, وَالَّذِينَ كَفَرُوا اَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ *"O kâfirlerin amelleri, dümdüz ve engin çöllerdeki bir serâb gibidir"* âyetidir. **Ezherî** şöyle demiştir: "Serâb, kaba kuşluk zamanında çöllerde göze görünen, su olmadığı halde akan suya benzeyen şeydir. Ona uzaktan bakan kimse, onun akmakta olan bir su olduğunu zanneder. Nitekim Arapçada, "suyun akmasını ifade için: "سَرَبَ الْمَاءُ يَسْرُبُ سُرُوبًا فَهُوَ سَارِبٌ" denilir.

Keza "serâp" için kullanılan "اَلْآلُ" (el-âlu) kelimesine gelince, bu, günün hemen başında göze görünen ve bakanın, küçüğü büyük olarak gördüğü şeydir." **Halil**'in ifâdesinin zâhiri ise, el-âlu ile serâbın, aynı olduğunu ifâde eder. "اَلْقِيعَةُ" (el-kı'atu) kelimesine gelince, **Ferrâ** şöyle demiştir: "Bu kelime, tıpkı "جَارٌ" (komşu) kelimesinin çoğulunun "جِيرَةٌ" (komşular) şeklinde olması gibi, "اَلْقَاعُ" kelimesinin çoğuludur, "**el-kâ'u**" kelimesi ise, düz ve geniş toprak parçasına denilir" **Keşşâf sahibi** ise şöyle demiştir: "اَلْقِيعَةُ"

kelimesi, esasen "اَلْقَاعُ" anlamındadır (müfret mânadadır). **Zeccâc** şöyle der: "اَلظَّمْآنُ" kelimesinin hemzesi, bazen tahfif ile "اَلظَّمْاَنُ" şeklinde okunur. Çok şiddetli biçimde susamış olan kimseye bu ad verilir.

Teşbihteki Mükemmellik

Kâfirle bu kimse arasındaki vech-i sebebe gelince: "Eğer kâfirin yaptığı şey hayır fiillerinden ise, her ne kadar kendisi bundan dolayı bir mükâfat elde edeceğini zannetse de, o bundan ötürü herhangi bir mükâfata müstahak olamaz. Yaptığı eğer şer fiillerden ise, her ne kadar o, bundan mükâfat elde edeceğini ümit etse de, aksine bundan dolayı ikâba ve cezâya müstahak olur. Allah katında kendisi için bir mükâfat olduğuna inanıp, kıyâmetin meydanlarına uğradığında mükâfat değil de, şiddetli ve büyük bir ikab ile karşılaşarak, pişmanlığı şiddetlenip gam ve kederi de en son noktaya ulaşınca, işte o, o zaman nasıl olacak! İşte onun bu hali, suya çok ihtiyacı olan, serâbı görünce de, gönlü ona tutulan ve bu sayede kurtulacağını ümit ederek, arzusu kuvvetlenen, o susamış kimsenin haline benzer. O kimse, su sandığı serabın yanına gelince, umduğundan ümidini keser, bu da ona çok ağır gelir." Bu temsil, son derece güzeldir. **Mücâhid** de şöyle der: "Serâp, kâfirin ameli ve işidir. Onun serâba gelmesi ise ölerek dünyayı terk etmesidir."

"Serâb"a Varlık İzafesi

İmdi eğer, âyetteki *"buna vardığında"* ifâdesi, serâbın bir "şey" olduğuna delâlet eder. *"Onu bir şey olarak bulamamıştır"* ifadesi ise, buna aykırı ve çelişiktir" denilirse, buna üç bakımdan cevap verilir:

a) Bundan kastedilen, "onu, faydalı bir şey olarak bulamamıştır" anlamıdır. Nitekim Arapçada, her ne kadar çaba ve gayret sarf etmişse de, "Falanca kimse hiçbir şey yapmadı" denilir.

b) Bunun anlamı, "O, buna, yani serâbın bulunduğu yere geldiğinde, onu bir şey olarak bulamadı" şeklindedir. Böylece Cenâb-ı Hak, "yer, bulunduğu mahal" ifâdesini zikretmemiş, "serâp" kelimesiyle yetinmiştir.

c) Burada bir kinâye söz konusudur. Çünkü serâp, uzaktan, yoğunluğu sebebiyle, tıpkı bir bulut ve toz kütlesi gibi görülür. Kendisine yaklaşıldığında ise, incelir, dağılır ve hava haline dönüşür.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَوَجَدَ اللّٰهَ عِنْدَهُ فَوَفّٰيهُ حِسَابَهُ *"kendi ameli yanında sadece Allah'ı bulur. O da, onun hesabını tastamam verir"* ifadesine gelince, bu, "o

amelinin yanında, kâfirin kendisiyle uyarılıp tehdit edildiği Allah'ın ikâbını ve azâbını buldu. O zaman, ondaki, büyük bir fayda beklentisi ve zannı, büyük bir zarar ve sıkıntıya uğrayacağı katiyyetine dönüştü" veya, "o, amelinin yanında, Allah'ın zebânilerini bulur. Onlar da onu yakalar ve onunla birlikte cehenneme yönelirler. Derken ona kaynar su ve irin içirirler" demektir. Bu kimseler, haklarında Cenâb-ı Hakk'ın, عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ *"Yorucu işler yapandır"* (Gaşiye, 3); وَهُمْ يَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا *"kendileri muhakkak iyi yapıyorlar sanırlar"* (Kehf, 104) ve وَقَدِمْنَا اِلٰى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ *"Biz, onlar herhangi bir amel yaptılarsa, (hepsinin) önüne geçip darmadağın* ettik" (Furkân, 23) buyurduğu kimselerdir. Bunun, **Utbe İbn Rebîa İbn Ümeyye** hakkında nazil olduğu söylenmiştir. O, kendisini ibâdete vermiş, yünden elbiseler giymiş ve câhiliyye çağında, gerçek dini aramıştır. İslâm'da ise, küfre sapmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın وَاللّٰهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ *"Allah, hesâbı çok süratli görendir"* buyruğuna gelince, bu böyledir. Çünkü Allah (c.c), bütün malûmatı bilir. Bunun için de, hesaba çekmek ona zor gelmez. Bazı kelamcılar şöyle demişlerdir: "Bunun mânası şudur: "Bir kimseyi hesâba çekmek, bizim gibi, başkasını hesaba çekmekten onu alıkoyamaz. Müşebbihe'nin dediği gibi, Allah, bir âlet ile konuşuyor olsaydı, o zaman bu câiz ve doğru olmazdı."

İkinci meseleye gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, اَوْ كَظُلُمَاتٍ فِى بَحْرٍ لُجِّيٍّ *"Yahut (kâfirlerin ameli) alabildiğine derin bir denizdeki karanlıklar gibidir"* âyetidir. Buradaki اَوْ *"yahut"* kelimesi hakkında, birkaç izah şekli bulunur:

a) Bil ki Allahu Teâlâ, kâfirin amelinin, iyi ise serâba benzediğini; kötü ise, zulûmât ve karanlıklar gibi olduğunu beyan etmiştir.

b) Sözün takdirî anlamı şöyledir: "Onların amelleri, ya çöllerdeki bir serâp gibidir, ki bu, ahirette olacaktır; yahut da, denizdeki karanlıklar gibidir. Ki bu da, dünyadadır."

c) İlk âyet, onların işlerinin zikredilmesi, onların bunlardan hiçbir şey elde edemeyecekleri hakkında; ikinci ifâde de, onların inanç ve akîdeleri hakkındadır. Zira onların inançları, karanlıklara benzemektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ buyurmuştur. Yani, *"Allah mü'minleri, karanlıklardan,(yani küfürden) çıkarıp, nûra sokar"* (Bakara, 257).

Küfrün Karanlıkları

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah kime nur vermemişse, artık onun için bir ışık yoktur"* ifâdesi de buna delâlet eder. "بَحْرٌ لُجِّيٌّ" tabirine gelince bu, "içine düşen şeyin hemen dibi boyladığı, son derece derin ve büyük bir kütleye

sahip su parçası, okyanus" anlamındadır. "لُجِّيٌّ" (Lücciyyun) kelimesinin iki okunuşu vardır. Lâm'ın kesresiyle, "**Licciyyun**" şeklinde; dammesiyle de, "Lücciyyun" şeklinde. Bu meselenin anlatılmasına gelince: Çok dolu olan denizin dibi, suyunun derinliği ve doluluğundan dolayı, son derece karanlık olur. Onun üzerindeki dalgalar art arda geldiğindeyse, karanlık iyice şiddetlenir. Bu dalgaların üzerinde bir de bulut bulunursa, o zaman karanlık son haddine ulaşır. Böyle bir denizin dibinde bulunan bir kimse ise, karanlığın şiddetinin nihaî noktasındadır. El hakkında câri olan âdet, onun görülebilen ilk şey, görülemeyecek olan en son şey olduğu şeklinde olunca, Cenâb-ı Hak, *"neredeyse, o elini bile göremez"* buyurmuş, böylece Allahu Teâlâ, bu karanlık ve zulmetin, son haddine ulaşmış olduğunu beyân etmiş, sonra da, inancı itibariyle kâfiri buna benzetmiştir. Kâfir, Cenâb-ı Hakk'ın, *"nur üstüne nurdur"* (Nûr, 35) ve *"nurları önlerinde ve sağlarında koşacak"* (Tahrim, 8) âyetinde zikredilen mü'minin durumunun zıddı bir haldedir.

Bundan ötürü **Ubeyy İbn Ka'b** "Kâfir, beş zulüm içinde gidip gelecektir: Sözü, ameli, girişi ve çıkışı, en nihâyet cehenneme varışı" demiştir.

Buradaki teşbihin izahı hususunda başka açıklamalar da vardır:

1) Allahu Teâlâ üç çeşit karanlık zikretmiştir: Denizin karanlığı, dalgaların karanlığı ve bulutun karanlığı. Kâfir de aynen böyledir. Onun da üç zulûmatı bulunur: İtikat karanlığı, söz karanlığı ve amel karanlığı. Bu, **Hasan el-Basrî**'den rivâyet edilmiştir.

2) Onların, kalbi, gözü ve kulağı bu üç zulmete teşbih edilmiştir. Bu, **İbn Abbas**'tan rivâyet edilmiştir.

3) Kâfir bilmez, bilmediğini de bilmez. Bununla beraber, bildiğini zanneder. Bu üç mertebe, işte bu karanlıklara teşbih edilir.

4) Bu karanlıklar üst üstedir. Küfründe ısrarından dolayı, kâfirin üzerinde de, sapıklıklar üst üste binmiş, terâküm etmiştir. Öyle ki, en açık deliller onun yanında zikrolunsa bile bunları anlamaz.

5) Bunlar, karanlık göğüs içindeki karanlık kalptir.

Cenâb-ı Hakk'ın, ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ *"hülâsa birbiri üstüne, kat kat karanlıklar"* ifâdesine gelince, **İbn Kesir**'den, onun, bunun, "أَوْ كَظُلُمَاتٍ"den bedel olmak üzere, "سَحَابٍ" ve "ظُلُمَاتٍ" şeklinde okunduğu; yine onun, bunu, izâfetle, "سَحَابُ رَحْمَةٍ" ve سَحَابُ عَذَابٍ (Rahmet bulutu, azap bulutu) denildiği gibi, سَحَابُ ظُلُمَاتٍ "karanlıklar bulutu" şeklinde okuduğu da rivâyet

edilmiştir. Diğer kıraat imamlarının kıraati ise, her ikisi de, ref ve tenvin ile olmak üzere, "سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ" şeklindedir. Buna göre söz "سَحَابٌ"de bitmekte, "ظُلُمَاتٌ" ile yeni bir cümle başlamaktadır. Bu, "yukarıda zikredilenler, üst üste binmiş karanlıklardır" demektir.

Kâde Fiili Hakkında

Âyetteki, لَمْ يَكَدْ يَرٰيهَا *"neredeyse onu bile göremez"* ifadesiyle ilgili iki görüş var:

1) "كَادَ" fiilinin olumsuzu olumlu; olumlusu olumsuz mânâ ifâde eder. Binâenaleyh, وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ *"az kaldı yapmayacaklardı"* (Bakara, 71) ifâdesinin lafzı olumsuz, fakat manası ise olumludur. Çünkü onlar bunu yapmışlardır. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in, كَادَ الْفَقْرُ اَنْ يَكُونَ كُفْرًا *"Fakirlik neredeyse küfür olacaktı"*[150] hadisinin lafzı olumlu olduğu halde, mânâsı olumsuzdur. Çünkü fakir, kâfir değildir. Burada da böyledir; buradaki "لَمْ يَكَدْ يَرٰيهَا" ifadesinin mânâsı, "o onu gördü" şeklindedir.

2) "كَادَ", "mukârebet - yaklaşma, olayazma" ifade eder. Buna göre bu ifâdenin anlamı, "vuku bulması yaklaşmadı" şeklindedir. Mâlumdur ki, vukûu yaklaşmamış olan şey, vukû da bulmamıştır. Tercih edilen görüş budur; birinci izah ise, iki bakımdan zayıftır:

a) Böylesi karanlıklardan daha az karanlıkta bile bir şey görülmez. Nerde kaldı, bu karanlıklarda görülsün!

b) Bu temsilden amaç, kâfirlerin ne kadar çok câhil olduklarını ortaya koymaktır. Bu da ancak, bu karanlıklar sebebiyle görmenin kesin olarak bulunmamasıyla meydana gelir. Âyet-i kerime'deki وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللّٰهُ نُورًا فَمَا لَهٗ مِنْ نُورٍ *"Allah kime nur vermemiş ise, onun için bir nur (ışık) yoktur"* cümlesine gelince, âlimlerimiz şöyle demiştir: "Allah, mü'minin hidâyetini son derece aşikâr ve açık olmakla vasfedince, bunun peşinden, *"Allah kimi dilerse, onu nûruna kavuşturur"* (Nûr, 35) beyanını getirmiştir. Bunun gayesi, sadece delillerin son derece açık olmasının îmâna yetmediğini; ama, yolun karanlık olmasının da ondan alıkoyamayacağını; aksine her şeyin Allah'ın yaratmasına, hidâyetine ve meydana getirmesine bağlı olduğunu insana bildirmektir."

Kâdî şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın, "وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللّٰهُ لَهٗ نُورًا" ifâdesi ile, "Allah her kime bu dünyada lütufları ile bir nûr vermemişse"; "فَمَا لَهٗ مِنْ نُورٍ" ifadesiyle de, "cennetin yolunu bulamaz, şaşırır" manası kastolunmuştur.

150 **Câmiu's-Sağîr**, 2/89.

"وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللهُ لَهُ نُورًا" ifâdesinden muradın, "Her kime âhirette muhtemel bir kurtuluş ve mükâfata nail oluş nasip etmezsek" şeklinde olması muhtemeldir. "فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ" ifâdesinin ise, "buna bir ilâve ve takrir için gelmiş olması mâlûmdur.

Kuşların Toplumu ve İbadetleri

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالطَّيْرُ صَآفّٰتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ وَاللهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٤١﴾ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَى اللهِ الْمَصِيرُ ﴿٤٢﴾

"Görmedin mi, göklerde ve yerdekiler, havada saflar halinde uçan kuşlar, hakikatte hep Allah'ı tesbih ediyorlar. Her biri duâsını da tesbihini de, muhakkak bilmiştir. Allah, onlar ne yaparlarsa hakkıyla bilendir. Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Dönüş ancak Allah'adır." (Nûr, 41-42).

Bil ki, Allahu Teâlâ mü'minlerin kalplerinin nurlarını ve kâfirlerin kalplerinin karanlıklarını niteleyip tavsif edince, bunun peşinden de tevhidin delillerini getirmiştir.

Hayvanların Tesbihi

Birinci çeşit delil: Allahu Teâlâ'nın bu âyette zikrettiği husus "اَلَمْ تَرَ"den muradın, *"bilmedin mi?"* manası olduğunda şüphe yoktur. Çünkü tesbih, hem gözle görmeyi, hem de kalp ile bilmeyi içine alır. Bu sözün zâhiri, her ne kadar soru ise de, bununla bir takrir (izah ve beyan) kastedilmiştir. Böylece Allahu Teâlâ, göktekilerin ve yerdekilerin tesbih etmek suretiyle, kendisini ululamak gerektiğine dikkat çekmiştir.

Bil ki âyetteki tesbih ile, ya bütün bu varlıkların, Hak Teâlâ'nın noksanlardan münezzeh olduğuna ve celâl sıfatlarına sahip olduğuna delil oluşu, yahut onların bizzat dilleriyle konuşup tesbih ettikleri, yahut da bazıları hakkında tenzih, bazıları hakkında da lisânen konuşma manası kastedilmiştir. **Birinci görüş** doğruya daha yakındır. Çünkü, **ikinci**nin olması imkânsızdır. Çünkü yeryüzünde mükellef olmayan, bu şekilde tesbihâtta

bulunmayanlar bulunduğu gibi, kâfirler gibi, mükellef olduğu halde, böyle tesbih etmeyenler de vardır.

Üçüncü görüş hakkında da şöyle denilebilir: "Göktekiler, yani melekler dilleriyle tesbihte bulunurlar. Yerdekilerin ise, bir kısmı dilleriyle tesbihatta bulunurlar, bir kısmı da "delalet yoluyla" tesbihatta bulunurlar. Âyetteki tesbihi bu üçüncü manaya hamletmek ise, tek bir lafzın aynı anda, hem hakiki, hem mecazi manalarda kullanılmasını gerektirir ki bu caiz değildir. Binâenaleyh geriye, sadece birinci kısım kalmaktadır. Çünkü bütün bu varlıklar, cisimlerinin ve sıfatlarının Allah'ın münezzeh olduğuna, kudretine, ulûhiyyetine, (birliğine) ve adaletine delalet etmesi bakımından müşterektirler. Binâenaleyh onların bu durumu mecâzen tenzih (tesbih) diye adlandırılmıştır. İmdi eğer, "Bu manadaki tesbih, bütün mahlukat için söz konusudur. Binâenaleyh burada bunun, sadece akıllı varlıkların tesbihi olduğunu söylemenin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Hak Teâlâ'nın varlığına, akılların varlığı daha çok delâlet eder. Zira bunların yaratılışlarındaki enteresanlıklar ve akıl almaz şeyler daha çoktur. Bu enteresan şeyler, onların akıllarının olması, konuşabilmeleri ve anlayabilmeleridir."

Hak Teâlâ'nın وَالطَّيْرُ صَافَّاتٍ *"Havada saflar halinde uçan kuşlar"* ifadesi hususunda birisi, "Bu ifadenin, kendinden öncekiyle münasebetinin izahı nedir?" diyebilir. Buna şöyle cevap verilir: Hak Teâlâ göktekilerin ve yerdekilerin tesbihte bulunduğunu bildirince, gök ile yer arasında bulunan, havada yer alanlardan, yani kuşlardan, yani onların da tesbihatta bulunduğundan bahsetmiştir. Bu böyledir. Çünkü kanatlarını açıp kapayarak sayesinde hava boşluğunda durabilme kuvvetini, o ağır kütle (bünye) sahibi kuşlara vermek, her şeyi yöneten Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın kudretine delâlet eden en büyük delillerdendir. Böylece Cenâb-ı Hak, onların uçuşunu kendisi için bir tesbihâtta bulunma kabul etmiştir ki, bu da, biraz önce bahsettiğimiz gibi, âyetteki "tesbih"ten muradın, lisânen tesbih etme değil, bütün bu hallerin, Allah'ın münezzehliğine delâlet edişleri olduğunu te'kid eder.

Hak Teâlâ'nın, كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ *"Her biri duasını da, tesbihini de, muhakkak bilmiştir"* âyeti hususunda şu üç izah yapılmıştır:

a) Bu, "Allah bütün bunların salât ve tesbihini bilir (duyar)" demektir. Bunun, bu manada olduğuna, *"Allah ne yaparlarsa hakkıyla bilendir"* ifadesi de delalet eder. Bu, ekseri kelamcıların görüşüdür.

b) Bu kelimelerin sonundaki zamir, "**küllü**" (her biri) lafzına râcidir. Buna göre mana, "onlardan her biri, kendilerine farz (gerekli) olan salât ve tesbihi bilirler" şeklindedir.

c) Bu zamirler, "Allah" lafzına râcîdir, yani, "Tesbih eden ve salât eden (namaz kılan) her kimse, Allah'ın kendisini mükellef tuttuğu salâtı ve tesbihi bilir" demektir. Bu son iki manaya göre, "...وَاللّٰهُ عَلِيمٌ" ifadesi, müste'nef bir cümle olmuş olur. **Ebu Sâbit'ten** şu rivâyet edilmiştir: **"Muhammed b. Cafer el-Bakır** (r.a)'ın yanında oturuyordum. O bana, "Güneş doğarken ve batarken, şu serçelerin ne dediklerini biliyor musun?" dedi. Ben de, "Hayır" dedim. O, "Bunlar, Rablerini tesbih ve takdis ediyor ve o günkü azıklarını istiyorlar" dedi." Kelamcılar bu açıklamayı tuhaf görerek şöyle demişlerdir: "Eğer kuşlar Allah'ı tanımış olsalardı, onlar da tıpkı bizim konuşma ve işaretlerimizi anlayan akıllılar gibi olurlardı. Fakat hiç de böyle değiller. Çünkü kuşların bütün bu işleri bilmeyen bir çocuktan bile daha noksan olduklarını zarûrî (kesin) olarak bilmekteyiz. Binâenaleyh bu hususiyetin kuşlarda, haydi haydi bulunmaması gerekir. Kuşların Allah'ı bilmedikleri sâbit olunca, onların bizzat Allah'ı tesbih etmeleri imkânsız olur. Böylece, daha evvel de izahı geçtiği gibi, kuşların ancak lisan-ı halleriyle Allah'ı tesbih ettikleri sabit olmuş olur.

Hayvanlardaki Özel Kabiliyetler

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Biz, Allahu Teâlâ'nın, kuşlara ve diğer haşerâta, akıllıların ekserisinin yapamayacağı fevkalâde kâbiliyetler ilham etmiş olduğunu, verdiğini görmekteyiz. Durum böyle olunca, onlara, kendisini tanımalarını, kendisine dua ve tesbihatta bulunmalarını ilham etmiş olması niçin mümkün olmasın? Hak Teâlâ'nın, kuşlara ve haşerâta fevkalâde kâbiliyetler ilham ettiğini şöyle izah ederiz:

1) Allahu Teâlâ'nın, onlara avlarını ele geçirme hususunda verdiği kabiliyetler... Meselâ örümceğin, sineği avlama hususundaki o ince hilesini bir düşün. Nitekim şöyle denilir: Ayı, öküzün geçeceği yerde sırt üstü yatar, öküz onu boynuzlamak istediğinde de, elleriyle boynuzlarından yapışır ve onu yere yıkıncaya, öldürünceye kadar ısırmaya başlar. Yine ayının taş atabildiği, sopa alıp insanlara vurabildiği, öldüğünü sandığı insanı bıraktığı, zaman zaman onu koklayıp, nefes alıp almadığını kontrol ettiği, kolay bir sıçrayışla ağaca çıktığı, bir eline ceviz koyup öbür eliyle vurarak

kırdığı, sonra üfleyerek kabuklarını savurtup, içini yediği anlatılmıştır. Yine farenin, hırsızlığı hususunda enteresan şeyler anlatılmıştır.

2) Arının ve üstlendiği reislik (beylik, başkanlık) durumunun ve en üstün mühendislerin bile yapamadıkları şekilde, altıgen evler (petek) yapışı...

3) Turna kuşunun, kendisine en uygun havayı bulabilmek için, dünyanın bir ucundan, bir ucuna uçması... Yine denildiğine göre, her bir atın, karşılaştığı her atın sesini unutmayıp, tanıması da, bunların özelliğindendir. Yine köpeklerin, birbiri tarafından tanınan şekilde havladıkları rivâyet edilmiştir. Pars, su içtiğinde yahut "**hânikü'l-fehd**" adlı bitkinin suyunu içtiğinde, insanların süpürüntü ve çöplerini yediği rivâyet edilmiştir. Timsahların da, saksağan kuşu gibi kuşları beklemek için ağızlarını açtıkları ve o kuşların, timsahın diş aralarını temizlediği; o kuşların başında, dikenimsi şeylerin bulunduğu, timsah onu yutmaya yeltendiğinde, bu dikenimsi şeyin ona bu imkânı vermediği ve kuşun böylece, kolaylıkla (tehlikesizce) gittiği söylenmektedir. Yine kablumbağanın, yılanı yedikten sonra, dağda biten kekik otundan yediği ve böylece onun tesirinden kurtulduğu rivâyet edilmiştir. Av işleriyle uğraşan güvenilir bir zat, toy kuşunun, beyaz benekli bir yılanla (engerekle) dövüştüğünü; kuş onun karşısında yenilince de, onu bırakıp, bir baklayı yemeye başladığını; sonra yine yılanla dövüşmeye döndüğünü ve bunu bu şekilde sürdürdüğünü seyrettiğini anlatmıştır. Bu adam, derin bir gölgeliğin içinde oturuyor ve bu av işleriyle uğraşıyordu. O kuşun yediği bakla da, onun oturduğu, pusu kurduğu yere yakındı. Toy kuşu yılanla yine uğraşmaya başlayınca, adam baklayı kökünden koparıp saklamış. Kuş, baklanın bulunduğu yere gelip, onu bulamayınca, onun bulunduğu yerin etrafında durmadan döne döne ölmüş. O adam da, kuşun baklayı yemek suretiyle, yılanın sokmalarına karşı kendisini tedavi ettiğini anlamış. Bu bakla, çöl baklası (veya maydanozudur.

Gelincik (hayvanı), yılanla mücadele ederken, sedef bitkisini yiyerek, hayatını sürdürür (korur). Çünkü zehirli sürüngenler, bu bitkinin kokusundan çok rahatsız olurlar. Yine köpeklerin karınları kurtlandığında, buğday başağını yedikleri; leyleklerin de, bir birlerini yaralamaları halinde, bu yaralarını, dağda biten kekik otuyla tedavi ettikleri rivâyet edilmiştir.

4) Kirpi, rüzgar esmeden önce, kuzey ve güneyi tespit eder, böylece de yuvasının, girişini (rüzgara göre) değiştirir. İstanbul'da, fırtınaları önceden haber verme suretiyle ve insanların da onun bu uyarısından istifade

etmeleri suretiyle, mal-servet sahibi olan birisi varmış. Bunun sebebi (biliş sebebi), evinde bu işi yapan (yuvasının girişini rüzgara göre değiştiren) bir kirpinin bulunuşuydu. İşte o adam, onun bu hareketlerinden çıkararak bunları bilebiliyordu. Kırlangıç da, çamurdan yuva yapıp, ağaç oyma hususunda gerçekten bir ustadır. Eğer çamura ihtiyacı olursa, toprağı ıslatır ve sonra kanatlarında taşıyabileceği kadar bir çamur yapabilmek için, o çamuru toprakta yuvarlar. Yavru yaptığında, yavrularının bakımını titizlikle yapar, onların pisliklerini gagasıyla alıp, yuvadan atar. Sonra da onlara bu pisliklerini, yuvanın bir tarafına yapmalarını öğretir. Avcı, kekliğin yavrularının olduğu tarafa yaklaştığında, keklik ona gözükür, peşine düşüp, yavrularının bulunduğu taraftan uzaklaşması için, ona yaklaşır ve neredeyse yakalanacakmış gibi his verir.

Ağaçkakan, yeryüzüne nâdiren konar. Genellikle ağaç üzerinde, içinde (ağaç) kurdu olduğunu bildiği yeri gagalar durur. Yine kuğular, uçarken gökte çok yükselirler. Eğer bir bulut, yahut sis onların birbirlerini görememelerine sebep olursa, o zaman, kanatlarından, birbirlerini duyup takip edebilecekleri bir ses çıkarırlar. Bir dağ başında uyuduklarında, başkanları hariç, hepsi başlarını kanatları altına sokarlar. Başkanları ise, başı açıkta uyur. Böylece bir bekçi sesi (en hafif bir ses) duysa, hemen uyanır.

Karıncanın, son derece düzgün bir çizgi üzerinde, birbirlerini kontrol ederek, yuvalarına gidişteki durumları da enteresandır. Bil ki, bu konudaki detay, **"Tabâiu'l-Hayavan"** (Hayvanların Tabiatları) adlı eserde anlatılmıştır. Bunları sayıp dökmemizdeki maksat, en akıllı insanların bile bu türlü şeyleri yapmaktan aciz olduklarını göstermektir. Binâenaleyh bütün bunlar söz konusu olunca, her ne kadar hayvanlar, insanların bildiği bazı şeyleri bilmeseler bile, "Allah tarafından, Allah'ı tanımaları ve O'nu medh ü senâ etmeleri, onlara ilham edilmiştir" denilmesi niçin câiz olmasın? "Allah Celle Celâlühû, i'tizal (Mu'tezile) terazisiyle tartmaktan münezzehtir" diyen **Şihabuddin es-Sem'anî** ne de güzel söylemiş!

Hak Teâlâ'nın وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ *"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Dönüş ancak Allah'adır"* ifadesi, son derece veciz, kısa ve özlü olmasına rağmen, mebde ve me'âd (dünya ve ahiret) ilminin tamamına delalet eder. Çünkü ilk ifade, her şeyin O'ndan olduğuna dikkat çekmektedir. Zira O'nun dışında kalan her şey mümkin ve muhdes varlıktır. Mümkin ve muhdes varlıklar ise, ancak vâcibü'l-vücud olan, kadîm bir varlığa varıp dayandığında, var olabilirler. Binâenaleyh *"Göklerin ve yerin*

mülkü Allah'ındır" ifadesine, bütün kütleler, her türlü sıfatlar, kulların fiilleri, sözleri ve düşünceleri girer.

Âyetteki, *"Dönüş ancak Allah'adır"* ifadesi ise, tamamen me'ad (ahiret) bilgisinden ibarettir ve "Herkes, mutlaka Hak Teâlâ'nın huzuruna varacaktır" demektir. Bunun bir başka izahı da şudur: Varlık en kıymetliden başlayıp, derece derece kıymeti düşerek en düşüğüne varıp dayanır. En düşüğünden de derece derece en kıymetlisine yükselir. Binâenaleyh bunlar cisimdir. Daha sonra bitki, hayvan, insan ve melek diye nitelenir. Sonra da, vacibü'l-vücud olan bir varlığa varıp dayanır, yani O'na muhtaçtırlar. Binâenaleyh birincisi, âyetteki *"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır"* ifadesi ile, ikincisi *"Dönüş ancak Allah'adır"* ifadesi ile anlatılmıştır.

Yağmurun Oluşması

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يُزْجِى سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهٗ ثُمَّ يَجْعَلُهٗ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلٰلِهٖ ۚ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَآءِ مِنْ جِبَالٍ فِيْهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيْبُ بِهٖ مَنْ يَّشَآءُ وَيَصْرِفُهٗ عَنْ مَّنْ يَّشَآءُ ۗ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهٖ يَذْهَبُ بِالْاَبْصَارِ ﴿٤٣﴾ يُقَلِّبُ اللّٰهُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ ۗ اِنَّ فِىْ ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّاُولِى الْاَبْصَارِ ﴿٤٤﴾

"Görmedin mi ki, Allah bulutları sürüyor, sonra aralarında, bir imtizaç meydana getiriyor ve sonra onu bir yığın haline koyuyor. İşte görüyorsun ki yağmur, bunların arasından çıkıyor. İçinde dolu bulunan gökten bazı dağlar indiriyor da, bununla dilediğine musibet veriyor, dilediğinden de bunu bertaraf ediyor. Onun (şimşeğin) parıltısı neredeyse gözleri kapıp kamaştırır. Allah, gece ile gündüzü evirip çeviriyor. Bunlarda, gözleri olanlar için elbette birer ibret vardır" (Nûr, 43-44).

Bil ki bu anlatılanlar, **ikinci çeşit delildir.** Bu hususta, iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"görmedin mi?"* ifadesinin manası, "akıl gözüyle görmedin mi?" demek olup, bundan maksat dikkat çekmektir. "اِزْجَاءٌ" (İzcâ'un) ise, azar azar sürmek demektir. Herkesin azar azar sürdüğü sermayeye

isim olarak verilen "اَلْبِضَاعَةُ الْمُزْجَاةُ" ifadesi de bu köktendir. Develeri yavaş yavaş sürme anlamına gelen "**İzcâu's-seyr**" ifadesinin anlamı da, onlara acımak, böylece de onların yavaş yavaş yürümelerine müsaade etmek demektir Daha sonra Cenâb-ı Hak, ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ *"sonra aralarında bir imtizaç meydana getiriyor"* buyurmuştur. **Ferrâ** şöyle der: "بَيْنَ" kelimesi, ancak iki veya daha fazla isme muzâf olarak kullanılır. Âyetteki "**sehâben**" (bulut) kelimesi, lafız bakımından müfret, manası bakımından çoğul olduğu için, Cenâb-ı Hak, "**beynehu**" şeklinde ifade buyurmuştur. Bu kelimenin tekili ise, "سَحَابَةٌ" lafzıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ *"yüklü bulutları peyda edendir"* (Ra'd, 12) buyurmuştur. "**Te'lîf**", "bir şeyi bir şeye katmak" demektir. Buna göre mana, "Allahu Teâlâ, bölük bölük bulutu bir araya getirir, böylece onları tek bulut haline getirir, sonra da onları üst üste istifler" şeklindedir. "**Rekma**" senin birtakım şeyleri üst üste koyman ve böylece onu, yığın haline getirmendir. **İbn Abbas**'a göre "**vedk**" kelimesi, yağmur; **Mücâhid**'e göre damla; **Ebu Müslim el-İsfehânî**'ye göreyse, su demektir. "مِنْ خِلَالِهِ" kelimesi "onun çatlaklarından deliklerinden" demek olup tıpkı, "**cibal**" kelimesinin "جَبَلٌ" kelimesinin çoğulu olması gibi, bu da "خَلَلٌ" kelimesinin çoğuludur. Bu kelime "مِنْ خَلَلِهِ" (min halelihî) şeklinde de okunmuştur.

İKİNCİ MESELE

Bil ki, âyet-i kerimedeki Cenâb-ı Hakk'ın, *"bulutları sürüyor"* cümlesinin manasının, "Allahu Teâlâ onu, azar azar meydana getirir" şeklinde olması muhtemel olduğu gibi, "Onu, bir defada değil de, diğer maddelerden değiştirerek meydana getirir" manasında olması da muhtemeldir. Birinci izaha göre, bizzat bulutun kendisi sonradan meydana gelmiş olur da, sonra Cenâb-ı Hak onun parçalarını meydana getirir. İkinci izaha göre ise, sayesinde o maddelerin bulut haline geldiği o sıfatların, Allah tarafından yaratılmış olmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın, *"sonra aralarında bir imtizaç meydana getirir"* ifadesinde, o bulutların daha önce, parça parça bulunduklarına bir delâlet bulunmaktadır. Çünkü "te'lîf" ancak mevcut olan iki şey arasında söz konusu olabilir. Daha sonra Cenâb-ı Hak onu, "**rükâm**" haline getirmiştir ki, bu da onları üst üste koymak, yığmak, istiflemek demektir. Böyle olması kaçınılmazdır, çünkü bulut, ancak bu nitelikte olduğu zaman çok su ihtivâ edip taşır. Bütün bunlar ise, Allahu Teâlâ'nın yarattığı ilginç şeylerdendir, O'nun mülkünün ve gücünün, kuvvetinin delillerindendir.

Tabiatçılar şöyle demektedirler: "Bulut, yağmur, kar, dolu, çiğ ve kırağı, çevrede buharın yoğun hale gelmesinden; bazen de, havanın yoğunlaşmasından meydana gelir. Birincisi şöyle olur: Yükselen buhar, şâyet az olur; havada da, o buharı çözebilecek hararet bulunursa, bu durumda o buhar çözülür ve hava haline gelir. Ama buhar kesîf olur, havada da o buharı çözecek hararet bulunmazsa, bu durumda sen bak! O yükselen buharlar ya soğuk bir hava tabakasına kadar çıkmışlardır, ya da çıkmamış, ulaşmamışlardır. Çıktıklarını kabul edelim; bu durumda oradaki soğuk ya kuvvetli olur, ya da olmaz. Eğer oradaki soğukluk kuvvetli olmazsa, mevcut soğukluk ile o buharlar yağmurlaşır, bir araya gelir ve damla damla yağar. Binâenaleyh, bir araya gelen buharlar, bulutu; damlayan şeyler de yağmuru oluşturur. "**Deyme**" (yani, şimşek ve gök gürültüsü olmaksızın, en az bir gün veya bir gece, en fazla da yirmi dört saat yağan yağmur) ile "**vâbil**" (şiddetli yağmur), bu gibi bulutlardan meydana gelir. Eğer soğukluk çok kuvvetli olursa, bu soğukluk, o buharın parçalarına, ya o buhar bir araya gelmezden, böylece de büyük taneler haline dönüşmezden önce ulaşır, veyahut da bu hali aldıktan sonra ona ulaşır. Eğer birinci tarzda olursa, kar, ikinci tarzda olursa, dolu yağar. Ama, bu buharlar, o soğuk tabakaya ulaşmazsa, bu durumda sen bak! Buharlar ya çoktur, ya azdır. Eğer çok ise, bu durumda yağmur yağdıran bir bulut oluşur veya oluşmaz. Birincisinin sebepleri şunlardır:

1) Rüzgârın esmesinin, o buharların yükselmesine mani olması.

2) Rüzgârın önünde dağların bulunması sebebiyle, rüzgârların o buharları bir araya toplanmaya zorlaması.

3) Orada, birbirine karşı esen ve birbirine çarpan rüzgarların bulunması. Böylece de bu durumun, buharların yükselmesine mani olması.

4) Öndeki parçalara, ağırlığından ve yavaş hareket etmesinden dolayı bir duraklamanın ârız olması, sonra da, diğer çok kuvvetli parçaların bu cüzlerle birleşerek bir araya gelmesi.

5) Yere yakın olan havanın alabildiğine soğuk olması. Biz bazen, buharın, dağların tamamıyla tepesine yükselemediğini, onun sanki çukur bir araziye düşmüş ve oraya konulmuş gibi olduğunu müşahede ederiz. Ona bakan kimse, o bulutun üzerindeymiş gibi olur. Binâenaleyh, bulutun altındakilere yağmur yağarken, onun üstünde olanlara da güneş vurur. Yükseklikleri az olan bu buharlar son derece az ve şeffâf olduklarında, kendilerine

gecenin soğuğu vurduğunda, onları yoğunlaştırır ve onları hissedilen bir su haline dönüştürür; böylece de onlar, nesne olabilecek bir şey üzerinde bir araya toplandıklarında hissedilebilecek bir biçimde iniverirler. Eğer bu durumda, bu buharlar, indikleri o nesne üzerinde donmazlarsa, çiğ; donarlarsa, kırağı halini alırlar. Kırağının çiğe nispeti, tıpkı karın yağmura nispeti gibidir. Havanın toplanmasından dolayı bulutun oluşmasına gelince, bu, havanın soğuması ve bir araya gelmesi esnasında olur ki, bu durumda da, yukarda bahsedilen durumlar meydana gelir."

Tabiatçıların bu izahlarına şu şekilde cevap verebiliriz: Biz, maddelerin muhdes olduğunu delillendirip ve bu sayede de Cenâb-ı Hakk'ın, maddeleri yoktan var edebilen hür ve irade sahibi bir kâdir olduğu neticesine ulaştığımızda, Allahu Teâlâ'nın, sizin bahsettiğiniz şekilde değil de, o bulutların cüz'lerini bir defada yaratması ihtimali olduğu için, sizin ileri sürdüğünüz şeye kesin olarak hükmetmemiz imkânsızlaşır. Hem farzedelim ki, durum sizin bahsettiğiniz gibi olsun. Ancak ne var ki, maddeler, yapıları açısından bil-ittifak mümkin varlıklardır. Binâenaleyh, onların mutlaka bir müessirinin olması gerekir. Hem sonra, maddeler birbirine benzerler. Binâenaleyh, onlardan her birine, yükselmek - inmek, latîf olmak - kesîf olmak ve soğuk olmak - sıcak olmak gibi belli bazı sıfatları tahsis eden bir Muhassis'in (tahsis edenin) mutlaka bulunması gerekir. Binâenaleyh, o tabiatların yaratıcısı Allahu Teâlâ olup, o karakterler de bu gibi sıfatlarda müessir olup, sebebi yaratan da müsebbebin yaratıcısı olunca, bulutları yavaş yavaş süren zât, Allahu Teâlâ olmuş olur. Çünkü o buharları, yerin içlerinden (yeryüzünden) hava boşluğuna hareket ettiren, o nitelikleri yaratan Allahu Teâlâ'dır. Sonra o buharlar peş peşe yükselip birbirleriyle birleştiklerinde işte onları istif edip bir araya getiren, yine Cenâb-ı Hak olmuş olur. Böylece bütün takdirlere ve ihtimallere göre, bütün bu şeylerle Cenâb-ı Hakk'ın hikmet ve kudretine dair yapılacak olan istidlâlin çok açık ve net olduğu sabit olmuş olur.

Gökteki Dolu

Cenâb-ı Hakk'ın وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ *"içinde dolu bulunan, gökten bazı dağlar indiriyor"* ifadesine gelince, bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetle ilgili olarak şu iki görüş bulunmaktadır:

1) "Semâ'da, Allahu Teâlâ'nın doludan yarattığı dağlar bulunur. Sonra da o dağlardan, dilediği miktarı indirir" demektir. Müfessirlerin ekserisi, bu görüştedir. **Mücâhid** ve **Kelbî,** "semâda, dolu dağları bulunur" demişlerdir.

2) Buradaki "semâ" insanların üstlerinde bulunan bulut anlamındadır. Ona, yüksekliğinden dolayı bu ad verilmiştir. Allahu Teâlâ, "dolu semâsı" denilen o buluttan yağmuru yağdırır. Cenâb-ı Hak, âyetteki "**min cibâlin**" sözüyle büyük, kocaman bulutları kastetmiştir. Çünkü o bulutlar büyük oldukları zaman, âdeta dağlara benzerler. Nitekim Arapçada, "Falanca, dağ gibi mallara sahiptir" denilir. Bulutun bu şekilde vasfedilmesi mecazîdir. Âlimler, âyetteki "**bered**" kelimesinin, Allah'ın bulutta meydana getirdiği donmuş su olduğu; Cenâb-ı Hakk'ın daha sonra onu yere indirdiği (yağdırdığı) kanaatindedirler.

Bazıları da şöyle demiştir: Allah, o bulutu doludan yarattığı için, ona dağ adını vermiştir. Çünkü taşlaşmış her kocaman cisim, dağlardan addedilir. *"Sizi ve evvelki ümmetleri yaratandan korkun"* (Şuarâ, 184) âyeti de böyledir. Yine, فُلَانٌ مَجْبُولٌ عَلَى كَذَا "Falanca, bu hal üzere yaratılmıştır" denilmesi de böyledir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Birinci görüş daha uygundur, çünkü "semâ", bu belli cismin adıdır. Binâenaleyh onu, iştikâk yoluyla buluta ad olarak vermek mecâzdır. Cenâb-ı Allah'ın suyu bulutta yaratıp, sonra da onu dolu olarak yağdırması doğru ve sahih olabileceği gibi, semâda, doludan meydana gelmiş dağın bulunması da mümkündür. Binâenaleyh, her iki durumun da, Cenâb-ı Hakk'ın kudreti dahilinde olması mümkün olunca, âyetin zahirini terk etmenin manası yoktur.

İKİNCİ MESELE

Ebu Ali el-Farisî şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, "مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ" ifadesindeki birinci "min", ibtidâ-i gâye içindir. Çünkü, inmenin başlangıcı semâdır. İkinci "min" teb'îziyyedir; çünkü Allahu Teâlâ'nın indirdiği o şey; semâdaki dağın bir kısmıdır. Üçüncü "min" beyâniyyedir. Çünkü o dağın cinsi, "dolu"dur, (o dolu dağıdır). "**İnzâl**" kelimesinin mef'ûlü ise, mahzûftur. Buna göre ifadenin takdiri, "وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ" şeklindedir. Ancak ne var ki, kendisine delâlet olduğu için, bu hazfedilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشَاءُ *"Bununla dilediğine musibet veriyor, dilediğinden de bunu bertaraf ediyor"* ifadesine gelince, bu ifadenin doluya râci olduğu açıktır. Dolunun, üzerine düşmüş olduğu bitki ve canlılara zarar verdiği mâlûmdur. Böylece Cenâb-ı Hak, o doluyu,

maslahatına uygun biçimde dilediği kimselere isabet ettirdiğini, bazılarına ise isâbet ettirmediğini beyân buyurmuştur ki, "يَضْرِفُهُ" kelimesinin manası, "O dolunun zararını, üzerine düşürmemek suretiyle, dilediği kimselerden uzaklaştırır" şeklindedir. Bazı kimseler de, âyetteki "dolu"yu, taş anlamına hamletmişler ve onun inişini, "kökünü kazıma azâbı" yerine geçen bir azap kabul etmişlerdir ki, bu izah tuhaf bir izahtır.

Cenâb-ı Hakk'ın, يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ *"Onun (şimşeğin) parıltısı neredeyse gözleri çalıp kamaştırır"* âyetine gelince, bu ifade idğâmlı olarak "**Yekâssenâ berkıhî...**" şeklinde okunmuştur. Yine, "**berka**" kelimesinin çoğulu olarak, "بُرُقِهِ" şeklinde de okunmuştur. "**Berka**" ise, çakan şimşeğin muayyen bir kısmıdır. Yine, "**İtbâ**"dan dolayı, "بُرُقِهِ" (burukıhî) şeklinde okunmuştur. Bu tıpkı, "ظُلُمَاتٌ" lafzı gibi, "فَعْلَةٌ" sîgasının çoğulunda, "فُعُلَاتٌ" denilmesi gibidir. Yine, med ile, "سَنَاءُ بَرْقِهِ" şeklinde de okunmuştur. Bunun medsiz olanı, ışık anlamına; medli olanı ise, yükselme ve irtifâ anlamına gelir. Bu, senin, yükselen bir şey hakkında سَنِيٌّ(seniyyun) demen gibidir. "يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ" ifadesindeki bâ harf-i cerri, zâiddir. Bu tıpkı,لَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ *"Ellerinizle, kendinizi tehlikeye atmayın"* (Bakara, 195) âyetindeki bâ'nın zâit olması gibidir. Bu görüş, **Ebu Ca'fer el-Medenî**'nindir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onun (şimşeğin) parıltısı neredeyse gözleri sarıp kamaştırır"* ifadesiyle şu şekilde istidlâl edilmiştir: Vasfı böyle olan şimşeğin, mutlaka katıksız büyük bir ateş olması gerekir. Ateş ise, suyun ve dolunun zıttıdır. Binâenaleyh, doludan o ateşin zuhur etmesi, zıttın zıttan zuhûr etmesini gerektirir ki, bu da ancak kâdir ve hakîm olan zâtın kudretiyle mümkün olabilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Nahivciler, "Sen, ذَهَبْتُ بِزَيْدٍ إِلَى الدَّارِ"Zeyd'i evine götürdüm" dediğinde, senin o Zeyd'le beraber onun evine gidip gitmediğin hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bunu kabûl etmeyenler, işte bu âyetle istidlâl etmişlerdir.

يُقَلِّبُ اللهُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ *"Allah, gece ile gündüzü evirip çeviriyor"* âyetine gelince, bununla ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Gece ve gündüzün birbirlerini takip etmesi ve birinin gitmesinden sonra diğerinin gelmesi demektir. Bu, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, gece ile gündüzü birbiri ardınca getirendir"* (Furkân, 62) âyeti gibidir.

b) Onlardan birinin diğerine girmesi ve onun zamanından alması (uzaması)dır.

c) Soğukluk, sıcaklık vb. şeyler hususundaki durumlarının değişmesi. Bu gibi yerlerde, Cenâb-ı Hakk'ın bu manaların tümünü murat etmiş olması da imkânsız değildir. Çünkü, bu gibi şeyler, hem nimet olmaya hem de ibret almaya daha uygun ve layıktır.

Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ *"Bunlarda, gözleri olanlar için elbette birer ibret vardır"* ifadesine gelince bu, "Bahsi geçen şeylerde, basiretine (kalp gözüne) müracaat eden kimseler için deliller vardır" demektir. İşte bu açıdan, kişiye vacip olanın, bu tür şeyler hakkında tefekkür ve tedebbür etmesidir. Yine bu âyet, taklidin yanlış olduğuna da delâlet eder.

Hayvanlar Âleminden İbretler

وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِّن مَّاءٍ ۖ فَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ بَطْنِهِ ۖ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ رِجْلَيْنِ ۖ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ أَرْبَعٍ ۚ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٥﴾ لَّقَدْ أَنزَلْنَا آيَاتٍ مُّبَيِّنَاتٍ ۚ وَاللَّهُ يَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٤٦﴾

"Allah her hayvanı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde yürüyor, kimi iki ayağı üstünde yürüyor, kimi de dört (ayağı) üstünde yürüyor. Allah ne dilerse yaratır. Çünkü Allah her şeye hakkıyla kâdirdir. Andolsun ki biz açık açık âyetler indirdik. Allah, kimi dilerse onu doğru yola iletir" (Nûr, 45-46).

Bil ki bu, Allah'ın vahdaniyyetine delâlet eden **üçüncü çeşit delildir.** Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, bu hususta ilk önce, semânın ve arzın halleriyle; ikinci olarak ulvî eser ve neticelerle istidlâl edince, üçüncü olarak da, canlıların halleriyle istidlâl etmiştir. Bil ki, bu âyetle ilgili şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: "Canlıların pek çoğu sudan yaratılmadıkları halde, meselâ melekler sayı bakımından canlıların en kalabalığı da oldukları halde, -ki bunlar, nurdan yaratılmışlardır; cinler ise, ateşten- **Hz. Adem,** *"Onu topraktan yarattı"* (Âl-i İmrân, 59) âyetinin de gösterdiği gibi topraktan;

Hz. İsa da, *"Biz ona ruhumuzdan üfledik"* (Tahrim, 12) âyetinden dolayı, rûh'tan yaratılmış oldukları halde, daha niçin Cenâb-ı Hak, وَاللّٰهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ *"Allah her hayvanı sudan yarattı"* buyurmuştur? Ayrıca biz, pek çok canlının, nutfe olmaksızın doğduklarını görmekteyiz."

Cevap: Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

a) **Kaffâl**'ın ileri sürdüğü bu en güzel görüşe göre, Cenâb-ı Hakk'ın "مِنْ مَاءٍ" ifadesi "خَلَقَ" fiilinin sılası değil, "كُلَّ دَابَّةٍ" ifadesinin sılasıdır. Buna göre mana, "sudan meydana gelen her canlı, Allah'ın yarattığıdır" şeklinde olur.

b) Bütün canlıların temeli, rivâyet edilen şu hususdan dolayı, sudur: Allahu Teâlâ'nın ilk yarattığı şey, bir cevherdir. Böylece ona, heybet gözüyle nazar etti de, o cevher suya dönüştü. Sonra da Cenâb-ı Hak o sudan, ateşi, havayı ve nûru yarattı. Binâenaleyh bu âyetin maksadı, hilkatin aslını beyân etmek olup, hilkatin ilk aslı da su olunca, işte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, suyu zikretmiştir.

c) Âyetteki "**dâbbe**" kelimesiyle, yeryüzünde debelenen ve meskenleri burası olan canlılar kastedilmiştir. Binâenaleyh, melekler ve cinler, bu ifâdenin dışında kalır. Bu canlıların büyük bir kısmı, ya nutfeden meydana gelmelerinden, yahut da sadece suda yaşamalarından dolayı sudan halk edilmiş olunca, genel, tamamı yerine geçirilerek, pek yerinde olarak âyette "كُلَّ دَابَّةٍ" *"her hayvanı"* ifadesi kullanılmıştır.

(Mâ-in) Diye Nekire Gelmesinin İzahı

İkinci soru: Cenâb-ı Hak, niçin bu âyette "مِنْ مَاءٍ" kelimesinin nekire; وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ *"her dişi şeyi de sudan yarattık"* (Enbiyâ, 30) âyetinde ise, marife getirmiştir?

Cevap: Cenâb-ı Hak bu âyette, bu kelimeyi nekire, belirsiz olarak getirmiştir; çünkü mana, "Allahu Teâlâ, her canlıyı, o canlıya mahsus bir tür sudan var etmiştir" şeklindedir. Enbiyâ 30 âyetinde de marife olarak getirmiştir; çünkü burada maksat, onların işte bu cins sudan yaratılmış olduklarını beyan etmektir. Söz konusu olan bu âyette, Enbiyâ 30 âyetinde zikredilen o cinsin, pek çok nevilere ayrıldığının beyanı bulunmaktadır.

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hakk'ın "فَمِنْهُمْ" ifadesindeki zamir, "**zevi'l-ukûl**" (akıllı varlıklar) için olan zamirdir. "**Men**" lafzı da böyledir. O halde, daha niçin, bu iki ifadeyi akıllı olmayanlar için de kullanmıştır?

Cevâp: Allahu Teâlâ, akıllı olmayanları, akıllı olanlarla birlikte zikretmiştir ki, akıllı olanlar, melekler, insanlar ve cinlerdir. Binâenaleyh, akıllı olanlara layık olan lafız, umûma teşmil edilmiştir (tağlîb). Çünkü, kıymetliyi asıl, kıymetsizi ise tâbi kılmak, aksini yapmadan daha evlâdır. Nitekim Arapçada, hem adam hem de deve için, مِنَ الْمُقْبِلَانِ "Bu gelenler kim?" ifadesi kullanılmaktadır.

Sürünme Hakkında "Yürüme" Tabiri

Dördüncü soru: Cenâb-ı Hak niçin, karnı üzerine sürünme işini de yürümek diye adlandırmıştır? Bu sorunun doğruluğunu, şu da ortaya kor: Çocuk bazen, "sürünüyor" diye nitelenir; ama, her ne kadar yılanın süründüğü gibi sürünse bile, "yürüyor" denilmez.

Cevap: Bu, bu teşbih ve üslûbunda böyle söylenmiştir. Nitekim Araplar, devam edip giden bir iş hakkında, "iş yürüyor, yolunda" derler. Yine, "Falancanın işi yürümüyor" denilir. Yahut da, bu sürünenin, yürüyenlerle bir benzerliği olmasından dolayı, böyle söylenmiştir.

Beşinci soru: Bu âyetteki taksimat niçin tam yapılmamıştır? Çünkü biz, meselâ örümcek, akrep, kelebek gibi hayvanların dörtten daha fazla ayak üzerinde yürüdüklerini görmekteyiz. Hatta, kendisine Arapçada, "دَخَّالُ الْأُذُنِ" (Dehhâlu'l-üzüni) adı verilen canlının, kırk dört ayak üzere yürüdüğünü görmekteyiz.

Cevap: Sizin bahsettiğiniz bu kısımlar, nadirattır. Binâenaleyh, yok hükmündedirler. Bir de felsefeciler, pek çok ayağı bulunan canlının, yürüdüğü zaman, başka tarafa değil de dört tarafına dayanırsa, o zaman onun dört ayak üzerine yürümüş olduğunun kabul edilebileceğini söylemektedirler. Bir de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah ne dilerse yaratır"* ifadesi, diğer kısımlara zımmen dikkat çekmiştir.

Canlıların Âyetteki Gibi Sıralanmasının Hikmeti

Altıncı soru: Niçin bu üç cins, bu şekilde sıralanmıştır?

Cevâp: En ilginç olanı başa alınmıştır ki, bu da, ayak vs. gibi yürüme uzvu olmaksızın yürüyen canlıdır. Sonra iki ayağı üzerine yürüyen, daha sonra da dört ayağı üzerine yürüyen yer almıştır.

Bil ki âyet-i kerimedeki يَخْلُقُ اللهُ مَا يَشَاءُ *"Allah ne dilerse yaratır"* ifadesi, canlıların, yürüme keyfiyeti bakımından farklı oldukları gibi, başka

bakımlardan da farklı olduklarına dikkat çekmektedir. Biz burada, yapılan taksimatların bazısını ele alalım:

Birinci taksim: Canlılar bazen, bazı uzuvlarda müştereklik, bazılarında ise farklılık arz ederler. Bunu insan ve atın eti, sinirleri ve kemikleri olması bakımından müşterek olmalarıyla açıklarız. Farklılığa gelince, bu farklılık, ya uzvun bizzat kendisinde veya sıfatında olur.

Uzvun bizzat kendisinde olması da şu iki şekilde olur:

1) O uzvun, her ne kadar cüzleri diğerinde mevcut olsa da, bizzat kendisinin diğerinde olmaması. Bu meselâ, at ve insan gibi. Çünkü, atın kuyruğu vardır, insanın ise kuyruğu yoktur. Ancak ne var ki, kuyruğun meydana geldiği cüzler kemik, sinir, et, deri ve kıldır. Ki, bütün bunların hepsi insanda da vardır.

2) Bu uzvun, ne bizzat kendisinin, ne de cüzlerinin beriki canlıda olmaması. Meselâ kaplumbağanın, kendisini kuşatan bir kabuğu vardır ama insanın böyle bir şeyi yoktur. Yine balığın pulları, kirpinin de dikenleri vardır ki, bunlardan hiçbiri insanda bulunmamaktadır.

Farklılığın, uzvun sıfatında olmasına gelince, bu, ya kemmiyet ya keyfiyet, ya durum, ya fiil veyahut da infiâl, tepki bakımından olur.

Kemmiyet bakımından olanına gelince, bu, ya miktarla alâkalı olur. Meselâ, baykuşun gözü büyük, kartalın gözü ise küçüktür. Yahut sayı bakımındandır. Bu meselâ, bazı örümceklerin ayak sayılarının altı, bazılarınınkinin sekiz veya on olması gibidir.

Keyfiyet bakımından olanına gelince, bu meselâ, canlıların renk, şekil, katılık ve yumuşaklık bakımından farklı farklı olmalarıdır.

Durum bakımından farklılığa gelince, bu da meselâ, filin memelerinin göğsüne yakın bir yerde olması, atınkininse, göbeğine yakın, arka ayakları arasında bulunması gibidir.

Fiil bakımından farklılığa gelince, bu meselâ, duyma organı olmasının yanı sıra, filin kulaklarının kendini savunmaya elverişli olmasıdır. Halbuki insandaki kulak böyle değildir. Ve yine, başka canlının değil de, sadece filin burnunun tutma (kavrama) aleti olması böyledir.

İnfiâl bakımından farklılığa gelince, bu meselâ, yarasanın gözünün ışıktan alabildiğine etkilenip, kırlangıcın gözünün ise, böyle olmaması gibidir.

İkinci taksim: Canlılar, asıl meskeni su olması manasında, ya "**mâî**" (suda yaşayan) yahut "**ardî**" (karada yaşayan), yahut da önce "**mâî**" sonra da "**ardî**" olurlar.

Suda Yaşayan Canlılar

Mâî olan canlılara gelince, onların durumları, şu bakımlardan değişir:

1) Bu canlının ya mekânı, gıdası ve solunumu mâî olur. Havadan nefes alma yerine o, suda solunumda bulunur ki, o, suyu önce içine çeker, sonra da onu geri verir. O sudan ayrıldı mı yaşayamaz. Bütün balıklar böyledir. Yahut, onun mekânı ve gıdası mâî olur, ama o, havadan solunumu sağlar. Bu da, meselâ su kaplumbağaları gibidir. Yahut da onun mekânı ve gıdası su olur, ancak ne var ki, ne havadan teneffüs eder, ne de içine su alıp verir. Bu da meselâ, çeşitli midyelerin durumu gibidir. Onlar, ne havaya çıkarlar, ne de içlerine su alırlar.

2) Suda yaşayan canlıların bir kısmının barınağı, akan tatlı su nehirleri; meselâ kurbağalar gibi. Bazılarınınki, geniş ve kamışlı derelerdir. Bazılarınınki ise, deniz suyudur.

3) Bu canlıların bir kısmı, derin denizlerde; bir kısmı kıyılarda, bir kısmı su dibinde, çamur içinde, bir kısmı da kaya diplerinde yaşar.

4) Suda yaşayan canlıların bir kısmı, dalarken başına dayanır; bir kısmı, balık gibi meselâ, yüzerken kanatlarına dayanır; bir kısmı, meselâ kurbağa gibi, yüzerken ayaklarına dayanır; bir kısmı, meselâ yengeç gibi, suyun dibinde yürür; bir kısmı da, meselâ kanadı olmayan balıklar ve kurtlar gibi, sürünür.

Karada Yaşayan Canlılar

Karada yaşayan hayvanlara gelince, bunların hallerinin değişmesi de şu iki yönden olur:

a) Bunların bir kısmı, meselâ ağız ve geniz gibi tek bir yerden solurken, bir kısmı bu şekilde solumayıp tam aksine, bal arısı ve eşek arısı gibi, diğer gözeneklerden solur.

b) Karada yaşayan hayvanların bir kısmının belli bir barınağı vardır. Bir kısmının barınağı ise, tesadüfidir. Ancak ne var ki, doğurur ve yavrusunu eğitmek için de, orada bir süre kalır. Kendilerinin belli bir barınağı olanlara gelince, bunların bir kısmının barınağı bir yarıktır, bir kısmının

barınağı bir çukurdur, bir kısmının barınağı küçük tepeciklerdir, bir kısmının barınağı ise arazidir.

c) Karada yaşayan canlılardan kanadı olan her kuşa gelince, o iki ayağı ile yürür. Büyük kara kırlangıcı ile yarasa gibi yürüme zorluğu çekenler, bu sınıftandır. Kanadı deri ya da zar olanlara gelince, bu hayvanların bazen ayakları olmaz. Bu da tıpkı, bir çeşit uçan Habeş yılanı gibidir.

d) Kuşlar da farklı farklıdır. Bunlardan bir kısmı, meselâ turna gibi, beraber yaşamayı severken, bir kısmı da, tıpkı kartal gibi tek başına yaşamayı tercih eder. Ve yine, bütün bu kuşların, avlanabilmeleri ve bu hususta rekabet edebilmeleri için çeşitli yöntemlere muhtaç olduklarından, yiyecekleri hususunda çekişebilecekleri uzuvlara sahip olmaları gibi... Yine bunların bir kısmı, bağırtlak kuşu gibi, çift olarak yaşar ve hep beraber olurlar. Bazıları da, bazen bir araya gelir, bazen de tek yaşarlar. Tek yaşayan canlılar da bazen şehirde, bazen çölde, bazen de bağlık bahçelik yerde olurlar. Bu canlılar arasında insanın, yalnız başına yaşaması mümkün değildir. Çünkü, onun hayat ve geçim yolları, bir ortak yaşamayı gerektirir. Bal arısı, karınca ve bazı kuğular, bu hususta insanlarla müştereklik arz ederler. Ancak ne var ki, bal arısı ve turna, tek bir reise itaat ederken, karıncanın içtimaî hayatı vardır, ama lideri yoktur.

e) Kuşların bir kısmı et yer, bir kısmı tane toplar, bir kısmı da ot yer. Meselâ bal arısı gibi, bazı canlıların belli bir yiyeceği vardır, çünkü onun yiyeceği çiçektir. Örümceğin gıdası ise, sinektir. Bazıları ise aynı şeyleri yerler.

Kâh Suda Kâh Karada Yaşayanlar

Üçüncü kısma, yani bazen suda, bazen de karada yaşayanlara gelince, bu hususta, "bu, denizde bulunan ve orada yaşayan bir canlıdır. Ama, daha sonra o, karaya çıkar ve orada kalır" denilir.

Ehlileştirilme Bakımından Hayvanlar

Üçüncü taksim: Canlıların bir kısmı meselâ insanlar gibi, tabiatı itibarıyla ehlîdir. Bir kısmı ise, kedi ve at gibi, doğumları (doğdukları yer) sebebiyle evcildirler. Bir kısmı da, meselâ pars gibi, zorla ehlileştirilir. Bir kısmı ise, kaplan gibi, hiçbir zaman ehlileştirilemez. Zorla ehlileştirilenlerin bir kısmının ehlileşmesi çabuk ve kalıcı olur, fil gibi; bir kısmının ehlileşmesi çok uzun zaman alır, arslan gibi. Aşağı yukarı her sınıfın evcilleri (ehlileri) olduğu gibi, vahşileri de vardır. Hatta insanlar da böyledir.

Ses Çıkarma Bakımından Hayvanlar

Dördüncü taksim: Canlıların bir kısmı, ses çıkarır, bir kısmı ise ses çıkarmaz. Ses çıkarıp bağıranlar, insan hâriç, cimâ etme arzuları ve cimâ şehveti galeyâna geldiğinde alabildiğine bağırırlar. Horoz gibi, bazı canlılar da her zaman cimâ arzusu duyarlar. Hayvanlardan bir kısmı iffetli olup, şehvet dönemleri mahduttur.

Karakter Yönünden Tasnifler

Beşinci taksim: Bu, ahlâk - huy itibariyledir. Sığır gibi bazı hayvanlar, karakter itibariyle uysal ve öfkesi azdır. Kara domuzu gibi, bazıları da alabildiğine câhil ve öfkelidir. Deve gibi bazıları, zekî ve hilekârdır. Yılan gibi, bazılarının hareketi âdîdir ve kindârdır. Arslan gibi, bazıları da çevik, kuvvetli, aynı zamanda gururlu ve kendini beğenmiştir. Yine hayvanlardan, kurt gibi kindâr ve vahşî olanlar vardır. Tilki gibi bir kısmının hareketleri âdîdir, hilekâr ve sahtekârdırlar. Köpek gibi bir kısmı da alabildiğine öfkeli, akılsız ama aynı zamanda söz dinleyen ve sâdıktır. Bir kısmı da, alabildiğine zekî ve uysaldır, fil ve maymun gibi. Tavus kuşu gibi, bir kısmı da, hasetci, kendini beğenen ve böbürlenendir. Bir kısmı da, deve ve eşek gibi, hiç unutmazlar.

Üremeleri Yönünden Tasnif Edilmeleri

Altıncı taksim: Canlıların bir kısmının üremesi, dişilerinin, yine bir canlı doğurmasıyla; bir kısmının üremesi, arı ve örümcek gibi, dişilerinin bir kurtçuk doğurmasıyla olur. Bu kurtçukların uzuvları daha sonra tekâmül eder. Bir kısmının üremesi de, dişilerinin yumurtlamasıyla olur.

Bil ki akıllılar canlıların en küçüğünün hallerini bile tastamam kuşatmaktan, idrâk etmekten âcizdir. Bunlar ile bir yaratıcının varlığına istidlâl etmek ise, çok net ve açıktır. Çünkü eğer bütün bunlar, dört ana maddenin (anâsır-ı erbaa'nın) bir araya gelmesiyle olmuş olsaydı, bunlar âlemdeki maddelere, aynı oranda etki ederlerdi. Binâenaleyh bu canlılardan her birine birtakım uzuvlar, güçler, kuvvetler, kâbiliyetler, belli beden büyüklükleri, ömürler ve huylar vermenin, mutlaka kâhir ve hakîm bir idarecinin idare ve tedbiriyle (düzenlemesiyle) olmuş olması gerekir. Hak Teâlâ, inkârcıların söyledikleri sözlerden münezzehtir. Burada sözlerin en güzeli, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah ne dilerse yaratır. Çünkü Allah her şeye hakkıyla kâdirdir"* ifadesidir. Zira her şeye kâdir olan ve her şeyi bilen O'dur. Binâenaleyh O, bütün canlıların hallerine muttalidir. Hangi akıl bütün bunlara

vakıf olabilir, hangi zihin bunların sırlarının zerresine ulaşabilir? Aksine, dilediğini yaratan O'dur ve O'na mânî olup, "Bunu yapamazsın" diyecek hiçbir güç yoktur.

Gönderilen Açık Deliller

Hak Teâlâ'nın, لَقَدْ اَنْزَلْنَا اٰيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ *"Andolsun ki biz, açık açık âyetler indirdik"* buyruğuna gelince, evlâ olan, buradaki "açık âyetleri" her türlü deliller ve ibret verici şeyler" manasına almaktır. Kur'ân-ı Kerim, âdetâ bütün her şeyi ihtivâ ettiği için, buradaki âyetlerle, Kur'ân'ın kastedilmiş olması doğru olur.

Âyetteki وَاللّٰهُ يَهْدِى مَنْ يَشَاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *"Allah kimi dilerse, onu doğru yola iletir"* cümlesi ile, (Ehl-i sünnet) âlimlerimizin, yaptıkları istidlâller daha önce geçmişti. **Kâdî** buna şöyle cevap vermiştir: "Âyetten kastedilen mana, "Allah, ancak mükellefiyet çağına ulaştırdıklarına hidâyet eder. Yahut da bununla, "Allah, kendisine itaat edip, sevâba müstahak olanları cennetine hidâyet eder, iletir" manası kastedilmiştir." Kâdî'nin, bunun benzeri âyetlerde de aynı izahları yaptığı malumdur. Yine bizim bu cevaba karşı verdiğimiz cevaplar, bu âyetin benzeri âyetlerde geçmiştir. Allah en iyi bilendir.

Münafıkların Çarpıcı Özellikleri

وَيَقُولُونَ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالرَّسُولِ وَاَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلّٰى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ ۚ وَمَآ اُولٰٓئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾ وَاِذَا دُعُوٓا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٨﴾ وَاِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَاْتُوٓا اِلَيْهِ مُذْعِنِينَ ﴿٤٩﴾ اَفِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ اَمِ ارْتَابُوٓا اَمْ يَخَافُونَ اَنْ يَحِيفَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهٗ ۚ بَلْ اُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٥٠﴾

"(Münafıklar), "Allah'a da, Peygamber'e de inandık, itaat ettik" derler. Ama sonra bunun arkasından, içlerinden bir zümre yüz çevirirler. Bunlar mü'min değiller. Onlar, aralarında hükmetmesi için, Allah Rasûlü'ne dâvet edildikleri vakit, içlerinden bir fırka hemen yüz çevirip dönerler. Eğer kendilerine bir hak doğarsa, itaat ile, koşa koşa ona gelirler. Kalplerinde bir maraz mı var bunların, yoksa şüphe mi ettiler, yahut Allah'ın ve Rasûlü'nün, kendilerine

haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır, asıl zâlimler (haksızlar) kendileridir." (Nûr, 47-50).

Bil ki Allahu Teâlâ, birliğine dâir delillerini getirince, bunun peşinden, dilleriyle (zâhiren) dîni tasdik etmiş, inanmış görünüp, kalpleriyle inanmamış kimseleri zemmeden (yeren) ifâdesini getirmiştir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Nüzul Sebebi**

Mukâtil şöyle der: "Bu âyet, münâfık **Bişr** hakkında nâzil olmuştur. O, bir arâzi yüzünden bir Yahûdî ile münakaşa etmişti. Yahûdî onu, aralarında hüküm vermesi için, "Rasûlullah'a gidelim" diye çekiyordu. O münâfık ise, Yahûdîyi (yine yahûdî olan) **Ka'b b. el-Eşref**'e götürmeye çalışıyor ve, "**Hz. Muhammed** bize zulmeder, haksızlık yapar" diyordu." Bunların bahsi Nisâ Sûresi'nde geçmişti (âyet, 65).

Dahhâk ise şöyle demiştir: "Bu âyet, **Muğîre b. Vâil** hakkında nâzil olmuştu: **Muğîre** ile **Hz. Ali** arasında ortak bir arazi vardı. Derken bunu bölüştüler. **Hz. Ali**'ye, suyun çok zor çıkabileceği yer düştü. **Muğîre, Hz. Ali**'ye: "Arâzini bana sat" dedi. **Hz. Ali** de onu ona sattı ve el sıkışıp, satışı tamamladılar. **Muğîre**'ye, "suyun çıkmayacağı çorak bir yer aldın" denilince, o, **Hz. Ali**'ye: "Arâzini geri al. Çünkü onu, beğenmem şartıyla satın almıştım. Fakat onu beğenmedim, çünkü oraya su çıkmıyor" dedi. **Hz. Ali** (r.a) da: "Hayır, sen onu satın aldın, beğendin ve el sıkışıp, bu işi bitirdin. Hem sonra oranın durumunu da biliyordun. Binâenaleyh onu geri almıyorum" dedi ve onu, mahkemeleşmek için, Rasûlullah'a gitmeye dâvet etti. Bunun üzerine **Muğîre:** "**Muhammed** mi, ben ona gelmem ve onun hükmüne baş vurmam. Çünkü o bana karşı kızgındır ve bana haksızlık etmesinden korkarım" dedi. İşte bunun üzerine bu âyet iniverdi." **Hasan el-Basrî** de bu âyetin, küfrünü içinde saklayıp, zâhiren mü'min görünen bütün münâfıklar hakkında nâzil olduğunu söyler.

İKİNCİ MESELE: **İman Sırf Sözle Olmaz**

Hak Teâlâ'nın, *"(Münâfıklar) Allah'a da, Peygamber'e de inandık, itaat ettik" derler. Ama sonra bunun arkasından içlerinden bir zümre yüz çevirirler. Bunlar mü'min değiller"* ifâdesi, imânın, sırf söz (dil ile) olmayacağına delâlet eder. Çünkü eğer böyle olsaydı, Cenâb-ı Hak, onların hepsinin

mü'min olmadıklarını söylemezdi. Çünkü onlar, zâhiren iman olan şeyi yapmışlardı.

Eğer, "Allahu Teâlâ, onların hepsinin, "îman ettik" dediklerini naklet-miş, sonra içlerinden bir grubun imandan yüz çevirdiklerini nakletmiştir. Binâenaleyh Allah daha nasıl, yüz çevirenler sadece bir kısmı olmalarına rağmen, hepsi hakkında *"Bunlar mü'min değillerdir"* ifadesini kullanmış-tır?" denilirse, biz deriz ki: "Âyetteki, *"Bunlar mü'min değillerdir"* hükmü, birinci cümleyle değil, onlardan yüz çeviren zümreyle ilgilidir. Hem sonra bu, birinci cümleyle ilgili olsa da, doğru olur. Buna göre, *"Ama sonra bunun arkasından, içlerinden bir zümre yüz çevirirler"* ifadesi, "Bu grup, onlardan geri kalanlara baş vurur ve böylece onların bir kısmı, bir kısmına, ortaya koydukları şeylerden rücû ettiklerini açıklarlar" manasına gelmiş olur.

Sadece Menfaatlerini Kollamaları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, aralarında hükmetmesi için Allah'a ve Resû-lullah'a çağırıldıklarında, içlerinden bir kısmının yüz çevirdiklerini beyan buyurmuştur ki bu, Resûlullah'ın (vereceği) hükme râzı olmama demek-tir. Hak Teâlâ, وَاِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَاْتُوا اِلَيْهِ مُذْعِنِينَ *"Eğer hak kendileri lehinde ise, itaat ile, koşa koşa ona gelirler"* ifadesi ile, onların, ancak hakkın başka-sına âit olduğunu bildiklerinde veya şüphe ettiklerinde yüz çevirdiklerine; ama kendilerine bir hak doğduğunu bildiklerinde yüz çevirmeyi bırakıp, o hükme koşuşup, ondan râzı olduklarına dikkat çekmiştir. Bu ifâdede, on-ların hak değil, aksine dünyevî menfaat peşinde olduklarına bir delil var-dır ki, bu da bir münâfıklıktır.

Hak Teâlâ'nın, اَفِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ اَمِ ارْتَابُوا اَمْ يَخَافُونَ اَنْ يَحِيفَ اللهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ *"Kalplerinde bir maraz mı var bunların, yoksa şüphe mi ettiler. Yahut Al-lah'ın ve Resûlü'nün kendilerine haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar"* ifâ-desiyle ilgili şöyle bir kaç soru vardır:

Allahu Teâlâ'nın Soru İfâdesi Kullanmasının İzâhi

Birinci soru: اَمْ(yoksa) lafzı, istifham (soru) içindir. Halbuki Allah'ın, bir şeyi (öğrenmek için) sorması câiz değildir?

Cevap: Her ne kadar bu lafız istifham için ise de, haber verme mânâ-sındadır. Meselâ **Cerir**'in şu şiirinde olduğu gibi,

أَلَسْتُمْ خَيْرَ مَنْ رَكِبَ الْمَطَايَا وَاَنْدَى الْعَالَمِينَ بُطُونِ رَاحِ

"Bineklere binenlerin en hayırlısı siz değil misiniz?"[151]

İkinci soru: Onlar, Allahu Teâlâ'nın kendilerine zulmedeceğinden endişelenmiş olsalardı, dinde şüphe etmiş olurlardı. Şüphe etmeleri de, kalplerinde hastalık olduğunu gösterir. Binâenaleyh hepsi aynı kapıya çıkar, öyleyse Cenâb-ı Hak niçin, bunları ayrı ayrı saymıştır?

Cevap: Âyetteki, *"Kalplerinde bir maraz mı var bunların?"* ifâdesi, nifâka işârettir, *"Yoksa şüphe mi ettiler?"* ifâdesi, bu şek ve şüphenin onların kalbinde karar kıldıktan sonra meydana geldiğine işârettir, *"Yahut Allah'ın ve Resûlü'nün kendilerine haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar?"* ifâdesi ise, onların dünyayı sevme hususunda, dünya için dinlerini terk edebilecekleri bir raddeye vardıklarına bir işârettir.

Üçüncü soru: Farzedelim ki, bu üçü de birbirinden başkadır. Fakat bunlar, birbirinden ayrılmayan şeylerdir. Öyleyse niçin bunların arasına أَمْ "yahut" lafzı getirilmiştir?

Cevap: Doğruya en yakın olan şudur: "Allahu Teâlâ, onları bu üç vasıftan her birinden ötürü zemmetmiştir. O halde, onların kalplerinde maraz (hastalık) demek olan nifak vardır, yine kalplerinde şek ve şüphe vardır. Ayrıca onlar, Allah Resûlü'nün haksızlık edebileceğini düşünüyorlardı ki, bu üç şeyin her biri, başlı başına küfür ve nifâktır.

Allahu Teâlâ daha sonra, بَلْ أُولٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ *"Hayır, asıl zâlimler (haksızlar) kendileridir"* buyurarak, onların üzerinde oldukları hâlin, sürdürdükleri şeyin bâtıl (yanlış) olduğunu beyân etmiştir. Çünkü "zulüm", her türlü mâsiyeti (günahı) içine alır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Hiç şüphesiz şirk, en büyük zulümdür"* (Lokman, 13) buyurmuştur. Çünkü insan, ya kendi kendine, yahut başkasına zulmeder. Şöyle de denebilir. "Allahu Teâlâ, bu sayılan kısımlarda, onların kendilerine zulmedilmesinden, haksızlık yapılmasından endişelendiklerini zikredince, bu endişenin yersiz olduğunu, *"Hayır, asıl zâlimler kendileridir"* buyurarak belirtmiştir. Bu, "Onlar, Hz. Peygamber (a.s)'in emin (güvenilir) olduğunu, haksızlık yapmayacağını çok iyi bildikleri için, O'nun haksızlık yapacağından korkmazlar. Aksine kendilerinde hakkı bulunan kimseye zulmetmeyi ve onun hakkını inkâr etmeyi istedikleri için, kendileri zâlimdirler. Bu ise onların, Resûlullah'ın

151 Bu: "Siz en hayırlı insanlarsınız" demektir. Gerçek anlamda soru olsaydı, onlar kötülenmiş olurlardı (Ç.).

meclisinde (mahkemesinde) elde edemeyecekleri bir şeydir. Bundan ötürü onun mahkemesine başvurmayı istemezler.

Hz. Peygamber'in Hükmü Karşısında Mü'minler ve Münâfıklar

إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوٓا إِلَى اللهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَاۚ وَأُولَٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥١﴾ وَمَنْ يُطِعِ اللهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللهَ وَيَتَّقْهِ فَأُولَٰٓئِكَ هُمُ الْفَآئِزُونَ ﴿٥٢﴾ وَأَقْسَمُوا بِاللهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّۖ قُلْ لَا تُقْسِمُواۚ طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌۚ إِنَّ اللهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٥٣﴾ قُلْ أَطِيعُوا اللهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَۖ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْۚ وَإِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُواۚ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٥٤﴾

"Aralarında hükmetmek üzere, Resûlüllah'a davet olundukları vakit, mü'minlerin söyleyeceği söz ancak "Dinledik, itaat ettik" demeleridir. İşte asıl felaha erenler bunlardır. Kim, Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse, Allah'tan korkarsa, O'ndan ittikâ ederse, kurtuluşu bulanlar işte bunların tâ kendileridir. (Münafıklar), eğer kendilerine emredersen, behemehâl (savaşa) çıkacaklarına, olanca güçleriyle yemin ederler. De ki: "Yemin etmeyin, âdetiniz veçhile, bu bir itaattir. Şüphesiz ki Allah, yaptığınız şeylerden hakkıyla haberdardır. De ki: Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. Eğer yine yüz çevirip dönerseniz, O'nun uhdesine düşen, ancak ona yükletilmiş olan (mükellefiyet)tir, sizin uhdenize düşen de, size yükletilmiş olandır. Eğer O'na itaat ederseniz, hidâyete erersiniz. Peygamber'e düşen, apaçık tebliğden başkası değildir" (Nûr, 51-54).

Bil ki Allahu Teâlâ, münâfıkların iddialarını ve fiillerini anlatınca, peşi sıra, onların yapması gereken şeyleri ve girmesi gereken yolu açıklayarak, *"Mü'minlerin söyleyeceği söz ancak (şudur)"* buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hasan el-Basrî, "kavl" kelimesini ref' ile "قَوْلُ الْمُؤْمِنِينَ" şeklinde okumuştur, ama bunun mansûb okunması daha kuvvetlidir. Çünkü iki isimden, isim olmaya en uygunu, daha fazla mârife olanıdır. "اَنْ يَقُولُوا" ifadesinin ise mârife oluşu daha da kuvvetlidir. Çünkü bunun nekire olması mümkün değildir. Fakat "قَوْلَ" kelimesi böyle değildir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "اِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ" ifadesi, "Mü'minlerin, Allah'ın kitabının ve Resûlullah'ın hükümlerine çağırıldıklarında, "Dinledik, itaat ettik (baş üstüne)" demeleri gerekir ve bunun onlar için bir yol olması gerekir. Binâenaleyh onların, bu hükümlere başvurup, boyun eğmeleri dinleme ve itaattir" demektir. Buna göre âyetteki *"dinledik"* kelimesi, "Müslümanların, **"semiallahu limen hamideh"** ifâdesini Allah, kendisine hamdedeni duyar, yani onu kabul eder ve ona icâbet eder" manasında te'vil etmelerinde olduğu gibi, "icâbet ettik, kabul ettik" demektir.

Daha sonra Allahu Teâlâ, *"Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse",* hoşuna gitse de, gitmese de itaat ederse, geçmişte kendisinden sâdır olan günâhlardan ötürü, *"Allah'tan korkarsa"* ve bundan sonraki ömründe de *"Allah'tan ittikâ eder",* bunlardan sakınırsa, *"kurtuluşu bulanlar, bunların tâ kendileridir"* buyurmuştur. Bu âyet, çok veciz, kısa olmasına rağmen, mü'minlerin yapması gereken her şeyi içine alan bir ifâdedir.

Münâfıkların Yeminlerinin Değersizliği

Hak Teâlâ'nın "وَاَقْسَمُوا بِاللهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ اَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ *(Münâfıklar) eğer kendilerine emredersen, behemehal (savaşa) çıkacaklarına, olanca güçleriyle yemin ederler."* ifadesi hakkında **Mukâtil,** "Bunun manası, "Kim Allah adına yemin ederse, olanca gücüyle yemin etmiş olur" şeklindedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, münafıkların, Resûlullah'ın hükmünü hoş görmediklerini beyân edince, münâfıklar şöyle demişlerdir: "Vallahi eğer bize memleketimizi, çoluk çocuğumuzu bırakıp çıkmamızı (hicreti) emretsen, hemen bunu yaparız, eğer cihâda çıkmamızı emredersen, cihâda çıkarız" demişlerdir. Daha sonra Allahu Teâlâ Peygamberi'ne *"De ki: Yemin etmeyin"* buyurarak, onları böylesi yeminden vazgeçirmesini, bunu onlara yasaklamasını emretmiştir. Binâenaleyh eğer onların yeminleri, dürüst olsaydı, bunu yasaklamak câiz olmazdı. Çünkü iyiliği yapacağına yemin edenin, bundan alıkonmaması gerekir. Bu sâbit olunca, onların yeminlerinin, nifaklarından

ötürü olup, içlerinin dışlarına uymadığı anlaşılmış olur. Dolayısıyla kim hakkı yerine getirmeye değil de, zulme niyetlenirse, bunun için yaptığı yemini, sadece kabih (çirkin) bir iş olur" demiştir.

Âyetteki, طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ *"ma'rûf bir itaat (size gerekir)"* ifâdesi, ya takdiri, "sizden istenen, yalan yere yemin etmek değil, ma'rûf bir taattır" şeklinde olan, bir mahzûf mübtedâ'nın haberidir, yahut da bu mübtedâdır, haberi mahzûftur ve takdiri, "ma'rûf bir taat, yalan yere yemin etmenizden daha uygundur" şeklindedir. Bu ifâdenin, "yemin etmeyi bırakın, bununla kendinizi aldatmayın. Size gerekli olan (düşen), ma'rûf bir şekilde itaat etmenizdir. Binâenaleyh bunu yapın" manasında olduğu da söylenmiştir. **el-Yezîdî** bunu, "Allah'a itaat edilmesi gerektiği gibi itaat edin", (اَطِيعُوا طَاعَةَ اللهِ) manasında olmak üzere, nasb ile "طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ" şeklinde okumuştur.

اِنَّ اللهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ "Allah, görendir; sizin saklı-gizli işlerinizden hiçbiri O'na gizli değildir. O, hiç şüphesiz, sizi rezil-kepâze eder, nifâkınıza göre cezalandırır" demektir.

Hakk Teâlâ'nın, قُلْ اَطِيعُوا اللهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ *"De ki: "Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. Eğer yine yüz çevirip dönerseniz, onun uhdesine düşen, ancak ona yükletilmiş olan (mükellefiyet)tir, sizin uhdenize düşen de, size yükletilmiş olandır"* ifâdesine gelince, bil ki Allahu Teâlâ, "iltifat" sanatı gereği, sözü gâib sîgasından, muhâtap sîgasına çevirmiştir ki bu, onları susturma hususunda daha edebî bir ifâdedir. فَاِنْ تَوَلَّوْا "eğer Allah'a ve Resûlü'ne itaatten dönerseniz, bilin ki, Resûlüme düşen, yüklendiği risâleti tebliğdir, size düşen ise itaattir. Eğer O'na itaat ederseniz, hakkı (doğruyu) yapmış olursunuz. Eğer isyân ederseniz, bilin ki O'nun görevi, açık açık tebliğ etmektir" demektir. Âyetteki "Belâğ", tebliğ manasınadır, "mübîn" de, açık olan ve ihtiyaç hissettiğiniz şeyleri açıklayan demektir. **Nâfi**'in, hâ'nın fethasıyla bunu "**hamele**" şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir ki bunun manası, "O kimseye yüklediği şeyin, yani günahların vebâli vardır" şeklindedir.

NÛR SÛRESİ'NİN DEVAMI 16. CİLTTEDİR

İÇİNDEKİLER

Enbiya 56-60. Âyetlerin Tefsiri **5**
İbrahim (a.s)'ın Putları Kırması 5
İbrahim (a.s)'ın Büyük Putu Bırakması 8
Hz. İbrahim'i Sorgulamaları 10
Enbiya 61-67. Âyetlerin Tefsiri **11**
Hz. İbrahim (a.s)'in Kavmini İrşadı 11
Enbiya 68-71. Âyetlerin Tefsiri **16**
İbrahim (a.s)'ı Yakmaya Teşebbüs Etmeleri 16
İbrahim (a.s)'in Tevekkülü 17
Ateşe Emir Vermenin İzahı 19
Mübarek Diyar 22
Enbiya 72-73. Âyetlerin Tefsiri **22**
Hz. İshâk ve Hz. Yakub (a.s) 22
Nâfile Kelimesinin İzahı 23
Enbiya 74-75. Âyetlerin Tefsiri **26**
Lût (a.s)'un Kıssası 26
Enbiya 76-77. Âyetlerin Tefsiri **27**
Hz. Nûh (a.s)'un Kıssası 27
Hz. Nuh'un Duası 28
Enbiya 78-82. Âyetlerin Tefsiri **30**
Dâvud ve Süleyman (a.s)'ın Kıssası 30
Onlara Verilen Nimetler 30
Ekini Bozan Davar Hakkında Hüküm 31
Peygamber İctihad Eder mi? 33
Dağlar'ın Dâvud (a.s)'a Boyun Eğmesi 40
Kuşların Tesbihi 42
Dâvud (a.s)'a Zırh Sanatının Öğretilmesi 42
Süleyman (a.s)'a Verilen Nimetler 44
Süleyman (a.s)'a Havanın Müsahhar Kılınması 44
Cinlerin Süleyman (a.s)'ın Emrine Verilmesi 45
Enbiya 83-84. Âyetlerin Tefsiri **49**
Eyyûb (a.s)'un Kıssası 49
Hz. Eyyûb'un Çilesi 49
Eyyûb (a.s)'ın Şifaya Kavuşması 55
Hanımının Hz. Eyyûb'u Araması 56
Hz. Eyyûb'un Şifa Dileğinde Bulunması 58
Erhamü'r-Râhimîn'in İzahı 61
Rahmetle Şerler Nasıl Bağdaşır? 61
Allah'ın Ona İcabeti 62
Hz. Eyyûb'un Aile ve Mülkünün Kendisine İadesi 62
Enbiya 85-86. Âyetlerin Tefsiri **63**
İsmail, İdris ve Zülkifl (a.s) Kıssası 63
Zülkifl (a.s)'ın Nebi Olup Olmadığı 65
Enbiya 87-88. Âyetlerin Tefsiri **66**
Yunus (a.s)'ın Kıssası 66
Yunus (a.s)'ı Balığın Yutması 67
Peygamber Yalan Söylemez 69
Enbiya 89-90. Âyetlerin Tefsiri **76**

Zekeriyyâ (a.s)'nın Kıssası 76
Zekeriyya (a.s)'nın Duası 76
Eşinin Islah Edilmesinin Anlamı 77
Yahya (a.s)'nın Hediyye Edilmesi 79
Enbiya 91. Âyetin Tefsiri 78
Meryem (a.s)'in Kıssası 78
Ruh Nefhetmenin Manası 79
Meryem (a.s)'in Kudrete Delil Olması 79
Enbiya 92-93. Âyetlerin Tefsiri 80
Din Birliği 80
Tefrikanın Haramlığı 81
Enbiya 94-97. Âyetlerin Tefsiri 82
Âhir Zaman, Yecûc ve Me'cûc 82
İşlerin Kaydedilmesi 82
Ye'cûc ve Me'cûc 86
Enbiya 98-100. Âyetlerin Tefsiri 88
Putlar ve Onlara Tapanlar Cehennemdedir 88
Putlarla Âbidlerinin Beraberliğinin İzahı 90
Enbiya 101-103. Âyetlerin Tefsiri 93
Cennetliklerin Karşılanması 93
Kıyamet Mü'minleri Korkutmaz 96
Enbiya 104-107. Âyetlerin Tefsiri 98
Göklerin Dürülmesi 98
İlk Yaratılış Gibi Diriliş 99
Dirilişin Mahiyeti 100
Arza, Salih Kullar Varis Olur 102
Âlemlere Rahmet 103
Hz. Peygamber (s.a.s)'in Melâikeye Üstünlüğü 106
Enbiya 108-112. Âyetlerin Tefsiri 106
Medet Allah'tandır 106
Uyarmada Eşitlik 108
Allah Gizlediğinizi Bilir 109
Müsteân Allah'tır 111

HACC SÛRESİ

Hacc 1-2. Âyetlerin Tefsiri 115
Zelzele 115
Sûr'a Üflenme Hadisesi 116
Kıyametin Dehşeti 118
İnsanların Sarhoşluğu 119
Hacc 3-4. Âyetlerin Tefsiri 121
Dine İtiraz Edenler 121
Caiz Olan Tartışma 121
Hacc 5-7. Âyetlerin Tefsiri 124
İnsanın Yaratılışı 124
Ölümden Sonra Dirilişin İspatı 126
İlk Yaratmanın Safhaları 126
Muhallaka Tabirinin Tefsirleri 127
Erzel-i Umr 129
Yeryüzünün Canlanması 130

Hacc 8-10. Âyetlerin Tefsiri **132**
Din Konusunda Münakaşa 132
Hacc 11-13. Âyetlerin Tefsiri **136**
Kullukta Dünya Menfaati 136
Dinde Pazarlık Yapanlar 136
Nifak ve İrtidat 138
Zarar ve Fayda Vermeyen Putlar 139
Hacc 14-16. Âyetlerin Tefsiri **141**
Allah, Resûlünü Te'yid Eder 141
Semaya İp Uzatmak Deyiminin İzahı 142
Hacc 17-18. Âyetlerin Tefsiri **146**
Ümmetlerin Akıbetleri 146
İslâm Akâidinden Ayrılanlar 146
Nübüvvet Konusu 147
Ümmetlerin Âhiretteki Durumları 147
Varlıkların Secdesi 147
Hacc 19-24. Âyetlerin Tefsiri **151**
Kâfirlerin Akıbeti 151
İman ve İnkârın Mücadelesi 152
Kâfirlerin Üç Cezası 154
Mü'minlerin Akıbeti 155
Hacc 25. Âyetin Tefsiri **156**
Haccı Engellemenin Vebali 156
Kâbe'de İmtiyazın Olmayışı 158
Hacc 26-29. Âyetlerin Tefsiri **163**
İbrahim (a.s)'ın Kâbe'yi Hazırlaması 163
Tufan'dan Sonra Kâbe 163
Hac Farizasının İlânı 165
Malum Günlerde Zikir 168
Allah'ın Adı ile Kesilme 168
Ma'lum Günler 169
Kurbanlıklar 169
Kurbanın Taksimi 170
Nezirleri Yerine Getirenler 171
Kâbeyi Tavaf 171
Hacc 30-32. Âyetlerin Tefsiri **172**
Allah'ın Hurumatına Saygı 172
Şirk ile Yalanın İlişkisi 173
Müşrikin Müthiş Vaziyeti 175
Şeâir Ne Demek? 176
Hacc 33-35. Âyetlerin Tefsiri **177**
Kurban ve Diğer Hac İbadetleri 177
Kurban Yeri 178
Diğer Ümmetlerde Kurban 179
Âyetleri Dinleyip Huşû Duyanlar 180
Hacc 36-37. Âyetlerin Tefsiri **181**
Allah Kanı Değil, Takvayı İster 181
Bedene Tabirinin İzahı 181
Et ve Kan Allah'a Ulaşmaz 184
Hacc 38-41. Âyetlerin Tefsiri **186**

Allah'ın Mü'minleri Te'yidi ... 186
Allah'ın Mü'minleri Müdafaası ... 187
Nefsi Müdafaa ile İlgili Cihada İzin ... 188
Bir Grubu Diğeri ile Defetme ... 190
Salavat'ın Namaz Anlamı ... 192
Dine Yardımcı Olana Allah'ın Yardımı ... 193
Cihat İzni Verilenlerin Vasfı ... 194
Hacc 42-46. Âyetlerin Tefsiri ... 195
Önceki Münkirlerin Akıbeti ... 195
Bu Ümmetin İstisal (Kökünü Kazıma) Azabından Esirgenmesi ... 197
Sâlih (a.s) ve Hadramevt ... 200
Seyâhatin Faydaları ... 200
Kalp ve İlim Arasındaki İlişki ... 202
Hacc 47-49. Âyetlerin Tefsiri ... 202
Allah Va'dini Gerçekleştirir ... 202
Günlerin İzafiliği ... 203
Hacc 50-51. Âyetlerin Tefsiri ... 204
Allah'a Karşı Çıkanların Cezası ... 204
Hacc 52-57. Âyetlerin Tefsiri ... 206
Şeytanın Parazit Yapmaya Çalışması ... 206
Resul ile Nebinin Aynı Olduğunu Söyleyenler ... 207
Farklı Olduğunu Söyleyenler ... 208
Garanik Rivâyetinin Asılsızlığı ... 210
Bu Sözün Hz. Peygamber (s.a.s)'e Mal Edilmesi ... 215
Vesvesenin Mekanizması ... 218
Vesveseden Kurtulma Çaresi ... 220
Kalp Hastalığı ... 220
Yevmin Akîm (Kısır Gün) ... 222
Hacc 58-62. Âyetlerin Tefsiri ... 223
Hicretin Bereketi ... 223
Güzel Rızk ... 225
Allah Yolunda Olanların Mükâfatı ... 228
Gerçekleşen İlâhi Vaad ... 232
Misli ile Karşılık Verme ... 232
Hacc 63-66. Âyetlerin Tefsiri ... 233
Allah'ın Lütufları ... 233
Gökten Yağmur İndirmesi ... 233
Her Şey İnsanın Hizmetinde ... 236
Denizlerdeki Nimetler ... 236
Semanın Düşmesinin Önlenmesi ... 236
Hayatı ve Ölümü Vermesi ... 237
Hacc 67-69. Âyetlerin Tefsiri ... 238
Farklı Şeriatler ... 238
Mensek'in İzahı ... 239
Ümmetlerden Maksat ... 239
Hacc 70-72. Âyetlerin Tefsiri ... 241
Kulluktan Sapma ... 241
Kitapta Kaydetmenin Manası ... 242
Allah Kaydetmeye Muhtaç Değil ... 242
Şirk Nakli ve Akli Delilden Mahrumdur ... 243

Âyetler Karşısında Zâlimler ... 243
Hacc 73-74. Âyetlerin Tefsiri ... 245
Mahlukların Aczi ... 245
Mesel Getirme ... 245
Sineğin Misal Verilmesi ... 246
Allah'ı, Layıkıyla Bilememek ... 248
Hacc 75-76. Âyetlerin Tefsiri ... 249
Melek ve Beşerden Peygamber ... 249
Her Melek Elçi midir? ... 249
Öndekini de Sondakini de Bilir ... 250
Hacc 77-78. Âyetlerin Tefsiri ... 250
Allah'ın Müslümandan Beklediği ... 250
Emirlerin Bildirilmesi ... 251
Emirlerin Kısımları ... 252
Cihadın Allah'a Tahsisinin Sebebi ... 253
Cihat Nedir? ... 253
Emirlerin Müeyyideleri ... 255
Ruhsatla Amel Etme ... 256
Babanız İbrahim Denilmesinin İzahı ... 257

MÜ'MİNÛN SÛRESİ

Mü'minûn 1-11. Âyetlerin Tefsiri ... 263
Felah'ın Manası ... 264
Kurtulan Mü'minlerin Sıfatları ... 264
Namazda Huşû ... 264
Boş Şeylerden Uzak Dururlar ... 269
Zekâtı İfa Ederler ... 270
Irzlarını Korurlar ... 270
Mut'a Nikâhının Haramlığı ... 271
Sözlerinde (Ahitlerinde) Dururlar ... 273
Emaneti Gözetirler ... 273
Namaza Devam Ederler ... 274
Cennete Varis Olacaklar ... 274
Cennete Miras Denilmesinin İzahı ... 274
Firdevs Cenneti Ne Demektir? ... 275
Cennetin Mü'minler Lehinde Konuşması ... 276
Cennet Şimdi Mevcut mu? ... 277
Mü'minûn 12-16. Âyetlerin Tefsiri ... 277
Allah'ın Kudretinin Delilleri ... 277
Birinci Delil: İnsanın Yaratılışı ... 278
İnsanın Topraktan Yaratılışı ... 278
Şerrin Yaratılması ... 282
Vahyin Hz. Ömer'i Te'yidi ... 282
Mü'minûn 17. Âyetin Tefsiri ... 284
İkinci Delil: Yedi Gök ... 284
Yaratmada Gaflet Yok ... 285
Mü'minûn 18-20. Âyetlerin Tefsiri ... 286
Üçüncü Delil: Yağmur ... 286
Cennetten Gelen Nehirler ... 388
Yaratılan Meyveler ... 288

Tûr-i Sina ... 289
Mü'minûn 21-22. Âyetlerin Tefsiri ... 290
4. Delil: Davarlar ... 290
Mü'minûn 23-25. Âyetlerin Tefsiri ... 291
Hz. Nûh (a.s)'un Kıssası ... 291
Tevhide Daveti ... 292
Kavminin İtirazları ... 293
Onun Sade İnsan Olması ... 293
Melâike'nin Resul Olması ... 293
Cinnet İddia Etmeleri ... 294
Mü'minûn 26-30. Âyetlerin Tefsiri ... 296
Nûh (a.s)'a Verilen Talimat ... 296
Tennûr'un Manası ... 297
Her Canlıdan İki Eş ... 298
Vasıtaya Binerken Zikir ... 300
Mü'minûn 31-41. Âyetlerin Tefsiri ... 302
Hûd ve Sâlih (a.s)'ın Kıssaları ... 302
Hûd Kavminin Vasıfları ... 304
Şüphe ve İtirazları ... 305
Haşri İnkâr Etmeleri ... 305
Sayha'nın Anlamı ... 307
Mü'minûn 42-44. Âyetlerin Tefsiri ... 309
Yalanlama Âdeti ... 309
Ecel Meselesi ... 308
Mü'minûn 45-49. Âyetlerin Tefsiri ... 311
Hz. Musa (a.s)'nın Kıssası ... 311
Firavun'un Evsafı ve İtirazları ... 313
Hizmetçilerinin Dini Diye İnanmamaları ... 313
Tevrat'ın Verilmesi ... 314
Mü'minûn 50. Âyetin Tefsiri ... 314
Hz. İsa (a.s) ve Hz. Meryem Kıssası ... 314
Onlara "Âyet" Denilmesinin İzahı ... 314
Karâr ve Ma'în Kelimeleri ... 316
Mü'minûn 51-56. Âyetlerin Tefsiri ... 316
Resullere Verilen Emir ... 316
Tayyibat Ne Demektir? ... 318
İslâm Dininin Aslında Bir Olduğu ... 319
Her Ümmet Kendi Dinini Beğenir ... 320
Mü'minûn 57-61. Âyetlerin Tefsiri ... 322
Gerçek Mü'minlerin Vasıfları ... 322
Hayırlara Koşma ve Yarışma ... 324
Mü'minûn 62-65. Âyetlerin Tefsiri ... 325
Takat Dışı Mükellefiyet Yok ... 325
Âhirette Haksızlık Edilmez ... 327
Kâfirin Kalbinin Cahilliği ... 327
Mü'minûn 66-72. Âyetlerin Tefsiri ... 329
Kâfirlerin Kur'ân'a Karşı Tavırları ... 330
Cinnet İsnat Etmeleri ... 331
Hak Kâfirlerin Hevasına Tabi Olmaz ... 332
Mü'minûn 73-75. Âyetlerin Tefsiri ... 334

Münkirlerin Azgınlığı ... 334
Mü'minûn 76-80. Âyetlerin Tefsiri ... 335
Ders Alınacak İlahi İcraat ... 335
Mü'minûn 81-83. Âyetlerin Tefsiri ... 338
Önceki Münkirleri Taklit ... 338
Mü'minûn 84-90. Âyetlerin Tefsiri ... 339
Tevhide Davette Münkirlerin Sıkıştırılması ... 339
Mü'minûn 91-96. Âyetlerin Tefsiri ... 342
Şirki İptal ... 342
Tevazu ve Mahviyyet ... 343
Kötülüğe İyilikle Karşılık ... 344
Mü'minûn 97-100. Âyetlerin Tefsiri ... 345
Şeytana Karşı Sığınak ... 345
Ölüm Esnasındaki Pişmanlık ... 346
Mü'minûn 101-105. Âyetlerin Tefsiri ... 350
Kıyametteki Müthiş Manzara ... 350
Sûr'a Üflenmesi ... 351
O Gün Baba Çocuğa Sahip Çıkmaz ... 351
Sevapları Ağır Basanlar Kurtulacak ... 353
Şakîlerin Vasıfları ... 354
Âyetlerden Ders Almayanların Sonu ... 355
Mü'minûn 106-111. Âyetlerin Tefsiri ... 355
Cehennemlikler ve Cennetlikler ... 355
Dünyaya Dönmek İstemeleri ... 358
Cehennemliklerin Diğer İstekleri ... 358
Mü'minlerin Kâfirlerden Hakkı Çıkarılacak ... 359
Mü'minlerin Mükafatı ... 360
Mü'minûn 112-116. Âyetlerin Tefsiri ... 360
Varlık Gayesiz Değildir ... 360
Âhirete İnanmayanların Pişmanlığı ... 361
Kabir Azabı Hakkında ... 362
Kâfirler Varlıklarının Gayesiz Olduğunu Sanırlar ... 364
Hesap İçin Huzura Çıkma ... 364
Gerçek Hükümdar Allah'tır ... 364
Mü'minûn 117-118. Âyetlerin Tefsiri ... 365
Şirkin Delili Yoktur ... 365

NÛR SÛRESİ

Nûr 1. Âyetin Tefsiri ... 369
İndirme ve Cihet ... 369
ZİNAKÂRLAR HAKKINDAKİ HÜKÜM ... 371
Nûr 2. Âyetin Tefsiri ... 372
Bu Hükmün Nakli Yönü ... 372
Zinanın Mahiyeti ... 374
Livata (Eşcinsellik) Zina mıdır? ... 374
Eşcinselin Hükmü ... 375
Hayvanla Cinsi Münasebet ... 378
Ta'zir Gerektiren Haller ... 379
Zina Hakkında Hüküm ... 379
Haricîlerin Recmi İnkâr Etmeleri ... 379

Recmin Sübûtu 380
Bekâr Zaninin Cezası 383
Hanefiye'ye Göre Sürgün Cezası Yok 383
Recm veya Celde Gereken Haller 391
Recmin Şartları 391
Recm İçin İslâm Şart Değil 392
Recm Müslümana Uygulanır 393
Celde ile İlgili Hükümler 395
Zimmiye Celde Vurulur 396
Zinânın Delilleri 397
Efendinin Kölesine Hadd Uygulaması 400
İmam Olmadığında Hadler 403
Celdenin Tatbiki 404
Celde Cezasında Elbise Çıkarılmaz 404
Celde Esnasında Vuruş Şekli 405
Cezanın Günlere Dağıtılması Konusu 406
Hamile Kadının Cezası 406
Hastanın Durumu 407
Recmde Devlet Temsilcisi 408
Suçu İtiraftan Rücu Etme 408
Recmin Uygulanması 408
Cezadan Sonra Namaz ve Defin 409
Ceza Hakkında Aklî Meseleler 409
Cezanın Aleniliği 411
Taife Ne Demektir? 412
Nûr 3. Âyetin Tefsiri 413
Zâni Zâniyeyi Nikâhlar 413
Nûr 4-5. Âyetlerin Tefsiri 417
Zinâ İftirasının Cezası 417
Kazf (İftira) ile İlgili Meseleler 418
Kazf İsnadını Mubah Kılan Haller 422
Zina İsnat Edenin Hali 424
Zina İthamına Maruz Kadın 426
Erkeğe Zina İsnadı 427
Dört Şahidin Lüzumu 428
Zina Şahitliğinin Keyfiyeti 431
Şahitlerin Toplu Halde Şahitliği 432
Yalancı Şahitlerin Durumu 433
Kazif Cezası 434
Kazif Cezasını Kim Uygular 434
Kazif Cezasından Muaf Olanlar 434
Kâzifin Şahitliği Ebediyyen Kabul Edilmez 436
Tövbekâr Kazifin Şahitliği 436
İftiradan Tövbe 442
LİÂN 443
Nûr 6-10. Âyetlerin Tefsiri 443
Liânı Gerektiren Durum 447
Karısını İtham Edenin Hükmü 448
Liân'da Bulunanlar 451
Liâna Bina Edilen Hükümler 453

Karı-Kocanın Ayrılması 453
Liân Yapanların Tekrar Birleşmeleri 457
Çocuğun Nesebi (Liân Sebebiyle) 458
Liân Lafızları Hakkında 458
Liân'ın Cereyan Çekli 458
Zinanın Küfür Olmadığı 459
Zina Evliliği Sona Erdirmez 459
Liân Yapanın Uhrevî Durumu 460
İFK HADİSESİ 461
Nûr 11. Âyetin Tefsiri 461
Hz. Aişe'nin Nezaheti 461
Âyetin Nüzul Sebebi 466
İFTİRA DURUMUNDA MÜ'MİNLERİN ADABI 470
Nûr 12. Âyetin Tefsiri 470
İftira Durumunda Birbirine Sahip Çıkma 470
Ebû Eyyûb el-Ensari ile Hanımı 471
Nûr 13. Âyetin Tefsiri 473
İftira Durumunda Dört Şahit 473
Nûr 14. Âyetin Tefsiri 474
İftira Durumunda Allah'ın Rahmeti 474
Nûr 15. Âyetin Tefsiri 475
İftirada Asılsız Şeyi Geveleme Durumu 475
Nûr 16. Âyetin Tefsiri 477
İftira Durumunda Tenzih 477
Nûr 17-18. Âyetlerin Tefsiri 479
Bir Daha Dedikoduya Girmeme Adabı 479
Alîm ve Hakîm İsimlerinin Gereği 480
Nûr 19. Âyetin Tefsiri 482
Çirkini Yaymama Adabı 482
Dünya Azabından Maksat 484
Kalbin Ameli 485
Nûr 20. Âyetin Tefsiri 485
Allah'ın Lütfu 485
Nûr 21. Âyetin Tefsiri 486
Şeytana Uymayın 486
Nûr 22. Âyetin Tefsiri 489
İmkân Sahiplerinin İnfakı 489
Fazl Sahibinden Maksat 491
Hayra Mani Yemin Olmaz 500
Hz. Âişe'nin Faziletleri 501
Nûr 23-25. Âyetlerin Tefsiri 502
Masum Kadınlara İftira 502
İftiracıların Cezası 504
Nûr 26. Âyetin Tefsiri 506
İyiler ve Kötüler 506
İSTİ'ZAN 508
Nûr 27-29. Âyetlerin Tefsiri 508
İsti'nas'ın Manası 509
İsti'zanın Önce Gelmesinin Hikmeti 511
BAKMA HÜKMÜ 518

Nûr 30-31. Âyetlerin Tefsiri **519**
NİKÂH HÜKMÜ 537
Nûr 32. Âyetin Tefsiri **538**
Evlenmeyen İffetli Dursun 547
MÜKÂTEBE AKDİ 547
Nûr 33. Âyetin Tefsiri **548**
Mükâtebe Tutanağı 549
Mükâtebe Emrinden Maksat 551
Mükâtebeden Doğan Faydalar 552
Mükâteb'e Maddi Destek 554
Köleye Malî Desteğin Hükmü 556
FUHŞA ZORLAMA YASAĞI 558
Nûr 33. Âyetin Tefsiri **558**
Geçerli Olan İkrah 559
Nûr 34. Âyetin Tefsiri **562**
İlâhiyat ile İlgili Konular 563
Nûr 35. Âyetin Tefsiri **563**
Allah'ın Nûr İsmi 563
Allah Maddi Nûr Değildir 564
Maddi Nûr ile Akıl Nûrunun Farkı 567
Yetmiş Nûr Perdesi 577
Nur Benzetmesi Hakkında 578
Nûrdan Maksat Kur'ân'dır 580
Nûrdan Maksat Hz. Peygamberdir 580
Nûrdan Maksat Mü'min Kalplerdeki İmandır 580
Nûr 36-38. Âyetlerin Tefsiri **591**
Hak Rızasına Tahsis Edilen Evler 591
Kalplerin ve Gözlerin Dönmesi 598
Nûr 39-40. Âyetlerin Tefsiri **601**
Küfrün Karanlıkları 603
Nûr 41-42. Âyetlerin Tefsiri **606**
Kuşların Toplumu ve İbadetleri 606
Hayvanların Tesbihi 606
Hayvanlardaki Özel Kabiliyetler 608
Nûr 43-44. Âyetlerin Tefsiri **611**
Yağmurun Oluşması 611
Gökteki Dolu 614
Nûr 45-46. Âyetlerin Tefsiri **617**
Hayvanlar Âleminden İbretler 617
Suda Yaşayan Canlılar 620
Karada Yaşayan Canlılar 621
Kâh Suda Kâh Karada Yaşayan Canlılar 622
Nûr 47-50. Âyetlerin Tefsiri **624**
Münafıkların Çarpıcı Özellikleri 624
İman Sırf Sözle Olmaz 625
Nûr 51-54. Âyetlerin Tefsiri **628**
Hz. Peygamber'in Hükmü Karşısında Mü'minler ve Münâfıklar 628
Münâfıkların Yeminlerinin Değersizliği 628